

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ  
ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ



ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΑΣΣΩΤΑΚΗΣ

# ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Σύντομη ιστορική αναφορά  
στη διαμόρφωσή του

Τα κύρια φωνολογικά, μορφολογικά  
και συντακτικά του χαρακτηριστικά

Ερμηνευτικό και ετυμολογικό λεξικό με σχετικά  
φραστικά παραδείγματα και ιστορικο-πολιτισμικά στοιχεία

Β΄ ΒΕΛΤΙΩΜΕΝΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΩΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΤΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ»  
ΣΕ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ  
ΜΕ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΥΠΟΣΤΗΡΙΞΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΣ ΚΡΗΤΗΣ  
ΑΘΗΝΑ 2021

Α΄ έκδοση: 2018  
Β΄ έκδοση: 2021

Σχεδιασμός εξωφύλλου:  
[ βιβλιοτεχνία ]

Σελιδοποίηση:  
Γιάννης Καρδαμίτσης (parisart@otenet.gr)

ISBN 978-960-612-192-0

Copyright © 2018  
Μιχάλης Κασσωτάκης (Αργυροκάστρου 41, 152 35 Βριλήσσια, τηλ. 210 8035164)



Ιπποκράτους 43, 106 80 Αθήνα, τηλ. 210 3637016, fax: 210 3626646  
[http: www.grigorisbooks.gr](http://www.grigorisbooks.gr) • e-mail: [info@grigorisbooks.gr](mailto:info@grigorisbooks.gr)

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση και γενικά η αναπαραγωγή και μετάδοση, στο σύνολο ή εν μέρει, έστω και μίας σελίδας ή και περιληπτικά, κατά παράφραση ή διασκευή, του παρόντος βιβλίου με οποιονδήποτε τρόπο (μηχανικό, ηλεκτρονικό, τηλεοπτικό, φωτοτυπικό, ηχογραφήσεως κ.τ.λ.) χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του εκδότη (Ν. 2121/93, άρθρο 51). Η απαγόρευση αυτή ισχύει και για Δημόσιες Υπηρεσίες, Βιβλιοθήκες, Πανεπιστήμια, Οργανισμούς κ.τ.λ. (άρθρο 18). Οι παραβάτες διώκονται (άρθρο 13) και επιβάλλονται κατά τον νόμο κατάσχεση, αστικές και ποινικές κυρώσεις (άρθρα 64-66).

*Στη μνήμη των γονέων μου Ευφροσύνης και Ιωάννη  
και των γιαγιάδων μου Γαριφαλιάς και Ευφροσύνης  
που μου έμαθαν τη γλώσσα στην οποία αναφέρεται  
αυτό το βιβλίο*



## ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

---

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ .....	9
ΠΡΟΛΟΓΟΣ Β΄ ΕΚΔΟΣΗΣ .....	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Περιφερειάρχη Κρήτης Σταύρου Αρναουτάκη στην Α΄ έκδοση του παρόντος τόμου .....	13
ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Προέδρου του Συνδέσμου Λασιθιωτών Ηρακλείου «Το Οροπέδιο» Αλέξανδρου Ξωμεριτάκη και της Προέδρου της Πνευματικής Εστίας του Οροπεδίου Λασιθίου Μαρίας Τζενάκη στην Α΄ έκδοση του παρόντος τόμου .....	15
ΠΡΟΛΟΓΟΣ του Ομότιμου Καθηγητή Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Χριστόφορου Χαραλαμπίκη στην Α΄ έκδοση του παρόντος τόμου .....	17
ΠΡΟΟΙΜΙΟ .....	21
ΕΙΣΑΓΩΓΗ .....	25

### ΜΕΡΟΣ Α΄

#### ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

<b>1. Σύντομη ιστορική αναφορά στη διαμόρφωση της κρητικής διαλέκτου και συσχέτισή της με το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου</b>	
1.1. Εισαγωγή .....	29
1.2. Η γλώσσα των Κρητών από την αρχαιότητα έως την περίοδο της Ενετοκρατίας: ιστορικά δεδομένα και υποθέσεις .....	32
1.3. Η περίοδος της Ενετοκρατίας και η διαμόρφωση της κρητικής διαλέκτου, με ιδιαίτερη αναφορά στο γλωσσικό ιδίωμα του Λασιθίου .....	41
1.4. Οι εξελίξεις από την έναρξη της περιόδου της Τουρκοκρατίας μέχρι τα τέλη του 20 <sup>ου</sup> αιώνα και οι επιδράσεις τους στη γλώσσα των Κρητών .....	45
<b>2. Στοιχεία φωνολογίας, μορφολογίας και σύνταξης σχετικά με το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου</b>	
2.1. Εισαγωγή - Γενικές παρατηρήσεις .....	53
2.2. Φωνολογία .....	55
2.2.1. Πάθη φθόγγων (φωνηέντων και συμφώνων) .....	59
2.3. Μορφολογία .....	63
2.3.1. Άρθρα .....	63

2.3.2.	Ουσιαστικά	64
2.3.2.1.	Γενικές παρατηρήσεις	64
2.3.2.2.	Κλίση ουσιαστικών	66
2.3.3.	Επίθετα	68
2.3.3.1.	Κλίση επιθέτων	68
2.3.3.2.	Παραθετικά των επιθέτων	69
2.3.4.	Αριθμητικά	70
2.3.5.	Αντωνυμίες	71
2.3.5.1.	Προσωπικές αντωνυμίες	71
2.3.5.2.	Κτητικές αντωνυμίες	72
2.3.5.3.	Αλληλοπαθείς αντωνυμίες	73
2.3.5.4.	Αυτοπαθείς αντωνυμίες	73
2.3.5.5.	Οριστικές αντωνυμίες	73
2.3.5.6.	Δεικτικές αντωνυμίες	74
2.3.5.7.	Αναφορικές αντωνυμίες	74
2.3.5.8.	Ερωτηματικές αντωνυμίες	75
2.3.5.9.	Αόριστες αντωνυμίες	76
2.3.6.	Ρήματα	76
2.3.6.1.	Γενικές παρατηρήσεις	76
2.3.6.2.	Κλίση των ρημάτων	78
2.3.7.	Επιρρήματα	82
2.3.8.	Σύνδεσμοι	83
2.3.9.	Προθέσεις	84
2.3.10.	Επιφωνήματα	84
2.3.11.	Μόρια	84
2.3.12.	Σύνθεση λέξεων	85
2.3.13.	Παραγωγή λέξεων	88
2.4.	Σύνταξη	89

## ΜΕΡΟΣ Β΄

### ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΜΕ ΣΧΕΤΙΚΑ ΦΡΑΣΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1.	Μεθοδολογικά ζητήματα - Δομή των λημμάτων	93
1.1.	Πηγές άντλησης του γλωσσικού υλικού	93
1.2.	Διαδικασία δημιουργίας του τελικού λημματολογίου	95
1.3.	Διάρθρωση των λημμάτων του λεξικού	98
2.	Η συμβολή του λεξικού	103
3.	Λεξικό (Α-Ω)	107
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	830
	ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	841



## ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΑ

αδ. ε.	αδημοσίευτη εργασία	υποθ.	υποθετικός/ή
άκλ.	άκλιτο	χ.χ.	χωρίς χρονολογία
αμάρτ.	αμάρτυρη	χρον.	χρονικό
αντων.	αντωνυμία		
απόλ.	απόλυτο		
αριθμ.	αριθμητικό		
αρν.	αρνητικό		
βλ.	βλέπε		
δεικτ.	δεικτική	=	σημαίνει.
έκφρ.	έκφραση	>	η επόμενη λέξη παράγεται από την προηγούμενη.
επέχ. θέσ.	επέχει θέση	<	η προηγούμενη λέξη παράγεται από την επόμενη.
επεξήγ.	επεξηγηματικός/ή	+	συν, μαζί, με.
επίθ.	επίθετο	:	εκτός από τη συνήθη σημασία της διπλή τελείας, το σύμβολο αυτό στις βιβλιογραφικές αναφορές που υπάρχουν μέσα στο κείμενο σημαίνει: σελίδα.
επίρρ.	επίρρημα/επιρρηματική	/	χωρισμός διαφορετικών σημασιών μιας λέξης ή παραδειγμάτων ή στίχων ή της ετυμολόγησής της.
επιφών.	επιφώνημα	*	λέξεις, γραμμένες κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο σε λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας.
ερωτ.	ερωτηματικό/ή	-	εκτός από τη χρήση του ως ενωτικού ή για την εισαγωγή στο κείμενο παρενθετικών προτάσεων, υποδηλώνει και συμπορορά φθόγγων (βλ. την ενότητα 1.3 του Β΄ μέρους).
ετυμ.	ετυμολογία	( )	γράμμα ή τμήμα λέξης που μπορεί να αποκόπτεται ή συμπληρωματική επεξήγηση.
κυρ. όν.	κύριο όνομα		
λογ.	λόγιο		
μετοχ.	μετοχή		
όν.	όνομα		
όπ. π.	όπου παραπάνω		
ουσ.	ουσιαστικό		
παθ. παρ.	παθητικός παρακείμενος		
παραγ.	παραγωγικό		
ποσ.	ποσοτικό/ή		
πρβλ.	πράβαλε		
πρόθ.	πρόθεση		
προσ.	προσωπική		
προστ.	προστακτική		
ρήμ.	ρήμα		
σσ.	σελίδες		
στερεότ.	στερεότυπη		
σύνδ.	σύνδεσμος		
τοπ.	τοπικό		
τριτ.	τριτοπρόσωπο		
τροπ.	τροπικό/ή		



## ΠΡΟΛΟΓΟΣ Β΄ ΕΚΔΟΣΗΣ

---

**Η** επανέκδοση του παρόντος τόμου, που αναφέρεται στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, κρίθηκε επιβεβλημένη για τους παρακάτω λόγους. Ο αριθμός των αντιτύπων που παρήχθησαν κατά την πρώτη του έκδοση δεν ήταν αρκετός για να καλυφθεί η απρόσμενη υψηλή ζήτηση της οποίας έτυχε το συγκεκριμένο έργο όχι μόνο από τους διαμένοντες στο παραπάνω Οροπέδιο ή από τους καταγομένους από αυτό, αλλά και από άτομα προερχόμενα από άλλες περιοχές της χώρας και ιδιαίτερα της Κρήτης. Η αθρόα προσέλευση του κοινού στην πρώτη παρουσίασή του, που έγινε στο Ηράκλειο στις 16-4-2019, κατά την οποία το εν λόγω βιβλίο διανεμήθηκε δωρεάν, είχε ως αποτέλεσμα την εξάντληση των αντιτύπων του. Έτσι έμεινε ανικανοποίητη η επιθυμία πλήθους ατόμων που ήθελαν να προμηθευτούν το έργο αυτό, την ύπαρξη του οποίου πληροφορήθηκαν είτε από συμπολίτες τους είτε από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Πολλά από τα παραπάνω πρόσωπα απευθύνθηκαν γραπτά ή προφορικά προς τον γράφοντα ή προς τους φορείς που το εξέδωσαν και διατύπωσαν το αίτημα της επανέκδοσής του.

Επιπρόσθετα, η επανεξέταση του γλωσσικού υλικού, το οποίο είχαμε παλαιότερα συγκεντρώσει, και η μελέτη άλλων συμπληρωματικών στοιχείων κατέδειξαν την ανάγκη βελτίωσης της αρχικής έκδοσης του παρόντος τόμου. Η διαπίστωση αυτή, η οποία προέκυψε και από παρατηρήσεις ορισμένων προσώπων οικείων με το εξεταζόμενο γλωσσικό ιδίωμα, επέτεινε το αίτημα της βελτιωμένης επανέκδοσής του.

Συνεκτιμώντας όλα αυτά, ο Σύνδεσμος των Λασιθιωτών Ηρακλείου «Το Οροπέδιο» υπέβαλε, σε συνεργασία με την Πνευματική Εστία του Οροπεδίου Λασιθίου, νέο αίτημα στην Περιφέρεια Κρήτης, ζητώντας τη χρηματοδότηση της επανέκδοσης αυτής. Το αίτημά τους έγινε δεκτό. Ο ίδιος, άλλωστε, ο Περιφερειάρχης Κρήτης κ. Αρναουτάκης είχε δημόσια εκφράσει τη βούλησή του να στηρίζει την προσπάθεια των παραπάνω φορέων.

Υπό τις συνθήκες αυτές, προετοιμάστηκε από τον συγγραφέα, μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, η αναμόρφωση του «ανά χείρας» τόμου και προωθήθηκε η επανέκδοσή του.

Οι σημαντικότερες βελτιώσεις, οι οποίες έγιναν στην αρχική του έκδοση, συνίστανται στα εξής:

1. Διακόσια τριάντα (230) νέα λήμματα προστέθηκαν σ' αυτά που περιλαμβάνονταν στην προηγούμενη έκδοση του λεξικού.

2. Τροποποιήθηκαν ή συμπληρώθηκαν οι ετυμολογίες αρκετών λημμάτων, αλλαγές οι οποίες επηρέασαν, σε μερικές περιπτώσεις, και την ορθογραφία των αντίστοιχων όρων.

3. Προστέθηκε στο τέλος του λεξικού συμπληρωματικό παράρτημα στο οποίο μνημονεύονται τα τέρματα<sup>1</sup> με βάση τα οποία γίνεται η παραγωγή νέων λέξεων από άλλες.

4. Έγιναν μερικές φραστικές αλλαγές στα αναφερόμενα γλωσσικά παραδείγματα.

Παρά τις βελτιώσεις αυτές, ενδέχεται να μην απαλείφθηκαν πλήρως όλες οι πιθανές αδυναμίες του αρχικού μας πονήματος. Είναι γνωστό ότι το έργο των λεξικογράφων είναι πάρα πολύ δύσκολο και απαιτεί συνεχείς προσπάθειες εμπλουτισμού και βελτίωσής του. Η αρχή αυτή ισχύει και για το παρόν σύγγραμμα.

Τελειώνοντας τον σύντομο αυτόν πρόλογο, επιθυμώ να ευχαριστήσω, για μια ακόμη φορά, τον Περιφερειάρχη Κρήτης κ. Σταύρο Αρναουτάκη, καθώς και τους υπευθύνους των αρμόδιων Υπηρεσιών της Περιφέρειας Κρήτης για τη μερική χρηματοδότηση της δεύτερης έκδοσης του παρόντος βιβλίου, αλλά και για την όλη συμπαράσταση και βοήθειά τους. Θερμές ευχαριστίες εκφράζω, επίσης, προς τον κ. Αλέξανδρο Ξωμεριτάκη, Πρόεδρο του Συνδέσμου Λασιθιωτών Ηρακλείου «Το Οροπέδιο» και προς τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του εν λόγω Συνδέσμου, προς την κα Μαρία Τζενάκη, Πρόεδρο της Πνευματικής Εστίας του Οροπεδίου Λασιθίου, καθώς και προς τα μέλη του Διοικητικού της Συμβουλίου για τις ενέργειες στις οποίες προέβησαν, προκειμένου να καταστεί δυνατή η παρούσα έκδοση.

Χρέος μου θεωρώ να εκφράζω, επίσης, την ευγνωμοσύνη μου προς όλους/ες όσοι/ες μου απέστειλαν ή μου γνωστοποίησαν προφορικά παρατηρήσεις τους σχετικές με την προηγούμενη έκδοση του παρόντος βιβλίου και ιδιαίτερος προς τα εξής πρόσωπα: τον Ομότιμο Καθηγητή Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών κ. Χριστόφορο Χαραλαμπίκη, τον Επίκουρο Καθηγητή του ίδιου Πανεπιστημίου κ. Αθανάσιο Μιχάλη, τον εξάδελφό μου, Δικηγόρο κ. Γεώργιο Μπίμπα, τον τέως Λυκειάρχη κ. Ιωάννη Χρονάκη, τον Πρόεδρο της Ιστορικής και Λαογραφικής Εταιρείας Νομού Λασιθίου κ. Ιωάννη Σταμέλο και τον Προϊστάμενο της Περιφέρειας Κρήτης κ. Ζαχαρία Σωμαρά.

Λειτουργώντας στο πλαίσιο της πάρεργης ενασχόλησής μου με το γλωσσικό ιδίωμα των παλαιότερων κατοίκων της γενέτειράς μου, κατέβαλα, υπό δυσάρεστες για μένα συνθήκες, κάθε δυνατή προσπάθεια βελτίωσης της α΄ έκδοσης του παρόντος τόμου. Με το αίσθημα αυτό τον παραδίδω στο αναγνωστικό κοινό, αναμένοντας την εποικοδομητική κριτική του.

**Μιχάλης Κασσωτάκης**

Βριλήσσια 29-1-2021

1. Αποσαφήνιση του όρου αυτού βλ. στην ενότητα 1.3 του β΄ μέρους.

## ΠΡΟΛΟΓΟΣ

### ΤΟΥ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΡΧΗ ΚΡΗΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΥ ΑΡΝΑΟΥΤΑΚΗ

στην Α΄ έκδοση του παρόντος τόμου

---

**Ο** πολιτισμός αποτέλεσε το βασικό άξονα της μακραίωνης εξελικτικής πορείας της Κρήτης. Η προαγωγή του και η διαρκής αναβάθμισή του συνιστούν τις σταθερές ράγες, πάνω στις οποίες κινήθηκε η μεγαλόνησος από τη μινωική εποχή, κατά την οποία άνθισε ο πρώτος οργανωμένος πολιτισμός στον ευρωπαϊκό χώρο, μέχρι σήμερα.

Αυτή η μακρόχρονη πολιτισμική διαδρομή της Κρήτης συνδέεται στενά με την καλλιέργεια της γλώσσας των κατοίκων της και τη συνεχή της βελτίωση. Η σταδιακή πρόοδος στον τομέα αυτόν οδήγησε στη διαμόρφωση, κατά τους νεότερους χρόνους, της κρητικής διαλέκτου, της οποίας τα θετικά γλωσσικά χαρακτηριστικά και, κυρίως, η μεγάλη εκφραστική της δύναμη έχουν επισημανθεί από πολλούς. Η συμβολή της εν λόγω διαλέκτου στη λογοτεχνική παραγωγή της Κρήτης και όχι μόνο υπήρξε σημαντική.

Το παράδειγμα της κρητικής διαλέκτου, στην οποία ανήκει και το ιδίωμα του Λασιθίου, επιβεβαιώνει την άποψη ότι η γλώσσα είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τον πολιτισμό και τη γενικότερη πρόοδο των διαφόρων λαών. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η γλώσσα δεν υπηρετεί μόνο τις επικοινωνιακές ανάγκες των ανθρώπων, αλλά λειτουργεί, παράλληλα, ως παράγοντας εξέλιξης και συνοχής των κοινωνιών. Αποτελεί τον φορέα μεταβίβασης στις επόμενες γενιές των γνώσεων, των αξιών, των πεποιθήσεων και των πάσης φύσεως εμπειριών των προηγούμενων γενεών, στοιχεία που παίζουν καθοριστικό ρόλο στον τρόπο ζωής των ανθρώπων, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο, και συγκροτούν το υπόβαθρο που είναι αναγκαίο για νέα επιτεύγματα.

Επιπρόσθετα, η γλώσσα αποτελεί σημαντική αξία «καθ' εαυτήν». Ως εκ τούτου, το επίπεδο της ανάπτυξης της συνιστά έγκυρο και αξιόπιστο δείκτη πολιτισμού των ατόμων που τη χρησιμοποιούν.

Η σχέση, όμως, μεταξύ γλώσσας και κοινωνικο-πολιτισμικής εξέλιξης είναι αμφίδρομη, υπό την έννοια ότι η πρώτη όχι μόνο επηρεάζει την παραπάνω εξέλιξη, αλλά υπόκειται και η ίδια στην επίδραση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών και λοιπών μεταβολών που συμβαίνουν στο περιβάλλον, μέσα στο οποίο αναπτύσσεται. Τις επιδράσεις αυτές απηχούν οι διάφορες μορφές της διαχρονικής εξέλιξης ορισμένης γλώσσας, καθώς και οι σχετικές με αυτή διάλεκτοι.

Για τον παραπάνω λόγο η μελέτη της γλωσσικής παράδοσης ορισμένης χώρας ή περιοχής αποκαλύπτει στοιχεία της ιστορίας της και βοηθάει τα άτομα να κατανοήσουν βαθύτερα την πορεία της δια μέσου των αιώνων και να συνειδητοποιήσουν τους παράγοντες που την καθόρισαν.

Η σχέση μεταξύ της εξέλιξης ενός τόπου και της γλωσσικής του παράδοσης γίνεται ακόμη πιο εμφανής κατά τη μελέτη τοπικών γλωσσικών ιδιωμάτων και, κυρίως, κατά την αναζήτηση των λόγων στους οποίους οφείλεται η εμφάνισή τους.

Μέσα από την οπτική όσων αναφέρθηκαν προηγουμένως, ο καθηγητής Μιχάλης Κασσωτάκης, ένας αξιόλογος επιστήμονας, μελέτησε το γλωσσικό ιδίωμα του Οροπεδίου Λασιθίου και εξέτασε τη σχέση του με την ιστορία του τόπου και τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των κατοίκων του.

Το εγχείρημά του ήταν, ασφαλώς, δύσκολο. Απαιτούσε χρόνο, αφοσίωση και, σίγουρα, υπομονή. Τα πνευματικά του, όμως, εφόδια και, ιδιαίτερα, η επιστημονική του κατάρτιση, το ακούραστο πνεύμα του, η αγάπη του για τον τόπο που τον γέννησε και οι άριστες σχέσεις του με τους συμπατριώτες του είχαν ως αποτέλεσμα την επιτυχία της προσπάθειάς του.

Το παρόν βιβλίο για το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου αποτελεί σημαντικό έργο, το οποίο θα συμβάλει στο να γίνει ευρύτερα γνωστή η ιστορικο-πολιτισμική παράδοση της συγκεκριμένης περιοχής, θα συντελέσει στο να διασωθεί ο γλωσσικός της πλούτος και θα προσφέρει χρήσιμες πληροφορίες στις επόμενες γενιές για τη ζωή των προγόνων τους, καθώς και διδάγματα σεβασμού του παρελθόντος.

Το περιεχόμενό του δικαιώνει όσους ισχυρίζονται ότι η καταγραφή και η διάσωση των γλωσσικών ιδιοματισμών, που σιγά-σιγά χάνονται, διαδραματίζουν ρόλο παρόμοιο με εκείνον που επιτελεί η λειτουργία των διαφόρων μουσείων. Όπως, δηλαδή, τα μουσεία διαφυλάττουν και προβάλλουν ποικίλες πτυχές της πολιτισμικής μας κληρονομιάς, έτσι και δημοσιεύματα, όπως το παρόν, αναδεικνύουν και γνωστοποιούν στους πολίτες μια ακόμη πτυχή της εν λόγω κληρονομιάς, τη γλωσσική μας παράδοση. Υπό το πρίσμα αυτό, θεωρούμε ότι βιβλία τέτοιου είδους λειτουργούν, συμβολικά, ως «μουσεία χωρίς τοίχους». Τα «εκθέματά» τους ανήκουν στην άυλη πολιτισμική κληρονομιά του λαού μας, την οποία αξίζει να γνωρίσουν τόσο οι σύγχρονοι πολίτες όσο και οι επόμενες γενιές.

Σ' αυτό, ακριβώς, έγκειται η αξία του λεξικού που συνέταξε ο συντοπίτης μας Μιχάλης Κασσωτάκης. Στις σελίδες του χτίστηκε ένα γλωσσικό «μουσείο», που διασώζει την πλούσια γλωσσική παράδοση των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

Για τους παραπάνω λόγους υποστηρίξαμε, ως Περιφέρεια Κρήτης, το συγκεκριμένο συγγραφικό εγχείρημα, το οποίο εντάσσεται στο γενικότερο πολιτικό σχεδιασμό μας για την ανάδειξη της ιστορικής, πολιτισμικής και γλωσσικής ταυτότητας του νησιού μας.

Εκ μέρους της Περιφέρειας Κρήτης συγχαίρουμε όλους όσοι εργάστηκαν για την έκδοση του παρόντος τόμου. Στον συγγραφέα εκφράζουμε θερμά συγχαρητήρια για το αποτέλεσμα της προσπάθειάς του και ευχόμαστε καλή και δημιουργική συνέχεια στο έργο του.

**Σταύρος Αρναουτάκης**  
*Περιφερειάρχης Κρήτης*

**ΠΡΟΛΟΓΟΣ**  
**ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΟΥ ΣΥΝΔΕΣΜΟΥ ΛΑΣΙΘΙΩΤΩΝ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ**  
**«ΤΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ» ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΞΩΜΕΡΙΤΑΚΗ**  
**ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΣΤΙΑΣ**  
**ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΜΑΡΙΑΣ ΤΖΕΝΑΚΗ**  
στην Α΄ έκδοση του παρόντος τόμου

---

**Η** διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς ενός λαού και, κυρίως, η γνωστοποίησή της στα μέλη της αντίστοιχης κοινωνίας και η συνακόλουθη εξοικείωσή τους με αυτή συγκαταλέγονται ανάμεσα στις προϋποθέσεις που είναι απαραίτητες για τη διαγενεακή συνέχεια των εθνών, για τη σύνδεση του παρελθόντος με το παρόν και για την ενίσχυση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των πολιτών. Βασικό στοιχείο της εν λόγω κληρονομιάς αποτελεί αναμφίβολα η γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούσαν οι παλαιότερες γενιές, αφού, όπως είναι γνωστό, η γλώσσα δεν είναι μόνο μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων, αλλά συνιστά και σημαντική έκφραση του πολιτισμού τους, στο σύνολό του.

Τα παραπάνω ισχύουν ακόμη και όταν αναφερόμαστε στους κατοίκους των επιμέρους περιοχών μιας χώρας, οι οποίοι εμφανίζουν πολιτισμικές και γλωσσικές ιδιαιτερότητες. Στις περιοχές αυτές ανήκει, αναμφίβολα, το Οροπέδιο Λασιθίου, του οποίου τη μακρά ιστορία και την πλούσια πολιτισμική παράδοση αντανακλά η ντοπιολαλιά των κατοίκων του και ιδιαίτερα των παλαιότερων γενεών.

Κατανοώντας όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου (Δ.Σ.) του Συνδέσμου Λασιθιωτών Ηρακλείου (Σ.Λ.Η.) «Το Οροπέδιο», αποφάσισαν, ομόφωνα, να εντάξουν στις δραστηριότητές του την έκδοση του βιβλίου του Ομότιμου Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Μιχάλη Κασσωτάκη, με τον τίτλο: «*Το γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου*». Για το σκοπό αυτό ήρθαν σε συνεννόηση με την Πνευματική Εστία του Οροπεδίου Λασιθίου (Π.Ε.Ο.Λ.) και αποδέχτηκαν την πρότασή της να αποτελέσει η δημοσίευση αυτή προϊόν κοινής προσπάθειας και των δύο φορέων, των οποίων αποστολή είναι, μεταξύ άλλων, η ανάδειξη του πολιτισμικού πλούτου του Λασιθίου. Παράλληλα, το Δ.Σ. του παραπάνω Συνδέσμου υπέβαλε στην Περιφέρεια Κρήτης αίτημα χρηματοδότησης της εν λόγω έκδοσης, το οποίο έγινε αποδεκτό.

Τα Διοικητικά Συμβούλια τόσο του Σ.Λ.Η. «Το Οροπέδιο» όσο και της Π.Ε.Ο.Λ. θεωρούν την παρούσα εργασία του Μιχάλη Κασσωτάκη, επίλεκτου μέλους της Π.Ε.Ο.Λ. και διαπρεπούς επιστήμονα, σημαντική προσφορά στον τόπο της κοινής καταγωγής μας. Το βιβλίο αποτελείται από δύο μέρη. Το πρώτο αφιερώνεται: α) στην ιστορική εξέλιξη του συγκεκριμένου «ιδιώματος», η οποία εξετάζεται μέσα στο ευρύτερο πλαίσιο της σταδιακής διαμόρφωσης της κρητικής διαλέκτου και β) στην παρουσίαση των κυριότερων φωνολογικών και γραμματικοσυντακτικών χαρακτηριστικών της ντοπιολαλιάς των Λασιθιωτών, όπως την εξεφράζαν αυτοί μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Το δεύτερο μέρος περιέχει: α) λεξικό της παραπάνω ντοπιολαλιάς, το οποίο περιλαμβάνει περισσότερες από 7.500 ιδιωματικές λέξεις και φράσεις, β) εκτενή κατάλογο βιβλιογραφικών αναφορών και γ) συνοπτική παρουσίαση της γεωμορφολογίας του Οροπεδίου, του κλίματός του και των σημαντικότερων πτυχών της επαγγελματικής δραστηριότητας και της κοινωνικο-πολιτισμικής ζωής των κατοίκων του.

Οι ιδιωματικές λέξεις και φράσεις συνοδεύονται, εκτός από την παράθεση της σημασίας τους, από σχετικά γλωσσικά παραδείγματα, τα οποία προέρχονται είτε από τον προφορικό λόγο των παλαιότερων, κυρίως, κατοίκων του Οροπεδίου είτε από κείμενα που έχουν γραφεί από Λασιθιώτες συγγραφείς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η ετυμολογία των διαφόρων λέξεων, η οποία δείχνει την επίδραση που άσκησαν στη διαμόρφωση της κρητικής διαλέκτου, όπως αυτή αντιπροσωπεύεται από το εξεταζόμενο ιδίωμα, τόσο η αρχαιοελληνική παράδοση όσο και η γλώσσα, την οποία μιλούσαν οι κατά καιρούς κατακτητές της Κρήτης και, κυρίως, οι Ενετοί και οι Τούρκοι.

Στόχος του βιβλίου, όπως δηλώνει ο ίδιος ο συγγραφέας του, είναι η συμβολή στη διάσωση του γλωσσικού πλούτου της περιοχής, ο οποίος χάνεται, δυστυχώς, μέρα με τη μέρα, υπό την επίδραση ποικίλων παραγόντων που συντελούν στην ισοπεδωτική κυριαρχία της κοινής νεοελληνικής γλώσσας σε όλη την ελληνική επικράτεια.

Τελειώνοντας το σύντομο αυτό πρόλογο, επιθυμούμε να ευχαριστήσουμε: α) τον Περιφερειάρχη Κρήτης κ. Σταύρο Αρναουτάκη και τις αρμόδιες Υπηρεσίες της Περιφέρειας Κρήτης για την οικονομική επιχορήγηση της παρούσας έκδοσης και β) τον συγγραφέα του βιβλίου, ο οποίος επί πολλά χρόνια υπηρετεί ποικιλοτρόπως τη γενέτειρά του.

Είμαστε πεπεισμένοι ότι η αξιόλογη αυτή εργασία θα καταστήσει ευρύτερα γνωστή τη γλωσσική και πολιτισμική παράδοση του τόπου καταγωγής μας, ο οποίος, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, έχει προσφέρει πολλά στην ιστορία και την πνευματική ζωή όχι μόνο της Κρήτης αλλά και της Ελλάδας, γενικότερα. Ελπίζουμε ότι το βιβλίο αυτό θα διαβαστεί όχι μόνο από τους Λασιθιώτες και τις Λασιθιώτισσες, ιδιαίτερα τους νέους και τις νέες, αλλά και από όσους ενδιαφέρονται για την ιστορία της γλώσσας των κατοίκων της Κρήτης.

Ηράκλειο, Μάρτιος 2018

**Αλέξανδρος Ελ. Ξωμεριτάκης**

*Πρόεδρος του Συνδέσμου  
Λασιθιωτών Ηρακλείου «Το Οροπέδιο»*

**Μαρία Ν. Τζενάκη**

*Πρόεδρος της Πνευματικής Εστίας  
του Οροπεδίου Λασιθίου*



**ΠΡΟΛΟΓΟΣ**  
**ΤΟΥ ΟΜΟΤΙΜΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ**  
**ΣΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ**  
**ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΑΚΗ**  
στην Α΄ έκδοση του παρόντος τόμου

---

**Ο** Μιχάλης Κασσωτάκης ανήκει, αδιαμφισβήτητα, στις κορυφαίες προσωπικότητες της Παιδαγωγικής Επιστήμης της χώρας μας. Δεν είναι μόνο πρωτοπόρος θεωρητικός επιστήμονας, αλλά και εξίσου αξιοθαύμαστος εκπαιδευτικός της πράξης. Ως Πρόεδρος δύο κορυφαίων κρατικών εκπαιδευτικών φορέων, του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου και του Κέντρου Εκπαιδευτικής Έρευνας, υπήρξε ρηξικέλευθος. Μελέτησε ενδελεχώς τα σημαντικότερα από τα σύγχρονα εκπαιδευτικά συστήματα. Με επίσημες ιδιότητες έλαβε, επίσης, μέρος σε διεθνείς επιτροπές και παγκόσμιους οργανισμούς κύρους, όπως το Συμβούλιο της Ευρώπης και ο Ο.Ο.Σ.Α. Αγωνίστηκε να προσαρμόσει τη Νεοελληνική Εκπαίδευση στα σύγχρονα επιστημονικά δεδομένα και να δημιουργήσει ένα σταθερό πλαίσιο αναφοράς με συνέπεια και συνέχεια. Το όνομά του είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το Ενιαίο Λύκειο, την Εκπαιδευτική Αξιολόγηση, την Επαγγελματική Συμβουλευτική (ειδικό του κλάδου του αφιέρωσαν σχετικό ογκώδη τιμητικό τόμο), την αρχική κατάρτιση, την επιμόρφωση και τον τρόπο διορισμού των εκπαιδευτικών. Τάραξε τα λιμνάζοντα νερά του εκπαιδευτικού μας συστήματος. Ίσως η σημερινή κατάσταση στην εκπαίδευση θα ήταν διαφορετική, αν το καινοτόμο έργο του δεν είχε υponομευθεί από συντεχνιακά συμφέροντα και την ατολμία ορισμένων πολιτικών ιθυνόντων. Για το επιστημονικό του έργο έχει τύχει πολλών διακρίσεων, ανάμεσα στις οποίες ξεχωρίζει η εκλογή του ως Εταίρου της Ευρωπαϊκής Ακαδημίας Γραμμάτων, Τεχνών και Επιστημών.

Η αγάπη που τρέφει ο Μιχάλης Κασσωτάκης στην ιδιαίτερη πατρίδα του εκδηλώνεται πολλαπλώς. Το βιβλίο «*Η εκπαίδευση στην Επαρχία Λασιθίου*» που έχει συγγράψει από κοινού με τον Γιάννη Καραβαλάκη είναι ό,τι καλύτερο έχει γραφτεί ως τώρα για το παραμελημένο αυτό θέμα.

Με την παρούσα εργασία του επιβεβαιώνει όχι μόνο το πάθος του για τη μητροδίδακτη κρητική διάλεκτο, αλλά και τις ειδικές γλωσσολογικές του ικανότητες και γνώσεις που απέκτησε στο Εθνικό Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών και Πολι-

τισμών του Παρισιού, όπου είχε το σπάνιο προνόμιο να παρακολουθήσει μαθήματα του κορυφαίου νεοελληνιστή και γλωσσολόγου Yvon Talabout.

Σ' αυτό εδώ το έργο αντικατοπτρίζεται ο υλικός, ο κοινωνικός και ο πνευματικός βίος των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου μέσα από τις λέξεις που χρησιμοποιούσαν, μαρτυρίες μια εποχής γεμάτης δυσκολίες και προβλήματα. Οι άνθρωποι του καθημερινού μόχθου συνεχίζουν μέσω της προφορικότητας μια γλωσσική παράδοση πολλών αιώνων. Εντυπωσιακά μεγάλος είναι ο αριθμός των αρχαίων λέξεων που επιβιώνουν ως σήμερα: *βούκολος, δίοχνη*<sup>1</sup>, *έλεθρα* κτλ. Η *φρίσσα* (= *ρέγκα*) είναι η αρχαία *θρίσσα*. Οι *κολυμπάδες ελιές* μαρτυρούνται στον φυσιοδίφη Δίφιλο τον Σίφνιο (3<sup>ος</sup> αι. π.Χ.): *ελάας κολυμβάδας*, ελιές που βρίσκονται σε άλμη και είναι χωνευτικές, όπως μας παραδίδει ο Αθήναιος. Με αφορμή το λήμμα *κολυμπάδες*, ο συγγραφέας καταγράφει διάφορες βρώσιμες ελιές: *αλατσολιές, παστές, σταφιδολιές, τσακιστές*. Πολλά από τα απαραίτητα βότανα της Κρήτης διατηρούν, επίσης, την αρχαία ονομασία τους. Η *καυκαλίδα* ή *καυκαλήθρα*, γνωστή και από άλλα μέρη με τις ονομασίες *αγριοκουτσουνάδα, μερουλήθρα, μοσχολάχανο, μοσχοπιδιά*, είναι η *καυκαλίσ* του Θεόφραστου και του Διοσκουρίδη.

Αρκετές κρητικές λέξεις διαφέρουν ως προς τη σημασία τους σε σχέση με την κοινή νεοελληνική. *Καλίτσα* δεν είναι κύριο όνομα, αλλά «*είδος φαγώσιμου χόρτου*», όπως επισημαίνει ο συγγραφέας. Το *κορμάκι* δεν είναι ούτε το υποκοριστικό της λέξης *κορμί* ούτε το ελαστικό, εφαρμοστό ρούχο ή εσώρουχο που καλύπτει τον γυναικείο ή τον παιδικό συνήθως κορμό. Δηλώνει το μικρό περιστέρι που βρίσκεται ακόμα στη φωλιά. Η *λάντζα* είναι μεγάλος λαμαρινένιος κάδος, ενώ η λέξη *φούσκα* καταγράφεται στο παρόν λεξικό με τρεις νέες σημασίες. Με αφορμή το λήμμα *καλυτεράκι* «*πονηρούλικο παιδί, κατεργάρικο*», θα μπορούσε κανείς ευλόγως να υποθέσει ότι το επώνυμο Καλυτεράκης δεν συνδέεται πάντα με θετική συνυποδήλωση (*καλύτερος*). Δηλώνει τον «*κατεργάρη*», λέξη που μαρτυρείται, επίσης, ως οικογενειακό όνομα.

Η γλώσσα των Κρητικών είναι εύπλαστη και γεμάτη μουσικότητα. Για παράδειγμα, με το μόρφημα *νερο-* σχηματίζονται πολλά σύνθετα, όπως: *νεροβόρι, νεροβρόχι, νερόπαρμα, νεροπαρσά, νερουζά, νεροφάωμα, νεροφυργιά* κτλ. Οι τουρκικές λέξεις που ήταν άφθονες στην Κρήτη έχουν σήμερα υποχωρήσει αισθητά. Ελάχιστοι γνωρίζουν και κανείς δεν χρησιμοποιεί πια στην καθημερινή επικοινωνία λέξεις, όπως *μουτουπάκι, μπιμπάζα, μπουρμάς, ντάρι, ορτάκης, περτσές, σακίζι*, τις οποίες διασώζει ο συγγραφέας. Μια σειρά από παραδοσιακά επαγγέλματα που μνημονεύονται στην παρούσα εργασία εξαφανίστηκαν και μαζί τους και οι σχετικές λέξεις. Δεν υπάρχει πια ο αρκουδιάρης που άλλοτε μας άφηνε άναυδους, καθώς βλέπαμε μικρά παιδιά για πρώτη φορά ζωντανή αρκούδα να χορεύει, ενώ εκείνος έπαιζε επιδέξια το ντέφι. Παρελθόν αποτελούν, επίσης, οι *αλουμπάντης, καραμπασάς* ή *καραμπάσης, κιλιγκιρίδης, κτενάς, νιταδόρος* (το Μέσα Λασιθί φημιζόταν για τους ξυλογλύπτες του), *ρασοπατητής, στιβακτής, σομαράς, τελάλης*. Μερικές λέξεις σώθηκαν ως οικογενειακά ονόματα, χωρίς να γνωρίζουν αρκετοί νεαροί κάτοχοί τους τι ακριβώς σημαίνουν.

1. Ρήμα διαφορετικό του διώχνω (= διώκω).

Μέσα από το λημματολόγιο που συντάξε ο συγγραφέας έρχεται στην επιφάνεια ο πλούσιος λαογραφικός θησαυρός της περιοχής, τα ήθη και έθιμα των απλών ανθρώπων, τα καθημερινά βάσανα μιας δύσκολης ζωής. Στο λήμμα *καβαλίνα* π.χ. δεν δίνεται μόνο η σημασία της λέξης, αλλά και η πληροφορία ότι τα παλιά χρόνια χρησιμοποιούσαν τις καβαλίνες, σε ώρα ανάγκης, ως αιμοστατικό και ως καύσιμο υλικό για να ψήνουν οφτές πατάτες στον κάμπο του Οροπεδίου Λασιθίου, όταν δεν υπήρχαν αρκετά ξύλα ή ξερές λαχανόριζες. Η κοινωνική ζωή αντικατοπτρίζεται σε ποικίλα λήμματα. Τα παιδικά παιχνίδια, όπως η ξυλογαϊδάρα, το πεντόβολο και ο χωστός, ήταν απλά και συμμετοχικά. Παλιά δεν τύπωναν, βέβαια, προσκλητήρια γάμου. Υπήρχε, όμως, ο *καλεστής* που αναλάμβανε ζεστά και ανθρώπινα αυτόν τον ρόλο. Τα φαγητά ήταν λιτά, όπως και όλη η ζωή των χωρικών. Τα λήμματα *κρασοψιχιά*, *κριθοπιτοπούλι*, *λαντουριδία*, *λαντουριστό*, *μαγκίρι*, *πιτοπούλι* επιβεβαιώνουν του λόγου το αληθές. Ο *λάζαρος*, το ψωμί, και ο *ζινόχοντρος* παρουσιάζονται με εντυπωσιακές λεπτομέρειες. Οι λέξεις *πατανία* και *φουνάρα* παραπέμπουν όχι σε απλές σημασίες, αλλά σε έθιμα του νοσταλγικού παρελθόντος. Οι παρομοιώσεις «σαν το μονοδέντρι επόμεινε», «σαν το μονοδέντρι ζει» δείχνουν την κοινωνική ευαισθησία των απλών ανθρώπων που γνώριζαν μέσα στη φτώχεια τους τι θα πει ανθρωπιά και αλληλεγγύη.

Το λεξικό αποκαλείται και «θησαυρός», με την έννοια ότι είναι κάτι πολύτιμο, όπως τα κοσμήματα και το χρυσάφι. Έχουμε μπροστά μας έναν πραγματικό «θησαυρό», που συγκέντρωσε ο Καθηγητής Μιχάλης Κασσωτάκης με αγάπη και κόπο ως κατάθεση ψυχής και καρδιάς. Φέρνει στην επιφάνεια μια γλώσσα που μιλούσε και βίωνε ο ίδιος στα κρίσιμα παιδικά και εφηβικά του χρόνια. Μεγάλη αρετή του λεξικού αποτελεί η παράθεση γνήσιων, αυθόρμητων επεξηγηματικών παραδειγμάτων για όλα τα λήμματα. Πρόκειται για σπουδαία συμβολή στη μελέτη της γλώσσας και του πολιτισμού ειδικότερα των Λασιθιωτών και γενικότερα των Κρητικών.

Βιβλία αναφοράς αυτής της ποιότητας και αυτού του πλούτου πρέπει να αποτελούν «κτήμα ες αεί» για τις ερχόμενες γενιές, οι οποίες επιβάλλεται να αναβαπτίζονται στα νάματα του παρελθόντος του γενέθλιου τόπου τους, αν θέλουν να διατηρήσουν τη γλώσσα, τον πολιτισμό και την ταυτότητά τους και να έχουν προοπτικές για το μέλλον.

**Χριστόφορος Χαραλαμπίκης**  
*Ομότιμος Καθηγητής Γλωσσολογίας*  
*στο Πανεπιστήμιο Αθηνών*



## ΠΡΟΟΙΜΙΟ

---

Ο συντάκτης της παρούσας εργασίας δεν είναι ειδικός στον κλάδο της Γλωσσολογίας, αν και παρακολούθησε κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών του σπουδών στο Παρίσι ορισμένα μαθήματα στον παραπάνω τομέα. Έχει ειδικευθεί στις Επιστήμες της Αγωγής και, ειδικότερα, στην Επαγγελματική Συμβουλευτική και την Εκπαιδευτική Αξιολόγηση.

Από αγάπη, όμως, και ενδιαφέρον για τη γενέτειρά του αφιέρωσε, από τα φοιτητικά του κιόλας χρόνια, σημαντικό μέρος του ελεύθερου χρόνου του στη μελέτη της γλωσσικής, ιστορικής και πολιτισμικής παράδοσης του τόπου του. Καρπός της μελέτης αυτής υπήρξαν διάφορες εργασίες του σχετικές με την τέως Επαρχία Λασιθίου, τις οποίες έχει, κατά καιρούς, δημοσιεύσει, εντάσσοντάς τις στα «επιστημονικά του πάρεργα».

Στα πάρεργα αυτά ανήκει και ο παρών τόμος, ο οποίος αναφέρεται στο γλωσσικό *ιδίωμα* των Λασιθιωτών<sup>1</sup>. Ο όρος «ιδίωμα» χρησιμοποιείται καταχρηστικά στην προκειμένη περίπτωση, διότι ο λόγος των παραπάνω προσώπων δεν παρουσιάζει, σε σύγκριση με τη γλώσσα των κατοίκων των λοιπών περιοχών της Ανατολικής Κρήτης, τόσο μεγάλες διαφορές, ώστε να μπορεί να χαρακτηριστεί ως ιδιαίτερο ιδίωμα.

Υπάρχουν, βέβαια, ορισμένες αποκλίσεις ως προς το λεξιλόγιο, κυρίως, μεταξύ της γλώσσας που χρησιμοποιούταν παλαιότερα<sup>2</sup> στην περιοχή του Οροπεδίου Λασιθίου και εκείνης που μιλιόταν στις λοιπές περιοχές των Νομών Ηρακλείου και Λασιθίου. Οι διαφοροποιήσεις, όμως, αυτές δεν επαρκούν, για να θεωρηθεί η τοπική γλώσσα των κατοίκων του παραπάνω Οροπεδίου ως χωριστό γλωσσικό ιδίωμα. Η σημασία της λέξης αυτής, όπως χρησιμοποιείται στον παρόντα τόμο, είναι σχεδόν ταυτόσημη με εκείνη που έχει ο όρος «ντοπιολαλιά», ο οποίος εναλλάσσεται, για λόγους γλωσσικής ποικιλίας, με τη λέξη «ιδίωμα» σ' όλη την έκταση του κειμένου που ακολουθεί, περιλαμβανομένων και των λημμάτων του λεξικού. Αποφύγαμε, ωστόσο, να τον καθιερώσουμε ως μοναδικό όρο στην παρούσα εργασία και να τον χρησιμοποιήσουμε στον τίτλο της, επειδή δεν τον θεωρήσαμε απολύτως δόκιμο. Στηριζόμενοι στο γλωσσικό μας αισθητήριο, κρίναμε ότι η συγκεκριμένη λέξη εξακολουθεί να αποτελεί νεολογισμό, παρά την αυξανόμενη τα τελευταία χρόνια χρήση της.

---

1. Με τον όρο *Λασιθιώτες* εννοούμε τους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου, για το οποίο χρησιμοποιείται συχνά και ο όρος *Λασιθι*. Η χρήση της λέξης: Λασιθιώτες (στο αρσενικό γένος) καλύπτει, στις περισσότερες περιπτώσεις, τόσο τους άνδρες όσο και τις γυναίκες.

2. Μερικώς η γλώσσα αυτή ομιλείται και σήμερα από μεγάλης ηλικίας άτομα. Η χρήση της, όμως, παρουσιάζει φθίνουσα τάση. Η διευκρίνιση αυτή ισχύει και σε περιπτώσεις ανάλογων γλωσσικών διατυπώσεων στο υπόλοιπο κείμενο.

Επιπρόσθετα, η λέξη «ντοπιολαλιά» συνδέεται, κατά την άποψή μας, με τον προφορικό κυρίως λόγο των κατοίκων που διαμένουν σε ορισμένη περιοχή. Η παρούσα, όμως, μελέτη αντλεί μεν το μεγαλύτερο μέρος του υλικού στο οποίο στηρίζεται από τη ζωντανή ομιλία των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, αλλά αξιοποιεί, παράλληλα, και γραπτά κείμενα που έχουν συνταχθεί αποκλειστικά από άτομα, τα οποία ζουν ή κατάγονται στη/από τη συγκεκριμένη περιοχή. Ορισμένα από τα κείμενα αυτά έχουν συνταχθεί στην κρητική διάλεκτο ή περιέχουν αποσπάσματα που έχουν γραφεί σύμφωνα με το υπό εξέταση τοπικό ιδίωμα. Κάνοντας, λοιπόν, συνδυασμό των όρων: τοπικό ιδίωμα και «ντοπιολαλιά» και χρησιμοποιώντας τους εναλλακτικά στο κείμενο που ακολουθεί, πιστεύουμε ότι και την εκφραστική του ποικιλία επιτυγχάνουμε και τη γλωσσική πραγματικότητα στην οποία στηριχθήκαμε αποδίδουμε πληρέστερα.

Όπως εκτίθεται αναλυτικότερα σε επόμενες ενότητες, η «ανά χείρας» εργασία δεν περιορίζεται μόνο στην καταγραφή και την ερμηνεία περισσότερων από επτάμισι χιλιάδες (7.500) ιδιοματικών λέξεων ή φράσεων που χρησιμοποιούσαν οι παλαιότεροι Λασιθιώτες, αρκετές από τις οποίες παραμένουν και σήμερα σε χρήση από τους ηλικιακά μεγαλύτερους που διαμένουν στο Οροπέδιο Λασιθίου ή κατάγονται από αυτό. Επιχειρεί, ακόμη, να προσδιορίσει τις σημαντικότερες γραμματικές και συντακτικές αποκλίσεις της εν λόγω ντοπιολαλιάς από την κοινή νεοελληνική γλώσσα και να αποσαφηνίσει το τι αποτελεί και τι δεν αποτελεί διαλεκτολογικό στοιχείο.<sup>3</sup>

Επισημαίνει, επιπρόσθετα, τις σχέσεις των διαφόρων λέξεων με τα τοπικά ήθη και έθιμα, με τις ασχολίες των κατοίκων στους οποίους αναφέρεται, με την κοινωνική τους οργάνωση και τον τρόπο της ζωής τους, καθώς και με την ιστορία και τη γενικότερη εξέλιξη της συγκεκριμένης περιοχής.

Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια πολύμορφη σύνθεση, στόχος της οποίας είναι η διάσωση του γλωσσικού πλούτου της παραπάνω περιοχής και των πολιτισμικών στοιχείων με τα οποία συνδέεται, αφού κάθε γλώσσα ή διάλεκτος δεν είναι μόνο μέσο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων που τη μιλούν, αλλά και φορέας του πολιτισμού τους.

Η αρχική απόπειρα μελέτης της γλώσσας των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως αυτή μιλιόταν μέχρι τις αρχές του τελευταίου τετάρτου του 20<sup>ου</sup> αιώνα, ξεκίνησε το ακαδημαϊκό έτος 1974-75 κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο Εθνικό Ινστιτούτο Ανατολικών Γλωσσών και Πολιτισμών της Γαλλίας, υπό την καθοδήγηση του αείμνηστου Καθηγητή, θερμού φιλέλληνα, Υvon Tarabout στον οποίο εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου και από τη θέση αυτή.

Η παραπάνω προσπάθεια διακόπηκε, λόγω της εντατικής ενασχόλησής μου με τον κύριο κλάδο της επιστημονικής μου εξειδίκευσης και της κατοπινής ακαδημαϊκής σταδιοδρομίας μου σε τομέα διαφορετικό εκείνου της Γλωσσολογίας. Παρά ταύτα, δεν έσβησε το ενδιαφέρον μου για το γλωσσικό ιδίωμα του τόπου καταγωγής μου, ζήτημα στο οποίο επανερχόμουν κατά καιρούς, στο βαθμό που μου το

3. Η διάκριση αυτή γίνεται, κυρίως, με βάση τη μορφή που είχε το εξεταζόμενο ιδίωμα μέχρι τη δεκαετία του 1970. Από τότε μέχρι σήμερα αρκετές από τις λέξεις ή τις φράσεις που θεωρούνται ιδιοματικές έχουν πάψει να χρησιμοποιούνται ιδιαίτερα από άτομα μικρότερης ηλικίας, όπως επισημαίνει ο Χαραλαμπίδης (2016: 320).

επέτρεπαν οι ποικίλες ερευνητικές, συγγραφικές, διδακτικές, διοικητικές και λοιπές ασχολίες μου. Το παραπάνω ενδιαφέρον μου ενισχύθηκε πολύ μετά το 1990. Εκτοτε άρχισα να αφιερώνω περισσότερο χρόνο στη συγγραφή της εργασίας αυτής, αξιοποιώντας το γλωσσικό υλικό, το οποίο είχα παλαιότερα συγκεντρώσει, και εμπλουτίζοντάς το με νέο.

Αιτία της αναθέρμανσης αυτής υπήρξε η διαπίστωση ότι πολλά άτομα μέσης και μικρής, κυρίως, ηλικίας –μεταξύ των οποίων και αρκετοί φοιτητές μου– που διέμεναν μόνιμα στην τώως Επαρχία Λασιθίου ή κατάγονταν από αυτή, αγνοούσαν πλήρως σχεδόν τη γλώσσα των παλαιότερων κατοίκων του τόπου καταγωγής τους ή κατανοούσαν λίγες από τις ιδιοματικές λέξεις που αυτοί χρησιμοποιούσαν. Τότε συνειδητοποίησα τον κίνδυνο να χαθεί οριστικά αυτός ο θαυμάσιος γλωσσικός θησαυρός και αισθάνθηκα βαθιά την ανάγκη να συμβάλω, στο μέτρο των δυνάμεών μου, στη διάσωσή του, ασπαζόμενος την άποψη του Ι. Κακριδή, ότι *«κάθε λέξη που χάνεται σε κάποιο χωριό σημαίνει ένα θάνατο το ίδιο θλιβερό, όσο και με το να πεθαίνει ένας άνθρωπος»* (αναφέρεται στο: Παρλαμάς, 2001:11).

Δεν αγνοώ, ασφαλώς, τις προσπάθειες που καταβάλλουν διάφοροι Πολιτιστικοί Σύλλογοι Κρητών να διασώσουν στοιχεία της κρητικής διαλέκτου, πολλά από τα οποία χαρακτηρίζουν και το ιδίωμα των Λασιθιωτών. Έχω, όμως, την άποψη ότι οι προσπάθειες αυτές έχουν αποσπασματικό χαρακτήρα και από ορισμένες, μάλιστα, λείπει το επιστημονικό στοιχείο. Δεν αγνοώ, επίσης, ούτε υποτιμώ άλλες προσπάθειες ειδικών, αλλά και μη ειδικών ακόμη, να κρατήσουν ζωντανή τη μνήμη αυτής της εξαιρετης ιδιοματικής γλώσσας,<sup>4</sup> η οποία μέρα με τη μέρα σβήνει με επιταχυνόμενο ρυθμό.

Παρόλα αυτά, είχα την αίσθηση ότι για τη γενέτειρά μου, τουλάχιστον, ήταν αναγκαία μια πιο συστηματική και πιο τεκμηριωμένη γλωσσική μελέτη. Αυτήν προσπάθησα να κάμω. Δεν ξέρω σε ποιο βαθμό το πέτυχα. Αυτό θα το δείξει ο χρόνος και η καλόπιστη κριτική των αναγνωστών της, η οποία θα με βοηθήσει να εξαλείψω πιθανές αδυναμίες της και να διορθώσω λάθη που ενδέχεται να υπάρχουν, αφού η ύπαρξή τους είναι σχεδόν αναπόφευκτη σε κάθε ανθρώπινο δημιούργημα και ιδιαίτερα όταν αυτό είναι προϊόν «πάρεργης» ενασχόλησης.

Τελειώνοντας τον πρόλογο αυτό, επιθυμώ να εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου σε πολλά άτομα, τα ονόματα των οποίων αδυνατώ να αναφέρω εδώ στο σύνολό τους. Δεν μπορώ, όμως, να μη μνημονεύσω ονομαστικά τα εξής πρόσωπα: 1) την αχώριστη σύντροφό μου και συμπαραστάτρια στις προσπάθειές μου, Κατερίνα, η οποία με βοήθησε στην αρχική έρευνα που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1970 στο Οροπέδιο Λασιθίου, με στόχο τη συλλογή προφορικού γλωσσικού υλικού, 2) τον Περιφερειάρχη Κρήτης κ. Σταύρο Αρναουτάκη, τόσο για το προλογικό του σημείωμα, όσο και για τη χρηματοδότηση της παρούσας έκδοσης, 3) τον Πρόεδρο του Συνδέσμου Λασιθιωτών Ηρακλείου «Το Οροπέδιο» κ. Αλέξανδρο Ξωμεριτάκη και τα λοιπά μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου του εν λόγω Συνδέσμου που ανέλαβε την έκδοση του παρόντος πονήματος, σε συνεργασία με την Πνευματική Εστία του Οροπεδίου Λασιθίου (Π.Ε.Ο.Λ.), 4) την Πρόεδρο της παραπάνω Εστίας κα Μαρία Τζενάκη και τα μέλη του Διοικητικού της Συμβουλίου, 5) τον Ομότιμο Καθηγητή Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και αγαπητό φίλο, κ. Χριστόφορο Χαραλαμπίκη, Υπεύ-

4. Βλ. σχετικές αναφορές στη βιβλιογραφία.

θυνο του Χρηστικού Λεξικού της Ακαδημίας Αθηνών για την Ελληνική Γλώσσα, που με υπομονή απαντούσε επί πολλά χρόνια στα ενοχλητικά τηλεφωνήματά μου, με τα οποία του ζητούσα διευκρινίσεις για ποικίλα γλωσσολογικά ζητήματα, αλλά και για την τιμή που μου έκαμε να προλογίσει την εργασία αυτή, 6) τον αγαπητό μου εξάδελφο, κ. Γεώργιο Μ. Μπίμπα, επίτιμο δικηγόρο, ο οποίος διάβασε το μεγαλύτερο τμήμα του λεξικού που ακολουθεί, μου γνωστοποίησε ορισμένες λέξεις, τις οποίες δεν είχα περιλάβει σ' αυτό και έκαμε ποικίλες επικοδομητικές παρατηρήσεις σχετικές με τη σημασία άλλων, 7) την εκλεκτή φίλη κα Γεωργία Κατσιμαλή, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Κρήτης, για τη βοήθειά της, 8) τον κ. Γεώργιο Σπανό, Ομότιμο Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών και τον κ. Αθανάσιο Μιχάλη, Επίκουρο Καθηγητή του ίδιου Πανεπιστημίου για τις επικοδομητικές παρατηρήσεις τους, 9) τις φιλόλογους κες Μαρία Μακράκη-Χρυσάφιδη και Μαρία Κοζαράκη, που ανιδιοτελώς προσφέρθηκαν να διαβάσουν μέρος του παρόντος έργου και έκαμαν κάποιες βελτιώσεις σ' αυτό, 10) όλα τα παιδιά μου και ιδιαίτερα το γαμπρό μου Γιώργο Μαλινδρέτο για την ενθάρρυνση που μου παρείχαν ως προς την ολοκλήρωση του παρόντος πονήματος, 11) τη συμπατριώτισσά μου κα Αντιγόνη Κρασανάκη και το σύζυγό της κ. Γιώργο Κατσιγιάννη για τις δοκιμασίες στις οποίες τους υπέβαλλα κατά καιρούς, προκειμένου να διαπιστώσω σε ποιο βαθμό ήσαν κατανοητές οι ερμηνείες και οι λοιπές επεξηγήσεις των ιδιωματικών λέξεων που αναφέρονται στις σελίδες, οι οποίες ακολουθούν και 12) τη Δρα κα Αναστασία Παπαδοπούλου για τη βοήθειά της.

Θερμές ευχαριστίες απευθύνω, επίσης: 1) στον τέως Δήμαρχο του Οροπεδίου Λασιθίου κ. Γιώργο Μηλιαρά για το ενδιαφέρον που επέδειξε για την εξεύρεση χρηματοδότη της παρούσας έκδοσης, καθώς και για την ηθική του στήριξη, 2) στο σημερινό Δήμαρχο του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου κ. Γιάννη Στεφανάκη και στον Αντιπρόεδρο της Π.Ε.Ο.Λ. κ. Αντώνιο Τζομπανάκη για τη συμπαράστασή τους, 3) στους Λασιθιώτες συγγραφείς που μου απέστειλαν τα έργα τους,<sup>5</sup> 4) στον υπεύθυνο του εκδοτικού οίκου Γρηγόρη, κ. Δημήτρη Σεφεριάδη, καθώς και στον κ. Γιάννη Καρδαμίτση για την εξαίρετη συνεργασία που είχα μαζί τους.

Όπως ιδιαίτερος επιθυμώ να ευχαριστήσω την εκλεκτή φιλόλογο κα Μαρία Καροφυλλάκη-Σπάρταλη, αγαπητή μου συνεργάτιδα, κατά την περίοδο της θητείας μου στο Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, η οποία επιμελήθηκε γλωσσικά την εργασία αυτή και συνέβαλε σημαντικά στη βελτίωσή της. Η βοήθειά της υπήρξε πολύτιμη.

Νιώθω, τέλος, την ανάγκη να εκφράσω την απέραντη ευγνωμοσύνη μου στους γονείς μου και στις γιαγιάδες μου, που μου έμαθαν –πολύ καλά νομίζω– το γλωσσικό ιδίωμα του Λασιθίου, καθώς και στο πλήθος των ανώνυμων κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου που με βοήθησαν να συγκεντρώσω το μεγαλύτερο μέρος του υλικού στο οποίο στηρίχτηκα. Δυστυχώς, οι περισσότεροι από αυτούς δεν βρίσκονται σήμερα στη ζωή. Γράφοντας την εργασία αυτή, είχα το λυπηρό αίσθημα ότι κάνω για κείνους το μνημόσυνο που τους αξίζει.

**Μιχάλης Κασσωτάκης**  
Βριλήσσια, Μάρτιος 2018

5. Λόγω του πλήθους των συγγραφέων αυτών δεν αναφέρονται τα ονόματά τους εδώ. Μνημονεύονται, όμως, στη βιβλιογραφία.



## ΕΙΣΑΓΩΓΗ

---

Ο παρών τόμος διαιρείται σε δύο μέρη, τα οποία συμπληρώνονται από εκτενές παράρτημα. Το πρώτο μέρος έχει χαρακτήρα εισαγωγής στο δεύτερο, το οποίο αποτελεί το κύριο και σημαντικότερο τμήμα του ανά χειράς πονήματος. Περιέχει ιστορικά και γλωσσικά στοιχεία, τα οποία θεωρήσαμε ότι θα είναι χρήσιμα στον αναγνώστη, για να μπορέσει να αντιληφθεί καλύτερα τις ιδιαιτερότητες του ιδιώματος του Οροπεδίου Λασιθίου και τους γλωσσικούς κανόνες που το διέπουν. Οι πληροφορίες, οι οποίες παρέχονται στο μέρος αυτό, θα τον βοηθήσουν, επίσης, να εκτιμήσει την αξία που έχει το γλωσσικό υλικό, το οποίο περιλαμβάνεται στο δεύτερο μέρος, και να προσεγγίσει την υπό εξέταση ντοπιολαλιά ως έκφραση ενός αξιόλογου πολιτισμού με μακράιωνα ιστορική παράδοση.

Το μέρος αυτό διαιρείται σε δύο ευρύτερες θεματικές ενότητες. Η πρώτη πραγματεύεται την ιστορική εξέλιξη της διαμόρφωσης της διαλέκτου των κατοίκων της Κρήτης και ιδιαίτερα αυτής των ανατολικών της περιοχών, παραλλαγή της οποίας θεωρείται το εξεταζόμενο ιδίωμα. Για τον παραπάνω λόγο υποθέτουμε ότι αυτό ακολούθησε εξελικτική πορεία αντίστοιχη, σε γενικές γραμμές, με εκείνη της εν λόγω διαλέκτου. Παράλληλα, όμως, επισημαίνουμε τον ιδιαίτερο ρόλο, τον οποίο διαδραμάτισαν σε κάποιες φάσεις της εξέλιξής του ορισμένοι τοπικοί γεωγραφικοί και κοινωνικο-οικονομικοί παράγοντες, δημιουργώντας στη συγκεκριμένη περιοχή ειδικές συνθήκες, οι οποίες, εκτιμούμε, ότι είχαν επιδράσεις και στη γλώσσα των κατοίκων της.

Η δεύτερη ενότητα αφιερώνεται στην παρουσίαση των σημαντικότερων φωνολογικών, μορφολογικών και συντακτικών φαινομένων, τα οποία χαρακτηρίζουν τη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης, καθώς και στους κανόνες που τα διέπουν. Τα χαρακτηριστικά αυτά και οι αντίστοιχοι κανόνες ισχύουν και για τη ντοπιολαλιά των παλαιότερων κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, εκτός από ελάχιστες αποκλίσεις, οι οποίες επισημαίνονται στις οικείες ενότητες.

Το δεύτερο μέρος του τόμου αυτού αποτελείται από: α) ένα εκτενές ερμηνευτικό και ετυμολογικό λεξικό, το οποίο περιλαμβάνει περισσότερες από 7.500 ιδιωματικές λέξεις και φράσεις, οι οποίες ήταν σε χρήση μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα και μερικές χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα και β) τον πίνακα της βιβλιογραφίας, η οποία αξιοποιήθηκε κατά τη συγγραφή της εργασίας αυτής.

Κάθε λέξη ή στερεότυπη λαϊκή φράση συνοδεύεται από ενδεικτικά παραδείγματα, διατυπωμένα στο τοπικό ιδίωμα. Αρκετές από τις λέξεις αυτές συνοδεύονται από την καταγραφή σχετικών ιστορικών ή λαογραφικών στοιχείων. Του λεξικού προηγείται σύντομη αναφορά σε μεθοδολογικά ζήτητα, τα οποία αφορούν τις πηγές άντλησης του γλωσσικού υλικού, το οποίο επεξεργαστήκαμε, καθώς και τον τρόπο κατάρτισης του τελικού λημματολογίου. Παρουσιάζεται, ακόμη, η δομή των διαφόρων λημμάτων και παρέχονται άλλες αναγκαίες διασαφήσεις.

Τέλος, λίγα λόγια γράφονται για την επιστημονική συμβολή του λεξικού, όπως τουλάχιστον την αντιλαμβανόμαστε εμείς. Η εκτίμηση, όμως, αυτή ενδέχεται να έχει το στοιχείο της υποκειμενικότητας. Η αντικειμενική αποτίμηση της συνεισφοράς του παρόντος έργου τόσο στον τομέα μελέτης της Ελληνικής Γλώσσας και, ειδικότερα, των παραλλαγών της κρητικής διαλέκτου, όσο και στη διάσωση της πλούσιας γλωσσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς της ιδιαίτερης πατρίδας μας θα προκύψει από τους αναγνώστες του και, κυρίως, από τους ερευνητές που θα ασχοληθούν με παρόμοια θέματα κατά το προσεχές μέλλον.

Στο τέλος του βιβλίου υπάρχει εκτενές Παράρτημα στο οποίο περιλαμβάνονται συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικές με τη γεωγραφική θέση της περιοχής, τις κρατούσες σ' αυτήν κλιματολογικές συνθήκες, την οικονομία της, τις επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων της και την κοινωνική τους ζωή, καθώς και άλλα στοιχεία, τα οποία υποβοηθούν τον χρήστη του λεξικού να κατανοήσει πληρέστερα το σημασιολογικό περιεχόμενο των διαφόρων λημμάτων και τις ετυμολογίες τους.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΚΑΙ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ  
ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ  
ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ



## 1.

# ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΥ ΚΑΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗ ΤΗΣ ΜΕ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

---

### 1.1. Εισαγωγή

Οι περισσότεροι από τους επιστήμονες που ασχολήθηκαν με την κρητική διάλεκτο διακρίνουν, συνήθως, δύο κύριες παραλλαγές της: α) αυτή της Δυτικής και β) εκείνη της Ανατολικής Κρήτης. Η πρώτη ομιλούνταν και μερικώς ομιλείται ακόμη στους πρώην Νομούς των Χανίων και του Ρεθύμνου και η δεύτερη στους πρώην Νομούς Ηρακλείου και Λασιθίου. Στις παρυφές των γεωγραφικών αυτών περιοχών διαπιστώνεται ανάμειξη των δύο γλωσσικών παραλλαγών.<sup>1</sup> Διαφοροποιήσεις, όμως, παρατηρούνται και μεταξύ των επιμέρους περιοχών που βρίσκονται εντός των παραπάνω γεωγραφικών χώρων, με αποτέλεσμα να καθίσταται πολύ δύσκολη η αυστηρή οριοθέτηση των περιοχών στις οποίες εμφανίζονται<sup>2</sup> συγκεκριμένοι γλωσσικοί ιδιοματισμοί (Χαραλαμπίκης, 2016: 320, Κοντοσόπουλος 1969: 3).

Τη γεωγραφική διάχυση των γλωσσικών φαινομένων έχει επισημάνει ο Κοντοσόπουλος, ο οποίος στο έργο του «Γεωγραφικός Άτλας της Κρήτης» (1988) περιέλαβε 174 χάρτες της μεγαλονήσου που παρουσιάζουν τις περιοχές στις οποίες

---

1. Η ανάλυση των μεταξύ τους διαφορών δεν εντάσσεται στους σκοπούς της παρούσας εργασίας. Γι' αυτές παραπέμπουμε τον αναγνώστη σε ειδικότερες εργασίες (βλ. π.χ. Πάγκαλος 1955: 143 κ.έ. Κοντοσόπουλος, 1969, 1988, 1997, Χαραλαμπίκης, 2016, Κανκαλάς, 1992). Από τα δύο γλωσσικά ιδιώματα ισχυρότερο και επικρατέστερο θεωρείται αυτό της Ανατολικής Κρήτης (Πάγκαλος 1955). Χρησιμοποιήθηκε, μάλιστα, για τη συγγραφή έντεχνων λογοτεχνικών έργων που παρήχθησαν στη Δυτική Κρήτη (π.χ. στο Ρέθυμνο).

2. Επειδή η εξεταζόμενη διάλεκτος εμφανίζει φθίνουσα πορεία, η χρήση ρημάτων στον ενεστώτα πρέπει, σε αρκετές περιπτώσεις, να εκληφθεί ως εξής: το σημαντικό τους ισχύει σε κάποιο βαθμό και σήμερα, αλλά ίσχυε κυρίως στο παρελθόν. Για την αποφυγή φραστικών επαναλήψεων δεν γράφεται πάντα το ίδιο ρήμα σε ενεστωτικό και παρελθοντικό χρόνο. Η διευκρίνιση αυτή αφορά και το κείμενο που ακολουθεί, περιλαμβανομένων και των λημμάτων του λεξικού.

εμφανίζονταν, πριν μερικά χρόνια, συγκεκριμένα φωνητικά ή μορφολογικά γλωσσικά φαινόμενα ή λέξεις με ορισμένη σημασία. Η κατάτμηση, όμως, του νησιού σε ισόγλωσσα<sup>3</sup> και σε διαλεκτικές ζώνες, η οποία έγινε σε δεδομένη χρονική φάση, δεν παραμένει σταθερή, επειδή η κατάσταση μεταβάλλεται λόγω της εξέλιξης της γλώσσας και της μετακίνησης των πληθυσμών. Έτσι, οι προσπάθειες αυστηρών διαλεκτολογικών οριοθετήσεων οδηγούνται σχεδόν σε αδιέξοδο.

Το Οροπέδιο Λασιθίου ανήκει γεωγραφικά και διοικητικά στο πρώην Νομό Λασιθίου (βλ. Παράρτημα). Κατά συνέπεια, είναι φυσικό να αναμένει κανείς να ακούσει στο μέρος αυτό το γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης, κάτι το οποίο ισχύει σε πολύ μεγάλο βαθμό. Παρ' όλα αυτά, απαντώνται στη συγκεκριμένη περιοχή στοιχεία που θεωρείται ότι ανήκουν στο ιδίωμα της Δυτικής Κρήτης,<sup>4</sup> καθώς και λέξεις ή φράσεις, οι οποίες ίσως προέρχονται από άλλες περιοχές της χώρας. Η διαπίστωση αυτή επιβεβαιώνει όσα αναφέρθηκαν παραπάνω για τη δυσκολία της γεωγραφικής οριοθέτησης των γλωσσικών ιδιοματισμών. Επιπρόσθετα, όμως, αναδεικνύει την αναγκαιότητα διεξαγωγής ερευνών σε επίπεδα μικρότερα των μεγάλων γεωγραφικών διαμερισμάτων της Κρήτης, στοιχείο που δικαιολογεί, μαζί με άλλα, την παρούσα εργασία.

Η ερμηνεία της διαμόρφωσης των γλωσσικών χαρακτηριστικών των κατοίκων ορισμένου τόπου αλλά και η κατανόηση της διαφοροποίησής τους από περιοχή σε περιοχή προϋποθέτουν τη μελέτη της ιστορικής τους εξέλιξης και τη διαχρονική ανάλυση των κοινωνικο-πολιτισμικών μεταβολών που συνέβησαν στους συγκεκριμένους γεωγραφικούς χώρους, οι οποίες επηρέασαν τη χρήση της γλώσσας από τους αντίστοιχους πληθυσμούς. Η προσέγγιση αυτή βασίζεται στην παραδοχή ότι κάθε γλώσσα ή διάλεκτος είναι απόρροια μιας μακραίωνης εξελικτικής διαδρομής του τρόπου επικοινωνίας των ανθρώπων που έζησαν σε ορισμένο γεωγραφικό χώρο για μεγάλο χρονικό διάστημα, η οποία αντανακλά την ιστορία τους, τον πολιτισμό τους και τις συνθήκες της ζωής τους. Επομένως, η διερεύνηση των διαφόρων γλωσσικών ιδιοματισμών δεν μπορεί να είναι αποκομμένη από τη μελέτη των στοιχείων αυτών.

Έχοντας κατά νουν τα παραπάνω, θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε συνοπτικά στο εισαγωγικό μέρος της παρούσας εργασίας τις σπουδαιότερες ιστορικές και κοινωνικο-πολιτισμικές μεταβολές που γνώρισε η Κρήτη ανά τους αιώνες, οι οποίες εκτιμούμε ότι επηρέασαν διαχρονικά τη διαμόρφωση της γλώσσας των κα-

3. Με τον όρο ισόγλωσσο νοείται, σύμφωνα με το Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών (2014: 723), το «γεωγραφικό όριο μέσα στο οποίο εμφανίζεται ένα γλωσσικό φαινόμενο, το οποίο αναπαρίσταται ως γραμμή σε γλωσσικό άτλαντα».

4. Οι λέξεις π.χ. *βρίχνω*, *γράδες*, *κούκλης*, *παρα(τ)ζούβαλος*, *μπίρι μου και μπίρι σου*, οι οποίες, σύμφωνα με τις μελέτες της Καρτέρη-Σιγανού (2016, 2017), θεωρούνται ως αποκλειστικά στοιχεία του γλωσσικού ιδιώματος της Δυτικής Κρήτης, απαντώνται και στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου. Η *αγελάδα* λέγεται *αελά* ή *αελιά* στις περισσότερες περιοχές της Ανατολικής Κρήτης, ενώ στο Οροπέδιο Λασιθίου λέγεται *αηλά*, που προσομοιάζει περισσότερο προς το δυτικοκρητικό: *αηλέ*. Απαντώνται ακόμη λέξεις με κατάληξη σε *-ε/ς* (π.χ. *μαντές*, *μουλαματζέ*, *κιοχνές*, *γερνέ*, *περτσέ*, *παστρέ* κτλ.), οι οποίες θεωρούνται χαρακτηριστικό του δυτικοκρητικού ιδιώματος. Ρηματικοί, επίσης, τύποι σε *-ουσι* και *-άσι*, που κατατάσσονται, συνήθως, στα χαρακτηριστικά του γλωσσικού ιδιώματος της Δυτικής Κρήτης (Μαργαρίτη-Ρόγκα κ.ά., 2016), απαντώνται και στην υπό εξέταση περιοχή (π.χ. *λέουσι*, *είπασι*, *εκάμασι*, *εκαλέσασι*). Τέλος, η λέξη *μπροσκάδα* (= ενέδρα) που, κατά τον Μαστοράκη (χ.χ.: 262), συναντάται μόνο στη Δυτική Κρήτη απαντάται και στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

τοίκων της. Άποψή μας είναι ότι η διάλεκτος που επικράτησε στο νησί κατά τους νεότερους κυρίως χρόνους, και συγκεκριμένα από τον 14<sup>ο</sup> αιώνα μ. Χ. μέχρι τα μέσα περίπου του 20<sup>ου</sup>, με τις όποιες παραλλαγές της, αποτελεί μια φάση της παραπάνω εξελικτικής διαδρομής της. Πιστεύουμε, επίσης, ότι η πορεία που γνώρισε η γλώσσα των Κρητών κατά τη διάρκεια της μακράς ιστορίας της αντιστοιχεί σε ανάλογες εξελίξεις και του γλωσσικού ιδιώματος που αναπτύχθηκε κατά την εξεταζόμενη περίοδο στο Οροπέδιο Λασιθίου, το οποίο προσεγγίζεται, όπως τονίστηκε, ως παραλλαγή της διαλέκτου που επικράτησε στην Ανατολική Κρήτη. Αυτή η προσέγγιση, ωστόσο, δεν σημαίνει ότι παραβλέπουμε τον ρόλο που ενδέχεται να διαδραμάτισαν στη συγκεκριμένη περιοχή ιδιαίτεροι τοπικοί παράγοντες, οι οποίοι διαμόρφωσαν συνθήκες ζωής διαφορετικές από εκείνες που ίσχυσαν στις λοιπές περιοχές του νησιού, με ανάλογες επιπτώσεις στη γλώσσα των κατοίκων της. Τέτοια είναι π.χ. η κατάσταση που δημιουργήθηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας στην οποία θα αναφερθούμε αναλυτικά σε επόμενη ενότητα.

Δεν μας διαφεύγει, ασφαλώς, η διαφωνία ορισμένων έγκυρων γλωσσολόγων όσον αφορά την τάση παλαιότερων ομοτέχνων τους να συνδέουν τις νεοελληνικές διαλέκτους με αντίστοιχες αρχαιοελληνικές και να τις θεωρούν ως προεκτάσεις τους (Browning, 1983, Κοντοσόπουλος, 2007). Κατά την άποψή τους, οι νεοελληνικές διάλεκτοι προήλθαν από τη διαφοροποίηση της κοινής των αλεξανδρινών χρόνων, εκτός από την τσακωνική. Κατά συνέπεια, δεν σχετίζονται ευθέως με αρχαιοελληνικές διαλέκτους.

Η υιοθέτηση της άποψης αυτής μειώνει την αξία της προσπάθειάς μας να αναζητήσουμε στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, αλλά και στην κρητική διάλεκτο, γενικότερα, στοιχεία που το/τη συνδέουν με γλωσσικά μορφώματα μακρινών χρονικών περιόδων, περιλαμβανομένης και της απώτερης ελληνικής αρχαιότητας.

Με την επιφύλαξη του μη ειδικού στο συγκεκριμένο τομέα, σημειώνουμε σε σχέση με την παραπάνω άποψη τα ακόλουθα. Αν δεχόμαστε ότι κάθε γλώσσα ακολουθεί μια διαρκή εξελικτική πορεία, κατά τη διάρκεια της οποίας υπόκειται σε αλλαγές και διαφοροποιήσεις υπό την επίδραση ποικίλων παραγόντων και αναμορφώνεται διαρκώς, έτσι ώστε οι παλαιότερες μορφές της να παύουν εν μέρει να χρησιμοποιούνται, υποκαθιστάμενες από νεότερες, τότε πρέπει να παραδεχτούμε ότι η διαδρομή αυτή έχει συνέχεια. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο της αδιάσπαστης εξελικτικής συνέχειας της γλώσσας είναι λογικό να υποθέσουμε ότι στοιχεία των προηγούμενων φάσεων της διαπλέκονται με αυτά των επόμενων. Αρκετά, μάλιστα, από αυτά είναι δυνατόν να επιβιώνουν, αυτούσια ή παραφθαρμένα, καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής ορισμένης γλώσσας, περιλαμβανομένων και των διαλεκτολογικών της διαφοροποιήσεων. Αυτό σημαίνει ότι καμιά γλώσσα ή διάλεκτος δεν ξεκινά από κάποιο κενό. Εδράζεται σε προηγούμενα γλωσσικά μορφώματα. Αρκετά από αυτά μπορεί να ανάγονται σε χρονικά πολύ απομακρυσμένες περιόδους της εξέλιξης ορισμένου τόπου. Η ανίχνευση τους αποτελεί βασική πτυχή της μελέτης της ιστορίας μιας γλώσσας ή μιας διαλέκτου.

Υιοθετώντας την προσέγγιση αυτή, θεωρήσαμε χρήσιμη τη συνοπτική αναφορά στη μακραίωνη ιστορική πορεία της Κρήτης, την οποία προσπαθούμε να συσχετί-

σουμε με την εξέλιξη της γλώσσας των κατοίκων της, μολονότι δεν μας διαφεύγει το γεγονός ότι η κρητική διάλεκτος, για την οποία γίνεται λόγος στην παρούσα εργασία, διαμορφώθηκε από τον 14ο αιώνα και εξής, κυρίως. Την παραπάνω προσέγγιση εκφράζουν όσα αναφέρονται στις επόμενες ενότητες.

## 1.2. Η γλώσσα των Κρητών από την αρχαιότητα έως την περίοδο της Ενετοκρατίας: ιστορικά δεδομένα και υποθέσεις

Οι απώτερες ρίζες της γλώσσας των Κρητών χάνονται στα βάθη της αρχαιότητας. Ανασκαφές που έγιναν κατά καιρούς σε διάφορα μέρη του νησιού, περιλαμβανομένου και του Οροπεδίου Λασιθίου, καθώς και άλλα ευρήματα οδήγησαν στο συμπέρασμα ότι η μεγαλόνησος κατοικήθηκε ήδη από τη νεολιθική εποχή (5700 - 2600 π.Χ.). Στοιχεία, βέβαια, σχετικά με τους κατοίκους της Κρήτης κατά την περίοδο αυτή δεν υπάρχουν. Πιστεύεται, πάντως, ότι ο πληθυσμός του νησιού αποτελούνταν από πολλές φυλές, τη γλώσσα των οποίων αγνοούμε.

Ακολούθησε η περίοδος του γνωστού ανά τον κόσμο μινωικού πολιτισμού, τον οποίο έφεραν στο φως, κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα, οι ανασκαφές του Α. Evans στην Κνωσό και άλλων διάσημων αρχαιολόγων, Ελλήνων και ξένων, σε διάφορες περιοχές της Κρήτης στις οποίες ανήκει και το Οροπέδιο Λασιθίου. Ο Evans διαίρεσε τον πολιτισμό αυτό στις εξής τρεις περιόδους: α) την πρωτομινωική (2600-2000 π.Χ.), β) τη μεσομινωική (2000-1550 π.Χ.) και γ) την υστερομινωική (1550-1100 π.Χ.)<sup>5</sup>. Ο παραπάνω πολιτισμός έφτασε στο απόγειο της ακμής του κατά το διάστημα από το 1700 έως το 1450 π.Χ. Η περιγραφή των επιτευγμάτων του δεν εμπίπτει στους στόχους της παρούσας εργασίας εκτός από πτυχές του που αφορούν τη γραπτή γλώσσα, την οποία χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες.

Πριν αναφερθούμε, όμως, στα ζητήματα της γλώσσας, κρίνουμε χρήσιμο να σημειώσουμε τα ακόλουθα ως προς το Οροπέδιο Λασιθίου, που αποτελεί το κέντρο του ενδιαφέροντός μας. Από τα ευρήματα, τα οποία προήλθαν από τις ανασκαφές στο ιερό της Τραπέζας, προκύπτει ότι και στο Λασιθί αναπτύχθηκε αξιόλογος πολιτισμός κατά τη διάρκεια της πρωτομινωικής περιόδου, ο οποίος συνεχίστηκε και κατά τη μεσομινωική, αλλά και κατά την υστερομινωική περίοδο. Επίκεντρό του ήταν το ιερό σπήλαιο του Ψυχρού ή Δικταίο Άντρο, όπου κατά τους αρχαίους συγγραφείς γεννήθηκε ο Δίας, ο συνοικισμός της Παπούρας, βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Λαγού, ο οποίος έχει ταυτισθεί από το Γάλλο αρχαιολόγο P. Faure (1991) με την πόλη Ερώνος ή Ερράνος, καθώς και ένας συνοικισμός κοντά στο χωριό Πλάτη (Κασσωτάκης, 1977).

Όσον αφορά τη γλώσσα των Κρητών της εποχής εκείνης, η οποία προφανώς ομιλούνταν και στο Λασιθί, δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα, με εξαίρεση τις λιγοστές

5. Ο Πλάτων (1958) προτείνει άλλη χρονολογική διαίρεση των περιόδων του μινωικού πολιτισμού, στηριζόμενος στις μεταβολές που γνώρισαν τα ανάκτορα της Κνωσού. Οι αναφερόμενες από εμάς είναι εκείνες που προτείνονται από τον Evans, όπως αναγράφονται στο συγκριτικό πίνακα που παραθέτει ο Πλάτων. Βλ. και παλαιότερη εργασία μας για το Λασιθί (Κασσωτάκης, 1977).



πληροφορίες που προέκυψαν από την αποκρυπτογράφιση, το 1952, της Γραμμικής Γραφής Β' από τους Άγγλους ερευνητές Μ. Vendris και J. Chadwick (1953)<sup>6</sup> και τις σχετικές εργασίες που έχουν γίνει από άλλους μελετητές. Ως εκ τούτου δεν μπορεί να δοθεί έγκυρη απάντηση στο ερώτημα αν επιβιώνουν στο ιδίωμα, το οποίο εξετάζεται στην παρούσα εργασία και, γενικότερα, στην κρητική διάλεκτο γλωσσικά στοιχεία της μινωικής εποχής και σε ποιο βαθμό συμβαίνει αυτό. Ενδεικτικά μόνο σημειώνουμε τα εξής: Τα πρώτα ιερογλυφικά σύμβολα, τα οποία εμφανίζονται στην Κρήτη γύρω στο 2000 π.Χ., δεν έχουν μέχρι σήμερα αναγνωσθεί. Κατά συνέπεια, δεν μπορούμε να προβούμε σε καμιά συσχέτιση της γλώσσας που αντιπροσωπεύουν με νεότερα γλωσσικά συστήματα. Παράλληλα με τη χρήση των ιερογλυφικών, άρχισε να χρησιμοποιείται στην Κρήτη, γύρω στο 1500-1600 π.Χ., η Γραμμική Γραφή Α', η οποία, επίσης, δεν έχει πλήρως αναγνωσθεί μέχρι σήμερα, αν και έχουν σημειωθεί σημαντικές πρόοδοι προς την κατεύθυνση αυτή (βλ. την ιστοσελίδα του J. Younger).<sup>7</sup>

Μετά το 1440 π.Χ., έκαμε την εμφάνισή της η Γραμμική Γραφή Β', η οποία είναι μυκηναϊκής προέλευσης. Η αποκρυπτογράφησή της αποκάλυψε ότι η γλώσσα που αποτυπώνεται με τα σύμβολά της ήταν ελληνική, γραμμένη σε συλλαβογραφικό αλφάβητο. Κατόπιν αυτού, μπορούμε να δεχτούμε την υπόθεση ότι η εν λόγω γλώσσα συνιστά, κατά κάποιον τρόπο, τον μακρινό πρόγονο της κρητικής διαλέκτου των νεότερων χρόνων, ο οποίος πέρασε, όπως τονίσαμε προηγουμένως, από διάφορες εξελικτικές φάσεις κατά τους αιώνες που ακολούθησαν. Μια τέτοια υπόθεση ίσως φανεί ακραία λόγω της μεγάλης χρονικής απόστασης που χωρίζει τη χρήση της Γραμμικής Γραφής Β' από την κρητική διάλεκτο των νεότερων χρόνων. Αν, όμως, λάβουμε υπόψη μας ότι σημαντικός αριθμός λέξεων των ομηρικών επών, η συγγραφή των οποίων ανάγεται στον 8<sup>ο</sup> π.Χ. αιώνα, επιβιώνουν μέχρι τις μέρες μας στη διάλεκτο της Κρήτης (βλ. λεξικό), τότε η παραπάνω υπόθεση δεν φαντάζει τελείως αβάσιμη. Αλλά και μερικές, λιγιστές πάντως, ενδείξεις συνηγορούν υπέρ της παραπάνω άποψης. Σημειώνουμε ορισμένες από αυτές, οι οποίες έχουν κάποια σχέση με το Λασιίθι.

Σε πολλές πινακίδες της υστερομινωικής περιόδου, που βρέθηκαν στην Κνωσό, αναφέρεται το τοπωνύμιο RA-SU-TO, το οποίο έγκυροι μελετητές (Faure, 1991) απέδωσαν ως Λάσυνθος, όνομα που ταυτίστηκε με εκείνο του Οροπεδίου Λασιθίου<sup>8</sup>. Κατά την έρευνα, επίσης, που αφορά τη Γραμμική Α', η οποία θεωρείται προστάδιο της Γραμμικής Β', εντοπίστηκαν, σύμφωνα με τον Όουενς (2009), σε επιγραφές που ανάγονται στο 1600 π.Χ., περίπου, οι εξής δύο λέξεις: JA-DI-KI-TE και IDA. Οι λέξεις αυτές αποδόθηκαν με τα ονόματα: ΔΙΚΤΗ και ΙΔΑ, με τα οποία είναι μέχρι σήμερα γνωστές οι δύο από τις τρεις οροσειρές της Κρήτης από τις οποίες η πρώτη βρίσκεται στο Οροπέδιο Λασιθίου. Ανάμεσα, επίσης, στα επίθετα της θεάς Μεγάλης Μητέρας των Μινωιτών, που προκύπτουν από τις παραπάνω μελέτες,

6. Βλ. επίσης, Chadwick (1992, 1997), Χριστίδης, (2002).

7. Η ηλεκτρονική της διεύθυνση είναι: <http://www.people.ku.edu/~jyounger/LinearA/>

8. Βλ. περισσότερες πληροφορίες στο λήμμα: Λασιίθι του λεξικού, όπου υπάρχουν και σχετικές βιβλιογραφικές αναφορές.

περιλαμβάνεται, κατά τον ίδιο συγγραφέα, το επίθετο SI-RU-TE. Το – TE «δηλώνει το ενεργούν πρόσωπο, δηλαδή την ίδια τη θεότητα. Αυτό που κάνει η θεότητα, δηλαδή το SI-RU – που σημαίνει καταστρέφω στα σανσκριτικά... Η λέξη θα μπορούσε να συγκριθεί», γράφει ο Όουενς, «με το ΚΕΡΑΪΖΩ στα ελληνικά, που σημαίνει «καταστρέφω». Ας σημειωθεί ότι στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου ο ρηματικός τύπος *κεράσω* δεν έχει μόνο τη σημασία του *κερνώ* (= *γεμίζω το ποτήρι με κρασί, προσφέρω ποτό σε κάποιον*) σε μέλλοντα χρόνο, αλλά και αυτήν του *θραύω, καταστρέφω, ξυλοκοπώ, κάνω κακό σε κάποιον* (π.χ. «*πού το κέρασες πάλι το σταμνί;*» (δηλαδή: *πού το έσπασες πάλι το σταμνί;*), «*ανε σε πιάσω άλλη φορά να κλέβεις τ' όρνιθες, δα σε κέρασω*» (δηλαδή: *αν σε πιάσω άλλη φορά να κλέβεις όρνιθες, θα σε ξυλοφορτώσω*). Οι ενδείξεις, ωστόσο, αυτές, όσο κι αν εντυπωσιάζουν, δεν επαρκούν για να τεκμηριωθεί, κατά τρόπο πειστικό, η σχέση μεταξύ της νεότερης κρητικής διαλέκτου και της μακρινής γλώσσας των Μινωιτών. Δυστυχώς, τα κείμενα που βρέθηκαν στις πινακίδες της Κνωσού και σε άλλες περιοχές είτε είναι κατάλογοι απογραφών είτε αναφέρονται σε λογιστικά στοιχεία. Δεν διασώθηκαν αφηγηματικά κείμενα, με βάση τα οποία θα μπορούσαμε να σχηματίσουμε σαφέστερη εικόνα για τη γλώσσα της μινωικής εποχής και την πιθανή σχέση της με στοιχεία νεότερων γλωσσικών μορφών που αναπτύχθηκαν στην Κρήτη. Παρά ταύτα, η περαιτέρω διερεύνηση των στοιχείων που διασώθηκαν κρίνεται αναγκαία για να εξαχθούν ασφαλέστερα επιστημονικά συμπεράσματα.

Το 1400 π.Χ. η παντοδυναμία των Μινωιτών δέχτηκε σοβαρότατο πλήγμα από τον μεγάλο σεισμό, τον οποίο προκάλεσε η έκρηξη του ηφαιστείου της Σαντορίνης και το τσουνάμι που επακολούθησε, εξαιτίας του οποίου καταστράφηκε το ανάκτορο της Κνωσού. Την καταστροφή αυτή διαδέχθηκε η εισβολή των Αχαιών της Πελοποννήσου και η κατάκτηση του νησιού απ' αυτούς. Τα παραπάνω γεγονότα ανάγκασαν τους παλαιούς κατοίκους της μεγαλονήσου, τους αποκαλούμενους Ετεόκρητες, να ζητήσουν, φοβισμένοι, καταφύγιο σε ορεινές κυρίως περιοχές ή να μεταναστεύσουν σε άλλα μέρη, διατηρώντας τη γλώσσα τους και τον πολιτισμό τους. Υποθέτουμε ότι το Οροπέδιο Λασιθίου θα πρέπει, λόγω της μορφολογίας του, να δέχθηκε κάποιους από αυτούς. Εύλογο είναι, επίσης, να υποθέσει κανείς ότι οι Αχαιοί έφεραν στην Κρήτη τη γλώσσα τους και το Μυκηναϊκό τους Πολιτισμό και μπόλιασαν μ' αυτά τα αντίστοιχα ντόπια στοιχεία.

Μετά το 1100 π.Χ. η Κρήτη κατακτήθηκε από τους Δωριείς. Πολλοί κάτοικοι των κρητικών πόλεων κατέφυγαν στις ανατολικές περιοχές του νησιού και κυρίως στα βουνά. Τότε οικοδομήθηκε στη βορειοδυτική πλαγιά της Σελένας, βουνοκορφής της οροσειράς των λασιθιώτικων βουνών, ο συνοικισμός Καρφί (Πέτρου-Μεσογείτης, 1938). Οι Δωριείς, όμως, φαίνεται ότι έφτασαν γρήγορα και στο Λασιθί, κατέστρεψαν την πόλη που υπήρχε στο Καρφί και δημιούργησαν, πιθανόν, νέους οικισμούς. Η διάλεκτός τους πρέπει να επηρέασε σημαντικά τη γλώσσα των πληθυσμών των περιοχών στις οποίες εγκαταστάθηκαν ανάμεσα στις οποίες υποθέτουμε ότι περιλαμβάνεται και το Οροπέδιο Λασιθίου. Στις περισσότερες από τις περιοχές αυτές συνυπήρξαν για κάποιο διάστημα οι Ετεόκρητες με τους Αχαιούς και τους Δωριείς. Υποθέτουμε ότι διαμορφώθηκε έτσι ένα μείγμα γλωσσικής έκφρασης που

περιλάμβανε στοιχεία από όλες τις αντίστοιχες διαλέκτους/γλώσσες, όπως παρατηρεί ο Όμηρος: «*Άλλη δ' άλλων γλώσσα μεμιγμένη εν μεν Αχαιοί,/ εν δ' Ετεόκρητες μεγαλήτορες, Κύδωνές τε, / Δωριέες τε τριχάϊκες, διοί τε Πελασγοί ...*» (τ. 175-177) (αναφέρεται στο Δετοράκης 1986: 54). Στο γλωσσικό αυτό μείγμα φαίνεται ότι επικράτησε σταδιακά το δωρικό στοιχείο και διαμορφώθηκε, έτσι, η «*αυστηρά δωρική*» γλώσσα των Κρητών, αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της οποίας αποτελεί η βου-στροφηδόν επιγραφή της Γόρτυνος.

Για τον παραπάνω λόγο σύγχρονοι μελετητές θεωρούν ότι «*η κρητική διάλεκτος αποτελεί φυσική εξέλιξη της δωρικής διαλέκτου χωρίς ποτέ να υποστεί κεντρικές παρεμβάσεις, διορθώσεις και καθαρισμούς*» (Cretablog, 2017). Υποθέτομε ότι αυτό πρέπει να ισχύει και για το Οροπέδιο Λασιθίου, το οποίο αποτέλεσε, κατά καιρούς, τμήμα του κρατιδίου της Λύκτου, που ήταν αποικία των Σπαρτιατών (Δωριέων), αλλά και του κρατιδίου της Λατούς (δωρικός τύπος του: Λητώ/ούς) στο οποίο κυριαρχούσε, επίσης, η δωρική γλώσσα και κουλτούρα. Πολλές λέξεις που μέχρι πρόσφατα χρησιμοποιούνταν στο Οροπέδιο Λασιθίου αλλά και σε άλλες περιοχές, όπως: *αμέ, άρκαλος, αρκαλιά, διχάλα, πέζα (πεζούλα), σάκος, σαμώνω, σαμά/σαμιά, σταλίζω, χαλαζάρης* κ.ά., η κατάληξη του αορίστου ορισμένων ρημάτων σε -ζα αντί -σα (π.χ. *εβοήθηζα* αντί *εβοήθησα, εβούληζα* αντί *εβούλησα, επροπάτηζα* αντί *περπάτησα, ετραγούδηζα* αντί *ετραγούδησα* κτλ.), καθώς και διάφορα τοπωνύμια μπορεί να υποθέσει κανείς ότι απηχούν επιβιώσεις της δωρικής διαλέκτου.

Κατά την περίοδο των κλασικών χρόνων (500-323 π.Χ.) οι πόλεις της Κρήτης βρίσκονταν σε διαρκείς μεταξύ τους συγκρούσεις, από τις οποίες η πιο γνωστή είναι εκείνη μεταξύ της Κνωσού και της Λύκτου (346 π.χ.), η οποία προκάλεσε την επέμβαση ξένων δυνάμεων (των Σπαρτιατών και των Φωκέων). Η οικονομική παρακμή του νησιού κατά το διάστημα αυτό ανάγκασε πολλούς Κρήτες να προσφέρουν μισθοφορικές υπηρεσίες σε άλλα κράτη κατά τη διάρκεια πολεμικών επιχειρήσεων (π.χ. στους Αθηναίους κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο, αλλά και σε άλλους λαούς) (Αποστολάκου, 2016). Ακόμη και στο εκστρατευτικό σώμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου αναφέρεται συμμετοχή Κρητών μισθοφόρων (Δετοράκης 1986: 76). Αδυνατούμε, όμως, να εκτιμήσουμε αν οι εξελίξεις αυτές είχαν κάποια επίδραση στη γλώσσα των Κρητών, μέσω της επαφής των μισθοφόρων με άλλους λαούς, αφού δεν γνωρίζουμε πόσοι απ' αυτούς κατάφεραν να επιστρέψουν στον τόπο καταγωγής τους. Θεωρούμε, πάντως, ότι η κυριαρχία της δωρικής διαλέκτου πρέπει να συνεχίστηκε και κατά τους κλασικούς χρόνους, κάτι που εκτιμούμε ότι ισχύει και για όσους κατοικούσαν τότε στο Οροπέδιο Λασιθίου.

Κατά τη διάρκεια της ελληνιστικής περιόδου (323-69 π.Χ.), παράλληλα με τη διατήρηση των δωρικής προέλευσης τοπικών γλωσσικών ιδιωμάτων, άρχισε να επικρατεί στην Κρήτη, άρα και στο Λασιθί, η αλεξανδρινή κοινή, μια απλοποιημένη μορφή της Αττικής Διαλέκτου της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας, η οποία επιβλήθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο ως επίσημη γλώσσα σε ολόκληρο τον τότε ελληνιστικό κόσμο.

Ορισμένοι μελετητές έχουν την άποψη ότι η συγκεκριμένη γλώσσα αποτέλεσε το υπόβαθρο της δημιουργίας των μεταγενέστερων ελληνικών διαλέκτων, οι οποίες

άρχισαν να σχηματίζονται μεταξύ του 10<sup>ου</sup> και 12<sup>ου</sup> αιώνα ή και νωρίτερα.<sup>9</sup> Ποικίλες, επίσης, φωνολογικές και μορφολογικές αλλαγές συντελέστηκαν στη γλώσσα κατά την περίοδο της κοινής. Η έλλειψη, όμως, επαρκών τεκμηρίων, τα οποία αποτυπώνουν την ομιλούμενη γλώσσα στις διάφορες περιοχές, αποτελεί σημαντικό πρόβλημα για την εξαγωγή ασφαλών επιστημονικών συμπερασμάτων.

Όσον αφορά την Κρήτη, ειδικότερα, εύλογο είναι να υποθέσει κανείς ότι η κοινή γλώσσα της ελληνιστικής εποχής δέχθηκε επιδράσεις όχι μόνο από την προϋπάρχουσα γλώσσα του εγχώριου πληθυσμού αλλά και από τη γλώσσα των διαφόρων επιδρομέων που εγκαταστάθηκαν σ' αυτό (π.χ. των Συρίων τυχοδιωκτών, των Φωκέων μισθοφόρων και των Σαμίων φυγάδων), εκμεταλλεζόμενοι τις αντιθέσεις και τις έριδες μεταξύ των κρητικών πόλεων, οι οποίες εντάθηκαν με τη δημιουργία αντίπαλων συμμαχικών συσπειρώσεων, με προεξάρχουσες τις Ενώσεις της Κνωσού και της Γόρτυνας. Στις επιδράσεις αυτές προστέθηκαν και εκείνες, οι οποίες προέρχονταν από άλλους εκτός Κρήτης λαούς με τους οποίους οι κρητικές πόλεις είχαν συνάψει συμμαχίες ή τους προσέφεραν μισθοφορικές υπηρεσίες ή διατηρούσαν μαζί τους εμπορικές σχέσεις.

Εκτιμούμε ότι οι εν λόγω επιδράσεις θα πρέπει να ήσαν μικρότερης έκτασης στις ομάδες του πληθυσμού, οι οποίες ζούσαν σε απομακρυσμένες ορεινές περιοχές, όπως είναι π.χ. το Οροπέδιο του Λασιθίου, και ασχολούνταν με τη κτηνοτροφία, κυρίως, και ελάχιστα έως καθόλου με το εμπόριο και δη το θαλάσσιο.

Μετά το 270 π.Χ. ορισμένες πόλεις των Ανατολικών κυρίως περιοχών της Κρήτης τέθηκαν για κάμποσα χρόνια υπό τον έλεγχο των Αιγυπτίων, η επιρροή των οποίων επεκτάθηκε επί Πτολεμαίου Β΄ του Φιλαδέλφου σε πολλές πόλεις της Κρήτης, όπως συνάγεται από διάφορες επιγραφές της εποχής εκείνης. Η παρουσία Αιγυπτίων στο νησί ενδέχεται να άσκησε νέες επιδράσεις στους κατοίκους των περιοχών, τις οποίες κατέλαβαν, και στην κουλτούρα τους, περιλαμβανομένης και της γλώσσας τους. Δεν διαθέτουμε, όμως, σχετικά αποδεικτικά στοιχεία. Αρκετές, πάντως, από τις λέξεις που καταγράψαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου έχουν τη ρίζα τους σε όρους που ανάγονται στη γλώσσα της ελληνιστικής περιόδου. Δεν τεκμηριώνονται, όμως, κατάλοιπα αιγυπτιακών επιρροών που έχουν τη ρίζα τους στην εποχή εκείνη.

Το 69 π.Χ. η Κνωσός υποτάχθηκε στους Ρωμαίους και το 67 π.Χ. ολοκληρώθηκε η κατάκτηση του νησιού από αυτούς με την άλωση της Ιεράπετρας. Η Κρήτη αποτέλεσε τμήμα της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας μέχρι τη διάσπασή της σε Ανατολικό και Δυτικό Ρωμαϊκό Κράτος. Γνώρισε μια μακρά περίοδο ειρήνης, με εξαίρεση την εμπλοκή ορισμένων κρητικών πόλεων σε διαμάχες μεταξύ Ρωμαίων Αυτοκρατόρων. Το 27 π.Χ., η Κρήτη ενώθηκε με την Κυρήνη της Αφρικής σε ενιαία επαρχία, με πρωτεύουσα τη Γόρτυνα. Κατά την περίοδο αυτή, οι Κρήτες διατήρησαν την προηγούμενη πολιτική τους οργάνωση, την πολιτισμική τους παράδοση και τη γλώσσα τους, όπως αυτή είχε μέχρι τότε διαμορφωθεί υπό την επίδραση των εξελίξεων που σημειώθηκαν κατά τους προηγούμενους αιώνες.

9. Αναφέρεται στο Wikipedia (<https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%94...>).

Η χρήση της λατινικής γλώσσας φαίνεται ότι περιορίστηκε στους εκπροσώπους της ρωμαϊκής διοίκησης στο νησί και σε μικρό αριθμό ευγενών, αφού δεν επιβλήθηκε από τους κατακτητές εκλατινισμός της περιοχής (Δετοράκης, 1986:107). Με βάση αυτό το δεδομένο, μπορούμε να υποστηρίξουμε τη θέση ότι ο αριθμός των λατινικών και λατινογενών λέξεων που εισήχθησαν τότε στη γλώσσα των Κρητών δεν θα πρέπει να ήταν μεγάλος. Το πλήθος των λατινογενών λέξεων, τις οποίες συναντήσαμε μελετώντας το ιδίωμα του Οροπεδίου Λασιθίου, πρέπει να οφείλεται στην επίδραση που άσκησαν στον πληθυσμό του νησιού μεταγενέστεροι κατακτητές του –οι Ενετοί κυρίως– αλλά και στις επαφές που ανέπτυξαν αργότερα οι Κρήτες με άλλους λατινόφωνους λαούς με τους οποίους είχαν εμπορικές συναλλαγές.

Σημαντικό γεγονός στην Ιστορία της Κρήτης, το οποίο εκτιμούμε ότι επηρέασε, μεταξύ άλλων, και τη γλώσσα των κατοίκων της, υπήρξε ο εκχριστιανισμός του νησιού κατά τη δεύτερη περιοδεία του Αποστόλου Παύλου (62-63)<sup>10</sup> με τη βοήθεια του μαθητή του Τίτου, στον οποίο ανάθεσε την οργάνωση της Εκκλησίας της Κρήτης. Από την εκκλησιαστική παράδοση και, ειδικότερα, από τη γλώσσα των Ευαγγελίων και των ύμνων που ακούγονται κατά τις θρησκευτικές τελετές δανείστηκαν οι Κρήτες, όπως και οι λοιποί Έλληνες, πολλές λέξεις και φράσεις, τις οποίες αυτοσυσήκες ή παραποιημένες ενσωμάτωσαν στη γλώσσα τους. Μερικές από αυτές διατηρούνταν μέχρι πρόσφατα ή διατηρούνται ακόμη, όπως προκύπτει από το λεξιλόγιο των Λασιθιωτών, το οποίο περιλαμβάνεται στο Β΄ μέρος της παρούσας εργασίας.

Η οργάνωση της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής, με επίκεντρο την παραπάνω παράδοση, αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό των εξελίξεων που σημειώθηκαν και κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας (330-824) στην Κρήτη, η οποία διατήρησε αρχικά την παλαιά της διοικητική οργάνωση (π.χ. το «κοινόν των Κρηταίων<sup>11</sup>»), την κουλτούρα της και τη γλώσσα της. Αργότερα, όμως, η Κρήτη ακολούθησε τις διοικητικές αναμορφώσεις που έλαβαν χώρα επί Ιουστινιανού, κυρίως, ο οποίος αντικατέστησε τη Λατινική με την Ελληνική ως επίσημη γλώσσα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η αλλαγή αυτή σηματοδοτεί την έναρξη της περιόδου της μεσαιωνικής ελληνικής γλώσσας, η οποία, κατά τον Μπαμπινιώτη (2012), φτάνει μέχρι και το 18<sup>ο</sup> αιώνα, οπότε τη διαδέχεται η σύγχρονη νέα ελληνική. Στις εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά την όψιμη περίοδο του Βυζαντίου και είχαν επίδραση στη γλώσσα πρέπει να προσθέσουμε τις εξής: α) τη διάσπαση του βυζαντινού κράτους μετά το 1204, η οποία επιτάχυνε τη δημιουργία νεοελληνικών διαλέκτων που είχε νωρίτερα αρχίσει και β) την έναρξη της χρήσης της δημόσιας γλώσσας στη λογοτεχνία. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται η εμφάνιση των δημοτικών τραγουδιών που εξυμνούν τα κατορθώματα των φρουρών των ανατολικών συνόρων του Βυζαντίου, των γνωστών ως «ακριτών», τα οποία μας δίνουν σαφή

10. Στις χρονολογίες που αφορούν τη μετά Χριστό περίοδο δεν σημειώνεται η ένδειξη μ.Χ.

11. Το «κοινόν των κρηταίων» ήταν πολιτικός θεσμός που είχε τεθεί σε ισχύ από τον 3<sup>ο</sup> π.Χ. αιώνα, σύμφωνα με τον οποίο υπήρχε στην Κρήτη ένα Συμβούλιο και μια Γενική Συνέλευση στην οποία συμμετείχαν όλες οι πόλεις του νησιού και ελάμβαναν αποφάσεις είτε για την επίλυση διαφορών μεταξύ τους είτε για την αντιμετώπιση κοινών εξωτερικών εχθρών. Από την οργάνωση και σύμπραξη αυτή προήλθε ο όρος συγκρητισμός.

εικόνα για τη ζωντανή γλώσσα των βυζαντινών της εποχής εκείνης. Το πιο γνωστό είναι το έμμετρο αφήγημα για τον Διγενή Ακρίτα (11<sup>ος</sup>-12<sup>ος</sup> αιώνας), που αποτελεί το παλαιότερο λογοτεχνικό γραπτό τεκμήριο της δημόδου ελληνικής μεσαιωνικής γλώσσας και θεωρείται ως απαρχή της νεοελληνικής λογοτεχνίας.<sup>12</sup> Παράλληλα, έκαμαν την εμφάνισή τους και άλλα κείμενα γραμμένα σε δημόδη γλώσσα, η λεπτομερής αναφορά των οποίων είναι εκτός των στόχων της παρούσας εργασίας. Όλα αυτά υπήρξαν πρόδρομος της «κρητικής αναγέννησης» για την οποία θα κάνουμε λόγο στην επόμενη υποενότητα.

Από τη διοικητική και λοιπή ορολογία που καθιερώθηκε κατά την εν λόγω περίοδο και τις λοιπές αλλαγές που έγιναν οι Κρήτες πήραν, πιθανόν, νέες λέξεις τις οποίες ενσωμάτωσαν στη διάλεκτό τους και αφομοίωσαν ποικίλες φωνολογικές και μορφοσυντακτικές αλλαγές, οι οποίες συντελέστηκαν κατά την περίοδο της μεσαιωνικής ελληνικής γλώσσας.

Όσον αφορά, ειδικότερα, το Οροπέδιο Λασιθίου, σημειώνουμε ότι ούτε η ελληνιστική ούτε και η ρωμαϊκή παράδοση άφησαν κάποια ίχνη στην περιοχή, ενώ αυτά που ανάγονται στη Βυζαντινή περίοδο είναι ελάχιστα. Περιορίζονται στα ερείπια της εκκλησίας των Σεργίου και Βάκχου στο χωριό Άγιος Χαράλαμπος, στην παλιά εκκλησία της Αγίας Άννας στο Τζερμιάδω και στον παρακείμενο οικισμό. Ούτε από γραπτές μαρτυρίες προκύπτουν στοιχεία για τη συγκεκριμένη περιοχή. Μπορούμε, ωστόσο, να υποθέσουμε πως ό,τι ίσχυσε στην υπόλοιπη Κρήτη επικράτησε και στο Οροπέδιο λόγω της αλληλεπίδρασης που υπήρχε μεταξύ των κατοίκων του νησιού.

Κατά την περίοδο της Αραβοκρατίας της Κρήτης, η οποία διήρκεσε από το 823 μέχρι το 961, το Λασιθί ήταν καταφύγιο των επαναστατών εναντίον των κατακτητών της μεγαλονήσου, οι οποίοι προσπάθησαν πολλές φορές, ανεπιτυχώς, να την απελευθερώσουν, με τη βοήθεια του βυζαντινού στρατού. Κατά τη διάρκεια της γλωσσικής μας έρευνας στο Οροπέδιο Λασιθίου, μας προκάλεσε εντύπωση το γεγονός ότι τα αραβικά γλωσσικά κατάλοιπα που συναντήσαμε στη συγκεκριμένη περιοχή είναι ελάχιστα. Το ίδιο, όμως, ισχύει, γενικότερα, για την κρητική διάλεκτο, παρά το γεγονός ότι το νησί κατακτήθηκε από τους Άραβες και παρέμεινε υπό την κατοχή τους επί 140 περίπου χρόνια. Αναφερόμενος στο ζήτημα αυτό, ο Δετοράκης (1986: 147) γράφει: «Στη γλώσσα του κρητικού λαού δεν έμειναν παρά ελαχιστότατα ίχνη αραβικών επιδράσεων, οκτώ έως δέκα λέξεις, όπως: αμιράς, αζάπι, ζαγάρι, φαρί, κανάκι (κανακίζω), νεράντζι, γαζί (γαζώνω), αζιγανιά. Διατηρούνται, ακόμη, ορισμένα τοπωνύμια, όπως: Κατσαμπάς, Μασταμπάς, Σούδα, Αποσελέμης (Αμπού Σελήμ), Σίβα, Χουμέρι, Ρουκάκα, Μισίρι, ενώ λίγα άλλα διασώζουν ονόματα της εποχής». Η παλαιά ονομασία του Ηρακλείου Χάντακας θεωρείται, επίσης, αραβικής προέλευσης (Khandak).

Αλλά και στο Οροπέδιο Λασιθίου διασώζονται ορισμένα τοπωνύμια, τα οποία παραπέμπουν στην Αραβοκρατία (π.χ. «*στον Σαρακηνού τη βρύση*», «*του Σαρακηνού τον τρόχαλο*», «*του Σαρακηνού το Μετόχι*» (τοποθετείται στη σημερινή περιοχή του χωριού Μέσα Λασιθάκι), «*Ατζιπάς ή Ατσιπάς*» (π.χ. *Πόρος τ' Ατζιπά* κτλ.)<sup>13</sup>.

12. Επίσημη γλώσσα του βυζαντινού κράτους παρέμενε η αττικίζουσα νεοελληνική κοινή.

13. Το όνομα, επίσης, Κουρούπης, που σώζεται στο Λασιθί, ενδέχεται να αποτελεί βυζαντινή από-

Η άποψη ορισμένων ότι οι Άραβες που κατέλαβαν την Κρήτη ήταν επιδρομείς, οι οποίοι δεν εποίκησαν μόνιμα ολόκληρο το νησί ή ότι όσοι εγκαταστάθηκαν σ' αυτό ήταν χαμηλού πολιτιστικού επιπέδου και, ως εκ τούτου, δεν άσκησαν σημαντική επίδραση στον πολιτισμό και, κατά συνέπεια, στη γλώσσα των Κρητών<sup>14</sup>, δεν μας ικανοποιεί. Όπως υποστηρίζεται από ειδικούς μελετητές της περιόδου της Αραβοκρατίας στην Κρήτη (Χρονάκη, 2016: 308), οι Άραβες εγκαταστάθηκαν μόνιμα στην Κρήτη και δεν ήταν απολίτιστοι και βάρβαροι πειρατές, αλλά «*μία κοινότητα υψηλού επιπέδου που περιλάμβανε εμπόρους, τεχνίτες και ναυτικούς, πέρα από τους στρατιώτες και πειρατές, καθώς και λογίους, συγγραφείς και επιστήμονες*». Κατ' άλλους, μάλιστα, «*μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού πληθυσμού του νησιού, αραβοποιήθηκε, και υιοθέτησε τη μουσουλμανική θρησκεία, καθώς επίσης και την αραβική γλώσσα*»,<sup>15</sup> άποψη που δεν συμφωνεί με όσα διατείνονται άλλοι μελετητές.

Κατά τον Δετοράκη (1986:146), η απουσία σημαντικών πολιτιστικών και γλωσσικών επιδράσεων των Αράβων στον πληθυσμό της Κρήτης αποδίδεται στο ότι οι εξισλαμισμοί δεν ήταν υποχρεωτικοί, καθώς και στο γεγονός ότι η πολιτική που ακολούθησαν οι Άραβες στηριζόταν στο σεβασμό των εθνολογικών χαρακτηριστικών του εγχώριου πληθυσμού. Στα παραπάνω μπορούν να προστεθούν, κατά τη γνώμη μας, τα εξής: Η απουσία μεγάλου αριθμού αραβικών γλωσσικών κατάλοιπων στην κρητική διάλεκτο οφείλεται, πιθανόν, στη μεταγενέστερη επικάλυψή τους από την επίδραση που άσκησε στη συγκεκριμένη διάλεκτο η τούρκικη γλώσσα, η οποία περιέχει πολλά αραβικά στοιχεία. Ο Kawthar Sernan (2016) εκτιμά ότι το 1/3 του οθωμανικού λεξιλογίου προέρχεται από τα αραβικά.

Μετά την εκδίωξη των Αράβων από την Κρήτη και μέχρι την υποταγή του νησιού στη Βενετία (1204) έγινε προσπάθεια αμυντικής θωράκισής του με την ανέγερση φρουριών. Πραγματοποιήθηκε διοικητική του αναδιοργάνωση, η οποία περιλάμβανε τη μεταφορά του Κέντρου Διοίκησης από τη Γόρτυνα στο Ηράκλειο, και σημειώθηκε αξιόλογη πρόοδος μέσα σε κλίμα ειρήνης, με εξαίρεση τη στάση του Καρύκη (1092-93) που αντιμετώπιστηκε αμέσως.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η διαφοροποίηση της κρητικής διαλέκτου ανάμεσα στις δυτικές και ανατολικές περιοχές του νησιού, για την οποία έγινε λόγος στην αρχή της παρούσας ενότητας, αποδίδεται από ορισμένους στη μεταφορά εποίκων από την Πελοπόννησο και κυρίως από την περιοχή της Μάνης στην Κρήτη, η οποία πραγματοποιήθηκε μετά την απελευθέρωσή της από τους Άραβες, με στόχο την ενίσχυση του χριστιανικού πληθυσμού. Οι παραπάνω έποικοι εγκαταστάθηκαν, κατά τον Χατζιδάκι (MNE, τόμος 1<sup>ος</sup>, 1905), στη Δυτική Κρήτη, ενώ, κατά την άποψη του Αναγνωστόπουλου (1926), εγκαταστάθηκαν στην κεντρική και στην Ανατολική Κρήτη και επηρέασαν αναλόγως τη γλώσσα των εντοπίων.

δοση του ονόματος του Ισπανοάραβα Εμίρη της Κρήτης: Αβδούλ Αζίζ Κουρτουμπί (Qurtubi), αν αποκλεισθεί η συσχέτισή του με τις λέξεις: κουρούπα/κουρούπι.

14. Η θέση αυτή εκφράστηκε προφορικά από ορισμένους φιλόλογους κατά τις συζητήσεις που είχαμε μαζί τους.

15. Αναφέρεται στο Nostos (<https://antichainletter.wordpress.com/2011/12/28/krites/>). Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 2017.

Ο συνοικισμός Νικηφόρηδω που ανήκει στην πρώην κοινότητα του Μέσα Λασιθίου σχετίζεται, σύμφωνα με την παράδοση που αναφέρει ο Φαρσάρης (2003: 17 και 187), με την εγκατάσταση στο Οροπέδιο στρατιωτών, οι οποίοι είχαν έλθει στην Κρήτη κατά την εκστρατεία του Νικηφόρου Φωκά. Το πιθανότερο, όμως, είναι ότι πρόκειται για λεκτική συσχέτιση του ονόματος του συγκεκριμένου συνοικισμού, ο οποίος δημιουργήθηκε πολλά χρόνια μετά την εκστρατεία του Φωκά, με το όνομα του πρώτου οικιστή του.

Ονόματα, πάντως, οικισμών που παραπέμπουν σε εποικιστές της Κρήτης κατά τη Βυζαντινή περίοδο αναφέρονται σε διάφορες περιοχές της. Περιοριζόμενοι στο Οροπέδιο Λασιθίου, σημειώνουμε ότι το τοπωνύμιο «στου Κουμάνου», με το οποίο είναι γνωστή συγκεκριμένη περιοχή στη Β.Α. πλευρά του χωριού Μέσα Λασιθί, όπου σώζονταν μέχρι πριν από λίγα χρόνια ερείπια πετρόκτιστου αλευρόμυλου, αποτελεί, κατά τον Φαρσάρη (όπ. παρ.:182-183), γλωσσικό κατάλοιπο από την εγκατάσταση στην περιοχή αυτή, κατά την περίοδο του Βυζαντίου, Κουμάνων στρατιωτών, οι οποίοι προέρχονταν από βαρβαρική φυλή που ζούσε στα βάθη της Κασπίας θάλασσας. Αν αυτό αληθεύει, τότε οι παραπάνω στρατιώτες θα πρέπει λογικά να πρόσθεσαν στη γλώσσα που μιλούσαν τότε στο Οροπέδιο Λασιθίου κάποια στοιχεία της δικής τους γλώσσας. Η υπόθεση, όμως, αυτή χρήζει περαιτέρω διερεύνησης. Η έρευνά μας στο Λασιθί δεν αποκάλυψε καμιά άλλη λέξη, εκτός από το τοπωνύμιο «στου Κουμάνου», η ετυμολογία της οποίας να παραπέμπει σε κάποια γλώσσα λαών της Κασπίας Θάλασσας.

Σύμφωνα με άλλη ευρέως διαδεδομένη παράδοση, μετά την ανάκτηση της Κρήτης από τους Βυζαντινούς εστάλησαν σ' αυτήν, με επίσημη απόφαση του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ του Κομνηνού (1081-1118), δώδεκα αρχοντόπουλα για να στηριχθεί η χριστιανική παράδοση του νησιού και να ενισχυθούν τα ελληνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού του στα οποία ανήκει προφανώς και η ομιλούμενη γλώσσα. Τα ονόματα των οικογενειών που, κατά την παράδοση, προήλθαν από τα παραπάνω αρχοντόπουλα, οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη μετέπειτα κοινωνική, πολιτική και οικονομική ζωή της Κρήτης, ήταν τα εξής: Φωκάδες, Σκορδίληδες, Γαβαλάδες, Καλαφάτοι, Αρκολέοι, Χορτάτζηδες, Μουσούροι, Βαρούχες, Μελισσηνοί, Λίτινοι, Αργυρόπουλοι ή Αγιοστεφανίτες, Βλαστοί. Από αυτές προήλθαν και άλλες ονομαστές οικογένειες, όπως από τους Φωκάδες οι Καλλέργηδες, από τους Σκορδίληδες, οι Πάτεροι, οι Καψοκαλύβες, οι Ψαρομηλίγκοι, οι Μαραφαράδες, οι Παπαδόπουλοι, οι Κόντες, οι Φούμηδες, οι Λουμπίνιοι (Λουγκίνιοι), οι Τραχινοί, οι Νομικοί, οι Βασιλόπουλοι κ.ά. (Δετοράκης, 1986: 156-157). Από τα ονόματα των οικογενειών αυτών διασωζόταν μέχρι τα τελευταία χρόνια στο Οροπέδιο Λασιθίου το επώνυμο Πάτερος. Πολύ διαδεδομένο ήταν, επίσης, στην περιοχή αυτή το επίθετο Σακελλάρης, το οποίο είναι βυζαντινής προέλευσης.<sup>16</sup> Το επίθετο αυτό μνημονεύεται συχνά στον κατάλογο των οφειλετών της Βενετίας που είχαν ενοικιάσει εδάφη στο συγκεκριμένο οροπέδιο και υπάρχει και σήμερα. Στην ευρύτερη περιοχή του Λασιθίου εξακολουθούν να διατηρούνται μέχρι σήμερα και άλλα βυζαντινής προέλευσης επώνυμα, όπως Βάρδας,

16. Σακελλάριος, από όπου προέρχεται το Σακελλάρης, ήταν ο υπεύθυνος για την τήρηση του δικαίου των μονών, καθώς και αυτός που είχε την εποπτεία επί της επισκοπικής φυλακής (Σακελλάης).



Πάγκαλος, Ρούσσος ή Ρουσσάκης. Όλα αυτά μαρτυρούν ότι η βυζαντινή παράδοση δεν είναι εντελώς απύσχα από το Οροπέδιο Λασιθίου, παρά τα λιγοστά αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή που ανάγονται στην περίοδο αυτή.

Η επίδραση του Βυζαντίου στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του νησιού προκύπτει και από την ετυμολογία ορισμένων λέξεων που αναγράφονται στο λεξικό το οποίο περιλαμβάνεται στο β' μέρος του παρόντος τόμου, οι οποίες έχουν τις ρίζες τους στο Βυζάντιο (π.χ. *αθιβολή, αναθιβάνω, αποσβολώνω, βίγλα, γλίνη, μαγκλαβίζω (από το μαγκλάβιον), μακελάρης, παστρεύω, ψίκι, κ.ά.*). Η λέξη «*παστελάς*», η οποία λεγόταν παλαιότερα στα χωριά Μέσα Λασιθί και Μέσα Λασιθάκι με την έννοια του: *ανόητος, νωθρός*, μπορεί να έχει σχέση με τον στρατηγό του Νικηφόρου Φωκά Παστελά, διοικητή των θρακικών στρατευμάτων, ο οποίος, ανοήτως φερόμενος, απομακρύνθηκε με τους στρατιώτες του από το πρόχειρο στρατόπεδο που είχαν κατασκευάσει οι Βυζαντινοί στη Φοινικιά Ηρακλείου και υπέστη σημαντικές απώλειες.

Έτσι είχαν τα πράγματα έως την περίοδο της Ενετοκρατίας στην οποία θα αναφερθούμε παρακάτω.

### 1.3. Η περίοδος της Ενετοκρατίας και η διαμόρφωση της κρητικής διαλέκτου με ιδιαίτερη αναφορά στο γλωσσικό ιδίωμα του Λασιθίου

Η περίοδος της Ενετοκρατίας (1211-1669) αντιπροσωπεύει ίσως την πιο σημαντική φάση της διαμόρφωσης της κρητικής διαλέκτου, όπως αυτή έγινε γνωστή κατά τους νεότερους χρόνους. Τότε συγκροτήθηκε ουσιαστικά ως ολοκληρωμένη διάλεκτος της νεοελληνικής γλώσσας, εμπλουτίστηκε με πλήθος νέων λέξεων και χρησίμευσε ως μέσο λογοτεχνικής έκφρασης. Η περίοδος αυτή θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική και για το Οροπέδιο Λασιθίου, διότι κατά τη διάρκειά της συνέβησαν στην εν λόγω περιοχή σπουδαία γεγονότα που επηρέασαν καθοριστικά τη μετέπειτα εξέλιξη της και προσδιόρισαν ακόμη και τις συνθήκες υπό τις οποίες διαμορφώθηκε ο πυρήνας της γλώσσας που μέχρι πρόσφατα μιλούσαν οι κάτοικοί της. Τις εξελίξεις αυτές θα παρουσιάσουμε αναλυτικά στις επόμενες παραγράφους, αφού κάνουμε πρώτα μια συνοπτική αναφορά στην ανάπτυξη της κρητικής διαλέκτου κατά την εν λόγω περίοδο και στους παράγοντες που την προσδιόρισαν.

Η στάση τόσο του κρητικού λαού όσο και των ιθυνότων του, ανάμεσα στους οποίους σημαντικό ρόλο διαδραματίζαν οι οικογένειες που προήλθαν από τα δώδεκα αρχοντόπουλα του Βυζαντίου, στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως, ήταν, κατά τους πρώτους αιώνες της Ενετοκρατίας, εχθρική απέναντι στους Ενετούς. Η εχθρότητα αυτή εκδηλώθηκε με αλλεπάλληλες επαναστάσεις κατά του νέου δυνάστη του νησιού, με κύριο αίτημα την ένωσή του με το Βυζάντιο, οι οποίες άρχισαν το ίδιο έτος της κατοχής του από τη Βενετία (βλ. επανάσταση των Αγιοστεφανιτών, το 1211) και συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση έως το 1400. Έκτοτε, άρχισε μια περίοδος ειρήνης και ανάπτυξης, η οποία συνεχίστηκε μέχρι και το τέλος της

Ενετοκρατίας με την εξαίρεση του κινήματος που είναι γνωστό ως «*Συνομοσία του Βλαστού*» (1453-1454) και την επανάσταση του Καντανολέου (1527). Οι αντιθέσεις μεταξύ Ενετών και Ελλήνων, Ορθοδόξων και Καθολικών, μειώθηκαν χάρη και στη διαλλακτική στάση που επέδειξε η ηγεσία της Βενετίας. Ο εξελληνισμός πολλών Ενετών εντάθηκε και η επιμειξία μεταξύ των Ενετών και των Ελλήνων αυξήθηκε. Μέσα στο κλίμα αυτό, οι γλωσσικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των δύο λαών ήταν φυσικό να ενισχυθούν με την υιοθέτηση εκατέρωθεν νέων όρων και εκφράσεων. Την αλληλεπίδραση αυτή ευνοούσαν η λειτουργία ορισμένων σχολείων διγλώσσης εκπαίδευσης, η υποχρέωση των νοταρίων (συμβολαιογράφων) της εποχής εκείνης να συντάσσουν τα συμβόλαια και στις δύο γλώσσες, καθώς και η μετάβαση πολλών Κρητών για σπουδές σε χώρες της Δύσης και, κυρίως, στην Ιταλία. Στην περαιτέρω προώθηση της γλωσσικής καλλιέργειας συνετέλεσαν η θεαματική ανάπτυξη της παιδείας κατά τον τελευταίο κυρίως αιώνα της Ενετοκρατίας και η μετανάστευση αρκετών λογίων από την Κωνσταντινούπολη στην Κρήτη μετά την κατάληψη της πρώτης από τους Τούρκους (1453). Αποκορύφωμα της ανάπτυξης της κρητικής διαλέκτου και της ευρύτερης διάδοσής της ακόμη και εκτός της Κρήτης αποτέλεσε η άνθηση της κρητικής λογοτεχνίας και ιδιαίτερα του κρητικού θεάτρου. Η άνθηση αυτή άρχισε από τα μέσα του 14<sup>ου</sup> αιώνα με τα ποιήματα του Σαχλίκη και κορυφώθηκε με τα έργα «*Ερωφίλη*» του Χορτάτζη (γύρω στο 1600) και «*Ερωτόκριτος*» του Βιτζέντζου Κορνάρου (αρχές του 17<sup>ου</sup> αιώνα), τα οποία ξεχωρίζουν ανάμεσα σε πολλά άλλα λογοτεχνικά δημιουργήματα, γραμμένα στο γλωσσικό ιδίωμα της Κρήτης και δη της Ανατολικής. Η επίδραση που άσκησε η λογοτεχνική παραγωγή της περιόδου αυτής όχι μόνο στην εδραίωση του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος αλλά και στη διαμόρφωση της νεοελληνικής γλώσσας υπήρξε τεράστια. Τα αποτελέσματά της επιβιώνουν μέχρι σήμερα. Δικαίως λέγεται από ορισμένους ότι, αν η εξάπλωση της κρητικής διαλέκτου δεν είχε ανακοπεί από την τουρκική κατάληψη του νησιού, ίσως η σημερινή νεοελληνική γλώσσα θα ήταν η διάλεκτος της Κρήτης.

Ως προς τα όσα συνέβησαν στο Οροπέδιο Λασιθίου κατά την υπό εξέταση περίοδο σημειώνουμε τα ακόλουθα:

Κατά την αρχή της περιόδου της Ενετοκρατίας, το Οροπέδιο Λασιθίου υπήρξε, όπως και παλαιότερα, καταφύγιο Επαναστατών.<sup>17</sup> Λόγω της φυσικής του οχύρωσης ήταν κάστρο απόρθητο από τους κατακτητές του νησιού και αποτέλεσε ορμητήριο εξεγέρσεων κατά των Ενετών. Δικαιολογημένα, λοιπόν, το χαρακτήρισαν «*Sпина nel cuore di Venezia*» (αγκάθι στην καρδιά της Βενετίας), όπως σημειώνει ο Λασιθιώτης ιστοριοδίφης Σπανάκης (1957: 9).

Για να αντιμετωπίσει την κατάσταση αυτή η Βενετία διέταξε το 1293-94 την εκκένωση της περιοχής και ανανέωσε την απόφασή της το 1343 και το 1364. Η ποινή όσων τολμούσαν να ανέβουν στο Λασιθί και συλλαμβάνονταν ήταν ο θάνατος ή ο ακρωτηριασμός τους. Υπό τις συνθήκες αυτές, το Οροπέδιο Λασιθίου ερημώθηκε. Τα σπίτια κατέρρευσαν και οι υπάρχοντες οικισμοί καταστράφηκαν. Ούτε η βοσκή ζώων επιτρεπόταν στο Οροπέδιο. Η μακρόχρονη ερήμωση του τόπου που επακολούθησε θα πρέπει, θεωρητικά, να εξαφάνισε κάθε στοιχείο της προηγούμενης πα-

17. Βλ. σχετικά Δετοράκης (1986) και Χρονάκη (2017).

ράδοσης του τόπου, συμπεριλαμβανομένου και όποιου γλωσσικού ιδιώματος είχε ως τότε διαμορφωθεί στην περιοχή αυτή.

Στα μέσα, όμως, του 15<sup>ου</sup> αιώνα η Βενετία, διαβλέπouσα τον τουρκικό κίνδυνο, άρχισε να συγκεντρώνει στρατεύματα στην Κρήτη, για να την προστατεύσει από την τουρκική εισβολή. Η συγκέντρωση στρατευμάτων στο νησί δημιούργησε προβλήματα διατροφής τους, λόγω ανεπάρκειας των σχετικών αγαθών, γεγονός που ανάγκασε τη Βενετία να επιτρέψει, το 1463, την καλλιέργεια του κάμπου του Οροπέδιου Λασιθίου «*δι' ενοικιάσεως ή δι' αυτεπιστασίας*» για τρία χρόνια.

Λόγω, όμως, ποικίλων αντιδράσεων των τοπικών φεουδαρχών, τα συμφέροντα των οποίων βλάπτονταν από την καλλιέργεια του Λασιθίου, και κυρίως εξαιτίας του φόβου ότι το Λασιθί θα μπορούσε να γίνει και πάλι καταφύγιο επαναστατών αποφασίστηκε ξανά, το 1471, η εκ νέου ερήμωσή του έως το 1514, έτος κατά το οποίο η Βενετία αποφάσισε οριστικά την καλλιέργειά του.

Για να δοθούν, μάλιστα, κίνητρα σε παχτωτές και να γίνουν ελκυστικά τα προς καλλιέργεια εδάφη του Λασιθίου, οι Ενετοί «*υποσχέθηκαν στους υποψηφίους ενοικιαστές του κάμπου του Λασιθίου δύο σημαντικά προνόμια: α) την απαλλαγή τους από τις εξουθενωτικές αγγαρείες οικοδόμησης των τειχών του Χάνδακα και β) την εξαίρεσή τους από τη φορική υπηρεσία ως κωπηλατών στις ενετικές γαλέρες*» (Συμμιανάκης, χ.χ.). Υπό την επίδραση των κινήτρων αυτών, αυξήθηκε ο αριθμός εκείνων που νοίκιαζαν τις καλλιεργήσιμες εκτάσεις του Οροπέδιου Λασιθίου, οι οποίοι έδιναν στη Βενετία το 1/3 της ετήσιας παραγωγής.

Οι πρώτοι καλλιεργητές του Λασιθίου έρχονταν, στην αρχή τουλάχιστον, εποχικά στο Οροπέδιο, για να καλλιεργήσουν τα χωράφια τους ή για τη συγκομιδή. Για την παραμονή τους κατασκεύαζαν πρόχειρους καταυλισμούς, τα λεγόμενα μετόχια (49 κατά τον Καστροφύλακα και 40 κατά τον Βασιλικάτα), όπου έμεναν. Πολλά από αυτά πήραν το όνομά τους από τον πρώτο οικιστή τους (*Τζερμιάδω* από τον Τζερμιά, *Φαρσάρω* από τον Φαρσάρη, *Αβρακόντε* από τον Αβραάμ Κόντε<sup>18</sup>, *Βιδιανώ* (από τον Βίδο (Βιδάκη αργότερα),<sup>19</sup> *Βασιλικού* (από τον Βασιλικό), *Βενέρη* (από τον Βενέρη), *Αυγουστή* (από τον Αύγουστο ή Αυγουστίνο<sup>20</sup>) κ.λπ.). Η μόνιμη εγκατάσταση στο Λασιθί, ακόμη και των καλλιεργητών αυτών δεν επιτρεπόταν αρχικά.

Μετά την παράδοση των φρουρίων του Ναυπλίου και της Μονεμβασίας στους Τούρκους (1540) η Βενετία αποφάσισε, το 1545, να αποκαταστήσει τους υπηκόους της, κατοίκους των δύο αυτών πόλεων που αναγκάστηκαν να εκπατριστούν, μοιράζοντάς τους γαίες που παρέμεναν στην ιδιοκτησία της στην Κρήτη, ιδιαίτερα δε στο Οροπέδιο Λασιθίου. Οι πρόσφυγες αυτοί εγκαταστάθηκαν μόνιμα στο Λασιθί. Ανάμεσά

18. Τόσο ο Καστροφύλακας όσο και ο Βασιλικάτα μνημονεύουν το χωριό αυτό ως Anauraconda και Anauracode, γραφή η οποία, όπως σημειώνει ο Σπανάκης (1957:131) «*θέτει υπό αμφισβήτηση την ετυμολογία του ονόματος του από το Αβραάμ + Κόντε. Το γεγονός όμως ότι η Βενετική Κυβέρνηση παρεχώρησε κτήματα στο Λασιθί στον «Πέτρο Κόντε», πολίτη από το Ναύπλιο, ευγενή [...] δεν αποκλείει εντελώς την ετυμολογία από το Αβραάμ + Κόντε, παρ'όλο που ο πρώτος Κόντε που πήγε στο Λασιθί το 1546 και ζούσε το 1583 [...] δεν ονομαζόταν Αβραάμ, αλλά Πέτρος*»

19. Στην έκθεση του Francesco Basilicata (1630) αναφέρεται ως μετόχι (metochio). Σήμερα σώζεται ως μονή (Παναγία η Βιδιανή) (Σπανάκης, 1957).

20. Στην έκθεση Basilicata αναφέρεται ως metochio Agustini.

τους ήσαν και μερικοί ευγενείς. Τα ονόματα ορισμένων οικογενειών που διατηρούνται ακόμη στο Λασιθί, όπως *Δανασσής, Λιόντας, Τζένιος ή Τζενάκης ή Τζανής, Τζερμιάς, Μουδάτσος* κ.ά. είναι πιθανόν ονόματα εποίκων της περιόδου εκείνης (Σπανάκης, 1957: 37- 41). Πολλά, επίσης, τοπωνύμια του Λασιθίου υπενθυμίζουν την παρουσία ενετικής προέλευσης ή «ενετικοποιημένων» κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως: στον Καστέλο, Καστελιανές στέρνες (κοντά στο Μέσα Λασιθί), *στον Μαγκαφούρη, στο Μοθωνιό* (Μοθωνιαίος αυτός που προέρχεται από τη Μεθώνη), *στον Μπέρτο, στον Λιονέτο, στον Μπεργάδο, στον Μόρο, στον Μπαγκάλη, στον Ντοναντή*,<sup>21</sup> *στον Γράντα* κ.ά. Πλήθος, ακόμη, λέξεων ενετικής προέλευσης εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούνται από τους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου μέχρι και τα μέσα του 20<sup>ου</sup> αιώνα, όπως προκύπτει από τη μελέτη του λεξικού που παρατίθεται στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας.<sup>22</sup> Αρκετές από αυτές συνεχίζουν να είναι σε χρήση και σήμερα.

Μαζί με τους Ναυπλιώτες και τους Μονεμβασιώτες εγκαταστάθηκαν στο Λασιθί και μερικοί Αλβανοί, όπως προκύπτει από τα επίθετα Αρβανίτης που αναφέρονται στον κατάλογο των οφειλετών της Βενετίας, τον οποίο συνέταξε, το 1584, ο Καστροφύλακας, λογιστής του Γενικού Προβλεπτή της Κρήτης Giulio Garzoni. Σύμφωνα με όσα γράφει ο Σπανάκης (1957: 123), «*όλοι αυτοί ήταν Αλβανοί που πολέμησαν στο στρατόπεδο της Βενετίας κατά την πολιορκία του Ναυπλίου από τους Τούρκους*». Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται και από τη διατήρηση μέχρι πρόσφατα του παρωνυμίου Αρναούτης (= Αλβανός) σε χωριά του Οροπεδίου Λασιθίου (Συμιανάκης, χ.χ.), καθώς και από τη χρήση από τους εντοπίους ορισμένων λέξεων που θεωρούνται αλβανικής προέλευσης (π.χ. *λούμπα, μπαμπέσης, μπαμπεσά, μπέσα, σβέρκος, τσούπρα* κ.ά.)<sup>23</sup>.

Μετά την παραπάνω χρονολογία (1545) άρχισαν να έρχονται πιο συστηματικά στο Λασιθί καλλιεργητές από διάφορα μέρη της Κρήτης και κυρίως από τα πιο κοντινά. Αρκετοί από αυτούς έμειναν μόνιμα στο Οροπέδιο και μετέφεραν σ' αυτό, μεταξύ άλλων, και τη γλώσσα τους που περιλάμβανε ποικίλες επιβιώσεις από παλαιότερες φάσεις της εξέλιξης της γλώσσας των Κρητών στις οποίες αναφερθήκαμε προηγουμένως. Έτσι, μερικά από τα μετόχια, τα οποία μνημονεύθηκαν παραπάνω, εξελίχθηκαν σταδιακά σε χωριά, διατηρώντας ορισμένα από αυτά τα ονόματα των αρχικών οικιστών τους (π.χ. Πινακιανώ, Τζερμιάδω, Φαρσάρω, Λαγού κτλ.), ενώ άλλα έσβησαν και διατηρούνται σήμερα μόνο ως τοπωνύμια (π.χ. *Αγουστή, Μόρος, Κερασά, Κοντού, Αγία Πελαγία* κλπ.)<sup>24</sup>

Η συστηματική, όμως, καλλιέργεια του κάμπου το Οροπεδίου Λασιθίου εμποδιζόταν από τις πλημμύρες που κάλυπταν μεγάλο μέρος του και το μετέβαλλαν σε βάλτο. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού παρέστη ανάγκη να γίνουν αποστραγγιστικά έργα από ειδικούς μηχανικούς, οι οποίοι χάραξαν στον κάμπο του Λασιθίου αποχετευτικά αυλάκια, «τις λίνιες»<sup>25</sup> –12 από ανατολικά προς δυτικά και

21. Ντονάτος ήταν κοινό βενετσάνικο επίθετο. Όπως γράφει ο Σπανάκης (1957:123), πολλοί Δούκες της Κρήτης έφεραν το όνομα Donado.

22. Προφανώς οι λέξεις αυτές δεν προέρχονται μόνο από τους συγκεκριμένους εποίκους. Οι περισσότερες οφείλονται στη γενικότερη επίδραση που άσκησαν οι Ενετοί στη γλώσσα των Κρητών.

23. Η χρήση των λέξεων αυτών δεν περιορίζεται μόνο στο Οροπέδιο Λασιθίου.

24. Βλ. Μπελιβάνης (2006).

25. Από το ιταλικό linea (= γραμμή).

8 από Βορρά προς Νότο— για να οδηγήσουν τα λιμνάζοντα νερά στο Χάνο. Τα αποστραγγιστικά αυτά έργα πρέπει να συνεχίστηκαν μέχρι και τις αρχές του 17<sup>ου</sup> αιώνα, όπως προκύπτει από απόφαση της Ενετικής Συγκλήτου.<sup>26</sup>

Η βελτίωση της αποστράγγισης του κάμπου του Οροπεδίου και η συνακόλουθη επέκταση των καλλιεργήσιμων εδαφών θα πρέπει να συνετέλεσαν στην προσέλκυση νέων καλλιεργητών και στην αύξηση του πληθυσμού της περιοχής.

Από αυτό το μωσαϊκό ανθρώπων διαφορετικής προέλευσης και πολιτισμικής παράδοσης, που εγκαταστάθηκαν στο Λασιθί τον τελευταίο αιώνα της Ενετοκρατίας στην Κρήτη, προέκυψε ένα τοπικό γλωσσικό ιδίωμα στο οποίο κυριαρχούσε η ντοπιολαλιά της Ανατολικής Κρήτης, με όλες τις φωνολογικές, μορφολογικές και σημασιολογικές της ιδιαιτερότητες, όπως τονίστηκε προηγουμένως. Εμπλουτίστηκε, όμως, και με άλλα γλωσσικά στοιχεία που, κατά την εκτίμησή μας, δεν απαντώνται, σ' αυτό το βαθμό, σε άλλες περιοχές του νησιού.

Η ετερογενής αυτή προέλευση των κατοίκων των συνοικισμών της τέως Επαρχίας Λασιθίου ερμηνεύει ορισμένες μικροδιαφορές μεταξύ τους τόσο στην προφορά αρκετών λέξεων όσο και στη σημασία τους, οι οποίες επιβίωναν μέχρι τις αρχές του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα.<sup>27</sup> Η μακρόχρονη, όμως, συμβίωση και η πολύχρονη αλληλεπίδραση μεταξύ των κατοίκων των διαφόρων χωριών του Λασιθίου οδήγησαν, τελικά, στην ομογενοποίηση της γλωσσικής τους έκφρασης και περιόρισαν στο ελάχιστο τις εν λόγω διαφοροποιήσεις.

#### 1.4. Οι εξελίξεις από την έναρξη της περιόδου της Τουρκοκρατίας μέχρι τα τέλη του 20<sup>ου</sup> αιώνα και οι επιδράσεις τους στη γλώσσα των Κρητών

Η κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους (1669) έθεσε τέρμα στην πρόοδο που εμφάνισε το νησί κατά την τελευταία περίοδο της Ενετοκρατίας και σταμάτησε την ακμή της «κρητικής αναγέννησης». Ο πληθυσμός μειώθηκε, η παιδεία έπαυσε να λειτουργεί και πολλοί λόγιοι που είχαν μέχρι τότε δραστηριοποιηθεί στην Κρήτη εκπατρίστηκαν. Αν και η τουρκική διοίκηση αποκατέστησε την Ορθοδοξία στη μεγαλύτερη, η οποία είχε κλονιστεί επί Ενετών, σημαντικός αριθμός ορθοδόξων εξισλαμίστηκαν, για να αποφύγουν τη βαριά φορολογία και την καταπίεση από τους Τούρκους. Η επαφή με τη θρησκεία του Ισλάμ, η εφαρμογή νέου διοικητικού συστήματος στο νησί, το οποίο στελεχώθηκε με αξιωματούχους που έφεραν νέους τίτλους, σε συνδυασμό και με την ανάπτυξη ποικίλων σχέσεων μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων, περιλαμβανομένων και των μικτών γάμων, και γενικότερα η καθημερινή

26. Βλ. Σπανάκης (1957), σελ. 30 και 151.

27. Ενδεικτικά σημειώνουμε τα εξής: Το απαλό ψωμί π.χ. που χωρίζεται σε οριζόντια τμήματα (τους ντάκουσ), τα οποία γίνονται παξιμάδια, λέγεται στον Άγιο Κωνσταντίνο «λαζάνι ή λάζαρος», ενώ στο διπλανό χωριό του Αγίου Γεωργίου λέγεται «ντακιά». Διαφοροποιήσεις ως προς τον τρόπο ομιλίας μεταξύ των κατοίκων ορισμένων χωριών της τέως Επαρχίας Λασιθίου παρέμεναν, επίσης, μέχρι και τη δεκαετία του 1970 (βλ. φωνολογία).

επικοινωνία των κατοίκων του νησιού με ένα λαό που μιλούσε διαφορετική γλώσσα από εκείνη των αυτοχθόνων τροφοδότησαν την κρητική διάλεκτο με νέα στοιχεία.

Την αποδοχή πολλών τουρκικών λέξεων και φράσεων από τους χριστιανούς της Κρήτης ευνοούσε, μεταξύ άλλων, η ανυπαρξία σχολείων μέχρι και το τέλος του 18ου αιώνα, η οποία είχε ως συνέπεια τη μη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στους κατοίκους της μεγαλονήσου και την έξαρση του αναλφαβητισμού. Μερικά μοναστήρια προσπάθησαν να προσφέρουν κάποια υποτυπώδη ελληνική και χριστιανική εκπαίδευση κατά την περίοδο αυτή, αλλά η προσπάθειά τους ήταν ανεπαρκής, όχι μόνο λόγω της έλλειψης υποδομών αλλά και εξαιτίας της δυσκολίας εύρεσης εγγράμματων προσώπων, περιλαμβανομένων και των κληρικών, για να εργασθούν ως δάσκαλοι.

Από τα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα και εξής αρχίζουν να κάνουν σποραδικά την εμφάνισή τους κάποια ελληνικά σχολεία σε διάφορες πόλεις της Κρήτης και να αναφέρονται ονόματα σπουδαίων δασκάλων, οι οποίοι δίδαξαν σ' αυτά.<sup>28</sup> Δεν έπαυσαν, όμως, να αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις, οι οποίες αδυνατούσαν να προσφέρουν ευρείας κλίμακας εκπαιδευτικές υπηρεσίες.

Οι επαναστάσεις και τα διάφορα απελευθερωτικά κινήματα που εκδηλώθηκαν κατά των Τούρκων δεν συνέβαλαν πάντοτε στη βελτίωση της κατάστασης. Η αποτυχημένη επανάσταση του 1821 στην Κρήτη, που κράτησε 9 χρόνια, συνοδεύτηκε από την έξαρση των βιαιοπραγιών των Τούρκων κατά των Ελλήνων, τη θανάτωση πολλών ιερωμένων και δασκάλων, το κλείσιμο των σχολείων και την περαιτέρω συρρίκνωση του χριστιανικού πληθυσμού στα αστικά, κυρίως, κέντρα. Υπ' αυτές τις συνθήκες, δεν δημιουργήθηκαν αντιστάσεις στην αύξηση της διάβρωσης της γλώσσας του ελληνικού πληθυσμού από την τουρκική γλώσσα.

Τα επαναστατικά κινήματα των Κρητών κατά των Τούρκων πολλαπλασιάστηκαν από τα μέσα του 19<sup>ου</sup> αιώνα και εξής, με επιδίωξη την ένωση του νησιού με την τότε ελεύθερη Ελλάδα χωρίς ουσιαστικό, όμως, αποτέλεσμα. Ορισμένες παραχωρήσεις που έγιναν κατά καιρούς από την Υψηλή Πύλη προς το χριστιανικό πληθυσμό της Κρήτης<sup>29</sup>, με την παρέμβαση των αποκαλούμενων Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής εκείνης (Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας), μερικές από τις οποίες αφορούσαν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας στη διοίκηση του νησιού και την οργάνωση της παιδείας, δεν τηρήθηκαν πάντοτε και δεν είχαν το επιθυμητό αποτέλεσμα.

Η κυριαρχία των Τούρκων στο νησί κράτησε μέχρι το 1898, οπότε ανακηρύχθηκε αυτόνομο κράτος με το όνομα «Κρητική Πολιτεία» που τελούσε, όμως, υπό την εποπτεία των μεγάλων δυνάμεων.

Η μακρά παραμονή των Τούρκων στην Κρήτη (περισσότερο από 225 χρόνια) εξηγεί, σε συνδυασμό με τη συρρίκνωση της ελληνικής κουλτούρας και το μαρasmus της αντίστοιχης παιδείας, τον λόγο για τον οποίο οι πολυπληθέστεροι λεξιλογικοί ιδιοματισμοί που υπήρχαν μέχρι πρόσφατα στην κρητική διάλεκτο και εν μέρει συνεχίζουν να υπάρχουν μέχρι σήμερα έχουν σχέση με την τουρκική γλώσσα, αν

28. Βλ. περισσότερες πληροφορίες στο Κασσωτάκης & Καραβαλάκης (2009).

29. Αναφέρουμε ενδεικτικά το Χάτι Χουμαγιούν που υπέγραψε ο Σουλτάνος μετά τη Συνθήκη των Παρισίων το 1856, τον Οργανικό Νόμο του 1868, τη Σύμβαση της Χαλέπας το 1878 και τις παραχωρήσεις που δόθηκαν στους Κρήτες μετά την επανάσταση του 1895.

αφαιρεθούν εκείνοι που προέρχονται από την αρχαιοελληνική παράδοση ή από παραφθορές νεοελληνικών λέξεων.

Όσον αφορά την κατάσταση στο Οροπέδιο Λασιθίου κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αναφέρουμε τα εξής: Στοιχεία για μαζική εγκατάσταση Τούρκων υπηκόων στο Λασιθί ή για την ύπαρξη ικανού αριθμού τουρκοκρατικών στην περιοχή δεν διαθέτουμε. Στους κατοίκους του Οροπεδίου φαίνεται ότι προστέθηκαν αρκετά χρόνια μετά την κατάληψη της Κρήτης από τους Τούρκους ελάχιστες οικογένειες τουρκοκρατικών, όπως μαρτυρεί το όνομα του συνοικισμού Σμαηλιανώ<sup>30</sup> και η υπάρχουσα παράδοση για τη δράση του μαλικιανέ<sup>31</sup> του Λασιθιού, Ζαδέ Αχμέτ Αγά, γνωστού ως Χανιαλή, ο οποίος είχε κτίσει τη θερινή του κατοικία στο χωριό Μαγουλάς.<sup>32</sup> Σε έγγραφο, επίσης, που σώζεται στο Τουρκικό Αρχείο Ηρακλείου και αφορά τη ρύθμιση διαφορών μεταξύ των μουκατασίδων του Οροπεδίου Ισμαήλ Αγά Χαν Ιμπίν Αχμέτ και του συνεταίρου του Αχμέτ Αγά του Ελχαζάζ Μεχμέτ, αφ' ενός, και των αντιδίκων τους Εσεΐτ Ισμαήλ Αγά και των Γερλήδων Γενιτσάρων (Γερλή Αγά), αφετέρου, αναφέρεται μεταξύ των μαρτύρων εμπειρογνομόνων ο Ιμπραήμ Μπεχιές του Μουσταφά με το χαρακτηρισμό Λασιθιώτης (Σπανάκης, 1957:141-142). Σώζονται, επίσης, ολιγάριθμα τοπωνύμια που μαρτυρούν κάποια παρουσία Τούρκων στο Λασιθί (π.χ. «του Μπραήμη (Ιμπραήμ) το πηγάδι», κοντά στο Τζερμιιάδω, «στον Πεζ Αλή», κοντά στον Άγιο Κωνσταντίνο κ.ά.).

Παρά την ελάχιστη, όμως, παρουσία Τούρκων, μόνιμα εγκατεστημένων στο Οροπέδιο Λασιθίου, η επίδραση της τουρκικής γλώσσας, μέσω της επικοινωνίας των Λασιθιωτών με τους κατοίκους των γύρω περιοχών, συμπεριλαμβανομένων και των τουρκόφωνων μέχρι το 1923, υπήρξε πολύ σημαντική, όπως προκύπτει από την ετυμολογία πλήθους λέξεων που αναφέρονται στο β' μέρος της εργασίας αυτής. Δεν χρησιμοποιούνται, όμως στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά ορισμένες στερεότυπες εκφράσεις, παρμένες από την τουρκική γλώσσα, οι οποίες απαντώνται σε άλλες περιοχές της Ανατολικής Κρήτης, όπως π.χ. «αβρά νιμίρ σιχτίρ» (= ας στο διάολο), «γιαχνίς ολντού» (= λάθος έγινε), «ελέμ μπελελέμ» (= από τη μια μεριά στην άλλη), καθώς και ορισμένες τουρκικές λέξεις όπως: ασκολσούν (= μπράβο), γιουρλούκι (= κατάρα), γκιουρουλντί (= θόρυβος) κ.ά.

Υπάρχουν, επίσης, πληροφορίες ότι κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας εγκαταστάθηκαν στο Λασιθί οικογένειες από τα Σφακιά και άλλα μέρη της Δυτικής Κρήτης, οι οποίες είχαν εκδιωχθεί από τους Τούρκους, λόγω της επαναστατικής τους δραστηριότητας (Κούντουρος, 2013: 35). Λέγεται, μάλιστα, ότι μέλη της οικογένειας των Δασκαλογιάννηδων βρήκαν, μετά την αποτυχία της ομώνυμης επανάστασης,

30. Ο οικισμός «Σμαηλιανώ» έλαβε το όνομα του από τον Τούρκο «μουκαταγασή» Ισμαήλ, ο οποίος είχε την έδρα του και τις αποθήκες του, στις οποίες συγκέντρωνε τους φόρους που έπαιρνε από τους χριστιανούς (βλ. Φαρσάρης, 2003).

31. μαλικιανές = εισπράκτορας φόρων επί Τουρκοκρατίας.

32. Σύμφωνα με τις υπάρχουσες πληροφορίες (Καραβαλάκης κ.ά., 2007), ο Χανιαλής φερόταν αυταρχικά στους Λασιθιώτες και προέβαινε σε αρπαγές των περιουσιών τους, λόγοι που τον έκαναν ιδιαίτερα μισητό στον εγχώριο πληθυσμό. Είχε, όμως, γίνει επίφοβος και στους ίδιους τους Τούρκους αξιωματούχους. Για τον λόγο αυτόν ο Τούρκος Πασάς τον έφερε με πονηριά στο Μεγάλο Κάστρο, όπου και τον έπνιξε.

καταφύγιο στο Λασιθί, όπου η τουρκική παρουσία ήταν υποτυπώδης, όπως σημειώσαμε προηγουμένως. Είναι γνωστό ότι ο Μουσταφά Πασάς, ο επονομαζόμενος Γκιριτλής (= Κρητικός), έδωσε άδεια στους Σφακιανούς να μετοικήσουν σε άλλες περιοχές της Κρήτης, με απώτερο σκοπό να διαλύσει τα Σφακιά. Πιθανόν, κάποιοι από αυτούς εγκαταστάθηκαν στο Λασιθί και μπόλιασαν με τους σφακιανούς γλωσσικούς ιδιωματολισμούς τη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών. Αλλά και μετά την καταστροφή των Σφακίων από τον Ομέρ Πασά, το 1867, είναι πιθανόν ορισμένοι Σφακιανοί να εγκαταστάθηκαν στο Λασιθί. Η οικογένεια π.χ. των Ζαμπέτηδων, η οποία διέμενε μέχρι πρόσφατα στο χωριό Καμινάκι του Οροπεδίου, θεωρείται, σύμφωνα με προφορική παράδοση, ότι ανήκει στους απογόνους της γενιάς των Δασκαλογιάννηδων.

Η ύπαρξη, επίσης, στο Οροπέδιο Λασιθίου αλλά και στις γύρω από αυτό περιοχές προσώπων που φέρουν το επίθετο Σφακιωτάκης ή Σφακιώτης (π.χ. στο Μαρμακέτο, στους Ποτάμους) ενισχύει την άποψη ότι στο Λασιθί ήρθαν πιθανόν κάτοικοι από τα Σφακιά. Αν ισχύει η άποψη αυτή, τότε Σφακιώτες πρέπει να εγκαταστάθηκαν στο Λασιθί και πριν από την περίοδο της Τουρκοκρατίας, αφού μεταξύ των οφειλετών της Βενετίας που κατέγραψε, το 1584, ο Καστροφύλακας περιλαμβάνονται άτομα με το επίθετο Σφακιώτης (Σπανάκης, 1957: 43). Επιπρόσθετα, τον επίθετο Κούνδουρος που ανήκει στη μεγάλη σφακιανή οικογένεια των Κούνδουρων περιλαμβάνεται μεταξύ των οφειλετών κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου προς τη Βενετία, οι οποίοι αναφέρονται στον κατάλογο του 1584 (Σπανάκης: 1957, Κούνδουρος, 2013: 37)

Κατά τη σύντομη διάρκεια της Κρητικής Πολιτείας (1898-2013) δεν συνέβησαν γεγονότα, τα οποία άσκησαν σημαντική επίδραση στη γλώσσα που χρησιμοποιούσαν ήδη οι κάτοικοι του νησιού. Η προσπάθεια ενίσχυσης της παιδείας και ανύψωσης του μορφωτικού επιπέδου των κατοίκων του νησιού, σημαντικό ποσοστό των οποίων ήταν αναλφάβητοι, ιδιαίτερα μεταξύ των γυναικών, δεν πρόλαβε μέσα στο σύντομο διάστημα ύπαρξης της Κρητικής Πολιτείας να αποδώσει εμφανείς καρπούς.

Η ένωση της Κρήτης με την ηπειρωτική Ελλάδα, το 1913, συνετέλεσε στην ενίσχυση των επαφών μεταξύ του πληθυσμού των αντίστοιχων γεωγραφικών χώρων, στην περαιτέρω ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών και στην εφαρμογή του Ελλαδικού εκπαιδευτικού συστήματος και στην Κρήτη. Όλα αυτά είχαν ως αποτέλεσμα την προοδευτική αύξηση της επίδρασης της κοινής νεοελληνικής γλώσσας στη διάλεκτο της Κρήτης, άρα και σ' αυτήν των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, ενώ ορισμένες λέξεις και ιδιωματικές φράσεις των Κρητών υιοθετήθηκαν από τους λοιπούς Νεοέλληνες (π.χ. κουζουλός, κουζουλάδα, αθιβολή κτλ.).

Παρά την επίδραση αυτή, η κρητική διάλεκτος κράτησε πεισματικά τον έντονο διαλεκτικό της χαρακτήρα μέχρι και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Από τη δεκαετία του 1970 και εξής γίνεται εμφανέστερη η υποχώρηση των διαλεκτολογικών χαρακτηριστικών της γλώσσας των Κρητών, εξαιτίας της επέκτασης της κοινής νεοελληνικής, την οποία ευνόησαν τόσο η ανάπτυξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας όσο και η πρόοδος που σημειώθηκε στον τομέα της εκπαίδευσης, η οποία βασίζεται στη διδασκαλία της κοινής νεοελληνικής γλώσσας. Προς την κατεύθυνση αυτή συνέβαλε και η συνεχής άνοδος του μορφωτικού επιπέδου του λαού ακόμα και στα μη αστικά κέντρα, όπως είναι τα χωριά του Οροπεδίου Λασιθίου.



Στους παράγοντες που επέδρασαν στην εξέλιξη της γλώσσας κατά τους τελευταίους αιώνες (19<sup>ο</sup> και 20<sup>ο</sup>) μπορούν ακόμη να ενταχθούν: α) η καθιέρωση της καθαρεύουσας ως επίσημης γλώσσας του νεοελληνικού κράτους από την ίδρυσή του έως το 1976, οπότε την αντικατέστησε η δημοτική, β) η μικρασιατική καταστροφή η οποία ανάγκασε σημαντικό αριθμό μικρασιατών να καταφύγουν ως πρόσφυγες στον ελλαδικό χώρο και γ) η ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Τούρκων και Ελλήνων, σύμφωνα με τη συνθήκη της Λοζάνης του 1923, η οποία αφορούσε 1,5 εκατομμύριο Έλληνες της Ανατολίας και 500.000 μουσουλμάνους της Ελλάδας.

Η χρήση της καθαρεύουσας ευνοούσε την ανάπτυξη γλωσσικών αρχαϊσμών και ήταν προνόμιο όσων διέθεταν ανώτερη μόρφωση, ενώ δεν χρησιμοποιήθηκε ποτέ μαζικά από τον λαό. Η καθιέρωσή της ως εθνικής γλώσσας προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των οπαδών της δημοτικής. Η διαμάχη αυτή, γνωστή ως «γλωσσικό ζήτημα», η οποία επενδύθηκε με ιδεολογικοπολιτικές αναφορές, ταλάνισε τους Έλληνες από τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα έως τα τέλη του 1970 και αποτέλεσε εμπόδιο για την ανάπτυξη της παιδείας.

Λόγω της δυσκολίας που παρουσίαζε η καθαρεύουσα για τους μη μορφωμένους η διείσδυσή της σε διαλεκτολογικά ιδιώματα, όπως αυτό που εξετάζεται στην παρούσα εργασία, ήταν περιορισμένη. Αντίθετα, η καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας αύξησε κατά πολύ τη διεισδυτική ικανότητα της νεοελληνικής γλώσσας των αστικών στρωμάτων στις διαλέκτους των διαφόρων περιοχών, περιλαμβανομένης και της Κρήτης, και επιτάχυνε τη συρρίκνωση των ιδιωματικών στοιχείων, κάτι που ισχύει και για το Οροπέδιο Λασιθίου.

Όσον αφορά την επίδραση των προσφύγων στον τομέα της γλώσσας εκτιμούμε ότι, παρά την αρχική αρνητική αντιμετώπισή τους από τους ντόπιους και την προσπάθεια κοινωνικής τους απομόνωσης και περιθωριοποίησης (Κατσάπης, 2002), η γλώσσα των κατοίκων που διέμεναν σε περιοχές στις οποίες εγκαταστάθηκε σημαντικός αριθμός προσφύγων θα πρέπει, μετά την κοινωνική ενσωμάτωση των τελευταίων, να εμπλουτίστηκε σταδιακά με νέα στοιχεία (φωνολογικά, μορφολογικά και σημασιολογικά), φορείς των οποίων ήσαν οι εκπατρισθέντες Μικρασιάτες και οι λοιποί Έλληνες της Ανατολίας. Αυτό ισχύει, πιθανόν, και για τη διάλεκτο της Κρήτης, αφού μετά τη μικρασιατική καταστροφή 27.000 πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν σε αστικές της περιοχές και κυρίως στο Ηράκλειο, ενώ, μετά την υπογραφή της συνθήκης της Λοζάνης, η Κρήτη δέχτηκε περί τους 37 500 Έλληνες της Ανατολίας, οι οποίοι ήσαν φορείς διαφορετικής κουλτούρας και πολιτισμού σε σχέση με τους ντόπιους.

Σε ό,τι αφορά, ειδικότερα, το Οροπέδιο Λασιθίου μπορούμε να αναφέρουμε τα παρακάτω.

Λόγω της καταγωγής πολλών μονίμων κατοίκων του Οροπεδίου από γειτονικές περιοχές, αρκετοί από αυτούς διατήρησαν περιουσίες στους τόπους προέλευσής τους ή αυτής των προγόνων τους στους οποίους μετέβαιναν, για να καλλιεργούν τα κτήματά τους. Την τακτική αυτή ακολούθησαν και οι διάδοχοί τους. Οι παραπάνω περιουσίες αφορούσαν κυρίως ελαιόδεντρα, τα οποία, εξαιτίας του ψυχρού κλίματος, δεν ευδοκούν στο Οροπέδιο Λασιθίου (βλ. Παράρτημα). Σύμφωνα με μαρτυρίες

που προκύπτουν από παλαιά συμβόλαια, αρκετοί Λασιθιώτες αγόρασαν μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Τουρκίας και Ελλάδας (1923), περιουσίες Τουρκοκρητικών στην περιοχή του Νομού Ηρακλείου, κυρίως, οι οποίοι έφυγαν για την Τουρκία. Το γεγονός αυτό ενίσχυσε τις επαφές τους με τους κατοίκους των πέριξ του Οροπεδίου περιοχών και επηρέασε ασφαλώς και τη διαμόρφωση της γλώσσας τους.

Στους μετακινούμενους «Οροπεδιώτες» θα πρέπει να προστεθούν και όσοι ασχολούνταν συστηματικά με την κτηνοτροφία αιγοπροβάτων, οι οποίοι κατά τους χειμερινούς μήνες μετέφεραν τα ποίμνιά τους από τα χιονοσκεπή βουνά του Λασιθίου σε παραθαλάσσιες περιοχές είτε του πρώην Νομού Ηρακλείου είτε του πρώην Νομού Λασιθίου. Σ' αυτούς προστίθενται και εκείνοι, οι οποίοι μέχρι τις αρχές του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα μετέφεραν με γαϊδούρια ή με μουλάρια τα προϊόντα τους σε αστικά ή ημιαστικά κέντρα (π.χ. στο Ηράκλειο, στη Νεάπολη, στον Άγιο Νικόλαο κτλ.) ή σε λαϊκά παζάρια (π.χ. στο Καστέλι, στο Αρκαλοχώρι), για να τα πουλήσουν και να προμηθευτούν άλλα χρειώδη, τα οποία δεν μπορούσαν να βρουν στον τόπο διαμονής τους.

Αυτή η συνεχής μετακίνηση των κατοίκων της τέως Επαρχίας Λασιθίου συνέβαλε, σε κάποιο βαθμό, στην ενίσχυση της επαφής τους με τους κατοίκους των γειτονικών περιοχών και συνετέλεσε, κατά την εκτίμησή μας, στο διαρκή εμπλουτισμό της γλώσσας τους με νέα στοιχεία, προερχόμενα από τις γειτονικές περιοχές της Ανατολικής Κρήτης, κυρίως.

Παρ' όλα αυτά, έχουμε την άποψη ότι η ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου διατηρούσε μέχρι το χρόνο στον οποίο αναφέρεται η παρούσα μελέτη σε υψηλότερο βαθμό, σε σύγκριση με άλλες περιοχές, την καθαρότητα και τη γνησιότητα της γλωσσικής παράδοσης της Ανατολικής Κρήτης για τους παρακάτω λόγους:

1. Η δημιουργία αυτοκινητοδρόμων που συνέδεσαν το Οροπέδιο με τα μεγάλα αστικά κέντρα του νησιού και διευκόλυναν τη μαζική επαφή των κατοίκων του με τον πληθυσμό των παραπάνω κέντρων, άρα και τη «μείξη» της γλώσσας τους με εκείνη των νεωτεριζόντων κοινωνικών στρωμάτων, καθυστέρησε να πραγματοποιηθεί.<sup>33</sup> Ο συγχρωτισμός που γινόταν πριν από την κατασκευή αμαξιτών δρόμων, στον οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως, άρα και η συνακόλουθη γλωσσική και, γενικότερα, πολιτισμική αλληλεπίδραση με τους κατοίκους των γειτονικών περιοχών, δεν μπορούν να συγκριθούν με εκείνο/η που αναπτύχθηκε μετά την κατασκευή αμαξιτών δρόμων.
2. Η ηλεκτροδότηση του Οροπεδίου, η οποία συνέβαλε στη διάδοση των μέσων μαζικής επικοινωνίας (του ραδιοφώνου αρχικά και της τηλεόρασης αργότερα), άρα και στην ενίσχυση της επίδρασης της κοινής νεοελληνικής στη γλώσσα των Λασιθιωτών, πραγματοποιήθηκε μόλις το 1964, ενώ η εξέλιξη αυτή είχε γίνει νωρίτερα σε άλλες περιοχές της Κρήτης και ιδίως στα αστικά της κέντρα.

33. Η κατασκευή αμαξιτού δρόμου σύνδεσης Ηρακλείου – Οροπεδίου Λασιθίου ολοκληρώθηκε επί γερμανικής κατοχής (1942), ενώ αυτός που συνέδεε το Οροπέδιο με τον Άγιο Νικόλαο και τις λοιπές γειτονικές περιοχές πραγματοποιήθηκε το 1936 (Οδηγός Επισκέπτη του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου, 2007).

3. Δεν υπάρχουν πληροφορίες σχετικές με την εγκατάσταση στο Λασιθι Κούρδων ή Κιρκασίων εποίκων, τους οποίους ο Αυνή Πασάς<sup>34</sup> έφερε στο νησί στο πλαίσιο των μέτρων, τα οποία έλαβε για την αναπροσαρμογή της τακτικής που ακολουθούσαν μέχρι τότε ως προς την αντιμετώπιση των επαναστατών. Η μεταφορά αυτή σε άλλες περιοχές του νησιού ενδέχεται να επηρέασε, έστω και σε μικρό βαθμό, τη γλώσσα των κατοίκων τους.
4. Στην τέως Επαρχία Λασιθίου και ειδικότερα στο Οροπέδιο δεν υπήρξε εγκατάσταση προσφύγων μετά τη μικρασιατική καταστροφή (1922) στους οποίους αναφερθήκαμε προηγουμένως. Άρα, η επίδραση στη γλώσσα των κατοίκων του από τη γλώσσα και την κουλτούρα των Μικρασιατών είναι από ανύπαρκτη έως επουσιώδης.

Όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως ενισχύουν την αξία της μελέτης της γλώσσας των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως αυτή διασωζόταν μέχρι τις αρχές του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, μεταξύ των γεροντότερων, κυρίως, σημαντική μερίδα των οποίων ήσαν αναλφάβητοι ή ημιαναλφάβητοι (οι γυναίκες προπάντων).

---

34. Πρόκειται για τον τελευταίο Πασά που στάλθηκε στην Κρήτη μετά την επανάσταση του 1866-69.



## 2.

### ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΦΩΝΟΛΟΓΙΑΣ, ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΙΔΙΩΜΑ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ<sup>35</sup>

---

#### 2.1. Εισαγωγή - Γενικές παρατηρήσεις

**Π**ριν παρουσιάσουμε το λεξικό του γλωσσικού ιδιώματος των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, κρίναμε χρήσιμο να αναφέρουμε τα βασικά φωνολογικά, μορφολογικά και συντακτικά φαινόμενα που το χαρακτηρίζουν. Πιστεύουμε ότι η αναφορά αυτή θα βοηθήσει τον αναγνώστη να κατανοήσει πληρέστερα όσα διαλαμβάνονται στα λήμματα του λεξικού που ακολουθεί και θα συμβάλει στην εξοικείωσή του με τον τρόπο γραφής των αντίστοιχων παραδειγμάτων.

Η ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου ακολουθεί ως προς τη μορφολογία και τη σύνταξή της τους γενικούς κανόνες, οι οποίοι ισχύουν για την κρητική διάλεκτο και, ειδικότερα, για την παραλλαγή της, η οποία χρησιμοποιείται στην Ανατολική Κρήτη, με ορισμένες εξαιρέσεις. Οι κανόνες αυτοί είναι παρόμοιοι με εκείνους, οι οποίοι διέπουν την κοινή νεοελληνική γλώσσα τόσο ως προς την ορθογραφία, όσο και ως προς τη μορφολογία και τη σύνταξή της με μερικές αποκλίσεις.

Τις σημαντικότερες από τις αποκλίσεις αυτές θα προσπαθήσουμε να παρουσιάσουμε, σύντομα, στο παρόν κεφάλαιο, επισημαίνοντας, όπου αυτό κρίνεται αναγκαίο, τις ιδιαιτερότητες της γλώσσας των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου. Πληροφορίες σχετικές με τη Γραμματική<sup>36</sup> και το Συντακτικό της κρητικής διαλέκτου μπορεί να αναζητήσει ο αναγνώστης και σε άλλες ειδικές μελέτες (βλ. υποσημείωση

---

35. Για τη σύνταξη του παρόντος κεφαλαίου αντλήσαμε στοιχεία από πολλές πηγές και κυρίως από τις εξής: Πάγκαλος, 1955, Κοντοσόπουλος, 1969, 2000, 2015, Καυκαλάς, 1992, Μαστοράκης, χ.χ., Ξανθινάκης, 2009, Νεονάκης, 2013, Χαραλαμπίδης, 1981, 1989, 2001, 2016, Καραγιωργάκης, 2020. Τα στοιχεία αυτά συμπληρώσαμε με εκείνα που προέκυψαν από δική μας πρωτογενή έρευνα, την οποία πραγματοποιήσαμε στην περιοχή του Οροπεδίου Λασιθίου. Για την ετυμολογία των διαφόρων λέξεων χρησιμοποιήσαμε πλήθος πηγών, οι οποίες μνημονεύονται αλλού.

36. Για την πολυσημία του όρου Γραμματική βλ. Χαραλαμπίδης, 1994:70 κ.ε. και 2001: 53-54 και Κατσιμαλή, 2007: 33-34. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται στην παρούσα εργασία με την έννοια της περιγραφικής καταγραφής των κανόνων που διέπουν τη χρήση μιας γλώσσας.

35). Σημειώνουμε, πάντως, ότι δεν έχει συνταχθεί μια κοινά αποδεκτή Γραμματική της κρητικής διαλέκτου, όπως εύστοχα παρατηρούν τόσο ο Πιτυκάκης (1983) όσο και ο Χαραλαμπίκης (2001α).<sup>37</sup> Η απουσία αυτή δυσκόλεψε την προσπάθειά μας, διότι μας ανάγκασε να επινοήσουμε, σε μερικές περιπτώσεις, δικούς μας τρόπους παρουσίασης ορισμένων γραμματικο-συντακτικών ζητημάτων, μολονότι ακολουθήσαμε, σε γενικές γραμμές, την παραδοσιακή μέθοδο ταξινόμησης και περιγραφής τους.

Όπως αναφέραμε στον πρόλογο, η κύρια επιστημονική μας ειδίκευση δεν είναι αυτή του Γλωσσολόγου. Παρά ταύτα, δεν αγνοούμε εντελώς τις πρόσφατες εξελίξεις στον παραπάνω επιστημονικό κλάδο ούτε μας διαφεύγει πλήρως η νέα ορολογία που χρησιμοποιείται για τις αναμορφωμένες κατηγορίες των μερών του λόγου και για άλλα συναφή ζητήματα (Mackridge, 1990, Horrocks, 1997, Κλαίρης, Μπαμπινιώτης κ.ά., 1999, 2002, Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton, 1999, Ράλλης, 2005, Ε.ΔΙΑ.Μ.Μ.Ε., 2014, Φιλιππάκη-Warburton κ.ά., 2011). Εντούτοις, στηριχθήκαμε κυρίως στη σχολική έκδοση της Γραμματικής της Νεοελληνικής Γλώσσας του Μ. Τριανταφυλλίδη (1991), όχι μόνο επειδή η κατηγοριοποίηση και η ορολογία που χρησιμοποιεί είναι περισσότερο γνωστές στο ευρύ κοινό, αλλά και διότι, ως σύστημα ανάλυσης της γλώσσας, προσφέρεται, κατά την κρίση μας, καλύτερα για την περιγραφική προσέγγιση της ντοπιολαλιάς, την οποία εξετάζουμε.

Οι σημαντικότερες διαφορές ανάμεσα στην κοινή νεοελληνική γλώσσα και το ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης, όπως αυτό χρησιμοποιόταν από τους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα και εν μέρει χρησιμοποιείται από τους γηραιότερους κατοίκους του μέχρι σήμερα, εντοπίζονται στο λεξιλόγιο, κυρίως, στην προφορά ορισμένων φθόγγων και στη γραφή μερικών λέξεων και λιγότερο σε γραμματικο-συντακτικά ζητήματα.<sup>38</sup> Στην αποτύπωση του λεξιλογίου αφιερώνεται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, το μεγαλύτερο τμήμα του β΄ μέρους του τόμου αυτού. Στην παρούσα ενότητα γίνεται συνοπτική παρουσίαση των σημαντικότερων φωνολογικών, γραμματικών και συντακτικών ιδιομορφικών χαρακτηριστικών<sup>39</sup> της υπό εξέταση ντοπιολαλιάς, η συντριπτική πλειονότητα των οποίων χαρακτηρίζει, γενικότερα, το ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης.

37. Αποσπασματικές προσπάθειες διατύπωσης γραμματικο-συντακτικών κανόνων για τη διάλεκτο της Κρήτης υπάρχουν στο διαδίκτυο και σε ορισμένα λεξικά, αλλά οι περισσότερες από αυτές δεν ικανοποιούν τον αναγνώστη.

38. Τις τελευταίες δεκαετίες παρατηρούνται σημαντικές αλλαγές στο εξεταζόμενο ιδίωμα, όπως συμβαίνει, γενικότερα, στη διάλεκτο της Κρήτης, οι οποίες οφείλονται στην επίδραση τη σύγχρονης νεοελληνικής γλώσσας (Χαραλαμπίκης, 2016, Καραγιωργάκης, 2020). Οι μεταβολές αυτές αφορούν τόσο την αντικατάσταση πολλών λέξεων, οι οποίες περιλαμβάνονται στο λεξικό, το οποίο ακολουθεί, από άλλες, όσο και τη διαφοροποίηση της προφοράς και της γραφής ορισμένων από αυτές. Η παρουσία των παραπάνω εξελίξεων δεν εντάσσεται στους στόχους της παρούσας εργασίας.

39. Τονίζουμε ότι η καταγραφή των χαρακτηριστικών αυτών δεν έχει εξαντλητικό χαρακτήρα. Παραθέτουμε μόνον εκείνα τα οποία θεωρήσαμε ως πιο σημαντικά.

## 2.2. Φωνολογία

Η ακριβής απόδοση του τρόπου προφοράς του κρητικού ιδιώματος, γενικότερα, καθώς και αυτού των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, ειδικότερα, είναι πολύ δύσκολη.<sup>40</sup> Αυτό ισχύει ακόμη κι αν χρησιμοποιηθούν ειδικά φωνητικά σύμβολα. Η παραπάνω δυσκολία αυξάνεται στην περίπτωση μας, εξαιτίας του γεγονότος ότι σε ορισμένα χωριά του Οροπεδίου (π.χ. στον Αβρακόντε, στην Κουδουμαλιά και εν μέρει στον Άγιο Γεώργιο) διατηρούνταν μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα μια έντονη τραγουδιστή προφορά των διαφόρων λέξεων με μουσική απόσυρση της φωνής των ομιλούντων στο τέλος των συλλαβών ή στο τέλος των φράσεων (*ίντααα κάνεις μπρεεε*), την οποία αδυνατούμε να αποδώσουμε με τα συνήθη γράμματα του αλφαβήτου. Ο Συμιανάκης (χ.χ.) σημειώνει, σε σχέση με το ζήτημα αυτό, ότι *«η μουσικότητα της προφοράς (ενν. των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου) είναι εντονότατη, που νομίζεις ότι οι άνθρωποι δεν ομιλούν αλλά τραγουδούν. Κάθε χωριό έχει ξεχωριστό ομιλητικό ύφος που παραπέμπει στο ομιλητικό ύφος του εκτός Λασιθίου χωριού από το οποίο προερχόταν η ιδρυτική οικογένεια του λασιθιώτικου χωριού»*. Ο Καραβέλας (2013: 9) σημειώνει, επίσης, ότι ακόμη και στο λαϊκό χιούμορ υπάρχουν διαφοροποιήσεις μεταξύ των κατοίκων των χωριών του Οροπεδίου Λασιθίου.

Σε παλαιότερη εργασία μας (Cassotakis, 1975) προσπαθήσαμε να αποτυπώσουμε, στο μέτρο του δυνατού, τον τρόπο προφοράς των διαφόρων λέξεων από τους κατοίκους του Οροπεδίου, χρησιμοποιώντας τα φωνητικά σύμβολα, όπως αυτά έχουν καθοριστεί από τη Διεθνή Εταιρεία Φωνητικής (Association Phonétique Internationale).<sup>41</sup> Επειδή, όμως, η τυπογραφική τους απόδοση ήταν πολύ δύσκολη στο παρόν κείμενο, καθώς απαιτούσε ειδικά στοιχεία, η εν λόγω προσπάθεια εγκαταλείφθηκε κατά τη συγγραφή της εργασίας αυτής, εκτός από ελάχιστες, εντελώς ενδεικτικές, περιπτώσεις.

Πρόσθετος λόγος για τη μη χρησιμοποίηση διεθνών φωνητικών συμβόλων στο παρόν σύγγραμμα υπήρξε η αναντιστοιχία της χρήσης τους με τη βασική του επιδίωξη. Το βιβλίο αυτό δεν απευθύνεται σε ειδικούς επιστήμονες μόνο, αλλά, όπως αναφέραμε στον πρόλόγο μας, στοχεύει στο να καταστήσει γνωστή τη γλωσσική παράδοση των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου στο ευρύτερο κοινό και, κυρίως, σε νέα άτομα που ζουν στη συγκεκριμένη περιοχή ή κατάγονται από αυτήν. Η χρήση φωνητικών συμβόλων θα έκανε το παρόν δημοσίευμα δυσανάγνωστο στα άτομα αυτά και θα εμπόδιζε την επίτευξη του παραπάνω στόχου.

Την προφορά των Λασιθιωτών προσπαθήσαμε να αποδώσουμε υποτυπωδώς με συμβατικό τρόπο, χρησιμοποιώντας τα συνήθη γραμματικά σύμβολα, όπως το ενωτικό (-) μεταξύ συμπεροφερόμενων λέξεων, την απόστροφο (') και τις φωνολογικές μετατροπές του τελικού -v-, τις οποίες προσδιορίζουμε σαφέστερα παρακάτω.

40. Βλ. και Σπανάκης (χ.χ.).

41. Βλ. σχετικά: Κοντοσόπουλος (1969: 23-24).

Σε σχέση με το ζήτημα της γλωσσικής προφοράς των κατοίκων της υπό εξέταση περιοχής σημειώνουμε, ενδεικτικά, τα ακόλουθα:

Οι κάτοικοι του Οροπεδίου Λασιθίου προφέρουν, όπως και οι υπόλοιποι Κρήτες, τα σύμφωνα κ, γ, χ, μπροστά από τους φθόγγους ε (ε, αι) και ι (ι, η, υ, οι, ει) κατά χαρακτηριστικό τρόπο, ο οποίος αφήνει να ακούγεται ένα είδος συριγμού που προσομοιάζει ηχητικά με τη συμπροφορά των γραμμάτων αυτών με το -ς- (κ+ς) [ç], γ+ς [j'] και χ+ς [ç']<sup>42</sup> (π.χ. *κιάλας* (έ΄ϊολας), *γιάντα* (j΄ada), *χαίρετε* (ç΄erete). Μερικοί μελετητές κάνουν λόγο για «παχιά προφορά» των παραπάνω συμφώνων στις συγκεκριμένες περιπτώσεις. Αυτή η ιδιόρρυθμη συριστική προφορά των Κρητικών, η οποία αφορά και άλλα σύμφωνα (βλ. παρακάτω), χαρακτηρίστηκε από τους αρμόδιους γλωσσολόγους ως «τσιτακισμός».

Κατά την άποψή μας, ο όρος «τσιτακισμός» δεν αποδίδει πλήρως όλες τις περιπτώσεις της ιδιόμορφης προφοράς των λαρυγγικών και ορισμένων οδοντικών φθόγγων από τους παλαιότερους κυρίως κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου. Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες οι παραπάνω φθόγγοι τείνουν, πράγματι, να καταλήξουν σε «τσιτακισμό», πλην όμως η μετατροπή τους δεν έχει, με βάση τη δική μας εμπειρία, πλήρως συντελεσθεί. Γι΄ αυτό θεωρούμε ότι θα ήταν ορθότερο να γίνεται λόγος, σε μερικές περιπτώσεις, για *ημι-τσιτακισμό*.

Ο τσιτακισμός ορισμένων συμφώνων είναι ιδιαίτερα έντονος σε πολλές περιπτώσεις, από τις οποίες παραθέτουμε τα ακόλουθα ενδεικτικά παραδείγματα:

1) Το -τ- μετατρέπεται σε -τσ- σε αρκετές λέξεις, όπως: *αλάτσι* (αντί αλάτι), *κρεατσόμυγια* και *κρετσόμυγια* (αντί κρεατόμυγα), *τσινώ* (αντί τινώ, από το οποίο προέρχεται το ρήμα τινάζω<sup>43</sup>), *κατσούλα* (από το κάτα = γάτα, γατούλα), *βάτσουνο* (από το βάτος), *τσιλώ*, *-ούμαι* (από το αρχαιοελληνικό *τιλώ* = έχω διάρροια), *τσαλίμι* (από το τουρκικό *talim* = άσκηση, γύμναση) κτλ. Το οριστικό, επίσης, άρθρο στη γενική ενικού του θηλυκού γένους και στην αιτιατική του πληθυντικού του αρσενικού και του θηλυκού γένους τρέπεται σε *τση* (αντί της) και σε *τσι* (αντί τους ή τις) (π.χ. *τα κοπέλια τση Κρήτης* / *ήφερε τσι μαστόρους* / *ζυγώνει τσι κοπελιές*). Το ίδιο συμβαίνει και ως προς την αντίστοιχη κτητική αντωνυμία θηλυκού γένους (π.χ. *ο άνθρωπος τσης*), καθώς και ως προς το εμπρόθετο άρθρο: *εις + τη(ν)*, *τους*, *τις* (π.χ. *«να πας σση μάνα σου»* / *ήπεψε σσι αργάτες φαΐ* / *είπενε σσι γυναίκες*) (βλ. και τις ενότητες για τα άρθρα και τις αντωνυμίες).

2) Το -κ- γίνεται -τσ- σε αρκετές λέξεις, όπως: *τσουρλώ* (αντί κυλώ), *τσίκνα* (από το αρχαιοελληνικό *κνίσα*), *τσίρρος*<sup>44</sup> (αντί *κιρρός*), *τσίκουδο* και *τσικουδιά* από το *κουκούτσι*, το οποίο προέρχεται από τη ρίζα της λέξης *κόκκος*, *τσερτίζω* από το *κέρτος* (= όργανο ψαρέματος), *τσιτσιρί* από το αρχαιοελληνικό *κίσηρις* (= ελαφρόπετρα), *λατσιδά* (από το *λάκκος* > *λακίδα*<sup>45</sup> κτλ.). Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και με το -χ- σε λιγότερες περιπτώσεις (π.χ. *τσιμαρος* ή *τσούμαρος* από το *χιμαρος* (= νεαρός τράγος), κατά τον Πιτυκάκη (2011: 1121).

42. Τα σύμβολα μέσα σε αγκύλες προέρχονται από το διεθνές φωνητικό αλφάβητο.

43. Κατά τον Πάγκαλο, το ρήμα *τσινώ* προέρχεται από το *κινώ* με τη μετατροπή του -κ- σε -τσ- (όπ. παρ. σελ. 55). Εμείς προτιμούμε την προαναφερθείσα ετυμολογία του Ξανθουδίδα.

44. Κιτρινωπός ορός γάλακτος (βλ. *τσιρρόγαλο*).

45. Τα δύο -κκ- του *λάκκος* απλοποιούνται σε ένα.



Οι λέξεις, επίσης, που αποτελούν τουρκικά κατάλοιπα και αρχίζουν στην τουρκική γλώσσα από το γράμμα -ç- προφέρονται από τους κρητικούς με αρχικό φθόγγο το τσ-, κατ' απομίμηση πιθανόν της ξενικής προφοράς<sup>46</sup> τους, όπως παρατηρεί ο Κοντοσόπουλος (1969) (π.χ. *τσίτα* (από το τουρκικό çita), *τσακμάκι* (από το τουρκικό: çakmak = αναπτήρας), *τσιγκέλι* (από το τουρκικό: çengel = τσιγκέλι), *τσακί* (από το τουρκικό: çaki = σουγιάς) κ.ά. Το ίδιο ισχύει και για το -c- λέξεων ιταλικής ή ενετικής προέλευσης, όπως *τσερβέλο* (από το: cervello), *τσερκουλο* (από το: cerchio), *τσιμούλι* (από το cima = κορυφή, βλαστός) κ.ά.

3) Το -σ- μετατρέπεται, μερικές φορές, σε -τσ- και σπανιότερα σε -τζ- ή -ζ- (π.χ. *τσάλαχος* (αντί σάλαχος, βλ. και συντάλαχο), *τσαλοπατώ* (αντί σαλαχοπατώ), *τσάλαπατο* (αντί σαλάπατο), *τσιμπλα* (αντί σίπλα ή σιφλή), *κοτσυφός* (από το αρχαιοελληνικό: κόσσυφος), *τσουγκρίζω* (από το: συγκρίζω = συγκρούω), *τσικούρι* (από το ιταλικό: seco = περνώ δια μέσου), *ζάλο* (από το: σάλος = θόρυβος) κ.ά.).

4) Το αρχικό, επίσης, -z- μερικών γλωσσικών δανείων, που αρχίζουν από το φθόγγο αυτό, προφέρεται, συνήθως, ως -τσ (π.χ. *τσικάλι* από το ιταλικό zucca, *τσιρλαδιά* από το ενετικό zeladia, *τσεμπερές* ή *τζεμπερές* από το τουρκικό zemberek κτλ.).<sup>47</sup>

Πρέπει, πάντως, να σημειωθεί ότι πολλές λέξεις, που εμπίπτουν στις παραπάνω περιπτώσεις προφέρονται κατά τον ίδιο τρόπο και στην κοινή νεοελληνική, λόγος για τον οποίο εκφράζονται επιφυλάξεις ως προς το αν αυτές αποτελούν χαρακτηριστικά της κρητικής διαλέκτου.

Ο Κονδυλάκης υποστηρίζει, επίσης, ότι στην περιοχή του νομού Ηρακλείου και γενικά στην Ανατολική Κρήτη το -γ- προφέρεται ως -ζ-. Τέτοιου είδους, όμως, προφορά του -γ- δεν διαπιστώσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου, εκτός αν ο παραπάνω συγγραφέας εννοεί τη βαριά λαρυγγική προφορά του -γ- μπροστά από τους φθόγγους -i-, -e- (π.χ. ο *γέρος* ακούγεται ως *γζέρος* και όχι ως ζέρος, η λέξη τα *γινωμένα* (= ώριμα) ακούγεται ως *γζινωμένα* και όχι ως ζινωμένα κτλ.).

Όσον αφορά την προφορά του *ş* της τουρκικής γλώσσας, αυτό προφέρεται από τους κατοίκους της Ανατολικής Κρήτης ως [ʃ]<sup>48</sup>, ενώ από τους κατοίκους της Δυτικής Κρήτης προφέρεται ως [s], όπως γράφει ο Κοντοσόπουλος (1969: 40). Όμως, μεταξύ των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου διαπιστώνεται ένα είδος αστάθειας ως προς την προφορά των σχετικών φθόγγων. Άλλοτε προφέρονται ως [ʃ] και άλλοτε ως [s] (π.χ. *duşumanis* < τουρκικά: *düşman* (= εχθρός), *düşudizo* < τουρκικά: *düşündüm* (= σκέφτομαι, ασχολούμαι διανοητικά), αλλά *sadrivani* < τουρκικά: *sadrivan* (σιντριβάνι), *samatás* < τουρκικά: *şamadam* (= έντονη φασαρία, καυγάς).

Τα αρχικά σύμφωνα των συμπλεγμάτων μπ, ντ, γκ, γγ, προφέρονται λιγότερο έντονα σε σχέση με το επόμενο σύμφωνο, του οποίου ο ήχος υπερισχύει, αν και η ολική ακουστική «εικόνα» στις περιπτώσεις αυτές είναι κάπως διαφορετική εκείνης της προφοράς των συμφώνων: π, τ, κ, γ. Το ρήμα *μπαλώνω* π.χ. προφέρεται ως

46. Εξαιτίας της μίμησης αυτής, είναι δυνατόν να εκφραστούν επιφυλάξεις ως προς το αν η προφορά λέξεων ξένης προέλευσης που αρχίζουν από c, s, ç, ş συνιστά τσιτακισμό.

47. Βλ. και προηγούμενη υποσημείωση.

48. Προφέρεται ως ch (π.χ. στα γαλλικά *château*, *chambre*).

balono, τα ουσιαστικά: *ντομάτα* ως *domata*, *ντραμουντάνα* ως *dramountana*, *ντουκιάνι* ως *dukiani* και οι λέξεις: *αναγκεμένος* ως *anagemenos*, *αγαρημένος* ως *agaremeneos* κτλ., με τραχιά δηλαδή ηχηρή προφορά των φθόγγων *b*, *d*, *g*.

Το τελικό *-v-* των άρθρων ή άλλων λέξεων, οι οποίες ακολουθούνται από λέξεις που αρχίζουν από τους φθόγγους *κ*, *π*, *τ*, *ξ* και *ψ* εξασθενεί ηχητικά. Επηρεάζει, όμως, την προφορά τους, με αποτέλεσμα να συνδέεται ηχητικά η προηγούμενη με την επόμενη λέξη και να ακούγονται και οι δύο στον προφορικό λόγο ως ενιαία ηχητική συνέχεια, π.χ.: «*των πατεράδω μας*» ακούγεται ως: «*to-baterado mas*, «*των καλών ανθρώπω*» ακούγεται ως: «*to-galo-n-athropo*», «*την τάβλα*» ακούγεται ως «*ti-davla*», «*των ψαριών*» ακούγεται ως «*to-bsario*» (το τελικό *-v-* των λέξεων: *πατεράδων*, *ανθρώπων* και *ψαριών* εκπίπτει, βλ. κλίση των ουσιαστικών). Παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται με το τελικό *-v-* των μορίων δεν και μην, ρηματικών τύπων που λήγουν σε *-v-* και ορισμένων άλλων λέξεων (π.χ. οι φράσεις: «*δεν πάω*», «*σαν κοπέλι*», «*χτυπούν τα...*» ακούγονται ως «*δε-βάω*», «*σα-γοπέλι*», «*χτυπού -da...*»).

Για τους παραπάνω λόγους ορισμένοι μελετητές, όταν γράφουν λέξεις ή φράσεις της κρητικής διαλέκτου, χρησιμοποιούν στις περιπτώσεις αυτές λατινικούς χαρακτήρες, θέλοντας έτσι να αποδώσουν κατά τρόπο πιο ακριβή την προφορά τους. Εμείς αποφύγαμε τη χρήση λατινικών χαρακτήρων σε ελληνόγλωσσο κείμενο, με στόχο να διασφαλίσουμε την τυπογραφική του ομοιομορφία. Σημειώνουμε, όμως, με ενωτικά (-) τη συμπροφορά του τελικού *-v-* των άρθρων και ορισμένων άλλων λέξεων με τα αρχικά σύμφωνα *-κ-*, *-π-*, *-τ-*, *-ξ-* και *-ψ-* της επομένης λέξης, καθώς και την ακουστική μετατροπή του είτε σε *-γ-* (ουρανικό *-v-*), όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από *-κ-* (π.χ. *το-γ-καιρό*) ή *-ξ-* (π.χ. *το-γ-ξένο*), είτε σε *-μ-*, όταν η λέξη που ακολουθεί αρχίζει από *-π-* (π.χ. *τη-μ-παρασθιά*) ή *-ψ-*. (*το-μ-ψάλη*). Τονίζουμε, πάντως, ότι το σύμπλεγμα *-ντ-* προφέρεται ως *d*, το σύμπλεγμα *-μπ-* ως *b* και το *-γκ-* ή *-γγ-* ως *g*.

Τα παραπάνω συμφωνικά συμπλέγματα *μπ*, *ντ*, *γκ*, *γγ* προφέρονται ως *b*, *d*, *g*, και εντός των λέξεων (απερρινοποιημένη προφορά). Από το γενικό αυτό κανόνα εξαιρούνται, σύμφωνα με τον Πιτυκάκη (2001:13): α) ορισμένες λέξεις που προέρχονται από ξένες γλώσσες (π.χ. *αβάντα* (από το ιταλικό: *avanti* ή από το τουρκικό: *avanta*), *αμόντε* (από το ιταλικό: *a monte*), *αμπούλα* (από το ιταλικό: *ambulla*), *αντίκα* (από το ιταλικό: *antica*), *γάμπα* (από το ιταλικό: *gampa*), *γιαγκιλίκι* (από το τουρκικό: *yangin*), *ζουμπούλι* (από το τουρκικό: *sümbül*), *κάγκελο* (από το λατινικό: *cancellus*), *καντάδα* (από το ενετικό: *cantada*), *λάμπα* (από το ιταλικό: *lampra*), *λεβέντης* (από το τουρκικό: *levend*), *μπεζεβέγκης* (από το τουρκικό: *pezevenk*), *πόντα* (από το ιταλικό: *punta*), *ρέγκι* (από το ιταλικό: *regi*), *σόμπα* (από το τουρκικό: *soba*), *ταμπουράς* (από το τουρκικό: *tambur*), *τζεμπερές* (από το τουρκικό: *zemberek*), *τούμπα* (από το λατινικό: *tumba*), *τράμπα* (από το τουρκικό: *trampa*), *τσάντα* (από το τουρκικό: *çanta*), *φιόγκος* (από το ιταλικό: *fiocco*), *φράγκο* (από το ιταλικό: *franco* ή το γαλλικό: *franc*)<sup>49</sup>, β) μερικές εκκλησιαστικές λέξεις (π.χ. *άγγελος*, *παντοκράτορας*, κτλ.), γ) τα αριθμητικά που λήγουν σε *-ντα* (π.χ. *πενήντα*, *ογδόντα* ή *ογδοήντα*, *ενενήντα* κτλ.) και δ) η λέξη πάντοτε, κατά τον Μαστοράκη (χ.χ.: 251).

49. Στις λέξεις που αναφέρονται από τον Πιτυκάκη προστέθηκαν από μας και μερικές άλλες.

Οι εξαιρέσεις, πάντως, αυτές δεν φαίνεται να έχουν καθολική εφαρμογή στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, αν και ισχύουν για τα παραδείγματα που σημειώθηκαν. Καταγράψαμε αρκετές περιπτώσεις στις οποίες τα παραπάνω δεν εφαρμόζονται. Ενδεικτικά, αναφέρουμε τις λέξεις: *γκιλότα*, *κεντέρι*, *καντιρίμι*, *καμπαέτι*, *καραμπασάς*, *μαντίλα*, *μπουρμπάδα*, κτλ., οι οποίες διατηρούν την προφορά των μπ, ντ, γκ ως b, d, g, αν και προέρχονται από ξένες γλώσσες.

Πρέπει, ακόμη, να σημειώσουμε ότι η Λιουδάκη, η οποία συνέλεξε μέρος του λαογραφικού της υλικού από το Οροπέδιο Λασιθίου, όπου υπηρέτησε για μικρό χρονικό διάστημα ως δασκάλα (Κασσωτάκης & Καραβαλάκης, 2009), γράφει στην εισαγωγή του βιβλίου της: «Κρητικές μαντινάδες» ότι το ένρινο -ν- του συμπλέγματος -ντ- προφέρεται κανονικά ως ν-τ- από τους κατοίκους της Ανατολικής Κρήτης στις ακόλουθες λέξεις: *διαμάντι*, *γλεντζές* ή *εγλεντζές*, *κοντζές*, *κουβέντα*, *κο(υ)λαντρίζω*, *κουμαντέρνω*, *μπιρλάντι*, *νταγιαντώ*. Η παρατήρηση αυτή ισχύει, πράγματι, για το ιδίωμα του Οροπεδίου Λασιθίου. Στις περισσότερες, πάντως, περιπτώσεις το συμφωνικό σύμπλεγμα -ντ- προφέρεται ως d τόσο στην αρχή όσο και εντός των λέξεων (π.χ. *αδόδια* (= δόντια), *αθομαδίλα*, *αδίταμος*, *βροδώ*, *δομάτα*, *κεδώ*<sup>50</sup>, *κεδιμός*, *μαϊδανός*, *οδάς*, *όδα* κτλ.)<sup>51</sup>.

Ως γενική φωνολογική παρατήρηση μπορεί να θεωρηθεί η εξής: Η κρητική διάλεκτος και, κατά συνέπεια, και η ντοπιολαλιά του Οροπεδίου Λασιθίου, χαρακτηρίζονται από εξαιρετικά υψηλό βαθμό ευφωνίας, η οποία απαιτεί την αποφυγή κάθε είδους χασμωδίας. Ορθώς έχει επισημανθεί και από άλλους συγγραφείς (Πάγκαλος, 1955, Καυκαλάς, 1998, Σιακαβέλα, 2017) ότι η γλώσσα των Κρητών συγκαταλέγεται ανάμεσα στις πιο μελωδικές και πιο ευφωνικές γλωσσικές οντότητες του κόσμου. Από την άποψη, μάλιστα, αυτή φαίνεται να πλεονεκτεί έναντι της Νέας Ελληνικής Γλώσσας.

### 2.2.1. Πάθη φθόγγων (φωνηέντων και συμφώνων)

Για να εξασφαλισθεί το παραπάνω χαρακτηριστικό, η γλώσσα των Κρητών, της οποίας μια από τις πιο γνήσιες μορφές διατηρούνταν, όπως έχουμε και αλλού υπογραμμίσει, στην τέως Επαρχία Λασιθίου μέχρι τις αρχές του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό τα πάθη των φωνηέντων και των συμφώνων, τα οποία ισχύουν και στην κοινή νεοελληνική. Έτσι, αποφεύγονται οι χασμωδίες και επιτυγχάνεται η φωνητική σύνδεση μεταξύ διαδοχικών λέξεων,<sup>52</sup> η οποία παράγει ρέοντα και εύηχο λόγο. Αναφέραμε, ήδη, μερικά από τα πάθη αυτά στα οποία προσθέτουμε, συμπληρωματικά, τα ακόλουθα.<sup>53</sup>

50. Το κεδώ σημαίνει καίω/ομαι, ενώ το κεντώ (kento), που σημαίνει ασχολούμαι με το κέντημα και τα παράγωγα του, προφέρονται ως -ντ- (nt).

51. Για τη σημασία των ιδιοματικών λέξεων που αναφέρονται ως παραδείγματα βλ. τα αντίστοιχα λήμματα του λεξικού, εφόσον αυτή δεν σημειώνεται στο τρέχον κείμενο.

52. Η φωνολογική αυτή σύνδεση αντιστοιχεί σε ό,τι αποκαλείται στα γαλλικά: liaison.

53. Η αναφορά στα πάθη φωνηέντων και συμφώνων έχει περιληπτικό χαρακτήρα. Περισσότερες λεπτομέρειες βλ. στο: Πάγκαλος (1955:168-251). Σημειώνουμε, όμως, ότι πολλές από τις τροπές των συμφώνων και διάφορα άλλα πάθη φωνηέντων που αναφέρονται από τον Πάγκαλο δεν παρατηρούνται στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως τη γνωρίσαμε εμείς τουλάχιστον.

Πολύ συχνά γίνεται αφαίρεση του αρχικού φωνήεντος της επόμενης λέξης, όταν η προηγούμενη λήγει σε φωνήεν (π.χ. «γιατί 'ναι», «ανεθες να 'μαστε μαζί», «από του απού 'χεις»). Στη θέση του φθόγγου που χάνεται σημειώνεται απόστροφος. (βλ. σχετικά φραστικά παραδείγματα, τα οποία συνοδεύουν τα λήμματα του λεξικού που ακολουθεί).

Κατά την προσωπική μας άποψη, η αφαίρεση είναι στην κρητική διάλεκτο συχνότερη της έκθλιψης, της αποβολής, δηλαδή, του τελικού φωνήεντος ή της διφθόγγου μιας λέξης, όταν η επόμενη αρχίζει από φωνήεν. Ως γραμματικό, όμως, φαινόμενο, η έκθλιψη είναι ευρέως υπαρκτό και στη διάλεκτο αυτή (π.χ. «τ'αλλουνού», «τσ'Αγιάς Μαρίνας», «πού δα μ'αφήσεις εμένα» κτλ.).

Συχνά, επίσης, παρατηρείται αποβολή φωνηέντων στην αρχή ορισμένων λέξεων (π.χ. *λιόλαδο* (αντί ελαιόλαδο), *μερώνω* (αντί ημερώνω), *λημερίζω* (αντί ολημερίζω), *ζωμένω* (αντί εξωμένω), *μοβόρος* αντί αιμοβόρος, *ζώνω* (αντί αξιώνω), *πεθυμώ* (αντί επιθυμώ), *φαίνω* (αντί υφαίνω) κτλ.). Το ίδιο ισχύει ως προς την αποβολή του α- της πρόθεσης από και του -υ- της πρόθεσης υπό σε αρκετά σύνθετα ρήματα, τα οποία έχουν ως πρώτο συνθετικό τις προθέσεις αυτές (π.χ. *πομένω*, *πογράφω*, *ποτάσσω*, *ποστομώνω*, *ποχωρίζομαι* κτλ.), ενώ στην κοινή νεοελληνική διατηρούνται συνήθως.

Η συναίρεση, ήτοι η συγχώνευση δύο συνεχόμενων φωνηεντικών συλλαβών σε μια, είναι πολύ συχνή, επίσης, στην κρητική διάλεκτο. Αρκετές, μάλιστα, λέξεις, οι οποίες στην κοινή νεοελληνική έχουν ασυναίρετες καταλήξεις, στην κρητική διάλεκτο εμφανίζονται με συνηρημένες. Η διαφοροποίηση αυτή ισχύει ιδιαίτερα για τα ρήματα, όπως θα δούμε στην οικεία ενότητα.

Η συνίζηση του φθόγγου -ι- (ι, ει, οι), ήτοι η συμπροφορά του ως ημιφώνου με το φωνήεν που ακολουθεί ως μια συλλαβή (π.χ. *αμάθι-α* / *αμάθια*, *ελι-ά* / *ελιά*, *άδει-α* / *άδεια*, *τέτοι-ος* / *τέθιοις* κτλ.), αποτελεί συχνό, επίσης, φαινόμενο της κρητικής διαλέκτου. Σε πολλά, όμως, ουσιαστικά θηλυκού και ουδέτερου γένους, τα οποία λήγουν σε -ια ή -ιο στον ενικό ή στον πληθυντικό αριθμό, παρατηρείται αντί της συνίζησης σίγαση του -ι- (π.χ. *εκκλησά* αντί εκκλησία ή εκκλησιά, *κεράσα* αντί κεράσια, *κορίτσα* αντί κορίτσια, *κολατσό* αντί κολατσιό κτλ.). Το φαινόμενο αυτό, στο οποίο θα επανέλθουμε στην ενότητα που αφορά τα ουσιαστικά, χαρακτηρίζεται από ορισμένους μελετητές της κρητικής διαλέκτου ως συγκοπή (Μαστοράκης, χ.χ.: 251-252). Με την συγκοπή αυτή προκαλείται, στις συγκεκριμένες περιπτώσεις, ένα είδος αδρότητας στην προφορά των αντίστοιχων λέξεων, γνωστό ως απουράνωση. Η ιδιότυπη απουρανοποιημένη προφορά πολλών λέξεων, που ανήκουν στη συγκεκριμένη κατηγορία, μπορεί να θεωρηθεί ως ιδιοματικό φωνολογικό χαρακτηριστικό της διαλέκτου της Ανατολικής Κρήτης.

Συγκοπή, με την έννοια της απόρριψης ενός φωνήεντος που βρίσκεται μεταξύ δύο συμφώνων ή ενός συμφώνου και ενός φωνήεντος, μπορεί να συμβαίνει όχι μόνο στα ληκτικά μορφήματα αλλά και στο θέμα πολλών λέξεων, αυξάνοντας έτσι την ιδιοματική προφορά τους σε σύγκριση με ό,τι ισχύει στην κοινή νεοελληνική στις αντίστοιχες περιπτώσεις (π.χ. *βορνό* αντί βορινό, *έρμος* αντί έρημος, *κορφή* αντί κορυφή, *στάρι* αντί σιτάρι, *χερνό* ή *χοιρνό* (ενν. κρέας) αντί χοιρινό, *φτίλι* αντί φιτίλι, *χερκό* αντί χερικό κτλ.).

Αλλά και σύμφωνα, τα οποία ευρίσκονται μεταξύ δύο φωνηέντων, είναι δυνατόν να αποκόπτονται, ενώ οι αντίστοιχες λέξεις στα νέα ελληνικά δεν παρουσιάζουν τέτοιου είδους φωνολογικά φαινόμενα (π.χ. *απηλοούμαι* αντί *απηλοούμαι*, *κατέω* αντί *κατέχω*, *λοιϊσμός* αντί *λογισμός*, *διάολος* αντί *διάβολος*, *φλέα* αντί *φλέβα* κτλ.). Ενίοτε, παρατηρείται αποκοπή συμφώνων, τα οποία βρίσκονται ανάμεσα σε φωνήεν και σύμφωνο (π.χ. *αθίζω* αντί *ανθίζω*, *οπροθές* αντί *προχθές*, *συχώρηση* αντί *συγχώρηση*, *φράμα* αντί *φράγμα* κτλ.).

Αποβολή συμφώνων (π.χ. του τελικού -ν ή του -ς) μπορεί να γίνεται και στο τέλος ορισμένων καταλήξεων άρθρων, ουσιαστικών, επιθέτων ή ρημάτων, για τις οποίες θα κάνουμε λόγο στις οικείες ενότητες.

Αντίθετο φαινόμενο, σε σχέση με τη συγκοπή, είναι η ανάπτυξη φθόγγων (φωνηέντων ή συμφώνων) στην αρχή ή στο μέσο ή στο τέλος, συνήθως, διαφόρων λέξεων, για να είναι ευχερέστερη η προφορά τους ή η φωνητική σύνδεσή τους με την επόμενη λέξη. Ενδεικτικά σημειώνουμε τις εξής περιπτώσεις που δεν απαντώνται στην κοινή νεοελληνική: 1) την ανάπτυξη του -γ- στην αόριστη αντωνυμία: *εις* (*ο γεις*), στο απόλυτο αριθμητικό: *εις* = ένας (*γεις*), στο διαζευκτικό σύνδεσμο ή (*γή*), στα ρήματα που λήγουν σε -εύω στην κοινή νεοελληνική, τα οποία μετατρέπονται σε -εύγω στην κρητική διάλεκτο (π.χ. *βασιλεύγω*, *μαγεύγω* και σε ορισμένα άλλα (π.χ. *κόβω* > *κόβγω*), 2) την ανάπτυξη του -γι-, επίσης, μεταξύ των οριστικών άρθρων *η* ή *οι* και των αντίστοιχων ουσιαστικών ή επιθέτων, όταν αυτά αρχίζουν από φωνήεν (π.χ. *η -γι-αδερφή μου*, *οι -γι-αθρόποι*, *οι -γι-αίγες*, *οι-γι-όμορφες* κτλ.) και σε ορισμένες λέξεις, οι οποίες στα νεοελληνικά λήγουν σε -ιά, -ιός και -ύος, όπως: *παντρε-γι-ά*, *αντρε-γι-ά*, *κρι-γι-ός* (= κριός), *κρυ-γι-ός* (= ψυχρός), καθώς και στα σύνθετα ή παράγωγα με/από αυτές (π.χ. *καλοπαντρε-γι-ά*, *μπροσταρόκρι-γι-ος*, *κρυ-γι-αίνω*, *κρυ-γι-άδα* κτλ.), 3) την ανάπτυξη του -ε- στις προεκτάσεις των προσωπικών αντωνυμιών *τον* (*τονε*) και *την* (*τηνε*), των κτητικών αντωνυμιών *μας*, *σας*, *τους*, (*μασε*, *σασε*, *τωση*), των καταλήξεων ορισμένων ρηματικών τύπων (π.χ. *ήτανε*, *εμένανε*, *εγράφουντανε* κτλ. (βλ. κλίση ρημάτων) και του υποθετικού συνδέσμου *αν* (π.χ. «*ανε θες*») και 4) την ανάπτυξη ενός -ι- πριν από την κατάληξη ή το παραγωγικό τέρμα ορισμένων λέξεων (π.χ. *δειλιώ*, *ξεχνιά*, *φωνιάζω* κτλ.).

Παραλλαγή του φαινομένου της ανάπτυξης αποτελεί η πρόταξη ενός -α<sup>54</sup> σε πολλές λέξεις της κρητικής διαλέκτου (π.χ. *αβαρεσιά* αντί *βαρεσιά*, *αμάτι* αντί *μάτι*, *αμοναχός* αντί *μοναχός*, *αμπελονιά* αντί *μπελονιά*, *ανιώθω* αντί *νιώθω*, *αζανάστρουφα* αντί *ξανάστρουφα*, *αφορδακός* αντί *φορδακός* κτλ.), η οποία εμφανίζεται πολύ συχνά και στο ιδίωμα του Οροπεδίου Λασιθίου. Ενίοτε, προστίθεται ένα -ε- ή ένα -ο στην αρχή ορισμένων ονομάτων π.χ. *εζημιά* αντί *ζημιά*, *ετότες* αντί *τότες*, *εδικός* αντί *δικός*, *εαμιγιά* από το *σμίγω*, *ογλήγορος* από το *γρήγορος* κτλ.<sup>55</sup>

Η συχνή καθ' έλξη αφομοίωση φωνηέντων συγκαταλέγεται, επίσης, μεταξύ των παθών των φθόγγων που χαρακτηρίζουν την κρητική διάλεκτο και, κατ' επέκταση,

54. Το -α - αυτό δεν πρέπει να συγχέεται με το στερητικό ή το επιτατικό -α.

55. Η ανάπτυξη προτακτικού φωνήεντος ισχύει και για την κοινή νεοελληνική, αλλά οι λέξεις της κρητικής διαλέκτου στις οποίες εμφανίζεται η πρόταξη αυτή δεν ταυτίζονται πλήρως με εκείνες της κοινής νεοελληνικής.

τη ντοπιολαλιά την οποία μελετούμε. Ενδεικτικά σημειώνουμε ότι το -ε- αφομοιώνεται, μερικές φορές, από το -α- της προηγούμενης συλλαβής (π.χ. το κάθε γίνεται *κάθα*) ή από το φθόγγο -ο- της επόμενης συλλαβής (π.χ. το έξω γίνεται *όξω*, το εμπρός γίνεται *ομπρός*, το εχθρός γίνεται *οχτρός* κτλ.). Το -ο-, επίσης, αφομοιώνεται από το -α- της επόμενης συλλαβής ορισμένων λέξεων (π.χ. το πορτοκάλι γίνεται πορτακάλι, το ολάκερος γίνεται αλάκερος) και άλλα παρόμοια.

Παρατηρούνται, ακόμη, ποικίλες τροπές φωνηέντων ή συμφώνων, οι οποίες διαφοροποιούν πολλές λέξεις της υπό εξέταση διαλέκτου από τις αντίστοιχες λέξεις της καθιερωμένης νεοελληνικής γλώσσας. Ενδεικτικά σημειώνουμε την τροπή: α) του τελικού α- της πρόθεσης ανά σε -ε κατά τη σύνθεσή της με άλλες λέξεις (π.χ. *ανεζητώ* αντί *αναζητώ*, *ανεχαράσσω* αντί *αναχαράζω*, *ανέχυμα* αντί *ανάχυμα*, *ανεφυσίδι* αντί *αναφυσίδι* κτλ.). β) του χ- σε κ-, όταν προηγείται σ- (π.χ. *σκάρα* αντί *σχάρα*, *σκέδιο* αντί *σχέδιο*, *σκοινί* αντί *σχοινί*, *άσκημος* αντί *άσχημος* κτλ.) ή, αντίστροφα, του -κ- σε -χ-, όταν έπεται -τ- (π.χ. *εχτιμώ* αντί *εκτιμώ*, *χτήμα* αντί *κτήμα*, *χτένι* αντί *κτένι* κτλ.), γ) του -δ- ορισμένων λέξεων σε -ντ- (*σίντερο* αντί *σίδερο*, *αντίντερο* αντί *αντίδωρο*, *αντίταμος* αντί *δίκταμος* κτλ. δ) του -λ- λιγιστών λέξεων σε -ρ-, όταν ακολουθεί -τ- ή -μ- (*βαρτός* αντί *βαλτός*, *βγαρμένο* αντί *βγαλμένο* κτλ.), ε) του αρχικού -π- μερικών λέξεων σε μπ-, κατάλοιπο της συμπροφοράς του με το -ν- του αντίστοιχου άρθρου (π.χ. *μπένα* αντί *πένα*, *μποντικός* αντί *ποντικός*, *μπιστικός* αντί *πιστικός* κτλ. στ) του αρχικού -τ- σε -ντ- σε μερικές λέξεις, όπως *ντελάλης* αντί *τελάλης*, *ντάκος* αντί *τάκος*<sup>56</sup> κτλ.

Άλλες μετατροπές φθόγγων παρατηρούνται κατά το σχηματισμό πολλών λέξεων της κρητικής διαλέκτου, οι οποίες διευρύνουν τις φωνολογικές διαφορές της από την κοινή νεοελληνική. Σημειώνουμε τα εξής ενδεικτικά παραδείγματα: *κάτης* αντί *γάτης*, *Ερήνη* (ως κύριο όνομα) αντί *Ειρήνη*, *κιλύφι* αντί *κέλυφος*, *κρομμύδι* αντί *κρεμμύδι*, *μεσοκόμα* αντί *νοσοκόμα*, *τρεζός* αντί *τρελός*, *χαρκιάς* αντί *χαλκιάς*, *αρσινικός* αντί *αρσενικός*, *αδερφός* αντί *αδελφός*, *άντερο* αντί *έντερο*, *προπατώ* αντί *περπατώ* κ.ά. Τέλος, το φώνημα -n- αποβάλλεται, συνήθως, όταν ακολουθεί -θ- ή -θρ- και το -s-, όταν έπεται των συμπλεγμάτων -σμ- και -φτ- (π.χ. *αθός* αντί *ανθός*, *σβημένος* αντί *σβησμένος* και *φταμένος* αντί *φτασμένος*).

Κατά τον Μαστοράκη (χ.χ.: 255-256), «το φαινόμενο της απλοποίησης χαρακτηρίζει, επίσης, την κρητική διάλεκτο σε μεγαλύτερο βαθμό απ'ότι την κοινή νεοελληνική». Υιοθετώντας, μάλιστα, την άποψη του Ψυχάρη, που είχε διατυπώσει στη μελέτη του «Το ταξίδι» (1888), θεωρεί ως απλοποίηση την τροπή του -νθ- σε -θ- (π.χ. *ανθός/αθός*), του -εμ- σε -εμ- (π.χ. *βασίλευμα/βασίλεμα*), του -μφ- σε -φ- (π.χ. *νύμφη/νύφη*), του -μπτ- σε -φτ- (π.χ. *Πέμπτη/Πέφτη*), του -γμ- σε -μ- (π.χ. *φράγμα/φράμα*), του -μψ- σε -ψ- (π.χ. *φωτολάμψα/φωτολάμα*), καθώς και άλλες μεταβολές, τις οποίες δεν μνημονεύουμε, διότι δεν απαντώνται στο ιδίωμα που εξετάζουμε.

Η διατύπωση ενιαίων κανόνων για τις μετατροπές αυτές είναι πολύ δύσκολη. Γι' αυτό δεν επεκτεινόμαστε περαιτέρω ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα στη σύντομη αυτή παρουσίαση του ιδιώματος με το οποίο ασχολούμαστε, αν και ορισμένοι

56. Πρόκειται για λέξεις ξενικής προέλευσης που αρχίζουν από -τ-.

μελετητές της κρητικής διαλέκτου προσπάθησαν να διατυπώσουν τέτοιου είδους κανόνες (Πάγκαλος, 1955).

Το τελικό *-v-* των άρθρων, των αρνητικών μορίων *δεν* και *μην*, καθώς και του επιρρήματος *ωσάν/σαν* διατηρείται, μόνον όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν ή από τα σύμφωνα κ, π, τ, ξ και ψ και συμπροφέρεται μ' αυτά έτσι, ώστε να μη δημιουργείται χασμωδία, σύμφωνα με όσα έχουμε ήδη αναφέρει σε σχέση με το ζήτημα αυτό (π.χ. *το-ν-άθρωπο*, *το-ν-τόπο*, *το-γ-κήπο*, αλλά *το μαθητή*, *τη ροδαρά* / *δε-ν-ήκουσα*, *δε-ν-εφάνηκε*, *δε-γ-κατέω*, *δε-μ-πάω*, αλλά *δε σου λέω*, *δε γράφω*, *δε μαθαίνω*, *δε δωρίζω*, *σα-ν-τη πέρδικα* *σα-γ-κοπέλι* αλλά *σα μεγαλύτερος*, *σα φίλος*).

Όσα αναφέρθηκαν στην παρούσα ενότητα για τα πάθη των διαφόρων φθόγγων δεν καλύπτουν όλες τις σχετικές περιπτώσεις. Συμπληρώνονται από συναφή στοιχεία που μνημονεύονται στις επόμενες ενότητες, οι οποίες αφορούν τα διάφορα είδη του λόγου, καθώς και στις ετυμολογίες των λέξεων που περιλαμβάνονται στο β' μέρος του παρόντος τόμου.

## 2.3. Μορφολογία

### 2.3.1. Άρθρα

Το υπό εξέταση γλωσσικό ιδίωμα, ακολουθώντας όσα ισχύουν γενικότερα για την κρητική διάλεκτο, αποκλίνει από την κοινή νεοελληνική γλώσσα ως προς την κλίση του οριστικού άρθρου (ο, η, το) στις εξής περιπτώσεις:

α) Στη γενική του ενικού αριθμού του θηλυκού γένους το άρθρο *της* γίνεται *τηη*, όπως έχουμε ήδη σημειώσει (π.χ. *τηη Κρήτης* αντί της Κρήτης). Το ίδιο συμβαίνει και στην αιτιατική του πληθυντικού του αρσενικού και του θηλυκού γένους, όπου τα άρθρα *τους* και *τις*, γίνονται *τσι*<sup>57</sup> (π.χ. *τσι μύλους* αντί τους μύλους, *τσι κοπελιές* αντί τις κοπελιές), μεταβολές στις οποίες έχουμε, επίσης, αναφερθεί.

β) Όπως αναφέραμε προηγουμένως, ανάμεσα στο οριστικό άρθρο *οι* ή *η* και το ουσιαστικό ή επίθετο που ακολουθεί αναπτύσσεται συχνά ο φθόγγος *-γι-*, όταν το ουσιαστικό ή το επίθετο αρχίζει από φωνήεν (π.χ. *οι-γι-αθρώποι*, *οι -γι- όμορφες*).

γ) Η γενική ενικού του αρσενικού και του ουδέτερου γένους του αορίστου άρθρου σχηματίζονται ως εξής: *ενούς* αντί ενός (π.χ. *ενούς βοσκού* αντί ενός βοσκού, *ενούς κοπελιού* αντί ενός κοπελιού) και, σπανιότερα, *μνιανού*<sup>58</sup> (π.χ. *μνιανού Λασιθιώτη η θυγατέρα...* αντί «ενός ή ενούς Λασιθιώτη η θυγατέρα»). Η αντίστοιχη πτώση του θηλυκού είναι *μνιας* ή *μνιανής* (π.χ. *μνιας γυναίκας ο άντρας...*, *μνιανής Λασιιώτισσας ο γιος...*).

57. Κατά τον Χατζιδάκι (1905: 460), «*εκ της συγκοπής του ασθενούς φωνήεντος, -i- προέκυψαν οι βραχύτεροι τύποι του άρθρου τς, (τς Αρετής, τς'όμορφες δουλειές). Εκ τούτων δε έπειτα κατ'ανάπτυξιν φθόγγου τινός -i- κατόπιν του ς προήλθε ο τύπος τσι*».

58. Η γραφή της λέξης αυτής βασίζεται στην προφορά της από τους ομιλούντες το υπό εξέταση γλωσσικό ιδίωμα. Η παρατήρηση αυτή ισχύει για όλες τις πτώσεις του αντίστοιχου άρθρου, καθώς και για τις συναφείς λέξεις (π.χ. *κιαμινιά*, *μνιαολιά* κτλ.).

δ) Το άρθρο δεν έχει κλητική, όπως συμβαίνει και στην κοινή νεοελληνική. Συχνά, όμως, στη γλώσσα των Κρητών προ της κλητικής των κύριων ονομάτων τίθενται οι λέξεις: *μωρέ, ρε, μπρε, μπρε συ* ή το μόριο -ε (π.χ. *μωρέ Γιώργη, μπρε συ Γιάννη, ε, Μαρία*<sup>59</sup>).

Ως προς τη διατήρηση ή την αποβολή του τελικού -v- των άρθρων, σημειώνουμε τα ακόλουθα: Το τελικό -v- της αιτιατικής του ενικού αριθμού του αρσενικού και θηλυκού γένους (τον, την) και της γενικής πληθυντικού (των) όλων των γενών διατηρείται, μόνον στις περιπτώσεις, τις οποίες έχουμε αναφέρει σε προηγούμενη υποενότητα (βλ. 2.2.1.), ενώ στις υπόλοιπες αποβάλλεται (π.χ. *τον άνθρωπο, την κοπελιά / τη-γ-κοπελιά, των οζώ, των τρόπω, αλλά το μαθητή, τη βούλα, τω βαθμώ, τω ρουχώ* κτλ.). Το ίδιο ισχύει και ως προς το τελικό -v- της αιτιατικής του αορίστου άρθρου *ένας, μνια* (π.χ. «*ένα σταυρό σκώνω*» «*έναν άνθρωπο δε θεωρώ*», «*μνια γυναίκα ε γνώρισα*», «*μνιαν αγάπη είχα*»).

## 2.3.2. Ουσιαστικά

### 2.3.2.1. Γενικές παρατηρήσεις

Πριν αναφερθούμε στην κλίση των ουσιαστικών, κρίνουμε σκόπιμο να σημειώσουμε τα εξής<sup>60</sup>:

α) Τα ουσιαστικά, τα οποία στην κοινή νεοελληνική λήγουν σε -τιά ή -τειά, στον ενικό ή στον πληθυντικό αριθμό, στο υπό εξέταση ιδίωμα μετασχηματίζονται σε -θιά ή -θειά (π.χ. *αφθιά* αντί *αφτιά, φωθιά* αντί *φωτιά, σπίθια* αντί *σπίτια, χαρθιά* αντί *χαρτιά, νοθιά* αντί *νοτιά, γεραθειά* αντί *γερατειά*). Ανάλογη τροποποίηση συμβαίνει και στη γενική των ουσιαστικών τόσο του ενικού όσο και του πληθυντικού αριθμού στις αντίστοιχες περιπτώσεις (π.χ. του *κουθιού/τω-γ-κουθιό* αντί του *κουτιού/των κουτιών, τση γηθειάς* αντί της *γητειάς, τω γηθειώ* αντί των *γητειών* κτλ.).

β) Ομοίως, τα οξύτονα θηλυκά, τα οποία στην κοινή νεοελληνική λήγουν σε: -σιά, -ζιά, -ψιά, στο υπό εξέταση ιδίωμα λήγουν αντίστοιχα σε: -σά, -ζά, -ψά (π.χ. *αλουσά* αντί *αλουσιά, απλωσά* αντί *απλωσιά, εκκλησά* αντί *εκκλησία ή εκκλησιά, κερασά* αντί *κερασιά, μπαμπεσά* αντί *μπαμπεσιά, περασά* αντί *περασιά, στενασά* αντί *στενασιά, ακονυζά* αντί *ακονυζιά, οζά* αντί *οζιά, κλεψά* αντί *κλεψιά* κτλ.).

γ) Τα λήγοντα σε -ριά τρέπονται είτε σε -ρά είτε σε -ργιά ή εμφανίζουν και τους δύο τύπους (π.χ. *βαρά* αντί *βαριά, πονηργιά* αντί *πονηριά, σκληρά* ή *σκληργιά* αντί *σκληριά, σκουρά* ή *σκουργιά* αντί *σκουριά* κτλ.). Επίσης, τα ουδέτερα που λήγουν σε -ριό αναπτύσσουν, για ευφωνικούς λόγους, πριν από το -ι, ένα -γ- (π.χ. *θεργιό* αντί *θεριό, χωργιό* αντί *χωριό*, κτλ.). Όμοια ανάπτυξη εμφανίζουν στον πληθυντικό αριθμό και τα παροξύτονα ουδέτερα, τα οποία στον ενικό λήγουν σε -ρι, (π.χ. *παραθύρι/*

59. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι το ε (π.χ. ε, Μαρία) επέχει θέση κλητικής του άρθρου ω, αν και, κατά την άποψή μας, η μετατροπή του ω σε ε δεν φαίνεται πιθανή.

60. Οι παρατηρήσεις μας βασίζονται στον προφορικό λόγο των προσώπων στα οποία αναφέρεται η ανά χειράς εργασία.



*παραθύργια* αντί *παραθύρια* (ή *παραθύρα*), *πατητήρι/πατητήργια* αντί *πατητήρια*, *πανωφόρι/πανωφόργια* αντί *πανωφόρια* κτλ.)<sup>61</sup>.

δ) Κατ' ανάλογο τρόπο, τα ουσιαστικά που λήγουν στα νεοελληνικά σε: -ζιο, -ξιο, -σιο, -τζιο, -τσιο, -ψιο(ς) συγκόπτουν το -ι- σε όλες τις πτώσεις τόσο του ενικού όσο και του πληθυντικού αριθμού (π.χ. το *καθισό*, του *καθισού* αντί το *καθισιό*, του *καθισιού*, το *κοράσο*, του *κοράσου*, τα *κοράσα*, των (τω-γ-) *κοράσω* αντί το *κοράσι(ο)*, του *κορασιού*, τα *κοράσια*, των *κοράσιων*, το *καπρίτσο*, του *καπρίτσου*, τα *καπρίτσα*, των (τω-γ-) *καπρίτσω* αντί το *καπρίτσιο*, του *καπρίτσίου*, τα *καπρίτσια*, των *καπρίτσιων*, ο *ανιψός*, του *ανιψού*, οι *ανιψοί*, των *ανιψώ* αντί ο *ανεψιός*, του *ανεψιού*, οι *ανεψιοί*, των *ανεψιών*). Το ίδιο συμβαίνει και με τα ουδέτερα, τα οποία στον πληθυντικό λήγουν σε -ζια ή -σια ή -ξια (π.χ. *βαϊζα* αντί *βαϊζια*, *βυζά* αντί *βυζία*, *νάζα* αντί *νάζια*, *νησά* αντί *νησιά*, *κρασά* αντί *κρασιά* (π.χ. *καλά κρασά*), *πρωτοβρέξα* αντί *πρωτοβρέξια*, *κακορέξα* αντί *κακορέξια* κτλ.).

ε) Ορισμένα ουσιαστικά εμφανίζονται στην υπό εξέταση διάλεκτο, άρα και στο ιδίωμα του Λασιθίου, σε γένος διαφορετικό από αυτό, το οποίο έχουν στην κοινή νεοελληνική ή έχουν διπλά και σπανίως τριπλά γένη (π.χ. ο *βότυρος* αντί το *βούτυρο*, ο *σκούληκας* αντί το *σκουλήκι*, ο *βρόμος* αντί η *βρόμα*, ο *σάλτος* αντί το *σάλτο*, ο *νεφρός* αντί το *νεφρό* (πληθυντ. οι *νεφροί* αντί τα *νεφρά*), η *φουσηκτήρα* αντί ο *φουσητήρας*, ο *ανιψός* και τ' *ανίσι*, ο *κούτσορος*, η *κουτσούρα* και το *κούτσορο*, ο *γιαλός* και η *γιαλιά*, ο *μιστός* και το *μιστό*, η *μουζικά* και το *μούζικο*, ο *σειράς* και η *σειρά*, ο *στροφός* και η *στροφή* κτλ.).<sup>62</sup>

Μολονότι είναι δύσκολο να διατυπωθούν γενικοί κανόνες ως προς τη χρήση του γένους των ονομάτων που εμφανίζουν διπλούς τύπους, μπορούμε να αναφέρουμε ότι, συνήθως, το αρσενικό υπερισχύει του ουδέτερου π.χ. ο *πόδας* χρησιμοποιείται συχνότερα από ό,τι το *πόδι*, ο τύπος: *κοράκοι* χρησιμοποιείται συχνότερα απ' ό,τι ο τύπος: *κοράκια*, ο *αρόλιθος* λέγεται πιο συχνά απ' ό,τι το *αρολίθι* κτλ.

στ) Σε αρκετές περιπτώσεις, η αλλαγή γένους επηρεάζει, όπως και στην κοινή νεοελληνική, τη σημασία των αντίστοιχων λέξεων π.χ. οι *αρνιές* (= τα κομμένα μαλλιά των προβάτων) / τα *αρνιά* (= τα πρόβατα), η *μαγεργιά* (= η ποσότητα της τροφής που απαιτείται για την παρασκευή φαγητού μια φορά) / τα *μαγεργιά* (= ο,τιδήποτε μαγειρεύεται), η *βουτσά* (= η κόπρος των βοδιών) / ο *βούτσος* (= ο απρετής, ο ακάθαρτος) κτλ.). Το *κόπελος* π.χ. έχει μεγεθυντική σημασία σε σχέση με το *κοπέλι*. Το ίδιο ισχύει π.χ. με την *αυλακιά* σε σχέση με το *αυλάκι*, με το *κέφαλος* σε σχέση με την *κεφαλή* ή το *κεφάλι* κτλ.

ζ) Μερικά ουσιαστικά μεταβάλλουν σημασία στον πληθυντικό αριθμό σε σχέση με αυτή που έχουν στον ενικό (π.χ. ο *πηλός* (= η λάσπη) / τα *πηλά* (= ακαθαρσίες,

61. Στις περιπτώσεις αυτές δεν λαμβάνει χώρα η συνήθης συνίζηση, η οποία δεν επηρεάζει τον τρόπο γραφής των αντίστοιχων λέξεων, αλλά παράγεται ακουστικά διακριτή ανάπτυξη του φθόγγου -γ- (-j) προ του φωνήεντος -ι-, το οποίο συμπεριφέρεται, ως ημίφωνο, με το επόμενο φωνήεν. Γι' αυτό γράφουμε το -γ- στις αντίστοιχες λέξεις, οι οποίες περιέχονται στα φραστικά παραδείγματα του προφορικού λόγου του εξεταζόμενου πληθυσμού (βλ. και την ενότητα 1.3 του κεφαλαίου 1 του Β' μέρους).

62. Το φαινόμενο των διπλών γενών υπάρχει και στην κοινή νεοελληνική (π.χ. ο *κρίνος* και το *κρίνο*, ο *σκύλος* και το *σκυλί*), αλλά οι λέξεις με διπλό γένος στην κοινή νεοελληνική δεν ταυτίζονται πάντοτε με αυτές της κρητικής διαλέκτου που έχουν το ίδιο χαρακτηριστικό και αντίστροφα.

λασπόνερα), ο *λαιμός/τα λαιμά* (= η περιοχή του λαιμού, περιλαμβανομένων και των αμυγδαλών), ο *μυαλός* (= ο νους) / *τα μυαλά* (= οι ιδέες, η νοοτροπία, η νοημοσύνη). Η μεταβολή αυτή εμφανίζεται και στην κοινή νεοελληνική. Οι λέξεις, όμως, της κρητικής διαλέκτου που μεταβάλλουν σημασία με την αλλαγή αριθμού δεν ταυτίζονται πάντοτε με εκείνες των νέων ελληνικών (βλ. λεξικό).

### 2.3.2.2. Κλίση ουσιαστικών

Η κλίση των ουσιαστικών ακολουθεί, σε γενικές γραμμές, όσα ισχύουν στην κοινή νεοελληνική, με ορισμένες διαφοροποιήσεις, από τις οποίες σημειώνουμε τις πιο σημαντικές:

α) Τα ουσιαστικά όλων των γενών σχηματίζουν τη γενική του πληθυντικού χωρίς το τελικό -ν (π.χ. *των αιγών, των αρκάλων, των ασπαλάθων, των βολοσούρων, των δούλων, των γυναικών, των σπιθιών, των ζουμπέρων, των οζών, των χρεών, των μαθημάτων*). Σπανίως αναπτύσσεται ευφωνικό -ν-, όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν π.χ. «*ευχή γονέων-ν-έπαιρνε*».

β) Μερικά αρσενικά, τα οποία λήγουν σε -της και σχηματίζουν στην κοινή νεοελληνική τον πληθυντικό αριθμό ως ισοσύλλαβα αλλά και ως ανισοσύλλαβα, έχουν στην κρητική διάλεκτο συχνότερα κατάληξη -άδες ή -ήδες στην ονομαστική, αιτιατική και κλητική του πληθυντικού και -άδων, -ήδων στη γενική, ενώ οι τύποι αυτοί, αποκαλούμενοι *δεύτεροι τύποι*, εμφανίζονται, σύμφωνα με τη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1991:85), στη λογοτεχνία κυρίως (π.χ. *ο μαθητής/οι μαθητάδες, ο φορτωτής/οι φορτωτάδες, οπραματευτής/οιπραματευτάδες, οπατητής/οιπατητάδες, οπολεμιστής/οιπολεμιστάδες, οχτίστης/οιχτιστάδες αλλά και οι χτίστες κτλ.*).<sup>63</sup> Ομοίως, σχηματίζουν τον πληθυντικό αριθμό σε -ηδες ή -αδες, ως δεύτερο τύπο, κατ' αναλογία προς τα ανισοσύλλαβα και ορισμένα αρσενικά ισοσύλλαβα στη νεοελληνική γλώσσα, τα οποία λήγουν σε -ας (π.χ. *αέρας/αέρες αλλά και αέρηδες, πατέρας/πατέρες και πατεράδες, χειμώνας/χειμώνες και χειμώνηδες, γείτονας/γείτονες και γειτόνηδες κτλ.*). Το νοικοκύρης σχηματίζει, επίσης, τον πληθυντικό αριθμό: *νοικοκύρηδες* αλλά και *νοικοκυροί*, ενώ αυτό δεν ισχύει στα νεοελληνικά.

γ) Ορισμένα θηλυκά που λήγουν σε -α ή σε -η σχηματίζουν διπλούς τύπους: α) σε -α ή σε -η και β) σε -ητα (π.χ. *έχθρα* και *έχθηρα, οργή* και *όρητα, μάνη* και *μάνητα* κτλ.).

δ) Τα προπαροξύτονα αρσενικά που λήγουν σε -ας σχηματίζουν τη γενική του ενικού σε -ου αντί -α και την ονομαστική του πληθυντικού σε -οι αντί -ες (π.χ. *ο αζιλάκας, του αζιλάκου, οι αζιλάκοι, ο χωροφύλακας, του χωροφυλάκου, οι χωροφυλάκοι, ο κόρακας, του κοράκου, οι κοράκοι κτλ.*). Ορισμένα εμφανίζουν δύο ή, σπανίως, περισσότερους τύπους καταλήξεων (π.χ. *ο αμαλάθρακας, του αμαλάθρακα και του αμαλαθράκου, οι αμαλάθρακες και οι αμαλαθράκοι, ο δάκτυλας, του δακτύλου ή του δάχτυλα, οι άρχοντες ή οι αρχοντάδες ή οι αρχόντοι*).

ε) Τα προπαροξύτονα αρσενικά σε -ος κατεβάζουν τον τόνο στην ονομαστική, και την κλητική του πληθυντικού αριθμού, ενώ αυτό δε συμβαίνει στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *αβαρσάμοι* αντί *αβάρσαμοι, αγγέλοι* αντί *άγγελοι, ανθρώποι* αντί *άν-*

63. Ευνόητο είναι ότι και η γενική του πληθυντικού σχηματίζεται αναλόγως.

θρωποι, ανέμοι αντί άνεμοι, βολοσύροι αντί βολόσυροι, δασκάλοι αντί δάσκαλοι, δημάρχοι αντί δήμαρχοι, κολύμποι (= λακκούβες) αντί κόλυμποι κτλ.

στ) Πολλά θηλυκά, τα οποία προέρχονται από λέξεις που στην καθαρεύουσα λήγουν σε -ις (γενική -εως), σχηματίζουν την ονομαστική, την αιτιατική και την κλητική του πληθυντικού σε -ες αντί -εις (π.χ. *οι πράξεις, τσι πράξεις, πράξεις, οι όρεξεις, τσι όρεξεις, όρεξεις, οι σκέψεις, τσι σκέψεις, σκέψεις* κτλ.).

ζ) Τα θηλυκά, τα οποία στα Αρχαία Ελληνικά και στην καθαρεύουσα λήγουν σε -ότης, διατηρούν τη μορφή αυτή στην υπό εξέταση διάλεκτο, περιλαμβανομένης και της ντοπιολαλιάς των Λασιθιωτών, χωρίς το τελικό -ς-, ενώ στην κοινή νεοελληνική γλώσσα η παραπάνω κατάληξη έχει γίνει -ότητα (π.χ. *νεότη, καθαριότη, ανθρωπότη, τιμιότη* κτλ. αντί νεότητα, καθαριότητα, ανθρωπότητα, τιμιότητα κτλ.).

η) Μερικά ισοσύλλαβα ουδέτερα που λήγουν σε -ο ή -ος σχηματίζουν την ονομαστική, την αιτιατική και την κλητική του πληθυντικού με διπλούς τύπους καταλήξεων: σε -η ή σε -α ως ισοσύλλαβα και σε -τα ως ανισοσύλλαβα (π.χ. *άλογα* και *αλόγατα, βάρη* και *βάρητα, βάθη* και *βάθητα, θάρρη* και *θάρρητα, κέρδη* και *κέρδητα, λάθη* και *λάθητα, πάθη* και *πάθητα, όνειρα* και *ονείρατα* κτλ.)<sup>64</sup>. Η κατάληξη -τα σχηματίζεται, στις περιπτώσεις αυτές, κατ' αναλογία προς τα ανισοσύλλαβα ουδέτερα τα οποία έχουν κανονική κατάληξη σε -τα στον πληθυντικό αριθμό (π.χ. *κρέατα*<sup>65</sup>, *ονόματα, γράμματα, κόμματα, πράματα* κτλ.). Η διπλοτυπία αυτή δεν παρατηρείται στα αντίστοιχα ουσιαστικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας.

θ) Τα ανισοσύλλαβα ουδέτερα που λήγουν σε -μα και -σιμο σχηματίζουν τη γενική του ενικού σε -ου αντί -ος (π.χ. *του ονομάτου* αντί του ονόματος, *του παθημάτου* αντί του παθήματος, *του μαθημάτου* αντί του μαθήματος, *του φερσιμάτου* αντί του φερσίματος, *του δοσιμάτου* αντί του δοσίματος κτλ.).

ι) Τα ουδέτερα σε -άκι-, με υποκοριστική, συνήθως, σημασία, σχηματίζουν τη γενική ενικού σε -κιού (τονίζονται στη λήγουσα) π.χ. *κουταλάκι, κουταλακιού, σαρακάκι, σαρακακιού* κτλ., εκτός από τις λέξεις: *παιδάκι, που δεν απαντάται στο εξεταζόμενο ιδίωμα, αρνάκι που γίνεται αρνιού, ψαράκι που γίνεται ψαργιού και κοπελάκι που σχηματίζει τη γενική με βάση τη λέξη κοπέλι (κοπελιού)*. Η γενική, πάντως, των υποκοριστικών σε -άκι σπανίζει και τα τελευταία χρόνια δεν χρησιμοποιείται καθόλου.

ια) Τα ουδέτερα, τα οποία στην καθαρεύουσα λήγουν σε -ον, αποβάλλουν, όπως και στην κοινή νεοελληνική, το τελικό -ν- (π.χ. *το φυτό, το σκολειό, το θεργιό* κτλ.). Στην κρητική διάλεκτο, όμως, όπως αυτή μιλιόταν στο Οροπέδιο Λασιθίου αλλά και σε άλλες περιοχές της Κρήτης μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, ορισμένα από τα ουδέτερα αυτής της κατηγορίας έχουν αναπτύξει παράλληλους τύπους καταλήξεων σε -ο και σε -ος (π.χ. *το δώρο/ος, το μέτρο/ος, το ρόδο/ος, το κρύο/ος*). Η ανάπτυξη αυτή οφείλεται, πιθανόν, στην επίδραση ορισμένων αρσενικών σε -ος, τα οποία έγιναν ουδέτερα (π.χ. *ο πλούτος / το πλούτος, ο τρύγος / το τρύγος* κτλ.). Κατά παρόμοιο τρόπο, ερμηνεύεται και η ανάπτυξη της κατάληξης -ος

64. Διπλούς τύπους σχηματίζει στον πληθυντικό και το χρέος (χρέη και χρέητα), αν και ο Πάγκαλος δεν συμφωνεί με την άποψη αυτή.

65. Το κρέας σχηματίζει στη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης και δεύτερο τύπο στον πληθυντικό αριθμό: κρέατα.

στα ουσιαστικά: *το πύρος* (πυρ) «*να πας στο πύρος*» και το *πρεπός* (πρέπον): «*το πρεπός είναι να πας εσύ να ζητήξεις τη-γ-κοπελιά από το-μ-πατέρα τσης*». Αξίζει, ακόμη, να σημειωθεί ότι η λέξη: *συφέρο* (= συμφέρον στα νεοελληνικά) εμφανίζεται στον πληθυντικό ως: *συφέρα* αντί *συφέροντα* ή *συφέροντα*.<sup>66</sup>

ιβ) Μερικά, επίσης, ουδέτερα έχουν διαφορετική κατάληξη στη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης από αυτήν με την οποία τα συναντούμε στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *ζουμπούχι* αντί *ζουμπούσι*, *σκοτίδι* αντί *σκοτάδι*, *μούρνο* αντί *μούρο*, *μουστρί* αντί *μούτρο* κτλ.). Άλλα εμφανίζουν διπλούς τύπους, οι οποίοι δεν εμπίπτουν στις περιπτώσεις που έχουν ήδη αναφερθεί (π.χ. *η ψήφος και το ψήφος*, *τα δόσα*, *και η δόση*, *το κρύος και η κρυγιότη*, *το καρδούλι και η καρδιά*, *το κλάημα* (αντί το κλάμα) και *ο κλαημός*, *το πεζούλι και η πεζούλα*, *ο αμανίτης* και *το μανιτάρι* κτλ.).

ιγ) Από ορισμένους μελετητές (Μαστοράκης χ.χ.: 259), υποστηρίζεται ότι τα κύρια ονόματα που λήγουν σε -ος σχηματίζουν στην κρητική διάλεκτο τη γενική σε -ο (π.χ. *του Μανούσο*, *του Μάρκο*, *του Νίκο* αντί: του Μανούσου, του Μάρκου, του Νίκου). Στο Οροπέδιο Λασιθίου, όμως, απαντώνται και οι δύο τύποι, σε -ο και σε -ου (π.χ. *του Μανούσο και του Μανούσου*).

ιδ) Η λέξη γέρος, όταν συνοδεύει ονόματα, λαμβάνει στη γενική του ενικού αριθμού κατάληξη -ο αντί της κανονικής -ου (π.χ. *του γέρο Μανόλη*, *του γέρο Κασσώτη*), ενώ το θηλυκό: γρα κλίνεται κανονικά (π.χ. *τη γρας Κασσώταινας*). Παρόμοια κλίση εμφανίζει και η λέξη: *καπετάνιος* (π.χ. *του καπετάνιο ο γιός*, *του Γιώργη του καπετάνιο*), αν και στην περίπτωση αυτή συναντήσαμε στο Λασιθί και την κανονική κατάληξη -ου (*του καπετάνιου*). Το ίδιο ισχύει και για τη λέξη: *χάρος*. Παρόμοιο ιδιοματισμό εμφανίζουν και ορισμένες λέξεις της ίδιας κατηγορίας, όπως: *φιλιότσος*, *γύφτος*, *κουμπάρος* κ.ά.

ιε) Το ουσιαστικό *γονέας* σχηματίζει την ονομαστική του ενικού είτε σε -ος (γονέος), κατ' αναλογία προς τα εις -ος λήγοντα (π.χ. *θεός*), είτε σε -ης (ο γονής) κατ' αναλογία προς τα εις -ης λήγοντα (π.χ. «*γονέος σου 'ναι και πρέπει να τον ακούς*» / «*γονής είναι κι αυτός και κατέχει από κοπέλια*»). Η ονομαστική του πληθυντικού είναι: *γονέοι* και *όχι γονείς*.

ιστ) Το ουσιαστικό *άντρας* (άνδρας στα νεοελληνικά) σχηματίζει τη γενική του ενικού σε -α και σε ους (π.χ. *ο άντρας του άντρα και του αντρούς* (το ντ προφέρεται ως d) και τη γενική του πληθυντικού σε -ως (*τω-ν-αντρώς*) αλλά και χωρίς το -ς- (*τω-ν-αντρώ*) (π.χ. «*αυτές είναι δουλειές τω-ν-αντρώς*» «*τα ρούχα τω-ν-αντρώ*»).

### 2.3.3. Επίθετα

#### 2.3.3.1. Κλίση επιθέτων

Τα επίθετα που χρησιμοποιούν οι Κρητικοί ακολουθούν ως προς την κλίση τους την πλειονότητα όσων ισχύουν και στην κοινή νεοελληνική. Οι σημαντικότερες ιδιαιτερότητες της διαλέκτου της Ανατολικής Κρήτης, περιλαμβανομένης και της ντοπιό-

66. Εξαιρείται η φράση «*τα καλά και συμφέροντα*», που προέρχεται από την εκκλησιαστική παράδοση.

λαλιάς των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

α) Το θηλυκό ορισμένων επιθέτων, των οποίων το αρσενικό λήγει σε -ρός εμφανίζεται είτε με διπλή κατάληξη σε -ή και σε -ά (π.χ. *καθαρός/καθαρή και καθαρά*,<sup>67</sup> *πονηρός/πονηρή και πονηρά*, *λιπαρός/ λιπαρή και λιπαρά*, *νοητερός/νοητερή και νοητερά*) είτε λήγει μόνο σε -α (π.χ. *βέρος/βέρα*, *σκούρος/σκούρα*). Στις περισσότερες, πάντως, περιπτώσεις παραμένει η κατάληξη -ή (π.χ. *τρομερός/τρομερή*, *φοβερός/φοβερή*, *βροχερός/βροχερή* κτλ.).

β) Αρκετά επίθετα, τα οποία στην κοινή νεοελληνική λήγουν είτε σε: -ύς, -ιά, -ύ είτε σε: -ός, -ιά, -ό, στο υπό εξέταση ιδίωμα εμφανίζονται με διπλές καταλήξεις στο αρσενικό και στο ουδέτερο γένος: -ύς, -ιά, -ύ αλλά και -ιός -ιά -ιό (π.χ. *γλυκός, -ιά, -ύ και γλυκίος, -ιά, -ιό*,<sup>68</sup> *πρικύς, -ιά, -ύ* (αντί *πικρός, -ά, -ό*) και *πρικίος, -ιά, -ιό, παχύς, -ιά, -ύ και παχιός, -ιά, -ιό, πλατύς, -θιά, -τύ* και *πλαθιός, -θιά, -θιό, φαρδύς, -ιά, -ύ και φαρδιός, -ιά, -ιό* κτλ.). Η διπλοτυπία αυτή είναι πολύ περιορισμένη στην κοινή νεοελληνική.<sup>69</sup> Άλλα, όμως, επίθετα λήγουν μόνο σε -ύς, -ιά/ά, -ύ (π.χ. *βαρύς, -ιά/ά, -ύ, μακρύς, -ά, -ύ*).

γ) Τα επίθετα σε -ύς, -ιά/ή, -ύ σχηματίζουν στο αρσενικό και στο ουδέτερο γένος όλες τις πτώσεις του ενικού, χωρίς το τελικό -ς-, πλην της ονομαστικής (π.χ. *ο πρικύς, του πρικύ, τον πρικύ, πρικύ, ο βαθύς, του βαθύ, το βαθύ, βαθύ, ο πολύς, του πολύ, τον πολύ, πολύ* κτλ.). Το ίδιο ισχύει και στην κοινή νεοελληνική, σπανίζει, όμως, σύμφωνα με τον Τριανταφυλλίδη, η γενική πτώση, η οποία υφίσταται στη γλώσσα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως τη γνωρίσαμε εμείς τουλάχιστον, (π.χ. «*εφάνηκε ο πάτος του βαθύ<sup>70</sup> πηγαϊδιού*»).

δ) Το τελικό -ν της γενικής του πληθυντικού αποβάλλεται, σύμφωνα με όσα ισχύουν και για τα ουσιαστικά.

ε) Μερικά επίθετα, τα οποία στη νεοελληνική κοινή λήγουν σε -ινος, στην κρητική διάλεκτο μετατρέπονται σε -ένιος (γούνινος / γουνένιος, δερμάτινος / δερματένιος, κέρινος / κερένιος, χάρτινος / χαρτένιος, χωμάτινος / χωματένιος, αλλά τσίγκινος, τρίχινος, υφασμάτινος, ξύλινος κτλ).

### 2.3.3.2. Παραθετικά των επιθέτων

Τα παραθετικά των επιθέτων σχηματίζονται περιφραστικά, όπως και στην κοινή νεοελληνική. Ο συγκριτικός βαθμός σχηματίζεται με τη χρήση των επιρρημάτων: *πιο ή πια ή πλιο ή πλια* (π.χ. *πιο όμορφος, πια κοντός, πλιο καταδεχτικός, πλια πολύ* κτλ.), ενώ στον υπερθετικό βαθμό χρησιμοποιείται, επιπρόσθετα, το άρθρο (π.χ. *ο πιο/πια καλός, ο πλιο μεγάλος, ο πλια πολύς*).

67. Απαντάται και ως «*καθάργια*».

68. Το επίθετο *γλυκός* απαντάται και ως *γλυκός, -ιά -ό*, μορφή με την οποία αναφέρεται στη Νεοελληνική Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (σχολική έκδοση).

69. Σύμφωνα με τη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1991), διπλούς τύπους εμφανίζουν μόνο τα επίθετα: *αδρύς* και *ελαφρύς*.

70. Απαντάται και ο τύπος: *βαθιού*.

Κατ' εξαίρεση, χρησιμοποιούνται, ενίοτε, οι καταλήξεις των παραθετικών της καθαρεύουσας: -τερος, -η, -ο<sup>71</sup> (συγκριτικός βαθμός), και -τατος, -η, -ο (υπερθετικός), όταν χρειάζεται να δοθεί έμφαση στη σύγκριση (π.χ. η *ομορφότερη κοπελιά του χωριού, ένα ωραιότατο κόνισμα*) ή σε στερεότυπες αρχαιοπρεπείς φράσεις που αντλούνται, κυρίως, από εκκλησιαστικά κείμενα (π.χ. *το πυρ το εξώτερο, την τιμιωτέρα, την ενδοξωτέρα*).

Ο συγκριτικός βαθμός σε -τερος απαντάται, παράλληλα με τον περιφραστικό τύπο, στα επίθετα: *μεγάλος, μικρός, καλός* (π.χ. *είμαι μεγαλύτερος ή μικρότερός σου, ο καλύτερος μαθητής του σχολείου κτλ.*). Το επίθετο *γλήγορος* (νεοελληνικά: γρήγορος) σχηματίζει τον συγκριτικό βαθμό σε -ότερος, ως έναρθρο επίρρημα: *το γληγορότερο* και, σπανιότερα, *το γληγορότερο* (π.χ. *να φτάζει το γληγορότερο*). Το ίδιο ισχύει και για το επίθετο *ταχύς* (π.χ. *«να 'ρθεις το ταχύτερο»*), καθώς και για το επίρρημα *πρώτα* (π.χ. *«πρωτότερα μου 'λεγες», «πρωτότερα ήφταζες»*).

Αξίζει να αναφερθεί, επίσης, η παραποιημένη διατήρηση του αρχαιοελληνικού τύπου του συγκριτικού βαθμού του επιθέτου *κακός* (*χερότερος* π.χ. *«χερότερα τα 'καμες»*) και του *καλός* στο *καλλιά*, που χρησιμοποιείται ως επίρρημα, προσλαμβάνοντας συχνά ένα τελικό -ς (π.χ. *«καλλιά 'τανε», «καλλιάς το 'χα 'γω»*).

Εναλλακτική δυνατότητα σχηματισμού του υπερθετικού βαθμού είναι η περιφραστική διατύπωσή του με τη χρήση ορισμένων λέξεων ή φράσεων, όπως: *καλά, πολλά, καλά-καλά, πολλά-πολλά*, (π.χ. *καλά καλός μαθητής, πολλά πλούσος, καλά-καλά κουζουλός, πολλά-πολλά μερακλίδικος*).

Για τις συγκρίσεις ιδιοτήτων ή χαρακτηριστικών είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνται ολόκληρες φράσεις ή και προτάσεις, ακόμη, παραδείγματα των οποίων υπάρχουν στις σελίδες του λεξικού. Ενδεικτικά, σημειώνουμε τις εξής περιπτώσεις: α) επίθετο + *από τσι καλά* + επίθετο (επανάληψη) (π.χ. *«γνωστικός από τσι καλά γνωστικούς»*), 2) επίθετο + μια από τις φράσεις: *όσο δε-μ-παίρνει / όσο δε μπορ'α γενει / όσο δε λέγεται / όσο δε βάνει ο νους τ'αθρώπου κ.ά.π.* (π.χ. *«φιλότιμος όσο δε-μ-παίρνει», «πονηρός όσο δε βάνει ο νους τ'αθρώπου»*).

Κατά τα λοιπά (ανώμαλα, ελλειπτικά, διπλά παραθετικά, επίθετα χωρίς παραθετικά, παραθετικά μετοχών και ορισμένων επιρρημάτων κτλ.) ισχύει ό,τι και για τα νέα ελληνικά πλην μερικών εξαιρέσεων, τις οποίες δεν κρίνουμε σκόπιμο να μνημονεύσουμε λόγω του συνοπτικού χαρακτήρα της παρούσας αναφοράς.

### 2.3.4. Αριθμητικά

Τα αριθμητικά παρουσιάζουν στην κρητική διάλεκτο ορισμένες διαφορές σε σχέση με όσα ισχύουν στην κοινή νεοελληνική γλώσσα. Από αυτές μνημονεύουμε τις εξής:

71. Λέξεις που προέρχονται από εκκλησιαστική υμνογραφία μπορεί να σχηματίζουν το θηλυκό του συγκριτικού βαθμού σε -α π.χ. *την πλατυτέρα, η ανωτέρα δύναμη*.

α) Η λέξη *αρίφνητοι*, που αποτελεί παράφραση του *αναρίθμητοι*, χρησιμοποιείται για να δηλωθεί πλήθος ανθρώπων, ζώων ή αντικειμένων.

β) Το αρσενικό του απόλυτου αριθμητικού ένας, μνια,<sup>72</sup> ένα απαντά, σύμφωνα με τον Πάγκαλο (1955:283), συχνότερα με τη μορφή: εις, μνια, ένα.

γ) Το απόλυτο αριθμητικό δύο σχηματίζει γενική, η οποία προεκτείνεται, ενίοτε, με την προσθήκη του *-νω* (π.χ. *δωνώ*), αναπτύσσει, μερικές φορές, ένα *-οι* στην αρχή (*οιδωνώ*) και λαμβάνει *-ν*, όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από τους φθόγγους που έχουμε μνημονεύσει προηγουμένως (βλ. 2.2.1) (π.χ. «*και των οιδωνώ-γ-κοπελιώ ήδωκα από 'να-γ-κήπο*»).

δ) Τα τακτικά αριθμητικά μετά την πρώτη δεκάδα, κυρίως, και καμιά φορά και από μικρότερη σειρά σχηματίζονται περιφραστικά με τη χρήση της φράσης: «*απάνω από τσι + απόλυτο αριθμητικό*» (π.χ. *απάνω από τσι πεντακόσους είναι*»).

ε) Περιφραστικά, επίσης, σχηματίζονται και τα αναλογικά αριθμητικά με τη χρήση της φράσης: «*φορές παραπάνω*», της οποίας προτάσσεται το αντίστοιχο απόλυτο αριθμητικό (π.χ. *δέκα φορές παραπάνω*).

στ) Κατ' αντίστοιχο τρόπο, σχηματίζονται τα διανεμητικά<sup>73</sup> αριθμητικά είτε με την επανάληψη του απολύτου αριθμητικού (π.χ. *δυο-δυο, τρεις-τρεις*) είτε με τη χρήση των προθέσεων: *ανά και από* (π.χ. «*από δυο μήλα να πάρει ο καθείς να φτάζονε για όλους*», «*ανά τρία μοίρασε το ψωμί*»).

ζ) Πολλαπλασιαστικά αριθμητικά είναι τα εξής: *μονός, -ή, -ό, διπλός, -ή, -ό, τρίδιπλος, -η, -ο, τετράδιπλος, -η, -ο, πεντάδιπλος, -η, -ο*. Στη συνέχεια χρησιμοποιείται το απόλυτο αριθμητικό μαζί με τη φράση: *φορές παραπάνω*, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση.<sup>74</sup>

### 2.3.5. Αντωνυμίες

#### 2.3.5.1. Προσωπικές αντωνυμίες

Οι προσωπικές αντωνυμίες του ιδιώματος, που εξετάζεται στην παρούσα εργασία, τόσο του δυνατού όσο και του αδύνατου τύπου, παρουσιάζουν τις παρακάτω διαφορές σε σχέση με όσα ισχύουν στην κοινή νεοελληνική γλώσσα:

α) Η γενική του θηλυκού γένους του *γ'* προσώπου του αδύνατου τύπου μετατρέπεται σε *τση*, ακολουθώντας το φαινόμενο του τσιτακισμού (*τση* αντί της) στο οποίο αναφερθήκαμε σε προηγούμενη ενότητα και δεν κρίνομε σκόπιμο να επανέλθουμε

72. Για τη γραφή της λέξης αυτής βλ. υποσημείωση 58. Κατά τον ίδιο τρόπο γράφει τη συγκεκριμένη λέξη ο Πάγκαλος, ένας από τους σημαντικότερους μελετητές της κρητικής διαλέκτου.

73. Ο Τριανταφυλλίδης αναφέρει στην περίπτωση των αναλογικών αριθμητικών ότι «*αντί διπλάσιος, τριπλάσιος κλπ. λέγεται δυο τρεις φορές μεγαλύτερος*» (όπ. παρ. σελ. 127). Στο ιδίωμα που εξετάζουμε το μεγαλύτερος δεν είναι πάντα αναγκαίο (αντικαθίσταται από τη λέξη: *παραπάνω*), ενώ η χρήση των τύπων *διπλάσιος, τριπλάσιος* σπανίζει.

74. Περιφραστικά πολλαπλασιαστικά αριθμητικά σχηματίζονται και για τα: *τρίδιπλος, τετράδιπλος και πεντάδιπλος*. Για το σχηματισμό των αριθμητικών γενικώς βλ. Πάγκαλος, 1955:283-288.

σ' αυτό. Κάτι ανάλογο ισχύει και για την αιτιατική του πληθυντικού του γ' προσώπου: *τους* και *τις* που γίνονται *τσι* ή *τως*, ενώ η γενική σχηματίζεται σε: *τως*.

β) Σε ορισμένες περιπτώσεις, προστίθεται για λόγους ευφωνίας ένα -ε- σε όσες καταλήξεις τελειώνουν σε -ς (π.χ. *μασε* αντί *μας*, *σασε* αντί *σας*, *τωσε* αντί *τως*), όπως έχομε, επίσης, σημειώσει στην ενότητα που πραγματεύεται τα πάθη των φθόγγων.<sup>75</sup> Το ίδιο ισχύει και για τις αντωνυμίες του αδύνατου τύπου του γ' προσώπου π.χ. *τονε* αντί *τον*, *τηνε* αντί *την*.

γ) Παρατηρείται, επίσης, προέκταση των ισχυρών τύπων των προσωπικών αντωνυμιών του γ' προσώπου (αυτός, αυτή, αυτό) με την προσθήκη ευφωνικών ληκτικών επιθημάτων, όπως: -νε, -να, -νιε, -νια, -γε, -(ν)ογε ή -νουγε, -νω, -νοσες, -νοσας, (ν)ονα (π.χ. *αυτουné* (αντί αυτού), *αυτονά* (αντί αυτόν), *αυτηνιά* ή *αυτηνά* ή *αυτηνιέ* (αντί αυτήν), *αυτώνογέ* (αντί αυτών), *αυτούνογέ* (αντί αυτού), *αυτωνώ* (αντί αυτών), *αυτόνοσές* και *αυτόνοσάς* (αντί αυτός<sup>76</sup>) κτλ.). Ενδεικτικά, παραδείγματα φράσεων της ντοπιολαλιάς των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου που περιέχουν τέτοιους εκτεταμένους αντωνυμικούς τύπους περιλαμβάνονται στο λεξικό, το οποίο ακολουθεί. Η αντωνυμία: *αυτός*, -*ή*, -*ό* είναι ουσιαστικά δεικτική αντωνυμία, η οποία χρησιμοποιείται, ενίοτε, και ως προσωπική. Γι' αυτό αντικαθίσταται, πολλές φορές, από την αντωνυμία: *ετούτος*, -*η*, -*ο*.

δ) Πολύ συχνά, των προσωπικών αντωνυμιών αδύνατου τύπου προτάσσεται κάποια από τις ακόλουθες λέξεις: *ετουλόγου* ή *τουλόγου*, *ο απατός*, *η αφεντιά*, *η αφεντομουτσουνάρα*, *η πάρτη*, *ο εαυτός* (π.χ. *ετουλόγου* ή *τουλόγου σου*, *ο απατός μου*, *η αφεντιά σου*, *για πάρτη ντου*, *η αφεντομουτσουνάρα σου*, *ο εαυτός μου* κτλ.).

### 2.3.5.2. Κτητικές αντωνυμίες

Κτητικές αντωνυμίες στην κοινή νεοελληνική γλώσσα είναι, ως γνωστό, οι άτονοι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας: *μου*, *σου*, *του*, *μας*, *σας*, *τως*, οι οποίοι συνοδεύονται συχνά από τη λέξη: *δικός* για λόγους έμφασης της κτήσης (π.χ. *το δικό μου σπίτι*, *τα δικά σας πράγματα*). Το ίδιο ισχύει και στην κρητική διάλεκτο, με τη διαφορά ότι στη γενική του γ' προσώπου αναπτύσσεται πριν από το -τ- ο φθόγγος -ν- (π.χ. *το δίκιο ντου*, *τα παράπονά ντως* (το ντ προφέρεται ως d), ενώ το: *δικός* της κοινής νεοελληνικής γίνεται στη γλώσσα των Κρητικών: *εδικός* και το: *τους* γίνεται *τως*. Επί θηλυκού γένους το: *της* γίνεται: *τσης* (π.χ. *τα ρούχα τσης*). Το -ν- της κτητικής ανωνυμίας ντως εκπίπτει, όταν η προηγούμενη λέξη τελειώνει σε -ς- (π.χ. *οι περιουσίες τως*).

75. Μπορεί να υπάρχει και η εναλλακτική γραφή: *μας-ε-*, *σας-ε-*, *τως -ε-*.

76. Λόγω της ιδιωματικής προφοράς των εκτεταμένων προσωπικών αντωνυμιών ορισμένοι (π.χ. Γαρεφαλάκης, 2002) προτείνουν να τίθενται στις περιπτώσεις αυτές δύο τόνοι π.χ. *αυτόνοσές*. Το διπλό τονισμό εφαρμόσαμε και εμείς σε ορισμένες τρισύλλαβες και υπερτρिसύλλαβες προσωπικές και δεικτικές αντωνυμίες, των οποίων η προέκταση τονίζεται, καθώς και σε αντίστοιχα επιρρήματα (βλ. λεξικό).



### 2.3.5.3. Αλληλοπαθείς αντωνυμίες<sup>77</sup>

Ως αλληλοπαθείς αντωνυμίες χρησιμοποιούνται περιφραστικοί, επίσης, τύποι που σχηματίζονται: α) με την αντωνυμία *άλλος* και την αόριστη αντωνυμία *ένας* στην κρητική της εκδοχή (*εις* ή *γεις*) (π.χ. *ο γεις τ'άλλου, η μνια τσ'αλλής* ή *τσ'αλλο-νής, το 'να τ'άλλου*) και β) με τη χρήση της λέξης *αναμεταξύ* και τις σχετικές προσωπικές αντωνυμίες (π.χ. *τρώγουνται αναμεταξύ ντως*).

Η αρχαιοελληνική αντωνυμία: *αλλήλων* σώζεται, αλλαγμένη κάπως και σε συνδυασμό με την πρόθεση *συν*, στην έκφραση: *συναλλήνως μας, συναλλήνως σας, συναλλήνως τως*.

Συχνά η σχέση αλληλοπάθειας εκφράζεται με την επανάληψη του ίδιου ουσιαστικού ως υποκειμένου, τη μια φορά, και ως αντικειμένου, την άλλη (π.χ. *κόρακας κοράκου μάτι δε βγάνει*).

### 2.3.5.4. Αυτοπαθείς αντωνυμίες

Οι αυτοπαθείς αντωνυμίες εκφέρονται, όπως και οι αλληλοπαθείς, περιφραστικά με την έναρθρο χρήση της λέξης: *εαυτός*, η οποία ακολουθείται από τη γενική του αδύνατου τύπου των προσωπικών αντωνυμιών (π.χ. *ο εαυτός μου, ο εαυτός σου, ο εαυτός ντου, ο εαυτός τως*). Στη θέση της λέξης *εαυτός* μπορεί να τίθεται μια από τις εξής λέξεις: *τουλόγου, ετουλόγου, αμοναχός* (π.χ. *τουλόγου μου, ετουλόγου σου, αμοναχοί ντως*). Σπανιότερα, χρησιμοποιούνται οι λέξεις: *απατός* (θηλυκό *απατή*) και *αφεδιά* (π.χ. *η απατή σου, η αφεδιά μου*). Για λόγους έμφασης, χρησιμοποιείται συχνά μαζί με τη λέξη *εαυτός* η αντωνυμία *ίδιος*, -α,-ο (π.χ. *ο εαυτός μου ο ίδιος, τους ίδιους τους εαυτούς σας* κτλ.). Η αυτοπάθεια μπορεί, τέλος, να εκφράζεται με τις φράσεις: *από δικού, για πάρτη*, οι οποίες ακολουθούνται από τους αδύνατους τύπους των προσωπικών αντωνυμιών (π.χ. *από δικού μου, από δικού σου, για πάρτη ντως* κτλ.)

### 2.3.5.5. Οριστικές αντωνυμίες

Οι οριστικές αντωνυμίες στην κρητική διάλεκτο δεν διαφοροποιούνται σε σημαντικό βαθμό από αυτές της κοινής νεοελληνικής. Η κύρια διαφορά τους είναι η χρήση του επιθέτου *αμοναχός*, -ή, -ό στη θέση του *μόνος*, το οποίο ακολουθείται από τη γενική της προσωπικής αντωνυμίας (μου, σου, του κτλ.) π.χ. *αμοναχός μου, αμοναχή μου, αμοναχό μου, αμοναχοί μας, αμοναχές μας, αμοναχά μας*. Όπως αναφέραμε προηγουμένως, το *αμοναχός* μπορεί να καταταχθεί και στις αυτοπαθείς εκφράσεις. Το *αμοναχός*, -ή, -ό, στην ονομαστική του ενικού ή του πληθυντικού αριθμού, ακολουθεί συχνά μετά από προσωπικές αντωνυμίες, όταν οι ομιλούντες θέλουν να δώσουν έμφαση ή να αναφέρουν κάποιο γεγονός του οποίου την επανά-

77. Στη Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (σχολική έκδοση) δεν αναφέρονται οι αυτοπαθείς αντωνυμίες ως ιδιαίτερη κατηγορία αντωνυμιών. Τη διάκριση αυτή κάνει ο Πάγκαλος (1991:295) στην εργασία του οποίου στηριχθήκαμε. Την κατηγορία αυτή αναφέρει και ο Μαστοράκης (χ.χ.: 266).

ληψη απεύχονται (π.χ. *εγώ κι αμωναχός μου, εσύ κι αμωναχή σου, αυτός κι αμωναχός του*: «αυτός κι αμωναχός του ερρώστησε κι εξουγιάθηκε»).

### 2.3.5.6. Δεικτικές αντωνυμίες

Δεικτικές αντωνυμίες στην κοινή νεοελληνική γλώσσα είναι οι εξής: *αυτός, -ή, -ό, εκείνος, -η, -ο, (ε)τούτος, -η, -ο, τέτοιος, -α, -ο, τόσο, -η, -ο*. Οι ίδιες υπάρχουν και στη γλώσσα των Κρητικών, συμπεριλαμβανομένων και των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, με τη διαφορά ότι στις αντωνυμίες: *αυτός, εκείνος, ετούτος και τόσο* προστίθενται στο τέλος τους διάφορες συλλαβές, όπως συμβαίνει και με τις προσωπικές αντωνυμίες (π.χ. *αυτόνόνε και αυτόνόνά και αυτόνοσάς, αυτήννιά*<sup>78</sup> και *αυτηνιά, αυτονά, αυτώνογέ, ετούτοσές, ετούτηνιέ, ετούτονά, εκειόνοσές, εκεινηνιά, εκειόνονέ και ετούτονέ, τόσσοσάς, τόσηνιά, τόσονέ, τόσωνώ* κτλ.). Το *ετούτος* σπανίως αποβάλλει το αρχικό -ε-, ενώ με τη σημασία του *τέτοιος*<sup>79</sup> απαντάται και η αντωνυμία: *έθιοις, -α, -ο*.<sup>80</sup> Το *εκειόνοσές* εμφανίζεται και ως συγκεκριμένο: *εκειοσές* ή χωρίς το ε- (*κειονοσές* κτλ.), ενώ δεν συναντήσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου τον τύπο: *εκείος*.

Οι μορφές με τις οποίες εμφανίζονται οι συγκεκριμένες αντωνυμίες στο γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης και, ειδικότερα, στη ντοπιολαλιά του Οροπεδίου Λασιθίου μνημονεύονται αναλυτικότερα στο λεξικό που ακολουθεί.

Στις παραπάνω αντωνυμίες προστίθενται, ακόμη, σύμφωνα με τον Πάγκαλο (1955: 301), οι εξής: *γιάετονε, γιάετηνε, γιάετο, νάτος, νάτη, νάτο, νάτονε, νάτηνε, νάτο, δε'τος, δε'τη, δε'το, δε'τονε, δε'τηνε, δε'το*.<sup>81</sup>

Τέλος, η κατάληξη της αντωνυμίας *τέτοιος* μετατρέπεται σε -θιοις (*τέθιοις*), ακολουθώντας τη γενική τάση των λέξεων που λήγουν σε -τια ή τοια ή -τειά να τρέπουν το -τ- σε -θ-, στην οποία έχουμε ήδη αναφερθεί.

### 2.3.5.7. Αναφορικές αντωνυμίες

Ως προς τις αναφορικές αντωνυμίες σημειώνουμε τα ακόλουθα: Το που της κοινής νεοελληνικής αναπτύσσει, στις περισσότερες περιπτώσεις, ένα αρχικό -α- και γίνεται *απού* (βλ. σχετικά παραδείγματα στο λεξικό). Ως προς τον τονισμό του *απού* δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ αυτών που ασχολούνται με την κρητική διάλεκτο. Άλλοι το τονίζουν και άλλοι το γράφουν χωρίς τόνο, κατ' αναλογία προς το αναφο-

78. Αναλυτικότερες πληροφορίες για την κλίση των δεικτικών αντωνυμιών και της προσωπικής αντωνυμίας του γ' προσώπου ισχυρού τύπου (*αυτός*), καθώς και για τις αλλαγές που γίνονται στα αντίστοιχα ληκτικά επιθήματα κατά την κλίση των αντωνυμιών αυτών βλ. στο Μαστοράκης (χ.χ.: 265 και 268-269). Για το διπλό τονισμό βλ. υποσημείωση 76.

79. *τέθιοις* στην κρητική διάλεκτο. Ορισμένες δεικτικές και άλλες αντωνυμίες δέχονται διπλούς τόνους (βλ. λεξικό).

80. Κατά τον Χατζιδάκι (όπ. παρ.: 464) «*η αντωνυμία έτοιος είναι παλαιότερα της τέτοιος, προήλθε δε εκ της τοίος, όπως το ετούτος εκ της τούτος κατά το εκείνος. Το δε τέτοιος εγένετο εκ του έτοιος και του παλαιότερου τοίτοιος, όπερ έχει προς το τοίος, όπως το τουτουνού προς το τούτου*». Η δεικτική αντωνυμία *έτοιος* αφορά ποιοτικά χαρακτηριστικά, συνήθως.

81. Ο Πάγκαλος (1955: 301) κατατάσσει στις δεικτικές αντωνυμίες και το *ετσά* ή *ετσέ*, άποψη για την οποία διατυπώνονται επιφυλάξεις που ισχύουν και τις λέξεις: *γιάετονε, νάτος και δε'τος*.

ρικό που της κοινής νεοελληνικής γλώσσας. Εμείς, λαμβάνοντας υπόψη, αφ' ενός μεν, τον ηχηρό τρόπο με τον οποίο προφέρεται από τους Λασιθιώτες η δεύτερη συλλαβή του και, αφ' ετέρου, τη γραφή του στις περισσότερες ιστοσελίδες που αφορούν το κρητικό λεξιλόγιο, τις οποίες εξετάσαμε, καθώς και το γεγονός ότι πρόκειται για δυσύλλαβη λέξη, υιοθετήσαμε στη γραφή των παραδειγμάτων του λεξικού τον τύπο με τόνο.

Η αντωνυμία: *όποιος*, -α, -ο, το άκλιτο *ό,τι*, καθώς και το: *όσος*, -η, -ο δεν εμφανίζονται στην κρητική διάλεκτο, διαφοροποιήσεις σε σχέση με την κοινή νεοελληνική, εκτός του ότι η γενική: *όποιου*, -ας, -ου/όποιων σχηματίζεται, συνήθως, με την προέκταση -νου, -νης, -νω: *οποιανού, οποιανής, οποιανού/οποιωνώ*. Η αντωνυμία: *ο οποίος* δεν απαντάται στο υπό εξέταση γλωσσικό ιδίωμα.

Θέση αναφορικής αντωνυμίας επέχουν, μερικές φορές, οι αδύνατοι τύποι της προσωπικής αντωνυμίας, οι οποίοι τίθενται προ του ρήματος (π.χ. «*την αγαπάω μη-ντη θωρείς με τα δικά σου μάθια, με τα δικά μου να τη δεις που γίνονται κομμάθια*») (βλ. και την ενότητα για τη σύνταξη).

### 2.3.5.8. Ερωτηματικές αντωνυμίες

Το άκλιτο *τι* της κοινής νεοελληνικής αντικαθίσταται στη γλώσσα των Κρητικών, άρα και στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, από το επίσης άκλιτο: *ίντα*. Για την ετυμολογία της λέξης και τον τρόπο γραφής της διατυπώνονται ποικίλες εκδοχές.<sup>82</sup> Επικρατέστερη είναι η άποψη ότι το *ίντα* είναι αποτέλεσμα του συμφυρμού των λέξεων: *τι είναι τα*. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή, η σωστή γραφή είναι με -ι- (*ίντα*) και όχι με ει- ή με η-, όπως το γράφουν ορισμένοι. Συγκεκριμένος τύπος του *ίντα* θεωρείται το *ντα*, το οποίο, κατά κανόνα, προηγείται του *ίντα*, προκειμένου να δοθεί έμφαση στο ερώτημα ή να εκφρασθεί απορία (π.χ. *ντα ίντα δα πα να κάνεις στη Χώρα*;).

Το *ίντα* συνοδεύεται συχνά από τις λέξεις: *κοντό, λογιά* και *λοής* («*ίντα κοντό ήκαμα και μου 'χεις τοσηνιά μάνητα*;», «*ίντα λογιά φασούλια 'ναι τουτανέ απού μου 'δωκες*;» «*ίντα λοής πράμα μου 'φερεις*;»).

Η αντωνυμία: *πόσος*, -η, -ο δεν εμφανίζει κάποια ιδιαιτερότητα, ενώ το: *ποιος*, -α, -ο<sup>83</sup> στη γενική πτώση σχηματίζεται με την προσθήκη των καταλήξεων: -ανού, -ανής, -ανού (ενικός αριθμός) και -ανώ(ν) (πληθυντικός αριθμός) (*ποιανού, ποιανής, ποιανού, ποιανώ(ν)*). Στις ερωτηματικές αντωνυμίες περιλαμβάνεται, επίσης, η γενική τόσο του ενικού όσο και του πληθυντικού της αρχαιοελληνικής αντωνυμίας: *τις*, (*τινός, τινών*), με αναβίβαση, όμως, του τόνου («*τίνος είναι κειονέ το τετράδιο*», «*τίνων ανθρώπω-ν-επήρε βουλή*;»). Τέλος, στις ερωτηματικές αντωνυμίες προστίθενται από ορισμένους (Πάγκαλος, 1955:304) και οι εξής: *πούντος, πούντη, πούντο* και *πούντοντε, πούντηνε, πούντο* (το ντ προφέρεται ως d).

82. Για περισσότερες πληροφορίες παραπέμπουμε στις σχετικές μελέτες του Tarabout, 1978 και του Nick, χ.χ.

83. Επειδή κατά την προφορά ακούγεται μετά το π ένας ήχος όμοιος με χ, ορισμένοι (π.χ. Πάγκαλος) γράφουν την αντωνυμία αυτή ως *πχιός, -ά, -ό*.

### 2.3.5.9. Αόριστες αντωνυμίες

Εκτός από τις αόριστες αντωνυμίες που χρησιμοποιούνται στην κοινή νεοελληνική,<sup>84</sup> οι οποίες απαντώνται, με διάφορες τροποποιήσεις (βλ. παρακάτω), και στην κρητική διάλεκτο, στην τελευταία υπάρχουν, επιπρόσθετα, οι εξής: *πασαείς και πασαένας* (γενική ενικού: *πασανούς*), *πάσα* και *πασαμνιά, πασαένα /πωσηλένιος, -ένη, -ένιο*. Ορισμένοι εντάσσουν στις αόριστες αντωνυμίες και τις λέξεις: *κιαολιάς* (= καθόλου) και *μνιαχιά* (= λίγο).<sup>85</sup>

Όπως έχουμε προηγουμένως αναφέρει, η αόριστη αντωνυμία: *ένας, μια* (κρητ. *μνια*), *ένα* απαντάται στην ονομαστική και στη γενική του αρσενικού και του θηλυκού γένους με τον αρχαιοελληνικό τύπο: *εις, ενός, μια, μιας*, αντίστοιχα, αλλά υπάρχουν και οι τύποι: *γεις* στην ονομαστική και *ενοός ή μνιανού* στη γενική του αρσενικού γένους. Στο θηλυκό γένος, η γενική σχηματίζεται ως: *μνιάς και μνιαής*. Κατ' αναλογία, η αόριστη αντωνυμία: *κιανείς, -μνιά, -ένα* εμφανίζει τους εξής τύπους: *κιανείς και κιανείς και κιανένας* στην ονομαστική του αρσενικού γένους, *κιανενούς* στη γενική του ενικού στο αρσενικό και στο ουδέτερο γένος και *κιανένα* στην αιτιατική ενικού του αρσενικού και του ουδέτερου γένους, καθώς και στην ονομαστική του ουδέτερου. Οι αντίστοιχοι τύποι του θηλυκού γένους είναι: *κιαμνιά, κιαμνιάς, κιαμνιά*.

Η αντωνυμία *άλλος, -η, -ο* σχηματίζει τη γενική του ενικού του αρσενικού και του ουδέτερου γένους ομαλά (*άλλου*), αλλά και με την προέκταση *-νου* (*άλλουνού*), ενώ η γενική του πληθυντικού είναι: *άλλωνώ(ν)*. Στο θηλυκό γένος, η γενική ενικού έχει ως εξής: *άλλης και αλλής* αλλά και *άλλονής ή αλληνης*.

Η αντωνυμία *κάμποσος, -η, -ο* κλίνεται κανονικά, αλλά υπάρχει και ο παροξύτονος τύπος *καμπόσος*, ο οποίος έχει άλλη σημασία (*καμπόσος* = σπουδαίος, π.χ. «*το-γ-καμπόσο κάνει*»<sup>86</sup>).

Τέλος, στις αόριστες αντωνυμίες κατατάσσονται από ορισμένους και οι ακόλουθες: *μερδικοί, -ές, -ά* (βλ. λεξικό) και τα άκλιτα: *κάτι, κατιτί και κατιτίς* και το *τάδε*. Ο Πάγκαλος (1955) θεωρεί ότι επέχουν θέση αόριστης αντωνυμίας και οι φράσεις: «*μουδ' ο ένας μουδ' ο άλλος*», «*δροσά τση δροσισμένης*», ενώ ο Μαστοράκης χαρακτηρίζει ως αόριστη αντωνυμία και τη λέξη: *πράμα* (= τίποτα).

## 2.3.6. Ρήματα

### 2.3.6.1. Γενικές παρατηρήσεις

α) Τα ρήματα, τα οποία στην κοινή νεοελληνική λήγουν σε *-εύω* στη διάλεκτο της Αν. Κρήτης έχουν κατάληξη *-εύγω* (*αγριεύγω* αντί *αγριένω*, *βασιλεύγω* αντί *βασιλένω*, *καβαλικεύγω* αντί *καβαλικένω* κτλ.)<sup>87</sup>. Ομοίως τα σε *-βω* λήγοντα ρήματα

84. Βλ. Νεοελληνική Γραμματική του Τριανταφυλλίδη (1991: 136-137).

85. Προσωπική μας άποψη είναι ότι τα *κιαολιάς* και *μνιαχιά* είναι ποσοτικά επιρρήματα.

86. Άποψη μας είναι ότι στην περίπτωση αυτή πρόκειται για επίθετο και όχι για αντωνυμία.

87. Ο Χαράλαμπος (2016:317) υποστηρίζει ότι «*η παρεμβολή ενός ηχηρού -γ- στο γραμματικό μόρφωμα -εύω, το οποίο παίρνει τη μορφή -εύγω, δεν συνηθίζεται σήμερα*». Δική μας αίσθηση είναι ότι

μεταπλάσσονται σε -βγω (π.χ. *τρίβγω* αντί *τρίβω*, *κρούβγω* αντί *κρύβω*, *προκόβγω* αντί *προκόβω*, *στύβγω* αντί *στύβω*, *χάβγω* (-ομαι) αντί *χάβω*, (-ομαι) κτλ.). Εξαιρούνται τα ρήματα: *ανάβω*, *ράβω* και *θάβω*, τα οποία μεταβάλλονται σε *ανάφτω*, *ράφτω* και *θάφτω*, καθώς και τα: *κλέβω*, *κόβω*, *σκάβω*, *σκύβω*, τα οποία σχηματίζουν διπλούς τύπους: *κλέβγω* και *κλέφτω*, *κόβγω* και *κόφτω*, *σκάβγω* και *σκάφτω*, *σκύβγω* και *σκούφτω*.

β) Η ανάπτυξη του φθόγγου -γ- στα ρήματα ενεργητικής φωνής που λήγουν σε -ούω (π.χ. *ακούω*), -αίω (π.χ. *κλαίω*) και -έω (π.χ. *λέω*), η οποία απαντάται σε άλλες περιοχές της Κρήτης, δεν είναι πολύ συχνή στο Οροπέδιο Λασιθίου. Τη συναντούμε, όμως, συχνά στην παθητική φωνή (π.χ. *ακούγομαι* *ακούγεσαι*, *ακούγεται*, ... *ακούγονται*, *κλαίγομαι*, *κλαίγεσαι* *κλαίγεται*, ... *κλαίγονται*, *λέγομαι*, *λέγεται*, *λέγονται* κτλ.).

γ) Τα ασυναίρετα ρήματα, τα οποία στα νεοελληνικά λήγουν σε -άω, στην κρητική διάλεκτο χρησιμοποιούνται, συνήθως, ως συνηρημένα (π.χ. *αγαπώ* αντί *αγαπάω*, *βοηθώ* αντί *βοηθάω*, *εκτιμώ* αντί *εκτιμάω*, *μελετώ* αντί *μελετάω*, *πονώ* αντί *πονάω*, *σπώ* αντί *σπάω* ή *σπάζω* κτλ.). Ανάλογο φαινόμενο παρατηρείται και με τα εις -έω λήγοντα ρήματα, τα οποία διατηρούνται στην κρητική διάλεκτο (π.χ. *τραγουδώ*, *τραγουδείς*, *τραγουδεί* κτλ.), ενώ στην κοινή νεοελληνική κλίνονται σύμφωνα με τα εις -άω λήγοντα (*τραγουδώ* και *τραγουδάω*, *τραγουδάς*, *τραγουδά* κτλ.). Κατ' εξαίρεση τα ρήματα: *αγρυπν(έω)-ώ*, *κατοικ(έω)-ώ*, *κιν(έω)-ώ*, *πεθυμ(έω)-ώ*, και *(ω)φελ(έω)-ώ* σχηματίζουν τύπους σε -ας, -α, -ατε (π.χ. *αγρυπνάς*, *κατοικά*, *κινά*, *πεθυμάτε*).

δ) Πολλά ρήματα της κοινής νεοελληνικής, τα οποία λήγουν σε -ζω έχουν στη διάλεκτο της Κρήτης κατάληξη: -σσω (π.χ. *αλλάζω/-σσω*, *ανεστενάζω/-σσω*, *ρημάζω/-σσω*, *σπαράζω/-σσω*, *τρομάζω/-σσω*, *τάζω/-σσω*, *τινάζω/-σσω*, *φαντάζω/-σσω* κτλ.). Παραμένει, εντούτοις, πλήθος ρημάτων σε -ζω και στην κρητική διάλεκτο, άρα και στο ιδίωμα που μιλιέται στο Οροπέδιο Λασιθίου (π.χ. *βεγγερίζω*, *κουτσουκλίζω*, *πορίζω*, *χαχαρίζω*, *φοβερίζω*, *φωνιάζω* κτλ.). Μερικά, μάλιστα, ρήματα που στην εν λόγω διάλεκτο λήγουν σε -ίζω έχουν άλλη κατάληξη στα νεοελληνικά (π.χ. *αρχινίζω/αρχινώ*, *γλεντίζω/γλεντώ*, (βλ. περισσότερα στοιχεία στο λεξικό).

ε) Τα ρήματα, τα οποία στα νεοελληνικά λήγουν σε -ύνω, μεταπλάσσονται στη διάλεκτο της Κρήτης και, κατά συνέπεια, και στη γλώσσα των κατοίκων του Οροπέδιου Λασιθίου σε -αίνω (π.χ. *απαλύνω/απαλαίνω*, *λεπτύνω/λεπταίνω*, *μακρύνω/μακραίνω*, *σγουρύνω/σγουραίνω*, κτλ.).<sup>88</sup> Εξαιρούνται τα: *λύνω*, *πλύνω*, *ξύνω/ξω*, *χύνω*, *φτύνω/φτω*. Ορισμένα από αυτά αποβάλλουν το -ν- της κατάληξης (π.χ. *λυω* αντί *λύνω*, *ξω* αντί *ξύνω*, *φτω* αντί *φτύνω*).

στ) Αρκετά ρήματα, τα οποία στη σύγχρονη νεοελληνική γλώσσα λήγουν σε -ιαζώ, -αζώ, -ίζω, -ζώ, εμφανίζονται στη γλώσσα των κατοίκων της υπό εξέταση περιοχής ως συνηρημένα (π.χ. *βουλιάζω/βουλώ*, *βαστάζω/βαστώ*, *κασάζω/κασώ*, *κοχλάζω/χοχλακώ*, *λαχταρίζω/λαχταρώ*, *στριφογυρίζω/στριφογερνώ*, *ψηφίζω/ψηφώ* (= *εκτιμώ*, *σέβομαι*) κτλ.). Άλλα ρήματα απαντώνται στην εξεταζόμενη ντοπιολαλιά

στο Λασιθί εξακολουθεί να χρησιμοποιείται η κατάληξη -έυγω για ευφωνικούς λόγους π.χ. *αλωνεύγω*, *κοντεύγω* κτλ.

88. Τα περισσότερα από τα ρήματα αυτά σχηματίζουν διπλούς τύπους (π.χ. *βαρύνω* και *βαραίνω*, *χοντρύνω* και *χοντραίνω*).

ως συνηρημένα, ενώ στην κοινή νεοελληνική γλώσσα είναι ασυναίρετα (π.χ. *γρα-ντζουνίζω/γραντσουνώ, ξαρρωσταίνω/ξαρρωστώ* κτλ.).

ζ) Η κατάληξη *-λλω* μεταβάλλεται στα περισσότερα σχετικά ρήματα σε *-ρνω* ή *-λνω* (π.χ. *παραγγέλλω/παραγγέρνω, προβάλλω/προβέρνω, στέλλω/στέλνω* κτλ.). Ανάλογη μεταβολή παρατηρείται και σε ρήματα, τα οποία στα νεοελληνικά λήγουν σε *-άρω* (π.χ. *λουστράρω / λουστρέρνω, μπλοκάρω /μπλοκέρνω τρακάρω/τρακέρνω, φουμάρω/ φουμέρνω* κτλ.), καθώς και στα ρήματα: *αμολάω/(α)μολέρνω, σπείρω/σπέρνω, σιγουρεύω / σιγουρέρνω* (αλλά και *σιγουρεύγω*).

η) Τα ρήματα της κοινής νεοελληνικής που λήγουν σε *-άμαι* (π.χ. *θυμάμαι, κοιμάμαι, λυπάμαι* κτλ.) στην κρητική διάλεκτο λήγουν σε *-ούμαι* (π.χ. *θυμούμαι, κοιμούμαι, λυπούμαι, τλαιπωρούμαι* κτλ.), ενώ τα εις *-έμαι* λήγοντα στην κοινή γίνονται *-ιούμαι* (π.χ. *βαστιούμαι* αντί *βαστιέμαι, κραθιούμαι* αντί *κρατιέμαι, τυραννιούμαι* αντί *τυραννιέμαι* κτλ.)

θ) Εκτός των περιπτώσεων που έχουν ήδη αναφερθεί, υπάρχουν και άλλα ρήματα, τα οποία έχουν διαφορετικές καταλήξεις στη διάλεκτο της Κρήτης, σε σύγκριση με εκείνες, τις οποίες έχουν τα αντίστοιχα ρήματα στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *αλωνεύγω/αλωνίζω, ζυάζω/ζυγίζω, κατσομφιώ/κατσουφιάζω, κερδαίνω/κερδίζω, μορφίζω/μορφαίνω, ξοδιάζω/ξοδεύω* κτλ.)

ι) Η αλλαγή της κατάληξης των ρημάτων μπορεί να επηρεάζει τη σημασία τους. Ρήματα π.χ. ουδέτερης διάθεσης, των οποίων η κατάληξη *-ω* μετατρέπεται σε *-έζω* μεταβάλλονται σε ενεργητικά π.χ. *πονώ > πονέζω, βρομώ > βρομέζω,*

### 2.3.6.2. Κλίση των ρημάτων

Οι φωνές, οι διαθέσεις, οι εγκλίσεις, οι συζυγίες, οι χρόνοι και τα πρόσωπα των ρημάτων διατηρούνται και στο γλωσσικό ιδίωμα που εξετάζουμε στην εργασία αυτή, όπως έχουν διαμορφωθεί στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, σύμφωνα με τη σχολική Γραμματική του Τριανταφυλλίδη. Οι αποκλίσεις δεν είναι πάρα πολλές. Σημειώνουμε τις κυριότερες από αυτές, στηριζόμενοι στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, αλλά, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ισχύουν, γενικότερα, για τη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης.

α) Το μόριο *θα*, το οποίο χρησιμοποιείται για το σχηματισμό του μέλλοντος, απλού και τετελεσμένου, γίνεται στη γλώσσα των Κρητικών *δα* (π.χ. *δα κάμω, δα γράψω, δα να 'χω σάσει*). Συγκεκριμένο τύπο του *δα* (*α*) δε συναντήσαμε στο Λασιθί. Όπου υπάρχει μεμονωμένο *α-*, αυτό προέρχεται, συνήθως, από το υποθετικό *αν* (π.χ. «*α δε βάλεις λίπασμα, δε δα βγάλεις πατάτες*») και σπανιότερα από το *να* (βλ. παρακάτω). Για το σχηματισμό του μέλλοντος χρησιμοποιείται, επίσης, το: *δα να* + υποτακτική. Στην περίπτωση αυτή, *αν* το ρήμα αρχίζει από φωνήεν γίνεται είτε αφαίρεση του *εν* λόγω φωνήεντος π.χ. «*δα να 'ρχομαι να σε θωρώ*» είτε έκθλιψη του *-α-* του *να* π.χ. «*δα ν'έχει τελειώσει το σκολειό*».

β) Το μόριο *δα* με παρελθοντικούς χρόνους και ενίοτε με μέλλοντα χρησιμοποιείται επί αβεβαίων ισχυρισμών, υποψίας ή υποθέσεων (π.χ. «*κιαμνιά διαολιά δα να 'χει καωμένη*» / «*ψόματα δα του 'λεγε*» / «*δα σπουδάξει κοντό;*» κτλ.).

γ) Για το σχηματισμό του μέλλοντος χρησιμοποιείται συχνά το ρήμα *θέλω*, το οποίο, στο συγκεκριμένο πλαίσιο, κλίνεται μόνο στον ενικό αριθμό της οριστικής του ενεστώτα (*θέλω, θέλεις, θέλει*). Στις λοιπές περιπτώσεις χρησιμοποιείται το τρίτο πρόσωπο του ενεστώτα. Συνοδεύεται από το να + υποτακτική που είτε προτάσσεται του κύριου ρήματος της πρότασης είτε το ακολουθεί. (π.χ. «να πάω θέλει στο μετόχι» / «να 'χετε θέλει ποθερίσει ίσαμε τση Παναγίας;» / «δα γιατρεφτώ θέλει κοντό;»). Για το σχηματισμό των δυνητικών χρόνων γίνεται, επίσης, χρήση του άκλιτου ήθελα (π.χ. «ήθελα να 'τανε αλλιώς τα πράματα» / «ήθελα να το 'χα καωμένο κειονονά το χωράφι, α δε-ν-ήβρεχε» / «ήθελα και να κάτεχα ίντα γυρεύεις επαέ» κτλ.). Συγκεκριμένοι τύποι του θέλω (π.χ. *θε, ήλα* ή *'λα* (από το ήθελα)), που λέγονται σε άλλες περιοχές της Κρήτης (Μαστοράκης, χ.χ.), δεν απαντώνται συχνά στο Οροπέδιο Λασιθίου.

δ) Εκτός από το *θέλω*, για την έκφραση μελλοντικών καταστάσεων ή ενεργειών χρησιμοποιούνται σπανιότερα τα ρήματα *έχω* και *πάω*, ακολουθούμενα από υποτακτική (π.χ. «έχω να κάμω ένα σωρό δουλειές», «πάει να φάει τη-γ-κεφαλή ντου ετσά που λαλιέται»), καθώς και το τριτοπρόσωπο ρήμα μέλλει ακολουθούμενο, επίσης, από το: να (π.χ. «ίντα του μέλλει να γενεί»).

ε) Ο παρατατικός και ο αόριστος στον ενικό αριθμό των δισύλλαβων ρημάτων σχηματίζονται με την αύξηση -η αντί -ε- (π.χ. *ήφαγα* αντί *έφαγα*, *ήκρυσα* αντί *έκρυσα*, *ήτρεξα* αντί *έτρεξα*, *ήσφαξα* αντί *έσφαξα* κτλ.). Ο πληθυντικός, όμως, αριθμός των ρημάτων αυτών σχηματίζεται κανονικά με την αύξηση -ε και στα τρία πρόσωπα (π.χ. *εφάγαμε, επίνατε, ετρέξανε, εσφάζανε*). Εξαιρούνται ορισμένα δισύλλαβα συνηρημένα ρήματα, τα οποία λαμβάνουν άτονη αύξηση ε- και στον ενικό αριθμό (π.χ. *γροϊκό, εγροϊκονα, χαλώ, εχάλαγα, εχάλασα* κτλ.). Κατά κανόνα, η αύξηση -η στους παρελθοντικούς χρόνους τονίζεται.

στ) Τα υπερδισύλλαβα ρήματα λαμβάνουν κανονικά την αύξηση -ε- (π.χ. *εγύρευα, επότιζα, εκαμπάνιζα, εκάπνιζα, εμερεμέτησα, εσφάλιζα* κτλ.).

ζ) Τα σύνθετα ρήματα με α' συνθετικό πρόθεση ή επίρρημα ή άλλη λέξη λαμβάνουν τη χρονική αύξηση στην αρχή του α' συνθετικού (εξωτερική αύξηση) και όχι του δεύτερου, όπως συμβαίνει στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *επολύβλεπα* και όχι *πολύέβλεπα*, *ενεζήτηξα* και όχι *ανεζήτηξα*, *εκατέβηκα* και όχι *κατέβηκα*, *εδιάβηκα* και όχι *διάβηκα*).

η) Οι συλλαβικές αυξήσεις στους παρελθοντικούς χρόνους δεν αποβάλλονται, όπως συμβαίνει, πολλές φορές, στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *εδιάβαζα* και όχι *διάβαζα*, *ελέγαμε* και όχι *λέγαμε*, *επάρθηκαν* ή *επαρθήκανε* και όχι *άρθηκαν*), εκτός αν δημιουργείται κακοηχία, οπότε εκπίπτουν και στη θέση τους τίθεται απόστροφος.

θ) Τα ρήματα της α' συζυγίας<sup>89</sup> σχηματίζουν πάντοτε το α' πληθυντικό πρόσωπο στον ενεστώτα και στον μέλλοντα της ενεργητικής φωνής σε -ομε, ενώ στην κοινή νεοελληνική απαντώνται διπλοί τύποι σε -ομε και -ομε (π.χ. *τρέχομε* όχι *τρέχουμε*, *θα διαβάσομε* όχι *θα διαβάσουμε*).

ι) Στο β' πληθυντικό πρόσωπο του παρατατικού και του αορίστου τα ενεργητικά ρήματα της α' συζυγίας λήγουν πάντοτε σε -ετε, ενώ στα νεοελληνικά λήγουν και σε -ατε (π.χ. *επίνετε/* όχι *πίνετε*, *ήπιετε* / όχι *ήπιατε*, *εχορτάσετε* / όχι *χορτάσατε*).

89. Για τη διάκριση των συζυγιών βλ. Τριανταφυλλίδης, σελ. 157 κ.ε.

ια) Πολλά συνηρημένα ρήματα ενεργητικής φωνής σχηματίζουν στη διάλεκτο της Κρήτης τον μέλλοντα σε -ξω αντί -σω και τον αόριστο σε -ξα αντί -σα (π.χ. *βοηθώ / δα βοηθήξω, εβοήθηξα, ζητώ / δα ζητήξω, εζήτηξα, προπατώ / δα προπατήξω, επροπάτηξα, τραγουδώ / δα τραγουδήξω, ετραγούδηξα*). Αυτό ισχύει και για το Οροπέδιο Λασιθίου.

ιβ) Κατ' εξαίρεση, σχηματίζουν τον αόριστο σε -κα (αντί -σα) τα εξής ρήματα και τα σύνθετά τους: *αφήνω και δίδω (ήφηκα, ήδωκα)*, κατ' αναλογία προς άλλα ρήματα, τα οποία και στην κοινή νεοελληνική έχουν αόριστο σε -κα (π.χ. *ευρίσκω, εύρηκα (ήύρηκα), βρίσκω (ήβρηκα), διαβαίνω, εδιάβηκα, διάβηκα* κτλ.).

ιγ). Ο παρακείμενος, ο υπερσυντέλικος και ο τετελεσμένος μέλλων σχηματίζονται, όπως και στη νεοελληνική, με το βοηθητικό ρήμα *έχω* και ένα άκλιτο ρηματικό τύπο που λήγει σε -ει- και σχηματίζεται από το θέμα του αορίστου (π.χ. *έχω λύσει, είχα λύσει, θα έχω λυθεί, έχω μαζώξει, είχα μαζώξει, θα έχω μαζώξει*). Συχνά, όμως, χρησιμοποιείται η μετοχή (π.χ. *έχω λυμένο, είχα λυμένο, θα έχω λυμένο, έχω μαζωμένο, είχα μαζωμένο, θα έχω μαζωμένο*). Μερικές φορές, μάλιστα, η μετοχή τίθεται σε πληθυντικό αριθμό και σε ουδέτερο γένος (π.χ. *είχα λυμένα*<sup>90</sup>) ή χρησιμοποιείται ρηματικό επίθετο σε -τος, στο ουδέτερο γένος και συχνά σε πληθυντικό αριθμό (π.χ. *«είχα πεμπάτο το κοπέλι», «έχω ακουστά»*). Στην παθητική φωνή για τον σχηματισμό των χρόνων αυτών χρησιμοποιείται και το ρήμα *είμαι* στον αντίστοιχο τύπο (π.χ. *είμαι χρεωμένος, ήμουνε χρεωμένος, δα να 'μαι χρεωμένος*).

ιδ) Η κατάληξη -ε της προστακτικής στον ενικό αριθμό του ενεστώτα της ενεργητικής φωνής στα ρήματα της α΄ συζυγίας σπάνια αποβάλλεται, όπως συμβαίνει στην κοινή νεοελληνική, όταν ακολουθεί τριτοπρόσωπη αντωνυμία (π.χ. *«πάρε το»* και όχι *«πάρ'το»*, *«φέρε τηνε»* και όχι *«φέρ'τηνε»*). Κατ' αντίστοιχο τρόπο, η κατάληξη -ετε της προστακτικής ενεστώτα και αορίστου σπάνια συγκόπτεται, όπως γίνεται συχνά στην κοινή νεοελληνική (π.χ. *γράφετε* και όχι *γράφτε, σωπάσετε* και όχι *σωπάστε, φωνιάζετε* και όχι *φωνιάζτε ή φωνάζτε*). Εξαιρούνται τα: *κοπιάστε*, και *δέστε, θέστε, αφήστε*. Αξίζει να σημειωθεί ότι η προστακτική του ενεστώτα του ρήματος *δίδω* εμφανίζεται με διπλούς τύπους στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών: α) *δώσε* και β) *το συγκεκριμένο δω* (π.χ. *«δώσε μου τα λεφτά από μου χρωστείς» / «δω μου τα λεφτά από μου χρωστείς»*). Δεν συναντήσαμε ρηματικούς τύπους του *δίδω* που λήγουν σε -σ' (π.χ. *δώσ' μου*).

ιε) Οι καταλήξεις των ρημάτων, οι οποίες στην κοινή νεοελληνική λήγουν σε -ν-, προεκτείνονται με την προσθήκη του φθόγγου -ε (π.χ. *γράφουνε* αντί *γράφουν, τρέχουνε* αντί *τρέχουν, εγράφανε* αντί *έγραφαν, ετρέχανε* αντί *έτρεχαν, εγράψανε* αντί *έγραψαν, ετρέζανε* αντί *έτρεξαν, ελυνόμουνε* αντί *ελυνόμουν, ελυνόσουνε* αντί *ελυνόσουν* κτλ.). Ενίοτε αναπτύσσεται το επίθημα -νε και στο α΄ πληθυντικό πρόσωπο της οριστικής όλων των χρόνων των ρημάτων της ενεργητικής φωνής (π.χ. *φορτώνομενε, εφορτώνομενε, εφορτώσαμενε* κτλ.). Κατ' εξαίρεση, τα παθητικά ρήματα είναι δυνατόν να έχουν στο α΄ πρόσωπο του παρατατικού προέκταση, η οποία λήγει σε -α-

90. Στο Λασιθί χρησιμοποιείται σε μερικές περιπτώσεις και η ενεργητική μετοχή σε -ώ/όντας με ρήματα αισθησεως σημαντικά κυρίως (π.χ. *έχω γροικητώντας, έχεις ακουστώντας*).



(π.χ. *εκρυβόμουν*α αντί *εκρυβόμουν*). Το καταληκτικό -v- ή -ve- μπορεί να εκπίπτει στο γ' πληθυντικό πρόσωπο του αόριστου και του παρατατικού για την αποφυγή κακοηχίας (*επήγαινα* αντί *επήγαιναν* ή *επηγαίνανε*, *εφύγα* αντί *εφύγαν* ή *εφύγανε*, *εφανήκα* αντί *εφάνηκαν* ή *εφανήκανε*). Τέλος, το βοηθητικό ρήμα *έχω* σχηματίζει το β' και το γ' ενικό πρόσωπο του παρατατικού με την προέκταση -ve(ς) (*είχενες*, *είχενε*), κατ' αναλογία προς το γ' πληθυντικό: *είχανε*.

ιστ) Η κατάληξη -*όμαστε* του α' πληθυντικού προσώπου του ενεστώτα και του παρατατικού των ρημάτων παθητικής φωνής αντικαθίσταται συχνά από την κατάληξη -*ομεστανε* για τα ρήματα που λήγουν σε -ομαι (π.χ. *γράφομέστανε* αντί *γραφόμαστε*, *εδενόμεστανε* αντί *δενόμαστε*, *εργαζομέστανε* αντί *εργαζόμαστε* κτλ.) ή από την -*ουμαστανε* (σπανίως -*ουμεστονε*) για όσα λήγουν σε -ιέμαι και -ούμαι (π.χ. *εκοιμούμαστανε* αντί *εκοιμούμασταν*, *εβαριούμαστανε* αντί *εβαριόμαστε*). Οι παραπάνω προεκτάσεις των καταλήξεων διατηρούνται, συνήθως, και στο δεύτερο πρόσωπο του πληθυντικού αριθμού, αλλά στη θέση του -μ- μπαίνει το -σ- (π.χ. *εδενόσαστανε* αντί *δενόσαστε*, *αγαπίοσαστανε* αντί *αγαπιόσαστε* κτλ.).

ιζ) Λόγω των καταληκτικών αυτών προεκτάσεων ρηματικοί τύποι ορισμένων χρόνων τονίζονται πέραν της προπαραλήγουσας (π.χ. *ελέγομέστανε*), με συνέπεια να ακούγεται διπλός τονισμός στην ίδια λέξη.

ιη) Τα καταληκτικά επιθήματα: -*αμε* και -*άνε* του α' και το γ' προσώπου αντίστοιχα του πληθυντικού αριθμού του ενεστώτα των συνηρημένων ενεργητικών ρημάτων έχουν αντικατασταθεί από τα: -*ούμε* και -*ούνε* (π.χ. *τιμ-ούμε* όχι *τιμ-άμε*, *τιμ-ούνε* όχι *τιμ-άνε*).

ιθ) Το τρίτο πληθυντικό πρόσωπο των παθητικών ρημάτων λήγει στην κρητική διάλεκτο σε -*ουνται* αντί -*ονται* (ακούονται αντί ακούονται, γράφονται αντί γράφονται, λέγονται αντί λέγονται κτλ.).

κ) Οι καταλήξεις του παρατατικού των συνηρημένων ενεργητικών ρημάτων διαφέρουν από αυτές της κοινής νεοελληνικής και έχουν ως εξής: *εγάπου* ή *εγάπουνα* ή *εγάπουνε*, *εγάπας*, *εγάπα* ή *εγάпанε*, *εγαπούσαμε* ή *εγαπούσαμενε*, *εγαπούσατε*, *εγαπούσανε* αντί *αγαπούσα*, *αγαπούσες*, *αγαπούσε*, *αγαπούσαμε*, *αγαπούσατε*, *αγαπούσαν*.

κα) Ο παρατατικός των παθητικών ρημάτων σχηματίζεται ως ακολούθως: *επλυνόμουν(ε)*, *επλυνόσουν(ε)*, *επλυνόταν(ε)* (και *επλύνετο*), *επλυνόμαστε* (και *επλύνομέστανε*), *επλυνόσατε* (και *επλύνεσατε* και *επλυνόσαστανε*), *επλύνονταν* (και *επλυνόντουσαν*).

κβ) Το μόριο *να*, το οποίο προτάσσεται των τύπων της υποτακτικής, χάνει ενίοτε το -v-, αν και αυτό δεν παρατηρείται συχνά (π.χ. «*τέθοιο πράμα δε μπορ'α γενεί*»).

κγ) Σε παλαιότερους ρηματικούς τύπους γ' προσώπου πληθυντικού αριθμού συναντώνται οι καταλήξεις: -*ουσι* (ενεστώτας και μέλλων) και -*άσι* (παρατατικός και αόριστος), οι οποίες είναι κατάλοιπα της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας (π.χ. «*έχουσι ακουστά*» / «*είπασί μας εδά να πάμε κι εμείς*» / «*γροικούσι ίντα λέμε*». Βλ. και το παρακάτω απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι.

*«Απήτις εχωρίσαμε και 'μίσεψα 'πο σένα,  
σκουλήκες αγριότατοι που κατοικού στο-ν-Άδη  
εφάγασί μου τη-γ-καρδιά κι όλη τη σάρκα ομάδι.  
Απήτις εχωρίσαμε και 'μίσεψα 'πο σένα,  
αγγέλοι με 'σηκώσανε και 'πήρασί με 'μένα  
...»<sup>91</sup>.*

Τέτοιοι, όμως, τύποι σπανίζουν στο Οροπέδιο Λασιθίου και σήμερα (2020) έχουν εκλείψει. Αναφέρθηκαν κατά την έρευνά μας (1970) από μερικά μεγάλης ηλικίας πρόσωπα. Συχνότερα αναφέρθηκαν οι παρακάτω τύποι του ρήματος έχω: *έχουσι* και *είχασι* και του ρήματος λέγω: *λέγουσι* και *είπασι*.

κδ) Εκτός από τις καταλήξεις σε -ουσι και -ασι, σώζονταν μέχρι τα μέσα του 20<sup>ου</sup> αιώνα και ορισμένοι αρχαίοι τύποι προστακτικής, όπως π.χ. *έρχου, κράτει*, καθώς και αρχαϊζουσες μετοχές, όπως: *εζόν* (*εζό*).

κε) Η προστακτική εκτός από τους μονολεκτικούς τύπους μπορεί να εκφράζεται και με την πρόταξη του προτρεπτικού μορίου: *ας* (π.χ. *ας πάει, ας τρώει*) ή του να (π.χ. *να διαβάξεις*). Το *ας* με παρελθοντικό χρόνο δηλώνει κάτι το απραγματοποίητο π.χ. *«ας edιάβαζε κι αυτός να γενεί άνθρωπος»*).

κστ) Η ευκτική εκφράζεται σε όλες τις περιπτώσεις περιφραστικά με την πρόταξη της λέξης: *μαγάρι* (π.χ. *«μαγάρι Παναγία μου»*), ή φράσεων, όπως *«να πέψει ο Θιός»*, *«ε, που να»* (σε κατάρες κυρίως) π.χ. *«ε, που να μη-γ-ξημερωθείς»*.

κζ) Όπως και στη νεοελληνική γλώσσα, ως τριτοπρόσωπα ρήματα χρησιμοποιούνται αυτά που δηλώνουν καιρικά φαινόμενα (*βρέχει, λιάζει, χιονίζει* κτλ.) ή χρόνο (*βραδιάζει, ξημερώνει, νυχτώνει, χειμωνιάζει* κτλ.), καθώς και ορισμένα ρήματα, όπως τα: *μέλει, μέλεται* (π.χ. *τι με μέλει εμένα*), *μέλλει, μέλλεται* (= πρόκειται να, π.χ. *«απού του μέλλει να πνιγεί ποτέ του δε-μ-ποθαίνει»* και *κάνει* (όταν έχει την έννοια του πρέπει, π.χ. *«δε-γ-κάνει να φας κριάς τη Μεγαλοβδομάδα»*).

### 2.3.7. Επιρρήματα

Το ιδίωμα που εξετάζεται στην παρούσα μελέτη διατηρεί όλες τις κατηγορίες<sup>92</sup> των επιρρημάτων της κοινής νεοελληνικής γλώσσας, προσθέτοντας, σε ορισμένες περιπτώσεις, νέα επιρρήματα ή τροποποιώντας ορισμένα από τα ήδη υπάρχοντα με την προέκταση των καταλήξεών τους (π.χ. *τοτεσάς, οπουγιά, ιδιαδά, ετσιγέ, αποστανέ, ναίσκε(ς)* κτλ.) ή επιφέροντας σ' αυτά άλλες αλλαγές (π.χ. *εδά, ετσέ ή ετσά, εκειά, μπλιο, αποκειάς, απατά* κτλ.).

Τα δάνεια επιρρημάτων από άλλες γλώσσες δεν είναι σπάνια (π.χ. *αλάργο, ζόρλε*,

91. Απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι που αναφέρεται σε φανταστικό μεταθανάτιο διάλογο της ψυχής με το σώμα.

92. Οι κατηγορίες αυτές καθώς και τα επιρρήματα που ανήκουν σε καθεμιά αναφέρονται στο οικείο κεφάλαιο της σχολικής Νεοελληνικής Γραμματικής του Μ. Τριανταφυλλίδη στην οποία και παραπέμπουμε τον αναγνώστη.

τίγκα κτλ.). Πολύ συχνές είναι, επίσης, οι επιρρηματικές εκφράσεις που μπορεί να αποτελούνται από δύο ή και περισσότερες λέξεις (π.χ. *όπου-όπου, ετσά-ετσά, αλάργο-αλάργο, κατσά-κατσά, με το σιργούλιο, ώρα ντως είναι μπλιο κτλ.*). Ως επιρρήματα χρησιμοποιούνται πολλά ουδέτερα επιθέτων στον πληθυντικό αριθμό και αρκετές γενικές ονομάτων ενοποιημένες με προθέσεις ή άλλες λέξεις (π.χ. *αποκορφής, αποκλωστής, ξαναπαρχής κτλ.*).

Έχουμε την εντύπωση ότι η χρήση επιρρημάτων είναι συχνότερη και εκφραστικότερη στη διάλεκτο της Κρήτης απ'ό,τι στην κρατούσα νεοελληνική γλώσσα. Έτσι δικαιολογείται η πληθώρα των επιρρημάτων και των συναφών εκφράσεων που απαντώνται και στην ομιλία των Λασιθιωτών.

Τα συχνότερα από τα επιρρήματα όλων των κατηγοριών, περιλαμβανομένων και των γλωσσικών δανείων, μαζί με τον κατηγορικό προσδιορισμό τους και την ετυμολογία τους, σημειώνονται στο λεξικό το οποίο ακολουθεί.<sup>93</sup> Για τον λόγον αυτό δεν επεκτεινόμαστε περαιτέρω όσον αφορά το εν λόγω ζήτημα. Σημειώνουμε μόνο ότι το τοπικό επίρρημα *εδά* (= τώρα) δεν συγκόπτεται στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά, όπως συμβαίνει σε άλλες περιοχές της Κρήτης. Έτσι, δεν δημιουργείται σύγχυση με το μόριο *δα*, με το οποίο σχηματίζονται οι μελλοντικοί χρόνοι των ρημάτων.

Αρχαιοπρεπή τροπικά επιρρήματα σε -ως σώζονται ως πρώτα συνθετικά σε ορισμένες λέξεις (π.χ. *καλωσόρισμα*), καθώς και σε στερεότυπες εκφράσεις όπως: *«καλώς τα δεχτήκετε», «καλώς κάνει», «αληθώς ανέστη»* και με αυτοτελή μορφή τα: *στανικώς και αλλ(ο)ιώς*. Στην κρητική διάλεκτο, όπως αυτή μιλιόταν στο Οροπέδιο Λασιθίου μέχρι το 1970 περίπου, υπήρχαν και μερικά επεξηγηματικά, τροπικά και άλλα επιρρήματα (π.χ. *τάξε* (= δηλαδή), *μαθές, αζάργου* (= επίτηδες), *ξερανεγκασάς* (= χωρίς τη θέληση), *ζάσου* (= όπως θέλεις) κτλ.), τα οποία δεν απαντώνται στην κοινή νεοελληνική. Περισσότερα σχετικά παραδείγματα θα βρει ο αναγνώστης στο λεξικό.

### 2.3.8. Σύνδεσμοι

Ό,τι ισχύει για τα επιρρήματα ισχύει και για τους συνδέσμους. Διατηρούνται όλες οι κατηγορίες που υπάρχουν στην Ελληνική Γλώσσα, ενώ ορισμένες από αυτές εμπλουτίζονται με νέους συνδέσμους (π.χ. *απήτις, μνια τση μνιας, κιαμέ, έμου-έμου, μπα(ς), μανά κτλ.*) ή οι ήδη υπάρχοντες υφίστανται διάφορες γλωσσικές τροποποιήσεις (π.χ. *ανε, μούδε, όντε, γή* (= ή), *μος* (= μόλις), *το λοιπός κτλ.*

Στο λεξικό που ακολουθεί σημειώνονται οι περισσότεροι από τους συνδέσμους που χρησιμοποιούνταν από τους παλαιότερους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου και προσδιορίζονται η σημασία τους και η ετυμολογική τους προέλευση. Για τον λόγο αυτόν δεν θεωρούμε αναγκαία την περαιτέρω ανάλυση του θέματος εδώ, επιφυλασσόμενοι να δώσουμε όποιες διευκρινίσεις θεωρηθούν αναγκαίες στα οικεία λήμματα του λεξικού.

93. Αναλυτική παρουσίαση των επιρρημάτων που χρησιμοποιούνται στην κρητική διάλεκτο βλ. στο: Πάγκαλος (1955: 362-374) και στο: Μαστοράκης (χ.χ.: 287-290).

### 2.3.9. Προθέσεις

Οι προθέσεις είναι στην κρητική διάλεκτο ίδιες μ' αυτές της κοινής νεοελληνικής. Απαρχαιωμένες προθέσεις δεν χρησιμοποιούνται εκτός από τις: *δια* και *προ*, οι οποίες γίνονται αντίστοιχα *για* και *πρι* (π.χ. «για όνομα του θεού», «πρι Χριστού», «πρι τσι Ενετούς»). Η πρόθεση *συν* χρησιμοποιείται, επίσης, ως πρώτο συνθετικό πολλών ουσιαστικών, επιθέτων, ρημάτων και επιρρημάτων, όπως και στα νέα ελληνικά. Η πρόθεση από συντάσσεται με γενική μόνο σε ορισμένες στερεότυπες εκφράσεις όπως: «από πάππου προς πάππου», ή σε ορισμένα σύνθετα (π.χ. *αποκορφής*). Στις υπόλοιπες περιπτώσεις συντάσσεται με αιτιατική (π.χ. «από τα μέρη μας», «από το χωργιό», «από γενιά σε γενιά»). Ομοίως, η πρόθεση κατά συντάσσεται με γενική μόνο σε λιγότερες στερεότυπες φράσεις, όπως: «κατά διαόλου», «κατά ψόφου». Στις λοιπές περιπτώσεις συντάσσεται με αιτιατική π.χ. «κατά το μεσημέρι», «κατά τα έργα ντου δα πλερωθεί ο καθαείς», «κατά μάνα κατά κύρη».

### 2.3.10. Επιφωνήματα

Τα επιφωνήματα είναι λέξεις που υποδηλώνουν διάφορες συναισθηματικές καταστάσεις των ανθρώπων, όπως: χαρά, λύπη, οργή, ικανοποίηση, αγανάκτηση κτλ. (π.χ. *α*, *χαχά*, *άχι*, *φιου*, *οπαράκια* ή *οπαλάκια*, *πουφ* κτλ.) ή δηλώνουν πρόσκληση ή προσφώνηση (*μπρε*, *μωρέ* κτλ.) ή έπαινο (*μπράβο*, *αφερίμ* κτλ.) ή έκπληξη (*ε*, *Παναγία μου!*) ή αποπομπή (*στ'ανάθεμα*, *α'σιχτίρ* κτλ.).

Τα επιφωνήματα μπορεί να είναι μονολεκτικά (*α*, *αχ*, *ώφου* κτλ.) ή επαναλήψεις της ίδιας λέξης (*αμάν-αμάν*, *άχι-άχι* κτλ.). Ορισμένες, επίσης, φράσεις που αποτελούνται από δύο διαφορετικές ή και περισσότερες λέξεις έχουν επιφωνηματικό χαρακτήρα (π.χ. «*μίστητί μου Κύριε!*», «*ίντα μου λες εκείά;*», «*έλα Θε μου*»).

Ως επιφωνήματα θεωρούνται στην παρούσα εργασία και λέξεις ή φράσεις που εκφράζουν εντολές σε ζώα (π.χ. *σε*, *μούλε* (λέγονται για γαϊδούρια ή μουλάρια), *τσάκι-τσάκι* (κάλεσμα ορνίθων), *να ψι-ψι* (κάλεσμα γατών), *εία*, *έλα-έλα γεια τως* (= *μπράβο*) (λέγονται για βοοειδή), *όζω* (λέγεται για αχθοφόρα ζώα)<sup>94</sup> κτλ.), οι οποίες αφθονούσαν στο γλωσσικό ιδίωμα του Οροπεδίου Λασιθίου, λόγω της αγροτικής και της ποιμενικής ζωής των κατοίκων του μέχρι το 2<sup>ο</sup> μισό του 20<sup>ου</sup> αιώνα τουλάχιστον.

Στο λεξικό παρέχονται περισσότερες πληροφορίες για τα επιφωνήματα και τις επιφωνηματικές εκφράσεις της λασιθιώτικης ντοπιολαλιάς.

### 2.3.11. Μόρια

Τα μόρια είναι μικρές λέξεις που χρησιμοποιούνται πολύ στην κρητική διάλεκτο, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα. Χρησιμεύουν για να

94. Διαφορετικό από το επίρρημα *έζω* (*όζω*), αν και ετυμολογικά προήλθε απ' αυτό.

δηλωθεί είτε προτροπή είτε δυνατότητα είτε ηθική δέσμευση, σε συνδυασμό με άλλες λέξεις (π.χ. *μα τη-μ-Παναγία*), είτε πιθανότητα κάποιας ενέργειας ή κατάστασης είτε μελλοντική εξέλιξη. Τα περισσότερα μόρια είναι τα ίδια με αυτά της κοινής νεοελληνικής, ήτοι τα: *για, ας, να, θα*, με τις εξής αποκλίσεις: Το *θα* γίνεται *δα*, το οποίο ακολουθείται συχνά, όπως έχουμε ήδη σημειώσει, από το ρήμα *θέλω* (βλ. 2.3.6.2.). Το *να* συνοδεύεται συχνά από το *πα*. Ενίοτε, το *να* επαναλαμβάνεται μετά το: «*να πα*» (π.χ. «*να πα να πνιγεί*» / «*να πα να θέσει*» / «*να πα να σώσω τη δουλειά*» / «*να πα να του πεις*» / «*να πα να δεις ίντα δα γενείς*» κτλ.). Εκτός από το *μα* που χρησιμοποιείται για δήλωση όρκου, είναι δυνατό να γίνεται χρήση και της φράσης: «*για το όνομα*» ή «*για όνομα*» + του θεού ή + του Αφέντη Χριστού ή + της Παναγίας ή + το όνομα κάποιου Αγίου (π.χ. «*για όνομα τ'Αφέντη Χριστού*», «*για τ'όνομα τ'Αγίου Χαράλάμπου*» κτλ.). Ορισμένες φράσεις, όπως: «*έγνοια σου*», «*δίχως άλλο*» κτλ. είναι δυνατόν να επέχουν θέση ανάλογη εκείνης των βεβαιωτικών μορίων.

### 2.3.12. Σύνθεση λέξεων

Η συνένωση λέξεων για τη δημιουργία άλλων αποτελεί μαζί με την παραγωγή βασική διαδικασία εμπλουτισμού του λεξιλογίου μιας γλώσσας. Τη διαδικασία αυτή χρησιμοποιεί σε μεγάλο βαθμό η ελληνική γλώσσα και σε ακόμη μεγαλύτερο, ίσως, η διάλεκτος των Κρητικών, αν κρίνουμε από την εμπειρία που διαθέτουμε από την ομιλία των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου. Στο λεξικό σημειώνονται, σε κάθε περίπτωση, τα συνθετικά των αντίστοιχων σύνθετων λέξεων.

Κατά τη σύνθεση προστίθεται συχνά στο θέμα του πρώτου συνθετικού ένα φωνήεν, το *-ο-* συνήθως, το οποίο ονομάζεται συνδετικό φωνήεν (π.χ. *χαμ-ό-κλαδο, σηκ-ο-χυπό, καμαρ-ό-σπιτο, κρασ-ο-ψιχιά, μουλαρ-ό-δρομος, πικρ-ο-δάφνη* κτλ.). Η παρουσία συνδετικού φωνήεντος δεν μνημονεύεται σε όλα τα επιμέρους λήμματα του λεξικού, προκύπτει όμως από την ανάλυση της αντίστοιχης λέξης και τον προσδιορισμό του θέματος του *α'* συνθετικού της.

Σε αρκετές περιπτώσεις, ο ρόλος του πρώτου συνθετικού συνίσταται στο να δίνει έμφαση στη σημασία του δεύτερου ή στο να προσδιορίζει κάποια ιδιότητά του. Έμφαση δίνουν, ως πρώτα συνθετικά, οι λέξεις: *θεός* (π.χ. *θεόστραβος, θεοσκότεινα* κτλ.), *όλος* (π.χ. *ολοκούζουλος, ολόχαρος, ολόγρος* (= πολύ βεγμένος)), η πρόθεση *κατά* (π.χ. *κατάφατσα, κατασκότεινα, κατασκοτώνω* κτλ.), τα αριθμητικά, *τρία* (*τρεις*), *πέντε*, *εφτά* και *χίλια* (π.χ. *τρισκατάρατος, πεντάρφανος, εφτακακομοίρης, χιλιόμοναχος*).

Το *ξε-* (από το αρχαίο *εκ*), ως πρώτο συνθετικό, μπορεί να υποδηλώνει: 1) αντιστροφή ή ακύρωση μιας ενέργειας (π.χ. *ζεγράφω, ζελέω, ξεζεγγλώνω, ξεκαζικώνω* κτλ.), 2) εξάντληση (π.χ. *ζεγίνομαι, ξεθεώνομαι, ξεζουμίζω* κτλ.), 3) καταστροφή, θάνατο ή απώλεια (π.χ. *ξεκάνω, ξεκληρίζω, ξεριζώνω, ξεχαπετώνω, ξελαιμίζω, ξεκορφίζω* κτλ.), 4) διαχωρισμό ή αφαίρεση (π.χ. *ξεχωρίζω, ξεδιαλέγω, ξεκαρπίζω, ξεμαμοννίζω, ξεκαρβουνίζω* κτλ.), 5) εξασθένηση (π.χ. *ξεθυμαίνω, ξελασκάρω, ξεφουσκώνω* κτλ.) και 6) υπέρβαση μιας κατάστασης ή ενός προβλήματος ή εμποδίου

(π.χ. *ξεπερνώ, ξεσκαπουλέρνω, ξεδιαλύνω, ξεκαθαρίζω* κτλ.). Άλλες εννοιολογικές σημασίες του *ξε-* ως πρώτου συνθετικού βλέπε στο λεξικό. Συχνά, πριν από το *ξε-* αναπτύσσεται το επιτατικό πρόσφυμα *α-* (π.χ. *αξέβγαρτος, αξεβράκωτος, αξέγνοιος* κτλ.) (βλ. παρακάτω).

Το *γοργο-*, επίσης, ως πρώτο συνθετικό, είναι αρκετά συχνό στη γλώσσα των Λασιθιωτών, όπως συμβαίνει σε όλη την Κρήτη, και σημαίνει επιτάχυνση της σημασίας του δεύτερου συνθετικού (π.χ. *γοργοπροπατώ, γοργοτρώω* κτλ.) ή ολοκλήρωση εντός ολίγου ορισμένης ενέργειας (π.χ. *γοργοφάνω, γοργοβασιλεύγει* κτλ.).

Το πιο συχνό πρώτο συνθετικό πλήθους λέξεων είναι το πρόθημα: *α-*, κάτι το οποίο ισχύει και στη νέα ελληνική γλώσσα. Το πρόθημα αυτό διακρίνεται ανάλογα με τη λειτουργία του στο πλαίσιο της σύνθεσης σε:

α) στερητικό, το οποίο δηλώνει απουσία ή στέρηση του σημειομένου από το δεύτερο συνθετικό (π.χ. *άπραγος* = αυτός που δεν έχει εμπειρία, *άκεφος* = αυτός που δε έχει κέφι, *άγραφος* = αυτός που δεν έχει γραφεί κ.τ.λ.). Όταν το δεύτερο συνθετικό αρχίζει από φωνήεν, τότε εφαρμόζεται ο τύπος: *αν-* (π.χ. *ανάλατος, ανέντιμος, ανήλιαγος, άνδρος, κτλ.*), με ορισμένες εξαιρέσεις (π.χ. *άοπλος* *αήττητος*), ενώ, όταν αρχίζει από σύμφωνο, γίνεται χρήση είτε του τύπου *α-* (π.χ. *άκεφος, άμορφος* κτλ.) είτε του τύπου *ανε-* (π.χ. *ανεκέφαλος, ανεκαπνιά, ανεφαγία* κτλ.).

β) αθροιστικό που σημαίνει: μαζί με τα άλλα, κατά τα όμοια (π.χ. *ασκουρδούλακας* (*α* + σκόρδο + λάκκος), *αδέρφι* (*α* + δελφύς = μήτρα) κτλ.).

γ) επιτατικό, το οποίο ενισχύει τη σημασία του δεύτερου συνθετικού (π.χ. *ασκελιά* (από το *α* + σκέλος), *απιλωτός* = σπρωκτός (*α* + πιλώθω = σπρώχνω), *αδυνατός* (*α* + δυνατός).

δ) αρκτικό πρόσφυμα που αναπτύσσεται στην αρχή πολλών λέξεων, περίπτωση στην οποία έχουμε προηγουμένως αναφερθεί (βλ. ενότητα 2.2.1.), είτε για ευφωνικούς λόγους είτε κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις που αρχίζουν από *-α-*.

Η πρόθεση *ανά* τρέπεται, στις περισσότερες περιπτώσεις, σε *ανε-* κατά τη σύνθεση, εφόσον δεν τονίζεται, και έχει την έννοια είτε του ξανά/εκ νέου (π.χ. *ανεγυρίζω, ανεκυκλώ, ανεδίδω* κτλ.) είτε του άνω ή επάνω (π.χ. *ανεβαίνω, ανεμπουκώνομαι, ανέκαρα* κτλ.) είτε του μετά (π.χ. *ανεβαλώνω*).

Η πρόθεση *από* ως πρώτο συνθετικό ρημάτων κυρίως αλλά και άλλων λέξεων αποβάλλει για λόγους ευφωνίας συχνά το αρχικό *-α-*, με αποτέλεσμα να σχηματίζονται διπλοί τύποι σε πάρα πολλές περιπτώσεις (π.χ. *αποτάσσω και ποτάσσω, αποσπερίζω και ποσπερίζω, αποχτυπώ και ποχτυπώ, αποτρομώ και ποτρομώ, αποφαγούδι και ποφαγούδι, απομονάρης και πομονάρης* κτλ.), αν και σε μερικές περιπτώσεις επικρατεί ο τύπος χωρίς το αρχικό *-α*.

Το *μετά*, ως πρώτο συνθετικό ρημάτων, έχει συχνά την έννοια του ξανά και σπανιότερα του κατόπιν (π.χ. *μεταγιαέρνω, μεταξεσύρω, μεταγνώθω, μεταπατώ, εμετασκέφτηκα* κτλ.).

Εκτός από τις προθέσεις που αναφέρθηκαν ήδη, ορισμένες από τις υπόλοιπες (π.χ. *αντί, επί, δια, προς, κατά, υπέρ, περί*) μπορεί να λειτουργούν ως πρώτα συνθετικά ποικίλων λέξεων. Το ίδιο ισχύει και για πολλά επιρρήματα (βλ. λεξικό).

Ως πρώτο συνθετικό, το σο- (από το ίσος) δηλώνει ισότητα, πλήρη εναρμόνιση, ευθυγράμμιση, ομαλότητα (π.χ. *σόγκαιρος*, *σόντρετος*, *σόπατο*, *σοπαίζω* κτλ.) ή ολοκλήρωση μιας εξελικτικής πορείας ή επιδείνωση μιας κατάστασης (π.χ. *εσοστραβώθηκα*, *εσογίνηκα*, *εσογέρασα* κτλ.)<sup>95</sup>.

Παρόμοια, όμως, σημασία έχει, μερικές φορές, κατά τη σύνθεση το πρόθεμα συν- (Αλεξίου 1981, 1980-86), το οποίο, συνήθως, σημαίνει συμμετοχή, συνύπαρξη, από κοινού δράση (π.χ. *σύντεκνος*, *σύζυγος*, *συμμισάτορας*, *σμπέθερος* κτλ.). Συζώντανος, όμως, σημαίνει ολοζώντανος, σύγκρυο σημαίνει πολύ δυνατό κρύο. Η σημασιολογική ταύτιση των παραπάνω λέξεων ως πρώτων συνθετικών δημιουργεί ενίοτε σύγχυση ως προς την ετυμολογία των αντίθετων σύνθετων λέξεων, όπως παρατηρεί ο Χαραλαμπίδης (2001α:61).

Η λέξη: *όλο*, ως πρώτο συνθετικό, έχει την ίδια σημασία με εκείνη με την οποία χρησιμοποιείται και στα νέα ελληνικά, δηλαδή του εντελώς, του απολύτως, του εξ ολοκλήρου, ή δηλώνει έμφαση, όπως αναφέραμε προηγουμένως (π.χ. *ολόβαρη*, *ολογλάκητος*, *ολόγρος*, *ολόγδυμος*, *ολομόναχος*, *ολημέριως* κτλ.).

Το σύνωρο<sup>96</sup>, ως πρώτο συνθετικό, σημαίνει στη γλώσσα των Κρητικών κάτι που είναι χρονικά εγγύς (π.χ. *σνωραντρόνο*, *σνωρόγαμπρος*, *σνωροπαντρεμένοι* κτλ.).

Η λέξη *μάνα* χρησιμοποιείται, επίσης, στη διάλεκτο της Κρήτης ως δεύτερο συνθετικό ονομάτων δηλωτικών προέλευσης (π.χ. *γουρουνομάνα*, *κρομμυδομάνα*, *παιδομάνα*, *φτωχομάνα* κτλ.)<sup>97</sup>.

Πολύ συχνά οι Κρητικοί και, κατά συνέπεια, και οι Λασιθιώτες, χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους ομιλία ως κύρια ονόματα προσώπων σύνθετα που αποτελούνται, ως προς το πρώτο τους συνθετικό, από το επίθετο των αντίστοιχων ατόμων και ως προς το δεύτερο συνθετικό από το κύριο όνομά τους (π.χ. *Βεριγονικόλης* (Νικόλαος Βερίγος), *Διαλυνομανόλης* (Εμμανουήλ Διαλυνάς), *Κασσωτογιάννης* (Ιωάννης Κασσωτάκης), *Κρασσαναδάμης* (Αδαμάντιος Κρασσανάκης), *Μαρκογιάννης* (Ιωάννης Μαρκάκης), *Στρατογιάννης* (Ιωάννης Στρατάκης), *Σταυρακονικόλης* (Νικόλαος Σταυρακάκης), *Μαρογιώργης*, (Γεώργιος Μαράκης) *Ματθαιοκωσταντής* (Κωνσταντίνος Ματθαϊάκης), *Τζομπανομανώλης* (Εμμανουήλ Τζομπανάκης), *Φαρσαρογιώργης* (Γεώργιος Φαρσάρης) κτλ.).

Η κρητική διάλεκτος διακρίνεται, όπως παρατηρεί ο Χαραλαμπίδης (2016: 319), για την ικανότητά της να παράγει σύνθετα, ιδιότητα που χαρακτηρίζει και τη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου, προσδίδοντάς της ιδιαίτερη εκφραστική δύναμη.

95. Τα ρήματα αυτά παίρνουν εξωτερική αύξηση.

96. Η λέξη αυτή δεν πρέπει να συγχέεται με τη λέξη σύνωρο (= όριο). Για το λόγο αυτό η γραφή των λέξεων: *σνωραντρόνο*, *σνωρόγαμπρος*, *σνωροπαντρεμένοι* κτλ. με -ο- θεωρείται λανθασμένη, όπως γράφει ο Χαραλαμπίδης (2001α: 264). Το ορθό είναι: *σνωραντρόνο*, *σνωρόγαμπρος*, *σνωροπαντρεμένοι*.

97. Περισσότερες λεπτομέρειες για τη σύνθεση στην κρητική διάλεκτο βλ. στο Πάγκαλος (1955: 414-424 και Χαιρετάκης, 2020).

### 2.3.13. Παραγωγή λέξεων

Οι ζωντανές γλώσσες έχουν την ικανότητα να δημιουργούν νέες λέξεις από το θέμα άλλων με την προσθήκη διαφόρων καταλήξεων, η οποία συνοδεύεται, μερικές φορές, από αλλαγές και στη ρίζα των λέξεων προέλευσης. Το φαινόμενο αυτό, το οποίο είναι γνωστό με τον όρο παραγωγή, χαρακτηρίζει σε μεγάλο βαθμό την Ελληνική Γλώσσα, η οποία υπερτερεί από την άποψη αυτή έναντι όλων των λοιπών γλωσσών. Ανάλογη δυνατότητα εμφανίζει και η κρητική διάλεκτος, η οποία ακολουθεί και ως προς το ζήτημα αυτό τους κανόνες που ισχύουν για τα νέα ελληνικά και χρησιμοποιεί τις ίδιες ή παρόμοιες παραγωγικές καταλήξεις.<sup>98</sup> Για τον παραπάνω λόγο δεν τις αναφέρουμε εδώ. Σημειώνουμε μόνο ορισμένες παρατηρήσεις:

α) Απαντώνται αρκετά ουσιαστικά σε *-ίδι, -ίτσα, -άκι, -ούδα, -ούλα, -ούλι* κτλ. Ορισμένα δεν έχουν υποκοριστική σημασία, αν και οι παραπάνω καταλήξεις χαρακτηρίζουν συνήθως τα υποκοριστικά παράγωγα (π.χ. *ανεγούλα, ανεραψίδι, ανεφυσίδι, αποπιοτίδι, βαγίτσα, γούλα, γεράκι, δαχτυλίδι, θαλασσοπούλι, κουρκούδα, μεράκι, μπερτάκι, μπουνίδι, χαράκι, υφάδι* κ.ά.). Αντίθετα, μερικές λέξεις που λήγουν στις παραπάνω καταλήξεις έχουν μεγεθυντική σημασία (π.χ. *βουρβούλα, κουρκούδα, μπιστολίδι, μπαχωνίδι, σκατούλα, φασούλα*). Αξίζει, πάντως, να σημειωθεί ότι παρατηρείται μεγάλη ποικιλομορφία στα παραγωγικά τέρματα που προσδίδουν στις αντίστοιχες λέξεις υποκοριστική σημασία.

β) Αρκετά συχνά χρησιμοποιούνται στο υπό εξέταση ιδίωμα ως παραγωγικές καταλήξεις<sup>99</sup>: α) επιθέτων οι: *-αρης/αρά* και *-ερός, -ή, -ό* (π.χ. *διακονιάρης, διακονιαρά, αρρωστάρης, αρρωσταρά, κρυγιαδερός, -ή, -ό, αγαπητερός, -ή, -ό* κτλ.). β) ρημάτων οι: *-εύγω, -ίζω, (ι)αζω, -έρνω, -ώνω* και *-σσω* (π.χ. *γοητεύγω, μισεύγω, ανεδιάζω, κράζω, παραγγέρνω, γυρίζω, θυμώνω, φαντάσσω* κτλ.) και γ) επιρρημάτων οι: *-ίς* και *-ης* (μονημερίς, ανεβουλής κτλ.). Περιορισμένη είναι, αντίθετα, η χρήση των παραγωγικών καταλήξεων: *-αίος, -αία, -είος, -έος, -έας, -ίσκος, -τέος*.

γ) Η αναβίβαση του τόνου υποδηλώνει, επίσης, μεγέθυνση (π.χ. *μέγαλος, κούλουκος*), και ενίοτε συνοδεύεται από αλλαγή γένους (π.χ. *κόπελος, κολόκυθος* κτλ.).

Η αναβίβαση του τόνου δεν σημειώνεται σε όλα τα λήμματα του λεξικού στα οποία παρατηρείται το φαινόμενο αυτό, αφού ο αναγνώστης μπορεί εύκολα να το αντιληφθεί από τα στοιχεία που παρέχονται. Ενδεικτικά γίνεται σχετική αναφορά σε λιγιστά λήμματα.

98. Αναλυτική παράθεση παραγωγικών καταλήξεων ουσιαστικών, επιθέτων και ρημάτων βλ. στο Πάγκαλος (1955: 391- 414).

99. Με παρόμοια σημασία χρησιμοποιείται ο σύγχρονος όρος: παραγωγικό τέρμα, ο οποίος υποδηλώνει το λεκτικό μόρφημα που αποτελείται από το επίθημα και την κατάληξη (Μπαμπινιώτης, 2011, Επ. 5.5).



## 2.4. Σύνταξη

Όσον αφορά τους συντακτικούς κανόνες που διέπουν τη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης στην οποία εντάσσεται και η ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως έχουμε επανειλημμένα αναφέρει, σημειώνουμε τα εξής:

Σε γενικές γραμμές μπορεί να λεχθεί ότι οι παραπάνω κανόνες δεν διαφοροποιούνται σημαντικά από εκείνους που ισχύουν για την κοινή νεοελληνική. Οι σημαντικότερες αποκλίσεις από αυτούς είναι οι ακόλουθες:

α) Οι αδύνατοι τύποι των προσωπικών αντωνυμιών (*μου, με, μας, σου, σε, σας, τως, του, τον, τη, της, την, το, τα κτλ.*) μπορούν να τίθενται τόσο πριν όσο και μετά το ρήμα, ενώ στη νεοελληνική γλώσσα οι αντωνυμίες αυτές προηγούνται, κατά κανόνα, του ρήματος (π.χ. «*μου το 'πε*» / «*είπε μου το*», «*με είδε*» / «*είδενέ με*» / «*σε θωρώ*» / «*θωρώ σε*», «*σ' αγαπώ*» / «*αγαπώ σε*»).

β) Οι παραπάνω αντωνυμίες προτάσσονται, συνήθως, όταν το ρήμα βρίσκεται στην προστακτική και προηγούνται αυτών άλλες λέξεις που έχουν θέση άμεσου αντικειμένου ή προσδιορισμού (π.χ. «*ένα-γ-καβέ μού φέρε*», «*επαέ το δέσε*», «*ετσά το κάμε*»).

γ) Τα ρήματα που δηλώνουν μνήμη, λήθη, ευχή, κατάρα ή ψυχική κατάσταση συντάσσονται, όπως και στα Αρχαία Ελληνικά, με γενική και όχι με αιτιατική, όπως συμβαίνει στην κοινή νεοελληνική (π.χ. «*σου θυμούμαι*», «*μη-ν-του γροϊκάς*», «*του ξέχασα*», «*τση καταρούμαι*», «*του 'ρεξε*»).

δ) Στην αντιθετική σύνδεση προτάσεων, τόσο την απλή όσο και την επιδοτική, χρησιμοποιείται συχνότερα το *μα* έναντι του *αλλά* της νεοελληνικής («*επόνιενε μα δε-ν-το 'λεγε*» / «*εκάτεχε-ν-το αυτή, μα δεν το 'μολόγανε*» / «*μα και να τονε ρωτήξεις, δε δα σου το πει*» κτλ.).

ε) Η χρήση του ότι στις δευτερεύουσες ειδικές προτάσεις είναι λιγότερο συχνή στη διάλεκτο της Κρήτης σε σύγκριση με τη νεοελληνική γλώσσα, ενώ επικρατέστερο φαίνεται να είναι το *πως* (π.χ. «*είπε πως δα να 'ρθει*», «*εμολόησε πως το κατέχει*», «*δείχνει πως δα βρέξει*»). Το *πως* χρησιμοποιείται συχνότερα σε σύγκριση με το ότι και στις επεξηγήσεις (π.χ. «*ήκουσες το χαμπέρι πως επόθανε ο τάδε*»).

ζ) Οι ενδοιαστικές προτάσεις εισάγονται, συνήθως, με το σύνδεσμο *μπα να* αντί του μήπως της νεοελληνικής (π.χ. «*φοβούμαι μπα να του 'τυχε πράμα και δε-ν-ήφταζε ακόμη*», «*μπα να 'ναι αρρωστάρης και δε-ν-του το λένε*», «*μπα να 'χασε τη στράτα*»). Το *μπα να* χρησιμοποιείται και στις ερωτηματικές προτάσεις (π.χ. «*μπα να 'δες τον άντρα μου στο μετόχι;*», «*μπα να κατέχεις;*»).

η) Το αρνητικό μόριο *μη* τίθεται, πολλές φορές, μετά το μόριο *θα (δα)* σε ερωτηματικές κυρίως προτάσεις (π.χ. «*δα μη-μ-ποσάσω το σπίτι μου;*» / «*δα μη-μ-πάω στη Χώρα να με δει ο γιατρός;*»)

θ) Το μόριο *να* παραλείπεται, μερικές φορές, σε αρνητικές προτάσεις που σχηματίζονται με το ρήμα *έχω* (π.χ. «*δεν έχω που κλίνω τη-γ-κεφαλή μου*», «*δεν έχει πού θέσει*», «*δε έχω ίντα κάμω*», «*δεν έχω πού πάω*»).

ι) Το δυνητικό απραγματοποίητο εκφέρεται με τη χρήση των φράσεων: *να 'θελα, να 'χα, να 'χε, να 'τανε/τονε, να 'τονε μπορετό, να 'μουνε κτλ.* (π.χ. «*να 'θελα του κό-*

ψει το μυαλό ντου να περάσει αφού το σπίτι» «να 'χα γω λεφτά ήθελα δεις ίντα δα να 'κανα», «να 'τανε μπορετό να μη-μ-πάει στη στραθιά», «να 'μουνε ακόμη κοπέλι»).

ια) Η πρόθεση από + αιτιατική αντικαθιστά σε πολλές περιπτώσεις τη γενική αντικειμενική (στην Κρήτη δεν λέμε, συνήθως, η «γεύση του κρασιού» αλλά η «γεύση από το κρασί»).

ιβ) Τα σχήματα λόγου αφθονούν, επίσης, στην κρητική διάλεκτο, όπως τη γνωρίσαμε εμείς μέσα από τη ντοπιολαλιά των παλαιότερων κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι στο γλωσσικό ιδίωμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως το γνωρίσαμε στις αρχές του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα και προσπαθήσαμε να το καταγράψουμε τη δεκαετία του 1970 κυρίως, διατηρεί πολλά από τα χαρακτηριστικά των παλαιότερων φάσεων εξέλιξης της κρητικής διαλέκτου, τα οποία έχουν προσδιορίσει ειδικοί μελετητές (Χαιρετάκης, 2020). Δυστυχώς, η παρουσία τους στον λόγο των νεότερων Λαιθιωτών/-ισσών ακολουθεί φθίνουσα πορεία και πολλά από αυτά έχουν σβήσει σήμερα.

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΟ ΚΑΙ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΟ ΛΕΞΙΚΟ  
ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ  
ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ ΜΕ ΣΧΕΤΙΚΑ ΦΡΑΣΤΙΚΑ  
ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ



## 1.

### ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ - ΔΟΜΗ ΤΩΝ ΛΗΜΜΑΤΩΝ

---

#### 1.1. Πηγές άντλησης του γλωσσικού υλικού

Το λεξικό της λασιθιώτικης ντοπιολαλιάς, που ακολουθεί, περιλαμβάνει λέξεις και στερεότυπες λαϊκές εκφράσεις, οι οποίες χρησιμοποιούνταν μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του 1970 και αρκετές εξακολουθούν να λέγονται ακόμη και σήμερα από ηλικιωμένους κατοίκους της τέως Επαρχίας Λασιθίου ή από άτομα που κατάγονται από την περιοχή αυτή. Οι παραπάνω λέξεις προέρχονται από τις ακόλουθες πηγές:

α) Από το πρωτογενές γλωσσικό υλικό, το οποίο συγκεντρώσαμε κατά τη δεκαετία του 1970,<sup>1</sup> κυρίως, καταγράφοντας τον προφορικό λόγο των κατοίκων της παραπάνω περιοχής, και, ειδικότερα, των γεροντοτέρων. Η καταγραφή έγινε, στις περισσότερες περιπτώσεις, με χαρτί και μολύβι και με τη χρήση φωνητικών συμβόλων, όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο. Σε άλλες περιπτώσεις, χρησιμοποιήσαμε μαγνητόφωνο και αποδελτιώσαμε εκ των υστέρων το σχετικό γλωσσικό υλικό.

β) Από δημοτικά τραγούδια, τοπικές μαντινάδες, γητειές, κατάρες και ανίγματα που συλλέξαμε από κοινού με τη σύζυγό μου, κατά την επιτόπια έρευνά μας στο Οροπέδιο Λασιθίου την ίδια χρονική περίοδο, καθώς και στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Το μεγαλύτερο τμήμα της συλλογής αυτής προέρχεται από το χωριό Άγιος Κωνσταντίνος.<sup>2</sup>

γ) Από τη μελέτη αυτοβιογραφιών, ανθολογίων προσωπικών αναμνήσεων, ποιητικών ή πεζών λογοτεχνικών κειμένων ή άλλων εργασιών, παλαιών και νέων, συγγραφείς των οποίων είναι αποκλειστικά Λασιθιώτες ή άτομα καταγόμενα από την

---

1. Η έρευνά μας άρχισε το ακαδημαϊκό έτος 1974-75. Από το γλωσσικό υλικό που συγκεντρώσαμε την περίοδο αυτή επιλέξαμε και διατηρήσαμε στο αρχείο μας μόνο τις λέξεις και τις φράσεις που κρίναμε, με βάση τις τότε γνώσεις μας, ως ιδιωματικές. Το υλικό αυτό, που αποτέλεσε την κύρια βάση της παρούσας εργασίας, συμπληρωνόταν ευκαιριακά επί πολλά χρόνια.

2. Στο υλικό αυτό προστέθηκε, το 2017, εκτενής χειρόγραφη συλλογή δίστιχων γραμμένων στο τοπικό ιδίωμα από τον Χαρίδημο Σιγανό, κάτοικο Τζερμιάδω. Τη συλλογή αυτή είχε την καλοσύνη να μας στείλει ο ίδιος, μετά από προτροπή της Προέδρου της Π.Ε.Ο.Λ. κας Μαρίας Τζενάκη. Για την αποστολή αυτή εκφράζω και προς τους δύο τις θερμότερες ευχαριστίες μου. Το 2018 η συλλογή αυτή εκδόθηκε με τίτλο: «Ξομπλια στη σιντρόπετρα».

τέως Επαρχία Λασιθίου.<sup>3</sup> Ορισμένα από τα παραπάνω λογοτεχνικά κείμενα έχουν συνταχθεί εξ ολοκλήρου στην κρητική διάλεκτο,<sup>4</sup> ενώ άλλα περιλαμβάνουν αποσπάσματα, γραμμένα σύμφωνα με το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα. Αρκετά από τα μνημονευθέντα έργα (βλ. υποσημείωση 3) είναι μελέτες, οι οποίες ασχολούνται είτε με τη γλώσσα είτε με την ιστορία είτε με την πολιτισμική παράδοση της συγκεκριμένης περιοχής είτε με τη χλωρίδα και την πανίδα της είτε με τις επαγγελματικές δραστηριότητες και τα έθιμα των παλαιότερων κυρίως κατοίκων της. Πολλές από αυτές περιέχουν πλήθος γλωσσικών όρων που χαρακτηρίζουν την υπό εξέταση ντοπιολαλιά (π.χ. ονόματα φυτών ή ζώων, εργαλείων, οικιακών σκευών, θρησκευτικών και άλλων τελετών κτλ.).

δ) Από τη δική μας γλωσσική εμπειρία. Το συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα διδαχτήκαμε από τους αγράμματους γονείς μας και τις γιαγιάδες μας κατά τα μέσα περίπου του 20<sup>ου</sup> αιώνα και αυτό χρησιμοποιούσαμε για να επικοινωνούμε μαζί τους επί πολλά χρόνια.

Συμπληρωματικά, μελετήσαμε αρκετές συλλογές κρητικών λέξεων, οι οποίες υπάρχουν στο διαδίκτυο,<sup>5</sup> καθώς και διάφορα λεξικά ή γλωσσάρια σχετικά με το

3. Ενδεικτικά σημειώνουμε, κατ' αλφαβητική σειρά, τους εξής συγγραφείς, τα έργα των οποίων μελετήσαμε, καθώς και τη χρονολογία των αντίστοιχων δημοσιεύσεών τους: Αναστασάκη-Μπέρη, 2020, Αποστολάκης, 2015, Δαμιανάκη-Ουρανού, 2010\*, Εργαζάκη-Κεδριστάκη, 2016, Καλλέργη-Χαραλαμπίκη, 2016, Καραβαλάκης, 1972, 1998α, 1998β, 2001, 2002, 2008, 2014, Καραβαλάκης κ.ά., 2003, 2007, Καραβέλας, 2013, 2015, 2016, Καρύδης, 1983, Κασσωτάκης, 1977, 2016, 2017, Κασσωτάκης & Καραβαλάκης, 2009, Κασσωτάκη-Μαριδάκη, 2020, Κατερίνης (χ.χ.), Κρασσανάκης, 1998, 2012, 2013, 2016 και (χ.χ. 1 και 2), Μακράκης, 2012, Μηλιάρης, 2016α, 2016β, 2016γ, 2017, Μουδάτσος, 2004, 2010, Μπελιβάνης, χ.χ., Μπίμπας, 2009, 2014, αδ. ε., Παπαδάκη & Ζάβρας, 2017, 2018, Παναγιωτάκης, 1974, 1989, 2012, χ.χ., Πλατάκης, 1968, Πλατάκης & Κοντάκη, 1985, Σιγανός, αδ. κ., Σπανάκης, Ε., 2006, Σπανάκης, Σ. 1957, 2006, χ.χ., Στρατάκης, 2014, Τζεμεδιανός, 1985\*, 1997\*, Πετράκη-Μηλάκη, 2013, Τζιράκης, 2000, Τσαμάνδουρας, 2016\*, Τσικαλάς, 2010, χ.χ., Φαρσάρης, Ε., 2003, 2009, Φουκαράκης, 1975\*, Χατζάκης, 2011, (στα παραπάνω δημοσιεύματα που φέρουν αστερίσκο δεν συναντήσαμε διαλεκτολογικά στοιχεία ή άλλες πληροφορίες σχετικές με την παρούσα εργασία). Ζητούμε συγγνώμη για την πιθανή παράλειψη αναφοράς και άλλων Λασιθιωτών συγγραφέων που έχουν ίσως ασχοληθεί με ζητήματα σχετικά με το αντικείμενο του ανά χείρας πονήματος, τα έργα των οποίων δεν λάβαμε υπόψη, επειδή δεν μας ήταν γνωστά.

Εκτός από τις παραπάνω εργασίες, ελήφθησαν, ακόμη, υπόψη διάφορα άρθρα, τα οποία δημοσιεύτηκαν κατά καιρούς στις εφημερίδες: «*Η Δίκη*», «*Το Σπαθί*», «*Οι Λίνιες*», «*Η Ανατολή*», «*Η Πατρίς*», καθώς και στο περιοδικό «*Το Λασιθί*». Τα σημαντικότερα από αυτά σημειώνονται στον πίνακα της βιβλιογραφίας.

Προς αποφυγή παρεξηγήσεων, διευκρινίζουμε ότι στα ονόματα, που μνημονεύσαμε προηγουμένως, δεν περιλαμβάνονται πολλοί Λασιθιώτες συγγραφείς επιστημονικών έργων, το περιεχόμενο των οποίων δεν σχετίζεται με το αντικείμενο της «ανά χείρας» εργασίας.

Εξυπακούεται ότι, εκτός από τα κείμενα που έχουν γραφεί από κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου ή από άτομα καταγόμενα από την περιοχή αυτή, για την ερμηνεία και την ετυμολογία των λέξεων που περιλαμβάνονται στο λημματολόγιο, καθώς για άλλα ζητήματα (π.χ. για ιστορικά γεγονότα, για τις επιστημονικές ονομασίες φυτών, ζώων, εργαλείων, σκευών κτλ.), αξιοποιήθηκαν και πολλά δημοσιεύματα, τα οποία έχουν συνταχθεί από μη ντόπιους ή μη καταγόμενους από το Οροπέδιο Λασιθίου συγγραφείς. Τα δημοσιεύματα αυτά παρατίθενται στον πίνακα της βιβλιογραφίας.

4. Στο λεξικό δεν περιελήφθησαν ορισμένες ιδιωματικές λέξεις, οι οποίες εμπεριέχονται στα έργα αυτά, επειδή θεωρήθηκαν επινοήματα των αντίστοιχων συγγραφέων και, ως εκ τούτου, δεν χαρακτηρίζουν την ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

5. Οι σημαντικότερες από τις σχετικές ιστοσελίδες αναφέρονται στον πίνακα της βιβλιογραφίας. Πληροφορικά μόνο στοιχεία ελήφθησαν για ορισμένα λήμματα και από το Βικιλεξικό. Η ηλεκτρονι-

ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης.<sup>6</sup> Από τη μελέτη αυτή αντλήσαμε μερικές λέξεις, οι οποίες κρίναμε, στηριζόμενοι στο γλωσσικό μας αισθητήριο, ότι λέγονται ή λέγονταν παλαιότερα και από τους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου. Τις λέξεις αυτές ενσωματώσαμε στο λεξιλογικό κατάλογο, τον οποίο είχαμε δημιουργήσει, με βάση τις προηγούμενες πηγές.

## 1.2. Διαδικασία δημιουργίας του τελικού λημματολογίου

Μετά τη σύνταξη του αρχικού λημματολογίου ελέγξαμε ποιες από τις λέξεις που περιλαμβάνονταν σ' αυτό υπάρχουν σε νεοελληνικά λεξικά. Ως λεξικά αναφοράς χρησιμοποιήσαμε: α) το Ελληνικό Λεξικό (Τεγόπουλος-Φυτράκης, 1990), β) το Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας (Μπαμπινιώτης, 2012), και γ) το Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών (2014). Υπαρκτή στη νεοελληνική γλώσσα κρίθηκε μια λέξη, αν υπήρχε έστω σε ένα από τα παραπάνω λεξικά.

Κοινές λέξεις μεταξύ του εξεταζόμενου ιδιώματος και της νεοελληνικής γλώσσας θεωρήθηκαν οι σημασιολογικά και μορφολογικά όμοιες, υπό την έννοια ότι όχι μόνο ανήκουν στην ίδια γραμματική κατηγορία, αλλά προφέρονται και γράφονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο. Οι υπόλοιπες αποτέλεσαν την κατηγορία των μη κοινών λέξεων. Πιο συγκεκριμένα, στις μη κοινές κατατάχθηκαν: 1) αυτές που απαντώνται στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών αλλά δεν υπάρχουν στα παραπάνω λεξικά (π.χ. *αρούβαλος*, *αηλά*, *έλεθρα*, *κουρκουνώ*, *λιουκιούνι*, *μουτουπάκι*, *ντεμπλίζω*, *ζέτελα*, *παρούτι*, *σακάζω*, *τρούλα*, *χάλαβρο* και πολλές άλλες), 2) εκείνες που αναφέρονται στα εν λόγω λεξικά αλλά με σημασία διαφορετική από αυτή που έχουν στο εξεταζόμενο ιδίωμα ή λέγονται και με άλλες σημασίες πέραν εκείνων που σημειώνονται στα λεξικά αυτά (π.χ. *μανάρι* σημαίνει στη γλώσσα των Λασιθιωτών τσεκούρι και όχι οικόσιτο αρνί ή χαϊδευτική ή ερωτική προσφώνηση, *λουλάς* δεν σημαίνει ναργιλές, αλλά το επάνω μέρος της συσκευής με την οποία παρασκευάζεται η ρακή, *ζωμένω* δεν σημαίνει ξεμένω, αλλά περνά τη νύκτα κάπου, διαμένω, *κτήμα* (συνηθέστερα *χτήμα*) δε σημαίνει αγρός μόνο ή ιδιοκτησία, αλλά και γαϊδούρι ή μουλάρι ή άλογο, *θέτω* δεν σημαίνει μόνο τοποθετώ ή βάζω, αλλά έχει και την έννοια του πλαγιάζω, πηγαίνω για ύπνο, *πράμα* δεν έχει μόνο τις σημασίες που αναφέρονται στα λεξικά, τα οποία μνημονεύτηκαν προηγουμένως, αλλά έχει και την έννοια του τίποτα, *σκυλιάζω* δεν σημαίνει εξοργίζομαι μόνο, αλλά και αλείφω τους βλαστούς νεαρών δέντρων με κόπρανά σκύλων, για να μη φαγωθούν από ζώα κ. ά. π.), 3) λέξεις νοηματικά ταυτόσημες και στις δύο περιπτώσεις (ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών και κοινή νεοελληνική γλώσσα), οι οποίες παρουσιάζουν μεταξύ τους διαφορές είτε στις καταλήξεις τους είτε σε άλλα τμήματά τους (π.χ. *μαυράγανο/μαυραγάρι*, *μαγαρισά/μαγαρισιά*, *γοητεύγω/γοητεύω*, *παραγγέρνω/παραγγέλλω*, *μαξελάρι/*

κή διεύθυνση των αντίστοιχων ιστοτόπων σημειώνεται μόνο στις περιπτώσεις μακροσκελών λημμάτων που περιέχουν στοιχεία σχετικά με την παρούσα εργασία.

6. Τα λεξικά που χρησιμοποιήσαμε για το σκοπό αυτό ήταν τα εξής: α) Παγκάλου, (1960-1963), β) Πιτυκάκη, (2001), γ) Γαρεφαλάκη, (2002) και δ) Καραβέλα, (2013). Συμπληρωματικά, συμβουλευτήκαμε το λεξικό του Ξανθινάκη, (2005), το οποίο αφορά το δυτικοκρητικό γλωσσικό ιδίωμα και για το λόγο αυτό δεν ήταν ιδιαίτερα χρήσιμο.

μαξιλάρι, *ψόμα/ψέμα, οχτρός/εχθρός, αμάτι/μάτι, άνθρωπος/άνθρωπος, ποθέτω/αποθέτω* κ.ά.π.). Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται και οι λέξεις που διαφέρουν μεταξύ τους ως προς τον τονισμό (π.χ. *αγρυπνιά/αγρυπνία, κεφαλάς/κεφάλας, μακαρία/μακαριά* κ.ά.π.), καθώς και ορισμένα ουσιαστικά που απαντώνται σε διαφορετικό γένος στις υπό σύγκριση περιπτώσεις (π.χ. *το τρύγος/ο τρύγος, το πλούτος/ο πλούτος*).

Οι σημασιολογικά και μορφολογικά κοινές λέξεις θεωρήθηκαν ως μη διαλεκτολογικά στοιχεία και διαγράφηκαν από το αρχικό λημματολόγιο, αν και υπάρχουν σε παλαιότερα λεξικά της κρητικής διαλέκτου ή αναγράφονται σε συναφείς ιστοσελίδες ή σε άλλα έντυπα και, με βάση τη δική μας γλωσσική εμπειρία, οι περισσότερες χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν κατά το παρελθόν από τους Λασιθιώτες. Εξαιρέθηκαν και διατηρήθηκαν στον τελικό λεξιλογικό κατάλογο:

1. Ορισμένες κοινές λέξεις, από τις οποίες αφορμώμενοι κάναμε αναφορά σε τοπικά πολιτισμικά στοιχεία, τα οποία επιθυμούσαμε να καταγράψουμε (π.χ. στα ήθη και έθιμα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, στις ασχολίες τους, στην ενδυμασία τους, στην υπόδησή τους, στη διατροφή τους και στον τρόπο ζωής τους, γενικότερα), καθώς και στη γλωσσίδα και πανίδα της περιοχής.
2. Λέξεις, οι οποίες εμφανίζουν διπλούς τύπους, από τους οποίους ο ένας υπάρχει στα λεξικά που αναφέρθηκαν προηγουμένως, αλλά απουσιάζει ο άλλος (π.χ. *μάτι/αμάτι, αμανάτι/αμανέτι, διχάλα/διχάλη, δαίμονας/δαίτης, κακορίζικος/κακονίτσης, παινάδι/παίνιο, τάξιμο/τάσιμο* κτλ.)
3. Λέξεις που σχετίζονται με την ετυμολογία άλλων και συμβάλλουν στην κατανόηση της σημασίας τους.
4. Ορισμένες λέξεις, χαρακτηριστικές της κρητικής διαλέκτου (π.χ. *αθιβολή, κοπέλι, κουζουλός, κουζουλάδα, σύντεκνος, συντέκνισσα ή στέκνισσα* κ.ά.π.) που απαντώνται και στην κοινή νεοελληνική.

Στις παραπάνω λέξεις προστέθηκαν και πολλές άλλες δικής μας επιλογής, η κατανόηση των οποίων από τους σύγχρονους Έλληνες και ιδιαίτερα από τους νεότερους Λασιθιώτες υπηρετεί, κατά τη γνώμη μας, έναν από τους βασικούς στόχους του παρόντος λεξικού, την εξοικείωση δηλαδή των νέων γενεών με τη γλωσσική παράδοση του τόπου τους.

Στο λημματολόγιο περιελήφθησαν ακόμη: α) ορισμένες μετοχές που επέχουν θέση επιθέτων, οι οποίες δεν υπάρχουν στα παραπάνω λεξικά στα οποία αναφέρονται, στις περισσότερες περιπτώσεις, τα σχετικά ρήματα<sup>7</sup>, β) διάφορες ιδιοματικές εκφράσεις, όπως: «*ανάγκη να 'χεις*», «*βρέξει-λιάσει*», «*ζίδι-δραπέτι*», «*σ'όργο (ή σ'εργο) Θεού*», «*τάλε-κουάλε*» «*πάππου προς πάππου*» κ. ά. π. και γ) αρκετά κύρια

7. Η αναφορά αρκετών μετοχών που λήγουν σε: -μενος, -η, -ο, ως λημμάτων χωριστών από τα αντίστοιχα ρήματα, οφείλεται στο ότι οι περισσότερες από αυτές επέχουν θέση επιθέτων, στοιχείο το οποίο μας παρείχε τη δυνατότητα να εμπλουτίσουμε το παρόν έργο με περισσότερα φραστικά παραδείγματα σχετικά με τη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών. Επιπρόσθετα, υπάρχουν αρκετά ρήματα που δεν σχηματίζουν παθητική φωνή, αλλά έχουν μετοχή παθητικού παρακειμένου, τη μνεία της οποίας κρίναμε χρήσιμη. (Τα ρήματα από τα οποία προέρχονται οι εν λόγω μετοχές αναφέρονται στην ετυμολογία τους και σημειώνονται στην ενεργητική φωνή, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, μολονότι η συντριπτική πλειονότητα των παραπάνω μετοχών είναι μετοχές παθητικού παρακειμένου. Παθητικά θεωρούνται όλα τα εις -μαι λήγοντα ρήματα).



ονόματα, η προφορά των οποίων διαφέρει από εκείνη με την οποία απαντώνται στην κοινή νεοελληνική γλώσσα (π.χ. *Αλισάβα* (αντί Ελισάβετ), *Αντρόνης* (αντί Ανδρόνικος), *Δοξανά* (αντί Ευδοξία), *Πιπίνα* (αντί Δέσποινα), *Ερήνη* (αντί Ειρήνη) κτλ.).

Οι λέξεις του αρχικού καταλόγου, που είναι κοινές ανάμεσα στη υπό εξέταση ντοπιολαλιά και τη σύγχρονη νεοελληνική γλώσσα, οι οποίες διατηρήθηκαν στο τελικό λημματολόγιο, φέρουν αστερίσκο. Όσες δεν εντάχθηκαν σ' αυτό αναγράφονται στο τέλος των λημμάτων που αντιστοιχούν σε κάθε γράμμα της αλφαβήτου, χωρίς σχόλια.<sup>8</sup> Για τη σημασία και την ετυμολογία τους παραπέμπουμε τον αναγνώστη στα οικεία λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας.

Πολλές από τις λέξεις που αναφέρονται στις επόμενες σελίδες υπάρχουν και σε άλλα λεξικά της κρητικής διαλέκτου, καθώς και σε σχετικές ιστοσελίδες ή σε άλλα έντυπα. Η αναγραφή τους δε μας εμπόδισε να τις συμπεριλάβουμε και στο δικό μας λεξικό. Υπάρχουν, επίσης, αρκετές λέξεις που μνημονεύονται σε ανθολογικά λεξικά, τα οποία αφορούν το ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης, ή σε σχετικούς διαδικτυακούς τόπους, τις οποίες δεν συμπεριλάβαμε στο παρόν λεξικό, διότι κρίναμε, με βάση την εμπειρία μας, ότι δεν αποτελούν στοιχεία της ντοπιολαλιάς των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

Για την ορθογραφία των διαφόρων λημμάτων υιοθετήσαμε τους αντίστοιχους απλοποιημένους τύπους που έχουν καθιερωθεί στη σύγχρονη νεοελληνική δημοτική γλώσσα. Για το λόγο αυτό η προτεινόμενη γραφή διαφέρει, σε αρκετές περιπτώσεις, από εκείνη που υπάρχει σε παλαιότερα λεξικά (π.χ. γράφουμε *βαθιά* αντί *βαθειά*, *κόκαλο* αντί *κόκκαλο*, *οργιά* αντί *οργυιά*, *παλικάρι* αντί *παλληκάρι*, *πίτα* αντί *πίτα*, *σάκος* αντί *σάκκος* κτλ.). Η απλοποιημένη γραφή διατηρείται και στα παράγωγα από τις συγκεκριμένες λέξεις (π.χ. *κοκαλάς*, *παλικαργιά*, *σακούλα* κτλ.), καθώς και σε σύνθετα που τις περιέχουν (π.χ. *βρουβόπιτα*, *σακουλοβάσταγα*, *παραδοσάκουλο* κτλ.). Ενίοτε, μνημονεύεται και η παλαιά γραφή. Όπου κρίθηκε αναγκαίο, γράφονται διπλοί ορθογραφικοί τύποι, προκειμένου να αιτιολογηθεί η ετυμολογία των αντίστοιχων λέξεων ή για άλλους λόγους.

Επίσης, ξένες λέξεις με διπλά σύμφωνα, οι οποίες χρησιμοποιούνται στο κείμενο ή στα φραστικά παραδείγματα του προφορικού λόγου των Λασιθιωτών γράφονται με ένα σύμφωνο (π.χ. *πάσο* (ιταλικό: *passo*), *γρόσι* (ενετικό: *grosso*) κτλ.), εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις. Το ίδιο ισχύει και για τα παράγωγά τους ή τα σύνθετα μ' αυτές.

Σημειώνουμε, τέλος, ότι το λεξικό έχει γραφεί με βάση το μονοτονικό σύστημα, όπως αυτό καθιερώθηκε το 1982, και διέπεται από τους κανόνες που ισχύουν στον τομέα αυτό, με τις παρακάτω εξαιρέσεις: α) μερικές λέξεις που συνεκφωνούνται με την επόμενη ή την προηγούμενη και αποτελούν μαζί με αυτή ενιαία ακουστική ενότητα δεν τονίζονται, αν και είναι δυσύλλαβες, όπως συμβαίνει με τις αντωνυμίες: *τονε*, *τηνε*, *μασε*, *σασε*, *τωση* και τον υποθετικό σύνδεσμο *ανε*, β) ορισμένες δεικτικές αντωνυμίες και μερικά επιρρήματα που αναπτύσσουν καταληκτικές προεκτάσεις

8. Οι σχετικοί κατάλογοι δεν έχουν εξαντλητικό χαρακτήρα. Περιλαμβάνουν μόνο τις λέξεις που εμπεριέχονται στο υλικό που μελετήσαμε. Οι λέξεις της κατηγορίας αυτής ή παράγωγα ή συνώνυμά τους είναι δυνατόν να χρησιμοποιούνται στα γλωσσικά παραδείγματα που υπάρχουν στα λήμματα του λεξικού ή να αποτελούν α' ή β' συνθετικό σύνθετων λέξεων.

δέχονται διπλό τόνο (κύριο και δευτερεύοντα) π.χ. εκείνηνιά, αυτόνοσές, ποκειόνονέ, απάτουδά και γ) ρηματικοί τύποι, με καταληκτική προέκταση -νε είναι δυνατόν να τονίζονται πέραν της προπαραλήγουσας π.χ. εκοιμούμαστανε, εκάθουντανε.

### 1.3. Διάρθρωση των λημμάτων του λεξικού

Το λεξικό που ακολουθεί διαρθρώνεται ως εξής. Οι λέξεις αναγράφονται κατ' απόλυτη αλφαβητική σειρά με βάση τα αρχικά τους γράμματα. Κάθε λήμμα δομείται με βάση τρεις άξονες. Ο πρώτος αφορά την ορθογραφία του αντίστοιχου γλωσσικού όρου και τον γραμματικό χαρακτηρισμό του (π.χ. ουσιαστικό, ρήμα, επίρρημα κτλ.). Όπου απαιτείται, σημειώνεται και το αντίστοιχο άρθρο.

Ισοδύναμες παραλλαγές του ίδιου όρου (π.χ. *αμάτι* και *μάτι*, *υπομονή* και *πομονή*) σημειώνονται μαζί. Εάν ο δεύτερος τύπος αρχίζει από γράμμα διαφορετικό σε σχέση με τον πρώτο, τότε ο δεύτερος τύπος αναγράφεται και στον κατάλογο των λέξεων που αρχίζουν από το συγκεκριμένο γράμμα, εκτός από λιγότερες περιπτώσεις στις οποίες ο τύπος αυτός κρίθηκε ως μη διαλεκτολογικό στοιχείο. Δεν επαναλαμβάνονται, όμως, στις περιπτώσεις αυτές τα σχετικά ερμηνευτικά ή ετυμολογικά σχόλια. Γίνεται απλώς παραπομπή στο αρχικό λήμμα.

Η ορθογραφία των λέξεων βασίζεται τόσο στην προφορά τους όσο και στην ετυμολογία τους. Δεν συμφωνούμε με την άποψη ορισμένων, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι η γραπτή αποτύπωση ιδιωματικών λέξεων ή εκφράσεων, η οποία στηρίζεται στον προφορικό λόγο, χαρακτηρίζεται από μεγάλη ευελιξία ως προς το τι θεωρείται ορθογραφικά σωστό και τι λανθασμένο. Η θέση αυτή οδηγεί, μερικές φορές, σε αυθαίρετες γραφές ή σε αδόκιμες υπεραπλουστεύσεις. Γνώμη μας είναι ότι η ετυμολογία κάθε λέξης πρέπει να αποτελεί βασικό κριτήριο για την ορθογραφία της και να συνδυάζεται, στο βαθμό του δυνατού, με την προφορά της. Τον συνδυασμό αυτόν επιδιώξαμε κατά τη σύνταξη του λεξικού που ακολουθεί. Στις περιπτώσεις λέξεων της κοινής νεοελληνικής, για τις οποίες τα λεξικά αναφοράς δίνουν διαφορετική ορθογραφία υιοθετήσαμε, στη συντριπτική πλειονότητα των σχετικών λημμάτων, αυτήν που προτείνει το Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών.

Ο δεύτερος άξονας αφορά τη σημασία των αντίστοιχων λέξεων, κύρια και μεταφορική, όπου υπάρχει. Η ερμηνεία των διαφόρων όρων συνοδεύεται από την αναφορά παραδειγματικών φράσεων, γραμμένων στο τοπικό ιδίωμα, στις οποίες περιέχονται οι αντίστοιχες λέξεις ή φράσεις. Ακολουθώντας την πρακτική που έχουν υιοθετήσει οι περισσότεροι λεξικογράφοι, γράφομε τις σημασίες των γλωσσικών όρων, αρχίζοντας με μικρά (πεζά) γράμματα. Το ίδιο ισχύει και για τα παραδείγματα, τα οποία είναι, επίσης, γραμμένα με πλάγια πεζά γράμματα μέσα σε εισαγωγικά.<sup>9</sup>

9. Κατ' ανάλογο τρόπο σημειώνονται τα φραστικά παραδείγματα και σε άλλα έγκριτα λεξικά (π.χ. στο Λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας του Μπαμπινιώτη, στο Χρηστικό Λεξικό της Ακαδημίας Αθηνών και άλλα). Τα παραδείγματα, τα οποία έχουν συνήθως αποσπασματικό χαρακτήρα, ακολουθούν, συχνά, μετά από άνω και κάτω στιγμή ή τίθενται μέσα σε εισαγωγικά, όπως συμβαίνει και στη δική μας περίπτωση. Η εξαίρεση των μαντινάδων και παροιμιών οφείλεται στο ότι αυτές εκφράζουν ολοκληρωμένα νοήματα, κάτι που δεν ισχύει πάντοτε για τα λοιπά φραστικά παραδείγματα.

Κατ' εξαίρεση, το αρχικό γράμμα ορισμένων μαντινάδων και παροιμιών σημειώνεται με κεφαλαίο.

Στις περιπτώσεις στις οποίες ορισμένη λέξη έχει περισσότερες της μιας σημασίες που διαφέρουν σημαντικά μεταξύ τους, αυτές χωρίζονται με πλάγια γραμμή (/), ενώ οι συγγενείς σημασιολογικές αποχρώσεις χωρίζονται με κόμμα.

Τα περισσότερα παραδείγματα επιλέχτηκαν με βάση το κριτήριο να απηχούν την αγροτοποιομενική ζωή των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως αυτή ήταν πριν από μερικές δεκαετίες (βλ. Παράρτημα). Για τον παραπάνω λόγο γίνεται συχνή αναφορά σε αγροτικές καλλιέργειες –πατατών κυρίως που ήσαν το βασικό προϊόν της περιοχής αυτής ή άλλων κηπευτικών–, σε εργασίες θερισμού και αλωνίσματος, στην εκτροφή ζώων και στον ρόλο που διαδραμάτιζε αυτή στις δραστηριότητες των παλαιών Λασιθιωτών, σε φυτά και σε δένδρα, καθώς και σε διάφορες πτυχές της οικονομικής, οικογενειακής και κοινωνικής ζωής του συγκεκριμένου πληθυσμού. Όπου ο γλωσσικός όρος έχει περισσότερες της μιας σημασίες, παρατίθενται, συνήθως, περισσότερα του ενός παραδείγματα. Πολλαπλά παραδείγματα αναφέρονται και για ορισμένες μονοσήμαντες λέξεις, για τις οποίες κρίναμε ότι η αύξηση των σχετικών φράσεων θα υποβοηθούσε την καλύτερη κατανόηση της σημασίας τους.

Στις περιπτώσεις όρων που υπάρχουν με την ίδια σημασία τόσο στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου όσο και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, τις οποίες διατηρήσαμε στο λημματολόγιο για τους λόγους που εκθέσαμε προηγουμένως, τα φραστικά παραδείγματα βασίζονται στον τρόπο προφοράς τους από τα παραπάνω πρόσωπα.

Οι τοποθεσίες, οι οποίες αναφέρονται στα γλωσσικά παραδείγματα είναι πραγματικές. Οι περισσότερες βρίσκονται στον κάμπο (κούπα) του Οροπεδίου και στις ορεινές περιοχές της βορειοανατολικής του πλευράς, ως επί το πλείστον, τις οποίες γνωρίζουμε καλύτερα.

Βασική επιδίωξή μας κατά την επιλογή των εν λόγω παραδειγμάτων ήταν να εκφράζουν τον αυθεντικό λόγο των Λασιθιωτών. Γι' αυτό τα περισσότερα από τα παραδείγματα που επιλέξαμε προέρχονται από τον προφορικό λόγο των κατοίκων του συγκεκριμένου Οροπεδίου, τον οποίο είχαμε καταγράψει, ενώ άλλα δημιουργήθηκαν από μας με βάση τις αναμνήσεις μας και τη γνώση μας ως προς το συγκεκριμένο γλωσσικό ιδίωμα.

Για τον ίδιο λόγο περιορίσαμε συνειδητά την αναφορά παραδειγμάτων που προέρχονται από επώνυμα λογοτεχνικά ή άλλα κείμενα στα οποία φαίνεται να δίνουν έμφαση άλλοι μελετητές του κρητικού ιδιώματος.<sup>10</sup> Χρησιμοποιούμε, όμως, ως παραδείγματα μαντινάδες, τις οποίες καταγράψαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου, αποσπάσματα από δημοτικά τραγούδια που συλλέξαμε, παροιμίες, κατάρες και άλλες τοπικές στερεότυπες λαϊκές εκφράσεις και λιγιστούς στίχους Λασιθιωτών ποιητών.

10. Κατά τον Χατζιδάκι (1910: 47), αν εξαιρεθεί ο Ερωτόκριτος «πάντα τα άλλα ποιητικά έργα των Κρητών ούτε εις τον λόγον φθόγγων ούτε εις τον λόγον τύπων ή λέξεων κτλ. παριστώσιν ημίν πιστήν εικόνα της τότε εν Κρήτη λεγομένης γλώσσας». Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και ο Πάγκαλος, 1955: 140). Με την άποψη αυτή συμφωνούμε και εμείς.

Για να αποδώσουμε πληρέστερα τον προφορικό λόγο των συμπατριωτών μας βάλαμε ενωτικά στις περιπτώσεις στις οποίες το τελικό -v- του οριστικού άρθρου, της αόριστης αντωνυμίας ένας/μία και ορισμένων ρηματικών τύπων συμπροφέρεται με τον αρχικό φθόγγο της επόμενης λέξης, εφόσον αυτή αρχίζει από τα σύμφωνα κ, π, τ, ξ και ψ, σημειώνοντας παράλληλα την καθ' έλξη μετατροπή του σε άλλο ηχηρό φθόγγο (π.χ. «*πυρώνομαι στη-μ-παρασθιά*», «*επήα στο-γ-κάμπο*», «*έχω ένα-γ-καζά*», «*πονού-v-τονε τα πόδια ντου*»). Το ίδιο πράξαμε και ως προς το επίρρημα *σαν* και τα αρνητικά μόρια *δε(v)* και *μη(v)* (*σα-γ-κοπέλα*, *δε-μ-πάω*, *μη-γ-κουνιέσαι*), καθώς και σε ορισμένες ειδικές εκφράσεις (βλ. λεξικό). Δεν σημειώνονται ενωτικά στις περιπτώσεις στις οποίες η επόμενη λέξη αρχίζει από φωνήεν, λόγω του ότι δεν προκαλείται ηχητική ετεροίωση του -v- στις περιπτώσεις αυτές.<sup>11</sup> Τονίζουμε, όμως, ότι η ηχητική εικόνα που προσλαμβάνει ο ακροατής του προφορικού λόγου των ομιλούντων διατηρεί και στις περιπτώσεις αυτές την εύηχη συνέχεια που χαρακτηρίζει την κρητική διάλεκτο.

Στην προσπάθεια τής, κατά το δυνατόν, πιστής απόδοσης του προφορικού λόγου των Λασιθιωτών, μέσω των φραστικών παραδειγμάτων που σημειώνουμε σε κάθε λήμμα, οφείλεται και η γραφή γνωστών λέξεων κατά τρόπο διαφορετικό από εκείνο κατά τον οποίο γράφονται στον γραπτό λόγο και μνημονεύονται σε μη διαλεκτολογικά λεξικά (γράφουμε π.χ. *μνια* αντί *μια*,<sup>12</sup> *σκολειό* αντί *σχολείο*, *χωργιό* αντί *χωριό*, *αμάθια* αντί *μάτια* κτλ.).

Ο τρίτος άξονας σχετίζεται με την προσπάθεια να προσδιορισθεί η προέλευση των λέξεων που εξετάζονται, μεγάλο μέρος των οποίων έχει τις ρίζες του στις γλώσσες των κατά καιρούς κατακτητών της Κρήτης και, ειδικότερα, των Ενετών και των Τούρκων.

Σημαντικός, όμως, είναι και ο αριθμός των λέξεων που προέρχονται από την αρχαιοελληνική παράδοση, στοιχείο το οποίο δείχνει την αδιάκοπη συνέχεια της γλώσσας του λαού μας. Έκπληξη, μάλιστα, προκαλεί το γεγονός ότι στο υπό εξέταση ιδίωμα σώζονται αρκετές αρχαιοελληνικές λέξεις, οι οποίες δεν χρησιμοποιούνται στα Νέα Ελληνικά (π.χ. *αίγα* (= κατσίκα), *έλεθρα* (= όλεθρος), *λάσσομαι* (από το ομηρικό *λάζομαι* = λαμβάνω), *λέχος* (= κρεβάτι), *πέζα* (βλ. πεζούλα, πεζάρικες), *μαρταρά* (από το ομηρικό *ομαρτός* = *συνοδός*), *όμβρος* (βλ. ομπρεί), *εία* (εντολή προς αροτριώντα ζώα), *ραπίς* (βλ. ράπη), *ρέμβομαι* (βλ. ρέμπομαι), *ρέφω* (βλ. ρεφουλιά, ρεφουλιάρης), *σαβάζω* (= συντρίβω) κτλ.). Αρκετές, ακόμη, ιδιοματικές λέξεις που χρησιμοποιούνταν μέχρι προ τίνος από τους Κρήτες της συγκεκριμένης περιοχής προέρχονται από τη λατινική γλώσσα<sup>13</sup> (π.χ. *καλικώνω* (από το *caliga*), *μητάτο* (από το *metatum*), *μουρί* (από το *murus*), *στράτα* (από το ρήμα *sterno/γερούνδιο*: *stratum*), *φώρα* (= διάπλατα), (από το *forum/πληθ. fora*) κτλ.). Αν προστεθούν σ' αυτές και οι

11. Ενωτικά στις περιπτώσεις αυτές τέθηκαν μόνο σε ορισμένα παραδείγματα του Α' μέρους.

12. Ορισμένοι γράφουν το -v- και το -γ- στις περιπτώσεις αυτές μέσα σε παρένθεση (π.χ. μ(v)ιαο-λιά, μ(v)ιανής, χωρ(γ)ιό, παραθύρ(γ)ια κτλ. Αποφύγαμε αυτόν τον τρόπο γραφής, επειδή θεωρήσαμε ότι εκφράζει διπλούς τρόπους προφοράς των αντίστοιχων λέξεων κάτι που δεν ισχύει στη συγκεκριμένη περίπτωση.

13. Οι περισσότερες, επίσης, λέξεις που προέρχονται από την ιταλική γλώσσα και τις σχετικές μ' αυτήν διαλέκτους έχουν τη ρίζα τους στη λατινική γλώσσα.

λέξεις που προέρχονται από την ενετική διάλεκτο, τότε ο αριθμός των λατινογενών λέξεων αυξάνεται κατά πολύ.

Ελάσσονος σημασίας επιδράσεις φαίνεται ότι υπάρχουν και από άλλες ξένες γλώσσες, οι οποίες οφείλονται, πιθανόν, είτε στη μεταφορά στην Κρήτη εποίκων από διάφορα μέρη κατά τη διάρκεια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας ή κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας είτε στις επαφές που είχαν οι Κρήτες με άλλους λαούς στο πλαίσιο εμπορικών συναλλαγών με αυτούς ή άλλων δραστηριοτήτων τους.

Για την ετυμολογία των λέξεων που καταγράψαμε βασιστήκαμε σε υπάρχοντα ετυμολογικά λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας,<sup>14</sup> σε πηγές του διαδικτύου,<sup>15</sup> σε ειδικές μελέτες<sup>16</sup> αλλά και σε δική μας πρωτογενή έρευνα σε αρχαιοελληνικά, λατινικά, τουρκικά και ιταλικά λεξικά.<sup>17</sup> Όπου δεν είμαστε βέβαιοι για το «έτυμον» των εξεταζόμενων λέξεων, διατυπώνουμε την επιφύλαξή μας ή γράφουμε την άποψή μας με πιθανολογικούς όρους. Στις περιπτώσεις στις οποίες αδυνατούσαμε να βρούμε την προέλευση ορισμένων όρων σημειώνεται η λέξη: «άγνωστη», εννοώντας ετυμολογία.<sup>18</sup>

Σε μερικές περιπτώσεις αναφέρονται περισσότερες της μιας πιθανές ετυμολογίες των αντίστοιχων λέξεων, παρά το γεγονός ότι ορισμένοι ειδικοί επιστήμονες (π.χ. Χαραλαμπίκης, 2001α) θεωρούν ως μη θετικό στοιχείο την πολλαπλή ετυμολογία. Η πολλαπλή ετυμολογία θεωρήθηκε αναγκαία όχι μόνο για την πληρότητα της παρούσας εργασίας, αλλά και εξαιτίας της δυσκολίας μας να προκρίνουμε μια από τις πιθανές εκδοχές. Όπου η πρόκριση ήταν δυνατή, σημειώνουμε ποια από τις προτεινόμενες εναλλακτικές ετυμολογίες θεωρείται ορθότερη.

Πρέπει, ακόμη, να τονίσουμε ότι η ετυμολογία των διαφόρων λέξεων δεν είναι συστηματική. Δεν αναφέρονται π.χ. σε κάθε λήμμα οι διαδοχικές μορφές που έλαβε η αντίστοιχη λέξη κατά την μακραινών εξελικτική πορεία της Ελληνικής Γλώσσας ούτε αναγράφονται, σε όλες τις περιπτώσεις, οι παραγωγικές καταλήξεις με τις οποίες δημιουργούνται οι λέξεις αυτές από το θέμα άλλων, ούτε σημειώνονται τα συνώ-

14. Ενδεικτικά σημειώνουμε τα εξής: Ανδριώτης, 2011, Μπαμπινιώτης, 2011, Παπαναστασίου, 2003, Ξανθινάκης, 2005 και Φλώρος, 1980.

15. Πληροφορίες για την ετυμολογία πολλών λέξεων αντήσαμε από το Βικιλεξικό και από τους ιστότοπους των Λιθοξόου, Σαραντάκου, την Πύλη της Ελληνικής Γλώσσας και από άλλους, οι σημαντικότεροι από τους οποίους σημειώνονται στον πίνακα της βιβλιογραφίας.

16. Βλ. βιβλιογραφία.

17. Τα λεξικά που χρησιμοποιήσαμε για το σκοπό αυτό ήταν τα εξής: α) για την Αρχαία Ελληνική Γλώσσα: 1) Δημητράκου, 2008, Grott, 1996, Hoffman, 1974, Liddel & Scott, χ.χ. β) για τα Λατινικά: Κουμανούδη, 2011, γ) για τα Τουρκικά: 1) Κ.Α.Γ.Π., 2000, 2) Κ.Α.Γ.Π., 2009, δ) για τα Ιταλικά: α) Lucarelli & Basili, 1998 και β) Mandeson (χ.χ.). και ε) για τα Βενετσιάνικα: Boerio, 1867 (ιταλική έκδοση). Για τα δάνεια από την τουρκική γλώσσα, ειδικότερα, αντήσαμε πληροφορίες και από τις παρακάτω εργασίες: Κουκκίδης, 1960, Ορφανός, 2014, Πλανάκης, χ.χ. Συμπληρωματικά ελήφθησαν υπόψη και άλλες μελέτες, οι οποίες σημειώνονται στη βιβλιογραφία.

18. Στις περισσότερες περιπτώσεις μετά τη συντομογραφία: *Ετυμ.* ακολουθούν οι φράσεις: «Από τα...» ή «Σύνθετο από τα:...» χωρίς να υπάρχει σχετικό ρήμα, για λόγους συντομίας. Στις περιπτώσεις αυτές εννοείται είτε ένα από τα ρήματα: προέρχεται, παράγεται, προκύπτει είτε η φράση: «είναι σύνθετο από τις λέξεις:...». Με τον όρο: *σύνθετο* εννοούμε όλες τις κατηγορίες των αντίστοιχων λέξεων, περιλαμβανομένων και των παρασυνθέτων για τα οποία δεν σημειώνεται διαφορετικός χαρακτηρισμός.

νυμα και τα αντώνυμά τους. Τέτοιου είδους λεπτομερής ετυμολογική ανάλυση για όλα τα λήμματα του λεξικού δεν εντάσσεται στους στόχους της παρούσας εργασίας. Για τον λόγο αυτόν, αλλά και για να αποφευχθεί η περαιτέρω διόγκωση του ανά χείρας τόμου, η ετυμολογία πολλών λημμάτων περιορίστηκε στην απλή αναφορά της βασικής λέξης από την οποία παράγονται ή, στην περίπτωση των συνθέτων, στην αναγραφή των συνθετικών τους μερών.

Κατ' εξαίρεση, επιλέξαμε αρκετά λήμματα στα οποία σημειώσαμε αναλυτικότερα στοιχεία όσον αφορά την ετυμολογία τους. Οι περιπτώσεις αυτές έχουν τον χαρακτήρα ενδεικτικών παραδειγμάτων σχετικών με τον τρόπο σύνθεσης και παραγωγής των λέξεων του εξεταζόμενου ιδιώματος και υπηρετούν διδακτικούς, κυρίως, στόχους. Σε πολλά από τα εν λόγω λήμματα γράφονται το θέμα,<sup>19</sup> από το οποίο παράγεται η αντίστοιχη λέξη, η ολόκληρη η ριζική λέξη, καθώς και το *παραγωγικό της τέρμα*, όρος ο οποίος δηλώνει, σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη (2011:ΕΠ55), το συνολικό ληκτικό μόρφημα που αποτελείται από το επίθημα και την κατάληξη. Όπου κρίθηκε αναγκαίο μνημονεύεται και ο ενεργητικός ή ο παθητικός αόριστος του αντίστοιχου ρήματος<sup>20</sup> ή η γενική πτώση ορισμένων ονομάτων. Για την υποβοήθηση του αναγνώστη παρατίθεται στο παράρτημα εκτενής κατάλογος των συνηθέστερων παραγωγικών τερμάτων που συναντώνται κατά την παραγωγή νέων λέξεων της εξεταζόμενης ντοπιολαλιάς. Επιλεκτικά σημειώνεται σε ορισμένα λήμματα το θέμα, μόνο, ενώ σε άλλα γράφεται η ριζική λέξη και τίθεται ενίοτε παύλα (-) πριν από την κατάληξή της.

Παρά τους περιορισμούς, όμως, αυτούς, θεωρούμε ότι τα ετυμολογικά στοιχεία που περιέχονται στο λεξικό, το οποίο ακολουθεί, επαρκούν, για την επίτευξη των στόχων του παρόντος πονήματος, όπως τους προσδιορίσαμε στις σελίδες που προηγήθηκαν.

19. Ο όρος: θέμα χρησιμοποιείται στα ετυμολογικά παραδείγματα με την έννοια του «μορφήματος που αποτελεί τη βάση μιας λέξης και περιέχει τη ρίζα με ή χωρίς άλλα σχηματιστικά στοιχεία (προσφύματα), διακρίνεται δε από το παραγωγικό τέρμα της (π.χ. μαγειρ-εύω, θέμα: μαγειρ-, θέμα λυχν-: λύχν-ος)» (Μπαμπινιώτης, 2011:Ε.Π. 53). Στις σύνθετες λέξεις η ανάλυση αυτή γίνεται, ως επί το πλείστον, στο β΄ συνθετικό.

20. Σε ορισμένες περιπτώσεις, σημειώνονται οι αόριστοι των αντίστοιχων ρημάτων, όπως αυτοί σχηματίζονται τόσο στα αρχαία όσο και στα νέα ελληνικά ή στη λόγια και στη λαϊκή γλώσσα.

## 2.

### Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ

---

**Ό**πως έχουμε αναφέρει στον πρόλογό μας, βασικό κίνητρο για την εκπόνηση της ανά χειράς εργασίας υπήρξε η διάσωση του γλωσσικού πλούτου ενός εκφραστικότητας ιδιώματος, το οποίο εξακολουθεί μεν να υπάρχει στη μνήμη των ηλικιακά μεγαλύτερων Λασιθιωτών και μερικώς χρησιμοποιείται από αυτούς, αλλά μεταξύ των νεότερων τείνει να εκλείψει ή έχει ήδη εκλείψει. Αλλά και οι μεγαλύτεροι στην ηλικία κάτοικοι του Οροπεδίου Λασιθίου ή άλλα άτομα που κατάγονται από αυτό μπορεί να μη γνωρίζουν τη σημασία πολλών από τις λέξεις που καταγράψαμε πριν 40 περίπου χρόνια, βασιζόμενοι στον προφορικό κυρίως λόγο ανδρών και γυναικών, προχωρημένης ως επί το πλείστον ηλικίας.

Εξετάζοντας τα πράγματα από την άποψη αυτή, πιστεύουμε ότι το παρόν πόνημα συμβάλλει στην επίτευξη του παραπάνω στόχου και συμπληρώνει προηγούμενες μελέτες, οι οποίες έχουν ασχοληθεί με την κρητική διάλεκτο και ειδικότερα με τη μορφή με την οποία αυτή ομιλείται ή ομιλούνταν μέχρι πρότινος στην Ανατολική Κρήτη.

Στο καταγεγραμμένο από άλλες εργασίες γλωσσικό υλικό προστίθενται νέα στοιχεία (ιδιωματικές λέξεις και φράσεις), διατυπώνονται νέες απόψεις για την ετυμολογία ορισμένων λέξεων και αναθεωρείται η ορθογραφία άλλων, με βάση την απλοποίηση που έγινε στην ελληνική γλώσσα μετά το 1976. Χωρίς να αποκλείονται αδυναμίες στην ετυμολογία μερικών από τις χιλιάδες των λέξεων, οι οποίες περιέχονται στο λεξικό που ακολουθεί, θέλουμε να πιστεύουμε ότι η προσπάθειά μας αποτελεί μια μικρή συμβολή στη μελέτη της κρητικής διαλέκτου, η οποία παρουσιάζει σημαντικά κενά, όπως σημειώνουν επιστήμονες πιο ειδικοί από μας στο συγκεκριμένο τομέα (π.χ. Χαραλαμπίδης, 2001α: 97-109).

Η γνώση της προέλευσης των διαφόρων λέξεων είναι πολλαπλώς χρήσιμη. Εκτός του ότι βοηθά στην κατανόηση της σημασίας τους και στην ορθή γραφή τους, όπως τονίσαμε προηγουμένως, συντελεί και στο να συνειδητοποιήσουν οι σύγχρονοι πολίτες τη συνέχεια της γλώσσας του λαού μας και να κατανοήσουν την επίδραση που άσκησαν στους προγόνους των οι ποικιλώνυμοι κατακτητές αυτού του τόπου.

Η αποτύπωση της ντοπιολαλιάς των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, όπως αυτή είχε διαμορφωθεί μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, εξυπηρετεί και άλλους επιστημονικούς σκοπούς. Μπορεί π.χ. να αποτελέσει τη βάση για την πραγματοποίηση από ειδικούς γλωσσολόγους μελετών σχετικών με την εξέλιξη της γλώσσας στη συγκεκριμένη περιοχή αλλά και ευρύτερα στην Ανατολική Κρήτη κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Μερικοί, βέβαια, υποστηρίζουν ότι η ενασχόληση με μια διάλεκτο που σβήνει ή έχει ήδη σβήσει, κατά μεγάλο μέρος, δεν παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ένα σύγχρονο ερευνητή, εκτός από τη διάσωση γλωσσικών κειμηλίων ή την ικανοποίηση της ανάκλησης προσωπικών αναμνήσεων. «Είναι καιρός πια να καταλάβουν καλά οι διαλεκτολόγοι», γράφει ο Κοντοσόπουλος (1997:3), «ότι η έρευνα των τοπικών ιδιωμάτων και ιδιωματικών φαινομένων έληξε. Έσβησαν ή σβήνουν πια τα ιδιώματα, δύσκολα μπορούν να παρακολουθηθούν τα ιδιωματικά φαινόμενα. Ήρθε η εποχή της αναζήτησεως τού τι έμεινε από τα ιδιώματα, γιατί και πώς έμεινε». Αλλά για να προσδιορίσει κάποιος το τι έμεινε, καθώς και το γιατί και πώς έμεινε, πρέπει πρώτα να ξέρει τι υπήρχε. Σε αντίθετη περίπτωση, η αναζήτηση την οποία επιδιώκει ο Κοντοσόπουλος είναι αδύνατη. Αυτή τη βασική πτυχή της σύγχρονης έρευνας, όσον αφορά τη γλώσσα των Λασιθιωτών, καλύπτει η παρούσα εργασία.

Επειδή, όμως, η εργασία αυτή δεν περιορίζεται αυστηρά σε γλωσσικά μόνο ζητήματα, αλλά συσχετίζει, όπως ήδη αναφέραμε, τους γλωσσικούς όρους με λαογραφικά και άλλα ιστορικά και πολιτισμικά στοιχεία, μπορούμε να ισχυρισθούμε, με τη δέουσα μετριοφροσύνη, ότι η συμβολή της στη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς του τόπου στον οποίο αναφέρεται γίνεται ακόμη πιο σημαντική.

Βοηθώντας τις μελλοντικές γενιές να γνωρίσουν τη ζωή των προγόνων τους και τον πολιτισμό τους, αντανάκλαση του οποίου είναι η γλώσσα, συνδέουμε το παρελθόν με το μέλλον και υποβοηθούμε τη δημιουργία της συνέχειας των γενεών από την οποία έχουν ανάγκη όλοι οι λαοί, για να διατηρήσουν την ταυτότητά τους και να διασφαλίσουν την επιβίωσή τους στο σύγχρονο κόσμο της πολιτισμικής ισοπέδωσης και της άκρατης παγκοσμιοποίησης.

Ένας άλλος τομέας στον οποίο μπορεί, κατά τη γνώμη μας, να θεωρηθεί ότι συμβάλλει η παρούσα εργασία είναι η αποσαφήνιση του τι είναι διαλεκτολογικό χαρακτηριστικό του συγκεκριμένου ιδιώματος και, κατ' επέκταση, της διαλέκτου της Ανατολικής Κρήτης, και τι δεν είναι. Ορισμένα από τα λεξικά της συγκεκριμένης διαλέκτου,<sup>21</sup> καθώς και διάφορες συλλογές λέξεων και φράσεων συναφείς μ' αυτήν, περιλαμβάνουν αρκετά στοιχεία, τα οποία έχουν πλήρως ενσωματωθεί στην ομιλούμενη νεοελληνική γλώσσα και, κατά συνέπεια, έχουν παύσει προ πολλού να αποτελούν γλωσσικούς ιδιωματισμούς. Το γεγονός αυτό προκαλεί σύγχυση όχι μόνο

21. Αναφερόμαστε ιδιαίτερα στο λεξικό του Πιτυκάκη, το οποίο έχει γραφεί πριν από 45 περίπου χρόνια και, όπως είναι φυσικό, εμπεριέχει πολλές λέξεις, οι οποίες περιλαμβάνονται στα σύγχρονα νεοελληνικά λεξικά. Στο ίδιο λεξικό αναφέρονται, ακόμη, αρκετές λέξεις, οι οποίες, σύμφωνα με τη δική μας έρευνα, δεν απαντώνται στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου και, ως εκ τούτου, δεν υπάρχουν στη γλωσσική συλλογή που ακολουθεί. Τα ίδια ισχύουν και για το νεότερο λεξικό του Γαρεφαλάκη.



στο ευρύ κοινό αλλά ακόμη και σε φιλόλογους ή σε άλλους ειδικούς επιστήμονες. Η μείωση της σύγχυσης αυτής εντάσσεται στα πεδία στα οποία φιλοδοξεί να προσφέρει κάποια θετική υπηρεσία το παρόν σύγγραμμα.

Όσα αναφέρθηκαν στις παραγράφους που προηγήθηκαν δεν θα πρέπει να δημιουργήσουν στον αναγνώστη την εντύπωση ότι ισχυριζόμαστε πως το λεξικό, το οποίο ακολουθεί, είναι εντελώς απαλλαγμένο από αδυναμίες και από κάποια λάθη, ενδεχομένως, παρά το γεγονός ότι υπήρξε καρπός υπερτεσσαρακονταετούς επίπονης προσπάθειας. Για την εξάλειψή τους αναμένουμε την εποικοδομητική κριτική και τις υποδείξεις του αναγνωστικού κοινού και, κατά προτεραιότητα, των κατοίκων της Ανατολικής Κρήτης και ιδιαίτερα όσων διαμένουν στην τέως Επαρχία Λασιθίου ή κατάγονται από αυτή, όπως σημειώσαμε στον πρόλογο της παρούσας εργασίας. Οι παρατηρήσεις τους θα είναι ιδιαίτερα ευπρόσδεκτες. Θα μας βοηθήσουν να κάμουμε το πόνημα αυτό καλύτερο στην επόμενη έκδοσή του.



### 3.

## ΛΕΞΙΚΟ (Α-Ω)

---

Ψηλά τη λέξη!  
Με τα χέρια με τον ώμο  
Ψηλά,  
Να τη χτυπήσει ο ήλιος...

Παντ. Πρεβελάκης

**Σημείωση:** Υπενθυμίζεται στους χρήστες του λεξικού ότι τα λήμματα που περιέχονται σ' αυτό, καθώς και τα σχετικά γλωσσικά παραδείγματα έχουν γραφεί σύμφωνα με τον προφορικό λόγο των Λασιθιωτών/-ισσών, όπως ήταν στις αρχές του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, με βάση τον οποίο καθορίστηκε και η ορθογραφία τους.

«[...] Η πάλη αυτή ανάμεσα πραγματικότητας και φαντασίας, ανάμεσα δημιουργού Θεού και δημιουργού ανθρώπου, μια στιγμή μέθυσε την καρδιά μου. Αυτός είναι ο δρόμος μου ξεφώνησα [...] αυτό το χρέος μου [...] μου αρέσει, κι ας χαθώ, να παλεύω με το Θεό. Αυτός πήρε λάσπη κι έπλασε τον κόσμο, εγώ λέξεις.»

Νίκος Καταντζάκης

Κάθε σφάλμα στην ετυμολογία [...] δείχνει πόσα μένουν ακόμη που πρέπει να μάθουμε.

W. Skeat

**α** (τελ. συνδ. ή μόριο): συντεταμημένο (ν)α (σπάνια σύντμηση).

«ετσά πράμα δε μπορεί 'α γενεί»

**α** (υποθ. σύνδ.): συντεταμημένο α(ν). Λέγεται, όταν ακολουθεί το μόριο δε(ν). Όταν η επόμενη λέξη αρχίζει από σύμφωνο, γίνεται: ανε, ενώ, όταν αρχίζει από φωνήεν, διατηρεί τη μορφή: αν.

«α δε μου πεις, δε σου ξαναμιλώ»

«ανε πιστεύεις, δε σε βοηθήξει ο θεός»

«αν έχεις παράδες, μπορείς να πουσουνίσεις ό,τι θες»

**α** (επιφών.): προηγείται φράσεων ή προτάσεων και δηλώνει θαυμασμό («α, τι ωραία κοπέλα!») ή έκπληξη («α, πώς εβρέθηκες επαέ») ή κατανόηση («α, εδά εκατάλαβα ίντα 'πες») ή επιβεβαίωση λόγων ή γεγονότων («α, ετσά το 'πα») ή άλλα έντονα θετικά ή αρνητικά συναισθήματα («α, δε-γ-κατέχεις ίντα χαρά μου δίδεις»).

Εκτός από τα παραπάνω α-, υφίσταται και το προθεματικό μόριο α-, για το οποίο κάναμε λόγο στην περί συνθέσεως ενότητα του Α' μέρους του παρόντος τόμου στην οποία παραπέμπουμε τον αναγνώστη (βλ. την ενότητα 2.3.12).

**αβαρεσά και βαρεσά** (η) (ουσ.): τεμπελιά, αβαρεσιά στην κοινή νεοελληνική.

«έχω μνιαν αβαρεσά, απόυ δε μου κάνει όρεξη να σκωθώ από παέ απόυ κείτομαι»  
«βαρεσά τον ήπιασε και επαραίτησε το χωράφι ακάμωτο»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ρήμα: βαριέμαι, μεταπλασμένος τύπος του αρχαιοελληνικού βαρούμαι, με την ανάπτυξη του επιτατικού α-, το οποίο εκλείπει στη δεύτερη περίπτωση (βαρεσά).

**αβαρεσάρης, -ρά, -άρικο και βαρεσάρης, -ρά, -άρικο** (επίθ.):

τεμπέλης, νωθρός.

«αβαρεσάρης άνθρωπος είναι και δε δα κάμει ανέστεμα»

«ετσά βαρεσάρη άνθρωπο δεν εξανάδα»

**Ετυμ.** Από το: (α)βαρεσά (βλ. λέξη).

**αβαρεσαρόσκυλο** (το) (ουσ.): χαρακτηρισμός του νωθρού, του τεμπέλη.

«σα-ν-το αβαρεσαρόσκυλο κείτεται ολημέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)βαρεσάρης + σκύλος.

**αβάρετος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν βαριέται, ο αεικίνητος / αυτός που δεν δημιουργεί βάρος περιποίησης (δεν απαιτεί ιδιαίτερη φροντίδα) / αυτός που δεν προκαλεί πλήξη.

«ολημερνίς δουλεύγει, αβάρετο και προκομμένο 'ναι τούτονέ το κοπέλι»

«αβάρετος άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + βαρετός (εκ του: βαραίνω), με αναβίβαση του τόνου.

**αβάρσαμος και βάρσαμος** (ο) (ουσ.): δυόσμος, φυτό με έντονη ευχάριστη μυρωδιά, το οποίο χρησιμοποιείται στη μα-

γχειρική, καθώς και ως αφέψημα με φαρμακευτικές ιδιότητες.

«αβάρσαμο ήβαλες στο 'αθουλένιους ντολμάδες και μυρίζουνε»

**Ετυμ.** Από τα: βάλσαμο (τροπή του -λσε -ρ-) + το προθεματικό μόριο α-, στην πρώτη περίπτωση (αβάρσαμος).

**αβασταγός** (ο) (ουσ.): αορτήρας των όρχεων του ζώου.

«πρησμένοι είναι οι αβασταγοί του τράγου, μα δε-γ-κατέω γιάντα»

**Ετυμ.** Από το: βαστάζω, με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α- (αόριστος παθητικός: εβαστάγην) / θέμα: βασταγ- + παραγ. τέρμα: -ός.

**αβατζάρω και αβατζέρνω:** συνεισφέρω, βοηθώ, πλειοδοτώ, αυξάνω.

«έλα να δώσεις ένα χεράκι ν'αβατζάρει η δουλειά μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: avanzo (ουσ.: = υπόλοιπο, περίσσιο, επιπλέον), (ρήμα: avanzare = έχω να πάρω, κερδίζω, αποταμιεύω, περισσεύω).

**αβγαλεσά** (η) (ουσ.): διακοπή της λειτουργίας του αλευρόμυλου λόγω έλλειψης αλέσματος. Για να γίνει γνωστή η αβγαλεσά, μάζευαν τα πανιά του αλευρόμυλου και άφηναν απλωμένο ένα στο επάνω μέρος της φτερωτής έτσι, ώστε να φαίνεται από μακριά.

«δυο τρεις μέρες έχει αβγαλεσά ο μύλος του Κουμάνου»

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο (1953), η λέξη αβγαλεσά προέρχεται από το: αδειαλεσιά (σύνθετο από τα: άδειος + αλέθω - αρχαιοελληνικό: αλέω). Το -δ- τρέπεται σε -β- (αβειαλεσιά > αβγαλεσιά > αβγαλεσά).

**αβγανιά και βγανιά** (η) (ουσ.): συκοφαντία, διάδοση προσβλητικών φημών.

«μη-μ-πηγαίνεις στο σπίτι ντου αμοναχή, να μη σου βγει κιαμινιάν αβγανιά»

«εβγήκε της δα η βγανιά πως είναι κλέφτρα»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: βγάνω (= φέρω κάτι προς τα έξω, αναδίνω, παράγω), με την ανάπτυξη του μορίου α- στην περίπτωση του: αβγανιά. Υπάρχει και η εκδοχή (Πιτυκάκης, 2001:31) ότι το αβγανιά προέρχεται από το ιταλικό: *avana*, λέξη που δεν βρήκαμε στο ιταλικό λεξικό, το οποίο χρησιμοποιήσαμε.

**άβγιος, -α, -ο** (επίθ.): στείρος, -α, -ο.  
«άβγια 'ναι η αηλά ή η προβάτα»

**Ετυμ.** Στην πρώτη έκδοση του παρόντος λεξικού θεωρήσαμε ότι το άβγιος είναι σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + το τουρκικό: *meyva* (= καρπός). Ορθότερη, όμως, είναι η άποψη ότι πρόκειται για την αρχαιοελληνική λέξη: άβιος (= αβίωτος / αυτός που δεν έχει ζωή / αυτός που δεν τεκνοποιεί). Λέξη σύνθετη από τα: α- (στερητικό) + βίος. Άβιοι λέγονταν, κατά τον εκκλησιαστικό ιστορικό Θεοδώρητο, οι μοναχοί (Liddell & Scott, A': 4). Ο Πιτυκάκης (2001: 31) γράφει τη λέξη αυτή χωρίς το -γ-, σημειώνει, όμως, ότι προφέρεται: άβγιος, τύπο τον οποίο εμείς υιοθετήσαμε για τους λόγους που αναφέραμε στο πρώτο μέρος του παρόντος τόμου.

**αβγολογώ** (ρήμ.): ελέγχω με το δάκτυλο, για να διαπιστώσω αν η κότα είναι έτοιμη να γεννήσει αβγό.

«αβγολογώ τσ'όρνιθες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αβγό + -λογώ < λέγω.

**αβγουλιά και αβγουλίλα\*** (η) (ουσ.): δυσάρεστη οσμή που μοιάζει με εκείνη του χαλασμένου αβγού / δυσάρεστη

οσμή που αναδίδει το στόμα κάποιου ατόμου λόγω στομαχικών διαταραχών / ενίοτε έχει και την έννοια της αναγούλας. «αβγουλίλα μυρίζεις, πράμα 'χει το στομάχι σου»

**Ετυμ.** Από το: αβγό > αβγούλι (υποκοριστικό) / θέμα: αβγουλ- + παραγ. τέρμα: -ιά ή -ίλα.

**αβγουλομάτης,\* -ισσα** (η) (επίθ.): αυτός που έχει μεγάλα αβγουλωτά μάτια.

«*τονε κατέχεις τον Ν..., τον αβγουλομάτη*»  
«*δε μ'αρέσει κειόνοσας ο αβγουλομάτης, από μου κάνουνε μπροξενιά*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αβγό > αβγούλι (υποκοριστικό) + -ο- (συνδετικό φωνήεν)<sup>1</sup> αβγουλ-ο + μάτι.

**αβγουλόφλουδα** (τα) (ουσ.): τσόφλια του αβγού.

«*άμα καθαρίσεις τ'αβγά, μάζωξε τ'αβγουλόφλουδα να τα πετάξεις*»

**Ετυμ.** Από τα: αβγό > αβγούλι / θέμα: αβγουλ-ό + φλουδα.

**αβγουλωτός,-ή,-ό** (επίθ.): αυτός που έχει σχήμα αβγού.

«*αβγουλωτά μάθια έχει*»

**Ετυμ.** Από το: αβγό > αβγούλι / θέμα: αβγουλ- + παραγ. τέρμα: -ωτός.

**αβδέλλα\*** (η) (ουσ.): βδέλλα.

«*Το λασιθιώτικο νερό λένε πως βγάνει αβδέλλες, μ'αυτό βγάνει δροσά και όμορφες κοπέλες.*» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: βδέλλα (εκ του: βδάλλω = βυζαίνω), με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α-.

1. Υπενθυμίζουμε στον αναγνώστη ότι το -ο- ως συνδετικό φωνήεν εμφανίζεται σε πολλά σύνθετα λήμματα χωρίς να γίνεται στο εξής ειδική αναφορά στην παρουσία του.

**αβλόητος,-η,-ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει ευλογηθεί, δεν έχει τελέσει θρησκευτικό γάμο, αβλόητος στην κοινή νεοελληνική.<sup>2</sup>

«*αμαρτία 'ναι να ζούνε μαζί αβλόητοι*»  
«*αβλόητο είναι ακόμη τ'αντρόνο*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + βλοητός < βλοητός < βλογώ (εκ του νεοελληνικού: ευλογώ).

**αβρακοδιά** (η) (ουσ.): άγριο φυτό. Βλ. δρακοδιά.

**αβρωνιά** (η) (ουσ.): είδος άγριου αναρριχώμενου χόρτου, του οποίου οι τρυφεροί βλαστοί είναι βρώσιμοι / αναπτυσσόμενος μαλακός βλαστός φυτού.

«*οι αβρωνιές νοστιμίζουνε τα γιαχνερά*»  
«*η αβρωνιά τση κολοκυθιάς*»

«*η αβρωνιά τση φασουλιάς*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: βρυωνία (= είδος φυτού με μακρές ρίζες).

**αγάντα** (επίρρ.): ναυτικός όρος που σημαίνει διατηρώ μια κατάσταση με όλη τη δύναμή μου / μεταφορ. έχει κουράγιο.  
«*αγάντα και φτάξαμε*»

**Ετυμ.** Λέξη ιταλοϊσπανικής προέλευσης πιθανόν.

**αγγ(γ)άστρι και γκάστρι** (το) (ουσ.):

εγκυμοσύνη.

«*κακό αγγάστρι ήκαμε κι εβασανίστηκε, η κακομοίρα, ίσαμε να γεννήσει*»

«*κακό γκάστρι ήκαμε η νύφη μας*»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του: εγγάστριος (εν + γαστήρ, -στρός = κοιλιά) > εγγάστριον > αγγάστρι (τροπή του ε- σε α-)

2. Όπου χρησιμοποιείται ο όρος: «κοινή νεοελληνική», εννοείται «κοινή νεοελληνική γλώσσα». Η παρατήρηση αυτή ισχύει για όλα τα λήμματα του λεξικού.

> γκάστρι (αποκοπή του α- και τροπή των -γγ- σε γκ). Η γραφή με ένα -γ- (αγάστρι) στηρίζεται στην προφορά της αντίστοιχης λέξης.

**αγ(γ)αστρωμένη, -ο και γκαστρωμένη, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): έγκυος.

«Όλα του γάμου δύσκολα κι η νύφη αγαστρωμένη.» (παροιμία)

«γκαστρωμένη την ήφηκε κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το εγγαστρώνω (εν + γαστήρ = κοιλιά) > αγγαστρώνω (τροπή του ε- σε α-) > γκαστρώνω (αποκοπή του α- και τροπή των γγ- σε γκ). Η γραφή με ένα -γ- (αγαστρωμένη) οφείλεται στην ιδιωματική προφορά της λέξης.

**αγάζωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει ραφτεί με γαζί, με τη ραπτομηχανή.

«αγάζωτο 'χει ακόμη η μοδίστρα το φουστάκι μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + γαζωτός < γαζώνω (εκ του: γαζί, βλ. λέξη).

**αγαληνά** (επίρρ.): γαλήνια.

«κι αγαληνά τ'ανατολής να γύρεις να ποθάνεις»

(στίχος του ποιήματος: Ισμαήλ προς Αντώνιο από το βιβλίο: «Μερτέμι» του Τσικαλά).

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του επιθέτου: γαλήνιος (πληθυντικός: γαλήνια > γαληνά), με την ανάπτυξη του επιτατικού α-.

**αγαλίκι** (το) (ουσ.): η ιδιότητα του Αγά. «για να δείξει τ'αγαλίκι ντου ο Αληδάκος εκαβαλίκευε τη φοράδα ντου κι εγύριζε τα χωργιά στο Μεραμπέλλο και εκοπάνιζε τσι χριστιανούς» (από διηγήσεις της γιαγιάς μου)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ağalık (= αξίωμα του Αγά / φέουδο).

**αγανακτά και γανακτά** (τρικ. ρήμ.):

αγανακτεί / δυσκολεύεται.

«αγανακτά να τονε ησυχάσει»

«γανακτά να τελειώσει το σκάψιμο τ'αμπελιού σήμερα»

**Ετυμ.** Από το: αγανακτώ, αβέβαιης ετυμολογίας. Πιθανόν, από τα: άγαν (= υπερβολικά) + έχω.

**αγαστέρα** (η) (ουσ.): το τμήμα του στομάχου των αρνιών και των κατσικιών που θηλάζουν στο οποίο υπάρχει πυτιά / το πρώτο μετά τη γέννα γάλα / πυτιά για τυροκόμημα.

«εφύλαξα την αγαστέρα να τυροκομήσομε, όντα δα μαζώζομε μνιαολιά γάλα»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: γαστήρ (= κοιλιά), με την ανάπτυξη του μορίου: α-.

**αγγαρεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): απασχολημένος / κατειλημμένος, κάτι που είναι σε χρήση.

«αγγαρεμένα είναι τα χέρια μου και δε μπορώ να σ'ανεβαστάζω»

**Ετυμ.** Από το: αγγαρεύω (βλ. λέξη).

**αγγαρεύω\*** (ρήμ.): επιφορτίζω κάποιον, τον αναγκάζω να κάμει κάτι, τον απασχολώ / χρησιμοποιώ κάτι.

«να σ'αγγαρέψω θέλει να βαστάς τούτο-νέ το γαλετάκι το φαί του Γιάννη αφού αυλακιάζει στου Λιονέτο (τοποθεσία), αφού δα πας εκεία κάτω»

**Ετυμ.** Αγγαρεύω<sup>3</sup> στην κοινή νεοελληνική. Παράγεται από την περσικής προέ-

3. Η ετυμολογία των ρημάτων, τα οποία στην κρητική διάλεκτο λήγουν σε -εύω και των παραγών από αυτά, γίνεται με βάση τα αντίστοιχα σε -εύω λήγοντα ρήματα της κοινής νεοελληνικής.



λευσης λέξη: άγγαρος (= έφιππος ταχυδρόμος).

**αγγαρική** (η) (ουσ.): άμισθη εθελοντική προσφορά εργασίας, αλληλοβοήθεια / μεταφορικά: χρονική περίοδος.

«εκάμαμε τσ'αγγαρικές απού 'χρωστούσαμε του συμπεθέρου»

«επόκαμε την αγγαρική ντου σε τούτονε το-γ-κόσμο»

«μνιαν αγγαρική είναι η ζωή· ίντα θαρρείς;»

**Ετυμ.** Βλ. αγγαρεύγω.

**αγγαρικός** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): αυτός που προσφέρει αμοιβαία βοήθεια για την εκτέλεση μιας εργασίας (συνήθως χρησιμοποιείται στον πληθυντικό αριθμό: αγγαρικοί).

«αγγαρικούς δα να 'χομε ταχύτερου και πρέπει να κάμω αμέντε να δω ίντα δα τσι ταΐσω»

«έλα, μπρε, να κάνομε αγγαρικούς, να θερίσομε τα σπαρμένα»

**Ετυμ.** Βλ. αγγαρεύγω.

**αγγέλαμος** (ο) (ουσ.): φυτικό ζιζάνιο, άγρια βρώμη.

«γεμάτο αγγελάμους είναι το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: έλυμος ή έλεμος + το πρόθεμα -α- και το ευφωνικό -γ-: α-γ-έλεμος > αγέλαμος > αγγέλαμος.

**αγγελοσκιάζομαι** (ρήμ.): προαισθάνομαι τον θάνατό μου / βλέπω οπτασίες αγγέλων.

«επαρμίλιε ετσά απού 'τανε θεσμένους και φαίνεται πως εγγελοσκιάζοντανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγγελος (εννοείται Αρχάγγελος Μιχαήλ) + σκιάζομαι (= βλέπω οπτασίες, αντιλαμβάνομαι ακροθιγώς).

**αγγελοφουργιάζομαι** (ρήμ.): θυμώνω υπερβολικά, γίνομαι έξω φρενών (ο τρόπος γραφής βασίζεται στην προφορά της λέξης).

«ίντα 'χει κι είναι ετσά αγγελοφουργιασμένος;»

«ήφταζε αγγελοφουργιασμένος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγγελος και τη λατινική λέξη: furia (= μανία).

**αγγελοφουργιάρης** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): μη συνετός, οργισμένος, έξαλλος.

«πολλά αγγελοφουργιάρης μου φαίνεται ο ντελικανής απού εκουβάλησες επαέ»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**αγγίζω**\* (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του εγγίζω (= έρχομαι σε επαφή), με την οποία απαντάται και στην κοινή νεοελληνική, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών χρησιμοποιείται, συνήθως, και ως τριτοπρόσωπο ρήμα με τη σημασία του: γειτονεύω, συνορεύω, ενώ μαζί με την προσωπική αντωνυμία υποδηλώνει συναισθηματική κακή ή καλή κατάσταση. «αγγίζει μου κειονά το χωράφι στο Μαλιά (τοποθεσία) και θέλω να τ'αγοράσω» «εκειονά απού 'πες μου 'γγιξε στη-μ-ψυχή»

**Ετυμ.** Από το: εγγύς > εγγίζω (λόγ.) > αγγίζω (τροπή του -ε- σε -α-).

**αγγόνι**\* (το) (ουσ.): εγγόνι στην κοινή νεοελληνική.

«ήρθανε όλοι να τονε δούνε και παιδιά κι αγγόνια και δισέγγονα»

**Ετυμ.** Από τη νεοελληνική λέξη: εγγόνι (προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: εγγονός (εκ + γόνος, παράγωγο του ρήματος γίνομαι).

**αγγουρά** (η) (ουσ.): το φυτό της αγγουριάς.

«ζάνοιζε τσ'αγγουρές να δεις ανε 'χουνε  
κιανένα αγγουράκι να το κόψεις»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: αγγούρι(ν) <  
αραβικό: agur. Η φωνητική του σύνδεση  
με το επίθετο άγουρος, σε συνδυασμό με  
το ότι το αγγούρι τρώγεται νωπό (άγου-  
ρο), επηρέασαν τη γραφή του με δύο -γγ-,  
η οποία διατηρείται και στις λοιπές λέξεις  
που ανήκουν στην ίδια ετυμολογική οι-  
κογένεια, καθώς και στα σύνθετα μ' αυ-  
τές. Η ύπαρξη δύο -γγ- αποδίδει, επίσης,  
την προφορά των αντίστοιχων λέξεων.

**αγγουρίδα** (η) (ουσ.): σταφύλι που δεν  
έχει ωριμάσει και έχει πολύ ξινή γεύση.  
«Αγάλι-αγάλι γίνεται η αγγουρίδα μέλι.»  
(παροιμία)

«αγγουρίδες να βάλεις στσι ντολμάδες να  
ζινίσουνε, να νοστιμέσουνε»

**Ετυμ.** Από το: άγγουρος (βλ. λέξη) / θέ-  
μα: αγγουρ- + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**αγγουρόλαδο** (το) (ουσ.): λάδι νέας  
εσοδείας που δεν έχει ωριμάσει.  
«αγγουρόλαδο ήβαλα στη σαλάτα, για δι-  
κίμασέ το να δεις πώς σου φαίνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγγουρος (βλ.  
λέξη) + λάδι.

**αγγουροξυπνημένος, -η, -ο** (μετοχ.  
παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που ξύπνησε  
πρόωρα.

«αγγουροξυπνημένος είναι κι έχει τα μού-  
τρα του ζινισμένα»

**Ετυμ.** Από το: αγγουροξυπνώ (βλ. λέξη).

**αγγουροξυπνώ** (ρήμ.): ξυπνώ πρώω-  
ρα, δεν κοιμούμαι αρκετά.

«εγγουροξυπνησες φαίνεται και για κειο-  
νά 'σαι όλο φυσές από τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγγουρος (βλ.  
λέξη) + ξυπνώ (εξ + υπνώ).

**άγγουρος, -η, -ο** (επίθ.): άγουρος, στην  
κοινή νεοελληνική, ανώριμος.

«άγγουρα 'ναι ακόμη τα σταφύλια και εί-  
ναι ζίδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) +  
ωρος (από το: ώρα) > άωρος > άουρος  
> άγουρος, το οποίο μεταπλάσσεται σε  
άγγουρος, κατ' αναλογία προς τη λέξη:  
αγγούρι (βλ. αγγουρά).

**αγγουροφαίνεται** (τрит. ρήμ.): κακο-  
φαίνεται, δείχνει δυσφορία για κάτι, δυ-  
στροπεί.

«εγγουροφάνηκέ ντου με τη-γ-κουβέντα  
απού του 'πα»

«αγγουροφαίνεται μου δα, μα δε μπορώ  
να κάμω κι αλλιώς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγγουρος + φαί-  
νομαι (-εται).

**αγιάερτος** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): αυτός που  
δεν έχει γυρισμό / μεταφορικά: ο θάνατος.  
«στον αγιάερτο να πας» (βρισιά/κατάρα)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό)  
+ γυρνά > γιαέρνω στο κρητικό ιδίωμα.

**αγιάρι** (το) (ουσ.): σωφροσύνη, σοβα-  
ρότητα, ισορροπημένη σκέψη.

«Γαμπρέ μου, που παντρεύεσαι, κάμε το  
νου σου αγιάρι, / γιατί του γάμου ο ζυγός  
είναι βαρύ γομάρι.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ayar (= ταίρι,  
έλεγχος ακρίβειας π.χ. «ήκαμα στο κα-  
ντάρι αγιάρι»).

**αγίζι** (το) (ουσ.): κόψη, μυλιά / ορμή,  
φόρα.

«πάρε αγίζι και φώνιαζε την αλήθεια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ağız (= στόμα,  
κόψη, λαλιά, φουρνιά).

**αγιοδημητράκι** (το) (ουσ.): το χρυ-  
σάνθεμο. Λέγεται έτσι, γιατί ανθίζει γύ-

ρω στην περίοδο της εορτής του Αγίου Δημητρίου.

«εθίσανε τ'αγιοδημητράκια στην αυλή κι είναι 'να όμορφο πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγιος + Δημήτριος (υποκοριστικό: Δημητράκι).

**αγιοθύριδο** (το) (ουσ.): το προς ανατολάς παραθυράκι των ιερών ναών.

«άμε αφού το αγιοθύριδο να φωνιάζει του πιτρόπου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις λέξεις: άγιο + θυρίδιο (υποκοριστικό της θύρας) / θέμα: θυρ- + παραγ. τέρμα: -ίδιο > -ιδο.

**αγιοκωνσταντινάτο** (το) (ουσ.): χρυσό ή χάλκινο παλαιό νόμισμα ή κόσμημα που έφερε την παράσταση των Μεγάλου Κωνσταντίνου και της Αγίας Ελένης.

«λένε πως εκείά στο Λιμνάκαρο σκάφτουνε και βρίσκουνε αγιοκωνσταντινάτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα άγιος + Κωνσταντίνος.

**αγιομήσι** (το) (ουσ.): πανηγύρι, εορτή κάποιου Αγίου.

«δα να 'ρθεις θες, να πάμε στ'αγιομήσι τ'Αϊ-Γιαννού του Καμπίτη;»

«μεγάλο αγιομήσι γίνεται την ημέρα τση Παναγίας τση Κρουσταλλένιας»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τα: αγίου + μνήμη (αγιομνήσιον > αγιομνήσι > αγιομήσι, με την αποκοπή του -v-).

**αγιομησώτης** (ο), **αγιομησώτισσα** (η) (ουσ.): πανηγυριώτης, -ισσα.

«έρχονται οι αγιομησώτες από την Αγία Μαρίνα»

**Ετυμ.** Από το: αγιομήσι (βλ. λέξη) / θέμα: αγιομησ- + παραγ. τέρμα: -ώτης, -ώτισσα.

**αγιοτικά** (τα) (ουσ.): μικροαντικείμενα θρησκευτικής σημασίας.

«τ'αγιοτικά δε-v-τα πετούνε, τα καίνε στη -μ-παρασθιά»

**Ετυμ.** Από το: άγιος (εκ του: άγος = εξάγνιση).

**αγκάβανος** (ο) (ουσ.): ακανθώδες φυτό, με λουλούδια έντονου ροζ χρώματος, είδος γαϊδουράγκαθου (το επιστημονικό του όνομα είναι «σίλυβον το μαριανόν» - *silybum marianum*). Χρησιμοποιείται ως βότανο για τη θεραπεία της χολής και ως αποτοξινωτικό.

«γεμάτο αγκαβάνους είναι το χωράφι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: άκανθα. Κατ' άλλους, προέρχεται από τα: αγαύη (το φυτό: αθάνατος) + άκανος (= είδος αγκαθιού) ή από το τουρκικό: *gevan* ή *kenan* + πρόθεμα: -α.

**αγκάθι**<sup>4</sup> (το) (ουσ.): εκτός των σημασιών που έχει η λέξη αυτή στην κοινή νεοελληνική (*αιχμηρή απόφυση φύλλων ή βλαστών δέντρων ή φυτών/κεντρί εντόμων/οδονηρή ενόχληση*), στη γλώσσα των Λασιθιωτών σημαίνει και επίπονο απόστημα. Για το άνοιγμά του έβαζαν, ως επίθεμα, μια κούπα κρεμμύδι με λάδι και σαπούνη, αφού το ζέσταναν πρώτα στη φωτιά.

«αγκάθι ήβγαλα στο ζερβό μερί και για κειόνονά το 'χω μπαμπαρολιασμένο με λάδι και κρομμύδια, μπα κι ανοίξει κι αλαφρώσω μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: άκανθος (= ακιδωτό φυτό), υποκοριστικό: ακάνθιον > ακάνθι > αγκάθι (με μετάθεση και τροπή του -v- σε -γ-).

4. Οι λέξεις με αστερίσκο υπάρχουν και στην κοινή νεοελληνική. Σημειώνονται εδώ για τους λόγους που αναφέρθηκαν στο εισαγωγικό μέρος του παρόντος λεξικού.

**αγκαθίτης** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): είδος εδάδιμου μανιταριού.

«*τσ' αγκαθίτες να μαζώνεις, να μη-γ-κόβγεις άλλους αμανίτες αφού ψακώνουνε*»

**Ετυμ.** Από το: αγκάθα (<άκανθα), πιθανόν, επειδή τα μανιτάρια αυτά φύονται κοντά σε αγκαθωτούς θάμνους / θέμα: αγκαθ- + παραγ. τέρμα: -ίτης.

**αγκαθοκολιά** (η) (ουσ.): ακανθώδες, άγριο δηλητηριώδες φυτό.

«*εδηλητηριαστήκανε στο Μέσα Λασίθι τρία κοπέλια, γιατί εφάγανε αγκαθοκολιές*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άκανθα + κόλον (το φυτό που απολήγει σε ακανθώδη λουλούδια).

**αγκαθορόδι** (το) (ουσ.): άγριο ραδίκι που βγαίνει από τα κλαδιά αγκαθωτού θάμνου και είναι ιδιαίτερα εύγεστο. Τον θάμνο αυτόν τον χρησιμοποιούσαν, σε αποξηραμένη μορφή, για να φράζουν το στόμιο σταμνιών. Για τον λόγο αυτόν λέγεται και σταμναγκάθι, ενώ εξαιτίας της πικρής γεύσης του ονομάζεται και πικρορόδι.

«*γεμάτος ειν' ο τόπος αγκαθορόδι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αγκάθι (αγκαθο-) + ροδίκι > ροδίκι (λατινικά: radix, -icis = ρίζα).

**αγκάλη\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη σημασία που έχει η λέξη αυτή στα νέα ελληνικά, ο όρος αγκάλη υποδηλώνει κόλπο επίπεδου εδάφους που σχηματίζεται μεταξύ ορεινών όγκων. Ενίοτε, ο όρος αυτός χρησιμοποιείται, για συγκεκριμένες περιοχές, και ως όνομα τοποθεσίας.

**Ετυμ.** Από τη ρίζα: αγκ- + παραγ. τέρμα: -άλη (ίδιας ρίζας με το άγκος (= καμή)).

**αγκαλιά\*** (η) (ουσ.): εκτός από τις σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη αυτή στα νέα ελληνικά, οι οποίες ισχύουν και για το υπό εξέταση ιδίωμα, ο όρος αγκαλιές υποδήλωνε παλαιότερα στο Λασίθι μεγάλες δέσμες θερισμένων σιτηρών, τις οποίες άφηναν καταγής, ανά διαστήματα, οι θερίστρες. Τις αγκαλιές μάζευαν οι βοηθοί τους (άνδρες ως επί το πλείστον) και τις έδεναν με τα δεματικά (βλ. λέξη) σε δεμάτια, τα οποία κουβαλούσαν με μεταφορικά ζώα στα αλώνια. «*κάμε τσ' αγκαλιές δεμάθια*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αγκάλη (βλ. λέξη) / θέμα: αγκαλ- + παραγ. τέρμα: -ιά.

**αγκανάρω** (ρήμ.): βλ. εγκανάρω.

**αγκαραθιά και αγκαρασθιά** (η)

(ουσ.): θάμνος παρόμοιος με τη φασκομηλιά. Βγάζει ένα είδος σκόνης που ερεθίζει τα μάτια. Το επιστημονικό του όνομα είναι: *φλωμής η αμαλλωτή* (phlomis lanata).

«*Η Κεφάλα είναι γεμάτη αγκαρασθιές*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + κάρα (= κεφαλή) > άκαρος, εξ ου αγκάρανθος, με την τροπή του κ- σε -γκ- και την προσθήκη της λέξης: ανθός, της οποίας η κατάληξη τρέπεται σε -θιά ή -σθιά. Η ετυμολογία από τη λέξη άκανθα δε ευσταθεί, γιατί η αγκαρασθιά δεν έχει αγκάθια.

**αγκιλώνω, -ομαι** (ρήμ.): τρυπώ με αγκάθι ή με μυτερό αντικείμενο / παθητικό: πιάνομαι από αγκάθι ή από άλλο μυτερό αντικείμενο, τσιμπιέμαι.

«*αγκιλώνουνε οι γαϊδουραγκάθες, μόνο βλέπου από πού περνάς*»

«*εκαθάριζα το χωράφι από τσι βάτους κι εγκιλώθηκα*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ακίς, με την ανάπτυξη του -γ- πριν από το -κ- και του -λ- πριν από την κατάληξη -ώνω. (ακίς > ακιλώνω > αγκιλώνω). Από άλλους γράφεται αγκυλώνω και ετυμολογείται από το: αγκύλη (αγκύλος). Αποψήμας, την οποία εκφράζουμε με επιφύλαξη, είναι ότι πρόκειται για δύο διαφορετικά ρήματα (βλ. και αγκυλώνω).

**αγκίνιαστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει εγκαινιασθεί / (επί ενδυμάτων ή υποδημάτων) αυτό που δεν έχει φορεθεί / (επί σκευών και μηχανημάτων) αυτό που δεν έχει χρησιμοποιηθεί.

«αγκίνιαστο 'χω ακόμη το ρασίδι από μου 'φανε η γυναίκα μου»

**Ετυμ.** Βλ. αγκίνιος.

**αγκίνιος, -α, -ο** (επίθ.): καινούργιος, αχρησιμοποίητος, αφόρετο (επί ενδυμάτων ή υποδημάτων).

«δυο αλλάζες σώρουχα έχω ακόμη αγκίνιες»

«αγκίνια 'χω τα παπούτσα που εγόρασα με τα χαρούπια από εμάζωζα οφέτος»

**Ετυμ.** Από το αν- (στερητικό) και το ρήμα: εγκαινιάζω (εν + καινός) > ανεγκαινιάστος > αγκίνιαστος > αγκίνιος.

**αγκίσσαρος (ο) και αγκισαρά (η)**

(ουσ.): είδος θάμνου, η αλαδανιά.

«τσ'αγκισαρές τσι κοπανίζουνε, για να βγάλουνε το γιατρικό από 'χουνε τα φύλλα ντως»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κίστος (= αλάδανος: είδος φρυγανοειδούς φυτού της οικογένειας των κιστοειδών), με την ανάπτυξη του προθεματικού α- και του ευφωνικού -γ- / θέμα: κιστ- > κισ- + παραγ. τέρμα: -αρος / -αρά.

**αγκουανό και γκουανό (το)** (ουσ.): λίπασμα.

«α δε βάλομε αγκουανό σσι πατάτες, δε βγάνομε πράμα»

«εφέρανε ομές τ'αγκουανά στην αποθήκη του συνεταιρισμού»

«το γκουανό ελείφτηκα και δεν εποφύττωσα τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από την ισπανική λέξη: guano / huano (= κοπριά).

**αγκουσεμένος, -η, -ο** (επίθ.): αγκωμένος, πιεσμένος, στενοχωρημένος, αυτός που βρίσκεται σε δύσκολη θέση.

«Αγκουσεμένο σε θωρώ, κάνε κουράγιο φως μου, / μα δα περάσει ο καιρός να γίνεις σύντροφός μου.» (κρητ. δίστιχο) (Αναστασάκης, 1996:10)

**Ετυμ.** Από το αγκουσεύω που προέρχεται από το ενετικό: angossa (= αγωνία, άγχος). Κατ' άλλη άποψη, παράγεται από το αρχαιοελληνικό: ογκώ (= καθιστώ κάτι ογκώδες, διαστέλλω) με την τροπή του -ο- σε -α-.

**αγκούτσακας (ο)** (ουσ.): αγριαχλαδιά, δένδρο με μεγάλα αγκάθια.

«εκάρφωσέ μου ένας αγκούτσακας και επρήστηκε ο πόδας μου»

«εκέντρισε όλους τσ'αγκουτσάκους και τσι 'καμε απιδιές»

**Ετυμ.** Προήλθε, πιθανόν, από τη σύμφυση των λέξεων: ακίς, -ίδος (αγκίδα στην Κρήτη) + κούτσακας (κουτσάκι = πάσσαλος) ή από το τουρκικό: göse ( = παλούκι).

**αγκουτσουνάδα και κουτσουνάδα (η)** (ουσ.): παπαρούνα.

«γεμάτος αγκουτσουνάδες είναι ο τόπος»

**Ετυμ.** Αβέβαιη. Πιθανόν αποτελεί μετάπλαση της λέξης: κοκκινάδα.

**αγκριγιά** (η) (ουσ.): άσχημη οσμή που αναδίδουν οι τράγοι και οι κριοί, όταν βρίσκονται σε κατάσταση οχείας / βαρβατίλα.

«αγκριγιά βρομεί ο τόπος από τσι κριγούς και δε μπορ'α περάσεις μούτε από τη στράτα»

**Ετυμ.** Από το: αγκρίζω (βλ. λέξη).

**αγκρίζω και αγγρίζω** (ρήμ.): διεγείρω σεξουαλικά, ερεθίζω (επί ζώων) / μεταφορικά επί ανθρώπων: εξαγριώνω.

«αγκρισμένος είναι ο κριγιός μόνο μη-ν-του σιμώνεις, να μη σου δώσει κιαμνιά-γκουτουλιά»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το μεσαιωνικό: αγγρίζομαι (= ερεθίζομαι). Μπορεί, επίσης, να προέρχεται από το: άγριος με την τροπή του -γ- σε -γγ- ή -γκ- και το παραγ. τέρμα: -ίζω. Απαντάται ως αγγρίζομαι (= ερεθίζομαι) στον Ησύχιο και στο λεξικό Σούδα.

**αγκριφώνω** (ρήμ.): αγκιστρώνω, γατζώνω.

«στη λεβεντιά 'χω τη ψυχή μου αγκριφωμένη απόσταν εκατάλαβα το-γ-κόσμο»

«εγκρίφωσα στο-ν-τράφο»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του: άγκος (= κάμψη, κοιλιάς).

**άγκρουστας** (ο) (ουσ.): είδος άγριου χόρτου, με ιαματικές ιδιότητες.

«εγέμισε το χωράφι άγκρουστα»

«ανε σε πονούνε τα νεφρά σου, βράσε άγκρουστα να πεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: άγρωστις (= αγριάδα).

**αγκυλώνω\***, **-ομαι** (ρήμ.): πιάνω κάτι με καμπύλο μέσο / παθητικό: πιάνομαι από κάτι το κυρτό. Σύμφωνα με άλλους συγγραφείς, το αγκυλώνω έχει και την

έννοια του τρυπώ με αγκάθι ή του κεντρίζω, άποψη την οποία δεν θεωρούμε ορθή με βάση την ετυμολογία του ρήματος, συμφωνώντας ως προς το ζήτημα αυτό με τον Πιτυκάκη (2001).<sup>5</sup>

«σέλωσε ένα σίντερο ν'αγκυλώσεις το -γ-κουβά από 'πεσε στο πηγιάδι μέσα να τονε βγάλεις απάνω»

«δ'αγκυλωθώ θέλει με τούτανέ τα τέλια από κρέμουνται γύρου-γύρου»

**Ετυμ.** Από το: αγκύλι(ον) = κρίκος (εκ του αρχαιοελληνικού: άγκος = καμπή), υποκοριστικό της λέξης: αγκύλη. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να σημαίνει: τρυπώ με αγκάθι. Τη σημασία αυτή έχει το ρήμα: αγκιλώνω που, κατά τη γνώμη μας, παράγεται από το ακίς (βλ. αγκιλώνω).

**αγκυνάρι** (το) (ουσ.): το γαμψωτό τμήμα από τσίγκο που υπάρχει στο άνω άκρο του αδραχτιού.

«εβγήκε τ'αγκυνάρι από τ'αρδάκι και πώς δα κλώθω εδά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αγκύλιον (= κρίκος), αγκυλάρι > αγκυνάρι, με την τροπή του -λ- σε -ν-. Ο Ξανθινάκης, ο οποίος γράφει τη λέξη αυτή με -ι-, την ετυμολογεί από το μεσαιων. ογκινάριον (υποκοριστικό του όγκινος = άγκιστρο).

**αγλάκι** και συνηθέστερα **γλάκι** (το) (ουσ.): τρέξιμο.

«στο αγλάκι τονε επήρανε και τονε εφτάζανε»

«ήπαιζε γλάκι και επήε ογλήγορα»

**Ετυμ.** Από το: γλακώ (βλ. λέξη). Το αγλάκι σχηματίζεται από το: γλάκι με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α-.

5. Στο εξής, όπου μνημονεύεται ο Πιτυκάκης, αναφερόμαστε στα σχετικά για κάθε περίπτωση λήμματα του λεξικού του (έκδοση 2001) χωρίς να σημειώνεται χρονολογία.

**αγλακιά** και συνηθέστερα **γλακιά** (η) (ουσ.): το πολύ γρήγορο τρέξιμο σε μικρή απόσταση.

«*μνιαν αγλακιά ήκαμε και τον ήφταζε*»  
«*παίξε μνια γλακιά να πα να φέρεις το σκαπέτι από τον άλλο-γ-κήπο*»

**Ετυμ.** Από το: γλακώ (βλ. λέξη). Το αγλακιά σχηματίζεται από το: γλακιά με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α-.

**αγναντίζω** και **γναντίζω** (ρήμ.): δεν σημαίνει αγναντεύω, αλλά αντιλαμβάνομαι, καταλαβαίνω, κατανοώ.

«*αγναντίζεις, μπρε, ίντα σου λέω;*»  
«*πράμα δε γναντίζεις ετουλόγου σου*»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το τουρκικό: agnamak, το οποίο, όμως σημαίνει στριφογυρίζομαι, τρίβομαι και χρησιμοποιείται επί ζώων. Πιθανόν, θα ήταν ορθότερο να αναζητηθεί η ρίζα της συγκεκριμένης λέξης στο θέμα του ρήματος: γιγνώσκω.

**αγναφόπετσο** (το) (ουσ.): ανεπεξέργαστο παχύ χοιρινό δέρμα που οι τσαγκάρηδες έβαζαν, παλαιότερα, στις σόλες των υποδημάτων κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Λεγόταν και αμερικάνικο πετσί.

«*ανε πας στη Χώρα, να μου πάρεις μνια-ολιά αγναφόπετσο να το βάλω στα στιβά-νια μου εδά το καλοκαίρι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγναφος (= ο χωρίς επεξεργασία, χωρίς λεύκανση, ο τραχύς) + πετσί.

**αγόγλωσσος** (ο) (ουσ.): βρώσιμο, άγριο φυτό με παχιά αδρά φύλλα σε σχήμα γλώσσας βοοειδούς. Το επιστημονικό του όνομα είναι *anchusa azurea*. Περιέχει, σε υψηλή ποσότητα, βιταμίνη Ε.  
«*ήφερε μνια μαντιλιά αγόγλωσσους*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τα: άγαν + γλώσσα (μεγάλη γλώσσα). Κατ' άλλη άποψη, είναι σύνθετο από τα: α- (προσθ.) + βους (γεν. βοός) + γλώσσα. Το -β- της λέξης βους τρέπεται σε -γ- και η δίφθογγος -ου- σε -ο-.

**αγούδουρος** (ο) (ουσ.): θαμνώδες φυτό, το οποίο ευδοκimeί στην Κρήτη. Χρησιμοποιόταν για την κατασκευή πρόχειρων σαρώθρων (αγουδοπαρασύρων) με τα οποία σκούπιζαν τα αλώνια, καθώς και ως υπόστρωμα πάνω στο οποίο τοποθετούνταν για αποξήρανση σταφύλια και σύκα.

«*κάμε μνια-μ-παρασύρα με τον αγούδουρο να παρασύρεις τ'αλώνι*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: βόδορος (= γδάρτης ζώων, επειδή το συγκεκριμένο φυτό τσιμπάει) + α- (επιτατικό) και την τροπή του -βο- σε -γου-.

**αγριαγγουρά** (η) (ουσ.): άγριο φυτό του οποίου τα φύλλα και οι καρποί μοιάζουν μ' αυτά/ούς της ήμερης αγγουριάς. Τα φύλλα του έχουν θεραπευτικές ιδιότητες.

«*βάλε 'να φύλλο τσ'αγριαγγουράς εκεία από πονείς*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγριος + αγγουρά (βλ. λέξη).

**αγριαγκινάρα** (η) (ουσ.): άγρια αγκινάρα, αγκινάρα με φύλλα που τσιμπούν.  
«*βλεπητά καθάριζε τσ'αγριαγκινάρες να μη σε τσιμπήσουνε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγρια + αγκινάρα (εκ του αρχαιοελληνικού: κινάρα).

**αγριάδα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τις σημασίες που έχει η λέξη αυτή στην κοινή νεοελληνική, όπως: *αγριότητα*, *σκληρότητα*, στο εξεταζόμενο ιδίωμα σημαίνει

και ακαλλιέργητη περιοχή, γεμάτη από άγρια χόρτα και θάμνους / αγριόχορτα.

«όλη τούννηιέ η αγριάδα να πάει ίσαμε τη-γ-κορφή είναι δική μας»

«όλο αγριάδα είναι το χωράφι σου»

«μόλαρε τα οζά να φάνε την αγριάδα»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: άγριος (= τραχύς, ακαλλιέργητος) / θέμα: αγρι- + παραγ. τέρμα: -άδα.

**αγριεύγω** (ρήμ.): εκδηλώνω εχθρική διάθεση, απειλώ, γίνομαι σκυθρωπός / εξαγριώνω (αγριεύω στην κοινή νεοελληνική).

«εσίμωσα στο σπίτι κι εγρίεψέ μου ο σκύλος»

«μη-ν-τον αγριεύεις, γιατί δα σου χυθεί»

«αγριεύει ο καιρός»

**Ετυμ.** Από το: άγριος > αγριεύω στην κοινή νεοελληνική > αγριεύω στην κρητική διάλεκτο.

**αγριμολογώ** (ρήμ.): κυνηγώ άγρια ζώα. «παλιά, όντε υπήρχανε δάση στα βουνά, λένε πως εγριμολογούσανε μερδικοί άθρώποι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αγρίμι + -λογώ < λέγω.

**αγριόκατος** (ο) (ουσ.): άγριος γάτος. «αυτός είναι αγριόκατος και δε μπαίνει στο σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγριος + γάτος (κάτης στην κρητική διάλεκτο).

**αγριομάρουλο** (το) (ουσ.): άγριο φυτό του οποίου τα φύλλα μοιάζουν μ' αυτά του ήμερου μαρουλιού.

«σε κειονά το-ν-τόπο φυτρώνουμε αγριομάρουλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγριος + μαρούλι.

**αγριοξανοίγω** (ρήμ.): αγριοκοιτάζω, ρίχνω απειλητικές ματιές.

«γιάντα μ' αγριοξανοίγεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγριος + ξανοίγω (εξ + ανοίγω).

**αγριοροδαρά** (η) ή **αγριόροδο** (το)

(ουσ.): αγριολούλουδο, ιδιαίτερα το άγριο τριαντάφυλλο, γνωστό και ως παιωνία.

Τις αγριοροδαρές που φύονται, συνήθως, σε ορεινές πετρώδεις περιοχές, τις μάζευαν, παλιότερα, τα παιδιά για να στολίσουν τον Επιτάφιο ή τον λεγόμενο «Λάζαρο» (βλ. λέξη).

«εθίσανε οι αγριοροδαρές κι είναι ένα όμορφο πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγριος + ρόδο > ροδαρά.

**αγριοσέλινο\*** (το) (ουσ.): βλ. σταφυλίνακας.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άγριος + σέλινο.

**αγροίκτητος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει ακουστεί / ο ανυπάκουος.

«αγροίκτητο είναι τέθιοιο πράμα»

«τέθιοιος αγροίκτητος άθρωπος δεν εξαναγίνηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + γροικώ (βλ. λέξη) > γροικητός, με αναβίβαση του τόνου (α + γροίκτη + τος).

**αγρυπνιά** (η) (ουσ.): αγρυπνία ή αγρύπνια στην κοινή νεοελληνική, νυκτερινή παράκληση ή εκκλησιαστική τελετή.

«αγρυπνιά δα να 'χουνε απόψε, μόνο να πάμε στην εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το: αγρυπνία της κοινής νεοελληνικής (εκ του άγρυπνος - αγρώ + ύπνος).

**αγώι\*** (το) (ουσ.): μεταφορά, το φορτίο ενός μεταφορικού ζώου (γαϊδάρου ή μου-



λαριού ή αλόγου). Υποδηλώνει, επίσης, τη διαδρομή, την οποία κάνει ο αγωγιάντης κατά τη μεταφορά φορτίου με ζώο. Στην κοινή νεοελληνική, η λέξη αγώι ή αγώγι σημαίνει φορτίο που μεταφέρεται με αμοιβή (κόμιστρο), σημασία την οποία διατηρεί και στο εξεταζόμενο ιδίωμα.

«*Τ'αγώι ζυπνά τον αγωγιάντη.*» (παροιμία)

«*πού το πας τούτονά τ'αγώι;*»

«*πόσο θες για τ'αγώι ίσαμε τα Κερατίδια;*» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: αγώγιον που παράγεται από το ρήμα άγω (= οδηγώ).

**αδέ** (συνδ.): αν δεν.

«*αδέ 'ρθεις στο σπίτι, δε θα ξαναπατήσω και 'γώ στο δικό σου*»

**Ετυμ.** Σύμφυση των: αν + δεν.

**αδείπνητος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που μένει χωρίς δείπνο.

«*Απ'ανημένει από τη γειτονιά σκουτελικό αδείπνητος κοιμάται.*» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνητο από τα: α- (στερητικό) + δειπνώ / θέμα: δειπνη- + παραγ. τέρμα: -τός, με αναβίβαση του τόνου.

**αδεμής:** ειδημή, ειδάλλως / διαφορετικά.

«*να μου δώσεις τα παχτωτικά, αδεμής θα σε πάω στο δικαστήριο*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ει δε μη.

**αδερφίδες** (οι) (ουσ.): αδελφές.

«*η Μαρία και η Ελένη είναι αδερφίδες*»

**Ετυμ.** Από το: αδελφές (κατάληξη -ίδες) και τροπή του -δ- σε -φ-.

**αδερφοδιώκτης\*** (ο) (ουσ.): αυτός που διώχνει τ'αδέρφια του. Σύμφωνα με παλιά πρόληψη, ορισμένα πρωτότοκα παι-

διά ήταν καταραμένα και δεν άφηναν τα μεταγενέστερα νεογνά να επιζήσουν (ήταν αδερφοδιώκτες). Για την εξάλειψη της κατάρας αυτής έβαζαν το πρωτότοκο παιδί μέσα σε φούρνο και το ανάγκαζαν να ομολογήσει ότι αγαπά τ'αδέρφια του (βλ. περισσότερες λεπτομέρειες στο: Τζιράκης, 2000: 45-46).

«*λένε πως το πρώτο ντως κοπέλι έχει κατάρα αδερφοδιώκτη και για κειόνονά ποθαίνουνε τα αποδέλοιπα*»

**Ετυμ.** Σύνητο από τα: αδελφός (αδερφός στη γλώσσα των Κρητών) + διώκτης (παράγωγο του ρήματος διώκω).

**αδερφοπαίδια** (τα) (ουσ.): πρώτα ξαδέρφια, τα παιδιά αδελφών.

«*ο Μιχάλης και η Φωτεινή είναι αδερφοπαίδια*»

**Ετυμ.** Σύνητο από τα: αδερφός + παιδί.

**αδερφοκτός** (ο) (ουσ.): πνευματικός αδερφός, αυτός που συνδέεται με κάποιο πρόσωπο με τόσο ισχυρή φιλία, ώστε να επέχει θέση αδελφού.

«*ο Γιάννης είναι αδερφοκτός μου*»

**Ετυμ.** Σύνητο από τα: αδερφός + ποιώ (αδερφοποίητος > αδερφοποιτός > αδερφοκτός).

**αδερφομοίρι** (το) (ουσ.): το μερίδιο της κληρονομιάς που αντιστοιχεί σε έναν/μνιαν αδελφό/ή.

«*αδερφομοίρι είναι το χωράφι από 'χω στον Αγιάννη*»

**Ετυμ.** Σύνητο από τα: αδερφός + μοίρα (= μερίδιο).

**αδιάρμιστος, -η, -ο** (επίθ.): ατακτοποιήτος, ακατάστατος, ανοικοκύρετος (χρησιμοποιείται συχνά το επίρρημα: αδιάρμιστα).

«αδιάρμιστο ήφηκα το σπίτι και πώς δα  
'ρθούνε δα οι-γι-αθρώποι να το δούνε  
ετσά;»

«όμορφο 'ναι το κονάκι μου κι ας είναι  
κι αδιάρμιστο»

**Ετυμ.** Λέξη σύνθετη από τα: α- (στερη-  
τικό), την πρόθεση δια και το ουσιαστικό  
αρμός (αρμόζω > αρμίζω > αρμιστός).  
Κατ' άλλη εκδοχή, είναι παράφραση του  
επιθέτου: αδιαρρhythμιστος (= ατακτοποιή-  
τος).

**αδικοθανατίζω** (ρήμ.): αυτός που απο-  
θνήσκει άδικα, αυτός που πεθαίνει με βί-  
αιο τρόπο (συνώνυμο: κακοθανατίζω).  
«καλλιὰ ν' αδικοθανατίσω, παρά να προ-  
δώσω τη-μ-πίστη μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άδικος + θάνα-  
τος / θέμα: θανατ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**αδιμούρευτα** (επίρρ.): ειλικρινά, ξε-  
κάθαρα.

«κάτεχε αδιμούρευτα και μπιστικά πως  
αγαπώ σε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) +  
δίμouρος, εκ των δις + μούρη (= διπλο-  
πρόσωπος) (βλ. μούρη) > διμουρευομαι  
> διμουρευτός.

**άδικος\***, **-η**, **-ο**: το επίθετο άδικος έχει  
την ίδια σημασία με αυτή με την οποία  
απαντάται και στην κοινή νεοελληνική.  
Χρησιμοποιείται, όμως, στις εξής στε-  
ρεότυπες εκφράσεις που χαρακτηρίζουν  
τη διάλεκτο της Αν. Κρήτης και, κατ'  
επέκταση, το υπό εξέταση ιδίωμα:

**άδικο να σου λάχει** = φράση που υποδη-  
λώνει ήπια κατάρα (= κακό να σου τύχει)

**άδικα των αδικω** = πέρα για πέρα άδι-  
κα / μάταια.

**άδικο να μη σ' εύρει** = να μη σε βρει  
άδικο.

Συχνά, επίσης, χρησιμοποιείται η λέξη:

**αδικιά** (η) (ουσ.): άδικη ενέργεια, το  
αποτελεσμα άδικης πράξης / ζημιά (αδι-  
κία στην κοινή νεοελληνική).

«αδικιά 'ναι να του φάνε τη-μ-περιουσία  
ντου»

«ε, το κακοιμοίρη, αδικιά την ήπαθε»

**Ετυμ.** Από τα: α- (στερητικό) + δίκη, δί-  
καιο.

**αδόξαστος** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): Στην  
κοινή νεοελληνική, αδόξαστος σημαίνει  
ο μη δοξασμένος. Στο Οροπέδιο Λασιθί-  
ου, η λέξη αυτή υποδηλώνει, επιπρόσθε-  
τα, ευαίσθητο σημείο του σώματος (π.χ.  
το κεφάλι), το οποίο, όταν δεχθεί ισχυρό  
πλήγμα, αυτό αποβαίνει μοιραίο.

«τού 'παιξε στον αδόξαστο και τον ήφηκε  
στο-ν-τόπο»

«διάλε τον αδόξαστό σου»

«δα σου αλλάζω τον αδόξαστο»

Ενίοτε, χρησιμοποιείται με την ίδια ση-  
μασία (βλ. πρώτο παράδειγμα) και η φρά-  
ση: «δόξα πατρί»

«του την ήδωκε στο δόξα πατρί και δεν  
εσφάραξε»

**Ετυμ.** Λέξη σύνθετη από τα: α- (στερη-  
τικό) και το ρήμα: δοξάζω / θέμα: δο-  
ξαζ- + παραγ. τέρμα: -τός.

**αδρά\*** (επίρρ.): βλ. αδρύς.

**αδραμιθιά** (η) (ουσ.): είδος άγριου  
δένδρου από τους βλαστούς του οποίου  
κατασκευάζουν οι κρητικοί τις λεγόμε-  
νες κατσούνες (βέργες με γυριστή άκρη).  
Τις κατσούνες χρησιμοποιούν κυρίως οι  
βοσκοί είτε για να «ξωλαλούν» τα κου-  
ράδια τους είτε για να πιάνουν από τα  
πόδια προβατοερίφια.

«ήβρηκα μνιαν αδραμιθιά από 'χει κα-  
λά ζύλα για κατσούνες»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αδρός, -α, -ύ** (επίθ.): πυκνός, μεστός, τραχύς, με έντονα χαρακτηριστικά (αδρός στην κοινή νεοελληνική).

«αδρός άνθρωπος είναι»

Συχνή είναι η χρήση του επιρρήματος: αδρά (πληθυντ. του ουδετέρου), που σημαίνει: με τραχύ τρόπο και μεταφορικά: ακριβά.

«πολλά αδρά του 'φέρθηκες»

«δα το πλερώσεις αδρά»

**Ετυμ.** Από το: αδρός (αρχαιοελληνική λέξη).

**αδυνατός, -ή, -ό** (επίθ.): δυνατός (διαφορετικό από το: αδύνατος).

«αδυνατές του τσι 'παιξε»

«αδυνατά βάστα το σκοινί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (επιτατικό) + δυνατός (εκ του: δύναμαι).

**αέρας\*** (ο) (ουσ.): άνεμος.

Συχνά λέγεται η φράση: «έναν αέρα» με τη σημασία του: πολύ λίγο, παρά λίγο.

«έναν αέρα κι ήθελα πέσει στον εγκρεμό»

Στον πληθυντικό αριθμό (αέρες), η λέξη αυτή σημαίνει: ανοησίες, κούφια λόγια, ανεκπλήρωτες υποσχέσεις.

«αέρες κοπανίζεις σαφί»

«αέρες, αυτό θέλει κότσα να το κάμεις»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: αήρ (γεν. αέρος, πληθ. αέρες).

**αερινά** (επίρρ.): δροσερά λόγω φυσήματος του ανέμου ή ψυχρότητας του αέρα.

«στο Λασιθί είναι αερινά όλο το καλοκαίρι»

«ατά στο βορνό φυσά αέρας κι είναι αερινά»

**Ετυμ.** Από το: αέρας > αερινός (πληθ. ουδ. αερινά).

**αερινάδα** (η) (ουσ.): δροσιά.

«έλα επαέ από 'ναι αερινάδα»

«αερινάδα 'ναι σήμερα»

**Ετυμ.** Από το: αερινός / θέμα: αεριν- + παραγ. τέρμα: -άδα.

**αερινίζει** (τριτ. ρήμ.): δροσίζει / φυσά λιγάκι ο άνεμος.

«δα κάτσω επαέ απ'αερινίζει μνιαολιά, γιατί δεν υποφέρω τη-γ-κάψα»

**Ετυμ.** Από το: αερινός (βλ. λέξη).

**αέττητο** (το) (ουδ. επίθ.): κάτι (π.χ. ρούχο ή σκεύος) που δεν χαλάει, δεν φθείρεται εύκολα / κάτι του οποίου η χρήση διαρκεί για μεγάλο χρονικό διάστημα.

«αέττητο είναι τούτονέ το ρασίδι από φορώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + ήττα, αήττητος (= ακατανίκητος) > αέττηπος με την τροπή του -η- σε -ε.

**αζίλακας** (ο) (ουσ.): είδος μεγάλου αιωνόβιου δένδρου που φύεται συνήθως σε βουνά. Το επιστημονικό του όνομα είναι: *aurecus ilex*. Σε άλλες περιοχές της χώρας ονομάζεται Αριά ή Άριος Δρυς.

«στη Σελένα 'πο πίσω είναι ένα δάσος όλο αζίλάκους»

**Ετυμ.** Ετυμολογείται από το αρχαιοελληνικό: δίλαξ (= είδος δρυός).

**αζουδιά** (η) (ουσ.): κακοτυχία.

«την αζουδιά μου δε-ν-τηνε 'χει άνθρωπος»

**Ετυμ.** Από το: άζουδος (βλ. λέξη).

**άζουδος, -η, -ο** (επίθ.): άτυχος. Όσοι φέρουν ζούδο (βλ. λέξη) στο κεφάλι τους θεωρούνται τυχεροί άνθρωποι, ενώ αυτοί που δεν έχουν ζούδο (οι ά-ζουδοι) θεωρούνται άτυχοι.

«άζουδος άνθρωπος είναι, ο κακομοίρης»

«Άζουδος εγεννήθηκα κι άζουδος δα ποθάνω, / πιάνω τη μνια 'γαπητικιά την άλ-

λη τηνε χάνω» (Αναστασάκης, 1996:12)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + ζούδος (βλ. λέξη).

**αζώγυρος ή αζόγυρος** (ο) (ουσ.): είδος θάμνου με άσχημη μυρωδιά. Το επιστημονικό του όνομα είναι *anagyris foetida*. Είναι γνωστός και ως τραγάγκαθος ή ως βρομοξυλιά.

«αζωγύρους ήπιασα και βρομούνε τα χέρια μου»

**Ετυμ.** Κατά τον Ξανθουδίδη, προέρχεται από το: οζώγυρος (όζω + γύρω = βρομάω γύρω-γύρω). Η γραφή με -ο- (αζόγυρος) στηρίζεται στην άποψη ότι α' συνθετικό είναι το *όζον*, που παράγεται, επίσης, από το ρήμα: όζω.

**αζωντανεύγω και ζωντανεύγω** (ρήμ.): ζωντανεύω, αναλαμβάνω τις δυνάμεις μου / μεταφορικά: επαναδραστηριοποιούμαι.

«του θανατά ήτανε και με τα γιατρικά από του 'κάνανε εζωντάνεψε μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: αζωντανός (βλ. λέξη).

**αζωντανός, -ή, -ό** (επίθ.): ζωντανός στην κοινή νεοελληνική.

«αζωντανός είναι ακόμη ο παππούς σου;»

**Ετυμ.** Από το: ζωντανός με την προσθήκη του επιτατικού μορίου α-.

**αηλά** (η) (ουσ.): αγελάδα.

«πού τσι πας τσ'αηλές σήμερα;»

«ίντα δα βάλω τσ'αηλάς να φάει;»

«να ζέψομε τσ'αηλές»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη λέξη: αγελάς > αελιά > αηλιά > αηλά. Σε άλλες περιοχές της Αν. Κρήτης λέγεται: αηλιά ή αελιά και στη Δυτ. Κρήτη: αηλέ ή αελέ.

**αθάλη\*** (η) (ουσ.): στάχτη, ανθρακιά, χόβολη.

«βάλε το τσισβέ στην αθάλη να βράσει το νερό»

«σύρε όζω την αθάλη να πυρωθούμε μνιαολιά»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη λέξη: αιθάλη (= καπνιά), παράγωγο του αρχαιοελληνικού ρήματος: αίθω (= καίω, ανάπτω).

**αθάλια** (τα) (πληθ. ουδ. επίθ.): εύθραστα αμύγδαλα ή καρύδια.

«αθάλια αμύγδαλα κάνει τούτηνιέ η αμυγδαλιά»

«βάλε στο πανιέρι αθάλια αμύγδαλα να τα πάμε στην εκκλησιά να μνημονέψει ο παπάς τσ'αποθαμένους μας»

**Ετυμ.** Προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη: θαλλός (= τρυφερός, εύθραυστος), με απλοποίηση των δύο -λλ- σε ένα και την προσθήκη του επιτατικού μορίου: α-.

**άθερο** (το) (ουδ. επίθ.): αθέριστο.

«άθερο επόμεινε το χωράφι στου Μπαγκάλη» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + θέρος (= θερισμός).

**Αθηνιά** (κυρ. όν.): Αθηνά.

**αθιβολεύγω** (ρημ.): κάνω αναφορά σε κάτι, διηγούμαι μια ιστορία, συζητώ για κάποιο ή για κάτι.

«κατά φωνή κι ο γάιδαρος, ίδια δα σ'εθιβολεύγαμε»

**Ετυμ.** Από το: αθιβολή (βλ. λέξη).

**αθιβολή\*** (η) (ουσ.): ιστόρηση, αναφορά σε κάτι ή σε κάποιον, ανάκληση κατά τον λόγο, συζήτηση.

«εκουβεντιάζαμε οσαργάς και εφέραμε την αθιβολή σου»

«ίδια δα 'χαμε την αθιβολή σου»

«Όταν ακούσω αθιβολή για χωρισμό και

*πόνο / σα-ν-το αδύνατο πουλί απ'το καημό μου λιώνω.*» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το βυζαντινό ρήμα: αναθιβάνω και αναθιβάλλω (= εξιστορώ, διηγούμαι). Κατά τον Χατζιδάκι προέρχεται από το: αντιβολή (= συζήτηση).

**αθίζω** (ρημ.): ανθίζω στην κοινή νεοελληνική.

*«εθίσανε οι αμυγδαλιές στο καταχείμωνο και δα τσι κάψει το χιόνι»*

**Ετυμ.** Από το: ανθίζω με την αποκοπή του -ν- (εκ του: α(ν)θ-ός + παραγ. τέρμα: -ίζω).

**αθόγαλο\*** (το) (ουσ.): ανθόγαλο ή ανθόγαλα στην κοινή νεοελληνική, τσίπα του γάλακτος. Την τσίπα αυτή μάζευαν οι παλαιότεροι Λασιθιώτες σε ειδικό κουρούπι ή τσουκάλι, την αλάτιζαν και όταν συγκεντρωνόταν αρκετή ποσότητα την έψηναν, ανακατεύοντάς την με κρίθινο αλεύρι. Από την επεξεργασία αυτή έβγαζαν το βούτυρο (βότυρο). Το υπόλειμμα αποτελούσε τη στάκα (βλ. λέξη). *«μάζωνε το αθόγαλο να κάμομε μνιαολιά βότυρο και στάκα»*

**Ετυμ.** Από το: ανθόγαλο (ανθός + γάλα) με την αποκοπή του -ν-.

**αθογαλοκούρουπο** (το) (ουσ.): το κουρούπι στο οποίο έβαζαν οι βοσκοί, συνήθως, το ανθόγαλο (βλ. προηγούμενη λέξη). Οι οικογένειες που δεν είχαν πολλά ζώα και παρήγαγαν μικρή ποσότητα ανθόγαλου χρησιμοποιούσαν είτε *«αθοτσικάλα»* είτε βάζα για το σκοπό αυτό.

*«μεγάλο 'ναι το αθογαλοκούρουπο αφού edιάλεξε και θαρρώ πως δε δα γεμίσει αθόγαλο»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αθόγαλο (βλ. λέξη) + κουρούπι.

**αθοκουτάλα** (η) (ουσ.): κουτάλα που χρησιμοποιείται για το ανακάτωμα της στάχτης / μεταφορικά: ανακατεύτρα.

*«είναι αυτή μνιαν αθοκουτάλα!»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άθος (= στάχτη) + κουτάλα (από το: κώταλις = κουτάλι).

**αθοκούφι** (το) (ουσ.): λάκκος στον οποίο πέφτει η στάχτη. Τέτοιος λάκκος υπήρχε κοντά σε ξυλόφουρνους ή σε καζαναριά και σπανιότερα σε τζάκια.

*«σύρε τον άθο παραόζω να πέσει στ'άθοκούφι»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άθος (= στάχτη) + κύπη (αναφέρεται στο λεξικό του Ησυχίου και σημαίνει κοίλωμα). Για το λόγο αυτό ο Χαραλαμπίδης (2001α:30) γράφει τον παραπάνω όρο ως αθοκούφη (η).

**αθολόγος** (ο) (ουσ.): οπή που υπήρχε στο κάτω μέρος των παλαιού τύπου πήλινων κυψελών, η οποία χρησίμευε για την είσοδο - έξοδο των μελισσών αλλά και για την αποστράγγιση της κυψέλης.

*«ζάνοιζε τσι κυψέλες τω μελισσώ να δεισ μπα να 'χει φράξει κιανέννας αθολόγος»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνθος (αθός με την αποκοπή του -ν-) + -λόγος < λέγω (με την έννοια του συλλέγω).

**αθομαντίλα και αθομαντήλα** (η)

(ουσ.): πανί το οποίο χρησιμοποιούνταν, παλαιότερα, για την παραγωγή σταχτόνερου. Το τοποθετούσαν πάνω σε ένα μεγάλο τσουκάλι ή άλλο ευρύχωρο δοχείο ή σε σκάφη, έβαζαν πάνω του στάχτη και στη συνέχεια έριχναν καυτό νερό, δημιουργώντας έτσι την αλουσά (αλισίβα), την οποία χρησιμοποιούσαν για το πλύσιμο των ρούχων ως απορρυπαντικό. Η αθομαντίλα λειτουργούσε ως φίλτρο.

*«ίντα 'καμες την αθομαντίλα και τηνε γυ-*

ρεύγω τόσηνιά ώρα, δα κρυγιάνει θέλει το νερό και δε δα κάμω την αλουσά;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άθος + μαντίλα (ή μαντήλα) (βλ. λέξεις).

**αθοπουτισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): σκονισμένος με στάχτη, σκονισμένος γενικά.  
«ίντα 'κανες και είσαι ετσά αθοπουτισμένος»

**Ετυμ.** Από τα: άθος (εννοείται κάθε μορφής σκόνη που μοιάζει με άθο) + πουτισμένος (αγνώστου ετύμου).

**αθός\*** (ο) (ουσ.): ανθός στην κοινή νεοελληνική, άνθος (το) / αποκορύφωση της ομορφιάς.

«μνια κόρη αθούς εμάζωνε κι αθούς εκορφολόγα» (στίχος από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)

«στον αθό τση νιότης τσης απάνω 'ναι»

**Ετυμ.** Από το: ανθός, με την αποκοπή του -ν-.

**άθος** (ο) (ουσ.): στάχτη.

«εκαήκανε όλα τα ζύλα και 'γέμισε η παρασθιά άθο»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού ρήματος: αίθω (= καίω) (αίθος = καύσωνας).

**αθότυρος\*** (ο) (ουσ.): αθότυρος στην κοινή νεοελληνική, είδος τυριού. Ο αθότυρος παρασκευαζόταν ως εξής: Αφού οι βοσκοί ή οι νοικοκυρές έβγαζαν από το προς τυροκόμηση γάλα τη μαλάκα (βλ. λέξη), έβραζαν τον ορό του γαλάτου που είχε απομείνει, του έριχναν λίγο από το αρχικό γάλα που είχαν κρατήσει, το λεγόμενο *ανέχυμα*, και ανακάτευαν καλά το μίγμα πολλή ώρα με το *διόνυσο* (βλ. λέξη). Έτσι, έβγαине η μυζήθρα στην

επιφάνεια του σιγλιού ή του τσουκαλιού, την οποία μάζευαν με μια τρυπητή κουτάλα και την τοποθετούσαν στα τουπιά. Ένα μέρος από αυτή το αλάτιζαν και το άφηναν να ξεραθεί και να γίνει αθότυρος.

«ήφερέ μας ο βοσκός έναν αθότυρο, γιατί βάνει τα οζά στα χωράφια από 'χομε στην Αλόιδα» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνθος (με αποκοπή του -ν) + τυρός (= τυρί).

**αθούμαλη** (η) (ουσ.): καυτή στάχτη, αθρακιά.

«βάλετε στην αθούμαλη δυο-τρεις πατάτες να ψηθούνε να τσι φάμε με τ'ελιές»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη σύμψηρηση των: άθος + αιθάλη.

**αθράκη** (η) (ουσ.): ανθρακιά, αναμμένα μισοτελειωμένα κάρβουνα.

«σάλεψε, μπρε, την αθράκη να πυρωθούμε»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα της λέξης: άνθραξ, -κος (άνθρακας), με την αποβολή του -ν-.

**αθρωπέυγω** (ρημ.): αθρωπέω στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, γίνομαι άνθρωπος, συμμορφώνομαι με τις κοινωνικές αρχές και αξίες, αποκτώ καλούς τρόπους συμπεριφοράς.

«εθρώπεψε εκείνος μνιαολιά από 'τανε σα-ν-το ζωντόβολο, όντε-ν-ήρθε επαέ»

**Ετυμ.** Από το: άνθρωπος, με την αποβολή του -ν- και την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -εύγω (αθρωπ- + εύγω).

**αιμοστάτης** (ο) (ουσ.): μέσο σταματήματος της αιμορραγίας / είδος δακτυλιδιού ή πέτρας που χρησιμοποιόταν, παλιότερα, για το σταμάτημα του αίματος.  
«ήνοιξε η μύτη ντου και δε σταματά, μό-

νο φέρε τον αιμοστάτη να του τονε βάλουμε να τονε σταματήσει η αιμορραγία»

**Ετυμ.** Από το: αίμα + ληκτικό επίθημα: -στάτης (εκ του: ίσταμαι).

**άιντε, άντεστε ή αντέστε** (προτρ. επιφών.): εμπρός, έλα, ελάτε.

«άιντε, κακορίσκε, να μασε δώσεις ένα χεράκι να φορτώσωμε το γάιδαρο»

«άιντε να φύγομε»

«άντεστε να κάτσετε επαέ, να ξεκουραστείτε μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: haydi (= άιντε, έμπαινε, κουνήσου).

**άιντε-άιντε** (επιφών.): επιφώνημα έκπληξης ή εμπαιγμού.

«άιντε-άιντε, ίντα 'καμες ατά;»

«άιντε-άιντε, κουζουλάδες κάνετε»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**αιράνι και αεράνι** (το) (ουσ.): αραχνοϋφαντο ύφασμα, πολύ λεπτό ύφασμα. Αιράνι λεγόταν και το λεπτό στρώμα τσιμέντου που έβαζαν πάνω από το φρέσκο μπετόν (π.χ. στις ταράτσες) για να γυαλίσει.

«βάλε κιανένα ρούχο, μόνο φορείς τούτονέ το αιράνι και δα ψοφήσεις από τη-γκρυγιάδα»

**Ετυμ.** Από την τουρκική λέξη: ayran (= αποβουτυρωμένο γάλα). Κατ' άλλη εκδοχή, παράγεται από τη ρίζα της λέξης: αραιός, με αναγραμματισμό της συλλαβής: -ραι-.

**ακαλίκωτος, -η, -ο** (επίθ.): ανυπόδητος, ξυπόλυτος (ακαλίγωτος στην κοινή νεοελληνική).

«Απού 'μαθ'ακαλίκωτος, εργά καλικωμένος.» (παροιμία)

«ακαλίκωτος προπατεί και σάικα δα μπεργωθεί»

**Ετυμ.** Ο Ξανθουδίδης θεωρεί ότι η λέξη καλίκι, από την οποία προκύπτει το καλικώνω, προέρχεται από το λατινικό: caliga (= υπόδημα). Αν δεχτούμε την ετυμολογία αυτή, το καλικώνω και τα παράγωγά του γράφονται με -ι-.

**ακαλλούργητος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει οργωθεί, δεν έχει καλλιεργηθεί.

«το χωράφι επόμεινε οφέτος ακαλλούργητο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + καλλουργητός < καλλουργώ (με αναβίβαση του τόνου).

**ακάνιαστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει βγάλει γένια, ο άπτερος νεοσσός.

«Στο νόμι μου επιάστηκε και παίρνει με τ'ασκέρι / μουζαλιμάκι ακάνιαστο εκείνο το σεφέρι»

(από το ποίημα: Ισμαήλ προς Αντόνιο του Τσικαλά).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) και το κάνα (= χνουδι εφήβων ή νεοσσών) > κανιάζω > κανιαστός.

**ακάμωτος, -η, -ο** (επίθ.): αγίνωτος, μη ώριμος.

«ακάμωτα είναι ακόμη τα σταφύλια και δε-ν-τρώγουνται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + καμωτός εκ του κάμνω > καμώνω.

**ακέντριστος, -η, -ο** (επίθ.): μη μπολιασμένος (επί άγριων δένδρων).

«ακέντριστες ήφηκε τσ'αντρικουκιές, κι αν ήθελα τσι κεντρίσει, δα να 'σανε εδά μεγάλες απιδιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + κεντρίζω (βλ. λέξη).

**ακέραμος** (ο) (ουσ.): μεγάλη στοίβα χιονιού, καμωμένη σε απάνεμο μέρος από το φύσημα του ανέμου.

«ακεράμους δα να 'χει καωμένους σσι Ποτάμους και πώς δα περάσουνε οι γονέοι σας τα οζά να 'ρθούνε απού τα Κερατίδια;»

**Ετυμ.** Πιθανόν από την αρχαιοελληνική λέξη: κέραμος (= κεραμίδι), με την έννοια του απάνεμου μέρους, και την προσθήκη του προθεματικού μορίου: α-.

**άκλερος, -η, -ο** (επίθ.): άτεκνος, χωρίς κληρονόμους (άκληρος στην κοινή νεοελληνική).

«άκλεροι επομείνανε, οι κακομοίρηδες, και ίντα δα τα κάμουμε τα «έχη» απού 'χουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το στερητικό μόριο α- και τη λέξη κλήρος (= το μερίδιο του καθενός, η μοίρα του στη ζωή, η κληρονομιά), με την τροπή του -η- σε -ε-.

**ακνά-ακνά** (επίρρ. έκφρ.): ίσα-ίσα, ακνά-ακνά στην κοινή νεοελληνική.

«ακνά-ακνά θωρώ»

«ακνά-ακνά φαίνεται»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο (πληθυντ. αριθμός) του επιθέτου: ακνός, -ή, -ό, με την τροπή του -χ- σε -κ- (ανομοίωση).

**ακολισαύρα** (η) (ουσ.): σαύρα.

«γεμάτος είναι ο τόπος ακολισαύρες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κόλος (= αυτός που έχει κολοβή ουρά) + σαύρα + το αθροιστικό μόριο α-.

**άκον-άκο(ν)** (επίρρ. έκφρ.): οπωσδήποτε, αναγκαστικά, χωρίς τη θέληση κάποιου (κατ' άλλους, γράφεται **άκων-άκω(ν)**).

«άκον-άκο να φύγουμε, πριχού ζετελέψομε τη δουλειά μας»

**Ετυμ.** Αποτελεί παράφραση των αρχαιοελληνικών επιθέτων: εκών-άκων.

**ακόνι\*** (το) (ουσ.): το μέσο που χρησιμοποιείται για το ακόνισμα κοφτερών εργαλείων.

«φέρε τ'ακόνι να τρίγομε μνιαολιά το μαχαίρι να κόβγει»

«Τα χωρατά είναι ακόνι του καβγά.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: ακόνη (παλαιότερο: άκαινα (= ακίς), υποκοριστικό: ακόνιον > ακόνι.

**ακονόπετρα\*** (η) (ουσ.): πέτρα που χρησιμοποιείται για το ακόνισμα μαχαιριών ή άλλων εργαλείων κοπής (π.χ. τσεκουριών, ψαλιδιών κτλ.).

«φέρε την ακονόπετρα να ακονίσουμε το μανάρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ακόνι (βλ. λέξη) + πέτρα.

**ακονυζά** (η) (ουσ.): θάμνος με έντονη μυρωδιά και κολλώδη φύλλα. Έχει φαρμακευτικές ιδιότητες. Το επιστημονικό του όνομα είναι: *κόνυζα το ελένιο*.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόνυζα (είδος παρασιτικού φυτού) + πρόθεμα: α-.

**άκοπο** (το): εκτός από τη σημασία: χωρίς κόπο ή χωρίς τομή, η λέξη αυτή (ουδέτερο του νεοελληνικού επιθέτου άκοπος) χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει τη μη εξόφληση αγαθών που έχουν πουληθεί.

«άκοπα 'χω ακόμη τα χαρούπια και δα πάω σήμερα στον έμπορα να τα ξεκόψομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + κόπτω (άκοπος > άκοπο).



**ακουρνοπόδι και κουρνοπόδι** (το) (ουσ.): είδος φαγώσιμου αρωματικού χόρτου που ευδοκίμει σε υγρά μέρη και διαπλέκεται, συνήθως, με άλλα φυτά.  
«*ακουρνοπόδια δα πάω να μαζώζω σ'έ-να-ν-τόπο απόυ κατέχω πως βγαίνουνε και δα τα κάμω τσιγαριστά*»

**Ετυμ.** Από το “*κορωνόπους*” του Θεόφραστου και του Διοσκουρίδη ή από το “*κορωνοπόδιον*” του Αετίου, που σημαίνει «το πόδι της κουρούνας» (κορώνης), διότι τα φύλλα του συγκεκριμένου χόρτου μοιάζουν με πόδι πτηνού (Βλ. την ιστοσελίδα: History of Greek foods).

**ακούω\*** (ρήμ.): εκτός από τη συνήθη σημασία της λέξης αυτής, ακούω σημαίνει και οσφραίνομαι. Το ακούω στο τρίτο πρόσωπο (ακούει), ακολουθούμενο από τις προσωπικές αντωνυμίες μου, σου του κτλ. έχει και την έννοια του *δύναμαι*. Το ίδιο ισχύει και στην περίπτωση κατά την οποία οι αντωνυμίες αυτές προτάσσονται του ρήματος.

«*από δέκα μέτρα αλάργο ακούω τη μυρωδιά σου*»

«*ίντα μαγερεύεις κι ακούεται η μυρωδιά, μας ανεδιάσεις στο στενό,*»

«*σα σ'ακούει έβγα όζω να παλέψομε*»

«*ακούει του και το κάνει*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**άκρα** (η) (ουσ.): εκτός από τη σημασία (άκρη) που έχει και στην κοινή νεοελληνική, η λέξη αυτή, χρησιμοποιείται και με την έννοια: α) του τέλους ή της καταστροφής σε ορισμένες φράσεις (π.χ. *ετσά που το λαλείς τούτονά το πράμα δα βρεις σγλήγορα την άκρα ντου*»), β) του μακρινού στις φράσεις: «*άκρα συγγενείς*», «*άκρα συγγένεια*».

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**ακράνυχο** (το) (ουσ.): το τμήμα του νυχιού που εξέχει.

«*μούτε στ' ακράνυχο ντου δε-ν-του μοιάζει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άκρο + νύχι (< όνυξ, -χος).

**ακριβαναθρεμμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ανατραφεί με ιδιαίτερη φροντίδα.

«*ακριβαναθρεμμένη την έχουνε τη-γκόρη ντως*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ακριβός + ανατρέφω > αναθρέφω (αόριστος του τρέφω: έθρεψα > έ + θρεπ + -σα).

**ακριβοχαιρετώ** (ρήμ.): χαιρετώ με ιδιαίτερη εγκαρδιότητα.

«*στη στράτα μου 'πάντηξε και μ'εκριβοχαιρέτηξε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ακριβός + χαιρετώ.

**ακριμνιός, -ιά, -ιό** (επίθ.): αυτός που βρίσκειται στην άκρη (ακρινός στην κοινή νεοελληνική).

«*το πιο ακριμνιό σπίτι του χωργιού εδιאלέζανε να πάρουνε*»

**Ετυμ.** Από το: άκρη / θέμα: ακρ- + παρ. τέρμα: -ινός > ακρινός > ακριμνιός.

**ακρόδωμα** (το) (ουσ.): το άκρο του δώματος, το οποίο αποτελούνταν, συνήθως, από πέτρινες πλάκες, οι οποίες προεξείχαν, για να προστατεύουν τους τοίχους από τα νερά της βροχής.

«*χαλασμένο είναι τ'ακρόδωμα και δα μπαίνει από το-ν-τοίχο το νερό στο σπίτι το χειμώνα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άκρο + δώμα (= επίπεδη στέγη παλαιού σπιτιού από δωματοχώμα).

**ακροσταβαρά** (η) (ουσ.): το άνω άκρο του σταβαριού, εξαρτήματος του ξύλινου αλετριού (ησιόδειο άροτρο), το οποίο συνέδεε το ποδάρι με τον ζυγό, μέσω των λούρων (συνδετικοί μεταλλικοί κρίκοι, βλ. λέξη).

«δέσε τ' αλέτρι από την ακροσταβαρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άκρο + σταβάρι (αρχαιοελληνικό: ιστοβοάριον).

**αλαβάρι** (επίρρ.) (γράφεται και ως **άλαβάρι**): τάχατες, μακάρι, εδώ που τα λέμε. «είπε, αλαβάρι, πως θα το σάσει σωστά» «να το κόψει θέλει ο νους του, αλαβάρι» «αλαβάρι, του χρόνου θα βγάλει ο κήπος πιο πολλές πατάτες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: Allah vire (= ο θεός να πέσει, μακάρι).

**αλαδανιά** (η) (ουσ.): είδος αρωματικού θάμνου από τον οποίο παράγεται το λάβδανο (βότανο). Η επιστημονική του ονομασία είναι «κίστος ο κρητικός».

«γεμάτος αλαδανιές είναι ο τόπος, σε κειονά το μέρος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λάδανον ή λήδανον (λατινιστί: la(v)danum), με την ανάπτυξη του προθεματικού α-.

**αλάι** (το) (ουσ.): συντροφιά, παρέα, ακολουθία, πομπή.

«ήρθε ο γαμπρός να πάρει τη νύφη με το αλάι ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: alay (= σύνταγμα, λεγεώνα, πομπή).

**αλάι-μαλάι** (επίρρ.): «έτι μάλλον», ακόμη περισσότερο.

«αυτός είναι μεσόκενος, αλάι-μαλάι ανε χει και πολλές δουλειές να κάμει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: alay-malay (= έτι μάλλον).

**αλάισι:** χρησιμοποιείται, συνήθως, ως επιφώνημα κατά τη συνομιλία με αρνητική ή περιπαιχτική σημασία.

«άσε τσι ψευθιές, αλάισι»

«άδικο να σου δώσει, αλάισι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: alayci (= πειρακτήρι, χλευαστής). Σύμφωνα με άλλη εκδοχή, προέρχεται από τη σύμφυση των λέξεων της φράσης: «καλά είσαι» > καλα - είσαι > αλαείσαι > αλάεισι (στην περίπτωση αυτή, υιοθετείται η γραφή: αλάεισι). Πρόκειται μάλλον περί παρετυμολογίας.

**αλαιτρουβ(ε)ιό και αλαιτριβιδ(ε)ιό και αλαιτριβουδ(ε)ιό** (το) (ουσ.): ελαιοτριβείο.

«να πάρουμε σειρά στ' αλαιτρουβ(ε)ιό, ν' αλέσομε τσ' ελιές»

**Ετυμ.** Παράφραση της λέξης: ελαιοτριβείο. Η γραφή με -ει είναι παλαιά.

**αλαιτρουβ(ι)άρης και αλαιτριβιδιάρης** (ο) (ουσ.): ο εργαζόμενος σε ελαιοτριβείο.

«ετοιμάσε πράμα να πάμε να κεράσομε τσ' αλαιτρουβιάρηδες, όντα θα μας αλέσουνε τσ' ελιές»

**Ετυμ.** Από το: ελαιοτριβείο > αλαιτρουβειό > αλαιτρουβιό > αλαιτρουβ(ι)άρης και αλαιτρουβιδιάρης.

**αλάκερος, -η, -ο** (επίθ.): ολόκληρος (ολάκερος στην κοινή νεοελληνική).

«ένα ψωμί αλάκερο ήφασ αμοναχός του»

**Ετυμ.** Από το: ολάκερος (όλος + ακέριος της κοινής νεοελληνικής), με την τροπή του αρχικού -ο- σε -α-.

**αλαμπλίρι**<sup>6</sup> (ερωτ. επιφών.): ποιος ξέρει; «αλαμπλίρι, πού γυρίζει;»

6. Από ορισμένους γράφεται ως δύο λέξεις: αλά μπλίρι και από άλλους αλαμπλίρι.

«αλαμπλίρι, ίντα του 'πανε κι εμάνισε;»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: Allah bilir (= ο θεός ξέρει).

**αλά μπρατσέτα**<sup>7</sup> (τρ. επίρρ.): αγκαζέ.  
 «τονε 'κρατούσε αλά μπρατσέτα και επη-  
 γαίνανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλά + μπράτσο (από το ιταλικό braccio που έχει τη ρίζα του στην ελληνική λέξη: βραχίων).

**αλάνι\*** (το) (ουσ.): αλητόπαιδο, βασανιστικό άτομο. Στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά δεν έχει τις σημασίες: πέρασμα μέσα από δάσος, ανοικτός χώρος σε κατοικημένη περιοχή, με τις οποίες απαντάται στην κοινή νεοελληνική.

«αλάνι εγίνηκες»  
 «εκειονά τ'αλάνι να μη-ν-το κάνεις πα-  
 ρέα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: alan (= κατακτητής). Πιθανόν, πρόκειται για δάνειο από το αρχαιοελληνικό: αλαίνω (= περιφέρομαι, πλανώμαι).

**αλανιάζω** (ρήμ.): βασανίζω, ταλαιπωρώ.

«αλανιάζει με να με τριγουνά ολημέρα»  
**Ετυμ.** Από το: αλάνι (βλ. λέξη) / θέμα: αλαν- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**αλαπούρι** (επεξ. επίρρ.): δηλαδή, αν και, παρόλο.

«αλαπούρι, δε μπορεί κι αποκειιάς γλακά ολοσβούριχτος κάτω»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από τα ιταλικά. Pure στα ιταλικά σημαίνει: και όμως, παρόλο.

**αλαργέρνω** (ρήμ.): απομακρύνομαι (αλαργεύω στην κοινή νεοελληνική).

«αλαργέρνεις και δε μπορώ 'α σε φτάζω»  
**Ετυμ.** Από το: αλάργ-ο (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -έρνω.

**αλάργο** (επίρρ.): μακριά (χρονικά και τοπικά) - απλοποιημένη γραφή.

«αλάργο-αλάργο εκάτσα να 'χω την ησυχία μου»

«αλάργο είναι ακόμη η Λαμπρή»

«αλάργο επήες τα πράματα και δε-ν-τα φτάνω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: alla larga (= σε μεγάλη απόσταση) ή το: allargare (= απομακρύνομαι).

**αλαργωπά** (επίρρ.): κάπως μακριά.

«αλαργωπά 'ναι ίσαμε την Αλόϊδα, μα θαρρώ πως θα φτάζομε, πρι βασιλέψει ο ήλιος»

**Ετυμ.** Από το: αλάργο (βλ. λέξη) / θέμα: αλάργ- + παραγ. τέρμα: -ωπά.

**αλατσερό** (το) (ουσ.): αλατιέρα, ξύλινο ή ορειχάλκινο κύπελλο στο οποίο κοπάνιζαν παλαιότερα το χοντρό αλάτι.

«φέρε τ'αλατσερό να κοπανίσομε τ'αλάτσι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: άλας, -τος / θέμα: αλατσ- (τσιτακισμός) + παραγ. τέρμα: -ερό.

**αλάτσι** (το) (ουσ.): αλάτι στην κοινή νεοελληνική / μεταφορικά: ουσία, περιεχόμενο μιας συζήτησης ή φράσης.

Στο πρώτο μπάνιο που έκαναν παλιότερα στα νεογέννητα η μαμή έριχνε αλάτι στο νερό για λόγους απολύμανσης προφανώς. Από εκεί προέρχεται η υβριστική φράση: «ανάθεμά τονε απού σου 'βανε τ'αλάτσι»

«πολύ αλάτσι ήβαλες στο φαΐ και το 'κάμες αλισάχνη»

«η κουβέντα απού σου 'πε έχει αλάτσι»

7. Γράφεται και ως αλαμπρατσέτα.

**Ετυμ.** Αλάτι στην κοινή νεοελληνική. Μετατροπή του τ- σε τσ- (τσιτακισμός).

**αλατσολιά** (η) (ουσ.): ελιά διατηρημένη μέσα σε άλμη.

«φέρε μερδικές αλατσολιές να τσι φάμε με τσ' οφτές πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλάτι (αλάτσ-, τροπή του τ- σε -τσ-) + ελιά (αντικατάσταση του -ε- από το συνδετικό φωνήεν -ο-).

**αλατσόπετρα** (η) (ουσ.): είδος κρυσταλλικής πέτρας που θρυμματίζεται εύκολα σε μικρά κομμάτια, όπως το ακατέργαστο αλάτι.

«γεμάτος αλατσόπετρες είναι ο τόπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλάτσι (βλ. παραπάνω) + πέτρα.

**αλαφρά** (επίρρ.): βλ. αλαφρύς.

**αλαφράδα** (η) (ουσ.): ελαφρότητα, ανακούφιση / ανοησία, περιορισμένη νόηση.

«μος ήδειασα το μισό σακί, ήνωσα την αλαφράδα»

«όλο αλαφράδες αμολέρνει»

«θαρρώ πως έχεις μνιασολιά αλαφράδα»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: αλαφρύς (< ελαφρύς).

**αλαφροκαμπανίζω** (ρημ.): ζυγίζω ελαφρά.

«ο καρπός έχει μερδικά άχερα κι αλαφροκαμπανίζει το τσουβάλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλαφρύς (< ελαφρύς) + καμπανίζω (από το καμπανός = ζυγαριά).

**αλαφρονούσης, -σα** (ο/η) (επ. θέσ. επίθ. χωρίς ουδ.): ολιγόμυαλος.

«θαρρώ πως είσαι μνιασολιά αλαφρονούσης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλαφρύς (αλαφρο-) εκ του ελαφρύς + νους > -νούσης.

**αλαφροκόκαλος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει ελαφρά κόκαλα, ο ευκίνητος, ο σβέλτος.

«αλαφροκόκαλος είναι και σύρνει πήδο δυο-τρία μέτρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλαφρύς (< ελαφρύς) + κόκαλο. (Η γραφή με ένα -κ- οφείλεται σε απλοποίηση).

**αλαφρύς** (και -ός), -ά, -ύ (και -ό) (επίθ.): ελαφρύς στην κοινή νεοελληνική.

«αλαφρύ είναι το τσουβάλι και μπορώ να το σκώσω»

Συχνή είναι η χρήση του επιρρήματος: αλαφρά (πληθυντικός του ουδετέρου):

«αλαφρά τσι 'φαε»

«αλαφρά πάτησέ το»

«αλαφρά-αλαφρά σύρε το»

**Ετυμ.** Από το: ελαφρύς της νεοελληνικής γλώσσας, με την τροπή του ε- σε -α-. Παλαιότερος τύπος: ελαφρός, -ά, -ό.

**αλαφρώνω** (ρήμ.): ελαφρώνω, μειώνω το βάρος / ελαττώνω τον πόνο (αλαφραίνω στην κοινή νεοελληνική).

«εβγάλαμε τσι πατάτες κι ελαφρώσαμε μνιασολιά από τσι δουλειές»

«ήβαλα μνιασολιά ρακή στο δόντι μου και με ελάφρωσε ο πόνος»

**Ετυμ.** Από το: αλαφρύς (ελαφρύς) > αλαφρώνω / θέμα: αλαφρ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**αλάφρωση** (η) (ουσ.): ελάφρυνση, ανακούφιση.

«μος ήπια το βραστάρι, ήνωσα αλάφρωση»

**Ετυμ.** Από το: αλαφρώνω (βλ. λέξη).

**αλειτρούητος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν πηγαίνει στην εκκλησία / ακοιτώνητος / κακόψυχος.

«ε, τον αλειτρούητο»

«με κειόνονά τον αλειτρούητο ήμπλεξες;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + λειτουργούμαι (με την έννοια του συμμετέχω στη θεία λειτουργία) > λειτουρηγός > λειτρουητός.

**αλειχήνα** (η) (ουσ.): λειχήνα.

«αλειχήνα ήβγαλε στη μούρη»

«αλειχήνες έχουνε τα χαράκια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λειχήν, -ήνος (εκ του ρήματος λείχω), με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α-.

**αλεπούδια** (τα) (ουσ.): εκτός από τα μικρά της αλεπούς (εναλλακτικό του αλεπούδακια), η λέξη υποδήλωνε τις σφήνες των αλευρόμυλων/νερόμυλων που χρησιμοποιούνταν για τη στερέωση της οδοντωτής ρόδας του μύλου με το αξόνι.

«βάλε καλά τ'αλεπούδια στη ρόδα του μύλου να σφίξει γερά με τ'αξόνι»

**Ετυμ.** Από το: αλεπού (πιθανόν λόγω της σφηνοειδούς μορφής των συγκεκριμένων εξαρτημάτων, όπως η μουσούδα της αλεπούς). Υποκοριστικό αλεπούδι.

**αλέργος, -α** (επίθ.): γρήγορος, προκομμένος, ζωντανός, χαρούμενος.

«αλέργος άνθρωπος»

«αλέργα κοπελιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: allegro (= χαρούμενος), με μετάθεση του -ρ.

**αλεσματίζω** (ρήμ.): προετοιμάζω σιτάρι, κριθάρι ή μιγάδι για άλεσμα.

«αλεσματίσε το σάρι να το πάω στο μύλο να τ'αλέσω»

**Ετυμ.** Από το: άλεσμα, γεν., -τος / θέμα: αλεσματ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**αλέστα\*** (η) (ουσ.) και (επίρρ.): ως ουσιαστικό σημαίνει: έφοδος, επίθεση / ως επίρρημα σημαίνει: επί ποδός, γρήγορα, σε ετοιμότητα (με τη σημασία αυτή απαντάται και στην κοινή νεοελληνική).

«με το που εχτύπησε η καμπάνα για τη φωθιά στο-γ-Καθάριο Λάκκο (τοποθεσία) όλο το χωργιό ήταν αλέστα»

«με θέλει να στέκομαι αλέστα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: allesto (στη γλώσσα αργκό). Κατ'άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ιταλικό: alla lesta (= επιτήδειος, επιδέξιος).

**αλεστικά\*** (τα) (επ. θέσ. ουσ.): αμοιβή που καταβάλλεται για το άλεσμα. Παλαιότερα, τα αλεστικά καταβάλλονταν, ως επί το πλείστον, σε είδος (π.χ. σε αλεύρι).

«Μπέστε σκύλοι, αλέσετε κι αλεστικά μη δώσετε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το ρήμα αλέθω (μέλλων παθητικός: θα αλεστώ) / θέμα: αλεστ- + παραγ. τέρμα: -ικός > αλεστικός > αλεστικά.

**άλεστος, -η, -ο:** αυτός που δεν έχει αλεσθεί.

«άλεστο ήφηκε ο μυλωνάς τ'άλεσμα, γιατί δεν εφύσανε αέρας και δεν ήλεθε ο μύλος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αν- (στερητικό) + αλέθω (αν + αλεστός > ανάλεστος και με την αποκοπή του να-: άλεστος).

**αλετρά** (η) (ουσ.): αυλακιά που ανοίγεται με το αλέτρι.

«σε τούτηνιέ την αλετρά να μη βάνετε πατάτες, γιατί δα περάσει ο καταπότης»

«σύρνε ντρέτες τσ'αλετρές»

**Ετυμ.** Από το: αλέτρι.

**αλετρόδεμα** (το) (ουσ.): το σχοινί, το οποίο προσδένεται στα κέρατα των ζώων και χρησιμοποιείται από το ζευγά για

την κατεύθυνσή τους κατά το όργωμα / τρόπο δεσίματος.

«φέρε τ'αλετρόδεμα να ζέσμε τα βούγια»

«κοντό 'ναι τ'αλετρόδεμα και δε φτάνει ίσαμε την έχερη»

«αλετρόδεμα δέσε το γάϊδαρο»

**Ετυμ.** Λέξη σύνθετη από τα: αλέτρι + δέμα (εκ του: δένω).

**αλευρογυρίζω** (ρήμ.): κυλίω κομμάτι ζύμης ή τρόφιμα (π.χ. ψάρι, φέτες κολοκυθιών κτλ.) σε αλεύρι, αλευρώνω / μεταφορικά: ρίχνω τον αντίπαλο στο έδαφος σε περίπτωση πάλης (βλ. και αλευροκυλώ).

«αλευρογύρισε τη ζύμη να σάσομε ζυμερά μακαρούνια»

«επιαστήκανε και τονε ελευρογύρισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλεύρι + γυρίζω.

**αλευροδόχη** (η) (ουσ.): υποδοχή στην οποία πέφτει το αλεύρι που βγαίνει από τις πέτρες του αλευρόμυλου.

«εξεχείλισε η αλευροδόχη και χύνεται τ'αλεύρι όζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλεύρι + δέχομαι.

**αλευροκυλώ** (επίθ.): ρίχνω κάποιο στο έδαφος ύστερα από πάλη.

«επαλαίψανε και τον ελευροκύλησε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλεύρι + κυλώ.

**αλευρόσακος** (ο) (ουσ.): υφαντός σάκος, άσπρου συνήθως χρώματος στον οποίο έβαζαν, παλιά, αλεύρι για να το μεταφέρουν από τον αλευρόμυλο στο σπίτι ή για να το αποθηκεύσουν.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλεύρι + σάκος.

**αλίπαρος, -η, -ο** (επίθ.): χωρίς νοστιμιά, άνοστος.

«δεν ήβαλες λάδι κι αλάτσι όσο ήπρεπε κι είναι αλίπαρο το φαΐ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + λιπαρός (εκ του: λίπος).

**Αλισάβα** (κυρ. όν.): Ελισάβητ.

Διαφορετική προφορά του: Ελισάβητ.

**αλισβερίσι\*** (το) (ουσ.): συναλλαγή, διαπραγμάτευση, οικονομικο-εμπορικές δραστηριότητες με κάποιον άλλο / σχέσεις (αλισβερίσι στην κοινή νεοελληνική).

«δε μου γουστάρει τ'αλισβερίσι σου»

«δα κάμομε αλισβερίσι και δα τα βρούμε»

«πολλά αλισβερίσι έχεις με το-ν-τάδε και δε μου καλαρέσει»

«χρόνους έχομε δα αλισβερίσι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: alisveris (= συναλλαγή, δόσοληψία).

**αλιτάνα** (η) (ουσ.): στενό διακοσμητικό χώρισμα, παράλληλο προς τον τοίχο της αυλής ή του κήπου, φυτεμένο με λουλούδια.

«όμορφες είναι οι αλιτάνες τσ'αυλής μας ετσά απού 'ναι αθισμένες οι ροδαρές»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: altana (= κατασκευή στην κορυφή κτίσματος).

**άλλαμα** (το) (ουσ.): άλλαγμα, αλλαγή. «άλλαμα θέλουνε τα πανιά του μύλου, γιατί εσκιστήκανε»

**Ετυμ.** Από το: αλλάσσω (αλλάζω στην κοινή νεοελληνική) > άλλαγμα > άλλαμα.

**αλλαζά** (η) (ουσ.): ενδυματολογικό σύνολο / αλλαγή.

«δυο αλλαζές ρούχα έχω φυλαμένες στη -γ-κασέλα»

«Μνιαν αλλαζά στολίζεται 'πο 'κει περ-

νοδιαβαίνει / με το βιολί στη χέρα ντου και τη Λενιώ τρεζαίνει...»

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)

«οι διαόλοι τονε εκάμανε αλλαζά»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: αλλάσσω (νεοτ.: αλλάζω), αόριστος: ήλλαζα / άλλαξα / θέμα: αλλάξ- + παραγ. τέρμα: -ά.

**αλλαξοκαιργιά** (η) (ουσ.): αλλαγή καιρού.

«κύκλο 'χει το φεγγάρι και δα να 'χομε αλλαξοκαιργιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλλάζω + καιρός.

**αλλαξοκόλια** (τα) (ουσ.): μυστικές συνεννοήσεις με δόλιο περιεχόμενο.

«αλλαξοκόλια εκάμανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις λέξεις: αλλάζω + κόλος (= πισινός) > κωλί, πληθ. κωλιά.

**αλλαξομουσουδιάζω** (ρήμ.): αλλάζω την έκφραση του προσώπου / δυστροπώ. «μος του το 'πα, ελλαξομουσουδιάσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις λέξεις: αλλάζω + μουσουδι (βλ. λέξη) / θέμα: μουσουδ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**αλλαξοστρατίζω** (ρήμ.): αλλάζω δρόμο για να αποφύγω ανεπιθύμητη συνάντηση.

«είδα τονε απ'αλάργο κι ελλαξοστράτισα, για να μη-γ-κουτελώσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλλάζω + στρατά (λατινικά: strata, μετοχή του ρήματος sterno (= στρώνω)) / θέμα: στρατ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**αλλήλως** (επίρρ.): ακολουθείται από προσωπική αντωνυμία και σημαίνει: αμοιβαία, μεταξύ τους.

«το ίντα κάνομε μεις αλλήλως μας να μη σε γνοιάζει εσένα»

«αλλήλως τως εφρωθήκανε»

**Ετυμ.** Από το: αλλήλων. Βλ. και συναλλήνως, καθώς και τις αλληλοπαθείς αντωνυμίες στο Α' μέρος του παρόντος τόμου.

**αλλής λοής** (τροπ. επίρρ. έκφρ.): άλλου είδους, με άλλο τρόπο.

«αλλής λοής είναι τούτονέ το πανί φασμένο»

«αλλής λοής μου το 'πες»

Από τη φράση: άλλης λογής, με την αποκοπή του -γ- και τη μετάθεση του τόνου του: άλλης.

**άλλο λίγο** (επίρρ. έκφρ.): παρά λίγο.

«άλλο λίγο να γκρεμιστεί από τη-ν-ταράτσα»

Η φράση σχηματίζεται από τα ουδέτερα των: άλλος και λίγος.

**αλλότες** (χρον. επίρρ.): παλαιότερα, άλλοτε.

«θυμάσαι ίντα μου 'λεγες αλλότες;»

«είδα τονε αλλότες, μα δεν ήτανε ετσά κακοποδομένος»

**Ετυμ.** Από το: άλλοτε της κοινής νεοελληνικής με ανατονισμό και προεπέκταση -ς.

**αλλού ποθές** (επίρρ. έκφρ.): πουθενά αλλού, κάπου αλλού.

«την ομορφιά του τόπου μας αλλού ποθές δεν είδα»

«αλλού ποθές ήβαλες το χαρτί από εβάστας και δε-ν-το θυμάσαι»

Το αλλού προέρχεται από το άλλος και το ποθές αποτελεί μετασχηματισμό του αρχαιοελληνικού: πόθεν.

**αλουμπάντης** (ο) (ουσ.): πεταλωτής, πρακτικός κτηνίατρος.

«να πας το μουλάρι στ'αλουμπάντη να το πεταλώσει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nalbant (= πεταλωτής).

**αλλουνού** (γενικ. αόρ. αντων.): κάποιου άλλου, άλλου προσώπου.

«το 'πες τ'αλλουνού να το κατέχει;»,  
«ποιανού αλλουνού το χωράφι σ'αγγίζει;»

**Ετυμ.** Λέξη που προέρχεται από τη συγχώνευση των: άλλου + ενούς > αλλουνού, με την αποκοπή του -ς.

**αλουσά** (η) (ουσ.): αλισίβα, σταχτόνερο (διαφορετικό από το αλουσιά της νεοελληνικής που σημαίνει απλυσιά).

«ήκαμα αλουσά να πλύνω τα ρούχα, γιατί 'ναι ολοβρόμεστα»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: αλισίβα (α- (προθεματικό) + το ιταλικό: lisciva (= σταχτόνερο) > αλουσίβα > αλουσιά > αλουσά.

**αλουσαμνιά** (η) (ουσ.): προσβλητικός χαρακτηρισμός γυναίκας / μη σοβαρή γυναίκα.

«άδικο να σου δώσει, αλουσαμνιά»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αλουσουδιάζω** (ρήμ.): εμποτίζω κάτι με αλισίβα / εμβαπτίζω σε διάλυμα ποτάσας. (Λέγεται για τα σταφύλια που πρόκειται να γίνουν σταφίδα).

«αλουσουδιάζω τα σταφύλια, πριν τ'απλώσω στον οψυγιά»

**Ετυμ.** Από το: αλουσά (βλ. λέξη).

**αλούτσουνας** (ο) (ουσ.): είδος φυτού.

«γεμάτος αλουτσούνους είν'ο τόπος»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αλυσίδι\*** (το) (ουσ.): μικρή αλυσίδα / νήμα πρόσδεσης στο στημόνι του αργαλειού /είδος αλωνίσματος χωρίς βολόσυρο, για το οποίο τα βόδια ή τα γαϊδούρια δένονταν με σχοινί το ένα κοντά στο άλλο (αλυσίδι-ζέψιμο) και θρυμματίζαν το αλώνισμα με τα πόδια τους. Το αλώνισμα-αλυσίδι γινόταν, όταν το αλωνικό ήταν λίγο και δεν μπορούσε να χρησιμοποιηθεί βολόσυρος ή δεν ενδεικνυόταν η χρήση του για το είδος των καρπών (π.χ. αλώνισμα ρεβιθιών, κουκιών κτλ.).  
«αλυσίδι εφόργιενε τα μοποτόνια στο λαιμό της»

«αλυσίδι δ'αλωνεύγω σήμερα»

Η λέξη υποδηλώνει ακόμη το χοντρό νήμα (πλεκτό γαϊτάνι) που πλεκόταν με τα δάκτυλα, αλυσιδωτά και χρησιμοποιόταν ως κορδόνι ή ως ζώνη στην κρητική βράκα και στο αντερί ιερέα.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: άλυσος > αλυσίδιον (υποκοριστικό) > αλυσίδι.

**αλωνάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που ασχολείται με το αλώνισμα. Αλωνάρης ονομάζεται και ο μήνας Ιούλιος, επειδή κατά τη διάρκειά του πραγματοποιείται το αλώνισμα των σπαρτών. Ο Αλωνάρης ονομάζεται και Δευτερόλης.

«τον αλωνάρη κάνει σήμερα και δεμπάει στο-γ-κάμπο»

«μος εμπήκε ο Αλωνάρης, ερχινίζανε ντελόγο οι κάψες»

**Ετυμ.** Από το: αλώνι (εκ του αρχαιοελληνικού: άλως, -ω (= αλώνι) μεταγ.: άλων (υποκοριστικό: αλώνιον) / θέμα: αλων- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**αλωνεύγω** (ρήμ.): αλωνίζω. Μαζί με τη φράση: «δε-γ-κατέχω» και το ερωτηματικό ίντα σημαίνει: κάνω, κρατώ λογαριασμό.



«στάρι αλωνεύγω»

«δε-γ-κατέχεις ίντα 'λωνεύγεις»

**Ετυμ.** Από το: αλώνι (εκ του αρχαιοελληνικού: άλως, μεταγ.: άλων (υποκοριστικό: αλώνιον) / θέμα: αλων- + παραγ. τέρμα: -εύω / -εύγω.

**αλωνική** (η) (ουσ.): αποζημίωση σε είδος ή σε χρήμα για το αλώνισμα από ξένο πρόσωπο, το οποίο διαθέτει τα αναγκαία μέσα (ζώα και εργαλεία).

«λογάργιασε πόσο κάνει η αλωνική σου να σε πλερώσω»

**Ετυμ.** Από το: αλώνι (βλ. λέξη).

**αλωνικό** (το) (ουσ.): το σύνολο των εργασιών του αλωνίσματος / τα αλωνισμένα σπαρτά, μείγμα άχυρων και καρπών, απλωμένο στο αλώνι. Όταν το αλωνικό ήταν πολύ, συγκεντρωνόταν υπό μορφή κωνοειδούς σωρού στη μέση του αλωνιού και γύρω-γύρω ρίχγονταν νέα σπαρτά για αλώνισμα.

«ένα σωρό δουλειές έχω, θέρος, αλωνικό, ζυμωτό, ίντα να σου πω»

«ήφηκα τ'άλωνικό και εγλάκouna στο-γ-κάμπο να μολάρω τσι μύλους, γιατί οι πατάτες ήτανε ολόξερρες»

**Ετυμ.** Από το: αλώνι (βλ. τη λέξη αλωνεύγω) / θέμα: αλων- + παραγ. τέρμα: -ικός / -ικό.

**αλωνόμερες** (οι) (ουσ.): οι πολύ θερμές μέρες του καλοκαιριού, οι οποίες ευνοούν το αλώνισμα.

«κάψα δα κάμει σήμερα και δα να 'ναι καλή αλωνόμερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αλώνι + μέρα.

**άμα\*** (σύνδ.): όταν, εφόσον.

«άμα 'ρθεις, δα τα πούμε»

**Ετυμ.** Το νεοελληνικό: άμα.

**αμά:** επιφώνημα έκπληξης ή έκφρασης πόνου ή δυσκολίας.

«αμά, ίντα μου 'τανε γραφτό να δω!»

«αμά, ίντα 'παθα»

«αμά, χαρώ τονε, λεβέντης απού εγίνηκε!»

**αμαθιά** (η) (ουσ.): ματιά στην κοινή νεοελληνική.

«ρίξε μνιαν αμαθιά να δεις ανε 'ψήθηκε το ψωμί στο φούρνο»

«ήκαμε ντου την αμαθιά και εμόλαρε»

**Ετυμ.** Από το μάτι (εκ του αρχαιοελληνικού: ομμάτιον), με την ανάπτυξη του αρχικού α- και την τροπή του -τ- σε -θ- (αματιά > αμαθιά).

**αμάλαγα** (επίρρ.): καθαρά, αμόλυντα.

«αμάλαγα 'ναι, μόνο κάτσε και δε λερώνει το πεζούλι»

**Ετυμ.** Βλ. τη λέξη: αμάλαγος (ουδέτερο πληθυντικού: αμάλαγα).

**αμαλαγάδα** (η) (ουσ.): καθαριότητα.

«κάτσε εκεία μ'αμαλαγάδα 'ναι»

**Ετυμ.** Από το: αμάλαγος.

**αμάλαγος\*, -η, -ο** (επίθ.): καθαρός, αμόλυντος, ανέπαφος, αγνός, άθικτος (σε ορισμένα νεοελληνικά λεξικά αναγράφεται ως εναλλακτικός τύπος του αμάλαγος το αμάλαχτος, η σημασία των οποίων στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά δεν ταυτίζεται πλήρως, παρά την ετυμολογική τους συγγένεια).

«αμάλαγη εκράτηξα την αγάπη μας ίσαμε δα»

«αμάλαγος άθρωπος»

«αμάλαγο 'ναι το φαί, κιανείς δε-ν-του 'γγιξε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) και το ρήμα: μαλάσσω (= ανακατεύω), αμάλακτος > αμάλαγος (= αυτός που δεν έχει ανακατευθεί, δεν έχει πειραχθεί).

**αμαλάθρακας** και **μαλάθρακας** (ο) (ουσ.): δοθήνας, δερματικό επίπονο εξάνθημα. Για το άνοιγμα των αμαλαθράκων χρησιμοποιούνταν διάφορα μαντζούνια με επικρατέστερο το επίθεμα μεγάλη κούπας κρεμμυδιού στην οποία τοποθετούσαν λάδι, τριμμένο πράσινο σαπούνη και κερί και τα ζέσταναν όλα μαζί σε φωτιά. Το κέντρο του μαλάθρακα είναι μαύρο και ονομάζεται καρφί.

«ήνοιξε ο αμαλάθρακας και με 'λάφρωσε μνιαολιά»

«αμαλάθρακα ήβγαλα στο-μ-πισινό και δε μπορώ να κάτσω, γιατί πονώ»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μαλανθράκη < μελανθράκη (μέλας + άνθραξ, -κος με την έννοια της φλόγωσης). Το -ν- της λέξης: άνθραξ αποβάλλεται, ενώ στην περίπτωση του: αμαλάθρακας προτίθεται το προθεματικό -α.

**αμάν-αμάν\*** (επιφών.): φράση που δηλώνει μεγάλη αναμονή ή πείσμα.

«αμάν-αμάν κάνει να τηνε δει»

Στην κοινή νεοελληνική, η λέξη αμάν σημαίνει: για όνομα του θεού. Με τη σημασία αυτή απαντάται και στο Λασιθί.

«αμάν, βρε, παιδί μου»

Η ίδια φράση επαναλαμβάνεται υπό μορφή αναφώνησης σε λαϊκά τραγούδια, τα οποία άδονται σε χοροεσπερίδες ή σε άλλες εορταστικές εκδηλώσεις, όπως ακριβώς συμβαίνει και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Συχνά, της φράσης αυτής προηγείται η λέξη: έλα.

«έλα, αμάν-αμάν»

**Ετυμ.** Πιθανότερη εκδοχή θεωρείται η προέλευσή του από το τουρκικό aman (= αμάν). Κατά την άποψη της Τζιροπούλου-Ευσταθίου (αναφέρεται στο Ντουντουλάκης χ.χ.), πηγάζει από το αρχαιοελληνικό: ή μεν/ή μαν (= αληθώς). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το επίρρη-

μα αμή (εκ του αμός) (= κατά τινε τρόπον). Σύμφωνα με τις εκδοχές αυτές, οι Τούρκοι πήραν το αμάν από τους Έλληνες της Μικράς Ασίας.

**αμανάτι\*** (το) και **αμανέτι** (το) (ουσ.): πείσμα / ενέχυρο (στην κοινή νεοελληνική αναφέρεται μόνον ως αμανάτι).

«αμανάτι το βαστά»

«αμανέτι το 'βαλε»

«επήανε στη Χώρα και τονε εφήκανε επαέ αμανάτι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: emanet (= ενέχυρο).

**αμανές\*** (ο) (ουσ.): τραγούδι, μουσικός σκοπός με συχνές επαναλήψεις της λέξης: αμάν / μεταφορικά: συνέχιση της ίδιας τακτικής.

«ό,τι και να λες εσύ, τον αμανέ ντου αυτός»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mâni (= τραγούδι, μαντινάδα) ή, το πιθανότερο, από τη λέξη: αμάν που ακούγεται πολύ συχνά σε λαϊκά άσματα ερωτικού, συνήθως, περιεχομένου.

**αμάνητα** και **μάνητα** (η) (ουσ.): θυμός, μίσος, εχθρική διάθεση.

«αμάνητα μου 'χει και με ζυγώνει, όπου με βρει»

«μάνητα μου κρατεί και δε μου μιλεί»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: μάνη (κατά το σχήμα: οργή > όργητα) + το πρόθεμα α- στην περίπτωση του: αμάνητα.

**(α)μάνι-μάνι\*** (επίρρ. έκφρ.): γρήγορα-γρήγορα (συχνότερα λέγεται μάνι-μάνι). Ο τύπος αμάνι-μάνι δεν απαντάται στην κοινή νεοελληνική.

«αμάνι-μάνι εμάζωξε τα πράματα, γιατί εβιάζοντανε να μισέψει»

«μάνι-μάνι ήκαμε τη δουλειά ντου κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Προέρχεται από την ιταλική φράση: «*mena le mani* (= κούνα γρήγορα τα χέρια σου).

**αμανισάρης, -ρά και -ρού, -ικο και μανισάρης, -ά και -ού, -ικο** (επίθ.): αυτός που θυμώνει εύκολα, αυτός που έχει την τάση να θυμώνει.

«*με κειονά τον αμανισάρη ήμπλεξες!*»  
«*μμανισαρού γυναικα 'ναι*»

**Ετυμ.** Από το *μανίζω* = θυμώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: *μαίνομαι*) (πρβλ. το ομηρικό: *μήνις* = οργή). Αόριστος: *εμάνισα* / θέμα: *μαν-* + παραγ. τέρμα: *-σάρης*. Ο τύπος *αμανισάρης* σχηματίζεται και με την ανάπτυξη του προθέματος *α-*.

**αμανίτης** (ο) (ουσ.): *μανιτάρι* στην κοινή νεοελληνική / οικιακό γλυκό που γίνεται με αραιή ζύμη, η οποία τηγανίζεται τμηματικά ή ψήνεται μέσα σε καυτό λάδι. Στη συνέχεια, οι αμανίτες επαλείφονται με μέλι και προσφέρονται προς βρώση / άλλη ονομασία των λουκουμάδων.

«*τηγάνισε τσ'αμανίτους απού εμαζώξαμε οψές να μη χαλάσουνε*»  
«*γνωρίζεις καλά τσ'αμανίτους, μη μαζώνεις ψακαμανίτους και πάθομε κιαμινιά*»  
«*αμανίτους δα κάμομε απόψε*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**αμάραθος** (ο) (ουσ.): *μάραθος* στην κοινή νεοελληνική.

«*γεμάτος αμαράθους είναι ο τόπος*»  
«*πατάτες γιαχνί με αμάραθο εψήσαμε σήμερα*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: *μάραθον*, με την προσθήκη του μορίου *α-*.

**αμασκάλη** (η) (ουσ.): *μασχάλη* στην κοινή νεοελληνική.

«*η αμασκάλη μου πονεί και δε-γ-κατέχω ίντα 'χει*»

«*στην αμασκάλη μου από κάτω το 'βαλα*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: *μασχάλη*, με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου *α-*. Συγκεκριμένος τύπος του: *μασχάλη* είναι το: *μάλη*.

**αμασκαλιά** (η) (ουσ.): ό,τι χωράει στη *μασχάλη*.

«*πιάσε μνιαν αμασκαλιά χόρτα να τα ρίζεις των οζώ*»

**Ετυμ.** Από το: *αμασκάλη* (βλ. λέξη).

**αμάτι** (το) (ουσ.) (πληθυντ. **αμάθια**): *μάτι* στην κοινή νεοελληνική / *μάτια*-*σμα*.

«*βλέπε το σα-ν-τ'αμάθια σου*»

«*ήδωκε των αμαθιώ ντου*»

«*τ'αμάτι της ρίχνει και κόρακα κάτω*»

«*ο θεός να σε ξεμπερδένει από το κακό αμάτι*»

**Ετυμ.** *Μάτι* στην κοινή νεοελληνική (από το αρχαιοελληνικό: *ομμάτιον*, υποκοριστικό του: *όμμα*, *-τος*). Της παραπάνω λέξης προτάσσεται το προθεματικό μόριο *α-* (*α + μάτι*). Το *-θια* στον πληθυντ. γίνεται *-θια* (πρβλ. και *(α)ματιά > (α)μαθιά*).

**αμάτωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει *ματώσει*, αυτός που δεν φέρει ίχνη αίματος.

«*αμάτωτο 'ναι το μαχαίρι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το *α-* το *στερητικό* και τη λέξη: *ματώνω* (εκ του *αιματώνω* με την αποβολή του αρχικού *αι-*).

**αμάχη\*** (η) (ουσ.): *μάχη*, *διαμάχη* / *φιλονικία*, *μίσος*.

«*αμάχη του κρατεί*»

«*μούτε στ'αντρώνο κακιά μούτε στ'αδέρφια αμάχη*» (λαϊκή έκφραση)

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: μά-  
χη, με την πρόταξη του προσφύματος α-.

**άμε\*** (πληθυντ. **αμέτε**) (ρήμ.): πήγαι-  
νε, πηγαίνετε (προσταγή, προτροπή).

«άμε να φέρεις πατάτες από την αποθήκη»

«αμέτε να μαζώξετε τ'αμύγδαλα»

«Άμε παιδί μου στο καλό και στη-γ-καλή  
την ώρα, / να 'ναι γεμάτη η στράτα σου  
τριαντάφυλλα και ρόδα.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Κατά τον Μπαμπινιώτη (2012)<sup>8</sup>,  
προήλθε από το α' πληθυντικό πρόσω-  
πο της (προτροπτικής) υποτακτικής του  
ρήματος άγω (άγωμε > άμε). Ο τύπος  
αμέτε: σχηματίστηκε αναλογικά από το  
β' πληθυντικό πρόσωπο: άγετε > αμέτε.

**αμέ\*** (επιβ. επίρρ.): ναι, βεβαίως.

«-ήκαμες εκειονά απού σου 'πα;

-αμέ»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: αμ(μ)έ.

**αμέντε:** συνοδεύει συνήθως τα ρήματα:  
έχω και βάνω και σημαίνει: στρέφω την  
προσοχή, προσέχω, έχω υπόψη.

«βάλ' αμέντε, να χαρείς, ανε 'γέμισε ο μύλος  
τη στέρνα και δέσε τονε, ίσαμε να 'ρθω»

«έχε τ' αμέντε του κοπελιού»

**Ετυμ.** Λέξη ιταλικής προέλευσης (a  
mente = στο νου).

**αμέρωτος, \* -η, -ο** (επίθ.): ο μη ήμε-  
ρος, ο άγριος (ο χαρακτηρισμός αμέ-  
ρωτος/η χρησιμοποιόταν κυρίως για τα  
ζώα –γαϊδούρια ή βόδια– που δεν είχαν  
μάθει να φέρουν σαμάρι ή να εκτελούν  
γεωργικές εργασίες (π.χ. να σέρνουν το  
αλέτρι). Για το σκοπό αυτό ήταν απα-  
ραίτητο να (η)μερωθούν).

8. Στο εξής, όπου αναφερόμαστε στον Μπα-  
μπινιώτη, παραπέμπουμε στο Λεξικό της Νέας  
Ελληνικής Γλώσσας (Δ' έκδοση), 2012, χωρίς να  
αναγράφεται άλλο στοιχείο.

«αμέρωτη 'ναι ακόμη η ματζέτα και για  
κειονά δε-ν-τη ζέφνω στο χωράφι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) +  
ημερώνω, αρχαιοελληνικό: ημερώω, -ώ  
(εκ του ήμερος) > μερώνω + το παραγ.  
τέρμα: -τος, επί του θέματος: μερω- και  
αναβίβαση του τόνου.

**αμεταλάβωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός  
που δεν έχει λάβει τη θεία κοινωνία.

«αμεταλάβωτος επήνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) +  
μεταλαμβάνω (μετά + λαμβάνω).

**αμέτι-μουχαμέτι** (επιρρ. έκφρ.): οπωσ-  
δήποτε, με κάθε τρόπο, πάση θυσία.

«αμέτι-μουχαμέτι, να του μπροζενέψω  
τη-ν-τάδε κοπελιά»

«αμέτι-μουχαμέτι να φύγομε σήμερα για  
το μετόχι κι ας είναι ο καιρός μπαμπαου-  
λιασμένος»

**Ετυμ.** Η φράση αυτή σημαίνει κατά λέ-  
ξη το έθνος των Μουσουλμάνων/Μου-  
σουλμάνοι, αλλά απαντάται με ποικίλες  
σημασιολογικές αποχρώσεις και ορθο-  
γραφικές εκδοχές σε διάφορα κείμενα  
του 19<sup>ου</sup> αιώνα και σε μεταγενέστερα,  
καθώς και σε δημοτικά τραγούδια που  
λέγονταν και εκτός Κρήτης. Σύμφωνα  
με ορισμένους μελετητές, αποτελούσε  
πολεμική ιαχή των Τούρκων ή Τουρ-  
καλβανών κατά τις επιθέσεις τους ενα-  
ντίον των Χριστιανών. Άλλοι αποδίδουν  
τη φράση αυτή στον Αλή Πασά των Ιω-  
αννίνων, ο οποίος αναφώνησε οργισμέ-  
νος: Λαέ του Μωάμεθ, όταν του κοινο-  
ποιήθηκε φερμάνι του Σουλτάνου που  
περιέστειλε τις δραστηριότητές του (βλ.  
περισσότερες πληροφορίες στο: Ορφα-  
νός, 2013).

**άμμα** (το) (ουσ.): άφτωμα, άναμμα.

«με το άμμα του λύχνου ήφεξε το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: άπτω (= ανάβω, αρχική σημασία), άπτω στην κρητική διάλεκτο. Συνηθέστερα απαντά ως σύνθετο: ανάπτω.

**αμνώνω και αμνόγω και μνόγω** (ρήμ.): ορκίζομαι, παίρνω όρκο.

«αμνώνει στο όνομά της»

«Εγώ καλή μου σ'αγαπώ και στ'όνομά σου αμνόγω / κι ορκίζομαι πως δε θα ποτέ κακό για σένα λόγο.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ομνύω (= ορκίζομαι) > αμνώνω > αμνόγω.

**αμολαρητός, -ή, -ό και αμολητός, -ή, -ό** (επίθ.): λυτός, ελεύθερος, χωρίς δεσμά.

«αμολαρητό ήφηκα το μύλο»

«αμολαρητά είναι τα οζά»

«αμολητό ήφηκα το γάιδαρο κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: αμολέρνω (βλ. παρακάτω) ή αμολάω για τον δεύτερο τύπο.

**αμολέρνω** (ρήμ.): φεύγω, εγκαταλείπω / απελευθερώνομαι / αφήνω ελεύθερο (στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως αμολάω).

«ήλυσσα το σκύλο κι εμόλαρε ντελόγο»

«εμόλαρε αυτός, μόνο γλάκα να τονε γυρεύεις»

«εξάνοιζα ετσέ και, σα δεν είδα κιανένα, εμόλαρα και δε με 'πήρανε χαμπάρι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mollare (= αμολάω) + το προθεματικό -α. Κατά τον Ξανθουδίδη, το αμολέρνω αποτελεί παραφθορά του απολέρνω, το οποίο, κατά την άποψη αυτή, σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό: απολύω (= ελευθερώνω).

**αμολόχα** (η) (ουσ.): είδος φυτού με ροζ άνθη. Υπάρχει και η δεντραμολόχα, η οποία έχει μακρύ ξυλώδη βλαστό, ύψους μέχρι και δύο μέτρα, περίπου, από τον

οποίο βγαίνουν μεγάλα κόκκινα ή ροζ άνθη.

«ωραίες αμολόχες εθίσανε σσι παραβολές»

**Ετυμ.** Από το: μολόχα της κοινής νεοελληνικής (αρχαιοελληνικό: μολόχη), στο οποίο προστίθεται το προθεματικό μόριο α-.

**αμοναζιά** (η) (ουσ.): μοναζιά στην κοινή νεοελληνική.

«βαρύ πράμα 'ναι η αμοναζιά»

«την αμοναζιά μου δε-ν-την έχει κιαιίς»

**Ετυμ.** Από το: μοναζιά της κοινής νεοελληνικής (εκ του μοναχός), με την προσθήκη του μορίου α-.

**αμοναχός, -ή, -ό** (επίθ.): μόνος, μονάχος στην κοινή νεοελληνική.

«αμοναχός του ήβγαλε τα μάθια ντου»

«αμοναχή ζει»

«αμοναχός μούτε στο-μ-παράδεισο» (στερ. φράση).

**Ετυμ.** Από το: μονάχος της κοινής νεοελληνικής, με την προσθήκη του επιτακτικού μορίου α- και τη μετάθεση του τόνου.

**(α)μονιταρίζω** (ρήμ.): ενώνω, ταιριάζω δύο πράγματα μεταξύ τους / συναντώ κάποιον. (Απαντάται συχνότερα ως μονιταρίζω).

«αμονιτάρισε τούνονέ το κομμάτι το πανί με τ'άλλο, να κάμεις ένα μεγάλο μωλόπανο»

«εγιάερνα από το-γ-κάμπο κι εμονιταρίσαμε στα Μαύρα Χαράκια» (τοποθεσία κοντά στον λόφο της Κεφάλας του Οροπεδίου Λασιθίου)

**Ετυμ.** Παράγεται, πιθανόν, από το επίθετο: μόνος (ενώνω δύο πράγματα, ώστε να γίνουν ένα). Το μόριο α- στο: αμονιταρίζω έχει επιτακτική σημασία.

**αμόντε(ς)** (άκλ. λέξη): καταστροφή, διάλυση, ματαίωση / (ως επίρρ.) μάταια. «ήβγαλές το κι αυτό αμόντε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: a monte (= στην κορυφή του βουνού, προς το ψηλότερο σημείο), mandare a monte (= ματαιώνω).

**άμοχρος, -η, -ο** (επίθ.): απαλός, αμέστωτος, τρυφερός.

«άμοχρα 'ναι ακόμη τα ροβίθια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα α- (στερητικό) + μοχρός < μεταγ. μορυχός < αρχαιοελληνικό: μορύσσω (= μολύνω).

**άμπα** (επίρρ.): τοις μετρητοίς.

«και τα λεφτά δα σου τα δώσω άμπα»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: abante.

**αμπαθούλα** (η) (ουσ.): απόστημα που εμφανίζεται στα πόδια κυρίως.

«εκάτσε μου μνιαν αγκάθα στο-μ-πόδα και εκακοσύνεψε και ερίνηκε αμπαθούλα»  
«ν'ανοίξει η αμπαθούλα, να με παγουδιάσει μνιαολιά ο πόνο»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ρήμα πατώ > παθιά (= πατημασιά), κατά τους Πυτικάκη και Πάγκαλο (1955)<sup>9</sup>. Ενδέχεται, όμως, να προέρχεται και από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού ρήματος: πάσχω (αόριστος: έπαθον (λογ.) / έπαθα).

**(α)μπακαλούμ** (επιφών.): για να δούμε; «αμπακαλούμ, δα τσι φας θες, ετσά που λαλιέσαι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bakalum (ρήμα: bakmak = κοιτάζω, προσβλέπω).

**άμπακας\*** (ο) (ουσ.): μεγάλη ποσότητα φαγητού ή ποτού.

9. Στο εξής, όπου μνημονεύεται ο Πάγκαλος, αναφερόμαστε στον Α' τόμο του έργου του για το κρητικό ιδίωμα που δημοσιεύθηκε το 1955, εκτός αν σημειώνονται άλλα στοιχεία.

«ήφαε τον άμπακα»

«εκατέβασε τον άμπακα» (επί ποτών π.χ. κρασιού ή ρακής)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: άβαξ, -κος (= πινάκιο αριθμητικών υπολογισμών, (λατινικό: abacus) / πλίνθος τοίχου.

**αμπαλιτσόνι και αμπελιτσόνι** (το)

(ουσ.): είδος εύγεστο αχλαδιού μεγάλου μεγέθους.

«επήε στο Λιμνάκαρο (τοποθεσία) κι ήφερε ένα καλάθι αμπαλιτσόνια»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αμπαλιτσονιά και αμπελιτσονιά** (η)

(ουσ.): είδος αχλαδιάς.

«κατέω δυο τρεις αμπαλιτσονιές, φορτωμένες αμπαλιτσόνια, μόνο πάμε να δούμε ανε 'γενήκανε να τα κόψομε»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αμπάς\*** (ο) (ουσ.): κάπα, χοντρό επανωφόρι / χονδρό μάλλινο ύφασμα για ανδρικά ενδύματα.

«τον αμπά σου να πάρεις, γιατί στ'αόρη δα κάνει κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: aba (= κάπα, αμπάς).

**αμπασάδα** (η) (ουσ.): ελαφρά απασχόληση, απουσία σημαντικής εργασίας.

«εδά που βρήκα μνιαολιά αμπασάδα, είπα να πεταχτώ να δω ίντα κάνεις»

**Ετυμ.** Ορισμένοι ετυμολογούν τη λέξη αυτή από το ενετικό: ambassada. Εκφράζονται, όμως, επιφυλάξεις λόγω της σημασιολογικής ασυμφωνίας των αντίστοιχων λέξεων.

**αμπασαδόρος** (ο) (ουσ.): πρεσβευτής, απεσταλμένος, διαμεσολαβητής.

«αμπασαδόρο τον ήβαλε να τσι φιλιώσει»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *ambassador* (= πρεσβευτής).

**αμπάσος** (ο) (επίθ.): δυσκίνητος, βραδυκίνητος, βραδύς.

«πολλά αμπάσος είναι ο γάιδαρος και δα κάνουμε δέκα ώρες να φτάζομε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *a passo* (= σιγά - σιγά).

**αμπατζής\*** (ο) (ουσ.): ράπτης ή πωλητής ρούχων φτιαγμένων από αμπά (χοντρό μάλλινο ύφασμα, τσόχα).

«τα τσόχινα υφάσματα τα 'χανε παλιά στσι πολιτείες οι αμπατζήδες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *abaci* (= ράπτης χονδρών μάλλινων ρούχων).

**αμπελική** (η) (ουσ.): χρονική περίοδος, θητεία.

«ήκαμε την αμπελική ντου κι εμίσεψε»

«αμπελική 'ναι η ζωή, ίντα θαρρείς;»

**Ετυμ.** Κατά τον Πυτικάκη, ο όρος προήλθε από το παλαιό έθιμο της εκ περιτροπής φύλαξης των αμπελιών για την αποτροπή της κλοπής των σταφυλιών.

**αμπελιτσά** (η) (ουσ.): αμπελιτσιά, σπάνιο είδος δένδρου που ευδοκίμει μόνο σε ορεινά μέρη της Κρήτης και απειλείται από εξαφάνιση. Το επιστημονικό του όνομα είναι «*zelkova abelicea*» Στην Κρήτη είναι γνωστό και ως «*ανέγνωρο δέντρο*». Από τους βλαστούς του κατασκευάζονται οι γνωστές κατσούνες που χρησιμοποιούν κυρίως οι βοσκοί.

«κόψε ένα μακρύ βλαστό τσ'αμπελιτσάς να σάσομε μνια-γ-κατσούνα»

**Ετυμ.** Το όνομα του συγκεκριμένου δέντρου αποτελεί απόδοση στα ελληνικά της επιστημονικής του ονομασίας, της οποίας το «έτυμον» μάς είναι άγνωστο.

Ορισμένοι το συσχετίζουν με τη λέξη: αμπέλι.

**αμπελονιά** (η) (ουσ.): κομμάτι κλωστής περασμένης σε βελόνα, ράψιμο / σειρά από αποξηραμένα προϊόντα (π.χ. φασόλια, πιπεριές κτλ.) ή άλλα εδώδιμα, περασμένα σε κλωστή ή σπάγκο που κρέμεται από κάπου / σειρά από χάντρες ή λουλούδια περασμένα σε κλωστή.

«μνιαν αμπελονιά ήκαμα σε τούτονέ το ρούχο»

«μνιαν αμπελονιά φασούλια εκρέμασα επαέ να ξεραθούνε να τα 'χομε το χειμώνα»

«ήκαμα μνιαν αμπελονιά ροδαρές και τσι 'πήα στον Επιτάφιο»

«Ω να τη χαρώ νοικοκερά απόυ κεντά και ράφτει / και κάνει την αμπελονιά σα-ν-την ορά του κάτη» (κρητ. σκωπτ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από τη λέξη: βελονιά της κοινής νεοελληνικής (βελόνα > βελονιά > μπελονιά > αμπελονιά, με την τροπή του -β- σε -μπ- και την ανάπτυξη του προθέματος α-).

**αμπελορόδικο** (το) (ουσ.): εδώδιμο χόρτο που μοιάζει με τις μποντικίνες (βλ. λέξη) και φύεται σε καλλιεργήσιμες εκτάσεις, ιδιαίτερα σε αμπέλια.

«άμε να μαζώξεις μνιαολιά αμπελορόδικο να το ψήσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αμπέλι + ροδίκι (ραδίκι), εκ του ιταλικού: *radicchio*.

**αμπελοχώραφο\*** (το) (ουσ.): χωράφι και αμπέλι μαζί / χωράφι κατάλληλο για φύτεμα αμπελιού.

«όλα τ'αμπελοχώραφα απόυ 'χε του τα 'γραψε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αμπέλι + χωράφι.

**αμπλά** (η) (ουσ.): αδελφή.

«να πάω να δω ίντα κάνει η -γι-αμπλά μου»

«εμοίρασε τη-μ-περιουσία τω γονέω ντως με την αμπλά ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: abla (= μεγαλύτερη αδελφή, υπηρέτρια).

**αμπούμπουρα και μπούμπουρα**

(τροπ. επίρρ.): μπρούμυτα, πρηνηδόν.

«θέσε αμπούμπουρα να σου πάρω βετό-ζες»

«μπούμπουρα γύρισε»

**Ετυμ.** Πιθανόν προέρχεται από μετάπλαση της λέξης: μπρούμυτα της κοινής νεοελληνικής (προ + μύτη) + α- (επιτατικό) στο: αμπούμπουρα.

**αμπουρνέλα** (η) (ουσ.): το κορόμηλο, (ο πληθυντικός: αρμπουρνέλες χρησιμοποιείται και με την έννοια των ανόητων λόγων).

«εγενήκανε κιάλας οι αμπουρνέλες»

«όζινες είναι ακόμη οι αμπουρνέλες»

«όλο αμπουρνέλες αμολέρνει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: brunella (= κορόμηλο), με την προσθήκη του μορίου α-. Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**αμπουρνελιά** (η) (ουσ.): η τζανεριά, η δαμασκηλιά, η κορομηλιά κτλ. λέγονται, συλλήβδην, αμπουρνελιές.

«να φυτέψεις αμπουρνελιές από γίνου-νται επαέ»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**αμπρακάμοι** (οι) (ουσ.): αργυρά ή χρυσά παλαιά κοσμήματα (περιδέραια από χάνδρες), τα οποία οι γυναίκες κρεμούσαν στο λαιμό τους.

«στο γάμο τσης ο πεθερός κι η πεθερά τσης τσή 'κρεμάσανε στο λαιμό αμπρακάμους»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: ebras (= χάνδρα). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τη ρίζα της αρχαιοελληνικής λέξης: άμπυξ, -κος (= μεταλλικό διάδημα της κόμης γυναικών / μετάλλιο προμετωπίδιο ίππων).

**αμπράτη** (τα) (ουσ.): εργαλεία, διάφορα είδη φορτίου / μεταφορικά: τα γεννητικά όργανα των ανδρών ή των αρσενικών ζώων.

«ανεμάζωξε τ'αμπράτη να φορτώσομε να πη(γ)αίνομε»

«ετόσανέ αμπράτη δε-ν-τα σκώνει ο γάι-δαρος»

«τ'αμπράτη του χοίρου»

**Ετυμ.** Κατά τον Πυτικάκη, η λέξη προέρχεται από παραφθορά του όρου: πράγματα > πράματα > πράτα (αποβολή της μεσαίας συλλαβής) > πράτη > αμπράτη, με την προσθήκη του μορίου -α- και την τροπή του -π- σε -μπ-.

**αμπωθιά και αμπωζιά** (η) (ουσ.):

σπρωξιά.

«ήπαιζέ ντου μνιαν αμπωθιά και τονε επέταζε πέρα»

**Ετυμ.** Από το: αμπώθω (βλ. λέξη).

**αμπώθω** (ρήμ.): ωθώ, σπρώχνω (στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως αμπώχνω).

«Όποιος δε νιώθει, αμπώθει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ρήμα: απώθω (από + ωθώ).

**αμυγδάλι** (το) (ουσ.): μικρή αμυγδαλιά. «πάντα (= διώχνε) τα οζιά να μη φάνε τ'αμυγδάλια»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του αμυγδαλιά (αρχαιοελληνικό: αμυγδαλέα).



**αμυγδαλόκολλα** (η) (ουσ.): κόλλα που βγάζουν οι κορμοί των αμυγδαλιών, χαρακτηριστικό ασθένειας των δέντρων αυτών.

«εγεμίσανε αμυγδαλόκολλα οι αμυγδαλιές στο Άμμουδες (τοποθεσία) και θαρρό μπα ξεραθούνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αμύγδαλο + κόλλα.

**αμυγδαλόψιχα\*** (η) (ουσ.): ο καρπός των αμυγδάλων μετά την αφαίρεση του εξωτερικού ξυλώδους περιβλήματος. Η παραγωγή αμυγδαλόψιχας αποτελούσε, παλαιότερα, σημαντική γεωργική δραστηριότητα των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου. Ατόνησε τις τελευταίες δεκαετίες λόγω προσβολής των αμυγδαλιών από ασθένεια.

«δα πάω στον Άι-Νικόλα την αμυγδαλόψιχα να τη-μ-πουλήσω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αμύγδαλο + ψίχα (εκ του αρχαιοελληνικού: ψιξ, -χός).

**ανά** (επιφών.): συγκεκριμένος τύπος του: ανάθεμα (βλ. λέξη).

«ανά τονε απού σε 'χενε»

**Ετυμ.** Από το: ανάθεμα.

**ανάβαθος/ος\***, -η, -υ/ο (επίθ.): αυτός που δεν έχει μεγάλο βάθος (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει η λέξη ανάβαθος, -η, -ο, η οποία χρησιμοποιείται ενίοτε και στο ιδίωμα του Λασιθίου).

«ανάβαθυ είναι το πηγάδι και φυρά ογλήγορα»

«φέρε ένα ανάβαθυ πιάτο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανα- (στερητικό) + βάθος.

**αναγαλλιώ** (ρήμ.): βλ. ανεγαλλιάζω.

**αναγκεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εξαγριωμένος / αυτός που πιέζεται από την ανάγκη / πολύ δραστήριος. «αναγκεμένος άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το: αναγκεύομαι.

**αναγκεμός** (ο) (ουσ.): κατάσταση αναταραχής, εξαγρίωση / υπερδραστηριότητα. «ίντα αναγκεμό τονε 'χει και λαλιέται ετσά,»

**Ετυμ.** Από το: ανάγκη.

**ανάγκη να 'χει(ς)**: φράση που δηλώνει έκπληξη ή θαυμασμό με κάποια δόση ειρωνείας.

«ξάνοιξέ τονε, μωρέ, ήκαμέ-ν-το, ανάγκη να 'χει»

**ανάγνωρος, -η, -ο και ανέγνωρος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν γνωρίζεται, άγνωστος / εξαφανισμένος.

«εμεγάλωσε τούτονέ το κοπέλι κι εγίνηκε ανέγνωρο»

«Όντε-ν-εχωρίσαμε και 'μίσεψα από σένα, / ανέγνωροι με 'πήρανε και 'πήγασί μ'εμένα...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι για τον θάνατο).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε/α- (στερητικό) + γνωρίζω.

**ανάδεμα** (το) (ουσ.): εφεδρικό νήμα που χρησιμοποιείται για τη σύνδεση των κλωστών του στημονιού, όταν κόβονται κατά την ύφανση.

«ανάδεμα θένε οι κλωστές για να μη-γκάνει τ'ανυφαντικό παραμπασάδες»

**Ετυμ.** Από το: αναδένω (ανά + δένω > δέμα).

**ανάδεση** (η) (ουσ.): αποδοχή νεογέννητου ζώου από άλλο ζώο, αν εκλείψει η φυσική του μητέρα.

«εψόφησε η-γ-αίγα, μα ήζησε το ριφάκι με την ανάδεσή ντου με την αίγα τση γειτόνισσας»

**Ετυμ.** Από το: αναδένω (ανά + δένω > δέση).

**ανάδια** (επίρρ.): απέναντι / χρησιμοποιείται, επίσης, για να δηλωθεί ότι κάποιος έχει ανοικτό οπτικό πεδίο.

«ζάνοιξε αποτά, αφού 'ναι ανάδια να δεις αν έρχεται κιανείς»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από μετεξέλιξη των επιρρημάτων: έναντι ή αγνά-ντι. Κατά τον Χατζιδάκι (1907:96) προέρχεται από το: ενάντια.

**ανάδοση** (η) (ουσ.): υγρασία (στο έδαφος κυρίως).

«το χωράφι έχει ανάδοση»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: αναδίδω (ανά + δίδω εκ του αρχαιοελληνικού: δίδωμι).

**ανάδουλος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει δουλειά, ο άνεργος, αυτός που δεν έχει εργαστεί, δεν δείχνει ζήλο για εργασία.

«ανάδουλος επόμεινε και ίντα δα κάμει εδά να θρέψει την οικογένειά ντου, δε -γ-κατέω»

«ανάδουλος άθρωπος είναι και κουράζεται εύκολα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στερητικό ανα- + δούλος.

**ανάθεγκα** (επιφών.): παραλλαγή της λέξης ανάθεμα χωρίς έντονο υβριστικό περιεχόμενο (βλ. και ανάλεμα).

«ανάθεγκά σε»

**Ετυμ.** Βλ. ανάθεμα.

**ανάθεμα\*** (το) (ουσ.): υβριστική λέξη, κατάρα, αφιέρωμα στο διάβολο / πράξη ή αποτέλεσμα του αναθεματίσματος.

«στ'ανάθεμα να πας»

«ανάθεμά σε»

«ανάθεμα να 'χεις»

«ανάθεμα την ώρα και τη στι(γ)μή απού σ'εγνώρισα»

Συχνά, αντί της λέξης ανάθεμα χρησιμοποιείται μόνο το ανά, ακολουθούμενο από προσωπική αντωνυμία (π.χ. *ανά σε, ανά τονε* κτλ.) ή η λέξη ανάθεγκα (π.χ. *ανάθεγκά με, ανάθεγκά τηνε* κτλ.), για να μειωθεί η βαρύτητα της βρισιάς που εκφράζει η λέξη: ανάθεμα.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ανάθημα (= τάμα, αφιέρωμα) εκ των: ανά + τίθημι.

**αναθιβάνω και αναθιβάλλω** (ρήμ.): ιστορώ, διηγούμαι παλαιές θύμησες, αναπολώ τα περασμένα, κάνω αναφορά σε πρόσωπα ή γεγονότα του παρελθόντος.

«τούτεσάς τσι ιστορίες εναθιβάνανε, όντε -ν-εποσπερίζαμε παλιά και 'λέγαμε ο καθείς το-μ-πόνο ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανά + αθιβάλλω > αθιβάνω (= αναπολώ τα περασμένα, διηγούμαι), βλ. και αθιβολή.

**αναθιβολεύγω** (ρήμ.): ό,τι και το αναθιβάνω.

«αναθιβολεύγει τη μάνα ντου πολλές φορές»

**Ετυμ.** Από τα: ανά + αθιβολή (βλ. λέξη).

**αναλαθιά** (η) (ουσ.): έλλειψη αλατιού / μεταφορικά: ανοησία.

«εμάθαμε στην αναλαθιά και δε βάνομε στα μαγεργιά κιάσολιας αλάτσι»

«όλο αναλαθιές λες»

**Ετυμ.** Από το: ανάλατος (βλ. λέξη).

**ανάλατος\*, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει αλάτι / μεταφορικά στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά έχει, επιπρόσθετα,

τις εξής σημασίες: λόγος ο οποίος δεν έχει ουσία ή περιέχει ανοησίες ή μη αποδεχτές λέξεις ή φράσεις / άτομο που λέει ανοησίες.

«ανάλατο 'ναι το φαΐ και δεν έχει νοστιμάδα»

«άδικο να σου δώσει, ανάλατε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αν- (στερητικό) και τη λέξη: αλάτι (εκ του αρχαιοελληνικού: αλς, -ός).

**ανάλεμα** (το) (ουσ.): παραλλαγή της λέξης ανάθεμα χωρίς έντονο υβριστικό περιεχόμενο (βλ. και ανάθεγκα).

Κατ' άλλη εκδοχή, σημαίνει ζημιά, κακό.

«ανάλεμα να 'χεις...» (= κακό να σε βρει)

**Ετυμ.** Σύμφωνα με την πρώτη σημασιολογική εκδοχή, προέρχεται από το: ανάθεμα με την τροπή του -θ- σε -λ-. Με βάση τη δεύτερη σημασιολογική εκδοχή, σχετίζεται με τη λέξη *ανάλωμα* που παράγεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: αναλίσκω.

**αναλέτι και εναλέτι** (το) (ουσ.): λέγεται ως φράση: «αναλέτι να 'χεις» ή «εναλέτι να 'χεις», που σημαίνει: κακό να 'χεις, με κάποια διάθεση πειράγματος.

**Ετυμ.** Προέρχεται από το τουρκικό: *nalet* (= κατάρρα, ανάθεμα), με τη ανάπτυξη του αρχικού α- ή ε- (βλ. και ναλέτι).

**ανάλουστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει λουστειί.

«ανάλουστος δε-μ-πάω 'γω να κοινωνήσω»

«Οι σούσες κι οι ανάλουστες την έχουνε τη μοίρα.» (κρητ. γνωμικό)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανα- (στερητικό) + λούζομαι (εκ του αρχαιοελληνικού: λούω - ομαι).

**αναμεσής και αναμεσώς και ανεμεσής και ανεμεσώς:** ανάμεσα στην κοινή νεοελληνική, στην οποία δεν απαντώνται οι τύποι: αναμεσώς και ανεμεσώς.

«ο γείτονας τως εμπήκενε αναμεσώς τως και τσι 'ξεχώρισε, ειδάλλως ήθελα σκοτωθούνε εκείά να παλεύουνε αναμεταζύ ντως»

«βάλε ανεμεσώς στα μιγόνια από εφορτώσαμε στο γάιδαρο κειονέ το σακούλι να μη-ν-το βαστάς να σε βαραίνει»

**Ετυμ.** Από το: ανάμεσα (ανά + μέσος), με τροποποιημένες καταλήξεις.

**ανάμισι** (αριθμ.): ένα και μισό.

«ανάμισι στρέμμα είναι το χωράφι από εφύτρεμα πατάτες στου Λιονέτο» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από τα: ένα και μισό με την τροπή του -ε- σε α-.

**ανάπλα** (η) (ουσ.): υφαντή κουβέρτα, κατασκευασμένη συνήθως από μαλλί, κλινοσκέπασμα / μακρά πανιά από λινάτσα που χρησιμοποιούνται στο μάζεμα των ελιών ή για τη μεταφορά με αχθοφόρα ζώα μη αλωνισμένων ψυχανθών. «σκέπασέ με μέ τσ'ανάπλες, γιατί εργώ» «φόρτωσε στο γάιδαρο τσ'ανάπλες των ελιώ, να μισέψομε για το μετόχι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη σύμφυση του επιρρήματος: άνω (= επάνω) και του ρήματος: απλώνω (αρχαιοελληνικό: απλώω) (ανάπλα = κουβέρτα που απλώνεται επάνω στο...).

**αναπλιά** (η) (ουσ.): το περιεχόμενο μιας διπλωμένης ανάπλες. Συχνά οι κάτοικοι του Λασιθίου έστρωναν ανάπλες (λινάτσες, συνήθως) για να λιχνίσουν φασόλια, κουκιά, φακές ή άλλα σχετικά προϊόντα. Ο αέρας παρέσυρε τα άχυρα πέρα από τα όρια της ανάπλες, ενώ ο καρπός,

λόγω του βάρους του, έπεφτε πάνω στην ανάπλα. Όταν τέλειωνε το λίχνισμα, οι παλιοί Λασιθιώτες δίπλωναν την ανάπλα σταυρωτά και μετέφεραν το περιεχόμενο της προς φύλαξη. Σε άλλες περιπτώσεις, χρησιμοποιούσαν τις ανάπλες για το μάζεμα των ελιών, των αμυγδάλων ή των καρυδιών, στρώνοντάς τις κάτω από τα αντίστοιχα δένδρα. Άλλοτε, τις χρησιμοποιούσαν για να μεταφέρουν στο αλώνι ξεραμένες ρεβιθιές ή κουκιές ή φακές κτλ. Σ' όλες αυτές τις περιπτώσεις, το περιεχόμενο της ανάπλες (υφαντής ή από λινάτσα) ονομάζεται «αναπλιά»

**Ετυμ.** Από το: ανάπλα (βλ. λέξη) / θέμα: αναπλ- + παραγ. τέρμα: -ιά.

**αναπλογουρίζω** (ρήμ.): γυρίζω τις ανάπλες, μετακινώ τις ανάπλες. Οι ανάπλες που χρησιμοποιούνται κατά το ράβδισμα των ελιών ή των αμυγδαλιών ή των καρυδιών, πρέπει να μετακινούνται έτσι, ώστε να καλύπτουν το χώρο στον οποίο πέφτουν οι συλλεγόμενοι καρποί, όταν ραβδίζονται ή όταν ωριμάσουν πολύ.

«να μου 'κλουθάς στσ'ελιές, ν'αναπλογουρίζεις τσι λινάτσες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανάπλα + γυρίζω (με την έννοια του περιφέρω ή περιτρέφω).

**αναπλογύρισμα** (το) (ουσ.): το μετακίνημα των αναπλών έτσι, ώστε να καλύπτουν την επιφάνεια στην οποία πέφτουν οι καρποί του δένδρου που ραβδίζεται.

«χέργια θέλει τ'αναπλογύρισμα»

**Ετυμ.** Από το: αναπλογουρίζω (βλ. λέξη).

**αναπλογουρίστρα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που μετακινεί τις ανάπλες κατά το ράβδισμα καρποφόρων δένδρων.

«δυο αναπλογουρίστρες είχενε και δεν επροκάνανε τσι ραβδιστάδες»

**Ετυμ.** Από το: αναπλογουρίζω (βλ. λέξη).

**αναπνιά** (η) (ουσ.): αναπνοή στην κοινή νεοελληνική, ανάσα / αναπνιά λεγόταν από τους παλαιούς Λασιθιώτες και η βαλβίδα από πετσί που υπήρχε στην αντλία των ανεμομύλων (μεταξύ κάλυκα και σωλήνα).

«από το χιαρχίντισμά ντου, τού κόπηκε η αναπνιά ντου»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: αναπνέω με την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -ιά (αναπν- + -ιά).

**ανάργια-ανάργια** (επίρρ.): αραιά, αμυδρά.

«Ο Χανιαλής 'παράγγειλε 'πο κάτω απούτσι Γούβες / ανάργια-ανάργια το ψομί και χαχαλιές τσι βρούβες.»

«ανάργια-ανάργια φαίνεται αποπαέ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανά + αραιός > ανάριος > ανάρια > ανάργια.

**ανασπώ\*** (ρήμ.): αποσπώ, βγάζω κάτι με βίαιο τρόπο, ξιφουλκώ, σύρω προς τα πάνω.

«μνια-γ-κοπανιά ανασπά το μαχαίρι απούείχενε στη μέση ντου και του επιτίθεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανά + σπω.

**ανάστα ο Θεός και ανάστα ο Κύριος:**

λαϊκή φράση που δηλώνει αναστάτωση, αναταραχή, μεγάλη φασαρία.

«ανάστα ο Θεός εγίνηκε οψές στη-μ-πλατέα του χωργιού»

**αναστένω** (διαφορετικό από το: ανασταίνω) και αναστήνω (ρήμ.): αναστυλώνω, ανορθώνω, ανακουφίζω.

«μικιό-μικιό το πήρε το οζό και τ'ανέστησε και γίνηκε μεγάλο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ανίστημι (= ανυψώνω) (μεταγ. ιστάνω).

**ανάστρουφα** και **αξανάστρουφα** και **ξανάστρουφα** (επίρρ.): αντίστροφα, ανάποδα.

«γύρνα ανάστρουφα»

«αξανάστρουφα μου φαίνεται πως εσκώθηκες σήμερα»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ρήμα: αναστρέφω (ανά + στρέφω) + αξε (α + ξε), στην περίπτωση του αξανάστρουφα, και με την αποβολή του α- > ξανάστρουφα.

**ανάφαξη** (η) (ουσ.): ανάσα, ανακούφιση, σωματική δυνατότητα.

«απού τη-ν-ταχινή σκάφτω κι ανάφαξη δεν επήρα ίσαμε δα»

«δεν έχω ανάφαξη να σκωθώ»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται, πιθανόν, από το ρήμα: ανάφημι (= σηκώνω το κεφάλι).

**ανάφτω** (ρήμ.): ανάπτω στην κοινή νεοελληνική / πυροβολώ / κτυπώ / μεταφορικά: εξάπτομαι.

«άναψε, μπρε, το λύχνο να φέζομε»

«ήναψε τού λαγού μνια με το τσιφτέ εκεία απού εκάθουντανε»

«να σ'ανάψω θέλει ένα χάστουκο»

«όντε τον είδα ομπρός μου, ενάψανε τα αίματά μου»

**Ετυμ.** Από το: ανάπτω, με την τροπή του -π- σε -φ- (ανομοίωση).

**ανάχυμα** και **ανέχυμα** (το) (ουσ.):

όρος της τυροκομικής που υποδηλώνει το γάλα (κατσικίσιο, κυρίως), το οποίο χρησιμοποιείται ως συμπλήρωμα για την παρασκευή της μυζήθρας και του ανθότυρου (βλ. και αθότυρος).

«φέρε τ'ανάχυμα να το βράσομε»

**Ετυμ.** Λέξη σύνθετη από την πρόθεση: ανά και το ρήμα: χύνω (> χύμα), εκ του: χέω / ανάχυμα (= αυτό που ξαναχύνεται).

**αναψοκοκκινισμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει γίνει ολοκόκκινος στο πρόσωπο είτε λόγω προσπάθειας είτε λόγω οργής είτε λόγω ντροπής.

«αναψοκοκκινισμένο σε θωρώ, ίντα 'χεις;»

**Ετυμ.** Από το αναψοκοκκινίζω, λέξη σύνθετη από τα: ανάπτω (αόριστος στην κρητική διάλεκτο: ήναψα) + κοκκινίζω.

**ανε** (υποθ. σύνδ.): αν, υπό τον όρο, υπό την προϋπόθεση.

«ανε πας, δα 'ρθω κι εγώ»

«ανε κατέχεις τη γλώσσα ντου, μίλησέ του»

**ανε-:** μετασχηματισμός του ανα- (αρχαία πρόθεση ανά) που λειτουργεί ως πρόθημα, το οποίο δηλώνει είτε στέρηση (π.χ. ανεβουλής) είτε επανάληψη (π.χ. ανεκάνω, ανεγυρίζω) είτε κίνηση από κάτω προς τα πάνω (π.χ. ανεσύρνω) είτε μετάθεση (π.χ. ανεβάλλω).

**ανεβαίνω** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία που έχει το ρήμα αυτό στην κοινή νεοελληνική (αναβαίνω), στη γλώσσα των Λασιθιωτών ανεβαίνω σημαίνει και φουσκώνω, όταν γίνεται αναφορά στην παρασκευή ψωμιού ή άλλων αρτοσκευασμάτων.

«Γιάννη, ενεβήκανε τα ψωμιά, μόνο πάνισε το φούρνο να τα φουρνίσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (με την έννοια του άνω) + βαίνω (αρχαιοελληνική λέξη).

**ανεβάλλουσα** (η) (επ. θέσ. ουσ.): πηγή που αναβλύζει / όνομα τοποθεσιών στις οποίες αναβλύζει νερό.

«ήνοιξε η ανεβάλλουσα»

«στην Ανεβάλλουσα στην Αγιά Πελαγιά» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το ρήμα αναβάλλω (βάλλω προς τα άνω - όχι μεταθέτω) > ανε- + βάλλω (αρχαιοελληνική λέξη).

**ανεβάλωμα** (το) (ουσ.): διάδοση ψευδών φημών με στόχο την ακύρωση μιας σοβαρής υπόθεσης (π.χ. ενός αρραβώνα ή ενός γάμου ή μιας σημαντικής αγοραπωλησίας).

«ανεβαλώματα τού βάλανε και ήκαμε πίσω στη συμφωνία»

**Ετυμ.** Από το: ανεβαλώνω (βλ. λέξη).

**ανεβαλώνω** (ρήμ.): διαβάλλω, συκοφαντώ κάποιον/α για να αναβάλω ή να ακυρώσω την εκτέλεση ενός συνδικεσίτου ή άλλης σοβαρής συναλλαγής ή απόφασης (π.χ. μιας αγοραπωλησίας).

«ανεβαλώσανε τη δουλειά και δεν εξετέλεσε το μπροζενιό»

**Ετυμ.** Από τον αόριστο του αναβάλλω της κοινής νεοελληνικής (ανέβαλα), υπό την επίδραση των σε -ώνω ρημάτων.

**ανεβαλώτρα** (η) (ουσ.): η συκοφάντρα, αυτή που διαδίδει συκοφαντικά ψεύδη, για να ακυρώσει συνδικεσία ή άλλες σημαντικές συναλλαγές μεταξύ προσώπων. Ο χαρακτηρισμός μιας γυναίκας ως ανεβαλώτρας αποτελεί ύβρη.

«είναι αυτή μνιαν ανεβαλώτρα!»

**Ετυμ.** Από το: ανεβαλώνω (βλ. λέξη).

**ανέβασμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από την ενέργεια του ανεβάσματος, της ανύψωσης, η συγκεκριμένη λέξη σημαίνει και φούσκωμα της ζύμης του ψωμιού, λόγω της ζύμωσης που προκαλείται με τη βοήθεια της κατάλληλης πυτιάς ή του προζυμιού. Το ψωμί πρέπει να ψηθεί στο φούρνο, όταν το ανέβασμα είναι κανονικό. Αν υπερβεί ορισμένο όριο (ξεχειλώσει), τότε η γεύση του ψωμιού θα παρου-

σιάζει ξινίλα, ενώ, αν είναι ανεπαρκές, το ψωμί δεν θα είναι αρκετά μαλακό.

**Ετυμ.** Από το: ανεβάζω < αναβάζω < αναβιβάζω.

**ανεβάσταμα** (το) (ουσ.): το υποστήριγμα φορτίου. Λέγεται, κυρίως, για το φόρτωμα γαϊδουριών, μουλαριών ή αλόγων (βλ. ανεβαστώ).

«βάλε καλά τη διχαλόβεργα να 'ναι γερό τ'ανεβάσταμα του γαϊδάρου»

**Ετυμ.** Από το: ανεβαστώ (βλ. λέξη).

**ανέβαστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει ανεβεί, που δεν έχει φουσκώσει /μεταφορικά: χλιαρός, υποτονικός, αυτός που του λείπει η ζωηρότητα.

«ανέβαστοι είναι ακόμη οι άρτοι»

«πιτοπούλι ανέβαστο da φάμε σήμερα»

«ανέβαστος άθρωπος»

«σάλεψε, μωρέ, μνιαολιά, ανέβαστε»

**Ετυμ.** Από το: ανεβαστός (= σηκωτός) που με ανατονισμό γίνεται: ανέβαστος (βλ. ανεβαστώ). Κατ' άλλη εκδοχή, παράγεται από το: ανεβαίνω > ανεβατός που μεταπλάσσεται σε ανέβαστος.

**ανεβαστώ** (ρήμ.): στηρίζω, συγκρατώ, υποβαστάζω. Λέγεται, ιδιαίτερα, σε σχέση με το φόρτωμα αχθοφόρων ζώων. Όταν αφαιρείται το φορτίο από το ένα μέρος του σαμαριού του ζώου, για να μην ξεσομαρίσει το υποζύγιο, υποστυλώνεται με κάποιο διχαλωτό ξύλο (τη διχαλόβεργα) το φορτίο της άλλης πλευράς ή κάποιος το ανεβαστά με τα χέρια του. Κάτι ανάλογο γίνεται και κατά το φόρτωμα.

«ανεβάστα μνιαολιά το γάιδαρο να μην ανοκατίσει»

«ανεβάστα κιονέ το γέρο να μη-μ-πέσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + βαστώ (μετάπλαση του αρχαιοελληνικού: βαστάζω).

**ανεβατός\***, **-ή, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει φουσκώσει, έχει ανέβει (λόγω ζύμωσης).

«ανεβατό ψωμί» είναι αυτό που φτιάχνεται με προζύμι ή μαγιά. Λέγεται έτσι, γιατί φουσκώνει, λόγω της ζύμωσης που γίνεται.

«κουλούργια ανεβατά»

**Ετυμ.** Από το: ανεβαίνω της νεοελληνικής (ανε- + βαίνω) > ανεβατός (ανε + βα + παραγ. τέρμα: -τός).

**ανεβόλεμα** (το) (ουσ.): ανήφορος, ανωφέρεια / μεταφορικά: εμπόδιο, δυσκολία. «βαροφορτωμένος είναι ο γάιδαρος και δε δα μπορεί να βγει τ' ανεβόλεμα»

«εβγήκε ετσέ τ' ανεβόλεμα και εποκόλωσε»  
«δε μπορεί η ζωή να' ναι όλο ανεβόλεμα, πού δα πάει, δα ρθει και το χύμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) + βόλεμα (εκ του βολεύω). (Ανεβόλεμα = διακοπή του εύκολου και άνετου δρόμου).

**ανεβολεματίζω** (ρήμ.): ανεβαίνω ανήφορο / αρχίζω την ανάβαση ανηφορικού δρόμου.

«μος ερχίξαμε ν' ανεβολεματίζομε, ήρχιξε ν' αγκομαχεί»

**Ετυμ.** Από το: ανεβόλεμα (γεν.: -ατος) (βλ. λέξη) (υποχωρητικός σχηματισμός).

**ανεβολεύω** (ρήμ.): βγάζω ανήφορο, ανηφορίζω.

«μπορώ κι ανεβολεύω ακόμη μνια στάξη»  
«ανεβολεύγει εκεία το χωράφι και δε βγαίνει το νερό του καταπότη»

**Ετυμ.** Από το: ανεβόλεμα, με το επίθημα -εύ(γ)ω, κατ' αναλογία προς τα εις εύω/εύω λήγοντα ρήματα.

**ανεβουλής** (επ. θέσ. επίρρ.): παρά τη θέληση, χωρίς τη συγκατάθεση, ακούσια.

«ανεβουλής τω γονέω της τονε επήρε, μόνο να μη-μ-παραπονάται δα πως δε-μπερνά καλά μαζί ντου»

«ανεβουλής τ' αποφάσισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το: ανε- (στερητικό) και το αρχαιοελληνικό: βουλή (= σκέψη, απόφαση / κοινοβούλιο).

**ανεβούρβουλος, -η, -ο** (επίθ.): ατακτοποίητος, ανεκατωσιάρης (προσβλητικός χαρακτηρισμός).

«φύγε, μωρέ, αποπαέ, ανεβούρβουλε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, πρόκειται για μετάπλαση του επιθέτου: ανερούβαλος (βλ. λέξη).

**ανεβρύζω** (ρήμ.): αναβλύζω, αναπηδώ. Απαντά, συνήθως, στο γ' πρόσωπο: ανεβρύζει (= τρέχει νερό).

ανεβρύζει το χωράφι (= βγάζει νερό από κάτω).

**Ετυμ.** Προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: βρύω + προθ. ανά (αναβρύω) > αναβρύζω > ανεβρύζω (ανε- + βρύζω).

**ανεγαλλιάζω** (ρήμ.): αγαλλιάζω στην κοινή νεοελληνική, χαίρομαι.

«είδα τονε κι ενεγάλλιασ' η ψυχή μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + αγαλλιάζω (αρχαιοελληνικό: αγαλλιώ = χαίρομαι υπερβολικά).

**ανεγέλασμα** (το) (ουσ.): ειρωνικό γέλιο, περιπαικτική έκφραση του προσώπου, χλευασμός.

«επάντηξέ μου κι ήκαμε ένα ανεγέλασμα, όντε με 'δε, απού μου 'ρθε να τονε διαλοστείλω»

**Ετυμ.** Από το: ανεγελώ (βλ. λέξη).

**ανεγελώ, -ούμαι** (ρήμ.): περιπαίζω, περιγελώ / εμπαιζομαι.

«ανεγελά με δα εκεία»

«δεν ανεγελοῦμαι ἴγω με τούτανά ἀπού  
κάνεις, μόνο να το κατέχεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + γελώ.

**ανεγκάζω, -ομαι** (ρήμ.): εξοργίζω, θυ-  
μώνω.

«ανεγκάστηκα με κειανά ἀπού μου ἴπε  
και του ἴχθηκα και ἴγω»

**Ετυμ.** Από το: αναγκάζω της κοινής νεο-  
ελληνικής, με την τροπή του α- σε ε-.

**ανεγκασά (η)** (ουσ.): θυμός, ενόχληση  
(στη γενική: ανεγκασάς, χρησιμοποιεί-  
ται ως β' συνθετικό του επιρρήματος:  
ξερανεγκασάς που σημαίνει: με τη βία,  
απρόθυμα, με το στανιό).

«είχα μνιαν ανεγκασά»

«ξερανεγκασάς του το ἴκαμε και δεν εγι-  
νηκε σωστά η δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ανεγκάζω (βλ. λέξη).

**ανέγκαση (η)** (ουσ.): έντονος θυμός  
(βλ. ανεγκασά).

**ανεγκασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ.  
ως επίθ.): θυμωμένος, οργισμένος.

«ανεγκασμένο σε θωρώ, ίντα ἴχεις;»

**Ετυμ.** Βλ. ανεγκάζω.

**ανεγκόλλημα (το)** (ουσ.): προσκόλλη-  
ση, ό,τι προσκολλάται / απρόσκλητος  
επισκέπτης ή συνοδός.

«ανεγκόλλημα μου γίνηκε ο τάδε και πώς  
δα τονε ξεφορτωθώ δε-γ-κατέω»

**Ετυμ.** Από το: ανεγκολλούμαι (βλ. λέξη).

**ανεγκολλούμαι** (ρήμ.): προσκολλού-  
μαι, αποκτώ από κάποιο/α μνια μεταδο-  
τική νόσο.

«ανεγκολλήθηκε τη-γ-κατσιβερη στο σκο-  
λειό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + το ρήμα

εγκολλούμαι (εν + κολλούμαι / νεοελ.:  
κολλίεμαι).

**ανεγλείφω, -ομαι** (ρήμ.): γλείφω τα  
χείλη μου, γλείφω με τη γλώσσα, λιγου-  
ρεύομαι.

«ανεγλείφει η κάτα τα κατσούλια της»

«το φαϊ θωρεί κι ανεγλείφεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + το αρχαιο-  
ελληνικό: εκλείχω > κλείχω > γλείφω,  
με την τροπή του -κ- σε -γ- και του -χ-  
σε -φ-, κατ' αναλογία προς τα σε -φω  
λήγοντα ρήματα.

**ανέγνοιος, -α, -ο** (επίθ.): χωρίς έννοι-  
ες, ανυποψίαστος.

«ήσασα όλες τσι δουλειές μου και κάθο-  
μαι ανέγνοιος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το: αν- (στερητικό)  
και τη λέξη: έγνοια.

**ανεγνώθω** (ρήμ.): αναγιγνώσκω, δια-  
βάζω.

«...Παπάδες ανεγνώθου-ν-τα, διάκοι κα-  
λαναρχού-ν-τα κι ένα μικιό διακόπουλο  
δεν ήξευρε να ψάλλει.

Παίρνει το τό παράπονο, πάει στο περι-  
γιάλι, βρίσκει τον Άι-Βασιλιό που ἴκανε  
το ζευγάρι...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικα πρωτο-  
χρονιάτικα κάλαντα).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αναγι-  
γνώσκω (αόριστος: ανέγνωσα, παθ. ανε-  
γνώστην).

**ανεγνώστης (ο) -αινα (η)** (ουσ.):

αναγνώστης στην κοινή νεοελληνική /  
ψάλλτης / ιερατικός τίτλος. Απαντά και  
ως επίθετο ανδρών (Αναγνώστης/άκης),  
που ήσαν πιθανόν Αναγνώστες (θηλυ-  
κό: Ανα(ε)γνώσταινα (= η γυναίκα του  
Ανεγνώστη).



**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αναγι- γνώσκω > αναγνώστης > ανεγνώστης.

**ανεγογγύζω** (ρήμ.): γογγύζω, βογκάω από τον πόνο ή λόγω άλλης σωματικής ή ψυχολογικής αιτίας / επαναλαμβάνω κάτι πεισματικά.

«ιντά 'χει κι ανεγογγύζει και τηνε γροικά όλο το χωργιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + γογγύζω (= βογκάω).

**ανεγογυρά** (η) (ουσ.): ψάξιμο, βόλτα ανίχνευσης.

«εβγήκε στην ανεγογυρά»

**Ετυμ.** Βλ. ανεγογυρεύω.

**ανεγογύρεμα** (το) (ουσ.): φροντίδα, αναζήτηση, ψάξιμο / προνοητική μέριμνα.

«ανεγογύρεμα θέλει το κάθε πράμα»

**Ετυμ.** Από το: ανεγογυρεύω.

**ανεγογυρεύω, -ομαι** (ρήμ.): ψάχνω, αναζητώ, φροντίζω, μεριμνάω.

«πού δα σ' ανεγογυρεύω δα, απόυ δε-γ-κατέω καλά το-ν-τόπο...»

«απόστα-ν-οψές λείπει ο σκύλος απόυ την αυλή και δε-ν-τον ενεγογύρεψες»

«αρρωστάρης ήτανε, μα ενεγογυρεύτηκε κι ύγιανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + γυρεύω (= ζητώ), εκ του: γύρος, με αναδιπλασιασμό της συλλαβής -γυ- και τροπή του -υ- σε -ο: ανεγογυρεύω.

**ανεγούλα** (η) (ουσ.): τάση για εμετό (αναγούλα στην κοινή νεοελληνική).

«ανεγούλα μου 'ρχεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + λατινικό: gula (= φάρυγγας).

**ανεγούλιασμα** (το) (ουσ.): ό,τι και η ανεγούλα.

«ανεγούλιασμα του 'ρθε με τσι στροφές απόυ 'κανε το λεωφορείο, γιατί δεν είναι μαθημένος»

**Ετυμ.** Από το: ανεγουλιάω (βλ. λέξη).

**ανεγουλιάω και ανεγουλιάζω** (ρήμ.):

έχω τάση για εμετό, κάνω εμετό (αναγουλιάω στην κοινή νεοελληνική).

«επειράζανέ τηνε τα κουκιά απόυ ήφασε κι ανεγουλιά όλη-ν-τη μέρα»

**Ετυμ.** Βλ. τη λέξη: ανεγούλα / θέμα: αναγουλ- + παραγ. τέρμα: -ιώ ή -ιάζω.

**ανεγυρίδα** (η) (ουσ.): κυκλική διαδρομή, επιστροφή / μεταφορικά: η προσωρινή βελτίωση του καιρού.

«ανεγυρίδα κάνει η στράτα, μόνο έλα να πάμε τη μέση να κόψομε δρόμο»

«ανεγυρίδα ήκαμε ο καιρός, μα σε μνιαολιά θαρρώ πως δα ξαναντακάρει»

**Ετυμ.** Από το: ανεγυρίζω (βλ. λέξη).

**ανεγυρίζω** (ρήμ.): αλλάζω κατεύθυνση / γυρίζω προς τα πίσω / παρακάμπτω κάποιον / αναπολώ το παρελθόν / επανέρχομαι.

«θωρώ τονε κι ανεγυρίζω τη στράτα»

«ανεγυρίζω στα παλιά και θυμούμαι ένα σωρό αθρώπους απόυ δε ζούνε μπλιο»

«Ανεγυρίζω το στενό και πάω απ' άλλο-ν-τόπο, / να μη σε βάλω, αγάπη μου, στσι μπούκες των αθρώπων.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά, προς άλλη κατεύθυνση) + γυρίζω (εκ του: γύρος).

**ανεγύρισμα** (το) (ουσ.): αναστροφή, στροφή προς τα πίσω / μεταφορική σημασία: υπαινιγμός.

«στ' ανεγύρισμα τση στράτας ήπεσε ο γάιδαρος»

«ετσά στ' ανεγύρισμά τσης το 'πε»

**Ετυμ.** Από το: ανεγυρίζω (βλ. λέξη).

**ανεγυριστά** και **ανεγυριστικά** (τροπ. επίρρ.): παραβολικά, με υπαινιγμό.  
«ανεγυριστικά μου 'φερε τη-γ-κουβέντα για τη μπροζενιά»

«ανεγυριστά μου το 'πε, μα 'γω το 'πιασα ντελόγο κειονά από 'θελε να μου πει»

**Ετυμ.** Από το: ανεγυρίζω (βλ. λέξη) > ανεγυριστός > ανεγυριστικός / πληθ. ουδ. ανεγυριστά > ανεγυριστικά.

**ανεγύροι** (οι) (ουσ.): ελικοειδείς ημιονικοί δρόμοι στις πλαγίες των βουνών. Άλλη ονομασία των ανεγύρων είναι: βόλιτες.

«όλο ανεγύρους είν'η στράτα από τη-γ-Κασταμονίτσα να βγεις στο Λασιίθι»

**Ετυμ.** Από τα: ανε- + γύρος (= κύκλος).

**ανεδακρύνω** (ρήμ.): δακρύνω.

«ενεδακρύνωσα ετσή που την είδα να κλαίει και να φωνιάζει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + δάκρυ.

**ανέδεμα** (το) (ουσ.): βλ. ανάδεμα.

**ανεδιάδα** (η) (ουσ.): μέρος με άπλετη θέα.

«εδά που θα βγεις εκείε στην ανεδιάδα, δα δεις όλο το-γ-κάμπο»

«ανεδιάδα 'ναι από παέ»

**Ετυμ.** Από το: ανάδια (βλ. λέξη), με την τροπή του -α σε -ε.

**ανεδιάζω** (ρήμ.): αντικρίζω, βλέπω από ψηλά, φτάνω σε ψηλό σημείο για να μπορώ να βλέπω μακριά / γίνομαι ορατός από κάπου.

«μος ενέδιασα στην Άμπελο, ήνωσα ντελόγο τ'αέρι του Λασιθιού»

«ανέδιασε από παέ να σου πω»

«ολημέρα σε 'νήμενα και δεν ενέδιασες κιαολιάς να με δεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + ιδέα (ανεδιάζω = αντιλαμβάνομαι, σχηματίζω εικόνα). Κατ' άλλη εκδοχή, παράγεται από το: ανάδια (βλ. λέξη), με την τροπή του -ά- σε -ε- + παραγ. επίθημα: -ζω.

**ανέδιασμα** (το) (ουσ.): αντίκρισμα, βλέμμα από ψηλά / το μέρος από το οποίο μπορεί να γίνει κάτι ορατό.

«μος ήφταξα εκείε στ'ανέδιασμα, είδα το-γ-κάμπο ολόκληρο και τσι μύλους απ'ε-λέθανε»

**Ετυμ.** Από το: ανεδιάζω (βλ. λέξη).

**ανεδίδω** (ρήμ.): μεταδίδω ή προσλαμβάνω υγρασία, υγραίνω ελαφρώς.

«ενέδωκε το ψωμί κι εμούχλιασε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + δίδω (εκ του αρχαιοελληνικού: δίδωμι).

**ανεδομένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): υγρός, διαποτισμένος από νερό ή άλλο υγρό.

«ανεδομένο 'ναι το παξιμάδι και δα χαλάσει»

**Ετυμ.** Από το: ανεδίδω (βλ. λέξη).

**ανεδοσά** (η) (ουσ.): υγρασία, μετάδοση υγρασίας.

«ανεδοσά μου φαίνεται πως επήρε τ'α-λεύρι εκείά που το 'χαμε, γιατί ήσταζε το δώμα»

«ανεδοσά 'χουνε τα χωράφια»

**Ετυμ.** Από το: ανεδίδω (βλ. λέξη).

**ανεδράμει** (τριτ. ρήμ.): επιστρέφει πίσω, επιδεινώνεται / εμφανίζει αναφυλακτική αντίδραση σε τροφή.

«ενέδραμέ-ν-τονε το κρασί απόυ ήπιε και του 'ρθε λούξιγκας»

**Ετυμ.** Από το: αναδράμω/μει > ανεδράμω/μει, σύνθετο από τα: ανε- + τρέχω (αόριστος: έδραμον).

**ανεζήτηξη** (η) (ουσ.): αναζήτηση / έντονη νοσταλγία για κάτι.

«σαν εσκώθηκε, εβγήκενε στην ανεζήτηξη των οζώ»

«η ανεζήτηξη του καλού της δε-ν-την αφήνει ήσυχη»

**Ετυμ.** Από το: ανεζητώ (βλ. λέξη), (αόριστος: ενεζήτηξα στην κρητική διάλεκτο).

**ανεζητώ** (ρήμ.): επιθυμώ κάτι πολύ έντονα, νοσταλγώ (αναζητώ στην κοινή νεοελληνική).

«εσυνηθίσασμε δα τη-μ-παρέα ντως και δα τσ'ανεζητούμε εδά που δα μισέσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + ζητώ.

**ανεθιβολεύω** (ρήμ.): ξαναφέρνω κάτι στη συζήτηση, αναφέρομαι ξανά σε κάτι, υπενθυμίζω.

«σε ενεθιβόλευγα οψές απού εκουβεντιάζαμε με τη γειτόνισσα»

**Ετυμ.** Παράγωγο από το: ανεθιβολή (βλ. λέξη) / θέμα: ανεθιβολ- + παραγ. τέρμα: -εύω/-εύω.

**ανεθιβολή** (η) (ουσ.): αναφορά σε κάτι, υπενθύμιση.

«μωρέ, καλώς τονε κι ίδιαδά είχαμε την ανεθιβολή σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + αθιβολή (βλ. λέξη).

**ανεθρεφτάρι** (το) (ουσ.): ό,τι ανατρέφεται / το μικρό ζώο, συνήθως.

«ανεθρεφτάρι το 'χω δα τούτονέ το ριφάκι»

**Ετυμ.** Από το: ανεθρέφω (ανε- + τρέφω, αόριστος: έθρεψα > θρεφτός / θέμα: θρεφτ- + παραγ. τέρμα: -άρι.

**ανεθρεφτός** (ο) **ανεθρεφτή** (η) (επ. θέσ. ουσ.): αυτός ή αυτή που έχει ανατραφεί από κάποιον/α και έχει όλα τα

κληρονομικά δικαιώματα ενός κανονικού ή υιοθετημένου παιδιού (αναθρεφτός/ή στην κοινή νεοελληνική).

«την ανεθρεφτή τ'αδερφού της του 'κανε μπροξενιά»

**Ετυμ.** Από το: ανεθρέφω (βλ. προηγούμενο).

**ανεκαιρώνω** (ρήμ.): ανακαλώ περασμένα γεγονότα.

«κάθομαι κι ανεκαιρώνω τα παλιά και θυμούμαι ένα σωρό ανθρώπους απού εξούσανε επαδά στο χωργιό μας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + καιρός.

**ανεκαμπανιά** (η) (ουσ.): απότομο πήδημα, ξαφνικό ανασήκωμα.

«ήπαιζε η-γ-αίγα μνιαν ανεκαμπανιά και επήδηξε το-ν-τράφο»

**Ετυμ.** Από το: ανεκαμπανίζω (βλ. λέξη).

**ανεκαμπανίζω** (ρήμ.): σηκώνω κάτι ψηλά και το κρατώ μετέωρο.

«ήσκωσέ τονε με τα δυο ντου χέργια και τον ενεκαμπάνισε μνια φορά κι εμόλαρε ντελόγο η μέση ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) και το ρήμα καμπανίζω (= κρεμώ κάτι ψηλά σαν καμπάνα), (υποχωρητικός σχηματισμός από το: καμπάνα).

**ανεκαμπάνισμα** (το) (ουσ.): (ότι και το: ανεκαμπανιά).

**Ετυμ.** Από το ανεκαμπανίζω.

**ανεκαμπανιστός, -ή, -ό** (επίθ.): χρησιμοποιείται στο θηλυκό, συνήθως, γένος και υποδηλώνει την καμπύλη τροχιά ενός εκτοξευόμενου αντικειμένου (π.χ. πέτρας), με στόχο να πέσει πίσω από κάποιο φυσικό ή τεχνητό εμπόδιο.

«εχώστηκε από πίσω απού το-ν-τράφο

για να μη-ν-τονε βρίσκουνε οι πέτρες απού του 'πέτανε, μ'αυτός τσι 'ρίχνε ανεκαμπανιστές και 'πηγαίνανε όλες απάνω ντου»  
**Ετυμ.** Από το: ανεκαμπανίζω (βλ. λέξη).

**ανεκάνω** (ρήμ.): κάνω ξανά, αναπλάσσω, αναδημιουργώ / οργάνω εκ νέου.  
 «εσποφήσανε όλα τα κουνέλια, μα επήρα μιαν άλλη κουνέλα κι ένα-γ-κούνελο να τ'ανεκάμω»

«πρέπει ν'ανεκάμεις το προζύμι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + κάνω (αρχαιοελληνικό: κάμνω).

**ανεκαπνιά** (η) (ουσ.): απόλυτη σιγή, άκρα ησυχία.

«όλοι εκοιμούντανε κεινιά την ώρα και δεν ήκουσε ανεκαπνιά»

«χώσου επαέ και μη βγάλεις ανεκαπνιά να μη σε βρούνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) και τη λέξη: καπνός (απουσία καπνού, ήτοι ανυπαρξία κάποιου ίχνους). Κατ'άλλη εκδοχή, προέρχεται από το μετασχηματισμό της λέξης αναπνοή σε αναπνιά στην οποία το ανά γίνεται στερητικό (ανε-) και αναπτύσσεται το κα- πριν από την κατάληξη -πνια (= πνοή).

**ανέκαρα** (τα) (ουσ.): σωματική δύναμη, ανάκτηση σφρίγγους.

«γή με τ'ανέκαρα σου δούλευγε γή πήνε να πα κάτσεις εκειέ στον αέρα του πρίνου»

«βαστά με το γαζέπι εδά και μνιαν εβδομάδα και δεν έχω ανέκαρα να ξεσύρω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) και το αρχαιοελληνικό: κάρα (= κεφάλι), (ανέκαρα = με το κεφάλι ψηλά). Κατ'άλλους, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό επίρρημα: «ανακάρ» (= προς την κεφαλή).

**ανεκαρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αναζωογονημένος, αυτός που έχει ανακτήσει τις σωματικές του δυνάμεις μετά από κάποια ασθένεια.

«ανεκαρωμένο σε θωρώ και ήκουα πως ήσουνε αρρωσάτης»

**Ετυμ.** Από το: ανεκαρώνω (βλ. λέξη).

**ανεκαρώνω** (ρήμ.): αναρρώνω, ζωντανεύω, ανακτώ τις δυνάμεις μου.

«ενεκάρωσε αυτός απού τον είχανε του θανατά και εξήτηξε και φαί να φάει και κρασί να πει»

**Ετυμ.** Από το: ανέκαρα (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**ανεκατερά** (τροπ. επίρρ.): ανάμεικτα, ανακατεμένα, ανάκατα.

«ανεκατερά ρίχνε τα φασουλία στην αυλακιά να φυτρώσουνε και γαζανά κι ασπρόκώλια και ποταμιτάκια»

**Ετυμ.** Από το: ανεκατερός (βλ. λέξη), ουδέτερο πληθ. αριθμού: ανεκατερά.

**ανεκατερός, -ή, -ό** (επίθ.): ανάμεικτος, ανάκατος.

«ανακατερό είναι το σπορκό και σάρι έχει και κριθάρι έχει»

**Ετυμ.** Από το: ανάκατος, με την τροπή του α- σε -ε και την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -ερός στο θέμα: ανεκατ-

**ανεκατεύγω** (ρήμ.): ανακατεύω στην κοινή νεοελληνική, αναμειγνύω / μεταφορικά: εμπλέκω κάποιον σε μια υπόθεση.

«ίντα ανεκατεύγεις ατά;»

«μη μ'ανεκατεύγεις εμένα σσι δουλειές σου»

**Ετυμ.** Από το ανάκατος (συνεκφορά των επιρρημάτων: άνω + κάτω, με την τροπή του -α σε -ε).

**ανεκάτωμα** (το) (ουσ.): ανακάτωμα στην κοινή νεοελληνική, ανάμειξη (στον πληθυντικό σημαίνει και διαβολές, σκόπιμες συκοφαντίες).

«πώς δα τα ξεδιαλύνεις εδά με τ'ανεκάτωμα από τως ήκαμες»

«όλο ανεκατώματα βάνει»

**Ετυμ.** Από το: ανεκατώνω (βλ. λέξη).

**ανεκατώνω, -ομαι** (ρήμ.): αναμειγνύω, (ανακατεύω, ανεκατώνω στην κοινή νεοελληνική) / συγχύζω. Στην παθητική φωνή σημαίνει έχω τάση για εμετό, νιώθω αηδία.

«ίντα ανεκατώνεις ατά;»

«εκειά που δε σε σπέρνουνε, να μην ανεκατώνεσαι»

«ανεκατόνομαι, μόνο άνοιξε μνιαολιά το τζάμι τ'αυτοκινήτου να πάρω αέρα»

**Ετυμ.** Από το ανάκατος > ανέκατος (σύνθετο από τα: άνω + κάτω).

**ανεκατωσάρης** (ο) (ουσ.): ραδιούργος, διαβολέας.

«ανεκατωσάρης άθρωπος είναι μόνο αλάργο»

**Ετυμ.** Από το: ανεκάτωση < ανεκατώνω (βλ. λέξη).

**ανεκάτωση** (η) (ουσ.): ό,τι και το ανεκάτωμα (βλ. λέξη).

**ανεκατωσίδια** (τα) (ουσ.): διαβολές, συκοφαντίες, με στόχο την πρόκληση διχόνοιας ή την παρεμπόδιση της ολοκλήρωσης κάποιας διαπραγματεύσεως ή ενέργειας (π.χ. συννοικεσίου).

«τ'ανεκατωσίδια ήτανε αιτία και 'χάλασ'η δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ανεκάτωση (βλ. λέξη).

**ανεκατωσούρα** (η) (ουσ.): αναταραχή, ανακάτεμα (ανεκατωσούρα στην κοινή νεοελληνική).

«τέθιοια ανεκατωσούρα ήτανε από 'χανε η μάνα το παιδί και το παιδί τη μάνα»

**Ετυμ.** Από το: ανεκάτωση (βλ. λέξη).

**ανεκατώ(σ)τρα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που διασπείρει συκοφαντίες με σκοπό να παρεμποδίσει την ευτυχή κατάληξη συννοικεσίων ή άλλων διαπραγματεύσεων.

«εμπήκενε στη μέση η Μ..., η ανεκατώστρα, κι εχάλασε το μπροξενιό»

**Ετυμ.** Από το: ανεκατώνω (βλ. λέξη).

**ανεκερώνω** (ρήμ.): γίνομαι κίτρινος σαν το κερύ, χλομιάζω.

«μος ήφταξε και την είδενε, ενεκέρωσε τόσονά πολύ από δε-ν-του 'λειπε μόνο το λιβάνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + κερώνω (εκ του: κερύ), υποχωρητικός σχηματισμός.

**ανεκεφαλιά** (η) (ουσ.): ανοησία, ασυλλόγιστη ενέργεια.

«όλο ανεκεφαλιές κάνεις»

**Ετυμ.** Από το: ανεκέφαλος (βλ. λέξη).

**ανεκέφαλος, -η, -ο** και **ανεγκέφαλος\***, **-η, -ο** (επίθ.): ανόητος, απερίσκεπτος.

«ανεκέφαλος άθρωπος είναι»

«ανεγκέφαλο κοπέλι 'ναι και δε-ν-το πιάνει ο νους του να το κάμει εσά που λες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) + κεφαλή. Η παραλλαγή ανεγκέφαλος προκύπτει κατά τον ίδιο τρόπο, αλλά μεταξύ των δύο συνθετικών αναπτύσσεται το ευφωνικό -γ-. Κατ' άλλη άποψη, η εν λόγω παραλλαγή δημιουργείται με τη σύνθεση του αν- του στερητικού και της λέξης: εγκέφαλος.

**ανέκοπος, -η, -ο** (επίθ.): άκοπος, αυτός που δεν κοπιάζει / μη εξοφληθείς.

*«ανέκοπα λεφτά επήρα από τη-μ-πουλησιά  
απού ήκαμα»*

*«ανέκοπα έχω ακόμη τα χαρούπια απού  
ήδωκα του εμπόρου και δα πάω ταχυστέ-  
ρου να τα ξεκόψομε»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό)  
+ κόπος (εκ του: κόπτω).

**ανεκούκουλος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός  
που δεν φορά κουκούλα, αυτός που έχει  
ασκεπή την κεφαλή του.

*«ανεκούκουλος εμίσεψε μ'ετσά κάψα και  
δα κάψει ο ήλιος τη-γ-κεφαλή ντου»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό)  
και τη λέξη: κουκούλα.

**ανεκουλουρίδα** (η) (ουσ.): αναστρο-  
φή, μεγάλη στροφή, κυκλοτερής πορεία.  
*«ανεκουλουρίδα κάνει εκείά στη-γ-κορφή  
η στράτα»*

**Ετυμ.** Από το: ανεκουλουρίζω (βλ. λέξη)  
/ θέμα: ανεκουλουρ- + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**ανεκουλουρίζω** (ρήμ.): κάνω αναστρο-  
φή, παρακάμπτω, πηγαίνω από άλλο δρό-  
μο.

*«ενεκουλούρισε μνια-γ-κοπανιά και τον  
ήχασα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) +  
κουλούρα (κουλουρ- + -ίζω).

**ανεκούρκουβα** και σπανίως **ανεκούρ-  
κουδα** (επίρρ. τροπ.): στηρίζομαι στις  
πατούσες των ποδιών μου, με λυγισμένα  
τα γόνατα / βαθύ κάθισμα.

*«εκάθοντανε ανεκούρκουβα και εκου-  
βέντιαζε μνιαν ώρα»*

*«κάτσε καλά να μη-γ-κουραστείς, γιατί  
τόσηνιά ώρα απού είσαι ανεκούρκουβα  
δα πιαστούνε τα πόδια σου»*

**Ετυμ.** Κατά τον Κουκουλέ, το ανεκούρ-  
κουδα προέρχεται από το ανακούκουδα  
< ανακούκουβα (ανά + κουκουβάγια).

Κατά τον Πιτυκάκη, το ανεκούρκουβα  
προέρχεται από το: κούβα (= γαλοπού-  
λα), επειδή η εικόνα που παρουσιάζει  
το πτηνό αυτό, όταν βάζει κάτω από το  
σώμα του τους νεοσσούς του, μοιάζει με  
τη στάση που υποδηλώνει η λέξη αυτή.  
Κατ' άλλη άποψη, η λέξη αυτή είναι σύν-  
θετη από τα: ανε- + κόκκυγας, με αντί-  
στοιχες φθογγικές μετατροπές.

**ανεκουρκουβίζω** (ρήμ.): κάθομαι ανε-  
κούρκουβα.

*«ανεκουρκούβισε, κακορίσκη, μνιαολιά»*

**Ετυμ.** Από το: ανεκούρκουβα (βλ. λέξη)  
/ θέμα: ανεκουρκουβ- + παραγ. τέρμα:  
-ίζω.

**ανεκουτάλεμα** (το) (ουσ.): άτακτο ανα-  
κάτεμα.

*«με τ'ανεκουτάλεμα απού ήκαμες ενεκά-  
τωσες τα πράματά μου και δε-ν-τα βρί-  
σκω εδά»*

**Ετυμ.** Από το: ανεκουταλεύω (βλ. λέξη).

**ανεκουταλεύω** (ρήμ.): ανακατεύω  
διάφορα πράγματα, ψάχνοντας κάτι.

*«ίντα ανεκουταλεύεις από όλη-ν-την ώρα;»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + κουτάλι  
/ θέμα: κουταλ- + παραγ. τέρμα: -εύω /  
-εύω.

**ανεκούφωμα** (το) (ουσ.): οπή, κενό που  
δημιουργείται κάπου με την αφαίρεση  
ενός αντικειμένου, το ανασήκωμα που  
αφήνει κενό / το ανοικτό πλαίσιο των τοί-  
χων στο οποίο τοποθετούνται τα πορτο-  
παράθυρα (κουφώματα).

*«φράζε κειονέ το ανεκούφωμα, γιατί  
μπαίνει κρυγιάδα»*

**Ετυμ.** Από το: ανεκουφώνω (βλ. λέξη).

**ανεκουφώνω** (ρήμ.): κάνω χώρο, ανοί-  
γω κούφωμα, δημιουργώ οπή ή κενό.

«ανεκούφωσε μνια σταλιά το-ν-τοίχο να μπει το κασελίκι του παραθυργιού»

«ανεκούφωσε μνιαολιά τα ξύλα να ξεπάρει η φωτιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- και το αρχαιοελληνικό: κουφώ (εκ του: κούφ(ος) + -ώνω) = δημιουργώ κοίλωμα.

**ανεκράζω** (ρήμ.): φωνάζω δυνατά, θριαμβολογώ, ζητωκραυγάζω.

«ίντα 'χει κι ανεκράζει ετσά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + κράζω.

**ανεκυκλιώ και ανεκυκλίζω** (ρήμ.): ανακυκλώνω / μεταφέρω το κλωσμένο μαλλί από τα κουβάρια ή την ανέμη σε τυλιγάδι.

«φέρε το κοφίνι με τα κουβάρια ν'ανεκυκλίσομε το μαλλί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + κύκλος / θέμα: κυκλ- + παραγ. τέρμα: -ιώ ή -ίζω.

**ανελέγω** (ρήμ.): μαζεύω ένα μακρύ σχοινί, κάνοντάς το μικρούς κύκλους / μεταφ. συγχρωτίζομαι, δημιουργώ σχέσεις.

«ανέλεξε το φόρτωμα του γαιδάρου και κρέμασέ το στα σκαρβέλια του σομαριού»  
«να μην ανελεχτείς με κειονά, γιατί δα μπλέξεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + λέγω.

**ανελειγώνω** (ρημ.) (χρησιμοποιείται συνήθως ως τριτοπρόσωπο: **ανελειγώνω-νει**): ρευστοποιείται κάτι και στάζει ή τρέχει σιγά-σιγά.

«ανελειγώνει το κερί ετσά π'ανάφτει»

«ανελειγώνει το τυρί από το βότυρο από 'χει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- και το ρήμα: λειώνω (παλαιότερη γραφή του λιώ-

νω) > ανελειώνω και με την ανάπτυξη του ενδοφωνηεντικού -γ-: ανελειγώνω.

**ανελείχει** (τριτ. ρήμ.): διαρρέει κάποιο υγρό (π.χ. κρασί, λάδι κτλ.) από τα χείλη του δοχείου στο οποίο περιέχεται, κατά τη μετάγγισή του σε άλλο.

«ετσά που φκαιραίνεις τη ντενέκα με το λάδι ανελείχει και χύνεται χάμαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- και το αρχαιοελληνικό ρήμα: λείχω (= γλείφω).

**ανελέσσω** (ρήμ.): ανελίσσω, στρέφω γύρω-γύρω, περιστρέφω.

«ανέλεξε το φόρτωμα (= σχοινί για δέσιμο φορτίου) και κρέμασέ το στο σκαρβέλι του σομαριού»

**Ετυμ.** Από το: ανελίσσω (ανε- + ελίσσω). Στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο ως ελίσσομαι.

**ανελυώ** (ρήμ.): ξετυλίγω / μεταφορικά: διηγούμαι.

«ανέλυσε κείνεσές τσι κλωστές και ξεμπέρδεπέ τσις»

«εκάτσα οψές στη-γ-κουβέντα με το-μπαλιό μου φίλο, το Μιχάλη, κι ενέλυσα μαζί ντου ένα σωρό ιστορίες από τα νειάτα μας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + λυώ < λύω.

**ανέλωμα** (το) (ουσ.): παρενόχληση, αναστάτωση, ακούσια ανακοπή μιας προσπάθειας ή ενέργειας, πρόσκομμα / δυσκολία, εμπόδιο.

«ανέλωμα είναι δα οι μουσαφίρηδες από 'ρθανε, μα ίντα δα κάμομε»

«μεγάλο ανέλωμα μού 'καμε με τσι κουβέντες τσης»

**Ετυμ.** Από το: ανελώνω (βλ. λέξη).

**ανελωμή** (η) (ουσ.): βλ. ανέλωμα.

**ανελώνω, -ομαι** (ρήμ.): διώχνω, ενοχλώ, αναστατώνω, ταραζώ.

«ενέλωσέ με μέ την επίσκεψή της και δεν επρόκαμα να μαγερέψω»

«μη μ'ανελώνεις, όντε ράφτω, γιατί δα ράψω στραβά το ρούχο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το στερητικό: αν- και το αρχαιοελληνικό ρήμα: ελαύνω (= προχωρώ) (αν-ελαύνω = ανακόπτω την πρόοδο / αόριστος: ήλασα). Άλλες εκδοχές βλ. στο: Κτενιαδάκης (2016).

**ανεμάζωμα** (το) (ουσ.): συγκέντρωση διαφόρων προσώπων.

«εγίνηκε μεγάλο ανεμάζωμα»

**Ετυμ.** Από το: ανεμαζώνω (βλ. λέξη).

**ανεμαζώνω, -ομαι** (ρήμ.): συγκεντρώνω αντικείμενα ή αγαθά κατά τρόπο ακατάστατο / μαζεύω πράγματα από διαφορετικά μέρη με μη έντιμο τρόπο / βάζω τάξη / στην παθητική φωνή: επιστέφω στο σπίτι, επανέρχομαι.

«ό,τι βρει κι ό,τι αρπάζει ανεμαζώνει»

«ίντα τ'αμεμαζώνεις τόσανά πράματα, ίντα κοντό τα θες;»

«ανεμάζωξε μνιαολιά το σπίτι»

«πού γυρίζεις και δεν ανεμαζώνεσαι κιαολιάς στο σπίτι σου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μαζώνω (= μαζεύω), εκ του: μάζα (βλ. λέξη).

**ανεμαζωξάρης** (ο), **ανεμαζωξαρά** (η) (ουσ.): ξενομπάτης, παρείσακτος.

«Κειονά τον ανεμαζωξάρη επαντρεύτηκε! Δεν είχενε κοντό άλλους άντρες στο χωργό;»

**Ετυμ.** Από το: ανεμαζώνω (αόριστος ανεμάζωξα / θέμα: ανεμαζωξ- + παραγ. τέρμα: -άρης).

**ανεμάζωξη** (η) (ουσ.): ό,τι και το ανεμάζωμα.

**ανεμαλάσσω** (ρήμ.): μαλάσσω κάτι / ανακατεύω λάσπες.

«ολημέρα ανεμαλάσσει ατά τα χώματα»

«ωσά-ν-το χοίρο ανεμαλάσσει τα πηλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μαλάσσω (εκ του: μαλακός).

**ανεμάσημα** (το) (ουσ.): αναμάσημα στην κοινή νεοελληνική, μηρυκασμός / επανάληψη των ήδη λεχθέντων.

«ανεμάσημα κάνει η γαϊδάρα και θαρρώ πως θυμίζει (= βρίσκεται σε περίοδο οίστρου)

«ένα ανεμάσημα είναι η κουβέντα της»

**Ετυμ.** Από το: ανεμασώ (βλ. λέξη).

**ανεμάσκαλα** (επίρρ.): κάτω από τη μασχάλη.

«επήρε το κοπέλι ανεμάσκαλα κι εμόλαρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μασχάλη.

**ανεμασώ** (ρήμ.): αναμασώ στην κοινή νεοελληνική, μασουλίζω διαρκώς / μιλώ χωρίς ευκρίνεια / λέω τα ίδια λόγια.

«ανεμασώ πολυώρα, ο κακομοίρης, το φαϊ, γιατί δεν έχω δόδια να το μασήσω καλά»

«ανεμασώ τα λόγια μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + μασώ (αρχαιοελληνική λέξη).

**ανεματσώνω** (ρήμ.): σηκώνω το χέρι για να χτυπήσω κάποιον / εκδηλώνω απειλητική διάθεση.

«όντε του σιμώνω, μ'ανεματσώνει»

**Ετυμ.** Από τα: ανε- (= επάνω) και το ενετικό: mazzo (= χούφτα, γροθιά).

**ανεμελιάζω και ανεμελιώ και ανεμελώ** (ρήμ.): παραμελώ κάτι, αδιαφορώ για την εργασία μου.

«ενεμέλιασα και δεν επήα να κάμω το



*χωράφι, όντε-ν-ήπρεπε και δα ήπιασε ξε-  
ρασά και δε γίνεται»*

**Ετυμ.** Από το: ανέμελος (βλ. λέξη).

**ανέμελος\***, **-η, -ο** και **ανεμελής** (επίθ.):  
αμελής, αδιάφορος, αυτός που δεν νοιά-  
ζεται (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει  
μόνο ο τύπος ανέμελος ή ανάμελος).

*«εκάθουντανε ανέμελος και ελιάζοντανε»  
«ανεμελής είναι και δε-γ-κάνει τσι δου-  
λειές του στην ώρα ντως»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητι-  
κό) και το αρχαιοελληνικό ρήμα: μέλει,  
-εται (= είμαι αντικείμενο φροντίδας,  
νοιάζομαι, ενδιαφέρομαι).

**ανεμεσάδα** (η) (ουσ.): σχισμή, χαραμά-  
δα.

*«κρύος μπαίνει από κείνηνιε την ανεμε-  
σάδα τση πόρτας, μόνο βάλε πράμα να τη  
φράξεις»*

**Ετυμ.** Από το: ανεμεσώς (βλ. λέξη).

**ανεμεσής** και **ανεμεσώς** (επίρρ.): βλ.  
αναμεσής και αναμεσώς.

**ανεμεταξύ** (επίρρ.): αναμεταξύ στην  
κοινή νεοελληνική, μεταξύ.

*«ανεμεταξύ ντως τα κάνουνε, ανεμεταξύ  
ντως τα λένε»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μεταξύ.

**ανεμίζω\***, **-ομαι** (ρήμ.): οσμίζομαι,  
οσφραίνομαι, υποψιάζομαι. Στη λασι-  
θιώτικη ντοπιολαλιά δεν έχει την έννοια  
του κινούμαι περιστροφικά από τον άνε-  
μο με την οποία αναφέρεται σε ορισμέ-  
να νεοελληνικά λεξικά, π.χ. λέμε ότι «ο  
μύλος αλέθει» αλλά δεν λέμε «ο μύλος  
ανεμίζει».

*«λαγό ανεμίζει πουθενά ο σκύλος και  
γλακά απάνω-κάτω»*

*«τράγο ενεμίστηκε η-γ-αίγα κι ήφυγε»*

*«καλά τ'ανεμίστηκα 'γω από τη φάτσα  
τσης και την εμιλιά τσης πως κάτι τις  
συμβαίνει»*

**Ετυμ.** Από το: άνεμος (+ επίδραση του  
οσμίζομαι) / θέμα: ανεμ- + παραγ. τέρ-  
μα: -ίζω.

**ανεμογάμης** (ο) (ουσ.): είδος αρπακτι-  
κού όρνεου που πετά ψηλά και ανοιγο-  
κλείνει το στόμα του, όπως ο κόκορας  
που οχεύει.

*«ίντα 'δανε οι ανεμογάμηδες και τριγυρί-  
ζουνε ατά στο Χανγά από πάνω»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + γαμώ  
(= οχεύω).

**ανεμογ(κ)άστρι\*** (το) (ουσ.): ψευδο-  
εγκυμοσύνη (ανεμογκάστρι στην κοινή  
νεοελληνική), κατά φαντασία εγκυμο-  
σύνη.

*«ελέγανε πως ήτανε αγαστρομένη, μ'αυ-  
τό φαίνεται πως ήτανε ανεμογάστρι»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + γ(κ)ά-  
στρι (βλ. λέξη).

**ανεμοκάνω** (ρήμ.): σπαταλώ άσκοπα  
κάτι, διασκορπίζω.

*«ανεμοκάνεις τα μήλα· μνια δακανιά τω-  
σε παίζεις κι ύστερα τα πετάς»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + κάνω  
(εκ του αρχαιοελληνικού: κάμνω).

**ανεμοκόπελο** (το) (ουσ.): άμυαλο, άσκε-  
φτο παιδί.

*«συγχώρα το, μπρε, γιατί 'ναι ακόμη ανε-  
μοκόπελο και δεν έχει πήξει το μυαλό ντου»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + κοπέλι.

**ανεμολιχνίζω** (ρήμ.): (βλ. ανεμολιχνώ).

**ανεμολίχνησμα** (το) (ουσ.): επίπληξη,  
κατσάδιασμα.

«ήκαμά ντου ένα ανεμολίχνισμα απόυ δα το θυμάται σ'όλη ντου τη ζωή»

**Ετυμ.** Από το: ανεμολιχνίζω (βλ. λέξη).

**ανεμολιχνώ** (ρήμ.): επιπλήττω κάποιον.  
«δε-γ-ζαναπάω να του ζητήζω πράμα, γιατί μ'ανεμολιχνά σαφί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + λιχνώ (αρχαιοελληνικό: λικμάω-ώ (= σείω το κάνιστρο / λικμός = κάνιστρο). Από το λιχνώ προήλθε το: **λιχνίζω**, παράγωγα του οποίου είναι τα σχετικά με το λίχνισμα λήμματα του παρόντος λεξικού.

**ανεμολόγος** (ο) (ουσ.): μέσο προσδιορισμού της φοράς του άνεμου. Ως ανεμολόγο χρησιμοποιούσαν οι παλιοί Λασιθιώτες μια δέσμη από φούντες αγγελάμων, την οποία πρόσδεσαν σε μακριά ράβδο.

«σκώσε ψηλά τον ανεμολόγο να δούμε προς τα πού φυσά ο αέρας για να λιχνίσομε το αλωνικό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + -λόγος < λέγω.

**ανεμομαζώνω** (ρήμ.): μαζεύω διάφορα πράγματα ή αγαθά άτακτα ή με διαβλητό τρόπο / δημιουργώ ομάδες διάφορων ανθρώπων με δόλιο σκοπό (βλ. και ανεμαζώνω).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + μαζώνω (εκ του: μάζα).

**ανεμοπάω** (ρήμ.): αναλίσκομαι άδικα.  
«ενεμοπήεγε το παξιμάδι απόυ εβγάλαμε τελευταία από το φούρνο, όσο δεν εθρούλησε γή οι μποντικοί το φάγανε γή εγράθηκε κι εμούχλιασε και το πετάζαμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + πάω (εκ του αρχαιοελληνικού: υπάγω, μεσαιων. πάγω).

**ανεμόπραμα** (το) (ουσ.): άχρηστο αντικείμενο, τιποτένιο.

«ίντα τα θες ένα σωρό ανεμοπράματα απόυ 'χεις επαέ ανεμαζωμένα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + πράγμα > πράμα.

**ανεμοσέρνω και ανεμοσύρνω** (ρήμ.): σέρνω κάτι, όπως ο άνεμος / σκορπώ κάτι εδώ κι εκεί.

«ανεμοσέρνει ο αέρας τ'άχερα από τη θεμωνιά και εγέμισε τσι στράτες»

«δέσε τη μαντίλα και βάστα τη-γ-καλά, μόνο ανεμοσέρνει από δω κι από κει τ'αμύγδαλα απόυ 'χει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + σέρνω.

**ανεμοτσαπουρίζει** (τριτ. ρήμ.): ξεσπά θύελλα με δυνατό άνεμο και χιόνι που στροβιλίζεται.

«μη βγείτε κιαολιάς όζω, γιατί ανεμοτσαπουρίζει και δα ποθιάσετε»

**Ετυμ.** Από το: ανεμοτσάπουρο (βλ. λέξη).

**ανεμοτσάπουρο** (το) (ουσ.): χιονοθύελλα.

«ανεμοτσάπουρο ρίχνει απόστα-ν-τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άνεμος + τσάπουρο < τράφουρο < τραφούρα (ηχοποίητος λέξη).

**ανεμότσερμα** (το) (ουσ.): επίπληξη, προσβολή ή αποπομπή.

«ακόμη θυμούμαι τ'ανεμότσερμα απόυ μου 'καμε, όντε-ν-επήα να του ζητήζω δανεικά»

**Ετυμ.** Από το: ανεμοτσέρνω (βλ. λέξη).

**ανεμοτσέρνω** (ρήμ.): επιπλήττω, προσβάλλω, αποπέμτω.

«Μ'ανεμοτσέρνει ο κύρης σου κι η μάνα σου μαλώνει, / μα γω θα γίνω ταίρι σου όποιος και να θυμώνει.» (κρητ. δίστιχο)  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- και το ρήμα: μοτσέρνω (εκ του ιταλικού: macchiare (= κηλιδώνω, στιγματίζω). Κατ' άλλη εκδοχή, είναι σύνθετο από τα: άνεμος + σέρνω με την τροπή του -σ- του ρήματος σέρνω σε τσ- (τσιτακισμός).

**ανέμου-καπνού** (επίρρ. έκφρ.): άδικα.  
 «ανέμου-καπνού επήανε τα πλούτη απού 'χανε»

**ανεμουρά** (η) (ουσ.): σκάψιμο του εδάφους που έχει γίνει με τη μουσούδα του χοίρου / πρόχειρος, αβαθής και ακατάστατος λάκκος που προσομοιάζει με αυτούς που κάνουν οι χοίροι.  
 «με τσ'ανεμουρές του ο χοίρος εξεπάτωσε το μηλιδάκι απού 'χα εκείά κοντά φυτεμένο»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μουρά (από το γενουάτικο mura (= πρόσωπο, μουσούδα, ρύγχος)).

**ανεμουρίζω** (ρήμ.): σκάβω το έδαφος, όπως κάνει ο χοίρος στις λάσπες με τη μουσούδα του / ανασκαλεύω άτακτα κάτι.  
 «σα-ν-το χοίρο ανεμουρίζει»  
**Ετυμ.** Από το: ανεμουρά (ανε- + μούρη) (βλ. λέξη) / θέμα: ανεμουρ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**ανεμπαίζω** (ρήμ.): κοροϊδεύω, περιγελάω.  
 «δε-ν-το βαστώ να μ'ανεμπαίζουνε και τα κοπέλια ακόμη»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + εμπαιζώ (εν + παίζω).

**ανεμπαλώνω** (ρήμ.): βάζω μπάλωμα σε σχισμένα ρούχα.

«πιάσε ν'ανεμπαλώσεις τα πατελόνια τση δουλειάς, γιατί δεν έχω ν'αλλάζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + μπαλώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: εμβάλλω > εμβαλλώνω).

**ανεμπουκίζω** (ρήμ.): μπαινοβγάνω προσβλητικά τη γλώσσα μου σε κάποιον, προσβάλλω κάποιον, κινώντας τη γλώσσα έξω από το στόμα.

«απάνω-κάτω περνά και μ'ανεμπουκίζει, γιατί, λέει, τη-μ-πρόσβαλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μπούκα (από το ιταλικό: buca (= τρύπα, στόμα)).

**ανεμπουκίσμα** (το) (ουσ.): προσβλητική έκφραση του προσώπου με τη γλώσσα έξω από το στόμα.

«ανε σε ξαναδώ να κάνεις σε κιανένα ανεμπουκίσμα, δα σου κόψω τη γλώσσα, κακομαθημένε»

**Ετυμ.** Από το: ανεμπουκίζω (βλ. λέξη).

**ανεμπουκόωμα** (το) (ουσ.): το σήκωμα των μανικών επάνω κατά την εκτέλεση κάποιας χειρωνακτικής εργασίας / μεταφορικά: αύξηση της προσπάθειας που αφορά την εκτέλεση χειρωνακτικών κυρίως έργων.

«χωρίς σφίξιμο κι ανεμπουκόωμα δε βγατίζει η δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ανεμπουκώνομαι (βλ. λέξη).

**ανεμπουκώνομαι** (ρήμ.): σηκώνω επάνω τα μανίκια / μεταφορικά: αρχίζω μια επίπονη χειρωνακτική εργασία, εντείνω την προσπάθεια.

«ανεμπουκώσου, ανε θες να πλύνεις όλη τη σωρά τα ρούχα σήμερα, γιατί, ανε πας με το ρεπετό σου, δε θα τελειώσεις μούτε ταχυτέρου»

*«σα-ν-είδανε πως δε επρόκανανε να μαζώζουμε τσι βγαρμένες πατάτες, πρι βασιλέψει ο ήλιος, ενεμπουκωθήκανε όλοι και τα καταφέρανε»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μπουκώνω (από το ιταλικό: buca (= τρύπα, στόμα)).

**ανεμπουμπούλα** και **αναμπουμπούλα\*** (η) (ουσ.): αναστάτωση, θορυβώδης αναταραχή.

*«ο διάολος στην ανεμπουμπούλα χαίρεται»* (λαϊκή έκφραση)

**Ετυμ.** Από το ενετικό: ala babula (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**ανεμπουμπουλός, -η, -ο** (επίθ.): απειροποίητος, ατημέλητος, ακατάστατος.

*«ετσά ανεμπουμπουλός δα πας στην εκκλησιά να σε δούνε οι-γι-αθρώποι να σε παίζουνε;»*

*«πού τον ενεμάζωζες τούτονά τον ανεμπουμπουλό;»*

**Ετυμ.** Από το ενετικό: ala babula (με την έννοια του ταραγμένου, του στραπατσarisμένου από την αναστάτωση) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**ανεμπουρδουκλώνω** (ρήμ.): μπερδεύω τα πράγματα, συγκαλύπτω, περιπλέκω.

*«πώς τ'ανεμπουρδουκλώνεις ετσά τα πράματα και δε βρίσκεις άκρα δε-γ-κατέω»*

*«ανεμπουρδουκλώσανε-ν-τα να μη-γ-ξεγιβεντιστούνε»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μπουρδουκλώνω (= περιπλέκω), εκ του αρχαιοελληνικού: πεδικλώνομαι, (λατινικά: impeniculare).

**ανεμυγή** (η) (ουσ.): ηχητικά ίχνη που υποδηλώνουν το πέρασμα κάποιου/μεταφορικά: εμφάνιση.

*«η ανεμυγή ντου δεν εκούστηκε»*

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη προήλθε από το βούισμα που κάνει μεγάλο πλήθος από μύγες. Έτσι δικαιολογείται η γραφή με -υ-.

**ανεμυγιάζομαι** (ρήμ.): με καταλαμβάνει ξαφνική ένταση, αναστατώνομαι αιφνίδια.

*«ενεμυγιάστηκε μνια-γ-κοπανιά»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + μυγιάζομαι (εκ του μύγα (μύγια)).

**ανεντρανίζω** (ρήμ.): σηκώνομαι προς τα πάνω / ανακτώ τις δυνάμεις μου, εμφανίζω βελτίωση από μια αρρώστια.

*«να φάει πράμα να ανεντρανίσει μνιαολιά»*

*«ενεντρανίσε σιγά-σιγά απού 'τανε ψυγομαραμένος»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (επιτατικό) + εντρανής (εν + τρανής = έντονος, ψηλός, μεγάλος) και με την ανάπτυξη του ευφωνικού -ν (α + ν + εντρανής) > ανεντρανίζω.

**ανεντρανίσμα** (το) (ουσ.): ανάκτηση δυνάμεων, ανάβλεψη, αναζωογόνηση, κοίταγμα προς τα πάνω.

*«ήπιε το φάρμακο, ερούφηξε και μνιαολιά ζουμί και του 'φέρανε ανεντρανίσμα»*

**Ετυμ.** Από το: ανεντρανίζω (βλ. λέξη).

**ανεντρανιστικά** και **ανεντρανιστά** (επίρρ. τροπ.): με νέες δυνάμεις, με ζωηράδα, με σημάδια βελτίωσης.

*«ανεντρανιστικά ζάνοιζέ με»*

*«ανεντρανιστικά μίλιε»*

*«μη σκόφτεις, ανεντρανιστικά στάσου»*

**Ετυμ.** Από το: ανεντρανιστός < ανεντρανίζω (βλ. λέξη).

**ανεξερνώ** (ρήμ.): ξερνώ ξανά, αποβάλλω / μεταφορικά: αποκαλύπτω μυστικά.

«επαέ δ' ανεξεράσει ό,τι 'χει καωμένα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανά (> ανε-) +  
 ξερνώ (< εξερώ).

**ανεπαγή** (η) (ουσ.): ηρεμία, ανάπαυση.  
 «άστονε στην ανεπαγή ντου»

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από τη ρίζα  
 του ρήματος: αναπαύω, -ομαι > ανεπαύ-  
 γω, -ομαι.

**ανεπαημός** και **ανεπαμός** (ο) (ουσ.):  
 ξεκούραση, ανάπαυση (αναπαμός στην  
 κοινή νεοελληνική).

«ωσά-ν-τη θάλασσα δέρνει ολημέριως  
 τση μέρας κι ανεπαημό δεν έχει»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ρήμα: ανα-  
 παύω, -ομαι (βλ. ανεπαγή).

**ανεπαίρνω** (ρήμ.): αναλαμβάνω ύστε-  
 ρα από μια δυσκολία ή μια αρρώστια /  
 βοηθώ κάτι να αναπτυχθεί.

«περιποίηση θέλει και καλό φαΐ ν' ανεπά-  
 ρει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) +  
 παίρνω (στρέφομαι προς τα πάνω), εκ  
 του αρχαιοελληνικού: επαίρω > επαίρνω  
 > παίρνω.

**ανεπαλιά** (η) (ουσ.): υγρασία.  
 «ανεπαλιά 'ναι το χωράφι και δε γίνεται»  
**Ετυμ.** Από τα: ανε + απαλός (βλ. λέξη).

**ανεπαλιάζω** (ρήμ.): διαποτίζω κάτι με  
 νερό ή άλλο υγρό, ώστε να γίνει πολύ  
 μαλακό.

«ενεπάλιασε το ψωμί και δε-ν-τρώεται»

**Ετυμ.** Από το: ανεπαλιά (βλ. λέξη).

**ανεπαλιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ.  
 παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει απορροφή-  
 σει υπερβολική υγρασία, με αποτέλεσμα  
 να είναι πολύ μαλακός. Ο όρος χρησιμο-  
 ποιείται συχνά για το παξιμάδι (ντάκο)

που έμεινε βουτηγμένο στο νερό αρκετή  
 ώρα και έγινε πάρα πολύ μαλακό.

«ανεπαλιασμένος είναι ο ντάκος, μόνο  
 δώσε τονε των ορνίθω»

**Ετυμ.** Από το: ανεπαλιάζω (βλ. λέξη).

**ανεπαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ.  
 ως επίθ.): αυτός που έχει αναπαυθεί, ο  
 ήρεμος. Λέγεται, επίσης, για κάποιον που  
 κοιμάται ή έχει πεθάνει (αναπαυμένος  
 στην κοινή νεοελληνική).

«ανεπαμένοι είμαστε, όντε-ν-ήρθενε»

«ανεπαμένος ήμουνε με κεινιά την υπό-  
 θεση και δα με ξαναζυγόνουνε»

«ανεπαμένος είναι δα και πολλά χρόνια,  
 ο θεός να τονε συχωρέσει»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: αναπαύομαι (ανά +  
 παύω / ομαι).

**ανεπεταρίζω** (ρήμ.): ξεπετώ, κάνω τα  
 πρώτα δειλά φτερουγίσματα, ανασηκώ-  
 νω τα φτερά μου.

«ενεπεταρίζανε τ' ατσελεγάκια, μος εβγή-  
 κανε απού τσι φωλιές τως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + πεταρίζω  
 (εκ του: πετώ) (βλ. επόμενη λέξη).

**ανεπετώ** (ρήμ.): σηκώνω επάνω, υπο-  
 βοηθώ κάτι να υψωθεί, να μεγαλώσει.  
 «βάσανα 'χουνε τα κοπέλια ίσαμε ν' ανε-  
 πετάζουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + πετώ (από  
 τον μέλλοντα: πετάσω του αρχαιοελλη-  
 νικού ρήματος πετάννυμι).

**ανεπιάνω** (ρήμ.): πολλαπλασιάζω κάτι  
 από μικρή ποσότητα, μεγαλώνω, ανα-  
 νεώνω / συγυρίζω ή επιδιορθώνω κάτι  
 / παίρνω λόγια από κάποιον. Αναπιάνω  
 στην κοινή νεοελληνική σημαίνει, επι-  
 πρόσθετα: αρχίζω εργασία / ανακατώνω  
 τη ζύμη με ποσότητα αλευριού για την

αύξησή της, σημασίες οι οποίες σπανίζουν στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά.

«ήδωκέ μου ένα ζευγάρι κουνέλια να τ'ανεπιάσω και 'γω»

«ανέπιασε το προζύμι, για να ζυμώσουμε τη-ν-ταχινή»

«για ανέπιασέ τονε να δούμε ίντα δα σου πει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + πιάνω (εκ του αορίστου έπιασα του δωρικού ρήματος: πιάζω < πιέζω).

**ανέπιασμα** (το) (ουσ.): ανάπτυξη ζώων ή φυτών ή άλλων ειδών από κάποιο αρχικό γόνο.

«εκράτηξα μνιαολιά σπορκό από τούτο-νέ το στάρι να το 'χω για ανέπιασμα του χρόνου»

«για ανέπιασμα έχω τούτηνιέ την αηλά, μα δε-γ-κατέχω μπα να 'ναι άβγια»

**Ετυμ.** Από το: ανεπιάνω (βλ. λέξη).

**ανεπιαστάρηδες** (οι) (ουσ.): νιόπα-ντροι που στήνουν για πρώτη φορά σπίτι / αυτοί που ξεκινούν πρώτη φορά μια επιχείρηση.

«ανεπιαστάρηδες είναι και χρειάζονται υποστήριξη ίσαμε να στελιώσουνε»

**Ετυμ.** Από το: ανεπιαστός < ανεπιάνω (βλ. λέξη).

**ανεπιαστός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει αναπτυχθεί από κάποιο αρχικό γόνο.

«ανεπιαστό είναι τούτονε το δεντρολάκι»

**Ετυμ.** Από το: ανεπιάνω (βλ. λέξη).

**ανεπιλεύγω** (ρήμ.): καταπιάνομαι με κάτι, φροντίζω να μεγαλώσω ζώα ή δένδρα ή να μάθω μια τέχνη.

«χωράφια, ζωντανά, όλα τ'ανεπιλεύγει και το χτίστη κάνει»

**Ετυμ.** Από τα: ανε- + πιλέω (αρχαιο-

ελλ.) = συμπιέζω μαλλί (κατ' επέκταση: ασχολούμαι με κάτι).

**ανεποδαρά** (η) (ουσ.): κλωτσιά.

«δώσ'του μνιαν ανεποδαρά να φύγει από παέ τούτοσές ο ξένος σκύλος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + πους, -οδός > πόδας > ποδαρά.

**ανεράιδα** και **ανεραϊδούσα** (η) (ουσ.): νεράιδα στην κοινή νεοελληνική, όμορφη / αλαφρόμυαλη.

«σα-ν-την ανεράιδα ήλαμπε»

«ανεράιδα θαρρώ πως είσαι, με τούτανά από κάνεις»

«Ανεραϊδούσα μου γλυκιά, θωρώ σε στα όνειρά μου / και σκέφτομαι να σου το πω πως σ'αγαπώ κερά μου.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (επιτατικό) + νεράιδα (εκ του αρχαιοελληνικού: νη-ρηίς).

**ανεραϊδής** (ο) και **ανεραϊδιάρης** (ο) **ανεραϊδιάρισσα** (η) (επ. θέσ. επίθ.):

νεραϊδοπαρμένος, ελαφρόμυαλος, αυτός που κάνει τρέλες ή λέει ανοησίες.

«πολλά ανεραϊδής είναι ο γείτονάς μας»

«ίντα κάνει ο ανεραϊδιάρης, ο φίλος σου ο Κ...;»

**Ετυμ.** Από τα: ανεράιδα (βλ. λέξη) / θέμα: ανεραϊδ- + παραγ. τέρματα: -ής ή -ιάρης ή -ιάρισσα.

**ανεραϊδοκόλυμπος** (ο) (ουσ.): μικρή λίμνη των νεραϊδων. Ανεραϊδοκόλυμπος ονομάζεται η μικρή λίμνη που έχει δημιουργήσει στην αρχή του φαραγγιού του Χαυγά η πτώση των νερών που προέρχονται από το Οροπέδιο του Καθαρού.

«επέρασα όλο το φαράγγι του Χαυγά κι ήφταξα ίσαμε τον ανεραϊδοκόλυμπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθεμα α- + νεράιδα + κόλυμπος (βλ. λέξεις).

**ανεραμμός** (ο) (ουσ.): ράνιμο, επιδιόρθωση ενδυμάτων / μεταφορικά: διόρθωση λανθασμένων ενεργειών ή αδέξιων χειρισμών υποθέσεων.

«ράφτω τα πανιά τω μυλώ απόστα-  
ν-οψές κι ανεραμμό δεν έχουνε»

«δε μπορώ να βρω ανεραμμό σε τούτηνιά  
την υπόθεση»

**Ετυμ.** Από το: ανεράφτω (βλ. λέξη).

**ανεράφτω** (ρήμ.): επιδιορθώνω (πα-  
λαιά, συνήθως) ενδύματα ή υφασμάτινα  
είδη.

«ανέραψέ μου τούτονέ το ποκάμισο, γιατί  
εμπέρδεσα πουθενά και το 'σκισα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + ράβω (ρά-  
πτω > ράφτω).

**ανεραψίδι** (το) (ουσ.): επιδιόρθωση με  
κλωστή και βελόνι ενδυμάτων ή άλλων  
υφασμάτων ειδών (ανεραψίδια = τα  
σύνεργα του ραψίματος ή τα προς επιδι-  
όρθωση ενδύματα).

«έχω ένα σωρό ανεραψίδια»

«στο μικιό κοφινάκι βάνω τ'ανεραψίδια»

**Ετυμ.** Από το: ανεράφτω (βλ. λέξη), αό-  
ριστος: ανέραψα / θέμα: ανεραψ- + πα-  
ραγ. τέρμα: -ίδι.

**ανεργιάζομαι** (ρήμ.): μυρίζομαι κάτι  
στον αέρα, ανακαλύπτω κάτι από τη μυ-  
ρωδιά που φέρνει ο άνεμος.

«ενεργιαστήκανε οι βιτσίλες πράμα ψο-  
φίμι και ενεμαζωχτήκανε στη-γ-Κεφάλα»

**Ετυμ.** Από το αέρας > αεργιάζομαι (και  
με την ανάπτυξη του ενδοφωνηεντικού  
-ν- > ανεργιάζομαι).

**ανερέσα** (η) (ουσ.): προσωρινή διακο-  
πή κακοκαιρίας, παύση βροχής.

«ανημένω να κάμει μνιαν ανερέσα ο και-  
ρός, να πεταχτώ ίσαμε τ'αχίρι να δω ίντα  
κάνουνε τα βούγια»

**Ετυμ.** Από το: ανάρρους του νερού (=   
προσωρινή διακοπή νερού). Η γραφή με  
ένα -ρ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**ανερούβαλος, -η, -ο** (επίθ.): αδέξιος,  
απρόσεκτος, αγενής.

«ανερούβαλος είσαι»

**Ετυμ.** Βλ. αρούβαλος.

**ανερουφηξιά** (η) (ουσ.): ρουφηξιά.

«με μνιαν ανερουφηξιά ήδειασε το ποτήρι  
το κρασί»

**Ετυμ.** Από το: ανερουφώ (βλ. λέξη), αό-  
ριστος: ενερούφηξα.

**ανερουφώ** (ρήμ.): ροφώ, αναρροφώ  
(στην κοινή νεοελληνική).

«πιες το κρασί σου μνιαν και καλή, μόνο  
ανερουφάς και ζανανερουφάς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) +  
ροφώ > ρουφώ.

**ανερώτημα** (το) (ουσ.): Βλ. ανερώτηξη.

**ανερώτηξη** (η) (ουσ.): διερευνητική  
ερώτηση, έμμεση απόσπαση μιας πληρο-  
φορίας.

«ήκαμά του 'γω την ανερώτηξη, μα δε  
μου 'μολόησε πράμα»

**Ετυμ.** Από το: ανερωτώ (βλ. λέξη).

**ανερωτώ, -ούμαι** (ρήμ.): προσπαθώ  
να αποσπάσω έμμεσα κάποια πληροφο-  
ρία, ανακρίνω κάποιο με πλάγιο τρόπο  
(βλ. και ξερωτώ) / παθητ.: διερωτώμαι.  
«ανερώτηξέ τονε, μπα σου πει ίντα συμ-  
βαίνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + ερωτώ >  
ρωτώ, με την αποκοπή του -ε-.

**ανεσακιάζω** (ρήμ.): ανασηκώνω ένα  
σακί και το ανεβοκατεβάζω, για να κα-

τακαθίσει το περιεχόμενό του και να χωρέσει περισσότερη ποσότητα.

«ανεσάκιασε το φάρδο να βάλει κι άλλες πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + σακί (από το σάκος, υποκοριστικό) / θέμα: σακ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**ανεσάκιασμα** (το) (ουσ.): ανεβοκατέβασμα ενός σακιού στο οποίο τοποθετούνται προϊόντα, άχυρα, χόρτα κτλ. για να μεγαλώσει η χωρητικότητά του.

«κάμε καλό ανεσάκιασμα του φάρδου»

**Ετυμ.** Από το: ανεσακιάζω (βλ. λέξη).

**ανεσηκώνω** (ρήμ.): ανασηκώνω στην κοινή νεοελληνική.

«ανεσήκωσε μνιαολιά το πιθάρι να του βάλω πράμα από κάτω να πατεί πιο καλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + σηκώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: σηκώ = ζυγίζω).

**ανεσήκωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει σηκωμό, ο πεθαμένος. Συνήθως, λέγεται ως κατάρα: «Να πας στον ανεσήκωτο» (= να πεθάνεις). Στη φράση αυτή το ανεσήκωτος επέχει θέση ουσιαστικού.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) + σηκωτός (εκ του: σηκώνω), με αναβίβαση του τόνου.

**ανεσκέπαστος, -η, -ο** (συχνότερα)

**αξεσκέπαστος, -η, -ο** (επίθ.): ασκεπής.

«ανεσκέπαστος ήθεκα και την ήρπαξα» (εκρύωσα)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) + σκεπαστός < σκεπάζομαι, με αναβίβαση του τόνου.

**ανέστεμα** (το) (ουσ.): πρόδος, προκοπή.

«δε δα κάμεις ανέστεμα, ετσά που λαλιέσαι»

**Ετυμ.** Από το: ανασταίνω (εκ του αρχαιοελληνικού: ανίστημι).

**ανεστορίζω** (ρήμ.): υπενθυμίζω.

«να μ'ανεστορίσεις να πάρω το γαλέτι με το φαΐ»

**Ετυμ.** Από το: ανιστορώ (σύνθετο εκ των: ανε- + ιστορώ > ιστορίζω).

**ανεστορούμαι** (ρήμ.): ενθυμούμαι, ανακαλώ παλαιές αναμνήσεις, αναπολώ τα περασμένα.

«ανεστορούμαι τα παλιά και κλαίει η ψυχή μου»

**Ετυμ.** Βλ. ανεστορίζω.

**ανεστολούχισμα** (το) (ουσ.): κλάμα με αναφιλητά.

«τ'ανεστολούχισμά της εγροίκουνα από παέ»

**Ετυμ.** Από το: ανεστολουχώ (βλ. λέξη).

**ανεστολουχώ** (ρήμ.): κλαίω με αναφιλητά.

«ανεστολουχά από το-γ-καημό της»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + στολουχώ, το οποίο, σύμφωνα με τον Ξανθουδίδη, προέρχεται από το ρήμα: λουχτουκιά. Κατ' άλλους, το ανεστολουχώ προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: αναστοναχέω, -ώ (= αναστενάζω).

**ανεστύλωμα** (το) (ουσ.): υποστήριγμα, η ενέργεια του υποστηρίγματος, (αναστύλωμα, στην κοινή νεοελληνική).

«βάλε ανεστύλωμα στο-ν-τοίχο, γιατί γέρνει και δα γκρεμιστεί»

**Ετυμ.** Από το: ανεστυλώνω (βλ. λέξη).



**ανεστυλώνω, -ομαι** (ρήμ.): υποστυλώνω, υποβαστάζω (αναστυλώνω, στην κοινή νεοελληνική) / παθητ.: συνέρχομαι. «ανεστυλώνω το γάιδαρο να μη ξεσομαρίσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + στυλώνω < στύλος / θέμα: στυλ- + πα-ραγ. τέρμα: -ώνω.

**ανέσυρμα** (το) (ουσ.): τράβηγμα προς τα επάνω.

«λίγο ανέσυρμα θέλει ακόμη ο κουβάς να βγει απάνω απού το πηγάδι»

**Ετυμ.** Από το: ανεσύρνω (βλ. λέξη).

**ανεσύρνω** (ρήμ.): τραβώ προς τα επάνω, φέρνω στην επιφάνεια κάτι (ανασύρω, στην κοινή νεοελληνική).

«ανέσυρε το σταμνί απού το πηγάδι»

«εκακόπεσα επαέ και δε μπορώ να σκωθώ, μόνο ανέσυρέ με»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + σύρνω (λαϊκότροπος τύπος του σέρνω).

**ανέταμα** (το) (ουσ.): ανατροφή, περιποίηση ηλικιωμένων ή ανήμπορων.

«το κοπέλι θέλει ανέταμα»

«ανέταμα θέλει ο άθροπος, όντα γεράσει»

**Ετυμ.** Από το: ανετάσσω (βλ. λέξη).

**ανεταξάρικο** (το) (επ. θέσ. ουσ.): ζώο που μεγαλώνει στο σπίτι.

«ανεταξάρικο το 'χω τούτονε το ρίφι»

**Ετυμ.** Από το: ανέταξη < ανετάσσω (βλ. λέξη).

**ανέταξη** (η) (ουσ.): η πράξη του ανετάματος (βλ. λέξη).

«ανέταξη θέλουνε και τα οζά σα-γ-και τα κοπέλια»

**Ετυμ.** Από το: ανετάσσω (βλ. λέξη).

**ανεταράσσω, -ομαι και ανεταραχίζω, -ομαι** (ρήμ.): συγχύζω, προκαλώ ψυχική αναταραχή (αναταράσσω, στην κοινή νεοελληνική).

«ανεταράσσει με μέ τα λόγια τσης»

«ανεταραχίζομαι κάθε φορά που τονε θωρώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + ταράσσω (αρχαιοελληνική λέξη) ή ταραχίζω, -ομαι (< ταραχή).

**ανετάσσω** (ρήμ.): περιποιούμαι κάποιον άρρωστο ή ηλικιωμένο ή ανήμπορο / ανατρέφω ένα παιδί.

«μικιό-μικιό το πήρε κειονέ το κοπέλι και τ'ανέταξε και γίνηκε κοτζάμ ντελικανής»

«ποιος δα μας ανετάζει στα γεραθειά μας;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + τάσσω (αρχαιοελληνική λέξη).

**ανέταχτος, -η, -ο:** αυτός που δεν έχει ολοκληρώσει τη φάση της ανατροφής / αυτός που δεν έχει τύχει φροντίδας, περιποίησης.

«ήχασε τσι γονέους του κι επόμεινε το κακορίζικο το κοπέλι ανέταχτο»

«ανέταχτο τονε εφήκανε το-γ-κακομοίρη το γέρο κι επόθανε απού τη-γ-κακοπέραση»

**Ετυμ.** Από τα: ανε- (στερητικό) + τάσσω > τακτός > ταχτός.

**ανέτρεξη** (η) (ουσ.): συμπαράσταση, βοήθεια, φροντίδα.

«ανέτρεξη θέλει το κάθε πράμα»

**Ετυμ.** Από το: ανετρέχω (βλ. λέξη).

**ανετρέχω** (ρήμ.): βοηθώ, συμπαρίσταμαι.

«μνια ζωή σ'ανετρέχω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + τρέχω (αρχαιοελληνική λέξη).

**ανετριχιώ** (ρήμ.): ανατριχιάζω, σηκώνεται η τρίχα μου.

«μόνο που τ'ακούω, ανετριχιώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + τρίχα.

**ανετρουλαρίκι** (επίρρ.): υπέρμετρο γέμισμα / μεγάλη συσσώρευση αντικειμένων τοποθετημένων το ένα πάνω στο άλλο.

«ανετρουλαρίκι ήκαμες το σακί τσι πατάτες»

«ανετρουλαρίκι είναι το πιθάρι με το-γκαρπό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + τρούλος (= σωρός, θολωτή σκεπή) / θέμα: τρουλ- και το παραγ. τέρμα: -αρίκι.

**ανέτρουλος, -η, -ο** (επιθ.): αυτός που δεν μπορεί να σταθεί όρθιος.

«[...] Φόβος είναι να δει κιανείς κανένα ποθαμένο ασούσουμο κι ανέτρουλο και ξεκολιασμένο.» Στίχοι από ηθικοδιδασκτικό ποίημα που καταγράφηκε στο Λασιθί.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανά (= άνω) + τρούλος (βλ. λέξη).

**ανετρουλώνω** (ρήμ.): αυτός που σηκώνεται όρθιος, που επανακτά τις δυνάμεις του.

«[...] ήφαι και ενετρούλωσε μιαολιά»

**Ετυμ.** Από το ανέτρουλος (βλ. λέξη).

**ανετσουλώνω και ανετσουτσουλώνω** (ρήμ.): αρχίζω να ξαναβρίσκω τις δυνάμεις μου, ύστερα από κάποια δοκιμασία υγείας, ανακάμπω, ανασηκώνομαι.

«ενετσουτσούλωσε, αφού δεν εμπόργιενε να σκωθεί από χάμαι από τη-γκακοπόδοση»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + τσουτσουλώνω (πιθανόν από το: στυλώνω με αντιμετάθεση των συμφώνων του συμπλέγματος -στ- και αναδιπλασιασμό στον β' τύπο).

**ανεφαγία** (η) (ουσ.): απουσία φαγητού, αποχή από φαγητό, ασιτία.

«πετσί και κόκαλο επόμεινε αφού την ανεφαγία»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) και φαγί (φαί) (φαγείν απαρέμφατο αορίστου του αρχαιοελληνικού ρήματος: εσθίω).

**ανεφαλιά** (η) (ουσ.): συννεφιά.

«ανεφαλιά 'ναι σήμερα και δε δα θρουλά το σπαρμένο, μόνο πάμε να θερίζομε»

**Ετυμ.** Βλ. ανέφαλο.

**ανεφαλιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): συννεφιασμένος.

«ανεφαλιασμένος είναι ο καιρός και θαρρώ μπα βρέχει, μόνο μάζωξε το χόντρο αφού το δώμα»

**Ετυμ.** Από το: ανεφαλιάζω (εκ του: ανέφαλο, βλ. λέξη).

**ανέφαλο** (το) (ουσ.): σύννεφο.

«δε μου καλαρέσει κειονέ τ' ανέφαλο αφού κυλιέται στη Σελένα, θαρρώ πως δα να 'χομε βροχή»

**Ετυμ.** Από το: νεφέλη < νέφος με την προσθήκη του προθεματικού μορίου -α-.

**ανεφόκαημα** (το) (ουσ.): κουφόβραση, ζέστη με πολλή υγρασία (νεφόκαμα στην κοινή νεοελληνική).

«ανεφόκαημα είναι κι ιδρωσα με τα ρούχα αφού φορά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α-(προθεμ.) + νέφος + κήμα (από το καίω).

**ανεφούρφουλα** (επίρρ.): ανάλαφρα, ασυμπιέστα.

«ανεφούρφουλα είναι τ'άχερα στον αχεργιώνα, μόνο κατέβα να τα πατήσεις να κάτσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + φούρφουλα (παράγεται πιθανόν από τη ρίζα του ρήματος φουντώνω με τη μετατροπή του -ντ- σε -ρ- και την επανάληψη της συλλαβής -φου- για λόγους έμφασης).

**ανεφουφουδίζω** (ρήμ.): αυξάνω τον όγκο αντικειμένων που περιέχουν βαμβάκι ή άλλα παρόμοια υλικά, αραιώνοντας την πυκνότητά τους, η αύξηση της οποίας οφείλεται σε συμπίεση / κάνω κάτι πιο μαλακό.

«ανεφουφούδισε μνιαολιά το μαζελάρι, γιατί εκάτσε εκείά που βάνεις τη-γ-κεφαλή σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + φουφουδίζω (πιθανόν από τη ρίζα του ρήματος: φυσώ).

**ανεφτερακίζω** (συχνότερα **ανεφτερουγίζω**) (ρήμ.): Κάνω μικρό πέταγμα, χτυπώντας τα φτερά μου. Βλ. και ανεπεταρίζω.

«ανεφτερακίζουνε οι όρνιαθες και περνούνε το κλαδί που φράσσει το-μ-πόρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + φτερό (εκ του αρχαιοελληνικού: πτερόν) > φτέρυγα > φτερούγα / θέμα: φτερουγ- + παραγ. τέρμα: -ίζω και φτερά + -ίζω (με την ανάπτυξη του -κ-).

**ανεφτεράκισμα** (συχνότερα **ανεφτερουγισμα**) (το) (ουσ.): τίναγμα των φτερών των πουλιών (βλ. και ανεπεταρίζω).

«ήκουσα τ'ανεφτεράκισμα του αρτυκιού ετσά που ήμουνε σκυμμένη και εθέριζα, μα δεν είδα πού επήε»

«ήπαιξε ο πετεινός ένα ανεφτεράκισμα και 'πέρασε το-ν-τράφο»

**Ετυμ.** Από το: ανεφτερακίζω (βλ. λέξη).

**ανεφυσίδι** (το) (ουσ.): νέος βλαστός φυτού ή δέντρου που ξεπηδά από τις ρίζες του.

«κόψε τ'ανεφυσίδια τη μηλιάς να πάρει απάνω της»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + φυσίδι (εκ του: φύομαι).

**ανεφωνάρισμα** (το) (ουσ.): σπαρακτική κραυγή χαμένου ζώου που ανταποκρίνεται στη φωνή του ιδιοκτήτη του.

«από παέ ήκουσα τ'ανεφωνάρισμά ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανά (> ανε-) -φωναζώ > φωναρίζω, (αμαρτ. λέξη).

**ανεχαράσσω** (ρήμ.): μηρυκάζω, αναμασώ, αναχαράζω στην κοινή νεοελληνική.

«κείται η αηλά κι ανεχαράσσει»

«Ως και το γεροντόβουιδο στη πρασινάδα αράσσει / δόδια δεν έχει να μασει και πάλι ανεχαράσσει.»

(απόσπασμα από τα δίστιχα του Χαρίδημου Σιγανού με τίτλο: «Αργουλιανός γάμος»).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + χαράσσω (αρχαιοελληνική λέξη).

**ανεχασκίζω** (ρήμ.): ανοίγω το στόμα ζώου ή ανθρώπου, για να του δώσω τροφή ή κάποιο φάρμακο.

«ανεχάσκιζε το ριφάκι, να του βάλεις το ρωγοβύζι στη μπουκά ντου να πει μνιαολιά γάλα να μη-μ-ψοφήσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + χάσκω > χασκίζω (αμαρτ. λέξη) (βλ. χάσκω).

**ανεχεντρώνω** (ρήμ.): ανατριχιάζω από ταραχή, αγριεύω, εξοργίζομαι.

«ετσά που τον ήκουα, ενεχέντρωσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + κεντρώνω (εκ του: κεντρί (= κάτι που ερεθίζει)), με την τροπή του -κ- σε -χ- (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**ανεχουμίζω** (ρήμ.): ανασκαλεύω το χώμα / ανακατεύω πράγματα, ψάχνοντας κάτι.

«ίντα ανεχουμίζεις στη-γ-κασέλα και μου 'καμες τα ρούχα άνω κάτω»

**Ετυμ.** Λέξη σύνθετη από το: ανε- (< ανά) + το αρχαιοελληνικό: χους (= χώμα). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το: ανέχυμα (= ανακάτεμα, βλ. λέξη), του οποίου το -υ- τρέπεται σε -ου- / θέμα: ανεχουμ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**ανεχούμισμα** (το) (ουσ.): πρόχειρη ανασκαφή χώματος / ανακάτωμα αντικειμένων με σκοπό την αναζήτηση κάποιου πράγματος.

«είδα 'γω τ'ανεχουμίσματά σου και εκατάλαβα ίντα 'γύρευες»

**Ετυμ.** Από το: ανεχουμίζω (βλ. λέξη).

**ανεχουχλίζω, -ομαι** (ρήμ.): κάνω θόρυβο / ενοχλώ με τις φωνές μου / εξοργίζω κάποιον / παθητ.: εξοργίζομαι.

«μη μ'ανεχουχλίζεις ταχινιάτικα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= άνω) + κοχλάζω > χοχλάζω > χουχλίζω.

**ανεχοχλακώ** (ρήμ.): κοχλάζω.

«ανεχοχλακά το νερό στο τσικάλι, μόνο βγάλε το απού τη φωθιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- + κοχλάζω > χοχλάζω > χοχλακώ.

**ανέχυμα** (το) (ουσ.): πρόχειρο όργωμα αγρών, με σκοπό την προετοιμασία

τους για σπορά / ποσότητα γάλακτος που προστίθεται στον ορό που έχει μείνει από την αρχική τυροκόμηση (βλ. αθότυρος).

«καλό κάνει τ'ανέχυμα στο χωράφι»

«ρίζε τ'ανέχυμα στη σίγλα»

**Ετυμ.** Από το: ανεχύνω (βλ. λέξη).

**ανεχόνω** (ρήμ.): οργώνω κάποιο χωράφι πριν από τη σπορά (τα πρωτοβρόχια συνήθως), για να το καταστήσω πιο γόνιμο.

«ήβρεξε μνιαολιά οπροθές και δα πάω ν'ανεχύσω το χωράφι σισ'Αμμούδες»

(τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (= ξανά) + χύνω (εκ του αρχαιοελληνικού: χέω).

**άνηθος, -η, -ο** (επίθ.): ευπαθής, ευαίσθητος, καχεκτικός.

«πολλά άνηθο πράμα φαίνεται η κοπελιά σου»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, πρόκειται για παρομοίωση με το ομώνυμο λεπτοφυές εδώδιμο φυτό, το οποίο είναι πολύ μαλακό και ευαίσθητο.

**ανημένω** και **ανιμένω** (ρήμ.): περιμένω, αναμένω στην κοινή νεοελληνική.

«ίντ'ανημένεις ατά και δεν έρχεσαι πόδε;»

«γιάιρε να πάρεις τσι ζέυλες απού εξέχασες και γω δα σ'ανιμένω επαέ»

**Ετυμ.** Από το: αναμένω με την τροπή του -α- σε -η-. Ορισμένοι γράφουν το ρήμα αυτό με -ι- (ανιμένω), κατ' αναλογία προς το περιμένω και άλλα ομόληκτα ρήματα. Στηριζόμενοι στην ετυμολογία του ρήματος (ανά + μένω), θεωρούμε ορθότερη τη γραφή με -η- (βλ. και Χατζιδάκις 1905: 33 & 187).

**ανημπορεύω** (ρήμ.): γίνομαι ανήμπορος, εξασθενώ, γηράσκω.

«εγέρασα κι ενημπόρεψα και δε μπορώ να σύρω τα πόδια μου»

**Ετυμ.** Από το: ανήμπορος (αν-στερητικό + (η)μπορώ, εκ του αρχαιοελληνικού: ευπορώ, με την επίδραση του: έμπορος < εύπορος).

**ανηπλυσά (η)** (ουσ.): βρομιά λόγω απουσίας πλυσίματος.

«βρομεί από την ανηπλυσά»

**Ετυμ.** Βλ. ανήπλυτος.

**ανήπλυτος, -η, -ο** (επίθ.): άπλυτος.

«ανήπλυτα είναι τα ρούχα μου και δεν έχω ν' αλλάξω σόρουχα»

**Ετυμ.** Από τα: ανε- (με στερητική σημασία) + πλύνω.

**ανηφοράς (ο)** (ουσ.): οπή στην οροφή –χωμάτινη συνήθως– των πολύ παλαιών σπιτιών, η οποία χρησίμευε για φωτισμό και αερισμό. Για να μην εισρέει νερό στο σπίτι, μέσω των ανηφοράδων, τοποθετούνταν στην αντίστοιχη οπή πήλινο κομμένο αγγείο (κουρουπάκι, συνήθως) ή άλλο σκεύος που προεξείχε του δώματος. Όταν έβρεχε ή χιόνιζε, οι ανηφοράδες σκεπάζονταν με κάποια πλάκα ή με άλλο επίπεδο αντικείμενο. Το ίδιο γινόταν και τις κρύες νύκτες. Ανηφοράς ονομαζόταν και η καπνοδόχος του τζακιού, που είχε άνοιγμα μεγαλύτερο απ' ό,τι οι συνηθισμένοι ανηφοράδες (βλ. και βορόσκιο).

«άμε ν' ανοίξεις τον ανηφορά να φέξει το σπίτι»

«ήριξέ-ν-το μέσα από τον ανηφορά»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προκύπτει από τη σύμφυρση των λέξεων: ανά (= άνω) + φέρω (αυτό που οδηγεί προς τα πάνω) με την τροπή του τελικού α- της πρόθεσης σε -η-.

**ανήψητος, -η, -ο** (επίθ.): άψητος / μεταφορικά: αδύναμος, μη σκληραγωγημένος.

«ανήψητο ψωμί»

«ανήψητε, ε, ανήψητε» (επίπληξη)

«ανήψητα 'ναι τα χέρια σου και δε μπορείς να βαστάς γερά το πράμα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανε- (στερητικό) και ψητός (εκ του ψήνω), με την τροπή του -ε- σε -η-.

**ανισαντήρι και νισαντήρι (το)** (ουσ.):

υλικό (αμμωνιακό άλας) που χρησιμοποιούσε ο ντενεκετζής (επεξεργαστής λευκοσιδήρου) για το καθάρισμα των μετάλλων από σκουριά, προκειμένου αυτά να κολλήσουν καλά μεταξύ τους.

«πέρασε με το ανισαντήρι τη λαμαρίνα του κουβά, για να καθαρίσει και να κολλήσει καλά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nişadır, περσικό: nīşādūr (= νισαντήρι) και το προθεματικό μόριο α- στην περίπτωση του ανισαντήρι.

**ανιψός, -ά (ο/η)** (ουσ.): ανεψιός/ιά στην κοινή νεοελληνική.

«ανιψός μου 'ναι»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά της λέξης ανεψιός/ιά.

**ανιώθω και ανιώνω** (ρήμ.): μαντεύω, αντιλαμβάνομαι, αισθάνομαι κάτι (νιώθω στην κοινή νεοελληνική).

«ανιώθω σε 'γω, μα ίντα δα σου κάμω από δε μπορώ»

«πράμα δεν ανιώθει ό,τι και να του λες»

**Ετυμ.** Από το: νιώθω, με την προσθήκη του επιτατικού μορίου -α-.

**άνιωμα (το)** (ουσ.): αίνιγμα.

«να σου πω ένα άνιωμα, να δούμε ανε το βρεις»

**Ετυμ.** Από το ανιώθω (βλ. λέξη).

**Αννιά** (η) (κυρ. ον.): Άννα (υποκοριστικό και χαϊδευτικό Αννιώ).

**ανοβριά** (το) (επίθ.): ανομβρία.

«ανοβριά 'ναι οφέτος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αν- (στερητικό) + όμβρος (= βροχή).

**ανοιγοσφαλίζω** (ρήμ.): ανοίγω και κλείνω πολύ συχνά την πόρτα ή το παράθυρο ή κάτι άλλο.

«γιάντα ανοιγοσφαλίζεις τσι πόρτες;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανοίγω + σφαλίζω.

**ανοικοκύρευτα** (επίρρ.): ατακτοποιήτα, ασυγύριστα.

«ανοικοκύρευτα έχω και πώς δα μούνε οι-γι-αθρώποι στο σπίτι μου»

**Ετυμ.** Από το: ανοικοκύρευτος (α- στερητικό + νοικοκυρεύω, εκ των: οίκος + κύριος, με την πρόταξη του -ν-, κατάλοιπο του άρθρου: τον).

**ανοικτοκουταλάτος, -η, -ο** (επίθ.):

αυτός που έχει μεγάλες ωμοπλάτες.

«Είσαι γλυκιά και όμορφη κι ανοικτοκουτάλη / μ'όλες τσι χάρες του θεού είσαι εσύ γεμάτη» κρητ. δίστιχο

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανοίγω + κουτάλα.

**ανορεξιά** (η) (ουσ.): απουσία όρεξης, ανορεξία στην κοινή νεοελληνική.

«ανορεξιά με βαστά, μα δε-γ-κατέχω γιάντα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αν- (στερητικό) + όρεξη.

**ανορεξιάς** (επ. θέσ. επίρρ.): χωρίς όρεξη, απρόθυμα.

«ανορεξιάς ντου το κάνει»

**Ετυμ.** Από το: ανορεξιά (βλ. λέξη).

**ανορεξιάτος, -η, -ο** (επίθ.): στερημένος όρεξης, απρόθυμος, άκεφος.

«ανορεξιάτο σε θωρώ, ίντα σου συμβαίνει;»

**Ετυμ.** Από το: ανορεξιά (βλ. λέξη).

**αντάμ- (μ)παμπαντάμ** (επίρρ. έκφρ.): πάντοτε, ανέκαθεν, από καταγωγής.

«αντάμ-παμπαντάμ το 'χουνε κειονά το κουσούρι»

**Ετυμ.** Από τα τουρκικά: adam (= άτομο) + babadam (= πατρικός).

**άντε, αντέστε** (προτρ. επιφών.): βλ. αϊντε, αϊντέστε.

**αντέλα** (η) (ουσ.): δαντέλα.

«ωραία 'ναι η αντέλα που πλέκεις»

**Ετυμ.** Από το: δαντέλα με αποβολή του -δ-.

**αντενάκι** (το) (ουσ.): ξύλινο ιστίο της φτερωτής των ανεμομύλων. Τα αντενάκια, οκτώ συνήθως, στερεώνονταν σε αντίστοιχες οπές στο κεφάλι του μύλου και συγκρατούνταν περιφερειακά με χονδρό σύρμα (την *κουλούρα*) και, κατά μήκος της φτερωτής, με τους «ξάρτες» που προσδένονταν σε μια μακρά σιδερένια προέκταση του άξονα (*αζόνι*) του μύλου. Στα αντενάκια στερεώνονταν με *βιδόμπροκες* ή με *ζάγαρα* (ατσάλινα μικρά καρφιά με πλατύ κεφάλι) τα πανιά των ανεμομύλων, τα οποία απλώνονταν, όταν ο μύλος ετίθετο σε λειτουργία, και τυλίγονταν σ'αυτά, όταν ετίθετο εκτός λειτουργίας.

«βάλε τα πανιά στ'αντενάκια του μύλου»  
«αλάργο απού το μύλο να μη σου δώσει κιαιμιά στη-γ-κεφαλή με τ'αντενάκια»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του αντένα (ιταλικό: antenna = κεραία).

**άντερο\*** (το) (ουσ.): έντερο στην κοινή νεοελληνική.

«στριμμένο άντερο 'ναι»

«τ'άντερά ντου κατέχει»

**Ετυμ.** Από το: έντερο της κοινής νεοελληνικής με την τροπή του αρχικού -ε- σε -α-.

**αντηλαρίζει** (τρικ. ρήμ.): αντανακλά το φως.

«αντηλαρίζει το καντηλάκι αφού το παραθύρι τσ'εκκλησάς»

«αντηλαρίζει και δε θωρώ καλά»

**Ετυμ.** Από τα: αντί + ήλιος > αντίλιος > αντήλαρος + παραγ. τέρμα: -ίζω / -ίζει.

**αντηλάρισμα** (το) και **αντηλαρίδα** (η) (ουσ.): αντανάκλαση, ανταύγεια.

«αντηλάρισμα κάνει και δε-γ-ξεδιακρίνω καλά τα πράγματα»

**Ετυμ.** Από το: αντηλαρίζει (βλ. λέξη).

**(α)ντηρούμαι** (ρήμ.): διστάζω, φοβούμαι.

«αντηρούμαι να ξανοίξω κάτω ετόσονα χάος αφού 'ναι»

«πράμα δε ντηράται και μπαίνει μέσα σ'όλα»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ρήμα: εντηρώ (εν + τηρώ) (= συστέλλομαι, φοβούμαι).

**αντί\*** (το) (ουσ.): ξύλινος κύλινδρος του αργαλειού. Ο αργαλειός είχε δύο αντιά, ένα στο εμπρόσθιο μέρος στο οποίο τυλιγόταν το νήμα που συνήθως προερχόταν από μαλλί προβάτων και ένα στο οπίσθιο στο οποίο τυλιγόταν το υφαντό. «γύρισε το αντί να ξετυλίξει η ανάπλα αφού 'φαίνεις»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: αντίον (= αυτό που βρίσκεται απέναντι σε κάτι).

**αντιάνα** (η) (ουσ.): είδος πικρορόδικου. «πολλές και καλές αντιάνες βγαίνουνε στο-γ-ξερόκαμπο»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αντιβουλής** (επ. θέσ. επίρρ.): αντίθετα προς τη θέληση κάποιου.

«αντιβουλής μου πας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + βουλή (αρχαιοελληνική λέξη).

**αντίγαμος** (ο) (ουσ.): δευτερεύουσα εορταστική εκδήλωση που γίνεται την επόμενη του γάμου ενός ζευγαριού στο νέο του σπίτι, συνήθως, ή μετά από οκτώ ημέρες.

«τη-γ-Κυριακή δα γενεί ο γάμος και τη Δευτέρα ο αντίγαμος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + γάμος.

**αντίκακο** (το) (ουσ.): ανταπόδοση του κακού /αντίδοτο.

«το κακό θέλει αντίκακο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + κακό.

**αντικάληση** (η) (ουσ.): ανταπάντηση, απόκριση σε προφορική πρόσκληση, προσφώνηση.

«φωνιάζω σου 'γω μ'αντικάληση δε-μπαίρνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + καλώ.

**αντικλίνοι** και **ντικλίνοι** (το) (ουσ.): το πίσω μέρος της άρθρωσης των γονάτων των ποδιών του ανθρώπου, αντικνήμιο.

«εγλάκουνα οψές και με πονούνε δα τ'αντικλίνια μου»

«ήπαιζέ μου μνια και την ήφαγα στο ντικλίνοι»

**Ετυμ.** Από το: δικλίδι-ίδος > δικλίδα > δικλίδι > ντικλίδι > ντικλίτι και με την ανάπτυξη του αρχικού -α > αντικλίτι.

**αντίκρυα** (τοπ. επίρρ.): αντίκρυ στην κοινή νεοελληνική, απέναντι.

«αντίκρυα έχω τον ήλιο και δε θεωρώ καλά»  
«αντίκρυα από το σπίτι μας είναι το δικό ντως σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: αντίκρυ, με την προέκταση -α.

**αντιλογούμαι** (ρήμ.): εναντιώνομαι σε κάποιο με λόγια, αντιλέγω.

«γλωσσαράκι έχει κι αντιλογάται σ'ό,τι και να τση πω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + λέγω.

**αντίντερο** (το) (ουσ.): αντίδωρο στην κοινή νεοελληνική.

«εμοίρασε ο παπάς τ'αντίντερο»

**Ετυμ.** Από το αντίδωρο της κοινής νεοελληνικής (αντί + δώρο), με την τροπή του -δ- σε -ντ- και του -ω- σε -ε-.

**αντιζυλίξει** (τριτ. ρήμ.): τραντάζει το χέρι ή το πόδι λόγω πρόσκρουσης σε σκληρό αντικείμενο.

«εσκόνταψα σε μνια-μ-πέτρα και μ'αντιζύλισε ο πόδας μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + ζύλο (< ζυλ-ίζει).

**αντιζύλισμα** (το) (ουσ.): απότομο τρανταγμα που προκαλείται από την πρόσκρουση σε σκληρό αντικείμενο κατά την εκτέλεση εργασίας (π.χ. κατά το σκάψιμο, όταν η αξίνα χτυπήσει σε βράχο).

«αδυνατό 'τανε το αντιζύλισμα που ήνιωσα ετσα που 'παιξα με το σκαπέτι τση πέτρας και εμαράθηκε η χέρα μου»

**Ετυμ.** Από το: αντιζυλίξει (βλ. λέξη).

**αντιπάτι** (το) (ουσ.): στήριγμα του ποδιού σε προεξοχή του εδάφους π.χ. ή σε μια μεγάλη πέτρα ή στον κορμό ενός δέντρου ή σ' ένα βαρύ αντικείμενο, για να υπάρξει αντίσταση σε μια προσπάθεια που απαιτεί μεγάλη μυϊκή δύναμη.

«κάτσε να βάλω αντιπάτι το-μ-πρίνο, να σύρω το σκοινί οπίσω με δύναμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + πάτος > πάτι.

**αντιπατώ** (ρήμ.): χρησιμοποιώ κάποιο αντιπάτι (βλ. λέξη).

«δεν έχω που ν'αντιπατήσω, για να βάλω δύναμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + πατώ (αρχαιοελληνική λέξη, εκ του: πάτος).

**αντιπόδι** (το) (ουσ.): τρικλοποδιά.

«αντιπόδι του 'βαλε και τον ήριξε κάτω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + πόδι.

**αντιπρο(χ)θές:** την προηγούμενη μέρα πριν από το χθες.

«αντιπροθές θαρρώ πως τσ'είδα επαέ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + προχθές.

**αντισκάρι** (το) (ουσ.): υπομόχλιο, στήριγμα, πάσσαλος που κρατά κάτι / όριο. «Κι έστρωσε τάβλα να γευτώ, πεζούλα για να θέσω / και αντισκάρι μου 'βαλε καθέγλες να μη πέσω.»

(απόσπασμα από το ποίημα του Τσικαλά για τον παπά-Βορρά)<sup>10</sup>.

**Ετυμ.** Κατά τον Ντουντουλάκη, είναι σύνθετο από τα: αντί + σκαρί (αντισκάρι = στήριγμα του σκαριού κατά τη ναυπηγησή του).

**αντιστοιβάζω** (ρήμ.): τραντάζω δυνατά, σείω με δύναμη.

10. Τα ποιήματα προέρχονται από τη συλλογή του: Μερτέμι, 2010.



«παίζει του τοίχου με τη βαρά κι αντι-στοιβάζει όλο το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αντί + στοιβάζω (εκ του στοιβή = γέμισμα, σωρός).

**αντίταμος** (ο) (ουσ.): δίκταμο.

«βράσε του μνιαολιά αντίταμο από 'ναι καλό γιατρικό»

**Ετυμ.** Από το: δίκταμος (προφορά του -δ- ως -ντ- και ανάπτυξη του προθέματος α-).

**αντόντι** (το) (ουσ.): (προφέρεται adodi, πληθυντ. adodia) δόντι, δόντια.

«επέσανέ μου όλα τ'αντόντια και δε μπορώ 'α μασήσω»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: δόντι, με την τροπή του -δ- σε -ντ- και την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α-.

**αντρακαράς και άντρακλας\*** (ο)

(ουσ.): μεγάλος εύσωμος άνδρας (στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο το άντρακλας).

«εγίνηκε ένας αντρακαράς εκείε πάνω»

**Ετυμ.** Από το: άνδρας > άντρας > άντρακας > αντακαράς και άντρακλας (μεγεθυντικά).

**αντράκι και αντρίτσι** (το) (ουσ.): μικρό αγόρι / ψευτοπαλικαράς.

«εμεγάλωσε κιόλας ο γιος σου, ολόκληρ' αντράκι εγίνηκε»

«εκεία που το-μ-παίρνει, κάνει τ'αντράκι, εκεία που 'ναι γεροί άντρες, χώνεται»

**Ετυμ.** Υποκοριστικά του: άντρας (αρχαιοελληνικό: ανήρ, -νδρός).

**αντρειγιά** (η) (ουσ.): ανδρεία, παλικαρσύνη.

«αντρειγιά θέλει να δείξει δα με τούτανά από κάνει»

**Ετυμ.** Από το: ανδρεία / αντρεία της κοινής νεοελληνικής (τροπή του συμπλέγματος -νδ- σε -ντ-) > αντρειγιά.

**αντρικουκιά** (η) (ουσ.): δέντρο του οποίου οι καρποί έχουν μέγεθος ρεβιθίου με τρεις κόκκους.

«εμεγάλωσε η αντρικουκιά από είναι στο χωράφι μας στα Σκαπετάργια (τοποθεσία)»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (αθροιστικό) + τρίκοκκος (αρχαιοελληνική λέξη που σημαίνει: τρεις κόκκους) (βλ. κουκί).

**αντρίλα\*** (η) (ουσ.): πολύ ψηλός και δυνατός άντρας. Σε ορισμένα λεξικά το αντρίλα ερμηνεύεται ως βαριά έντονη μυρωδιά ανδρών ή ως σύνολο χαρακτηριστικών που δείχνουν αρρενωπότητα, σημασίες τις οποίες δεν συναντήσαμε στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών.

«μνιαν αντρίλα εγίνηκε εκείε πάνω»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του: άντρα.

**αντρίστικα** (τροπ. επίρρ.): παλικαρίσια, λεβέντικα / μεταφορικά: με ευθύτητα, με τιμιότητα, μπεσαλίδικα.

«ζηγούμαι αντρίστικα»

**Ετυμ.** Από το: αντρίστικος (βλ. λέξη).

**αντρίστικος, -η, -ο** (επίθ.): ανδρικός / μεταφορικά: ντόμπρος, ευθύς, τίμιος.

«αντρίστικη φορεσιά»

«αντρίστικες κουβέντες»

**Ετυμ.** Από τα: άνδρας > άντρ -ας (εκ του αρχαιοελληνικού: ανήρ, -νδρός) + παραγ. τέρμα: -ίστικος.

**αντρομοίρι** (το) (ουσ.): μερίδιο της συζύγου από την περιουσία του εκλιπόντος ανδρός.

«το χωράφι στου Μόρο το 'χει η Μαρία από αντρομοίρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άντρας (αντρο- από τη γενική του αρχαιοελληνικού: ανήρ, -νδρός, με τροπή του -δ- σε -τ-) + μοίρα (= μερίδιο).

**Αντρόνης** (κυρ. όν.): Ανδρόνικος.

**αντρόνο** (το) (ουσ.): ανδρόγυνο στην κοινή νεοελληνική, νόμιμο ζευγάρι ανθρώπων.

«ο Γιώργης κι η Φροσύνη είναι αντρόνο»  
«ήρθε τ' αντρόνο τ' αδερφού σου να μα-  
σε δει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανήρ (γενική: αν-δρός > αντρο-) + γυνή (με αποκοπή του -γ-).

**αντρούνοχωρίστρα** (η) (ουσ.): αυτή που χωρίζει ανδρόγυνα με τις διαβολές και τις συκοφαντίες της ή με τη δημιουργία παράνομων ετερόφυλων σχέσεων με κάποιο από τα μέλη του ζεύγους.

«αλάργο από κεινιά την αντρούνοχωρί-  
στρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανδρο- (ανήρ, νδρός) + (γ)υνο- (γυνή, -αικός) + χωρίζω > χωρί-στρα.

**αντροφέρνω** (ρήμ.): εκδηλώνω ανδρο-πρεπή συμπεριφορά.

«αντροφέρνει τούτηνιά η κοπελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ανήρ (γεν. αν-δρός > αντρο-) + φέρνω (= συμπεριφέρομαι).

**αντωνάϊδα** (η) (ουσ.): αρωματικό βότανο που φύεται σε βραχώδεις και ξηρές περιοχές. Το επιστημονικό του όνομα είναι *τεύκτρο το πόλιο* (λατινικά: *teucrium polio*). Χρησιμοποιείται, σε αποξηραμένη μορφή, για την παρασκευή αφεψήματος που έχει τονωτικές ιδιότητες και βοηθά στην αντιμετώπιση προβλημάτων

υπογλυκαιμίας και υπότασης. Είναι, επίσης, γνωστό με τα ονόματα: λαγοκοιμηθιά, λιβανόχορτο και ύσσωπος.

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ανυδριά** (η) (ουσ.): έλλειψη νερού / ανομβρία, περίοδος χωρίς βροχή (ανυδρία στην κοινή νεοελληνική).

«δεν ήβρεξε οφέτος και δα να 'χομε ανυ-  
δριά»

**Ετυμ.** Από το: άνυδρος (αν- στερητικό + ύδωρ, -ατος) / θέμα: υδρ- + παραγ. τέρμα: -ιά.

**ανυφαντάδα** (η) (ουσ.): κακοτεχνία στην ύφανση, κενό ύφανσης.

«ανυφαντάδα έχει το ρούχο από 'πήρες,  
μόνο να το γιαείρεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αν- (στερητικό) + υφαίνω > υφαντό (υφαντ + άδα).

**ανυφαντικό** (το) (ουσ.): ύφασμα φτιαγμένο στον αργαλειό / ό,τι φτιάχεται στον αργαλειό.

«ίντα ανυφαντικό ήρχιζεις;»

«η κασέλα είναι γεμάτη ανυφαντικά»

**Ετυμ.** Από το: υφαίνω (βλ. λέξη) > υφαντό και με την προσθήκη του προθέματος α- και του ευφωνικού ν- > ανυφαντ(ό) + παραγ. τέρμα: -ικός/ό = ανυφαντικό.

**ανυφαντό** (το) (ουσ.): εργασία στον αργαλειό / αυτό που υφαίνεται.

«έχω ανυφαντό στο αργαστήρι»

**Ετυμ.** Από το: υφαίνω (βλ. προηγούμενο).

**ανυφαντού** (η) (ουσ.): αυτή που υφαίνεται (ανυφάντρα στην κοινή νεοελληνική).  
«Όσοι χαρκομουζώνονται θαρρείς χαρ-  
κιάδες είναι / κι όσες κτυπού-ν-το πέταλο  
ανυφαντούδες είναι;» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: υφαίνω > υφαντού, με την προσθήκη του προθέματος α- και την ανάπτυξη του ευφωνικού -ν-.

**ανύχι** (το) (ουσ.): νύχι στην κοινή νεοελληνική.

«Έχε την ευκή μου κι από τα είκοσί μου ανύχια» (ευχή)

**Ετυμ.** Από το: νύχι της κοινής νεοελληνικής (αρχαιοελληνικό: όνυξ, -χος), υποκοριστικό: ονύχιον, το οποίο μεταπλάσσεται σε ανύχι με την τροπή του ο- σε α- και μεταπίπτει σε νύχι με τη μεταγενέστερη αποβολή του α-.

**ανυχιά** (η) (ουσ.): τσαφουνιά (νυχιά στην κοινή νεοελληνική).

«ζάνοιζε μνιαν ανυχιά μου την ήκαμε η κάτα»

**Ετυμ.** Από το: ανύχι (βλ. λέξη).

**άνω\***: εκτός από το επίρρημα άνω, η ίδια λέξη χρησιμοποιείται και ως επιφώνημα, το οποίο απευθύνεται σε ζώα που οργώνουν, προκειμένου να διορθώσουν την πορεία που ακολουθούν.

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**ανωκατίζω** (ρήμ.): γέρνω προς το ένα μέρος. Χρησιμοποιείται, συνήθως, στο τρίτο πρόσωπο και αφορά κυρίως το φόρτωμα γαϊδουριών, μουλαριών ή αλόγων.

«ανωκατίζει ο γάιδαρος» (= γέρνει το φορτίο του γαϊδάρου προς τη μια μεριά, με κίνδυνο να ανατραπεί, να πέσει κάτω).

«ανωκατίζει ο γάιδαρος και δα ξεσομαρίσει»

«ντρέτα στάσου, γιάντα ανωκατίζεις;»

**Ετυμ.** Από τα: άνω + κάτω.

**ανωκάτισμα** (το) (ουσ.): κλίση του φορτίου ιπποειδών προς τα κάτω από

τη μια πλευρά / ανατροπή φορτίου ζώου (βλ. ανωκατίζω).

«πιο βαρά πράματα εφόρτωσε από παέ στο γάιδαρο και για κειόνονά εγίνηκε το ανωκάτισμα»

**Ετυμ.** Από το: ανωκατίζω (βλ. λέξη).

**ανωνίδα** (η) (ουσ.): αυτοφυές αγκαθωτό φυτό με θεραπευτικές διουρητικές και ορεκτικές ιδιότητες. Χρησιμοποιούταν παλιότερα και ως προσάναμα, όπως και η αστοιβίδα / άτακτο φύλλωμα.

«ανωνίδα να βράζει να πίνεις να σου 'ρθει η όρεξη»

«ωσά-ν-την ανωνίδα είναι τα μαλλιά της»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ονωρίς. Η λατινική του ονομασία είναι: *ononis spinosa* (= αγκαθωτή ονωρίς).

**ανώφιλο** (το) (ουσ.): ανώφλι στην κοινή νεοελληνική, υπέρθυρο.

«βάλε το μεγάλο πελέκι για ανώφιλο τση πόρτας»

**Ετυμ.** Από το ανώφλιο (άνω + φλια = παραστάδα πόρτας).

**αζάδερφος και ξάδερφος** (ο) **αζαδέρφη και ξαδέρφη** (η) (επέχουν θέση ουσ.): εξάδελφος, -η στην κοινή νεοελληνική.

«ίντα κάνουνε τ'αζαδέρφια σου;»

**Ετυμ.** Από το: εξάδελφος (εξ + αδελφός), με τη μετατροπή του αρχικού -ε- σε -α- και του -λ- σε -ρ-.

**αξάι** (το) (ουσ.): μέτρο ποσότητας καρπών / πλεκτό καλάθι που χωρούσε περίπου μια οκά καρπών.

«φέρε τ'αξάι να μετρήσομε πόσο σάρι δα του δώσομε για το νοίκι»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *exagium* (= στάθμιση), μεταγεν. *εξάγιον* > *ξάγιν* > *ξάι* + πρόθημα: -α.

**αξαμάρι** (το) (ουσ.): ξαμάρι / πρότυπο / σχέδιο ποδιού ζωγραφισμένο σε χαρτί που χρησιμοποιούσαν οι τσαγκάρηδες για να φτιάχνουν παπούτσια ή στιβάνια, μετρώντας, παράλληλα, και το πάχος του ποδιού / μέτρηση.

«πήνε στου τσαγκάρη να σου πάρει αξαμάρι να σου σάσει ένα ζευγάρι παπούτσια»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *examen*, *-inis* (= εξέταση, μέτρηση).

**άξαμο** (το) (ουσ.): ξαμάρι, μέτρο / μεταφορικά: παράδειγμα.

«πάρε ντου άξαμο να του σάσεις στιβανάκια»

«από πού κοντό δα πάρει άξαμο το κοπέλι;»

**Ετυμ.** Βλ. αξαμάρι.

**αξανάκωλα** (τροπ. επίρρ.): ανάποδα.

«γύρισε αξανάκωλα να σε ποτρίψω»

«αξανάκωλα πας»

«αξανάκωλα φαίνεται 'σκώθηκες και σου φταίνε όλα»

**Ετυμ.** Με επιφύλαξη, σημειώνουμε ότι μπορεί να προέρχεται από τα: έξω + ανάκωλον (= κολοβό, βραχύ), με τη μετατροπή του -ε- σε -α, όπως αζάδερφος από το: εξάδελφος, αζωμονάστηρο από το: εξωμονάστηρο κ.ά.

**αξανάστρουφα** και **ξανάστρουφα**

(τροπ. επίρρ.): αντίθετα, αντίστροφα.

«αξανάστρουφα εγύρισε ο αέρας και δα σκίσει τα πανιά του μύλου»

«αξανάστρουφα θαρρώ πως εσκώθηκες σήμερα»

**Ετυμ.** Από το: αξανάστρουφος (βλ. λέξη).

**αξανάστρουφος, -η, -ο** (επίθ.): αντίθετος, αντίστροφος.

«να σου δώσω θέλει δυο αξανάστρουφες, να δεις τον ουρανό σφεντύλι» (απειλητική έκφραση)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- + ξανάστρουφος < μεσαιων. (ε)ξανάστρουφος < ανάστρουφα, με την επίδραση του ξανά.

**αξαργητού** και **αζάργητα** (τροπ.

επίρρ.): επίτηδες, σκοπίμως, από πρόθεση.

«αξαργητού το 'καμε»

«αζάργητα ήφυγα, για να μη με βρει επαέ»

«Πείσμα το πείσμα το λαλείς κι αξαργητού το κάνεις/το ναι δεν είπες μνια βολά και δα με κουζουλάνεις.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις λέξεις: εξ + έργο (γενική: έργου) / εξ + έργου > εξέργου και με την τροπή των ε- σε α- (αζάργου) και την προέκταση: -ητού ή -ητα > αξαργητού ή αζάργητα.

**αζάργου** (τροπ. επίρρ.): επίτηδες.

«αζάργου ήργησε, για να 'ποφάμε κι ύστερα να 'ρθει»

**Ετυμ.** Βλ. αξαργητού.

**αζέβγαρτος, -η, -ο** (επίθ.): άβγαρτος άπειρος, πρωτόπειρος, αυτός που δεν έχει μεγάλη εμπειρία από τα προβλήματα και τις δυσκολίες της καθημερινής ζωής.

«αζέβγαρτος ήτανε και του τηνε εφορτώσανε χωρίς να το πάρει χαμπάρι»

«αζέβγαρτο είναι το κοπέλι και φοβούμαι μη-ν-το μπλέζονε πουθενά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- + ζέβγαρτος (εκ του ξε + βγαίνω < εκ + βαίνω (= εξέρχομαι στη ζωή, αποκτώ εμπειρία)).

**αζεβράκωτος, -η, -ο** (επίθ.): ο μη φέρων βράκα / μεταφορικά: ο πολύ φτωχός.

«μνιαν αζεβράκωτη επήρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επι-

τατικό) + ξεβράκωτος (ξε (στερητικό) + βράκα) (λατινικό: braca).

**αξέγνοιος, -α, -ο** (επίθ.): χωρίς έγνοια, αμέριμος.

«μωρέ, κάμε του εσύ ένα χαρτί ότι του νοίκιασες το χωράφι να 'σαι αξέγνοιος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + ξέγνοιος (ξε- (στερητικό) + έγνοια).

**αξέζωστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν είναι ζωσμένος, άζωστος.

«αξέζωστος ήφυγα από τη βιάση μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + ξέζωστος (ξε- (στερητικό) + ζωστός εκ του ζώνω < αρχ. ζώννυμι).

**αξεκαλίκωτος, -η, -ο και ξεκαλίκωτος, -η, -ο** (επίθ.): ανυπόδητος.

«αξεκαλίκωτοι επηγαίναμε εμείς εκείανά τα χρόνια, τσι πιο πολλές φορές»

«αξεκαλίκωτος γλακά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + ξεκαλίκωτος (ξε (στερητικό) + καλικωτός < καλικώνω) (βλ. λέξη).

**αξεκάρτσωτος, -η, -ο και ξεκάρτσωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν φορεί κάλτσες (κάρτσες).

«αξεκάρτσωτος ήβαλα τα καινούργια μου παπούτσα και με κόψανε στη φτέρνα»

«ξεκάρτσωτη επόρισα και εργούνε τα πόδια μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + ξεκάρτσωτος (ξε- (στερητικό) + κάρτσα) (ιταλικό: calza).

**αξεκουκούλωτος, -η, -ο** (επίθ.): ασκεπής.

«αξεκουκούλωτος επόρισε με τόσηνιά κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επι-

τατικό) + ξεκουκούλωτος (ξε- (στερητικό) + κουκουλωτός < κουκουλώνω) (βλ. λέξη).

**αξεμάτιστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν του έχει αφαιρεθεί το «μάτι». Λέγεται, κυρίως, για τα ξηρά κουκιά, από τα οποία, πριν ψηθούν, αφαιρείται το «μάτι», το μέρος δηλαδή στο οποίο βρίσκεται το φύτρο (τα κουκιά ξε-ματίζονται). Τα κουκιά από τα οποία δεν έχουν αφαιρεθεί τα μάτια είναι αζεμάτιστα.

«αζεμάτιστα είναι τα κουκιά, μόνο πιάσε να τα ξεματίσεις, να τα βάλεις στο νερό, να τα μαγερέψομε ταχύτερου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (στερητικό) + ξεματιστός (εκ του ξεματίζω < ξε- (στερητικό) + μάτι).

**αξεπούλιαστα** (τα) (ουσ.): αβγά που δεν έχουν επωασθεί.

«τρία από τ'αβγά από επύρωνε η κλωσού επομείνανε αζεπούλιαστα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + ξεπουλιάζω (ξε- (στερητικό) + πουλιαστός εκ του πουλιάζω < πουλί) / θέμα: πουλιαζ- + παραγ. τέρμα: -τός.

**αξερασίδωτος, -η, -ο και ξερασίδωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν φορά ρασίδι (χοντρό μάλλινο υφαντό επανωφόρι).

«αξερασίδωτος, μωρέ, γυρίζεις με τόσηνιά κρυγιάδα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α (επιτατικό) + ξε- (στερητικό) + ρασίδι (= χοντρό παλτό με κουκούλα).

**αξεστήχου και ξεστήχου** (τροπ.

επίρρ.): από στήθους, απ' έξω.

«αξεστήχου λέει ο παπάς τα πιο πολλά γράμματα τσ'εκκλησάς»

«ξεστήχου κατέχει το τραγούδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α (επιτατικό) + ξε- + στήθος (από το: εκ στήθους), τροπή του -θ- σε -χ-. Έτσι δικαιολογείται η γραφή με -η-, ενώ ορισμένοι γράφουν τη λέξη αυτή με -ι-.

**αξεστούμπωτος, -η, -ο** (επίθ.): χωρίς πώμα.

«αξεστούμπωτο ήφηκα το μπουκάλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + ξεστούμπωτος (ξε- (στερητικό) + στουμπώνω (= κλείνω το στόμιο).

**αξετζένωτος, -η, -ο** (επίθ.): ο μη προσδεδεμένος σε τζένιο (βλ. λέξη).

«αξετσένωτη είναι η-γ-αίγα και δα φάει το ζένο σπαρμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρόθημα α- (επιτατικό) + (ξε- (στερητικό) + τζένιο) (βλ. λέξη) > τζενώνω.

**αζόνι\*** (το) (ουσ.): άξονας.

«ήσπασε τ'αζόνι του μύλου»

**Ετυμ.** Από το: άξονας > υποκοριστικό: αζόνιον > αζόνι.

**αζοπίσω** (επίρρ. τοπ. ή χρον.): εκ των όπισθεν / κατοπίν.

«αζοπίσω μου σ'έχω σατανά»

«αζοπίσω με πήρε»

«αζοπίσω εγεννήθηκε αυτός»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εξ + οπίσω. Το -ε- της πρόθεσης τρέπεται σε -α-.

**αζυπόλυτος, -η, -ο** (επίθ.): ανυπόδητος, ξυπόλυτος στην κοινή νεοελληνική.

«αζυπόλυτος είσαι και θα σου κάτσει καμινιάν αγκάθα»

«Απού 'μαθ'αζυπόλυτος, εργά καλικωμένος.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: ξυπόλυτος, σύνθετο από τα: εξ + υπολύομαι (αρχαιο-

ελληνικό ρήμα: υπό + λύομαι). Το -ε- της πρόθεσης εξ τρέπεται σε α-.

**αζωγύρου** (τροπ. επίρρ.): εκ του σύνεγγυς, από κοντά.

«ο σκύλος με πήρε αζωγύρου και μου κλούθανε σε όλη-ν-τη στράτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έξω + γύρω.

**αζωμένα** (τα) (μετοχ. παθ. παρ. ως ουσ.): δεινά, βάσανα (αφορούν, συνήθως, το παρελθόν και έχουν προκληθεί από άλλους). «εγώ μόνο κατέχω ίντα βάσανα μου 'χει αζωμένα»

«του ήλιου τα πάθη μου 'χει αζωμένα»

**Ετυμ.** Από το: αζώνω (βλ. παρακάτω).

**αζωμονάρης** (ο) **-αρά** (η) (επ. θέσ. ουσ.): αυτός που μένει εκτός σπιτιού

(στην εξοχή, συνήθως).

«αζωμονάρηδες είμαστε σσι Κατρουλάδες (τοποθεσία) και 'θερίζαμε ίσαμε απού 'χε φεγγάρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έξω + μένω > μονή. Το -ε- της πρόθεσης εξ τρέπεται σε -α-. Παραγ. τέρμα: -άρης, -αρά.

**αζωμονή** (η) (ουσ.): παραμονή εκτός σπιτιού (στην ύπαιθρο, συνήθως).

«αζωμονή εκάμαμε στην Αλόιδα (τοποθεσία στα βουνά κοντά στους Ποτάμους), για να θερίσομε τα σπαρμένα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έξω + μονή < μένω (βλ. και προηγούμενη λέξη).

**αζώνω -ομαι** (ρήμ.): βασανίζω / καταξιώνω / ανταμείβομαι.

«τα ίντα μ'αζώνει δε μπορώ να σου τα πω»

«ο θεός να μου τ'αζώσει να τονε δω 'ποκατεστημένο» (ευχή)

«να μη-ν-τ'αζωθείς» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: αξιώ (= απαιτώ) ή αξιόνομαι (= ανταμείβομαι).

**αόρη** (τα) (ουσ.): όρη, βουνά.  
«ίσαμε τ'άορη κοντό δα ζήσομε»  
«στ'άορη έχει τα πρόβατα και ζωμένει εκείά»

**Ετυμ.** Από τον πληθυντικό της λέξης: όρος / όρη, με την ανάπτυξη του αρχικού α-, κατάλοιπο του άρθρου: τα.

**αορίζει** (τριτ. ρήμ.): κάνει ψύχρα / προσομοιάζει με το κλίμα των ορέων.  
«αορίζει ο τόπος και κάνει κρυγιάδα»  
**Ετυμ.** Από το: αόρη (βλ. λέξη) / θέμα: αορ- + παραγ. τέρμα: -ίζει.

**αορίτης** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): ορεσίβιος, προερχόμενος από τα όρη.  
«αορίτης εγίνηκες και δε σε θεωρούμε στο χωργιό μπλιο»  
«αορίτης φυσά και φέρνει το καπνό μέσα»  
«Αορίτης μποντικός στο γιαλό δε-γ-κάνει.» (παροιμία)  
**Ετυμ.** Από το: αορίζει (βλ. λέξη).

**απάκι** (το) (ουσ.): καπνιστό χοιρινό κρέας.  
«Άψε βαγίτσα το κερί κι ανέβα και κατέβα / και φέρε απάκι, για λουκάνικο, για από πλευράς κομμάτι, για...»  
(απόσπασμα από λασιθιώτικα χριστουγεννιάτικα κάλαντα).  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: apak (= καπνιστό κρέας). Κατ' άλλους, από το: άπαχος (άπαχο κρέας).

**απαλά** (τα) (ουσ.): εκτός των άλλων, η λέξη απαλά (στον πληθυντικό αριθμό) υποδηλώνει αρρώστια των ούλων των ζώων / τα ούλα των ζώων.  
«απαλά έχει ο γάιδαρος και δε μπορεί να φάει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: απαλός (πληθυντ. ουδετέρου).

**απαλάδα** (η) (ουσ.): απαλότητα / μεταφορικά: επιείκεια, χαλαρότητα.  
«χαρώ τηνε την απαλάδα τση χέρας σου»  
**Ετυμ.** Από το: απαλός (= μαλακός).

**απαλαιτικά** (τα) (ουσ.): ό,τι μαλακώνει κάτι / ροφήματα ή επιχρίσματα του σώματος που προκαλούν ανακούφιση από πόνο ή ασθένεια.  
«το λάδι είναι απαλαιτικό...»  
«πιες ένα χαμομήλι απού 'ναι απαλαιτικό για το-μ-πονόλαιμο»  
**Ετυμ.** Από το: απαλαιτός < απαλαιίνω (εκ του: απαλός).

**απάλαφρα** (τροπ. επίρρ.): ελαφρά.  
«απάλαφρα-απάλαφρα προπάθιε να μη-γ-ζυπνήσεις τα κοπέλια απού κοιμούνται»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + ελαφρύς > αλαφρύς/ός (πληθ. ουδ.: αλαφρά).

**απαλλαγή\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία της, η λέξη απαλλαγή υποδηλώνει το θηλυκό ζώο που έχει απαλαγεί από την εγκυμοσύνη. Ο όρος χρησιμοποιόταν, συνήθως, στον πληθυντικό αριθμό: απαλλαγά ζώα ή απαλλαγές αίγες ή προβάτες. Όταν, μάλιστα, τέλειωναν οι γεννήσεις σ' ένα κουράδι, χρησιμοποιούσαν τη φράση: «τα οζά απαλλαγοσύρανε»  
«φέρε την απαλλαγή προβάτα να τη-ν-ταΐσομε»  
**Ετυμ.** Από το: απαλλάσσομαι.

**απαλλαγό** (το) (ουσ.): το ζώο που έχει γεννήσει.  
«απαλλαγό 'ναι το οζό»  
**Ετυμ.** Βλ. απαλλαγή.

**απαλό\*** (το) (ουσ.): εκτός από μαλακό (ουδέτερο του επιθέτου: απαλός), υποδηλώνει και το άνωθεν του μετώπου τμήμα του θόλου της κεφαλής.

«ήφαε-ν-τηνε στο απαλό τση κεφαλής κι επόμεινε στο-ν-τόπο»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**απανωβγάνω** και **πανωβγάνω** (ρήμ.): βγάζω παραπάνω / υπερθεματίζω / εξογκώνω.

«ο στιμαδόρος πανωβγάνει την εξημιά απόυ εκάμανε οι γ'αίγες και δα πλερώσεις παραπάνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επάνω (με την καθ' έλξη αφομοίωση του αρχικού -ε- από το -α- της δεύτερης συλλαβής του επιρρηματός) + βγάζω < εβγάνω < εκβιβάζω.

**απανωσήκωμα** (το) και **πανωσήκωμα** (το) (ουσ.): ανέγερση νέου ορόφου επί υφιστάμενης οικοδομής.

«ερχίζαν'οι μαστόροι να χτίζουνε το πανωσήκωμα του σπιτιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επάνω + σηκώνω (το -ε- του επιρρ. επάνω αφομοιώνεται στην πρώτη περίπτωση από το -α- της δεύτερης συλλαβής, ενώ αποβάλλεται στη δεύτερη περίπτωση).

**απαραδιά** (η) (ουσ.): έλλειψη χρημάτων.

«απαραδιά έχομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + το τουρκικό: para (= χρήμα).

**απασιντάς** (τροπ. επίρρ.): ξαφνικά.

«απασιντάς τον είδα ομπρός μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: aransız (= αιφνιδιαστικός).

**απαντώνω** (ρήμ.): (υπονοεί) ασελγώ σε βάρος κάποιου.

«τον/την απαύτωσε»

**Ετυμ.** Σύμφυση των: από + αυτό + παραγ. τέρμα: -ώνω. Ενίοτε για την αποφυγή αισχρολογίας χρησιμοποιείται ως συνώνυμο το: εποκειόνονε.

**απεναντινός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που βρίσκεται απέναντι / μεταφορικά: ο αντίπαλος.

«καλά-καλά με ξανοίγει ο απεναντινός μου»

**Ετυμ.** Από το επίρρημα: απέναντι + ληκτικό επίθημα: -νος και μετάθεση του τόνου.

**απήγανος** (ο) (ουσ.): είδος φυτού με ιαματικές ιδιότητες. Χρησιμοποιείται και για εξορκισμούς.

«απήγανο λιβάνισέ τονε να γιάνει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πήγανον (= απήγανος) με το πρόθεμα -α.

**απηλο(γ)ούμαι** (ρήμ.): απαντώ.

«φωνιάζω σου τόσηνιά ώρα και δε μ'απηλοάσαι»

«...και ως την είδε ο άρχοντας κάνει κι απηλοάται: /-παπά μου, αν είσαι χριστιανός κι αν έχεις ρωμισύνη / γύρισε τα στέφανα προς τη-γ-κουμπαροσύνη...»

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου).

**Ετυμ.** Από το: απολογούμαι, με την αποβολή του -γ-, ενίοτε, και την τροπή του -ο- της πρόθεσης από σε η-.

**απηλοή** (η) (ουσ.): απάντηση.

«η απηλοή ντου δεν εκούστηκε»

**Ετυμ.** Από το: απηλοούμαι (βλ. λέξη).

**απής και απήτις** (χρον. επίρρ.): έπειτα, μετά από.

«απήτις εμισέψανε, δε τσι ξανάδα»

«Έλα ψυχή μου αθάνατη να σμίξεις του σωμάτου / κι έδες επερίσσεμες έμηδες»



του θανάτου.

- *Απήτις εχωρίσαμε και εμίσεψα από σένα / ανάγνωροι με πιάσανε και 'πήρασί με μένα...»*

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)  
«*Απής γεράσει το δεντρί, ξεράδια δε-ν-του λείπου.*» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική φράση: «*αφ'ης*» *ώρας*. Στη β' περίπτωση (απήτις) προστίθεται το: *τις*.

**απήτιμωσ** (χρον. επίρρ.): έπειτα, από τη στιγμή που...

«*απήτιμωσ σε γνώρισα, ήλλαξε η ζωή μου*»

**Ετυμ.** Από το: απήτις (βλ. λέξη) + προέκταση: -μωσ.

**απίκο\*** και **απίκωσ** (τροπ. επίρρ.): αμέσως, πρόθυμα, ταχύτατα.

«*απίκωσ τσι θέλει όλους, όντα πει τη-γκουβέντα*»

**Ετυμ.** Από το: ενετικό *a pìco* (= καθέτως), ναυτικός όρος για τη θέση της άγκυρας.

**απιλωθιά** (η) και **πιλωθιά** (η) (ουσ.): σπρωξιά.

«*επαίξανέ μου μνιαν απιλωθιά ετσά που 'στεκα κι ήπεσα κάτω*»

«*Καινούργια αγάπη και παλιά με βάλανε στη μέση / παίζε καινούργια τση παλιάς απιλωθιά να πέσει*» (Αναστασάκης, 1996: 31)

**Ετυμ.** Από τα: α- (επιτατικό) + πιλώθω (= σπρώχνω).

**απιλωτός, -ή, -ό** και **πιλωτός, -ή, -ό** (επίθ.): σπρωκτός.

«*απιλωτός εμπήκε*»

«*πιλωτό τονε εβγάλανε όζω*»

**Ετυμ.** Ρηματικό επίθετο σε -τος, παράγωγο του ρήματος: πιλώθω (= ωθώ), το

οποίο προσλαμβάνει στην πρώτη περίπτωση το πρόθημα α-.

**απλάτανος** (ο) (ουσ.)

πλάτανος στην κοινή νεοελληνική.

«*φωλιές κάνουνε οι κοράκοι σσ'άπλάτανους*»

**Ετυμ.** Από το πλάτανος της κοινής νεοελληνικής με την ανάπτυξη του προθέματος α-.

**απλοχωρία** (η) (ουσ.): ευρυχωρία, απλοχωριά στην κοινή νεοελληνική.

«*μεγάλο 'ναι το σπίτι μας κι έχομε απλοχωρία*»

**Ετυμ.** Από το: απλοχωρώ (βλ. λέξη).

**απλοχωρώ** (ρήμ.): δημιουργώ ευρύ χώρο.

«*εβγάλामε μερδικά πράματα όζω κι απλοχώρησε το σπίτι*»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη σύμφυση των αρχαιοελληνικών ρημάτων: απλώω (= απλώνω) και χωρώ (= κάνω τόπο).

**απλωσά** (η) (ουσ.): το σύνολο των πλυμένων ρούχων που απλώνονται μαζί μια φορά, άπλωμα, απλωσιά στην κοινή νεοελληνική / ευρύς χώρος, ευρυχωρία.

«*μιαν απλωσά ρούχα ήπλυνα*»

«*έχω μεγάλη μάντρα κι έχω την απλωσά μου*»

**Ετυμ.** Από το: απλώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: απλώω).

**αποβαίρνομαι** (ρήμ.): αποβάλλω (επί εγκύων γυναικών ή θηλυκών ζώων).

«*εγαστρώθηκε, μα εποβάρθηκε και δεν εξετέλεψε τ'αγάστρι τσης*»

**Ετυμ.** Από το: αποβάλλω της κοινής νεοελληνικής (σύνθετο από τα: από + βάλλω), το οποίο μεταπλάστηκε σε αποβαίρνομαι.

**αποβαρσάρικο** (το) (επ. θέσ. ουσ.): αποβλητέο ή αποβληθέν έμβρυο ή νεογνό / παιδί που γεννήθηκε πρόωρα.

«αποβαρσάρικο 'να κειονά το κοπέλι και για κειονά είναι ετσά κακοτερένιο»

**Ετυμ.** Από το: αποβαίρνομαι, αόριστος (κρητ. διαλ.): εποβάρθηκα (βλ. λέξη).

**αποβγάνω** και **ποβγάνω** (ρήμ.): διώχνω / αποβάλλω / τελειώνω το βγάλσιμο.

«επόβγαλε-ν-τονε απού το σπίτι»

«δα σε ποβγάλουνε θέλει απού το σκολειό με τσ'αταζάδες απού κάνεις»

«εποβγάλαμε το σαρμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + βγάνω.

**αποβραδίς\*** (χρον. επίρρ.): αφ' εσπέρας.

«αποβραδίς ήρχιζα ν'αλέθω στο χερόμυλο το στάρι για το χόντρο κι ακόμη να τελειώσω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + βράδυ.

**απόβρεμα** (το) (ουσ.): υπόλειμμα βρεγμένου ντάκου.

«τ'απόβρεμα ήβαλες στο τραπέζι να φάμε, δεν έχει άλλο παξιμάδι;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + βρέχω > βρέγμα > βρέμα.

**απογαλακτίζω** (ρήμ.): διακόπτω το θηλασμό, απογαλακτίζω στην κοινή νεοελληνική.

«εμεγαλώσανε τα ριφάκια και δα τ'απογαλακτίσω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από την πρόθεση: από + γάλα (γενική: -κτος).

**απογούσα** (τα) (επ. θέσ. ουσ.): ρούχα που έχουν φορεθεί και προορίζονται για πλύσιμο.

«βάλε το σώβρακό σου στο κοφίني με τ'α-

πογούσα, γιατί δα στέσω νερό σήμερα να τα πλύνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + εκ + δύω, με αποβολή του -ε- της πρόθεσης εκ και τροπή του ουρανικού κ- σε ουρανικό -γ-.

**απογέννημα** (το) (ουσ.): απόγονος.

«απογέννημά ντου είναι»

**Ετυμ.** Από το: απογεννώ (σύνθετο από τα: από + γεννώ).

**απογεννητώντας** (επ. θέσ. μετ.): εκ γενετής.

«απογεννητώντας είναι ετσά παράωρος»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**απογεντές** και **απογιαντές** (επίρρ.): από την αρχή, εξ ολοκλήρου.

«απογεντές το 'καμε το σπίτι»

«να ντυθείς απογεντές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + yeni (τουρκικό) (= καινούργιο).

**απογιάερμα** και **πογιάερμα** (το)

(ουσ.): πισωγύρισμα, επιστροφή / ανακοπή της πορείας ζώων προς ορισμένη κατεύθυνση.

«στ'ανάθεμα να πας κι απογιάερμα να μην έχεις» (κατάρα)

«στο πογιάερμα μου 'πάντηξε»

**Ετυμ.** Από το: απογιαέρνω ή πογιαέρνω (βλ. λέξη).

**απογιαέρνω** και **πογιαέρνω** (ρήμ.): γυρίζω πίσω / ανακόπτω την πορεία ζώων, κυρίως.

«επογιαίερα, γιατί εξέχασα τα λούρα και δεν εμπόρουνα να κάνω χωράφι με τα βούγια»

«πογιαίερε τα οζά από κεινιέ τη μπάντα να μη φάνε το σαρμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + γιαέρνω (βλ. λέξη).

**απογυρίδα** (η) (ουσ.): παράκαμψη, στροφή προς άλλη κατεύθυνση.

«απογυρίδα ήκαμα, για να μη-γκουτελώσωμε με το-ν-τάδε»

**Ετυμ.** Από το: απογυρίζω (βλ. λέξη).

**απογυρίζω και πογυρίζω** (ρήμ.): πα-ρακάμπτω, στρέφω προς άλλη κατεύθυνση, λοξοδρομώ.

«όπου με δει, απογυρίζει και παίρνει άλλη στράτα»

«εχαλάσανε τη στράτα και υποχρεώθηκα να πογυρίσω και να πάρω ένα άλλο στρατούλι αφού 'χανε καωμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + γυρίζω (εκ του: γύρος = κύκλος).

**απογιάζω, -ομαι** (ρήμ.): εκθέτω κάτι στην πρωϊνή ψύχρα / παθητ.: εκτίθεμαι στ' απόι.

«ήφηκα τα ρούχα απλωμένα κι επογιαστήκανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + αγιάζι (βλ. λέξη). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το: απόγι (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -άζω.

**απόγιασμα** (το) (ουσ.): έκθεση ενός αντικειμένου στην πρωϊνή ψύχρα.

«βγάλε στ' απόγιασμα το σταμνί με το νερό να κρυγιάνει»

**Ετυμ.** Από το: απογιάζω (βλ. λέξη).

**απογιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει εκτεθεί στην πρωϊνή ψύχρα.

«απογιασμένα είναι τα σώρουχά σου και δε σου τα δίδω να τα βάλεις»

**Ετυμ.** Από το: απογιάζομαι (βλ. λέξη).

**απογούρα** (η) (ουσ.): πρωϊνό ψύχος με πολύ υγρασία και χαμηλή νέφωση.

«απογούρα 'ναι μόνο βάλε πράμα να μη-μ-ποντιάσεις»

**Ετυμ.** Από το: απόγι (βλ. λέξη) / θέμα: απογ- + παραγ. τέρμα: -ούρα.

**απογυρού** (τροπ. επίρρ.): γύρω από, γύρω-γύρω.

«απογυρού στο τζάκι εκάθοντανε και εβεγγερίζανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις λέξεις: από + γύρος.

**αποδά** (σύνδ.): από τώρα.

«αποδά ήρχιζε να κοπελολογά, κοπέλι 'ναι ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + εδώ > εδά.

**αποδά κι ομπρός και αποδά και πέρα** (επ. θέσ. επιρρ.): από τώρα και στο εξής.

«αποδά κι ομπρός να μη-γ-κάνεις ετσά δουλειές»

«αποδά και πέρα δε σε κατέω πλια για συγγενή μου»

**αποδαύλι** (το) (ουσ.): μισοκαμένος δαυλός.

«μιάζωξε τα αποδαύλια να τα κάμομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + δαυλός (εκ του αρχαιοελληνικού: δαίω = καίω).

**αποδεινάζομαι και ποδεινάζομαι**

(ρήμ.): υπομένω τα δεινά (τα βάσανα), αντέχω.

«ο άνθρωπος υπομονή πρέπει να 'χει για να τ'αποδεινάζεται ό,τι και να του λάχει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + δεινά.

**αποδέχομαι\*** και **ποδέχομαι** (ρήμ.): χρησιμοποιείται, συνήθως, χωρίς το -α (ποδέχομαι) με την έννοια του υποδέχομαι.

«πρώτη βολά επήανε στο σπίτι ντου και 'βγήκε στην αυλή και τσι 'ποδέχτηκε ολό-χαρος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + δέχομαι.

**αποδιαλέγουρα** (τα) (ουσ.): υπολείμματα διαλογής.

«τ'αποδιαλέγουρα μου πούλησε για καλά»

**Ετυμ.** Από το: αποδιαλέγω (σύνθετο από τα: από + δια + λέγω).

**αποδιαλεμάτου** (επ. θέσ. επίρρ.): χρησιμοποείται, συνήθως, με το ρήμα πάω (στο γ' πρόσωπο).

«Απού ψιλλολογά τα πράματα αποδιαλεμάτου πάει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: αποδιαλέγω (από + δια + λέγω) > αποδιάλεμα.

**αποδιαφώτιστα** (χρον. επίρρ.): αξιμώμερα.

«αποδιαφώτιστα εσκώθηκε να 'τοιμαστεί να πάει στη στρατιά»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του επιθέτου: αποδιαφώτιστος < από + διαφωτίζω (δια + φωτίζω).

**από δικού μου** (επίρρ. έκφρ.): στερεότυπη φράση που σημαίνει εξ ιδίων ή με δική μου πρωτοβουλία ή ενέργεια.

«από δικού μου του 'δωκα μνια δεκαρά οκάδες πατάτες»

«από δικού μου εσκέφτηκα να το κάμω ετσά»

«από δικού μου σου τα λέω»

**απόδομα** (το) (ουσ.): κέρδος, εισόδημα, έσοδο από κάποια δραστηριότητα.

«Επά που καλαντίσαμε καλά μασε επλερώσα / καλά να πα τα έχη ντως και τ'αποδόματά ντως...» (απόσπασμα από λασιθιώτικα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα)

**Ετυμ.** Από το: αποδίδω (από + δίδω εκ του αρχαιοελληνικού: δίδωμι - παθητ. αόριστος: δόθηκα).

**αποδυνάζομαι** (ρήμ.): αντέχω, τολμάω, εμπιστεύομαι τις δυνάμεις μου.

«αποδυνάζομαι να βουτήξω στο-μποταμό κι ας έχει ξεχειλίσει»

«αποδυνάζομαι να το κάμω τούτονα το πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + δύναμαι (διαφορετικό από το αποδυνάζομαι).

**απόει** (χρον. επίρρ.): μετά, από εκεί και ύστερα.

«εφάνηκε μνια στιμή κι απόει τονε εχάσαμε»

**Ετυμ.** Ενοποίηση και συντόμευση της φράσης: από εκεί.

**αποζαλή** (η) (ουσ.): ίχνος από πατήματα ανθρώπων ή ζώων που πέρασαν από κάπου.

«είδα την αποζαλή ντου κι εκατάλαβα από πού εμπήκενε στη μάντρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + ζάλο (βλ. λέξη).

**αποζούζουρο** (το) (ουσ.): μικρό ατροφικό φρούτο (π.χ. μήλο, αχλάδι κτλ.), καθώς και μικρά προϊόντα άλλου είδους (π.χ. μικρές-μικρές πατάτες, μικρές ντομάτες κτλ.).

«όλα τα καλά μήλα τα 'μαζώζανε και δεν εφήκανε μόνο τα αποζούζουρα»

«τ'αποζούζουρα τω ντοματώ μου 'δωκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + ζουριάζω (= συρρικνώνομαι), κατά τον Πιτυκάκη, με αναδιπλασιασμό του -ζου.

**αποζυμώτρα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που τελειώνει το ζύμωμα. Ζυμώτρες ήσαν συνήθως οι οικοδέσποινες, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις (π.χ. ασθένεια ή απουσία οικοδέσποινας) το ζύμωμα αναλάμβαναν γυναίκες επί πληρωμή. Οι γυναίκες αυτές, όταν τέλειωναν το ζύμωμα, σταύρωναν τα

χέρια τους, εικόνα από την οποία προέρχεται και η λαϊκή φράση: «εσταύρωσε τα χέργια της σα-ν-την αποζυμώτρα»

**Ετυμ.** Από το: αποζυμώνω (σύνθετο από την πρόθεση από + ζυμώνω).

**αποθαμάζω και ποθαμάζω** (ρήμ.): θαυμάζω έντονα.

«αποθαμάζω τα κάλλη της και ποθαμασμός δεν έχουνε»

«ποθαμάζω πώς τα καταφέρνεις με τόσεσας δουλειές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + θαυμάζω > θαμάζω (εκ των: θαύμα > θάμα).

**αποθαμένος, -η, -ο και ποθαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πεθαμένος στην κοινή νεοελληνική / μεταφορικά: υπέρμετρα εξαντλημένος.

«αποθαμένο τονε βρήκανε στο σπίτι ντου»

«ποθαμένος είμαι στη-γ-κούραση»

«διάλε τσ'αποθαμένους σου» (βρισιά)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αποθνήσκω (αόριστος: απέθανον / πέθανα), με την τροπή του -ε- σε -ο-.

**αποθερά (η)** (ουσ.): η γραμμή που χωρίζει το θερισμένο από το αθέριστο χωράφι.

«ήφταζε την αποθερά ίσαμε τη μέση του χωραφιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + θέρος (= θερισμός).

**απόι και απόγι (το)** (ουσ.): πρωινή παγωνιά (πρβλ. απόγειος αύρα).

«απόι κάνει τη νύκτα στο Λασίθι, μόνο να σκεπάξεστε»

«ήφηκα τα ρούχα όζω και 'γενήκανε ολόγρα από τ'απόι»

**Ετυμ.** Παράγεται από την αρχική λέξη: απόγαιον (> απόγειον), με την τροπή του ει- σε ι- και τη σίγαση του -γ- στον τύπο

απόι (πρβλ. ανώγαιο > ανώγειο > ανώγι > ανώι).

**αποκαγός (ο)** (ουσ.): μισοκαμένο ξύλο.

«μόνο οι αποκαγοί επομείνανε από τη φωθιά από επήρε το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + καίω > καίγω.

**αποκαηματώ** (ρήμ.): στενοχωρούμαι για το χάσιμο ευκαιρίας.

«αποκαηματείς, ξεαποκαηματείς, το ίδιο κάνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + καημός.

**αποκαϊδι\*** (το) (ουσ.): υπόλειμμα φωτιάς, μισοκαμένο ξύλο ή αντικείμενο.

«ακόμη φαίνονται τ'αποκαϊδια από τα δεντρά από καήκανε οπέρυσις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + καίω / θέμα: κα- + παραγ. τέρμα: -ίδι.

**αποκαιουργής** (επ. θεσ. επίρρ.): από την αρχή, εκ νέου.

«αποκαιουργής τ'σασα το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + καιουργής (καινός + έργο).

**αποκαωμένος, -η, -ο και ποκαωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εξαντλημένος, εξουθενωμένος (αποκαωμένος στην κοινή νεοελληνική).

«αποκαωμένος είμαι από τη-μ-πολλή δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: αποκάμνω (= κουράζομαι, καταπονούμαι, εξαντλούμαι) (από + κάμνω, αόριστος έκαμα, μετοχ. παθ. παρ. καωμένος).

**αποκειιά(ς)** (χρον. επίρρ.): από τότε, κατόπιν, στο εξής. Συνοδεύεται, συνήθως, από άλλο χρονικό επίρρημα.

«αποκειάς κι ύστερα δε-ν-τον εξάναδα μπλιο επαδά στο χωργιό μας»

«εμαλώσαμε οπέρυνσι κι αποκειάς και πώδε δεν εξαναμιλήσαμε»

«πρώτα με θέλεις φίλο σου κι αποκειάς με μαλώνεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις λέξεις: από + εκεί, με ληκτική προέκταση -α(ς).

**αποκερώνω** (ρήμ.): γίνομαι κίτρινος σαν κερι λόγω φόβου ή ασθένειας.

«εποκέρωσε κι επολιγώθηκε εκειά που ήστεκε»

«εποκέρωσε από τη-ν-τρομάρα απού επή-ρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κερι / θέμα: κερ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**αποκλαγούρα** (η) (ουσ.): το τέλειωμα του κλάματος.

«ποιος βαστά την αποκλαγούρα της;»

**Ετυμ.** Από το: αποκλαίω (από + κλαίω).

**αποκλαμός** (ο) (ουσ.): παρακλάδι, πλοκάμι.

«ο αποκλαμός τη κουρμούλας ήφατξε ίσαμε την απιδιά»

«αποκλαμοί του χταποδιού»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: πλόκαμος (εκ του: πλέκω) με μετάθεση του -λ- και του τόνου και ανάπτυξη του αρχικού -α.

**αποκλωστής** (επ. θέσ. επίρρ.): συνοδεύει συνήθως το ρήμα αλλάσσω και έχει την έννοια του τελείως, εντελώς.

«βουρίδι εγίνηκε απού τη βροχή κι ήλλαξε αποκλωστής τα ρούχα ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κλωστή.

**αποκομμός** (ο) (ουσ.): ξέκομμα, διακοπή, χωρισμός.

«αβάσταχτος είναι ο αποκομμός τη μάνας από το παιδί της»

**Ετυμ.** Από το: αποκόπτω (από + κόπτω) / θέμα: κοπ- + παραγ. τέρμα: -μός.

**αποκόντυλα** (τα) (ουσ.): χοντρά υπολείμματα από αλωνισμένα στάχυα.

«κοσκίνισε τ'αποκόντυλα να πέσει το στάρι, ανε 'πόμεινε πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κόνδυλος / κόνδυλα > κόντυλα.

**αποκοπή\*** (η) (ουσ.): ολική εκτέλεση ενός έργου με αρχική αθροιστική εκτίμηση του συνολικού κόστους του, περιλαμβανομένων όλων των σχετικών δαπανών (υλικά, εργατικά κτλ.). Χρησιμοποιείται, συνήθως, στη γενική με επιρρηματική σημασία (αποκοπής). Οι περισσότερες από τις λοιπές σημασίες που έχει η λέξη αυτή στην κοινή νεοελληνική (π.χ. αφαίρεση τμήματος από ένα σύνολο, μαρτυρισμός, διακοπή, σίγαση τηλεφώνου κτλ.) δεν εμφανίζονται στο γλωσσικό ιδίωμα των παλαιότερων κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

«αποκοπής ήδωκα σσι μαστόρους την αποθήκη απού θέλω να σάσω στο χωργιό»  
«αποκοπής ήδωκα το σκάψιμο των αμπελιώ»

**Ετυμ.** Από το: αποκόπτω (από + κόπτω).

**αποκορφής** (επ. θέσ. επίρρ.): από πάνω έως κάτω.

«αποκορφής είναι ντυμένος»

«σκεπάσου αποκορφής να μην εργάς»

**Ετυμ.** Από τη φράση: «από κορυφής».

**αποκοσκινίδια** (τα) (ουσ.): τα υπολείμματα του κοσκινίσματος καρπών / μεταφορικά: άχρηστα αντικείμενα.

«πέταξε πέρα τ'αποκοσκινίδια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κοσκινίδι < κόσκινο / θέμα: κοσκιν- + παραγ, τέρμα: -ίδι.

**απόκοτο** (το) (ουσ.): το αβγό που παραμένει στη φωλιά, όπου γεννούν οι κόττες, για να τις προσελκύει να κάνουν τα αβγά τους στο ίδιο μέρος. Το απόκοτο είναι, συνήθως, χαλασμένο αβγό λόγω της μακρόχρονης παραμονής του στη φωλιά.

«όλα τ'αβγά τα 'πήρανε, μούτε τ'απόκοτο δεν εφήκανε»

**Ετυμ.** Από το απότοκος (= επακόλουθος, παρεπόμενος), με αναγραμματισμό της λέξης, η οποία είναι σύνθετη από την πρόθεση: από και το: τόκος, παράγωγο του ρήματος τίκω (αόριστος β': έτεκον).

**αποκουζουλαίνω και ποκουζουλαίνω** (ρήμ.): ξετρελαίνω τελείως.

«εποκουζουλάθηκε και δε-γ-κατέχει ίντα κάνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κουζουλαίνω (< κουζουλός: βλ. λέξη).

**αποκουλουρίδα** (η) (ουσ.): μεγάλη στροφή, μακρά κυκλοτερής πορεία (συχνότερα: ανεκουλουρίδα).

«μεγάλη αποκουλουρίδα κάνει η στράτα στο Μέσα Λασίθι (χωριό) από πάνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κουλούρα (= κύκλος) / θέμα: κουλουρ- + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**αποκούμπι** \* (το) (ουσ.): στήριγμα, προστασία.

«ψυχαρά επήρανε τη-γ-κοπελιά από εμεγαλώσανε για να την έχουνε αποκούμπι στα γεραθειά ντως»

**Ετυμ.** Από το: αποκουμπώ (από + κουμπώ = στηρίζομαι).

**αποκουντουρίδα** (η) (ουσ.): προσβλητική/ός χειρονομία ή υπαινιγμός.

«δεν εντράπηκε το μαϊμούνι να μου κάμει τέθιοια αποκουντουρίδα»

**Ετυμ.** Από το: αποκουντουρίζω (από + κουντουρίζω, εκ του: κουντούρα, βλ. λέξη).

**αποκοφτικός, -ή, -ό** (επίθ.): χαρακτηρισμός εργασίας που παρέχεται με βάση τη συνολική εκτίμηση του κόστους της, συμπεριλαμβανομένης και της διατροφής των εργαζομένων.

«αποκοφτικό ήδωκα το σκάψιμο των αμπελιώμου»

**Ετυμ.** Από το αποκόφτω (από + κόπτω).

**αποκρατώ και ποκρατώ** (ρήμ.): έλκω την καταγωγή / (ως αμετάβατο) υπάρχω ακόμη, διατηρούμαι.

«δε-γ-κατέω από πού ποκρατεί η σκούφια ντου»

«αυτός ποκρατεί από τσι Κασσώτηδες»

«Δεκέβρης μήνα κι αποκρατούνε τούτανε τα σταφύλια»

«ακόμη ο λόγος ήστεκε κι η συντυχιά εποκράθιε» (στίχος δημ. τραγουδιού)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κρατώ (εκ του: κράτος = δύναμη).

**αποκρεμούμαι και ποκρεμούμαι**

(ρήμ.): αποκρεμέμαι, βρίσκομαι στην άκρη γκρημνού.

«αποκρεμάται για να βάλει πλάκες γύρου-γύρου από το δώμα»

«μη-μ-ποκρεμάσαι πολύ να μη γκρεμιστείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κρέμαμαι (αρχαιοελληνικό).

**αποκριγιώνω και ποκριγιώνω** (ρήμ.): διακόπτω την κρεοφαγία.

«ελάτε την αποκρά στο σπίτι ν'αποκριγιώσομε μαζί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κρέας (κριάς στην κρητική διάλεκτο) > απο-

κριώνω > αποκριγώνω με την ανάπτυξη του ευφωνικού -γ-.

### **αποκρυγαίνω και ποκρυγαίνω**

(ρήμ.): κρυώνω, παγώνω, χάνω τη ζεστασιά μου.

«εποκρυγιάνανε τα πόδια κι είναι σα-γκουτσούργια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κρυγαίνω (< κρυγιός < κρύος).

### **αποκτυπώ και ποχτυπώ** (ρήμ.): έχει

μεταφορική σημασία και σημαίνει επαναλαμβάνω, κατά τρόπο ενοχλητικό και πείσμονα, σε κάποιο την ευεργεσία ή άλλη εξυπηρέτηση που του έκαμα για την οποία πρέπει να αισθάνεται υποχρεωμένος απέναντί μου.

«όλο μου 'ποκτυπάς πως μου 'δωκες το-γκήπο στον Μαλλιιά (τοποθεσία)»

«όλο μου ποκτυπάς πως με 'πάντρεψες με πλούσα νύφη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κτυπώ (αρχαιοελληνική λέξη).

**αποκόλι** (το) (ουσ.): ουρά, το άκρο του κόλου, το πίσω μέρος.

«βγάνετε και το ζίγκι απού τ'αποκόλια τω χοχλιώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + κόλος > κόλι (υποκοριστικό).

**απολιγαίνω, -ομαι και πολιγαίνω, -ομαι** (ρήμ.): λιγοστεύω / εξασθενώ / λιποθυμώ.

«απολιγαίνει το λάδι στη-γκουρούπα και θαρρώ πως δε θα φτάζει να βγάλομε τη χρονιά»

«ένα κακό μ'έπιασε και πολιγαίνω και πάω»

«επολιγώθηκε μνια-γκοπανιά εκείά που 'στεκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + λιγαίνω (εκ του ολίγος / λίγος).

**από λιγού** (επίρρ. έκφρ.): λίγο-λίγο.

«από λιγού το λάδι να μασε φτάζει να βγάλομε τη χρονιά»

**απολλυμάροι** (οι) (επ. θέσ. ουσ.): λέγεται, συνήθως, η φράση: «διάλε τσ'απολλυμάροι σου», η οποία θεωρείται υβριστική για τους οικείους κάποιου ατόμου που έχουν εκλείψει. Υπό την έννοια αυτή, το: απολλυμάροι πρέπει να σχετίζεται με το ρήμα: απόλλυμι.

Στο Λασίθι δεν συναντήσαμε τη συγκεκριμένη λέξη στην αιτιατική του πληθυντικού, την οποία αναφέρει, με διαφορετική γραφή, (απολειμάρους), ο Πιτυκάκης στο λεξικό του. Την ίδια γραφή υιοθετούν και ο Γαρεφαλάκης και ο Ξανθινάκης. Εάν γίνει δεκτή η γραφή με -ει, τότε απολειμάροι είναι οι εναπομείναντες. Στην περίπτωση αυτή, η ήπια βρισιά «διάλε τσ'απολειμάροι σου» αναφέρεται στους οικείους ενός προσώπου που είναι εν ζωή.

**Ετυμ.** Κατά τη γνώμη μας, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: απόλλυμι (= χάνομαι, θνήσκω). Κατ' άλλους, προέρχεται από το, επίσης, αρχαιοελληνικό: απολύω (= ελευθερώνω). Στην περίπτωση αυτή, η λέξη πρέπει να γραφεί με ένα -λ- και -υ-. Ο Πιτυκάκης γράφει τη συγκεκριμένη λέξη με ένα -λ- και -ει- (απολειμάροι), θεωρώντας ότι προέρχεται από το: απολείτομαι. Η κύρια, όμως, σημασία του ρήματος αυτού είναι: υστερώ, μένω πίσω, η οποία δεν στοιχεί με την έννοια, με την οποία χρησιμοποιείται στο Οροπέδιο Λασιθίου ο παραπάνω όρος. Κατά τον Ξανθινάκη, προέρχεται από το: απομεινάρει, με αντιμετάθεση των συμφώνων



-μ- και -ν- (απονειμάροι) και τροπή του -ν- σε -λ-.

**απολυταρά (η) και απολυταρίδι (το)** (ουσ.): απότομη εκσφενδόνιση μιας ράβδου ή ενός αντικειμένου εναντίον κάποιου / απόρριψη.

«δώστου μνιαν απολυταρά να το πετάξεις εκείε πέρα τούτονέ το μαραφέτι, γιατί εχάλασε»

**Ετυμ.** Από το: απολυτέρνω (= ελευθερώνω, εξαπολύω).

**απολωνεύγω** (ρήμ.): τελειώνω το αλώνισμα.

«επολωνέψαμε οφέτος ογλήγορα γιατί 'τανε λίγα τα σπαρμένα».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + αλωνεύγω < αλώνι / θέμα: αλων- + παραγ. τέρμα: -εύγω.

**απομάκρεμα και πομάκρεμα (το)** (ουσ.): επιμήκυνση.

«φέρε τ' απομάκρεμα του σκοινοιού να δέσομε καλά τα δεμάθια στο γάιδαρο»

«μνιαολιά πομάκρεμα θέλει το φουστάνι σου, γιατί 'ναι πολλά κοντό»

**Ετυμ.** Από το: (α)πομακραίνω (από + μακραίνω, εκ του μακρύς).

**απομεινάρη (το)** (ουσ.): υπόλειμμα, κατάλοιπο.

«εμαζώξαμε ένα γομάρι απομεινάρια πατάτες από το-γ-κήπο»

**Ετυμ.** Από το: (α)πομένω (από + μένω), αόριστος: έμεινα.

**απομεινάρικος, -η, -ο και απομονάρικος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει απομείνει, υπόλοιπος.

«δυο φορτωμένες αμυγδαλιές είναι απομεινάρικες στα Λιανά (τοποθεσία), μόνο να πάτε να τσι ραβδίσετε»

**Ετυμ.** Από το: (α)πομένω (από + μένω) αόριστος: έμεινα / θέμα: μειν- + παραγ. τέρμα: -άρικος.

**απομονάρης, -ρά, -άρικο και πομονάρης, -ρά, -άρικο** (επίθ.): εναπομείνας, -ασα, -αν.

«επέρασα από το μετόχι και γιαείραμε μαζί με το-γ-κουριάδο μου από 'τανε εκεία απομονάρης»

**Ετυμ.** Από το: ρήμα (α)πομένω (από + μένω). Το ε- του ρήματος τρέπεται σε ο-.

**απομονετικός, -η, -ό** (επίθ.): υπομονετικός.

«απομονετικός άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το υπομονετικός με την τροπή του -υ- σε α.

**απομονή και πομονή (η)** (ουσ.): υπομονή.

«απομονή δα κάνεις και δα περάσει το κακό»

«Από 'χει την απομονή το πεθυμά θωρεί το.» (παροιμία)

«πομονή δα κάνεις, πράμα άλλο δε γίνεται»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη λέξη: υπομονή της κοινής νεοελληνικής, με την αποκοπή του -υ- της πρόθεσης υπό στη λέξη: πομονή, ή την αντικατάστασή του από το α- στη λέξη: απομονή.

**απομουρά (η)** (ουσ.): σκαιώδης αποπομπή, εξευτελιστική επίπληξη.

«ήφαε την απομουρά κι εμόλαρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + μούρη (= πρόσωπο) (βλ. λέξη).

**απομουρίζω** (ρήμ.): αποπέμνω προσβλητικά, προσβάλλω.

«τον απομούρισε κι ήφυγε σα χεσμένος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + μούρη (βλ.

λέξη) / θέμα: απομουρ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**απομπουκίδι (-δια)** (το/τα) (ουσ.): υπόλειμμα/τα φαγητού.

«δώσε τ' απομπουκίδια τω-γ-κατώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + μπούκα (= στόμα) (βλ. λέξη) > μπουκιά > μπουκίδι (υποκοριστικό).

**απόντας και απόνταν και απόντε(ς)** (σύνδ.): από όταν, αφότου.

«απόντας εχωρίσαμε και 'μίσεισα από σένα...»

(στίχος από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + όταν ή ότε με προέκταση -ς, ενίοτε ή με μετάθεση του -ν- του: όταν.

**αποντροπή(ς)** (επ. θέσ. επίρρ.): από ευγένεια.

«μούτ' αποντροπή(ς) δε μας εκαλέσανε στο σπίτι ντως»

**Ετυμ.** Από τον συμφυρμό των λέξεων: από + εντροπή > ντροπή (γεν. ντροπής).

**απονωρίς** (χρον. επίρρ.): ενωρίς.

«να γιαείρομε απονωρίς στο σπίτι, να ποσαστούμε να πάμε στην εκκλησιά αφού 'ναι απόψε το σπερνό τ' Αφέντη Χριστού»

**Ετυμ.** Από τον συμφυρμό των λέξεων: από + ενωρίς > νωρίς.

**αποξανοίγω και ποξανοίγω** (ρήμ.): περιποιούμαι κάποιον με ιδιαίτερη επιμέλεια / φροντίζω κάτι με προσοχή, προσέχω ιδιαίτερα.

«ίντα τη-μ-ποξανοίγεις κεινιά τη-γ-κοπελιά, άλλος την έχει καπαρωμένη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + ξανοίγω (εξ + ανοίγω).

**αποξαρχής** (επ. θέσ. επίρρ.): εξ αρχής. «αποξαρχής πε το, να το θυμηθείς» «αποξαρχής κάμε το»

**Ετυμ.** Από τον συμφυρμό των λέξεων: από + εξ + αρχή (γεν. αρχής).

**αποπαέ και αποπαδέ** (τοπ. επίρρ.): από εδώ.

«αποπαέ να περάσετε»

«αποπαέ είστε;»

«αποπαδέ σασε θωρώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + επα(δ)έ (βλ. λέξη).

**αποπαιδιώνω και ποπαιδιώνω**

(ρήμ.): ολοκληρώνω την απόκτηση παιδιών, παύω να τεκνοποιώ.

«εποπαιδιώσαμε μεις, εκάμαμε, δόξα σοι ο θεός, τρία κοπέλια, καλά 'μαστε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + παιδί (> παιδιώνω).

**απόπατα**<sup>11</sup> (τα) (ουσ.): υπολείμματα που μένουν στον πάτο, ακαθαρσίες.

«τ' απόπατα του βαρελιού»

«τ' απόπατα του πιθαριού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + πάτος.

**αποπέρα** (τοπ. επίρρ.): δίπλα, από την άλλη μεριά.

«στ' αποπέρα σπίτι έχω τα πράματά μου»

«αποπέρα γύρισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + πέρα.

**αποπιοτίδι (το) και αποπιουτίδι**

(ουσ.): υπόλειμμα νερού ή ποτού σε ποτήρι ή σε δοχείο, από το οποίο έχει πιει άλλος (ζώο ή άνθρωπος).

«αποπιοτίδια είναι το νερό στο-γ-κουβά και δε-ν-το πίνει το μουλάρι»

11. Στην κοινή νεοελληνική υπάρχει η λέξη απόπατος, η οποία σημαίνει αποχωρητήριο, αφοδευτήριο.

«αποποσιτίδι είναι το κρασί στο ποτήρι, μόνο πέταξέ το πέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + ποσιτό (εκ του πίνω), αόριστος: ήπια / θέμα: πι- + παραγ. τέρμα: -οτίδι.

**απόπλυμα\*** (το) (ουσ.): το νερό που μένει μετά το πλύσιμο οικιακών συσκευών ή ρούχων. Το απόπλυμα, το οποίο περιείχε λιπαρά υπολείμματα, δινόταν, σκέτο ή ανακατεμένο με πίτουρα ή αλεύρι, σε ζώα.

«δώσε τ' απόπλυμα των οζών»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + πλύνω.

**αποπόδε** (τοπ. επίρρ.): από αυτό το μέρος.

«αποπόδε γύρισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + πόδε (βλ. λέξη).

**απόρακη** (η) (ουσ.): ρακή κακής ποιότητας, η οποία παράγεται στο τέλος του βρασίματος των στέμφυλων.

«απόρακη πουλεί για πρωτόρακη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + ρακή (βλ. λέξη).

**αποσαπουνίδα** (η) (ουσ.): είδος φυτικού ζιζανίου / υπόλειμμα χρησιμοποιημένου σαπουνιού.

«αποσαπουνίδες εγέμισε το χωράφι»

«πολλά μική είναι η αποσαπουνίδα απού μου 'δωκες και δε μπορώ να πλύνω το ρούχο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + σαπούνη > σαπουνίδα.

**αποσβουρά** (η) και **αποσβουρίδα** (η)

(ουσ.): απόηχος / υπολείμματα ιχνών από τη φυγή ανθρώπου ή ζώου / τέλος.

«η αποσβουρά ντου δεν εκούστηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + σβούρα + -ίδα.

**αποσβουρίζω** και **ποσβουρίζω** (ρήμ.): σταματώ να κάνω θόρυβο / παύω να φλυαρώ / απομακρύνομαι / χάνομαι.

«εποσβούριξε κι αυτός» (= πέθανε).

**Ετυμ.** Από το: (α)ποσβουρά (βλ. λέξη).

**αποσκιά** (η) και **απόσκιο** (το) (ουσ.): σκιά.

«κάτσε επαέ στην αποσκιά, να ξεκουραστείς μνια στάζη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + σκιά / ίσκιο(ς).

**αποσκιάζω** (ρήμ.): προστατεύω, θέτω υπό την σκέπη μου.

«αυτός έχει γερό δόντι και τον αποσκιάζει και δε λογαριάζει πράμα».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + σκιάζω / θέμα: σκι- + παραγ. τέρμα: -άζω.

**αποσκιάς** και **αποσκειάς** (χρον. επίρρ.): κατόπιν, στο εξής.

«αποσκειάς κι ύστερα»

**Ετυμ.** Σύμφυση των λέξεων της φράσης: «από έως εκεί» (εκεία), με προέκταση: -ς. Η γραφή με -ι- οφείλεται σε απλοποίηση. Ορθότερο, όμως, θεωρείται το: αποσκειάς.

**αποσκύβαλα** και **αποσκυβαλίδια** (τα)

(ουσ.): σκύβαλα, άχρηστα υπολείμματα αλωνισμένων δημητριακών ή οσπρίων (π.χ. κουκιών, ρεβιθιών κτλ.) που μένουν στο κόσκινο ή στο βολίστη μετά από το κοσκίνισμά τους, / απορρίμματα, σκουπίδια / μεταφορικά: αποβράσματα, μη ηθικά άτομα.

«πέτα χωριστά τ' αποσκύβαλα»

«μην ανεκατώνεις τ' άχερα με τ' αποσκύβαλα»

«ίντα θες εσύ κι ανακατώνεσαι με τ' αποσκύβαλα τη κοινωνίας;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + σκύβαλο (= άχρηστο). Σκυβαλίδι: υποκοριστικό του: σκύβαλο (αγνώστου ετύμου).

**αποσπέρα(ς)** (χρον. επίρρ.): αφ' εσπέρας (στην κοινή νεοελληνική δεν απαντάται χωρίς -ς-, ενώ υπάρχει και το αποσπερίς).

«αποσπέρα ήρχιζε να βρέχει»

«δα μαγερέψω αποσπέρας, γιατί δα πάμε ταχινή-ταχινή στο θέρος και δε δα να 'χω τράτο να μαγεροτσικαλιάζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + εσπέρα(ς).

**αποσπερίδα (η)** (ουσ.): εσπερινή επίσκεψη.

«καλή αποσπερίδα εκάμαμε»

**Ετυμ.** Από τα: απο + εσπερίδα < εσπερίς < αρχ. εσπέριος < έσπερος.

**αποσπερίζω και ποσπερίζω** (ρήμ.): κάνω εσπερινή επίσκεψη, περνάω το βράδυ.

«ελάτε να 'ποσπερίσομε, να περάσει η ώρα ίσαμε να κοιμηθούμε»

«καθαργά ποσπερίζομε στη γειτόνισσας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + εσπερίζω < εσπερίς.

**αποσπερίτης (ο)** (ουσ.): το πρώτο αστέρι που φαίνεται στον ουρανό μετά τη δύση του ήλιου.

«Γ' αποσπερίτη τσ'ομορφιές, τ' αυγερινού τη χάρη / και νύχτας φεγγαρόλουσσης τη λάμψη έχεις πάρει» (Αναστασάκης, 1996: 74)

**Ετυμ.** Από το: αποσπερίζω (βλ. λέξη).

**απόσταν(ε)** (συνδ. χρον.): από τότε, έκτοτε.

«απόσταν επήα στρατιώτης, έχω να μπω σε παπόρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + όταν, με την προέκταση -ε- και την ανάπτυξη του -σ- μεταξύ α' και β' συνθετικού.

**αποσταχίδα (η)** (ουσ.): αυτό που μένει στο χωράφι μετά το θερισμό των σιτηρών. «μόλαρε τα βούγια στο θερισμένο χωράφι να φάνε τσ' αποσταχίδες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + στάχιν (αρχαιοελληνική λέξη) / θέμα: σταχ- + παργ. τέρμα: -ίδα.

**αποσφακωμένος, -η, -ο και ποσφακωμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει εχθρική όψη, αυτός του οποίου η έκφραση του προσώπου υποδηλώνει μίσος ή κακία.

«αποσφακωμένη είναι η μούρη της»

**Ετυμ.** Από το: (α)ποσφακώνω (από + σφακώνω/-ομαι) βλ. σφακή.

**αποσφονιάζω και ποσφονιάζω** (ρήμ.): πιέζω ρούχα ή άλλα υφασμάτινα είδη, στρίβοντάς τα με τα χέρια μου για να αποβάλουν το νερό ή άλλο υγρό που περιέχουν.

«δεν αποσφονιάζεις καλά τα ρούχα και για κεινονά δε στεγνώνουνε εύκολα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σφογιάζω (< σπογγιάζω < σπόγγος). Το σφογγιάζω παραφράζεται σε: σφονιάζω (αμάρτ. λέξη).

**αποτά και απατά** (τοπ. επίρρ.): από το μέρος στο οποίο βρίσκεται ο συνομιλητής, από το απέναντι μέρος.

«πάντα αποτά τα οζά, να μη φάνε το σαρμένο»

«απατά έρχεται κρυγιός αέρας»

**Ετυμ.** Προήλθε από τον συμφυρμό της

πρόθεσης από με την αντωνυμία: αυτά (απ' αυτά > αποτά / απατά).

**αποτάσσω και ποτάσσω** (ρήμ.): αποκτώ (διαφορετικό από το αποτάσσω της κοινής νεοελληνικής που σημαίνει απομακρύνω, διώχνω, αποβάλλω από ένα σώμα (π.χ. από το στρατό)).

«εγώ παιδί μου θέλω να 'χεις χίλια πρόβατα, σα δε θες ορά μην αποτάξεις» (λαϊκή ρήση)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (υ)πό + τάσσω (το -υ- τρέπεται σε -α-).

**αποταυρίζομαι** (ρήμ.): συνηθέστερα απαντάται ως **ποταυρίζομαι** (βλ. λέξη).

**αποτριβίδι** (ο) (ουσ.): μικρό ψωμί που γίνεται με τα απομεινάρια της ζύμης.

«βάλε και τ'αποτριβίδι στο φούρνο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + τρίβω.

**αποτριφτός** (επίθ.): απαντάται μόνο στο αρσενικό γένος ως επιθετικός προσδιορισμός της λέξης πούλος (= μούτζα) και σημαίνει μούτζα που δίδεται κατα πρόσωπα (**αποτριφτός πούλος**).

**Ετυμ.** Από το ρήμα: αποτρίβω (από + τρίβω > τριφτός).

**αποτρομώ και ποτρομώ** (ρήμ.): φοβούμαι, διστάζω.

«αποτρομώ να του το πω, γιατί δα μου βάλει χερκό»

«φουσκωμένος είναι ο ποταμός και ποτρομώ να τονε περάσω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + τρόμος.

**αποτσακίζω** (ρήμ.): οπισθοδρομώ / ολοκληρώνω κάτι / (στο χορό) χορευτική φιγούρα / (στο τραγούδι) επανάληψη στίχου.

«αποτσακίσε τα οζά»

«Όντε-ν-αποτσακίζεις στο χορό τη λυγερή σου μέση / όλοι ποκαμαρώνουν τη και ολονώ αρέσει» κρητ. δίστιχο

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + τσακίζω (ηχοποίητος λέξη ή, κατ' άλλη άποψη, από το: τσακί βλ. λέξη).

**αποτσακισμα** (το) (ουσ.): η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του αποτσακίζω (βλ. λέξη).

«Να κάτεχες πως χαίρομαι τ'αποτσακισματά σου, / όντα σ'ακούω να λαλείς τα τραγούδισματά σου» κρητ. δίστιχο

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + τσακισμα (< τσακίζω).

**απού** (αντων.): που, οποίος, όποιος / από.

«ο άνθρωπος από σου το 'πε έχει νου»

«Απού κυνηγά πολλούς λαγούς δε-μ-πιάνει κιανένα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Παραλλαγή του: που, με την ανάπτυξη του αρχικού α-.

**απούρανος** (ο) (ουσ.): είδος θάμνου με πολλά αγκάθια. Φυτρώνει στις άκρες του δρόμου και σε βραχώδη μέρη. Το επιστημονικό του όνομα είναι «*cacanthus spinosus* (= άκανθα η ακανθώδης)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: απύρηνος (= αυτός που δεν έχει πυρήνα (κουκούτσι) ή έχει μαλακό πυρήνα). Το -υ- τρέπεται σε -ου-.

**αποφαγούδι και ποφαγούδι** (το) (ουσ.): το υπόλειμμα φαγητού.

«δώσε τ'αποφαγούδια του σκύλου»

«ποφαγούδι 'ναι το φαΐ από 'χει το πιάτο μόνο πέτα το πέρα»

**Ετυμ.** Από το: αποτρώγω (σύνθετο από τα: (α)πό + τρώγω (αόριστος: έφαγα).

**αποφανίζω, -ομαι και ποφανίζω, -ομαι** (ρήμ.): προβάλλω, δείχνω, εμφανίζω, παρουσιάζομαι (παθητικό).

«ποφανίζει τα προουκιά της»

«πήνε να ποφανιστείς εκεία»

**Ετυμ.** Σύνθετο από την πρόθεση: (α)πό + ρίζα του ρήματος: φαίνομαι (αόριστος: εφάνην (λογ.) / φάνηκα).

**αποφορά\*** (η) (ουσ.): απόδοση οφέλους από κάτι / άσχημη μυρωδιά, βρόμα (σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας αναφέρεται μόνο με την τελευταία σημασία).

«ίντα αποφορά έχεις εδώ από κεία;»

«νταγκωμένο είναι το λάδι από 'βαλες στη σαλάτα και βγάνει άσχημη αποφορά»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη που παράγεται από το ρήμα: αποφέρω (από + φέρω > φορά).

**αποχαραγή** (η) (ουσ.): ολοκλήρωση της δημιουργίας χαραγών (βλ. λέξη) στις μυλόπετρες για να αλέθεται καλύτερα το άλεσμα. Το πρώτο αλεύρι που έβγαινε μετά τη χάραξη αυτή, το έλεγαν αλεύρι αποχαραγής και δεν ήταν καλής ποιότητας, γιατί περιείχε τσάχαλη (βλ. λέξη). Γι' αυτό δεν το χρησιμοποιούσαν για την παρασκευή ψωμιού.

«βάλε μνιαολιά από τ'αλεύρι τσ'αποχαραγής στο χουμά να το δώσομε του χοίρου»

**Ετυμ.** Από το: αποχαράσσω (από + χαράσσω < χάραξ, -ακος).

**αποχασκωμένος, -η, -ο και ποχασκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ανοικτό το στόμα, έκπληκτος.

«αποχασκωμένη επόμεινε μοσ τον είδενε»

**Ετυμ.** Από το: (α)ποχασκώνω (βλ. λέξη).

**αποχασκώνω και ποχασκώνω** (ρήμ.): μένω μ' ανοικτό το στόμα, εντυπωσιάζομαι, θαυμάζω έντονα, εκπλήσσομαι.

«εποχάσκωσε, ως με 'δε»

«ίντα θωρείς και εποχάσκωσες ετσά;»

**Ετυμ.** Από τα: (α)πό + χάσκω (αρχαιοελληνικό) > χασκώνω (αμάρτ. λέξη).

**αποχοντρία** (η) (ουσ.): μελαγχολία, κατάθλιψη (υποχονδρία στην κοινή νεοελληνική).

«αποχοντρία την ήπιασε»

**Ετυμ.** Από το: υποχονδρία με την τροπή του αρχικού -υ σε α-.

**αποχόντρια** (τα) (ουσ.): χοντρά πίτουρα / υπολείμματα αλεσμένου σε χειρόμυλο σιταριού.

«κοσκίνισε τ'αλεύρι στη-μ-ψιλή κνησάρα να φύγουνε τ'αποχόντρια»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προήλθε από τα: από + χόντρος.

**απόχωστα** (τροπ. επίρρ.): απόμερα, σε κρυφό μέρος.

«απόχωστα 'χε βαρμένο το χρειασίδι από 'γύρευγα και δε-ν-το 'βρίσκα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + χωστός (από το ρήμα: χώνω < χώννυμι (= κρύβω)).

**απυργιάζω** (ρήμ.): θειαφίζω (το αμπέλι, τις ντομάτες ή άλλα φυτά), για λόγους πρόληψης ασθενειών.

«να απυργιάσεις τ'αμπέλι να μη-ν-το πιάσει ο σύρκος»

**Ετυμ.** Από το: απύρι (βλ. λέξη).

**απύργιασμα** (το) (ουσ.): θειάφισμα.

«από τ'απύριασμα επονέσανε τ'αμάθια μου»

**Ετυμ.** Από το: απυργιάζω (βλ. λέξη).

**απυργιάστρα** (η) (ουσ.): συσκευή απυργιάσματος.

«πίασε την απυργιάστρα ν'απυργιάσεις τ'αμπέλι»

**Ετυμ.** Από το: απυργιάζω.

**απύρι** (το) (ουσ.): θειάφι.

«να βάλεις απύρι σσι ντομάτες να μην αρρωστήσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + πυρ, επειδή το απύρι είναι κατάλοιπο της τέφρας των ηφαιστειών, ή από το πρόθεμα α- + πυρ + κατάληξη -ι.

**απόρας** (χρον. επίρρ.): πριν από αρκετή ώρα.

«απόρας εμίσειψε, γιατί κάθεται αλάργο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + ώρα.

**αρά** (επίρρ.): αραιά. Χρησιμοποιείται, συνήθως, με επανάληψη: αρά-αρά.

«αρά-αρά να κουκίζετε τα φασούλια»

**Ετυμ.** Από το: αρύς, -ά, -ύ (= αραιός).

**αρά και πού** (επίρρ. έκφρ.): σπάνια, κατ' αραιά χρονικά διαστήματα.

«αρά και πού έρχεται στο χωριό από την Αθήνα»

«αρά και πού σε θωρώ»

**αραζό** (η) (ουσ.): ιστορία, διήγηση, περιγραφή.

«ακουστά τηνε έχω δα τούτηνιά την αραζό, μα δε θυμούμαι ποιος μου την είπε»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ιταλικό: narrazione (= διήγηση), με αποβολή του -n.

**αραιώνω** (ρήμ.): αραιώνω στην κοινή νεοελληνική.

«πολλά πηχτός είναι ο μπογιάς, μόνο άραινέ τονε μνιαολιά με το νέφτι»

**Ετυμ.** Από το: αραιός (αράι-νω).

**αραλίκι\*** (το) (ουσ.): ελεύθερος χρόνος, διάλειμμα / χαλάρωση της εργασίας / μικρό άνοιγμα.

«ήβρηκα μνιαολιά αραλίκι και επετάχτηκα ίσαμε τση γειτόνισσας»

«αραλίκι ήτανε στο μύλο κι ήλεσα ογλήγορα το στάρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: aralık (= ελεύθερος χρόνος).

**αραμάδα** (η) (ουσ.): χαραμάδα, κενό.

«αραμάδα ήκαμε ο τοίχος»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: χαραμάδα, με την αποβολή του -χ- ή από το ρωγμή > ρωγμάδα και με το πρόθεμα α-: αραμάδα.

**άραμος** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): άφαντος.

«άραμος εγίνηκε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, εκ του: άρατος (παρὰφθορά του αόρατος) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**αραμπάς\*** (ο) (ουσ.): κάρο που το σέρνουν άλογα, ιππήλατη άμαξα.

«αυτός πάει με τον αραμπά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: araba (= ιππήλατο όχημα).

**αραμπατζής** (ο) (ουσ.): αμαξάς, ιδιοκτήτης αραμπά.

«τονε επήρε ο αραμπατζής και πάνε μαζί στη στραθιά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: arabacı (= αμαξάς, καροτσέρης).

**αράσσω και ράσσω** (ρήμ.): προσεγγίζω, προσδένομαι κάπου, προσορμίζομαι / ορμώ.

«ατά την αράσσει αυτός κάθε μέρα»

**Ετυμ.** Ράσσω αρχαιοελληνική λέξη, στην οποία προστίθεται το προθεμ. α- (αράσσω).

**άραχνος\***, **-η, -ο** (επίθ.): αραχνιασμένος, άφαντος, έρημος, εγκαταλελειμμένος.

«έρμιο κι άραχνο εκατάντησε τούτονέ το σπίτι από 'τανε στολίδι του χωργιού»

**Ετυμ.** Από το: άραχλος, με την τροπή του -λ- σε -ν-.

**αργαθιά** (η) (ουσ.): η τάξη των εργατών / η εργασία ενός εργάτη κατά τη διάρκεια μιας ημέρας.

«αυτοί είναι ψηλής περιωπής αθρώποι, ίντα γυρεύουνε με την αργαθιά;»

«μνιας αργαθιάς αμπέλι 'χω στου Βασιλικού» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά της λέξης: εργατιά (τροπή του -ε- σε -α- και του -τ- σε -θ-).

**αργαστήρι** (το) (ουσ.): εργαστήριο / αργαλειός.

«ίντα φαίνεις στ'αργαστήρι;»

**Ετυμ.** Από τη νεοελληνική λέξη: εργαστήρι, με την τροπή του αρχικού -ε σε -α.

**αργαστηρόπανο** (το) (ουσ.): σκληρό πανί υφασμένο στον αργαλειό.

«με το αργαστηρόπανο εσάζανε παλιά τσι βράκες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αργαστήρι (= αργαλειός) + πανί.

**αργαστηρόσπιτο** (το) (ουσ.): ο χώρος (το σπίτι) στο οποίο είναι εγκατεστημένος ο αργαλειός (βλ. στο Παράρτημα την ενότητα για την παραδοσιακή λασιθιώτικη κατοικία).

«η κατοικιά ντως είχε κι αργαστηρόσπιτο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αργαστήρι (= αργαλειός) + σπίτι.

**αργατικό** (το) (ουσ.): ημερήσια εργασία ενός εργάτη / αποζημίωση ενός εργάτη / εργάτες (προσφώνηση).

«πόσο πάει τ'αργατικό;»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη νεοελληνική λέξη: αργατικό, με τη μετατροπή του -ε- σε -α, η οποία παράγεται από το: εργάτης.

**αργατινή** (η) (ουσ.): βραδιά.

«όλη την αργατινή είμαστε μαζί»

«όλη την αργατινή εμπεκροπίνανε, ετραγουδούσανε κι εχορεύανε»

«Σα-ν-τη-γ-κακή αργατινή που βρέχει και χιονίζει, / ετσά 'ναι κι η-γι-αγάπη σου και ποιος τη-γ-κουλαντρίζει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: αργά > αργατινός/ή.

**αργατολόγος** (ο) (ουσ.): εργατολόγος, μεροκαματιάρης.

«αργατολόγος είναι, ο κακομοίρης, πότε 'χει δουλειά πότε δεν έχει»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη νεοελληνική λέξη: εργατολόγος με τη μετατροπή του -ε- σε -α (παράγεται από τα: εργάτης + λέγω > -λόγος).

**αργατολόι** (το) (ουσ.): εργατιά, εργάτες.

«αργατολόι όσο θες δα βρεις στο χωργιό, παράδες να 'χεις μόνο να πλερώνεις»

**Ετυμ.** Παράγεται από τα: εργάτης + λέγω (> επίθημα: -λόι).

**άργητα** (η) (ουσ.): καθυστέρηση, βραδύτητα, παρακάλυψη.

«ζάνοιζε άργητα απόυ μας ήφερε στη δουλειά μας η επίσκεψή της»

**Ετυμ.** Από το: αργός.

**άργιο** (επίθ.): απαντάται μόνο στο ουδέτερο γένος σε δημοτικά τραγούδια με τη σημασία του λαμπρός ή της καλής θέας.



«[...] κι μάνα τσης τη ζάνοιγε απ' άργιο παραθύρι»

**Ετυμ.** Προέρχεται πιθανόν από το αρχαιοελληνικό: αργός (= λαμπρός, στιλπνός, λάμπων).

**αργιώ** (ρήμ.): καθυστερώ, αργώ στην κοινή νεοελληνική.

«αργιώ να ποσαστώ»

«αργεί να 'ρθει κι ας εκάτεχα ίντα κάνει τόσηνιά ώρα να μεταδέσει τα βούγια»

**Ετυμ.** Από το: αργός.

**αργολάβος** (ο) (ουσ.): εργολάβος στην κοινή νεοελληνική.

«αργολάβος ήτανε ο πατέρας ντου»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη νεοελληνική λέξη: εργολάβος με τη μετατροπή του -ε- σε -α (παράγεται από τα: έργο + λαμβάνω, αόριστος: έλαβον (λόγ.), έλαβα).

**αργουλίδι** (το) (ουσ.): μικρό φυτό ελιάς που δεν έχει εισέλθει ακόμη σε καρποφορία / φυτό άγριας ελιάς.

«δυο-τρία αργουλίδια είναι στην απάνω μερά τση πεζούλας»

**Ετυμ.** Από το: αργός (αναγραμματισμός του άγριος και σίγαση του -ι-) + ελιά > ελίδι (υποκοριστικό).

**αργουλιδιά και αργουλίδα** (η) (ουσ.): άγρια ελιά.

«να κεντρίσεις την αργουλιδιά μνια καλή ράτσα χοντρολιές»

**Ετυμ.** Από τα: αργός + ελιά. Πιθανόν, το αργός προήλθε από αναγραμματισμό του: άγριος (βλ. προηγούμενο). Κατ' άλλη εκδοχή, το αργός είναι σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + έργο. Στην περίπτωση αυτή, οι λέξεις αργουλίδι και αργουλιδιά δηλώνουν ένα δένδρο που δεν προσφέρει ακόμη έργο (καρπό).

**αρδαχτερή** (η) (ουσ.): κρεμάστρα αρδακτιών / χώρος, όπου φυλάσσονται τα αρδάκτια. Συνήθως, είχε τη μορφή πλεκτής ταινίας με κρόσια.

«ίντα όμορφη απού 'ναι η αρδαχτερή σου!»

**Ετυμ.** Από το: αρδάχτι, / αδρακτ- + παραγ. τέρμα: -ερή.

**αρδάχτι** (το) (ουσ.): αδράχτι στην κοινή νεοελληνική. Εκτός από το αδράχτι που χρησιμοποιόταν για το κλώσιμο των μαλλιών των προβάτων, με τον ίδιο όρο υποδήλωναν παλαιότερα εξάρτημα του αλευρόμυλου (νερόμυλου), το οποίο μετέδιδε την κίνηση της φτερωτής στους υπόλοιπους μηχανισμούς του.

«πιάσε τ'αρδάχτι να κλώσεις μνιαολιά μαλλί»

«εχάλασε τ'αρδάχτι του μύλου και δε δα 'λέσομε το σάρι»

**Ετυμ.** Από τη λέξη αδράχτιον της ελληνιστικής κοινής γλώσσας. Παράγεται με μετάθεση του -ρ-.

**άρδαχτος** (ο) (ουσ.): μεγάλο μεταλλικό αδράχτι με κεφαλή, στο οποίο τοποθετούνται μασούρια στα οποία τυλίγεται το νήμα από την ανέμη, καθώς ο άρδακτος περιστρέφεται με το χέρι.

«βάλε μασούρια στον άρδακτο και φέρε το θρομύλι να μασουρίσομε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**αρζάν** (τροπ. επίρρ.): τοις μετρητοίς, στο χέρι.

«τα λεφτά δα σου τα δώσω αρζάν»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: argent (= χρήματα / άργυρος).

**αριθμητική** (η) (ουσ.): αριθμητική.

«πάει στο σκολείο το κοπέλι, μα στην αριθμητική, λέει ο δάσκαλος, δε-ν-τα καταφέρνει»

**Ετυμ.** Αναγραμματισμός της λέξης: αριθμητική.

**αριθμός** (ο) (ουσ.): αριθμός.

«με τσ'αριθμούς δε-ν-τα πάω καλά»

**Ετυμ.** Αναγραμματισμός της λέξης: αριθμός.

**αρθούνη** (το) (ουσ.): ρουθούνι.

«ίντα φυσάς και ξεφυσάς τ'αρθούνια σου;»

«αρθρούνη δεν επόμεινε (= δεν έμεινε κανείς ζωντανός).

**Ετυμ.** Από τη λέξη: ρουθούνι της κοινής νεοελληνικής, με την ανάπτυξη του -α- και την αποβολή του -ου.

**αρίγανη** (η) (ουσ.): ρίγανη στην κοινή νεοελληνική.

«βάλε κι αρίγανη στο φαί να νοστιμέψει»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: αρίγανος ή αρίγανον.

**αρίδι** (το) (ουσ.): τρυπάνι, όργανο για άνοιγμα οπών σε ξύλα κυρίως (στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως αρίδα). Ενίοτε, αρίδι ονομάζεται και το γεωτρυπάνο.

«πιάσε τ'αρίδι να βγάλεις τέσσερις τρύπες στο πλακωτάρι του μύλου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αρίς, -ίδος (= τρυπάνι) > αρίδιον > αρίδι.

**αριδιά** (η) (ουσ.): άνοιγμα οπής με αρίδι.

«στενή 'ναι η αριδιά αφού ήβγαλες και δε-μ-περνά η βίδα»

**Ετυμ.** Από το: αρίδι.

**αρισμαρί** (το) (ουσ.): δενδρολίβανο.

«τηγάνισε τα ψάρια αφού επήρα και βάλε τως και αρισμαρί να μυρίσουνε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: rosmarino (= δενδρολίβανο) (λατινικό: rosmarinus).

**αρίφ(ν)ητοι, -ες, -α** (επίθ.): αμέτρητοι, πολλοί, μεγάλος αριθμός προσώπων.

«αρίφνητοι 'ναι σσι πολιτείες οι αθρώποι, μα στα χωργιά όλο και λιγαίνουνε»

**Ετυμ.** Από το: αρίθμητοι, με τη μετατροπή του -θ- σε -φ- και του -μ- σε -ν-.

**αρκαλιά** (η) (ουσ.): φωλιά του αρκάλου (ασβού).

«αρκαλιές έχει σσι Πλακούρες» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το: άρκαλος (βλ. λέξη).

**αρκαλοθυρίδα** (η) (ουσ.): φωλιά του αρκάλου (βλ. αρκαλιά) / τρύπα γενικά σε οικοδόμημα.

«θαρρώ πως αυτηνιά η τρύπα είναι αρκαλοθυρίδα»

«ίντα τσι θες τσ'αρκαλοθυρίδες αφού 'φηκες στο-ν-τοίχο;»

**Ετυμ.** Από τα: άρκαλος + θυρίδα.

**άρκαλος** (ο) (ουσ.): ασβός.

«ήπιασα στη-γ-Κεφάλα έναν άρκαλο και δα τονε γδάρω να πουλήσω τη-μ-προβιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: άρκηλος (= αρκουδάκι).

**αρκαλότρυπα** (η) (ουσ.): είσοδος της φωλιάς του αρκάλου / στενός χώρος, μικρό σπίτι.

«τέλια ήστεσα στην αρκαλότρυπα να πιάσω τον άρκαλο»

«σπίτι 'ναι αυτό γή αρκαλότρυπα, τόσηνιά στενασά αφού 'χει»

**Ετυμ.** Από τα: άρκαλος + τρύπα.

**αρκαλόψωμο** (το) (ουσ.): οι βολβοί του κυκλάμινου.

«φάε μιαολιά αρκαλόψωμο ανε πεινάς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το: άρκαλος (βλ. λέξη) + ψωμί.

**άρκλα** (η) (ουσ.): τάφος κτισμένος με πέτρες, συνήθως.

«εβάλανε το-μ-ποθαμένο στην άρκλα»

«στον Αφέντη Χριστό υπάρχουνε ακόμη άρκλες από το νεκροταφείο αφού ήτανε παλιά εκείά»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: arcula (υποκοριστικό του arca) (= κίστη, δοχείο, κιβώτιο, μυροθήκιο).

**αρκουδιάρης** (ο) (ουσ.): δαμαστής αρκούδας / αυτός που περιέφερε παλιότερα στα χωριά αρκούδες, οι οποίες χόρευαν με το παίξιμο ντεφιού (είδος τυμπάνου) και διασκεδάζαν τους κατοίκους. Οι παραστάσεις γίνονταν σε υπαίθριο χώρο και οι θεατές έδιναν στον αρκουδιάρη ό,τι είχαν ευχαρίστηση.

Ο όρος χρησιμοποιείται, ενίοτε, επί ανθρώπων με αρνητική σημασία, επειδή οι αρκουδιάρηδες ήσαν, κατά κανόνα, γύφτοι και θεωρούνταν απατεώνες ή βρομιάρηδες.

«ήρθε ο αρκουδιάρης στο σταυρί κι ενεμαζώχτηκε η γειτονιά να τονε δει να χορεύγει την αρκούδα»

«φύγε, μωρέ, από παέ, αρκουδιάρη»

**Ετυμ.** Από το: αρκούδα / θέμα: αρκουδ- + παραγ. τέρμα: -ιάρης.

**αρμεγιά** (η) (ουσ.): το άρμεγμα μιας φοράς, αρμεξιά στην κοινή νεοελληνική. «το γάλα μνιαν αρμεγιάς ετυροκόμησα»

**Ετυμ.** Από το: αρμέγω.

**άρμεμα** (το) (ουσ.): άρμεγμα στην κοινή νεοελληνική, η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του αρμέγματος.

«συντρομής θέλει το άρμεμα του κουραδιού καθ'αργά»

**Ετυμ.** Από το: αρμέγω > άρμεγμα > άρμεμα.

**αρμεχτής** (ο) (ουσ.): αυτός που αρμέγει τα γαλατοφόρα ζώα.

«καλός αρμεκτής ήτανε στα νιάτα ντου»

**Ετυμ.** Από το: αρμέγω / θέμα: αρμεγ- + παραγ. τέρμα: -τής, με την τροπή του -γ- σε -χ-.

**άρμεχτος, -η, -ο** (επίθ.) (για έγγαλα ζώα). Αυτός που δεν έχει αρμεχτεί. Χρησιμοποιείται αντί του ανάρμεχτος.

«άρμεχτα ήφηκα τα οζά από τη βιάση να μισέψομε»

**Ετυμ.** Από το ανάρμεχτος (αν-στερητικό + αρμεχτός < αρμέγω).

**αρμηνειά** (η) (ουσ.): συμβουλή, σύσταση, υπόδειξη, επεξήγηση.

«κοπέλι 'ναι και χρειάζεται αρμηνειά»

**Ετυμ.** Από το: ερμηνεία.

**αρμηνεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): δασκαλεμένος, αυτός που έχει δεχθεί υποδείξεις με σκοπό να ενεργήσει ή να συμπεριφερθεί με ορισμένο τρόπο. «αρμηνεμένο ήτανε το κοπέλι κι είπε ό,τι το 'χανε δασκαλέψει»

**Ετυμ.** Από το: αρμηνεύγω (βλ. λέξη).

**αρμηνεύγω** (ρήμ.): δίδω συστάσεις, συμβουλεύω, μαθαίνω κάτι σε κάποιον, υποδεικνύω.

«αρμηνεμέ του πώς δα το κάμει»

«αρμηνεμέ του να φέρεται σαν άνθρωπος»

«...να σ'αρμηνέσω αφεντικό πώς δα τηνε κερδέψεις, / να βάλεις γυναικίστικα, ν'αλλάξ'η φορεσά σου...»

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Λασιθί).

**Ετυμ.** Από το: ερμηνεύω, με την τροπή

του -ε- σε -α- και την ανάπτυξη του -γ- της κατάληξης.

**αρμί** (το) (ουσ.): ύψωμα, ράχη βουνών, κορυφογραμμή, άκρη.

«εγοράσαμε ένα φράμα στ'αρμί»

«στ'αρμί επήαμε τα οζά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αρμός (= συναρμογή, άρθρωση). Κατ' άλλους, είναι μινωϊκή λέξη (άρμος > άρμι) που σημαίνει ψηλός.

**αρμπεντές** (ο) (ουσ.): επανάσταση, σφαγή, σύγχυση, διαμάχη.

«στο μεγάλο αρμπεντέ του Ηρακλείου οι Τούρκοι εσφάζανε πολλούς χριστιανούς»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: arbede (= διαμάχη, καυγάς, σύγκρουση).

**αρναούτης** (ο), **αρναούταινα** (η)

(επ. θέσ. επίθ.): ξενόφερτος / Αλβανός / μεταφορικά: άξεστος.

«τ'Αρναούτη το γιο επήρε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: arnavut (= Αλβανός).

**άρνεμα** (το) (ουσ.): η ενέργεια του χαϊδέματος / πρόκληση ηρεμίας, καταπραΰνση.

«άρνεμα θέλει το κοπέλι να μη-γ-κλαίει συνέχεια»

«άρνεμα θέλει, ας ει' -γ-και μεγάλος»

**Ετυμ.** Από το: αρνεύω (κρητ. αρνεύγω).

**αρνεμός** (ο) (ουσ.): ό,τι και το άρνεμα.

**αρνεύγω** (ρήμ.): ηρεμώ, χαϊδεύω, ησυχάζω.

«μιλεί του όλη-ν-την ώρα και τον αρνεύγει»

«Τόπο γυρεύγει να χωστεί και τρόπο να μισέψει / σκοινιά και δέσετέ τονε και ποιος να τον αρνέψει»

(απόσπασμα από τα δίστιχα του Χαρί-

δημου Σιγανού με τίτλο: «Αργουλιανός γάμος»).

**Ετυμ.** Η συσχέτιση του αρνεύγω με τη λέξη αρνί δεν ικανοποιεί. Το αρνεύγω αποτελεί μάλλον μετασχηματισμό του: ειρηνεύω.

**αρνιά** (η) (ουσ.): το μαλλί ενός προβάτου.

«φύλαξε την αρνιά του προβάτου, να τη ξάνομε σιγά-σιγά»

**Ετυμ.** Από το: αρνί.

**αρνοκλήσι** (το) (ουσ.): έθιμο συμπα-

ράστασης και αλληλοβοήθειας μεταξύ των βοσκών. Αν κάποιος έχανε για δι-

άφορους λόγους (π.χ. εξαιτίας χιονιάς, ασθένειας, κλειψιάς κτλ.) το κουράδι του,

καλούσε σε γλέντι τους φίλους και τους γνωστούς του, οι οποίοι μαζί με τα λοιπά

δώρα του έφερναν από ένα αρνί ή ρίφι για να ξαναφτιάξει το κοπάδι του.

«με το χιονιά εψοφήσανε όλα τα οζά ντου και δε του πόμεινε ένα. Για κειονά κάνει

τη-γ-Κυριακή αρνοκλήσι στη μάντρα ντου για να ξανασάσει το κουράδι ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αρνί + κλήση > κλήσι (εκ του καλώ).

**αροδαμός** (ο) (ουσ.): κοκκινωπός βλαστός / κλάδος δένδρου ή φυτού έτοιμος ν' ανθίσει.

«Αρομαδός είναι η νιότη σου γλυκιά ομορφονιά μου, / μα σα μυρίσω τον αθό, Θε μου τα βάσανά μου.» (κρητικό δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ορόδαμνος (= βλάστημα, βλαστάρι) με την τροπή του -ο- σε -α- (ανομοίωση).

**αροδαμίζε** (τριτ. ρήμ.): βγάξει βλαστούς.

«Κι ήτανε μέρες των πουλιών που από καιρό ανημέναν να ξεπροβάλει η Άνοιξη, ν'αροδαμίσει η πλάση...»

(απόσπασμα από το ποίημα του Χαρίδημου Σιγανού με τίτλο: «Τ' αγριόροδα»).

**Ετυμ.** Από το αροδαμός (βλ. λέξη).

**αροδόνητης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει αραιά δόντια. Χρησιμοποιείται και ως παρατσούκλι.

«όποιος είναι αροδόνητης, λένε πως είναι τυχερός»

**Ετυμ.** Από τα: αραιός + δόντι.

**αρόλιθος** (ο) και **αρολίθι** (το) (ουσ.): λακούβα σε βράχο, όπου συγκρατείται νερό της βροχής. Με το νερό αυτό έσβηναν συχνά τη δίψα τους οι παλιοί Λασιθιώτες που έβοσκαν τα ζώα τους στα βουνά του Οροπεδίου ή έκαναν σ' αυτά άλλες εργασίες. Υπάρχουν και τοποθεσίες με το όνομα αυτό, προφανώς λόγω της ύπαρξης αρολίθων στις αντίστοιχες περιοχές. Επειδή το νερό ήταν συχνά βρόμικο και η πόση του προκαλούσε νοσήματα, έλεγαν, πριν πουν νερό, τη γη-ταιά: «πίνω γω, πίνει ο Χριστός, πίνουν χίλια πρόβατα»

«απού τσ' αρολίθους επίναμε νερό στα βουνά απού 'μαστε τότεσάς»

«μη-μ-πίνεις νερό απού τσ' αρολίθους, γιατί μπορεί α σε πονέσει γή ο λαιμός σου γή η κοιλιά σου»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η συγκεκριμένη λέξη προέρχεται από τα: αραιός (με την έννοια του άδειου, του πορώδους) + λίθος. Πιθανότερη, όμως, είναι η άποψη ότι πρώτο συνθετικό είναι η αρχαιοελληνική λέξη: άρος (αναφέρεται από τον Ησύχιο) που σημαίνει «κοιλιάς... εν αις ύδωρ αθροίζεται» (Χαραλαμπίκης, 2001α: 30).

**αρούβαλος, -η, -ο** (επίθ.): απρόσεκτος, ακατάστατος, αδέξιος.  
«πολλά αρούβαλος είσαι, μωρέ»

«αρούβαλες είναι οι δουλειές απού κά-νεις»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: αρύβαλλος που υποδήλωνε πήλινο σφαιρικό δοχείο με στενό λαιμό στο οποίο έβαζαν λάδι που χρησιμοποιούσαν οι αθλητές, για να αλείφουν τα σώματά τους. Επειδή το αγγείο ήταν δύσχρηστο οι αθλητές αλείφονταν αδέξια, ήσαν αρούβαλλοι. Στο Μέγα Ετυμολογικό αναφέρεται ότι το αρύβαλλος προέρχεται από τα: αρύω + βάλλω (παίρω και βάζω). (Οι ετυμολογίες γίνονται με επιφύλαξη). Η γραφή αρούβαλος (με ένα -λ-) οφείλεται σε απλοποίηση.

**αρπώ** (ρήμ.): αρπάζω στην κοινή νεοελληνική.

«ό,τι βρει αρπά»

«σα-ν-τη βιτσιάλα αρπά»

**Ετυμ.** Αρχαία ελληνική λέξη.

**αρρωστάρης, -ά, -άρικο** (επίθ.): άρρωστος, αρρωστάρης στην κοινή νεοελληνική.

«αρρωστάρης ήμουνε οψές και δεν επό-ρισα όξω»

«σα να μου φαίνεται αρρωσταρά η αηλά»  
«αρρωστάρικο μου φαίνεται πως είναι το ρίφι»

**Ετυμ.** Από το: άρρωστος (παράγεται από τα: α- στερητικό + ρώννυμι (= υγιαίνω)).

**αρσινικοθήλυκος, -η, -ο** (επίθ.): ερμαφρόδιτος.

«αρσινικοθήλυκο θαρρώ πως είναι το οζό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αρσενικός + θηλυκός. Το -ε- της λέξης: αρσενικός τρέπεται σε -ι-.

**αρτζιχάλι και αρτζουχάλι** (το) (ουσ.): αίτηση, αναφορά.

«Κι ένας παπάς Πισκοπιανός ήριξε αρτζι-χάλι / όλο για το Σουμά Πασά, τ'όμορφο παλικάρι. / Και πιάνου-ν-τον και δένου-ν-τον, στο βασιλιά το-μ-πάνε, τα κλάηματα τση μάνας του ντίπι δε-ν-τα γροϊκάνε ...» (απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου).  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: arzuhal (= αναφορά).

**άρτζι-μπούρτζι** (επίρρ. έκφρ.): ασυναρτησίες, μπερδεμένα λόγια / ανάκατα πράγματα.

«άρτζι-μπούρτζι και λουλιάς» (λαϊκή φράση για τις ασυναρτησίες)

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ενετικό: arcobugio (= παλιό άχρηστο όπλο).

**άρτυκας** (ο) και **άρπηκας** (ουσ.): είδος θάμνου με μακρύ μαλακό κορμό, πλατιά χαμηλά φύλλα και κίτρινα λουλούδια. Ο αποξηραμένος κορμός του πελεκάται εύκολα με μαχαίρι. Χρησίμευε, παλιότερα, για την κατασκευή από παιδιά διαφόρων παιχνιδιών, όπως ανεμομύλων, αεροπλάνων κ.ά.

Πιθανόν, ό άρτυκας ήταν το φυτό που χρησιμοποιήσε, κατά τη μυθολογία, ο Προμηθέας για να φέρει τη φωτιά στους ανθρώπους, κλέβοντάς την από τους θεούς. Ο άρτυκας, όταν ξεραίνεται, δημιουργεί ξυλώδη ιστό, στο εσωτερικό του οποίου διαμορφώνεται μια λευκή μαλακή μάζα που καίεται αργά, ιδιότητα η οποία διευκόλυνε τον Προμηθέα να φέρει τη φωτιά στους ανθρώπους (Ελληνική Φύση, τ. 4, 2012).

**Ετυμ.** Η λέξη άρτυκας προέρχεται, κατά τον Καραποτόσογλου (2005), από το αρχαιοελληνικό: όρτυξ που υποδηλώνει ένα είδος βοτάνου. Άλλοι τη συσχετίζουν με τη λέξη: νάρθηκας, η οποία ετυμολογικά φαίνεται να συνδέεται με το

σανσκριτικό pada-h, που σημαίνει καλάμι. Αν υιοθετηθεί η άποψη αυτή, η ορθή γραφή είναι: άρθηκας. (Το νάρθηκας έχει και άλλες σημασίες στη νεοελληνική γλώσσα π.χ. νάρθηκας της εκκλησίας, νάρθηκας για την αποκατάσταση καταγμάτων των οστών κτλ.).

**αρτύκι** (το) (ουσ.): ορτύκι στην κοινή νεοελληνική, είδος μεγαλόσωμου άγριου πτηνού που αφθονούσε άλλοτε στο Λασιθί, κάνοντας τη φωλιά του μέσα σε χωράφια με σπαρτά. Το πέταγμά του είναι θορυβώδες και γίνεται σε χαμηλό ύψος και σε κοντινή απόσταση.

«πολλά αρτύκια έχει οφέτος»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: ορτύκι (τροπή του -ο- σε -α), αρχαιοελληνικό: όρτυξ, -κος.

**αρτυκιά** (η) (ουσ.): φωλιά του ορτυκιού.

«εθέρισα στον Λιονέτο (τοποθεσία) κι ήβρηκα μνιαν αρτυκιά στο σπαρμένο, γεμάτη ορτυκάβγουλα»

**Ετυμ.** Από το: αρτύκι.

**αρτυσά** (η) (ουσ.): καρύκευμα φαγητού, καλή γεύση φαγητού.

«το φαΐ δεν έχει αρτυσά»

**Ετυμ.** Από το: αρτύζω (βλ. λέξη).

**αρτώ και αρτύζω** (ρήμ.): βάζω στο φαγητό καρυκεύματα, για να γίνει πιο εύγευστο /μεταφορικά: καταλύω τη νηστεία.

«άρτυσε μνιαολιά το φαΐ να νοστιμέψει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αρτύω.

**αρύς-ά,-ύ** (επίθ.): αραιός.

«πολλά αρύ 'ναι το τυρόγαλο και δε δα πήζει»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**αρφανός, -ή, -ό** (επίθ.): ορφανός.  
 «νέκος επόθανε κι ήφηκε αρφανά τα κοπέλια ντου»  
**Ετυμ.** Από το: ορφανός, με την τροπή του -ο- σε -α-.

**Αρχιμενιά** (η) (ουσ.): Αρχιμενιά.  
 «Αρχιμενιά κι Αρχιχροινιά κι αρχή καλός μας χρόνος...»  
 Πρωτοχροινιάτικα κάλαντα.  
**Ετυμ.** Από τα: αρχίζω + μήνας.

**αρχιμενιάτικος, -η, -ο** (επίθ.): αρχιμενιάτικος.  
 «αρχιμενιάτικα κάλαντα»  
 «αρχιμενιάτικα γλυκά»  
**Ετυμ.** Από το: αρχιμενιά.

**αρχινίζω και αρχινώ** (ρήμ.): αρχίζω, κάνω την αρχή σε ένα έργο, σε μια ενέργεια κτλ.  
 «την ώρα απού ήμαστε έτοιμοι να μισέψομε αρχινίζε να βρέχει»  
 «αρχινίζέ μου το ζόμπλι και δα τ'αποτελειώσω εγώ»  
**Ετυμ.** Το αρχινίζω αποτελεί μετεξέλιξη του αρχινώ (αρχαιοελληνικό).

**άρχιξη** (η) (ουσ.): η αρχή, το ξεκίνημα.  
 «η άρχιξη του πλεκτού»  
 «η άρχιξη του χωραφιού»  
**Ετυμ.** Από το: αρχίζω (εκ του: αρχή).

**αρχοδιά** (η) (ουσ.): αρχοντιά, ευγενική συμπεριφορά, ευγενική καταγωγή.  
 «η αρχοδιά φαίνεται, όντα την έχεις»  
 «άνθρωπος τσ'αρχοδιάς είναι ετούτος»  
**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: αρχοντιά.

**άρχος** (ο) (ουσ.): ποιητική εκδοχή της λέξης: άρχοντας / αρχηγός της περιοχής / σύζυγος.  
 «... Άρχος με την αρχόντισσα μνια σκά-

λαν ανεβαίναν / κάθα σκαλούνι τη φιλεί και κάθα δυο τση λέει»...  
 (απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που κατάγράφηκε στο Λασίθι).  
**Ετυμ.** Σύντμηση της λέξης: άρχοντας.

**αρχούτζικας** (ο) (ουσ.): αρωματικό εδώδιμο φυτό, γνωστό και ως αρχάτζικας / δερματικό σκληρό εξόγκωμα (λέγεται και μυρμηγκιά ή καλόγερος).  
 «ο αρχούτζικας μυρίζε σα-ν-τον αμάραθο»  
 «αρχουτζίκους ήβγαλα στη χέρα»  
**Ετυμ.** Άγνωστη.

**αρωτώ** (ρήμ.): ερωτώ στην κοινή νεοελληνική.  
 «αρώτηξε να μάθεις»  
**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: ερωτώ με την τροπή του αρχικού ε- σε α-.

**ασάκαστος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει σακαστεί.  
 «να μη φάτε χοχλιούς ασάκαστους, γιατί μπορεί να σασε πειράζουνε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + σακάζω (βλ. λέξη).

**ασάμωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν φέρει σημάδια, δεν έχει σαμιά (επί ζώνων).  
 «τα πιο πολλά οζά τα 'χω ασάμωτα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) και το σαμώνω (βλ. λέξη) > σαμωτός.

**ασβάχια και σβάχια** (τα) (ουσ.): οι όρχεις (όρος κοινωνικά αποδεκτός για την υποδήλωση των όρχεων).  
 «ήπαιζε ντου μνια στ'ασβάχια κι εξεράθηκε από το-μ-πόνο»  
 «εμμονουχίσανε το χοίρο και του βγάλανε τα σβάχια»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: haya (= όρχεις)

με ορισμένες παραφθορές ή από το θέμα του: βατεύω.

**ασβεστοκωλιάζω** (ρήμ.): προσβάλλομαι από την αρρώστια του ασβεστοκωλιάσματος.

«εσβετοκόλιασε η όρνιθα και δα ψοφήσει»

**Ετυμ.** Από τα: ασβέστης + κώλος (> κωλιάζω (αμαρτ. λέξη)).

**ασβεστοκόλιασμα** (το) (ουσ.): νόσος των ορνίθων, σύμπτωμα της οποίας είναι το άσπρισμα (σαν ασβέστης) του πσινού των.

«ασβεστοκόλιασμα ήπιασε τσ'όρνιθες και δα τσι ξεβγάλει όλες»

**Ετυμ.** Από το: ασβεστοκωλιάζω (βλ. λέξη).

**ασβεστοκωλιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει προσβληθεί από τη νόσο του ασβεστοκωλιάσματος (βλ. προηγούμενη λέξη).

«ασβεστοκωλιασμένη είναι η όρνιθα και θαρρώ πως δα ψοφήσει»

**Ετυμ.** Από το: ασβεστοκωλιάζω (βλ. προηγούμενες λέξεις).

**ασβεστόπετρα\*** (η) (ουσ.): πέτρες από τις οποίες παρασκευάζεται ασβέστης.

«με τσ'ασβεστόπερες κτίζουνε το καμίνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ασβέστης + πέτρα.

**ασβουρικταρά** (η) (ουσ.): απότομη εκτίναξη.

«ήδωκε τσης μνιαν ασβουρικταρά και τηνε επέταξε πέρα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: σβουρίζω > σβουριχτός > σβουριχταρά και με την προσθήκη του α- του επιτατικού (ασβουρικταρά = δυνατή εκτίναξη με θόρυβο).

**ασβουρικταρίδι** (το) (ουσ.): βλ. ασβουρικταρά.

**ασημούσουδος, -η, -ο** (επίθ.): άσχημος, ατακτοποίητος, απόσαστος.

«πολλά ασημούσουδος είναι ο ντελικανής αφού επήρε η ανιψά σου»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη προέρχεται από το: ασημομούσηδος > ασκημούσουδος > ασημούσουδος.

**ασικτίρι** (επίρρ./επίφ.): σιχτίρ, προσβλητική αποπομπή, φύγε από μπροστά μου, χάσου από δω.

«ασιχτίρι, φύγε από παέ»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: siktir (ha sixtir-mek (= υβριστική έκφραση)).

**ασίλικος, -η, -ο** (επίθ.): γνήσιος, πραγματικός.

«όπως, δηγούντ'οι γέροντες το θάμα το μεγάλο / που δεν εμεταγίνηκε ωσάν και κείνο άλλο, / είναι πως ντόδια ασίλικα τ'αποχυτά γενήκα / κι ας μη φυτρώζανε ποτές κι ας μη ξεπατωθήκα»

(απόσπασμα από το ποίημα: Τα Άγια Λείψανα του Γσικαλά).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: asil (= γνήσιος).

**ασιρνικός, -ό και αρσινικός, -ό** (επίθ.): αρσενικός στην κοινή νεοελληνική.

«...αρνιά και ρίφια θηλυκά και μουσκάρια αρσινικά, να κλωσήσει η όρνιθά σας, να...»

(ευχή που γινόταν κατά την πρωτοχρονιατική επίσκεψη (ποδαρικό) σε ξένο σπίτι).

**Ετυμ.** Από το: αρσενικός, με τροπή του -ε- σε -ι και μετάθεση του -ρ- στο: αρσινικός.

**ασκαγιά** (η) (ουσ.): ποσότητα σκαγιών που επαρκεί για το γέμισμα ενός κάλυκα



κυνηγητικού όπλου / πληγή από: σκάγια.  
«*όλη η ασκαγιά επήε απάνω ντου*»  
**Ετυμ.** Από το: ασκάγι (βλ. λέξη).

**ασκάγι και ασκάι** (το) (ουσ.): μικρό σφαιρίδιο από μολύβι. Τα ασκάγια (σκάγια στην κοινή νεοελληνική) χρησιμοποιούνται ως βλήματα κυνηγετικών όπλων.  
«*ξέφορτσα τονε 'πήρανε τ' ασκάγια*»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: scaglia με την προσθήκη του μορίου α-.

**ασκάκι** (το) (ουσ.): μικρό ασκί.  
«*Άψε βαγίτσα το κερί κι ανέβα και κατέβα, φέρε πανιέρι κάστανα, πανιέρι.../ Φέρε κι απ' το μουτσάκι σου κιανένα κρασουλάκι, / κι αν ει 'και μνια κι αν ει 'και δυο βαστούμε μεις τ' ασκάκι...*»  
(απόσπασμα από λασιθιώτικα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα).

**Ετυμ.** Από το: ασκός (υποκοριστικό).

**ασκελιά** (σπάνια και **ασκέλα**) (η) (ουσ.): δρασκελιά, βήμα μεγάλου ανοίγματος / μονάδα μέτρησης μήκους ή επιφάνειας.

«*κάμε μνιαν ασκελιά να περάσεις από πόδε*»

«*εμεταξέσυρε τα σταλίκια και μου παίρνει μνιαν ασκελιά χωράφι*»

**Ετυμ.** Από το: σκέλος, με την ανάπτυξη του προθέματος α-.

**ασκέλια** (τα) (ουσ.): σκέλη.

«*άνοιξε τ' ασκέλια σου*»

**Ετυμ.** Από το σύναρθρο: α- σκέλη < (τ) ασκέλη > σκέλια κατ' αναλογία προς ομόληκτα ουδέτερα.

**ασκελίδι** (το) (ουσ.): σκελίδι στην κοινή νεοελληνική.

«*δώσε μου ένα ασκελίδι από το πορτακάλι λαπού εκαθάρισες*»

«*δυο ασκελίδια σκόρδο βάνω σ' όλα τα φαγιά*»

**Ετυμ.** Από τα: προθεματικό μόριο α- + σκέλος > σκελίδι (υποκοριστικό).

**ασκελοτούρα** (η) (ουσ.): αγριοκρεμμύδα, άγριο φυτό με μεγάλα πράσινα φύλλα, το πρωτοχρονιάτικο γούρι. Το ανθικό του στέλεχος έχει κοκκινωπό χρώμα. Το επιστημονικό του όνομα είναι scilla maritima.

«*γεμάτα ασκελοτούρες είναι τ' Αλώνια*» (περιοχή κοντά στον Άγιο Κωνσταντίνο Λασιθίου)

**Ετυμ.** Πιθανόν από το αρχαιοελληνικό: ασκελής (= αυτός που δεν ανθίσταται, ο μαλακός). Κατ' άλλους προέρχεται από το αρχαιοελληνικό επίθετο: σκελετός (εκ του σκέλλομαι (= ξηραίνομαι, γίνομαι ισχνός))

**ασκενάδα** (η) (ουσ.): σκιά.

«*έλα να κάτσεις επαέ στην ασκενάδα να ξεδρώσεις μνιαολιά*»

**Ετυμ.** Από το: ασκιανός.

**ασκέρι\*** (το) (ουσ.): πλήθος.

«*ασκέρι ήτανε ο κόσμος στη λιτανεία απόυ εκάμανε στο Λασιθί οφέτος*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: asker (ordu) (= στρατός, στρατεύμα).

**ασκημάδι** (το) (ουσ.): άσχημο χαρακτηριστικό / ελάττωμα.

«*ασκημάδι δε τση βρίσκεις πουθενά*»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: άσκημος.

**ασκί\*** (το) (ουσ.): ασκός, όργανο μεταφοράς υγρών (π.χ. κρασιού ή λαδιού) που κατασκευάζεται από δέρμα ζώου (κατσίκας ή προβάτου / η κοιλιά / το εσωτερικό ενός ανθρώπου (π.χ. «*απού τ' ασκί σου το 'βγαλες*»

«Το καλό ασκί βάνει μέλι και κρασί.»  
(παροιμία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ασκός (υποκοριστικό).

**ασκιά** (η) (ουσ.): α) το περιεχόμενο ενός ασκιού. β) σκιά.

«μνιαν ασκιά κρασί επήε σπη μάνας του»

**Ετυμ.** Από το: ασκί για τον α' τύπο και από τον ίσκιο για τον β' τύπο.

**ασκιάζω** (ρήμ.): γεμίζω το ασκί / μεταφορικά: τρώγω, γεμίζω την κοιλιά μου.

«ήσκιασα το λάδι μόνο άμε να φέρεις το μουλάρι να το φορτώσομε»

«καλά την ασκιάσαμε οψές στο γάμο»

**Ετυμ.** Από το: ασκί (βλ. λέξη).

**ασκιανός** (ο) (ουσ.): ό,τι και η ασκενάδα.

«έλα να κάτσεις στον ασκιανό να ξεκουραστείς»

**Ετυμ.** Από το: σκιά (= ίσκιος), με την ανάπτυξη του αρχικού α- και την παραγωγική κατάληξη -ανός.

**ασκόλυμπος** (ο) (ουσ.): εδώδιμο ακανθωτό φυτό. Το επιστημονικό του όνομα είναι *scolymus hispanicus* L.

«στην Αλόιδα επήα και εγύρευγα ασκόλυμπος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκόλυμπος ή σκόλυμος, με την ανάπτυξη του αρχικού α-.

**ασκομαντούρα** (η) (ουσ.): πνευστό όργανο, παρόμοιο με την τσαμπούνα.

«παλιά παίζανε σσι χορούς ασκομαντούρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ασκός + μαντούρα (βλ. λέξη).

**ασκοντάβλα** (η) (ουσ.): τσίγκινο δοχείο άντλησης και μεταφοράς νερού ή κρασιού, με μεγάλο άνοιγμα και στενό πάτο και με ειδική λαβή για τη μεταφορά του. Ασκοντάβλα ονομαζόταν, παλαιότερα, και ο δερμάτινος σάκος (ασκί) με ξύλινο στεφάνι που χρησίμευε στην άντληση νερού, απ' όπου και η σχετική λέξη.

«γέμισε την ασκοντάβλα νερό να ποτίσομε τα οζά»

«με την ασκοντάβλα εκουβάλιε το κρασί»

**Ετυμ.** Από τα: ασκός + δαβλός. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το ιταλικό: scodella που σημαίνει γαβάθα, με την ανάπτυξη, για λόγους ευφωνίας, του αρχικού -α και την τροπή του ενός -λ- σε β-.

**ασκορδαλλός και σκορδαλλός** (ο) (ουσ.): κορυδαλλός.

«ασκορδαλλούς εκυνήγανε με το λάστιχο»

**Ετυμ.** Από το: κορυδαλλός με τη συγγοπή του -υ- και την ανάπτυξη του σ- (σκορδαλλός) και του προθεματικού α- στο: ασκορδαλλός.

**ασκουλαμός** (ο) (ουσ.): πλεξούδα.

«είχενε κρεμασμένους κάτω τσ'ασκουλαμούς τσης»

«δα σε πιάσω θέλει από τον ασκουλαμό και δα σε ταγαρέσω, ανε το ξανακάμεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκόλλυς (= πλόκαμος), με την ανάπτυξη του προθεματικού μορίου α-, την τροπή του -ο- σε -ου- και την απλοποίηση των δύο -λ-.

**ασκουρδούλακας** (ο) (ουσ.): βολβός, ο γνωστός από την αρχαιότητα υπόγειος βλαστός του φυτού *muscari comosum*.

«δα πάω ίσαμε τα χωράφια μας στον Κοφινά να σκάσω να βρω ασκουρδουλάκους, εδά που 'ναι η εποχή ντως»

**Ετυμ.** Από το α- το αθροιστικό και τα: σκόρδο, υποκοριστικό σκορδούλι / θέμα: σκορδούλ- + παραγ. τέρμα: -άκας.

**άσου** και **άσε** (προστ. ρήμ.): περίμενε, στάσου, άφησε.

«άσου να ποσαστώ κι ύστερα δα να 'ρθω»

«άσε, δε βαριέσαι»

**Ετυμ.** Από το: αφήνω (αόριστος: άφησα / άφησε > άσε) και προστακτ. σε -ου (π.χ. λύσου).

**ασούσουμος, -η, -ο** (επίθ.): κακοφτιαγμένος, αυτός που έχει παραμορφωμένα χαρακτηριστικά.

«ετσά ασούσουμη επόρισε;»

«πολλά ασούσουμη 'ναι η φάτσα ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + σουσούμι (= χαρακτηριστικό) < συσσήμιον, υποκοριστικό του σύσσημον (συν + σήμα).

**ασπάλαθος** (ο) (ουσ.): θάμνος με έντονα κίτρινα λουλούδια και αγκάθια. Κατά τον Πλάτωνα (Πολιτεία 614 κ. ε.), ο τύραννος της Παμφυλίας Αριδαίος, που είχε σκοτώσει τον πατέρα του και τον αδελφό του, για να σφετεριστεί την εξουσία, όταν πήγε στον Άδη τον έγδαραν και τον έδεσαν πάνω σε ασπαλάθους (αναφέρεται στο: Παπαδάκης, 2011).

«γεμάτη ασπαλάθους είναι η στράτα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη. Η ετυμολογία της δεν είναι γνωστή. Διατυπώνεται η άποψη ότι πρόκειται για προελληνικό δάνειο.

**ασπαράγγι** (το) (ουσ.): βλ. σφαράγγι.

**ασπολλάιτη και σπολλάιτη** (επίρρ.): σπολλάτη / ευτυχώς. Λεγόταν και ως χαιρετισμός.

«ασπολλάιτη που εβρέθηκε εκείά και εβοήθηξε»

«ασπολλάιτη που ετύχανε εκείά και τσι εσώσανε»

**Ετυμ.** Από την εκκλησιαστική φράση: «εις πολλά έτη Δέσποτα»

**ασπραγκάθα** (η) (ουσ.) ή **ασκόλυμπρος** (βλ. λέξη).

**ασπριλάδι** (το) (ουσ.): άσπρη κηλίδα, άσπρο στίγμα.

«'Ιντα ασπριλάδια 'χει στο σακάκι σου; Πού εκούμπησες και ελερώθηκες;»

**Ετυμ.** Από το: ασπρίλα > ασπριλάδι (υποκοριστικό).

**ασπροκόλια** (τα) (ουσ.): είδος φασολιών, των οποίων ο καρπός είναι κατά το ήμισυ άσπρος και κατά το ήμισυ κοκκινωπός.

«να κόψεις απροκόλια φασούλια απού 'ναι πια νόστιμα απού τ'άλλα να τα ψησομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άσπρος + κόλι < κώλος (πληθ.: κώλια).

**ασπρόκωλος** (ο) (ουσ.): είδος πουλιού με άσπρα φτερά στο πίσω μέρος του σώματός του.

«πολλούς ασπροκόλους έχει στο-γ-ξερόκαμπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άσπρος + κώλος.

**άσπρουγας** (ο) (ουσ.): ασπρόχωμα.

«άσπρουγας είναι τα χωράφια στον Βασιλικού» (τοποθεσία) και δε χύνουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άσπρη + γη.

**ασταχός** (ο) (ουσ.): χώρισμα δύο αυλακιών με πλαγιαστά συσσωρευμένο χώμα.

«σύρνε καλά το χόμα, όντ' αυλακιάζεις  
να φορτώνεις τσ' ασταχούς»

«βγάλε έναν ασταχό πατάτες»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από τη λέξη: στάχυ (ομηρικό: άσταχυς). Η ετυμολογία, όμως, αυτή δεν ανταποκρίνεται στη σημασία της λέξης.

**αστήθη** (τα) (ουσ.): στήθη.

«βυζάνει το μωρό τ' αστήθη τση μάνας του»

**Ετυμ.** Από το: στήθος (πληθυντικός: στήθη) και με την ανάπτυξη του προθέματος α-: αστήθη.

Το «έτυμον» της λέξης: στήθος δεν είναι σαφές. Η συσχέτισή της με το ρήμα ίστημι δεν θεωρείται ορθή. Συνδέεται μάλλον με τη λέξη: στήνιον (= στήθος), που αναφέρεται από τον Ησύχιο.

**αστοιβίδα** (η) (ουσ.): πυκνός ακανθώδης θάμνος που χρησιμοποιείται συνήθως, στην αποξηραμένη του μορφή, ως προσάναμα. Σε περίπτωση που δεν υπήρχε σταμναγκάθι, με την αστοιβίδα έφραζαν οι παλαιότεροι το στόμιο των σταμνιών ή των λαγηνιών, για να προστατεύουν το περιεχόμενό τους από έντομα (μύγες, κατσαρίδες κτλ.) ή μικρά ζώα (π.χ. ποντίκια, σάυρες κτλ.). Το επιστημονικό της όνομα είναι sarcopterium.

«ήφερα μνια στελιάρá (περασμένες σε στειλιάρι) αστοιβίδες ν' ανάφτομε τη φωθιά»

**Ετυμ.** Από τα: α- (αθροιστικό) + στοιβάς (αρχαίο: στοιβή = θαμνώδες φυτό).

**αστοιβιδερό** (το): μέρος, όπου υπάρχουν πολλές αστοιβίδες.

«έχει πολλά αστοιβιδερά η Κεφάλα»

**Ετυμ.** Από το: αστοιβίδα (βλ. λέξη).

**αστραγάλια** (τα) (ουσ.): στραγάλια.

«φέρε αστραγάλια να πιούμε μια ρακή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αστραγάλιον υποκοριστικό του: αστράγαλος.

**αστροφεγγίζει** (τριτ. ρήμ.): φέγγει με το λιγιστό φως των αστεριών.

«αστροφεγγίζει και θωρώ καθαρά τη στράτα κι ας ει' και νύκτα»

**Ετυμ.** Από τα: άστρο (< αστήρ) + φέγγος (βλ. λέξη) με την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -ίζει.

**άστρωτος, -η, -ο** (επίθ.): ξέστρωτος / αυτός που δεν έχει ασκηθεί στο να εκτελεί κάποια εργασία.

«άστρωτος είναι ο γάιδαρος»

«άστρωτη 'ναι ακόμη η ματζέτα στο χωράφι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α-(στερητικό) + στρωτός < στρώνω.

**αστύρακας** (ο) (ουσ.): είδος ξυλώδους θάμνου που παράγει ρυτινώδες υγρό (κόμμα).

«αστυράκους έχει στα βουνά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στύραξ, -ακος, με την ανάπτυξη του προθέματος α- (λατινικά: storax).

**ασυστύλωτος, -η, -ο** (επίθ.): ξεζωσμένος / μεταφορικά: αυτός που δεν έχει σταθερή κορμοστασία, άφτιαχτος.

«ποσάσου μνιαολιά, μόνο γυρίζεις και σε θωρούνε οι ανθρώποι ετσά ασυστύλωτο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το στερητικό α- και το συστυλώνω (συν + στυλώνω).

**άσφαλτος, -η, -ο** (επίθ.): αλάνθαστος, χωρίς σφάλμα ή αστοχία (δεν έχει την έννοια της πίσσας, με την οποία στρώνονται οι δρόμοι).

«ήβαλά τονε και μου 'κέντρισε κιαμνιά  
κοσαρά χαρουπιές και εβγήκανε όλες  
άσφαλτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό)  
+ σφάλω.

**ασφαράγγι** (το) (ουσ.): σπαράγγι στην  
κοινή νεοελληνική (βλ. λέξη).

«τ'ασφαράγγια είναι πρώτο πράμα φαΐ»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ασπάρρα-  
γος (βλ. και σφαράγγι).

**ασφαραγγιά** (η) (ουσ.): Το φυτό που  
παράγει σπαράγγια.

«εκάμανε σφαράγγια οι ασφαραγγιές»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ασπάρρα-  
γος (υποκοριστικό: ασπαράγγιον).

**ασφένταμος** (ο) (ουσ.): σφένδαμος,  
υψηλό άγριο δένδρο, με άνθη που κοκ-  
κινίζουν κάπως. Το ξύλο του χρησιμο-  
ποιείται στην ξυλογλυπτική.

«θερίο εγίνηκε ετούτσες ο ασφένταμος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σφένδα-  
μνος ή σπένδαμνον, κατά τον Ησύχιο,  
με την ανάπτυξη του προθέματος α-.

**ασφεντιλιά** (η) (ουσ.): ασφόδελος, θά-  
μνος με μακρύ μαλακό βλαστό που απο-  
ξηραμένος πελεκάται εύκολα με μαχαί-  
ρι, όπως ο άρτυκας.

«ίντα δα τσι κάμεις τσ'ασφεντιλιές απού  
κόβγεις;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ασφόδε-  
λος > ασφοδέλι > ασφεντιλιά.

**ασφεντουρά** (η) και **ασφεντουρίδι**  
(το) (ουσ.): εκσφενδόνιση.

«ήπαιξέ του μνιαν ασφεντουρά και τον  
επέταξε στην άλλη μάντα»

**Ετυμ.** Από το: σφενδόνη (σφεντόνη), με  
την προσθήκη του επιτατικού μορίου -α-  
+ ουρά (-ουρίδι - υποκοριστικό).

**ατά και ατέ** (επίρρ.): αυτού, σ' αυτό το  
μέρος, σ' αυτό το σημείο, εκεί.

«ατά που 'σαι εστάθηκε, όντε-ν-ήρθε η  
γειόνισσα»

«ατέ ήφηκα το μαχαίρι, μόνο φέρε μου το»

**Ετυμ.** Μετάπλαση των: αυτού και αυτά  
(αυτού > ατού, αυτά > ατά και ατέ).

**αταξάδα** (η) (ουσ.): αταξία.

«ήκαμές τηνε πάλι την αταξάδα σου»

«όλο αταξάδες κάνεις και θαρρώ μπα τσι  
φας»

**Ετυμ.** Από το: ατακτώ, σύνθετο από τα:  
α- (στερητικό) + τάξη / θέμα: ταξ- + πα-  
ραγ. τέρμα: -άδα.

**ατζαμής\*** (ο) **ατζαμίνα** (η) (επ. θεσ.  
επιθ.): αρχάριος, άπειρος, αδέξιος.

«στη μάντα κάμε, γιατί ο σωφέρης είναι  
ατζαμής να μη σε πατήσει με τ'αμάζι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: acemi (= αμα-  
θής, αδέξιος).

**ατζαμιλίκι** (το) (ουσ.): η ιδιότητα του  
ατζαμή, του αδέξιου, αυτού που δεν έχει  
πείρα.

«τ'ατζαμιλίκι του φαίνεται από τη δου-  
λειά απού 'καμε»

**Ετυμ.** Από το: ατζαμής (βλ. λέξη).

**ατζαμίστικος, -η, -ο** (επίθ.): πρόχει-  
ρος, άτεχνος.

«ατζαμίστικη δουλειά φαίνεται τούτηνιέ»

**Ετυμ.** Από το: ατζαμής (βλ. λέξη).

**ατζεμπά(ς)** (διστ. σύνδ.): μήπως, άρα-  
γε, λες.

«ατζεμπάς και δε-γ-κατέχει τη στράτα να  
'ρθει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: acer (= άραγε)  
+ μπας (= μήπως).

**ατζί** (το) (ουσ.): γάμπα.

«ίσαμε τ'ατζά της φτάνει το φουστάνι από φορεί»

«Καθ'αρνή κρέμεται από τ'ατζί ντου.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: incik (= γάμπα) ή από το ιταλικό: anca (= το ιχθύον).

**ατζιμπούρδακας** (ο) (ουσ.): παράσιτο ζώο που επικολλάται στο τριχωτό δέρμα ζώων και τρέφεται με το αίμα τους, τσιμπούρι.

«ένα σωρό ατζιμπουρδάκους έχει στ'αυθιά ντου ο σκύλος»

**Ετυμ.** Από τα: α- (προθεμ.) + αρχ/κό: κιμμούριον (= τσιμπούρι), με την τροπή του -κ- σε -τζ- και του -μ- σε -π.

**ατζίποδας** (ο) (ουσ.): Ο τένοντας του κάτω μέρους του ποδιού (κοντά στον αστράγαλο).

«δα σε κρεμάσω ανάποδα από τον ατζίποδα»

**Ετυμ.** Από τα: ατζί (βλ. λέξη) + πόδας.

**ατζιτζίκας** (ο) (ουσ.): τζιτζίκι.

«στο Λασίθι δεν έχει ατζιτζίκους το καλοκαίρι σα στη-μ-Πεδιάδα»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**ατζοπατώ** και **τζοπατώ** (ρήμ.): αντιδρώ σε κάτι αρνητικά, κτυπώντας πάνω κάτω τα πόδια μου, εναντιώνομαι / κορδώνομαι.

«μικιός-μικιός, μ'ατσοπατεί γερά»

«τζοπατεί και δε σαλεύγει από κεια, α δε γενει το χατίρι ντου»

**Ετυμ.** Από τα: ατζί (βλ. λέξη) + πατώ (αρχαιοελληνική λέξη εκ του: πάτος).

**ατζού** (η) (επίθ.): αυτή που έχει χονδρές γάμπες.

«ίντα τη 'ρέχτηκες κοντό κείνησάς τσ'ατζούς;»

**Ετυμ.** Από το: ατζί (βλ. λέξη).

**ατζουμπαλιά** (η) και **ατζουμπαλάδα** (η) (ουσ.): ανυπακοή, απερίσκεπτη ενέργεια.

«όλο ατζουμπαλιές κάνει»

**Ετυμ.** Από το: ατζούμπαλος (βλ. λέξη).

**ατζούμπαλος, -η, -ο** και **ατσούμπαλος, -η, -ο** (επίθ.): ανυπάκουος, ατίθασος, άγαρμπος, αδέξιος.

«πολλά ατζούμπαλο εβγήκε τούτονέ το κοπέλι»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη προέρχεται από το: ασίπαλος (= αδέξιος). Το σ- της λέξης ασίπαλος τρέπεται σε τσ- ή τζ- (τσιτακισμός).

**άτουδά** και **άτουδέ** και **άτουγιά** και **έτουγιά** (τοπ. επίρρ.): αυτού.

«άτουδά στάσου»

«άτουδέ που στέκεις ήτανε το σταλίκι και το 'βγαλε»

«έτουγιά εκάθουντανε»

**Ετυμ.** Προέρχονται από τη σύμφυση της αντωνυμίας: αυτός (γενική: αυτού) με το επίρρημα εδώ (εδά, εδέ), με την προσθήκη του -για στα: άτουγιά και έτουγιά και την τροπή του -αυ- σε -α-.

**ατσάλε** (το) (ουσ.): χάλυβας, ατσάλι στην κοινή νεοελληνική.

«απ'ατσάλε είναι σασμένο τούτονε το μαχαίρι»

«από ατσάλε να 'τανε τα κόκαλά μου ήθελα να 'χουνε φαωθεί, ετόσανα βάσανα από 'έχουνε συρμένα»

**Ετυμ.** Από το: ατσάλι (ενετ.: azzal).

**ατσελεγιά** (η) (ουσ.): φωλιά των σπουργιτιών.

«ατσελεγιές είναι γεμάτα τα κεραμίδια»  
**Ετυμ.** Από το: ατσέλεγος (βλ. λέξη).

**ατσέλεγος** (ο) και **ατσέλεγας** (ο)  
 (ουσ.): σπουργίτης.

«εχιόνισε κι έρχονται οι ατσελέγοι ίσαμε  
 την αυλή να βρούνε πράμα να φάνε»

**Ετυμ.** Ενετικής προέλευσης λέξη (πιθανόν από το uccello (= πουλί, πτηνό) ή από το ενετικό, επίσης, celega ή zelega).

**ατσιγγαναργιό** (το) (ουσ.): μέρος, όπου ζουν αθίγγανοι / μεταφορικά: ατακτοποίηση-το σπίτι / μέρος, όπου τα διάφορα πράματα είναι άνω κάτω.

«ατσιγγαναργιό 'ναι το σπίτι μου, απόυ δε μου βόλεσε να το ποσάσω»

**Ετυμ.** Από το: ατσιγγανος (βλ. λέξη).

**ατσιγγανιά** (η) (ουσ.): γυφτιά / τσιγγουνιά.

«η ατσιγγανιά ντου δεν έχει το ταίρι της, τ'αγγέλου ντου δε δίδει νερό»

**Ετυμ.** Από το: ατσιγγανος (βλ. λέξη).

**ατσιγγανόκουνια** (η) (ουσ.): κούνια που φτιάχνεται πρόχειρα στην εξοχή με δύο σχοινιά, τα οποία προσδένονται σε παρακείμενα δέντρα και μια διπλωμένη υφαντή κουβέρτα στη μέση. Την έφτιαχναν οι αγρότισσες, για να βάζουν τα μωρά τους να κοιμηθούν, όταν αυτές εργάζονταν.

«σάσε μνιαν ατσιγγανόκουνια και βάλε το κοπέλι να κοιμηθεί»

**Ετυμ.** Από τα: ατσιγγανος (βλ. λέξη) + κούνια.

**ατσιγγανος** (ο), **ατσιγγάνα** (η), **ατσιγγανάκι** (το) (ουσ.): αθίγγανος, γύφτος / τσιγκούνης / ατημέλητος.

«να κλειδώσεις το σπίτι, γιατί ήρθανε ατσιγγάνες και κλέφτουνε»

«ε, τον ατσιγγανο, ελυπήθηκε να σου δώσει κάτι τις παραπάνω»

«σα-ν-την ατσιγγάνα ανάλουστη πάει»

**Ετυμ.** Από το: αθίγγανος με την τροπή του -θ- σε τσι- (τσιτακισμός).

**ατσιγγανόλυχνος** (ο) (ουσ.): επιτραπέζιος ή επιδαπέδιος λύχνος λαδιού (χωρίς κρεμαστάρι) με δύο ή τέσσερα φιτίλια. Σε μερικές περιπτώσεις, είχε δύο πατώματα.

«άψε τον ατσιγγανόλυχνο να φέγγουμε»

**Ετυμ.** Το όνομά του οφείλεται στο ότι το λύχνο αυτό χρησιμοποιούσαν κυρίως οι αθίγγανοι, επειδή τα αντίσκηνα δεν προσφέρονταν για το κρέμασμα άλλου είδους λύχνων.

**ατσιγκνίδα** (η) (ουσ.): τσουκνίδα.

«επέρασα αζεκάρτσωτη μέσα απόυ τσ' ατσιγκνίδες και τσιβιδίζουνε τ'ατζά μου, μόνο βάλε μου πράμα, να με παγουδιάσει ο πόνος»

**Ετυμ.** Από το: τσουκνίδα, που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: ακανθοκνίδα.

**ατσιπάς** (ο) (ουσ.): κακό πνεύμα, τετράποδος δαίμονας.

«ένας ατσιπάς του πάντηξε στη στράτα». (στο Οροπέδιο Λασιθίου υπάρχει τοπωνυμία: *Πόρος τ'Ατσιπά*).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: acip (και acibe) = παράδοξος.

**ατσουμαλιά** (η) (ουσ.): θαμνώδες φυτό, από τους βλαστούς του οποίου τρέχει γαλακτώδης χυμός, όταν κοπούν, ο οποίος ερεθίζει το δέρμα. Είναι ο φλόμος της υπόλοιπης Ελλάδας.

«ατσουμαλιές φυτρώνουνε πολλές κοντά στσι τράφους»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**Αυγενιά** (κυρ. όν.): Ευγενία.

**αυραγά** (χρον. επίρρ.): αύριο βράδυ.  
«αυραγά έλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αύριο + αργά > αυραργά > αυραγά.

**αυτόνοσές, -τηνιά, -τονέ** (αντων.): αυτός, -ή, -ό. Λέγεται, όταν το πρόσωπο αναφοράς είναι παρόν.

**Ετυμ.** Από το: αυτός, -ή, -ό, με προεκτάσεις (βλ. δεικτικές αντωνυμίες στο Α΄ μέρος).

**αυχαρίστητος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν ευχαριστιέται.

«ό,τι και να του κάμεις, ό,τι και να του δώσεις αυτός αυχαρίστητος είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + ευχαριστώ.

**αφαλόπονος** (ο) (ουσ.): πόνος στον ομφαλό.

«αφαλόπονος με κρατεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ομφαλός + πόνος. Το ομφαλός μετασχηματίζεται σε: αφαλός.

**αφανταζά και φανταζά** (η) (ουσ.): φάντασμα.

«νύχτα επήγαινε στη στράτα και κεια στο σταυρί είδενε μνιαν αφανταζά να ρχεται κατ'απάνω ντου κι ήκαμε ντελόγο το σταυρό ντου και εχάθηκε»

«φανταζές λένε πως παρουσιάζονται σε κειονά το-ν-τόπο»

**Ετυμ.** Από το: φαντάσσω (βλ. λέξη), με την ανάπτυξη του μορίου α- στην περίπτωση του: αφανταζά.

**αφεδιά** (η) (ουσ.) (ακολουθείται πάντοτε από προσωπική αντωνυμία, μου, σου, του, κτλ.) και σημαίνει: εγώ, εσύ, αυτός

(η αφεδιά μου, η αφεδιά σου, η αφεντιά ντου κτλ.).

«τσ'αφεντιά σου το λέει»

«την αφεντιά σου να ρωτήξεις, όι εμένα»

**Ετυμ.** Αφεντιά στην κοινή νεοελληνική. Παράγεται από το ουσιαστικό: αφέντης.

**αφεντομουτσουνάρα\*** (η) (ουσ.): εαυτός (με απόχρωση ειρωνείας ή περιπαικτικής διάθεσης). Συνοδεύεται, επίσης, από προσωπική αντωνυμία: μου, σου, του κτλ.  
«ίντα 'γύρευγε η αφεντομουτσουνάρα σου οψές σση Κ... το σπίτι;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αφέντης + μουτσούνα (= πρόσωπο, μάσκα, από το βενετσάνικο: musona) + παραγ. τέρμα: -άρα.

**αφερίμ\*** (επιφών.): μπράβο, επιφώνημα επιδοκιμασίας, ενίοτε με ειρωνικό τόνο.  
«αφερίμ, το πέτυχες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: aferin (= εύγε).

**αφητός, -ή, -ό** (επίθ.): παρατημένος.  
«αφητά είναι τα ζυγάλετρα στο χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: αφήνω < αφήμι.

**αφόρ(γ)ιος, -α, -ο** (επίθ.): ό,τι δεν έχει φορευθεί.

«τούτονέ το ποκάμισο είν'αφόργιο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) + φορώ (εκ του φέρω).

**αφορδακάλι** (το) (ουσ.): μικρός βάρταχος.

«γεμάτη αφορδακάλια 'να η στέρνα»

**Ετυμ.** Βλ. αφορδακός (υποκοριστικό).

**αφορδακίδα** (η) (ουσ.): πράσινο φυτό που απαντάται σε ελώδη μέρη.

«αφορδακίδες ήβγαλε το χωράφι»

**Ετυμ.** Άγνωστη (πιθανόν από το αφορ-



δακός, επειδή φύεται σε ελώδεις περιοχές, όπου υπάρχουν βατράχια).

**αφορδακός** (ο) (ουσ.): βάτραχος.  
«αφορδακοί βγαίνουνε απού τη σωλήνα του μύλου, όντα πρωτοβγάλει νερό»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική λέξη: βοθρακός (= βάτραχος) με την τροπή του -β- σε -φ-, τη μετάθεση του -ρ-, την παράλληλη μεταβολή του -θ σε -δ και την ανάπτυξη του αρχικού α-.

**αφόρεση** (η) (ουσ.): υποψία, υπόνοια, διαίσθηση, αφορισμός.

«δε με γελά εμένα η αφόρεσή μου»

**Ετυμ.** Από το: αφορούμαι (βλ. λέξη).

**αφορμίζω** (ρήμ.): γίνομαι εκτός εαυτού. Συνήθως απαντάται ως σύνθετο: κακοφορμίζω. Λέγεται επι πληγών και σημαίνει: παίρνω άσχημη τροπή.

**αφορούμαι** (ρήμ.): υποθέτω, βάζω με το νου μου, εικάζω.

«αφορούμαι πως τα 'χει ο τάδε με την τάδε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: υποφορώμαι (= υποπτεύομαι).

**αφούρα** (η) (ουσ.): ομίχλη, καταχνιά.

«αφούρα εγέμισε ο κάμπος»

«αφούρα 'χει απού το Σελί τσ'Αμπέλου ίσαμε τη-μ-Παναγία τη-γ-Κερά, μόνο το νου σας, εδά που δα περνάτε με τ'αυτοκίνητο»

«Φύγε αφούρα, φύγε αντάρα, φύγε γρα κατσικαντάρα» (γηθειά για τη διάλυση της ομίχλης) (Σπανάκης, 2006).

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τα: από+ορώ (αφούρα = κάτι που σε εμποδίζει να βλέπεις καλά) ή από το αρχαιοελληνικό: φυρώ (φύρα) + πρόθεμα α-.

**αφούσα** (η) (ουσ.): έξαψη.

«αφούσες έχω, μόνο άνοιξε τη-μ-πόρτα να μπει δροσερός αέρας»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του ρήματος: άπτω > άπτω.

**αφρουκούμαι και φρουκούμαι** (ρήμ.):

ακούω / συμμορφώνομαι σε υποδείξεις.

«Αφρουκαστείτε να σας πω για το σιορ Τζανάκη με ίντα νου και λογισμό το πήρε το Λενάκι...»

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)

«ν'αφρουκάσαι κειονά που σου λέω και να μη-γ-κάνεις τση κεφαλής σου»

«να φρουκάσαι τω γονέω σου»

**Ετυμ.** Από το: αφουγκράζομαι > αφρουκούμαι (αρχαιοελληνικό: επακροώμαι).

**αφρύδι** (το) (ουσ.): φρύδι.

«πολλά μεγάλα αφρύδια έχει κειόνοςές ο άθρωπος»

**Ετυμ.** Από το: φρύδι της κοινής νεοελληνικής, το οποίο προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: οφρύς, -ύος και το πρόθεμα -α. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το οφρύς με την τροπή του -ο- σε -α- + το παραγ. τέρμα: -δι.

**αφτάρμισα** (επίρρ.): χωρίς μάτιασμα.

«όμορφο 'ναι το μωρό σου, στ'αφταρμιστά ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- (στερητικό) και το ρήμα φταρμίζω (βλ. λέξη).

**αφτί** (το) (πληθυντ.: **αφθιά**) (τα) (ουσ.):

εκτός από τα όργανα ακοής, η λέξη αυτή υποδηλώνει τις λαβές (χερουλία) διαφόρων οικιακών σκευών (π.χ. τα αφθιά του τσικαλιού) ή άλλων αντικειμένων.

**Ετυμ.** Η λέξη έχει τη ρίζα της στο αρχαιοελληνικό: ους, ωτός, από το οποίο παράγεται το: ωτίον, πληθυντικός: τα

ωτία, που μετεξελίχθηκε σε αφτιά (ενικός αριθμός: αφτί).

**αφτουλάς** (ο) (επ. θέσ. ουσ.):

«γνωρίζεις τονε κειονά τον αυτολά»»

**Ετυμ.** Παράγεται από το υποκοριστικό της λέξης αφτί > αφτούλι, με την προσθήκη της κατάληξης -ας και αποκτά μεγεθυντική σημασία.

**άφτω** (ρήμ.): ανάπτω.

«άψε το λύχνο να φέγγομε»

**Ετυμ.** Διαφοροποίηση της προφοράς του: άπτω (ανομοίωση των συμφώνων -π- και -φ-).

**άφτωμα** (το) (ουσ.): άναμα.

«ετσά, αφτώματα τω λυχνώ ήφταζε»

Η φράση: «αφτώματα τω λυχνώ» αντιστοιχεί στην αρχαιοελληνική έκφραση: «περί λύχων αφάς» (= την ώρα που ανάβουν τους λύχνους / λίγο μετά τη δύση του ήλιου).

**Ετυμ.** Από το: άφτω (βλ. λέξη).

**αφτωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αναμμένος.

«αφτωμένος ειν'ο φούρνος, μόνο φέρε κι άλλες κλαδίστρες να του ρίζομε να πυρώσει»

**Ετυμ.** Από το: άφτω (βλ. λέξη).

**αχαέρευτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν κάνει χαΐρι, προκοπή (αχαΐρευτος στην κοινή νεοελληνική).

«αχαέρευτος είναι και δε δα κάμει ανέστημα»

«άδικο να σου λάχει, αχαέρευτε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το στερητικό α- και το τουρκικό: χαΐρι (hayır), που σημαίνει προκοπή.

**αχαμνά** (τα) (ουσ.): αδύνατα / τα ανδρικά γεννητικά όργανα (όρος κοινωνικά αποδεκτός).

«ήπιασε τ'αχαμνά ντου»

**Ετυμ.** Από το: αχαμνός (βλ. λέξη).

**αχαμνός\*, -ή, -ό** (επίθ.): αδύνατος, ξερακιανός.

«πολλά αχαμνός είσαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α + χαμνός < χαυνός < χαύνος (= χαλαρός).

**αχάμνωση** (η) (ουσ.): αδυνάτισμα, καχεξία.

«από την αχάμνωση δεν έχει ανάφαξη να σκωθεί απάνω»

**Ετυμ.** Από το: αχαμνός (βλ. λέξη).

**αχείλι** (το) (ουσ.): χείλος.

«πράμα δεν ήβαλα στ'αχείλι μου αποστά-ν-οψές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόριο α- + χείλος > χείλι.

**αχεργιώνας** (ο) (ουσ.): αχυρώνας.

«εγέμισε ο αχεργιώνας άχερα»

**Ετυμ.** Από το: αχυρώνας, με την ανάπτυξη του -γι- και την τροπή του -υ- σε -ε-.

**αχερότρυπα** (η) (ουσ.): αχυρότρυπα, οπή δια μέσου της οποίας έριχναν τα άχυρα στον αχυρώνα.

«να φράζω την αχερότρυπα, μπα βρέχει και μπει νερό στ'άχερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: άχυρο (άχερο) + τρύπα.

**άχι** (επιφών.): αχ (επιφώνημα ψυχικού πόνου, αναστεναγμός).

«άχι, τα βάσανά μου»

«άχι, ίντα μου 'τανε γραφτό να πάθω»

**αχιβάς** και **χιβάς** (η) (ουσ.): αχιβάδα στα νεοελληνικά (γράφεται και με -η-).

«αχιβάδες εγόρασε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χήμη / χήσημη (= κοχύλι) < χαίνω.

**αχινοπόδι** (το) (ουσ.): ακανθώδης δενδροειδής θάμνος που σε αποξηραμένη μορφή χρησιμοποιείται ως προσάναμα. Το επιστημονικό του όνομα είναι: «genista acanthoclada»

«φέρε ένα κομμάτι αχινοπόδι να ανάψομε τη φωτιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ακίς + πόδι (ακιδοπόδι > αχινοπόδι).

**αχιουρές** (ο) (ουσ.): άτεχνος, κακοφτιαγμένος, ευτελής.

«αχιουρέδες κάνεις»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: asere (τουρκικό: aşures) = είδος γλυκού / μεταφορικά: κάτι το ευτελές.

**αχίρι** και **αχούρι** (το) (ουσ.): στάβλος, αχούρι.

«άμε στ'αχίρι να δεις ίντα κάνουνε τα οζά»

«Α δε με θες στο σπίτι σου, βάλε με σκias στ'αχίρι / κι α δε μ'αγάπησες ποτέ, δε σου χαλώ χατίρι.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Η γραφή με -ι- προέρχεται από το τουρκικό: ahır (= στάβλος, βουστάσιο περσικό: achır). Η γραφή με -υ- προέρχεται από το: άχυρο > αχούρι > αχύρι. Βλ. το αρχαιοελληνικό: αχύριος (= σωρός από άχυρα).

**άχνα\*** (η) (ουσ.): ατμός που βγαίνει κατά την εκπνοή ή από ζεστό φαγητό / σιωπή στις φράσεις: «μη βγάλεις άχνα», «βγάλε την άχνα», «η άχνα σου να μην ακουστεί»

«βγάλε την άχνα και προπάθιε»

**Ετυμ.** Από το: αχνός (= ατμός).

**αχνιά** (η) (ουσ.): πλήρης σιωπή / αναπνοή.

«αχνιά δεν ακούεται»

«ήφαέ τηνε και δεν ήβγαλε αχνιά»

**Ετυμ.** Βλ. άχνα.

**αχνίστρα** (η) (ουσ.): οπή του εδάφους από την οποία εξέρχονται υδρατμοί.

«αχνίστρες λένε πως έχει στ'άορη»

**Ετυμ.** Από το: αχνίζω.

**αχνογελώ\*** (ρήμ.): χαμογελώ.

«αχνογελά όντα με δει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αχνός + γελώ.

**αχτάρης** (ο) (ουσ.): Κατά τον Τσικαλά (2010), ο οποίος διασώζει τη λέξη, αχτάρης σημαίνει μυροπώλης. Κατά τον Σαραντάκο (χ.χ.) ο αχτάρης είναι σημασιολογικά ισοδύναμος του ψιλκατζή, διότι τα μαγαζιά αυτά (τα αχτάρικα), εκτός από μυρωδικά, πουλούσαν και βότανα και μπαχαρικά.

**Ετυμ.** Από το αραβικό: ahtar (= μυροπώλης).

**αχτάρικα** (τα) (ουσ.): βλ. αχτάρης.

**αψήφιστος:** αυτός που δεν ψηφίζεται / ανυπόληπτος.

«παραπεταμένος κι αψήφιστος ήφυγε, ο κακομοίρης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: α- στερητικό + ψηφίζω.

**αψόθυμος, -η, -ο:** αφίθυμος, αυτός που θυμώνει εύκολα, ευέξαπτος.

«πολλά αψόθυμος άθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το: αφίθυμος της κοινής νεοελληνικής (αψύς + θυμός), με την τροπή του -υ- σε -ο-.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά<sup>12</sup> σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους).

*αβανταδόρος, αβγατίζω, αγάλια, άγανο, αγαπητερός, αγαπητικός, αγαπίζω, άγαρμπος, αγένωτος ή αγίνωτος, άγγιχτος, αγιάζι, αγιαστούρα, αγκάθα, αγκίδα, αγκομαχητό, αγκομαχώ, αγρίμι, αδερφικός, άδολος, άδουλος, αίγα, αθάνατος (φυτό), άθαφτος, ακάμωτος, άκαρδος, ακάτεχος, ακριβοθώρητος, ακριμάτιστος, αλάβωτος, αλάλητος, αλατζάς, αλατίζω, άλεσμα, αλέτρι, αλησμονησά, αλησμονώ, αλισάχνη, αλλοτινός, αμάραντος, αμίλητος, αμμονδερός, αμόνι, αμπόχη, αναβάτης, αναβροχιά, αναδένω, αναδεξιμός, ανάλαδος, ανάρια, ανάσκελα, αναποκοκκινίζω, ανέγγιχτος, ανεμελιά, άνέμη, ανεμοδέρνω, ανεμοδούρα, ανεμοζάλη, ανεμομάζωμα, ανεμοβρόχι ή ανεμόβροχο, ανέφελος, ανημποριά, ανήμπορος, ανήξερος, ανοστιά, αντάμα, αντένα, αντερί, αντέτι, αντίδικος, αντροφέρνω, άνυδρος, ανώι, άζονας, απαλαίνω, απαλός, απανταχούσα, απάντρευτος, απατός, απίδι, απιδιά, άπιωτος, αποδίδω, απλώστρα, αποδέλοιποι, αποθέτω, απολείπω, απομεσήμερο, απόνερα, αποξεχνώ, αποπάνω, αποπαίρνω, απόπλυμα, αποσβολώνω, αποστροφή, αποσώνω, αποτρίβω, αποφόρι, άπραγος, άρατος, άράπης, αργά, αργάτης, άρες-μάρες, αρμαθιά, αρμέγω, αρμός, αρχοντικό, ασίκης, ασκός, ασουλούπωτος, αστάρι, αστραφτερός, αστροπελέκι, αστροφεγγιά, ατάιστος, ατόφιος, αυλάκι, αφέντης, αφεντικό, άφτρα, αχλάδα, αχνάρι, αχνίζω, αχταρμάς, άχτι, αφύς.*

12. Περιλαμβάνονται και τα λεξιλόγια που υπάρχουν είτε στο τέλος ορισμένων δημοσιευμάτων, γραμμένων στην κρητική διάλεκτο, είτε υπό μορφή υποσημειώσεων στο κυρίως κείμενο. Παράγωγα των παραπάνω λέξεων ή σύνθετα με αυτές μπορεί να υπάρχουν στο λημματολόγιο. Τα φραστικά παραδείγματα που αντιστοιχούν στα διάφορα λήμματα είναι, επίσης, δυνατόν να περιέχουν κάποια από τις συγκεκριμένες λέξεις ή παράγωγά τους ή σύνθετα με αυτές. Οι διευκρινίσεις αυτές ισχύουν και για επόμενες ανάλογες περιπτώσεις.

**βαβαλίζω** (ρήμ.): θωπεύω, νανουρίζω, σιγοτραγουδώ, αποκοιμίζω, ηρεμώ κάποιον, λέγοντας του ωραία λόγια (με κάποια υστεροβουλία, ενίοτε, π.χ. για να του αποσπάσω κάτι).

«σα-ν-το μωρό κοπέλι τονε βαβαλίζει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: βαυβώ = καθεύδω / αποκοιμίζω. Στα Αρχαία Ελληνικά υπάρχει, επίσης, το ρήμα: βαμβάινω / βαμβάλίζω (= τραυλίζω, ψελλίζω, κτυπώ τα δόντια μου), αλλά σημασιολογικά δεν φαίνεται να σχετίζεται άμεσα με το βαβαλίζω.

**βαβάλισμα** (το) (ουσ.): νανούρισμα, χαϊδευτικό σιγοτραγουδισμα, θωπεία.

«πολύ βαβάλισμα τού κάνεις και δα τονε ξενινιάσεις»

**Ετυμ.** Από το: βαβαλίζω (βλ. λέξη).

**βαβούλι\*** (το) (ουσ.): το σκληρό περίβλημα καρπών (π.χ. φασολιών, κουκιών, ρεβιθιών, μπιζελιών κ.ά.) (βλ. και ξεβαβουλίζω).

«μάζωξε τα βαβούλια τω φασουλιώ να τ'ανοίξεις με τα χέργια σου»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: valvulus (= κάψα) ή valvulae, -arum (υποκοριστικό του valva, -ae = λοβός καρπών).

**βαβούρα\*** (η) (ουσ.): φασαρία, οχλοβοή.

«πολλή βαβούρα κάνετε με τσι φωνές σας μεσημεριάτικα»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη (από τον ήχο: βαβ-).

**βαβουρασιά** (η) (ουσ.): φασαρία, απόηχος της βαβούρας.

«βαβουρασιά ακούεται στο σταυρί (σταυροδρόμι στο χωριό) και φαίνεται πως έχουνε πιάσει κουβέντα οι γειτόνισσες»

**Ετυμ.** Από το: βαβούρα με την προσθήκη της μεγεθυντικής κατάληξης -ανιά.

**βαβουρίζω** (ρήμ.): κάνω φασαρία, προκαλώ με τη συνεχή ομιλία μου θόρυβο.

«ίντα βαβουρίζεις ολημερνίς;»

**Ετυμ.** Από το: βαβούρα (βλ. λέξη).

**Βαγγελιά** (κυρ. όν.): Ευαγγελία (υποκοριστικό και χαϊδευτικό: Βαγγελιώ).

**βαγί** (το) (ουσ.): κλαδί φοινικιάς.

«εστολίσανε την εκκλησιά με βάγια»

**Ετυμ.** Από το: βαϊον = φοίνικας (αρχαίο αιγυπτιακό *b'j*, κοπτικό *bai*).

**βαγιοκλαδώ και βαγιοκλαδίζω** (ρήμ.):

κόβω κλαδιά βαγιών / μεταφορικά: περιποιούμαι με ιδιαίτερη στοργή, δείχνω εξαιρετική φροντίδα για κάτι / κάποιον.

«Δεν ημπορώ βασιλικέ να σε βαγιοκλαδίζω, / γιατί 'χεις μυρωδιές πολλές και δε τσι νταγιαντίζω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαγί + κλάδος > κλαδίζω/-ώ (αμαρτ. λέξη).

**βαγίτσα** (η) (ουσ.): υπηρέτρια, παρακόρη, αυτή που φροντίζει το σπίτι, νταντά.

«Άψε βαγίτσα το κερί, άψε και το λυχνάρι / και κάτσε και ντουχιούντισε ίντα δα μασε βγάλεις»

Το Βαγίτσα απαντάται και ως κύριο όνομα.

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του βάγια = παρακώρη (λατινικό: bajia = τροφός).

**βάγκα** (η) (ουσ.): χαντάκι, βαθύ αποχετευτικό αυλάκι, τάφος.

«ήπεσε στη βάγκα»

«εγεμίσανε οι βάγκες νερά»

Παλαιότερα, τα χωράφια που βρίσκονταν στον κάτω κάμπο του Οροπεδίου Λασιθίου ήταν περιτριγυρισμένα από βάγκες για την αποστράγγισή τους από τα λιμνάζοντα ύδατα.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: vacuo (= κενός), λατινικά: vacus). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ιταλικό: vanga (= σκαλιστήρι).

**βαγκιάζω** (ρήμ.): κατασκευάζω βάγκα.

«βαγκιάζω το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: βάγκα (βλ. λέξη).

**βαϊζί** (το) (ουσ.): ιστορία, διήγηση, υπαινετική υπενθύμιση κακού παρελθόντος.

«ήμαθα 'γω τα βαϊζα σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: vaiz (= ιεροκήρυκας).

**βάζω\*** και **βάνω** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του τοποθετώ, την οποία έχει και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, σημαίνει και επιτίθεμαι λεκτικά εναντίον κάποιου.

«ίντα σου 'καμα 'γω και τα βάζεις μετά μένα;»

**Ετυμ.** Από το αρχ/κό: βιβάζω. Το ομηρικό: βάζω (= φλυαρώ) είναι διαφορετικό από το παραπάνω βάζω ή βάνω της νεοελληνικής.

**βαίρνομαι** (ρήμ.): βάζω στο νου μου, σκέπτομαι. Απαντάται, συνήθως, στον

αόριστο.

«εβάρθηκε, φαίνεται, να τονε ξεβγάλει»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το μετασχηματισμό του ρήματος: βάλλω.

**βαλάι-μπιλάι** (επιφών.): μα το Θεό (τουρκικός επιβεβαιωτικός όρκος, όπως σημειώνει ο Τσικαλάς, ο οποίος αναφέρει τη φράση).

Η φράση προέρχεται από το τουρκικό: villah billah.

**βάμμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη σημασία του βαψίματος, την οποία έχει και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, σημαίνει και το σύνολο των βαμμένων νημάτων που χρησιμοποιούσαν στον αργαλειό κατά την ύφανση.

«καλό βάμμα να βάλεις στη-μ-πατανία από 'φαίνεις»

**Ετυμ.** Από το: βάφω / θέμα: βαφ- + παραγ. τέρμα: -μα.

**βάνω αμέντε** (στερ. έκφρ.): προσέχω, επιτηρώ, έχω το νου μου.

«ανε πας στο μετόχι, βάλε αμέντε το σπίτι να μου πεις ίντα γίνεται»

«ανε μπας στο-γ-κάμπο, βάλε αμέντε ανε γέμισε ο μύλος τη στέρνα, να τονε δέσεις»

**Ετυμ.** Βλ. τη λέξη: αμέντε.

**βάνω γάργαλο** (στερ. έκφρ.): υποκινώ κάτι με σκοπό τη σύγκρουση, εξωθώ κάποιον να πράξει κάτι, παροτρύνω.

«γάργαλο του βάνει να πιαστούμε»

**Ετυμ.**<sup>1</sup> Από την αρχαιοελληνική λέξη γάργαλος (= γαργαλισμός, κνησμός).

1. Οι ετυμολογίες αφορούν τις λέξεις που ακολουθούν μετά το: βάνω.

**βάνω νόμα** (στερ. έκφρ.): παρακινώ κάποιον, έχοντας κακή πρόθεση.

«νόμα βάνει του αντρού της να τσακωστεί με τη μάνα ντου»

**Ετυμ.** Βλ. νύττω ή νύσσω.

**βάνω<sup>2</sup> χερκό** (στερ. έκφρ.): επιτίθεμαι φραστικά εναντίον κάποιου, αρχίζω να διαπληκτίζομαι με κάποιον.

«ανε σε βάλω χερκό, δε δα κατέχεις από πού δα μολάρεις»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική ελληνική λέξη: χαρικό που σημαίνει καλή ή κακή αρχή, με την αποκοπή του -ι- και την τροπή του -α- σε -ε-.

**βαρά** (τροπ. επίρρ.): δυνατά / σε άσχημη κατάσταση (σε περιπτώσεις ασθένειας).

«βαρά παίζε του»

«βαρά πάει και θαρρώ πως δε δα τη βγάλει»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: βαρύς.

**βαρά** (η) (ουσ.): η βαριά στην κοινή νεοελληνική, μεγάλο σφυρί.

«φέρε τη βαρά να σπάσουμε τσι πέτρες»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: βαρύς.

**βαραλέθω** (ρήμ.): αλέθω με δυσκολία.

«λάδωμα θέλει ο μύλος, γιατί βαραλέθει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς + αλέθω.

**βαρاناστενάζω** (ρήμ.): αναστενάζω έντονα.

«ιντά 'χεις και βαρاناστενάζεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς + αναστενάζω (ανά + στενάζω).

**βαρβαροκέφαλος, -η, -ο** (επίθ.): ισχυρογνώμων, πεισματάρης, αγύριστο κεφάλι.

«ετσά βαρβαροκέφαλος από 'ναι, πού ν'ακούσει τη γνώμη αλλωνώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βάρβαρος + κεφαλή > κεφαλος.

**βαρβατεύω** (ρήμ.): ερωτοτροπώ, επιζητώ σχέση με το άλλο φύλο.

«εμεγάλωσε και βαρβατεύγει»

**Ετυμ.** Από το: βαρβάτος (λατινικά: barbatus < barba (= πάγων, γένεια).

**βαρβατικό** (το) (ουσ.): άνδρας ή αρσενικό ζώο που εκδηλώνει έντονη σεξουαλική τάση.

«το βαρβατικό δεν έχει να γενεί!»

**Ετυμ.** Από το: βαρβάτος (λατινικά: barbatus = γενειοφόρος, τέλειος άνδρας).

**βαρβατογάιδαρος** (ο) (ουσ.): αρσενικός γάιδαρος που δεν έχει ευνουχιθεί.

«γαιδάρες ενεμίστηκε ο βαρβατογάιδαρος και δε τονε κάνω καλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρβάτος + γάιδαρος.

**βαργιούμαι** (ρήμ.): τεμπελιάζω, δεν έχω διάθεση για εργασία, έχω βαργιεστιμάρα, βαριέμαι στην κοινή νεοελληνική.

«βαργιούμαι να κάθομαι ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το: βαριούμαι (μετάπλαση του αρχαιοελληνικού: βαρούμαι).

**βάρδα-φουρνέλο** (στερ. έκφρ.): προειδοποιητικό επιφώνημα πριν από την έκρηξη φουρνέλων, για να απομακρυνθούν οι παρευρισκόμενοι στην περιοχή αυτή.

Η φράση αποτελείται από τις ενετικές λέξεις: varda (προστακτική του ρήματος:

2. Στις φράσεις: «βάνω γάργαλο», «βάνω νόμα», «βάνω χερκό» μπορεί να τίθεται στη θέση του ρήματος βάνω το βάζω.

vardar = προσέχω) και fornello (= εστία, φούρνος, έκρηξη).

**βάρδουλο\*** (το) (ουσ.): πετσί πάνω στο οποίο ράβεται η σόλα του παπουτσιού. «ήφυγε το βάρδουλο από το παπούτσι»  
**Ετυμ.** Από το ενετικό: vardolo (εκ του ρήματος vardar = προσέχω, επιτηρώ, συγκρατώ).

**βαρελάς\*** και **βαρελατζής** (ο) (ουσ.): κατασκευαστής ή επιδιορθωτής βαρελιών.  
«Πήγαινε στου βαρελατζή να σου σάσει το βαρέλι να μη-ν-τρέχει. Άλλα τσέρκουλα δα θέλει και κιαμινιά καινούργια ντόγα»  
**Ετυμ.** Από το: βαρέλι (εκ του ιταλικού: barella (= βαρέλι) / τσέρκουλο: από το ιταλικό: cerchio (= στεφάνη βαρελιού) / ντόγα εκ του ιταλικού: dogo (= κυρτή σανίδα).

**βαρεμένη\*** και **αβαρεμένη** (η) (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): έγκυος.  
«βαρεμένη είν'η κερά μου»  
**Ετυμ.** Από το: βάρος > βαραίνω, με το πρόθεμα α- (επιτατικό) στο: αβαρεμένη.

**βαρεσά** (η) (ουσ.). Βλ. αβαρεσά.

**βαρεσάρης, -αρά:** βλ. αβαρεσάρης.

**βαρεστιμάρα** (η) (ουσ.): τεμπελιά, βαρεμάρα στην κοινή νεοελληνική.  
«νιώθω μνια βαρεστιμάρα»  
**Ετυμ.** Από το: βαριεστό και βαριεστίζω, με την αποκοπή του -ι και το παραγ. τέρμα: -μάρα.

**βάρητα** (τα) (ουσ.): βάρη, φροντίδες, φόρτος εργασίας.

«Όλα τα βάρητα ο Θιός στο'αδυνατούς τα δίνει, / γιατί στο'αδύνατες καρδιές δεν έχει εμπιστοσύνη.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: βάρος (πληθυντ. τα βάρη/τα).

**βαρίδι\*** (το) (ουσ.): εκτός από την έννοια του μικρού βάρους, η λέξη βαρίδι υποδηλώνει ένα όργανο των παλαιών κτιστών που αποτελούνταν από νήμα στην άκρη του οποίου ήταν προσδεμένο βαρύ αντικείμενο. Με το όργανο αυτό ήλεγχαν την καθετότητα των τοίχων.  
«ξάνοιξε με το βαρίδι να δεις, αν είναι ντρέτος ο τοίχος»

**Ετυμ.** Από το υποκοριστικό του: βάρος > βαρίδιον > βαρίδι.

**βαρικό** (το): χρησιμοποιείται ως επιθετικός προσδιορισμός των αγρών στους οποίους λιμνάζουν ύδατα. Βαρικά θεωρούνται τα χωράφια που διατηρούν την υγρασία για μεγάλο διάστημα και είναι δύσκολα στην καλλιέργεια.

«βαρικό 'ναι το χωράφι στο-γ-κάμπο και δε-γ-κάνει για φακές»

**Ετυμ.** Από το: βαρύς.

**βαρίσκω και βαρύχνω** (ρήμ.): τραυματίζω, χτυπώ, πληγώνω.

«πού χάσκεις και βαρίσκεις κάθα ντις κε-ντάι;»

«ήπεσε και εβάρηκε στο-μ-πόδα ντου»

**Ετυμ.** Το βαρίσκω αποτελεί διαφορετική απόδοση του βαρύχνω. Η γραφή με -ι-, η οποία επικρατεί, είναι αναλογική προς τα εις -ισκω ρήματα (π.χ. βρίσκω).

**βαρισμαθιά** (η) (ουσ.): τραύμα.

«γερή βαρισμαθιά σου 'καμε το σκαπέτι»

**Ετυμ.** Από το: βαρίσκω. Απαντάται και η γραφή: βαρυσμαθιά εκ του βαρύχνω.



**βαρκέρνω** (ρήμ.): επιβιβάζω σε πλοίο, μεταφέρω προϊόντα δια θαλάσσης / μεταφορικά: μεταναστεύω.

«εβαρκάρανε τρεις τόνους λάδι για την Ιταλία»

«εβάρκαρε για τα ζένα»

**Ετυμ.** Από το: βάρκα > βαρκάρω και βαρκέρνω.

**βάρμα** (το) (ουσ.): βάλσιμο, τοποθέτηση. «αυτουνού του χρειάζεται βάρμα μέσα στη φυλακή με κειανά από 'καμε»

**Ετυμ.** Από το: βάζω (βλ. βαρμένος).

**βαρμένος, -η, -ο** (μετοχή ως ουσ.): βαλτός / τοποθετημένος.

«βαρμένος είσαι;»

«ας'τα εργαλεία εκείά που τα 'χω βαρμένα»

**Ετυμ.** Από το: βάλλω (βαλμένος / βαρμένος, τροπή του -λ- σε -ρ-).

**βαρ(ο)-** (εκ του βαρύς). Ως πρώτο συνθετικό λέξεων, υποδηλώνει αυξημένο βάρος ή δυσκολία π.χ. *βαροφορτώνω* (= βάζω πολύ φορτίο), *βαραλέθω* (= αλέθω δύσκολα), *βαρακούω* (= δεν ακούω καλά), βλ. και επόμενες λέξεις.

**βαροκαμπανίζω** (ρήμ.): ζυγίζω πολύ. «οι πατάτες έχουνε ακόμη χόματα και βαροκαμπανίζουνε τα σακιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + καμπανίζω (= ζυγίζω) από το καμπανός (= ζυγαριά), (υποχωρητικός σχηματισμός).

**βαροκαρδίζω** (ρήμ.): στεναχωρούμαι, διαμορφώνω αρνητικά συναισθήματα για κάποιο.

«εβαροκαρδισές με, μέ τούτανά από μου 'πες»

«γιάντα να του βαροκαρδίζω;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + καρδιά.

**βαροκάρδιση** (η) (ουσ.): δυσανασχέτιση, αγανάκτηση, στενοχώρια.

«βαροκάρδιση σου 'χω»

**Ετυμ.** Από το: βαροκαρδίζω (βλ. λέξη).

**βαροκάρδισμα** (το) (ουσ.): ό,τι και η βαροκάρδιση.

**βαροκοκαλιάζω** (ρήμ.): έχω βαριά κόκαλα, κινούμαι με δυσκολία, είμαι δυσκίνητος.

«εγέρασα και εβαροκοκάλιασα»

**Ετυμ.** Από το: βαροκόκαλος (βλ. λέξη).

**βαροκόκαλος, -η, -ο** (επίθ.): δυσκίνητος.

«βαροκόκαλος είσαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + κόκαλο (παλαιότερη γραφή κόκκαλο).

**βαροκοπανίζω** (ρήμ.): χτυπώ δυνατά, χτυπώ με το κόπανο.

«βαροκοπανίζεις το και δα το σπάσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + κοπανίζω (από το κόπανο).

**βαροκοπώ** (ρήμ.): κτυπώ με τη βαριά, κτυπώ δυνατά συνεχώς.

«ολημέρα βαροκοπώ σε τούτονέ το πετροκοπιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + κοπώ<sup>3</sup>.

**βαρόμπικος** (ο) (ουσ.): είδος σφυριού που χρησιμοποιούσαν παλιότερα οι κτίστες για να σπουν τις πέτρες.

3. Το κοπώ προέρχεται από το ρήμα κόπτω, αλλά δεν υφίσταται αυτοτελώς. Λειτουργεί ως λεξικό επίθημα (β' συνθετικό) ρημάτων που σημαίνουν συνεχή επίμονη ενέργεια.

«πιάσε το βαρόμπικο να σπάσεις τη-μ-πέτρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + μίκος (από το ιταλικό: becco = ράμφος).

**βαρονούσης** (ο) **-ούσα** (η) (επ. θέσ. επίθ.): βραδύνους, αργόστροφος.

«πολλά βαρονούσης είσαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + νους.

**βαροπατώ** (ρήμ.): πατώ με δύναμη.

«μη βαροπατείς, γιατί 'ναι λαθρακισμένες οι τάβλες και δα πάει κάτω ο οντάς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + πατώ.

**βαροφαίνεται** (τριτ. ρήμ.): δυσανασχετεί, το θεωρεί επιβάρυνση.

«βαροφαίνεται ντου πως τον ήβαλε να βλέπει τα οζά, εδά που δεν έχει σκολειό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + φαίνεται.

**βαροφορτώνω** (ρήμ.): φορτώνω πάρα πολύ.

«βαροφορτώνεις το γάιδαρο και δα θέσει στη μέση τση στράτας»

«βαροφορτώνεις τ'αμάξι και δα πάθει κιανένα-γ-κάζο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαρύς (> βαρο-) + φορτώνω (από το: φόρτος).

**βάρσαμος** (ο) (ουσ.): βλ. αβάρσαμος.

**βαρτός, -ή, -ό** (επίθ.): βαλτός.

«βαρτός είσαι και συ να με τριγουνάς ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το: βάλλομαι > βαλτός > βαρτός.

**βαρυγγώμηση** (η) (ουσ.): στεναχώρια. «έχω μνια βαρυγγώμηση που πάω να σκάσω»

**Ετυμ.** Από το: βαρυγγωμό (βλ. λέξη).

**βαρυγγωμό\*** (ρήμ.): στεναχωρούμαι, δυσανασχετώ, εκφράζω παράπονα. Ο Πιτυκάκης υιοθετεί τη γραφή: βαρυγγωμό (βαρυγγώμηση για το παράγωγο ουσιαστικό), ο Γαρεφαλάκης τη γραφή: βαρυγκωμό και ο Μπαμπινιώτης το αναφέρει ως βαρυγγωμό.

«με κειανά απού μου 'πε εβαρυγγωμήσέ με»

«όλο βαρυγγωμάσαι»

**Ετυμ.** Κατά μια άποψη, προέρχεται από το επίθετο: βαρύγγωμος, από το οποίο παράγεται το ρήμα: βαρυγγωμό (= δυσανασχετώ κατά τίνος), που μεταπλάστηκε σε βαρυγκωμό. Κατ' άλλη, είναι σύνθετη λέξη από τα: βαρύς + κομώ (= κομίζω, φέρω). Τέλος, ο Μπαμπινιώτης θεωρεί ότι η συγκεκριμένη λέξη προήλθε από το βαρυγγωμό με αναδρομική αφομοίωση του -γν- σε -γγ- (βαρυγγωμό) και υποστηρίζει ότι η γραφή βαρυγκωμό δεν στηρίζεται ετυμολογικά, άποψη την οποία υιοθετούμε.

**βαρώ\*** και **βαρίσκω** (ρήμ.): εκτός της σημασίας του χτυπώ, με την οποία χρησιμοποιείται η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, στο γλωσσικό ιδίωμα του Λασιθίου σημαίνει και πληγώνω, τραυματίζω.

«πού σου βάρηκε;»

«ετσά που εβαροκοπούσε ήφυγε ένα πετραδάκι και του 'βάρηκε στ'αμάτι»

**Ετυμ.** Συνηρημένη μορφή του ρήματος: βαρέω-ώ (παράγεται από τη λέξη: βάρος). Βαρίσκω < βάρος(ος) + ίσκω.

**βασιγιέτι** (το) (ουσ.): διαθήκη / τελευταία επιθυμία του μελλοθάνατου.

«με το βασιγιέτι από ύφηκε εμοίρασε τη-μ-περιουσία του στα κοπέλια ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: vasiyet (= διαθήκη).

**βασιλεύγω και ποβασιλεύγω** (ρήμ.): εκτός από την έννοια: είμαι βασιλεύς, κυριαρχώ, σημαίνει και τελειώνω, πεθαίνω, κλείνω για πάντα τα μάτια. Ως τριτοπρόσωπο, μαζί με τη λέξη ήλιος ή φεγγάρι, έχει τη σημασία του δύω.

«εβασιλέψανε τα μάθια ντου»

«εβασίλεψε ο ήλιος»

**Ετυμ.** Από το: βασιλεύς / θέμα: βασιλ- + παραγ. τέρμα: -εύω/-εύγω.

**βασιλίκι** (το) (ουσ.): το καθεστώς της βασιλείας / η επικράτεια ή η περιοχή που βρίσκεται υπό τη δικαιοδοσία κάποιου / η εξουσία γενικώς.

«Από γενιά πάει το βασιλίκι.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: βασιλεύς > βασιλιάς (βασιλ-) + παραγ. τέρμα: -ίκι.

**βασιλικός\***, **-ή, -ό** (επίθ.): Εκτός από τη συνήθη σημασία της, η λέξη βασιλικός χρησιμοποιείται, ως επίθετο αρσενικού γένους, με τη σημασία του δημόσιος στη φράση: *βασιλικός δρόμος* (= πλατύς, καλοφτιαγμένος δρόμος). Ως ουσιαστικό (ο βασιλικός), υποδηλώνει το γνωστό αρωματικό φυτό.

**Ετυμ.** Από το: βασιλιάς / θέμα: βασιλ- + παραγ. τέρμα: -ικός.

**βασμός** (ο) (ουσ.): σφυγμός.

«κάτσε να μετρήσω το βασμό σου»

**Ετυμ.** Από το: βραίνω > βαθμός > βασμός.

**βαστάι** (το) (ουσ.): νήμα για δέσιμο αντικειμένων, κορδόνι, σπάγγος.

«δώσε μου ένα γερό βαστάι να δέσω το φάρδο»

**Ετυμ.** Από το: βαστά(γ)ι (= το μέσο που συγκρατεί κάτι, υποκοριστικό του βασταγή < βαστάζω).

**βασταγερός, -ή, -ό** (επίθ.): στερεός, δυνατός.

«δεν είναι βασταγερό το σκοινί από 'δεσες την αίγα και δα το κόψει»

**Ετυμ.** Από το: βασταγή / θέμα: βασταγ- + παραγ. επίθημα: -ερός, με επίδραση του επιθέτου γερός.

**βαστηκτήρι** (το) (ουσ.): ράβδος που υποβαστάζει κάτι, στήριγμα / μπαστούνι.

«κράθιε καλά το βαστηκτήρι να μη-μπέσεις»

**Ετυμ.** Από το: βαστώ < βαστάζω.

**βαστιούμαι** (ρήμ.): κρατιέμαι, στέκομαι καλά οικονομικά ή από πλευράς υγείας.

«καλοί άνθρωποι είναι και βαστιούνται και καλά»

«καλά βαστιέται αυτός ακόμη κι ας είναι κι ενενήντα χρονώ»

**Ετυμ.** Βλ. βαστώ (βλ. λέξη).

**βαστώ\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του υποβαστάζω, υποστηρίζω, υπομένω, κρατώ, με την οποία χρησιμοποιείται το συγκεκριμένο ρήμα και στα νεοελληνικά, σημαίνει και:

α) είμαι νυμφευμένος με κάποια (λέγεται, συνήθως, επί ανδρών),

β) αντέχω.

«βάστα το καλά να μη-μπέσει»

«την αδερφή του γείτονα βαστά ο Γιάννης του...»

«Η λεβεντιά είναι πληγή που πάντα αίμα τρέχει, / Θέ μου και πώς τηνε βαστά εκείνος που την έχει.» (κρητ. δίστιχο)

Ως τριτοπρόσωπο ρήμα σημαίνει: διαρκεί.  
«τρεις μέρες βαστά ο πυρετός»  
«όσο βαστά ο τρύγος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βαστάζω.

**βάτεμα** (το) (ουσ.): συνουσία ζώων.  
«επία την αίγα στο-ν-τράγο για βάτεμα»

**Ετυμ.** Από το βατεύω (= έρχομαι σε συνουσία “επί ζώων”).

**βατεμένη** (η) (μετοχ. παθ. παρ. ως ουσ.):  
θηλυκό ζώο που έχει συνουσιασθεί με αρσενικό.

«βατεμένη 'χει ο κρυγιός τη-μ-προβάτα»

**Ετυμ.** Από το: βατεύω (κρητ. βατεύγω).

**βατεύγω** (ρήμ.): ζευγαρώνω με θηλυκό (για αρσενικά ζώα), επιβαίνω, συνουσιάζομαι.

«εβάτεψε ο ντανάς (= ταύρος) την αηλά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βατώ = οχεύω (βατεύω στην κοινή νεοελληνική).

**βατζέρνω** και **βατζάρω** (ρήμ.): περισεύω / προεξέχω (συνηθέστερα: πο-βατζέρνω).

«βατζέρνει μας το ψωμί να το πετούμε, φύλαζε το να το φάμε παραῦστερα»

«βατζέρνει αφού το παραθύρι το ζύλο αφού 'βαλες εκεία»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: avanzare (= περισεύω).

**βατζιπέτι** και **ματζιπέτι** (το) (ουσ.): το στηθαίο, ο τοίχος που κτίζεται γύρω-γύρω από ένα οικοδόμημα για καλύτερη στήριξή του.

«γερό βατζιπέτι έχει γύρου-γύρου ο τοίχος τσ'εκκλησάς»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ιταλικό: mezzo petto (= στηθαίο).

**βατσίζω, -ομαι** (ρήμ.): συνηθίζω κάποιον σε κάτι / παθητ.: αποκτώ συνήθεια, κακή ως επί το πλείστον.

«εβατσίστηκε δα τ'αβγά το έχνος και δε δ'αφήσει ένα»

«Εβατσίστηκε η γρα τα σύκα κι οληνύκτα τ'ανεζήτα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: anvezzare (= συνηθίζω), με τροπή των z σε τσ-, αποβολή του αρχικού α- και μεταβολή του -ε- σε α-.

**βατσίνα\*** (η) (ουσ.): εκτός από εμβολιασμό, δηλώνει και το σημάδι στο χέρι που άφηνε το εμβόλιο κατά της ευλογιάς.  
«ετούτονέ το σημάδι στη χέρα μου είν'από τη βατσίνα που μασε εκάμανε στο σκολειό»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: vaccina (= εμβόλιο). Τα -cc- μετατρέπονται σε τσ-.

**βατσινιάζω, -ομαι** (ρήμ.): εμβολιάζω, στην κοινή νεοελληνική: βατσινάρω.

«να πάω το κοπέλι να το βατσινιάσει η γιάτρουσα»

**Ετυμ.** Από το: βατσίνα (ιταλικό: vaccinare = εμβολιάζω).

**βατσουνιά** (η) (ουσ.): ο βάτος (βατσινιά στην κοινή νεοελληνική).

«γεμάτος βατσουνιές είν'ο τόπος»

**Ετυμ.** Από το: βάτσουνο (βλ. λέξη).

**βάτσουνο** (το) (ουσ.): μούρο του βάτου, βατόμouρο (βάτσουνο στην κοινή νεοελληνική).

«μαζώζτε τα μαύρα βάτσουνα αφού 'ναι καωμένα να τα φάτε»

**Ετυμ.** Από το: βάτος (= ακανθώδης θάμνος), με την τροπή του -τ- σε -τσ- (τσιτακισμός).

**βατταλαλιά** (η) (ουσ.): οχλαγωγία, απόηχος από ομιλίες ή διαπληκτισμούς.

«από πأة ακούεται η βατταλιά ντως»  
**Ετυμ.** Από το: βατταλαλώ (βλ. λέξη).

**βατταλαλώ** (ρήμ.): δημιουργώ οχλαγωγία, διαμαρτύρομαι φωνασκώντας συνεχώς.

«ολημέρα βατταλαλούνε ατά ποπέρα»  
 «δε-γ-κατέω ίντα 'χει και βατταλαλεί όλη-ν-τη-ν-ώρα και τη-μ-περγελά ο κόσμος»

**Ετυμ.** Πιθανόν, αποτελεί παράφραση του καταλαλώ (= κακολογώ, δυσφημώ). Κατ' άλλους, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: βαττολογώ (= ομιλώ τραυλίζοντας).

**βαφή\***(η) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία, με την οποία χρησιμοποιείται η συγκεκριμένη λέξη και στα νέα ελληνικά, βαφή σημαίνει στη γλώσσα των Λασιθιωτών και ανανέωση του κοφτερού μέρους διαφόρων εργαλείων μέσω πυράκτωσης (βλ. βάφω).

«βαφή θέλει το σκαπέτι»

**Ετυμ.** Από το: βάφω.

**βάφω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία με την οποία χρησιμοποιείται η λέξη αυτή και στα νεοελληνικά (χρωματίζω), βάφω, στο πλαίσιο των εργασιών του παλαιού σιδηρουργού, σημαίνει: ανανεώνω την κοπή των διαφόρων εργαλείων, με την κατάλληλη σφυρηλάτησή τους μετά από πυράκτωση.

«άμε στου χαρκιά να σου βάψει το ννί τ' αλετρού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βάπτω (= εμβυθίζω - αρχική σημασία). Τα διάφορα εργαλεία εμβυθίζονταν μετά την πυράκτωση και τη σφυρηλάτησή τους σε νερό.

**βάχτι** (το) (ουσ.): χρονική περίοδος.  
 «το βάχτι του Βασιλογιώραγη»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: vakit (και vakt) που σημαίνει καιρός, περίοδος.

**βαγίδι** (το) (ουσ.): ίχνος βαγίματος.  
 «μνιαολιά βαγίδι επόμεινε στα ρούχα σου ετσά που εγγίζανε στο-ν-τοίχο»

**Ετυμ.** Από το: βάφω (αόριστος: έβαψα).

**βγαίνει σου** (στερ. έκφρ.): σ' αξίζει. Χρησιμοποιείται με την έννοια της τιμωρίας κάποιου.

«βγαίνει σου, τόσανά απού του 'χεις καωμένα»

«ήφαες τσις, καλά να πάθεις, γιατί σου βγαίνανε»

**βγανιά** (η) (ουσ.): βλ. αβγανιά.

**βγανίζω** (ρήμ.): συκοφαντώ, δυσφημώ.  
 «βγανίζει με πως τση χάλασα τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: βγανιά (βλ. αβγανιά).

**βγάνω ή βγάζω\*** (ρήμ.): εξάγω, αφαιρώ / τελειώνω / αποκομίζω.

«βγάλε ακόμη ένα καλάθι πατάτες απού το φάρδο ν' αλαφρύνει κι άλλο»

«θαρρείς πως του 'βγαλα τα μάθια και δε θέλει να με θωρεί»

«το Δημοτικό ήβγαλα μόνο»

«ίντα δα βγάλεις από κεινιά τη δουλειά;»

«Όποιος βγάνει και δε βάνει, ογλήγορα στο-μ-πάτο φτάνει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Μεσαιωνική λέξη: βγάζω ή βγάνω από το αρχαιοελληνικό: εκ + βιβάζω.

**βγάρμα** (το) (ουσ.): βγάλσιμο

«Βγάνε τα χόρτα καλά, ίντα βγάρμα είναι τούτονέ απού κάνεις; Τα μισά 'πομένουνε άβγαρτα»

**Ετυμ.** Από το: βγάνω.

**βγαρμένος, -η, -ο** (μετοχ. ως επίθ.): βγαλμένος.

«ήβρεξε κι ευτυχώς από 'χαμε βγαρμένους τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: βγάνω > βγαλμένος > βγαρμένος.

**βγα(ρ)τίζω** (ρήμ.): προχωρώ κάτι, αποδίδω, πληθαίνω, επαυξάνω (βλ. και αβγατίζω).

«βγαρτίζει η δουλειά»

«βγαρτίζει ο κήπος, όντα τονε κοπρίσεις»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ρήμα: βγάλω (αόριστος έβγαλα, ρημ. επ. βγαλτός) με ανομοίωση του -λ- σε -ρ- ή κώφωσή του.

**βγαρτό** (το) (ουσ.): κάτι που βγαίνει στο σώμα, καλοήθης ή κακοήθης όγκος.

«βγαρτό 'χει στο μάτι ντου από πάνω»

**Ετυμ.** Από το: βγάνω > βγαλτός > βγαρτός > βγαρτό.

**βγάρτουσα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που βγάζει σπαρτά κατά τη διάρκεια του θερισμού.

«να βρεις μνια-γ-καλή βγάρτουσα να σε βοηθήξει να θερίσεις ογλήγορα»

**Ετυμ.** Από το: βγάνω > βγαρτός > βγάρτουσα.

**βγιάζομαι** (ρήμ.): βρίσκομαι υπό χρονική πίεση, επείγομαι.

«σάσε ογλήγορα τα πράματα από θες να μου δώσεις να βαστώ τω-γ-κοπελιώ σου, γιατί βγιάζομαι να φύγω»

**Ετυμ.** Από το: βία > βιάζομαι > βγιάζομαι. (Το -γ- αποδίδει την προφορά της λέξης).

**βγιόλα\*** ή **βγιολαρά** (η) (ουσ.): λουλούδι

«Στο σκοτεινό σου το κελί είναι μνια βγιόλα απ'όξω, / μα 'ναι τα κάγκελα διπλά και δε μπορ 'α τη-γ-κόψω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: viola = λουλούδι, ίον (ιώδη λουλούδια π.χ. βιολέτες και πανσέδες). (Το -γ- αποδίδει την προφορά της λέξης).

**βγιολάτορας** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζει βιολί.

«καλός βγιολάτορας θα παίζει απόψε στο καφενείο του Γιογανά»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: βιολ-ί + παραγ. τέρμα: -άτορας. Η προσθήκη του -γ- αποδίδει την προφορά της λέξης.

**βγόδωμα** (το) (ουσ.): σκεύος, κάθε τι που χρησιμοποιείται για κάτι (π.χ. εργαλείο, έπιπλο κτλ.). Ενίοτε, λέγεται και με υπαινικτική σημασία (π.χ. το βγόδωμα από 'χεις στο πατελόني σου») ή υποτιμητικά για δύστροπους ανθρώπους.

«φύλαξε τούτονέ το βγόδωμα, γιατί δα σου ζαναχρειαστεί»

«όλα τα βγοδώματα από του χρειάζονται τα 'χει»

«είν' αυτός ένα βγοδώμα!»

**Ετυμ.** Από το: βγοδώνω (βλ. λέξη).

**βγοδώνω** (ρήμ.): εφοδιάζω με τα χρεώδη. Λέγεται συχνά για νιόπαντρα ζευγάρια που ανοίγουν καινούργιο σπιτικό και ιδιαίτερα για τη νέα οικοδέσποινα, την οποία οι γονείς της φροντίζουν να εφοδιάσουν με όλα τα αναγκαία (βγοδώματα) για το νοικοκυριό της.

«τη μορφοπαντρέψανε, τη βδοδώσανε, ίντα άλλο θέλει;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ρήμα: ευοδώνω και ευοδώ (= φέρνω κάτι σε πέρας, επιτυγχάνω, κάνω κάτι γρήγορα, ολοκληρώνω), πρβλ. βγόδωμα = ό,τι βοηθά στο να γίνει κάτι γρήγορα.

**βγορίζω** (ρήμ.): ανεβαίνω σε θέση που προσφέρει καλή θέα.

«αμά σοπατίσεις, βγορίζει και δα δεις  
όλη τη λαγκάδα»

**Ετυμ.** Από τα: ευ + ορώ > ευγορίζω με την ανάπτυξη του -γ- και την παραγωγική κατάληξη -ίζω. Το ευγορίζω μεταλλάσσεται σε εβγορίζω με την τροπή του -ευ- σε -εβ-, υπό την επίδραση της προφοράς του, και με την αποβολή του -ε- γίνεται βγορίζω.

**βεγγερίζω\*** (ρήμ.): πραγματοποιώ βραδινή επίσκεψη, παίρνω μέρος σε βραδινή συζήτηση.

«έλα να βεγγερίσομε απόψε»

**Ετυμ.** Από το: βεγγέρα (εκ του γενοβέζικου: veggera = αποσπερίδα).

**βεζίρης\*** (ο) (ουσ.): εκτός από ανώτατος αξιωματούχος επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η λέξη βεζίρης υποδηλώνει και ορισμένο κόκαλο του ποδιού ζώου.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: vezir (= υπουργός).

**βελάνι** (το) (ουσ.): ο καρπός του πρίνου (πουρναριού), βαλανίδι ή βελανίδι στην κοινή νεοελληνική.

«φορτωμένος βελάνια είν'ο πρίνος»

«οι-γ-αίγες τα τρώνε τα βελάνια»

«ρίξε ένα κουβά βελάνια στο χοίρο, γιατί πεινά»

**Ετυμ.** Από το βαλανίδιον, υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: βάλανος (το εμπρόσθιο μέρος του πέους) > βελανίδι > βελάνι.

**βελανίδιασμα** (το) (ουσ.): παλιά οι μπογιατζήδες έβαφαν τα υφαντά πανιά, εμβαπτίζοντάς τα για μεγάλο χρονικό διάστημα σε ρούμπες (βλ. λέξη) γεμάτες με λουλάκι και κατόπιν σε διαλύματα караμπογιά. Ακολουθούσε το σπирτά-

ρισμα και το μπακάμιασμα (βλ. λέξεις). Για τη σταθεροποίηση της βαφής εφαρμοζόταν το βελανίδιασμα, η εμβάπτιση δηλαδή του βαμμένου πανιού σε νερό στο οποίο είχαν βραστεί ειδικές βελανιδόκουπες.

«βελανίδιασε καλά το πανί να μη ξεβάφει»

**Ετυμ.** Από το: βελανιδιάζω.

**Βενέρης** (κυρ. όν.): Απαντάται ως παρωνύμιο. Σχετίζεται με παλιά οικογένεια πατρικίων της Βενετίας, των Venier, (Venerius, Veneri από το βαφτιστικό Venerio, Venere, Venero και Venerando).

**βενέτης:** μικρόσωμος. Στην κοινή νεοελληνική υπάρχουν οι λέξεις: α) βενέτικος (= ο προερχόμενος από τη Βενετία) β) βενέτικο, ως ουσιαστικό (= είδος χρυσού νομίσματος και γ) βένετος (= γαλαζωπός - από το λατινικό: venetus). Το βενέτης με τη σημασία του μικρόσωμος δεν απαντάται στα νεοελληνικά (βλ. και επόμενη λέξη).

«βενέτης εβγήκε ο σκύλος σου»

«βρε καλώς το τό παιδί μου, το βενέτικο φλουρί μου» (κανάκεμα).

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το όνομα: Βενετία > βενέτης ή από το επίθετο βένετος (βλ. πράσινοι και βένετοι στο Βυζάντιο). Βένετοι ονομάζονται και οι πρόγονοι των Σλοβένων (ετυμολογίες με επιφύλαξη, λόγω των διαφορών τους από τη σημασία της λέξης).

**βενέτικος, -η, -ο** (επίθ.): μικρός σε όγκο ή σε διαστάσεις, κομψός, όμορφος. «βενέτικες πιπερές»

**Ετυμ.** Από το: βενέτης (βλ. λέξη).

**βεντέμα** (η) (ουσ.): πλούσια συγκομιδή, άφθονη καρποφορία.

«βεντέμα έχουνε οφέτος οι ελιές και δα βγάλουνε οι-γι-αθρώποι πολλά λάδια»

«επήαμε στη βεντέμα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: vendem(m)a (= τρυγητός) ή το λατινικό: vindemia.

**βέρα** (τροπ. επίρρ.): χρησιμοποιείται ως επίρρημα που σημαίνει γνήσια, πραγματικά (βλ. και βέρος).

«βέρα του τα'πε»

«είναι βέρα κρητικιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: vero (= αληθινός), λατινικά: verus, -a, -um.

**βερβελίδες** (οι) και **βερβελίδια** (τα) (ουσ.): προβατσουλές (κόπρανα) αιγοπροβάτων ή λαγών.

«βερβελίδες τω λαγώ θωρώ επαέ στα χωράφια και δα να 'χουνε επαδά κοντά τη -γ-κοιμηθιά ντως»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: vervella (= προβατάκι) + καταλ. -ίδες ή -ίδια.

**βέρβελο** (το) (ουσ.): κακής ποιότητας αντικείμενο, άχρηστο πράμα.

«ίντα τα θες τούτανά τα βέρβελα και τα φυλάσσεις και δεν τα πετάς πέρα;»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: vervella (= προβατάκι).

**βερβερίζω** (ρήμ.): μιλώ ασταμάτητα, φλυαρώ, τρανλίζω.

«ολημέρα βερβερίζεις κι ας εκάτεχα ίντα λες;»

**Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποίηση λέξη.

**βέργα\*** (η) (ουσ.): ράβδος, μπαστούνι.  
«εγέρασα κι α δε βαστώ βέργα, δε μπορώ να ξεσύρω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: verga (= βέργα) (λατινικό: virga = ράβδος).

**βεργάλι και βεργαλάκι** (το) (ουσ.): μικρή βέργα, μπαστουνάκι.

«ήπαιζά ντου μνια με το βεργάλι απού εβάστουνα κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το: βέργα (υποκοριστικά) (βλ. λέξη).

**Βεργενία, -νιά** (κυρ. όν.): Βιργινία.

**βεργιά** (η) (ουσ.): χτύπημα με τη βέργα.  
«παίξε μνια βεργιά σε κειονέ το-γ-κλώνο τσ'αμυγδαλιάς να πέσουνε τ'αμύγδαλα απού 'χει»

**Ετυμ.** Από το: βέργα (βλ. λέξη).

**βεργίζω** (ρήμ.): χτυπώ με τη βέργα, ξυλοκοπώ, ραβδίζω.

«γερά τον εβέργισε»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη λέξη βέργα / θέμα: βεργ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**βερέμι** (το) (ουσ.): φυματίωση, χτικιό.  
«βερέμι λένε πως είχενε ο πατέρας ντου και 'πόθανε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: verem (= αρρώστια, φθίση).

**βερεμιάζω** (ρήμ.): προσβάλλομαι από φυματίωση, γίνομαι ωχρός.

«ε, να βερεμιάζεις» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το: βερέμι (βλ. λέξη).

**βερεμιάρης, -ιαρά, -ικο** (επίθ.): φυματικός, κιτρινιάρης.

«κειονά το βερεμιάρη εδιάλεξε!»

**Ετυμ.** Από το: βερέμι (βλ. λέξη).

**βερτζί** (το): έντονο κόκκινο χρώμα.

«Η βενετιά είναι κόκκινη βερτζί τση φωθιάς...»

(αναφέρεται στο: Αποστολάκης, 2015).

**Ετυμ.** Σύμφωνα με τον Καραποτόσση, προέρχεται από το ιταλικό vergine



(= αγνός, παρθένος). Υπάρχει και η άποψη ότι αποτελεί παράφραση του τουρκικού *kirmizi* (= κόκκινο).

**βερικουκιά** (*η*) (ουσ.): βερικοκιά.  
«μνια βερικουκιά να φυτέψεις στο σώχωρο»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: *berkuk* (= βερικοκιά).

**βερνεγάδος** (*ο*) (ουσ.): παλιό ξύλινο σκεύος, το οποίο χρησιμοποιούνταν κατά το άρμεγμα των ζώων/ μεγάλη ξύλινη γαβάθα, την οποία τοποθετούσαν παλιά στη μέση του σοφρά (στρογγυλό χαμηλό τραπέζι) και έτρωγαν από αυτήν όλα τα μέλη της οικογένειας. Υπάρχει και τοπωνυμία «στου Βερνεγάδο ή Μπεργάδο» στο Οροπέδιο Λασιθίου, που προέρχεται, πιθανόν, από σχετικά ονόματα Ενετών οικιστών του Οροπεδίου.

«φέρε το βερνεγάδο ν'αρμέξομε τα οζά»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *vernegal* (= γαβάθα, κάδος).

**βέρσα** (*τα*) (ουσ.): τα ίδια, κατά τον ίδιο τρόπο.

«τα βέρσα σου δα κάμει κι ο γιος σου»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *verso* (= στίχος / τρόπος).

**βετόζες και βεντόζες** (*οι*) (ουσ.): βεντούζες, στην κοινή νεοελληνική.

«φώνιαζε τση Λοζάντρας να 'ρθει να μου πάρει βετόζες να μου φύγει το γαζέπι από με βαστά»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *ventoza* (= γυάλινο δοχείο ή άλλο μέσο που προσκολλάται στο δέρμα και το ρουφάει).

**βετσάρικος, -η, -ο** (επίθ.): ατίθασος (λέγεται για ανυπάκουα ζώα, τα επονο-

μαζόμενα και χαϊνικά, που αποκόπτονται από το κουράδι).

«πολλά βετσάρικος είναι ο τράγος από σύρνεις»

**Ετυμ.** Πιθανόν από λατινικό: *viscera* (= σκόλοψ, χάρακας).

**βήσσαλο** (*το*) (ουσ.): τούβλο ή κομμάτι σπασμένου κεραμικού. Με τα βήσσαλα κατασκευαζόταν παλιότερα ο πάτος των ξυλόφουρνων. Βήσσαλο λεγόταν, επίσης, θραύσμα από πήλινο σκεύος ή από κεραμίδι, το οποίο ζέσταναν στη φωτιά, το τύλιγαν με ένα μάλλινο (ράσινο) ύφασμα και το έβαζαν ως επίθεμα στην κοιλιά, όταν πονούσε.

«φέρε βήσσαλα να σάσομε το-μ-πάτο του φούρνου»

«ανε πονεί η κοιλιά σου, να ζεστάνεις ένα βήσσαλο να το 'ποθέσεις εκείά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βήσσαλον (= οπτή πλίνθος, τούβλο).

**βιδάνιο\*** (*το*) (ουσ.): ποσοστό του κέρδους που πλήρωναν οι κερδίζοντες χαρτοπαίκτες στον ιδιοκτήτη του καφενεΐου στο οποίο έπαιζαν τυχερά παιχνίδια / γκινιότα. Στη νεοελληνική γλώσσα, χρησιμοποιείται και με τη σημασία του αποπιόματος, με την οποία δεν απαντάται στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά.

«καλό παραδάκι πιάνει από το βιδάνιο του μαγαζού»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *guadagno* (= κέρδος).

**βιδέλο** (*το*) (ουσ.): είδος βοδινού δέρματος.

«να μου σάσεις με βιδέλο τα στιβάνια»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *vitello* (= μοσχάρι).

**βιδόμπροκα** (η) (ουσ.): κοντές πρόκες με πεπλατυσμένη κεφαλή, τις οποίες χρησιμοποιούσαν οι παλιοί Λασιθιώτες για να στερεώνουν τα πανιά των ανεμομύλων στα ξύλινα αντενάκια της φτερωτής ή τα έβαζαν στις σόλες υποδημάτων εργασίας.

«*κάρφωσε καλά τσι βιδόμπροκες να κρατούνε γερά τα πανιά του μύλου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βίδα + πρόκα.

**βιζάρω** και **βιζέρνω** (ρήμ.): ειδοποιώ, νουθετώ, εφιστώ την προσοχή εκ των προτέρων.

«*το κοπέλι, α δε-ν-το βιζάρεις, δα πάρει κακό δρόμο με τσι παρέες από 'μπλέξε*»  
«*τονε εβίζαρα εγώ και εδιορθώθηκε*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *avvisare* (= ειδοποιώ, πληροφορώ, ενημερώνω).

**βίκος\*** (ο) (ουσ.): φυτό της οικογένειας των ψυχανθών (αγριομπίζελο) που ευδοκιμεί σε δροσερά κλίματα και χρησιμοποιείται για ζωοτροφή. Το επιστημονικό του όνομα είναι *vicia sativa*. Συχνά, συγκαλλιεργείται με σιτηρά. Ο καρπός του βίκου έχει τη μορφή μαύρων κόκκων. Οι κόκκοι αυτοί προσθέτονταν στα άχυρα που δίδονταν στα ζώα, όπως συνέβαινε και με το ρόβι (βλ. λέξη).

«*βάλε βίκο στ'άχερα να φάνε τα βούγια να δυναμώσουμε, γιατί δ'αρχίζομε να κάνομε χωράφι*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βικία > βικίον > βίκος (λατινικά *vicia* = κουκί).

**βιλαέτι\*** (το) (ουσ.): μεγάλη έκταση γης. Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σήμαινε μεγάλη διοικητική περιφέρεια.  
«*ένα βιλαέτι κρατούνε τα έχη ντου*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *vilâyet* ή *eyâlet*, (= νομός, επαρχία), αραβικά: βιλάγια).

**βιλάνα** (επ. θέσ. επίθ.): είδος μυρωδάτου σταφυλιού.

«*βιλάνα 'ναι τα σταφύλια*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *villano* (= χωριάτικο). Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**βιλάνος** (ο) (ουσ.): χωριάτης, άξεστος, αγενής, παρατημένος. Βιλάνοι ονομάζονταν περιφρονητικά επί Ενετών Κρήτες αγρότες που έγιναν δουλοπάροικοι (λέγονταν και βιλουργέρηδες).

«*από βιλάνο άνθρωπο ίντα ανημένεις;*»

**Ετυμ.** Βλ. βιλάνα.

**βίντσι\*** (το) (ουσ.): βαρούλκο, ανυψωτήρας. Το βίντσι ήταν μηχανισμός που αποτελούνταν από χοντρό ξύλινο κύλινδρο, ο οποίος διαπερνιόταν από σιδερένιο άξονα που στα δύο άκρα του σχημάτιζε γωνίες, κατ' αντίθετη φορά, για να είναι δυνατή η περιστροφή του. Στον κύλινδρο προσδενόταν μακρύ χοντρό σχοινί ή δέσμη πλεγμένου σύρματος (γούμενα), ενώ στο ελεύθερο άκρο του προσαρτούνταν μεγάλο δοχείο ή άλλο σκεύασμα (κουβάς, γαζοντενέκα, πλαστικό ζεμπίλι, ισχυρό κοφίνι κτλ). Ο κύλινδρος στηριζόταν σε τέσσερις δοκούς τοποθετημένους, ανά ζεύγος, χιαστί πάνω από τα πηγάδια.

Το βίντσι ήταν, παλιότερα, βασικός μηχανισμός για τη διάνοιξη πηγαδιών στο Λασίθι, αφού με τη βοήθειά του μεταφέρονταν από το βάθος της ανοιγόμενης οπής στην επιφάνεια τα υλικά που σκάβονταν από τους εργάτες, οι οποίοι δούλευαν μέσα στο πηγάδι ή, αντίστροφα, κατεβάζονταν πέτρες ξύλα, σίδερα, τσιμέντο και εργαλεία για τις καλουπιές (βλ. λέξη) από την επιφάνεια του εδάφους μέσα στο πηγάδι. Η χρήση του βιντσιού απαιτούσε ιδιαίτερη προσοχή,

γιατί ο κίνδυνος σοβαρού τραυματισμού όσων εργάζονταν μέσα στο πηγάδι από πτώση αντικειμένων ήταν μεγάλος. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το βίντσι χρησίμευσε και ως μέσο άντλησης νερού για το πότισμα των πατατών.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *vīns* = γερανός ή από το αγγλικό: *winch* = βαρούλκο. Πιθανότερη φαίνεται η πρώτη εκδοχή.

**βιολαρά** (η) (ουσ.): βλ. βγιολαρά.

**βιολάτορας** (ο) (ουσ.): βλ. βγιολάτορας.

**βίρα\*** (επιφών.): μπρος, τράβα, σήκωσε (βλ. βίντζι).

«βίρα το βίντζι»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *vira* (ναυτικό κέλευσμα).

**βίρι-βίρι** (επίρρ. έκφρ.): οπωσδήποτε / ως επιφώνημα χρησιμοποιείται για το κάλεσμα περιστεριών.

«βίρι-βίρι, τούτονά θέλει»

«βίρι-βίρι και μπίρι-μπίρι όλο το μεσημέρι, με ζάλισες»

**Ετυμ.** Άγνωστη. Η λατινική λέξη *viri* (πληθυντικός του *virus* = άνδρας) δε φαίνεται να σχετίζεται σημασιολογικά με το: βίρι-βίρι.

**βιστιρά** (η) (ουσ.): βασκανία, προσβολή από κακά πνεύματα.

«κρέμασέ του στο λαιμό ένα χαιμαλί να τονε ξεμστεύγει από τη βιστιρά»

**Ετυμ.** Από το βιστιρίζω και βιστιρώ, το οποίο προέρχεται από το ιταλικό: *investire* (= προσβάλλω, επιτίθεμαι, χτυπώ).

**βιτσά** (η) (ουσ.): κτύπημα με βίτσα (βιτσιά στην κοινή νεοελληνική).

«παίξε μνια βιτσά του γαιδάρου να σαλέψει μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το βίτσα = λεπτή βέργα (εκ του σλαβικού: *vitsa* = ράβδος). Λατινικά: *viteus*, -a, -um (= αμπέλινος, από κλίμα αμπέλου).

**βιτσάλι** και **βιτσαλάκι** (το) (ουσ.): μικρή λεπτή βέργα (υποκοριστικά του βίτσα).

«διώχνω από το χόντρο αφού 'χομε απλωμένο στο δάμα τα έχνη με το βιτσαλάκι από βαστώ»

**Ετυμ.** Από το: βίτσα (υποκοριστικά).

**βιτσάτος, -η, -ο** (επίθ.): λεπτόσωμος και ευθυτενής σαν βίτσα.

«ωραίο βιτσάτο σώμα έχει»

**Ετυμ.** Από το: βίτσα.

**βιτσιζώ\*** (ρήμ.): χτυπώ με τη βίτσα.

«παλιά όποιος δεν εκάτεχε το μάθημα το νε εβίτσιζε ο δάσκαλος»

**Ετυμ.** Από το: βίτσα / θέμα: βίτς- + παρ. τέρμα: -ίζω.

**βιτσιά** (η) (ουσ.): πτωματοφάγο όρνεο με γυμνό λαιμό, μεγέθους γαλοπούλας / μεταφορικά: άνθρωπος (γυναίκα συνήθως) με αρπακτική διάθεση.

«θωρείς τσι βιτσιές που πετούνε στη-γ-Κεφάλα, πράμα ψοφίμι δα ν'εμυριστήκανε»

«εχύθηκε να του βγάλει τα μάτια, σα-ν-τη βιτσιά»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από το λατινικό: *albicilla* (= αετός).

**βιτσιλιά** (η) (ουσ.): το μέρος, όπου κάθουν τη φωλιά τους οι βιτσιές. Τα μέρη αυτά είναι απόκρημα και βρίσκονται σε φαράγγια.

«βιτσιλιές έχουνε οι βιτσιές σσι γκρε-

μούς στο Χανιά» (φαράγγι στο Οροπέδιο Λασιθίου).

**Ετυμ.** Από το: βιτσίλα (βλ. λέξη).

**βιτσιλόφτερο** (το) (ουσ.): φτερό της βιτσίλας που χρησιμοποιούσαν οι παλιοί μουσικοί για να κτυπούν τις χορδές των αντίστοιχων οργάνων.

«φέρε του πασαδόρου ένα καλό βιτσιλόφτερο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βιτσίλα + φτερό.

**βίτσισμα** (το) (ουσ.): χτύπημα με τη βίτσα.

«δυνατό ήτανε το βίτσισμα και πονώ εκεία που το 'φαγα»

**Ετυμ.** Από το: βιτσίζω (βλ. λέξη).

**βλαστημιάρης** (ο) (επ. θέσ. επιθ.): αυτός που έχει την τάση να βλασφημεί.

«και ψεύτης είναι και βλαστημιάρης κι όλα τα κακά τα 'χει»

**Ετυμ.** Από το: βλαστημιά (βλασφημία στην κοινή νεοελληνική).

**βλαστημοκοπό** (ρήμ.): λέω συνεχώς βλάσφημα λόγια, λέω σωρεία βλασφημιών.

«ολημέρα βλαστημοκοπά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βλάσφημος + κοπό.

**βλαστολογώ\*** (ρήμ.): συλλέγω βλαστούς, κόβω βλαστούς.

«βλαστολογώ τ'αμπέλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βλαστός + λέγω (> -λογώ), με την έννοια του συλλέγω.

**βλαστοσύρνω** (ρήμ.): αναπτύσσω μακρύ βλαστό (λέγεται για δένδρα, λουλούδια και φυτά).

«βλαστοσύρνουνε οι φασουλιές και δε δα κάμουνε φασούλια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βλαστός + σέρνω < σύρνω (λαϊκότροπος τύπος του σέρνω).

**βλάφτω, -ομαι** (ρήμ.): ζημιώνω, βλάπτω στην κοινή νεοελληνική. Στην παθητική φωνή εκτός του ζημιώνομαι σημαίνει (επί γυναικών) εμφανίζω σημάδια εγκυμοσύνης, τα λεγόμενα *βλαψίδια* (βλ. λέξη).

«μα ετσά που τα λογαριάζεις, βλάφτομαι 'γω»

«φαίνεται πως είναι αγαστρωμένη και βλάφτεται»

**Ετυμ.** Από το: βλάπτω, με την τροπή του -π- σε -φ-.

**βλάβη** (η) (ουσ.): ζημιά.

«ίντα βλάβη σου 'καμα κοντό, πως ήκοψα ένα τσαμπί σταφύλι από τ'αμπέλι σου;»

**Ετυμ.** Από το: βλάπτω (βλ. βλάφτω), αόριστος: έβλαψα.

**βλαψίδι** (το) (ουσ.): σωματική αντίδραση που χαρακτηρίζει την έναρξη της εγκυμοσύνης (π.χ. εμετός, ζαλάδα, λιγούρα για κάποιο φαγητό κτλ.)

«κακά βλαψίδια έχει τ'αγάστρι τσης»

**Ετυμ.** Από το: βλάπτω (βλ. βλάφτω).

**βλεπάτορας** (ο) (ουσ.): επιτηρητής, επόπτης, αυτός που επιβλέπει κάτι.

«βλεπάτορα τονε διορίσανε»

«βλεπάτορα δα σε βάλω εδά, μωρέ, γύρευγε τη δουλειά σου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βλέπω (με την έννοια του επιβλέπω) / θέμα: βλεπ- + παραγ. τέρμα: -άτορας.

**βλεπητά** (συνήθως **βλεπητά-βλεπητά**) (τροπ. επίρρ.): προσεκτικά-προσεκτικά.

«βλεπητά-βλεπητά προπάθιε, γιατί 'σαι αμάθητος στο κακόβολο»

**Ετυμ.** Από το: βλέπ-ω + παραγ. τέρμα: -ητός (ουδέτερο πληθυντ. του: βλεπητός).

**βλεπίζω, -ομαι** (ρήμ.): α) ενεργ. παραφυλάω, β) παθ. προσέχω, φυλάγομαι.

«βλεπίζομαι από τσ'αγκάθες»

«βλεπίσου να μη γρεμιστείς αποτά απόυ περνάς»

**Ετυμ.** Από το: βλέπω (με την έννοια του προσέχω) / θέμα: βλεπ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**βλεπιό** (το) (ουσ.): προσοχή / προσεχτικά ως επίρρημα.

«με το βλεπιό κατέβαινε να μη τσουρλήσεις»

**Ετυμ.** Από το: βλέπω (αρχαιοελληνική λέξη).

**βλέπιση** (η) (ουσ.): προσοχή, επιμέλεια, παρακολούθηση, επιτήρηση.

«βλέπιση θέλει κειονά το πέρασμα, γιατί 'ναι επικίνδυνο»

**Ετυμ.** Από το: βλεπίζω / θέμα: βλέπ- + παραγ. τέρμα: -ιση.

**βλέπω \***, -ομαι (ρήμ.): α) ενεργ.: κοιτάζω, θωρώ, παρατηρώ, β) παθητ.: προστατεύω τον εαυτό μου, προσέχω, προφυλάσσομαι.

«βλέπεις ή δε βλέπεις καλά;»

«βλέπε πού πατείς»

«βλέπομαι 'γω, μόνο μη στενοχωράσαι»

«βλέπομαι απόυ τσι κακοτοπιές»

«βλέπου να μη σου κάτσει κιανείς ακούτσακας αποτά απόυ πας»

**Ετυμ.** Το βλέπω (δωρικό: γλέπω) είναι αρχαιοελληνική λέξη. Το βλέπομαι, με τη σημασία του προσέχω, αποτελεί διαλεκτολογικό στοιχείο.

**βλογώ, -ούμαι** (ρήμ.): ευλογώ στην κοινή νεοελληνική. Χρησιμοποιείται, συνή-

θως, στην περίπτωση τέλεσης γάμου αλλά και σε άλλες περιπτώσεις ευλογίας από ιερωμένους.

«να τονε βλογήσει ο θεός, να κάμει προκοπή»

«μετά τη λειτουργιά δα βλογήσει ο παπάς τσ'άρτους»

«...και βάλε και στο-γ-κόρφο σου τρία φλουργιά χρυσάφι / το 'να να δώσεις του γαμπρού και τ'άλλο δώσ'τση νύφης / και τ'άλλο δώσε του παπά που θε να τσι βλογήσει...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι).

**Ετυμ.** Μετατροπή του ευλογώ σε: βλογώ με βάση την προφορά του. Σε ορισμένες περιπτώσεις αποβάλλεται το -γ- (βλ. παραδείγματα). Η αποβολή του -γ- ισχύει και για τα παράγωγα του ρήματος αυτού.

**βλόηση** (η) (ουσ.): η πράξη της ευλογίας / το μυστήριο του γάμου.

«δα πάμε στη βλόηση»

**Ετυμ.** Από το: βλογώ (βλ. λέξη).

**βλοητικός** (ο) (ουσ.): ο άρτος που παίρνει πίσω ο προσφέρων την αρτοκλασία μετά τη σχετική ευλογία της από τον ιερέα. Βλοητικά λέγονται, ενίοτε, και τα χρήματα που δίνονται σε ιερείς για την τέλεση θείων μυστηρίων.

«κόψε το βλοητικό, να πας του συντέκνου τον εμισό»

«Να πάρει ο παπάς τα βλοητικά και στου διαόλου τση μάνας τ'αντρόννο.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: βλογώ (βλ. λέξη).

**βλοητό** (το) (ουσ.): δερματική ασθένεια (λοιμώξη) του προσώπου. Εμφανίζεται κοντά στα βλέφαρα ή στη μύτη. Η

επιστημονική της ονομασία είναι «υποτροπιάζον ερυσίπελας προσώπου»  
 «βλοητό ήβγαλε στη μύτη»  
**Ετυμ.** Από το: ευλογία (= δερματική ασθένεια).

**βλοητός** (λέγεται συνήθως μαζί με το: Θεός) (επίθ.): ευλογημένος. Χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει το ξεκίνημα μιας εργασίας.  
 «ούτε βλοητός ο Θεός δεν επροκάμαμε να πούμε και εντάκαρε ο καιρός»  
**Ετυμ.** Από το: βλογώ > βλοητός > βλοητός.

**βλυχάδα** (η) (ουσ.): υφάλμυρη γεύση (έτσι αποκαλούσαν, συνήθως, και την πηγή που βγάνει βλυχύ νερό).  
 «βλυχάδα βγάνει το νερό»  
**Ετυμ.** Από το: βλυχός (βλ. λέξη).

**βλυχός, -ιά, -ιό και βλυχύς, -ιά, -ύ** (επίθ.): υφάλμυρος.  
 «βλυχό 'ναι το νερό τση γεώτρησης»  
**Ετυμ.** Από το: γλυφός (= υφάλμυρος).

**βόθονας** (ο) (ουσ.): μεγάλος λάκκος.  
 «ολόκληρο βόθονα ήκαμε για να φυτέψει μνια μηλιά»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βόθυνος (= όρυγμα).

**βολά** (η) (ουσ.): φορά.  
 «επήα μνια βολά στη Χώρα να πουσουνίσω κι ήχασα τα λεφτά μου»  
 «μνια βολά κι ένα-γ-καιρό»  
 «η άλλη βολά το 'χει» (απειλή).  
**Ετυμ.** Από τη λέξη: φορά (> βολά), με την τροπή των -φ- σε -β- και -ρ- σε -λ-. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το: βολή (με την έννοια της επαναλαμβανόμενης ρίψης (εκ του βάλλω) (π.χ. βολή ζαριών).

**βολατζάρω και βολατζέρνω** (ρήμ.): κάνω περίπατο, πηγαίνω βόλτα.  
 «πού βολατζέρνεις όλη μέρα;»  
**Ετυμ.** Από το ιταλικό: volteggiare (= στριφογυρίζω).

**βολεί** (τрит. ρήμ.): έχω την ευχέρεια, έχω τη δυνατότητα, είμαι ελεύθερος από υποχρεώσεις.  
 «άσε με εδά, γιατί δε μου βολεί κι έλα ταχυτέρου να μου πεις ίντα θες»  
 «εδά που μου βολεί ήρθα να σε δω»  
**Ετυμ.** Από τη ρίζα του ρήματος: βολεύω (βλ. λέξη).

**βολεματίζω** (ρήμ.): ανεβαίνω ανηφορικό δρόμο, φτάνω στο τέλος του ανήφορου.  
 «εγανάκτησα να βολεματίσω»  
**Ετυμ.** Από το: ανεβόλεμα (βλ. λέξη) > ανεβολεματίζω, με την αποκοπή του ανε-

**βολετό** (το) (ουσ.): δυνατό, μπορετό, εύκολο.  
 «βολετό είναι το πράμα και δα τα καταφέρουμε»  
**Ετυμ.** Από το: βολεύω (κρητ. βολεύγω).

**βολεύγω, -ομαι** (ρήμ.): τακτοποιώ, καταφέρνω, ρυθμίζω / παθ.: διευκολύνομαι.  
 «λέω μπα το βολέψω»  
 «δα τα βολέψομε θέλει, όπως μπορούμε»  
 «δε με βολεύγει εκεία που 'βαλες τα πράματα»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ευβολεύω (εκ του: εύβολος = εύστοχος, πετυχημένος, καλότυχος).

**βολή\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη έννοια της ρίψης με όπλο, η λέξη βολή χρησιμοποιείται στη λασθιωτική ντοπιολαλιά και με την έννοια της άνεσης, της ευκολίας.

«στο σπίτι μου έχω τη βολή μου»

**Ετυμ.** Η λέξη: βολή παράγεται από το: βάλλω. Η σημασία της, όμως, ως παράγωγο του βάλλω, δεν συμφωνεί μ' αυτήν την οποία έχει συνήθως στη διάλεκτο της Κρήτης. Ίσως σχετίζεται περισσότερο με το ρήμα: βολεύω, -ομαι.

**βολίζω** (ρήμ.): περνά μέσα από το βολίστη (κόσκινο με μεγάλες οπές) δημητριακά ή όσπρια ή αλωνισμένα σιτηρά. «βόλισε τσι κοντύλους, να πέσει ο καρπός από 'χουνε»

**Ετυμ.** Από το: βολίς (εκ του βάλλω = ρίπτω). Αλλά και στην περίπτωση αυτή ανακύπτει το ίδιο πρόβλημα μ' αυτό που αναφέρθηκε στο λήμμα βολή. Το βολίζω έχει σχέση περισσότερο με το κοσκινίζω με το βολίστη, παρά με το βάλλω. Άρα η ετυμολογία του είναι ζητούμενη.

**βόλισμα** (η) (ουσ.): η ενέργεια του βολίζειν (βλ. προηγούμενη λέξη).

**Ετυμ.** Από το: βολίζω.

**βολίστης** (ο) (ουσ.): κόσκινο με μεγάλες στρογγυλές τρύπες, απαραίτητο εργαλείο των παλαιών αγροτών. Το χρησιμοποιούσαν για να ξεχωρίζουν καρπούς (π.χ. κουκιά, ρεβίθια κτλ.) από χοντρά άχυρα (κοντύλους) ή άλλα μεγάλα αντικείμενα.

«φέρε το βολίστη να βολίσουμε τα κουκιά»

**Ετυμ.** Από το: βολίζω.

**βόλιτα** (η) (ουσ.): στροφή δρόμου / επόμενη φορά / περίπατος.

«βόλιτες κάνει η στράτα αποπάνω από την Αγιά Πελαγιά»

«την άλλη βόλιτα να 'χεις το νου σου να μη-ν-τη ξαναπάθεις»

«έλα να πάμε μια βόλιτα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: volta (= στροφή, σειρά, φορά).

**βολοδέρνω\*** (παλιά γραφή: **βωλοδέρνω**) (ρήμ.):

κτυπά βόλους / χρησιμοποιείται κυρίως με μεταφορική σημασία: βασανίζομαι, περιπλανούμαι.

«ολημέρα βολοδέρνω στα χωράφια και μούτε φαΐ δεν ήφαγα»

**Ετυμ.** Κατά τον Τριανταφυλλίδη, προέρχεται από τα σλαβικά: vol (= βόδι) και der (= γδέρνω). Κατά τον Μπαμπινιώτη από τα: βώλος + δέρνω (κτυπά, βόλους), άποψη που θεωρούμε ορθότερη. Η παλαιότερη γραφή της λέξης: βώλος δικαιολογεί τη γραφή του ρήματος και με -ω-. Το τελευταίο ισχύει και για τις υπόλοιπες λέξεις με α' συνθετικό το: βό(ω)λος (βώλος: ομηρική λέξη που σημαίνει μικρός όγκος χώματος).

**βολοκόπος\*** (παλιά γραφή: **βωλοκόπος**) (ο) (ουσ.): είδος σκαπάνης με πεπλατυσμένο το εμπρόσθιο μέρος και ισχυρό οπίσθιο, κατάλληλο για θραύση βόλων.

«πιάσε το βολοκόπο να σπάσεις τσι βόλους»

**Ετυμ.** Από το βολοκοπά (βλ. λέξη).

**βολοκοπώ\*** (παλιά γραφή: **βωλοκοπώ**) (ρήμ.): σπάζω βόλους με το βολοκόπο.

«βάλε το βολοκόπο στη στέρνα να πρηστεί το στελιάρι να μη ξεστελιώνει, όντα σπας τσι βόλους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βό/ωλος + κοπά.

**βολοσύρνω** (παλιά γραφή: **βωλοσύρνω**) (ρήμ.): ισοπεδώνω καλλιεργημένο χωράφι με το βολόσυρο. Αλωνίζω τα σπαρτά με το βολόσυρο (βλ. λέξη).

«βολοσύρνω το χωράφι»

«βολοσύρνω το σπαρμένο στ'αλώνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βόλος + σύρω (σύρνω λαϊκότερη μορφή του: σέρνω).

**βολοσυρόπετρα** (παλιά γραφή: **βωλοσυρόπετρα**) (η) (ουσ.): μακρόστενη κοφτερή πέτρα που έμπαινε μαζί με άλλες στο κάτω μέρος του βολόσυρου, τον οποίο χρησιμοποιούσαν κατά το παρελθόν στο αλώνισμα, για να κόβουν τα στάχυα.

«εβγήκανε πολλές βολοσυρόπετρες από το βολόσυρο και δε-γ-κόβγει το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Από τα: βολόσυρος + πέτρα.

**βολόσυρος** (παλιά γραφή: **βωλόσυρος**) (ο) (ουσ.): γεωργικό εργαλείο δύο τύπων. Ο ένας, ο οποίος χρησιμοποιόταν για την ισοπέδωση των αγρών μετά το όργωμα ή το φύτεμα, ήταν μια μακρόστενη σανίδα, με εγκοπή στη μέση για την προσάρτηση του ελκυστήρα, τον οποίο έσυραν τα βόδια ή το μουλάρι ή ο γάιδαρος. Για την αύξηση του βάρους του βολόσυρου οι γεωργοί ανέβαιναν πάνω σ' αυτόν ή τον φόρτωναν με βαριές πέτρες. Ο άλλος τύπος ήταν δύο συνδεδεμένες πλατιές σανίδες με πλατύτερο το οπίσθιο μέρος και κυρτωμένο προς τα άνω το εμπρόσθιο, οι οποίες έφεραν λαβή στο επάνω μέρος, για να προσαρτώνται στον ελκυστήρα. Από το κάτω μέρος είχαν κοφτερές επιμήκεις πέτρες (τσακμακόπετρες ή βολοσυρόπετρες) ή σιδερένια σαρακάκια (πριόνια) που χρησιμοποιούνταν για το κόψιμο των σταχυών των σιτηρών ή των βλαστών άλλων καρπών κατά το αλώνισμα (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Από το: βολοσύρνω (βλ. λέξη).

**βολοσυρτός, -ή, -ό** (παλιά γραφή: **βωλοσυρτός, -ή, -ό**) (επίθ.): συρτός /

αυτός που σύρεται είτε παρά τη θέλησή του είτε λόγω αδυναμίας μετακίνησής του.

«βολοσυρτό τον ήφερα»

**Ετυμ.** Από το: βολοσύρνω (βλ. λέξη).

**βόρδος** (ο) (ουσ.): ζωηρό παιδί (με κακή έννοια) / ανάγωγος.

«ξάνοιγε τσι βόρδους σου κι άσε τα δικά μου κοπέλια ήσυχα»

«εμόλαρε τσι βόρδους τσης στη μάνα τσης κι ήφυγε στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το: βόρδων, βλ. προηγούμενο.

**βορδωνάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που οδηγεί το μουλάρι, το οποίο γυρνά τις πέτρες στη φάμπρικα για το άλεσμα των ελιών / μουλαράς.

«βορδωνάρης δουλεύει στη φάμπρικα ο άντρας τσης»

**Ετυμ.** Από τη λέξη της ελληνιστικής κοινής γλώσσας: βουρδωνάριος < εκ του αρχαιοελληνικού: βορδών / βόρδων (= μουλάρι), λατινικά: burdo (= μουλάρι).

**βορνό** (το) (ουσ.): το βόρειο μέρος, το μέρος, όπου φυσά βοριάς και κάνει, συνήθως, κρύο το χειμώνα και δροσιά το καλοκαίρι.

«ατά στο βορνό απού κάθεσαι δα ποθι-άσεις»

**Ετυμ.** Από το: βόρειος > βορινός, -ό > βορνό, με την αποκοπή του -ι-.

**βορόσκιο** (το) (ουσ.): μακρύ κοίλο ξύλο που τοποθετούνταν στον ανηφορά (βλ. λέξη) του τζακιού από την πλευρά του ανέμου, για να δημιουργείται υπήνεμο μέρος που διευκολύνει την έξοδο του καπνού και εμποδίζει την πτώση της βροχής μέσα στο σπίτι. Συχνά, οι παλιοί χωρικοί ανέβαιναν στις στέγες των σπι-



τιών (τα δώματα, όπως τα έλεγαν) και γύριζαν το βορόσκιο ανάλογα με την κατεύθυνση του ανέμου.

«ανέβα, μπρε, να γυρίσεις το βορόσκιο ανατολικά, γιατί ήλλαξε ο αέρας και δε βγαίνει ο καπνός»

**Ετυμ.** Από τα: βοριάς + ασκί εκ του ασκιά, του οποίου το αρχικό -α- τρέπεται σε -ο-, ελκόμενο από -ο- του βοριά.

**βοσκαρά** (η) (ουσ.): το φυτρωμένο πράσινο χόρτο που χρησιμεύει ως τροφή σε φυτοφάγα ζώα / βόσκιση ζώων / βοσκότοπος.

«πήγαινε τσ'αίγες στη-γ-Κεφάλια από 'χει βοσκαρά να φάνε»

«άμε τα οζά στη βοσκαρά»

**Ετυμ.** Από το: βόσκω.

**βοσκαρουδάκι** (το) (ουσ.): ο μικρός βοσκός, ο νεαρός βοσκός.

«βοσκαρουδάκι αμούστακο στα όρη μαθημένο»

**Ετυμ.** Από το: βοσκός > βοσκάρης (υποκοριστικό: βοσκαρουδάκι).

**βοσκίζω** (ρήμ.): οδηγώ τα ζώα στη βοσκή, εποπτεύω τα ζώα που τρώνε χορτάρι, βόσκω στην κοινή νεοελληνική / μεταφορικά: τριγυρίζω αμέριμος.

«πήγαινε να βοσκίσεις τσ'αίγες στο Ρίζωμα» (τοποθεσία)

«πού δα βοσκίζεις σήμερα;»

**Ετυμ.** Από το: βοσκός (αρχαιοελληνική λέξη) / θέμα: βοσκ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**βόσκισσα** (η) (ουσ.): η γυναίκα βοσκός ή η σύζυγος του βοσκού.

«μνια βόσκισσα τού κάνανε μπροξενιά»

**Ετυμ.** Από το: βοσκός.

**βοσκός\***(ο) (ουσ.): αυτός που βόσκει ζώα. Ανάλογα με το είδος των ζώων που

βόσκει κάποιος παίρνει διάφορα ονόματα, όπως: γιδοβοσκός, αρνοβοσκός, ριφοβοσκός, εγγαλοβοσκός, στειροβοσκός, γελαδοβοσκός κτλ.

«για γιδοβοσκό το 'χω το κοπέλι στη μάντρα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (πιθανή σχέση με τη ρίζα του: βους, -οός > βόδι).

**βότυρος** (ο) (ουσ.): βούτυρος.

«βάλε βότυρο στα μακαρούνια να νοστιμίσουνε»

**Ετυμ.** Από το: βούτυρος, με την τροπή της διφθόγγου -ου σε -ο. Προκύπτει, πιθανόν, από τη σύνθεση των λέξεων: βους (βο-ός) + τυρός.

**βουδέα** (η) (ουσ.): μονάδα μέτρησης επιφάνειας εδάφους που χρησιμοποιήθηκε από τους Ενετούς κατά τον τεμαχισμό του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου σε μεγάλα ορθογώνια παραλληλόγραμμα. Για το διαχωρισμό τους τοποθετούνταν πέτρινες στήλες.

**βούι** (το) (ουσ.): βόδι / μεταφορικά: βούγια αποκαλούνται ειρωνικά και οι άνθρωποι που σκοντάφτουν καθώς βαδίζουν και πέφτουν ή κάνουν άλλες αδέξιες κινήσεις ή χοντρά λάθη ή είναι, γενικά, χαμηλού νοητικού επιπέδου.

«φύγε να μη σε κουτουλήσει το βούι»

«σελάτο βούι αγόραζε και γάιδαρο καμπούρη, γυναίκα λιανοκάματη και χοίρο μακρομούρη» (λαϊκή σύσταση)

«πέντε βούγια δυο μουσκάρια» (λαϊκή φράση)

«να βούι να»

**Ετυμ.** Από το: αρχαιοελληνικό: βους, -οός > υποκ. βοίδιον > βόδι > βόι > βούι (με σίγαση του -δ- και την τροπή του -ο- σε -ου-)

**βούδαρος** (ο), **βουιδάρα** (η) (ουσι-αστικ. επίθ.): μεγάλο βόδι (επί ανθρώπων), ανόητος / βλάκας.

«πού τσι λαλείς να τσι πας ετούτεσάς τσι βουιδάρες;»

«βουίδαρος είσαι και σε γελάσανε»

«σα-ν-τη βουιδάρα, την ήπαθα»

**Ετυμ.** Από το: βούι < βούδι / θέμα: βουίδ- + παραγ. τέρμα: -αρος, -άρα.

**βουιδομάτης, -α** (επίθ.): βοϊδομάτης, αυτός που έχει μεγάλα μάτια, όπως το βόδι.

«βουιδομάτης είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βούι < βούδι (βουιδ- + ο) + μάτι.

**βουκέντρι** (το) (ουσ.): ξύλινο κοντάρι με σουβλερή άκρη, το οποίο χρησίμευε για το νυμάτισμα (κέντρισμα) των ζώων, ιδιαίτερα των βοδιών και των γαϊδουριών, για να κινούνται ταχύτερα.

«το βουκέντρι μη-γ-ξεχάσεις να πάρεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βούι + κεντρί.

**βούκινο\***(το) (ουσ.): σάλπιγγα / μεταφορικά: η ευρεία γνωστοποίηση μιας είδησης, μιας κατάστασης, ενός μυστικού.

«ήπαιζε ο δραγάτης το βούκινο από τσι Πλακούρες» (τοποθεσία)

«παίξε το βούκινο τ'αμαζού να φύγουνε οι-γι-αθρώποι από τη μέση»

«βούκινο το 'καμε στο χωργιό πως του μπροξενεύγουνε κεινιά τη-γ-κοπελιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βυκάνη (= σάλπιγγα), λατινικό: bucina (= σάλπιγγα).

**βουκολιάς** (ο) (ουσ.): μέρος, όπου έρχιγαν κατά το παρελθόν τα κόπρανά των ζώων ή άλλα άχρηστα είδη. Στους βουκολιάδες οι παλαιοί Λασιθιώτες έδε-ναν και τα μεγάλα ζώα (βόδια, γαϊδού-

ρια κτλ.) κατά τη διάρκεια του θέρους, όταν δεν τα απασχολούσαν στις εργασίες τους. Οι παλαιοί κάτοικοι του Οροπεδίου αποπατούσαν, συχνά, στους βουκολιάδες, αφού δεν υπήρχαν τουαλέτες. Τα απορρίμματα των βουκολιάδων σάπιζαν και μεταβάλλονταν σε κοπριά, η οποία χρησίμευσε, ως εξαίρετο φυσικό λίπασμα, στην καλλιέργεια πατατών ή άλλων κηπευτικών ή στη λίπανση καρποφόρων δένδρων. Για τη βελτίωση της κοπριάς, οι βουκολιάδες σκάβονταν μια δυο φορές το χρόνο. Το σκάψιμό τους ήταν έργο κυρίως των παιδιών, όταν τέλειωναν το σχολείο. Οι κοπριές μεταφέρονταν στα χωράφια με τους γαϊδάρους, στους οποίους οι ιδιοκτήτες τους φόρτωναν δύο μεγάλα σακιά, ή με κάρα και αργότερα με φορτηγά αυτοκίνητα.

«όντα σκολάσετε αφού το σκολειό να πάτε να σκάψετε το βουκολιά»

«παράσυρε τα οζά και ρίξε τσι βουτσές τως στο βουκολιά»

**Ετυμ.** Από το ομηρικό: βουκολίη (= αγέλη ζώων).

**βουκολική** (η) (ουσ.): η ενασχόληση με τη βοσκή των ζώων, το επάγγελμα του βοσκού.

«ήφηκε τα γράμματα κι ήπιασε τη βουκολική»

**Ετυμ.** Από το: βουκόλος (βλ. λέξη).

**βούκολος** (ο), **βουκόλισσα** (η) (ουσ.): ο βοσκός / η βόσκισσα (βουκόλος στην κοινή νεοελληνική).

«βούκολο δα σε κάμω»

«πού επήανε οι βουκόλισσες τα οζά;»

**Ετυμ.** Από το αρχαίο ελληνικό: βούκολος (= βοσκός αγέλης). Σύνθετο από τα βους + κόλος (κατ' αναλογία, σημασιολογικά, προς τα: αιπόλος (= γιδοβο-

σκός), οιοπόλος (= βοσκός προβάτων), πόλος εκ του πέλω (= κινούμαι πέριξ).

**βούλακας** (ο) (ουσ.): μεγάλος λάκκος, κοίλωμα εδάφους.

«τα χωράφια στο βούλακα δε-γ-κάνουνε πράμα»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του ρήματος: βουλιάζω < βολίζω.

**βουλή** (η) (ουσ.): γνώμη, σύσταση, άποψη, απόφαση.

«α δε σου πάρω βουλή, δε-ν-το κάνω»

«Βουλή γονέω-ν-έπαιρνε και στο βουνό ανέβαινε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**βούλισμα** (το) (ουσ.): βύθισμα, βούλιαγμα στην κοινή νεοελληνική.

«στο βούλισμα του χωραφιού στερνιάζει νερό»

**Ετυμ.** Από το: βουλίζω < βολίζω.

**βουλισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βουλιαγμένος.

«βουλισμένος τόπος»

**Ετυμ.** Από το: βουλίζω < βολίζω.

**βούλομαι\*** (ρήμ.): σκέφτομαι, έχω πρόθεση / θέλω.

«όντε τον είδα ομπρός μου εβουλήθηκα να του χυθώ να του βγάλω τα μάτια»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**βουλοπλέω** (ρήμ.): ίσα-ίσα που συγκατατούμαι στην επιφάνεια του νερού / μεταφορικά: μόλις και μετά βίας επιτυγχάνω κάτι / δυσκολεύομαι να τα βγάλω πέρα.

«ερώτηση: ίντα κάνεις, πώς πάνε οι δουλειές σου; απάντηση: βουλοπλέω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ρήματα: βουλώ + πλέω.

**βουλώ** (ρήμ.): βουλιάζω στην κοινή νεοελληνική.

«εβούλησε το παπόρι»

«βουλά το χώμα εκείά απού πατείς»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ελληνικό: βουλίζω / βολίζω > βουλιάζω > βουλώ.

**βουρ\*** (προτάσσεται διαφόρων λέξεων): εμπρός, κτύπα, πέσε με τα μούτρα σε κάτι.

«βουρ στ'αμύδαλα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: vur (= χτύπησε).

**βουρβούλα** (η) (ουσ.): μεγάλη ποσότητα ρινικών εκκρίσεων (μύξες).

«βγάλε τσι βουρβούλες σου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποιητή λέξη από την αναρρόφηση των εκκριμάτων της μύτης.

**βούρβουλα** (τα) (ουσ.): ακαθαρσίες, απορρίμματα.

«ίντα βούρβουλα έχεις επαέ ανεμαζωμένα;»

**Ετυμ.** Από τη λέξη βουρβούλα, με αναβιβασμό του τόνου.

**βουρβούλακας\*** (ο) (ουσ.): ο μυξιάρης (στο ιδίωμα του Λασιθίου δεν υπάρχει το βουρβούλακας που αναφέρεται σε νεοελληνικά λεξικά).

«φύγε από παέ, βουρβούλακα»

**Ετυμ.** Από το: βουρβούλα (βλ. λέξη). Η συσχέτιση της λέξης αυτής με τον όρο: βρυκόλακας ή βρικόλακας, που γίνεται σε ορισμένα λεξικά, είναι αμφισβητήσιμη, λόγω αναντιστοιχίας των σημασιών τους.

**βουρβουλακώ** (ρήμ.): κάνω βουρ-βουρ με νερό στο στόμα ή φυσώντας με ένα καλαμάκι μέσα σε υγρά ή διοχετεύοντας, με άλλο τρόπο, αέριο σ' αυτά. Το ρήμα

χρησιμοποιείται και για την υποδήλωση του θορύβου που κάνει το μουσκεμένο χρώμα, όταν πατιέται.

«ανε διψάς πιες νερό από το-γ-κουνενό και σταμάτα να βουρβουλακάς»

«ήβρεξε τόσονά πολύ από βουρβουλακούνε τα χωράφια, όντα τα πατήσεις»

«ρίξε τσι βρούβες στο τσικάλι, το νερό βουρβουλακά»

**Ετυμ.** Από το: βουρβούλακας (βλ. λέξη).

**βουρβούλης** (ο) (ουσ.): ο γεμάτος μύξες, ο ζητιάνος.

«ο βουρβούλης, ο αδερφός σου ήρθε πάλι και μου ζήτανε παράδες»

**Ετυμ.** Από το: βουρβούλα (βλ. λέξη).

**βουρβουλιάς** (ο) (ουσ.): το πλημμυρισμένο χωράφι, χαρακτηρισμός εδαφικής περιοχής που συνήθως πλημμυρίζει. «βουρβουλιάς είναι το χωράφι από 'ναι στο-μ-ποταμό κοντά»

**Ετυμ.** Από το: βουρβούλα (βλ. λέξη).

**βουρβουλίζω** (ρήμ.): κάνω θόρυβο αναρρουφώντας τη μύτη μου / μεταφορικά: συχνάζω κάπου, παραστέκομαι. «βουρβουλίζεις και ξαναβουρβουλίζεις, κρυγιάδα 'ρπαζες μου φαίνεται»

«όλο κεια βουρβουλίζει»

**Ετυμ.** Από το: βουρβούλα (βλ. λέξη).

**βούργια** (η) (ουσ.): μεγάλο σακούλι, κρητικό υφαντό σακίδιο, κυνηγετικό σακίδιο.

«βάλε τσ'άρτους στη βούργια να τσι πάμε στην εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: βούλγια (λατινικά: vulga ή bulga (= πήρα, θυλάκιο), με την τροπή του -λ- σε -ρ-).

**βουρργιάλι και βουρργίδι** (το) (ουσ.): μικρή βούργια.

«βάλε στο βουρργιάλι σου ό,τι δα σου χρειαστεί στη στράτα»

**Ετυμ.** Από το: βούργια (υποκοριστικά).

**βουρίδι** (επ. θέσ. τροπ. επίρρ.): κάθυγρος, ολόβρεκτος, μούσκεμα.

«βουρίδι εγίνηκα ίσαμε να 'ρθω από τ'αχίρι»

«ετσίρανε η σωλήνα τα νερά και μ'έκαμε βουρίδι»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**βουρκιάζω** (ρήμ.): αναπτύσσω βούρκα / αδρανώ / μεταφορικά: περιπίπτω σε ανηθικότητα.

«εβούρκιασε το νερό στο-γ-κόλυμπο»

«εβούρκιασα να κάθομαι»

«τη-γ-κακή στράτα επήρανε κι εβουρκιάσανε»

**Ετυμ.** Από το: βούρκος (βλ. λέξη).

**βούρκος\*** (ο) (ουσ.): στάσιμο βρόμικο νερό, ανακατεμένο με λάσπες και βούρλα / μεταφορικά: ανηθικότητα.

«βούρκα είναι γεμάτο το νερό και δε-ν-το πίνουνε μούτε τα οζά»

«εγέμισε βούρκα η στέρνα»

«στο βούρκο είναι κυλισμένοι»

**Ετυμ.** Από το αλβανικό: vrug. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από τη ρίζα της λέξης: βρύξ, βρυχός, εξ ου το μεσαιωνικό: βούρκος και βούρκα.

**βουρλιά** (η) (ουσ.): χοντρό χειροποίητο σχοινί από κοπανισμένα βούρλα όχι ιδιαίτερα δυνατό.

«σύρε με τη βουρλιά τη γαζοντενέκα από το πηγάιδι»

**Ετυμ.** Από το: βούρλο (αρχαιοελληνικό: βρούλον, με μετάθεση του -ρ-).

**βουρλίδι** (το) (ουσ.): η μικρή βουρλιά. «δέσε το με το βουρλίδι»

**Ετυμ.** Από το: βουρλιά (υποκοριστικό).

**βουρλοπαρασύρα** (η) (ουσ.): σκούπα καμωμένη από ώριμους βλαστούς βούρλων. Χρησιμοποιούνταν συχνά, κατά το παρελθόν, στο αλώνισμα για την απομάκρυνση άχυρων ή άλλων αντικειμένων από το σωρό των καρπών που δημιουργούνταν με το λίχνισμα ή για το καθάρισμα του αλωνιού.

«πιάσε τη βουρλοπαρασύρα να καθαρίσσεις τ'αλώνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βούρλα + παρασύρα (βλ. λέξη).

**βουρώνω** (ρήμ.): γίνομαι μούσκεμα, γίνομαι βουρίδι, σειρώνω νερά.

«όλα μου τα ρούχα εβουρώσανε»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**βουτακιά** (η) (ουσ.): βουτιά.

«ήπαιξε μνια βουτακιά και επήε στο-μπάτο»

**Ετυμ.** Από το: βουτακώ (βλ. λέξη).

**βουτακώ** (ρήμ.): μπαίνω και βγαίνω στο νερό ή τσαλαπατώ στις λάσπες.

«ίντα βουτακάς στα νερά και γίνηκες ολόγρος;»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: butta (= κάδος, βαρέλι).

**βουτσά** (η) (ουσ.): κόπρανο βοδιών.

«να βγάλετε τσι βουτσές τω βουγιώ από τ'αχίρι»

«γεμάτες βουτσές είναι οι στράτες»

«μάζωξε τσι ξερές βουτσές από τσι καλαμιές να τσ'ανάψομε να κάμομε πατάτες οφτές»

**Ετυμ.** Αβέβαιη. (Το βουτσί (εκ του βυτίου) –πληθυντικός βουτσιά– σημαίνει βαρέλι, όρος που δεν συμφωνεί σημασιολογικά με τη λέξη: βουτσά). Πιθα-

νόν προέρχεται από το: βους > βουδιά > βουτσά.

**βουτσιδιά** (η) (ουσ.): οσμή από κόπρανα βοδιών.

«βουτσιδιά μυρίζει το σπίτι ως μπεις»

**Ετυμ.** Από το: βουτσά.

**βουτσολόγος** (ο), **βουτσολόισσα** (η)

(ουσ.): αυτός πού συλλέγει βουτσές / δοχείο περισυλλογής των κοπράνων των ζώων κατά το αλώνισμα.

«ίντα τον ήκαμες το βουτσολόγο, το γιο σου, και δε σου κλουθά στο χωράφι;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βουτσά + (-λόγος) < λέγω (με την έννοια του συλλέγω).

**βούτσος** (ο) (ουσ.): χοντροκομμένος, απρεπής, ακάθαρτος.

«ο βούτσος, ο... έχει του χοίρου τη μούρη»

«σα-ν-το βούτσο από 'ναι, μούτε ντρέπεται μούτε σιχαίνεται»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: βουτσά ή από το βουτσί (= βαρέλι) > βούτσος (= βαρελάς).

**βουτσώνω** (ρήμ.): χρίζω κάτι με βουτσιές, στρώνω βουτσιές. Οι παλιοί Λασιθιώτες βούτσωναν τα αλώνια, για να μη βγαίνει χώμα κατά το αλώνισμα και ανακατεύεται με τους καρπούς. Ενίοτε βούτσωναν και τα χωματένια δάπεδα των σπιτιών, για να τα στεγανοποιήσουν και να περιορίσουν τη σκόνη ή το πέρασμα ζωφίων.

«βούτσωσε τ'αλώνι, πριχού ρίξεις το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Από το: βουτσά.

**βραδιασμένα** (επίρρ.): κατά την ώρα του βραδιάσματος.

«βραδιασμένα ήτανε όντε-ν-εφτάζαμε στο μετόχι»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: βραδιάζει.

**βράκα\*** (η) (ουσ.): εκτός από γυναικείο εσώρουχο, σημαίνει και πλατύ ανδρικό ένδυμα από τη μέση μέχρι τα γόνατα με μεγάλες πτυχές και φουφούλα (κρητική βράκα).

«ετρύπησε τη βράκα ντου»

«βράκες εφορούσανε οι παλιοί αθρώποι»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: braca, -ae (συνήθως bracae, -arum) (= βρακία).

**βρακάς** (ο) (ουσ.): αυτός που φορεί βράκα (κρητική ενδυμασία).

«στο χωργιό ζούνε ακόμη ένα-δυο βρακάδες»

**Ετυμ.** Από το: βράκα.

**βρακοζώνη** (η) (ουσ.): η ζώνη της βράκας. Ήταν, συνήθως, μια μακρά στρουφικτή λωρίδα υφάσματος, κοκκινωπού χρώματος, η οποία τυλιγόταν στη μέση για να συγκρατεί τη βράκα των ανδρών. Η βρακοζώνη συγκρατούσε και τα μαχαίρια των κρητικών.

«εκωλόσυρνε τη βρακοζώνη ντου και επήγαινε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βράκα + ζώνη.

**βρακοζώνομαι** (ρήμ.): ζώνω τη βράκα μου.

«γλάκα να προκάμομε να φύγομε να γλυτώσομε κι απόύ ζει βρακοζώνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βράκα + ζώνομαι < ζώννυμι.

**βρακουλάς** (ο) (ουσ.): βρακοφόρος.

«ένα δυο βρακουλάδες ζούνε ακόμη στο Λασίθι»

**Ετυμ.** Από το: βράκα (κρητική βράκα).

**βρασκί** (το) (ουσ.): πήλινο πλατύστομο δοχείο με οπή στο κάτω μέρος, το οποίο

χρησίμευε για το μούσκεμα ζωοτροφών (π.χ. ρόβι, βίκος, κουκιά κτλ.).

«βάλε ρόβι στο βρασκί να το βρέξεις, να το δώσομε τω βουγιώ»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το φλασκί, με την τροπή του -φλ- σε -βρ-.

**βραστάρι\*** (το) (ουσ.): αφέφημα, βραστό.

«κάμε μου 'να βραστάρι να συνηφέρω μνιασολιά»

**Ετυμ.** Από το: βράζω > βραστός > βραστάρι (βραστ- + άρι).

**βραχαλίζω** (ρήμ.): κάνω συριγμό κατά την αναπνοή, αναπνέω σαν να ροχαλίζω. «βραχαλίζω και φαίνεται πως με πείραξ'η κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βράγχος (= βραχνάδα) > υποκορ.: βράχαλο + παρ.γ. τέρμα: -ίζω.

**βραχάλισμα** (το) (ουσ.): αναπνευστικός συριγμός.

«σαν ακούω βραχάλισμα όντε κοιμάσαι»

**Ετυμ.** Από το: βραχαλίζω.

**βράχαλο** (το) (ουσ.): συριγμός κατά την αναπνοή.

«πού εκρύωσες και έχεις τοσονά βράχαλο;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βράγχος (= βραχνάδα).

**βραχνάς\*** (ο) (ουσ.): επιάλτης / άπνοια κατά τη διάρκεια του ύπνου / σημαντική έγνοια. Οι παλιοί θεωρούσαν ότι ο βραχνάς ήταν κάποιος κακός δαίμονας που ερχόταν τη νύκτα και τους πλάκωνε. Μερικές φορές άφηνε, κατά την αντίληψή τους, μπλε αποτυπώματα (κηλίδες) στο σώμα τους.

«βραχνάς μ 'έπιασε απόψε»

«το χρέος μου 'γίνηκε βραχνάς»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική λέξη: βαρυχνάς (βαρύς + ύπνος) > βαρχνάς > βραχνάς, με μετάθεση του -ρ.

**βρεμένος, -η, -ο\*** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει βραχεί με νερό και έχει μαλακώσει.

«βρεμένος είναι ο ντάκος»

«Ο βρεμένος από βροχή δε φοβάται.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: βρέχω > βρεγμένος > βρεμένος.

**βρέξει-λιάσει** (επίρρ. έκφρ.): σημαίνει οπωσδήποτε, με κάθε τρόπο.

«βρέξει-λιάσει πρέπει να 'ρθεις»

Από τα: βρέχω και λιάζω.

**βρεσιμιά και βρεσίμι, -άκι** (το) (ουσ.): εύρημα, βρέσιμο, βρεσίδι στην κοινή νεοελληνική.

«βρεσιμιά είναι τούτονε το τσακάκι»

«Του φτωχού το βρεσιμάκι για βελόνα για καρφάκι.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: ευρίσκω > εύρεσις > βρεσ-ιμιά ή -ίμι.

**βρετίκι\*** (το) (ουσ.) συνήθως στον πληθ. **βρετίκια** (τα): χρηματική επιβράβευση ή άλλη αμοιβή εκείνου που βρίσκει κάτι και το παραδίδει στον κάτοχό του.

«να το πας το πορτοφόλι απόυ ήβρηκες εκειούνουγιά απόυ το 'χασε, να σου δώσει και τα βρετίκια»

**Ετυμ.** Από το: βρίσκω > βρετός > βρετίκι.

**βρεχουλίζει** (τρικ. ρήμ.): ψιλοβρέχει.  
«βρεχουλίζει και δε δα πάμε σήμερα στο χωράφι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: βρέχω / θέμα: βρεχ- + παραγ. τέρμα: -ουλίζω, που έχει υποκοριστική σημασία.

**βρισκόμενο** (το) (επέχ. θέσ. ουσιαστικού): Χρησιμοποιείται, συνήθως, στον ενικό αριθμό και υποδηλώνει το υπάρχον, το διαθέσιμο.

«του 'βαλα στο σακούλι τυρί, ψωμί, ελιές, λουμπούνια, ένα κομμάτι λουκάνικο, ό,τι το βρισκόμενο...»

«μαγέρεψε κάτι τις από τα βρισκόμενα και ταχυστέρου δα πάω στο-γ-κήπο και δα φέρω ό,τι έχει»

**Ετυμ.** Από το: βρίσκομαι.

**βρόμα\*** (η) (ουσ.): άσχημη μυρωδιά, βρομιά στην κοινή νεοελληνική / μεταφορικά: ανέντιμη γυναίκα / συκοφαντική διάδοση / βρισιά.

«από τη βρόμα δε μπορεί 'α σταθείς»

«κεινιά τη βρόμα ενελέχτηκες;»

«πολλή βρόμα κυκλοφορεί γι' αυτόν»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βρομώ < βρέμω. Η γραφή με -ω- είναι εσφαλμένη, διότι η βρόμα δεν έχει σχέση με το βρώμα που παράγεται από το βιβρώσκω.

**βρομοκοπώ\*** (ρήμ.): βγάζω άσχημη μυρωδιά.

«βρομοκοπά ο τόπος»

**Ετυμ.** Από τα: βρόμος + κοπώ.

**βρόμος\*** (ο) (ουσ.): άσχημη μυρωδιά / μεταφορικά: ανέντιμο πρόσωπο, απεχθής άνθρωπος.

«ίντα βρόμο τονε βγάνουνε οι σαπιμένες πατάτες;»

«φύγε, μωρέ, βρόμε από πάε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βρομώ < βρέμω (= θορυβώ, παράγω κρότο, μεσαιων.: αναδίδω δυσσομία) (βρόμος: επίθετο του θεού Διονύσου).

**βρομούσα** (η) (ουσ.): είδος φυτού που αφήνει δυσάρεστη οσμή / μικρό πράσινο έντομο (βρομοπαπαδιά) που επικάθεται

σε φυτά και απομυζά τους χυμούς τους.  
«βρομούσες εγέμισε το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: βρομώ (βλ. τη λέξη: βρόμος).

**βροντώ\*** (ρήμ.): χρησιμοποιείται με την ίδια σημασία που έχει στην κοινή νεοελληνική (π.χ. αστράφτει και βροντά). Επιπρόσθετα, όμως, σημαίνει και χρεοκοπώ, εγκαταλείπω μια προσπάθεια.

«τα βρόντηξε κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βρόντος (= κρότος της βροντής, κάθε δυνατός ήχος), υποχωρητικός σχηματισμός.

**βρούβα\*** (η) (ουσ.): οποιοδήποτε εδώδιμο άγριο χόρτο / μεταφορικά: ασυνάρτητα λόγια.

«βρούβες ήψησα»

«βρούβες λες»

«Βρούβες τρώει, βρούβες μολογά.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: βούλβα με μετάθεση του -λ- και τροπή του σε -ρ-.

**βρουβάσταχα** (τα) (ουσ.): οι βλαστοί εδώδιμων χόρτων / μεταφορικά: σαχλαμάρες, ανοησίες.

«μάζωξε τα βρουβάσταχα»

«όλο βρουβάσταχα αμολέρνει στσι κουβέντες του»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βρούβα + στάχα.

**βρουβόζουμο** (το) (ουσ.): ζωμός χόρτων, χορτόσουπα.

«βάλε μνιαολιά λάδι στο βρουβόζουμο να το πιω από 'ναι δυναμωτικό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βρούβα + ζωμός.

**βρουβOLEMΠΙΔA** (η) (ουσ.): μαχαίρι κατάλληλο για βγάλσιμο άγριων βρώσιμων χόρτων.

«βάστα και μια βρουβOLEMΠΙΔA να βγά-

λομε μερδικές μποντικίνες από έχει πολλές εκείά πάνω στσι Κατρουλάδες (τοποθεσία)»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βρούβα (βλ. λέξη) + λεπίδα > λεμπίδα.

**βρουβOΛOΓOς** (ο) **-OΙCCA** (η) (ουσ.): συλλέκτης εδώδιμων χόρτων.

«καλός βρουβOΛOΓOς είναι ο άντρας μου, όντε πορίσει φέρνει γεμάτο το σακούλι βρούβες»

**Ετυμ.** Από τα: βρούβα + λέγω (> -λόγος).

**βρουβOΛOΓOΨ** (ρήμ.): συλλέγω εδώδιμα χόρτα.

«πού βρουβOΛOΓOΨ;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βρούβα + λέγω (> -λογώ), με την έννοια του συλλέγω.

**βρουβOΛOΨMA** (το) (ουσ.): η συλλογή εδώδιμων χόρτων.

«έλα να πάμε στο βρουβOΛOΨMA»

**Ετυμ.** Από το: βρουβOΛOΓOΨ (βλ. λέξη).

**βρουβOΛOΨI** (το) (ουσ.): συλλογή εδώδιμων χόρτων.

«σα δεν έχω δουλειά, πάω στο βρουβOΛOΨI»

**Ετυμ.** Από τα: βρούβα + λέγω (> -λόι).

**βρουβOΠITa** (η) (ουσ.): χορτόπιτα.

«βράσε τη γούλα που ήφερα από το-γκήπο να κάμεις βρουβOΠITες από μ'α-ρέσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βρούβα (βλ. λέξη) + πίτα.

**βρουβOΨITO** (το) (ουσ.): δυνατός ήχος.

«βρουβOΨITO ακούεται»

**Ετυμ.** Από το: βρουχούμαι (βλ. λέξη).

**βρουβOΨIMa** (το) (ουσ.): απόηχος από δυνατό ήχο, δυνατός θόρυβος.

«βρουβOΨIMa θαρρώ πως ήκουσα»



**Ετυμ.** Από το: βρουχιέμαι.

**βρουχολογία** (τριτ. ρήμ.): φωνάζει δυνατά, διαμαρτύρεται έντονα, κάνει θόρυβο.

«ατά την ακούω και βρουχολογία όλη-ν-την ημέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βρούχος + λέγω > -λογία.

**βρούχος** (ο) (ουσ.): δυνατός διαρκής ήχος, συνεχής βοή

«ένιας βρούχος είναι το χωριό απού τσι μουγκρές τω χοιρώ απού τσι σφάζουνε για τα Χριστόγεννα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βρουχούμαι (υποχωρ. σχηματισμός).

**βρουχούμαι** (ρήμ.): κάνω έντονο συνεχή θόρυβο, προκαλώ βοή.

«βρουχάται ο ποταμός και κόβγει κεφάλια» (υψώματα).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βρυχώμαι (= τρίζω τα δόντια, μουγγρίζω επί αγρίων ζώων).

**βρόχα** (η) (ουσ.): σταγόνα.

«βρόχα δεν ήβγαλε όλο-ν-το μήνα»

«βρόχα νερό δεν επόμεινε στο σταμνί»

**Ετυμ.** Από το: βρέχω.

**βροχάρης** (ο) (επ. θέσ. επίθ.): πηγαίνει με τη λέξη καιρός: βροχάρης καιρός = βροχερός καιρός.

**Ετυμ.** Από το: βροχή / θέμα: βροχ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**βρυσίδι και βρυσάλακι** (το) (ουσ.): μικρή φυσική πηγή νερού.

«ήβρεξε πολύ κι ενοίζανε όλα τα βρυσίδια στα βουνά»

**Ετυμ.** Από το: βρύση (υποκοριστικά) < βρύω (= αναβλύζω).

**βυζανάρικο** (το) (ουσ.): το βρέφος που θηλάζει, βυζανιάρικο στην κοινή νεοελληνική.

«βυζανάρικο ειν'ακόμη το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: βυζάνω (βλ. λέξη).

**βυζάνω** (ρήμ.): θηλάζω, βυζαίνω στην κοινή νεοελληνική.

«κατέχει καλά ιντά 'ναι το σωστό· το δάχτυλο του βυζάνει ακόμη;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: βυζιον (= μαστός) / θέμα: βυζ- + παραγ. τέρμα: -άνω.

**βυζασταρά** (η) (ουσ.): μικρό πρόβατο ή κατσίκι που θηλάζει.

«η βυζασταρά είναι αμαλακό κρέας»

**Ετυμ.** Από το: βυζάνω > βυζαστός > βυζασταρά.

**βυζαστάρι** (το) (ουσ.): ό,τι και η βυζασταρά (βλ. λέξη).

---

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*βαθούλωμα, βακέτα, βαραίνω, βαρβατίλα, βαφτισιμιός, βεγγέρα, βελέντζα, βεντέτα, βερεσέ, βερεσίδα, βέρος (ως επίθ.), βίγλα, βιγλάτορας, βιγλίζω, βίζιτα, βλάμης, βλογοκομμένος, βόλι, βολτάρω, βοτάνι, βράση, βραστερός, βούλα, βυζί.*

**γαβέλι** (το) (ουσ.): χρησιμοποιείται στον πληθυντικό αριθμό, συνήθως, και σημαίνει πλαίσιο περιστροφής του σιδερένιου ανεμόμυλου.

«εσπάσανε τα γαβέλια του μύλου και δαξεραθούνε οι πατάτες από την ανυδριά»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ιταλικό: *caviglia* (= καβίλια, αστράγαλος, σφυρό).

**γάγλα** (η) (ουσ.): στροφή / κάμψη / πτυχή υφάσματος.

«γάγλες κάνει η στράτα, γιατί 'ναι ανεβόλεμα»

«εκεία από κάνει τη γάγλα η κατσούνα ήσπασε»

«γάγλες κάνει το φυστάνι σου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ζάγκλον (= δρεπάνι). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το *διάκλα* (εκ του ρήματος διακλάω, -ώ = σπάζω στα δύο), με τη τροπή του -δ- σε -γ-.

**γαγλαδίζω** (ρήμ.): κάνω γάγλες (βλ. λέξη) / πηγαίνω πέρα δώθε, κουνιέμαι δεξιά κι αριστερά και είμαι έτοιμος να πέσω.

«γαγλαδίζει το δόντι μου και θαρρώ πως δα πέσει»

**Ετυμ.** Από το: γάγλα (βλ. λέξη).

**γαγλωτός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που κάνει γάγλες (ζικ-ζάκ).

«γαγλωτή 'ναι η δαντέλα από πλέκεις»

**Ετυμ.** Από το: γάγλα (βλ. λέξη) / θέμα: γάγλ- + παραγ. τέρμα: -ωτός.

**γαζανός, -ή, -ό** (επίθ.): σκουρόχρωμος, με καφετί απόχρωση ή με ανάλογου χρώ-

ματος ραβδώσεις (π.χ. γαζανά φασόλια). «από τη μέση του κήπου και πέρα εβάλαμε γαζανά φασούλια»

«γαζανά 'ναι τα μάθια ντου»

**Ετυμ.** Από το: γάζα / θέμα: γαζ- + παραγ. τέρμα: -ανός.

**γαζέπι** (το) (ουσ.): η ασθένεια, η επιδημία.

«ήπιασέ με το γαζέπι και θαρρώ μπα με ξεβγάλει»

«γαζέπι να σε πιάσει» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: *gazap* (= οργή).

**γαζόζα** (η) (ουσ.): γκαζόζα (αεριούχο αναψυκτικό).

«φέρε μου, καβετζή, μνια γαζόζα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *gas* (= αέριο) > *gasoso* (= αεριούχο ποτό).

**γαζοντενέκα** (η) (ουσ.): τσίγκινο δοχείο σχήματος ορθογώνιου παραλληλεπίπεδου που χρησιμεύει για μεταφορά υγρών (μια γαζοντενέκα λάδι ζυγίζει 17 κιλά).

«ανέσυρνε νερό με τη γαζοντενέκα»

**Ετυμ.** Από τα: ιταλικό γαζο- (*gas*) + ντενέκα (βλ. λέξη).

**γαϊδαροφονάρα και γαιδουροφονάρα** (η) (ουσ.): δυνατή ενοχλητική φωνή που μοιάζει με αυτή του γαιδάρου.

«ίντα γαιδουροφονάρες τσ'έχεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊδαρος + φωνή (μεγεθυντ. φωνά-ρα).

**γαϊδουραγκάθα** (η) (ουσ.): είδος θάμνου με πολλά αγκάθια, γαϊδουράγκαθο στην κοινή νεοελληνική.

«τσιμπούνε οι γαϊδουραγκάθες»

**Ετυμ.** Από τα: γάιδαρως + αγκάθα (< άκανθα).

**γαϊδουργιά** (η) (ουσ.): απρέπεια, αγένεια, ανάρμοστη συμπεριφορά.

«γαϊδουργιά 'ναι να μη 'ρθει να δει το μπάριμπα ντου τόσονά καιρό αφού ήλειπε!»

**Ετυμ.** Από το: γάιδαρως (αραβικά: ga(i)-dar). Προτείνεται, ακόμη, η γραφή: γάειδαρος = ζώο που αεί δέρεται (= δέρνεται συνεχώς), η οποία δεν έχει επικρατήσει.

**γαϊδουρίζω** (ρήμ.): δείχνω αγένεια, συμπεριφέρομαι ανάρμοστα, είμαι αγνώμων.

«γαϊδουρίζει μνιαολιά ο τάδε»

**Ετυμ.** Από το: γάιδαρως > γαϊδούρι / θέμα: γαϊδουρ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**γαϊδουρογυρεύω** (ρήμ.): ψάχνω το γαϊδούρι / περιπλανώμαι, ψάχνοντας κάτι.

«Κάλλιο γαϊδουρόδενε, παρά γαϊδουρογύρευγε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊδούρι + γυρεύω (εκ του: γύρος).

**γαϊδουρόδεμα** (το) (ουσ.): χονδρό σχοινί, κατάλληλο για το δέσιμο του γαϊδάρου ή για το φόρτωμα αντικειμένων στο σαμάρι.

«σύρε το γαϊδουρόδεμα να σφίζουμε τα δεμάθια»

**Ετυμ.** Από το γαϊδουροδένω (βλ. λέξη).

**γαϊδουροδένω\*** (ρήμ.): δένω το γάιδαρω / μεταφορικά: σιγουρεύω μια υπόθεση.

(βλ. και γαϊδουρογυρεύω).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊδούρι + δένω (εκ του αρχαιοελληνικού: δέω).

**γαϊδουρόθυμος** (ο) (ουσ.): θάμνος που μοιάζει με θυμάρι.

«γεμάτος είν' ο τόπος γαϊδουρόθυμους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊδούρι + θύμος (= θυμάρι).

**γαϊδουροπνίκτης** (ο) (ουσ.): δυνατός κρύος βοριάς (τόσο κρύος που πνίγει γαϊδούρια).

«γαϊδουροπνίκτης εγύρισε και κάνει ψόφο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊδούρι + πνίγω.

**γάιτα** (η) (ουσ.): κυκλική πρόσδεση.

«κάμε δυο-τρεις γάιτες το σκοινί να δέσει καλά»

«πόσες γάιτες θέλει ακόμη η (δ)αντέλα σου;»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**γαϊτάνι\*** (το) (ουσ.): διακοσμητικό σιρίτι σε ένδυμα.

«εφόργιενε ένα γελέκο όλο γαϊτάνια»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: kaytan (= γαϊτάνι).

**γαϊτανογέλεκο** (το) (ουσ.): γιλέκο με γαϊτάνια, στοιχείο της παραδοσιακής κρητικής φορεσιάς.

«το καλό ντου γαϊτανογέλεκο το 'χω φυλαμένο στη-γ-κασέλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊτάνι (βλ. λέξη) + γιλέκο.

**γαϊτανοφρυδάτος, -η, -ο:** αυτός/ή/ό που έχει ωραία φρύδια (σαν γαϊτάνια).

«γαϊτανοφρυδάτη κοπελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαϊτάνι (βλ. λέξη) + φρύδι (από το αρχαιοελληνικό: οφρύς, -ος).

**γαλαζόπετρα\*** (η) (ουσ.): θεικός χαλκός σε κρυσταλλική μορφή, κοινώς μπλάβη πέτρα. Παλαιότερα, η μπλάβη πέτρα (γαλαζόπετρα) χρησιμοποιούνταν ευρύτατα από τους γεωργούς του Οροπεδίου Λασιθίου στην καλλιέργεια τόσο των πατατών όσο και των αμπελιών για την προστασία τους από την ασθένεια του περονόσπορου.

«*με γαλαζόπετρα εμψάσα τσι πατάτες να μη τσι πιάσει ο περονόσπορος*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαλάζιος + πέτρα.

**γαλανάδι** (το) (ουσ.): ασπράδι.

«*το γαλανάδι του μαθιού*»

«*το γαλανάδι τ'αβγού*»

**Ετυμ.** Από το: γαλανός (= αυτός που έχει ανοικτό γαλάζιο προς το άσπρο χρώμα). Το γαλανός ετυμολογείται είτε από τη λέξη: γάλα είτε από το: καλανός, εκ του: καλαΐς = είδος πολύτιμου πετρώματος, γαλανοπράσινου χρώματος.

**γαλανίζω** (ρήμ.): ασπρίζω.

«*γαλανίζουνε τ'ανέφαλα και δε δα βρέξει*»

**Ετυμ.** Από το: γαλανός (βλ. γαλανάδι).

**Γαλάτη** (κυρ. όνομ.): Γαλάτεια.

**γαλατόμος, -α, -ικο** (επίθ.): απλοχέρης, χουβαρντάς, γενναιόδωρος, γαλαντόμος στην κοινή νεοελληνική.

«*ε, το-μ-παντέρμο, γαλατόμος αφού 'ναι!*» (ειρωνεία).

**Ετυμ.** Από το ενετικό: galantomo (= κύριος) ή από το ιταλικό: galantuomo = έντιμος άνθρωπος.

**γαλατούσα** (η) (ουσ.): αυτή που παράγει γάλα / φυλακτάρι από πέτρα που δινόταν στις θηλάζουσες γυναίκες, για να έχουν άφθονο γάλα.

«*γαλατούσα προβάτα εβγήκε*»

«*μνια γαλατούσα να τση κρεμάσεις στο λαιμό, όντα γεννήσει να κατεβάσει γάλα να ταΐζει το κοπέλι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γάλα + έχω > γαλατούχα > γαλατούσα.

**γαλατοφόρος** (ο) (ουσ.): είδος πετρώματος. Πρασινωπή μαλακή πέτρα που σμιλεύεται εύκολα. Όταν σύρεται πάνω σε άλλη πέτρα ή σε τσιμέντο αφήνει άσπρα ίχνη, ιδιότητα από την οποία προέρχεται, πιθανόν, και το όνομά της. Τη βρήκαμε, παλαιότερα, ανάμεσα στις πέτρες που κατέβαζε από τα βουνά ο Χαυγιάς ποταμός και τη χρησιμοποιούσαμε για να φτιάχνουμε σε πεζούλια ή σε ταράτσες σχέδια παιχνιδιών, μιας και οι κιμωλίες ήταν τότε σπάνιο είδος (η λέξη αντιδιαστέλλεται από το: γαλατοφορούσα που υποδηλώνει γυναίκα ή θηλυκό ζώο που παράγει γάλα).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γάλα (-κτος) + φέρω (> φόρος).

**γαλέτι** (το) (ουσ.): σκεύος από αλουμίνιο ή εμαγιέ, με μακρά χειρολαβή που χρησιμεύει για μεταφορά φαγητού.

«*βάλε το φαΐ στο γαλέτι να το βαστούμε στο-γ-κάμπο*»

**Ετυμ.** Από την αρχική χρήση του ως δοχείου μεταφοράς γάλακτος.

**γαλιφίζω** (ρήμ.): καλοπιάνω, κολακεύω με ύποπτο σκοπό.

«*γαλιφίζει τονε, για να τον έχει με το μέρος τσης*»

**Ετυμ.** Από το: γαλίφης (εκ του ιταλικού: gaglioffo (= αχρείος, ανίκανος)).

**γαλομυζήθρα** (η) (ουσ.): μαλάκα και μυζήθρα μαζί (βλ. και αθότυρος)

«εμοιραστήκανε τη γαλομυζήθρα από  
'βγάλανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γάλα + μυζήθρα.

**γαμηλιώτης (ο), γαμηλιώτισσα (η)**

(επ. θέσ. ουσ.): ο/η συμμετέχων/ουσα σε τελετή γάμου.

«Καλώς τσι γαμηλιώτες. Πώς τα περάσατε στο γάμο;»

**Ετυμ.** Από το: γαμήλιος / θέμα: γαμηλ.- + παραγ. τέρμα: -ώτης, -ώτισσα.

**γαμοκούλουρο (το)** (ουσ.): ειδικό ψωμί

(κουλούρα) που έφτιαχναν παλιότερα για το γάμο, έθιμο το οποίο συνεχίζεται μέχρι σήμερα στους παραδοσιακούς κρητικούς γάμους. Εκτός από την κατανάλωσή του στο γιορτάσιμο τραπέζι του γάμου, οι παλιοί Λασιθιώτες γέμιζαν πανέρια με κομμάτια γαμοκούλουρου, τα οποία η νύφη κατά τη διαδρομή της προς την εκκλησία ή από την εκκλησία προς το σπίτι της πετούσε δεξιά και αριστερά, ακόμη και σ' αυτούς που παρακολουθούσαν τη γαμήλια πομπή από τα "δώματα" (στέγες) των σπιτιών.

«τσι χαρές σου θα δεις ίντα γαμοκούλουρα θα σου σάσω 'γώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γάμος + κουλούρι (εκ του αρχαιοελληνικού: κολλύριον).

**γαμοσταυρίζω** (ρήμ.): βλασφημώ το

σταυρό, λέω: «γαμώ το σταυρό σου»

(βαριά βλασφημία).

«δε-ν-το 'χει πράμα ν' αρχίζει να τονε γαμοσταυρίζει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γαμώ + σταυρός > σταυρίζω.

**γαμπάς (ο)** (ουσ.): επενδύτης, υφαντό

ράσινο σακάκι χωρίς γιακά και χωρίς κουμπιά.

«πάρε, μπρε, το γαμπά σου, γιατί στ' αόρη

απού θα πας θα κάνει κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: aba (= χονδρό μάλλινο ύφασμα) ή από το βενετσάνικο: gabban (= πανωφόρι με κουκούλα).

**γανακτώ** (ρήμ.): μόλις που τα καταφέρνω / επιτυγχάνω κάτι με πολύ κόπο/ αγανακτώ (βλ. και αγανακτά ως τριτοπρόσωπο ρήμα).

«γανακτώ να τα καταφέρω με το εισόδημα από 'χω»

«εγανάκτησε να φτάζει ίσαμε την εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το: αγανακτώ με την αποβολή του α-.

**γανιά (η)** (ουσ.): σκουριά χάλκινων σκευών πρασινωπού χρώματος.

«γανιά επιάσανε τα χαρκόματα, μόνο να μη μαγερέψεις πράμα εκείά»

**Ετυμ.** Από το: γάνα (= πράσινη σκουριά αγάνωτων χαλκωμάτων).

**γανώνω\*** (ρήμ.): επενδύω χάλκινα μαγειρικά σκεύη με κασσίτερο για να τα προστατεύσω από τη σκουριά. Πριν από μερικές δεκάδες χρόνια γύριζαν στα χωριά οι γανωτήδες, φωνάζοντας: «τσικάλια γανώνουμε».

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γανόω -ώ (= γυαλίζω), εκ του γάνος (= λαμπρότητα, στιλπνότητα).

**γανωτζής\*** και **γανωτής\*** και **γανωματής (ο)** (ουσ.): αυτός που γανώνει χάλκινα σκεύη.

«καλός τεχνίτης είναι ο γανωτζής αφού έρχεται από τ' Αβδού επαέ»

**Ετυμ.** Από το: γανώνω (βλ. λέξη).

**γανωτικά (τα)** (ουσ.): τα έξοδα για το γάνωμα χάλκινων σκευών/ η αμοιβή του γανωτή.

«πόσο επιάσανε τα γανωτικά του καζάνιού;»

**Ετυμ.** Από το: γανώνω (βλ. λέξη).

**γάομαι** (ρήμ.): απαντάται σε δημοτικά τραγούδια με την έννοια του σκέφτομαι, λογαριάζω.

«γάομαι γιέ μου γάομαι [...]» (από δημοτικό λασιθιώτικο τραγούδι)

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**γάργαλο** (το) (ουσ.): γαργάλισμα, ερέθισμα, κνησμός.

«ένα γάργαλο έχω στο λαιμό»

«γάργαλο τού βάνει να τσακωστεί με την αδερφή ντου»

**Ετυμ.** Μεσαιωνική ελληνική ηχοποίητη λέξη, που παράγεται από τη ρίζα γαρ-

**γάργιωμα**<sup>1</sup> (το) (ουσ.): λέρωμα.

«επόμεινε το γιάργιωμα στο φουστάνι κ'ί-  
ντα δα βγει πως το 'πλυνα»

**Ετυμ.** Από το: γαργιώνω (βλ. λέξη).

**γαργιωμάδα** (η) (ουσ.): λερωματιά.

«γαργιωμάδα δα κάμει το ρούχο σου εκεία  
που ήσταξε το λάδι»

**Ετυμ.** Από το: γάργιωμα (βλ. λέξη).

**γαργιωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): λερωμένος / μεταφορικά: ηθικά στιγματισμένος.

«γαργιωμένα 'ναι τα ρούχα από 'χω στο  
κοφίνι και θέλουνε πλύσιμο»

«γαργιωμένο δε-ν-το θέλω 'γω τ'όνομά  
μου»

**Ετυμ.** Από το: γαργιώνω/-ομαι (βλ. λέξη).

**γαργιώνω, -ομαι** (ρήμ.): λερώνω, γαργιάζω / μεταφορικά: σπιλώνω την τιμή ή

1. Γραφή με βάση την προφορά των αντίστοιχων λέξεων.

την υπόληψη τη δική μου ή κάποιου άλλου.

«πολύ καιρό φορείς το ίδιο ποκάμισο κι  
εγάργιωσε»

«ήμπλεξε με καθάρματα κι εγάργιωσε  
τ'όνομά ντου»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική λέξη: γαριάζω > γαργιώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: γάρος (= άρμη, ζωμός, έμβαμμα από άλμη για τη διατήρηση ψαριών / λιπόδης ακαθαρσία, γλίτσα)).

**γαρδούμι** (το) (ουσ.): είδος εδέσματος που φτιάχνεται με το παχύ έντερο ζώου, περιτυλιγμένο με μικρότερα έντερα ή γεμισμένο με κομμάτια κρέατος της κοιλιάς, κυρίως, (γαρδούμπα στην κοινή νεοελληνική).

«γαρδούμια δα σάσω σήμερα»

«γαρδούμια αυγολέμονο είναι ωραίος  
μεζές»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: caldumen (= γαρδούμιον).

**Γαρεφαλιά** (κύρ. όνομα): Γαριφαλιά.

**γαρεφαλιά** (η) (ουσ.): καλλωπιστικό φυτό, γαριφαλιά στην κοινή νεοελληνική.

**Ετυμ.** Από το: γαρέφαλο (βλ. λέξη).

**γαρέφαλο** (το) (ουσ.): γαρίφαλο στην κοινή νεοελληνική: (α) το άνθος της γαριφαλιάς (*dianthus caryophyllus*). Υπάρχει σε διάφορα χρώματα, αποτελείται από πυκνά πέταλα και βγάζει ένα λεπτό χαρακτηριστικό άρωμα, (β) μπαχαρικό που παράγεται από τον αποξηραμένο καρπό του δέντρου «καρυόφυλλος ο αρωματικός» και μοιάζει με μικρό καρφί. Μυρίζει, όπως το άνθος της γαριφαλιάς, και χρησιμοποιείται στη μαγειρική και στη ζαχαροπλαστική. Το γαριφαλέλαιο χρησιμοποιείται και ως παυσίπονο για τα δόντια.

**Ετυμ.** Αντιδάνειο από το ενετικό: garofolo (λατινικό garofulum < εκ του αρχαιοελληνικού: καρυόφυλλον).

**γαστρένιος, -α, -ο** (επίθ.): πήλινος.  
«φέρε το γαστρένιο τσικάλι να μαγερέψομε»

**Ετυμ.** Από το: γάστρα (εκ του αρχαιοελληνικού: γαστήρ > γάστρα = κοιλιά αγγείου).

**γάστρι** (το) (ουσ.): βλ. αγ(γ)άστρι.

**γαστρί** (το) και **γαστράκι** (το) (ουσ.): κομμάτι από σπασμένο πήλινο δοχείο (γαστράκι = υποκοριστικό του: γαστρί).  
«βάλε κάρβουνα και λιβάνι σ'ένα γαστρί να λιβανίσουμε τον επιτάφιο, όντα da περνά απ'όζω από το σπίτι μας»

**Ετυμ.** Από το: γάστρα (υποκοριστικά). Το γάστρα (εκ του γαστήρ-ρός) είναι αρχαιοελληνική λέξη.

**γ(κ)αστρωμένη** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βλ. αγ(γ)αστρωμένη.

**γ(κ)αστρώνω/-ομαι** (ρήμ.): καθιστώ έγκυο / -ομαι (= καθίσταμαι έγκυος).  
«εγάστρωσέ τηνε κι εναγκάστηκε να τη στεφανωθεί»  
«επήα την αίγα στο-ν-τράγο να γκαστρωθεί»

**Ετυμ.** Από το: εγγαστρώνω (εν + γαστήρ, -ός) > γκαστρώνω, με την αποβολή του ε- και την τροπή των -γγ- σε -γκ- και με απλοποίηση: γαστρώνω.

**γατέω** (ρήμ.): ξέρω, κατέχω, καταλαβαίνω.

«να το βάλει θέλει ο νους του κοντό να πάρει το φαϊ μαζί ντου, ίντα γατέω»  
«Είχα μνια θεια που δεν εγάτεε, μα σαφι μου 'ρμήνευγε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Παραλλαγή του: κατέχω που σχηματίζεται, με την αποβολή του -χ- και την τροπή του -κ- σε -γ-.

**γαυρωμένος, -η, -ο** και **γαβρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): συρρικνωμένος, παραμορφωμένος, πιασμένος.  
«γαυρωμένα είναι από τσι ρεματισμούς τα χέργια μου και δε μπορώ να κάμω τσι δουλειές μου»

**Ετυμ.** Από το: γαυρώνω (βλ. λέξη).

**γαυρώνω** και **γαβρώνω** (ρήμ.): συρρικνώνομαι, παραμορφώνομαι σωματικά, παραλύω στα άκρα, καμπουριάζει το σώμα μου έντονα ή κάμπτονται προς τα μέσα τα άκρα του σώματός μου (κυρίως τα δάκτυλα).

«ε, που να γαυρώσεις» (κατάρα)  
«εγαυρώσανε τα χέργια μου και δε μπορώ να πιάσω το κάθε πράμα»

**Ετυμ.** Στα Αρχαία Ελληνικά υπάρχει η λέξη: γαύρος, αλλά σημαίνει αλαζών. Άρα, δεν σχετίζεται με το γαυρώνω, το οποίο προέρχεται, πιθανόν, από το: γαυρός (= κυρτός, στραβός), με την τροπή του -σ- σε -ρ-, κατ' αναλογία προς τα εις -ρος λήγοντα. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το: γκαβός (= αλλήθωρος, ζαρωμένος) - λατινικά: canus (κούφιος, κούλος) > γκαβός > γκαβρώνω > γαβρώνω. Έτσι δικαιολογείται η γραφή: γαβρώνω.

**γδάρμα** (το) (ουσ.): γδάρσιμο.  
«ίντα 'ναι το γδάρμα από 'χεις στη χέρα σου;»

**Ετυμ.** Από το: γδέρνω (εκ του αρχαιοελληνικού: εκδέρω (= αφαιρώ το δέρμα)).

**γδαρμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει γδαρθεί.  
«γδαρμένο εφήκανε το χοίρο κι εμπεκροπίνανε»



**Ετυμ.** Από το: γδέρνω (εκ + δέρω).

**γδικούμαι\*** (ρήμ.): γδικιέμαι, εκδικούμαι στην κοινή νεοελληνική (στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών συναντήσαμε μόνο τον τύπο γδικούμαι).

«*δε σε 'γδικούμαι για το κακό απού μου 'καμες, γιατί δε-ν-το κάνει η καρδιά μου*»

**Ετυμ.** Από το: εκδικούμαι, με τη σίγαση του -ε- της πρόθεσης εκ και την τροπή του -κ- σε -γ-.

**γδυμολαίμης** (ο) (επ. θέσ. επίθ.): αυτός που έχει γυμνό λαιμό. Συνήθως, λέγεται με τη λέξη πετεινός (γδυμολαίμης πετεινός).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γυμνός (γδυμνός στα κρητικά) + λαιμός.

**γδυμνοσκούληκας** (ο) (ουσ.): είδος σκουληκιού μαύρου χρώματος. Με βάση την καθαρότητα του σκουληκιού αυτού που σερόνταν στους δρόμους έκαναν παλαιότερα μετεωρολογικές προβλέψεις.

«*θωρείς τσι γδυμνοσκούληκους πασπαλισμένους, καλό καιρό δα κάμει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γδυμνός (γυμνός στην κοινή νεοελληνική) + σκούληκας (< σκόληξ).

**γδυμνοχοχλιός** (ο) (ουσ.): γυμνοσάλιαγκας.

«*ήβρεξε και εγέμισε ο τόπος γδυμνοχοχλιός*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γυμνός (γδυμνός στα κρητικά) + χοχλιός (= σαλιγκάρι).

**γελοχάχαρα** (τα) (ουσ.): χαζά γέλια, συνεχή γέλια χωρίς σοβαρό λόγο.

«*ίντα γελοχάχαρα ακούγονται ατά 'ποπέρα;*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γελώ + χάχαρα (ηχοποιητή λέξη).

**γελοχαχαρίζω** (ρήμ.): γελάω, κάνοντας χα-χα, γελάω αφελώς.

«*ίντα 'χεις και γελοχαχαρίζεις;*»

**Ετυμ.** Από το: γελοχάχαρα.

**γελοχαχαρίστρα** (η) (ουσ.): αυτή που γελάει χωρίς σοβαρό λόγο, χαζοχαρούμενη.

«*η κουζουλή, η γελοχαχαρίστρα, η ανιψιά σου ήρθενε να σε δει*»

**Ετυμ.** Από το: γελοχαχαρίζω.

**γεμιτζής** (ο) (ουσ.): βαρκάρης, ναυτικός, έμπειρος ναύτης. (Οι μάχιμοι ναυτικοί λέγονταν και καλλιοντζήδες, όρος που δεν απαντάται στο Οροπέδιο).

«*γεμιτζής ήτανε, λέει, ο άντρας της στο λιμάνι το-μ-παλιό-γ-καιρό*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: gemici (= ναυτικός) (gemi = πλοίο).

**γέμωση** (η) (ουσ.): γέμισμα.

«*γέμωση του φεγγαριού*»

«*λίγωση και γέμωση κι ο κόσμος να γεμίσει*» (ευχή που λεγόταν κατά την πρωτοεμφάνιση ενός προϊόντος)

«*ίντα βάνεις στη γέμωση τω ντολμάδω;*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γέμω (= γεμίζω).

**γεννησιμιού\*** (από) (επ. θέσ. επιρρ.): εκ γενετής.

«*από γεννησιμιού ντου ήτανε ετσά παράωρος*»

**Ετυμ.** Από το: γεννώ > γέννησις > γεννησιμιός.

**γεννητούργια** (τα) (ουσ.): γέννηση / τα περί τη γέννηση.

«*γεννητούργια δα να 'χομε εδά κοντά*»

**Ετυμ.** Από το: γεννώ > γεννήτωρ > γεννητούργια.

**γεννοσπορίζω** (ρήμ.): αποκτώ απογόνους, γεννώ πολλά παιδιά, γεννοβολώ.  
«εγεννοσπορίσανε οι (τάδε) κι έχουνα ένα σωρό συγγενείς κι επαέ και στη-μ-Πέρα Ρίζα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γεννώ + σπόρος.

**γένωμα** και **γίνωμα** (το) (ουσ.): δεν σημαίνει γονιδίωμα αλλά αποτέλεσμα του γίνεσθαι / ωρίμανση / επίτευξη ενός επιδιωκόμενου αποτελέσματος.

«των ανθρώπω το γένωμα»

«το γίνωμα τω σταφυλιώ»

«το γένωμα του φούρνου» (= η επιθυμητή πυράκτωση του ξυλόφουρνου)

**Ετυμ.** Από το: γίνομαι.

**γέρα** (τα) (ουσ.): γεράματα.

«κακό πράμα 'ναι τα γέρα»

**Ετυμ.** Συγκεκριομένης τύπος του: γεράματα.

**γερά\*** (τροπ. επίρρ.): δυνατά.

«βάστα γερά να μη-μ-πέσεις»

«βάστα γερά το φάρδο να μη χυθεί ο καρπός απού 'χει μέσα»

**Ετυμ.** Από το: γερός (εκ του αρχαιοελληνικού: υγιής).

**γερά-γερά** και **γερά-ερά** (τροπ. επίρρ. έκφρ.): γρήγορα-γρήγορα.

«πήγαινε γερά-γερά να φέρεις κειονά απού σου 'πα»

«γερά-γερά ήκαμα τσι δουλειές απού 'χα, για να προκάμω να πάω και στο σπερνό»

**Ετυμ.** Παράφραση του: γρήγορα-γρήγορα ή του: γοργά-γοργά.

**γερακοκούδουνα** (τα) (ουσ.): μικρά κουδούνια που τοποθετούνται στο δοξάρι της λύρας.

«κτυπού-ν-τα γερακοκούδουνα»

«Και τα γερακοκούδουνα του δοξαργιού μου λένε / τ'άπάνω κόσμου τα δεινά κι εγώ τα συλλογιέμαι.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γεράκι + κουδούνι. Τα έβαζαν σε γεράκια για να τα χρησιμοποιούν στο κυνήγι.

**γεράνι** (το) (ουσ.): ξύλινος μακρύς μοχλός που χρησίμευσε για την άντληση νερού από πηγάδι. Στηριζόταν σε διχαλωτό στύλο. Έφερε στη μια άκρη μακρύ σχοινί (βουρλιά) στην οποία ήταν προσδεμένος ο κουβάς άντλησης του νερού. Στην άλλη ήταν δεμένη μια μεγάλη πέτρα (η ντοντόνα) που λειτουργούσε ως αντίβαρο και υποβοηθούσε την ανύψωση του κουβά από το πηγάδι.

«γεράνι 'χουνα ακόμη στο-γ-κήπο και ποτίζουνα τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από τη λέξη της ελληνιστικής περιόδου: γεράνιον, που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: γέρανος (= μηχανή για ανύψωση βαρών).

**γερανίζω** (ρήμ.): χρησιμοποιώ το γεράνι, αντλώ νερό από το πηγάδι με τη βοήθεια γερανιού / ανεβοκατεβάζω κάτι.  
«ολημέρα γερανίζει, για να ποτίσει ένα σανιδάκι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: γεράνι (βλ. λέξη).

**γεραντίζω** (ρήμ.): εξευρίσκω, αναπτύσσω / φέρνω στη ζωή / ευδοκιμώ, μακροημερεύω.

«να ζήσετε, να γεραντίσετε» (ευχή σε νεόνυμφους)

«σε κειούνουσάς ήπεσε να γεραντίσει!»

«ανάθεμά τονε απού σ'εγεράντιζε»

«διάλε τη-μ-πίστη ντου κειούνουγια από σ'εγεράντισε» (βρισιές)

«πού δα τα βρω 'γω εδά εκειανά απού μου ζητάς, να τα γεραντίσω θέλει;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: yaramak (= ωφελώ, χρησιμεύω). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το γήρας (κρητικό: τα γέρα), με την έννοια: ζω μέχρι τα γεράματα, αν και ο Πιτυκάκης το αποκλείει, αντιπροτείνοντας το λατινικό: gero, -onis (= φέρων) ή το: γερανός. Η ακριβής πάντως ετυμολογία της λέξης γεραντίζω παραμένει αβέβαιη.

**γεράντιση** (η) (ουσ.): μακροήμερευση, ευδοκίμηση / φανέρωμα.

«όλο στα βάσανα 'ναι και γεράντιση δεν είδε»

«διάλε τη γεράντισή σου»

**Ετυμ.** Από το: γεραντίζω (βλ. λέξη).

**γεράντισμα** (το) (ουσ.): βλ. γεράντιση.

**γερνέ** (επ. θέσ. επίθ.): ο ίδιος ακριβώς, αντ' αυτού.

«ο εγγονός του δε-ν-τ' αφήνει φτύσμα, γερνέ παππούς είναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yerine (= αντί για).

**γερο-**: πρώτο συνθετικό πολλών λέξεων που εμπεριέχουν την έννοια του γήρατος ή της παλαιώσης.

**γεροντής** (ο), **γερόντισσα** (η) (ουσ.): γέρος / γριά. Γερόντοι ή γεροντήδες λέγονται οι γονείς κάποιας ηλικίας / γερόντισσα ονομάζεται, επίσης, η καλόγρια σε ένδειξη σεβασμού και γέροντας ο κληρικός.

«επαντρέψανε τα κοπέλια ντως και επομείνανε αμοναχοί, ο γεροντής με τη γερόντισσά ντου»

«στο μοναστήρι η γερόντισσα μας ήδωκε 'να φυλαχτό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γέρον, -οντος.

**γεροντόβουιδο** (το) (ουσ.): γέρικο βόδι.

«γεροντόβουιδο 'ναι και δε-ν-το θέλει κιανείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρον (-οντος) + βους > βουίδιον > βούιδο.

**γεροντοδείχνω** (ρήμ.): φαίνομαι γέρος, δείχνω μεγαλύτερος από την ηλικία μου.

«εκακοπέρασε και γεροντοδείχνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρον (-οντος) + δείχνω (εκ του: δείκνυμι).

**γεροντοκομείο** (το) (ουσ.): γηροκομείο.

«δεν είχενε ανέταξη από κιανένα και τονε 'πήανε στο γεροντοκομείο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γεροντοκομώ.

**γεροντοκομώ** (ρήμ.): περιποιούμαι κάποιον γέροντα, φροντίζω κάποιον στα γεράματά του.

«ήγγραψε της τη-μ-περιουσία της για να τη γεροντομήσει, όντε δε δα μπορεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρον (-οντος) + κομώ (αρχαιοελληνικό ρήμα που σημαίνει φροντίζω).

**γεροντομούλαρο** (το) (ουσ.): το γέρικο μουλάρι / μεταφορικά: ο πεισματάρης γέρος.

«ήθελε να μου πουλήσει το γεροντομούλαρο για νέϊκο»

«είν' αυτός ένα γεροντομούλαρο!»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρον (-οντος) + μουλάρι.

**γεροντοσεβντάς** (ο) (ουσ.): έρωτας σε προχωρημένη ηλικία.

«γεροντοσεβντάς τον ήπιασε κι ήχασε το μυαλό ντου»

«ο Θιός να σε ξεμπερδένει από γεροντοσεβντά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρων (-οντος) + σεβντάς (βλ. λέξη).

**γεροντόσπορος(ο) και γεροντόσπαρμα (το)** (ουσ.): σπέρμα γέροντα / παιδί που αποκτήθηκε από πατέρα μεγάλης ηλικίας.

«ο μικιός του γιος είναι το γεροντόσπαρμά ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρων (-οντος) + σπόρος < σπείρω / σπάρμα (αντί σπέρμα < σπείρω).

**γεροχούφταλο (ο)** (ουσ.): παλιόγερος, ο γέρος που δεν στέκει καλά και είναι έτοιμος να καταρρεύσει.

«παντριγιά γυρεύγει δα κειονά το γεροχούφταλο;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γέρος + χούφταλο (από το: φούχταλο με αντιμετάθεση των -φ- και -χ-).

**γεύ(γ)ομαι** (ρήμ.): δοκιμάζω τη γεύση φαγητού ή ποτού / μεταφορικά: απολαμβάνω.

«του κόσμου τα καλά γεύτηκε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**γή** (διαζ. συνδ.) ή.

«γή κάτσε, αν έχεις ώρα να τα πούμε εδά, γή έλα παραΰστερα»

**γηθειά (η)** (ουσ.): γητειά στην κοινή νεοελληνική, ξόρκι, λόγια, φτιαγμένα σε στίχους ή μη, τα οποία λέγονται σε συνδυασμό με συγκεκριμένες κινήσεις (π.χ. κάνοντας το σημείο του σταυρού ή άλλες ενέργειες π.χ. φτύνοντας στο πλάι) για τη διάλυση μαγείας ή κατάρας ή για τη θεραπεία από μάτιασμα ή από ασθένεια. Ορισμένες γητειές πρέπει να μεταφέρονται από γενιά σε γενιά, μέσω ετερόφυλων προσώπων. Σε αντίθετη πε-

ρίπτωση, η γητειά «δεν πιάνει», κατά το κοινώς λεγόμενο.

«έλα να σου πω τη γηθειά να γιάνεις»

«ήπιασέ-ν-τονε η γηθειά και ντελόγο ελάφρωσε»

«Προσκυνώ σε νιο φεγγάρι κι απού σε 'πλασε-ν-ομάδι κι απού δε σε προσκυνήσει το ψωμί να λαχαρίσει» (γητειά που λέγεται πριν από τον ύπνο στην ύπαιθρο, κάνοντας το σημείο του σταυρού).

**Ετυμ.** Από το γητεύω (εκ του: γοητεύω).

**γησμαδιά** (τροπ. επίρρ.): άνω-κάτω / πλήρης καταστροφή. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται η φράση «τα έκαμε γης Μαδιάμ» Στην εξεταζόμενη ντοπιολαλιά το «γης Μαδιάμ» έγινε «γησμαδιά», όπως το «εις πολλά έτη» έγινε «σπολάιτη».

«εμπήκε το οζό μέσα στο σπίτι και τα 'καμε γησμαδιά»

**Ετυμ.** Από τη φράση της Παλαιάς Διαθήκης «γη Μαδιάμ» (Κριταί, κεφ. ΣΤ'-Ζ'). Έτσι ονομαζόταν η χώρα των Μαδιανιτών, την οποία κατέκτησαν και κατάστρεψαν τελείως οι Ισραηλίτες (φ. ΣΤ' -Ζ').

**γητεύγω** (ρήμ.): ξορκίζω, λέω γητειά σε κάποιον για να τον απαλλάξω από μάγια, μάτιασμα, κατάρα, ασθένεια ή άλλο κακό (γητεύω στην κοινή νεοελληνική). «άμε στσ'Αλέκαινας να σε γητέψει, να σου φύγει το κακό»

«τσ'αρχουτζίκους (= μυρμηγκιές) πρέπει να τσι γητέψεις τη Μ. Παρασκή»

**Ετυμ.** Από το: γοητεύω > γητεύγω.

**για - για** (διαζ. συνδ.): ή -ή

«για δα πας στο σκολειό για δα ν'ανεκατώνεσαι με τα χώματα επαέ»

«ιντά 'παθα, για δα 'ποθάνει ο άντρας μου για χήρα δα 'πομείνω;» (σκωπτ. φράση)

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: ya-ya (= ή -ή).

**για γροίκα** (στερ. έκφρ.): για άκου (απειλή).

«για γροίκα να σου πω, το κοπέλι μου να μη-ν-το ξαναμαλώσεις, γιατί δα να 'χομε κακά ξεμπερδέματα»

«για γροίκα καλά και βάλε το στο νου σου»

**Ετυμ.** Βλ. γροικό.

**για ζα** (προτρ. φράση): για δεξ.

«για ζα άνθρωπος κι έχει κι απαιτήσεις!»

«για ζα, επαέ να μη ξαναπατήσεις, γιατί δα να 'χομε κακά ξεμπερδέματα»

**Ετυμ.** ζα: προέρχεται πιθανόν από το ρήμα: ξανοίγω με την αποκοπή του: νοίγω (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**γιαβαχιά** (τα) (ουσ.): ζεύγος ξύλων που έβαζε ο πεταλωτής στα ρουθούνια των αχθοφόρων ζώων, τα οποία ήσαν ατίθασα, για να μπορέσει να τα ακινητοποιήσει, προκειμένου να τα πεταλώσει.

«τσινά το μουλάρι και δε-ν-το στένω, μόνο δέσε το στα γιαβαχιά να το πεταλώσω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yavas (= σιγά, ήρεμα).

**γιαγιερμα και γιάερμα** (το) και **γιαερμός** (ο) (ουσ.): γυρισμός, γύρισμα, επιστροφή.

«στο γιάερμα επήα απ'άλλη στράτα και δεν επέρασα από το χωργιό μέσα»

«να πας στο δαίτη και γιαερμό να μην έχεις» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το: γιαέρνω ή γιαγέρνω (βλ. λέξη).

**γιαγκιλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): μερακλίδικος / λιπαρός / γιαγλίδικος στην κοινή νεοελληνική.

«σάσε μου ένα γιαγκιλίδικο ζευγάρι στιβάνια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yağlı (= λιπαρός για τροφές) ή από το yangin (βλ. επόμενο).

**γιαγκιλίκι και γιαγκίνι** (το) (ουσ.):

αδυναμία, παθιασμένος έρωτας.

«μεγάλο γιαγκιλίκι τονε βαστά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yangin (= εσωτερική πίεση, πόθος, πυρκαγιά).

**γιάε** (επιφών.): για πρόσεχε, για κοίταξε, κοίτα.

«γιάε, μπας και μισέψεις και δε 'ρθεις να μασε δεις»

«γιάε, μη ξεχαστείς και δε 'ρθεις να με πάρεις»

**Ετυμ.** Προήλθε από συμφυρμό της πρόθεσης: για και της προστακτικής αορίστου του ρήματος ορώ: για + ιδέ > γιάιδε > γιάε.

**γιαέρνω και γιαγέρνω** (ρήμ.): γυρίζω, επιστρέφω, επαναφέρω.

«εξέσφαλα τα λούρα κι εγιάειρα από τα μεσακά τση στράτας»

«επήες κι εγιάειρες κιόλας!»

«άμε να γιαείρεις τα βούγια επαέ να μη φάνε το ζένο σπαρμένο»

«να πας και να μη γιαείρεις» (κατάρα)

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο, σχηματίζεται με ανομοίωση από το ρήμα *διεγείρω* (με την έννοια του επιστρέφω). Απαντάται, όμως, και η γραφή: *γυαέρνω*, η οποία στηρίζεται στην ετυμολογία του ρήματος από το: γυρνώ. Αν γίνει δεχτή η άποψη αυτή, τότε το γιαέρνω και όλα τα παράγωγα του γράφονται με -υ-. Έχει, πάντως, επικρατήσει η γραφή με -ι-.

**γιάετονε, γιάετηνε, γιάετο, γιάετους, γιάετεις γιάετα** (επ. θέσ. δεικτ. αντ.): κοίτα τον/την/το/τους/τις/τα.

«γιάετονε πώς κάνει»

«γιάετηνε, τη γειτόνισσά μας πώς τα καταφέρνει»

«γιάετεις πώς συνορίζονται»

**Ετυμ.** Προήλθε από συμφυρμό της πρόθεσης: για, της προστακτικής αορίστου του ρήματος ορώ και των αντωνυμικών τύπων: τον/την/το/τους/τις/τα, με προέκταση -ε σε ορισμένες περιπτώσεις.

**για κειονά και για κειόνονά** (επ. θέσ. αιτ. σύνδ.): γι' αυτό.

«ήμαθα πως με γύρευες και για κειονά ήρθα»

Φράσεις που αποτελούνται από τα: για + τη σύντμηση του εκείνο (-κειο) και την προέκτασή της -να ή -νονά). Χρησιμοποιούνται και ως ενιαίες λέξεις: γιακειονά και γιακειονονά.

**γιακιστίζω** (ρήμ.): ταιριάζω / αρμόζει (χρησιμοποιείται, συνήθως, ως τριτοπρόσωπο)

«δε-ν-του γιακιστίζει τέθιοια γυναίκα»

«δε-ν-του γιακιστίζει τέθιου αθρώπου να λέει ετσά κουβέντες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yakismak (= ταιριάζω, αρμόζω).

**γιαλαντζί** (επίθετο άκλιτ. λαϊκ.): ψεύτης.

«γιαλαντζί ντολμάς» (= νησιτισμος ντολμάς).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yalanci (= ψεύτης).

**γιαλαντζίδικος, -η, -ο** (επίθ.): ψεύτικος.

«γιαλαντζίδικο ρούχο»

«γιαλαντζίδικα μποτόνια»

**Ετυμ.** Από το: γιαλαντζί (βλ. λέξη).

**γιαλιά** (η) (ουσ.): ακτή, παραθαλάσσιο μέρος.

«όλο το χειμώνα τονε 'περάσαμε στη γιαλιά»

**Ετυμ.** Από το: αιγιαλός με αποκοπή του αι- (γιαλός στην κοινή νεοελληνική).

**γιαλίτης (ο) γιαλίτισσα (η)** (ουσ.): ο του αιγιαλού, αυτός που διαμένει κοντά στη θάλασσα.

«αυτοί 'ναι γιαλίτες και δε-γ-κάνουνε επαέ σι'άορη»

**Ετυμ.** Από το: γιαλιά (βλ. λέξη).

**γιαλίτικός, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που προέρχεται από παραθαλάσσια περιοχή ή έχει σχέση μ' αυτή.

«γιαλίτικα είναι τα οζά κι εργούνε επαέ στα όρη»

**Ετυμ.** Από το: γιαλιά (βλ. λέξη).

**γιαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ιαθεί, αυτός που έχει αναρρώσει.

«γιαμένο σε θωρώ 'γω, επέρασέ σου, φαίνεται, το κακό»

**Ετυμ.** Από το: υγιαίνω > γιαίνω, με την αποκοπή του υ-.

**γιάντα** (ερωτ. αντ.): γιατί, για ποιο λόγο; «γιάντα φωνιάζεις;»

«γιάντα το 'καμες κειονά το πράμα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: για + ίντα > γιάντα.

**γιάντες\*** (το) (ουσ.): στοίχημα μνήμης. Παιχνίδι που παίζεται μεταξύ ατόμων, τα οποία κρατούν τα οστάρια της άρθρωσης του φτερού πτηνών ή των ποδιών μικρών ζώων, λέγοντας γιάντες. Στη συνέχεια, αν κάποιος δώσει στον άλλο κάτι, ο παραλήπτης οφείλει να πει «γιάντες», πριν το πάρει, που σημαίνει ότι θυμάται το παιχνίδι, ή να πει τη φράση «το θυμούμαι» Σε αντίθετη περίπτωση, χάνει.

**Ετυμ.** Από την τουρκική λέξη *yâdes* (< *yadetmek*: θυμίζω) ή την περσική: *yâd ast* (= θυμάμαι).

**γιαπιτζής\***: κτίστης, οικοδόμος.  
*«άμε να πεις του γιαπιτζή να 'ρθει να σάσει το τοιχίο επαέ απόυ εχάλασε»*  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yarimak* (= κτίζω, οικοδομώ).

**Γιαραμπής και Γεραμπής** (ο) (ουσ.): Θεός.  
*«ο Γιαραμπής τα ρίζει όλα»*  
*«πρώτα ο Γεραμπής»*  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yarabbi* (= Θεός).

**γιαράς** (ο) και **γιαρά** (η) (ουσ.): πληγή, τραύμα, λαβωμαθιά.  
*«ακόμη δεν ήλκεισε η γιαρά ντου»*  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yara* (= πληγή).

**γιαρμάς** (ο) (ουσ.): καδρόνι.  
*«γιαρμάδες χρειάζονται για να καλουπώσομε τη-ν-ταράτσα»*  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yarma* (= κρεμανταλάς, ντερέκι).

**γιατάκι\*** (το) (ουσ.): σπιτάκι / κρεβάτι.  
*«να πάω στο γιατάκι μου να ξεκουραστώ»*  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yatak* (= κλίνη, φωλιά, ορμητήριο).

**γιατρικουλέματα** (τα) (ουσ.): γιατροσόφια.  
*«εσυνήφερε με τα γιατρικουλέματα απόυ του 'καμε»*  
**Ετυμ.** Από το: γιατρικουλεύω.

**γιατρικουλεύω** (ρήμ.): περιποιούμαι κάποιον άρρωστο, χρησιμοποιώντας βότανα (λέγεται και γιατροπορεύω).  
*«τονε 'γιατρικούλεγε και τονε 'συνήφερε»*  
**Ετυμ.** Από το: γιατρικό > γιατρικούλι(ι)

+ παραγ. τέρμα: -εύω/εύγω.

**γιάτρουσα** (η) (ουσ.): γυναίκα γιατρός / σύζυγος γιατρού.  
*«να πας στη γιάτρουσα να σε ξανοίξει»*  
**Ετυμ.** Από το: γιατρός (θηλυκό).

**γιάτσος** (ο) και **γιάτσο** (το) (ουσ.): επίστρωμα αλάτων στο εσωτερικό σωλήνων ή δοχείων.  
*«γιάτσος από το λάδι των ελιώ επόμεινε στη-γ-κανίστρα»*  
**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *ghiaccio* (= πάγος).

**γιαχνερά** (τα) (ουσ.): λαχανικά που χρησιμοποιούνται στην παρασκευή του φαγητού, το οποίο είναι γνωστό ως γιαχνί.  
*«γιαχνερά δα ψήσομε σήμερα»*  
**Ετυμ.** Από το: γιαχνί (βλ. λέξη).

**γιαχνί\*** (το) (ουσ.): είδος φαγητού που περιλαμβάνει, συνήθως, πατάτες και διάφορα λαχανικά μαγειρεμένα με πολύ λάδι, κρεμμύδι και μπόλικη ντομάτα. Συχνά λέγεται στον πληθυντικό: γιαχνιά. Ήταν το συνηθέστερο φαγητό που έψηναν τα παλιά χρόνια στο Λασιθί, ιδιαίτερα το καλοκαίρι.

*«γιαχνί εφάγαμε το μεσημέρι»*  
*«όλο γιαχνιά ψήνομε»*  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yahni* (= γιαχνί).

**γιβεντίζω** (συνηθέστερα **ξεγιβεντίζω, -ομαι**) (ρήμ.): ντροπιάζω, βλάπτω ηθικά, προσβάλλω, ευτελίζω, ρεζίλεύω.  
*«εγιβέντισες, μωρέ, όλο το σόι σου με τσι βρομοδουλειές απόυ κάνεις»*  
*«κιανείς δε θα γιβεντίσει τ' όνομά μου»*  
**Ετυμ.** Από το: γίβεντο (βλ. λέξη).

**γίβεντο** (το) (ουσ.): ντροπή, καταισχύ-  
νη / ακαθαρσία, κάθαρμα / ευτελές αντι-  
κείμενο.

«γίβεντο του χωργιού εγίνηκες»

«τα γίβεντά σου τα κατέχει όλος ο κό-  
σμος»

«όποιος ανεκατώνεται με τα γίβεντα, κα-  
κό τέλος έχει»

«δε-ν-τα θέλω 'γω τούτανά τα γίβεντα»

**Ετυμ.** Ορισμένοι (π.χ. Πιτυκάκης, Ντου-  
ντουλάκης) ετυμολογούν τη λέξη αυτή  
από το τουρκικό: güvenmek. Η σημασία  
του, όμως, (= εμπιστοσύνη)<sup>2</sup> δεν στηρί-  
ζει την εκδοχή αυτή. Κατά τον Ανδριώ-  
τη, προέρχεται από τη γαλλική λέξη: gi-  
vet (= αγχόνη για καταδίκους τους οποί-  
ους διαπόμπευαν). Σημειώνουμε, τέλος,  
την πιθανότητα προέλευσής της λέξης  
από το τουρκικό: ayıp (= ντροπή) (αγίπ-  
+ κατάληξη: -ετο > αγίπετο > αγίβεντο >  
γίβεντο), με την αποβολή του -α.

**γίγλα** (η) (ουσ.): περιφορά, ζώνη, στρο-  
φή / ιμάντας που περιβάλλει την κοιλιά  
μεταφορικού ζώου και συνδέεται στις  
άκρες του με το σαμάρι.

«γίγλα στο χωράφι εκάνανε τα βούγια»

«κάμε γίγλες το σκοινί και κρέμασέ το  
στα σκαρβέλια του σομαριού»

«γίγλες κάνει η στράτα, γιατί 'ναι ανεβό-  
λεμα»

«βάλε καλά τη γίγλα του γαιδάρου»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: cingula (= ζώνη).  
Κατ' άλλη άποψη, από το αρχαιοελληνι-  
κό: γίγγλυμος (= στρόφιγκας) ή από το  
ιταλικό: ghiglia (= αμφιμασχάλια στρα-  
τιωτικής στολής).

2. Εσφαλμένα αναφέρεται από τον Πιτυκάκη  
ότι güvenmek σημαίνει καυχώμαι, επαίρομαι. Το  
ίδιο ισχύει και για τον Ντουντουλάκη, ο οποίος  
το μεταφράζει ευτελίζω.

**γιγούμι και γιουγούμι** (το) (ουσ.): με-  
γάλο δοχείο / χάλκινη ή ντενεκεδένια  
χύτρα καφενείων με καπάκι και μικρή  
βρύση, που χρησιμεύει για βράσιμο νε-  
ρού με το οποίο παρασκευάζονται καφέ-  
δες ή άλλα βραστάρια.

«φέρε το γιγούμι ν'αρμέξομε τα πρόβατα»

«ο καβετζής ήνοιγε το βρυσάλακι αφού  
'χε το γιουγούμι κι εγέμιζε ένα τσιβδέ,  
ήβανε ύστερα γκαβέ και μνιαολιά ζάχαρη  
κι ήσασε τσι γκαβέδες αφού του παραγα-  
γέρνανε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: gügüm (= δο-  
χείο γάλακτος, μεγάλη κανάτα).

**γιδάρης\*** (ο) (ουσ.): γιδοβοσκός. Ήταν  
μια από τις κατηγορίες των παλιών βο-  
σκών. Βλ. περισσότερες πληροφορίες στο  
λήμμα: βοσκός.

«γιδάρης είναι και μεροξημερώνεται στ'α-  
όρη»

«από γιδάρη άθραπο ίντα 'νημένεις»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το: γίδα (εκ του  
αρχαιοελληνικού: αιγίδιον (μικρή κασί-  
κα) > γίδιον > γίδι), με την προσθήκη  
του παραγ. τέρματος: -άρης, στο θέμα:  
γίδ-.

**γιδόστρατο** (το) (ουσ.): στενό δύσβα-  
το μονοπάτι σε απόκρημνες περιοχές στο  
οποίο έχουν πρόσβαση τα γίδια ή έχει  
σχηματισθεί με το συχνό πέρασμα κατσι-  
κιών.

«από κειονά το γιδόστρατο δε-μ-περνά  
φορτωμένος γάιδαρος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γίδα (= αίγα) +  
στράτα.

**γιδούρα** (η) (ουσ.): μεγάλη κασίκα.

«που τη πας αυτηνιά τη γιδούρα»

**Ετυμ.** Από το: γίδα + μεγεθυντική κατά-  
ληξη -ούρα (γιδ-ούρα).



**γιογλέρνω και γιογλάρω** (ρήμ.): φεύγω, τριγυρνά άσκοπα.

«*μος ήφταξε, εγιόγλαρε*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yol (= δρόμος, διαδρομή) ή το: yollanmak (= βαίνω).

**γιοργαλίδικο** (το) (επίθ. ουδ. μόνο γένους): χαρακτηρισμός αλόγου που τριποδίζει. Λέγεται για τα κρητικά άλογα που κάνουν ιδιότυπο βηματισμό (τριποδισμό), ο οποίος δεν ταρακουνά τον αναβάτη (γιοργαλίδικα άλογα). Προέρχονταν, κυρίως, από την περιοχή της Μεσσαράς, αλλά είχαν διαδοθεί σε ολόκληρη την Κρήτη ήδη από την αρχαιότητα. Λέγεται, μάλιστα, ότι, κατά τη μινωική περίοδο, το άλογο αυτό λατρεύτηκε για τον χαρακτήρα του και την αποδοτικότητα του.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yorga (= τριποδισμός) yorga gitmek (= τριποδίζω).

**γιοργάνι** (το) (ουσ.): πάπλωμα.

«*φέρε το γιοργάνι να σκεπαστούμε, γιατί κάνει κρυγιάδα*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yorgan (= πάπλωμα).

**γιοργάς** (ο) (ουσ.): τριποδισμός.

«*γιοργά λένε τη-μ-προπατηζά των αλόγων της Μεσσαράς*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: yorga (βλ. προηγουμένη λέξη).

**γιούπηγ** (ο) (ουσ.): αρπακτικό πτηνό, γύπας / μεταφορικά: άρπαγας.

«*σα-ν-το γιούπηγ εχύθηκε*»

«*ετρώγανε ωσά τσι γιούπηδες*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γύψ, -πός.

**γιουχάρω** \* (ρήμ.): αποδοκιμάζω έντονα, γιουχαίζω στην κοινή νεοελληνική.

Σε μερικές περιπτώσεις το γιουχαίζω εκφράζεται με τις φράσεις: τρώω γιούχα (*ήφαε γιούχα*), παίζω γιούχα (*του παίζανε γιούχα*).

«*εγιουχάρανε στο καφενείο το-ν-τάδε κομμάτάρχη και δεν εξαναπάτησε το-μ-πόδα ντου επαέ*»

**Ετυμ.** Από το γιούχα, αποδοκιμαστικό επιφώνημα (εκ του τουρκικού: yuha (= κατακραυγή).

**γιτισκό** (το) και **γιτισκά** (τα) (ουσ.): κατσίκα / κουράδι από αίγες (στον πληθυντικό αριθμό).

«*πού το πας το γιτισκό;*»

«*χώργια βάνε τα πρόβια από τα γιτισκά οζά*»

**Ετυμ.** Από το: αίγα > αιγίδιον > γίδιο > γίδι > γίδα > γιτισκό.

**Γιωργία** (κυρ. όν.): Γεωργία.

**γκαγκαρώνω και πογκαγκαρώνω**

(ρήμ.): πεθαίνω, τελειώνω (συνήθως λέγεται πογκαγκαρώνω).

«*επογκαγκάρωσε αφού τη-γ-κρυγιάδα και τονε βρήκανε ξυλιασμένο μέσα στο χιόνι*»

**Ετυμ.** Από το κακαρώνω (= πεθαίνω, ξεψυχώ), το οποίο προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: καρώ (εκ του κάρος = αναισθησία, νάρκη). Το -κ- μετασχηματίζεται σε -γκ- και η συλλαβή -γκα- αναδιπλασιάζεται.

**γκανιά** (η): φωνή του γαϊδάρου, (επί ανθρώπων) άναρθρη κραυγή.

«*μος ήκουσε τη γκανιά του γαϊδάρου, εγλάκανε να τονε προϋπαντήσει*»

**Ετυμ.** Από το: γκανίζω (βλ. λέξη).

**γκανίζω** (ρήμ.): βγάζω φωνή όμοια με του γαϊδουριού / γκαρίζω, φωνάζω δυνατά, ενοχλώ με τις φωνές μου.

«γκανίζει ο γάιδαρος»

«ολημέρα γκανίζει και δε μ' αφήνει να ησυχάσω»

**Ετυμ.** Από το: γκαρίζω, με την τροπή του -ρ- σε -ν-, το οποίο προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: ογκάομαι, -ώμαι (= φωνάζω).

**γκάνισμα** (το) (ουσ.): παραγωγή φωνής από γάιδαρο / παραγωγή δυνατής ενοχλητικής φωνής, γενικά.

«εγνώριζα το γκάνισμα του γαιδάρου μου απ' αλάργο»

**Ετυμ.** Από το: γκανίζω (βλ. λέξη).

**γκάρδιος** (ο) (ουσ.): ξύλινη ράβδος ή καλάμι που τοποθετούνταν σε ειδική αύλακα, την οποία έφερε το αντί (βλ. λέξη) του αργαλειού. Χρησίμευε για το τύλιγμα κλωστών του αρχόμενου υφαντού, για να στερεωθεί αυτό καλύτερα.

**Ετυμ.** Από το: ακάρδιον, όρος της υφαντικής.

**γκάρδιωμα** (το) (ουσ.): στέρωση με τον γκάρδιο στο αντί του αργαλειού του νήματος που προορίζεται για στημόνι.

«καλά σάσε το γκάρδιωμα να στερεωθούν οι κλωστές στο στημόνι»

**Ετυμ.** Από το γκαρδιώνω (< γκάρδιος).

**γκαρδιώνω, -ομαι** (ρήμ.): εμπυχώνω, ενθαρρύνω / στην παθητική φωνή: βάζω μέσα στην καρδιά μου, ενστερνίζομαι.

«με τσι κουβέντες του με γκάρδιωνε»

«μος τον είδα τούτονέ τον άνθρωπο, τονε 'γκαρδιώθηκα»

**Ετυμ.** Από το: εγκαρδιώνω, -ομαι (εν + καρδιά), με την αποκοπή του -ε.

**γκάστρι**\*: απαντάται και ως **γάστρι** ή **αγκάστρι** (το) (ουσ.) (βλ. λέξεις).

**γκαστρομένη** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.). (βλ. αγκαστρομένη).

**γκιλότα** (η) (ουσ.): παντελόνι με φουσκωτά μπατζάκια, το οποίο φοριέται με στιβάνια. Τα φουσκωτά τμήμα του φτάνει μέχρι το γόνατο και στη συνέχεια στενεύει, καλύπτοντας μικρό τμήμα του μηρού έτσι, ώστε να χωράει μέσα στα στιβάνια. Ως ένδυμα, διαδέχθηκε την κρητική βράκα.

«επαραίτησε τσι βράκες κι ήβαλε γκιλότες»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: culotte (= βράκα).

**γκινιάζω** (ρήμ.): φοράω κάτι για πρώτη φορά.

«παλιά εγκινιάζαμε καινούργια ρούχα μόνο τη Λαμπρή»

**Ετυμ.** Από το: εγκαινιάζω (εν + καινός) > γκαινιάζω > γκινιάζω.

**γκινισά** (η) (ουσ.): αυλακιά πάνω σε ξύλο, που έγινε με γκινίσι.

«εστράβωσε η γκινισά αφού 'φερεις στο ξύλο»

**Ετυμ.** Από το: γκινίσι (βλ. λέξη).

**γκινίσι** (το) (ουσ.): παλαιό εργαλείο για τη δημιουργία αυλακιού σε ξύλο.

«φέρε το γκινίσι να σάσομε τσι γραμμές στο ξύλο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: ginocchio (= γόνατο, κομμάτι ξύλου ή μετάλλου με άθρωση) > γκινόσο > γκινίσι.

**γκιο-γκιο** (επιφ.): ημερωτική προσφώνηση κατσικιών. Συνήθως λέγεται μαζί με λέξη: να.

«να γκιο-γκιο να».

**γκιογκιόνα** (η) (ουσ.): κατσίκα. Χρησιμοποιείται ως εντολή προς κατσίκα. Λέγεται χαμηλόφωνα, με σκοπό το ήρεμο πλησίασμα του ζώου.

«να γκιογκιόνα να» (στερεότυπη φράση).

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**γκομιάζομαι** (ρήμ.): στριμώνομαι, δυσκολεύομαι.

«μέσα στα χαράκια επήε και εγκομιάζοστηκε»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**γκουανό** (το) (ουσ.): βλ. αγκουανό.

**γκουράρει** (τρικ. ρήμα): ελαφρώνει, γίνεται υποφερτή μια επίπονη κατάσταση. «ήβαλα ζεστασές στη-γ-κοιλιά μου και με 'γκούραρε ο πόνος μνιαολιά»

«μωρέ πράμα δε-ν-τονε γκουράρει αυτό στη-γ-κατάσταση απού 'ναι»

Το ρήμα: γκουράρει χρησιμοποιόταν παλαιότερα και σε άλλες περιπτώσεις. Αν π.χ. σε κάποιον, που δοκίμαζε φρούτα (π.χ. σταφύλια, δαμάσκηνα ή άλλα), τα οποία δεν είχαν ακόμη ωριμάσει, αλλά η γεύση τους ήταν υποφερτή, του ετίθετο το ερώτημα: «πώς του φαίνονται;», έδινε συχνά την απάντηση: «γκουράρει το μνιαολιά» Συχνά, επίσης, χρησιμοποιείται η φράση «δε-ν-το γκουράρει» με την έννοια του: μη υποφερτά.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: curare (= θεραπεία, ίαση, φροντίδα).

**γκρουφίζω** και **γρουφίζω** (ρήμ.): διαμαρτύρομαι χαμηλόφωνα, γκρινιάζω.

«ό,τι και να σου κάνουνε εσύ γκρουφίζεις»

**Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποίητη λέξη.

**γκώνω** (ρήμ.): βαρυστομαχιάζω.

«ήφαγα πολλές οφτές πατάτες και με 'γκόσανε»

**Ετυμ.** Από το: ογκώνω, -ομαι (= φουσκώνω), με την αποκοπή του αρχικού -ο.

**γλακητής** (ο) (ουσ.): δρομέας.

«πρώτος γλακητής είναι στο χωργιό»

**Ετυμ.** Από το: γλακώ (βλ. λέξη).

**γλακητό** (το) (ουσ.): τρέξιμο.

«ήπαιζε γλακητό και τον ήφταζε, πρι πο-κωλώσει»

**Ετυμ.** Από το: γλακητός < ουδέτερο: γλακητό (βλ. λέξη).

**γλακητός, -ή, -ό** (επίθ.): τρέχοντας.

«γλακητός ήρθενε»

«γλακητός να πας»

**Ετυμ.** Από το: γλακώ (βλ. λέξη).

**γλάκι** (το) (ουσ.): βλ. αγλάκι.

**γλακιά** (η) (ουσ.): βλ. αγλακιά.

**γλακώ** (ρήμ.): τρέχω.

«γλακώ και δε φτάνω»

«γλάκα να τονε φτάξεις»

«Ανε γλακάς, κι α δε γλακάς κυριακιανές κλωστές βαστάς» (λαϊκή φράση που σχετίζεται με την απαγόρευση ραψίματος τις Κυριακές, επειδή θεωρείται αμαρτία).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: εκκλακώ (εκ + δωρικ. λακώ) = φεύγω, τρέχοντας (πρβλ. λακίζω).

**γλειμμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει γίνει αντικείμενο γλειψίματος / μεταφορικά: κοκαλιάρης, αδύνατος.

«κειονά το γλειμμένο edιάλεξε να πάρει;»

**Ετυμ.** Από το παθητικό του ρήματος: γλείφω (διαφορετικό από το: γλύφω).

**γλεντζές\* ή εγλεντζές** (ο) (επ. θέσ. επίθ.): αυτός που έχει την τάση να δια-

σκεδάζει, ο γλεντοκόπος (στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής αναφέρεται μόνο ως γλεντζές).

«γλεντζές άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: eğlence (= γλέντι, διασκέδαση).

**γληγοράδα** (η) (ουσ.): γρηγοράδα στην κοινή νεοελληνική.

«τη γληγοράδα ντου δε-ν-την έχει κιανείς»

**Ετυμ.** Από το: γρηγοράδα (< γρήγορος + -άδα), με την τροπή του -ρ- σε -λ-.

**Γληγόρης** (κυρ. όν.): Γρηγόρης.

**γλήγορος, -η, -ο και ογλήγορος, -η, -ο** (επίθ.): γρήγορος. Συχνά χρησιμοποιείται το ουδέτερο ως επίρρημα: γλήγορα και ογλήγορα.

«γλήγορος άνθρωπος είναι»

«ογλήγορα το 'θέρισες το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: γρήγορος, με την αντικατάσταση του υγρού -ρ από το υγρό -λ.

**γληγοροσύνη και γρηγοροσύνη\*** (ο) (ουσ.): ό,τι και η γρηγοράδα.

«η γληγοροσύνη ντου δεν έχει να γενεί»

**Ετυμ.** Από το: γρήγορος > γλήγορος (βλ. λέξη) / θέμα: γληγορ- ή γρηγορ- + παραγ. τέρμα: -οσύνη.

**γληγορότερο και γληγορότερο**

(επίρρ.): το ταχύτερο δυνατόν.

«να 'ρθεις το γληγορότερο»

**Ετυμ.** Από το: γλήγορος (βλ. λέξη).

**γλιμισά** (η) (ουσ.): γλίστρα.

«γλιμισά είναι κεια ο τόπος»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα της ελληνιστικής λέξης: γλία (γλιτόν, γλιόιν) (πρβλ. γλίτσα).

**γλινάλευρο** (το) (ουσ.): αλεύρι που βγαίνει από πολυχρησιμοποιημένες μύλοιπες.

«το γλινάλευρο δε-γ-κάνει καλό ψωμί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλίνα + αλεύρι.

**γλιογλιό** (το) (ουσ.): μικρό αντικείμενο, παιχνιδάκι.

«πολλά μικιά καλάθι μου 'δωκες, σα γλιογλιό 'ναι»

**γλιτσάζω** (ρήμ.): δημιουργώ γλίτσα, γλιτσιαζώ στην κοινή νεοελληνική.

«εγλίτσασε η στέρνα»

**Ετυμ.** Από το: γλίτσα (= παχύρευστη βρομιά).

**γλυκάδι\*** (το) (ουσ.): περιλαίμιοι αδένες ζώου / γλύκισμα.

«τα γλυκάδια του οζού είναι καλός μεζές»

«έχεις πράμα γλυκάδι να τσι κεράσεις τσ'αθρώπους;»

**Ετυμ.** Από τα: γλυκός / θέμα: γλυκ- + παρ. τέρμα: -άδι.

**γλύκαμα** (το) (ουσ.): γλυκιά γεύση/ ευχαρίστηση.

«μνια ζωή στα βάσανα και γλύκαμα δεν είδα»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: γλυκαίνω / γλύκ- + παραγ. τέρμα: -αμα.

**γλυκίος και γλυκός, -ιά, -ιό/ύ** (επίθ.): γλυκός.

«μούτε πολλά πρικύς να σε πετάζουνε μούτε πολλά γλυκός να σε φάνε» (λαϊκή συμβουλή)

**Ετυμ.** Από το: γλυκός με αλλαγές στις καταλήξεις του αρσενικού και ουδετέρου γένους.

**γλυκο-**: πρώτο συνθετικό πολλών λέξεων που προσδίδει στο δεύτερο συνθετι-

κό την έννοια είτε της γλυκύτητας είτε της αβρότητας ή της καλής διάθεσης. Στις λέξεις που ακολουθούν σημειώνεται ως α' συνθετικό το: γλυκός από το οποίο προέρχεται το γλυκο-.

**γλυκολέμονο** (το) (ουσ.): το μοσχολέμονο, γνωστό και ως λάιμ / μεταφορικά: η ωραία κοπέλα. Τα μοσχολέμονα περιέχουν βιταμίνης C και συχνά χρησιμοποιούνται για να τονίσουν τις γεύσεις διάφορων τροφίμων και ποτών.

«σα γλυκολέμονο είσ' όμορφη κερά μου και λαχταρώ να σφιζώ σε μέσα στην αγκαλιά μου» κρητ. διστ.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + λεμόνι.

**γλυκομίλης, -α, -ητο** (επίθ.): γλυκομίλητος.

«γλυκομίλης άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + ομιλώ.

**γλυκοξανοίγω** (ρήμ.): κοιτάζω κάποιον/α ερωτικά / επιθυμώ κάτι πολύ έντονα.

«γλυκοξανοίγει σε κειόνοςες ο ντελικανής και φαίνεται πως τ'αρέσεις»

«γλυκοξανοίγει το κειόνονά το ρούχο, μα δε-ν-το παίρνει, γιατί δεν έχει τα φράγκα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + ξανοίγω (εξ + ανοίγω).

**γλυκοξάνοισμα** (το) (ουσ.): ερωτικό κοίταγμα / επιθυμία απόκτησης κάποιου πράγματος.

«ήριξέ μου ένα γλυκοξάνοισμα κι ήφυγε»

«το γλυκοξάνοισμά σου ερέχτηκα»

**Ετυμ.** Από το: γλυκοξανοίγω (βλ. λέξη).

**γλυκοπορτάκαλο** (το) (ουσ.): πορτοκάλι ιδιαίτερα γλυκό (σέκερι).

«Όνειρο το 'δα πως δα 'ρθεις γλυκοπορτάκαλό μου / κι ήτρεξε δάκρυ τση χαράς πάλι στο μάγουλό μου.»

(απόσπασμα από τα δίστιχα του Χαρίδημου Σιγανού με τίτλο: «Τσ' αγάπης και του έρωτα»).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + πορτοκάλι (πορτοκάλι στην κοινή νεοελληνική).

**γλυκορόδικο** (το) (ουσ.): είδος ραδικιού με γλυκιά γεύση.

«βράσε το γλυκορόδικο από εμάζωζα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + ραδίκι > ροδίκι (βλ. λέξη).

**γλυκοσαλίζω** (ρήμ.): δοκιμάζω ευχαρίστηση, νιώθω ικανοποίηση, ευημερώ. «στη ζήση μου μαζί ντου δεν εγλυκοσάλισα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + σαλίζω (εκ του σαλιάζω).

**γλυκοσάλιση** (η) (ουσ.): ευχαρίστηση, ευτυχία, ικανοποίηση / ερωτική φλυαρία / γλυκοσάλιασμα στην κοινή νεοελληνική.

«μνια ζωή τυραννούμαι και γλυκοσάλιση δεν είδα»

**Ετυμ.** Από το: γλυκοσαλίζω (βλ. λέξη).

**γλυκοσαλισμένος, -η, -ο** (επίθ.): ευχαριστημένος, ευτυχισμένος.

«ο καλοπαντρεμένος είναι και γλυκοσαλισμένος»

**Ετυμ.** Από το: γλυκοσαλίζω (βλ. λέξη).

**γλυκοσυρίδια** (τα) (ουσ.): είδος βρώσιμων χόρτων, είδος ραδικιού.

«να πάω θέλει στο-γ-ζερόκαμπο να βρω δυο γλυκοσυρίδια να τα βράσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γλυκός + σύρω.

**γλυκύτητα** (η) (ουσ.): γλυκύτητα.

«τη γλυκύτητα τω σταφυλιώ γροικώ ακόμη στη γλώσσα μου»

**Ετυμ.** Από το: γλυκός.

**γλυτωμός** και **γλιτωμός** (ο) (ουσ.): διάσωση, λύτρωση.

«ανε τονε πιάσει κειονά το κακό, δεν έχει γλυτωμό»

**Ετυμ.** Από το: γλυτώνω (βλ. λέξη).

**γλύτωνω\*** και **γλιτώνω**<sup>3</sup> (ρήμ.): διασώζω, αποφεύγω κάτι κακό, σημασίες που απαντώνται και στην κοινή νεοελληνική / εξοικονομώ χρήματα.

«φύγε από παέ να γλυτώσεις»

«άγιο 'χε και τονε εγλύτωσε σ'ετόσονά γκρεμό απού 'πεσε»

«ήκαμα του παζάρι και εγλύτωσα πολλά λεφτουδάκια»

**Ετυμ.** Από το: εκλυτώνω με την αποβολή του -ε- και τη μετατροπή του κ- σε -γ- (εκ της λέξης της ελληνιστικής περιόδου: έκλυτος = ελεύθερος, απαλλαγμένος από δεσμά).

**γλωσσίδι\*** (το) (ουσ.): το σιδερένιο άκρο του παλιού κονδυλιού που χρησιμοποιούταν για το γράψιμο με μελάνι / το προεξέχον τμήμα του παλιού λύχνου, όπου τοποθετούνταν το φτίλι / το στόμιο του αυλού (θιαμπολιού) από το μέρος που τίθεται στο στόμα.

«βούτα το γλωσσίδι στο μελάνι να γράψεις»

«σύρε το φτίλι του λύχνου πιο όζω στο γλωσσίδι ντου»

«φύσα στο γλωσσίδι του θιαμπολιού»

**Ετυμ.** Από το: γλωσσίδιον (υποκοριστικό της λέξης: γλώσσα).

**γναντίζω** (ρήμ.): βλ. αγναντίζω.

**γνώθω** (ρήμ.): γνωρίζω, ξέρω, αντιλαμβάνομαι.

«γνώθω το 'γω πως μ'αγαπάς»

3. Ο τύπος *γλιτώνω* αποτελεί νεότερη γραφή του ετυμολογικά ορθού: *γλυτώνω*.

«Δεν είναι μόνο να μπάθεις, αλλά και να γνώθεις.» (παραλλαγή γνωστής παροιμίας)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γινώσκω (αόριστος β': έγνω, θέμα: γνω- + παραγ. τέρμα: -θω κατ' αναλογία προς άλλα ομόληκτα ρήματα: π.χ. πλάθω, αμπώθω).

**γνωστικάδα** (η) (ουσ.): η ιδιότητα του σώφρονος ανθρώπου, το χαρακτηριστικό αυτού που ενεργεί με σύνεση.

«η γνωστικάδα ντου δεν έχει να γενεί»

**Ετυμ.** Από το: γνωστικός / θέμα: γνωστικ- + παραγ. τέρμα: -άδα.

**γογγύζω** και **γοῦζω** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του βογγάω, αναστενάζω, παραπονούμαι, έχει και την έννοια του μεμψιμοιρώ. Στη δεύτερη περίπτωση, συνοδεύεται, συνήθως, από προσωπική αντωνυμία.

«ήδωκε-ν-του όλη-ν-του περιουσία κι εδά του γογγύζει κι από πάνω»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**γομανός, -ή, -ό** (επίθ.): παχύς, ευτραφής (αλλά όχι παθολογικά χοντρός).

«γομανό κοπέλι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από την ίδια ρίζα με το: γεμάτος (εκ του γέμω > γόμος).

**γομαρά** (η) (ουσ.): φορτίο ενός μεταγωγικού ζώου (π.χ. γαϊδάρου ή μουλαριού).

«ήφερε μνια γομαρά ξύλα, για να ζυμώσομε»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του: γομάρι (βλ. λέξη).

**γομάρι\*** (το) (ουσ.): το φορτίο που μπορεί να σηκώσει ένα μεταγωγικό ζώο (γαϊδαρος ή μουλάρη ή άλογο) / μεταφορικά: οποιαδήποτε βαριά υποχρέωση ή

δύσκολη υπόθεση/ υβριστικός χαρακτη-  
ρισμός.

«ένα γομάρι στάρι ήβγαλε το χωράφι»

«βαρύ γομάρι 'ναι η παντρεϊγιά»

«κατέχεις ίντα γομάρι 'ναι αυτός»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γόμος = φορτίο πλοίου, κυρίως, - από το ρήμα γέ-  
μω (υποκοριστικό: γομάριον > γομάρι).

**γομαρικό (το)** (ουσ.): βλ. γομάρι.

**γοναθιά (η)** (ουσ.): κτύπημα με το γό-  
νατο / πέσιμο με το γόνατο κάτω / σημά-  
δι που δημιουργεί το γόνατο στο παντε-  
λόني, όταν φοριέται για μεγάλο χρονικό  
διάστημα.

«ήπαιζέ ντου μνια γοναθιά και τον ήριζε  
κάτω»

«ένα παντελόني φορώ συνέχεια κι ήκαμε  
γοναθιές»

**Ετυμ.** Από το: γόνατο (εκ του αρχαιοελ-  
ληνικού: γόνυ, -ατος).

**γοναθιάζω** (ρήμ.): διπλώνω τα γόνατα  
/ αναγκάζω κάποιον να γονατίσει / δη-  
μιουργώ αποτύπωμα του γονάτου (π.χ.  
στο παντελόني που φοριέται για μεγάλο  
χρονικό διάστημα).

«εγονιάθιασε ομπρός του και τονε επα-  
ρακάλιενε»

«εγονάθιασε-ν-τονε η δουλειά»

«εγονάθιασε το πατελόني μου»

**Ετυμ.** Από το: γοναθιά (βλ. λέξη).

**γονάτιση (η)** (ουσ.): κάμψη παρόμοια  
μ' αυτή του γονάτου. Γονάτιση λεγόταν  
και η κάμψη του σιδερένιου άξονα του  
ανεμομύλου στην οποία προσαρμοζό-  
ταν η ρόκα που ανεβοκατέβαζε το έμβο-  
λο της αντλίας του νερού.

«λάδωσε τη γονάτιση του μύλου να γυρί-  
ζει πιο εύκολα»

**Ετυμ.** Από το: γονατίζω (εκ του αρχαιο-  
ελληνικού: γόνυ, -ατος, γονατ- + -ίζω).

**γονής και γονέος (ο), γονέοι (οι),**

(ουσ.): γονέας, γονείς.

«ο κάθε γονής θέλει το καλό τω-γ-  
κοπελιώ ντου»

«ο Θεός να 'χει καλά τσι γονέους μας  
απού μαςε πέμπουνε ό,τι 'χουνε»

«τη σήμερα-ν-ημέρα οι γονέοι βοηθούνε  
τα κοπέλια ντως»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός της λέξης γο-  
νέας (γονεύς).

**γοργό** (επίρρ.): παρά λίγο (γοργά στην  
κοινή νεοελληνική σημαίνει γρήγορα).  
Ως πρώτο συνθετικό διαφόρων ρημά-  
των (γοργο-) υποδηλώνει ενέργεια που  
βρίσκεται κοντά στο τέλος της π.χ. γορ-  
γοσουβάζομαι, γοργογιαέρνω, γοργοβασι-  
λεύγει κτλ.

«γοργό το 'χω να το τελειώσω» (βλ. και  
την ενότητα 2.3.12 του Α' μέρους).

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του επιθέτου:  
γοργός (= γρήγορος).

**γούβελος (ο)** (ουσ.): μεγάλο ξύλινο δο-  
χείο, μεγάλο κοίλο κομμάτι κορμού δέν-  
δρου που χρησιμοποιούσαν οι ρασοπατη-  
τές (αυτοί που πατούσαν ρασές - χοντρά  
υφαντά), για να τα μαλακώσουν ή για να  
τα πλύνουν. Το ξύλο αυτό χρησίμευε με-  
ρικές φορές και ως βορόσκιο στις καμινά-  
δες (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Από την ίδια ρίζα με τη λέξη: γού-  
βα (= κοιλότητα εδάφους), λατινικά: ca-  
vea < canus, μεσαιωνικό λατινικό: cona.

**γούζομαι** (ρήμ.): γκρινιάζω, εκφράζω  
παράπονα, διαμαρτύρομαι ήπια.

«όλο γούζεσαι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γοάω,  
-ώ (= φωνάζω, θρηνώ) / θέμα: γο > γου-

+ παραγ. τέρμα: -ζομαι, κατ' αναλογία προς τα ομόληκτα ρήματα.

**γούλα** (η) (ουσ.): λαχανικό κατάλληλο για ντολμάδες και χορτόπιτες, σέσκουλο (γούλα στην κοινή νεοελληνική σημαίνει, ακόμη, οισοφάγος, πρόλοβος πτηνών, λαιμαργία. Είναι λέξη διαφορετική από εκείνη που υποδηλώνει το ομώνυμο εδώδιμο φυτό, βλ. γουλιά).

«η γούλα κάνει καλές βρουβόπιτες»

**Ετυμ.** Ίσως, από το αρχαιοελληνικό: άγλις = βλαστός από λάχανο.

**γουλαίμι** (το) (ουσ.): ο οισοφάγος.

«ίντα δε-γ-κατεβάζει το γουλαίμι ντου!»

**Ετυμ.** Από τα: γούλα + λαιμός.

**γουλί\*** (το) (ουσ.): είδος λαχανικού (γογγύλι ή γογγυλοκράμβη) / καθετί λείο και γυμνό σαν το κλειστό λάχανο / το στομάχι / μεταφορικά: κουρεμένος με την ψιλή μηχανή.

«αυτουνού το γουλί δε γεμίζει εύκολα»

«κουρεμένος γουλί»

**Ετυμ.** Μεσαιωνική ελληνική λέξη: γουλίν < αρχαία ελληνική αγλίον, υποκοριστικό του άγλις (= σκελίδα σκόρδου). Από τον Κριαρά έχει προταθεί και η προέλευσή του από το μεσαιωνικό: γωλίον (λατινικά: colis < caulis (= μίσχος)).

**γουλιά\*** (η) (ουσ.): εκτός από την υποδήλωση της ποσότητας υγρών, που μπορεί κανείς να καταπιεί με μια ρουφηξιά, ή της μικρής ποσότητας υγρών, γενικά, η λέξη γουλιά σημαίνει και μικρό κομμάτι κρέατος ή άλλου εδώδιμου στερεού.

«μικιές-μικιές κόβγε τσι γουλιές το κρέας για να γεμίζει καλά το άντερο»

**Ετυμ.** Από το: γούλα (εκ του λατινικού: gula = ο οισοφάγος).

**γουλίδι και γουλιδάκι** (το) (ουσ.): μικρή γουλιά, μικρή ποσότητα υγρού / μικρό κομμάτι τυριού.

«ίσα-ίσα ένα γουλίδι κρασάκι επήε κάτω»  
«ένα γουλίδι τυρί μου 'δωκε, γιατί βάνει το κουράδι ντου στα χωράφια μας»

**Ετυμ.** Από το: γουλιά (υποκοριστικό: γουλίδιον > γουλίδι και γουλιδάκι).

**γουλωτός, -η, -ο** (επίθ.): επίθετο που λέγεται για φυτά με αλληλοεπικαλυπτόμενα τρυφερά φύλλα στο εσωτερικό τους.  
«γουλωτά εβγήκανε τα μαρούλια απού εφύτιστα»

**Ετυμ.** Από το: γούλα (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -ωτός (γουλ- + ωτός).

**γούμενα** (η) (ουσ.): συρμάτινο χοντρό σχοινί.

«δέσε γερά τη γούμενα στο βίντζι»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: gomena.

**γούργουθος** (ο) (ουσ.): βραχόλακκος, λάκκος (ενίοτε γούργουθος ονομάζεται και ο μεγάλος αρόλιθος, βλ. λέξη).

«ολόκληρους γουργούθους βγάνεις για να φυτέψεις δυο φυλλαδάκια;»

(Γουργούθοι: τοποθεσία στο κέντρο περίπου του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου).

**Ετυμ.** Από το λατινικό: gurges (= δίνη ύδατος, στρόβιλος).

**γουρνάκι ή γουρνί** (το) (ουσ.): η μικρή γούρνα.

«γέμισε τη γούρνα νερό να πιούνε τα βούγια και βάλε και στο γουρνάκι χωριστά των αιγών»

**Ετυμ.** Από το γούρνα - αρχαιοελληνικό: γρώνη (υποκοριστικό: γουρνάκιον > γουρνάκι - γουρνί).



**γουρούνα\*** (η) (ουσ.): θηλυκός χοίρος / γυναίκα που δεν έχει τρόπους / γυναίκα γεμάτη βρομιές / γυναίκα αδιάντροπη. Η λέξη χρησιμοποιείται συχνά ως βρισιά. «μνια γουρούνα σύρνει πέντε-έξε γουρνάκια»

«σα-ν-τη γουρούνα ήρθε και μούτε εχαιρέτηξε μούτε εβάστανε πράμα»

«σα-ν-τη γουρούνα εγίνηκα επαέ από τσι βρομιές από εκαθάριζα»

**Ετυμ.** Θηλυκό του γουρουνιού (από το αρχαιοελληνικό: γρώνα).

**γουρουνόμανα** (η) (ουσ.): η γουρούνα που έχει γεννήσει.

«γουρουνόμανα 'ναι και δε-ν-τη σφάζομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γουρούνα + μανά.

**γουρσουζιά** (η) (ουσ.): κακοτυχία, αναποδιά (γρυσουζιά στην κοινή νεοελληνική).

«εμπήκε στο σπίτι ο... και μας ήφερε γουρσουζιά»

«γουρσουζιά φέρνει το να πετάς το ψωμί στη στράτα»

γουρσουζιά 'ναι να δουλεύεις, όντε λειτρογούνε»

«εσοφήσανέ μας και τα ριφάκια και τα μουσκαράκια, δε-γ-κατέχω ίντα γουρσουζιά μασε 'βρήκε οφέτος»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: uğursuzluk (= γρυσουζιά).

**γουρσουζεύγω** (ρήμ.): φέρνω γρυσουζιά, κακοτυχία, γρυσουζεύω στην κοινή νεοελληνική.

«μη λες κακό και γουρσουζεύγεις τα πράματα»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**γουρσουζής\***, **-α** (επ. θέσ. επίθ.): αυτός που φέρνει κακοτυχία / ο ακάθαρτος (γρυσουζής στην κοινή νεοελληνική).

«ίντα 'θελε πρωί-πρωί ο γουρσουζής ο αδερφός σου, να πάει η μέρα μας κακά»  
«κειονά το γουρσουζή μη-ν-τονε βάνεις στο σπίτι σου, γιατί δα στραβώσουνε οι δουλειές σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: uğursuz (= γρυσουζής).

**γούσπος** (ο) και **γούσπα** (η) (ουσ.): λάκκος με λάσπες.

«ήπεσε στη γούσπα»

«γούσπος είναι το χωράφι και μαζώνει νερά»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη αποτελεί παραφθορά της λέξης: γούβα (= λακκούβα).

**γρα** (η) (ουσ.), πληθ. **γρες** και **γράδες** (οι) (ουσ.): γριά / γριές.

«γρα 'ναι μπλιο η μανά σου και δε μπορεί»

«ανεβάστα γρα το γέρο να τονε έχομε το θέρος»

**Ετυμ.** Από το: γραία > γρια > γρα.

**γράδα\*** (τα) (ουσ.): βαθμοί που προκύπτουν από μέτρηση υγρών.

«πόσα γράδα είναι το κρασί»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: grado (= βαθμός) (λατινικό: gradus).

**γραδέρνω** (ρήμ.): μετρώ τα γράδα (βλ. λέξη), γραδάρω στα νέα ελληνικά.

«γράδαρε τη ρακή να δεις ίντα λέει»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**γραίνω** και **ογραίνω** (ρήμ.): υγραίνω.

«γράνε το χωράφι μνιαολιά να το κάμομε»

«γραίνεται απάνω ντου»

«τρέχει η ντενέκα κι ογραίνεις το-ν-τόπο ετσά που πας»

**Ετυμ.** Από το: υγραίνω με την αποβολή του -υ- ή την τροπή του σε -ο-.

**γραμμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): υγρός, γραμμένος (από το ρήμα: (υ)γραίνω). Λέξη διαφορετική από το: γραμμένος που παράγεται από το ρήμα γράφω.

«*γραμμένο 'ναι το χωράφι και δε γίνεται*»

**Ετυμ.** Από το: γραίνω (εκ του υγραίνω).

**γραμματικός\*** (ο) (ουσ.): γραμματέας (π.χ. Γραμματικός της Κοινότητας). Στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών δεν χρησιμοποιείται η λέξη γραμματικός με την έννοια του ασχολούμενου με τη Γραμματική, σημασία που έχει, μεταξύ άλλων ο όρος αυτός στην κοινή νεοελληνική).

«*άμε να πεις του Γραμματικού να σου βγάλει το χαρτί αφού θες*»

**Ετυμ.** Από το γράμμα (εκ του γράφω).

**γραμπώνω** (ρήμ.): αρπάζω, γραπώνω στην κοινή νεοελληνική.

«*εγραμπώθηκα από τη σωλήνα του μύλου και δεν ήπεσα στο πηγάδι*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: grappare (= αρπάζω).

**γρραντίζω** (ρήμ.): γίνομαι θύμα συμφοράς, κακοτυχίας / δέχομαι επίδραση από κακά πνεύματα / προσβάλλομαι από αθεράπευτο νόσημα, λόγω κατάρας ή μαγείας ή διέλευσης από μέρος, όπου συχνάζουν κακά πνεύματα.

«*επέρασε νύχτα από τα μνήματα και εγρραντίσε*»

«*σα να τονε έχουνε γρραντισμένο και πάει κατά διαόλου*»

«*φύγε αλάργο να μη με γρραντίσεις, να μπλέξω*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ogramak (= πέφτω σε συμφορά).

**γρραντίσμα** (το) (ουσ.): κακό, συμφορά που οφείλεται σε κακή επίδραση μαγικών δυνάμεων.

«*άμε στον παπά να σου διαβάσει, να σου φύγει το γρραντίσμα*»

**Ετυμ.** Από το: γρραντίζω (βλ. λέξη).

**γρρανί (το) και γρρανάνα (η)** (ουσ.): κεφάλι, κρανίο.

«*ετσά το 'κοψε η γρρανάνα ντου*»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**γρρεβάντα** (η) (ουσ.): γραβάτα στην κοινή νεοελληνική.

«*γρρεβάντα φορούνε οι πρωτευουσιάνοι*»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: cravate.

**γρρετζόλα** (η) (ουσ.): παλιόγρια.

«*ίντα γυρεύγει επαέ η γρρετζόλα η...*»

**Ετυμ.** Από το: γριά (μεγεθυντικό).

**γρρι** (αόρ. αντ. ακλ.): καθόλου, τίποτε.

«*γρρι δε-γ-κατέχει*»

**Ετυμ.** Ορθογραφική μεταβολή του αρχαιοελληνικού γρυ (= μηδέν, τίποτε).

**γρριφίζω** (ρήμ.): διαπληκτίζομαι, έρχομαι στα χέρια.

«*όλο γρριφίζει, όπου βρεθεί*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: γριπάω ή γριφάω, κατά τον Πιτυκάκη.

**γρροθίδι** (το) (ουσ.): δυνατή γροθιά.

«*ήπαιζε ντου γρροθίδια, όπου ήβρισκε*»

**Ετυμ.** Από το: γρό(ν)θος (= γροθιά) > γροθίδιον > γροθίδι.

**γρροικημένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ακουστεί.

«*γρροικημένη την έχω τούτηνιά την ιστορία, μα δε θυμούμαι πού*»

**Ετυμ.** Από το: γροικούμαι (βλ. λέξη).

**γρροικώ\*, -ούμαι και γρρικό\*, -ούμαι** (ρήμ.): ακούω, -γομαι, νιώθω / αισθάνομαι. Στην κοινή νεοελληνική υπάρχει και

ο τύπος αγρικό, τον οποίο δεν συναντήσαμε στον λόγο των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου.

«Γιες και χαρές κυρά Λενιώ απ'το σιόρ Τζανάκη / και πέμπει σου να σε χαρά χρυσό δακτυλιδάκι. / Κι η κόρη ως το 'γροίκισε το πρόσωπό της δρώνει / και το καημένο δούλο ντου ζυλιές τονε φορτώνει»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι)

«γροίκα να σου πω»

«γροικάται πως είχανε έναν αδερφό απού ήφυγε στην Αμερική»

«γροικώ ακόμη τσι φωνές του στ'αφθιά μου»

«γροικώ τη-γ-κεφαλή μου να σπάσει»

«γροικώ ένα-μ-πόνο στα νεφρά»

**Ετυμ.** Πιθανές ετυμολογίες:

- 1) Από το: αγρικός (= νοήμων). Κατά τον Μπαμπινιώτη, το αγρικός προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: αγροίκος, του οποίου η σημασία άλλαξε με τη μετάθεση του τόνου.
- 2) Από το αρχαιοελληνικό: αριήκος (= αυτός που ακούει).
- 3) Από το μόριο γρυ / γρι- με την προσθήκη του ευφωνικού -κ-, εκδοχή που δικαιολογεί και τη γραφή: γρικό, καθώς και το μεσαιωνικό γρυκίζω.

**γρομπιάζω** (ρήμ.): δημιουργώ απόστημα.

«εγρόμπιασε εκείά που μου 'κάτσε η αγκάθα»

**Ετυμ.** Από το: γρόμπος (βλ. λέξη).

**γρόμπος\*** (ο) (ουσ.): εξόγκωμα, φούσκωμα, γρούμπος στην κοινή νεοελληνική, στην οποία υπάρχουν και τα υποκοριστικά: γρομπαλάκι και γρουμπούλι. Από αυτά το δεύτερο δεν χρησιμοποιείται από τους Λασιθιώτες.

«γρόμπο ήκαμε εκείά που εχτύπησε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: grotto (= εξόγκωμα, κόμπος).

**γρόσι\*** (το) (ουσ.): τουρκικό νόμισμα, τα γρόσια (= τα χρήματα). Στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο στον πληθυντικό αριθμό.

«τα γρόσια το θεό-ν-επαραδώσα»

(στερεότυπη έκφραση).

**Ετυμ.** Από το ενετικό: grosso (= γρόσι), λατινικό: grossus.

**γρυλιά** (η) (ουσ.): αυστηρή εχθρική ματιά.

«ήπαιζε μου μνια γρυλιά»

**Ετυμ.** Από το: γρύλος (βλ. γρυλώνω).

**γρυλώνω** (ρήμ.): έχω ανοικτά τα μάτια / ρίχνω επιτιμητική ματιά / γουρλώνω.

«γρυλώνει τα μάθια ντου και δε-γ-κοιμάται»

«ίντα μου γρυλώνεις ετσά;»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική ελληνική λέξη: γρύλλος (= είδος ακρίδας με πολύ πεταχτά μάτια) (γρύλος: απλοποιημένη γραφή).

**γρωνίζω** (ρήμ.): γνωρίζω.

«γρωνίζεις με, μπρε;»

**Ετυμ.** Παράφραση του γνωρίζω με την τροπή του -v- σε -p- και αντίστροφα.

**γυαλί\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία της λέξης (ύαλος), με την οποία απαντάται και στην κοινή νεοελληνική, η λέξη γυαλί, χρησιμοποιείται και σε θέση επιθέτου και δηλώνει κάτι το πολύ καθαρό, το διαφανές.

«γυαλί 'ναι το λάδι»

«εκαθάρισε τ'αυτοκίνητο και το 'καμε γυαλί»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ύαλος > γυαλί.

**γυαλουρίζει** (ρήμ.): γυαλίζει αμυδρά / μεταφορικά: δείχνει κάπως όμορφος/η. «ίντα 'ναι κειονέ απού γυαλουρίζει εκειέ πέρα;»

«γιαλουρίζει ακόμη μνιαολιά και μπορει να βρει κιανένα να τη-μ-πάρει»

**Ετυμ.** Από το: γυαλούρ- < γυαλί (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**γυναικοβρόχι** (το) (ουσ.): πλήθος γυναικών.

«ίντα γυναικοβρόχι θωρώ επαέ μαζωμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γυναίκα + βροχή > επίθ.: -βρόχι (= πλήθος).

**γυναικομοίρι** (το) (ουσ.): κληρονομιά από γυναίκα σύζυγο.

«γυναικομοίρι είναι το στίτι απού κάθου-νται»

**Ετυμ.** Από τα: γυναίκα + μοίρα (= μερίδιον).

**γυναικούλης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει χαρακτηριστικά γυναίκα, αυτός που φέρεται σαν γυναίκα. Στο Λασίθι απαντάται ως παρωνύμιο.

**Ετυμ.** Από το: γυναίκα / θέμα: γυναικ- + παραγ. τέρμα: -ούλης.

**γύρα\*** (η) (ουσ.): βόλτα, περίπατος. Ενίοτε χρησιμοποιείται και με επιρρηματική σημασία, π.χ. *το φέρνω γύρα* (= γυροφέρνω).

«εβγήκε στη γύρα»

«κάμε μνια γύρα ομπρός να δεις ίντα πουλούνε κι ύστερα πουσουνίζεις»

**Ετυμ.** Από το: γυρίζω (υποχωρητικός σχηματισμός).

**γυρεύω** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του ψάχνω, αναζητώ, γυρεύω στην κοινή νεοελληνική, σημαίνει και διακατέχομαι από ερωτικό οίστρο, σημασία που διατηρεί και στην εξεταζόμενη ντοπιολαλιά (ως τριτ. ρήμ.).

«ίντα γυρεύεις επαδά;»

«φαίνεται πως αυτή γυρεύει»

**Ετυμ.** Από το: γύρος > γυρεύω > γυρεύω.

**γυρίζω\*** (ρήμ.): εκτός από τις σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιείται το ρήμα αυτό στην κοινή νεοελληνική στο εξεταζόμενο ιδίωμα σημαίνει και περιφέρομαι άσκοπα.

«πού γυρίζεις ολημέρα και δε κάνεις τσι δουλειές σου;»

**Ετυμ.** Από το: γύρ-ος + παραγ. τέρμα: -ίζω (γυρ- + ίζω).

**γύρισμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από τις σημασίες που έχει η λέξη αυτή στη νεοελληνική γλώσσα, οι οποίες απαντώνται και στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών, το γύρισμα υποδήλωνε και το ακόλουθο παλαιό έθιμο. Αν ένα νήπιο καθυστέρουσε να περπατήσει, το έβαζαν σε ένα κοφίνι και το περιέφεραν στα σπίτια του χωριού. Οι χωριανοί του πρόσφεραν φαγώσιμα και άλλα δώρα. Υπήρχε η πρόκληση ότι η περιφορά αυτή θα βοηθούσε το νήπιο να περπατήσει.

«πάνω από δυο χρονώ ήτανε το κοπέλι ντως και δεν επροπάθιενε και μος το βγά-λανε στο γύρισμα επροπάτηξε»

**Ετυμ.** Από το: γυρίζω.

**γυρογαλιά** (η) (ουσ.): παραθαλάσσια περιοχή.

«εκατέβασα το κουράδι στη γυρογαλιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γύρω + γιαλός.

**γυροπόδι** (το) (ουσ.): το στρίφωμα του φουστανιού / μεταφορικά: γυναίκα.

«εξεπαράλυσε το γυροπόδι του φουστανιού σου»

«τ'αρέσει το γυροπόδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γύρος + πόδι.

**γυροτραφίζω** (ρήμ.): περικυκλώνω ένα μέρος με πρόχειρους πέτρινους τοίχους (τράφους).

«γυροτραφίζει το κηπούλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: γύρος + τράφος (βλ. λέξη).

**γυροτραφισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): περιτρυγισμένος με πρόχειρο τοίχο.

«γυροτραφισμένο χωράφι ή κηπούλι»

**Ετυμ.** Από το γυροτραφίζω (βλ. λέξη).

**γύρου-γύρου** (τοπ. επίρρ.): γύρω-γύρω.

«γύρου-γύρου έλα»

**γωνιό** (το) (ουσ.): μικρή γωνιά / μεταφορικά έχει και την έννοια του μικρού σπιτιού για ηλικιωμένους.

«κάτσε στο γωνιό σου και μη βγάνεις άχνα»

«δα πάω στο γωνιό μου εγώ με τη γερόντισσά μου να ησυχάσω»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της γωνιάς.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε emπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

γαβάθα, γαβγίζω, γαζί, γαζωτός, γαλα(κ)τερός, γαλανομάτης, γαλιφιά, γαμπρίζω, γάντζος, γαργαλώ, γαρδέλι, γάστρα, γδάρσιμο, γελέκι και γελέκο, γέμιση, γενιά, γερανός, γερνά, γέρνω, γεροντικός, γερτός, γιαίνω, γίνομαι, γινωμένος, γιόμα, γιορντάνι, γιούχα, γκαβός, γκιαούρης, γλεντοκοπώ, γλίνα, γλίστρα, γλίτσα, γλυκαίνω, γλυκύ (= επιληψία), γλωσσοκοπάνα, γλωσσοτρώγω, γλωσσοφαγιά, γνέφω, γνώρα, γνώση, γνωστικός, γογγύζω, γονικός, γουργουρίζω, γραφτό, γρόθος.



**δα** (μορ.): θα.

«*δα πάω*»

«*δα το κάμω*»

«*δα 'ρθω θέλει*»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του θα σε δα. Κατ' άλλη άποψη, το δα προήλθε από το συμφυρμό του αρχαιοελληνικού: *δει* και του μορίου *θα* και δηλώνει κάτι που σίγουρα θα γίνει.

**δαιμονιάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει την ιδιότητα του δαίμονα, αυτός που σκανδαλίζει, πονηρός, κατεργάρης.

«*δαιμονιάρης άνθρωπος είναι*»

**Ετυμ.** Από το: δαίμονας / θέμα: δαιμον- + παραγ. τέρμα: -ιάρης.

**δαίτης** (ο) (ουσ.): διάβολος, δαίμονας.

«*άμε στο δαίτη*» (υβριστική φράση)

«*ε, να σε πάρει ο δαίτης*»

**Ετυμ.** Παράφραση του διάβολος. Διαφορετικό από το: δέτης (βλ. λέξη).

**δάκαμα** (το) (ουσ.): δαγκωνιά / αποτύπωμα δαγκωνιάς.

«*ακόμη φαίνεται το δάκαμα στο-μ-πόδα μου*»

**Ετυμ.** Από το: δακάνω (βλ. λέξη).

**δακαμαθιά** (η) (ουσ.): ό,τι και το δάκαμα.

**δακανιά** (η) (ουσ.): δαγκωνιά ή δαγκανιά στην κοινή νεοελληνική. Στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου χρησιμοποιείται συνήθως ο τύπος δακανιά (χωρίς το -γ-). Μερικοί

απ' αυτούς που συναντήσαμε κατά την έρευνά μας πρόφεραν με παχύ τρόπο το -κ-, στοιχείο που μπορεί να θεωρηθεί κατάλοιπο της ύπαρξης του -γ-. Η παρατήρηση αυτή ισχύει και για τις ομόρριζες λέξεις που ακολουθούν.

«*ο σκύλος τού 'παιξε μνια δακανιά στο μερί*»

**Ετυμ.** Από το: δακάνω (βλ. λέξη).

**δακανιάρης** (επίθ.): αυτός που δαγκώνει, δαγκανιάρης στην κοινή νεοελληνική.

«*δακανιάρης σκύλος*»

**Ετυμ.** Από το: δακανιά (βλ. λέξη).

**δακάνω** (ρήμ.): δαγκώνω ή δαγκάνω στην κοινή νεοελληνική.

«*εδάκασε ο γάιδαρος την αίγα*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δάκνω (αόριστος β': έδακον, θέμα: δακ-, που αποτελεί τη ρίζα των συναφών λέξεων.

**δάμακας** (ο) (ουσ.): διαχωριστικό τοίχωμα χωραφιού, εδαφική έξαρση / μικρός γκρεμός.

«*δάμακα ήσασε στσι πεζούλες*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: δαμάω, -ώ (= τιθασεύω, δαμάζω, δένω). Κατ' άλλη άποψη (Πάγκαλος, 2, 303 και 5β. 312), προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: δέμαξ (εκ του δέμω = χτίζω).

**δανεικοί\*** (οι) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία που έχει το επίθετο δανεικός (πληθ. δανεικοί), με την οποία χρησιμοποιείται και στην κοινή νεοελληνική,

η συγκεκριμένη λέξη έχει, επιπρόσθετα, την έννοια της προσφοράς αλληλοβοήθειας κατά την εκτέλεση γεωργικών εργασιών (π.χ. σκάψιμο των αμπελιών, τρυγητός, θερισμός, φύτεμα και βγάλσιμο των πατατών, συγκομιδή των ελιών κτλ.) / αμοιβαία άμισθα μεροκάματα.

«*χρωστώ του συντέκνου μου τρεις δανεικούς από το σκάψιμο των αμπελιώ και θα πάω να του τσι κάμω τούτηνιέ την εβδομάδα*»

**Ετυμ.** Από το: δάνειο > δανεικός.

**δαρμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει δαρθεί.

«*και χαμένος και δαρμένος εγιάειρε*»

**Ετυμ.** Από το: δέρνω (εκ του αρχαιοελληνικού: δέρω).

**δασκαλάκι** (το) (ουσ.): μικρός μαθητής, μαθητούδι.

«*τα δασκαλάκια ήρθανε στην εκκλησιά κι είπανε και το πιστεύω*»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: δάσκαλος.

**δασκάλισσα** (η) (ουσ.): δασκάλα / σύζυγος δασκάλου.

«*δασκάλισσα εφέρανε οφέτος να διαβάξει τα κοπέλια*»

**Ετυμ.** Από το: δάσκαλος (εκ του: διδάσκω), θηλυκό: διδασκάλισσα > δασκάλισσα.

**δαυλάρι** (το) (ουσ.): μικρός δαυλός.

«*θα πιάσω θέλει ένα δαυλάρι και θα σου σπάσω τη-γ-κεφαλή*»

**Ετυμ.** Από το: δαυλός (υποκοριστικό) εκ του αρχαιοελληνικού: δαίω (= καίω). Η λέξη: δαυλόν αναφέρεται από τον Ησύχιο.

**δαυλαρώνω** (ρήμ.): κτυπώ με δαυλό.

«*θα σε δαυλαρώσω θέλει*»

**Ετυμ.** Από το: δαυλάρι (βλ. λέξη).

**δαυλιά** (η) (ουσ.): χτύπημα με δαυλάρι.  
«*του 'δωκε μνια δαβλιά και τονε εμισέρωσε*»

**Ετυμ.** Από το: δαυλός.

**δαφνόλαδο\*** (το) (ουσ.): λάδι που προέρχεται από την απόσταξη φύλλων δάφνης και χρησιμοποιείται ως ιαματικό μέσο (π.χ. για εντριβές, επαλείψεις μαλλιών κτλ.). Τα παλιά χρόνια γύριζαν στους δρόμους των χωριών του Οροπεδίου Λασιθίου πλανόδιοι πωλητές δαφνόλαδου και άλλων ιαματικών αιθέριων ελαίων.

«*ανε πονεί η κοιλιά ντου, να του κάμεις μια εντριβή με δαφνόλαδο κι αποκειάς να ζεστάνεις ένα ράσινο πανί και να του τ'αποθέσεις εκείά*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δάφνη + λάδι.

**δάχτυλας** (ο) (ουσ.): ο αντίχειρας, το μεγάλο δάκτυλο του ποδιού ή του χεριού.

«*σα-ν-το δάκτυλα του χεριού μου, με το συμπάθιο, χοντρό ήτανε το σκοινί*»

«*ετρυπήσανε οι κάρτσες μου και φάνηκε ο δάκτυλάς μου*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δάκτυλος.

**δαχτύλι** (ουσ.): το δάκτυλο, το οποίο χρησιμοποιείται, μερικές φορές, και ως μονάδα μέτρησης ποσότητας υγρών που υπάρχουν μέσα σε ποτήρια ή μπουκάλια.

«*τα δαχτύλια σου να πλύνεις καλά-καλά*»  
«*δυο δαχτύλια κρασί έχει ακόμη το μπουκάλι*»

«*ποιο δαχτύλι θα κόψεις και δε θα πονέσει*»

**Ετυμ.** Από το: δάκτυλος (εκ του δείκνυμι) > δάκτυλος > δακτύλι > δαχτύλι.



**δακτυλίδωμα** (το) (ουσ.): αρραβώνιασμα, ανταλλαγή δακτυλιδίων.

«στα δακτυλιδώματα είν'ακόμη το ζευγάρι»

**Ετυμ.** Από το: δακτυλιδώνω (βλ. λέξη).

**δακτυλιδωμένος, -η** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που φορά δακτυλίδι, ο αρραβωνιασμένος.

«δακτυλιδωμένη είναι η κοπελιά, μόνο μη-ν-τηνε ζαυοίγεις καθόλου»

**Ετυμ.** Από το: δακτυλιδώνω (βλ. λέξη).

**δακτυλιδώνω** (ρήμ.): βάζω δακτυλίδι, αρραβωνιάζω.

«οψές εδακτυλιδώσε ο τάδε τη-ν-τάδε»

**Ετυμ.** Από το: δακτυλίδι (υποκοριστικό του: δάχτυλος).

**δε' τος, δε' τηνε, δε' το δε' τσις, δε' τα** (επ. θέσ. δεικτ. αντων.): ιδέ αυτός, να εκείνος.

«δε' τονε εκειέ που στέκει»

Προήλθαν από το: ιδέ + τος/τηνε/το, με την αποκοπή του -ι-.

**δειλιώ** (ρήμ.): διστάζω, φοβούμαι, δειλιάζω στην κοινή νεοελληνική.

«πουθενά δε δειλιά»

**Ετυμ.** Από το: δειλός (εκ του δαίδω = φοβούμαι), με την ανάπτυξη του -ι- πριν από το -ω- και την τροπή του -δ- σε -λ-.

**δεινά\*** (τα) (ουσ.): βάσανα, δυσκολίες (την αρχαιοελληνική αυτή λέξη χρησιμοποιούσαν, παλαιότερα, και αγράμματα ακόμα άτομα).

«τα δεινά που επεράσαμε στη-γ-κατοχή δε μπορώ να σου τα δηγηθώ»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δεινός (πληθυντικός ουδετέρου: δεινά).

**δέκαλο** (το) (ουσ.): σωστό, ορθό, πρόπον (πηγαίνει πάντα με το άρθρο: το).

«δε-μ-πας το δέκαλο και δε-γ-κατέω ίντα δα κάμω»

**Ετυμ.** Από το: δεκάλογος με την αποκοπή του -γος και αναβίβαση του τόνου. Κατ' άλλη εκδοχή, προκύπτει από το συμφυρμό των λέξεων: όδε, ήδε, τόδε + καλός.

**δεκαννιά** (αριθμ.): δεκαεννέα.

«δεκαννιά χρονώ ήτανε όντα-ν-την επή-ρα»

**Ετυμ.** Από το: δεκαεννέα (δέκα + εννέα).

**δεκάξε** (αριθμ.): δεκαέξι.

«στα δεκάξε ήγασε το-μ-πατέρα ντου»

**Ετυμ.** Από το: δεκαέξι (δέκα + έξι).

**δεκαπενταρά:** δεκαπενταριά / η περίοδος της νηστείας του δεκαπενταύγουστου. «μνια δεκαπενταρά αθρώποι ήσανε όλοι κι όλοι»

«εμείς τη νηστεύομε τη δεκαπενταρά»

**Ετυμ.** Από το: δεκαπέντε (δέκα + πέντε) + παραγ. τέρμα: -αριά / -αρά.

**δεκαπεντίζω** (ρήμ.): περνά το δεκαπενταύγουστο, νηστεύω επί 15 μέρες (από την 1<sup>η</sup> μέχρι τη 15<sup>η</sup> Αυγούστου).

«παλιά εδεκαπεντίζανε οι αθρώποι, εδά δε-γ-το κάνουνε μπλιο»

**Ετυμ.** Από το αριθμητικό δεκαπέντε(ε) + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**δεκαρά:** δεκαριά.

«μια δεκαρά νομάτοι ήσανε»

**Ετυμ.** Από τα: δέκα + κατάληξη -αριά / αρά.

**δεκαφτά** (αριθμ.): δεκαεπτά.

«στσι δεκαφτά του μηνός εσμίζαμε»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του δεκαεπτά (δέκα + επτά).

**Δεκέβρης και Δεκέμπρης** (ο): Δεκέμ-βριος.

**δέμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από την έννοια του πακέτου (π.χ. ταχυδρομικό δέμα), η λέξη αυτή σημαίνει στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών: δέσιμο / φράγμα.

«καλό δέμα κάμε των οζώ να μη λύσουνε»  
«ήσασε δέμα στη-ν-τετάδα να μη-μπαίρνει το νερό το χόμα»

**Ετυμ.** Από το: δένω (εκ του αρχαιοελληνικού: δέω).

**δεμαθιάζω** (ρήμ.): κάνω δέσμες στάχυα ή ξύλα (δεμαθιάζω στην κοινή νεοελληνική).

«δεμαθιάζω τα ξύλα από 'κοψα για να τα φορτώσω στο γαίδαρο»

**Ετυμ.** Από το: δέμα > δεμάτιον > δεμάτ-ι + το παραγ. τέρμα: -ιάζω. Το -τ-τρέπεται σε -θ-

**δεματαρά** (η) (ουσ.): χαλκάς ή οπή σε πέτρα κατάλληλος/η για δέσιμο ζώων με σχοινί.

«δέσε την αίγα στη δεματαρά»

**Ετυμ.** Από το: δένω (εκ του αρχαιοελληνικού: δέω) > δεμάτ-ι + παραγ. τέρμα: -αρά.

**δεματικό** (το) (ουσ.): μακριά στάχυα κατάλληλα δεμένα που χρησίμευαν για το δέσιμο των δεματιών / σχοινί για δεμάτια / ευλύγιστοι κλάδοι σπάρτων ή λυγαριάς κατάλληλοι για δέσιμο ξύλων ή σιτηρών.

«βρέξε στη στέρνα μνιαολιά σπαρμένο να το κάνομε δεματικό»

**Ετυμ.** Από το: δένω > δεμάτι > δεματικό.

**δένω\*** (ρήμ.): εκτός της συνήθους έννοιας του δένω, σημαίνει και κάνω σε

κάποιο/α μάγια για να του συμβεί κακό ή για να επιτύχω κάποιο ιδιοτελή σκοπό. «φαίνεται πως τονε εδέσανε, το-γ-κακομοίρη»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: δέω > δένω.

**δέομαι\*** (ρήμ.): ζητώ βοήθεια, εκλιπαρώ, παρακαλώ από ανάγκη / στερούμαι. «όλο για κάτι τις δέεται»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (δέω, δέομαι = έχω ανάγκη, έλλειψη) (πρβλ. ενδεής).

**δερβίσης\*** (ο) (ουσ.): εκτός από μουσουλμάνος μοναχός, που ζει φτωχικά, ή θαρραλέος άνθρωπος, σημασίες τις οποίες έχει η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, στο υπό εξέταση ιδίωμα έχει και την έννοια του πλάνου, του αγύρτη.

«σα δερβίσης ζει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: derviş (= δερβίσης), περσικό: darvīsh ή darvesh (= θρησκευτικός επαίτης).

**δερνοκοπανίζομαι** (ρήμ.): κτυπώ δυνατά το στήθος μου, φωνάζοντας ή κλαίγοντας.

«εδερνοκοπανίζοντανε ολημέρα, η κακομοίρα, με το χαμπέρι που τση 'φέρανε, μα ίντα δα βγει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δέρνω (εκ του δέρω) + κοπανίζω (εκ του: κόπανο).

**δεσά** (η) (ουσ.): δέσιμο / δέσμευση σε κάτι / πρόκληση κακού με τη βοήθεια της μαγείας / πλέγμα ξύλων που περιέχονται σε πετρόκτιστο τοίχιο για τη συγκράτηση του χώματος σε επικλινή εδάφη / είδος πλεκτού που γίνεται χωρίς βελόνα πλεξιματος στην ούγια υφαντού (π.χ. πετσέτας, τραπεζομάντηλου κτλ.).

«δεσά του 'χουνε καωμένη κι α δε-ν-τη βρούνε να τη λύσουνε δε δα γενεί καλά»

«εχάλασ' ἡ δεσά αποῦ ἴχα καωμένη σσι πεζούλες και πήρε το νερό ὄλο το χῶμα»  
«ὄμορφη ἴναι ἡ δεσά που ἴκαμες, μόνο να μου τη δείξεις και μένα»

**Ετυμ.** Από το: δένω > δέση > δεσά.

**Δεσποινιά, -νιώ, Πιπίνα** (κυρ. ὄν.): Δέσποινα.

**δεσπολιά** (ἠ) (ουσ.): το δέντρο που κάνει δέσπολα.

**Ετυμ.** Βλ. επόμενο.

**δέσπολο** (το) (ουσ.): μούσμουλο, κίτρινος, ωσειδής, εύγευστος καρπός της μούσμουλιάς.

«φορτωμένη ἴναι ἡ δεσπολιά δέσπολα, μα δεν εγενήκανε ἀκόμη»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: nespolo (= μούσμουλο), με την τροπή του -n- σε -δ-.

**δέτης** (ο) (ουσ.): κρημνός.

«ἤπεσε στο δέτη κι εσβολώθηκε»

«ο Χαυγάς (φαράγγι) εἶναι ὄλο δέτες»

**Ετυμ.** Από το: δένω ἢ το: δομώ. Γράφεται με -ε, ενώ δαίτης (με -αι) σημαίνει δαίμονας.

**Δευτερόλης** (ο) (ουσ.): ο Ιούλιος μήνας. Ονομάζεται και Αλωνάρης.

«το Δευτερόλη τελειώνουνε οι πλιο πολλοί τ' αλώνισμα»

**Ετυμ.** Από το: δεύτερος (σε σχέση με τον Ιούνιο, ο οποίος λέγεται Πρωτόλης).

**δηγούμαι** (ρήμ.): διηγούμαι στην κοινή νεοελληνική.

«δηγάται τα παλιά»

«ἴντα να σου πω κι ἴντα να σου διηγούμαι»  
«τρώτε και πίνετε ἄρχοντες και γω θα σας διηγούμαι» (στίχος ριζίτικου τραγουδιού).

**Ετυμ.** Από το: διηγούμαι με την αποκοπή του -ι-.

**διαβάζω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του αναγιγνώσκω που έχει το ρήμα αυτό και στην κοινή νεοελληνική, στην κρητική διάλεκτο χρησιμοποιείται και με την έννοια του εκπαιδεύω ἢ του διδάσκω.  
«ἡ δασκάλα διαβάζει τα κοπέλια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: διαβιβάζω, με την αποκοπή του -βι.

**διαβαστικό** (ουσ.): θρησκευτικού χαρακτήρα ευχή που διαβάζεται από ιερέα για την απαλλαγή από ασθένειες ἢ μαγείες. Παρόμοιες ευχές διαβάζονται, επίσης, και από ἄλλα αγνά πρόσωπα (π.χ. νέα άτομα). Τα πιο συνηθισμένα διαβαστικά ἦταν: ο «Ἅγιος Κυπριανός», ἡ «Ἁγία Επιστολή» και το «Σύμβολο της Πίστεως».

«να πας στου παπά να σου διαβάσει το διαβαστικό να γενεῖς καλά»

«μου φαίνεται πως θες διαβαστικό» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το: διαβάζω (εκ του αρχαιοελληνικού: διαβιβάζω).

**διαγουμίζω\*** (ρήμ.): διασκορπίζω, λεηλατώ, κάνω ἄνω κάτω.

«ἴντα διαγουμίζεις πάλι ἀτά»

**Ετυμ.** Από το τουρικό: yağma > γιαγουμίζω > διαγουμίζω.

**διάζω/διάζομαι** (ρήμ.): φτιάχνω / στην παθητική φωνή (διάζομαι) σημαίνει εκτελώ διάφορες υφαντικές εργασίες, για να μεταφέρω το τυλιγμένο στα μασούρια νήμα στη διάστρα, προκειμένου να το τοποθετήσω στον αργαλειό. Είναι διαφορετικό από το: (α)δειάζω (= εκκενώνω).

«Μέσα στου νου μου τ' αργαλειό σε φιλιτσένιο χτένι / διάζεται και περαματά μνια -γ-κόρη μυρωμένη.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**διάκατξε** και **διάσκατσε**: λέξη που δηλώνει έκπληξη ή υποτίμηση.

«ε, διάκατξε, ίντα σου 'καμα δα και μου λες τέτοια λόγια;»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: diascase (= ήπια αναφορά στο διάβολο).

**διακονεύω** (ρήμ.): ζητιανεύω, διακονεύω στην κοινή νεοελληνική.

«τόσονά φτωχός ήτανε απόυ εδιακόνευε για να ζήσει»

**Ετυμ.** Από το: διάκονος (= βοηθός).

**διακονιάρης\*/ρά** και **διακονιάρισσα\*** (επ. θέσ. ουσ.): ζητιάνος/α (το θηλυκό στη νεοελληνική είναι διακονιάρη ή διακονιάρισσα, ενώ στο λασιθιώτικο ιδίωμα είναι συνηθέστερο το διακονιάρη).

«ήφαι τη-μ-περιουσία ντου και εκατόντησε διακονιάρης»

«ήρθανε πάλι οι διακονιάρηδες»

Στο Οροπέδιο Λασιθίου έρχονταν μετά τον πόλεμο και μέχρι το 1960, περίπου, αρκετού/ές άνδρες και γυναίκες από χωριά της περιοχής της Ελούντας, στην οποία δεν είχε τότε αναπτυχθεί ο τουρισμός, και ζητούσαν από τους ντόπιους να τους/τις πάρουν ως εργάτες/τριες κατά το βγάλσιμο των πατατών. Η αμοιβή για την εργασία τους γινόταν σε είδος (πατάτες, κυρίως, και όσπρια).

Τα άτομα αυτά, που φιλοξενούνταν σε σπίτια ντόπιων, τα ονόμαζαν τότε διακονιάρηδες τους άνδρες και διακονιάρές τις γυναίκες.

**Ετυμ.** Από το: διακονία, βλ. και διακονούμαι.

**διακονίκι** (το) (ουσ.): προϊόν της ζητιανιάς.

«εμαζώζανε τα διακονίκια και εγεμίσανε δυο φάρδους πράματα»

**Ετυμ.** Από το: διακονία.

**διακονούμαι\*** (ρήμ.): ζητιανεύω.

«πράμα δεν έχει στο σπίτι της και διακονάται για να ζήσει»

**Ετυμ.** Από το: διάκονος (= βοηθός).

**διακόπι** (το) (ουσ.): δημιουργία σμήνους μελισσών με νέα βασίλισσα που αποσχίζεται από την παλιά κυψέλη. Καθήκον του μελισσοκόμου είναι να προλάβει το διακόπι και να δημιουργήσει νέα κυψέλη για το αποσχιζόμενο σμήνος.

**Ετυμ.** Από το ρήμα: διακόπτω (δια + κόπτω).

**διαλαλώ\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του διακηρύσσω, με την οποία χρησιμοποιείται και στην κοινή νεοελληνική, διαλαλώ σημαίνει και δυσφημώ, διαδίδω συκοφαντίες, διαπομπεύω.

«άδικα τονε διαλαλούνε στο χωργιό ντου»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνικό ρήμα: διαλαλώ (δια + λαλέω, -ώ).

**διάλε**: διάολε (υβριστική αποπεμπτική λέξη).

«διάλε τη-μ-πίστη σου» (ήπια βρισιά).

**Ετυμ.** Συντόμευση του: διάβολε.

**διαλέ(γ)ω** (ρήμ.): διαλέγω (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει μόνο ως διαλέγω, ενώ στο εξεταζόμενο ιδίωμα απαντά συχνότερα ως διαλέω).

«διαλέει τσι κοπελιές και δα πομείνει ετσά ολότενα»

«ε, μωρέ, φυστάνι απόυ εδιάλεζες»

«διάλεξε και πάρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + λέγω, με την έννοια του επιλέγω.

**διαλεγώνας** (ο) (ουσ.): αυτός που διαλέγει.

«διαλεγώνα δα σε βάλω δα»

**Ετυμ.** Από το: διαλέγω (δια + λέγω).

**διαλεμάτου (από)** (επ. θέσ. επίρρ.): εξαιτίας επιλογής.

«Από διαλέει από διαλεμάτου πάει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: διαλέγω > διάλεμα (γενική: διαλέματος > διαλεμάτου).

**Διαμάντα και Διαμάντω** (κυρ. όν.): Αδαμαντία.

**διαμάσκαλα** (τροπ. επίρρ.): κάτω από τη μασχάλη.

«διαμάσκαλα εβάστανε ένα δεμάτι ζύλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + μασχάλη.

**διαντηρίζω και διαντηρώ** (ρήμ.): βλέπω με δυσκολία, ίσα-ίσα που διακρίνω κάτι.

«εγέρασα κι ίσα-ίσα που διαντηρίζω μνια-ολιά ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + ντηρώ (εκ του τηρώ = επιτηρώ κάτι, επιβλέπω).

**διάξη** (η) (ουσ.): συμπεριφορά, τρόπος ζωής, τακτοποίηση πραγμάτων.

«δε μ'αρέσει η διάξη ντου»

**Ετυμ.** Από το: διάχνω (βλ. λέξη), αόριστος έδιαξα.

**διαολάθρωπος:** άνθρωπος του διαβόλου, πονηρός άνθρωπος, αυτός που ελίσσεται, αυτός μου μηχανεύεται διάφορα πράγματα.

«δε-ν-τονε κατέχεις καλά ίντα διαολά-θρωπος είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάβολος + άνθρωπος, με αποβολή του -β- από το πρώτο συνθετικό και του -ν- από το δεύτερο.

**διαολεύγω** (ρήμ.): ενεργώ κατά τρόπο διαβολικό, μεταχειρίζομαι αθέμιτα μέσα / μηχανοραφώ / νευριάζω κάποιο.

«ίντα διαολεύγεις πάλι;»

«εδά εδιαολέψανε οι αθρώποι»

«μη με διαολεύγεις»

**Ετυμ.** Από το διάολος.

**διαολιά\*** (η) (ουσ.): διαβολιά.

«ίντα διαολιές ήκαμες πάλι;»

«στσι διαολιές είναι πρώτος»

**Ετυμ.** Από το: διαβολιά με την αποβολή του -β-. (Η παρατήρηση αυτή ισχύει για όλα τα λήμματα με α' συνθετικό τη λέξη διάβολος ή τα παράγωγά της).

**διαολιάρης, -ρά, -ικο** (επίθ.): αυτός που κάνει ζαβολιές, ο πονηρός, ο μη έντιμος.

«διαολιάρης άθρωπος είναι, μόνο να μη-ν-του μπιστεύεσαι»

**Ετυμ.** Από το: διαολιά (δια(β)ολιά).

**διαολίζω\*, -ομαι** (ρήμ.): νευριάζω, φέρομαι σαν διάβολος, εξοργίζω, δημιουργώ πειρασμό σε κάποιο.

«διαολίζομαι ετσά που σε θωρώ να κεί-τεσαι κι οι δουλειές πλακώνουνε η μνια -ν-την άλλη»

«διαολίζεις με μέ τούτανά απού κάνεις»

«άσε με εκειά π'αρνεύγω και μη με διαο-λίζεις»

**Ετυμ.** Από το: διάολος (διά(β)ολος).

**διαόλιο** (το) (ουσ.): οργή, θυμός.

«τα διαόλια ντου τονε βαστούνε κι όλο φουσα και ξεφουσα»

**Ετυμ.** Από το: διάολος (διά(β)ολος).

**διαολογναίκα** (η) (επ. θέσ. ουσ.): δόλια γυναίκα, πονηρή γυναίκα, αυτή που μηχανοραφεί.

«με διαολογναίκα ήμπλεξα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάολος (διά(β)ολος) + γυναίκα.

**διαολόκαιρος** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): κακός καιρός.

«διαολόκαιρος είναι αποστά-ν-ομές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάολος (διά- (β)ολος) + καιρός.

**διαολοκόπελο** (το) (επ. θέσ. ουσ.):

σκανδαλιάρικο άτακτο παιδί.

«πράμα δεν αφήνουνε στη θέση ντου τα διαολοκόπελα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάολος (διά- (β)ολος) + κοπέλι.

**διαολομαζώματα** (τα) (ουσ.): αγαθά που αποκοτούνται με μη έντιμο τρόπο.

«Διαολομαζώματα ανεμοσκορπίσματα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάολος (διά- (β)ολος) + μάζωμα < μαζώνω.

**διαολόπανο** (το) (ουσ.): το κοτ/λέ ύφασμα με το οποίο φτιάχονταν οι γκιλότες μετά την εγκατάλειψη της κρητικής βράκας.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάολος (δια(β)ολός) + πανί.

**διαολόπιστος, -η, -ο** (επίθ.): πιστός στο διάβολο.

«φύγε από παέ, διαολόπιστε, να ξεμαγαρίσει ο τόπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διάολος (διά- (β)ολος) + πίστη.

**διάοτσε:** επιφώνημα που δηλώνει έκπληξη.

«Ω διάοτσε, δώρο 'θελα μου φέρεις εδά. Ντα ίντα σου κάνω 'γω;»

**Ετυμ.** Από το διάβολος > διάοττος (χωρίς υβριστική σημασία).

**διάοττος** (ο) (ουσ.): διάβολος, σατανάς. Λέγεται για να αποφευχθεί η λέξη διάβολος (βλ. και διάσκατζε).

«ο διάοττός με 'βαλε»

**Ετυμ.** Από το: διάβολος (παράφραση).

**διάπαντο** (το) και **διάπαντα** (τα)

(ουσ.): αχανής χώρος, διάπλατα.

«επήρε τα διάπαντα κι εχάθηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + πας (γεν. παντός, πληθυντ. πάντα).

**διαρμίζω, -ομαι** (ρήμ.): τακτοποιώ, συγυρίζω το σπίτι.

«μουσαφίρηδες δα να 'χω και πάω να διαρμίσω το σπίτι»

«διάρμισε τα πράματά σου μόνο τα 'χεις πεταμένα από δω κι από κει»

**Ετυμ.** Από το: διαρρυθμίζω (= τακτοποιώ) ή το: διαρμόζω (= ταιριάζω πράγματα μεταξύ τους).

**διάρμιση** (η) (ουσ.): τακτοποίηση, σιγύρισμα.

«όλη την ημέρα μου 'φαε η διάρμιση τω ρουχώ αφού 'χα στη-γ-κασέλα»

**Ετυμ.** Από το: διαρμίζω (βλ. λέξη).

**διάρμισμα** (το) (ουσ.): ό,τι και η διάρμιση.

«διάρμισμα πρέπει να κάνει στο σπίτι η νοικοκερά»

**Ετυμ.** Από το: διαρμίζω (βλ. λέξη).

**διαρμισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): τακτοποιημένος, νοικοκυρεμένος.

«ήρθα και τα βρήκα όλα διαρμισμένα»

**Ετυμ.** Από το: διαρμίζω (βλ. λέξη).

**διαρμίστρα** (η) (επ. θέσ. ουσ.): αυτή που τακτοποιεί τα πράγματα στο σπίτι.

«καλή γυναίκα επήρε, οικονόμα και διαρμίστρα που δε-μ-πάει άλλο»

**Ετυμ.** Από το: διαρμίζω (βλ. λέξη).

**διασάκι** (το) (ουσ.): απαγόρευση.  
«διασάκι 'ναι *δα για το κυνήγι και δε-μπαίρνω το τσιφτέ να μη με πιάσουνε*»  
«τα λόγια δεν έχουνε διασάκι» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *yasak* (= απαγόρευση).

**διασίδι** (το) (ουσ.): κλωσμένο και τακτοποιημένο νήμα που προορίζεται για το στημόνι του αργαλειού.

«*Νύφη μου κερά νύφη μου, το πρώτο σου διασίδι / μάλαμα να ν'το φάδι ντου και το στημόνι ασήμι.*» (κρητ. δίστιχο) (Πιτυκάκης, 2001).

**Ετυμ.** Από το: διάζομαι (βλ. λέξη).

**διάσιμο** (το) (ουσ.): το σύνολο των εργασιών που απαιτούνται για τη δημιουργία του στημονιού του αργαλειού.

«*το διάσιμο τ'ανυφαντικού θέλει τέχνη*»

**Ετυμ.** Από το: διάση (αμαρτ. λέξη) εκ του: διάζομαι (βλ. λέξη).

**διασκελιά\*** (η) (ουσ.): δρασκελιά στην κοινή νεοελληνική (ο όρος δρασκελιά δεν συναντάται στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου).

«*μνια διασκελιά χωράφι έχομε στ'Αγουστή (τοποθεσία)*»

**Ετυμ.** Από το: δρασκελιά < δρασκελώ > διασκελίζω (δια + σκέλος).

**διασκελίζω\*** (ρήμ.): κάνω μια δρασκελιά, ξεπερνώ κάτι με μια δρασκελιά.

«*τα όρη και τα λαγκάδια εδιασκελίζε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + σκέλος / θέμα: σκελ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**διάστρα\*** (η) (ουσ.): το μέρος, όπου γίνεται το διάσιμο (προετομασία του νήματος για ύφανση στον αργαλειό). Ορισμένα λεξικά ερμηνεύουν τη λέξη διάστρα

ως «υφαντική μηχανή που εκτελεί το διάσιμο», σημασία την οποία δεν συναντήσαμε κατά την έρευνά μας στο Οροπέδιο. «*διάστρα κάνουνε στο τοιχίο του Αφέντη Χριστού*».

Διάστρα λέγεται και η γυναίκα που προετοιμάζει το νήμα για τον αργαλειό.

**Ετυμ.** Από το: διάζομαι (διά + άττομαι = βάζω το στημόνι στον αργαλειό) (αρχαιοελληνικό).

**διαταμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει πάρει εντολή να φερθεί με ορισμένο τρόπο ή να κάμει κάτι / διατεταγμένος.

«*διαταμένο τονε 'χουνε να μη-ν-έρχεται επαέ*»

**Ετυμ.** Από το: διατάσσω / δια(τε)τα(γ)-μένος.

**διαφαλάσσω** (ρήμ.): παρουσιάζομαι κάπου, εμφανίζομαι.

«*ατά στο καφενείο του Γιογανά διαφαλάσσει κεινόσας από ζητάς*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + ρίζα του ρήματος φαίνομαι (αόριστος: εφάνην (λογ.) / φάνηκα).

**διαφεντεύγω** (ρήμ.): διευθύνω, ρυθμίζω, τακτοποιώ, διαφεντεύω στην κοινή νεοελληνική.

«*ο τάδε διαφεντεύγει σε κεινιά την υπόθεση*»

«*ποιος διαφεντεύγει επαέ;*»

«*να πάω να διαφεντέψω το σπίτι μου μνια σταλιά*»

**Ετυμ.** Από το διαφέντης (= ο έχων την εξουσία) - υποχωρητικός σχηματισμός. Βλ. και το λατινικό *defendo* (= υπερασπίζομαι, αμύνομαι).

**διάφορο\*** (το) (ουσ.): εκτός από διαφορετικό, σημαίνει και κέρδος. Χρησι-

μποιοιείται συχνά στον πληθυντικό αριθμό (τα διάφορα).

«ίντα διάφορο δα να 'χεις εσύ από κεινιά τη δουλειά;»

Συνήθης είναι η στερεότυπη ευχετική έκφραση: «καλά διάφορα» (= καλά κέρδη).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + φέρω.

**διάχνω** (ρήμ.): φτιάχνω, τακτοποιώ, καταφέρνω, τα βγάζω πέρα.

«να πάρεις αζαμάρι, για να διάξεις το παπούτσι σωστά»

«πώς δα το διάζω εδά δε-γ-κατέω»

**Ετυμ.** Παράφραση του: φτιάχνω.

**διβολίζω\*** (ρήμ.): οργώνω ένα χωράφι, δυο φορές για να το κάνω πιο παραγωγικό.

«να πάω να διβολίσω το-γ-κήπο να στρώσει το χώμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + βόλος (βολίζω = θραύω τους βόλους).

**διβόλισμα\*** (το) (ουσ.): διπλό όργωμα.

«διβόλισμα θέλει το χωράφι, για να σάσει»

**Ετυμ.** Από το: διβολίζω (βλ. λέξη).

**δίδω\*** (ρήμ.): εκτός από τις συνήθεις σημασίες του δίδω, με τις οποίες χρησιμοποιείται και στα νέα ελληνικά, το ρήμα αυτό στη διάλεκτο που εξετάζουμε έχει και την έννοια του προβαίνω σε μια ενέργεια.

«ήδωκε ένα μπουσκίδι κι ήσπασε τα μούτρα ντου»

«ήδωκε μνια και πήε στο-μ-πάτο του πηγαδιού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δίδωμι.

**δικιμάζω** (ρήμ.): δοκιμάζω στη νεοελληνική, γεύομαι.

«πρόμα δε δικιμάζει»

«δικίμασε, μπρε, το φαΐ να δεις ανε 'ψηθηκε»

**Ετυμ.** Από το: δοκιμάζω, με την καθ' έλξη τροπή του -ο- σε -ι.

**δικολογία και εδικολογία** (η) (ουσ.): συγγενολόι.

«αυτός έχει μεγάλη δικολογία και του συντρέμει στσι δουλειές»

«ήρθανε στο γάμο όλη η εδικολογία του γαμπρού»

**Ετυμ.** Από το: δικός + -λογία < λέγω (με την έννοια του συλλέγω, μαζεύω) και με την ανάπτυξη του προθεματικού -ε-, εδικολογία.

**δίμουρος, -η, -ο** (επίθ.): διπλοπρόσωπος, υποκριτής.

«αυτός είναι δίμουρος άνθρωπος: άλλα σου λέει κι άλλα κάνει»

«ε, τη δίμουρη, άλλα είπε σε μένα κι άλλα σε σένα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + μούρη (βλ. λέξη).

**διόνυσος** (ο) (ουσ.): χοντρή βέργα με την οποία οι βοσκοί έτριβαν τον πάτο του καζανιού, όταν τυροκομούσαν.

«τρίβε καλά το σιγλί με το διόνυσο»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τα: δια + νύσσω (= ζύνω).

**διορία\*** και **δεορία** (η) (ουσ.): προθεσμία (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει μόνο ως διορία).

«μέχρι το Σαββάτο σου βάζω διορία να μου φέρεις τα λεφτά απού μου χρωστείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δια + όρος.

**διόχνει** (τριτ. ρήμ): του ήρθε μια ιδέα, του φάνηκε σωστό ή καλό (πρβλ. το αρχαιοελληνικό δοκεί / «έδοξε τη βουλή και τω δήμω»). Το διόχνει είναι ρήμα διαφορετικό από το διώχνω που σημαίνει αποπέμω. Συνοδεύεται πάντοτε από την



προσωπική αντωνυμία μου/ του/ σου κτλ.  
 «ετσά τού 'διοξε»<sup>1</sup>  
 «κάνει ό,τι τού διοχνει»  
 «ετσά τως ήδιοξε, ετσά το κάμανε»  
 «ίντα σου 'διοξε εδά και δε θες...»  
**Ετυμ.** Από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού  
 ρήματος: δοκεί.

**διπλέρι (το)** (ουσ.):δίφτυλος λύχνος.  
 «άψε το διπλέρι»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + πλευρά.

**διπλέρνω και διπλαρώνω\*** (ρήμ.):  
 πλησιάζω κάποιο με σκοπό να επιτύχω  
 κάτι.  
 «τονε διπλαρώνει για να του κάνει μπρο-  
 ξενιά την αδερφή ντου»  
**Ετυμ.** Τα διπλέρνω και διπλαρώνω απο-  
 τελούν παραλλαγές του: διπλάρω που  
 παράγεται από το επίρρημα δίπλα (υπο-  
 χωρητικός σχηματισμός).

**δίπλη (η)** (ουσ.): ζάρωμα κατά μήκος  
 ενός υφάσματος ή ενδύματος / διπλωμα-  
 τιά, δίπλα στην κοινή νεοελληνική.  
 «δίπλη κάνει το φουστάνι απόυ φορείς»  
 «εγάργιωσε το σεντόνι εκείά απόυ 'κανε  
 τη δίπλη»  
**Ετυμ.** Από το ουσιαστικό: η δίπλα με  
 τροποποίηση της κατάληξης -α.

**διπλοκακομοίρης, -ρα, -ρο** (επίθ.):  
 πολύ άτυχος, δυστυχισμένος.  
 «ε, το διπλοκακομοίρη, ιντά 'παθε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διπλός + κακό-  
 μοιρος (κακός + μοίρα) > κακομοίρης.  
 Στο ουδέτερο αναβιβάζεται ο τόνος (δι-  
 πλοκακόμοιρο).

**διπλοκακορίζικος, -η, -ο** (επίθ.): δι-  
 πλά δύσμοιρος, κακότυχος.  
 «ε, το διπλοκακορίζικο τα βάσανά ντου»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διπλός + κακορί-  
 ζικος (κακό + ριζικό).

**διπλομανταλώνω** (ρήμ.): διπλοκλει-  
 δώνω την πόρτα.  
 «Σα-ν-την ήπαθε η γρα, εδιπλομανταλώ-  
 θηκε.» (παροιμία)  
 «Κλειώ και διπλομανταλώνω, το-γ-κλέφτη  
 αφήνω μέσα» (αίνιγμα σχετικό με τον  
 ήλιο).  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διπλός + μαντα-  
 λώνω (εκ του μάνδαλος, κρητ. μάνταλος).

**διπλοπαραγγέρνω** (ρήμ.): παραγγέλ-  
 λω κάτι με έμφαση.  
 «διπλοπαραγγέρνω σου την άλλη βολά  
 απόυ δα 'ρθεις να μου βαστάς εκείονά  
 απόυ σου 'πα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διπλός + παρά  
 + αγγέλλω (παραγγέρνω στην κρητική  
 διάλεκτο).

**διπλόσκολο (το)** (ουσ.):διπλή γιορτή.  
 «διπλόσκολο 'ναι σήμερο και δε-γ-κάνει  
 να δουλεύγουνε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διπλός + σκόλη  
 (= αργία).

**διπλοχαιρετώ** (ρήμ.): χαιρετώ δυο  
 φορές, χαιρετώ με πολύ έντονο τρόπο.  
 «στη στράτα μου 'πάντηξε και μ'εδιπλο-  
 χαιρέτηξε»  
 «Διπλοχαιρέτα τσι πεζούς, όντα καβαλι-  
 κέψεις, / για να σε χαιρετού κι αυτοί, όντα  
 δα ξεπεζέψεις.» (κρητ. γνωμικό)  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: διπλός + χαιρετώ.

**δισδιόλου** (ποσ. επίρρ.): καθόλου.  
 «δε-γ-καταδέχεται δισδιόλου να περάσει  
 να μασε δει»

1. Στον προφορικό λόγο ο τόνος πέπτει στις  
 αντωνυμίες που προηγούνται (π.χ. τού διοξε). Για  
 το λόγο αυτό διατηρήθηκαν άτοννοι οι τύποι του  
 ρήματος.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + διόλου (δι' όλου).

**δισκαφίζω** (ρήμ.): σκάβω δυο φορές κάτι, σκάβω το αμπέλι μετά το ξελάκκισμα.

«εξελάκκισα τ'αμπέλι πριν ένα μήνα, μα πρέπει να το δισκαφίσω κιόλας, για να κάμει σταφύλια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + σκαφίζω < σκάπτω (κρητ. σκάπτω).

**δισκάφισμα** (το) (ουσ.): διπλό σκάψιμο, σκάψιμο του αμπελιού μετά το ξελάκκισμα.

«αργάτες δα χρειαστώ για τα δισκαφίσματα»

**Ετυμ.** Από το: δισκαφίζω (βλ. λέξη).

**δίστρατο** και **διστράτι** (το) (ουσ.): διπλός δρόμος, διακλάδωση δρόμου.

«στο διστράτι τσ'Απάνω Μεράς τση Βάγκας (τοποθεσία) να μ'ανημένεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + στράτα (βλ. λέξη).

**διφορίζω** (ρήμ.): παράγω καρπούς ή ανθούς δύο φορές το χρόνο / μεταφορικά επί ακμαίων γερόντων: ξαναγιώνω.

«εδιφόρισε η μηλιά που εποτίζαμε και 'πέταξε καινούργιους αθούς»

«εδιφορίσανε οι κολοκυθιές κι εκάμανε πάλι καινούργια κολοκυθάκια»

**Ετυμ.** Από το: δίφορος (βλ. λέξη).

**δίφορος, -η, -ο\*** (επίθ.): ανθός ή καρπός που προκύπτει από δεύτερη ανθοφορία ή καρποφορία ενός δέντρου ή φυτού κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους / δίφορο λέγεται και το ίδιο το δένδρο ή το φυτό που κάνει καρπούς δύο φορές το χρόνο.  
«δίφορα 'ναι τούτανε τα λεμόνια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δις + φέρω < φόρος.

**διχάλη** (η) (ουσ.): διακλάδωση δέντρων ή δρόμου / η λεκάνη του ανθρώπινου σώματος (διχάλα στην κοινή νεοελληνική).

«κόβγει με το πατελόνη στη διχάλη»

«στη διχάλη του πρίνου»

«εκείά που κάνει η στράτα διχάλη και πάει προς...»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δίχαλος < δίχηλος (δις + χηλή (= σπλή ίππου)).

**διχάλι** (το) (ουσ.): χονδρή βέργα που καταλήγει από το ένα μέρος σε δύο άκρα. Χρησιμοποιόταν στο αλώνισμα για το γύρισμα των σιτηρών ή σε άλλες γεωργικές εργασίες.

«φέρε το διχάλι να πιλώσομε τα ζύλα»

«σύμπαινε με το διχάλι τ'αλώνι»

**Ετυμ.** Βλ. διχάλη (διχάλι = υποκοριστικό του: διχάλη ή διχάλα).

**διχαλόβεργα** (η) (ουσ.): μακριά βέργα με δύο κοντά άκρα σε σχήμα διχάλης που χρησίμευε ως υποστήριγμα κατά το φόρτωμα και ξεφόρτωμα των ιπποειδών ζώων ή, σε άλλες περιπτώσεις, υποστήριξης αντικειμένων.

«βάλε τη διχαλόβεργα ν' ανεβαστά το μιγόμι να φορτώσομε το γάιδαρο»

«ανε πιάσω τη διχαλόβεργα, δα δεις»

**Ετυμ.** Από τα: διχάλη + βέργα (βλ. λέξεις).

**διωματάρης** (επ. θέσ. επιθ.): εμφανίσιμος, όμορφος.

«διωματάρης νέος είναι τούτος»

**Ετυμ.** Από το ιδίωμα > διώμα, -τος, με την αποκοπή του -ι και το παραγ. τέρμα: -άρης (διωματ- + άρης).

**δοδιά** (η) (ουσ.): δαγκωματιά / αποτυπώματα των δοντιών που προέρχονται από δαγκωματιά.

«ήπαιζέ ντου μνια δοδιά κι ήκοψέ ντου κομμάτι»

**Ετυμ.** Από το: δόντι.

**δόδια** (τα) (ουσ.): δόντια.

«τρίξε του τα δόδια να τονε φοβερίσεις»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: δόντια (δόδια).

**δοκάρι\***(το) (ουσ.): μακρύ ξύλο που χρησιμοποιούταν, συνήθως, για τη στέγαση των σπιτιών. Στα παλιά λασιθιώτικα σπίτια έβαζαν πάνω στους τοίχους ή ανάμεσα σ' αυτούς και στις πέτρινες καμάρες ένα χοντρό δοκάρι το λεγόμενο μεσοδόκι και στη συνέχεια στερέωναν πάνω σ' αυτό και στους απέναντι τοίχους άλλα δοκάρια. Στα κενά που άφηναν τα δοκάρια έβαζαν μικρότερα πλατιά ξύλα, τις λεγόμενες σκίζες, και πάνω από αυτές το δωματόχωμα σε επάλληλα στρώματα έτσι, ώστε να είναι αδιαπέραστο από το νερό. Για να κάτσει το δωματόχωμα και να μην αφήνει κενά, το χτυπούσαν με την κοπάνα, μακρύ ξύλο με επίπεδη την κάτω επιφάνεια ή έσυρναν πάνω στο χώμα σιδερένιο ή τσιμεντένιο κύλινδρο.

«εσαπίθηκε κειονέ το δοκάρι και θαρρώ πως δα πάει το δώμα κάτω, μόνο να μη θέτετε από κάτω»

**Ετυμ.** Από το: δοκός > υποκοριστικό: δοκάριον > δοκάρι. Εκ του δέκομαι (ιωνικός και αιολικός τύπος του δέχομαι).

**δοντάγρα** (η) (ουσ.): δαγκάνα των παλιών πρακτικών οδοντογιατρών, με την οποία αφαιρούσαν τα χαλασμένα δόντια. «με τη δοντάγρα εβγάνανε παλιά τα ντόντια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δόντι + άγρα (εκ του αγρεύω = κυνηγώ).

**Δοξανιά** (κυρ. όν.): (αντί Ευδοξία).

**δοξάρι\*** (το) (ουσ.): εκτός από τόξο ή δοξάρι έγχορδων μουσικών οργάνων, η λέξη αυτή υποδηλώνει και το μέσο που χρησιμοποιούσαν παλιά οι στιβακτιήδες, για να αραιώνουν τα μαλλιά των προβάτων.

**Ετυμ.** Από παράφραση του υποκοριστικού της λέξης: τόξο > τοξάριον > τοξάρι > δοξάρι (τροπή του -τ- σε -δ-).

**δόσα** (τα) (ουσ.): χρήματα, αμοιβή.

«πολλά πάρε-δόσα έχουνε»

«τα δόσα το Χριστό-ν-επαρადώσα» (στερεότυπη έκφραση).

**Ετυμ.** Από το: δίδω, αόριστος παθητικός: εδόθη / δόθηκα, μετοχ. παθ. παρ. δοσμένος.

**δοσά** (η) (ουσ.): δόση / σπρώξιμο, πτώση.

«δοσές-δοσές δα βάνεις το φάρμακο»

«ήδωκέ ντου μνια δοσά κι ήπεσε χάμαι»

**Ετυμ.** Από το: δίδω (βλ. λέξη).

**δούλα\*** (η) (ουσ.): υπηρέτρια.

«δούλα την έχουνε και τωσε κάνει όλες τσι δουλειές»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δούλη.

**δουλγέρης** (ο) (ουσ.): ξυλουργός, μαραγκός.

«δουλγέρης θαρρώ πως ήτανε ο άντρας τση προγιαγιάς μου»

**Ετυμ.** Από το: τουρκικό: dülger (= ξυλουργός).

**δουλειές τ' αέρα** (στερεότ. φράση): προχειροδουλειές / υποθέσεις αμφισβητούμενης ηθικής υπόστασης.

«με δουλείες τ'αέρα δε μπορείς να πας μπρός»

**δούλεψη\*** (η) (ουσ.): εργασία, υπηρεσία (στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών δεν σημαίνει: εκδούλευση ούτε αμοιβή εργασίας, σημασίες που υπάρχουν στην κοινή νεοελληνική).

«στη δούλεψή μου τον είχα τρία χρόνια»

**Ετυμ.** Από το: δουλεύω (αόριστος: εδούλεψα).

**δούλος\***, **-α** (ο/η) (επίθ. και ουσ.): εκτός από υπηρέτης, σημαίνει και εργατικός (το αντίθετο είναι άδουλος).

«δούλος άνθρωπος είναι ο άντρας της»

«η καλή νοικοκερά είναι δούλα και κερά» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**δοχείο** (το) (ουσ.): δοχείο / κοίλωμα δίπλα στο πατητήρι στο οποίο πέφτει ο μούστος.

«εγέμισε το δοχείο, μόνο ανημένε να τ'αδειάσομε»

**Ετυμ.** Από το: δοχείο (εκ του δέχομαι) με ανατονισμό.

**δραγάτης\*** (ο) (ουσ.): αγροφύλακας. Οι δραγάτες διαδραμάτιζαν, παλαιότερα, σημαντικό ρόλο στις μικρές κοινωνίες των χωριών του Λασιθίου. Λειτουργούσαν όχι μόνο ως φύλακες της περιουσίας των κατοίκων και παράγοντες αποτροπής κλοπών αγροτικών προϊόντων ή μέσων, αλλά και ως μεσολαβητές συχνά για την επίλυση κτηματικών διαφορών (π.χ. βγάλσιμο των σταλικιών βλ. λέξη). «ήπαιξε ο δραγάτης το μούζικο από τσι Πλακούρες (τοποθεσία) και εγλακούσανε όλοι να δέσουνε τα οζά»  
«δραγάτη δε σε βάνω στη-μ-περιουσία μου»

**Ετυμ.** Από το σλάβικο: draga ή το αλβανικό: dragat, τα οποία αποτελούν δάνεια από την αρχαιοελληνική γλώσσα, αφού το δραγάτης παράγεται από το ρήμα δέρκομαι (αόριστος β' έδρακον) (= βλέπω από ψηλά). Άρα, το δραγάτης είναι αντιδάνειο.

**δραγουμάνος\*** (ο) (ουσ.): μεταφραστής, διερμηνέας.

«δραγουμάνο θέλει, για να καταλάβεις ίντα σου λέει»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: dragomano = δραγουμάνος (τουρκικό: tercüman, αραβικό: tarogoman).

**δρακοδιά** (η) (ουσ.): είδος φυτού με μεγάλα φύλλα και κόκκινο καρπό που μοιάζει μ' αυτόν του καλαμποκιού. Είναι πολύ τοξικό. Χρησιμοποιείται ως παυσίπονο επίθεμα, κυρίως, επί αρθρικών πόνων, για επούλωση πληγών και για άλλες ασθένειες. Αναφέρεται παλαιότερη χρήση του ακόμη και για τη θεραπεία του καρκίνου. Το επιστημονικό του όνομα είναι Agum Maculatum (το αρχαιοελληνικό άρον).

«κόψε ένα μεγάλο φύλλο τη δρακοδιάς, ζέστανέ το και βάλε το εκείά απού ποινείς»

**Ετυμ.** Το όνομά του οφείλεται πιθανόν στην τοξικότητά του. Σημειώτεον ότι σε άλλες περιοχές λέγεται και φιδόχορτο (το φίδι σχετίζεται με το δράκο).

**δρακόνα** (η) (ουσ.): μεγάλο ακόνι (από πέτρα), τοποθετημένο μόνιμα κάπου στο οποίο οι παλαιότεροι ακόνιζαν τα κοφτερά εργαλεία (μανάρια, μαχαίρια, δρεπάνια κτλ.), χρησιμοποιώντας, ενίοτε, νερό ή λάδι.

«ακόνισε τα μαχαίρια στη δρακόνα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: υδρακόνη, κατά Χατζιδάκι.

**δρακόνι** (το) (ουσ.): σκληρή πέτρα κατάλληλη για το ακόνισμα, γνωστή και ως ακονόπετρα.

«φέρε το δρακόνι ν' ακονίσουμε το μανάρι»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**δραπάνι** (το) (ουσ.): δρεπάνι στην κοινή νεοελληνική.

«ακόνισε τα δραπάνια να κόβγουνε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δρέπανον (εκ του δρέπω = συλλέγω, κόβω).

**δραπέτι:** Λέγεται, συνήθως, η φράση: «ξίδι-δραπέτι» (χαρακτηρισμός κρασιού που έχει γίνει πολύ δυνατό ξίδι, ή της γεύσης μη ώριμων φρούτων που είναι πολύ ξινό).

**Δρίλης** (ο) (ουσ.): Μάιος.

«Απρίλης-Δρίλης, κοντά το θέρος»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**δρίμες\*** και **δρύμες** (οι) (ουσ.): έτσι ονομάζεται η περίοδος από 1-6 Αυγούστου. Σύμφωνα με τη λαϊκή παράδοση, μπορεί να γίνει πρόγνωση του καιρού κατά τους μήνες που θα ακολουθήσουν με βάση τον καιρό που θα κάμει κατά το παραπάνω διάστημα. Υπάρχει, ακόμη, η δοξασία ότι δεν επιτρέπεται η εκτέλεση ορισμένων αγροτικών εργασιών κατά την περίοδο αυτή (π.χ. βγάλσιμο κρεμμυδιών ή πατατών), γιατί θα υποστούν σήψη. Για προληπτικούς λόγους δεν έκαναν παλαιότερα ούτε θαλάσσια μπάνια ούτε έπλυναν ρούχα.

«κάψα 'ναι σήμερα (ορισμένη ημέρα του Αυγούστου) κι, όπως λένε οι δρίμες, δα να 'χομε βαρύ χειμώνα»

«να περάσουνε οι δρίμες κι ύστερα δα πα ξεπατώσω τα κρομμύδια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δριμύς (= οξύς, διαπεραστικός) (πρβλ. δριμύ βλέπειν = βλέπω με οξύτητα, διορατικά).

Άλλοι (ο Πιτυκάκης π.χ.) γράφουν τη λέξη με -υ- και υποστηρίζουν ότι προέρχεται από το ρήμα: δρύπτω (= ξέω, σπαράσσω, σχίζω), του οποίου η σημασία δεν συμφωνεί με αυτήν του όρου: δρίμες. Η γραφή με -ι- κρίνεται ορθότερη.

**δριμώνω** (ρήμ.): δυναμώνω, εντείνω.

«τονε δρίμωσε ο πόνος τση κοιλιάς του»

**Ετυμ.** Από το: δριμύς (αρχαιοελληνική λέξη).

**δρομώνω** (ρήμ.): παίρνω δρόμο, φεύγω τρέχοντας.

«εσιχτίρισά τονε κι εδρόμωσε»

**Ετυμ.** Από το: δρόμος / θέμα: δρομ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**δροσιά** (η) (ουσ.): δροσιά στην κοινή νεοελληνική.

«δροσιά κάνει τη-ν-ταχινή»

Συνήθης ήταν ή χρήση της φράσης:

«δροσιά τση δροσισμένης», με την έννοια του τίποτα.

«δροσιά τση δροσισμένης δε-ν-ήβαλα στο στόμα μου αποστά-ν-ομές»

**Ετυμ.** Από το: δροσιά (εκ του αρχαιοελληνικού: δρόσος (βλ. λέξη)).

**δροσάπιδα** (τα) (ουσ.): τα πρώιμα δροσερά αγλάδια.

«άμε να κόψεις μερδικά δροσάπιδα να τα φάμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δρόσος + απίδι (= αγλάδι).

**δροσεράδα** (η) (ουσ.): αερινάδα, δροσιά.

«δροσεράδα είναι κάτω από το-μ-πρίνο»  
«ανέφαλα έχει σήμερα και κάνει δροσε-  
ράδα»

**Ετυμ.** Από το: δροσερός / θέμα: δροσερ-  
+ παραγ. τέρμα: -άδα.

**δροσερεύγω** (ρήμ.): φέρνω ή νιώθω  
δροσιά.

«φάε πράμα φρούτο να δροσερέψεις»

**Ετυμ.** Από το: δροσερός / θέμα: δροσερ-  
+ παραγ. τέρμα: εύω/εύγω.

**δροσερικό** (το): αυτό που φέρνει δρο-  
σιά, το χυμώδες φρούτο ή λαχανικό (π.χ.  
το αγγούρι), κάθε είδους δροσερό σαλα-  
τικό / το αναψυκτικό.

«κόψε απού το-γ-κήπο πράμα δροσερικό,  
αν έχει»

**Ετυμ.** Από το: δροσερ-ός + παραγ. τέρ-  
μα: -ικό.

**δροσίζω\*** (ρήμ.): εκτός από προκαλώ το  
αίσθημα δροσιάς, σημαίνει και: α) ανα-  
κουφίζω, β) χορταίνω, γ) ψυχραίνω (στο  
γ' πρόσωπο και σε σχέση με τον καιρό).

«εδρόσισέ με μνιασολιά το γιατρικό απού  
μού 'καμε»

«εδροσίστηκα οφέτος τα σταφύλια»

«εδρόσισε ο καιρός»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δρόσος  
(βλ. λέξη) / θέμα: δροσ- + παραγ. τέρμα:  
-ίζω.

**δροσολογά** (τριτ. ρήμα): ψιλοβρέχει,  
κάνει δροσιά.

«δροσολογά εδά τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Από τα: δρόσος + λέγω > -λογώ  
(-ά).

**δροσομηλιά** (η) (ουσ.): είδος μηλιάς  
που κάνει πρώιμα κίτρινα, μυρωδάτα μή-  
λα.

«δροσομηλιές έχει πολλές στα Σκαπετάρ-  
για» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από τα: δρόσος + μήλο.

**δροσόμηλο** και **δρόμηλο** (το) (ουσ.):  
πρώιμα, κίτρινα, μικρά, μυρωδάτα μήλα,  
πολύ εύγεστα.

«γεμάτη δροσόμηλα είναι η δροσομηλιά  
μας στη Λίμη» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από τα: δρόσος + μήλο (στο δρό-  
μηλο αποκόπτεται το -σο-).

**δρόσος\*** (ο/το) (ουσ.): πρωινή δροσιά,  
φρεσκάδα.

«το δρόσο ντου να 'χεις» (ευχή κατά την  
προσφορά νερού).

«δρόσος είναι σήμερα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη. Απαντάται  
μόνο στην ονομαστική και στην αιτιατι-  
κή.

**δρύλος** (ο) (ουσ.): λαχανοειδές άγριο  
βρώσιμο φυτό με μακρύ βλαστό, όμοιο  
με χονδρό σπαράγγι.

«δρύλους εμάζωξα απού την Αλόιδα και  
δα πα τσι καθαρίσω»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**δρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. ως επίθ.):  
ιδρωμένος στην κοινή νεοελληνική.

«δρωμένος ήτανε κι εκάτσε στο ζέσβου-  
ρο και την ήρπαζε» (εννοείται τη γρίπη).

**Ετυμ.** Από το: δρώνω (βλ. λέξη).

**δρώνω** (ρήμ.): ιδρώνω στην κοινή νεο-  
ελληνική.

«δρώνει-ξεδρώνει εκείά, μα δε-ν-τα πα-  
ραιτά»

**Ετυμ.** Από το: ιδρώνω > δρώνω.

**δύαρα** (η) (ουσ.): λέγεται στη φράση:  
«δεν δίνει δύαρα», που σημαίνει δε δίνει  
καμιά σημασία, δεν τον ενδιαφέρει καθό-

λου (η θυάρα ήταν χάλκινο δίλεπτο νόμισμα επί Όθωνος και Γεωργίου του Α΄).

**Ετυμ.** Από το: δύο + κατάληξη -άρα.

**δυναζομαι** (ρήμ.): αποτολμώ, ριψοκινδυνεύω, νιώθω ικανός να κάνω κάτι.

«δυναζεται να το κάμει»

**Ετυμ.** Από μετάπλαση του: δύναμαι.

**δυναμερός, -ή, -ό:** αυτός που διαθέτει δύναμη / ο καλά ανεπτυγμένος.

«δυναμερό κοπέλι εβγήκε τουτονά»

**Ετυμ.** Από το: δύναμη.

**δυσκός** (επίθ. / ενίοτε επέχει και θέση ουσιαστ.): δυτικός.

«δυσκός φυσά»

**Ετυμ.** Από το: δυτικός > δυτικός > δυσκός (αποβολή του -ι- και τροπή του -τ- σε -σ-).

**δώμα** (το) (ουσ.): στέγη παλαιού σπιτιού από χώμα.

«βγες να κοπανίσεις το δώμα, ανε 'χει χαραμάδες, να μη μπει νερό στο σπίτι, όντα δα βρέξει»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: δέμω (= κτίζω, οικοδομώ).

**δωματόχωμα** (το) (ουσ.): ειδικό χώμα (κούσκουρας), κατάλληλο για τη στέγαση των σπιτιών.

«άμε στηη Καλογράς το Λάκκο (τοποθεσία) να φέρεις δωματόχωμα να το ρίξομε στο δώμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: δώμα + χώμα.

**δώρος** (το) (ουσ.): δώρο.

«το δώρος δε δωρίζεται»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: δώρο με επέκταση -ς-.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

δαιμόνιο, δαιμονιώ, δαρμός, δακτυλιά, δαυλί, δαχτυλήθρα, δειπνώ, δεμάτι, δεντρί, δερβέναγας, δευτερόνω, διαγουμίζω, διανθίζω, διάσελο, διατάσσω, δίγαμος, δίμιτο, διπλοπόδι, διχαλωτός, δοβλέτι, δράμι, δριμύς.





**ε** (επιφών.): «ε, Γιάννη».

**έβγορο** και **όβγορο** (το) (ουσ.): βλ. εύγορο.

**έβελος** (ο) (ουσ.): σκληρό ψωμί.  
«έβελος εγίνηκε το ψωμί αφού εψήσαμε τούτηνιέ τη φορά»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: έβενος (= σκληρό ξύλο), με την τροπή του -ν- σε -λ-.

**εγγαλάρης** (ο) (ουσ.): ο τράγος που προηγείται του ποιμνίου και οδηγεί τα έγγαλα.

«γέρος είναι μπλιο ο εγγαλάρης και θαρρώ μπα τον αλλάζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εν + γάλα / θέμα: γαλ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**έγγαλο, -η** (επίθ.): το ζώο που παράγει γάλα (έγγαλα= γαλακτοφόρα αιγοπρόβατα).

«σταλίζουνε χωριστά τα έγγαλα από τα στείρα»

«έγγαλη 'ναι η-γ-αίγα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εν + γάλα.

**έγγισμα** (το) (ουσ.): δερματική πάθηση.  
«έγγισμα ήβγαλε»

**Ετυμ.** Από το: άγγισμα (= επαφή < αγγίζω), με την τροπή του -α- σε -ε-.

**εγδυμιά** (η) (ουσ.): γύμνια.

«την εγδυμιά ντου δε ξανοίγει μόνο περγελά τσ' άλλους»

**Ετυμ.** Από το: γδυμνός < γυμνός με την προσθήκη του προθεματικού ε-.

**εγκανάριση** (η) (ουσ.): στέρηση, στεναχώρια.

«ζω στην εγκανάριση»

«έχω μεγάλη εγκανάριση»

**Ετυμ.** Από το: εγκανάρω (βλ. λέξη).

**εγκανάρω, εγκαναρίζομαι** (ρήμ.): στεναχωρώ / δυσκολεύω κάποιο / επιβαρύνω κάποιο / (παθητικό): στεναχωρούμαι.

«εγκαναρίζομαι, γιατί δε-μ-πάνε οι δουλειές μου καλά»

«πράμα δε-ν-τονε εγκανάρισε στη ζήση ντου»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα της λέξης: ανάγκη. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ενετικό: acanar (= θυμώνω, εξοργίζομαι) (ιταλικό: accanire = ερεθίζω, εξάπτω).

**εγλεντζές** (επ. θέσ. επίθ.): βλ. γλεντζές.

**εγούγια** (επιφών.): αλίμονο.

«εγούγια εκειούνουγιά που δα 'πομείνει αμοναχός»

**Ετυμ.** Πιθανόν, παράγεται από τη ρίζα του ρήματος: γωό (= θρηνώ) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**εδά** (χρον. επίρρ.): τώρα.

«εδά το 'πες, εδά το θες το πράμα»

«εδά στα γέρα και λαλά» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Κατά μια άποψη, προέρχεται από το επίρρημα ήδη (Π.Π.Λ.Ρ.Π.Κ.).

**εδά-εδά** (χρον. επίρρ.): τώρα μόλις, τώρα-τόρα.

«εδά-εδά εμίσεψε»

«εδά-εδά εσομπουντάλιασε ολότενα»

Βλ. εδά.

**εδά μόνο:** τώρα μόνο.  
«εδά μόνο το κατάλαβα»

**εδά μπλιο:** τώρα πια.  
«εδά μπλιο δε γίνεται πράμα»

**έδε** (ρήμ.): για δες, κοίταξε.  
«— έδε σπίτι σπιτωσά μαχελά δοκαρωσά.  
— τα φιαλώματα 'ν καλά και σκεπάζου-  
νται κι αυτά»  
(σαρκαστικός διάλογος μεταξύ υποψή-  
φιου γαμπρού και του πατέρα μιας κοπε-  
λιάς με μεγάλα άσχημα δόντια).  
**Ετυμ.** Από το: ίδε (καθ' έλξη αφομοίω-  
ση του -ι- από το -ε- της δευτέρης συλ-  
λαβής).

**εδέτσι και εδετσέ** (τροπ. επίρρ.): έτσι  
ακριβώς.  
«εδέτσι και τα λόγια σου, απού με κατα-  
κρίνου» (Πηγή: Ισμαήλ προς Αντώνιο  
του Τσικαλά).  
**Ετυμ.** Από το: έδε (βλ. λέξη), με την προ-  
έκταση -τσι ή -τσε.

**εδικολογία** (η) (ουσ.): βλ. δικολογία.

**εδικός, -ή, -ό** (κτητ. αντ.): δικός.  
«εδικό μου 'ναι τούτونه το βγόδωμα»  
**Ετυμ.** Από το: δικός, με την ανάπτυξη  
του αρχικού -ε-

**εζημιά** (η) (ουσ.): ζημιά.  
«να σου πλερώσω, μπρε, την εζημιά από  
σου 'καμα»  
**Ετυμ.** Από το: ζημιά με την ανάπτυξη του  
αρχικού -ε-.

**έθιοις, -οια, -οιο** (τροπ. αντ.): τέτοιος,  
-α, -ο.  
«έθιοις είναι, έθιοια κάνει»  
«έθιοια γαιδουργιά δε-ν-την ενήμενα»  
**Ετυμ.** Από το: τέτοιος με την αποκοπή

του -τ- και την τροπή του δεύτερου -τ-  
σε -θ-.

**εία** (επιφών.): παρακελευσματικό επιφώ-  
νημα ενθάρρυνσης (εμπρός προχώρα)  
/ εντολή προς τα βόδια από το γεωργό  
είτε για σταμάτημα είτε για αλλαγή πο-  
ρείας κατά το όργωμα.

«να εία να»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.  
(βλ. «αλλ'εία χώρει και κόμιζ'Ιάσωνα»  
(Μήδεια, 820). Λατινικά: eia (βλ. και το  
ρήμα: ειάζω (= επικελεύω).

**είδε κι από 'δε** (στερ. φράση): αφού  
δοκίμασε ή εξέτασε διάφορους τρόπους  
ή λύσεις, πήρε την τελική απόφαση ή γύ-  
ρισε στην αρχική κατάσταση ή πρόταση.  
«σαν είδε κι από 'δε, εδέχτηκε στην υστερ-  
γιά να πει το ναι στο γαμπρό»

**ειδεμής** (σύνδ.): ειδιάλλως, ειδεμή στην  
κοινή νεοελληνική.  
«πάρε κειονά που σου δίνουνε, ειδεμής  
πήγαινε αλλού να γυρεύεις»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ει δε μη.

**είμητα και είμητας** (σύνδ.): εκτός αν,  
μήπως.  
«είμητα και μετανιώσει και το ξανασκε-  
φτεί»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ει μη τα  
(συμφυρμός).

**εις ή γεις** (ο) (αόρ. αντων.): ένας.  
«ο εις εμίσεψε κι ο άλλος απού επόμεινε  
δεν ενδιαφέρθηκε για τη-μ-περουσία ντως»  
«ο γεις σύρνει από τη μνια μπάντα κι ο  
άλλος απού την άλλη»  
«ο γεις κι ο άλλος λέει το κοντό ντου και  
το μακρύ ντου» (λαϊκή φράση)  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: εις.

**εκέ** (τοπ. επίρρ.): εκεί.

«εκέ άφησέ το»

«εκέ κάτσε»

**Ετυμ.** Από το: εκεί.

**εκειά** (επίρρ.): εκεί (τοπικό) / εκεί (με χρονική σημασιολογική απόχρωση).

«εκειά ήδεσες την αίγα, απού δα φτάνει το σπαρμένο;»

«εκειά που είσαι ήμουνε κι εκειά που είμαι δα 'ρθεις / και 'κάτεχε-ν-ο γούμενος ίντα 'καν' ο κελάρης» (λαϊκή φράση)

Ενίοτε, αποκόπτεται το ε- (κεια).

**Ετυμ.** Από το: εκειά > εκειά, με την αποκοπή του -δ-.

**εκειά το λέει** (στερεότ. φράση): επιδοκιμασία της επίτευξης ενός στόχου / προφορικός έπαινος μιας ακριβούς ενέργειας ή μιας επιτυχίας / εύρεση του κατάλληλου σημείου.

«εκειά το λέει, μόνο ζαναδώσε του άλλη μνια να πάει στη θέση του το κασελίκι στη πόρτας»

**εκειανά και εκειάνανά** (δεικτ. αντ.):

εκείνα.

«εκειανά απού 'χεις καωμένα δα τα πλερώσεις»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του: εκείνος (πληθυντικός αριθμός: εκείνα), με την προέκταση -να ή -νανά και την αποβολή του -ν- του θέματος της λέξης.

**εκειγέ** (επίρρ.): εκεί ακριβώς, σ' αυτό το μέρος.

«εκειγέ ήτανε»

**Ετυμ.** Από το εκεί + επιτατικό -γε.

**εκειόνοςές, -νηνιά, -νονέ και εκει-οσές, εκεινιά, εκειονέ** (δεικτ. αντ.):

εκείνος, -η, -ο.

«εκειόνοςές το 'πε»

«εκειήνιά το 'καμε»

«εκειονέ το κοπέλι κλαίει ολημέριως στη μέρας»

**Ετυμ.** Από το: εκείνος,-η,-ο με τις αντίστοιχες καταληκτικές προεκτάσεις ή αποκοπές φθόγγων (βλ. δεικτ. αντωνυμίες).

**εκειός, εκεινή, εκειό** (δεικτ. αντ.):

εκείνος, -η, -ο.

«εκεινή τονε βάνει και κάνει τέθιοι πράματα»

**Ετυμ.** Από τη σύντμηση του: εκείνος, -η, -ο και μετάθεση του τόνου.

**εκιαμέ:** σιγά που, όχι δα.

«εκιαμέ, δε γροικά αυτός ό,τι κι ανε του λες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: και ανμη (συμφυρμός), με την πρόταξη του ε-.

**εκών-άκω(ν)** γράφεται και στο ουδέτερο γένος (εκών-άκο(ν) (επίρρ. έκφρ.): θέλοντας και μη.

«εκών-άκω να του σάσω καινούργια σιβάνια»

**Ετυμ.** Από τα αρχαιοελληνικά επίθετα: εκών -άκων (ουδέτερα: εκόν, άκον).

**έλα-πα** (στερεότ. έκφρ.): έλα εδώ. Χρησιμοποιείται και ως κατευναστικό κάλεσμα σε αγριεμένα ζώα. Η ενοποιημένη φράση ελα-πά (ελαπά) υποδηλώνει, υπό μορφή ουσιαστικού, την ελκυστικότητα που ασκεί κάποιο πρόσωπο στο κοινωνικό περιβάλλον του π.χ. «έχει το ελαπά που τη/τον βοηθά»

**Ετυμ.** Από τα: έλα (προστακτική του ρήματος έρχομαι) + πα (= εδώ).

**έλα πώδε** (στερεότ. έκφρ.): σίμωσε, γύρισε στο σπίτι, γύρισε πίσω, έλα προς τα εδώ.

«Πού γυρίζεις; Έλα πώδε, γιατί έχουμε δουλειές να κάμομε»

Από τα: έλα + από + εδώ (συμφυρμός).

**ελέηση** (η) (ουσ.): συγχώρεση, συμπόνια / ελεημοσύνη, έλεος.

«του θεού τσης δε δίδει ελέηση»

**Ετυμ.** Από το: ελεώ (= δίνω ελεημοσύνη).

**έλεθρα** (η) (ουσ.): ζημιά, καταστροφή.

«εμπήκε το οζό στη-γ-κάμερα και δα κάμει κιαμνιά έλεθρα»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: όλεθρος (= καταστροφή).

**ελεργιά** (η) (ουσ.): υπόλειμμα λαδιού / γεύση από υπολείμματα λαδιού / κατανάλωση μη νηστίσιμων ειδών.

«πλύνε καλά όλα τα χρειασιδία να μη-μπομείνει ελεργιά από τα φαγιά τα ψεσινά, γιατί σήμερα δε-ν-τρώνε λάδι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ολερός (= ακάθαρτος).

**έλιγο-έλιγο** (ποσ. επίρρ. έκφρ.): λίγο-λίγο.

«έλιγο-έλιγο βάνε το λάδι να μασε φτάζει να βγάλομε τη χρονιά, γιατί δεν έχει η κουρούπα πολύ»

**Ετυμ.** Από το: ολίγο-ολίγο με την τροπή του -ο- σε -ε- και αναβίβαση του τόνου.

**ελίγος, -η, -ο** (επίθ.): λίγος, ανεπαρκής.

«ελίγο κρασί 'χει ακόμη το βαρέλι»

«ελίγος είναι για κείνηνιά τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ολίγος, με την τροπή του αρχικού -ο σε -ε.

**ελίδι** (το) (ουσ.): μικρή ελιά.

«ξάνοιξε πού φύτρωσε κειονέ το ελίδι»

**Ετυμ.** Από το: ελιά (υποκοριστικό).

**ελληνικό και λενικό** (επίθ.): γόνιμο χωράφι, ελαφρό (όχι βαρικό), χωράφι σε πλαγιές συνήθως, το οποίο παράγει βραστερά όσπρια.

«του 'δωκε το ελληνικό χωράφι και τσ'αλλονής το βούλακα»

«λενικό χωράφι του 'πούλησα»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το επίθετο: ελληνικός, διότι έτσι ονομάζονταν τα χωράφια στα οποία οι καλλιεργητές εύρισκαν αρχαία αντικείμενα. Αυτά ήσαν, συνήθως, γόνιμα.

**ελόγου\* μου/σου/ντου** κτλ. (προσ. αντ.): εγώ/εσύ/αυτός κτλ. (βλ. και ετουλόγου μου/σου/ντου κτλ.)

«ελόγου μου τον επροσκάλεσα να 'ρθει στο γάμο»

«ελόγου τσης κατέχει πιο καλά να φαίνει»

**Ετυμ.** Σύντμηση του: ετουλόγου μου (βλ. λέξη).

**εμά-εμά!**: πω-πω! Ενίοτε εκφράζει απορία.

«εμά-εμά, καημός!»

«εμά-εμά, ιντά 'καμε!»

«εμά, τόσονά πολλές πατάτες ήβγαλε ο κήπος στου Λιονέτο!» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό επιφώνημα: μα.

**εμβολόπετσο** (το) (ουσ.): πετσί του εμβόλου της αντλίας των παλαιών ανεμομύλων.

«εφαώθηκε το εμβολόπετσο και δε βγάνει νερό ο μύλος»

**Ετυμ.** Από τα: έμβολο + πετσί.

**έμηδες** (ρήμ.): έκτοτε, από εκεί κι ύστερα.

«[...] Έλα ψυχή μου αθάνατη να σμίξεις του σωματού κι έδες επερίσσεψες έμηδες

του θανάτου [...]» (στίχοι από δημοτικό λασιθιώτικο τραγούδι)

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**εμιλιά και μιλιά** (η) (ουσ.): ομιλία, φωνή.

«εμιλιές ακούω»

«κάτσε εκείε και μη βγάλεις εμιλιά»

**Ετυμ.** Από το: ομιλία, με την τροπή του -ο- σε -ε-, το οποίο αποβάλλεται στον τύπο: μιλιά + ανατονισμό.

**εμισός και μισός** (αριθμ.): μισός.

«δε-ν-τρώει φαΐ και 'πόμεινε ο μισός»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ήμισυς (τροπή του -η- σε -ε-, το οποίο αποβάλλεται στον τύπο: μισός + ανατονισμό).

**έμου... έμου** (σύνδ.): και... και, τόσο -όσο, αφενός-αφετέρου.

«έμου κλέφτης έμου ψεύτης είναι»

«έμου χαϊμένος έμου ξεθεωμένος εγιάει-ρε από τη στραθιά»

«έμου κερατάς, έμου δαρμένος» (λαϊκή φράση).

**έμπα\*** (το) (ουσ./ρήμ.): εκτός από προ-σταγή: είσελθε (προστακτική του ρήματος εμβαίνω), σημαίνει και είσοδος (ως ουσιαστικό) ή έναρξη ορισμένης χρονικής περιόδου (π.χ. το έμπα του χειμώνα). «με το έμπα σου εξεσημλιώσανε οι όρνιθες από τη-γ-κοίτη»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: εμβαίνω (εν + βαίνω > μεταγ. μπαίνω).

**έμπα κι έβγα** (στερεοτ. έκφρ.): είσοδος και έξοδος, η ενέργεια του: μπαينوβγαίνω. «με το έμπα κι έβγα δε σάζουντ'οι δουλειές, πρέπει να κάτσεις το-γ-κόλο σου κάτω να δουλέψεις»

«με το έμπα κι έβγα εξετέλεψε το μπρο-ξενιό»

Από τα ρήματα: εμβαίνω + εκβαίνω (= μπαίνω και βγαίνω).

**εμπασά** (η) (ουσ.): δίοδος, πέρασμα (εμπασιά στην κοινή νεοελληνική).

«από πού είναι η εμπασά τούτουτέ του κήπου;»

«από πού έχει εμπασά το χωράφι;»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: έμβαση = δίοδος (εκ του εμβαίνω) > εμπασά με την τροπή του -β- σε -π- και την αλλαγή της κατάληξης από -η σε -α.

**έμπος** (το) (ουσ.): σκοτεινιά, καταχνιά, πυκνή χαμηλή νέφωση που συνοδεύεται από δυνατή βροχή.

«ένα έμπος είναι ο καιρός από το βορρά»

«ένα έμπος είν'ο τόπος από την αφούρα»

**Ετυμ.** Από το: θαμπός, με έκπτωση του -θ-, τροπή του -α- σε -ε- και αναβίβαση του τόνου. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το λατινικό: nubes (= νέφος, νεφέλη).

**εν** (συντετμ. αρν. μόριο): δεν.

«εν έχει πράμα να δώσεις τω βουγιώ να φάνε»

«εν εκάτεχα»

«εν έχει να πας πουθενά»

**Ετυμ.** Από το αρνητικό μόριο δεν, με την αποκοπή του -δ-.

**εναλέτι** (το) (ουσ.): βλ. αναλέτι.

**ενί** (το) (ουσ.): υνί, το εμπρόσθιο σιδερένιο τμήμα του ξύλινου αλετριού που προσαρμοζόταν στο ποδάρι και άνοιγε κατά την άροση το χώμα.

«να πας το ενί στου Βλάσση, του χαρκιά, να το βάψει»

**Ετυμ.** Παράφραση της λέξης: υνί. Προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: ύννης (υς = χοίρος, ο οποίος σκάβει με το ρύγχος του το χώμα, βλ. ανεμουρίζω).

**ενούς** (γενική του: εις) (αόρ. αρθ.): κάποιου, ενός.

«ενούς του 'πανε μνια βολά πώς ήτανε αρρωστάρης κι ερρώστηξε στ'αλήθεια»  
«ενούς είναι όλα τα χωράφια από παέ και κάτω»

**Ετυμ.** Βλ. την ενότητα: άρθρα στο Α' μέρος του παρόντος τόμου.

**εντειχτικό** (το) (ουσ.): ενδεικτικό.

«έχω εντειχτικό τση Γ' τάξης του Δημοτικού»

**Ετυμ.** Από το: ενδεικτικό, με την τροπή του οδοντικού -δ- στο, επίσης, οδοντικό -τ- και του -κ- σε -χ-.

**εντεψίζης** (ο) (επ. θέσ. επίθ.): αναιδής, πρόστυχος, αθυρόστομος.

«εντεψίζης άνθρωπος είναι και δε-ν-το 'χει πράμα να σε προσβάλει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: edepsiz < edep (< αραβικό: adab) + -siz.

**έντονε, έντηνε, έντο, έντους, έντις, έντα** (επ. θέσ. δεικτ. αντ.): να αυτόν, να αυτή, να αυτό, να αυτούς, να αυτές, να αυτά.

«έντονε το φίλο σου»

«έντηνε ίντα κάνει»

**Ετυμ.** Από τα: δεσ + τον, δεσ + την, δεσ + το κτλ. με τη σίγαση του -δ-, την τροπή του -ς- σε -ν- και την προέκταση -ε στο αρσενικό και θηλυκό γένος του ενικού.

**έντος** (επ. θέσ. δεικτ. αντ.): νάτος.

«έντος ο μουστερής»

**Ετυμ.** Από το: δεσ-τον, με σίγαση του -δ-, τροπή του -ς- σε -ν- και του τελικού -ν- σε -ς.

**εντουρία και εντουρά** (η) (ουσ.): ίχνος.

«η εντουρία ντου δεν εφάνηκε επαέ»

«η εντουρά ντου δεν εκούστηκε»

**Ετυμ.** Κατά τον Μπίμπα (προφορική υπόδειξη) η λέξη: εντουρία προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα εντορεύω (= σκαλίζω δια γλυφάνου ζώα ή άνθη σε ξύλο ή σε μέταλλο (αφήνω δηλαδή ίχνη) (βλ. Λεξικό Liddel & Scott, χ.χ.). Κατ' άλλη άποψη, σχετίζεται με το: ντορός (διαφορετικό του: ντόρος) που σημαίνει ίχνη βαδίσματος, ιδιαίτερα δε θηραμάτων. Ορισμένοι (Χαραλαμπίκης, 2001α) συσχετίζουν η λέξη αυτή με το ιταλικό: odora (= μυρουδιά).

**έντρομα** (τροπ. επίρρ.): εύκολα προσεγγίσιμα (λέξη διαφορετική από το νεοελληνικό επίθετο έντρομος (= τρομαγμένος)).

«ήβαλα το πράμα επαέ έντρομα, για να μη-ν-το γυρεύω, όντα το ξαναθέλω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εν + δρόμος (εν τω δρόμω), με την τροπή του -δ- σε -τ- και την αλλαγή της κατάληξης -ος σε -α (κάτι που είναι στο δρόμο μου).

**έντυμα και ντύμα** (το) (ουσ.): ένδυμα.

«ίντα έντυμα είναι δα τούτονά απού 'βαλες»

«ντύμα 'ναι δα τούτονά απού 'βαλες και φαίνονται όλα τα κρέτα σου»

**Ετυμ.** Από το ενδύω με την τροπή του -δ- σε -τ- και την αποβολή του -ε- στον β' τύπο.

**εντυμασά και ντυμασά** (η) (ουσ.): ενδυμασία στην κοινή νεοελληνική.

«μωρέ, εντυμασά απού εδιάλεξες!»

«ίντα ντυμασά 'ναι εδά πάλι τούτηνιά απού φορείς;»

**Ετυμ.** Από το: ενδυμασία > εντυμασά με την τροπή του οδοντικού -δ- σε οδοντικό -τ- και την αποβολή το αρχικού -ε στην περίπτωση της λέξης: ντυμασά.

**εξά** (την) (ουσ.): εξουσία. Απαντάται συνήθως στην αιτιατική του ενικού.

«έχεις την εξά να το κάμεις, ανε το θες σ' αλήθεια»

«στην εξά σου 'ναι να κάτσεις ή να πη-αίνεις»

**Ετυμ.** Συγκεκριμένος τύπος του: εξουσία (βλ. και ξα μου, σου, του κτλ.).

**έξε** (αριθ.): έξι.

«έξε νομάτους ήφερε να σκάφτουνε»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός της κατάληξης του αριθμητικού έξι.

**εξώρας** (επίρ.): περασμένη ώρα, πάρω-ρα.

«εξώρας ήρθανε αφού το μετόχι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έξω + ώρα.

**επά** (τοπ. επίρ.): εδώ.

«ίντα γυρεύεις επά;»

**Ετυμ.** Συγκεκριμένος τύπος του: επαέ (βλ. λέξη).

**επά και κει** (τοπ. επίρρ. έκφρ.): εδώ κι εκεί.

«επά και κει ραίνει»

«επά κι κει σκορπά τα λεφτά ντου»

**Ετυμ.** Για το επά βλ. προηγούμενη λέξη. Το κει είναι συγκεκριμένος τύπος του εκεί.

**επαδά** (τοπ. επίρρ.): εδώ.

«επαδά κάτσε αφού 'ναι ζεστασά και μη-μ-πας πουθενά, γιατί κάνει ψόφο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επά (βλ. λέξη) + εδά (εκ του εδώ), με αποβολή του -ε-.

**επαέ και επαδέ** (τοπ. επίρρ.): εδώ.

«επαέ 'ναι κι άλλοι, μόνο έλα κι εσύ»

«από 'παέ 'σαι γή απ' άλλού;»

**Ετυμ.** Από το: επά (βλ. λέξη) με την προ-

έκταση -ε ή -δε (λέγεται για κοντινές αποστάσεις).

**επήα** (ρήμ.): επήγα (αόριστος του ρήματος πηγαίνω). Κλίνεται χωρίς -γ-.

«ίσαμε να βράσει το νερό επήα κι ήρθα σ' αχίρι»

«επήε κι ήρθε στον άλλο κόσμο» (λαϊκή φράση) (= παρά τρίχα διασώθηκε).

**επίλοιποι\*** -ες, -α (επίθ.): υπόλοιποι (συχνότερα χρησιμοποιείται η λέξη: αποδέλοιποι).

«πού 'ναι οι επίλοιποι κι ήρθες αμοναχός;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επί + λοιπός.

**εργασά** (η) (ουσ.): κρύο.

«θαρρώ πως κάνει εργασά και δα πάρω το σάκο μου»

**Ετυμ.** Από το: εργώ (βλ. λέξη).

**εργασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ταλαιπωρηθεί από το κρύο.

«ήρθενε από τη στραθιά βρεμένος, εργα-σμένος και πεινασμένος»

**Ετυμ.** Από το: εργώ (βλ. λέξη).

**εργώ** (ρήμ.): κρυώνω.

«εργώ και δα κάτσω στη-μ-παρασθιά να ζεσταθώ μνιαολιά»

«Απού 'μαθ' αζυπόλυτος εργά καλικομέ-νος.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ριγώ = τρέμω (εννοείται από το κρύο), με την ανάπτυξη του προθεματικού -ε- (εριγώ) και την αποκοπή του -ι (εργώ).

**ερέγομαι και ρέγομαι** (ρήμ.): ορέγομαι.

«ερέγομαί σε κοντό»

«ρέγομαί τηνε κεινιά τη-γ-κοπελιά και να 'θελα τη μπροζενέψουνε του γιου μας»

«ας εκάτεχα ίντα του 'ρέχτηκε και τον επή-  
ρε;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ορέγομαι (τροπή του -ο- σε -ε- και αποβολή του στον τύπο: ρέγομαι).

**ερήνη** (η) (ουσ.): ειρήνη.

«ερήνη εκάμανε και εσταματήσανε τσι πολέμους»

**Ετυμ.** Από το: ειρήνη, με τη μετατροπή της διφθόγγου -ει σε απλό -ε-.

**Ερήνη και Ρηνιά** (κυρ. όν.): Ειρήνη (υποκοριστικό και χαϊδευτικό: Ρηνιώ).

**έρμος\***, -η, -ο (επίθ.): έρημος (στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών η συγκεκριμένη λέξη χρησιμοποιείται συχνά και ως επιφώνημα μαζί με το μόριο: ε).

«έρμος και παντέρμος επόμεινε, ο κακομοίρης, στο χωργιό»

«ε, τον έρμο, πώς εκατάντησε»

«ε, το έρμο, πράμα δεν ήφασε»

**Ετυμ.** Από το: έρημος με την αποκοπή του -η.

**ερωθιάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που ρέπει στον ερωτισμό, γκομενιάρης, ερωτιάρης στα νεοελληνικά.

«πολλά ερωθιάρης εξετέλεψε ο γιος σου»

**Ετυμ.** Από το: έρωτας > ερωτιάρης > ερωθιάρης.

**έρωντας** (ο) (ουσ.): έρωτας.

«έρωντας τον εχτύπησε»

**Ετυμ.** Μετάπλαση της αιτιατικής του ουσιαστικού: έρωσ / έρωτα, με την τροπή του -τ- σε ηχηρός -ντ- + τελικό -ς-.

**έρωντας** (ο) (ουσ.): δίχταμος.

«να μαζώξεις μνιαολιά έρωντα από τσι δέτες του Χαυγά, αφού δα πας εκεία»

Λέξη διαφορετική από την προηγούμενη.

**ερωντικός, -ή, -ό** (επίθ.): ερωτικός.

«ερωντικό λένε πως είναι τούτονε το χόρτο»

**Ετυμ.** Από το ουσιαστικό: έρωντας (βλ. προηγούμενες λέξεις).

**ερωντοχτυπημένος, -η, -ο** (επίθ.): ερωτοχτυπημένος.

«ιντά 'χεις κι είσαι ετσά, μπα να 'σαι ερωντοχτυπημένος;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έρωντας (βλ. λέξη) + χτυπό.

**εσμιγιά** (η) (ουσ.): σύμπραξη ατόμων, συνεταιρισμός.

«εσμιγιά εκάμανε»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: σμίγω, με την ανάπτυξη του προθέματος ε-.

**εσπεχιλής, -ίνα** (ο/η) (επίθ.): επίλεκτος.

«τη Βαγγελιά εβάστανε, γυναίκα εσπεχιλίνα» Στίχ. Χ. Σιγανού από το ποίημα:

«Οι μπιστεμένοι φίλοι»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**έσω** (τοπ. επίρρ. και επιφών.): ως επίρρημα έχει την έννοια του εντός, μέσα, ως επιφώνημα εκφράζει εντολή στα ζώα κατά τη διάρκεια του οργώματος που σημαίνει να πηγαίνουν πιο μέσα σε σχέση με κάποιο ορόσημο (π.χ. με την παραβολή του χωραφιού).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: έσω.

**ετά** (τοπ. επίρρ.): αυτού.

«ετά απόυ 'σαι στάσου»

**Ετυμ.** Συγκεκριμένος τύπος του: ετουδά (βλ. λέξη).

**ετέ** (τοπ. επίρρ.): σ' εκείνο το μέρος.

«ετέ επόθεκα το σκαπέτι»



**Ετυμ.** Συγκεκριομένης τύπος του: ετουδέ (βλ. λέξη).

**έτοιος, -α, -ο** (δεικτ. αντ.). Βλ. έθιος.

**έτόσονά** (δεικτ. αντ.): τόσο δα.

«ετόσονά μεγάλο κολοκύθι δεν εξανάδα»  
«ετόσονά βλάκας είσαι αφού δεν εκατάλαβες πως σε 'γελάσανε;»

**Ετυμ.** Από το: τόσο με την προσθήκη του αρχικού ε- και την προέκταση -να.

**ετότες** (χρον. επίρρ.): τότε.

«ετότες εξούσαμε αλλιώς»

**Ετυμ.** Από το: τότε, με την προσθήκη του αρχικού ε- και την προέκταση -ς.

**ετότεσάς** (χρον. επίρρ.): τότε.

«ετοτεσάς εμίσεψε και δεν εξαναφάνηκε»  
«α δε-γ-κάμεις κειονά που σου λέω, ετότεσάς δα δεις»

**Ετυμ.** Από το: τότε, με την προσθήκη του αρχικού ε- και την προέκταση -σας.

**ετόσοσάς, ετόσηνιά, ετόσονέ** (δεικτ. αντ.): τόσος, -η, -ο, τόσος πολύς, τόση πολλή, τόσο πολύ.

«ετόσοσάς κόσμος αφού 'ναι ανεμαζωμένος στσι πολιτείες ίντα δα φάει;»  
«ετόσονέ κοπέλι ήμουνε»

**Ετυμ.** Από το: τόσος, -η, -ο, με την προσθήκη του αρχικού ε- και την προέκταση -σας, -νια, -νε, στα αντίστοιχα γένη (βλ. και ενότητα 2.3.5.6 του Α' μέρους).

**ετουγιά** (τοπ. επίρρ.): βλ. ατουγιά.

**ετουδά** (τοπ. επίρρ.): αυτού.

«ετουδά κάτσε»

**Ετυμ.** Από τα: αυτού + δα > αυτουδά > ατουδά > ετουδά, με την τροπή του αρχικού α- σε ε-.

**ετουδέ** (τοπ. επίρρ.): σ' εκείνο το σημείο.

«ετουδέ ήφηκα το μαχαίρι»

**Ετυμ.** Από τα: αυτού + δε > αυτουδέ > ατουδέ (βλ. προηγούμενο) > ετουδέ.

**ετούτος\*, -η, -ο** (δεικτ. αντ.): τούτος.

«ετούτος είναι ο λεγάμενος»

**Ετυμ.** Από το: τούτος, με την προσθήκη του αρχικού -ε.

**ετούτοσές, -τηνιέ, -τονέ (-νά)** (δεικτ. αντ.): αυτός, -ή, -ό (χρησιμοποιείται, όταν οι υποδεικνυόμενοι είναι παρόντες).

«ετούτοσές είναι γερό αντράκι»

«ετούτονέ το κοπέλι δα το κοντέψω 'γω επαέ»

**Ετυμ.** Από το: τούτος, με την προσθήκη του αρχικού ε- και την προέκταση: -σες, -τηνιέ, -τονέ ή -τονά, ανάλογα με το γένος.

**ετσά** (τροπ. επίρρ.): έτσι. Χρησιμοποιείται και ως άκλιτη αντωνυμία με την έννοια του τέτοιος.

«ετσά 'ναι αυτά τα πράματα»

«Ετσά κεφαλή, ετσά μπερέδες καταλεί.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: έτσι, με την τροπή του -ι- σε -α- και ανατονισμό.

**ετσά λοής και ετσά λογιώ:** τέτοιου είδους.

«ετσά λοής άνθρωπος είναι»

«ετσά λογιώ ροβίθια δεν έχομε μεις»

**ετσέ** (τροπ. επίρρ.): έτσι. Συχνά λέγεται με επανάληψη: ετσέ κι ετσέ.

«ετσέ κάμε το»

«εφώνιαζέ μου κι είπενέ μου ετσέ κι ετσέ...»

**Ετυμ.** Από το: έτσι, με την τροπή του ι- σε -ε και ανατονισμό.

**ετσίδα** (τροπ. επίρρ.): έτσι, μ' αυτό τον τρόπο.

«ετσίδα δα το κάμεις»

**Ετυμ.** Από το: έτσι, με την προέκταση -δα.

**ετσίδαέ** (τροπ. επίρρ.): έτσι. βλ. ετσίδα.

**Ετυμ.** Από το ετσίδα, με την προέκταση -ε-.

**εύγορο** (το) (ουσ.): μέρος από όπου υπάρχει καλή θέα.

«έβγα στο εύγορο, μπα δεις που επήανε τα οζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ευ + ορώ (= βλέπω καλά), με την ανάπτυξη του ευφωνικού -γ-.

**εύκαιρος, -η, -ο** (επίθ.): άδειος, ελεύθερος, διαθέσιμος. Ως επίρρημα (**εύκαιρα**) σημαίνει: έχω άνεση χρόνου, δεν απασχολούμαι με κάτι.

«έχω τα χέρια μου εύκαιρα»

«μπα να 'χεις, μπρε, κιανένα καλάθι εύκαιρο να μου το δώσεις να το βαστώ αφού δα ραβδίζομε αμύγδαλα να σου το φέρω και γεμάτο;»

«έλα δα αφού 'χω εύκαιρα να κάτσομε μνιαολιά»

**Ετυμ.** Σύνθετα από τα: ευ + καιρός. Σε ορισμένες λέξεις, σημασιολογικά συγγενείς προς το εύκαιρος, η δίφθογγος -ευ- τρέπεται σε -φ- π.χ. φκαιραίνω (= αδειάζω).

**ευκή** (η) (ουσ.): ευχή.

«σα δα σαραντίσεις, να πας στου παπά να σου διαβάσει την ευκή» (προτροπή προς λεχώνα)

«έχε την ευκή μου από τα είκοσι μου ανύχια» (λαϊκή φράση)

«έχε την ευκή μου, η πέτρα η ξερή να βγάνει νερό να πίνεις» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το: ευχή, με την τροπή του -χ- σε -κ (ανομοίωση).

**ευτός** (χρον. επίρρ.): αμέσως.

«μόλις τον ήλυσα, ευτός εμόλαρε»

**Ετυμ.** Βλ. επόμενη λέξη.

**ευτός, -εία, -ύ** (επίθ.): ευθύς.

«ευτός άνθρωπος είναι»

«στην ευτεία στράτα να πηγαίνεις»

**Ετυμ.** Από το: ευθύς, με την τροπή του -θ- σε -τ-.

**εφτα-**: το εφτα- απαντάται ως πρώτο συνθετικό σε ορισμένες λέξεις είτε με την κυριολεκτική του σημασία (π.χ. *εφτάμερο, εφταπλάσιος, εφταπάπαδο*) είτε με αυτή της επίτασης του δεύτερου συνθετικού (π.χ. *εφτάψυχος ή φτάψυχος, εφτακακοκοίρης, εφταμόναχος, εφτακάθαρο κτλ.*)

**Ετυμ.** Από το: επτά, με τροπή του -π- σε -φ- (ανομοίωση).

**εφτάζυμο\*** και **φτάζυμο** (το) (ουσ.):

είδος άρτου. Τα εφτάζυμα παρασκευάζονταν, πριν μερικά χρόνια, σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως σε γιορτές και σε γάμους. Οι άρτοι επίσης που προσέφεραν οι Χριστιανοί στους εορτάζοντες Αγίους ήσαν, παλιότερα, εφτάζυμοι, κατά κανόνα. Για την παρασκευή των εφτάζυμων φτιαχνόταν πρώτα ο λεγόμενος κουνενός από αλεσμένα ρεβίθια, τα οποία ανακατεύονταν με ζεστό νερό σε πήλινο ή τσίγκινο δοχείο. Το μίγμα σκεπαζόταν με μια κουβέρτα ή με ένα μάλλινο ύφασμα και αφηνόταν αρκετές ώρες μέχρι να φουσκώσει. Κατόπιν αδειάζόταν στη σκάφη που χρησιμοποιούνταν για το ζύμωμα ή σε μεγάλη πήλινη λεκανίδα. Προσθέτονταν διάφορα μυρωδικά και γινόταν η ζύμη με την οποία πλάθονταν τα εφτάζυμα που πασπαλιζόνταν, συνή-

θως, με σουσάμι. Ακολουθούσε το ψήσιμο στον ξυλόφουρνο.

«εφτάζυμα ψήνουνε κι ακούεται η μυρωδιά ντως από παέ»

«εφτάζυμους άρτους δα κάμομε τ'Αφέντη Χριστού»

**Ετυμ.** Ο όρος προήλθε από τη λέξη: αυτοζύμο (το ψωμί που φουσκώνει μόνο του). Κατ' άλλη άποψη, ο όρος εφτάζυμο οφείλεται στο ότι η αρχική ζύμη πλάθεται με λίγο αλεύρι επτά φορές, εκδοχή την οποία θεωρούμε παρετυμολογία.

**εφτακάθαρο** (το) (ουσ.): πολύ καθαρό, ίσιο μέρος.

«ήπεσε στο εφτακάθαρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επτά + καθάρως (αναβίβαση του τόνου και τροπή του -π- σε -φ-).

**εφταλείτουργο** (ο) (ουσ.): τέλεση της θείας ευχαριστίας από επτά παπάδες.

«να πα να κάμεις ένα εφταλείτουργο να φύγει το κακό από το σπίτι σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εφτά + λειτουργία.

**εφτάλλαγα** (τροπ. επίρρ.): αγνά, καθαρά.

«εφτάλλαγα είναι τα ρούχα σου»

**Ετυμ.** Ουδέτερο του: εφτάλλαγος (βλ. λέξη).

**εφτάλλαγος, -η, -ο** (επίθ.): ο πολύ καθαρός, εφτακάθαρος.

«εφτάλλαγα ρούχα φορεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εφτά + αλλάζω (αλλαγ-ός > άλλαγος).

**εφταπάπαδο** (το) (ουσ.): θρησκευτική τελετή από επτά παπάδες.

«να κάνομε 'να εφταπάπαδο να φύγει η γουρσουζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επτά + παπάς.

**έχερη** (η) (ουσ.): χειρολαβή του αλετριού με την οποία το κατευθύνει ο ζευγάς. Η λέξη σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό: έχετλη (λατινικό: stiva) που σήμαινε: λαβή αρότρου.

«βάστα καλά την έχερη, να μη-γ-κάνει η αλετρά γάγλες πέρα πώδε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χειρ, -ός (έχερη = εν χειρί).

**έχη** (τα) (ουσ.): η περιουσία, τα κεκτημένα αγαθά, τα πλούτη.

«να τα χαρείς τα έχη σου»

«δε γατέχει που κρατού-ν-τα «έχη» ντου»

**Ετυμ.** Ουσιαστικοποιημένο απαρέμφατο του ρήματος έχω (το έχειν > έχει > έχη).

**έχνος** (το) (ουσ.): το μικρό ζώο (ποντίκι, σαύρα, φίδι, πουλί, κτλ.), ενίοτε και ορισμένα έντομα (π.χ. ρογαλίδες, κατσαρίδες κτλ.).

«βάλε στο σταμνί το σταμναγκάθι να μη μπει κιανένα έχνος»

«ζάνοιγε να μη σε δακάσει κιανένα έχνος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: έθνεος > έθνος (με την τροπή του θ σε χ (έθνεα = κοπάδια ζώων ή σμήνη πουλιών στον Όμηρο: «ορνίθων πετεινών έθνεα πολλά») (Π.Π.Γ.Λ.Ρ.Π.Κ.).

---

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*εγκρεμός και γκρεμός, έγνοια, εκείνος, ελέη (πληθ. του έλεος), ελεημονώ, εξεπίτηδες, επικουρία, έχθηρα.*

**ζαβάγρα** (η) (ουσ.): στραβωμάρα, χαζομάρα, ανοησία.

«ζαβάγρα χεις;»

«έθιοια ζαβάγρα να μου πει!»

**Ετυμ.** Από το: ζαβός (= στραβός, στρεβλός).

**ζάβαλε:** καημένε, ταλαίπωρε (στην κοινή νεοελληνική απαντάται και η λέξη: ζαβαλής ή ζάβαλης, η οποία δεν χρησιμοποιείται στο Λασιθί σε άλλη πτώση εκτός από την κλητική του ενικού αριθμού).

«ω, ζάβαλε»

«ζάβαλε, ίντα σου 'τυχε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zavalli (= καημένος, δυστυχής, ταλαίπωρος).

**ζαβλακωμένος\***, **-η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που βρίσκεται σε κατάσταση εξουθένωσης, ο αποσβολωμένος, ο ψυχικά ταραγμένος.

«σα ζαβλακωμένος είσαι»

«ζαβλακωμένος επόμενε ως το 'κουσε»

**Ετυμ.** Από το: ζαβλακώνω (βλ. λέξη).

**ζαβλακώνω\***, **-ομαι** (ρήμ.): φέρνω κάποιο σε κατάσταση εξουθένωσης, του προκαλώ νοητική σύγχυση, τον καθιστώ ανίκανο να σκεφθεί σωστά / παθητ.: γίνομαι ανίκανος να σκεφτώ σωστά.

«εζαβλακώθηκε από το νταλκά από 'χει»

«τονε 'ζαβλάκωσε ο πυρετός»

**Ετυμ.** Από τα: ζαβός > ζαβώνω (βλ. λέξη) και βλάξ > βλακώνω. Κατ' άλλη άποψη, είναι σύνθετο από τα: ζα- (επιτατικό) + βλάξ.

**ζαβός, -ή, -ό\*** (επίθ.): αδέξιος, ολιγόνους, ανάπηρος / μεταφορικά: ιδιόρρυθμος, στρεβλός.

«ήπεσε μνια φορά από τη-γ-καρά κι επόμενε ζαβός»

«μη-ν-τον ακούς, μωρέ, κι αυτός είναι ζαβός»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από τη λέξη: σάβος ή σαβός (= τρελός, μαινόμενος). Πρβλ. το αρχαιοελληνικό: σαβάζω (= κατασυντρίβω). Κατ' άλλη εκδοχή, παράγεται από την αραβική λέξη: zāwiya (= γωνία, ζαβός = στρεβλωμένος).

**ζαβώνω\*** (ρήμ.): καθιστώ κάποιον ανήμπορο ή ανάπηρο / παίρνω άσχημη τροπή.

«εγκρεμίστηκε κι εζαβώθηκε»

**Ετυμ.** Από το: ζαβός (βλ. λέξη).

**ζάγανο** (το) (ουσ.): το ακανθώδες τμήμα της κεφαλής των σιτηρών / μεταφορικά: κάτι που ανήκει στη μοίρα κάποιου, στα στοιχεία της προσωπικότητάς του.

«ζάγανα εκάτσανε στα ρούχα μου και μετσιμπούνε»

«το ζάγανό ντου το 'χει, φαίνεται»

«δε-ν-ταιριάζουνε τα ζάγανά μας»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: άγανον, με την ανάπτυξη του προθεματικού -ζ-.

**ζαγαρεί** (τριτ. ρήμ.): πάει γυρεύοντας / αυτός που ψαχουλεύει, όπως το κυνηγετικό σκυλί.

«δε-γ-κάθεται καλά, μόνο ζαγαρεί να μπλέξει»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: zagar (= κυνηγετικό σκυλί).

**ζάγαρο** το (ουσ.): μικρό καρφί με πλατύ κεφάλι.

«ζάγαρο εβάνανε παλιά στα στιβάνια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zağ (= στομωμένη κόψη).

**ζακώνω** (ρήμ.): κλείνω μέσα μου τη στεναχώρια, παθαίνω κατάθλιψη.

«ζακώνω και σφακόνομαι κι είμαι ντολαντισμένος» (στίχος από το ποίημα: Ισμαήλ προς Αντώνιο του Τσικαλά)

**Ετυμ.** Ίσως από το μεσαιωνικό ζακόνιν (= συνήθεια).

**ζάλο\*** το (ουσ.): βήμα, αποτύπωμα ποδιού ανθρώπου ή ζώου / ήχος βηματισμού.

«ζάλο δεν ήκαμα ολημέρα»

«καινούργιο χιονάκι ήκαμε και φαίνονται τα ζάλα τω λαγώ»

«ήκουσε το ζάλο ντου, όντε-ν-επέρασε»

«Δεν είδα πλια όμορφο χορό απού το-μ-πεντοζάλη / απού πάει τρία ζάλα ομπρός και δυο γιαέρνει πάλι.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σάλος (= θόρυβος, ο ήχος του βήματος και, κατά συνεκδοχή, το βήμα), με την τροπή του σ- σε ζ-.

**ζαλώνω\*, -ομαι** (ρήμ.): στην κοινή νεοελληνική το ζαλώνω σημαίνει φορτώνω στη ράχη ή στους ώμους κάτι, σημασία την οποία διατηρεί και στο υπό εξέταση ιδίωμα. Επιπρόσθετα, όμως, σημαίνει και τα εξής: κάνω ζάλα, αφήνω πατημασιές.

«εζάλωσε τσι πατάτες εκείά που επέρασε»

«εζάλωσε το χιόνι στο σοκάκι»

(ζαλώνομαι = φορτώνομαι)

«...κι ωσά δεν εζαλώθηκες ότι γομάρι σκώνω» (στίχος από το ποίημα Ισμαήλ προς Αντώνιο του Τσικαλά)

**Ετυμ.** Από το: ζάλο, κατά τον Χατζιδάκι. (Το ζάλη προέρχεται από το: σαλεύω με την τροπή του σ- σε ζ-).

**ζαμπέτης και ζαμπίτης** (ο) (ουσ.): αξιωματικός χωροφυλακής / αστυνόμος επί Τουρκοκρατίας.

«όντε-ν-ήτανε επαέ οι Τούρκοι, εφοβούτανε όλοι τσι ζαμπέτηδες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zabit (= αξιωματικός).

**ζάρα** (η) (ουσ.): η γλαύκα (η σκουλούπα στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά).

«η ζάρα εφώνιαζε οληνύχτα στσι πρίνους ατέ σση Κρουσταλλένιας τη μπάντα, κιανείς φαίνεται πως δα ποθάνει»

Υπήρχε η πρόληψη πως η επίμονη φωνή της ζάρας τη νύκτα προοιωνίζε τον θάνατο κάποιου στο χωριό.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ζαρός (= αρπακτικό όρνεο) (ζαρός: επί οφθαλμών = λοξός, αλλήθωρος).

**ζάρα\*** (η) (ουσ.): σούφρα, ζαρωματιά (η λέξη συναντάται τόσο στην κοινή νεοελληνική όσο και στο υπό εξέταση ιδίωμα. Αναγράφεται εδώ για να γίνει αντιδιαστολή της σημασίας των δύο όμοιων όρων).

«ετσά που εκάτσες ήκαμε όλο ζάρες το πατελόني σου».

**Ετυμ.** Από το ρήμα: ζαρώνω (υποχωρ. σχηματισμός).

**ζαράρι** (το) (ουσ.): ζημιά, βλάβη.

«το ζαράρι σου θέλουνε οι οχτροί σου»

«ζαράρι είχα από τη δουλειά απού ήβαλα μπροστά»

«άλλο ζαράρι να μη σου λάχει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zarar (= ζημιά).

**ζάρε** (τροπ. επίρρ.): συνήθως.

«ζάρε κι έρχεται επαέ πρωί-πρωί»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ταυτίζεται με την προέλευση της επόμενης λέξης.

**ζάρει** (τριτ. ρημ.): συνηθίζει.  
«ζάρει και πάει με το σύντεκνό του στο κυνήγι»

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από το ενετικό: *de usare* ή από το μεσαιωνικό αζάριον > ζάριν (αραβικά: *uz-zahar*).

**ζαρίφικος, -η, -ο\*** (επίθ.): αυτός που χαρακτηρίζεται από κομψότητα και λεπτότητα / ό,τι χαρακτηρίζει τον ζαρίφη.  
«ζαρίφικα ρούχα φορεί»

**Ετυμ.** Από το: ζαρίφης που προέρχεται από το τουρκικό: *zarif* (= κομψός, λυγερός, περιποιημένος).

**ζαφορά\*** (ο) (ουσ.): εκτός από κρόκος, σημαίνει και κιτρινάδα.

«σα-ν-τη ζαφορά εγίνηκε η μούρη ντου»  
**Ετυμ.** Προέρχεται από τη λέξη σαφράν (*zafran*), άλλο όνομα του κρόκου.

**ζάφτι\*** (το) (ουσ.): δάμασμα, τιθάσευμα / εξουσία.

«δεν τονε κάνω ζάφτι»  
«Αχ! όμορφη μου κοπελιά, μα ζάφτι δε σε κάνω, / για σένανε τον ύπνο μου καθημερινώς τον χάνω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *zapt* (= εξουσία, έλεγχος).

**ζαφτιές** (ο) (ουσ.): χωροφύλακας, αυτός που δαμάζει κάτι.

«ήρθανε οι ζαφτιέδες και τονε 'πιάσανε»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *zaptiye* (= χωροφύλακας).

**ζαχαράτο** (το) (ουσ.): κουφέτο, γλύκισμα.

«ζαχαράτα του γάμου»  
**Ετυμ.** Από το: ζάχαρη / θέμα: ζαχαρ- + παραγ. τέρμα: -άτο.

**Ζαχάρης και Ζαχαριάς** (κυρ. όν.): Ζαχαρίας.

**ζβίγα** (η) (ουσ.): βλ. σβίγα.

**ζβιγάκι** (το) (ουσ.): βλ. σβιγάκι.

**ζγουραφιά** (η) (ουσ.): ζωγραφικός πίνακας, ζωγραφιά.

«τη ζγουραφιά κειούνονά του παλικαρά τηνε εκρεμάσανε στο-ν-τόιχο του σκολειού, για να τονε μάθουνε, τάξε και καλά, τα κοπέλια»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: ζωγραφιά.

**ζγουραφίζω** (ρήμ.): ζωγραφίζω.

«επήρε ένα χαρτί και εξγουράφισε τη φάτσα μου, ίδια όπως ήμουνε»

**Ετυμ.** Από το: ζγουράφος (διαφορετική προφορά του: ζωγράφος).

**ζγουραφιστός, -ή, -ό** (επίθ.): ζωγραφισμένος, ζωγραφιστός.

«μούτε ζγουραφιστό δε θέλω να τονε δω»  
**Ετυμ.** Από το: ζωγραφίζω (διαφορετική προφορά του: ζωγραφίζω).

**ζγουράφος** (ο) (ουσ.): ζωγράφος.

«καλός ζγουράφος ήτανε κειόνοντας απού 'σασε τα 'κονίσματα τση Παναγίας απού 'χομε στην εκκλησιά»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: ζωγράφος.

**ζεβελιάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει παραλύσει, αυτός που τρικλίζει, αυτός που παραπαίει.

«ζεβελιάρης εκατάντησε»

**Ετυμ.** Από το: ζεβελιώ (βλ. λέξη) / θέμα: ζεβελ- + παραγ. τέρμα: -ιάρης.

**ζεβελιώ** (ρήμ.): ζευγλώνω, καμπουριάζω, παραλύω.

«εγέρασα κι εξεβέλιωσα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από μετάπτωση του ρήματος: ζευγλώνω > ζεβλώνω > ζεβελιώ.

**Ζεμπίλι\*** και **ζιμπίλι** (το) (ουσ.): πλεκτό καλάθι, μεγάλο καλάθι από λάστιχο με χερούλια που χρησιμοποιείται για μεταφορά υλικών ή καρπών.

«φέρε το ζεμπίλι να κουβαλούμε τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zembil (= καλάθι, ζεμπίλι).

**ζένω** (ρήμ.): μυρίζω άσχημα.

«βρομεί και ζένει απάνω ντου»

«βρομεί και ζένει και δε μπορείς να του σιμώσεις»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: όζω > οζένω > ζένω, με την αποβολή του -ο.

**ζέος** και **ζέον** (το) (ουσ.): το ζεστό νερό που βάζουν στο «Άγιο Δισκοπότηρο» κατά την τέλεση της θείας λειτουργίας.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ζέον (ύδωρ) < ζέω (= βράζω).

**ζέπη** (η) (ουσ.): τσέπη.

«ό,τι κι ανε λένε αυτοί, πράμα δε μπαίνει στη ζέπη μου εμένα»

**Ετυμ.** Η λέξη: τσέπη προέρχεται από το τουρκικό: cep, του οποίου το αρχικό -c- προφέρεται ως -ζ-, ενώ στην κοινή νεοελληνική προφέρεται ως -τσ-.

**ζερβά\*** (επίρρ.): αριστερά.

«γύρισε ζερβά»

«όλα μου πάνε ζερβά»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του: ζερβός (= αριστερός), το οποίο προκύπτει, πιθανόν, από το ζαβός (= αδέξιος) με την τροπή του -α- σε -ε- και την ανάπτυξη του -ρ-.

**ζερβόδεξα\*** (επίρρ.): αριστερά και δεξιά.

«τα πράματα είναι ζερβόδεξα πεταμένα»  
«ζερβόδεξα ξανοίγει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ζερβός + δεξιός (ουδέτερα) Βλ. και προηγούμενη λέξη.

**ζερβοκουτάλα\*** (η) (ουσ.): ειρωνικός χαρακτηρισμός του αριστερόχειρα.

«πού πας, μωρέ, ζερβοκουτάλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ζερβός + κουτάλα (μεγεθυντικό της λέξης: κουτάλι).

**ζεστασιά** (η) (ουσ.): ζέστη, θερμότητα (ζεστασιά στην κοινή νεοελληνική).

«ζεστασιά 'ναι σήμερα μνιαολιά»

«ζεστασές να βάνεις στη-γ-κοιλιά σου να σε ξεπονέσει»

**Ετυμ.** Από το: ζεσταίνω.

**ζεστερός, -ή, -ό** και **ζεστωπός, -ή, -ό** (επίθ.): λίγο ζεστός, μάλλον ζεστός.

«ζεστερό μου φαίνεται πως είναι το νερό, μόνο βγάλε το τσικάλι από τη-μ-παρασθιά»

«ζεστωπά 'ναι το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: ζεστός, (θέμα: ζεστ-) + τις παραγωγικές καταλήξεις -ερός και -ωπός αντίστοιχα.

**ζευγαρά** (η) (ουσ.): η αγελάδα που ζεύεται / στη γενική υποδηλώνει χωράφι που οργώνεται με ζευγάρι ζώων σε μνια μέρα.

«πού τη-μ-πας δα τούτηνιε τη ζευγαρά;»

«είχα μιας ζευγαράς χωράφι στσ'Αγκουτσακιάδες (τοποθεσία) και πήα και το 'καμα»

**Ετυμ.** Από το: ζεύγος / θέμα: ζευγ- + παραγ. τέρμα: -αρά.

**ζευγάρι\*** (το) (ουσ.): εκτός από ζεύγος ανθρώπων, η λέξη ζευγάρι υποδηλώνει, επίσης, το ζεύγος των αροτριώντων ζώ-



ων που μπορεί να είναι και τα δύο του ίδιου φύλου. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται ακόμη για τον, κατ' εκτίμηση, προσδιορισμό της έκτασης καλλιεργήσιμης γης (το χωράφι που μπορεί να οργώσει ένα ζευγάρι ζώων μέσα σε μια μέρα (π.χ. «δυο ζευγαργιώ χωράφι έχω ακόμη να κάμω»)).

**Ετυμ.** Από το: ζεύγος > ζευγάριον (υποκοριστικό) > ζευγάρι (ζευγ+άρι).

**ζευγαρικό** (το) (ουσ.): έκταση καλλιεργήσιμης γης που οργώνεται με ζευγάρι ζώων (βοδιών συνήθως) σε μια μέρα. «ένα ζευγαρικό χωράφι μου 'πόμεινε ακόμη»

**Ετυμ.** Από το: ζευγάρι.

**ζευγαρώνω\*** (ρήμ.): γίνομαι ζευγάρι με κάποιον/α, συνέρχομαι με κάποιον/α / συμφωνώ με κάποιον να κάνουμε ζευγάρι τα βόδια μας για το όργωμα. Αυτό συνέβαινε σε όσους είχαν ένα μόνο βόδι και έπρεπε να βρουν κάποιον άλλο (αποκαλούμενο συμμισάτορα ή συζευγά), που βρισκόταν σε ανάλογη κατάσταση, για να συζεύξουν τα ζώα τους και να τα χρησιμοποιούν εναλλάξ.

«με ποιο θα ζευγαρώσομε οφέτος να κάνομε τα χωράφια;»

Με την ίδια έννοια χρησιμοποιείται, επίσης, το ρήμα: συζεύγω.

«με το σύντεκνό μου θα συζέψομε οφέτος να κάμομε τα χωράφια»

**Ετυμ.** Από το: ζευγάρι / θέμα: ζευγαρ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**ζευγάς\*** (ο) (ουσ.): γεωργός, αυτός που οργώνει με ζευγμένα βόδια.

«Γή ζευγάς-ζευγάς γή παπάς-παπάς.»

(παροιμία) (γή: το διαζευκτικό ή).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ζεύγος.

**ζευγολαλώ** (ρήμ.): καθοδηγώ ζευγάρι ζώων, οργώνω με ζευγάρι ζώων (βοδιών συνήθως).

«ζευγολαλεί ολημερνίς και δε-γ-καθίζει μνιαολιά να ξεκουραστού-γ-και τα οζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ζεύγος + λαλώ (= οδηγώ ζώο) βλ. τη λέξη: λαλώ.

**ζευγολατίζω** (ρήμ.): ταΐζω το ζευγάρι των ζώων που χρησιμοποιούνται στο όργωμα.

«άμε ταχινή-ταχινή να ζευγολατίσεις τα βούγια, γιατί θα κάνομε ολημέρα σήμερα χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: ζευγολάτης (ζεύγος + ελαύνω, αόριστος: ήλασα).

**ζεύκι** (το) (ουσ.): φαγοπότι, ευωχία, διασκέδαση.

«Μεγάλη Δευτέρα, μεγάλη μέρα.

Μεγάλη Τρίτη, μεγάλη θλίψη.

Μεγάλη Τετάρτη, μεγάλη ζάλη.

Μεγάλη Πέμπτη, μεγάλο ζεύκι.<sup>1</sup>

Μεγάλη Παρασκευή, μεγάλη ταραχή.

Μεγάλο μου Σαββάτο και πώς θα σε περάσω,

από 'χεις πέντε ταχινές και πέντε μεσημέρια

και πέντ' απομεσήμερα κι έχεις ακόμη μέρα»

(Λαϊκό ποίημα για τη Μεγάλη Εβδομάδα).

«ξάνοιξε, το ζεύκι να μη ξεχάσετε» (έκφραση που λέγεται, όταν το φαγητό είναι κάτι το πρόχειρο)

1. Τη συγκεκριμένη διατύπωση την ανέφερε η γιαγιά μου, επειδή τη Μεγάλη Πέμπτη «τρώνε λάδου», κάτι που δεν επιτρέπεται τις λοιπές μέρες της Μεγάλης Εβδομάδας. Σε άλλη παραλλαγή υπάρχει η λέξη: ζέστη αντί του: ζεύκι (Αικατερινίδης, 2016), ενώ άλλοι γράφουν γένη από το γεύση (Χαραλαμπίκης, 2001: 80).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zenk (= ευχαρίστηση).

**ζεύλα\*** (η) (ουσ.): κυρτωμένο ξύλο σε σχήμα U που έμπαινε στο λαιμό των ζώων και σε δύο οπές του ζυγού, όπου στερεωνόταν με σιδερένια μικρή ράβδο (την κερκίδα ή περόνα) κατά το όργωμα (ζεύγλα στην κοινή νεοελληνική).

«πέρασε τη ζεύλα στο λαιμό τ'αηλάς»  
«επάτησε το σίντερο τ'αμάξι και το 'καμε σα-ν-τη ζεύλα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ζεύγνυμι = ζεύω (απ' όπου το: ζεύγλη > ζεύγλα).

**ζευλωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κυρτωμένος στη μέση, δεμένος με ζεύγλα.

«ζευλωμένα ήφηκε τα βούγια και 'πήε να φάει και κιντυνεύγουνε να φύγουνε να τωσε βαρεί τ'αλέτρι»

**Ετυμ.** Από το: ζευλώνω.

**ζευλώνω** (ρήμ.): δένω κάποιο με ζεύγλα, προσαρμόζω στον λαιμό των ζώων που χρησιμοποιούνται στο όργωμα τον ζυγό με τη βοήθεια ζεύγλας / κυρτώνω κάτι.

«ζεύλωσε το γάιδαρο, αφού δε μας ήδωκε τη ματζέτα ο συμμισάτορας, να 'ποβγάλουμε τσι πατάτες»

«ζεύλωσε κειονέ το σίντερο»

**Ετυμ.** Από το: ζεύγλα, με σίγαση του -γ-.

**ζευλωτός, -ή, -ό** (επίθ.): κυρτός σαν ζεύγλα.

«ζευλωτός πάει»

«ζευλωτό κάμε στην απάνω μπάντα το ξύλο να σάσεις μνια μπαστούνα»

**Ετυμ.** Από το: ζευλώνω (βλ. λέξη).

**ζεύτης** (ο) (ουσ.): το σχοινί που συνδέει το ζεύγος των ζώων κατά το όργωμα,

μέσω του οποίου τα κατευθύνει ο ζευγάς.

«φέρε το ζεύτη να δέσομε τα βούγια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ζεύγνυμι απ' όπου τα ρήματα: ζεύ(γ)ω και ζευγνώω.

**ζέφνω** (ρήμ.): βάζω το ζεύγος των ζώων στο ζυγό για το όργωμα / μεταφορικά: αναγκάζω κάποιο να εργαστεί.

«ζέψε τη ματζέτα να μερώσει»

«τον ήζεψε στη δουλειά και τον εξέκανε»

**Ετυμ.** Από τον αόριστο του ρήματος: ζεύ(γ)ω < ζεύγνυμι (έζεψα / έζεψα), κατ' αναλογία προς τα λήγοντα σε -νω ρήματα. Στην κοινή νεοελληνική απαντώνται μόνο οι τύποι ζεύ(γ)ω και ζευγνώω.

**ζήλος** (το) (ουσ.): ότι και ο ζήλος.

**ζιαμέτι και ζιαμέτ** (το) (ουσ.): μεγάλο τιμάριο που κατά την Τουρκοκρατία παραχωρούνταν σε στρατιωτικούς.

«θαρρεί πως είναι όλα ζιαμέτι ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zeamet (= φέουδο, εξουσία).

**ζιαφέτι** (το) (ουσ.): γεύμα, επίσημο δείπνο.

«μεγάλο ζιαφέτι εκάμανε»

«πότε δα μασε κάμεις το ζιαφέτι,»

«ε, δε θωρείς, το ζιαφέτι δεν έχει να γενεί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ziyafet (= γεύμα, τιμητικό δείπνο).

**ζιμοπουλίτικος, -η, -ο** (επίθ.): ψεύτικος, εύθραυστος, προχειροκατασκευασμένος, έτοιμο ένδυμα ή υπόδημα (σε αντίθεση προς το κατά παραγγελία).

«ζιμοπουλίτικα παπούτσα ήβαλα και δεν εβαστάζανε δυο μήνες»

«Ρούχα ζιμοπουλίτικα η μάνα σου σου παίρνει / για δε-γ-κατέχει φαίνεται πολύ καλά να 'φαίνει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ζιμο- (= αμέσως) + πωλώ (πουλώ). Το ζιμο- προέρχεται από το συμφυρμό των λέξεων: εις μίαν > εις μιον > ζιμίο > ζιμο-.

**ζιπούνι\*** και **ζιπόνι** (το) (ουσ.): το πάνω τμήμα του ενδύματος της κρητικής γυναικείας φορεσιάς (στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο ως ζιπούνι).

«πολλά κοντό 'ναι το ζιπόνι σου και θέλει μνιαολιά 'πομάκρεμα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: giubbone (= σακάκι, ζακέτα) ή το ενετικό: ziron.

**ζομπάς** και **ζομπάς\*** (ο) (ουσ.): είδος εργαλείου / μεταφορικά: μικρόσωμος.

«πιάσε το ζομπά να τρυπήσεις το πετσί»  
«δε-ν-το ταιΐζανε και δεν εμεγάλωσε το κοπέλι κι επόμεινε ζομπάς»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zimba (= εργαλείο κατάλληλο για άνοιγμα τρυπών ή για το σπρώξιμο της κεφαλής καρφιών).

**ζόρε(ς)** και **ζόρλε** (ο) (ουσ.): βία, εξαναγκασμός (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει ως ζόρι). Χρησιμοποιείται και ως επίρρημα (δια της βίας).

«με το ζόρε παντρεία δε γίνεται»

«εδά δα δεις ζόρε»

«ζόρλε να πηαίνουνε το γληγορότερο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zor (= βία).

**ζοριλίκι\*** (το) (ουσ.): πίεση, βία.

«ζοριλίκι χρειάζεται, για να βγει η δουλειά»

«είδενε μνιαολιά ζοριλίκι και τ'αμόλαρε»

**Ετυμ.** Από το: ζόρε (βλ. λέξη).

**ζουγλάδα** και **ζουγλαμάρα** (η) (ουσ.): κινητική αναπηρία των άκρων, κυρίως.

«ζουγλάδα τον ήπιασε από τσι ρεματισμούς από τονε τυρανούνε»

**Ετυμ.** Από το: ζουγλός (βλ. λέξη).

**ζουγλαίνω, -ομαι** (ρήμ.): σακατεύω / χάνω την κινητικότητα των άκρων, παθαίνω ακαμψία ή δυσκινησία.

«εζουγλάθηκε, ο κακομοίρης, και δε μπορεί 'α ξεσύρει»

**Ετυμ.** Από το: ζουγλός (βλ. λέξη) / θέμα: ζουγλ- + παραγ. τέρμα: -αίνω, -ομαι.

**ζουγλός, -ή, -ό** (επίθ.): κινητικά άνηπηρες.

«ζουγλό τον ήφηκε το κακό από επέρασε»

«ζουγλά 'ναι τα χέρια μου και δε μπορώ να κάμω κιαμνιά δουλειά»

**Ετυμ.** Κατά τον Ξανθουδίδη (γλωσσάρι Ερωτοκρίτου), το ζουγλός προέρχεται από το ρήμα: συγκλάω > συνθλάω. Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από τη λέξη ζαγκλόν (= αγκυλωτό, κυρτό). Ζαγκλός ως επίθετο σημαίνει κουλός.

**ζούδος** (ο) (ουσ.): δερματικό εξόγκωμα, μικρό μελάνωμα / τούφα μαλλιών. Σύμφωνα με παλαιά πρόληψη, όποιος είχε ζούδους θεωρούνταν τυχερός.

«ζούδους έχει βγάλει στο μάγουλο»

«ένας ζούδος άσπρα μαλλιά κρέμεται απ'τη -γ- κορφή τση κεφαλής του»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: ζωΐδιον > ζούδιον > ζούδι > ζούδος.

**ζουλίζω** και **ζουλώ\*** (ρήμ.): συμπιέζω δυνατά, προκαλώ κάκωση / στύβω κάτι πιέζοντάς το με τα χέρια.

«αμύγδαλα ήσπουνα κι εζούλισα τα χέρια μου»

«επάτησέ με το-μ-πόδα ντου τα δαχτύλια μου κι εζούλιζέ ντα»

**Ετυμ.** Κατά μία άποψη, είναι μεσαιωνική λέξη που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: διυλίζω.

**ζουλισμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει συρρικνωθεί ή

υποστεί κάκωση από υπερβολική πίεση.  
«ζουλισμένη θωρώ τη μύτη σου, πού τη  
-γ-κουτούλλησες;»

**Ετυμ.** Από το: ζουλίζω (βλ. λέξη).

**ζούμπερο\*** (το) (ουσ.): βόδι, ζώο / με-  
ταφορικά: ο ανόητος άνθρωπος.

«λάλιε τα ζούμπερα να πάμε στο χωργιό»  
«σα-ν-το ζούμπερο 'ναι, τρώει και θέτει  
και δε-ν-τονε γνοιιάζει πράμα»

**Ετυμ.** Από τη σλάβικης προέλευσης λέ-  
ξη: zombrû.

**ζουμπούλι\*** (το) (ουσ.): είδος λουλου-  
διού λευκού, συνήθως, χρώματος και  
σπανιότερα και άλλων χρωμάτων (υά-  
κινθος ο ανατολικός).

«ωραία ζουμπούλια έχει την άνοιξη στσι  
κήπους στα Πηγαϊδάκια» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sümbül < οθω-  
μανικά τουρκικά: sombol < περσικά:  
sombol).

**ζουμπούχι και ζουμπούσι** (το) (ουσ.):  
τραπέζωμα, συνεστίαση, τσιμπούσι στα  
νεοελληνικά.

«μεγάλο ζουμπούχι εκάμανε μετά τη βά-  
φτιση του γιου ντως»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cümbüş (= τσι-  
μπούσι).

**ζουργιό** (το) (ουσ.): τμήμα της βάσης  
των νερομύλων / μεταφορικά: θορυβώ-  
δες μέρος. Στο Λασίθι συναντήσαμε τη  
λέξη αυτή μόνο με τη μεταφορική της  
σημασία.

**ζουρίδα** (η) (ουσ.): κουνάβι. Το κυνη-  
γούσαν για το πανάκριβο δέρμα του, από  
το οποίο φτιάχνεται το γουναρικό ερμί-  
να.

«ήπνιζε η ζουρίδα τσ'όρνιθες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: usura (= ζαρω-  
μένη, μικρόσωμη). Κατά τον Χαραλα-  
μπάκη (2001α: 104), προέρχεται από το  
ζούρα (εκ του ζουργιάζω = φθίνω), λόγω  
του μικρού σώματος του ζώου.

**ζυάζω και ζυγιάζω\*** (ρήμ.): ζυγίζω  
στην κοινή νεοελληνική.

«ζύασε τσι πατάτες και λογάριασε πόσο  
κάνουνε»

**Ετυμ.** Από το: ζυγίζω > ζυάζω (εκ του  
ζυγός).

**ζυγάλετρα** (τα) (ουσ.): το σύνολο των  
μέσων (ζυγός, αλέτρι, ζεύγλες, κερκί-  
δες, λούρα, σχοινιά, νυματερό κτλ.) που  
ήσαν αναγκαία για το όργωμα με ζευ-  
γάρι ζώων (βόδια, συνήθως, ή βόδι με  
γάιδαρο).

«φόρτωσε γερά-γερά τα ζυγάλετρα να μι-  
σέψομε, γιατί θαρρώ μπα βρέχει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ζυγός + αλέτρι.

**ζυγός\*** (ο) (ουσ.): ξύλινο γεωργικό ερ-  
γαλείο που, μέσω των ζευγλών, έμπαινε  
στον τράχηλο των ζώων κατά το όργω-  
μα/μεταφορικά: εκτέλεση επίπνου ή κα-  
ταναγκαστικού έργου.

«φέρε το ζυγό να ζέψομε τα βούγια»  
«ήβαλε-ν-τονε στο ζυγό και σύρνει εδά τα  
πάντεινα»

**Ετυμ.** Από το: ζεύγνυμι (> ζεύω).

**ζυγωματάρá** (η) (ουσ.): ελαφρώς επι-  
κλινές έδαφος.

«κειονονέ το κομμάτι τση ζυγωματάρáς  
είναι δικό μας»

**ζυγώνω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημα-  
σία του πλησιάζω, κυνηγώ, ακολουθώ  
κάποιον, με την οποία απαντάται η λέξη  
αυτή και στην κοινή νεοελληνική, το ζυ-

γώνω χρησιμοποιείται και με την έννοια του επιδιώκω να κάνω κάποιο/α ερωτικό μου σύντροφο.

«ίντα σου 'καμα και με ζυγώνεις, όπου βρεθώ κι όπου σταθώ;»

«ζυγώνει ο τάδε τη-ν-τάδε κοπελιά, μ'αυτή δε-ν-τονε θέλει»

**Ετυμ.** Από το: ζυγός.

**ζυγωτό** *το* (ουσ.): κυνηγητό, παιχνίδι παιδιών.

«ελάτε να παίξομε ζυγωτό»

**Ετυμ.** Από το: ζυγώνω (βλ. λέξη).

**ζυμωτό** (ουδ. επίθ.): αυτό που έγινε με ζύμωση / ζύωμα.

«ζυμωτό ψωμί»

«να σκωθώ ταχινή-ταχινή να κάμω το ζυμωτό, ν'ανεβεί το ψωμί ίσαμε να γενεί ο φούρνος»

**Ετυμ.** Από το: ζυμώνω.

**ζυμώτρα** *(η)* (ουσ.): η γυναίκα που εκτελεί την εργασία του ζυμώματος.

«ζυμώτρα πλερώνω, γιατί πονού-ν-τα χέρια μου και δε μπορώ 'α ζυμώσω, η κακομοίρα»

**Ετυμ.** Από το: ζυμώνω.

**ζωναράτος, -η, -ο** (επίθ.): ζώο ή έντομο που έχει στο δέρμα του χρωματιστές ζώνες.

«ζωναράτους σβούρους εγέμισε ο τόπος»

**Ετυμ.** Από το: ζωνάρι.

**ζωνάρι\*** *(το)* (ουσ.): υφασμάτινη ζώνη που φορούσαν οι βρακοφόροι, όταν ντύνονταν φράγκικα ρούχα. Ήταν στενότερη σε σχέση με τη ζώνη της παραδοσιακής κρητικής φορεσιάς.

«εφόργιενε μεταζωτό ζωνάρι»

**Ετυμ.** Από το: ζώνη (υποκοριστικό) / θέμα: ζων- + παραγ. τέρμα: -άρι.

**ζώνια** *(η)* (ουσ.): η κρητική ζώνη.

«τη ζώνια ντου κωλοσύρνει» (λαϊκή φράση) (= είναι έτοιμος για καυγά)

**Ετυμ.** Από το: ζώνη.

**ζωνοσβουργιά** *(η)* (ουσ.): φωλιά του ζωνόσβουρου.

«εξεσμηλιώσανε τη ζωνοσβουργιά και दाτσι δακάσει κιανένας σβούρος»

**Ετυμ.** Από το: ζωνόσβουρος (βλ. λέξη).

**ζωνόσβουρος** *(ο)* (ουσ.): μεγάλο έντομο που, όταν πετάει, κάνει έντονο θόρυβο (σβούρα). Το σώμα του έχει μαύρες και κίτρινες ζώνες.

«σα-ν-το ζωνόσβουρο γυρίζεις και σβουρίζεις απάνω κάτω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ζώνη + σβούρος.

**ζωντανεύγω** *(ρήμ.)*: βλ. αζωντανεύγω.

**ζωντανός, -ή, -ό\*** (επίθ.): βλ. αζωντανός.

**ζωντάρι** *(το)* (ουσ.): νέο ζώο που θα παραμείνει ζωντανό (δεν θα σφαγεί).

«ζωντάρι δα κρατήζω το άσπρο ριφάκι»

**Ετυμ.** Από το: ζω (μετοχή: ζων, -ντος) / θέμα: ζωντ- + παραγ. τέρμα: -άρι.

**ζωντόβολο\*** και **ζοντόβολο** *(το)*

(ουσ.): άτομο χαμηλού νοητικού επιπέδου (μοιάζει με ζώο), βλάκας, άσκεπτος.

«ζωντόβολο είσαι»

«σα-ν-το ζωντόβολο επήε κι ήπεσε στο λάκκο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ζώο (εκ του: ζω, μετοχή: ζων, -ντος) + βάλλω. Η εναλλακτική γραφή με -ο- αιτιολογείται, αν θεωρήσουμε ως α' συνθετικό την κρητική λέξη: οζό.

**ζώση** (η) (ουσ.): μέση / το μέρος του σώματος που περιτυλίγεται από τη ζώνη.  
«σφίξε τη ζώνη σου καλά στη ζώση σου»  
**Ετυμ.** Από το: ζώνω / θέμα: ζω- + παραγ. τέρμα: -ση.

**ζώστρα** (το) (ουσ.): ζώνη.  
«εχάλασε ετούτηνιέ η ζώστρα και θέλει πέταμα»  
**Ετυμ.** Από το: ζώνω / θέμα: ζω- + παραγ. τέρμα: -στρα.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*ζαγάρι, ζαμάνια, ζαρωμένος, ζαρόνω, ζεματίζω, ζεματιστός, ζερβόδεξος, ζευγαρίζω, ζηλιαρόγατος, ζήση, ζουμερός, ζύγι, ζύγωμα.*

**ήπατα** (τα) (ουσ.): λέγεται στις φράσεις: στα ήπατά ντου απάνω (= στην ακμή του επάνω), (ε)κοπήκανε τα ήπατά μου (= αποσβολώθηκα, κουράστηκα). Στη θέση του: μου είναι δυνατόν να τίθενται και άλλες προσωπικές αντωνυμίες.

«α δε μπορεί εδά απόύ 'ναι στα ήπατά ντου απάνω, πότε δα μπορεί;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ήπαρ (-τος), αν και η σημασία των αντίστοιχων λέξεων δεν συμφωνεί. Κατ' άλλη εκδοχή, έχει σχέση με τη ρίζα της λέξης: ήβη με τροπή του -β- σε -π- και την κατάληξη -άτα, κατ' αναλογία προς τα σε -ατα λήγοντα ουδέτερα (πράματα, ονόματα, γράμματα κτλ.).

**ήχη μου και ήχι μου:** φράση που σημαίνει: ας ήτανε, θα ήθελα.

«ήχη μου να πάει καλά η δουλειά»

«*Ηχι<sup>1</sup> μου και να το 'φερνε η μοίρα και η τύχη το σκέδιο απόύ 'χω στο νου μνια μέρα να πετύχει*» (Αναστασάκης, 1996: 71).

**Ετυμ.** Πιθανόν, το ήχη αποτελεί παράφραση της λέξης: ευχή (ευχή μου > ήχη μου). Δεν αιτιολογείται, όμως, η γραφή με -ι- που απαντάται σε ορισμένες συλλογές κρητικών λέξεων. Μπορεί, τέλος να θεωρηθεί και ως επιφώνημα.

1. Διατηρείται η ορθογραφία της πηγής άντλησης του διστίχου.





**θαμάζω, -ομαι** (ρήμ.): θαυμάζω στην κοινή νεοελληνική / στην παθητική φωνή σημαίνει απορώ.

«θαμάζω την υπομονή σου αφού δε σκώνεσαι να του τα λιχνίσεις και να τονε μολάρεις ετσά που σε λαλεί»

«θαμάζομαι πώς τα κατάφερε και γλύτωσε από κειονά το μπελά»

**Ετυμ.** Από το: θαυμάζω με την τροπή του -αυ- σε -α-.

**θάμασμα** (το) (ουσ.): θαυμασμός.

«ένα θάμασμα ήτανε η ομορφιά της»

**Ετυμ.** Από το: θαμάζω.

**θανατά\*** (του) (επ. θέσ. επίρρ.): προς θάνατον, κατάσταση βαριάς αρρώστιας που πιθανόν να καταλήξει σε θάνατο.

«ήπιασε τονε βαρά η αστένεια κι ήπεσε του θανατά»

**Ετυμ.** Από το: θανατάς (επιτατικός τύπος της λέξης: θάνατος), γεν. του θανατά.

**θανή\*** (η) (ουσ.): στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής ερμηνεύεται ως θάνατος.

Στο εξεταζόμενο ιδίωμα εκτός από θάνατος σημαίνει και ενταφιασμός, κηδεία.

«πολύς κόσμος ήρθενε στη θανή ντου»

**Ετυμ.** Από το: θνήσκω (αόριστος: έθανον) / θαν-ή.

**θαρρετά\*** (τροπ. επίρρ.): με θάρρος.

«θαρρετά πρόβαλε»

«θαρρετά emίλησε»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: θαρρετός (από το θάρρος).

**θαρρεύγω, θαρρεύγομαι** (συνηθέστερα **ποθαρρεύγομαι**) (ρήμ.): ενθαρρύνω, εμπιστεύομαι (στην παθητική φωνή).

«Εθαρρεύτηκα και του 'δωκα το κλειδί του σπιθιού στο μετόχι να ζωμείνει εκείά. Δεν εκάτεχα πως ήθελα μασε κλέψει κιόλας!»

**Ετυμ.** Από το: θάρρος / θέμα: θαρρ- + παραγ. τέρμα: -εύω / εύγω.

**θάρρη και θάρρητα** (τα) (ουσ.): ελπίδα, στήριγμα.

«όλα τα θάρρητά μου σε σένα τα 'χω»

«στη-μ-Παναγία έχω τα θάρρη μου»

**Ετυμ.** Από τον πληθυντικό του: θάρρος > θάρρη > θάρρητα (στην κοινή νεοελληνική η λέξη θάρρος δεν έχει πληθυντικό).

**θεις** (ο) (ουσ), **θεια** (η) (ουσ.): θείος, θεία.

«η θεια μου μού χάρισε τούτηνιέ τη-μπατανία»

**Ετυμ.** Παρατοπισμός του νεοελληνικού θείος, -α.

**θελάδα** (η) (ουσ.): θολότητα.

«θελάδα μου φαίνεται πως έχει το κρασί από 'χει η μποτίλια, μπα να 'ναι χαλασμένο»

**Ετυμ.** Από το: θολός > θελός > θελάδα.

**θελαίνω** (ρήμ.): θολώνω.

«εθελάθηκε το νερό από τα χόματα και δε-ν-το πίνει ο γάιδαρος»

**Ετυμ.** Από τα: θελός + αίνω.

**θέλημα\*** (το) (ουσ.): θέληση, εκτέλεση εντολής ή επιθυμίας. Η λέξη χρησιμοποιείται και στην κοινή νεοελληνική. Σημειώνεται, όμως, εδώ επειδή, εκτός των άλλων, στο ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης υποδηλώνει: α) την άδεια γάμου από την εκκλησία, αναγκαία προϋπόθεση, παλαιότερα, για την τέλεση του σχετικού μυστηρίου, β) τη συγκατάθεση των γονέων των μελλονύμφων, γ) την άδεια εισόδου σε κάποιο σπίτι. Όταν κάποιος επισκεπτόταν ένα ξένο σπίτι, πριν μπει μέσα, ρωτούσε: «με το θέλημα αφεντικοί;» και οι οικοδεσπότες του απαντούσαν «καλώς ορίσατε» ή «κοπιάστε» ή επαναλάμβαναν καταφατικά τη φράση «με το θέλημα»  
**Ετυμ.** Από το: θέλω.

**θεληματίζω** (ρήμ.): δίνω λόγο, συγκατατίθεμαι.  
 «τα σάσανε και εθεληματίσανε»  
**Ετυμ.** Από το: θέλημα (εκ του θέλω) / θέμα: θέλημ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**θελοντής** (ο) (ουσ.): εθελοντής.  
 «θελοντής επήνε στο στρατό»  
**Ετυμ.** Από το: εθελοντής, με αποκοπή του -ε-.

**θελός, -ή, -ό** (επίθ.): θολός.  
 «θελό 'ναι το νερό και δε θωρώ το-μπάτο του κουβά»  
**Ετυμ.** Από το: θολός, με τη μετατροπή του -ο- σε -ε-.

**θεμωνιά** (η) (ουσ.): θημωνιά.  
 «μνια θεμωνιά τα 'καμα τα δεμάθια απού εκουβάλησα απού τα Καταλύματα» (τοποθεσία)  
**Ετυμ.** Από το: θημωνιά, με τη μετατροπή του -η- σε -ε-.

**θεμωνιάζω** (ρήμ.): σχηματίζω θεμωνιά.  
 «εθεμώνιασα όλο το στάρι στ'αλώνι»  
**Ετυμ.** Από το: θεμωνιά / θέμα: θεμων- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**θεο-** (< θεός): πρώτο συνθετικό πολλών λέξεων που υποδηλώνουν ακραίες καταστάσεις ή ιδιότητες ή χαρακτηριστικά πολύ υψηλού επιπέδου (βλ. παρακάτω).

**θεοκούζουλος, -η, -ο** (επίθ.): τελείως τρελός, ολότελα ανόητος.  
 «θεοκούζουλος είναι»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: θεός (θεο-) + κουζουλός (βλ. λέξη).

**θεολεμένος, -η, -ο** (επίθ.): διαβολεμένος, έξυπνος.  
 «θεολεμένος είσαι Κωνσταντή, εσύ θα γίνεις μεγάλος άνθρωπος»  
**Ετυμ.** Από τα: θεός (θεο-) + θελημένος (παράφραση: -λεμένος).

**θεόλος** (ο), **θεόλα** (η) (ουσ.): πειρασμός.  
 «ε! θεόλα ίντα 'καμες εκείά...!»

**θεομόναχος, -η, -ο** (επίθ.): ολομόναχος.  
 «θεομόναχος επόμεινα στο μετόχι, όλοι εμισέψανε και μ'εφήκανε εκείά»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: θεός (θεο-) + μοναχός.

**θεότη** (η) (ουσ.): θεότης στην κοινή νεοελληνική, κάθε τι που έχει σχέση με το θείο.  
 «ίντα χρισθιανός είσαι, άμα δε σέβεσαι τη θεότη»  
**Ετυμ.** Από το: θεός > θεότ-ης > θεότη.

**θεοτικός, -ή, -ό\*** (επίθ.): εκτός από την έννοια του αναφερόμενου στον θεό ή στο

θείο, σημαίνει και καλός σε υπερθετικό βαθμό.

«*θεοτικά είναι τα όσπρια του Λασιθιού*»

**Ετυμ.** Από το: θεότητας.

**θεόψυχά μου** (επίρρ. έκφρ.): από το βάθος της ψυχής μου, μ' όλη μου την καρδιά.

«*από τα θεόψυχά μου σου μιλώ*»

«*ω, να 'χεις την ευκή μου από τα θεόψυχά μου*»

**θεραπεύγω** (ρήμ.): θεραπεύω, απαλύνω, φροντίζω.

«*με κεινιά τη ζεστασιά από 'βαλα στη-γκοιλιά μου με 'θεράπεψε μνια σταλιά ο πόνο*»

**Ετυμ.** Από το: θεραπεύω (αρχαιοελληνική λέξη).

**θεργιακλίκι** (το) (ουσ.): εθισμός στη χρήση ουσιών.

«*θεργιακλίκι έχει με το τσιγάρο*»

**Ετυμ.** Από το: θεριακλής που προέρχεται από το τουρκικό: tiryaki (= παθιασμένος).

**θεργιεύγω** (ρήμ.): εξαγριώνω, μεγαλώνω πάρα πολύ.

«*εθεργιέψανε οι βάτοι κι εσκεπάσανε τα φυτά που εβάλαμε κοντά στη-μπαβολή*»

**Ετυμ.** Από το: θεργιό (βλ. λέξη).

**θεργιό\*** και **θερίο** (το) (ουσ.): θηρίο.

«*θεργιό ανήμερο εγίνηκε, μας το 'κουσε*»

**Ετυμ.** Από το μετασχηματισμό της λέξης: θηρίο. Τροπή του -η- σε -ε- και ανάπτυξη του ημιφώνου -γ- (συνιζανόμενο -ι-) στην πρώτη περίπτωση.

**θήρητα** (τα) (ουσ.): θερисμός (χρησιμοποιείται μόνο στον πληθυντικό αριθμό, αντί τα θέρη).

«*ένα σωρό θέρητα έχομε ακόμη*»

**Ετυμ.** Από το: θέρος > ιδίωμ. πληθ. θέρητα.

**θέρμισμα** (το) (ουσ.): κατάβρεξη με καυτό νερό (θερμός). Θέρμισμα λεγόταν παλαιότερα, η κατάβρεξη των συσσωρευμένωνμποξάδων που ήσαν γεμάτοι από ζύμη ελιών, για να διευκολυνθεί η εξαγωγή του ελαιολάδου με τη συμπίεσή τους.

«*κάμε το θέρμισμα τω-μ-πανιώς*»

**Ετυμ.** Από το: θερμίζω (αμαρτ. λέξη) < θερμός (αρχαιοελληνική λέξη).

**θερμός** (ο) (ουσ.): το καυτό νερό.

«*το νερό τση βρύσης δε-μ-πίνεται, θερμός είναι*»

«*εχύθηκε ο θερμός απάνω μου και με 'καψε*»

**Ετυμ.** Από το αρσενικό του επιθέτου: θερμός (αρχαιοελληνική λέξη).

**θες** (ρήμ.): θέλεις.

«*θες να πάμε μνια βόλιτα;*»

«*θες τονε να πούμε το ναι ή δε-ν-τονε θες να πούμε το όχι;*»

**Ετυμ.** Από το: θέλω συγκεκριμένος τύπος του: θέλεις.

**θεσούρα** (η) (ουσ.): συνεχές ξάπλωμα (θέσιμο) / μέρος κατάλληλο για ξάπλωμα.

«*ίντα καλή 'ναι η θεσούρα!*»

«*καλή θεσούρα ήβρηκες*»

**Ετυμ.** Από το: θέση (εκ του αρχαιοελληνικού: τίθημι).

**θέτω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του τοποθετώ, το ρήμα θέτω στο ιδίωμα της

Κρήτης σημαίνει ξαπλώνω για να κοιμηθώ.

«πάω να θέσω»

«ήθεκα ομές στη-ν-ταράτσα και εξάνοιγα τ'άστρα από εχύνουντανε στον ουρανό»  
«Δε σε θωρώ στο ζύπνιο μου, στον ύπνο μου σε βλέπω, / μα δε μπορώ για σένανε ολημερνίς να θέτω.» (κρητ. δίστιχο)

Παλαιότερα, στη διάρκεια του καλοκαιριού ορισμένοι, νέοι κυρίως, κοιμόντουσαν (έθεταν), λόγω της ζέστης, στα δώματα ή στις ταράτσες των σπιτιών.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: τίθημι.

**θεωρατικός, -ή, -ό** (επίθ.): επιβλητικός, εμφανίσιμος.

«θεωρατική γυναίκα 'ναι»

**Ετυμ.** Από το: θεωρία (= εμφάνιση) εκ του αρχαιοελληνικού: θεωρός (θεωρία = αποστολή του θεωρού) / θέμα: θεωρ- + παραγ. τέρμα: -ατικός.

**θιαμπόλι** (το) (ουσ.): φλογέρα.

«ήβλεπε τα οζά κι ήπαιζε και το θιαμπόλι»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: fiabuolo (= φλογέρα).

**Θιος** (ο) (ουσ.): θεός.

«Ο Θιός να σε ξεπερδένει από τη-γκακή-ν-ώρα»

**Ετυμ.** Από το: Θεός (αρχαιοελληνική λέξη).

**θρασά** (η) (ουσ.): άσχημη μυρωδιά ζώων, κρεάτων, ψαριών ή ανθρώπων που έχουν σχέση μ' αυτά και κυρίως η οσμή του τράγου ή του κριού, όταν βρίσκονται σε κατάσταση οχείας.

«θρασά βγάνει το κριάς»

**Ετυμ.** Από το θηλυκό του επιθέτου: σαθρός (αβεβαίου ετύμου), σαθρά > θρασά με μετάθεση του -σα-.

**θρασόμυγια** (η) (ουσ.): μεγάλη μύγα που γεννά τα αυγά της σε εκτεθειμένο κρέας ή ψάρι (μυγιοφτύσματα), η κατάναλωση των οποίων προκαλεί διαταραχές στο πεπτικό σύστημα. Λέγεται και κρετσόμυγια ή κρεατσόμυγια. Υπάρχει η πρόληψη ότι το τριγύρισμα της κρετσόμυγιας στο σπίτι φέρνει κακοτυχία.  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: θρασά + μύγα.

**θρασαθήρι** (το) (ουσ.): ποικιλία λευκών σταφυλιών.

«τα πιο πολλά σταφύλια από 'κοψα ήτανε θρασαθήρια»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**θράψαλα** (τα) (ουσ.): θρύψαλα, κομμάτια γυάλινων ή πήλινων σκευών.

«ήπεσε το πήλινο τσικάλι κι εγίνηκε θράψαλα»

**Ετυμ.** Από το: θρύψαλα (εκ του θρύπτω).

**θρέφω\***, -ομαι (ρήμ.): τρέφω.

«αγωνίζεται να θρέψει πέντε κοπέλια»

**Ετυμ.** Από το: τρέφω, με την τροπή του -τ- σε -θ- (αόριστος: έθρεψα).

**θρήνος** (το) (ουσ.): χρησιμοποιείται σε ορισμένες περιπτώσεις ως ουδέτερο με την έννοια του θρήνου.

«ένας θρήνος ήτανε η εκκλησιά όντε τονε εφέρανε ποθαμένο»

**Ετυμ.** Από το: θρήνος (ο), αρχαιοελληνική λέξη (εκ του θρέομαι).

**θρινάκι** (το) (ουσ.): γεωργικό εργαλείο (ξύλινο φτυάρι, το οποίο φέρει στο κάτω άκρο του τρεις μακριές μύτες, από όπου και το όνομά του. Το θρινάκι χρησιμοποιόταν παλιότερα για το λίχνισμα των αλωνισμένων σιτηρών).

«πιάσε το θρινάκι και λίχνα εδά που φουσά αέρας»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: θρίναξ και τρίναξ (= τρίκρανο εργαλείο που χρησιμοποιείται στο αλώνισμα).

**Θρομούλα** (η) (ουσ.): η βαριά κάτω πέτρα του χειρόμυλου, στρογγυλού συνήθως σχήματος. Μεταφορικά σημαίνει χοντρή δυσκίνητη γυναίκα με μεγάλα οπίσθια.

«τσούρλησε τη θρομούλα να τη βάλεις στη μέση του μολόπανου»

«σα-ν-τη θρομούλα εκάτσενε»

**Ετυμ.** Παραλλαγή της λέξης: θρομύλι (βλ. επόμενη λέξη).

**Θρομύλι** (το) (ουσ.): πελεκητή πέτρα ή ξύλο με τρύπα στη μέση, όπου τοποθετείται ο άρδακτος για το τύλιγμα του νήματος σε μασούρια και, μερικές φορές, με υποδοχή για κάθισμα.

«πού 'ναι το θρομύλι να μασουρίσουμε;»

**Ετυμ.** Από το: αρθομύλιον > αρθομύλι > θρομύλι, με την αποκοπή του -α και τη μετάθεση του -ρ.

**Θρουλί** (το), **θρουλιά** (τα) (ουσ.): ψίχουλο/α.

«θρουλιά εγέμισες το-ν-τόπο ατά από τρως»

«εφάγανε όλο τον άρτο, θρουλί δεν επόμεινε»

**Ετυμ.** Από το: θρύπτω (= σπάω, κάνω κομμάτια). Κατ' άλλη άποψη, από το ομηρικό: θρυλίσσω (= συντρίβω, σπάω).

**Θρουλώ** (ρήμ.): κάνω ψίχουλα, κάνω θρύψαλα.

«Από τη Δίκτη δίκταμο στσι στράτες θα θρουλήσω, / άρωμα λασιθιώτικο στο κόσμο να σκορπίσω.»

(απόσπασμα από τα δίστιχα του Χαρίδημου Σιγανού με τίτλο: «Λασίθι»)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: θρύπτω (= θραύω).

**Θρούμμαλα** (τα) (ουσ.): θρύψαλα.

«θρούμμαλα τα 'καμες»

**Ετυμ.** Από το: θρύμμαλο (= θραύσμα), εκ του αρχαιοελληνικού: θρύπτω.

**Θροφανός, -ή, -ό** (επίθ.): καλοθρεμμένος, παχύς, αλλά όχι χονδρός.

«θροφανό κοπέλι 'ναι, μωρέ, τούτονέ»

**Ετυμ.** Από το: τρέφω, αόριστος έθρεψα > θρέφω, με την τροπή του -ε- σε -ο- (πρβ. τροφή > θροφή).

**Θροφάρης** (ο) (ουσ.): οικόσιτος.

«θροφάρης είναι τούτοσές ο κριγιός»

**Ετυμ.** Από το: τρέφω > θρέφω > τροφή > θροφή.

**Θροφή** (η) (ουσ.): τροφή.

«λίγα βρουβαλάκια, ένα κομμάτι ντάκος, λίγες ελιές κι ένα ποτήρι κρασάκι είναι η θροφή μου εμένα»

**Ετυμ.** Από το: τροφή με τροπή του -τ- σε -θ- (βλ. θροφάρης).

**Θρύμπα και θρούμπα\*** (η) (ουσ.):

είδος αρωματικού θάμνου που χρησιμοποιείται για τον καθαρισμό των βαρελιών στα οποία αποθηκεύεται κρασί / σταφιδιασμένη φαγώσιμη ελιά.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: θρύον και θρύος (= βούρλο, φυτό κατάλληλο για κατασκευή ελλυχνίων = φιτιλιών λύχνου).

**Θυμίζω** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του υπενθυμίζω, το συγκεκριμένο ρήμα έχει την έννοια: βρίσκομαι σε περίοδο οίστρου (επί ζώων). Ενίοτε, χρησιμοποιείται και επί γυναικών με την έννοια: επιδιώκω να έλθω σε συνουσία.

«θυμίζει η αηλά, μόνο να τη-μ-πάμε στο-ν-ταύρο»

«αυτή θυμίζει και δε-γ-κατέχει ποιος τση φταίει»

**Ετυμ.** Από το: θυμός (= ψυχή, ψυχική κατάσταση) / θέμα: θυμ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**θυμός** (ο) (ουσ.): εκτός από οργή, σημαίνει και μυρωδιά, βρόμα.

«θυμό βγάνει το πιθάρι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: θύω (= πνέω, φυσώ δυνατά, βγάζω καπνό). Πρβλ. θυμίαμα.

**θύμος** (ο) (ουσ.): θυμάρι.

«κάμε του ένα βραστάρι με θύμο, αφού 'ναι γιατρικό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: θύμον (= θυμάρι).

**θυρίδιο** (το) (ουσ.): το δημόσιο ταμείο (πιθανόν, επειδή οι συναλλαγές γίνονται μέσω μικρής θυρίδας που υπάρχει στη θέση του ταμείου).

«κάθε μήνα πάει στο θυρίδιο»

**Ετυμ.** Από το: θύρα (υποκοριστικό).

**θωργιά και θωρά** (η) (ουσ.): βλέμμα, ματιά.

«ήριζέ του μνια θωργιά όλο ψακή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: θεωρώ > θωρώ > θωριά > θωρά.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε emπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

θάμα, θανατερός, θανατικό, θαρρώ, θάφτω, θελιά, θεονήστικος, θεόστραβος, θεριακλής, θέρος, θρεφτάρι, θρηνώ, θρύψαλο, θυμητικό, θυμιάζω, θύρα, θυρίδα, θωρά.

**ιβαλά** (επίρρ.): υποδηλώνει προσποίηση (χρησιμοποιείται, συνήθως, στη φράση: «κάνω *ιβαλά*», που έχει την έννοια του παραβλέπω κάτι, το οποίο με ενοχλεί, καμώνομαι πως όλα είναι εντάξει, λέω τυπικά ευχαριστώ).

«κάνω τα *δα ιβαλά*, η *κακομοίρα*, *ίντα δα κάμω αλλιώς*»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το τουρκικό: *ifal*. Τη λέξη αυτή δεν βρήκαμε στα τουρκικά λεξικά. Μάλλον προέρχεται από το τουρκικό: *eyvallah* (= αντίο/ εντάξει / ευχαριστώ).

**ίδια** (τροπ. επίρρ.): σαν.

«*ίδια πως είναι ομές απόυ εγνωριστήκαμε*»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του: *ίδιος* (πληθυντικός αριθμός).

**ίδιαδά** (χρον. επίρρ.): αμέσως, τώρα.

«*ίδιαδά δα πάω να δω αν ήρθε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ίδιος* + *εδά*.

**ιδιαμένη** (*η*) (επίθ.): την *ίδια* (χρησιμοποιείται μόνο στο θηλυκό γένος μαζί με τη λέξη *ώρα*).

«*την ίδια την ιδιαμένη ώρα*» (= *πάραντα*)

**Ετυμ.** Από το θηλυκό του: *ίδιος*.

**ιδιατσά και ιδιατσέ** (τροπ. επίρρ.): *ίδια* ακριβώς, έτσι, κατά τον ίδιο τρόπο.

«*ίδιατσά που τα λες τα 'πενε*»

«*ίδιατσά εκάθουντανε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ίδιος* + *ετσά* / *ετσέ*.

**ιδρωσ και ιδρος** (*ο*) (ουσ.): *ιδρώτας*.

«*νερό ήτρεχε από πάνω ντου ο ιδρος*»

**Ετυμ.** Το *ιδρωσ* προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: *ιδρώς*, -τος στο οποίο έγινε ανατονισμός. Ο *ιδρος* σχηματίστηκε κατ' αναλογία προς τα εις -ος ουσιαστικά αρσενικού γένους.

**ίλα-ίλα** (επίρρ. έκφρ.): οπωσδήποτε, εξάπαντως (σπάνια απαντάται ως απλό *ίλα*).

«*ίλα-ίλα να μισέψομε*»

«*ίλα-ίλα κειονά θέλει*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *hele* (= *ακόμη και, ας*).

**ίλα-μπίλα** (επίρρ. έκφρ.): οπωσδήποτε, χωρίς άλλο.

«*ίλα-μπίλα να του πάρω κειονά το παιχνίδι*»

**Ετυμ.** Παράφραση του *ίλα-ίλα*.

**ιλάμι** (*το*) (ουσ.): δικαστική απόφαση, κρίση.

«*εβγάλανε το ιλάμι και τον εκάτσανε μέσσα*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *ilam* (= απόφαση δικαστηρίου, αναφορά).

**ιλάτζι** (*το*) (ουσ.): φάρμακο, θεραπεία.

«*κάθε κακό έχει το ιλάτζι ντου*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *ilac* (= φάρμακο, γιατρικό).

**ιλούδια** (*τα*) (ουσ.): συνήθειες, ειρμός σκέψης.

«*ήχασα τα ιλούδια μου*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από παράφραση του τουρκικού: *usul* (= συνήθεια).

**ιμάμ-μπαϊλντί\*** (το) (ουσ.): νόστιμο λαδερό φαγητό που φτιάχνεται από μελιτζάνες, κρεμμύδια, ντομάτες, τυρί και άλλα υλικά.

«το καλύτερο φαΐ μου το καλοκαίρι είναι το ιμάμ μπαϊλντί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: imam bayildi (= ο ιμάμης λιποθύμησε) βλ. και μπαϊλντίζω.

**ιμάνι** (το) (ουσ.): πίστη.

«στο διάλογο εσύ και το ιμάνι σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: iman (= πίστη).

**ιμπρέτι** (το) (ουσ.): παράδειγμα, συνήθεια.

«για ιμπρέτι δα το 'χουνε κειονά στο χωριό και το κάνουνε όλοι ετσά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ibret (= παράδειγμα).

**ινάτι\*** (το) (ουσ.): γινάτι, πείσμα.

«ινάτι το 'βαλε δα»

«Το ινάτι βγάνει μάτι.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: inat (= πείσμα).

**ινατζάρικος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει πείσμα.

«ινατζάρικο κοπέλι 'ναι»

**Ετυμ.** Από το: ινατζής εκ του τουρκικού: inatçı (= πεισματάρης).

**ινατζής, -ού, -άρικο** (επίθ.): ό,τι και το: ινατζάρικος, -η, -ο (βλ. προηγούμενο).

**ινατσάρης, -ισσα** (επέχ. θέσ. επίθ.):

αυτός που χαρακτηρίζεται από πείσμα.  
«ινατσάρης είναι μνιαολιά, μα δεν είναι κακός άνθρωπος»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**ίντα** (ερωτ. αντ.): τι;

Συνήθειες φράσεις:

ίντα κάνεις; (= τι κάνεις;)

ίντα χαμπάρια; (= τι νέα;)

ίντα λογάται; (= τι πάει να πει; γιατί;)

ίντα λες; (= τι λες;)

ίντα κοντό; (= μήπως, μπας)

ίντα δα βγει; (έκφραση απογοήτευσης, ματαιώσης = τι πώς... άδικα)

ίντα τονε θες; (= τι τον θέλεις;)

ίντα 'χεις; (= τι έχεις;)

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη σύμφυση των: τι είναι τα > τι 'ναι-τα > ι'ναι-τα > ίντα.

Άλλοι γράφουν το ίντα με -ει-, στηριζόμενοι στο μεσαιωνικό: είντα.

**Ιορδάνης ποταμός:** ο γαλαξίας που φαίνεται στον ουρανό σαν επίμηκες συννεφάκι τις καλοκαιρινές ξάστερες νύκτες.

**ίρτζι** (το) (ουσ.): τιμή, υπηρεφάνεια, αξιοπρέπεια.

«Εκίνησες εις την αρχή μη χάσεις τη βολή σου / μα έχεις ίρτζι π'αγρυπνά κι ασικιάρε λαλεί σου;» (απόσπασμα από το ποίημα: Ισμαήλ προς Αντώνιο του Τσικαλά)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: irtz (= τιμή, αγνεία, ηθική).

**ίσαμε** (επίρρ.): μέχρις ότου, έως.

«κάτσε επαέ ίσαμε να κάμει κιαμνιά ανερέσα ο καιρός να μη βραχείς»

«από παέ ίσαμε ατά από 'σαι»

«ίσαμε τον ουρανό φτάνει ο καημός μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ίσα (επίρρ.) + με (πρόθ.).

**ίσκα\*** και **νίσκα** (η) (ουσ.): είδος μύκητα, καφέ χρώματος, που αναπτύσσεται στους κορμούς γέρικων δέντρων, τον οποίο ξέραιναν, παλιότερα, και τον χρησιμοποιούσαν για το άναμμα φωτιάς με τη βοήθεια σπινθήρων τσακμακόπετρας.

**Ετυμ.** Από το λατινικό: esca (= έδεσμα, δέλεαρ) (ετυμολογία με επιφύλαξη).



**ιστάμενος και στάμενος** (μετοχ. ενεστ. ως επίθ.): αξιοπρεπής, σεβαστός άνθρωπος, αυτός που έχει κύρος.  
*«επιτρέπεται δα, ιστάμενος άνθρωπος του λόγου σου να λες τέτοιες κουβέντες»*  
*«αυτός είναι στάμενος άνθρωπος στο χωργιό»*

**Ετυμ.** Από το: ίσταμαι.

**ιγιαλά και ιχελά** (επίρρ.): μακάρι, είτε, ο θεός να πέμψει / ευτυχής συγκυρία.  
*«ιγιαλά να βγάλει μνιαολιά νερό να ξεδιψάσει ο τόπος»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: inşallah = να δώσει ο θεός (ευχή).



**κα** (επιφών.): συνοδεύει, συνήθως, τις λέξεις: κακομοίρης/α, κακομοίτσης/α.  
 «κα, κακομοίρα, εκείά 'θελα να πα να βουτήξεις απού 'ναι βαθιά τα νερά να πνιγείς;»

**καβάλα\*** (η) (ουσ.): καβαλίκεμα, ιπασία (λέγεται και *καβαλούρα*) / μεταφορικά: χαρακτηρισμός γυναικών με διεκδικητική συμπεριφορά, η γυναίκα που έχει θράσος, η προπετής, η ερωτικά προκλητική.  
 «ξεκούραστη καβάλα κάνει το γιοργαλίδικο άλογο»  
 «είναι αυτή μνια-γ-καβάλα...»  
 (ως επίρρημα): πάνω / μεταφορικά: από θέση ισχύος.

«καβάλα στη φοράδα da πάω στο πανηγύρι τ'Αϊ-Γιάννη»  
 «καβάλα τον έχω, γιατί κρατώ το χαρτί απού 'πογράψαμε»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: caballus (= καβαλάρης) (ιταλικό: cavallo = άλογο, ίππος).

**καβαλάρης\*** (ο), **καβαλαρά** (η) (ουσ.): καβαλάρης, εκτός από έφιππος/η, υποδηλώνει και το εξάρτημα έγχορδων μουσικών οργάνων που κρατά σε ορισμένο ύψος τις χορδές / μεταφορικά: σημαίνει τον/την ευρισκόμενο/η σε θέση ισχύος.  
 «αυτός είναι καβαλάρης εκείά μέσα»

Το θηλυκό: καβαλαρά, ως ουσιαστικό, υποδηλώνει, ακόμη, το μέρος ενός υψώματος ή βουνού που επικαλύπτει την κορυφή του και εκτείνεται και από τις δύο πλευρές του. Αναφέρεται συχνά και ως τοποθεσία: Καβαλαρά.  
 «επεράσανε τα οζά τη-γ-καβαλαρά»

**Ετυμ.** Από το καβάλα με την προσθήκη της κατάληξης -άρης/ά (λατινικά: caballarius = ιπέας).

**καβαλικεύω** (ρήμ.): καβαλικεύω, εφιπτεύω / μεταφορικά: επιβάλλομαι, / έρχομαι σε συνουσία με κάποια.  
 «για δε-γ-καβαλικεύεις, μπρε, το γάιδαρο, μόνο προπατείς τόσηνιά στράτα;»  
 «εδώκανέ-ν-του αέρα και τσι 'καβαλίκεψε όλους εκείά μέσα»  
 «λένε πως εκείονοσάς ο ντελικανής τη-γ-καβαλικεύγει»

**Ετυμ.** Απο τη ρίζα του καβάλα (λατινικά: caballico = ιπεύω).

**καβαλίνα\*** (η) (ουσ.): Η λέξη αυτή υπάρχει στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής με τη σημασία: κόπρος γαϊδάρων, μουλαριών και αλόγων, με την οποία χρησιμοποιείται και στο υπό εξέταση ιδίωμα. Σημειώνεται εδώ, για να αναφερθεί ότι η αποξηραμένη στον ήλιο καβαλίνα χρησιμοποιόταν, τα παλιά χρόνια, ως αιμοστατικό μέσο σε έκτατες περιπτώσεις, καθώς και ως καύσιμο υλικό για το ψήσιμο πατατών (οφτές πατάτες) το καλοκαίρι στον κάμπο του Οροπεδίου Λασιθίου, όταν δεν υπήρχαν αρκετά ξύλα ή ξερές λαχανόριζες.

**Ετυμ.** Από το λατινικό: caballinus (= ίππειος, ο του ίππου).

**καβαλιτιά** (η) (ουσ.): μυρωδιά της καβαλίνας.  
 «καβαλιτιά da βγάνουνε οι οφτές πατάτες, γιατί τσι ψήσαμε με τσι καβαλίνες»

**Ετυμ.** Από το: καβαλίνα (βλ. λέξη).

**κάβαλος\*** (ο) (ουσ.): το τμήμα του παντελονιού που περιβάλλει τα γεννητικά όργανα των ανδρών και τα οπίσθια (τους γλουτούς). Επειδή το τμήμα αυτό φθείρεται συχνότερα απ' ό,τι το υπόλοιπο ένδυμα, οι παλιές νοικοκυρές έραβαν σ' αυτό πρόσθετο ύφασμα, το οποίο ονομαζόταν καβάλοι. Ορισμένες κρητικές γκιλότες, οι οποίες αντικατέστησαν τις κρητικές βράκες, έφεραν εξ αρχής καβάλους στο σημείο αυτό.

*«ετρύπησε από πίσω το παντελόني σου και πρέπει να του ράψω καβάλους»*

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cavallo (= άλογο) > λατινικά: caballus (= αχθοφόρος ίππος). Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**καβαλοτρίφτρα** (η) (ουσ.): προκλητική γυναίκα, αυτή που επιδιώκει σεξουαλική σχέση, άτακτο κορίτσι.

*«είναι αυτή μνια-γ-καβαλοτρίφτρα!»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καβάλα (βλ. λέξη) + τρίβομαι > τρίφτρα.

**καβαλούρα** (η) (ουσ.): βλ. καβάλα (ως ουσιαστικό) > καβαλ- + παραγ. τέρμα: -ούρα > καβαλ-ούρα.

**καβατζέρνω** (ρήμ.): καβατζάρω στα νεοελληνικά σημαίνει παρακάμπω ένα ακρωτήριο, περνώ μια δυσκολία / βάζω στην άκρη κάποια χρήματα. Το ίδιο ισχύει και για το εξεταζόμενο ιδίωμα.

*«εκαβάτζαρα τα εβδομήντα, να δούμε ανε καβατζάρω και τα ογδοήντα»*

*«εκαβάτζαρα τη γρίπη και τούτηνιέ τη βολά, να δούμε την άλλη»*

*«καβατζέρνω πού και πού κιανένα λεφτουδάκι»*

**Ετυμ.** Από τη λέξη: κάβο = ακρωτήριο (γενουάτικο: cavo) > cavazzare > καβατζέρνω.

**κάβγω, -ομαι και καύγω, -ομαι**

(ρήμ.): καίω.

*«κάβγω τα λιόκλαδα να ξεμαγαρίσει το χωράφι»*

**Ετυμ.** Το καύγω αποτελεί, κατά τον Χατζιδάκι (1905:49), διαλεκτολογικό τύπο του αρχαιοελληνικού καίω, από το οποίο προέρχεται και το: κάβγω (βλ. λεξικό Κριαρά).

**καβδούκι** (το) (ουσ.): δυνατό κρύο / παγωμένα αντικείμενα ή μέλη του σώματος.

*«καβδούκι εγενήκανε τα χέρια μου από τη-γ-κρυγάδα»*

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το καύγω > καυγούκι > καβδούκι. (Την ετυμολογία αυτή θεωρούμε ελεγκτέα).

**καβδουκιάζω** (ρήμ.): κρυώνω πάρα πολύ, ξεπαγιάζω.

*«εκαβδουκιάσανε τα πόδια μου να προπατώ στο χιόνι τόσηνιά ώρα»*

**Ετυμ.** Από το: καβδούκι.

**καβεδοκούτι** (το) (ουσ.): κουτί του καφέ.

*«πού ήβαλες, μπρε, το καβεδοκούτι να κάμω ένα-γ-καβέ, αν έχει πομείνει πράμα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καβές + κουτί.

**καβές** (ο) (ουσ.): καφές.

*«κάνε μου ένα-γ-καβέ»*

*«ήπια ένα-γ-καβέ»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kahve (= καφές).

**καβετζής** (ο), **καβετζίνα** (η) (ουσ.): ιδιοκτήτης/τρια καφενείου, αυτός/ή που φτιάχνει καφέδες.

«φώνιαζε του καβετζή να 'ρθει επαέ να μασε κεράσει»

**Ετυμ.** Από το: καβές.

**κάβος\*** (ο) (ουσ.): εκτός από τη σημασία με την οποία χρησιμοποιείται ο όρος αυτός στην κοινή νεοελληνική (ακρωτήριο / χονδρό σχοινί), στο λασιθιώτικο ιδίωμα υποδηλώνει και το βλαστό ερπόντων ή αναρριχώμενων φυτών.

«ο κάβος τση κολοκυθιάς»

«ο κάβος τση φασουλιάς»

**Ετυμ.** Από το γενουάτικο: cavo (= καλώδιο, καραβόσχοινο).

**καβουσύρνω** (ρήμ.): απλώνω κάβο (βλ. λέξη).

«καβουσύρνουνε οι αγγουρές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάβος + σύρνω.

**καβρομαμούνα** (η) (ουσ.): είδος μεγαλόσωμου εντόμου, του οποίου τα πόδια μοιάζουν με αυτά του κάβουρα.

«γεμάτη καβρομαμούνες είν'η αποθήκη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καβρός + μαμούνα (βλ. λέξη).

**καβρός** (ο) (ουσ.): κάβουρας / εργαλείο τεχνιτών.

«σα-ν-το-γ-καβρό πάει»

«πιάσε με το-γ-καβρό να σφίζεις τσι σωλήνες»

**Ετυμ.** Από το: κάβουρος με την αποβολή της διφθόγγου -ου και ανατονισμό.

**καβρούλια** (τα) (ουσ.): περπάτημα με τα τέσσερα που κάνουν τα νήπια και ορισμένοι ανάπηροι.

«καβρούλια κάνει»

**Ετυμ.** Από το: καβρός (βλ. λέξη).

**καβρουλιστά** (τροπ. επίρρ.): περπατεί, όπως ο καβρός, με τα τέσσερα (βλ. καβρούλια).

«ήμαθε και πάει καβρουλιστά»

**Ετυμ.** Από το: καβρουλίζω < καβρός (βλ. λέξη).

**καβρουμάς** (ο) (ουσ.): ξεροψημένο μικρό κουλούρι.

«άμε να πάρεις ένα-γ-καβρουμά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kavurma (= καβούρντισμα, τσιγάρισμα).

**καγιάρισμα** και **καγιάρι** (το) (ουσ.): ανανέωση του πεταλώματος των ιπποειδών, η οποία γίνεται με τη χρήση παλιών πετάλων που δεν έχουν φθαρεί πολύ και συνοδεύεται από την κατάλληλη περιποίηση των οπλών των ζώων.

«άμε το μουλάρι στου αλμπάνη να του κάμει ένα καγιάρισμα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kayar (= ολίσθηση / πέταλο).

**καγούρα** και **καούρα\*** (η) (ουσ.): αίσθημα ζέστης ή καψίματος / έντονη επιθυμία (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει μόνο ως καούρα).

«αιστάνομαι καούρα στη γλώσσα μου»

«έχω καούρα στο στομάχι»

«καγούρα που το 'χα»

**Ετυμ.** Από το: καίω (> καούρα και με την ανάπτυξη του -γ- καγούρα).

**καδής\*** (ο) (ουσ.): δικαστής, ο οποίος δίκαιε με βάση τον ισλαμικό νόμο (δεν συναντήσαμε στην ντοπολαλιά των Λασιθιωτών τον τύπο κατής, ο οποίος υπάρχει στα νεοελληνικά λεξικά).

«στο-γ-καδή επήανε να λύσσουε τσι διαφορές τως»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kadi (= καδής) (αραβικό: kādī).

**καερέτι** (το) (ουσ.): κουράγιο, θάρρος / βοήθεια / υπομονή.

«ελάτε, μπρε, να μασε κάμετε ένα καερέτι να 'ποσκάγομε τ'αμπέλι»

«κάνε καερέτι και δα σου περάσει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cesaret (= θάρρος) ή από το, επίσης, τουρκικό: gayret (= ζήλος, προσπάθεια). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από τη ρίζα της αρχαιοελληνικής λέξης: καιρός.

**καζάδιο** (το) (ουσ.): απόκτημα, κέρδος. Στην κοινή νεοελληνική υπάρχει αντίστοιχος όρος μόνο στον πληθυντικό αριθμό (καζάντια).

«ποιο 'ναι το καζάδιο από κείνηνιά τη δουλειά, δε-γ-κατέω»

«είχα κοντό κιανένα καζάδιο;»

**Ετυμ.** Βλ. καζαντίζω (από το τουρκικό: kazanmak = αποκτώ χρήματα).

**καζάζης** (ο) (ουσ.): αυτός που έφτιαχνε χάρτζα, μεταξοπώλης, έμπορος μεταξωτών.

«τα χάρτζα τα πουλούσανε παλιά σσι πολιτείες οι καζάζηδες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kazaz (= μεταξάς).

**καζαναργιό** (το) (ουσ.): το σύνολο των εγκαταστάσεων και των μέσων που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή ρακής, περιλαμβανομένου και του χώρου στον οποίο έχουν τοποθετηθεί. Το συνηθισμένο καζαναριό αποτελείται από την καζανοπαρασθιά, το καζάνι, του λουλά, τη ρούμπα και ένα δοχείο στο οποίο χύνεται η ρακή σκεπασμένο με μια μπολίδα ή άλλο λεπτό ύφασμα που λειτουργεί ως φίλτρο. Όλα αυτά βρίσκονται στην άκρη κάποιας αυλής ή σε άλλο στεγασμένο χώρο. Το καζαναριό λειτουργεί για ορισμένη χρονική περίοδο κατά το τέλος του φθινοπώρου και είναι χώρος

συνάντησης και διασκέδασης (μικροκατάνυξης) των θαμώνων.

**Ετυμ.** Από το: καζανιάρης.

**καζανάρης** (ο) (ουσ.): ιδιοκτήτης καζανιού για παραγωγή ρακής / αυτός που ασχολείται με την απόσταξη ρακής.

«επαράγγειλα του καζανάρη να 'ρθει να πάρει τα στράφυλα από 'χομε στο πιθάρι να μασε βγάλει μνιαολιά ρακή»

**Ετυμ.** Από το: καζάνι (τουρκικό: kazan = καζάνι, λέβητας) / θέμα: καζαν- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**καζανάς και καζανατζής** (ο) (ουσ.): αυτός που φτιάχνει ή επισκευάζει καζάνια / λεβητοποιός.

«επαράγγειλα του καζανά ένα πιο μεγάλο καζάνι»

**Ετυμ.** Από το: καζάνι.

**καζανιάτικα** (τα) (ουσ.): η αμοιβή του ιδιοκτήτη του καζαναργιού παραγωγής ρακής. Τα καζανιάτικα καταβάλλονταν σε ποσότητα ρακής ανάλογης προς εκείνη που παραγόταν.

«ακριβά 'ναι οφέτος τα καζανιάτικα»

**Ετυμ.** Από το καζάνι / θέμα: καζαν- + παραγ. τέρμα: -ιάτικα.

**καζάρμα** (η) (ουσ.): διατηρείται ως τοπωνύμιο στο Οροπέδιο Λασιθίου. Η αρχική σημασία της λέξης ήταν στρατώνας.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: caserma < casa di arma (= στρατώνας).

**καζάς** (ο) (ουσ.): δύσκολη, δυσάρεστη κατάσταση, κακοτυχία, βάσανο.

«ίντα δα γενώ με τούτονέ το-γ-καζά από μου 'τυχε»

«καζάς είναι τούτονά το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kaza (= ατύχημα, δυσάρεστη κατάσταση).

**καζίκι\*** (το) (ουσ.): αιχμηρό ξύλο ή σίδηρο που καρφώνεται στη γη και χρησιμοποιείται για το δέσιμο ζώων με σχοινί ή για την πρόσδεση αντικειμένων / μικρός πάσσαλος / δύσκολη κατάσταση / προσβλητική χειρονομία (η τελευταία σημασία δεν απαντάται στην κοινή νεοελληνική).

«φέρε το καζίκι να δέσουμε την αίγα»  
«καζίκια μου 'κανε με τη χέρα ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kazik (= παλούκι, πάσσαλος).

**καζικιά** (η) (ουσ.): πράξη εξαπάτησης, ανεκπλήρωτη υπόσχεση, μη τήρηση συμφωνίας.

«εσυμφωνήσαμε κι ύστερα μού 'παιξε τη -γ-καζικιά και δε με 'πλήρωσε»

**Ετυμ.** Από το: καζίκι (βλ. λέξη).

**καζικοσίτερο** (το) (ουσ.): καζίκι από σίδηρο (συνήθως έφερε κεφαλή στο επάνω μέρος για να μη φεύγει το σχοινί).

«παίξε γερές στο καζικοσίτερο να καρφώσει καλά να μη βγαίνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καζίκι + σίδηρο.

**καζικιώνω** (ρήμ.): καρφώνω ξύλινο ή σιδερένιο πάσσαλο (καζίκι) στο έδαφος, για να δέσω ζώο ή άλλο αντικείμενο / βάνω φέσι σε κάποιο / εξαπατώ κάποιο.

«καζίκωσε τσ 'αίγες εκείε στη-γ-καλαμνιά να μη φτάνουνε το-γ-κήπο να φάνε τσι πατάτες»

«εκαζίκωσε με οπέρτσι και δε-ν-τονε θέλω μπλιο στσι δουλειές μου»

**Ετυμ.** Από το: καζίκι (βλ. λέξη) / θέμα: καζικ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**καζόλης** (ο) (ουσ.): μικρός, κατσασμένος (καζόλης λεγόταν, συνήθως, ο μικρός σκύλος ή ο μικρόσωμος γαίδαρος).

«πού τονε πας αυτονά το-γ-καζόλη;»  
«δεν εμεγάλωσε, καζόλης επόμεινε»

**Ετυμ.** Από το αλβανικό: kassol (= μικρή αχυροκαλύβα) ή από το υστερολατινικό: gazella (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**καηλωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει άσχημη εμπειρία από κάτι, αυτός που έχει πληγωθεί από κάτι.

«καηλωμένος είμαι από τ'αλισιβερίσι απού 'χα μαζί του και δε-ν-τη-γ-ζαναπαθαίνω»

**Ετυμ.** Από το: καηλώνω.

**καήλικος, -η, -ο** (επίθ.): ικανός, αυτός που φλέγεται από κάτι (π.χ. επιθυμία, όρεξη κτλ.).

«καήλικος είναι να πα να του παίξει κι-αμνιά»

**Ετυμ.** Από το: καίω (αόρ.: (ε)κάηκα / παθ. β': εκάην) > καήλα > καήλικος.

**καηλώνω, -ομαι** (ρήμ.): καίω, πληγώνω, τραυματίζω ψυχολογικά / παθητ.: καίομαι ψυχικά.

«εκαηλώθηκα από τη δουλειά που ήκανα και δε-ν-τη-γ-ζαναπιάνω»

**Ετυμ.** Από το: καήλα < καίω.

**καημαθιά** (η) (ουσ.): έγκλημα / μεταφορικά: συμφορά.

«το σημάδι στο-μ-πόδα μου είναι απού τη-γ- καημαθιά απού 'παθα»

«εμά, τη-γ-κακομοίρα, καημαθιά, δυο κοπέλια τση ποθάνανε!»

**Ετυμ.** Από το: καίω (αόριστος: (ε)κάηκα).

**καημέχαρος, -η, -ο** (επίθ.): καημένος, καλότυχος.

«δεν ερώτας, καημέχαρε, να μάθεις απού πού δα πας, μόνο επήρες άλλη στράτα;»

**Ετυμ.** Από το: καημένος, με την αντικατάσταση της κατάληξης: -νος από το: -χαρος.

**κάης** (ο) (ουσ.): μαυρισμένος.  
 «σα-ν-το κάη μαύρος εγίνηκε από τον ήλιο»  
**Ετυμ.** Από το: καίω (αόρ.: (ε)κάηκα).

**κάθα** (αντων.): κάθε.  
 «κάθα πράμα θέλει τη-ν-τέχνη ντου»  
**Ετυμ.** Από το: κάθε, με την αφομοίωση του -ε από το προηγούμενο α- ή, κατά τον Χατζιδάκι, από το συμφυρμό των: κάθε + κατά.

**καθαίς, καθαμνιά, καθαένα** (αόρ. αντων.): καθένας, καθεμιά, καθένα.  
 «καθαίς κι ο νους του, από 'λεγε ο Τσαγκαρογιάννης»  
 «κατέχει η καθαμνιά ίντα κάνει στο σπίτι της»  
**Ετυμ.** Από τη σύμφυρση του κάθα με την αόριστη αντωνυμία ένας, μνια, ένα.

**καθαργά** (χρον. επίρρ.): κάθε βράδυ.  
 «καθαργά έρχεται και 'ποσπερίζομε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάθε + αργά.

**καθάργιος, -α, -ο** (επίθ.): καθαρός.  
 «Καθάργιος ουρανός αστραπές δε φοβάται» (παροιμία)  
 «βάλε ένα καθάργιο σώρουχο»  
 «Άπιαστος κλέφτης, καθάργιος νοικοκύρης.» (παροιμία)  
**Ετυμ.** Από το: καθαρός με την τροπή της κατάληξης -ος σε -ιος, την ανάπτυξη του ευφωνικού -γ- και την αναβίβαση του τόνου.

**καθαροβραδιά** (η) (ουσ.): βραδιά με ξάστερο ουρανό.  
 «Λασίθι με τσι μύλους σου και με τσι κοπελιές σου / και με τα άστρα τα πολλά τσι καθαροβραδιές σου.» (κρητ. δίστιχο)  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καθαρός + βράδυ > βραδ-ιά.

**κάθα ντις και ντάι** (επιρρ. έκφρ.): κάθε τόσο, συχνά.  
 «κάθα ντις και ντάι έρχεται και μου ζητά πράματα»

**καθέγλα** (η) (ουσ.): καρέκλα.  
 «κάτσε, μπρε, στη καθέγλα να ξεκουραστείς»  
**Ετυμ.** Από το ενετικό: cadegla που πιθανόν είναι δάνειο από το αρχαιοελληνικό: καθέδρα.

**καθεγλάς** (ο) (ουσ.): καρεκλάς. Παλαιότερα, περνούσαν από τα χωριά πλανόδιοι καρεκλάδες, φωνάζοντας:  
 «καθέγλες σάζομε, ο καθεγλάς»  
**Ετυμ.** Από το: καθέγλα (βλ. λέξη).

**κάθε(γ)λέτο** (το) (ουσ.): ξύλινο φορείο για τη μεταφορά νεκρών προς ταφή.  
 «στο καθελέτο εβάλανε το-μ-ποθαμένο και τονε επήανε στο μουρί» (νεκροταφείο).  
**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cataletto (= φέρετρο).

**καθεγλοπόδαρο** (το) (ουσ.): καρεκλοπόδαρο. Λέγεται στη φράση «καθεγλοπόδαρα ρίχνει», για να δηλωθεί η κατακλυσμαία βροχή ή το δυνατό χαλάζι.  
 «ήσπασε το καθεγλοπόδαρο τση πλεκτής καθέγλας»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καθέγλα + πόδας > ποδάρι (αρχαιοελληνικό: πους, -οδός).

**καθεγλόποδας** (ο) (ουσ.): καρεκλόποδας (βλ. καθεγλοπόδαρο).

**καθημερνή** (η) (ουσ.): εργάσιμη ημέρα.  
 «καθημερνή 'ναι σήμερα και δουλεύουνε οι-γι-αθρώποι»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάθε + ημέρα > καθημερινή > καθημερνή.



**καθημερνιαζώ** (ρήμ.): μετατρέπω ένα ρούχο ή ένα υπόδημα από σκολιάτικο (αυτό που φοριέται τις ημέρες των εορτών) σε καθημερινό.

«εκαταλύθηκε το πατελόκι από εφόρουνα και εκαθμερνιασα εδά το σκολιάτικο»

**Ετυμ.** Από το: καθημερινός (εκ των: κά-θε + ημέρα), με τη αποκοπή του ι- και το παραγ. τέρμα: -ιάζω (καθημερν- + -ιάζω).

**καθιά** (η) (ουσ.): η διάρκεια παραμονής σε καθιστή θέση / η ενέργεια του καθίσματος με σκοπό την εστίαση, κυρίως.

«ένα τσικάλι φαϊ τρώει στη-γ-καθιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: κάθομαι / θέμα: καθ- + παραγ. τέρμα: -ιά.

**καθισιά\*** και **καθισιά** (η) (ουσ.): θέση κατάλληλη για κάθισμα / η διάρκεια παραμονής σε καθιστή θέση (στη νεοελληνική υπάρχει μόνο ως καθισιά).

«καλή καθισιά ήβρηκες ατά στο-μ-πρίνο από κάτω»

«έναν τσούκο κρασί θέλει στη-γ-καθισιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: καθίζω (καθι- + -σιά/σά).

**καθίστρα** (η) (ουσ.): μέρος, όπου κάθεται κανείς.

«καλή καθίστρα κάνει εκεινιέ η πέτρα»

**Ετυμ.** Από το: καθίζω.

**καθούρα** (η) (ουσ.): διαρκές καθισιό / κατακάθι υγρών / πυκνή ομίχλη που έχει επικαθίσει σε χαμηλά υψώματα.

«καλή 'να η καθούρα, μα ψωμί δε βγάνει»

«η καθούρα του λαδιού εμαζώχτηκε στο -μ-πάτο του πιθαριού»

«καθούρα 'χει στο Σελί τσ'Αμπέλου»

**Ετυμ.** Από το: κάθομαι / θέμα: καθ- + παραγ. τέρμα: -ούρα.

**καθούρι** (το) (ουσ.): επερχόμενη χιονοθύελλα, σύννεφο που επικάθεται σε βουνά.

«ένα καθούρι κατεβαίνει από τη Σελένα» (βουνό)

«θωρείς το καθούρι στην Αλόιδα (όνομα βουνοκορφής), σάϊκα ο καιρός δα χαλάσει»

**Ετυμ.** Από το: κάθομαι / θέμα: καθ- + παραγ. τέρμα: -ούρι.

**καϊλα\*** και **καϊλά\*** (η) (ουσ.): αίσθηση καύσωνα / πυρετός / φλόγωση.

«καϊλα είναι σημέρο»

«έχω απόστα-ν-οψές μνια-γ-καϊλα στο στομάχι»

«Καϊλά έχω μέσα μου, μον'ο Θεός κατέχει, / μα το γερό μου το κορμί κατέχει και τ'αντέχει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: καίω. Η γραφή με -η- δικαιολογείται, αν θεωρήσουμε ότι η λέξη αυτή παράγεται από τον παθητικό αόριστο του ρήματος καίω (εκάην/κάηκα).

**καϊμακάμης\*** (ο) (ουσ.): έπαρχος.

«λένε πως ήκαμε και καϊμακάμης, μα δε -γ-κατέω αν είναι αλήθεια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kaymakam (= έπαρχος, υποδιοικήτης).

**καϊναντίζω** (ρήμ.): αποξηραίνομαι, ψήνομαι από τη ζέστη, θερμαίνω κάτι μέχρι να ξεραθεί πάρα πολύ.

«εκαϊναντίσανε οι φασουλίες από την ανυδριά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kaynamak (= ψήνομαι, βράζω). Κατ' άλλους, προέρχεται από το: καίω. Αν δεχτούμε την ετυμολογία αυτή, η συγκεκριμένη λέξη μπορεί να γραφεί και με -η- (πρβλ. καημός). Επικρατεί όμως, η γραφή με -ι-.

**καϊνάντισμα** (το) (ουσ.): ξήρανση, μαρasmus λόγω έλλειψης νερού.

«εξεραθήκανε τα κηπευτικά από το καϊνάντισμα»

**Ετυμ.** Από το: καϊναντίζω (βλ. λέξη).

**καϊναντισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξηραμένος, μαραμένος / καμένος από στενοχώρια.

«καϊναντισμένες είναι οι ροδαρές, μόνο ρίζε τως μνιαολιά νερό»

**Ετυμ.** Από το: καϊναντίζω (βλ. λέξη).

**καϊρης** (ο) (ουσ.): τσιγκούνης, φιλάργυρος.

«ήδωκέ σου σκias πράμα, γιατί αυτός είναι καϊρης και δεν ανοίγει εύκολα τη χέρα ντου»

**Ετυμ.** Η άποψη του Παγκάλου ότι, πιθανόν, προέχεται από το τουρκικό: kayrilmak, δεν επιβεβαιώνεται, διότι kayrilmak σημαίνει ευνοούμεναι, μεροληπτώ. Ίσως παράγεται από το τουρκικό: kaır.

**κακά και κακάκια** (τα) (ουσ.): κόπρανα (λέξη που απευθύνεται σε παιδιά).

«κάμε τα κακά σου»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του επιθέτου: κακός, -ή, -ό. Κατ' άλλη άποψη, από το ιταλικό: cacca (= οπίσθια / κακά, περιτώματα).

**κακά στενά** (στερ. φρ.): υπό πίεση / μέσα σε δύσκολη κατάσταση.

«σε κακά στενά μ' έχει να του πάρω ποδήλατο, για να πηγαίνει στο σχολειό»

**κακαδιάζω\*** και **κακαδιώ** (ρήμ.):

δημιουργώ κάκαδο (κρούστα, η οποία σχηματίζεται, όταν επουλώνονται τραύματα στο δέρμα). Χρησιμοποιείται, συνήθως, ως τριτοπρόσωπο ρήμα.

«εκακάδιασε η λαβή απόυ 'χω στο-μ-πόδα»

**Ετυμ.** Από το: κάκαδο (εκ της ρίζας του καίω: κα-, με αναδιπλασιασμό).

**κακαθρωπίζω** (ρήμ.): γίνομαι βρυκόλακας μετά θάνατο.

«λένε πως εκρεμάστηκε αμοναχός του και εκκαθρώπισε, γιατί ούτε του 'διαβάσανε ούτε τονε εθάψανε μαζί με τσ' άλλους»

«εκακαθρώπισε και παρουσιάζεται, λένε, τα μεσάνυχτα εκεία που τονε εσκοτώσανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + άνθρωπος.

**κακαθρωπισμένος, -η, -ο** (επίθ.): βρυκολακισμένος (βλ. προηγούμενο).

**Ετυμ.** Από το: κακαθρωπίζω (βλ. λέξη).

**κακανελίζει** (τριτ. ρήμ.): ρέει σταγόνα-σταγόνα.

«κακανελίζει ο ιδρωσ αποπάνω ντου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: κάνουλα (= βρύση) > κανελίζει, και με αναδιπλασιασμό: κακανελίζει (στάζει, όπως η κάνουλα).

**κακανεραμμένος, -η, -ο** (επίθ.): ατυχός που έχει ραφτεί άσχημα, πρόχειρα.

«κακανεραμμένο είναι το πατελόني σου και σουφρώνει εκεία που του βάλανε το μάλωμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + ανε- + ράπτω (βλ. λέξη).

**κακάντερος, -η, -ο** (επίθ.): φθονερός, κακός άνθρωπος, ιδιότροπος («στριμμένο άντερο»).

«κακάντερος άνθρωπος είναι κι όλο τσακώνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + άντερο (= έντερο).

**κακαντράκι:** αδύνατος και κοντός άντρας χωρίς μεγάλη μυϊκή δύναμη.

«με κειονά το κακαντράκι ήβρηκες να τα βάλεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + άντρας (υποκοριστικό: αντράκι).

**κακαροκόλης, -α και κακαρόκωλος, -η, -ο** (επίθ.): φοβητσιάρης/-σιάρα, -ρικο.

«αυτός είναι κακαροκόλης, απάνω ντου χέζεται»

«κακαρόκωλος είναι, την ασκιά ντου φοβάται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού ρήματος: καρώ, με αναδιπλασιασμό (κάρως = νάρκη, αναισθησία) + κώλος (= οπίσθια, εκ του: κώλον ενν. έντερο), (κακαροκόλης = αυτός που παραλύει ο κώλος του μπροστά στον φόβο).

**κακαρίζω\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του φωνάζω: κα-κα ή του φλυαρώ, χρησιμοποιείται, ως τριτοπρόσωπο ρήμα, και για την υποδήλωση εξαιρετικά επιτυχών ενεργειών.

«κακαρίζει δα ο μύλος μετά απού τον ήσασε ο μάστορας»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη (με βάση την αρχική σημασία της).

**κακαρώνω** (ρήμ.): χάνω τις δυνάμεις μου, εξαντλούμαι, λιποψυχώ / αποθνήσκω (συνηθέστερα: πογκαγκαρώνω).

«εκακάρωσέ-ν-τα ο σύντεκνος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καρώ (= αποκοιμίζω, ναρκώνω) > καρώνω και με αναδιπλασιασμό: κακαρώνω.

**κακαφόρεση** (η) (ουσ.): υποψία για κάτι κακό, πονηρή σκέψη.

«κακαφόρεση το 'χει πως δε-ν-τονε θέλω»

**Ετυμ.** Από το: κακαφορούμαι (βλ. λέξη).

**κακαφορούμαι και κακοφορούμαι** (ρήμ.): έχω υπόνοιες, υποπτεύομαι.

«κακοφορούμαι πως κείνοιιά οι βοσκοί δα μασε σπάσουνε το σπίτι και δε δ'αφήσουνε πράμα»

«κακαφοράται τη γυναίκα ντου και τηνε μαλώνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + αφορούμαι.

**κάκητα** (η) (ουσ.): κακία, εχθρική στάση.

«κάκητα του βαστά»

«μαύρος είναι απού τη-γ-κάκητά ντου»

**Ετυμ.** Από το: κακός.

**κακιά** (η) (ουσ.): κακία.

«απού τη-γ-κακιά ντου τα κάνει τούτανά»

**Ετυμ.** Από το: κακός.

**κακοβγάνω** (ρήμ.): κάνω μια ευχάριστη κατάσταση να έχει κακό τέλος / καταλήγω σε δυσάρεστο τέλος.

«μου το κακόβγαλε το καλό απού μου 'καμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + βγάνω (μεσαιων. βγαίνω < εβγαίνω < αρχ. εκβαίνω).

**κακοβολιά** (η) (ουσ.): δύσβατο μέρος, κακοτράχαλος τόπος (κακόβολο) / μεταφορικά: δύστροπη συμπεριφορά.

«φοβούμαι μη-μ-πέσει ο γάιδαρος στη-γ-κακοβολιά απού 'ναι βαροφορτωμένος και πώς δα τονε σκόσω ύστερα»

«ήμπλεξα με τη-γ-κακοβολιά ντου»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: κακόβολος (εκ των: κακός + βολή, από το ρήμα: βολεύω).

**κακόβολο** (το) (ουσ.): κακοτοπιά, ανώμαλος, δύσβατος δρόμος. Στα νεοελληνικά λεξικά αναφέρεται το επίθετο: κακόβολος, -η, -ο (= δύστροπος, δύσκολος άνθρωπος).

«κακόβολο είναι εκεία που πας, μόνο βλέ-  
που»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + βάλλω  
> βολή > -βολο.

**κακόγρα** (η) (ουσ.): δύστροπη και εξασθενημένη γριά.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + γριά > γρα.

**κακοθελώ** (ρήμ.): επιθυμώ το κακό.

«κακοθελώ σου κοντό κι έχεις και παρά-  
πονο;»

«ίντα σου 'καμα και μου κακοθελάς;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + θέλω.

**κακοκάμωτος, -η, -ο** (επίθ.): άσχημος / (επί αγρών) πλημμελώς καλλιεργημένο ή δύσκολα καλλιεργούμενο χωράφι.  
«κεινιά τη-γ-κακοκάμωτη επαντρεύτηκε;»  
«εξεγενήκανε τα οζά, γιατί το χωράφι ήτανε κακοκάμωτο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + κάνω (εκ του αρχαιοελληνικού: κάμνω) > καμωτός (με αναβίβαση του τόνου).

**κακοκάρδιση** (η) (ουσ.): πικρία, δυσάρεστη ψυχολογική κατάσταση.

«κακοκάρδιση σου 'χω»

«δεν ήτανε δα λόγος, η κουβέντα απού σου 'πε να σε πιάσει κακοκάρδιση»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: κακοκαρδίζω (σύνθετο από τα: κακός + καρδιά).

**κακοκάρδισμα** (το) (ουσ.): βλ. κακοκάρδιση.

**κακοκεφαλιάζω:** εκτρέπομαι ηθικά / αποκτώ κακή νοοτροπία.

«εκακοκεφάλιασε και πήρε τη-γ-κακή στράτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + κεφαλή / θέμα: κεφαλ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**κακολαλώ** (ρήμ.): κακομεταχειρίζομαι κάποιο/α, φέρομαι απέναντι σε κάποιο/α με άσχημο τρόπο / βασανίζω.

«κακολαλεί τη-ν-τη γυναίκα απού επήρε και δε δα πολυκαιρίσουνε μαζί»

«εφύγανε τα κοπέλια, γιατί τα 'κακολαλούσε και 'δώκανε των αμαθιώ ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + λαλώ (βλ. λέξη).

**κακομάζαλος, -η, -ο** (επίθ.): κακομοίρης / σωματικά άσχημος / αγροίκος.

«σαν εχήρεψε, ενεμάζωξε κεινιά τη-γ-κακομάζαλη απού 'χει»

«του κακομάζαλου τσι τρόπους έχει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + μάσσω (αρχαιοελληνικό) = ζυμώνω (κακομάζαλος = κακοζυμωμένος). Κατ' άλλη άποψη, το δεύτερο συνθετικό προέρχεται από την εβραϊκή λέξη mazzal (= τύχη).

**κακομάσελο** (το) (ουσ.): στραβωμένο πρόσωπο, στραβωμένο εργαλείο ή άλλο μέσο.

«το κακομάσελο κουτάλι μου 'δωκες να φάω, σάμπως δεν έχομε ντρέτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + μασέλα (= γνάθος) από το ιταλικό: mascella (= μασέλα).

**κακομοίτσης, -α** (επ. θέσ. επίθ.): κακομοίρης, καημένος (με απόχρωση συμμόνειας).

«ε, κακομοίτση, τα βάσανά σου μόνο ο Θεός τα κατέχει»

**Ετυμ.** Παράφραση του: κακομοίρης (κακομοίτσης), αυτός που έχει κακή μοίρα.

**κακομούντρολος, -η, -ο** (επίθ.): κακοφτιαγμένος.

«κειόνονά θέλω 'γω κι ας ει 'και κακομούντρολος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + μούτρο (= πρόσωπο), με την τροπή του -τ- σε ηχηρό -ντ- και την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -ουλος > κακομούντρ-ουλος.

**κακομούσουδος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει άσχημη εμφάνιση.

«κακομούσουδη μου φαίνεται η όψη ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + μουσούδα (= πρόσωπο, μούτρο).

**κακοπάω** (ρήμ.): καταστρέφομαι / χάνομαι άδικα, εξελίσσομαι άσχημα (ενίοτε η φράση: «κακοπάει του», με ερωτηματική ή ειρωνική χροιά, έχει την έννοια: δεν πάει κι άσχημα).

«εκακοπήνε κειονά το κοπέλι, απού ήτανε καλό»

«κακοπάει του δα, να παίρνει ανέκοπα λεφτά και να κάθεται;»

«μια χαρά επέρασε, εκακοπή σου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + πάω.

**κακοπόδαρος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που κάνει κακό ποδαρικό, ανεπρόκοπος. «να μη 'ρθει πάλι ο κακοπόδαρος τη-μ-Πρωτοχρονιά στο σπίτι μας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + πόδας (εκ του αρχαιοελληνικού: πους, -οδός).

**κακοποδίδω** (ρήμ.): οδηγούμαι σε δυστυχία, καταλήγω σε κακό τέλος, δεν πηγαίνω καλά / εξασθενώ / αποτυγχάνω.

«πώς εκακοπόδωκε ετσή δε-γ-κατέχω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + αποδίδω (από + δίδω), με την αποβολή του α.

**κακοποδομένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): δυστυχισμένος, αυτός που βρίσκεται σε άσχημη κατάσταση, εξαντλημένος.

«κακοποδομένο είναι το οζό απού τη πείνα»

**Ετυμ.** Από το: κακοποδίδω.

**κακοπορευμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): δυστυχής, φτωχός.

«κακοπορευμένοι ζούνε»

**Ετυμ.** Από το: κακοπορούμαι (βλ. λέξη).

**κακοπορούμαι και κακοπορεύομαι** (ρήμ.): κακοπερνώ, ταλαιπωρούμαι, δυστυχώ.

«κακοπορούμαστε στο μετόχι, γιατί δεν έχομε τη βολή μας, μα ίντα δα κάνομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + πορεύομαι > πορέομαι > πορούμαι.

**κακορέξι** (το) (ουσ.), **-α** στον πληθυντ.): κακή όρεξη, πραγματική ή προσποιητή.

«τα κακορέξα ντου κάνει δα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + όρεξη.

**κακορεξίζω** (ρήμ.): χάνω σταδιακά την όρεξή μου, αποκτώ κακή όρεξη.

«αποστάν ερρώστησε, εκακορέξισε και δε-ν-του αρέσουνε τα φαγά απού ψήνω»

**Ετυμ.** Από το: κακόρεξος (βλ. λέξη).

**κακόρεξος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει κακή όρεξη, άκεφος, δύσθυμος / αυτός που είναι δύσκολος στην επιλογή φαγητού.

«κακόρεξος είναι και δε-ν-τ'αρέσουνε μόνο τα λειζιδάκια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + όρεξη.

**κακορίζικος, -η (-ρίσκη), -ο\*** (ενίοτε λέγεται και **κακονίτσης, -τσα, -τσικο ή κακονίζικος, -η, -ο**): εκτός από κακότυχος, κακομοίρης, χρησιμοποιείται ως ευγενής προσφώνηση, με την έννοια του: καημένος/η.

«Ο Θιος του κακορίζικου κακή βουλή του βάνει.» (παροιμία)

«έλα, κακορίσκη, να κάτσεις μνιασολιά να ξεκουραστείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + ριζικό (= το πεπρωμένο), από το: ρίζα > ριζώ-νω ή το αραβικό: rizq.

**κακόρχεται** (τрит. ρήμ.): κακοφαινείται, πειράζει.

«του κακόρχεται να τρώει και να κοιμάται τζάμπα στο σπίτι τ'αδερφού ντου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + έρχεται.

**κακόσαρκος, -η, -ο** (επίθ.): χαρακτηρισμός του ατόμου, του οποίου δεν επουλώνονται εύκολα οι πληγές.

«κακόσαρκος είναι και δε γιαιίνουνε ογλήγορα οι λαβές του»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + σαρξ, -αρκός (αρχαιοελληνική λέξη).

**κακόσκωτος, -η, -ο** (επίθ.): κακισμένος, φθονερός, κακόψυχος.

«με κακόσκωτο άνθρωπο ήμπλεξες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + σκώτι > σκώτι.

**κακοσύνεμα** (το) (ουσ.): άσχημη εξέλιξη τραύματος ή σπυριού / μόλυνση.

«σημάδι επόμεινε από το κακοσύνεμα τση λαβής απού ήκαμα στη χέρα»

**Ετυμ.** Από το: κακοσυνεύγω (βλ. λέξη).

**κακοσυνεμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει μολυνθεί / χαρακτηρισμός πληγής ή δερματικής πάθησης που δεν πηγαίνει καλά.

«κακοσυνεμένη μου φαίνεται η λαβή στο δακτύλι σου, μόνο βάλε του πράμα να γιάνε»

**Ετυμ.** Από το: κακοσυνεύγω (βλ. λέξη).

**κακοσυνεύγω** (ρήμ.): μολύνω, χειροτερεύω (λέγεται επί τραυμάτων ή δερματικών εξανθημάτων).

«πλύνε τη βαρισμαθιά καλά-καλά με τη ρακή και τύλιξε τηνε μ'ένα καθαρό πανί να μη-γ-κακοσυνέψει»

**Ετυμ.** Από το: κακοσύνη / θέμα: κακοσυν- + παραγ. τέρμα: -εύω/-εύγω.

**κακοτερένιος, -ια, -ιο** (επίθ.): άνθρωπος ή αντικείμενο που βρίσκεται σε κακή κατάσταση, ασθενικός (επί ανθρώπων ή ζώων), σε κακή λειτουργία (επί εργαλείων, μηχανημάτων ή σκευών).

«κακοτερένιο 'ναι το σκαπετάκι απού βαστώ, μα κάνει αυτό τη δουλειά ντου»

«κακοτερένιο άντρα επήρα, η κακομοίρα, κι είν'όλο αρρωστάρης»

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του κακός: κακότερος > κακοτερένιος. (Ο συγκριτικός βαθμός σε -ότερος του κακός θεωρούμε ότι σχηματίζεται κατ' αναλογία προς τα ομαλά μονολεκτικά παραθετικά των αντίστοιχων επιθέτων).

**κακοτρίχης** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): αυτός που έχει αραιά μαλλιά και αυτά στητά σαν βελόνες.

«με τα κειονά το-γ-κακοτρίχη ήτανε παρέα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κακός + τρίχα.

**κάκου ντου κάκου:** από κακό σε κακό. Συχνά λέγεται και η φράση: «ανέμου ντου κάκου» με παρόμοια σημασία.

«κάκου ντου κάκου πάμε»

**κακουσές** (οι) (ουσ.): ακαθαρσίες/πύο εξανθημάτων και μολύνσεων.

«σφίξε γερά με τη χέρα σου τον αμαλάθρακα να βγάλε όλες τσι κακουσές απού έχει μαζωμένες μέσα ντου»

**Ετυμ.** Από τα: κακός + ουσία (πληθυντ. ουσίες).

**κακοφορούμαι** (ρήμ.): βλ. κακαφορούμαι.

**καλά\*** (τροπ. επίρρ.): αρκετά, πολύ, εντάξει, ορθά.

«καλά 'ναι δα, μόνο μη ρίχνεις άλλο κρασί στο βαρέλι»

«καλά 'ναι ατά που 'σαι»

«καλά σου το 'πανε»

«καλά το κάνεις»

«καλά πας»

**Ετυμ.** Από το: καλός (ουδετ. πληθυντ.).

**καλαϊτζής\*** (ο) (ουσ.): γανωματής, χαλκωματάς.

«στου καλαϊτζή να πας τα χαρκώματα να σου τα γυαλίσει»

**Ετυμ.** Από το: καλαϊζω (= γανώνω) (εκ του τουρκικού: kalay (= κασσίτερος) / kalayci = γανωματής).

**καλάμι\*** (το) (ουσ.): εκτός από την υποδήλωση του γνωστού φυτού, καλάμι λέγεται και το τμήμα του στιβανιού που περιβάλλει την κνήμη, καθώς και το πρόσθιον οστού της κνήμης.

«εσκίστηκε το καλάμι του στιβανιού μου και δα το πάω στου τσαγκάρη να του βάλει ένα μάλωμα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάλαμος.

**καλαμίζω** (ρήμ.): μεταφέρω το νήμα από την ανέμη στα καλάμια (μασούρια), γεμίζω με κλωστή τα καλαμένα μασούρια.

«πίασε το-ν-άρδακτο να καλαμίσεις τη-γκλωστή από 'ναι στην ανέμη»

**Ετυμ.** Από το: καλάμι (καλαμ- + -ίζω).

**καλαμουκάνι** (το) (ουσ.): καλάμι που χρησιμοποιείται στην υφαντική, μακρύ μασούρι.

«ετελειώσανε τα καλαμουκάνια, μόνο φέρε άλλα να 'χομε για το αργαστήρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλάμος + αρχαιοελληνικό: κάννη (= καλάμι). Η γραφή με ένα ν- οφείλεται σε απλοποίηση.

**καλαμουκάρá** (η) (ουσ.): είδος φυτού που ευδοκimeί σε βραχώδη μέρη.

«κόψε τσι καλαμουκαρές από εφντρώσανε στ' άκρες του χωράφου, γιατί επνίζανε τα δεντρουλάκια από 'ναι κεια»

**Ετυμ.** Από το: καλαμουκάνι / θέμα: καλαμουκ- + το παραγ. τέρμα: -αρά.

**καλαμώνω\*** και **καλαμνιώνω** (ρήμ.): στερεώνω κάτι με καλάμια / βάζω γύρω-γύρω καλάμια / φθιάχνω νάρθηκα των ποδιών με καλάμια.

«καλαμώνω το περβόλι»

«καλαμνιώνω το-μ-πόδα μου»

**Ετυμ.** Από το: καλάμι (καλαμ(νι)-ώνω).

**καλαναρχώ** (ρήμ.): κανοναρχώ, υποβοηθώ τους εκκλησιαστικούς ψάλτες, υπαγορεύοντάς τους τους σχετικούς ύμνους / επιβλέπω την τέλεση ιεροπραξιών / επιβάλλω κανόνες.

«πάει στην εκκλησιά κάθε σκόλη και καλαναρχά κιόλας»

**Ετυμ.** Από το: κανονάρχης με την τροπή του -νο- σε -λα.

**καλαντάρα** (η) (ουσ.): ξύλινο πλαίσιο, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι υφάντρες κατά τη διαδικασία του διασίματος (ρύθμιση του μήκους και του πλάτους του ανυφαντικού). Στερεωνόταν με καρφιά σε μακρύ τοίχο και κρέμαγαν από αυτό με σπάγκους και βίτσες τα καλαμουκάνια από τα οποία ξετυλίγονταν το νήμα της ύφανσης.

«σάξε καλά τη-ν-καλαντάρα τ'αργαστηριού, γιατί ήφυγε από τη θέση τσης»

«σα-ν-τη-γ-καλαντάρα πάνε τα πόδια ντου»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα καλινδέω, -ομαι (= κυλίω, -ομαι).

**καλανταρίζω** (ρήμ.): τρεκλίζω / πηγαίνω από τη μνια μεριά στην άλλη.  
«*πιωμένος είναι και καλανταρίζει και πάει*»

**Ετυμ.** Από το: καλαντάρα (βλ. λέξη).

**καλαντίζω** (ρήμ.): λέω τα κάλαντα.  
«*Επά που καλαντίσαμε πέτρα να μη ραΐσει / κι ο νοικοκύρης του σπιτιού χίλια χρόνια να ζήσει.*»

(απόσπασμα από πρωτοχρονιάτικα λασιθιώτικα κάλαντα).

**Ετυμ.** Από το: κάλαντα (εκ του: καλένδης (μεσαιωνικό: καλάνδαι και λατινικό: kalendae).

**καλαποδιάζω** (ρήμ.): βάζω σε καλαπόδι ένα υπό κατασκευή παπούτσι/ μεταφορικά: μπουρδουκλώνω κάποιον, τον μπερδεύω σκόπιμα.

«*καλαπόδιασε τα παπούτσα*»

«*εκαλαπόδιασέ τονε και την εκουκλώθηκε*»

**Ετυμ.** Από το: καλαπόδι (εκ του καλαπόδιον, υποκοριστικό του καλάπους = ξύλινο ποδάρι).

**καλάρω** (ρήμ.): ρίχνω δίχτυα στη θάλασσα / για πλεούμενα: μαζεύω τα πανιά / μεταφορικά: ανακουφίζω.

«*εχάλασε ο καιρός μόνο καλάρετε τα πανιά*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: calare (= κατεβάζω, ρίχνω).

**καλεί** (τριτ. ρήμ.): εκτός από τη σημασία του προσκαλώ, ως τριτοπρόσωπο ρήμα έχει και την έννοια του επιβάλλεται, πρέπει.

«*η μέρα το καλεί να φάμε και να πιούμε και να γλεντήσουμε σήμερα*»

«*το φιλότιμο το καλεί να του δώσεις ό,τι μπορείς*»

**Ετυμ.** Από το: καλέω, -ώ (αρχαιοελληνική λέξη).

**καλεστής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που καλεί. Κατά την τέλεση των γάμων, παλαιότερα, δεν έστελναν στους καλεστούς γραπτές προσκλήσεις, αλλά κάποιον συγγενικό πρόσωπο του γαμπρού και της νύφης, αντίστοιχα, αναλάμβανε τον ρόλο αυτό, επισκεπτόμενος τα σπίτια όσων καλούνταν στο γάμο.

**Ετυμ.** Από το: καλέω, -ώ (αρχαιοελληνική λέξη) / θέμα: καλε- + παραγ. τέρμα: -στής.

**καλεστός, -ή, -ό** (επίθ.): προσκεκλημένος (ο όρος έχει, συνήθως, σχέση με τους γάμους, αυτοί που έχουν προσκληθεί ονομάζονται καλεστοί).

«*καλεστοί 'μαστε στο γάμο του τάδε και δα πάμε στον Αγιώργη*»

**Ετυμ.** Από το: καλέω, -ώ (αρχαιοελληνική λέξη) / θέμα: καλε- + παραγ. τέρμα: -στός.

**καληνωρίζω** (ρήμ.): εκφράζω για κάποιον που φεύγει ή λείπει μια ευχή.

«*τσι 'συναπόβγαλε ίσαμε τα Πλατανάκια (τοποθεσία), τσι καληνώρισε και εγιάειρε*»  
Λέγεται και περιφραστικά: «*καλή-ν-του ώρα*»

«*ο γιος μου, καλή-ν-του ώρα εκείά που 'ναι, δε-γ-κάνει τέθιοια πράματα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλή + ώρα. Το -ν- που παρεμβάλλεται μεταξύ των δυο συνθετικών προέρχεται από την αρχαιοελληνική κατάληξη -ην- της αιτιατικής του επιθέτου καλή.

**καληνώρισμα** (το) (ουσ.): ευχή, χαιρετισμός.

«*μούτε καληνώρισμα δε μας ήκαμε*»

**Ετυμ.** Από το: καληνωρίζω (βλ. λέξη).



**καληνωρισμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός για τον οποίο ευχόμαστε κάτι καλό / μεταφορικά: πεθαμένος.

«ο καληνωρισμένος ο αδερφός μου μου 'φηκε το σπίτι τω γονέω μας»

**Ετυμ.** Από το: καληνωρίζω (βλ. λέξη).

**καλικότριμμα** (το) (ουσ.): πληγή που δημιουργείται στο πόδι από την τριβή του με τα παπούτσια ή τα στιβάνια.

«στενά 'ναι τα στιβάνια απού φορώ και μου κάμανε καλικότριμμα στο-μ-πόδα»

**Ετυμ.** Από το: καλικοτρίβω (σύνθετο από τη ρίζα του καλίγιον (= παπούτσι) και το ρήμα: τρίβω > τρίμμα).

**καλικωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που φέρει υποδήματα, παπουτσωμένος.

«Απού 'μαθ 'αζυπόλυτος, εργά καλικωμένος.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: καλικώνω (βλ. λέξη).

**καλικώνω, -ομαι** (ρήμ.): βάζω σε κάποιο υποδήματα / παθητ.: βάζω εγώ υποδήματα.

«τον ήντυσα, τον εκαλίκωσα, τον ετακτοποίησα, ίντ' άλλο θέλει;»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: καλιγώνω εκ του καλίγιον (= υπόδημα, λατινικά: caliga = μπότα).

**καλίκωση** (η) (ουσ.): υπόδηση.

«ίντα καλίκωση είν' αυτηνιά απού επουσούνισες;»

**Ετυμ.** Από το: καλικώνω (βλ. λέξη).

**καλιμέντο** (το) (ουσ.): προκοπή, πρόοδος, απόκτηση αγαθών.

«ετσά που λαλιέσαι, δε δα κάμεις καλιμέντο»

«ετσά που σκορπάς τα λεφτά σου, δε δα δεις καλιμέντο»

«θωρώ 'γω τα καλιμέντα ντου»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ιταλικό: accollimento (= υποδοχή, αποδοχή, καλό αποτέλεσμα) ή από το ενετικό: calmente.

**καλιτά** (η) (ουσ.): η ομορφιά, η ποιότητα / μεταφορικά: τα οφέλη.

«η καλιτά της εδά δε λέγεται»

«καλιτά εγώ απ' αυτό δεν είδα»

**Ετυμ.** Από την ιταλική λέξη: qualità = ποιότητα (λατινικά: qualitas, -atis). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: κάλλος (= ομορφιά). Αν υιοθετηθεί η δεύτερη εκδοχή, τότε η καλλιιά γράφεται με δύο -λ-.

**καλιτσούνι** (το) (ουσ.): μυζηθρόπιτα, γλυκό με μυζήθρα, ζύμη και κανέλα που φθιάχνεται κυρίως σε μέρες χαράς και γιορτής.

«να φέρεις καλιτσούνια να μοιράσομε στο γάμο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: calzone (= περισκελίδα / είδος πίτσας, γλυκίσματος).

**Καλλιή** (κυρ. όνομ.): Καλλιόπη (υποκοριστικό και χαϊδευτικό Καλλιιώ).

**κάλλητα** (τα) (ουσ.): ομορφιές, χάριτες, κάλλη.

«τα κάλλητά της δεν έχουνε ίντα δα γενούνε»

«είδα τα 'γω τα κάλλητά ντου και κειούνιουγιά»

**Ετυμ.** Από τον πληθυντικό του: κάλλος (= ομορφιά) με την προσθήκη της κατάληξης -τα, κατ' αναλογία προς άλλα ομόληκτα ουδέτερα (βλ. κλίση ουσιαστικών).

**καλλιιά και καλλιιάς\*** (επίρρ.): προτιμότερο, καλύτερα.

«καλλιὰ το ἕχα γω να σ'έχω επαέ, παρά να κάθεσαι στην Αθήνα»

«Καλλιὰ ἔναι η μάνα του φονιά παρά του σκοτωμένου.» (παροιμία)

«καλλιὰς δα ποθάνω, παρά να πέσω στα χέρια ντως»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάλλιον (συγκριτικό του: καλός).

**καλλικατσούνες** (οι) (ουσ.): μεγάλα δυσανάγνωστα γράμματα, κακά γράμματα.

«δε μπορώ ἔγω να διαβάσω τσι καλλικατσούνες απού κάνεις»

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του καλός + κατσούνα (βλ. λέξη).

**καλλιτερεύω και καλυτερεύω**

(ρήμ.): βελτιώνομαι (επί ασθενειών ή άλλων δυσμενών καταστάσεων π.χ. καιρικών).

«εκαλλιτέρεψε με τα γιατρικά απού του ἕκαμες και εσκώθηκε και επροπάτηξε κι ήφαε κιόλας»

«εκαλλιτέρεψε ο καιρός, μόνο σκώσου να πάμε στη στραθιά»

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του επιθέτου: καλός (καλλίτερος ή καλύτερος) / θέμα: καλλιτερ- ή καλύτερ- + παραγ. τέρμα: -εύω/-εύγω.

**καλλιτεύω και καλυτεύω** (ρήμ.):

καλλιεργώ, ευπρεπίζω (ενίοτε έχει και την έννοια του καλλιτερεύω βλ. προηγούμενη λέξη).

«επαέ καλλιτεύω μνιαολιά το χωράφι, μπας και βγάλει πράμα στάρι του χρόνου»

«καλλιτεύω το περβόλι»

«εκαλύττει μνια σταλιά ο βήχας απού με ἕβάσανε»

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του επιθέτου: καλός (βλ. προηγούμενο) με αποκοπή των -ερ-.

**καλ(λ)ίτσα** (η) (ουσ.): είδος φαγώσιμου χόρτου που αφθονεί στο Οροπέδιο.

«μνια-γ-καλαθιά καλίτσες ήφερα, μόνο καθάρισέ τσι να τσι βράσομε»

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του επιθέτου: καλός ή από το ουσιαστικό: κάλλος, αν γραφεί με δύο -λλ-, ή από το καλός, αν γραφεί με ένα -λ-.

**καλλουργέγω και καλλουργώ** (ρήμ.): οργάνω το χωράφι χωρίς σπορά, προετοιμάζω το χωράφι για τη σπορά, εκχερσώνω.

«καλλουργέγω το χωράφι, για να το φυτέψω παραὔστερα»

**Ετυμ.** Από το: καλλιεργώ < καλλουργώ < καλλουργεύω.

**καλλουργιά** (η) (ουσ.): καλλιεργημένο χωράφι που δεν έχει σπαρθεί (το αφήνουν να ξεκουραστεί, όπως λένε στο Λασιθί).

«καλλουργιά ήφηκα το χωράφι οφέτος»

**Ετυμ.** Από το καλλουργεύω (βλ. λέξη) / θέμα: καλλουργ- + παραγ. τέρμα: -ιά.

**καλντιρίμι και καντιρίμι** (το) (ουσ.): λιθόστρωτο με ανώμαλη επιφάνεια (καλντιρίμι στην κοινή νεοελληνική).

«καντιρίμνια είναι όλες οι στράτες του χωριού»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kaldırım (= δρόμος στρωμένος με πέτρες).

**καλο- ή καλό- ή καλ-:** προέρχεται από το επίθετο καλός και χρησιμοποιείται ως α' συνθετικό πολλών λέξεων στις οποίες προσδίδει τη σημασία της καλής ιδιότητας (επί ουσιαστικών ή επιθέτων π.χ. καλοκαίρι, καλοστεκούμενος) ή της καλής δράσης (επί ρημάτων π.χ. καλοπυρρύνω, καλοπερνάω).

**καλογερεύω** (ρήμ.): γίνομαι καλόγηρος / διάγω ασκητική ζωή.

«Γή μικιός-μικιός παντρέψου γή μικιός καλογερέψου.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: καλόγερος (βλ. λέξη).

**καλόγερος** (ο) (ουσ.): καλόγηρος στην κοινή νεοελληνική.

«Μακρύς-μακρύς καλόγερος και πίτα η κεφαλή ντου!» Τι είναι; (αίνιγμα = ο φουρνιώχτης).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + γέρος (εκ του: γήρας, με την τροπή του -η- σε -ε-).

**καλογρά** (η) (ουσ.) (πληθυντικός: -ές και -άδες): καλόγρια ή καλογριά / καλογρές λέγονται, επίσης, τα αμύγδαλα των οποίων δε ανοίγει το εξωτερικό περίβλημα.

«καλογρά εγίνηκε η τάδε»

«πολλές καλογρές έχουνε τούτανέ τ'αμύγδαλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + γριά.

**καλογυναικάρι** (το) και **καλογυναικούσα** (η) (ουσ.): νυφίτσα.

«ένα καλογυναικάρι φαίνεται πως μπαίνει στ'αχίρι και πνίγει τσ'όρνιθες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + γυναίκα > γυναικάρι (υποκοριστικό) ή γυναικούσα.

**καλογυναικάς** (ο) (ουσ.): αυτός που φέρεται καλά στη γυναίκα του.

«τυχερές είναι κείνεσάς από παντρεύονται από το Λασίθι, γιατί λένε πως οι Λασθιώτες είναι καλογυναικάδες άντρες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + γυναίκα > γυναικάς.

**καλοκάρδιση** (η) (ουσ.): πρόκληση ευχαρίστησης, καλή διάθεση.

«δε-γ-κατέχεις ίντα καλοκάρδιση μού 'δωκες με τα λόγια απού μου 'πες»

**Ετυμ.** Από το: καλοκαρδίζω (σύνθετο από τα: καλός + καρδιά).

**καλοκατάλυτος, -η, -ο** (επίθ.): ένδυμα ή υπόδημα ή άλλο χρησιμοποιούμενο είδος που αναλίσκεται μέσα σε κλίμα υγείας και ευημερίας. Λέγεται ως ευχή, όταν κάποιος εγκαινιάζει για πρώτη φορά κάτι.

«καλοκατάλυτα τα καινούργια παπούτσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + καταλύω > καταλυτός, με αναβίβαση του τόνου.

**καλοκουβαλητής** (ο) (ουσ.): καλός νοικοκύρης που φροντίζει να φέρνει στο σπίτι του ό,τι χρειάζεται.

«καλοκουβαλητή άντρα επήρα εγώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + κουβαλητής < κουβαλώ (κουβαλ- + -ητής).

**καλολοΐδια** (τα) (ουσ.): διάφορα γλυκά και άλλα εξαιρετικά προϊόντα, που προσφέρονται ως δώρα σε εορτές (π.χ. την Πρωτοχρονιά) σε αξιαγάπητα, συγγενικά ή γειτονικά πρόσωπα (βλ. και καλοχερίδια).

«ένα σωρό καλολοΐδια τού 'βαλε στο καλάθι να τα βαστά του σαντόλου ντου»

**Ετυμ.** Από το υποκοριστικό: καλολοΐδιον < καλή λοή < μεγν. λογή (= είδος).

**καλομελετώ** (ρήμ.): σκέπτομαι αισιόδοξα, έχω θετική σκέψη.

«καλομελέτα κι έρχεται» (λαϊκό απόφθεγμα).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + μελετώ (= σκέπτομαι, λογαριάζω, σχεδιάζω).

**καλοξανοίγω** (ρήμ.): καλοβλέπω / περιποιούμαι / κοιτάζω ερωτικά κάποιον/α.

«ψυχρά την είχανε, μα τσι καλοζάνοιζε τσι γεροντήδες»

«καλοζανοίγει σε κειόνοςές ο ντελικανής και φαίνεται πως τ'άρεσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + ζανοίγω (= βλέπω) από το αρχαιοελληνικό: εξα-νοίγω (εξ + ανοίγω), με την αποβολή του -ε-.

**καλοπάλαγος, -η, -ο** (επίθ.): πράος, ήρεμος, μαλακός, ευπροσάρμοστος.

«καλοπάλαγος άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη είναι σύνθετη από τα: καλός + απαλός, δηλαδή μαλακός, ενδοτικός.

**καλοπορεύομαι** (ρήμ.): περνώ καλά, ζω χωρίς προβλήματα.

«καλοπορεύομέστανε, όλα τα καλά του θεού έχομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + πορεύομαι > πορεύομαι.

**καλοπόταγος, -η, -ο** (επίθ.): υπάκουος, υποχωρητικός, συμφιλωτικός, συμμορφωτικός.

«καλοπόταγο είναι το μουλάρι αφού σύρνω, μούτε τσινά μούτε δακάνει μούτε αγριεύγει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + ρίζα του υποτάσσομαι.

**καλοπουσουνίζω** (ρήμ.): ψωνίζω καλά και φτηνά πράγματα που είναι αναγκαία, δεν κάνω περιττές σπατάλες για ψώνια.

«καλοπουσουνίζω κάθε βολά που da πάω στο Ηράκλειο αφού κατέω φτηνά μαγαζιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + ψωνίζω (το -ψ- αναλύεται στα συστατικά του π + σ και το -ω- τρέπεται σε -ου-, το οποίο επαναλαμβάνεται μετά το σ-).

**καλοπουσουνιστής (ο)** (ουσ.): αυτός που ξέρει να ψωνίζει αναγκαία είδη καλής ποιότητας, σε καλές τιμές.

«καλοπουσουνιστή άντρα επήρα, η καλομοίρα»

**Ετυμ.** Από το: καλοπουσουνίζω (βλ. λέξη).

**καλός\* -ή, -ό:** εκτός από τη συνήθη σημασία της λέξης καλός (= όμορφος, ωραίος, καλοσυνάτος), σημαίνει και ικανός, είναι σε θέση.

«καλός είναι, ανε μανίσει, να του σπάσει τη-γ-κεφαλή»

«καλό τον έχω να το κάμει»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**καλόσαρκος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός του οποίου οι πληγές επουλώνονται γρήγορα, αυτός που δεν εμφανίζει εύκολα μολύνσεις ή άλλες επιπλοκές μετά από τραυματισμούς.

«καλόσαρκος είσαι και δεν-μ-παθαίνεις πράμα τόσεσάς τσίμπες αφού σου καθίζουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + σάρκα (αρχαιοελληνικό: σάρξ, -κός).

**καλοστεκούμενος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. ενεστ. ως επίθ.): πλούσιος, αυτός που διαθέτει επαρκή αγαθά / ηλικιωμένος που εξακολουθεί να έχει καλή υγεία.

«μπροξενιά κάνουνε του γιου μας τη-ν-τάδε αφού είναι ομορφούτσικη και καλοστεκούμενη· δε-ν-τονε συβάξεις να πει το ναι»  
«ήπιασε τα ογδήντα, μα 'ναι ακόμη καλοστεκούμενος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + στέκω, -ομαι (από το αρχαιοελληνικό: ίστημι).

**καλοστραθιά (η)** (ουσ.): καλό ταξίδι.  
«καλοστραθιά να 'χετε» (ευχή).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + στράτα > στρατιά > στραθιά (βλ. λέξη).

**καλοσύβαστος, -η, -ο** (επίθ.): ευκολοσυμβίβαστος, υποχωρητικός.  
«καλοσύβαστος είναι και δεν έχει φέδε να πει το ναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός + συμβιβάζομαι > συβάζομαι, με την αποβολή του -μβι-, λόγω κακοηχίας

**καλοσυνάδα** (η) (ουσ.): καλοσύνη.  
«η καλοσυνάδα ντου δεν έχει ταίρι»

**Ετυμ.** Από το: καλός > καλοσύνη > καλοσυνάδα (καλοσυν-άδα).

**καλοσυνεύγω** (ρήμ.): δείχνω διάθεση συμφιλίωσης / βελτιώνομαι/εται (ως προς τον καιρό) / ηρεμώ.

«με τη-γ-καλή κουβέντα εκαλοσύνεψε απόυ ήτανε άγριος σα-ν-το θεργιό»  
«εκαλοσύνεψε ο καιρός, μόνο ετοιμάσου να πάμε στσι δουλειές μας»

**Ετυμ.** Από το: καλοσύνη.

**καλού-κακού** (επίρρ. έκφρ.): για παν ενδεχόμενο.

«βάστα, καλού-κακού, το ρασίδι σου, μπα κάνει κρυγιάδα στ'άορη απόυ δα πας»

**καλουπατζής** (ο) (ουσ.): αυτός που φτιάχνει καλούπια για κατασκευές από τσιμέντο (π.χ. για να γίνουν ταράτσες σπιτιών, καλουπιές σε πηγάδια, στέρνες και άλλα παρόμοια).

«καλουπατζήδες δα να 'χομε σήμερα στον Λιονέτο (τοποθεσία), γιατί βαθαίνομε το πηγάδι απόυ φύραζε»

«καλουπατζής ήμαθε»

**Ετυμ.** Από το: καλούπι. Η λέξη καλούπι προέρχεται, σύμφωνα με μία εκδοχή, από το αρχαιοελληνικό: καλάπους (= ξύλινο πόδι). Κατ' άλλη άποψη, προκύπτει

από το τουρκικό: kalip (αραβικό: qalib) (= αρνητικό εκμαγείο), που πιθανόν είναι δάνεια από την ελληνική γλώσσα.

**καλουπιά** (η) (ουσ.): κυκλοτερής στερέωση με μπετόν των τοιχωμάτων του πηγαδιού μετά την εκβάθυνσή του κατά ένα μέτρο περίπου.

«τρεις καλουπιές εχρειάστηκε να βγάλομε στο παλιό πηγάδι ίσαμε να βρούμε νερό»

**Ετυμ.** Από το: καλούπι (βλ. προηγούμενη λέξη).

**καλοφέγω** (ρήμ.): βλέπω καλά.  
«δε καλοφέγω και δε ξεκαθαρίζω τσ' ανθρώπους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλός (καλο-) + φέγω (βλ. λέξη).

**καλοφρουκούμαι** (ρήμ.): αφουγκράζομαι με προσοχή.

«Καλό 'ναι τ'Άγιος ο Θεός, καλό 'ναι κι ας το πούμε / απόυ το λέει σώζεται κι απόυ τ'ακούει αγιάζει / κι απόυ το καλοφρουκαστεί παράδεισο δα λάβει...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικα κάλαντα που λέγονται τη Μεγάλη Παρασκευή).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλ-ός + αφουγκράζομαι (> αφρουκούμαι).

**καλοχερίδια** (τα) (ουσ.): διάφορα γλυκίσματα, ξηροί καρποί, εκλεκτά φρούτα και άλλα εδώδιμα και ποτά που ανταλλάσσονται την ημέρα της Πρωτοχρονιάς. Τα καλοχερίδια τα πήγαιναν την ημέρα της Πρωτοχρονιάς τα παιδιά στους παπούδες και στις γιαγιάδες τους, στους θείους και στις θείες τους, στους νονούς και στις νονές τους και αυτοί τους έκαναν την «καλή χέρα» (τους έδιναν χρήματα και αντίστοιχα καλοχερίδια).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καλ-ός + χέρα

(αρχαιοελληνική λέξη: χειρ, -ός) > χειρί-διον > χερίδι.

**κάλυκας**\**(ο)* (ουσ.): εκτός από μεταλλική θήκη στην οποία τοποθετείται πυρίτιδα και βόλι ή σφαίρα όπλων, η λέξη **κάλυκας** χρησιμοποιείται από τους Λασιθιώτες, τις περισσότερες φορές, για την υποδήλωση του μεταλλικού σωλήνα της αντλίας του ανεμόμυλου, μέσα στον οποίο ανεβοκατεβαίνει το έμβολο. Ο **κάλυκας** συνδέεται με τη σωλήνα που φτάνει ως το νερό του πηγαδιού, με την οποία σφίγγεται πολύ δυνατά. Στο σημείο της σύνδεσης τοποθετείται πέτσινη φλάντζα (βαλβίδα) που ανοιγοκλείνει. Επειδή οι αρχικοί σωλήνες αυτού του είδους προέρχονταν από μετασκευές καλύκων πυροβόλων όπλων που έριχναν οβίδες, πήραν τη συγκεκριμένη ονομασία, έστω κι αν αργότερα το τμήμα αυτό της αντλίας κατασκευαζόταν από χυτοσίδηρο.

*«ετρώπησε ο κάλυκας του μύλου και θέλει άλλαμα»*

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάλυξ, -κος.

**καλυτεράδα** *(η)* (ουσ.): καλυτέρευση, βελτίωση.

*«ήπια το γιατρικό απού μου 'δωκε ο γιατρός, μα καλυτεράδα δεν είδα»*

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του επιθέτου: καλός (καλύτερος).

**καλυτεράκι** *(το)* (ουσ.): το ανυπάκουο, το σκανδαλιάρικο παιδί.

*«κατέχω σε 'γω ίντα καλυτεράκι 'σαι»*

**Ετυμ.** Από το συγκριτικό βαθμό του: καλός (κατ' ευφημισμό).

**καμαρόπετρα** *(η)* (ουσ.): πελεκητή πέτρα με την οποία φτιάχνονταν οι καμάρες στα παλιά σπίτια που χρησίμευαν

για την υποστύλωση των δοκαριών της στέγης.

*«όλες οι καμαρόμετρες του σπιθιού ήτανε πελεκητές πέτρες κι εξίζανε»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καμάρα (= γέφυρα, πέτρινο τόξο υποστήριξης της οροφής) + πέτρα (καμαρ-ό-πετρα).

**καμαρόπορτα** *(η)* (ουσ.): καμαρωτή (τοξοειδής) πόρτα ήταν συνήθως η πόρτα της κεντρικής εισόδου.

*«το σπίτι του παππού μου είχενε μνιαν ωραία καμαρόπορτα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καμάρα + πόρτα (καμαρ+ό+πορτα).

**καμαρόσπιτο** *(το)* (ουσ.): το σπίτι του οποίου τα δοκάρια της στέγης στηρίζονται σε καμάρες που κτίζονται με πελεκημένες πέτρες και είναι ιδιαίτερα ανθεκτικές στο χρόνο.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καμάρα + σπίτι (καμαρ-ό-σπιτο).

**καμαροφρυδάτος, -η** (επίθ.): αυτός που έχει καμαρωτά (τοξοειδή) φρύδια.

*«όμορφη κοπελιά, καμαροφρυδάτη...»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καμάρα + φρύδι (αρχαιοελληνικό: οφρύς, -ύος) / καμαρ-ό+φρυδάτος.

**καμαροφρυδής, -α** (επίθ.): ό,τι και ο καμαροφρυδάτος.

**καμαρωμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει γίνει αντικείμενο θαυμασμού, αυτός για τον οποίο νιώθει κανείς υπερφάνεια. Μερικές φορές λέγεται και ειρωνικά.

*«άθρωπος καμαρωμένος ήτανε σ'όλο το Λασιθί»*

*«ήρθε ο καμαρωμένος, ο γιος σου»*

**Ετυμ.** Από το: καμαρώνω < καμαρώω, -ώ < καμάρα.

**καματερή** (η) (ουσ.): εργάσιμη ημέρα.  
«όλες τσι καματερές δουλεύω»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάματος (= κόπος) / θέμα: καματ- + παραγ. τέρμα: -ερή.

**καματερό** (το) (ουσ.): οργώσιμο έδαφος / κοφίνι με είδη ραπτικής για επιδιόρθωση ενδυμάτων και άλλες σχετικές εργασίες. (Το ράψιμο γινόταν μόνο τις καθημερινές μέρες, ενώ τις Κυριακές και τις εορτές δεν επιτρεπόταν).

«καματερό μέρος»

«φέρε μου το καματερό να κάμω μνια-γκεδιά στο φυστάνι μου»

**Ετυμ.** Από το: κάματος (βλ. καματερή).

**κάμερα** (η) (ουσ.): αποθήκη στο εσωτερικό της κύριας κατοικίας (δεν έχει την έννοια της φωτογραφικής ή της κινηματογραφικής μηχανής). Στην κάμερα υπήρχαν πιθάκια, βαρέλια, νταμουτζάνες και άλλα μέσα αποθήκευσης προϊόντων. Σε μερικά σπίτια, συνέχεια της κάμερας ήταν ο αχυρώνας.

«άμε στη-γκάμερα να γεμίσεις το παγούρι κρασί από το βαρέλι από 'ναι εκείά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: camera (λατινικό: camera), τα οποία προέρχονται από το αρχαιοελληνικό: κάμαρα (ιωνικό: κάμαρη).

**καμερίνι** (το) (ουσ.): μικρή κάμερα, αποθηκάκι.

«στη δεξιά μπάντα του παλιού σπιθιού ήσασε ένα καμερίνι, για να βάνει τσι πατάτες από τρώγανε»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: κάμερα.

**καμιζόλα\*** (η) (ουσ.): παλαιό ανδρικό μακρύ πουκάμισο που έφτανε μέχρι τα γόνατα. Στην κοινή νεοελληνική καμιζόλα σημαίνει φαρδύ γυναικείο πουκάμισο.  
«βάλε τη-γκαμιζόλα σου με τα καινούρια για στιβάνια»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: camicciola (= καμιζόλα, χιτώνας) ή από το γαλλικό cami-sole (= ρηχτό υποκάμισο).

**καμινάρης** (ο) (ουσ.): κατασκευαστής ή θερμαστής καμινιών για την παρασκευή ασβέστη. Οι καμινάρηδες έκτιζαν καμίνια στα βουνά του Οροπεδίου με ασβεστόλιθους, τους οποίους θέρμαιναν αδιάκοπα επί αρκετές ημέρες, ρίχνοντας συνεχώς ξύλα στη φωτιά. Όσο διαρκούσε το πύρωμα του καμινιού, οι καμινάρηδες παρέμεναν μακριά από το σπίτι τους. Τον παραγόμενο ασβέστη τον εμπορεύονταν ή τον χρησιμοποιούσαν για δικές τους οικοδομικές ή καλλωπιστικές εργασίες.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάμινος > καμίνι > καμινάρης.

**καμίνι\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία του όρου (χώρος όπου αναπτύσσεται υψηλή θερμότητα π.χ. ασβεστοκάμινο, καρβουνοκάμινο), στην αρχή των μαθητών η λέξη καμίνι σημαίνει και σκασιαρχείο από το σχολείο.

«το σπίτι μου το καλοκαίρι είναι καμίνι»  
«καμίνι κάνουνε από το σκολειό»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: κάμινος.

**καμινιάζει** (τριτ. ρήμ.): κάνει πολλή ζέστη, παρόμοια μ' αυτή που δημιουργεί το καμίνι. Λέγεται, κυρίως, για νοτικά μέρη στα οποία δεν φυσά επαρκής άνεμος και για τον λόγο αυτόν επικρατεί τις θερμές ημέρες πολλή ζέστη.

«επαέ στη γούσπα καμινιάζει και δε μπορεί 'α σταθεί άνθρωπος απού τη-γ-κάψα»  
**Ετυμ.** Από το: καμίνι (βλ. λέξη).

**καμνυώ** και **κανυώ** (απαντάται και η γραφή με -ι-) (ρήμ.): κλείνω τα μάτια από τη νύστα, έχω τάση για ύπνο.

«στη-μ-παρασθιά κάθεται και καμνυεί τα μάθια ντου και δε-μ-πάει να θέσει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καμμύω (= μισοκλείω τα μάτια).

**καμπαέτι** (το) (ουσ.): πταίσμα, αμάρτημα.

«ίντα καμπαέτι ήκαμα και με κυνηγούνε οι χωροφυλάκοι;»

«Σα δε με θέλεις κοπελιά, πε μου το καμπαέτι, / μα 'γω σε γλυκοχαιρετώ, σου λέω πολλά τα έτη.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kabahat (= φταιξιμο).

**καμπαλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): ογκώδης, μεγάλος / χοντροκομμένος.

«πολλά καμπαλίδικο 'ναι το φυστάνι απού 'βαλες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kabalik (= αδεξιότητα, χοντροκοπία).

**καμπανάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζει την καμπάνα.

«για παίζετε τη-γ-καμπάνα να δούμε ποιος είναι πιο καλός καμπανάρης»

**Ετυμ.** Από το: καμπάνα / θέμα: καμπαν- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**καμπανέλι** (το) (ουσ.): μικρό κουδούνι από σφυρήλατο ορείχαλκο / μικρό τσαμπί σταφυλιού.

«χτυπά το καμπανέλι ο πανιεράς, όντα περνά απού τσι στρατές του χωργιού»

«επέρασα αποκειά απού ετρυγούσανε και

δε μου δώκανε μούτε ένα καμπανέλι σταφύλι»

**Ετυμ.** Από το: καμπάνα το πρώτο (μικρό κουδούνι) και από το: καμπανός το δεύτερο (τσαμπί) (υποκοριστικά).

**καμπανίζω** (ρήμ.): ζυγίζω. Στην κοινή νεοελληνική καμπανίζω σημαίνει χτυπά την καμπάνα, παράγω ήχο καμπάνας. Με την έννοια αυτή δεν χρησιμοποιείται από τους Λασιθιώτες.

«έλα να με βοηθήξεις να καμπανίσουμε τσι πατάτες απού εσάκιασα»

**Ετυμ.** Από το: καμπανός (βλ. λέξη), υποχωρητικός σχηματισμός.

**καμπανιστήρα** (η) (ουσ.): μακρύς δαυλός, ο οποίος τοποθετούνταν στον ώμο δύο ανδρών και συνδεόταν με το άγκιστρο του καμπανού κατά το ζύγισμα αντικειμένων μεγάλου βάρους (π.χ. μεγάλοι σάκοι πατατών ή σιτηρών).

«σκόσε ψηλά τη-γ-καμπανιστήρα να μην αγγίζονε οι φάρδοι χάμαι να ζυάζονται καλά»

**Ετυμ.** Από το: καμπανίζω (βλ. λέξη) > καμπανιστός > καμπανιστήρα.

**καμπανός** (ο) (ουσ.): ζυγαριά με μακρύ βραχίονα στον οποίο έχουν σημειωθεί οι αριθμοί των κιλών (οκάδων παλαιότερα). Στο βραχίονα αυτό σύρεται το βόλι, έως ότου αυτό ισοροπήσει. Το προς ζύγιση βάρος προσδέεται στο κάτω άγκιστρό του, ενώ το άνω άγκιστρο προσαρμόζεται στην καμπανιστήρα και έτσι σηκώνεται επάνω / καμπανός σταφυλιού = μικρά σταφύλια που ωρίμασαν όψιμα, συνήθως μετά τον τρυγητό, ή έμειναν ατρύγητα.

«το δικό μας καμπανό φέρε να ζυάσομε τσι φάρδους τσι πατάτες απού κατέχω ίντα μου γίνεται»



«ένα σωρό καμπανούς εφήκανε στ' αμπέ-  
λι άκοπους οι τρυγητάδες»

Καμπανός σημαίνει, ακόμη, πήδημα, σάλ-  
τος: «ήσυρε ένα-γ-καμπανό και 'πετάχτη-  
κε στην άλλη μπάντα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη: καμπανός  
(= στατήρ, -ος, ζυγαριά) (α' σημασία).

**κάμπαρα** (τα) (ουσ.): ποικίλματα, στο-  
λίδια, διακοσμητικά καρφιά.

«χαλινάρι με κάμπαρα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kabara (= πρό-  
κα).

**καμπάς** (ο) (ουσ.): ογκώδες και ανωφε-  
λές φορτίο.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kaba (= χον-  
δροειδής, άξεστος, ογκώδης).

**καμπίτης** (ο) (ουσ.): αυτός που διαμέ-  
νει στον κάμπο ή ασχολείται με εργασί-  
ες στον κάμπο και, επί αφύχων, αυτός  
που βρίσκεται στον κάμπο.

«δα να 'ρθεις θες στο πανεγύρι τ' Αϊ-Γιάν-  
νη του Καμπίτη;»

**Ετυμ.** Από το: κάμπος / θέμα: καμπ- +  
παραγ. τέρμα: -ίτης.

**καμπιώ** (ρήμ.): προσβάλλομαι από κά-  
μπιες.

«εκαμπιάσανε οι μηλιές»

**Ετυμ.** Από το: κάμπια (= προνούμφη εντό-  
μων).

**καμωμένος, -η, -ο και καωμένος,  
-η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): α)  
επί φρούτων: ώριμος, γινωμένος, β) επί  
αγρών: οργωμένος, γ) επί έργων: τελειω-  
μένος, γ) επί πράξεων: κάτι που έγινε.

«καωμένα είναι κιόλας τα σταφύλια»

«καωμένο είναι το χωράφι στον Λιονέ-  
το» (τοποθεσία)

«καμωμένη την έχω τη δουλειά απού μου  
'παράγγειλες»

«έχει μου καωμένα παιχνίδια που δε-ν-τα  
βάνει ο νους σου»

**Ετυμ.** Από το: κάνω (εκ του αρχαιοελ-  
ληνικού: κάμνω) (βλ. λέξη).

**καμώνω, -ομαι** (ρήμ.): κάνω κάτι να  
ωριμάσει, ωριμάζω. Το καμώνομαι έχει  
στην κοινή νεοελληνική και τη σημασία  
του προσποιούμαι, η οποία δεν υπάρχει  
στο ιδίωμα του Λασιθίου.

«η συκιά κάνει συκαλάκια, μα δε-ν-τα κα-  
μώνει»

«εκαμωθήκανε τα σταφύλια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάμνω  
(= φτιάχνω, γίνομαι) > κάνω (αόριστος:  
έκαμα) / θέμα: καμ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**καμωσά** (η) (ουσ.): σωματότυπος / κα-  
τασκευή.

«η καμωσά ντου δείχνει αρχοντάθρωπο»  
«τη-γ-καμωσά τση μάνας της έχει»

**Ετυμ.** Από το: καμώνω < κάνω (αρχαιο-  
ελληνικό κάμνω).

**κανακεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ.  
ως επίθ.): χαϊδεμένος.

«πολλά κανακεμένο τον έχεις το γιο σου»

**Ετυμ.** Από το: κανακεύω.

**κανακεύγω** (ρήμ.): κανακεύω, κανακί-  
ζω στην κοινή νεοελληνική.

«σα μωρό κοπέλι τονε κανακεύγει»

**Ετυμ.** Από το: κανάκι (εκ του αρχαιο-  
ελληνικού καναχή = ήχος μουσικών ορ-  
γάνων).

**κανακιστά** (τροπ. επίρρ.): με το χάδι,  
με ήπιο τρόπο, με το όμορφο.

«κανακιστά να τ'αρμηνεύεις»

**Ετυμ.** Από το: κανακιστός (εκ του: κα-

Κ

νακίζω = χαϊδεύω), πληθ. ουδετέρου: κανακιστό.

**κανάτι\*** (το) (ουσ.): εξωτερικό παραθυρόφυλλο από συμπαγές ξύλο, παντζούρι. Στην κοινή νεοελληνική, κανάτι σημαίνει και πήλινο δοχείο για νερό ή κρασί. «άνοιξε τα κανάτια τω-μ-παραθυριώ να φέγγομε να ποσαστούμε»

**Ετυμ.** Από τουρκικό: kanad (= το φύλλο της πόρτας ή του παράθυρου).

**κανεβάτσο και κανεβάτσι** (το) (ουσ.): καναβάτσο, σκληρό ύφασμα που χρησιμοποιείται για σκούπισμα.

«φέρε ένα κανεβάτσι να σφουγγίζω τα χέργια μου, γιατί ελερωθήκανε με τα λάδια που ενεκάτωνα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: canavaccio (= καναβάτσο).

**κανισκάρι** (το) (ουσ.): μικρό πανέρι, μικρό κοφίνι.

«γέμισε το κανισκάρι αθάλια αμύγδαλα να τα πάμε στην εκκλησιά να μνημονέψει ο παπάς τσ'αποθαμένους μας»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κανίσκιον (υποκοριστικό του κάνεον (= καλάθι, πανέρι, κάνιστρο)).

**κανισκεύγω** (ρήμ.): πηγαίνω κανίσκι (= δώρο), φιλοδωρίζω.

«συχνά-πυκνά μασε κανισκεύγει η τάδε, μα δε-γ-κατέω γιάντα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κανίσκι < κανίσκιον, υποκοριστικό του κάνεον (= πανέρι δώρων, κάνιστρο).

**κάνολα** (η) (ουσ.): κάνουλα, ξύλινος ή σιδερένιος σωλήνας με σφρόφιγγα που ρυθμίζει τη ροή υγρού.

«στάζει η κάνολα του βαρελιού με το κρα-

σί κι έχει κάμει λούζα από κάτω, μόνο πήνε να τη σάσεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάννα (= καλάμι), λατινικό: cannula (υποκοριστικό του canna). Η γραφή με ένα -ν οφείλεται σε απλοποίηση.

**κανόνας** (ο) (ουσ.): εκτός των άλλων σημασιών της λέξης αυτής, κανόνας σημαίνει και το επιτίμιο που ορίζει ο πνευματικός, για να συγχωρεθεί κάποιο αμάρτημα του εξομολογουμένου.

«κανόνα μου 'βαλε ο παπάς να κάνω σαράντα μετάνοιες για μνιαν εβδομάδα για την αμαρτία απού ήκαμα»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: κανών, -όνος.

**κανούπα** (η) (ουσ.): χλόη / το νεανικό λεπτό τρίχωμα.

«ήρχιζε να βγάνει τη-γ- κανούπα»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κάνωπον (= το φυτό σαμπούκος).

**κανταρτζής\*** (ο) (ουσ.): ζυγιστής / μάστορας ή πωλητής κανταριών (είδος ζυγαριών).

«μωρέ, πήνε στου κανταρτζή να πάρεις ένα-γ-καινούργιο καμπανό και πέταξε τούτονέ πέρα, γιατί εσκούργιανε και δε φαίνονται καλά οι οκάδες»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: kantarci (= κατασκευαστής κανταριών) (kantar = καντάρι, ζυγαριά).

**καντηλιέρι\*** (το) και **καντηλιέρης** (ο) (ουσ.): κάθετο ξύλο με βάση και κρεμάστρα ή τρύπες, το οποίο χρησίμευε για το κρέμασμα του λύχνου ή του κανδηλιού για φωτισμό.

«βάλε το καντηλιέρι στη μέση του σπιθιού να φέγγομε πιο καλά»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: candela, -ae (=

κερί, λύχνος, καντήλι) / θέμα: καντηλ- + παραγ. τέρμα: -ιέρι.

**καντίζω** (ρήμ.): αποφαίνομαι / συμβιβάζομαι, υποχωρώ / πείθομαι για κάτι.

«εγανάκτησα να τονε κάμω να καντίσει να δεχτεί να τα σάσουνε και να σταματήσουνε τσι μαλιές»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kantimak (= δελεάζω, πείθω).

**καντινάτσος** (ο) (ουσ.): Στις παλιές κλειδαριές εκτός από το κλειδώμα με κλειδί υπήρχε και ένας χειροκίνητος μοχλός πάνω από το χερούλι της πόρτας, γνωστός ως καντινάτσος.

«βάλε και το-γ-καντινάτσο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: catenaccio (= μάνταλος, σύρτης).

**καντιφές** και **καντουφές** (ο) (ουσ.): είδος όμορφου λουλουδιού με πορτοκαλί, κίτρινο ή κοκκινωπό χρώμα. Όταν φυτεύεται κοντά σε διάφορα κηπευτικά (π.χ. σε ντομάτες) τα προστατεύει από ορισμένες ασθένειες (π.χ. από τη νηματώδη μόλυνση).

«Σα-γ-καντουφές είσ'όμορφη και μοσχομυρισμένη, / χαράς τον το ντελικανή αφού σε περιμένει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kadife (= βελούδο). Καντιφές = το λουλούδι που είναι σαν βελούδο.

**καντουνίζω** (ρήμ.): έχω τάση για ύπνο, κλείνω τα μάτια μου εκεί που κάθομαι από τη νύστα, με αποτέλεσμα ν' ανεβοκατεβάζω το κεφάλι.

«εκείά κάθεται και καντουνίζει και δεμπάει σαν άνθρωπος να θέσει»

**Ετυμ.** Από το: καμνύω (= κλείνω τα μάτια) > καμνύω > καμνύω > καννώ > καντουνίζω.

**καννωρίζω** και **κανιωρίζω** (ρήμ.):

αλληθωρίζω, δεν βλέπω καλά.

«μου φαίνεται πως το βούι καννωρίζει μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: κανι(υ)ώρος (βλ. λέξη).

**καννώρος** και **κανιώρος** (ο), **καννώ-**

**ρα** και **κανιώρα** (η) (επ. θέσ. επίθ.): αυ-

τός/ή που δεν βλέπει καλά, ο αλληθωρος.

«κανιώρος είσαι και δε φέγγεις να με δεις;»

«ετούτηνιέ τη-γ-κανιώρα δα πάρεις;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καμνύω

(= κλείνω τα μάτια) > καμνύω > καννώ > και κανιώ.

**κάνω\*** (ρημ.): έχει την ίδια σημασία με την οποία χρησιμοποιείται στην κοινή νεοελληνική. Επιρόσθετα, χρησιμοποιείται στις εξής ιδιοματικές στερεότυπες εκφράσεις:

**κάνω ζάφτι** (= δαμάζω)

**κάνω (ξερό) καερέτι** (= κάνω υπομονή)

**κάνω κολάι** (= διευθετώ, ρυθμίζω κάτι, επινοώ)

**κάνω κράτει** (= συγκρατούμαι, κάνω υπομονή)

**κάνω κρα** (= λαχταρώ κάτι)

**κάνω κούπα** κάποιον χώρο (= καθαρίζω πολύ καλά)

**κάνω μπαμπαλίκι** (= προξενεύω)

**τη-γ-κάνω παπόρι** (= παραγεμίζω την κοιλιά μου, τρώγω μεγάλη ποσότητα φαγητού)

**κάνω χωργιό** (= ταιριάζω με κάποιον).

Ως τριτοπρόσωπο ρήμα (στον ενικό ή στον πληθυντικό αριθμό) σημαίνει και:

α) ταιριάζει, προσαρμόζεται.

«κάνει σου το πατελόνη ή μεγάλο σου 'ναι;»

«κάνουνέ σου τα παπούτσα;»

β) απευθύνεται δια του λόγου κάποιος σε κάποιον άλλο.

«εκείά από εκάθονμέστανε στο καφενείο γυρίζει και μου κάνει: μπρε

*σύντεκνε, δε-μ-πάμε ίσαμε το σπίτι να  
δούμε ίντα εμαγέρεψε η στέκνισσα να  
φάμε, να πιούμε και μνια»*

Λέγεται, επίσης, με την έννοια του: σπεύ-  
σε / διώξε (προστακτική).

*«κάνε γερά-γερά να προκάμομε»*

*«κάνε τα οζά πέρα»*

**καούδι** (το) (ουσ.): αποκαγός, μισοκα-  
μένο ξύλο.

*«καούδια επομείνανε τα κουτσούρια τω  
δεντρώ από τη φωθιά απού εβάλανε»*

**Ετυμ.** Από το: καίω (καίγω και κάβγω  
στα κρητικά).

**καούκα** και **καούκι**: κουκούλα, κωνο-  
ειδές καπέλο / καβούκι / τουρμπάνι.

*«σα-ν-το καούκι είχε καωμένα τα μαλλιά  
της»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kanuk (= τουρ-  
μπάνι).

**καπακιάζω** (ρήμ.): σκεπάζω με καπά-  
κι / μεταφορικά: αποκρύπτω / αποδει-  
κνύομαι ανώτερος κάποιου.

*«δε-γ-καπακιάζει καλά το καπάκι του  
τσικαλιού και μπορεί να μπει κιαμνιά μύ-  
για να φτύξει στο κρέας»*

*«εξανοίζανε να τα καπακιάσουνε, να μη  
ξεγριβεντιστούνε»*

*«τονε καπακιάζει στη δύναμη»*

**Ετυμ.** Από το: καπάκι (εκ του τουρκι-  
κού karak (= καπάκι)).

**καπανίκικος, -η, -ο** (επίθ.): στενόχω-  
ρος, κλειστός.

*«καπανίκικο είναι το σπίτι μας, μα δε  
μπορούμε να σάσομε άλλο»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karanik (= κλει-  
στός).

**καπανταίης\*** (ο) (ουσ.): ψευτοπαλικα-  
ράς, μάγκας, κομπορρήμων.

*«το-γ-καπανταή κάνει...»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karadayi (= τσα-  
μπουκάς, νταής, μάγκας, παλικαράς).

**καπανταϊλίκι** και **καπανταηλίκι** (το)  
(ουσ.): ψευδοπαλικαρισμός.

*«καπανταϊλίκι πουλεί επαδά»*

**Ετυμ.** Από το: καπανταής (βλ. λέξη).

**καπαντίζω** (ρήμ.): υπερτερώ, υπερέχω  
/ σκεπάζω / κλείομαι, γονατίζω.

*«καπαντίζει το μουλάρι το γάιδαρο στο  
γομαρικό απού σκάνει»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karadim (εκ του  
karamak = σκεπάζω, φράζω).

**καπαρός, -ή, -ό** (επίθ.): κοκκινοτρι-  
χης, κοκκινομάλλης

*«κκειονοσές ο καπαρός είναι γείτονας μου»*

**Ετυμ.** Από το: καπυρός (ξηρός, καμέ-  
νος) (ρίζα του καίω + πυρ, -ρός).

**καπατουμά** (άκλ. ουσ.): μη νόμιμη σύ-  
ντροφος, παλλακίδα, ερωμένη.

*«δε-ν-τηνε εστεφανώθηκε, μόνο την έχει  
καπατουμά»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karatma (= σκέ-  
πασμα / σπιτωμένη γυναίκα).

**καπατσινέλι** (το) (ουσ.): το επάνω μέ-  
ρος του κρανίου, κορυφή του κεφαλιού.

*«ήφαγά τηνε στο καπατσινέλι τη κεφα-  
λής μου και ετρέχανε τα αίματα κουτσου-  
νάρα»*

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: carruccio (= κου-  
κούλα), υποκοριστικό carrucino, με την  
κατάληξη -έλι.

**καπίστρι** (το) (ουσ.): χαλινάρι.

*«βάλε το καπίστρι του μουλαριού να το  
σύρνεις»*

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό καπίστριον,

υποκοριστικό του κάπιστρον (λατινικά: capistrum).

**καπλοδέτης** (ο) (ουσ.): χονδρό πέτσινο λουρί, επενδύμένο, συνήθως, με στρασούρι για να μη δημιουργεί πληγή, το οποίο είναι προσαρτημένο στο πίσω μέρος του σαμαριού και εφαρμόζεται στα οπίσθια του γαϊδάρου ή του μουλαριού ή του αλόγου, για να συγκρατεί το σαμάρι να μην πέσει μπροστά.

«εκόπηκε ο καπλοδέτης του γαϊδάρου και δε στένεται το σομάρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καπούλα + δένω > δέτης.

**καπότο** (το) (ουσ.): σκληρό άσπρο πανί / κοντή κάπα με κουκούλα, με κεντήματα στους ώμους, στα πέτα και στην πλάτη και με εσωτερική επένδυση. Στην κοινή νεοελληνική αναφέρεται ως καπότα / προφυλακτικό.

«βάλε το καπότο σου να σουλουπωθείς μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: capotta (= κουκούλα, κάλυμμα).

**καπούλα** (η) (ουσ.): το οπίσθιο μέρος της ράχης του γαϊδάρου ή του μουλαριού ή του αλόγου ακριβώς πάνω από τους μηρούς στο οποίο κάθεται δευτερος αναβάτης (παιδιά, κυρίως).

«κάτσε καλά στη-γ-καπούλα του γαϊδάρου και βάστα γερά τα σκαρβέλια του σομαριού να μη σε ρίξει χάμαι, ίσαμε να φτάζομε στο χωργιό»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: scapula, -ae (= καπούλα), με την αποβολή του s.

**καπούτ\*** (άκλ. επίθ.): τέλος (είναι καπούτ = είναι νεκρός).

«την ήφαιε στη-γ-κεφαλή και 'πόμεινε καπούτ»

«καπούτ τα λεφτουδάκια απού 'χαμε»

**Ετυμ.** Από το γερμανικό: karutt (= σπασμένος, χαλασμένος, τελειωμένος).

**καπρικό** (το) (ουσ.): ψητό κρέας από αρσενικό γουρούνι που ψήνεται σε ξυλόφουρνο.

«εφέρανε ομπρός τσι σαλάτες και το πιλάφι, εδά δα φέρουνε και το καπρικό»

**Ετυμ.** Από το: κάπρος (βλ. λέξη).

**καπρόπετσο** και **καπροπέτσι** (το)

(ουσ.): δέρμα κάπρου.

«να μου κάμεις ένα ζευγάρι στιβάνια από καπροπέτσι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάπρος + πετσι (= δέρμα) / καπρ-+ο+πέτσι.

**κάπρος\*** (ο) (ουσ.): αρσενικός χοίρος που δεν έχει ευνουχηθεί (δεν σημαίνει αγριόχοιρος, όπως αποδίδεται ο όρος στην κοινή νεοελληνική, αφού στο Λασιθί δεν υπήρχαν αγριόχοιροι).

«εμεγάλωσε ο κάπρος και δα χορτάσαμε χοιρομέρι και καπρικό από τα Χριστόγεννα και πέρα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη που σημαίνει: αγριόχοιρος.

**καπυράδα** (η) (ουσ.) και **καπυράδι** (το) (ουσ.): κοκκινίλα στο σώμα.

«στου γιατρού δα πάω, γιατί έχω μνια καπυράδα στο μάγουλο και δε-γ-κατέχω ίντα 'ναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τη ρίζα των: καίω + πυρά (πυρ-άδα ή -άδι).

**καρά** (η) (ουσ.): καρυδιά.

«να μη θέτεις, λένε, απού τη-γ-καρά απού κάτω, γιατί δε-γ-κάνει»

«φορτωμένες είναι οφέτος οι καρές»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το: καρυά > καρά. Το επιστημονικό όνομα του συνη-

θέστερου είδους καρυδιάς είναι: *καρυά juglans* (καρυδιά η βασιλική).

**καραβανάς\*** (ο) (ουσ.): εκτός από απαίδευτος αξιωματικός στρατού, *καραβανάς* λεγόταν, παλιότερα, αυτός που ανήκε στο συντηρητικό κόμμα των Κρητών, το οποίο είχε δημιουργηθεί στο νησί την περίοδο 1878-1888. Το αντίθετο κόμμα ήταν οι *ξυπόλυτοι*.

**Ετυμ.** Από το: *καραβάνα* (= μεταλλικό σκεύος για συσσώτιο) (τουρκικό: *karavana*).

**κάραβος** (ο) (ουσ.): μεγάλο αυλάκι, αποχευτικό χαντάκι.

«*σάσε πρώτα ένα-γ-κάραβο κι ύστερα κάμε τσι καταπότες τω σανιδιώ*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (= είδος πλοίου στα Αρχαία Ελληνικά και στα Βυζαντινά).

**καράκα** (η) (επέχ. θέσ. ουσ.): παλιό αυτοκίνητο ή άλλο μηχανήμα, το οποίο εμφανίζει συχνά βλάβες.

«*ίντα τη θες αυτηνιά τη-γ-καράκα και δε μπας να πάρεις ένα-γ-καινούργιο αμάξι*»

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από το *σα-καράκα* (εκ του ιταλικού: *carcassa*).

**καραμπασάς** και **καραμπάσης** (ο)

(ουσ.): επαγγελματίας του παρελθόντος, ο οποίος ασχολούνταν με την απόσταξη φυτών και, ειδικότερα, δάφνης από την οποία παράγεται το λεγόμενο *καραμπάσι* ή *καραμπάχι* (δαφνόλαδο) που χρησιμοποιείται ως ιαματικό αιθέριο έλαιο.

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: *kara* (= μαύρος, λόγω του χρώματος του αποστάγματος). *Karabaş* στα τούρκικα σημαίνει *μαυροσίσταρο* ή *φαγόπυρο*, το οποίο χρησιμοποιείται, επίσης, ως βότανο (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**καραμποτζουκλής\*** (ο): παλικαράς, ανδροπρεπής, μάγκας, μαυρομούστακος. «*καλώς το Γιάννη, το-γ-καραμποτζουκλή, κάτσε να σε κέρασομε*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *kara* + *biyik* + *-li* (= αυτός που έχει μαύρο μουστάκι).

**καραντεμίρης** (ο) (επ. θέσ. επίθ.): μαύρος σαν σίδηρο, γερός σαν σίδηρο.

«*καραντεμίρης βράχος*» (φράση από το ποίημα του Τσικαλά: Αρχαία).

**Ετυμ.** Από τη σύνθεση των τουρκικών λέξεων: *kara* (= μαύρος) + *demir* (= σίδηρο).

**καράπιδα** (τα) (ουσ.): τα αχλάδια της *καραπιδιάς*.

«*ήδωκα όλα τα καράπιδα του χοίρου, γιατί 'χανε αρχίζει να σαπίζουνε και εβρόμιε ο τόπος*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *καρά* (= μαύρο) + *απίδι* (= αχλάδι). Η ψίχα των *καράπιδων*, όταν ωριμάσουν πολύ, παίρνει ένα σκούρο καφέ προς το μαύρο χρώμα, εξ ου και η ονομασία τους.

**καραπιδιά** (η) (ουσ.): είδος αχλαδιάς που κάνει μικρά στρογγυλά *μυρωδάτα* αχλάδια, τα οποία ωριμάζουν αργά.

«*φορτωμένη είναι η *καραπιδιά* από 'ναι στην *Αγκάλη* (τοποθεσία) *απίδια*»*

**Ετυμ.** Από το: *καράπιδο* (βλ. λέξη).

**καράφα\*** (η) (ουσ.): μεγάλη γυάλινη κανάτα για νερό ή κρασί.

«*γέμισε τη-γ-καράφα κρασί και κέρασέ μας*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *caraffa* (= *καράφα*).

**καρβούνι** (το) (ουσ.): η ασθένεια: *άνθρακας* / μεταφορικά: *βάσανο*.

«*καρβούνι να βγάλεις*» (κατάρα)

«κατέχεις ίντα καρβούνι 'ναι αυτός;»

**Ετυμ.** Από το: κάρβουνο (εκ του ιταλικού: carbone = άνθρακας, λατινικά: carbo, -onis).

**καρβουνίδα** (η) (ουσ.): αναμμένο κάρβουνο / άκρο καμένου φιτιλιού / σπίθα που πετάγεται από αναμμένα ξύλα ή κάρβουνα.

«σύρε τα πόδια σου αλάργο από τη-μ-παρασθιά να μη-μ-πεταχτεί κιαμνιά καρβουνίδα να σε κάψει»

«ξεπασσούλισε το λύχνο να φύγει η καρβουνίδα απού το φτίλι να φέγγουμε πιο καλά»

**Ετυμ.** Από το: κάρβουνο (βλ. προηγούμενο).

**καρβουνιθιά** (η) (ουσ.): ανθρακιά, σωρός από αναμμένα κάρβουνα.

«καλή καρβουνιθιά εκάμανε τα ξύλα απού ήκαψα, μόνο έλα να πυρωθείς»

**Ετυμ.** Από το: κάρβουνο > καρβουνίζω (αόριστος: εκαρβούνισα).

**κάργα\*** (επίρρ.): πλήρως, μέχρι τα χείλη.

«ήκαμε το βαρέλι κάργα κρασί»

«γέμισε το ποτήρι κάργα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: carga (= γεμάτο ως επάνω).

**καργαρισμένος, -η,-ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): γεμισμένος μέχρι πάνω, ξέχειλος.

«καργαρισμένα με καρπό είναι όλα τα πιθάρια απού 'χομε στη-γ-κάμερα»

**Ετυμ.** Από το: καργάρω (βλ. λέξη).

**καργιέρνω και καργάρω\*** (ρήμ.): γεμίζω ως επάνω (στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο ως καργάρω).

«πολύ το καργιέρνεις το σακί και δε δα

μπορείς ύστερα να το δέσεις με το βαστάι»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: cargar (= φορτώω).

**καρδαμπούκι** (το) (ουσ.): ξύλιασμα ή πρήξιμο των άκρων (των ποδιών κυρίως) από το κρύο.

«καρδαμπούκι 'ναι απού τη-γ-κρυγιάδα τα πόδια μου»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**καρδούλι** (το) (ουσ.): το εσωτερικό τρυφερό μέρος του μαρουλιού ή του λάχανου.

«μη-μ-πετάς το καρδούλι του μαρουλιού απού 'ναι το πιο δροσερό απ'όλα τα φύλλα ντου»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της λέξης: καρδιά.

**καρένιος, -α, -ο** (επίθ.): φτιαγμένος από καρυδιά.

«καρένια έπιπλα τσι 'κάμανε και εστοιχίσανε ένα σωρό παράδες»

**Ετυμ.** Από το: καρά / θέμα: καρ- + παραγ. τέρμα: -ένιος.

**καρίκι** (το) (ουσ.): αυλακιά στο χωράφι που το διαχωρίζει σε τμήματα / ευθύγραμμη λωρίδα εδάφους που χωρίζεται με αυλάκια.

«καρίκια χώρισε τ'αμπέλι κι ύστερα τα σκάφτεις ένα-ένα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karik (= αυλάκι).

**καρκάνα** (η) (ουσ.): κεφαλή / μεταφορικά: ξεροκεφαλή, αγύριστο κεφάλι.

«έτσα το 'κοψε δα η καρκάνα σου· για δεν ερώτας κιανένα να σου πεί πώς το κάνουνε;»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κάρκαρος (= ξερός) > κάρκανος, με τη μετατροπή του -ρ- σε -ν- > καρκάνα.

**καρκανιάζω** (ρήμ.): ξηραίνω.  
«εκαρκάνιασε τ'απαλό ψωμί απόυ ήφη-  
κες τόσηνιά ώρα στον ήλιο»  
**Ετυμ.** Από το: κάρκανο (βλ. λέξη).

**καρκανιάς** (ο) (ουσ.): ξερός.  
«καρκανιάς είναι κεια ο τόπος και δε φυ-  
τρώνει πράμα»  
**Ετυμ.** Από το: καρκανιάζω.

**καρκανιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ.  
παρ. ως επίθ.): αποξηραμένος.  
«καρκανιασμένες είναι οι πατάτες απόυ  
ήβαλες στην αθράκη, πολύώρα τσ'ήφη-  
κες φαίνεται»  
**Ετυμ.** Από το: καρκανιάζω.

**κάρκανο** (το) (ουσ.): κάτι που έχει ξε-  
ραθεί πολύ, φρύγανο.  
«κάρκανο εγίνηκε το ψωμί στο φούρνο  
απόυ τη λάβα απόυ είχε»  
**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κάρκαρος >  
κάρκανος (βλ. τη λέξη καρκάνα).

**καρκατούρα** (η) (ουσ.): κατσίκα.  
«το ούτσι-ούτσι (ο χοίρος) τέσσερις κι η  
καρκατούρα (κατσίκα) πέντε και το σκυ-  
λί και το γιατί εξηνταπέντε μέρες»  
(διάρκεια κύησης των αναφερόμενων  
ζώων).  
**Ετυμ.** Βλ. καρκατουρεύω.

**καρκατουρεύω** (ρήμ.): ψάχνω, ανα-  
κατεύοντας διάφορα πράγματα με θόρυ-  
βο, ψαχουλεύω άτσαλα.  
«ίντα καρκατουρεύεις ατά μέσα στη-γ-  
κάμερα τόσηνιά ώρα;»  
«ετά εκαρκατούρευγιε όλη-ν-την ημέρα,  
μα δε-γ-κατέχω ίντα 'κανε»  
**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, πρόκειται για  
ηχοποίητη λέξη που προέρχεται από το:  
καρ-καρ που υποδηλώνει τον θόρυβο του  
ανακατέματος. Ως πιθανότερη εκδοχή θε-

ωρούμε την εξής: Προέρχεται από παρά-  
φραση –με αναδιπλασιασμό– του τουρκι-  
κού: *karimak* (= ανακατεύω).

**καρνάδα** (η) (ουσ.): κοκκινίλα (καρνά-  
δα βιόλα = κόκκινο λουλούδι).  
«Κι όντε την εβλογούσανε τέσσερις Δε-  
σποτάδες, / τη γη καρνάδα στρώνανε και  
'παίζανε καμπάνες.»

(απόσπασμα δημοτικού τραγουδιού που  
καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)  
«καρνάδα είναι τα μάγουλά τσης»  
**Ετυμ.** Από το λατινικό: *caro*, -*nis* (= κρέ-  
ας) (καρνάδα = το χρώμα του κρέατος),  
ιταλικό: *carinato* (= χροιά, απόχρωση).

**καρνάδος:** κατακόκκινος (βλ. καρνά-  
δα).

**καρναμπίθι** (το) (ουσ.): κουνουπίδι.  
«έλα να σου δώσω ένα καρναμπίθι να το  
ψησετε να το φάτε»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *karnabit* (= κου-  
νουπίδι).

**καρνοβύζι** (το) (ουσ.): είδος άγριου ρα-  
δικιού με κονδυλώδες ριζικό σύστημα  
κοκκινωπού χρώματος.  
«βγάλετε, μπρε, ένα μάτσο καρνοβύζα να  
τα μαγερέψετε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *caro*, -*nis* (λα-  
τινιστί: κρέας, λόγω του κόκκινου χρώ-  
ματος) + *βυζί* (εξόγκωμα λόγω των κον-  
δύλων).

**καρντάσης\*** (ο) (ουσ.): αδελφός.  
«ο καρντάσης σου σου πέμπει χαιρετί-  
σματα»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *kardeş* (= αδελ-  
φός).

**καρόλης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει κά-  
ποιο εξόγκωμα (καρούμπαλο) στο σώμα



του (στο Λασίθι, η λέξη αυτή διατηρείται ακόμη ως παρωνύμιο).

**Ετυμ.** Βλ. καρόλι.

**καρόλι** (το) (ουσ.): καρούλι, κουβαρίστρα.

«ξετύλιζε τη-γ-κλωστή από το καρόλι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάρυον (= κοχλίας), κουβαρίστρα, μέσο περιτυλίγματος νημάτων.

**καρούμπα** (η) (ουσ.): καρούμπαλο.

«κεκουτόλησε η κεφαλή ντου στη-μπόρτα κι ήκαμε μια μεγάλη καρούμπα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό κορύμβαλος (= κορυφή).

**καρπός\*** (ο) (ουσ.): αν και η λέξη αυτή χρησιμοποιείται μερικές φορές με τη σημασία που έχει και στα νέα ελληνικά, η συνηθέστερη χρήση της αναφέρεται στον καρπό των σιτηρών.

«ένα τσουβάλι καρπό ήσπειρα και δε-γ-κατέχω ανε τονε βγάλω εσά από επόδωκε το στάρι»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**καρπούζα** (η) (ουσ.): καρπούζι στην κοινή νεοελληνική / μεταφορικά: το άσκεφτο κεφάλι.

«φάλιαρε τη-γ-καρπούζα»

«πώς το 'κοψε η καρπούζα σου;»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karpuz (= καρπούζι).

**καρσί\*** (επίρρ.): απέναντι, αντίκρυ.

«καρσί τον είχα εκείά που εκάθουμονε και με 'θώργιενε καλά-καλά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: karşı (= απέναντι).

**κάρτα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη έννοια του επισκεπτηρίου, η λέξη κάρτα

υποδηλώνει την αμοιβή σε λάδι του ιδιοκτήτη ελαιοτριβείου για το άλεσμα των ελιών (ενίοτε χρησιμοποιείται και με την έννοια του κάρτο βλ. επόμενη λέξη). «βγάλε τη-γ-κάρτα και ζύαζε το λάδι να δεις πόσο επόμεινε»

**Ετυμ.** Βλ. κάρτο.

**κάρτο** (το) (ουσ.): τσίγκινο δοχείο με επίπεδη μια πλευρά, το οποίο χρησιμεύει για τη μεταφορά λαδιού από το λαδοπίθαρο / κασέλα ελαιοτριβείου.

«γέμισε το κάρτο λάδι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: quarto (= ένα τέταρτο ορισμένης ποσότητας).

**κάρτσα** (η) (ουσ.): κάλτσα στην κοινή νεοελληνική / μεταφορικά: αυτός που προσκολλάται σε κάποιον για λόγους προσωπικού συμφέροντος.

«βάλε τσι κάρτσες σου να μην εργού-ν-τα πόδια σου»

«σα-ν-τη κάρτσα του 'κάτσενε»

«του διαόλου κάρτσα 'ναι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: calza. Ορισμένοι θεωρούν ότι ο εναλλακτικός όρος: κάλτσα προέρχεται από τη ρίζα του ρήματος καλύπτω.

**καρτσοβάσταγο** (το) (ουσ.): καλτσοδέτης από πανί στην κοινή νεοελληνική. «σφικτά 'ναι τα καρτσοβάσταγα σου και δα πρηστού-ν-τα πόδια σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάρτσα + βαστά(γ)ι (βλ. λέξεις).

**καρτσοβελόνα** (η) (ουσ.): βελόνα που χρησιμοποιείται για το πλέξιμο καλτσών. «πάρε μου ένα ζευγάρι καρτσοβελόνες από τσι θέλω να πλέκω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάρτσα + βελόνα.

**καρτσοδέτης** (ο) (ουσ.): λάστιχο που χρησιμοποιείται για τη στερέωση των καλτσών στο πόδι.

«εκοπήκανε οι καρτσοδέτες μου και πέφτουνε οι κάλτσες μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάρτσα + δένω > δέτης.

**καρτσονάτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που φορά κάλτσες / ζώο με διαφορετικό χρώμα ή τρίχωμα στο κάτω μέρος των ποδιών.

«καρτσονάτος είν'ο κάτης σας»

**Ετυμ.** Από το: καρτσόνι (βλ. λέξη).

**καρτσόνι** (το) (ουσ.): κοντή κάλτσα.

«τα καρτσόνια μου γυρεύγω και δε-ν-τα βρίσκω, μπα τα δες πουθενά.»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: calzone (= μπατζάκι, κάλτσα).

**καρτσώνης** (ο) (ουσ.): ονομασία σκυλιών, συνήθως, που έχουν τρίχωμα στο κάτω μέρος των ποδιών διαφορετικού χρώματος από το υπόλοιπο σώμα και δίνουν την εντύπωση ότι φορούν κάλτσες.

**Ετυμ.** Από το: κάρτσα (λόγω του τριχώματος των ποδιών).

**κάρυδας** (ο) (ουσ.): προεξοχή του λάρυγγα που στην κοινή νεοελληνική γλώσσα λέγεται και «μήλο του Αδάμ»

«δα σου κόψω το-γ-κάρυδα» (βλ. και καρυδώνω).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάρυον (νεοελληνικό καρύδι), λόγω του σχήματος και του μεγέθους της εν λόγω σωματικής προεξοχής.

**καρυδόκουπα** (η) (ουσ.): το ήμισυ του ανοιγμένου καρυδιού από το οποίο έχει

αφαιρεθεί ο καρπός.

«βάλε τσι καρυδόκουπες στη φωτιά να καούνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: καρύδι + κούπα.

**καρυδώνω** (ρήμ.): κόβω τον λάρυγγα. «να μη μου μπαίνεις στη μύτη, γιατί δα σε καρυδώσω κιαμνιά μέρα»

**Ετυμ.** Από το: κάρυδας (βλ. λέξη).

**καρφίχτης** (ο) (ουσ.): καθρέπτης ή καθρέπτης στην κοινή νεοελληνική.

«ζάνοιζε τα μούτρα σου στο-γ-καρφίχτη να δεις πώς εγίνηκες με τσι μπογιαδάδες απ'ενεκατωνώσουνε»

**Ετυμ.** Από παράφραση του αρχαιοελληνικού: κάτοπτρον (> κάθοπτρον > καθρέκτης > καρφέχτης > καρφίχτης).

**κάσα** (η) (ουσ.) συνήθως στον πληθ.

**κάσες** (οι): ακαθαρσία, λέρα (κάσα στην κοινή νεοελληνική σημαίνει κιβώτιο).

«πλύνε τα πόδια σου, γιατί 'ναι γεμάτα κάσες»

«βρομείς απού τσι κάσες, μόνο άμε να λουστεις κι ήβρασά σου νερό στο τσικάλι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: κας (= δέρμα / ακαθαρσία δέρματος, εξ ου: κασίδης, κασίδα).

**κασαβέτι** (το) (ουσ.): στενοχώρια, θλίψη.

«κασαβέτι με βαστά αποσταν'ήχασα τον άντρα μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kasavet (= στενοχώρια) (αραβικό: qasawat).

**κασάζω** (ρήμ.): γεμίζω βρομιά.

«εκασάσανε τ'αφθιά ντου απού την ανη-πλυσά»

**Ετυμ.** Από το: κάσα (βλ. λέξη).

**κασάπης** (ο) (ουσ.): χασάπης στην κοινή νεοελληνική, κρεοπώλης. Η λέξη κασάπης χρησιμοποιείται προσβλητικά για αδέξιους χειρουργούς.

«*Να ξανοίγεις ίντα κρέας παίρνεις. Να μη λες του κασάπη να λεφτά δω 'μου κρέας*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *kasap* = κρεοπώλης (αραβικό: *qassâb*).

**κασαπιλίκι** (το) (ουσ.): η δουλειά του κασάπη / το προς πώληση κρέας στο χασάπικο.

«*η ζωή στο χωργιό δε βγαίνει μόνο με το κασαπιλίκι*»

«*άμε να δεις ανε βρεις πράμα κασαπιλίκι*»

**Ετυμ.** Από το: κασάπης (βλ. λέξη).

**κασαπιό** (το) (ουσ.): χασάπικο, κρεοπωλείο.

«*πήγαινε στο κασαπιό να πάρεις μνιαολιά κριάς να το ψήσομε ταχύτερου από 'ναι Κυριακή*»

**Ετυμ.** Από το: κασάπης (βλ. λέξη).

**κασαπομάχαιρο** (το) (ουσ.): μεγάλο κοφτερό μαχαίρι που χρησιμοποιείται από τον χασάπη για το σφάξιμο των ζώων και για την κοπή κρεάτων.

«*τον ήσφαξε με το κασαπομάχαιρο*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κασάπης + μαχαίρι.

**κασασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): λερωμένος, αυτός που έχει κάσες.

«*πολύ κασασμένα 'ναι τα πόδια σου, μόνο πήγαινε να τα πλύνεις με ζεστό νερό και σαπούνι να καθαρίσουνε*»

**Ετυμ.** Από το: κασάζω εκ του κάσα (βλ. λέξη).

**κασκαρίσκα** (η) (ουσ.): πάθημα / φάρσα / εξαπάτηση.

«*μου την ήφερε τη-γ-κασκαρίκα*»

«*ήκαμε πάλι τη-γ-κασκαρίκα ντου*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *kaşkarıko* = κασκαρίκα ή από το ιταλικό: *cascare* (= πέφτω).

**κασογόνατος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει βρομερά γόνατα. Οι παλιοί κρητικοί φορούσαν βράκες, οι οποίες εκάλυπταν τα πόδια τους μέχρι τα γόνατα, με αποτέλεσμα να λερώνονται τα γόνατά τους, τα οποία παρέμεναν άπλυτα για αρκετό διάστημα.

«*φύγε από παέ, μωρέ, κασογόνατε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάσα (βλ. λέξη) + γόνατο.

**κασόλαδα** (τα) (ουσ.): βρομόλαδα, κατακάθια λαδιού (τα χρησιμοποιούσαν, παλαιότερα, για παρασκευή σαπουνιού). «*κασόλαδα αγοράζω*» φώναζαν παλιά οι φετσάδες που γυρνούσαν στα χωριά του Λασιθιού.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάσα + λάδι.

**καστανιάζω** (ρήμ.): παίρνω καφέ χρώμα, παίρνω το χρώμα του κάστανου.

«*εστρουφίζανε οι παταθιές κι αρχίζουνε να καστανιάζουνε τα φύλλα ντως*»

**Ετυμ.** Από το: κάστανο.

**καστρινός, -ή, -ό** (επίθ.): ο προερχόμενος από πόλη (από κάστρο και ειδικότερα από το Ηράκλειο, που λεγόταν, συνήθως, Μεγάλο Κάστρο).

«*ήρθανε στο χωργιό οι καστρινοί και μεγαλοπιάνονται και δε μασε καταδέχονται εμάς*»

«*καστρινός χορός*»

**Ετυμ.** Από το: κάστρο (= πόλη).

**κατά που** (φρ. επέχ. θέση επίρρ.): όπως, καθ' όμοιο τρόπο, σύμφωνα.

«κατά που σου λέω να πράξεις»  
«κατά που πάει η δουλειά, δε θα ξετελέψει»

**κατάβαρη** (η) (ουσ.): αυτή που βρίσκεται σε προχωρημένη εγκυμοσύνη.  
«κατάβαρη είναι πάλι η τάδε, δυο φαίνεται πως θα κάμει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + βάρος.

**καταβολεύγω** (ρήμ.): σκαλίζω το χώμα, στυλώνοντας τα φυτά, ώστε να διευκολύνω την ανάπτυξή τους / βάζω καταβολάδες (= σκεπάζω πλήρως με χώμα βλαστούς ορισμένων δέντρων ή φυτών (π.χ. αμπελιών) χωρίς να τους αποκόψω από το μητρικό δένδρο ή φυτό, οι οποίοι βγάζουν ρίζες και εξελίσσονται σε νέα δενδρύλια ή φυτά).

«Καταβολεύγω τσι μηλιές που κάνουνε τα μήλα / να σου τα φέρνω αγάπη μου, μόνο γλυκά μου μίλα;» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + βολεύγω (εκ του βολή < βάλλω (με την έννοια του βάζω κάτω στο χώμα)).

**κατάδικα** (το) (επίθ.): φταιξίμο, υπαιτιότητα, ευθύνες.

«όλα τα κατάδικα τα ρίχνουνε σ' αυτόν»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + δίκη.

**κατακαλόκαιρο\*** (το) (ουσ.): μεσοκαλόκαιρο.

«κατακαλόκαιρο 'ναι και δυνατές κάψες δεν ήκαμε ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + καλοκαίρι.

**κατακειτάμενος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. ενεστ. ως επίθ.): ξαπλωμένος λόγω βαριάς ασθένειας, ανήμπορος να σηκωθεί.  
«βαρά τον ήπιασε το γαζέπι κι είναι κατακειτάμενος»

**Ετυμ.** Από το: κατάκειμαι (σύνθετο εκ των κατά + κείμαι > μεταγ. κείτομαι).

**κατακεφαλιάζω** (ρήμ.): χτυπώ κάποιο στο κεφάλι.

«ετσακωστήκανε για τσι περιουσίες και εκατακεφάλιασε τον αδερφό ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + κεφαλιάζω (εκ του: κεφαλή).

**κατακλείδι\*** (το) (ουσ.): τέλος, τελείωμα / τελευταία σφήνα μιας πετρόκτιστης καμάρας / μεταφορικά: επίλογος, κατακλείδα.

«βάνω το κατακλείδι»

«εφτάζαμε στο κατακλείδι»

«εν κατακλείδι»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: κατακλείς (= το τμήμα του κλειδιού με το οποίο ασφαλίζεται το κλείσιμο μιας πόρτας).

**κατακοντίς** (επίρρ. χρον.): χρονικά πλησίον.

«κατακοντίς τη Λαμπρή θα κατεβούμε στη Χώρα και θα 'ρθούμε να σας σε δούμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + κοντά.

**κατακουρκουνώ** (ρήμ.): χτυπώ δυνατά κάτι, προκαλώντας θόρυβο.

«ίντα κατακουρκουνάς ατά ολημέρα και επόνεσες τη-γ-κεφαλή μου από τσι χτύπους σου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + κουρκουνώ (= κτυπώ, εκ του κρούω + κουνώ)).

**κατακούτελα** (επίρρ.): στη μέση του μετώπου.

«κατακούτελα την ήφασ και δεν εσφάραζε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + κούτελο.

**κατάλυμα\*** (το) (ουσ.): δεν σημαίνει ενδιαίτημα αλλά ερειπωμένο σπίτι.

«ατέ στο κατάλυμα ρίξε τα φινόκαλα»

**Ετυμ.** Από το: καταλύω.

**καταλυμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει καταλυθεί, φθαρμένος.

«καταλυμένα 'ναι τα παπούτσα σου, μόνο πέταξέ τα πέρα και να 'γοράσεις άλλα»

**Ετυμ.** Από το: καταλύομαι.

**καταλυτής (ο)** (ουσ.): αυτός που καταστρέφει κάτι, αναλώνει γρήγορα κάτι. Χρησιμοποιείται, συνήθως, ως δεύτερο συνθετικό λέξεων που υποδηλώνουν ανάλωση είδη (π.χ. πετσοκαταλυτής, ρουχοκαταλυτής κτλ.)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + λύω (λυ + -τής).

**καταλυώ** (ρήμ.): φθείρω λόγω χρήσης / τελειώνω, εξαντλώ / παραβιάζω τη νηστεία.

«Εκαταλύθηκα να σε ζητώ στη γη να σε γυρεύω / κι όντα σε βρήκα κοπελιά ήνιωσα πως θεργιεύω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καταλύω (κατά + λύω = χαλώ, καταστρέφω).

**καταμισερωμένος, -η, -ο** (μετ. παθ. παρ. ως επίθ.): ανάπηρος, ανήμπορος μετά από χτύπημα ή πέσιμο.

«εγκρέμισέ τονε το μουλάρι και τον ήφηκε καταμισερωμένο»

**Ετυμ.** Από το: καταμισερώνω (βλ. λέξη).

**καταμισερώνω, -ομαι** (ρήμ.): αφήνω κάποιο ανάπηρο / παθητ.: γίνομαι ανάπηρος.

«ήπεσε από την ελιά, όντε-ν-εράβδισε κι εκαταμισερώθηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + μισερός (εκ του μισός).

**καταμουρά (η)** (ουσ.): πτώση με το πρόσωπο προς τα κάτω / κατά πρόσωπο προσβολή.

«εσκόνταψε εκείά που επροπάθιενε κι ήδωκε μια καταμουρά και εσβολώθηκε»  
«καταμουρά του 'πέταξε τη μπηχτή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + μούρη (= πρόσωπο).

**καταμουργιάζω** (ρήμ.): πέφτω με το πρόσωπο προς τα κάτω / προσβάλλω βαριά κάποιον, κατά πρόσωπο.

«δε-γ-κατέχω πού ήχασκε κι εκαταμουργιάστηκε στο ερτακάθαρο ετσά που επροπάθιενε»

**Ετυμ.** Από το: καταμουρά (βλ. λέξη) / θέμα: καταμουρ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω και με την ανάπτυξη του μεσοφωνικού -γ-.

**κατάξυλα (τα)** (ουσ.): η ευθύνη, το φταίξιμο, υπαιτιότητα για κάτι.

«όλα τα κατάξυλα εμένα τα ρίχνει, ετουλόγου τσης πράμα δε-γ-κάνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + ξύλα.

**καταζώνω** (ρήμ.): βασανίζω.

«όσα εμαρτύρησα εξαιτίας του να του καταζώσει ο Θεός»

«εκατάζωσέ μου όσα δε βάνει ο νους σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + αξιώνω > αξώνω (διαφορετικό από το καταξιώνω).

**καταπλάκωση (η)** (ουσ.): στεναχώρια, άγχος.

«καταπλάκωση νιώθω»

**Ετυμ.** Από το: καταπλακώνω.

**καταπότης (ο)** (ουσ.): κεντρικό αυλάκι, μέσω του οποίου διοχετεύεται το νερό σε άλλα αυλάκια ή σε δένδρα ή σε φυτά.  
«καθάρισε το-γ-καταπότη απού τα χόρτα να τρέχει το νερό, να μη στερνιάζει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + πίνω > πότης (αρχαιοελλ. καταπότιον).

**καταπροσωπίδι** (το) (ουσ.): μεμβράνη που περιβάλλει το πρόσωπο του νεογνού, η αδέξια αφαίρεση της οποίας μπορεί να προκαλέσει, σύμφωνα με λαϊκή δοξασία, αλληθωρισμό.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + πρόσωπο (προσωπίδιον > προσωπίδι).

**καταργίτης** (ο) (ουσ.): πειρασμός, πειρακτήρι.

«φύγε ετσέ πέρα, μωρέ καταργίτη, να μ' αφήσεις να κάνω τη δουλειά μου»

**Ετυμ.** Από το: καταργιέμαι (εκ του καταρώμαι).

**κατασκεπάζομαι** (ρήμ.): αισθάνομαι δύσπνοια, έχω τάση για λιποθυμία.

«άνοιξε μνιαολιά το παραθύρι να μπει αέρας, γιατί κατασκεπάζομαι ετσά που 'ναι κλειστό το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + σκεπή > σκεπάζω, -ομαι.

**κατασκέπαση** (η) (ουσ.): δύσπνοια, τάση για λιποθυμία λόγω δυσκολίας της αναπνοής.

«κατασκέπαση με πιάνει, όντα μπω σ' αυτηνιά τη στενοκοπιά»

«κατασκέπαση μου 'ρθε στην εκκλησιά από το μερτζουβί»

**Ετυμ.** Από το: κατασκεπάζομαι (βλ. λέξη).

**κατασταλάσσω** (ρήμ.): κατακάθομαι / μεταφορικά: καταλήγω σε μια απόφαση.

«θελό 'ναι το κρασί στο βαρέλι, μα δα που δα κατασταλάζει, δα καθαρίσει»

«πού εκαταστάλαζες εδά με την υπόθεση από μου 'λεγες οψές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + σταλάσσω (αρχαιοελληνικό) > νεοελληνικό: σταλάζω.

**κατάστημα** (το) (ουσ.): η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ένα άτομο / επίτευγμα / κατάντημα.

«ίντα κατάστημα 'ναι δα τούτονά;»

«είδα 'γω τα καταστήματά ντου»

**Ετυμ.** Από το: καταστένω (βλ. λέξη).

**καταστεμένος, -η, -ο** (επίθ.): τακτοποιημένος / παντρεμένος, -η.

«καταστεμένα είναι όλα τα κοπέλια μου»

**Ετυμ.** Από το: καταστένομαι (βλ. λέξη).

**καταστένω, -ομαι** (ρήμ.): τακτοποιώ, αποκαθιστώ / στην παθητική φωνή σημαίνει και παντρεύομαι.

«ήπλυνα, εμαγέρεψα, εκατάστεσα το σπίτι, ένα σωρό μπασοδούλια ήκαμα σήμερα»

«να καταστέσω τη θυγατέρα μου, πριν ποθάνω, εκείνηνιά τη λαχτάρα έχω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά- (επιτατ.) + στένω / στήνω (έστεσα / έστησα (αόριστος του ιστάνω εκ του ίστημι)).

**κατατρεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κυνηγημένος, δύστυχος.

«απ' όλες τσι μπάντες είμαι κατατρεμένος»

**Ετυμ.** Από το: κατατρέχομαι (εκ των κατά + τρέχω) (κατατρεγμένος > κατατρεμένος).

**καταφρονημένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): περιφρονημένος.

«φτωχός και καταφρονημένος ήφυγε από τούτονέ το-γ-κόσμο»

**Ετυμ.** Από το: καταφρονούμαι (εκ των: κατά + φρονώ).

**καταφύγι** (το) (ουσ.): καταφύγιο.

«ήβρεχε με το τσουβάλι κι ευτυχώς ήβρηκα καταφύγι στο Φασόσπηλιο (σηλιά κοντά στο φαράγγι του Χαυγά), ειδάλλως ήθελα γενώ βουρίδι»

**Ετυμ.** Από το: καταφύγιο (εκ του: κατα- φεύγω, κατά + φεύγω, αόριστος: έφυγα).

**καταχειμόνο\*** (το) (ουσ.): στη μέση του χειμώνα.

«στο καταχειμόνο εθίσανε οι αμυγδαλιές και δα τσι κάψει σάικα το κρίαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + χειμώνας.

**καταχερίζω\*** (ρήμ.): χτυπώ με τα χέρια.

«γερά τονε εκαταχέρισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + χέρα (αρχαιοελληνικό: χειρ, -ός) > χερίζω.

**κατάχωστα** (επίρρ.): τελείως κρυφά.

«κατάχωστα το 'κάμανε και δεν επήρε καινείς χαμπάρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + χωστός (= κρυφός) < χώννυμι > χώνω (αόριστος: έχωσα).

**καταψόφου** (επίρρ.): υπέρμετρα φορτωμένος (φορτωμένος μέχρι θανάτου).

«κατά ψόφου είχε φορτωμένο το γάιδαρο και εγανάκτησε ο κακομοίρης να 'ρθει»

**Ετυμ.** Από τα: κατά + ψόφος (= θάνατος ζώων).

**κατέ(χ)ω\*** (ρήμ.): είμαι κάτοχος κάποιου πράγματος / ξέρω, έχω γνώση.

«κατέχω το γω πως μ' αγαπάς»

«κατέω 'γω ίντα φούμαρα δα μασε βγάλει»  
«ν' αγαπάς το κοπέλι, μα να μη-ν-το κατέχει»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη, σύνθετη εκ των: κατά + έχω.

**κατεβασά** (η) (ουσ.): κατεβασιά, ίχνη από ρεύμα νερού / αιφνίδια αύξηση της ροής ποταμού / επερχόμενη μπόρα / μεταφορικά: αλλεπάλληλες ταυτόχρονες καταστάσεις.

«ήκαμε μια κατεβασά ο ποταμός και τα πήρε όλα»

«κατεβασά του 'ρθανε οι αναμπουμπούλες»

**Ετυμ.** Κατεβασιά (από το: καταβαίνω, αόριστος: κατέβην / κατέβηκα > κατεβαίνω > κατεβασιά > κατεβασά).

**κατεργωσά** (η) (ουσ.): πρόχειρη κατασκευή από ξύλα / κατασκευή, γενικώς.  
«ίντα κατεργωσές ξελαμίζεις ατά;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατά + έργο > κάτεργο > κατεργωσά.

**κατεχάρης** (ο) **κατεχαρά** και **κατεχαρού** (η) (επ. θέσ. επίθ.): γνώστης, πολύξερος, γουρλής. Στον πληθυντικό, το θηλυκό γένος σχηματίζεται σε -ουδες: κατεχαρούδες.

«κατεχάρη άντρα επήρα»

«κατεχαρού γυναίκα και νοικοκερά»

**Ετυμ.** Από το: κατέχω (με την έννοια του γνωρίζω) / θέμα: κατεχ- + παραγ. τέρμα: -άρης / -άρα / -αρού.

**κατήνα** (η) (ουσ.): σπονδυλική στήλη, ράχη.

«ζύσε με στη-γ-κατήνα, γιατί με τρώει»

«στη-γ-κατήνα ντου βάνει τσι φάρδους και τσι βγάνει με το μαδέρι στ' αυτοκίνητο»

«η κατήνα σου ζέται, ζυλιές δα φας»

(λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: catena (= αλυσίδα, λατινικά: catena-ae). Ορισμένοι συσχετίζουν τη λέξη αυτή με το αρχαιοελληνικό ρήμα: καθήκω (= κατέρχομαι).

**κατηνιάζω** (ρήμ.): κουβαλώ στην πλάτη, φορτώνομαι.

«εκατηνιάστηκα τούτονέ το μινόμι και εξεγίγηκα να το κουβαλώ τόσηνιά στράτα από του Μαλιά (τοποθεσία) ίσαμε το χωργιό»

**Ετυμ.** Από το: κατήνα (βλ. λέξη).

**κατηντίζω** και **καταντώ** (ρήμ.): καταλήγω σε δυσάρεστη κατάσταση.

«ζάνοιζε πώς κατηντίζει ο άνθρωπος»

«ε, πώς εκατάντησα, να μη μπορώ να σκωθώ εδώ από κεία που κείτομαι εγώ απού 'ριχνα τα βουνά κάτω»

**Ετυμ.** Από το: κατάντης (= κατωφερής, επικλινής).

**κάτης** (ο), **κάτα** (η) (ουσ.): γάτης, -τα. Το θηλυκό λέγεται και κατσούλα (βλ. λέξη).

«εψόφησε ο κάτης και δα μασε φάνε οι μποντικοί»

«αυτός είναι κάτα» (= ευέλικτος)

«Όντε λείπει ο γέρος κάτης, όλοι οι μποντικοί χορεύγουνε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κάτος (λατιν. catus = κάτης). Στην κοινή νεοελληνική το κ- μετατρέπεται σε γ- (γάτης, γάτα).

**κάτι τι(ς)** (αντων.): κάτι, κάτι περισσότερο.

«δώσε του κάτι τις παραπάνω να σωπάσει»

«ήφερε το κάτι τι ντου»

**Κατινιά<sup>1</sup>, Κατεργιώ και Κατίγκω**

(κυρ. όν): Κατερίνα (υποκοριστικό και χαϊδευτικό: Κατινιώ).

**κατοικιά** (το) (επίθ.): κατοικία.

«μια-γ-κατοικιά έχει στο χωργιό ντου»

1. Το όνομα Κατίνα δεν προέρχεται από το: κατήνα που σημαίνει σπονδυλική στήλη, ράχη αλλά από το Αικατερίνη και ειδικότερα από τη γαλλική του εκδοχή: Catherine (προφορά: Κατρίν.), εξ ου Κατερίνα > Κατίνα). Για το λόγο αυτό η ορθογραφία είναι διαφορετική. Από το Κατίνα, που στη λαϊκή αργκό, σημαίνει γυναίκα χαμηλού επιπέδου, προέρχεται το ρήμα ξεκατινιάζω, -ομαι, το οποίο γράφεται με -ι-. (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Από το: κατοικία < κάτοικος.

**κατουμάδα** (η) (ουσ.): στοίβα ρούχων, μπόγος ρούχων (φρεσκοπλυμένων, συνήθως, ή προς πλύσιμο).

«μια κατουμάδα ρούχα ήπλυνα στου Βρομιάρη (τοποθεσία) το πηγάιδι»

Πριν αναπτυχθεί σύστημα υδροδότησης στα χωριά του Οροπεδίου, έργο που έγινε στις αρχές του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, οι νοικοκυρές έπλυναν, πολλές φορές, τα ρούχα σε πέτρινες γούρνες που υπήρχαν δίπλα σε κοινοτικά πηγάδια ή στο Χαυγά ποταμό, όταν είχε νερό. Στο ποτάμι έπλυναν, συνήθως, κουβέρτες και άλλα βαριά υφάσματα, τα οποία για να καθαρίσουν αλλά και για να μαλακώσουν τα χτυπούσαν με ένα χοντρό βαρύ ξύλο, γνωστό ως κόπανο ή κοπάνα.

**Ετυμ.** Για την ετυμολογία της λέξης: κατουμάδα διατυπώνονται από τον Πιτυκάκη οι εξής εκδοχές: α) προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: κατωμίζω (= φέρω κάτι στους ώμους μου), β) προκύπτει από το συμφυρμό των λέξεων: «καθ' ομάδες», καθομάδες > κατουμάδες > κατουμάδα.

**κατουργιούμαι** (ρήμ.): αισθάνομαι την ανάγκη για ούρηση.

«κατουργιούμαι αποστά-ν-τη-ταχινή και δεν εμπόρεσα να κάμω την ανάγκη μου»

«Όποιος χασμουριέται γή νυστάζει γή πεινά γή κατουργιέται» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κατουρά.

**κατραμαρίζω, -ομαι** (ρήμ.): εξασθενώ, αδυνατίζω / συρρικνώνομαι / αποθαρρύνομαι.

«εκατραμαρίσέ-ν-τονε η αστένεια από 'πέρασε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από την ιταλική λέξη: catrame (= πίσσα). (Ό,τι επαλείφεται με



πίσσα συρρικνώνεται ξεραινεται, απομονώνεται).

**κατραμαρισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εξαντλημένος, εξασθενημένος, αδύναμος.

«κατραμαρισμένος είμαι από το γαζέπι από με βαστά και δεν έχω ανάφαζη να σκωθώ απάνω»

**Ετυμ.** Από το κατραμαρίζω (βλ. λέξη).

**κατρικό** (το) (ουσ.): τσίγκινο μικρό δοχείο λαδιού με χερουλί που υπήρχε μέσα σε μεγαλύτερο δοχείο, το επονομαζόμενο λαδικό.

«δεν έχει το κατρικό λάδι, μόνο πήγαινε να το γεμίσεις να λαδώσουμε τσι βρούβες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: quattro (= ένα τέταρτο της οκάς), που υποδηλώνει την ποσότητα του περιεχομένου του κατρικού σε λάδι.

**κατρουλάς** (ο), **κατρουλού** (η) (ουσ.): κατρουλάς, αυτός που βρέχεται πάνω του.

«σα-ν-το κατρουλά βρομεί και μος του σιμώσεις σου 'ρχεται η μπόχα»

**Ετυμ.** Από το: κατουρώ (με την ανάπτυξη του -ρ- μετά το -τ-) και το παραγ. τέρμα: -λάς/ή-λού.

**κατρουλήθρα** (η) (ουσ.): μέρος για ούρηση / ουρήθρα.

«κατρουλήθρα εκάμανε το γωνιό στο χάλασμα κι όποιος περνά εκείά πάει και κατουρεί»

**Ετυμ.** Από το: κατουρώ με την ανάπτυξη του -ρ-, μετά το -τ-, την τροπή του -ρ- σε -λ- και το παραγ. τέρμα: -ήθρα (κατ-ρου-λ-ήθρα).

**κατρουλιά** (η) (ουσ.) και **κατρουλιό** (το) (ουσ.) (πληθ. τα **κατρουλιά**): ού-

ρα, ούρηση / βρόμα από το κατούρημα (η συγκεκριμένη βρόμα λέγεται και **κατρουλίλα** ή **κατρουλιδίλα**).

«βάστα το κατρουλιό σου ίσαμε να ποκωλώσωμε μνιαολιά να μη μασε θωρούνε να κατουρήσεις»

«κατρουλιό μ'έπιασε και δε-μ-προκάνω να πηγαίνω προς νερού μου»

«εγέμισε το-ν-τόπο κατρουλιές»

**Ετυμ.** Από το: κατουρώ (βλ. προηγούμενα).

**κατρουλιάρης\***, **-α, -ικο**: ό,τι και το: κατρουλάς.

**Ετυμ.** Από το: κατουρώ (βλ. παραπάνω).

**κατσά-κατσά** (επίρρ. έκφρ.): κρυφά-κρυφά, χωρίς να γίνω αντιληπτός.

«κατσά-κατσά να πας, να μη σε πάρει χαμπάρι»

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο, προέρχεται από το ιταλικό cacciare (= κυνηγώ) που δεν συμφωνεί με τη σημασία της φράσης. Ο Πιτυκάκης την ετυμολογεί από το: κάτης<sup>2</sup>. Πιθανότερη εκδοχή θεωρούμε την ετυμολογία της με βάση το τουρκικό kaçak (= φυγάς, λαθραίος, αυτός που κρύβεται).

**κατσάζω** και **κατσώ** (ρήμ.): κατσιάζω. «εκάτσασε το ρίφι και δε μεγαλώνει όσο κι α'το ταΐζω»

**Ετυμ.** Από το: κάτα (γάτα > γατί) > κατί (= μικρό γατάκι) > κατσι (με τσιτα-

2. Ο Πιτυκάκης στηρίζει την ετυμολογία αυτή στο αθόρυβο περπάτημα της γάτας (κάτας στην Κρήτη), που της επιτρέπει να πλησιάζει κάπου χωρίς να γίνεται αντιληπτή. Ο ίδιος αναφέρει και το τουρκικό caçak-caçak, αλλά το αποκλείει ως ετυμολογική βάση. Επιπρόσθετα, τέτοια λέξη δεν βρήκαμε στο τουρκικό λεξικό που είχαμε υπόψη μας. Σημειώνουμε ακόμη ως εναλλακτική ετυμολογία της προέλευσής της από το βενετσιάνιο: cazza (= κυνήγι).

κισμό) + επίθημα: -ιάζω = κατσιαάζω > κατσάζω.

Το κατσα/ο/ι- ως α' συνθετικό σημαίνει, συνήθως, μικρός. Η παρατήρηση αυτή ισχύει για αρκετά από τα επόμενα λήμματα.

**κατσαμπρόκος** (ο) (ουσ.): μικρό σουβλί / μικρό καρφί / μεταφορικά: μικροκαμωμένος.

«*δυο τρεις κατσαμπρόκους είχενε ο σαγκάρης*»

«*εκειόνοςές ο κατσαμπρόκος είναι πονηρός*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσα- (= μικρός) + μπρόκα (= καρφί), ιταλικά: brocca.

**κάτσασμα** (το) (ουσ.): κάτσιασμα.

«*το κάτσασμα τού 'πόμεινε απού την αστένεια απού επέρασε μικιός*»

**Ετυμ.** Από το: κατσάζω (βλ. λέξη).

**κατσασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κατσιασμένος.

«*κατσασμένο 'ναι το κοπέλι, γιατί δε-ν-το ταΐζετε, όπως πρέπει*»

**Ετυμ.** Από το: κατσάζω (βλ. λέξη).

**κατσίβερη** (η) (ουσ.): ιλαρά, λοιμώδης νόσος.

«*ήβγαλε τη-γ-κατσίβερη κι εγέμισε το σώμα ντου κοκκινίλες*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kazimik (ή katsimığa), που σημαίνει ιλαρά.

**κατσίγαρος** (ο) (ουσ.): απόνερα του ελαιοτριβείου σκούρου χρώματος, τα οποία μυρίζουν άσχημα και θεωρούνται επιβλαβή για το περιβάλλον / κατακάθι λαδιού.

«*βρομεί ο τόπος από τσι κατσίγαρους του εργοστασίου απ'αλέθει τσ'ελιές*»

«*κατσίγαρος είναι το λάδι απού 'πόμεινε στο πιθάρι και δε-ν-τρώεται*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το ρήμα: καθίζω και το ουσιαστικό: γάρος (= είδος σάλτσας από ψαρικά στο Βυζάντιο, που έμοιαζε με μαύρο ζουμί) > καθίγαρος > κατσίγαρος (τσιτακισμός).

**κατσικάνταρα** (τα) (ουσ.): τα διάφορα σκεύη / ποικίλα μικροπράγματα.

«*εγέμισε το σπίτι κατσικάνταρα*»

«*εδιαρμίστηκα το σπίτι, ετακτοποίησα όλα τα κατσικάνταρα κι εκάτσα δα να ξεκουραστώ*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσι- (= μικρός) + καντάρι (= ζυγαριά, κατ' επέκταση, τα σιδηρά αντικείμενα, τα σκεύη) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**κατσικανταρεύγω** (ρήμ.): ανακατεύω μικροπράγματα.

«*ίντα κατσικανταρεύγεις ολημέρα και δεν ησυχάζεις μνιαολιά;*»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: κατσικάνταρα (βλ. παραπάνω).

**κατσιμπούρδακας** (ο) (ουσ.): βλ. ατσιμπούρδακας.

**κατσιποδιώ** (ρήμ.): κατσιποδιάζω, δεν προκόπτω, αποτυγχάνω.

«*δε-γ-κατέχω πώς επήε η χρονιά οφέτος, ό,τι ήκαμα εκατσιπόδιασε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσι- (= μικρός) + πόδια. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το: κακο + ποδιά. Το -κ- γίνεται -τσ- (τσιτακισμός).

**κατσιφάρα** (1<sup>η</sup> ετυμ. εκδ.) και **κατσηφάρα** (2<sup>η</sup> ετυμ. εκδ.) (η) (ουσ.): καταχνιά, ομίχλη / μεταφορικά: θλίψη, μελαγχολία.

«κατσιφάρα έχει ρίζι ατά στην Άμπελο και δε δα μπορείτε να περάσετε με τ'αμάζι»

**Ετυμ.** Πιθανές ετυμολογικές εκδοχές: 1) σύνθετο από τη ρίζα του ρήματος καθίζω (βλ. κατσιγάρος = κατακάθι λαδιού) + αφούρα (βλ. λέξη). 2) από το αρχαιοελληνικό: κατηφής = σκυθρωπός, με την τροπή του -τ- σε -τς- (τσιτακισμός) + καταληκτικό επίθημα: -άρα.

**κατσομπρυλίδες (οι)** (ουσ.): κόκκινα σημάδια που σχηματίζονται στα πόδια από την πολύωρη έκθεσή τους σε δυνατή φωτιά.

«εγεμίσανε τα πόδια σου κατσομπρυλίδες ετσά που τα 'χεις ολημερνίς τσιτωμένα στη-μ-παρασθιά κοντά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσο- (= μικρές) + πυρ (εξ ου, πιθανόν, πυρίδες και με παράφραση: μπρυλίδες). (ετυμολογία και ορθογραφία με επιφύλαξη).

**κατσοπρίνι (το)** (ουσ.): θαμνοειδές πουρνάρι με σγουρά φύλλα, κατάλληλο για το πυράκτωμα του ξυλόφουρνου. Το επιστημονικό του όνομα είναι: “quercus coccifera”.

«εφράζανε τη στράτα τα κατσοπρίνια στο Ρίζωμα (τοποθεσία) και δε μπορεί 'α περάσει κιανείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσο- (= μικρός) + πρίνος (= πουρνάρι).

**κατσουκανιά (η)** (ουσ.): μικροπαράπτωμα, μικροαταξία, (-νιές): μικρές ανέντιμες πράξεις.

«μη-γ-κάνεις κατσουκανιές, γιατί δα τσι φας»

«θαρρείς πως δα με γελάσεις εμένα με τσι κατσουκανιές απόύ κάνεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσο- (= μικρός) + κάνω. Ο Ξανθινάκης, ο οποίος γράφει

τη λέξη αυτή με δυο -ν-, ετυμολογεί το β' συνθετικό της από το καννί (καλάμι / πόδι).

**κατσούλα\*** (η) (ουσ.): γάτα / μεταφορικά: επιθετική γυναίκα / είδος άκανθας. «τρία κατσουλάκια ήκαμε η κατσούλα μας» «σα-ν-τη-γ-κατσούλα χύνεται, όντα-ν-τη πιάσουνε τα διαόλιά της»

«μια κατσούλα μου κάτσε στο-μ-πόδα»

**Ετυμ.** Από το: κάτα (= γάτα, ιταλικό: gata) > κατσούλα (τσιτακισμός).

**κατσούλι και κατσουλάκι (το)** (ουσ.): γατάκι.

«τρία κατσούλια ήκαμε η κάτα»

«δώσε μνιαολιά γάλα στο κατσουλάκι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικά του: κατσούλα (βλ. λέξη) / θέμα: κατσουλ- + παραγ. τέρματα: -ι/-άκι.

**κατσούλια (τα)** (ουσ./επ. θέσ. επιρρ.): τρόπος μετακίνησης των μικρών παιδιών, προχωρούν με τα τέσσερα / αγκαθωτοί καρποί ομώνυμου έρποντος χόρτου.

«κατσούλια πάει»

«ετά που πας έχει κατσούλια, μόνο ζάνοιγε μη σου καρφώσει κιανένα»

**Ετυμ.** Από το: κατσούλι (βλ. προηγούμενη λέξη).

**κατσούνα (η)** (ουσ.): ξύλινη ράβδος με γυριστό άκρο. Συνήθως, τη χρησιμοποιούν οι βοσκοί είτε για να στηρίζονται, περπατώντας σε δύσβατα μέρη των βουνών είτε για να τραβούν κοντά τους κλαδιά δένδρων ή άλλα απομακρυσμένα αντικείμενα είτε για να πιάνουν από το λαιμό ή από τα τα πόδια μικρά κατσίκια ή πρόβατα.

«πιάσε με τη-γ-κατσούνα και σύρε κάτω

*το ψηλό κλαδί τσ'απιδιάς να κόψομε τ'απίδια από 'χει, γιατί δε-ν-τα φτάνω»*  
*«κατσούνα που σου χρειάζεται»* (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *ganzo* (= άγκυτρο).

**κάτσουνας** (ο) (ουσ.): μακριά ξύλινη ράβδος με σιδερένιο άκρο σε σχήμα ορθής γωνίας, την οποία χρησιμοποιούσαν οι γεωργοί για διάφορους σκοπούς (π.χ. για να τραβούν σχοινιά, για να χαμηλώνουν ψηλούς κλάδους δέντρων κατά τη συγκομιδή των καρπών, για να σύρουν γραμμές στα καλλιεργούμενα χωράφια, για να καμακώνουν ζώα κ.ά.π. Στο άλλο άκρο του ο κάτσουνας έφερε σιδερένια ακίδα (νυματερό), με το οποίο ο ζευγάς τσιμπούσε τα ζώα και τα ανάγκαζε να προχωρούν κατά το όργωμα.

*«σύρε με το-γ-κάτσουνα το σκοινί»*

**Ετυμ.** Βλ. κατσούνα.

**κατσούνι και κατσουνάκι** (το) (ουσ.): μικρή κατσούνα, εργαλείο με μορφή άγκιστρου / άγκιστρο / κυρτωμένο στο άκρο σίδηρο ή σύρμα.

*«σέλωσε το σίντερο στην άκρα, να του κάμεις ένα κατσούνι να βγάλεις από το πηγάδι το-γ-κουβά από σου 'πεσε»*

**Ετυμ.** Υποκοριστικά του: κάτσουνας (βλ. λέξη).

**κατσουριάζω** (ρήμ.): καμπουριάζω / κυρτώνω / τραβάω κάτι με τον κάτσουνα.  
*«εσοκατσούνιασε, οπουνιά δ'αγγίξει η μούρη της στο χώμα»*

*«καρύδια έχει εκείονε το κλαδί, μόνο κατσούνισέ το με το-γ-κάτσουνα να τα κόψομε ή παίξε τως με τη-μ-πέτρα να τα ρίξεις κάτω»*

**Ετυμ.** Από το: κατσούνι (βλ. λέξη).

**κατσουνώνω** (ρήμ.): δημιουργώ στην άκρη σίδηρου ή ξύλου κύρτωμα. Συχνά, κατά την κατασκευή των ταρατσών άφηναν να προεξέχουν ορισμένα σίδερα, τα οποία κατσούνωναν κατόπιν και τα χρησιμοποιούσαν ως κρεμάστρες αντικειμένων (π.χ. καλαθιών ή σανιδιών πάνω στα οποία τοποθετούσαν τυριά, ή πλεκτών από κρεμμύδια ή από σκόρδα ή αμπελονιών από φασόλια ή πιπεριές κτλ.).

*«κατσούνωσε ένα χοντρό τέλι να κρεμάσεις το καλάθι με τα τυριά στα δοκάρια να μη-ν-τα φτάνουνε τα έχνη»*

**Ετυμ.** Από το: κατσούνι (βλ. λέξη).

**κατσουνωτός, -ή, -ό** (επίθ.): κυρτωμένος στην άκρη.

*«πιάσε ένα κατσουνωτό ξύλο»*

*«σάσε μου μια-γ-κατσουνωτή βέργα»*

**Ετυμ.** Από το: κατσουνώνω (βλ. λέξη).

**κατσουριδιαστός, -ή, -ό** (επίθ.): στρουφικτός, αυτός που έχει τη μορφή σγουρών μαλλιών.

*«κατσουριδιαστά μαλλιά έχει»*

**Ετυμ.** Από το: κατσουριδιά ή κατσουριδιάζω (εκ του κατσαρός από τη ρίζα: κατσι- βλ. παραπάνω).

**κατσουριδιά** (ρήμ.): στρουφίζω κάτι, συρρικνώνω / κάνω τα μαλλιά μου κατσουριδιαστά, κατσαρά.

*«εκατσουριδιάσανε τα φύλλα τω-μ-πατατώ από το-μ-περονόσπορο από τσι 'πιασε»*

**Ετυμ.** Από τα: κατσαρός (εκ του κατί > κατσο- + αρός) / θέμα: κατσαρ- + παρ. τέρμα: -ιδιά > κατσαριδιά > κατσουριδιά.

**κατσοχοιράκι** (το) (ουσ.): τυρί μικρού μεγέθους οικιακής παραγωγής, τυροζούλι.  
*«ένα κατσοχοιράκι μου 'φερε για τα χω-*

ράφια στα Λιανά (τοποθεσία), όπου βόσκει τα πρόβατά ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κατσο- (εκ του κατί > κασί) + χοίρος (υποκοριστικό: κοτσοχοιράκι = κάτι που έχει το σχήμα μικρού κατσόχοιρου, βλ. λέξη).

**κατσόχοιρος και σκαντζόχοιρος\*** (ο) (ουσ.): ακανθόχοιρος.

«λένε πως αλλού τσι τρώνε τσι κατσόχοιρους»

«ωσά-ν-του κατσόχοιρου στέκουνε ορθά τα μαλλιά σου»

**Ετυμ.** Από το: ακανθόχοιρος > κανθόχοιρος και με τσιτακισμό -νθ > -τθ > -τσ.

**κατώγι\*** (το) (ουσ.) (πληθ. κατώγια): κατώ.

«Με τα λόγια κτίζω ανώγια και κατώγια.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάτω + γαία > κατώγειον > κατώγι.

**κατωμάσελο** (το) (ουσ.): η κάτω σιαγόνα.

«εστράβωσε το κατωμάσελό ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κάτω + μασέλα (= σιαγόνα).

**κατώφιλο** (το) (ουσ.): κατώφλι, δοκός ξύλινος ή λίθινος που συνδέει το κάτω μέρος των παραστάδων της πόρτας εισόδου.

«ίσαμε το κατώφιλο ήρθε, μα δεν εμπήκενε μέσα»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το κατώφλι, το οποίο είναι σύνθετο από τα: κάτω + φλιά (αρχαιοελληνική λέξη που σημαίνει παραστάδα πόρτας), κατωφλιά > κατώφλι > κατώφιλο, με μετάθεση του -ι-.

**καυκάλα** (η) (ουσ.): το πάνω μέρος του χεριού ή του ποδιού. Ενίοτε σημαίνει

και κεφάλι ή κοίλο, γενικά, αντικείμενο. «η καυκάλα σου είναι σα-ν-του γαιδάρου»

«την ήπαιζα στη-γ-καυκάλα του ποδιού»

**Ετυμ.** Παραλλαγή του νεοελληνικού: καύκαλο (εκ του αρχαιοελληνικού καύκος, μεσαιωνικό: καύκα ή καύκη = είδος ποτηριού). Πρβλ. τη φράση: «Πάλι τον καύκον έπιες, πάλιν τον νουν απόλεσας», την οποία έλεγαν στον Ιππόδρομο οι Πράσινοι κατά του Βυζαντινού Αυτοκράτορα Φωκά.

**καυκαλίδα\*** και **καυκαλήθρα** (η)

(ουσ.): είδος φαγώσιμου χόρτου.

«καυκαλίδες εμάζωξα από τσι Κατρουλάδες (τοποθεσία) μόνο καθάρισέ τσις και πλύνε τσις να τσι βράσομε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνικό: καυκαλίσ (= άγριο βότανο όμοιο με το σέλινο).

**καύκαλο\*** (το) (ουσ.): εκτός από κρανίο ή κέλυφος των οστρακόδερμων, σημασίες τις οποίες έχει η λέξη αυτή και στα νέα ελληνικά, στο υπό εξέταση ιδίωμα σημαίνει ότι και η καυκάλα (βλ. λέξη). Επιπρόσθετα, υποδηλώνει το κομμάτι (ημμόριο) μιας οριζόντια τεμαχισμένης κουλούρας ψωμιού. Στην τελευταία περίπτωση, το επάνω τμήμα λέγεται *πανωκαύκαλο* και το κάτω *κατωκαύκαλο*.

«Να 'χα 'να πανωκαύκαλο βρεμένο με το λάδι, / μ'ελιές, αλάτσι και κρασί να δεις χάρές το βράδυ» (Αναστασάκης, 1996: 86)

**Ετυμ.** Βλ. καυκάλα.

**καυκάρα** (η) (ουσ.): κεφάλι, συνήθως το αγύριστο κεφάλι.

«ετσά το 'κοψε η καυκάρα ντου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καύκος (βλ. καυκάλα).

**καυκαράς** (ο) (ουσ.): ξεροκέφαλος.

«καυκαράς είναι και κάνει ό,τι του διόξει, ε μπα του λέω 'γω άλλα πράγματα»

**Ετυμ.** Από το: καυκάρα (βλ. λέξη).

**καύκημα** (το) (ουσ.): καύχημα.

«σε καύκημά ντου το 'χει δα πως επλουσοπαντρεύτηκε»

**Ετυμ.** Από το: καυκούμαι εκ του καυχώμαι (βλ. τη λέξη καυκούμαι).

**καυκησάρης\*** (ο), **καυκησαρά** (η): αυτός που αυτοπροβάλλεται, διογκώνοντας τα πράγματα, αυτός που αυτοεπαινεείται υπερβολικά.

«κειονά το-γ-καυκησάρη ακούς, όλα ό,τι λέει είναι ψόματα»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: καυχησάρης < καυκησά / θέμα: καυκησ- + παραγ. τέρμα: -αρης / -αρά.

**καυκί\*** (το) (ουσ.): κεφάλι / αβαθές δοχείο μετάγγισης υγρών με μεγάλο στόμιο / κέλφος της χελώνας / όστρακο.

«διάλε το καυκί σου, ανεραδιάρη»

«το καυκί του χοχλιού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καυκίον (= είδος ποτηρίου, κοίλο δοχείο, υποκοριστικό του: καύκος).

**καυκιά και καυκησά** (η) (ουσ.): καύχημα.

«όλο καυκίες λέει, μόνο να μη-ν-τ'αφρουκάσαι»

«όλα καυκιά είναι, ψόματα λέει»

**Ετυμ.** Από το: καυκούμαι ή καυκιούμαι.

**καυκίζομαι και καυκούμαι και καυκιούμαι** (ρήμ.): καυχιέμαι, κομπάζω / υπερηφανεύομαι υπερβολικά.

«καυκιέται πως έχει παράδες»

«καυκάται πως έχει τσι καλύτερες πατάτες στο-γ-κάμπο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καυχώμαι (εκ του: καύχος = κομπασμός).

**καφαλτί** (το) (ουσ.): κολατσιό, πρόγευμα.

«ετσά κατά το καφαλτί εκόπιασε μνια-γ-κοπανιά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kahvaltı (= πρόγευμα).

**καφαλτίζω** (ρήμ.): κολατσιίζω.

«ελάτε να καφαλτίσομε κι ώρα 'ναι μπλιο»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**καφάς** (ο) (ουσ.): τράχηλος, σβέρκος.

«ο καφάς μου πονεί»

«πλύνε το-γ-καφά σου να μη λερώσεις το ποκάμισό σου εκείά π'αγγίξει»

«εκάτσενε στο-γ-καφά μου» (λαϊκή φράση) (= μου είναι βάρος)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kafa = κεφαλή. Η συσχέτιση με το αρχαιοελληνικό: κάφος ή κάπος (= πνεύμα) δεν φαίνεται πιθανή, λόγω της διαφορετικής σημασίας των όρων.

**καψάλι** (το) (ουσ.): μέρος που έχει καεί / τ' αποκαϊδι.

«μόνο τα καψάλια επομείνανε κι 'ναι μνια μαυρική ο τόπος»

**Ετυμ.** Από το: κάψα (εκ του ρήματος καίω, αόριστος: έκαψα) / θέμα: κάψ- + το παραγ. τέρμα: -άλι.

**καψαλιά** (η) (ουσ.): ό,τι και το καψάλι / μυρωδιά από καμένα χόρτα ή άλλα είδη.

«ίσαμε 'παέ απάνω ακούεται η καψαλιά ντως»

**Ετυμ.** Από το: κάψα (εκ του καίω, αόριστος: έκαψα) / θέμα: καψ- + το παραγ. τέρμα: -αλιά.

**καψαλιάζω** (ρήμ.): καψαλίζω / καίω χόρτα ή λιόκλαδα.

«ήσασα την όρνιθα, μα βάλε τη στη φωτιά να τη-γ-καψαλιάσεις μνιαολιά να φύγουνε οι τρίχες απού επομείνανε»  
«στα χωράφια επιτρέπεται να καψαλιάζουμε μέχρι τσι 15 τ'Απρίλη»

**Ετυμ.** Από το: καψάλι (βλ. λέξη).

**καψαλιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): καψιλισμένος.

«Καψαλιασμένα θωρώ τα ματόκλαδά σου. Πού τα καψάλιασες;»

**Ετυμ.** Από το: καψαλιάζομαι.

**καψιλήθρα** (η) (ουσ.): σπίθα / αναμμένο υπόλειμμα φιτιλιού (καντηλιού ή λύχγου).

«ζάνοιγε να μη-μ-πεταχτεί κιαμνιά καψιλήθρα στα ρούχα σου, γιατί δα κάμουνε τρύπα εκείά που δα πάει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: καυσάλις + παραγ. επίθημα: -ήθρα.

**καψιλίδα** (η) (ουσ.): ό,τι και η καψιλήθρα.

**καψιλιδιάζω** (ρήμ.): εκπέμπω καψιλίδες.

«καψιλιδιάζουμε τα ζύλα απού 'βαλες στη φωτιά»

**Ετυμ.** Από το: καψιλίδα / θέμα: καψιλιδ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**καψουρεύγομαι** (ρήμ.): ορέγομαι κάτι, γλυκοκοιτάζω / καίγομαι από τον πόθο.

«μωρέ φαίνεται πως τη-γ-καψουρεύεται κι αυτός κι όλο γλακά από πίσω τσης»

**Ετυμ.** Από το: καψούρης (βλ. λέξη).

**καψούρης\*** (ο), **καψούρα** (η): αυτός που επιθυμεί πολύ κάτι, αυτός που έχει

λαχτάρα για κάτι, για κάποιον ή κάποια / ρέκτης.

«καψούρης είναι»

**Ετυμ.** Από το: κάψα (= ζέστη / μεταφορικά: έντονος πόθος) + παραγ. τέρμα: -ούρης / -ούρα (καψ-ούρης-ούρα).

**καψωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ζεσταθεί από την υψηλή θερμοκρασία του περιβάλλοντος.

«δρωμένος και καψωμένος ήτανε και δεν εσταμάτανε να ξεκουραστεί μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: καψώνομαι (βλ. παρακάτω).

**καψώνομαι** (ρήμ.): ζεσταίνομαι πολύ από τη θερμοκρασία του περιβάλλοντος, από τον δυνατό ήλιο.

«εκαψώθηκα κι ήβγαλα τη-γ-καζάκα απού εφόρουνα»

**Ετυμ.** Από το: κάψα (εκ του καίω).

**κάωμα** (το) (ουσ.): κάτι που έχει γίνει / πράξη / ωρίμαση φρούτων.

«τα καώματά τσης δε λέγονται ίσαμε που επέτυχε εκείονά απού ήθελε»

«το κάωμα τω σταφυλιώ κειούνουνά του σογιού αργεί»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάμνω > κάμω > κάμωμα > κάωμα, με την αποβολή του -μ.

**καωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βλ. καμωμένος.

**κεδιά** (η) (ουσ.): βελονιά / σιωπή, μουγκαμάρα.

«παίξε μια κεδιά εκείε στο παντελόني μου απού 'σκίστηκε»

«κάτσε εκείε στο γωνιό και μη βγάλεις κεδιά»

«ε, που να σε κόψει κεδιά» (κατάρα).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κεντέω -ώ (προφ. κεδό) (= νύσσω).

**κειό(νο)σές και κειό(νο)σάς, κεί(νη)νιέ, κειό(νο)νά** (αντων.):

εκείνος, αυτός.

«κείνηνιέ τα φταίει όλα»

«ποιος ήτανε κειόνοσάς αφού σου 'μίλι-ενε»

**Ετυμ.** Αποτελεί μια ακόμη εναλλακτική μορφή της δεικτικής αντωνυμίας εκείνος, -η, -ο (βλ. αντωνυμίες και προηγούμενα σχετικά λήμματα), η οποία σχηματίστηκε με την αποβολή του αρχικού ε- και την προσθήκη των επεκτάσεων: -σες, -σας, -νιε, -να. Ενίοτε, αποκóπτονται τα: -νο ή -νη. Με βάση την αρχή της ευφωνίας, γίνεται, κατά περίπτωση, χρήση των εναλλακτικών τύπων της εν λόγω αντωνυμίας, όπως προκύπτει από τα φραστικά παραδείγματα του παρόντος λεξικού.

**κείτομαι\*** (ρήμ.): είμαι ξαπλωμένος, έχω πλαγιάσει, αναπαύομαι. Στην κοινή νεοελληνική το κείτομαι σημαίνει βρίσκομαι κάπου.

«δε μπορεί και κείτεται απόστα-ν-οψές»

«κείτεται ανάσκελα και δε-μ-πάει να δουλέψει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κείμαι.

**κελάρης\*** (ο) (ουσ.): φύλακας του χώρου της αποθήκευσης των κρασών στα μοναστήρια, το λεγόμενο κελάρι (κρασόσπιτο).

«Από 'καμενε γούμενος ήκαμε και κελάρης και εκάτεχε-ν-ο γούμενος ιντά 'κανε ο κελάρης.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: κελί (κελίον) > κελάριον > κελάρι > κελάρης (παλαιότερη γραφή: κελλίον > κελλάρι).

**κελεπούρι\*** (το) (ουσ.): απόκτημα / λέγεται ειρωνικά για ζώα ή για τη/τον σύζυγο/σύντροφο, καθώς και για άλλα πρόσωπα ή πράγματα που εμφανίζουν μειονεκτήματα.

«πού σου 'τυχε αυτονά το κελεπούρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kelepür (= λάφυρο).

**κελντανές** (ο) (ουσ.): δύο σιδερένιοι στρογγυλοί κρίκοι, συνδεδεμένοι μεταξύ τους, οι οποίοι προσαρτώνται στο περιλαίμιο ή στη μουράλια των ζώων και χρησιμεύουν για το δέσιμο του σχοινοῦ με το οποίο σύρονται ή κατευθύνονται / ήμερο πράσο (σε άλλες περιοχές αναφέρεται ως κεντανές).

«βάλε καλά το-γ-κελντανέ τσ 'αίγας να τη σύρνεις να μη-ν-τη-μ-πνίξεις»

«άμε στο-γ-κήπο να κόψεις μνιαολιά κελντανέ να τονε ψήσομε με τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: gerdan (= λαιμός, τράχηλος).

**κενάρι** (το) (ουσ.): άκρο, μικρό κενό, ρωγμή.

«κενάρι κάνει η πόρτα»

**Ετυμ.** Από το: κενός ή από το τουρκικό: kenar (= άκρη, πλευρά, περιθώριο), το οποίο είναι δάνειο από τα Ελληνικά (πρβλ. κενό).

**κενέφι** (το) (ουσ.): βρόμος, βρομάνθρωπος.

«με κακό κενέφι νταλαβερίζεσαι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kenef (= τουαλέτα).

**κεντέρι** (το) (ουσ.): βάσανο, στενοχώρια, οδύνη, κακό πράγμα, πειρακτήρι.

«κακό κεντέρι 'ναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: keder (= θλίψη, οδύνη).



**κεντημός** (ο) (ουσ.): κάψιμο, εσωτερική καούρα / στενοχώρια.

«ε, που να 'χεις κεντημό» (κατάρα)  
«ένα κεντημό έχω στο λαιμό απόστα-  
ν-οψές»

**Ετυμ.** Από το: κεντώ (= καίω). Προφέ-  
ρεται ως κεδό.

**κεντίδι\***: εκτός από ποίκιλμα, πλουμί-  
δι, σημαίνει και πειρακτήρι, βάσανο.

«ένα κεντίδι είναι τούτονέ το οζό»  
«ε, να σε κόψει το κεντίδι, γιάντα φωνιά-  
ζεις ολημέρα;»

**Ετυμ.** Από το: κεντώ (προφέρεται kento),  
με την έννοια του τσιμπώ, τρυπώ.

**κεντράδα** (η) (ουσ.): νέος βλαστός δέ-  
ντρου που προέρχεται από εμβολιασμό.

«πάντα (προφ. πάδα) τα οζά, να μη φάνε  
τσι κεντράδες»

**Ετυμ.** Από το: κέντρι (βλ. λέξη).

**κέντρι** (το) (ουσ.): κεντράδι, εμβόλιο  
δένδρου.

«εμεγάλωσε το κέντρι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κέντρον  
(υποκοριστικό: κεντρίον > κεντρί > κέ-  
ντρι με αναβίβαση του τόνου).

**κεντρίζω** (ρήμ.): μπολιάζω ένα δέντρο  
σχίζοντας τη φλούδα του κορμού του ή  
κάποιου χονδρού βλαστού του και τοπο-  
θετώντας στη σχισμή το μπόλι (κέντρι) /  
μεταφορικά: ερεθίζω, παρακινώ.

«εκέντρισα όλες τσι μηλιές του κήπου και  
τσι 'βαλα νέο σόι»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: κέντρι (= μπόλι),  
όταν έχει τη σημασία του μπολιάσματος,  
ενώ, όταν σημαίνει τρυπώ ή ερεθίζω, η  
λέξη από την οποία προέρχεται τονίζεται  
στη λήγουσα (κεντρί).

**κεντριστής** (ο) (ουσ.): αυτός που μπο-  
λιάζει δέντρα.

«καλός ήτανε ο κεντριστής αφού 'βαλες,  
όλα τα μάθια επιάσανε»

**Ετυμ.** Από το: κεντρίζω (βλ. λέξη).

**κεντώ\*** (προφ. kedo) (ρήμ.): καίομαι,  
ανάβω (διαφορετικό από το ρήμα κεντώ  
(kento = ασχολούμαι με το κέντημα). Η  
διαφορά εντοπίζεται στην προφορά του  
-ντω ως -do ή ντο.

«ε, που να κεντήσεις» (κατάρα)

Το κεντώ στην κοινή νεοελληνική απα-  
ντά μόνο με τη σημασία: τρυπώ με σου-  
βλερό όργανο, ερεθίζω, ασχολούμαι με  
το κέντημα.

**Ετυμ.** 1) κεντώ (= καίω) από το ιταλ.:  
incendiare, 2) κεντώ (= τρυπώ με βελό-  
νι) αρχαιοελληνική λέξη.

**κενώνω\*** (ρήμ.): εκτός από αδειάζω,  
σημασία που υπάρχει και στη νεοελλη-  
νική κοινή, κενώνω σημαίνει και σερβί-  
ρω το φαγητό.

«κένωσε, μπρε, το φαϊ, πριχού κρυγιάνει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κενώ (= αδειάζω). Κατ άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ιταλικό: cena (= δείπνος). Το κε-  
νώνω, όμως, δεν αναφέρεται μόνο στο  
βραδινό φαγητό.

**κεραβέλης** (ο) (ουσ.): εναλλακτική επι-  
εικέστερη λέξη για τον κερατά, μπαγάσας.

«ε, το-γ-κεραβέλη, δουλειές τσι ζετέλεψε!»

**Ετυμ.** Από το: κερατάς / κερατούλης /  
κεραβέλης (ετυμ. με επιφύλαξη).

**κεραζώζα** (η) (ουσ.): το ουράνιο τόξο.  
«τη-γ-κεραζώζα σα-ν-τη δεις τη-ν-  
ταχινή, πήγαινε στη δουλειά σου, / μα σα-  
ν-τη δεις αργατινή, έμπαινε στη φωλιά  
σου» (λαϊκή συμβουλή)

**Ετυμ.** Από το: κυράς ζώνη (ζώνη της Παναγίας) > κεράς ζώνη > κεραζώνη > κεραζώζα (αφομοίωση του ν- από το ζ- της προηγούμενης συλλαβής και αλλαγή κατάληξης).

**κεραθιά** (η) (ουσ.): κερατέα, χαρουπιά, το επιστημονικό της όνομα είναι κερωνία η κερασφόρος.

«πέντε-έξι κεραθιές μου 'πομείνανε να 'πομαζώζω τα χαρουπία»

**Ετυμ.** Από το: κερατέα > κερατιά > κεραθιά.

**κερασά** (η) (ουσ.): κερασιά.

«φορτωμένη είναι η κερασά μας κεράσα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κέρασος (= κερασιά) > κερασά (λατινικά: cerasus).

**κεραστής\*** (ο) (ουσ.): οινοχόος. Το ρόλο του κεραστή αναλάμβανε, συνήθως, ο αρχηγός του σπιτιού ή αυτός που είχε την πρωτοβουλία να συγκαλέσει την παρέα των συνδαιτυμόνων.

«τσιγκούνης είναι ο κεραστής και δε γεμίζει τα ποτήρια κρασί»

**Ετυμ.** Από το: κερνώ (εκ του αρχαιοελληνικού: κεράννυμι = αναμειγνύω).

**κερατένιος, -ια, -ιο\*** (επίθ.): εκτός από την έννοια του καμωμένου από κέρατο, που υπάρχει και στην κοινή νεοελληνική, η λέξη κερατένιος σημαίνει, μεταφορικά, αναξιόπιστος / απατημένος.

«κερατένιο είναι το μπεγλέρι απού βαστώ»

«ε, το-γ-κερατένιο, ίντα σου 'καμε»

**Ετυμ.** Από το: κέρατο (εκ του αρχαιοελληνικού: κέρας, -τος) + παραγ. τέρμα: -ένιος.

**κερατούκλης\*** (ο) (ουσ.): προσφώνηση με χαϊδευτική σημασία.

«τα κατάφερρες, κερατούκλη, και τσι ξεπέρασες όλους στο σκολειό»

**κερδαιμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κερδισμένος, αυτός που έχει ωφεληθεί.

«κερδαιμένος εβγήκε από κείνηνιά τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: κερδαίνω. Έτσι δικαιολογείται η γραφή με -αι-. Η γραφή με -ε- δεν στηρίζεται ετυμολογικά.

**κερδαίνω** (ρήμ.): κερδίζω, ωφελούμαι. «Ο φτωχός θαρρεί κερδαίνει και φυρά και δε-τ'ανιώθει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: κέρδος (κερδ- + αίνω).

**κέρδητα** (τα) (ουσ.): οφέλη, κέρδη.

«κέρδητα από τούτηνιά την υπόθεση δεν ανημένω»

**Ετυμ.** Από το: κέρδος (πληθυντικός κέρδη και κέρδητα).

**κερεβίζι** (το) (ουσ.): σέλινο.

«να βάνεις και κερεβίζι στο φαΐ απού κάνει καλό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kereviz (= σέλινο).

**κερεστελίδικος, -η, -ο** (επίθ.): ξύλινος / επί παραγγελία.

«κερεστελίδικα μου φαίνονται τα παπούτσα απού φορείς»

**Ετυμ.** Από το: κερεστές (βλ. λέξη).

**κερεστές** (ο) (ουσ.): οικοδομική ξυλεία / μεταφορικά: πρώτη ύλη κατασκευής υποδημάτων, επίπλων και οικιακών συσκευών.

«να αγοράσεις καινούργιο κερεστέ να σάσεις τη σκεπή μνιασολιά, γιατί εσαπίθηκε η παλιά και δα πάει κάτω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kereste (= ξυλεία).

**κερεστετζής** (ο) (ουσ.): ξυλέμπορος.  
«το-γ-κερεστετζή κάνει στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: keresteci (= ξυλέμπορος).

**κερκέλι\*** (το) (ουσ.): στρογγυλός κρίκος / στρογγυλό χερούλι της πόρτας.

«σύρε τη-μ-πόρτα απού το κερκέλι»

«κρέμασε το καλάθι στο κερκέλι»

«δέσε την αίγα στο κερκέλι»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: circellus (= κύκλος). Κατ' άλλη άποψη, από το αρχαιοελληνικό: κρίκος, εξ ου το μεσαιωνικό: κρίκελ(λ)ος > κρικέλ(λ)ιον > κερκέλι.

**κερκίδα\*** (η) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική σημαίνει είτε βαθμιδωτό τμήμα αμφιθεάτρου είτε ένα οστό του χεριού / στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά, κερκίδα σημαίνει, επιπρόσθετα, μεταλλική περόνη που χρησίμευσε για τη στερέωση αντικειμένων (π.χ. οι κερκίδες που συγκρατούσαν τις ζεύγλες στο ζυγό κατά το όργωμα ή το αλώνισμα με βόδια).  
«φέρε τσι κερκίδες να ζευλώσομε τα βούγια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κερκίς, -ίδος (= βαθμής / οστό του χεριού / περόνη).

**κερχανατζής** (ο) (ουσ.): αυτός που συχνάζει σε πορνεία.

«με κερχανατζή ήμπλεξεξ και δα σε ξεφτιλίσει»

**Ετυμ.** Από το: κερχανές (βλ. επόμενη λέξη).

**κερχανές** (ο) (ουσ.): εργοστάσιο / κακόφημο μαγαζί, πορνείο / μεταφορικά: μηχανικό συγκρότημα που παρουσιάζει

προβλήματα (στην κοινή νεοελληνική: κερχανάς ή κερχανάς).

«ίντα κερχανέ ήνοιξεξ επαδά;»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kerhâne (= εργοστάσιο / πορνείο).

**κεσάτι\*** (το) (ουσ.): αναδουλειά / εμπορική απραξία / οικονομική ύφεση.

«μεγάλο κεσάτι μασε 'βρήκε και δε-γ-κατέχω ίντα δα 'πογενούμε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kesat (= στάση εμπορίου, νέκρα).

**κεφάλα** (η) (ουσ.): εκτός από μεγάλη κεφαλή και ανόητο κεφάλι, σημαίνει και ύψωμα, λόφος. Χρησιμοποιείται και ως όνομα τοποθεσίας.

**Ετυμ.** Από το: κεφαλή (μεγεθυντικό: κεφάλα).

**κεφαλαρά** (η) (ουσ.): κορυφή λόφου.

«ατέ στη-γ-κεφαλαρά επήα τσ'αίγες να φάνε πράμα»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του: κεφάλα (βλ. λέξη) > κεφαλάρα > κεφαλαρά με μετάθεση του τόνου.

**κεφαλαργιά** (η) (ουσ.): πονοκέφαλος.

«κεφαλαργιά με βαστά αποστά-ν-τη-ν-ταχινή, μα δε-γ-κατέχω γιάντα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κεφαλή + άλγος (= πόνος) > κεφαλαλγία > κεφαλαργιά (τροπή του λ- σε ρ-).

**κεφαλάρι** (το) (ουσ.): εξάρτημα του ανεμόμυλου που βρίσκεται στο κέντρο της φτερωτής. Φέρει υποδοχές στις οποίες προσαρμίζονται τα αντενάκια (βλ. λέξη). Αρχικά ήταν από ξύλο (μουρνιας συνήθως). Αργότερα, έγινε σιδερένιο.

«εράισε το κεφαλάρι του μύλου και δε βαστά καλά τ'αντενάκια»

**Ετυμ.** Από το: κεφαλή (υποκοριστικό: κεφαλάριον > κεφαλάρι).

**κεφαλάς** (ο) (ουσ.) **κεφαλού** (η) (ουσ.): κεφάλας, ισχυρογνώμονας, πεισματάρης, αγύριστο κεφάλι.

«κεφαλάς άνθρωπος είναι και δε-μπαίρνει από λόγια»

**Ετυμ.** Από το: κεφαλή.

**κεφαλάτορας** (ο) (ουσ.): ο επικεφαλής της κοινοπραξίας βοσκών (βλ. κοινάτο). «ο κεφαλάτορας παίρνει το πιο πολύ τυρί στη μοιρασιά που κάνει το κοινάτο τω βοσκώ»

**Ετυμ.** Από το: κεφαλή / θέμα: κεφαλ- + παραγ. τέρμα: -άτορας.

**κεφάλι\*** (το) (ουσ.): εκτός από κεφαλή, σημαίνει και ύψωμα / μεταφορικά υποδηλώνει: άτομο ή κομμάτι τυριού.

«κεφάλια κόβγει ο ποταμός» (σκεπάζει υψώματα)

«τρακόσα κεφάλια μετρά το χωργιό»

«ήφερé μου ένα κεφάλι τυρί για πακτωτικά τάξε»

**Ετυμ.** Από το: κεφαλή (υποκοριστικό κεφάλιον > κεφάλι).

**κεφαλοκόβγω** (ρήμ.): παίρνω ανόητες αποφάσεις, δεν σκέφτομαι σωστά.

«ετσά του εκεφαλόκοψε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κεφαλή + κόπτω (κόβγω).

**κεφαλοκομμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ανόητος, νοητικά διαταραγμένος.

«κεφαλοκομμένος είσαι, μωρέ, και δα πας να κάμεις έθoια πράματα»

**Ετυμ.** Από το: κεφαλοκόβγω.

**κηδευτής** (ο) (ουσ.): καλλιεργητής, φροντιστής.

«κηδευτή στη-μ-περιουσία μου τον ήβαλα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: κήδομαι (= φροντίζω).

**κηπικά** (το) (επίθ.): τα του κήπου, κηπευτικά.

«ένα σωρό κηπικά έχει βαρμένα»

**Ετυμ.** Από το: κήπος.

**κηπούλι** (το) (ουσ.): μικρός κήπος, κοντά σε κατοικημένη, συνήθως, περιοχή. «εφύτρεπα ακκινάρες στο κηπούλι κι εγενήκανε μια χαρά»

«ήσκαψα το κηπούλι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: κήπος.

**κηπουρεύω** (ρήμ.): ασχολούμαι με την κηπουρική, καλλιεργώ κηπευτικά.

«ίντα κηπουρεύγεις ολημέρα επαδά του Μπαγκάλη» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το: κηπουρός.

**κηπουρικά\*** (τα) (ουσ.): κηπευτικά. Το επίθετο: κηπουρικός, -ή, -ό απαντάται και στη νεοελληνική γλώσσα. Δεν λέγεται, όμως, συχνά στον ενικό αριθμό στο ιδίωμα του Λασιθίου. Χρησιμοποιείται, αντίθετα, ως ουσιαστικό η λέξη: κηπουρική (= καλλιέργεια κήπων).

«πολλά λογιά κηπουρικά εφύτρεπα στα Πηγαϊδάκια» (τοποθεσία)

«τέχνη θέλει και η κηπουρική»

**Ετυμ.** Από το: κηπουρός.

**κηποχώραφο** (το) (ουσ.): χωράφι που προσφέρεται για καλλιέργεια κηπευτικών.

«τα κηποχώραφά ντου ήδωκε του γιου ντου, σα-ν-επαντρεύτηκε και εκράτηξε αυτός τα ξεροχώραφα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κήπος + χωράφι.

**κιαδέ(ν)** (σύνδ.): κι αν δε(ν).

«κιαδέ-ν-το κάμει;»

«κιαδέ-γ-κρατήξει το λόγο ντου;»

**Ετυμ.** Από το: και αν δεν > κι αν δε(ν) > κιαδέ(ν) (σύμφυρση των παραπάνω λέξεων).

**κιάλε** (άκλ. επίθ.): διαφανές, καθαρό.

«εφύγανε τ' ανέφαλα και είναι δα ο ουρανός κιάλε»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: chiale (cannochiale = δίοπτρα, κυάλια).

**κιαμέ** (σύνδ.): ναι, βέβαια (με επιφύλαξη), αν μη, και όμως, όχι.

«ε, κιαμέ, δεν ήκαμε αυτός πράμα απού κειανά απού σου 'ταξε»

«ερώτ.: να πας θες στο γάμο;» απαντ.: κιαμέ»

**Ετυμ.** Από τα: κι + μεσαιωνικό αμμή (αν μη) > αμέ.

**κιαμεδά** (επίρ.): και τώρα (ερωηματικό).

«κιαμεδά ίντα δα γενεί;»»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κιαμέ + εδά (βλ. λέξεις).

**κιαμέτι** (το) (ουσ.) (προφέρεται κι-αμέ-τι): ανέστημα, προκοπή.

«δε δα κάμει κιαμέτι ετσά που λαλιέται»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kiyamet (= ανάσταση νεκρών - αραβικό: kigiamet).

**κιαμίντα** (σύνδ.): κι αν μη τι, αμ' τι.

«κιαμίντα θαρρείς πως είμαι βούι και δε-μ-παίρνω χαμπάρι;»

**Ετυμ.** Σύμφυρση των: και αν μη τι > κι αν μη τι > κιαμίντα.

**κια(ν)είς, κιαμνιά, κιανένα** (αντων.):

κανένας, καμιά, κανένα.

«κιαείς να μη-ν-το μάθει»

«κιαμνιά δε σου φταίει, αμοναχή σου το 'καμες»

«να πας χωστά-χωστά να μη σε δει κιαμνιά»

«κianένα κοπέλι δε-ν-του μοιάζει στη-μ-προκοσύνη»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: κανείς, καμιά, κανένα.

**κιαολιάς** (ποσ. επίρρ.): καθόλου.

«κιάολιας δε-ν-τον είδα»

«κιάολιας δε-ν-τονε θέλω»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, είναι σύνθετο από τα: σκias + γουλιά (έστω μια γουλιά). Μπορεί, όμως, να είναι παράφραση του: «σκias ολίγο/α».

**κιαπής** (χρον. επίρρ.): και ύστερα, μετέπειτα.

«κιαπής τ' ανεχούμισε, τ' αμόλαρε ετσά κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από τη φράση: «και αφ'ής», κατά Ανδριώτη.

**κιαπήτις ή κι απήτις ή κι απείτις**

(χρον. επίρρ.): κι έπειτα, κι από τότε που.

«κιαπήτις εσμίξαμε δεν εξαναχωρίσαμε μπλιο»

«Έλα ψυχή μου αθάνατη να σμίξεις του σωμάτου / κι έδες επερίσσεμες έμηδες του θανάτου.

Κι απήτις εχωρίσαμε και εμίσεπα από σένα, / ανάγνωροι με 'πιάσανε και 'πήρασι με μένα, / στράτα στενή με 'πήγανε περίσσα να περάσω...

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου).

**Ετυμ.** Από τη σύμφυρση των λέξεων: «και αφ'ής» + τις, κατά Ανδριώτη. Κατ' άλλη άποψη, προήλθε από το συμφυρμό των λέξεων: «κι από είτα τις» > κιαπείτα τις > κιαπείτις, οπότε γράφεται με ει-.

**κιαπόι** (επίρ. χρον. ): κι ύστερα, μετά.  
«ήφαε, ήπιε κι απόι ήθεκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: και < κι + ιταλικό e roì (= ύστερα).

**κιαποκειιά(ς) ή κι αποκειιά(ς)** (χρον. επίρρ.): από κει κι έπειτα, κατόπιν.  
«οπέρυσι εμαλώσαμε για το νερό κι αποκειιάς κι ύστερα δεν εξαναμιλήσαμε»

**Ετυμ.** Από τη συγχώνευση της φράσης: «κι από εκεί» με την ανάπτυξη της προέκτασης: -ας.

**κιασές (ο)** (ουσ.): είδος οικιακής χρήσης, μπολ.  
«πλόνε ένα-γ-κιασέ και γέμισέ τονε νερό να κάμει ο παπάς τον αγιασμό»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: kiasse (τουρκικό: kâse).

**κικιρίκος (ο)** (ουσ.): πετεινός.  
«αζημέρωτα φωνιάζουνε οι κικιρίκοι»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη. Ο Ησύχιος αναφέρει τη λέξη: κίκιρρος (= αλέκτωρ).

**κιλιγκιρίδης (ο)** (ουσ.): σιδεράς που κατασκευάζει μικροαντικείμενα (κλειδαριές, μάσκουλα, μπατζουρόβεργες, κόντε-μυριά, κερκέλια, μαχιές, φανάρια κτλ.)  
«πέρασε από του κιλιγκιρίδη να πάρεις μια μαχιά»

**Ετυμ.** Λέξη ιταλικής προέλευσης, πιθανόν, που έχει υποστεί παραφθορά (βλ. ιταλικό: ringhiera = κάγκελο), βλ. και κιγκλιδώνω (= περιφράσω δια κιγκλιδών).

**κιλίμι\*** και **κηλήμι (το)** (ουσ.): είδος χοντρού υφαντού με ξόμπλια που χρησιμοποιείται ως βαριά κουβέρτα / περσικός τάπητας οικιακής κατασκευής.  
«όλα τα κιλίμια από 'χει τση τα 'δωκε η μάνα τσης προύκα»

«τούτονέ το κιλίμι από 'χω μου το χάρισε η πεθερά μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kilim (= κιλίμι). Ορισμένοι (π.χ. Μπίμπας, προφορική υπόδειξη) συσχετίζουν τη λέξη αυτή με το αρχαιοελληνικό: κήλημα (= μαγικό θέλγητρο), λόγω της γοητείας που προκαλούν τα ξόμπλια του κιλιμιού. Στην περίπτωση αυτή, η λέξη ορθογραφείται ως εξής: κηλήμι.

**κιλίφι και κηλύφι (το)** (ουσ.) (βλ. ετυμολογία): κέλυφος / μεταφορικά: θήκη, μαξιλαροθήκη.

«βάλε 'να κιλίφι στο μαζελάρι να μη-ν-το λερώσομε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kilif (= κέλυφος), που μπορεί να θεωρηθεί ελληνικό δάνειο. Με βάση την άποψη αυτή, έχει επικρατήσει η γραφή με -ι- Αν, όμως, δεχτούμε την προέλευσή της λέξης αυτής από το: κέλυφος, τότε πρέπει να γραφεί με -η και -υ- (κηλύφι).

**κινώ (ρήμ.):** εκτός από την έννοια του θέτω κάτι σε κίνηση, σημαίνει και αρχίζω, ξεκινώ.

«εκίνησε να μου λέει όλη την ιστορία για κεινιά την υπόθεση»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**κιόλας** (επίρρ.): επιπλέον / αμέσως.

«επήες κιόλας στο-γ-κάμπο;»

«ήσασες τη δουλειά σου κιόλας;»

«ήκαμες το μπαταξιλίκι και μουρμουρίζεις κιόλας»

**Ετυμ.** Προήλθε από τη φράση: «και όλως».

**κιουκιουρίζω (ρήμ.):** μιλώ χαμηλόφωνα, συνομιλώ συνωμοτικά / μεταφορικά στο γ' πρόσωπο: διαδίδεται ως κουτσομπολιό (βλ. και τη λέξη: παρακιουκιουρίζω).

«πολυώρα εκουκιοιρίζανε ατά στην εκκλησιά τ'Αφέντη Χριστού ομπρός, μα δεν ήκουσα ίντα ελέγανε»

«ετσά κιοκιοιρίζεται»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξης.

**κιοκιούρισμα** (το) (ουσ.): χαμηλόφωνη συνομιλία.

«το κιοκιούρισμά ντως ήκουα, μα δεν εξεκαθάριζα ίντα 'λέγανε»

**Ετυμ.** Από το: κιοκιοιρίζω > κιοκιοιουριστός > κιοκιοιουριστά.

**κιοκιοουριστά** (τροπ. επίρρ.): χαμηλόφωνα.

«κιοκιοουριστά εμιλούσανε»

**Ετυμ.** Από το: κιοκιοιρίζω > κιοκιοουριστός > κιοκιοουριστά.

**κιοκιοουρίστρα** (η) (ουσ.): γυναίκα που μιλά χαμηλόφωνα πολύ συχνά.

«επήε η κιοκιοουρίστρα η αμπλά σου στη γειτονιά κι ήκατσε στη-γ-κουβέντα»

«Άντρα έχεις κόντρα έχεις, πεθερά καμπάνα έχεις / και κουνιάδα κιοκιοουρίστρα την ημέρα και τη νύκτα» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το: κιοκιοιρίζω (βλ. λέξη).

**κιοφτέρι** (το) (ουσ.): μουσταλευριά, γλυκό που φτιάχνεται από μούστο.

«ήφερα κιοφτέρια να δικιμάσετε από τα 'σασα αμοναχή μου κι είναι πρώτο πράμα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: köfter (= μουσταλευριά).

**κιοφτές** (ο) (ουσ.): κεφτές.

«εγόρασα μνιαολιά κρέας να τ'αλέσω να κάμω κιοφτέδες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: köfte (= κεφτές).

**κιοχνές** (ο) (ουσ.): ασήμαντος, απαξιωμένος, μηδαμινός.

«μη-ν-τονε λογαριάζεις αυτόνονά το-γκιοχνέ»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κιρατζής** (ο) (ουσ.): αγωγιάτης.

«πόσο σου πήρε ο κιρατζής να σου πάει τ'αμπράτη στο μετόχι;»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kiraci (= αγωγιάτης, μισθωτής).

**κισιμέτι** (το) (ουσ.): κισμέτι, το πεπρωμένο, το μέλλον. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται και ως κισμέτ.

«ετσά 'τανε το κισιμέτι ντου»

«καθαείς και το κισιμέτι ντου»

«καινούργια μέρα, καινούργιο κισιμέτι»

(λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kismet (= το πεπρωμένο).

**κισκιδάκι και κισκιντάκι** (το) (ουσ.):

παλαιό παιδικό παιχνίδι που παιζόταν με μικρές πέτρες, τις οποίες δύο παίκτες, συνήθως του ίδιου φύλου, πετούσαν προς τα πάνω και τις έπιαναν στον αέρα. Κάθε επιτυχημένο πιάσιμο παρείχε το δικαίωμα αφαίρεσης μιας μικρής πετρούλας από εκείνες που υπήρχαν στα τετραγωνίδια σχετικού σχεδιαγράμματος, το οποίο οι παίκτες χάρασσαν είτε στο χώμα είτε σε επίπεδες επιφάνειες (π.χ. σε ταράτσες, σε σκαλοπάτια, σε μεγάλες πέτρες). Οι δύο παίκτες είχαν ίσο αριθμό πετραδίων. Όποιος κατάφερνε να τις αφαιρέσει όλες πρώτος ήταν ο νικητής. Η εναλλαγή παικτών γινόταν, αν αυτός που είχε την πέτρα αποτύγχανε να την πιάσει στον αέρα. Η έναρξη γινόταν τυχαία, με βάση την τεχνική «κορώνα-γράμματα», χωρίς να είναι απαραίτητη πάντα η ύπαρξη νομίσματος, το οποίο, συνήθως, δεν υπήρχε. Τη θέση του έπαιρνε, τις περισσότερες φορές, μια επίπεδη

πετρούλα, της οποίας το ένα μέρος βαφτιζόταν, με τη χάραξη κάποιου σημαδιού «κορώνα», και το άλλο «γράμματα». Του παιχνιδιού αυτού υπήρχαν διάφορες παραλλαγές.

**Ετυμ.** Πιθανόν από το αρχαιοελληνικό ρήμα: κίω (= πορεύομαι, κινώ εκ παραλήλου) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**κιτρινοκολοκύθα** (η) (ουσ.): κίτρινη κολοκύθα.

«κόψε τσι κιτρινοκολοκύθες να τσι πετάξεις πέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κίτρινος + κολοκύθα.

**κλα(γ)ουρίζω** (ρήμ.): σιγοκλαίω.

«εχλάσανε-ν-τα με το-γ-καλό της και κλαουρίζει ατά ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το: κλαούρα (εκ του κλαίω (αόριστος: έκλαψα) > κλαψουρίζω > κλαουρίζω > κλαγουρίζω).

**κλάδα\*** (η) (ουσ.): κεντητή διακοσμητική ταινία σε σχήμα κλαδιού που υπάρχει σε πλήκρια αξιωματικών ή σε ενδύματα / διακοσμητικά σχέδια σε υφάσματα. «κλάδες είχε στο καπέλο από εφόργιενε» «μιαν ομορφιά είναι οι κλάδες από κάνει το φυστάνι σου»

**Ετυμ.** Από το: κλάδος / κλαδί (θηλυκό κλάδα).

**κλαδερό** (το) (ουσ.): περιοχή με κλαδιά, κατάλληλη για τη βοσκή ζώων, αιγών κυρίως.

«άσε τα οζά στο κλαδερό να φάνε μνιαολιά φύλλα»

**Ετυμ.** Από τα: κλάδος / θέμα: κλαδ- + παραγ. τέρμα: -ερό.

**κλαδεύγω** (ρήμ.): κλαδεύω, κόβω κλάδους.

«σήμερο δα πάω να κλαδέψω τ'αμπέλι στον Βασιλικού» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το: κλάδος + κατάληξη -εύω / εύγω (κλαδ- + εύω / εύγω).

**κλαδί\*** (το) (ουσ.): εκτός από κλωνάρι, σημαίνει και σπυρί σιτηρών ή ρυζιού. Συχνά, όμως, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών έχει και την έννοια του τίποτα. «κλαδί στάρι δεν επόμεινε, όλο το φάγανε τα πουλιά»

**Ετυμ.** Από το: κλάδος (υποκοριστικό).

**κλαδίστρα** (η) (ουσ.): μεγάλο φουντωτό κλαδί που χρησιμοποιόταν για σκούπισμα, κυρίως.

«πιάσε τη-γ-κλαδίστρα να παρασύρεις τσι βουτσές από τ'αλώνι»

**Ετυμ.** Από το: κλαδί (κλαδ-) + παραγ. τέρμα: -ίστρα.

**κλάδος** (το) (ουσ.): κλάδεμα.

«το κλάδος των αμπελιώ θέλει τέχνη»

**Ετυμ.** Από το: κλάδος (ο), αρχαιοελληνική λέξη.

**κλαημός** (ο) και **κλάημα** (το) (ουσ.): κλάψιμο.

«ήκαμε κλάηματα»

«Κι η κόρη ως το γροίκησε το πρόσωπό της δρώνει / και το καημένο δούλο ντου ζυλιές τονε φορτώνει. / Και παίρνουν τον τα κλάηματα, στ'αφεντικού ντου πάει...» (απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου).

**Ετυμ.** Από το: κλαίω (παθητ. αόριστος εκλαύθην (λογ.), κλαύτηκα) > κλαυθμός > κλαημός / κλάημα).

**κλαίγομαι** (ρήμ.): κλαίω, παραπονούμαι. «Όπου βρεθεί κι όπου σταθεί κλαίγεται και για κειόνονα δε-ν-τη-μ-πιστεύει μπλιο κιανείς»



«κλαίγεται κι οδύρεται κι αναπαημό δεν έχει»

«όλο κλαίγεται πως δεν έχει τούτο ή τ' άλλο πράμα»

**Ετυμ.** Παθητικό του ρήματος: κλαίω, με την ανάπτυξη του -γ- μεταξύ της διφθόγλου -αι- και της κατάληξης -ομαι.

**κλαούρα και κλαγούρα** (η) (ουσ.): συνεχές κλάμα.

«εβαρέθηκα τη-γ-κλαούρα σου μπλιό»

**Ετυμ.** Από το: κλαίω (αόριστος: έκλαψα) > κλαουρίζω > κλαουρίζω / θέμα: κλαουρ- + κλητικό μόρφημα -α = κλαούρα και με την ανάπτυξη του -γ- = κλαγούρα.

**κλαούρης, -α και κλαγούρης, -α** (επ. θέσ. επίθ.): επιρρητής στο κλάψιμο, αυτός που κλαίει συνέχεια.

«σταμάτα, κλαούρη»

**Ετυμ.** Από το: κλαίω (βλ. προηγούμενη λέξη).

**κλαπατσιμπάνα** (τα) (ουσ.): σωρεία άχρηστων πραγμάτων / ανακατεμένα πράματα (κλαπατσιμπάλα στην κοινή νεοελληνική).

«ένα σωρό κλαπατσιμπάνα έχω να τακτοποιήσω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: clavicembalo (= κλειδοκύμβαλο). Κατά την άποψη του Πάγκαλου, είναι σύνθετο από τα: χαλάπατο (= θόρυβος μουσικών οργάνων) + τύμπανα.

**κλαρώνω** (ρήμ.): βγάζω κλαδιά / στέκομαι σταθερά σε ένα σημείο.

«εκλαρώσανε οι μηλιές κι εσκεπάσανε όλο το χωράφι και δε δα γενεί πράμα»

«γιάντα εκλάρωσες εδά ατά, σίμωσε επαέ»

**Ετυμ.** Από το: κλαρί (κλάδος > κλαδί > κλαρί) / θέμα: κλαρ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**κλασοπαπαδιά** (η) (ουσ.): είδος εντόμου που αφήνει άσχημη μυρωδιά.

«εγέμισε ο τόπος κλασοπαπαδιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κλάνω (αόριστος: έκλασα) + παπαδιά.

**κλαψογέλια** (τα) (ουσ.): γέλια που ακολουθούνται από κλάματα.

«κλαψογέλια θαρρώ μπα δα σασε βγούνε τούτανά τα παιγνίδια απού κάνετε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κλαίω (αόριστος: έκλαψα) + γέλιο

**κλέβγω** (ρήμ.): κλέβω.

«- Κατέχεις να κλέβγεις;

- Ναι.

- Και να χώνεις;

- Όι.

- Ε, γύρευγε τη δουλειά σου.»

(διαλογική παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: κλέπτω.

**κλέφτης\*** (ο) (ουσ.): εκτός από τη σημασία που έχει ο όρος αυτός και στην κοινή νεοελληνική, κλέφτης λέγεται στο Λασιθί και ένα όργανο υφαντικής, που χρησιμοποιείται στο περαμάτισμα.

«ήχασα το-γ-κλέφτη και δε μπορώ να περαματώ στ'αργαστήρι»

**Ετυμ.** Από το: κλέπτω > κλέφτω.

**κλεψά** (η) (ουσ.): κλεψιά / απαγωγή (επί ανθρώπων).

«στη-γ-κλεψά 'ναι πρώτος»

«κλεψά την έχει παρμένη τη γυναίκα απού 'χει»

**Ετυμ.** Από το: κλέπτω (αόριστος: έκλεψα).

**κλεψιμαίικο\*** (το) (ουσ.): αυτό που προέρχεται από κλοπή, το κλοπιμαίο.

«κλεψιμαίικο ήτανε το κρέας απού εφά-

γαμε, για κειόνονά λένε πως ήτανε τόσο-νά λιπαρό»

**Ετυμ.** Από το: κλεψιμαίος.

**κλεψίμιο** (το) (ουσ.): κλοπιμαίο (βλ. κλεψιμαίικο).

«κλεψίμιο είναι το ριφάκι απού σύρνει»

**Ετυμ.** Από το: κλεψά (βλ. λέξη).

**κλιβάζω** (ρήμ.): γέρνω λόγω υπερφόρτωσης με καρπούς (λέγεται για τα καρποφόρα δένδρα).

«κλιβάζουν οι ελιές από τη βεντέμα απού έχουνε»

**Ετυμ.** Από το: κλίνω με τροπή του -ν- σε -β- (κλίνουν προς τα κάτω οι κλάδοι) (κλινάζουν > κλιβάζουν).

**κλιναφθιάζω** (ρήμ.): κατεβάζω τ'αφθιά / γίνομαι σκυθρωπός.

«θωρώ το σκύλο κι είναι κλιναφθιασμένος, μπα να 'ναι αρρωστάρης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κλίνω + αφθιά.

**κλιναφθιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει κατεβασμένα τ' αφθιά, ο σκυθρωπός.

«κλιναφθιασμένο σε θωρώ, ίντα 'χεις;»

**Ετυμ.** Από το: κλιναφθιάζω.

**κλινάφτης, -ισσα, -ικο** (επίθ.): ό,τι και το: κλιναφθιασμένος, -η, -ο.

**κλιτός\***, **-ή, -ό** (επίθ.): σκυμμένος, ταπεινός, στενοχωρημένος. Κλιτός στην κοινή νεοελληνική σημαίνει αυτός που κλίνεται, που σχηματίζει διαφορετικές καταλήξεις.

«εκειά ήστεκε κλιτός-κλιτός απού τη στεναχωρία ντου»

**Ετυμ.** Από το: κλίνω, με την παραγωγική κατάληξη -τός (κλι- + -τός).

**κλουθογυρίζω και κλωθογυρίζω**

(ρήμ.): κινούμαι γύρω από κάποιο πρόσωπο / στριφογυρίζω.

«επαέ κλουθογυρίζει ολημερνίς τση μέρας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ακολουθώ (> κλουθώ) + γυρίζω.

**κλουθογυρισά** (η) (ουσ.): στροφή γύρω-γύρω.

«ντρέτα επήγαινε κι απόι ήρχιζε να κάνει κλουθογυρισές στο χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: κλουθογυρίζω (βλ. λέξη).

**κλουθώ** (ρήμ.): ακολουθώ.

«κλούθα του να πάτε μαζί να κάνετε και παρέα»

**Ετυμ.** Από το: ακολουθώ, με αποβολή του -α- και του -ο.

**κλώθω\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του περιστρέφω μαλλί, βαμβάκι κτλ., με τη βοήθεια αδραχτιού για να φτιάξω νήμα, την οποία έχει το ρήμα κλώθω και στην κοινή νεοελληνική, στη γλώσσα των Λασιθιωτών σημαίνει, επιπρόσθετα, επικαλούμαι διάφορες προφάσεις για να καθυστερήσω κάποια απόφαση ή πράξη, αργοπορώ, διστάζω για κάτι.

«μη μου τα κλώθεις εδά, πε μου καθαρά την αλήθεια»

«κάνε τη δουλειά γερά-γερά, μόνο κλώθεις-κλώθεις εκειά αποστά-ν-τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνικό: κλώθω (= γνέθω).

**κλωνιά\*** (η) (ουσ.): κλωνάρι δένδρων και κυρίως θάμνων (κλωνί στην κοινή νεοελληνική) / νήμα συγκεκριμένου μήκους / νήμα που πλέκεται μαζί με άλλα.

«μνια-γ-κλωνιά αμάραθο βάλε στο φαΐ να νοστιμέψει»

«μνια-γ-κλωνιά κλωστή πέρασε στη βελόνα»

«τέσσερις κλωνιές εστρούφιξα μαζί, για να κάμω τούτονέ το βαστάι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κλάω, -ω (= κάνω κομμάτια).

**κλωσού και κλώσα\*** (η) (ουσ.): η κότα που επωάζει αβγά ή σέρνει μικρά κοτοπουλάκια / μεταφορικά: γυναίκα χαμηλού επιπέδου, γυναίκα με επιθετική συμπεριφορά (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει μόνο το: κλώσα).

«Έχω πουλιά κι αβγά και κλώσα στο κοφίνι.» (παροιμία για τον πολυάσχολο άνθρωπο)

«δέκα κοτοπουλάκια ήβγαλε η κλωσού, δυο αβγά επομείνανε ούργια»

«σα-ν-τη-γ-κλωσού είναι έτοιμη να σου ριχτεί, μος τση σιμώσεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κλώσσω, μεσαιωνικό: κλωσσώ (κλώσσουσα > κλώσσα (παλαιά γραφή) > κλώσα.

**κλώστρα** (η) (ουσ.): αυτή που κλώθει.  
«τη ρόκα και τ'αρδάκι βαστά και πάει απάνω κάτω και κάνει τη-γ-κλώστρα»

**Ετυμ.** Από το: κλώθω (βλ. λέξη).

**κλωτσομουρίζω** (ρήμ.): διάχνω κάποιον με κλωτσές.

«ήρθε να μου μπροζενέψει τον ανιψό τσης και την εκλωτσομούρισα κι ελάδωσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κλωτσία (κλωτσά) + μούρη (= πρόσωπο) + -ίζω.

**κνεκνεκίζω** (ρήμ.): αργά να εκτελέσω ορισμένη εργασία, καθυστερώ.

«ίντα κνεκνεκίζεις ατά και δε-ν-τελειώνεις τη δουλειά μάνι-μάνι να πηαίνουμε ογλήγορα;»

**Ετυμ.** Από το: κνεκνές (βλ. λέξη).

**κνεκνές** (ο) (ουσ.): αργοκίνητος, ράθυμος, βραδύς.

«πολλά κνεκνές είναι κειόνοσάς για να τονε πάρεις στη δουλειά σου»

**Ετυμ.** Η λέξη αυτή αποτελεί πιθανόν παραφθορά του τουρκικού çekingen (= ντροπαλός, συνεσταλμένος, δειλός). Κατά τον Ξανθουδίδη, προέρχεται από το: κνάω -ω > κνίζω (= ξύνω, τρίβω).

**κνήθω, -ομαι** (ρήμ.): ξύνω, ξύνομαι.  
«δε-γ-κάθεται ήσυχα, μόνο όλο κνήθεται»

«στη ρίζα τσ'αμυδαλιάς κνήθεται»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**κνησάρα** (η) (ουσ.): κνησάρα λέγεται ένα είδος στρογγυλού κόσκινου, του οποίου ο πυθμένας αποτελείται όχι από τσίγκο, αλλά από λεπτή σήτα. Χρησιμοποιείται για το διαχωρισμό του αλευριού από τα πίτουρα (πίτερα). Ανάλογα με το μέγεθος των οπών της σήτας η κνησάρα διακρίνεται σε ψιλή και χοντρή. Τα κόσκινα με μεταλλικό (τσίγκινο) πάτο είναι δύο ειδών: α) αυτά που φέρουν μικρές οπές για τα οποία κυριολεκτεί ο όρος κόσκινο και χρησιμεύουν για το κοσκίνισμα σταριού, κριθαριού, φακής, βίκου κτλ. και β) αυτά που φέρουν μεγάλες στρογγυλές οπές (οι βολίστες) που χρησιμεύουν στο κοσκίνισμα χονδρών άχυρων (των κοντυλιών).

«φέρε τη-γ-κνησάρα να κοσκινίσουμε τ'αλεύρι»

«ανε ντρέπεσαι, βάλε μνια-γ-κνησάρα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κρησέρα (= κόσκινο, βολίστης), με τη μετατροπή του -ρ- σε -ν-. Για το λόγο αυτό θεωρούμε ότι η συγκεκριμένη λέξη πρέπει να γράφεται με -η- και όχι με -ι-.

**κνησαρόπανο** (το) (ουσ.): είδος σήτας που τοποθετείται στη μια πλευρά του κοσκινόγυρου (βλ. προηγούμενη λέξη).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κνησάρα + πανί.

**κνισάρι** (το) (ουσ.): λιπόδης ιστός που περιβάλλει τα εντόσθια ζώου.

«να μου δώσεις με το σκάτι μαζί και το κνισάρι του οζού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κνίσα (= οσμή ψητού κρέατος).

**κόβγω, -ομαι** (ρήμ.): κόπτω (σε συνδυασμό με άλλες λέξεις αποκτά ποικίλες σημασίες) / παθητ.: εξαντλούμαι, κουράζομαι.

«να κόβγεις καλά τ' αυλάκια»

«μονέδα κόβγει» (βγάζει πολλά λεφτά)

«έτσα του 'κοψε» (έτσι αποφάσισε)

«κόψε τη μέση να πας πιο γλήγορα»

«δα κόψεις τη χέρα σου ετσα που βαστάς το μαχαίρι»

«εκόπηκα να σκάφτω ολημέρα»

«κόβγομαι και δε μπορώ να βγάλω τ' ανεβόλεμα»

«κόβγει ο καιρός»

«το αίμα μου ήκοψε»

**κοζακιά** (η) (ουσ.): σπρωξιά με τον αγκώνα.

«ήπαιξε μια-γ-κοζακιά και με πέταξε πέρα»

**Ετυμ.** Άγνωση.

**κοιλιδιά** (η) (ουσ.): το περιεχόμενο της κοιλιάς. Λέγεται, συνήθως, επί διδύμων.

«είναι μιας κοιλιδιάς»

«με μια κοιλιδιά τσ' ήκαμε»

**Ετυμ.** Από το: κοιλιά.

**κοιλιοδρόμι** (το) (ουσ.): διάρροια (πρβλ. κοιλιόδρομος).

«κοιλιοδρόμι τονε βαστά δυο-τρεις μέρες κι έχει ρέψει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοιλιά (εκ του κοίλος) + δρόμος (από το τρέχω, αόριστος: έδραμον) > -δρόμι.

**κοιλιοπονώ** (ρήμ.): κοιλοπονώ, έχω πόνους γέννας.

«δυο μέρες κοιλιοπονεί και δε-ν-το 'καμ' ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοιλιά + πόνος.

**κοιμηθιά** (η) (ουσ.): μέρος, όπου κοιμούνται άγρια ζώα (π.χ. οι λαγοί). Σπανιότερα χρησιμοποιείται και επί ανθρώπων. «ήβρηκα τη-γ-κοιμηθιά του λαγού μέσα στ' αμπέλι και φαίνεται πως επαδά κοντά γυρίζει»

**Ετυμ.** Από το: κοιμούμαι (αόριστος: εκοιμήθην (λόγ.), κοιμήθηκα.

**κοιμήσης\*** (ο), **κοιμήσaina** (η) (ουσ.): αυτός που κοιμάται / μεταφορικά: ο βλάκας, ο χαζός.

«κειονά το-γ-κοιμήση εδιάλεξες να ρωτήξεις!»

**Ετυμ.** Από το: κοιμούμαι (βλ. κοιμηθιά).

**κοιμίζω\*** (ρήμ.): εκτός από τη συνήθη σημασία του αποκοιμίζω, η λέξη αυτή σημαίνει στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σκεπάζω με χώμα κλήματα τ' αμπελιού από τα οποία βγαίνουν νέα φυτά.

«εκοίμησα δυο τρία κλήματα αποκειονά το σόι τ' αμπελιού από 'ναι καλό να τ' ανεπιάσω»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**κοινάτο** (το) (ουσ.): συνεργασία, συνεταιρισμός δυο ή περισσότερων ατόμων / σύμπραξη βοσκών, κυρίως, που έχουν ολιγοπληθή κουράδια, για να μειώσουν το κόστος της συντήρησής τους και να

αυξήσουν τα κέρδη τους από την τυροκομία. Επικεφαλής του κοινάτου των βοσκών ορίζεται αυτός που έχει το μεγαλύτερο κουράδι (κεφαλάτορας). Η ποσότητα του τελικού τυριού μοιράζεται στους συμπράττοντες ανάλογα με το πλήθος των ζώων που έχει ο καθένας. Για τον κεφαλάτορα δίνεται επιπρόσθετα κάτι ως αντίκρισμα της χρήσης των εγκαταστάσεων του ποιμνίου και των λοιπών συσκευών που απαιτούνται για την τυροκομία. Το κοινάτο των βοσκών ήταν παλιότερα συνήθως τακτική η οποία σήμερα τείνει να εκλείψει.

«ο τάδε κι ο τάδε εκάμανε κοινάτο και μοιράζονται τσι δουλειές τση βοσκιικής»  
**Ετυμ.** Από το: κοινός (κοιν- + -άτο).

**κοινάτορας** (ο) (ουσ.): συνέταιρος, συμμετέχων.

«κοινάτορα τον έχω»

**Ετυμ.** Από το: κοινάτο.

**κοινατορεύω** (ρήμ.): συνεταιρίζομαι, συμπράττω.

«εκοινατορέψαμε οφέτος να μαζώζομε τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το: κοινάτορας (βλ. λέξη).

**κοιτάζω** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του βλέπω, παρατηρώ, το συγκεκριμένο ρήμα χρησιμοποιείται και με την έννοια του φροντίζω, περιποιούμαι, όταν γίνεται αναφορά σε πρόσωπα.

«ποιος δα τονε κοιτάζει, άμα γεράσει;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κοίτη / θέμα: κοιτ- + παραγ. τέρμα: -άζω.

**κοιτάσσω** (ρήμ.): χρησιμοποιείται συχνά ως τριτοπρόσωπο ρήμα (κοιτάσσει/σουν) επί πτηνών με την έννοια του κοιμάται/ούνται, βρίσκεται /ονται στην κοίτη του/ς.

«εκοιτάζανε τα πουλιά»

«την ώρα που κοιτάσσουνε οι όρνιθες»

**Ετυμ.** Από το: κοίτη (βλ. λέξη).

**κοίτη** (η) (ουσ.): εκτός από κλίνη ή κοιλότητα του εδάφους, όπου ρέουν τα νερά του ποταμού, ο όρος χρησιμοποιείται στο Λασιθί για να υποδηλώσει, ειδικότερα, το χώρο ανάπαυσης των ορνίθων κατά τη διάρκεια της νύκτας. Πρόκειται, συνήθως, για ένα μακρύ ξύλο στηριγμένο στους τοίχους του στάβλου ή του κοτετσιού.

«κοίτη των ορνίθων»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη που προέρχεται από τη ρίζα του ρήματος: κείμαι.

**κόκα** (η) (ουσ.): χαραματιά (χαρακιά) πάνω στη κόψη τεμνόντων οργάνων / εγκοπή σε ξύλο ως σημάδι (δεν έχει σχέση με την κόκα από την οποία παράγεται η κοκαϊνη).

«κάμε κεια μια κόκα με το μαχαίρι να το 'χομε σημάδι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cocca (= εγκοπή).

**κοκαλάς** (ο) (ουσ.): είδος γυπαετού που σπάει τα κόκαλα ψόφιων ζώων.

«θωρείς τσι κοκαλάδες που πετούνε άπάνω απού τσ'εγκρεμούς, πράμα ψοφίμι δα -ν-εμυριστήκανε»

**Ετυμ.** Από το: κόκαλο (παλαιά γραφή: κόκκαλο).

**κοκαλιά** (η) (ουσ.): χορευτικό κούνημα της μέσης (αναφέρεται και ως κοτσακιά).

«για ζάνοιζε κοκαλιές τσι παίζει η καλή σου»

**Ετυμ.** Από το: κόκαλος (βλ. λέξη).

**κόκαλος** (ο) (ουσ.): η λεκάνη (το οστόν).  
 «ο κόκαλος μου πονεί»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (παλαιά γραφή: κόκκαλος).

**κοκαρά** (η) (ουσ.): χαραματιά (παρόμοια σημασία με την κόκα).

«πόσες κοκαρές δα κάμεις ακόμη σ'αυτονά το ζύλο ίσαμε ν'απολυθείς;»

**Ετυμ.** Από το: κόκα (βλ. λέξη).

**κοκάρι\*** και **κοκκάρι** (το) (ουσ.): μικρά κρεμμύδια που χρησιμοποιούνται για την παραγωγή κρεμμυδιών.

«επήα στο Αϊ-Νικόλα και 'πήρα και κοκάρι να το φυτέψομε στο-γ-κήπο»

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο, η λέξη προέρχεται από το: ποκάρι (με την τροπή του -π- σε -κ-), το οποίο παράγεται από το ρήμα πέκω (= κουρεύω). Η ονομασία οφείλεται πιθανόν στο ότι το κοκάρι δεν έχει «γένια» (τριχοειδείς ρίζες). Η γραφή με δύο -κ- οφείλεται στην ετυμολογία της λέξης από το κόκκος (κοκκάρι = μικρός κόκκος).

**κοκκινομπέτες** (οι) (ουσ.): είδος πουλιών που έχουν κοκκινωπό στήθος.

«πολλούς κοκκινομπέτες θωρώ οφέτος στο-γ-κάμπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κόκκινος + μπέτης (βλ. λέξη).

**κοκκινοστιβανάτος** (ο) (ουσ.): αυτός που φορεί κόκκινα στιβάνια.

«κειόνοςές ο κοκκινοστιβανάτος είναι ο κασάπης απού θες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κόκκινος + στιβάνι (βλ. λέξη).

**κοκκοσάλι** και **κοκκοσάλιο** και **κουκοσάλι** (το) (ουσ.): χαλάζι, χαλαζόπτωση.

«κοκκοσάλι σα-ν-τα μικιά καρύδια ρίχνει και δα ξεκάμει τσι φυλλάδες»

**Ετυμ.** Από τα: κόκκος + σάλος (= θόρυβος), χαλάζι που κάνει θόρυβο (κουκοσάλι: απλοποιημένη γραφή).

**κοκό** (το) (ουσ.): αβγό (παιδική γλώσσα).

«έλα να φας το κοκό σου»

«ήκαμε η όρνιθα το κοκό»

**Ετυμ.** Παραποίηση πιθανόν του: κρόκος.

**Κοκόλης** και **Κιοκόλης** (κυρ. όν.): Νικόλαος.

**κοκόνα\*** (η) (ουσ.): όρνιθα / γυναίκα (με απαξιωτική σημασία, ενίοτε).

«να κοκόνα, να», φράση που λέγεται δυνατά στις κότες, όταν καλούνται για αίσημα.

Στην κοινή νεοελληνική, η λέξη κοκόνα σημαίνει κυρία και χρησιμοποιείται για την προσφώνηση συζύγου ή κόρης.

«κοκόνα σ'έχει ο άντρας σου»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη από το: κο-κο-που κάνουν οι όρνιθες. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από τη ρουμάνικη λέξη: coco (= καλομαθημένη γυναίκα). (Ισχύει, όταν ο σχετικός όρος αφορά γυναίκες).

**κοκονιό** (το) (ουσ.): το πέος του μικρού παιδιού, το πέος χαϊδευτικά.

«να μην αγγίζεις το κοκονιό σου»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κοκονόζης** (ο) (ουσ.): απένταρος, φτωχός.

«κοκονόζης είναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kokoz (= πατήρης).

**κολάι** (το) (ουσ.): πορεία, κουμάντο, τακτοποίηση, ρύθμιση.

«δα κάμω το κολάι μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kolay (= εύκολος).

**κολαΐνα** (η) (ουσ.): αρμαθιά κοσμημάτων, περιδέριο, άνθη λουλουδιών περασμένα σε κλωστή.

«*μια κολαΐνα εφόργιενε στο λαιμό της*»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: colagna (= περιδέριο).

**κολαντρίζω** (ρήμ.): κολαντρίζω στην κοινή νεοελληνική, εξουσιάζω κάποιον, χειρίζομαι, κουμαντάρω.

«*πώς τσι κολαντρίζεις τόσουσάς απόυ 'χεις στη-γ-κεφαλή σου;*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kullandim (αόριστος του ρήματος kullanmak = μεταχειρίζομαι) ή από το αλβανικό: kullandris (= κανονίζω). Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**κολαούζος\*** (ο) (ουσ.): αυτός που προηγείται για να δείχνει το δρόμο / συχνά χρησιμοποιείται με την έννοια του γλείφτη, αυτού που προσκολλάται σε κάποιον ισχυρό για ιδιοτελείς σκοπούς.

«*Χωριό που φαίνεται κολαούζο δε θέλει.*» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kolavuz (= οδηγός).

**κολατσίζω\*** (ρήμ.): παίρνω πρόγευμα. Στην κοινή νεοελληνική κολατσίζω σημαίνει τρώω κάτι πρόχειρα.

«*ελάτε να κολατσίσουμε*»

**Ετυμ.** Από το: κολατσό (βλ. λέξη).

**κολατσό** (το) (ουσ.): κολατσιό, πρόγευμα, ώρα για πρόγευμα.

«*κολατσό 'ναι μπλιό, μόνο κάτσετε να φάμε πράμα*»

**Ετυμ.** Από το: κολάσιον εκ του ιταλικού: colazione (= πρόγευμα), λατινικό: colo (= θεραπεύω, εργαζομαι, νέμομαι).

**κολιακούδα και καλιακούδα** (η)

(ουσ.): πτηνό που ανήκει στην οικογένεια των κορακοειδών, η κάργια / μεταφορικά: φλύαρη γυναίκα.

«*πού τη βρήκες κεινιά τη-γ-κολιακούδα*»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του κολιακάς που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: κολιός (= είδος δρυοκολάπτη).

**κολισαύρα** (η) (ουσ.): βλ. ακολισαύρα.

**κολιτσίνα\*** (η) (ουσ.): είδος χαρτοπαιγνίου / το πακέτο των 52 καρτών που χρησιμοποιούνται στα χαρτοπαίγνια, τράπουλα.

«*έλα να παίξομε κολιτσίνα κι όποιος νικηθεί δα πλερώσει τσι καφέδες*»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: concina (= τραπουλόχαρτα, είδος χαρτοπαιγνίου).

**κολληταρά** (η) (ουσ.): ζωύφια, εδώδιμα προϊόντα ή αντικείμενα συγκολλημένα μαζί.

«*ήβρηκα μια κολληταρά χοχλιούς και δα να 'σανε σκίας είκοσι*»

**Ετυμ.** Από το: κολλητός (εκ του κολλώ) / θέμα: κολλητ- + παραγ. τέρμα: -αρά.

**κολλητσάνι** (το) (ουσ.): είδος χόρτου του οποίου οι καρποί προσκολλούνται σε ενδύματα ή σε δέρματα με μαλλιά.

«*εγεμίσανε οι μανίκες του σάκου σου κολλητσάνια από κεια που εδεμάθιαζες το σπαρμένο*»

**Ετυμ.** Από το: κολλητάνι < κολλητό, με τσιτακισμό του -τ- και ληκτικό επίθημα -άνι.

**κολλυβοζούμι\*** (το) (ουσ.): ζωμός που προέρχεται από το βράσιμο σταριού για παραγωγή κολλύβων.

«*φαΐ 'ναι αυτονά απόυ ήψησες ή κολλυβοζούμι;*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κόλλυβα + ζουμί.

**κολλώ\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του ενώνω δύο πράγματα με κολλητική ουσία ή του ενοχλώ ή του μολύνομαι με κάποιο νόσημα ή του παύω να λειτουργώ, χρησιμοποιείται από τους Λασιθιώτες, μαζί με την άρνηση δεν, για να υποδηλώσει τη μη ικανοποίηση από κάτι.

«*δε μου κόλλησε φαΐ από τη στεναχωρία μου*»

«*δε μου κόλλησε η διασκέδαση*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**κολοκύθες** (οι) (ουσ.): τα μεγάλα πολύ ώριμα κολοκύθια από τα οποία παράγονται οι σπόροι των κολοκυθιών / μεταφορικά: ανοησίες.

«*κόψε τσι κολοκύθες να βγάλεις τσι κολοκυθόσπορους από μέσα*»

«*μη γροικάς ίντα λέει, κολοκύθες αμο-λέρνει*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κολοκύνθη > κολοκύθα > κολοκύθες (πληθυντικός).

**κολοκυθοφάσουλα** (τα) (ουσ.): φαγητό που αποτελείται κυρίως από φρέσκα φασόλια και κολοκύθια / μεταφορικά: μπερδεμένα δυσνόητα λόγια, λόγια χωρίς νόημα.

«*πάλι κολοκυθοφάσουλα da φάμε, εβα-ρέθηκά τα μπλιο*»

«*ίντα κολοκυθοφάσουλα ανεκατώνεις μ'αυ-τανά απόυ λες;*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κολοκύθια + φασόλια.

**κολόντερος** (ο) (ουσ.): κόλον, απόληξη του παχέος εντέρου / ενοχλητικό μικρό παιδί (προσβλητικός χαρακτηρισμός).

«*ξάνοιγε τσι κολοντέρους σου κι άσε τσι δικούς μου ήσυχους*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κόλον + έντερο.

**κολύμπα** (η) (ουσ.): λάκκος γεμάτος νερό.

«*άστα τα βούγια να πιούνε νερό από τη -γ-κολύμπα*»

«*εγλύστρησε κι ήπεσε μέσα στη-γ-κολύμπα και 'γίνηκε ολόγρος*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόλυμβος (= λιμνούλα).

**κολυμπάδες** (οι) (ουσ.): περιοχή που πλημμυρίζει με νερά / είδος επεξεργασμένων ελιών. Υπάρχουν διάφοροι τρόποι επεξεργασίας και διατήρησης των ελιών που προορίζονται για βρώση (παστές, αλατσολιές, τσακιστές, σταφιδολιές, κολυμπάδες). Για να γίνουν οι κολυμπάδες, οι ελιές μένουν για διάστημα λίγων μερών μέσα σε νερό, το οποίο αλλάζεται δύο τρεις φορές, προκειμένου να φύγει η πικρή τους γεύση. Ύστερα ρίχνονται σε κουρούπα με άλμη μέσα στην οποία κολυμπούν.

«*οι κολυμπάδες ελιές μ'αρέσουνε*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κολυμβάδοι (λεγόταν για τις ελιές).

**κολυμπιάζω:** πλημμυρίζω.

«*φραμένες ήτανε οι ξεμουρώτρες κι εκολύμπιασε το χωράφι*»

**Ετυμ.** Από το: κόλυμπος (βλ. λέξη).

**κολυμπιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πλημμυρισμένος.

«*κολυμπιασμένος είναι ο κάμπος απόυ τον Αγιάννη και κάτω*»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: κολυμπιάζω (εκ του κόλυμβος > κόλυμπος) (βλ. λέξη).

**κόλυμπος** (ο) (ουσ.): μεγάλη λακκούβα γεμάτη νερό.

«*κολύμπους ήκαμε η στράτα με τα νερά απόυ 'ριζε το χειμώνα*»



**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόλυμβος.

**κολώ** (ρήμ.): χτυπώ, δέρνω.

«κόλα του κεια, ίσαμε να σκάνει»

«κόλα του, δάσκαλε, α δε-μ-πηγαίνει ντρέ-  
τα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κολάζω.

**κόμμα\*** (το) (ουσ.): στη γλώσσα των Λασιθιωτών η λέξη κόμμα σημαίνει, πλην των άλλων (μερίδα, πολιτική ομάδα, σημείο στίξης κτλ.), κόψιμο.

«κόμμα θέλει κεινοσές ο κλώνος αφού  
πάει στο ξένο χωράφι»

«κόμμα θέλει η κεφαλή ντου κεούνουγια  
απού 'κανε τέθιοιο πράμα»

**Ετυμ.** Από το: κόπτω.

**κομμάρα\*** και **κομμάγρα** (η) (ουσ.): κόπωση, σωματική εξάντληση.

«κομμάρα με κρατεί από τη νηστεία τόσε-  
σάς μέρες» (π.χ. τη Μεγάλη Εβδομάδα).

**Ετυμ.** Από το κόμμα (εκ του κόπτω) /  
θέμα: κομμ- + το παραγ. τέρμα: -άρα/  
-άγρα.

**κόμμα-ρήμα** (τροπ. επίρρ. έκφρ.): ξε-  
κάθαρα, λόγια που λέγονται με παρρη-  
σία.

«εγώ τα λέω κόμμα-ρήμα, δε-γ-κατέω ψό-  
ματα»

**κομμένος\*, -η, -ο:** εκτός από τεμαχι-  
σμένος, στη γλώσσα των Λασιθιωτών  
σημαίνει και εξαντλημένος.

«κομμένος είμαι αφού τη-γ-κούραση»

**Ετυμ.** Από το: κόπτω.

**κομμός\*** (ο) (ουσ.): κόψιμο. Χρησιμο-  
ποιείται στη στερεότυπη φράση: «κομ-  
μός κεφαλής» που σημαίνει επιτακτική  
ανάγκη.

«κομμός κεφαλής υπόθεση θαρρείς πως  
είναι»

«Ντελόγο πρέπει να πάει; Κομμός τση κε-  
φαλής είναι;»

**Ετυμ.** Από το: κόπτω.

**κομπανία\*** (η) (ουσ.): ομάδα / συνοδεία.  
«ολόκληρη κομπανία ήφερε στο σπίτι κι  
εκάτσανε και επίνανε όλη-ν-την αργατινή»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: compagnia (= ομάδα, παρέα).

**κομπάσο** (το) (ουσ.): εργαλείο, το οποίο  
χρησιμοποιούσαν αυτοί που έφτιαχναν  
πελέκια, ο κοινός διαβήτης με τον οποίο  
μετρούσαν τις αποστάσεις.

«μέτρησε με το κομπάσο το πάχος του  
πελεκιού»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: compasso (= δια-  
βήτης).

**κομπί** (το) (ουσ.): κουμπί.

«ήβρηκε το κομπί ντου»

**Ετυμ.** Από το: κομβίον (υποκοριστικό  
του κόμβος).

**κομπώνω** (ρήμ.): κουμπώνω στην κοι-  
νή νεοελληνική / ταιριάζω.

«κούμπωσε το ρασίδι σου να μην εργάς»  
«ήρθε κι εκούμπωσε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κομβάω,  
-ώ (= κουμπώνω).

**κονακεύγω** (ρήμ.): παρέχω διαμονή σε  
κάποιον / διαμένω σε ξένο σπίτι.

«έχω κονακέψει κόσμο και κόσμο»

**Ετυμ.** Από το: κονάκι (εκ του τουρκι-  
κού: konak = οικία).

**κονεύγω** (ρήμ.): φιλοξενώ.

«οι καλογράδες μας εκονέψανε στ'Αβδού  
και εμαζώσαμε τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το: κονάκι (βλ. προηγούμενο).

**κόνισμα** (το) (ουσ.): εικόνισμα.

«προσκύνησε το κόνισμα τη Παναγίας»

**Ετυμ.** Από το: εικόνισμα, με την αποκοπή του -ει-.

**κονοστάσι** (το) (ουσ.): εικονοστάσι στα νέα ελληνικά.

«άναψε το καντήλι αφού 'ναι κοντά στο κονοστάσι»

**Ετυμ.** Παραφθορά της λέξης: εικονοστάσι, με την αποκοπή του -ει-.

**κοντάδα** (η) (ουσ.): χοντρή κοντή βέργα, κατάλληλη για ράβδισμα των χαμηλών δέντρων (μέχρι 2-3 μέτρα) / μακρόστενο ξύλο κρεμασμένο στα μεσοδόκια του σπιτιού, όπου άπλωναν τα προικιά της νύφης / απλώστρα ρούχων.

«ρίξε με τη-γ-κοντάδα τ'αμύγδαλα αφού 'ναι χαμηλά και για τα πιο ψηλά πιάσε τη-γ-κοντάρα»

«μνια-γ-κοντάδα ρούχα ήπλυνα»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του επιθέτου: κοντός / θέμα: κοντ- + παραγ. τέρμα: -άδα.

**κοντάρα** (η) (ουσ.): μακρά χοντρή βέργα, κατάλληλη για το ράβδισμα των κλώνων υψηλών δέντρων (μεγαλύτερη των τριών μέτρων) (βλ. και προηγούμενη λέξη).

«δώσε μνια με τη-γ-κοντάρα σε κειονέ το-μ-ψηλό κλώνο να πέσουνε τα καρύδια από 'χει»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του: κοντάρι.

**κονταρόξυλο** (το) (ουσ.): κοντάρι από ξύλο, ιστός σημαίας / εκτίμηση απόστασης τού ήλιου πριν από τη δύση ή κατά την ανατολή.

«ένα κονταρόξυλο ήθελε ακόμη ο ήλιος να βασιλέψει, όντε-ν-εμισέψαμε από το χωργιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντάρι + ξύλο.

**κοντεμυρί** (το) (ουσ.): σιδερένιος μοχλός που στηρίζει εσωτερικά το ένα φύλλο της ξύλινης ή σιδερένιας πόρτας εισόδου.

«βάλε το κοντεμυρί να στερεωθεί η πορτέλα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kol demiri (= σιδερένιο χέρι) - kol = χέρι + demir = σίδηρο).

**κοντεμός** (ο) (ουσ.): συγκράτηση, ανάσχεση.

«εγλακούσανε τα κουράδια και κοντεμό δεν είχανε»

**Ετυμ.** Από το: κοντεύγω (βλ. λέξη).

**κοντεύγω** (ρήμ.): κοντεύω / σταματώ, ανακόπτω την πορεία / πλησιάζω.

«κοντεύγομε να τελειώσομε το σκάκιμο τ'αμπελιού»

«άμε να κοντέψεις τα οζά»

«κοντεύγει γοργό δυο χρόνια αφού 'χω να σε δω»

**Ετυμ.** Από το επίρρημα: κοντά (κοντ- + -εύγω).

**κοντό** (επ. θέσ. διστακτ. επιρρ.): μήπως, ίσως, άραγε.

«κοντό δεν μπορεί να φορτώσει και για κειονά αργεί;»

«να του κόψει θέλει το μυαλό ντου κοντό να πάει από την αμαζωτή στράτα και να μη-μ-περάσει από τη Χαλασά αφού 'ναι εγκρεμός;»

**Ετυμ.** Άγνωστη. Η προέλευση από το επίθετο: κοντός δεν εναρμονίζεται με τη σημασία του.

**κοντο-**: χρησιμοποιείται ως πρώτο συνθετικό λέξεων που εμπεριέχουν είτε την έννοια της σμίκρυνσης (π.χ. κοντοπόδης, κοντόδεμα κτλ.) είτε αυτήν της εγγύτητας (π.χ. κοντοσιμώνω, κοντοφτάνω κτλ.).

**κοντοβαστώ** (ρήμ.): καλοπιάνω.  
«κοντοβαστά τονε να τση γράψει τη-μ-περιουσία ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντά + βαστώ.

**κοντόδεμα** (το) (ουσ.): κοντό σχοινί που χρησιμοποιείται κυρίως για το δέσιμο ζώων.

«πιάσε το κοντόδεμα να δέσεις τα βούγια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντός + δέμα (εκ του δένω).

**κοντοκρατώ** (ρήμ.): κρατώ κοντά, συγκρατώ / μεταφορικά: καλοπιάνω.

«κοντοκρατώ τα βούγια ίσαμε να τα φτάξει ο γάιδαρος»

«κοντοκρατεί τσι γέρους, για να τση γράψουνε τη-μ-περιουσία ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντός + κρατώ.

**κοντοπίθαρος\*** (ο) (ουσ.): παχύς και κοντός στο ανάστημα.

«τονε γνωρίζω καλά, ένας κοντοπίθαρος, με μουστάκι και φαλάκρα 'ναι και κάνει καφενείο στη-μ-πλατέα του χωργιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντός + πιθάρι (εκ του αρχαιοελληνικού: πίθος).

**κοντοσιμώνω** (ρήμ.): πλησιάζω, βρίσκομαι κοντά (ως προς το χώρο ή το χρόνο).

«μη μου κοντοσιμώνεις, γιατί βρομώ στα χάλια απού 'μαι»

«συργούλεψε το μουλάρι να κοντοσιμώνσει, να το πιάσεις να το χαλινώσεις»

«κοντοσιμώνει το καλοκαίρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντά + σιμώνω (εκ του σιμά).

**κοντοστένομαι** (ρήμ.): επιβραδύνω το βηματισμό μου.

«εκοντοστάθηκα ν'ακούσω ίντα 'λέγανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντά + στένο-

μαι (νεοελληνικό: στέκομαι, εκ του ίσταμαι).

**κοντοχηρεμένος, -η** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός/ή που έχει πρόσφατα χηρεύσει.

«κοντοχηρεμένη 'ναι και για κειόνονά φορεί ακόμη τα μαύρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντά + χηρεμένος/ή (εκ του χηρεύω).

**κοντραμπάντο\*** (το) (ουσ.): λαθρεμπόριο.

«κοντραμπάντο εκάνανε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: contrabbando (= λαθρεμπόριο).

**κοντράτο** (το) (ουσ.): συμβόλαιο.

«κοντράτο εκάμανε για τη-μ-πουλησιά του κήπου»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: contratto (= συμβόλαιο, συμφωνητικό).

**κόντρες** (οι) (ουσ.): εκτός από εναντίωση, η λέξη κόντρα στον πληθυντικό αριθμό σημαίνει ακαθαρσίες που έχουν επικαθήσει στο δέρμα λόγω απλυσίας.

«άμε να πλύνεις τα πόδια σου με το ζεστό νερό να φύγουνε οι κόντρες μνιαολιά»

**Ετυμ.** Δεν είναι γνωστή η συσχέτισή του με κάποιο όρο που σημαίνει ακαθαρσία. (Το ιταλικό: contra σημαίνει εναντίον).

**κοντυλιά** (η) (ουσ.): το σύρσιμο μιας γραμμής με κονδύλι ή με άλλο μέσο γραφής / το τράβηγμα του δοξαριού σε έγχορδο όργανο (βιολί ή λύρα) με το οποίο παράγεται χαρακτηριστικός μελωδικός ήχος.

«ήπαιζε στη λύρα κοντυλιές και εχορεύανε»

«στειακές κοντυλιές»

Σύμφωνα με όσα κατέγραψε η Λιουδάκη, ο όρος κοντυλιές προέρχεται από τη χρήση του τμήματος του καλαμιού που παρεμβάλλεται μεταξύ δύο κόμβων (κοντύλων) ως μουσικού οργάνου, γνωστού με το όνομα: μαντούρα ή θιαμπόλι. Οι παλιοί Κρητικοί τραγουδούσαν και χόρευαν, παίζοντας μαντούρα, ο ήχος της οποίας σε ορισμένες, τουλάχιστον, μουσικές αποχρώσεις του πήρε το όνομα κοντυλιές.

**Ετυμ.** Από το κονδύλι (εκ του αρχαίου: κονδύλιον, υποκοριστικό του κόνδυλος (κόνδυλος του καλαμιού) > κονδύλι > κοντύλι > κοντυλιά.

**κοντύλια** (τα) (ουσ.): χονδρά σκληρά άχυρα, τμήματα άχυρων που περιέχουν κοντύλους, χοντροκομμένα άχυρα.

«κοντύλους γεμάτα είναι τ'άχερα από 'βγαλε τούτονά το σπαρμένο»

«Η μοίρα μου 'ταν άχερα κι η τύχη μου κοντύλια.» (παροιμία για κακότυχους)

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη. Τα στάχυα των σιτηρών αποτελούνται από κοντύλους, όπως τα καλάμια.

**κοντύλοι** (οι) (ουσ.): βλ. κοντύλια.

**κοντυλοσυρμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει συρθεί (σχεδιαστεί) με το κονδύλι, ζωγραφιστός, μορφοφτιαγμένος. Κοντυλοσυρμένα ονομάζονται τα ωραία χαρακτηριστικά του προσώπου ενός ατόμου, καθώς και τα όμορφα μακριά δάκτυλα.

«...θωρείς τα τά δακτύλια μου τα κοντυλοσυρμένα, / θωρείς τα τά μουστάκια μου τα δακτυλιδωμένα, / εις τω-γ-κοπέλω τα βυζά τα 'χω αναθρεμμένα...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κονδύλι (κοντύλι) + σύρνω.

**κόξα/κόξες** (πληθ.) και **κόνξα\*/κόνξες** (πληθ.) (η/οι) (ουσ.): πείσμα, πειράγματα, καπρίτσια. Χρησιμοποιείται, συνήθως, στον πληθυντικό αριθμό.

«μη μου κάνεις εμένα κόξες (ή κόνξες)»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: coxa (= οσφύς, καμπή / γωνία αγρών).

**κόπακας** (ο) (ουσ.): νεαρός σκύλος ή λαγός / νέος άνθρωπος.

«κόπακας είν'ακόμη και δεν έχουνε πήξει τα μυαλά ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: körek (= σκύλος).

**κοπάνα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη σημασία του σκασιραχείου ή του μεγάλου κόπανου (μεγεθυντικό του κόπανος) που έχει ο συγκεκριμένος όρος και στα νεοελληνικά, η λέξη κοπάνα υποδήλωνε και ένα ειδικό εργαλείο, το οποίο χρησιμοποιούνταν παλαιότερα για το κοπάνισμα των χωματένιων δωμάτων των παλιών σπιτιών. Ήταν ένα μακρύ ξύλο με κάμψη στη μέση, περίπου, του οποίου το λεπτότερο άκρο χρησίμευε ως λαβή. Το άλλο ήταν χονδρότερο και είχε πεπλατυσμένη βάση με την οποία κτυπιόταν το δωματοχώμα τόσο κατά την αρχική του τοποθέτηση (για να γίνει συμπαγές), όσο και μετέπειτα (για να κλείσουν οι σχισμές (χαραμάδες) που προκαλούνταν από τη ζέστη του καλοκαιριού, μέσω των οποίων υπήρχε κίνδυνος να περάσει το νερό της βροχής στο σπίτι).

**Ετυμ.** Από το: κοπανώ (εκ του: κόπτω με την έννοια του κτυπώ).

**κοπανιά** (η) (ουσ.): κτύπημα με ξύλο ή με άλλο μέσο.

«ήδωκε στο σταμνί μια κοπανιά μ'ένα τσούρλο και το 'καμε χάρχαλα»

**Ετυμ.** Από το: κοπανώ.

**κοπανιά (μνια)** (επίρρ. έκφρ.): ξαφνικά.  
«μνια κοπανιά νάτονε»  
«μνια κοπανιά εντάκαρε να βρέχει»  
**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**κοπανίζω\*** (ρήμ.): εκτός από συνθλίβω, μετατρέπω σε σκόνη κάτι χτυπώντας το, τό ρήμα αυτό έχει και την έννοια του: χτυπώ με το κόπανο, δέρνω.  
«γερά τονε 'κοπάνισε»  
**Ετυμ.** Από το: κόπανο / θέμα: κοπαν- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**κοπάσσω** (ιδίωμα) και **κοπάζω** (ρήμ.): κοπάζω, ελαττώνω, ησυχάζω.  
«ανήμενε ίσαμε να κοπάσει ο καιρός κι ύστερα μισέγομε»  
**Ετυμ.** Αρχαιοελληνικό: κοπάζω (εκ του κόπος).

**κοπελάτα** (τα) (ουσ.): η νεανική ηλικία μιας γυναίκας, η περίοδος της ακμής μιας γυναίκας.  
«στα κοπελάτα μου και 'γω ήμουνα όμορφη, έχω να το λέω»  
**Ετυμ.** Από το: κοπέλα.

**κοπέλι\*** (το) (ουσ.): παιδί / αγόρι (περιλαμβάνεται και σε λεξικά της κοινής νεοελληνικής). Απαντάται και το υποκοριστικό: *κοπελάκι* (= παιδάκι).  
«ίντα κάνου-ν-τα κοπέλια σου;»  
«κοπέλι 'ναι ακόμη και μη-ν-του συνορίζεσαι»  
«Κατά το Νικολή και τα κοπέλια ντου.» (παροιμία)  
**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κόπελος (= υπηρέτης), υποκοριστικό: κοπέλι (ιταλικό: *corpelo*, αλβανικό: *korpeli*).

**κοπελιά\*** (η) (ουσ.): κορίτσι (νεαρή γυναίκα).  
«Το ψάρι θέλει θάλασσα και το καρύδι

*μέλι / και το κοπέλι κοπελιά κι η κοπελιά κοπέλι.»* (κρητ. δίστιχο)  
**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**κοπελιάρης** (ο) (ουσ.): ερωτιάρης.  
«πολλά κοπελιάρης εβγήκε ετούτοσες ο ντελικανής»  
**Ετυμ.** Από το: κοπέλα / θέμα: κοπελ- + παραγ. τέρμα: -iάρης.

**κοπελίζω** (ρήμ.): παιδιακίζω, φέρομαι σαν παιδί.  
«μεγάλος είναι μπλιο, μα κοπελίζει ακόμη»  
**Ετυμ.** Από το: κοπέλι / θέμα: κοπελ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**κοπελίστικος, -η, -ο** (επίθ.): ό,τι χαρακτηρίζει το μικρό παιδί.  
«κοπέλι, κοπελίστικα, ίντα θες εδά, έχεις ακούσει απού λένε με κοπέλι πας στο μύλο, ανε πέσει ο γάιδαρός σου δα γελά κι ανε πέσει ο δικός του δα κλαίει»  
**Ετυμ.** Από το: κοπέλι / θέμα: κοπελ- + παραγ. τέρμα: -iστικός.

**κοπελοβρόχι** (το) (ουσ.): πλήθος παιδιών ή κοριτσιών.  
«εμά κοπελοβρόχι, πού εβρεθήκανε τόσσεσάς και εμαζωχτήκανε επαέ;»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοπέλι / κοπέλα + βροχή (> -βρόχι), (με την έννοια του πλήθους).

**κοπελοδείχνω** (ρήμ.): εμφανίζω χαρακτηριστικά ώριμης νέας γυναίκας.  
«μική 'ναι, μα κοπελοδείχνει»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοπέλα + δείχνω.

**κοπελολογώ** (ρήμ.): εκδηλώνω ενδιαφέρον για κορίτσια, ερωτοτροπώ.  
«από δα ήρχιζες να κοπελολογάς, μικιός είσαι ακόμη»

Κ

**Ετυμ.** Από τα: κοπέλα + λέγω (> -λογία), με την έννοια του ασχολούμαι με...

**κοπελομαθαίνω** (ρήμ.): εθίζομαι στη συναναστροφή με κορίτσια.

«εκοπελόμαθε και δε σταυρώνει στο σπίτι ντου»

«Απού κοπελομάθει δε-ν-το γερονταφήνει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοπέλα + μαθαίνω.

**κοπελοπούλα** (η) (ουσ.) και **κοπελοπούλι** (το) (ουσ.): κοπελούδα, μικρό κορίτσι, κορίτσι - έφηβος.

«απόστα-ν-ήμουνα κοπελοπούλα τονε θυμούμαι ετσά»

**Ετυμ.** Από το: κοπέλα με την προσθήκη των υποκοριστικών καταλήξεων: -οπούλα / -οπούλι.

**κόπελος** (ο) (ουσ.): η εξαιρετικά όμορφη γυναίκα, η μεγαλόσωμη γυναίκα.

«ίντα κόπελος εξετέλεψε η ανιψιά σου!»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό των: κοπέλι / κοπέλα.

**κοπελοφέρνω** (ρήμ.): συμπεριφέρομαι σαν κορίτσι.

«αρσινικός είναι, μα θαρρώ πως κοπελοφέρνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοπέλα + φέρνω.

**κόπια** (ενικός), **κοπιάστε** (πληθυντ.)

(ρήμ.): έλα, ελάτε, κάμε/κάμετε τον κόπο (ευγενική πρόσκληση κάποιου/ας/ων).

«κόπια, μπρε, να πάρεις ένα μεζέ να πιεις κι ένα κρασί»

«κοπιάστε στο φτωχικό μας»

**Ετυμ.** Προστακτική του ρήματος: κοπιάζω, με αποκοπή της τελευταίας συλλαβής στο ενικό (κόπιασε > κόπια) και του -ε- της κατάληξης -ετε στον πληθυντικό (κοπιάσετε > κοπιάστε).

**κοπός** (ο) (ουσ.): διάδρομος, πέρασμα.

«φέρε μου τη-μ-παλάμη να κάμω κοπό στο χιόνι να πάμε ίσαμε τ'αχίρι»

**Ετυμ.** Από το: κόπτω.

**κοπρά** (η) (ουσ.): κοπριά.

«α δε βάλεις στο χωράφι κοπρά, δε βγάινει πράμα»

«Όμοιος τον όμοιον αγαπά κι η κοπρά τα λάχανα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόπρος > κοπριά > κοπρά.

**κοπράνα** (η) (ουσ.) και **κοπράνι** (το)

(ουσ.): άδενδρο ακαλλιέργητο μέρος στο οποίο έχει φυτρώσει χλόη, μέρος κατάλληλο για βόσκηση αιγοπροβάτων κυρίως (αναφέρεται και ως τοποθεσία).

«πήνε τα οζά στο κοπράνι να φάνε μνια μπουκιά, να πιούνε και νερό στο-μποταμό»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: κοπρά > κόπρανον > κοπράνι. Η κοπριά ευνοεί την ανάπτυξη πρασίνου (χλόης).

**κοπρισά** (η) (ουσ.): λίπανση των χωραφιών με κοπριά.

«να ρίξεις του κήπου ένα δυο κοπρισές να δεις ίντα πατάτες δα βγάλει»

**Ετυμ.** Από το: κοπρίζω (εκ του κόπρος).

**κοπρίτης\*** (ο) (ουσ.): εκτός από βρόμικος, τεμπέλης, ανεπρόκοπος υποδηλώνει και το σπουργίτι.

«δε δουλεύει, κοπρίτης είναι»

«επέταξα μνιαολιά στάρι στην αυλή κι εμαζωχτήκανε ένα σωρό κοπρίτες»

**Ετυμ.** Από το: κόπρος.

**κοπρόλακκος** (ο) (ουσ.): μεγάλη λακκούβα γεμάτη κοπριά, μέρος απόρριψης κοπράνων, μέρος στο οποίο υπάρχουν ακαθαρσίες.

«στο-γ-κοπρόλακκο ήπεσες πού ήχασκες;»  
«πέταξε τα φινόκαλα (σκουπίδια) στο-γ-κοπρόλακκο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοπριά + λάκκος.

**κοράκι\*** (το) (ουσ.): εκτός από κόρακας, η συγκεκριμένη λέξη υποδηλώνει και μια ασθένεια που προσβάλλει τα ζώα. Ένα από τα συμπτώματά της είναι η εμφάνιση μαύρης μεμβράνης στο στόμα των ζώων, χαρακτηριστικό από το οποίο προέρχεται και το όνομά της.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόραξ, -κος.

**κορακιά** (η) (ουσ.): φωλιά των κοράκων.

«στη-γ-κορφή τ'απλατάνου εκάμανε οι κοράκοι μνια-γ-κορακιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόραξ, -κος > κόρακας > κορακιά.

**κοράσι\*** και **κοράσο** (το) (ουσ.): κορίτσι (στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως κοράσι μόνο).

«πού το πας το κοράσι;»

«τίνος είναι αυτονά το κοράσο;»

«για δέστε πώς χορεύουνε τση Κρήτης τα κοράσα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόρη > κοράσιον (υποκοριστικό) > κοράσι ή κοράσο.

**κορασοπούλα** (η) (ουσ.) και **κορασοπούλι** (το) (ουσ.): αναπτυγμένη θηλυκή έφηβος, νεαρή κοπέλα (υποκοριστικό του: κοράσι/ο).

«κορασοπούλα ήμουνε, όντε ν'ήρθανε οι Γερμανοί στο Λασίθι και τσι θυμούμαι καλά»

**Ετυμ.** Από τα: κοράσι-ι και την παραγωγική κατάληξη: -οπούλα / -οπούλι.

**κόρδα\*** (η) (ουσ.): εκτός από χορδή μουσικών οργάνων, σημασία που έχει ο όρος αυτός και στην κοινή νεοελληνική, σημαίνει κα παραφουσκωμένη (παρατενωμένη) από το φαγητό κοιλιά.

«ήσπασε μνια κόρδα τση λύρας»

«κόρδα την έχει καωμένη»

**Ετυμ.** Παράφραση του: χορδή (δωρικό: χόρδα, λατινικό: chorda).

**κορκίδα και κορκύδα** (η) (ουσ.): μαλλί προβάτων δευτερης ποιότητας.

«με τσι κορκίδες απού 'χω δα πλέξω μνια φανέλα να τη φορώ πρόχερα»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη: κορκίδα προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: κρόκη ή κροξ (= περιτύλιγμα με μαλλί, το υφάδι που εισάγεται μεταξύ των νημάτων του στημονιού του αργαλειού), με μετάθεση του ρ-.

**κόρυζα\*** (η) (ουσ.): λοιμώδης ασθένεια που εμφανίζεται στα πουλερικά και στα βοοειδή /ρινική καταρροή.

«από τη βραχνάδα τση φωνής των ορνίθω δα καταλάβεις πως έχουνε κόρυζα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**κορκιδόροκα** (η) (ουσ.): ρόκα που χρησιμοποιείται για το γνέσιμο κορκίδας (χαμηλής ποιότητας μαλλιών).

**Ετυμ.** Από τα: κορκίδα + ρόκα.

**κορκός** (ο) (ουσ.): κρόκος του αβγού / κάτι που έχει καλά ψηθεί.

«δυο κορκούς είχενε κειονά τ'αβγό»

«εψηθήκανε οι οφτές πατάτες και εγενήκανε κορκός»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κρόκος με μετάθεση του -ρ-.

**κορμάκι** (το) (ουσ.): το μικρό περιστέρι που βρίσκεται ακόμη στη φωλιά.

«κορμάκια είναι ακόμη τα περιστέρια»  
**Ετυμ.** Υποκοριστικό της νεοελληνικής λέξης: κορμί που παράγεται από το: κορμός.

**κορμαρά** (η) (ουσ.): διαμόρφωση του σώματος, σώμα.

«τέτοια κορμαρά δε-ν-την έχει κιανείς, ψιλός, λιγνός, ωραίος άντρας»  
«ανάθεμα τη-γ-κορμαρά ντου»

**Ετυμ.** Από το: κορμός, υποκοριστικό: κορμί, μεγεθυντικό: κορμάρα > κορμαρά, με μετατόπιση του τόνου.

**κορνιαζώ** και **κορνιώ** (ρήμ.): αιμωδιώ, μουδιάζω, πιάνομαι, παραλύω.

«εκόρνιασε ο πόδας μου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: κορμιάζω (εκ του: κορμί > κορμιάζω > κορνιάζω).

**κορνιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): μουδιασμένος, πιασμένος.

«κορνιασμένη 'ναι η δεξιά μου χέρα»

**Ετυμ.** Από το: κορνιάζω.

**κοροϊδεύω** (ρήμ.): κοροϊδεύω.

«κοροϊδεύγει σε και δε-ν-το καταλαβαίνεις»

«απού κοροϊδεύγει, κοροϊδεύγει τα μούτρα ντου»

**Ετυμ.** Από το: κοροΐδο > κοροΐδεύω > κοροΐδεύγω.

**κορυζώ** (ρήμ.): διψώ πολύ / συχνά χρησιμοποιείται με την έννοια: στέγνωσε ο λαιμός μου από τη δίψα.

«εκορύζασα επαέ ολημέρα χωρίς νερό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόρυζα (= καταρροή της ρινός / νόσος των ορνίθων).

**κορφαρά** (η) (ουσ.): κορυφή / το μεταίχιμιο από τη μια πλαγιά του βουνού

ή υψώματος στην άλλη / η κορυφή ενός δέντρου.

«μος δ' ανεδιάσουμε εκειέ στη-γ-κορφαρά, δα δούμε τη Γεράπετρο και τη θάλασσα»  
«δε φτάνω τη-γ-κορφαρά τση καράς να τη ραβδίσω»

**Ετυμ.** Από το: κορυφή > κορφή, μεγεθυντικό: κορφάρα > κορφαρά, με μετατόπιση του τόνου.

**κορωναίκες** (οι) (επ. θέσ. ουσ.): είδος ελιών, ψιλολιές.

«όλες οι ελιές απού ελέσαμε ήτανε κορωναίκες»

**Ετυμ.** Πιθανόν από την προέλευσή τους από περιοχή της Κορώνης.

**κοσαρά:** εικοσαριά.

«μνια κοσαρά πρόβατα ελάλιε»

**Ετυμ.** Από το: είκοσι.

**κοσάργια ή κοσαράκια** (τα) (ουσ.): έτσι λέγονται τα μαρτυρικά, που διανέμονται κατά το μυστήριο της βάπτισης.

«τα κοσάργια του σαντόλου τα έχω φυλαμένα στη-γ-κασέλα»

**Ετυμ.** Από το: είκοσι.

**κοσάρι\*** (το) (ουσ.): χρυσό τουρκικό νόμισμα 20 γροσιών / στολίδι γυναίκας.

«κοσάρια εκρεμάσανε στο λαιμό τση νύφης»

**κοσιπενταρά:** εικοσιπενταριά.

«μνια κοσιπενταρά νομάτοι ήσανε όλοι κι όλοι»

**Ετυμ.** Από το: είκοσι πέντε.

**κοσκινάς** (ο) (ουσ.): κατασκευαστής κόσκινων και συναφών εργαλείων (π.χ. βολιστών, κνησαρών κτλ.). Συχνά τις εργασίες αυτές τις έκαναν και οι ντενεκεντζήδες (βλ. λέξη).



«άμε στου κοσκινά ν'αγοράσεις ένα-γκαινούργιο βολίστη»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: κόσκινο.

**κοσκινόγυρος** (ο) (ουσ.): λεπτός ξύλινος γύρος που περικλείει το κόσκινο.

«ήσπασε ο κοσκινόγυρος και εγίνηκε το κόσκινο άχρηστο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κόσκινο + γύρος.

**κοτζάκαρη** (η) (ουσ.): καημένη, καλομαθημένη, κυρία (με ειρωνική απόχρωση).

«ήφερε μαζί ντου και τη-γ-κοτζάκαρη, τη γυναίκα ντου»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τα τουρκικά: koca (= γέρων) + kari (= γυναίκα).

**κοτζάμου και κοτζάμ\*** (άκλ. επίθ.):

κοτζάμ, τόσο μεγάλος.

«κοτζάμου κοπελιά και δε-γ-κατέχεις να κάμεις ένα φαϊ»

«κοτζάμου άντρας και φοβάσαι να 'πομείνεις αμοναχός στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: koca (koca büyük/koca adam = κοτζάμ άνθρωπος).

**κοτσακιά** (η) (ουσ.): λύγισμα της μέσης, χορευτική φιγούρα.

«στσι κοτσακίες είναι πρώτη»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κοτσέρνω** (ρημ.): κοτσάρω της κοινής νεοελληνικής, συνδέω, εξαρτώ / δίδω κάτι / κατηγορώ.

«εκότσαρε τα καινούργια παπούτσα και τηνε εκοπάνισε»

«του 'κοτσάρανε το μουλάρι για νέικο, μ'αυτό ήτανε γεροντομούλαρο»

«του 'κοτσάρανε τη ρετσινιά πως είναι κλέφτης»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cozzare (= χτυπά με τα κέρατα).

**κοτσιπίδα** (η) (ουσ.): σκόρος.

«ήφαε τα μάλλινα ρούχα η κοτσιπίδα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοντός (= μικρός) με αποβολή του -ν- και τροπή του -τ- σε τσ-) + το αρχαιοελληνικό: ιψ, -ιπός (= σκουλήκι που καταστρέφει κέρατα, ξύλα και μάλλινα ρούχα).

**κοτσιπίδια** (τα) (ουσ.): μάλλινα ενδύματα που έχουν προσβληθεί από σκόρο.

«κοτσιπίδια εγενήκανε τα μάλλινα απού 'χα στη-γ-κασέλα»

**Ετυμ.** Από το: κοτσιπίδα > κοτσιπίδι.

**κοτσιπιδιάζω** (ρημ.): προσβάλλομαι από σκόρο.

«α δε βάλεις ναφταλίνη στα μάλλινα, δα κοτσιπιδιάσουνε»

**Ετυμ.** Από το: κοτσιπίδα.

**κοτσιπιδιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει προσβληθεί από σκόρο.

«κοτσιπιδιασμένη 'να η φανέλα απού μου 'δωκες να βάλω»

**Ετυμ.** Από το: κοτσιπιδιάζω.

**κοτσυφάλι** (το) (ουσ.): είδος κόκκινου σταφυλιού.

«πολλά κοτσυφάλια έχει τ'αμπέλι»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κοτσυφιά** (η) (ουσ.): φωλιά του κοτσυφιού.

«γεμάτο κοτσυφίες είναι τα Πλατανάκια» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το: κοτσύφι (κοτσυφός στην Κρήτη) (βλ. λέξη).

**κοτσυφός** (ο) (ουσ.): κότσυφας, κοτσύφι.

«πολλούς κοτσυφούς έχει οφέτος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κότσυφος

και κόσσυφας, με την τροπή των -σσ- σε -τσ- (τσιτακισμός).

**κουβεδιάζω** (ρήμ.): κουβεντιάζω στην κοινή νεοελληνική.

«ίντα κουβεδιάζετε;»

«κουβεδιάζομε να περνά η ώρα μας»

**Ετυμ.** Από το: κουβέντα (εκ του λατινικού: conventus).

**κούβελο** (το) (ουσ.): μικρό παιδί (απαντάται και ως **κουτσούβελο**).

«πόσα κούβελα έχει;»

«δυο τρία κούβελα σύρνει»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το ιταλικό: cona (βλ. επόμενο), υπό την έννοια ότι κούβελο είναι αυτό που μόλις βγήκε από τη φωλιά του.

**κούβος** (ο), **κούβα** (η) (ουσ.): γαλοπούλα.

«σα-ν-τη-γ-κούβα κάθεται»

«αβγά τση κούβας ήφερα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cona (= επώαση, φωλιά).

**κούγια-κούγια** (επίρρ. τροπ. έκφρ.): σιγά-σιγά.

«κούγια-κούγια δα τα καταφέρουμε»

**Ετυμ.** Το κούγια είναι αγνώστου ετύμου.

**κουγιουμτζής** (ο) (ουσ.): χρυσοχόος, κοσμηματοπώλης.

«κουγιουμτζής ήτανε ο πατέρας του στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kuyumcu = κοσμηματοπώλης (kuyum = κόσμημα).

**κούδα** (η) (ουσ.): κεφαλή, γυροπόδι / ουρά.

«έχει να σύρει η κούδα σου...»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: coda (= ουρά).

**κουζουλάδα\*** (η) (ουσ.): ανόητη απερίσκεπτη συμπεριφορά ή πράξη / τρέλα. Χρησιμοποιείται και στην κοινή νεοελληνική, προέρχεται, όμως, από την κρητική διάλεκτο.

«ίντα κουζουλάδα σε δέρνει;»

«Ανάθεμά σε για καρδιά μη-γ-κάνεις κουζουλάδες, / ως πότε το κορμάκι μου δα βάνεις σε μπελάδες.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: κουζουλός (βλ. λέξη).

**κουζουλαίνω, -ομαι\*** (ρήμ.): ξετρελαίνω.

«εκουζουλάθηκε ολότενα»

«κουζουλαίνεται με το Λασίθι»

**Ετυμ.** Από το: κουζουλός (βλ. λέξη).

**κουζούλακας** (ο) (ουσ.): υπέρμετρα κουζουλός.

«κουζούλακας θαρρώ πως είσαι ολότενα»

**Ετυμ.** Από το: κουζουλός (βλ. λέξη).

**κουζουλαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξετρελαμένος.

«κουζουλαμένος είναι με τ'αγγονάκια ντου»

**Ετυμ.** Από το: κουζουλαίνω (βλ. λέξη).

**κουζουλαμός** (ο) (ουσ.): τρέλα.

«κουζουλαμός τονε βαστά να κατεβεί στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το: κουζουλαίνω.

**κουζουλοκόπελο** (το) (ουσ.): τρελόπαιδο.

«κουζουλοκόπελο είναι ακόμη και δε-γ-κατέχει ίντα κάνει μόνο συμπάθιε τονε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουζουλός + κοπέλι.

**κουζουλοπαντιέρα** (η) (ουσ.): απερίσκεπτος άνθρωπος.

«κουζουλοπαντιέρα, ε, κουζουλοπαντιέρα» (προσφώνηση απερίσκεπτου ανθρώπου)  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουζουλός + παντιέρα (= σημαία).

**κουζουλός\* -ή, -ό:** τρελός, ανόητος, παράτολμος (υπάρχει και σε λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας).

«κουζουλός είσαι, μωρέ, και κάνεις τέτοιες δουλειές»

«Το μεθυσμένο είδε ο κουζουλός κι εγλάκανε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Κατά τον Ανδριώτη, προέρχεται από τη λέξη: κούζα, που σημαίνει στάμνα χωρίς λαβές (αυτός που δεν έχει κάτι από το οποίο μπορείς να πιαστείς). Κατά τον Ξανθουδίδη, προέρχεται από τα κουλός + ζουρλός και κατά τον Τριανταφυλλίδη, από το τουρκικό: kuzulu = προβατίνα με αρνί (αναφ. στο Ντουντουλάκης, 2013). Κατά τον Μπαμπινιώτη, προέρχεται από το ενετικό: cuccioion (= απλοϊκός, ανόητος) ή από το ελληνικό μεσαιωνικό: «κουτζούλης (= απατεώνας), χωρίς να αποκλείεται η προέλευση της λέξης αυτής από το: κουτσός.

**κουζουλόσογο (το)** (ουσ.): γενιά ανόητων ανθρώπων.

«από κειονά το κουζουλόσογο είναι κι αυτός»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουζουλός + σόι (βλ. λέξη).

**κουκαλίζω** (ρήμ.): μασώ σκληρούς καρπούς ή άλλα ανάλογα φαγώσιμα, αφήνοντας ένα χαρακτηριστικό ήχο σύνθλιψής τους.

«ίντα κουκαλίζεις;»

**Ετυμ.** Από το: κουκί (εκ του αρχαιοελληνικού: κόκκος > κοκκίον > κουκκί και με απλοποίηση των δύο -κκ- > κουκί) + παραγ. τέρμα: -αλίζω.

**κουκάχερα (τα)** (ουσ.): άχυρα κουκιών. «τα κουκάχερα δεν είναι καλά για τα οζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουκί + άχυρα.

**κουκίζω** (ρήμ.): αφήνω στο έδαφος κατά διαστήματα σε ευθεία γραμμή σπόρους (π.χ. κουκιά, φασόλια, πατάτες κτλ.) / πασπαλίζω.

«κούκιζε στην αλετρά πιο αρά τσι πατάτες, μνια πιθαμή η μνια απού την άλλη»

«κούκισε μνιαολιά σισάμι στσι λουκουμάδες»

**Ετυμ.** Από το: κουκί (βλ. και τη λέξη: κουκαλίζω, κόκκος < κουκ(ι) + -ίζω).

**κούκισμα (το)** (ουσ.): ρίψη σπόρων στο έδαφος ανά διαστήματα σε ευθεία γραμμή, συνήθως.

«μνια γυναίκα θέλω να με βοηθήξει στο κούκισμα»

**Ετυμ.** Από το: κουκίζω (βλ. λέξη).

**κουκιστά** (τροπ. επίρρ.): αραιά σπαρμένα στη σειρά, ριγμένα ανά διαστήματα. «κουκιστά ρίχνε τα φασούλια, μη-ν-τα σκορπός πέρα πώδε»

**Ετυμ.** Από το: κουκιστός (εκ του: κουκίζω < κουκί < κόκκος + -ίζω).

**κουκιστρά (η)** (ουσ.): μικρό τμήμα αγρού / σειρά από φυτεμένα κουκιά / χωράφι το οποίο είχε σπαρθεί με κουκιά.

«ίσα-ίσα μνια-γ-κουκιστρά χωράφι έχομε στσι Μεσαλασιθιώτικες στέρνες» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το: κουκίζω (βλ. λέξη).

**κουκίστρα (η)** (ουσ.): αυτή που κουκίζει (βλ. λέξη). Κατά τη σπορά οσπρίων και κυρίως πατατών (οι πατάτες κόβονταν, συνήθως, σε γουλιές για τη σπορά) οι γυναίκες που έριχναν το σπόρο στις

αυλακίες, τις οποίες άνοιγε ο γεωργός, ονομάζονταν κουκίστρες.

«καλή κουκίστρα 'να η Μαρία τση...»

**Ετυμ.** Από το: κουκίζω (βλ. λέξη).

**κούκλης** (ο) (ουσ.): πετεινός.

«το-γ-κούκλη από 'χω δα τονε σφάζω τση Παναγιάς»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: cuculia (= κούκος), παλαιότερη γραφή: κούκκος.

**κουκλοπετεινός** (ο) (ουσ.): τσαλαπετεινός.

«μόνο ένα κουκλοπετεινό ήφερα από το κυνήγι, πράμα άλλο δε μου 'πάντηξε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κούκλης (βλ. προηγούμενο) + πετεινός.

**κουκλώνω, -ομαι** (ρήμ.): σκεπάζω, αποκρύπτω κάτι, αποσιωπώ / στην παθητική φωνή σημαίνει νυμφεύομαι κάποιο ή κάποια για να συγκαλύψω κάτι μεμπτό.

«κουκλώσου με τσ'ανάπλες αποκορφής να μην εργάς»

«ήθελε δεν ήθελε τηνε εκουκλώθηκε»

«μάνι-μάνι εκουκλώσανε την υπόθεση για να μη γενούνε ρεζίλι»

**Ετυμ.** Από το: κουκουλώνω, το οποίο προέρχεται από το ιταλικό: cucula ή cuculla (= κάλυμμα κεφαλής, κουκούλα).

**κουκολογώ** (παλαιότερη γραφή: **κουκκολογώ**) (ρήμ.): μαζεύω μικρές ποσότητες προϊόντων (π.χ. καρπών δένδρων, ελιές κτλ.) που έχουν απομείνει μετά την κύρια συγκομιδή (βλ. και ραντολογώ).

«εκουκολόησα τσ'ελιές κι εγέμισα ένα μικιό τσουβαλάκι»

**Ετυμ.** Από τα: κόκκος + λέγω (> -λογώ), με την έννοια του συλλέγω. Η γραφή με ένα -κ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**κουκολόι** (το) (ουσ.): συλλογή σποραδικών καρπών ή προϊόντων που έχουν απομείνει από την αρχική συγκομιδή.

«κουκολόι-κουκολόι εγέμισα το καλάθι αμύγδαλα»

**Ετυμ.** Από τα: κουκί (υιοθετείται η νεότερη γραφή) + λέγω (> -λόι), με την έννοια του συλλέγω.

**κουκούβι** (το) (ουσ.): ζεστασιά, θερμό περιβάλλον.

«κουκούβι 'να τα πόδια μου μέσα στα καινούργια στιβάνια»

«κουκούβι είναι μέσα στσ'ανάπλες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cona = επώαση (κατά την επώαση παράγεται θερμότητα).

**κουκουβιάζω και κουκουβίζω\***

(ρήμ.): ζεσταίνω, -ομαι / καθίζω σε απάνεμο μέρος, κουρνιάζω / κάθομαι κάτω με διπλωμένα τα πόδια / θωπεύω κάποιο καθημένο κουκουβιστά.

«κουκούβιασε εκείε στο γωνιό από δε φουσα, να ζεσταθείς»

«κουκούβισε, μπρε, να σε φτάνω, γιατί δε μπορώ να σκωθώ»

**Ετυμ.** Από το: κουκούβι (βλ. λέξη).

**κουκουβιστά** (τροπ. επίρρ.): επίρρημα που υποδηλώνει τη στάση του σώματος σε βαθύ κάθισμα χωρίς υποστήριγμα.

«κουκουβιστά εκάθουντανε και εκουβεδιάζανε όλη-ν-την ώρα»

**Ετυμ.** Από το: κουκουβιστός (βλ. λέξη).

**κουκουβιστός, -ή, -ό** (επίθ.): καθημένος κουκουβιστά (βλ. λέξη).

«κουκουβιστός στάσου, να σου χερώνει να τρωσ από το σοφρά» (χαμηλό στρογγυλό τραπέζι).

**Ετυμ.** Από το: κουκουβίζω (βλ. λέξη).

**κουκούδι** (το) (ουσ.): εξάνθημα του δέρματος.

«ένα κουκκούδι ήβγαλα στο μάγουλο και δα πάω στο γιατρό να το δει μπα να 'ναι πράμα κακό»

**Ετυμ.** Από το: κόκκος (τροπή των -ο- σε -ου-) + το παραγ. τέρμα: -δι. Παλαιότερη γραφή: κουκκούδι.

**κουκούμι** (το) (ουσ.): ζεστό μέρος.

«κουκούμι 'ναι το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: cucuma, -ae (= λέβητας).

**κουκουμίζω** (συνηθέστερα **κουκουμίζει** (γ' προσ.)) (ρήμ.): ζεσταίνω.

«νοτικό είναι το σπίτι και κουκουμίζει μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: κουκούμι (βλ. λέξη).

**κουκουναρά** (η) (ουσ.): ειδικό κουλούρι με κόκκινο αβγό που έφτιαχναν για τα παιδιά το Πάσχα.

«κουκουναρές ήκαμα για τα κοπέλια, μόνο να 'ρθεις να τσι πάρεις»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: κουκουναριά λόγω του εξογκώματος που έχει στη μέση το κουλούρι, το οποίο μοιάζει με καρπό κουκουναριάς.

**κουκουρίζω** (ρήμ.): σιγοψήνω, σιγοβράζω.

«άστο το κριάς να κουκουρίσει μνιαολιά»

Για την απόδοση του ήχου που εκπέμπει ο πετεινός χρησιμοποιείται, επίσης, το ρήμα: κουκουρίζω (πιθανόν εκ του: κοκορίζω < κόκορας) αντί του κακαρίζω, το οποίο λέγεται για τις όρνιθες.

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**κουλουβάρι** (το) (ουσ.): νήματα ή άλλα μέσα πρόσδεσης (σπάγγοι, σχοινιά κτλ.) ή ραψίματος, τυλιγμένα σε μορφή

σφαίρας / μεταφορικά: μερδεψοδουλειά, μπερδεμα μιας υπόθεσης, σύγχυση / μάζεμα του σώματος λόγω κρύου ή για άλλους λόγους.

«δώσε μου το κουλουβάρι το μαλλί να 'ποπλέζω τούτηνιέ τη φανέλα απού σάζω»

«ένα κουλουβάρι εγίνηκε απού τη-γκρυγιάδα»

«κουλουβάρι τσ'ήκαμες τσι δουλειές σου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: κολοβός (αυτός που δεν έχει ουρά –λόγω του σφαιρικού σχήματος–, με τη μετατροπή του -ο- σε -ου- και την προσθήκη της υποκοριστικής κατάληξης -άριον: κολοβάριον > κολοβάρι > κουλουβάρι.

**κουλουβάχαρα\*** (επίρρ.): ανακατεμένα πράγματα / μπερδεμένες υποθέσεις.

«κουλουβάχαρα τα 'καμες»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: kullu-wahad (= άνω-κάτω).

**κούλουκας** (ο), **κουλούκα** (η) (ουσ.): νεαρός μεγάλοςωμος σκύλος / μεταφορικά: το θηλυκό (κουλούκα) υποδηλώνει τη γυναίκα που διαμαρτύρεται ή διαπληκτίζεται συνεχώς με έντονο τρόπο.

«δε μπορώ να μπω στην αυλή, γιατί έχει αμολαρητή τη-γκουλούκα και δα μου χυθεί»

«από πού την ενεμάζωζε κεινιά τη-γκουλούκα, απού δε σταματά να φωνιάζει ένα λεφτό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκύλαξ, -ακος > σκύλακας, με σίγαση του -σ- και τη μετατροπή των -υ- και -α- σε -ου-.

**κουλούκι** και **κουλουκάκι** (το) (ουσ.): το σκυλάκι.

«να σου κοντέψω ένα κουλουκάκι από κειανά που ήκαμε η σκύλα οφέτος, αφού ήκουσα πως γυρεύεις κουλούκι»

**Ετυμ.** Από το υποκοριστικό του: σκύλαξ > σκυλάκιον > σκυλάκι > σκουλούκι > κουλούκι. Ο Πυτικάκης θεωρεί ότι η συγκεκριμένη λέξη προέρχεται από το ιταλικό: *cucciolio* (= σκυλάκι), ενώ υπάρχει και η εκδοχή ότι προέρχεται από το: *κυλλός* (= ανάπηρος), επειδή τα σκυλάκια γεννιούνται τυφλά.

**κουλουκιά** (η) (ουσ.): το μέρος, όπου αναπαύεται ή δένεται ο σκύλος / το σύνολο της σκύλας με τα νεογνά της / μεταφορικά: μικρό πλήθος ατόμων με υποτιμητική έννοια / στρωσίδια.

«ο σκύλος δεν είναι στη κουλουκιά ντου, λυτό τον ήφηκες φαίνεται κι ήφυγε»  
«μνια-γ-κουλουκιά του 'κλουθά»  
«ανεμάζωξε τσι κουλουκιές σου»

**Ετυμ.** Από το: κούλουκας (βλ. λέξη).

**κουλουκίζω** (ρήμ.): φωνάζω δυνατά, διαπληκτίζομαι, μαλώνω.

«όλη-ν-τη μέρα εκουλούκιζε ατά στη γειτονιά»

**Ετυμ.** Από το: κούλουκας (βλ. λέξη).

**κουλουμούντρα** (η) (ουσ.): τούμπα, κουτροβαλιά, αναστροφή του σώματος είτε λόγω προσκόμματος είτε για την εκδήλωση έντονης χαράς είτε υπό μορφή παιχνιδιού.

«κουλουμούντρες κάνει από τη χαρά ντου»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *culomontare* (= υψώνω τα οπίσθια).

**κουλουμουντρίζω** (ρήμ.): κάνω κουλουμούντρες, κατακυλώ.

«εστραβοπάτησε κι εκουλουμούντρισε στη -γ-κατηφόρα»

**Ετυμ.** Από το: κουλουμούντρα / θέμα: κουλουμουντρ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**κουλουμούντρισμα** (το) (ουσ.): κουτροβαλιά.

«γερό κουλουμούντρισμα ήπαιζε στη χαλασά κι επήε στο-μ-πάτο»

**Ετυμ.** Από το: κουλουμουντρίζω.

**κουλουρωτός, -ή, -ό** (επίθ.): κυρτός, αυτός που κάνει κύκλο.

«κουλουρωτό κάμε το σίντερο στην άκρα, για να μπορείς ν'ανεσύρεις το-γ-κουβά μέσα από το πηγιάδι από τον ήριζες»

**Ετυμ.** Από το: κουλούρα (εκ του αρχαιοελληνικού: κολλύρα).

**κουμανταδόρος\*** (ο) (ουσ.): αυτός που διατάζει, αυτός που διευθύνει, κυβερνήτης.

«εγώ 'μαι ο κουμανταδόρος του σπιθιού»  
«κουμανταδόρο da σε βάλω εδά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *comando* (= διαταγή), λατινικό: *cum + mando*.

**κουμαντάρω\*** και **κουμαντέρνω**

(ρήμ.): διευθύνω, δίνω εντολές, διεκπεραιώνω (στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο το *κουμαντάρω*).

«πώς τα κουμαντέρνει τόσανά κοπέλια από 'χει;»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *comandar* (= κυβερνώ).

**κούμαρο\*** (το) (ουσ.): καρπός της κουμαριάς / θύσανος από νήματα στρογγυλού σχήματος / κούμαρα λέγονται και οι στρογγυλοί καρποί των πλατανιών, καθώς και οι μικρές διακοσμητικές μπάλες στις οποίες απολήγουν ορισμένα υφαντά  
«ήβαλε στον κοπελιού το σκουφάκι ένα κούμαρο»

«τα κούμαρα των απλατάνω μαζώνει· ίντα da τα κάμει κοντό;»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κόμαρον.

**κουμαρτζής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζει κουμάρι, τυχερά παιχνίδια.

«κουμαρτζής είναι ο άντρας της και για κείονα όλο μαλώνουνε, γιατί τρώει όλα τα λεφτά ντου στο κουμάρι»

**Ετυμ.** Από το: κουμάρι (εκ του τουρκικού: kumar (= τζόγος, χαρτοπαιξία).

**κουμάσι\*** (το) (ουσ.): κοτέτσι / μεταφορικά: κακής φύσεως άτομο.

«κακό κουμάσι 'ναι κειονοσάς»

**Ετυμ.** Από το: τουρκικό: kümes (= κοτέτσι).

**κουμιάζω, -ομαι** (ρήμ.): βάζω μέσα στον κούμο, μπαίνω μέσα στον κούμο (επί ζώων) / κλείνομαι στο σπίτι μου (επί ανθρώπων).

«αποδά δα πα να κουμιαστώ στο σπίτι, ο ήλιος είναι ακόμη ψηλά»

**Ετυμ.** Από το: τουρκικό: kümes (= κοτέτσι).

**κούμος** (ο) (ουσ.): κοτέτσι, πρόχειρος οικίσκος.

«φράζε τσ' όρνιθες στο-γ-κούμο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kümes (= κοτέτσι).

**κουμουλάρι** (το) (ουσ.): Κατά τον Τσικαλά, η λέξη, την οποία ετυμολογεί από το λατινικό: tumulus, σημαίνει λόφος σωρός. Κατά τον Κουκουλέ, είναι βυζαντινή και υποδηλώνει υποδιαίρεση του κοίλον, το οποίο ήταν μονάδα μέτρησης όγκου (κρητ. χρον. Ζ': 201). Ως μονάδα μέτρησης σίτου αναφέρεται και σε νοταριακό έγγραφο του Γεωργίου Ιερέως Πεδιώτη (Ε.Ε.Λ.Μ.Π.Χ., 2013). Οι Πλανάκης και Χουστουλάκης ερμηνεύουν τη λέξη αυτή ως «αγγείο μέτρησης υγρών» Τέλος, η Λιουδάκη αποδίδει τη λέξη αυτή ως «πολύ γεμάτο», εξηγώντας τη ση-

μασία του παρακάτω λαϊκού αποφθέγματος, το οποίο κατέγραψε στο Τζερμιάδω το 1939: «απού περγελάζει ρίγλη κουμουλάρι το παθαίνει» (= όποιος κοροϊδέψει λίγο, θα τον κοροϊδέσουν πάρα πολύ).

**Ετυμ.** Η ετυμολογία της λέξης ποικίλλει ανάλογα με τη σημασία που τις αποδίδεται (π.χ. προέρχεται από τις λατινικές λέξεις: cumulus (= σωρός) tumulus (= λόφος, όγκος). Η ένταξή της πάντως σε τουρκογενείς λέξεις, η οποία προτείνεται από ορισμένους, δεν θεωρείται ορθή.

**κουμουλιάζω** (ρήμ.): συσσωρεύω χώμα, στοιβάζω.

«κουμούλιασε μνιαολιά το χώμα στη ρίζα του φυτού»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**κουμπανάκι** (το) (ουσ.): είδος μικρού τραπεζοειδούς γλυκίσματος φτιαγμένου από ζύμη σταρένιου αλευριού, ψημένου σε λάδι και αλειμμένου με μέλι και κανέλα (συνήθως χρησιμοποιείται στον πληθυντικό: κουμπανάκια).

«στέσε το τσικάλι να βράσει το λάδι να ψήσομε κουμπανάκια να τα πάμε ταχυτέρου στην εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: equipaggio (= εφόδια).

**κουμπάρος\*** (ο), **κουμπάρισσα** (η) (ουσ.): εκτός από τη σημασία του ανάδοχου ή παράνυμφου, οι συγκεκριμένες λέξεις χρησιμοποιούνται στις προσφωνήσεις προς ξένους, με σημασία παρόμοια προς εκείνη των: κύριος ή κυρία.

«κάτσε, κουμπάρε, να σε κεράσομε»  
«ίντα γυρεύεις, μπρε, κουμπάρισσα;»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: compare.

**κουμπάσο** (το) (ουσ.): βλ. κομπάσο.

**κουμπές** (ο) (ουσ.): θόλος, θολωτό προσκυνητάρι.

«Κόνισμα δα σε κάμω στο κουμπέ για να σε προσκυνούνε / όσοι έχουνε για σε μόνο καλά να πούνε.» (κρητικό δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kubbe < αραβικό: qūbba (= τρούλος, θόλος) < περσικό: korpe.

**κουμπίζω** (ρήμ.): ακουμπώ, υποστηρίζω, υποστηρίζομαι.

«βαστώ το βεργαλάκι μου και κουμπίζω, γιατί εγέρασα και χωρίς βέργα δε μπορώ να κάμω ζάλο»

**Ετυμ.** Από το: ακουμπώ (= στηρίζομαι, κατακλίνομαι – λατινικό: accumbo), με αποβολή του -α-.

**κουνάμενος\***, **-η, -ο** (μετοχ. ενεστ. ως επίθ.): αυτός που κουνιέται προκλητικά. «ήφταζε σεινάμενη, κουνάμενη να γυρεύει δανεικά»

**Ετυμ.** Από το: κουνιέμαι.

**κουνελιάστρα** (η) (ουσ.): μέρος ή κλουβί στο οποίο διατρέφονται κουνέλια.

«άμε στη-γ-κουνελιάστρα να πιάσεις ένα κουνέλι»

**Ετυμ.** Από το: κουνέλι + παραγ. τέρμα: -άστρα.

**κουνενός** (ο) (ουσ.): σιδερένιο κύπελλο (από χαλκό ή αλουμίνιο). Υπάρχουν και εμαγιέ και πήλινοι κουνενοί / μίγμα ζεστού νερού και αλεσμένων ρεβιθιών, το οποίο, διατηρούμενο σε ζεστό μέρος, μετατρέπεται σε μαγιά που χρησιμοποιείται για την παρασκευή επτάζυμου ψωμιού.

«γέμισε από το λαήνι το-γ-κουνενο νερό να μου το φέρεις, γιατί εδίψασα»

«ακόμη δεν εβγήκε ο κουνενός, μόνο ανήμενε κάμποση ώρα»

**Ετυμ.** Κατά μία εκδοχή, η λέξη κουνε-

νός προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: κωνίς (= κώνος, μικρή υδρία, υδρίσκη στον Ησύχιο). Κατ' άλλη εκδοχή, παράγεται από το ρήμα: κουνώ, επειδή το σχετικό σκεύος προσφέρεται για το κούνημα και τη μείξη υγρών. Η μαγιά που χρησιμοποιείται για πυτιά των επτάζυμων πήρε πιθανόν το όνομά της από το σχήμα των δοχείων στα οποία, συνήθως, παρασκευάζεται (μοιάζουν με κουνενο).

**κουνιέρα** (η) (ουσ.): η εργασία αφαίρεσης πετρών από ορεινό, συνήθως, έδαφος, προκειμένου αυτό να γίνει καλλιεργήσιμο (αναφέρεται στο Καρύδης, 1983). «κουνιέρα θέλει κεινιά η πεζούλα για να τη σπείρεις»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κουντούρα** (η) (ουσ.): τελευταία θέση στη σειρά των χορευτών.

«η κουντούρα επήε μνια κοπανιά στην ομπρός μερά»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τα: κοντή + ουρά (μεσαιωνική ελληνική λέξη: κόντουρος). Kundura στα τουρκικά σημαίνει πρόχειρα παπούτσια, άρα δεν σχετίζεται με τη συγκεκριμένη λέξη.

**κουντούρης, -α:** ζώο του οποίου έχει κοπεί η ουρά, κολοβός.

«κουντούρης είναι ο σκύλος μας»

**Ετυμ.** Από τα: κοντός + ουρά.

**κουντουρίζω** (ρήμ.): κόβω το πίσω μέρος (π.χ. των μαλλιών των προβάτων, βλ. και κωλοκουρίζω), κονταίνω (π.χ. τα φτερά των πτηνών), μικραίνω.

«κουντούρισε τα φτερά των ορνίθω να μη μπορούνε να σύρουνε φτερό να βγούνε όζω από το φράμα»

**Ετυμ.** Από το: κουντούρης (βλ. λέξη).



**κουντούρικος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει κοντή ούρα.

«κουντούρικο σκύλο έχω»

**Ετυμ.** Από το: κουντούρης (βλ. λέξη).

**κούπα\*** (η) (ουσ.): εκτός από μεγάλο ποτήρι, σημασία που έχει η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, ο όρος χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον πυθμένα στρογγυλών τεχνητών ή φυσικών βαθουλωμάτων π.χ. η *κούπα τ'αλωνιού*, η *κούπα του κάμπου του Λασιθιού*.

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *cupa* (= ξύλινο αγγείο οίνου). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τη μυκηναϊκή λέξη: *kupepa*.

**κουπιά** (η) (ουσ.): ό,τι χωράει μια κούπα.

«μνια μεγάλη κουπιά κρασί ήπιε»

**Ετυμ.** Από το: κούπα (βλ. λέξη).

**κουραδάρης** (ο) (ουσ.): ο βοσκός, ο κτηνοτρόφος που διαθέτει δικό του ποίμνιο.

«όλη η οικογένειά ντως ήτανε κουραδαρρηδες»

**Ετυμ.** Από το: κουράδι (βλ. λέξη).

**κουραδάρικος, -η, -ο** (επίθ.): αιγοπρόβατο που ανήκει σε κουράδι (σε αντίθεση προς το οικοσύτιο που λέγεται *μαρτάρικο*).

«κουραδάρικη είναι η-γ-αίγα που ήσφαζε ο κασάπης»

**Ετυμ.** Από το: κουράδι (βλ. λέξη).

**κουράδι\*** (το) (ουσ.): ποίμνιο, μεγάλος αριθμός ζώων (αιγοπροβάτων κυρίως) (κουράδι και κουράδα στην κοινή νεοελληνική σημαίνει αποπάτημα).

«ένα κουράδι πρόβατα λαλεί»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό διαλεκτολογικό: *kuratulu* = ποίμνιο. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: κο-

ρέω, -ώ = σπείρω σαρώνω, καθαρίζω. Σύμφωνα με άλλη άποψη, παράγεται από το *κουρεύω* (εξ ου *κουρά*).

**κουραδοβρόχι** (το) (ουσ.): μεγάλο ποίμνιο, κουράδι (βλ. λέξη).

«και τα ζύλα ήφαι το κουραδοβρόχι απόυ 'ναι αμολαρητό στην Αλόιδα» (ορεινή τοποθεσία).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *κουράδι* + *βρέχω* (> *βρόχι*) (με την έννοια της συγκέντρωσης μεγάλου πλήθους).

**κουραδόγα** (η) (ουσ.): άγρια κατσίκια που ανήκει σε κουράδι.

«αυτή 'ναι κουραδόγα κι είναι άγρια, μόνο νο έχε τ'αμέντε σου να μη σου παίξει κιαμνιάν ασβουρικταρά να σε ρίξει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *κουράδι* + *αίγα*.

**κουραδώνω** (ρήμ.): εντάσσω σε κουράδι / μεταφορικά: μπαίνω σε μια ομάδα.

«πήνε τσ'αίγες απόυ 'χεις στο χωργιό να κουραδώσουνε με τσ'άλλες στ'αόρη»

«εκουραδώσανε τα κοπέλια και γλακούνε και παίζουνε»

**Ετυμ.** Από το: *κουράδ-ι* + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**κουρέλης** (ο) (ουσ.): ο κουρεμένος σύρριζα.

«κουρέλη-κουρέλη κάτω απ'το βαρέλι» (πείραγμα μεταξύ παιδιών).

**Ετυμ.** Από το: *κουρεύω* (κουρ- + έλης).

**κουρκούδα** (η) (ουσ.): χονδρή βέργα με ρόζους και με στρογγυλεμένη άκρη.

«ε, κουρκούδα απόυ θες!»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: *κούρβα* ή *κούρμα* (= στροφή, κάμψη), με αναδιπλασιασμό του -κου, μετατροπή του β σε δ και μετάθεση του ρ (*κουκούρβα* > *κουρκούβα* > *κουρκούδα*).

**κουρκουδιά** (η) (ουσ.): χτύπημα με κουρκουδά.

«ήπαιζέ του μνια-γ-κουρκουδιά και παραλίγο να τον αφήσει στο-ν-τόπο»

**Ετυμ.** Από το: κουρκουδά (βλ. λέξη).

**κουρκουλίτης** (ο) (ουσ.): είδος μανιταριού.

«κουρκουλίτες βγαίνουνε εκείά»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κουρκουμάς** (ο) (ουσ.): τετράγωνο ή στρογγυλό γυάλινο μελανοδοχείο στο οποίο βουτούσαν την πένα και έγραφαν οι παλαιότεροι. Πρόκειται για λέξη διαφορετική από αυτήν που υποδηλώνει το γνωστό ομώνυμο μπαχαρικό.

«γέμισε το-γ-κουρκουμά μελάني»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: cucuma (= δοχείο, νερού, κανάτι), με την ανάπτυξη του -ρ-.

**κουρκουναρεύγω** και **κουρκουνώ** (ρήμ.): χτυπώ δυνατά κάτι (ξύλο, σίδερο, πέτρα κτλ.), με αποτέλεσμα να προκαλείται έντονος κρότος.

«ολημερνίς τση μέρας κουρκουναρεύγεις ατά και επόνεσε η κεφαλή μου απού τσι χτύπους»

**Ετυμ.** Από το συμφυρμό των ρημάτων: κρούω + κουνώ με μετάθεση συμφώνων.

**κουρκουνιά** (η) (ουσ.): δυνατό χτύπημα που παράγει κρότο.

«γερή την ήδωκες τη-γ-κουρκουνιά»

**Ετυμ.** Από το: κουρκουνώ (βλ. λέξη).

**κούρκουτα** (τα) (ουσ.): παλιοτσικάλα και άλλα παλιά άχρηστα μαγειρικά σκεύη. «ένα σωρό κούρκουτα έχεις ανεμαζωμένα, ίντα τα θες και δε-ν-τα πετάς πέρα;»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη λέξη κούτα (εκ του αρχαιοελληνικού: κυτίον > κουτί >

κούτα), με αναδιπλασιασμό του -κου και ανάπτυξη ευφωνικού -ρ.

**κουρκουταρεύγω** (ρήμ.): ανακατεύω παλιά αντικείμενα, ψάχνοντας κάτι.

«ίντα κουρκουταρεύγεις ατά μέσα στη-γ-κάμερα τόσηνιά ώρα;»

**Ετυμ.** Από το: κούρκουτα (βλ. λέξη).

**κούρλα** (η) και **κούρλος** (ο) και **κουρλί** (το) (ουσ.): πλεξούδα (το κούρλος είναι μεγεθυντικό, ενώ το κουρλί έχει υποκοριστική σημασία).

«οι κούρλες τσης εφτάνανε, ίσαμε το-μ-πισινό τσης»

«Λασιωτοπούλα κοπελιά με τα κουρλιά στσι πλάτες / εσύ'σαι η πιο όμορφη π'όλες τσι μαυρομάτες.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το λατινικό: corolla (= στεφάνι).

**κουρμούλα** (η) (ουσ.): κορμός του αμπελιού.

«ξελάκκιασε τσι κουρμούλες, ανε θες να φας σταφύλια»

**Ετυμ.** Από το: κορμός.

**κούρμπα\*** (η) (ουσ.): στροφή, καμπύλη. «όλο κούρμπες είναι η στράτα από τα Σελιά τσ'Αμπέλου να κατεβεί στσι Γωνιές (χωριό του Νομού Ηρακλείου).

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: curva, γαλλικό: courbe (= καμπύλη) (βλ. και κουρμπάνι = ύφασμα που κάνει στροφές (τυλίγεται γύρω-γύρω από το κεφάλι).

**κουρμπαδόρος\*** (ο) (ουσ.): παλαιό εργαλείο των σιδηρουργών, που χρησίμευε για το γύρισμα σιδήρων.

«πιάσε το-γ-κουρμπαδόρο να γυρίσεις το σίντερο»

**Ετυμ.** Από το: κούρμπα (βλ. λέξη).

**κουρμπέτι\*** (το) (ουσ.): εξορία, ξενιτιά / μεταφορικά: η ενεργός ζωή.

«εβγήκε στο κουρμπέτι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: gurbet (= ξενιτιά, ξένα) αραβικά: ğurbat.

**κουρνοπόδι** (το) (ουσ.): βλ. ακουρνοπόδι.

**κουρολαΐμασμα** (το) (ουσ.): κούρεμα των μαλλιών των ζώων, τα οποία υπάρχουν γύρω από το λαιμό τους, με στόχο την προστασία τους από το παράσιτο που ονομάζεται μάντακας.

«να 'ρθεις να μου συντράμεις να κουρολαϊμάσομε τα οζά να μη-ν-τα πιάσει το μαμούνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουρά + λαιμός.

**κουρούπα\*** (η) (ουσ.): πιθάρι μεσαίου μεγέθους, το οποίο χρησίμευσε για αποθήκευση οσπρίων, ελιών και σπανιότερα υγρών (λαδιού, κρασιού κτλ.).

«γεμάτη 'ναι η κουρούπα λάδι»

«κουρούπα σκεπασμένη» (φράση που λέγεται για τη διαφύλαξη μυστικών).

**Ετυμ.** Μεσαιωνική ελληνική λέξη: κορύπη (αρχαιοελληνικό: κόρυβος < κόρυς (= κράνος, κεφαλή) > κορύπιον > κουρούπι > κουρούπα.

**κουρουπαρεύγω** (ρήμ.): διατηρώ σε κουρούπι, φροντίζω κάτι / προστατεύω από τη φθορά / έχω κρυμμένο.

«ίντα το κουρουπαρεύγεις το νταγκιασμένο λάδι και δε-ν-το χύνεις πέρα;»

**Ετυμ.** Από το: κουρούπα (βλ. λέξη).

**κουρουπάρης** (το) (ουσ.): μικροβόσκός, αυτός που διατηρεί λίγα οικόσιτα αιγοπρόβατα.

«αυτός είναι κουρουπάρης»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: κουρούπ-α (βλ.

λέξη) / θέμα: κουρούπ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**κουρουπάρικος, -η, -ο** (επίθ.): ζώο που τυγχάνει ιδιαίτερης φροντίδας, με στόχο την πάχυνσή του και τη σφαγή του για ανάλωση. Τα ζώα αυτά στεγάζονταν, συνήθως, σε ειδικό χώρο του σπιτιού.

«κουρουπάρικη 'ναι τούτηνιέ η-γ-αίγα»

**Ετυμ.** Από το: κουρούπα (βλ. λέξη).

**κουρουπωτός, -ή, -ό** (επίθ.): θολωτός, καμπυλωτός.

«κουρουπωτή κάμε τη-μ-πόρτα του φούρνου»

**Ετυμ.** Από το: κουρουπάνω (εκ του: κουρούπα, βλ. λέξη).

**κουροψάλιδο** (το) (ουσ.): μεγάλο ψαλίδι που χρησιμοποιείται για το κούρεμα των προβάτων, κυρίως.

«φέρε το κουροψάλιδο να κόψω τούτονέ το στρασουρί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουρά + ψαλίδι.

**κούρταλα\*** (τα) (ουσ.): χειροκροτήματα, παλαμάκια / τα δώρα που προσκόμιζαν στις οικογένειες των μελλονύμφων οι προσκεκλημένοι από αυτές, τα οποία παρέδιναν στους ανθρώπους του σπιτιού. Σύμφωνα με τον Καρύδη (1983:185), «τα κούρταλα του γάμου ήταν διάφορα φαγώσιμα, δηλ. στίνα φτάζυμα, κουλούρια, ωμό κρέας, τυρί και ένας τσούκος κρασί που σκοπό είχαν να ενισχύσουν την κουμπάνια (εφοδιασμό) των τροφίμων, προπάντων όταν οι ξεφάντωσες (διασκεδάσεις) του γάμου επρόκειτο να κρατήσουν πολλές μέρες»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κόρταλα (κρό-ταλα με μετάθεση του -ρ, πληθυντικός «τα κούρταλα», αλλιώς κουρτάλια). Φαίνεται ότι τα δώρα του γάμου συνοδεύο-

νταν από χειροκροτήματα και για το λόγο αυτό έλαβαν την ονομασία κούρταλα (κουρταλά = χτυπό επανειλημμένως).

**κούσκουρας** (ο) (ουσ.): είδος πετρώματος που χρησίμευσε για τη στεγανοποίηση των χωμάτινων στεγών των παλιών σπιτιών. Περιέχει αργίλιο και ασβέστιο. «κούσκουρα ευρήκανε οι αργάτες κι εσταματήσανε τσι καλουπιές του πηγαϊδιού»  
**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: kuru = κατάξερος, ολόξερος.

**κουσκουσές** (ο) (ουσ.): κουβέρτα ειδικής ύφανσης, σκουλάτη πατανία. «θέσε στο-γ-κουσκουσέ από 'ναι μαλακός»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kuskus (= κουσκουσές).

**κουσκουτεύω** (ρήμ.): ψάχνω, ερευνώ. Λέγεται, ιδιαίτερα, για ζώα που, μέσω της ενισχυμένης οσφρητικής τους ικανότητας, ψάχνουν να βρουν είτε τροφή είτε κάτι άλλο, ενίοτε, όμως, χρησιμοποιείται και επί ανθρώπων. «ίντα σκουσκουτεύει ατά τόσηνιά ώρα δε-γ-κατέω;»  
**Ετυμ.** Άγνωστη.

**κουσουμέρνω** (ρήμ.): πλασάρω, διαθέτω προς πώληση, επιδεικνύω. «καινούργια φυστάνια κουσουμέρνει ο έμπορας»  
**Ετυμ.** Από το ενετικό: consumar (= δαπανώ), λατινικό: consumo (= καταναλώνω).

**κουταλιάζω** (ρήμ.): χτυπό με την κουτάλα ή το κουτάλι ένα είδος εργαλείου που χρησιμοποιούταν στην επεξεργασία του λιναριού / γεμίζω το κουτάλι με φαγητό.

«καλά κουτάλιαζε το φαί, μόνο σου πέφτει το μισό ίσαμε να το βάλεις στη μπουκα σου»

**Ετυμ.** Από το: κουτάλι.

**κουτελίτης** (ο) (ουσ.): κεφαλόδεσμος που περικλείει το άνω μέρος του προσώπου.

«οι γυναίκες εφορούσανε παλιά κουτελίτες για στολίδι»

**Ετυμ.** Από το: κούτελ-ο (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -ίτης.

**κούτελο\*** (το) (ουσ.): μέτωπο. «την ήφαε στο κούτελο και 'πόμεινε στο -ν-τόπο»

«ο Κωστάκος ήσπανε τα σταμνιά με το κούτελό ντου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κτύλος (= ποτήρι, κύπελλο). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: κύτελον < κύτος (= κοιλότητα).

**κουτελώνω** (ρήμ.): συναντώ κάποιον αντιθέτως ερχόμενο.

«στα Μαύρα Χαράκια (τοποθεσία) εκουτελώσαμε, εμείς επηγαίναμε κι αυτοί εγιαέρνανε»

**Ετυμ.** Από το: κούτελ-ο (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**κουτουκιάζω** (ρήμ.): κόβω κούτσουρα.

«ολόκληρη τη μεγάλη καρά εκουτούκιασε»  
**Ετυμ.** Από το: κουτούκι (εκ του τουρκικού: kütük (= κορμός, κούτσουρο).

**κουτουλιά\*** (η) (ουσ.): κτύπημα με το κούτελο, με τα κέρατα που υπάρχουν στο κεφάλι ορισμένων ζώων / μεταφορικά: πρόσκρουση σε εμπόδιο, αποτυχία επίτευξης στόχου.

«ήπαιξέ μου ο τράγος μνια-γ-κουτουλιά και με 'ριξε κάτω»

«ήπαιξε τη-γ-κουτουλιά κι ήβγαλε νερό»  
**Ετυμ.** Από το: κούτελο (βλ. λέξη).

**κουτουλιάρης, -α, -ικο** (επίθ.): αυτός που χτυπά με το κούτελο (με τα κέρατα) π.χ. βόδια, τράγοι, κριοί, αίγες κτλ.  
 «κουτουλιάρικο είναι το βούι, μόνο αλάργο πήγαινε να μη σου δώσει κιαμνιά»  
**Ετυμ.** Από το: κουτουλώ (βλ. λέξη) / θέμα: κουτουλ- + παραγ. τέρμα: -ιάρης.

**κούτουλος, -η, -ο** (επίθ.): ζώο χωρίς κέρατα / αυτοκίνητο με κάθετη πρόσωση.  
 «κούτουλη αίγα»,  
 «κούτουλη αηλά»  
 «έρχεται ο κούτουλος» (δηλαδή αυτοκίνητο στο οποίο δεν προεξείχε το τμήμα της μηχανής).  
**Ετυμ.** Από το: κούτελο (βλ. λέξη).

**κουτουλώ\*** (ρήμ.): χτυπώ με το μέτωπο, προσκρούω σε εμπόδια σε δυσκολίες.  
 «τσι τοίχους κουτουλά από το μεθύσι»  
**Ετυμ.** Από το: κούτελο (βλ. λέξη).

**κουτουρατζής** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει προχειρότητες, αυτός που δεν ακολουθεί πρόγραμμα στις ενέργειές του, αλλά ενεργεί τυχαία, με συχνή συνέπεια την αποτυχία.  
 «ο κουτουρατζής άνθρωπος όλο κουτουράδες κάνει»  
**Ετυμ.** Από το: κουτουρού (τουρκικό: gö-türü = στην τύχη) / πρβλ. κουτουράδες).

**κούτρα\*** (η) (ουσ.): το κεφάλι, το μυαλό.  
 «ίντα δε-γ-κατεβάζει η κούτρα σου!»  
 «είναι να το 'χει η κούτρα σου να κατεβάξει ψείρες» (λαϊκή φράση)  
**Ετυμ.** Κατά μια εκδοχή, προέρχεται από το λατινικό: scutra (= πίνακας, δίσκος, πατάνη).

**κούτρικας** (ο) (ουσ.): σβέρκος, αυχένας.  
 «ο κούτρικάς μου με πονεί»  
**Ετυμ.** Πιθανόν, από το λατινικό: cervix, -icis (= αυχένας).

**κουτρούλης\*** (ο) (ουσ.): απρογραμματίστος, ακατάστατος, ανοργάνωτος.  
 Σύμφωνα με τον Κριαρά, κουτρούλης σημαίνει φαγωμένος, φαλακρός (βλ. και κούτρα).

Η λέξη χρησιμοποιείται στη φράση: «του Κουτρούλη ο γάμος», η οποία λέγεται για καταστάσεις που χαρακτηρίζονται από αναστάτωση, ακαταστασία, φασαρία. Η παραπάνω φράση προέρχεται από θεατρικό έργο του Αλ. Ρίζου-Ραγκαβή, το οποίο έγραψε με αυτό τον τίτλο, το 1845. Σύμφωνα με την υπόθεση του έργου αυτού, ο Κουτρούλης ήταν ιπότης (καβαλλάριος) που έζησε το 14<sup>ο</sup> αιώνα στη Μεθώνη. Αγάπησε μια παντρεμένη γυναίκα ονόματι Ανθούσα, η οποία εγκατέλειψε τον σύζυγό της και μετακόμισε στο σπίτι του Κουτρούλη. Η εκκλησία, όμως, της εποχής εκείνης δεν τους έδωσε άδεια γάμου και επί 17 χρόνια συζύσαν παράνομα. Το 1394 ο Πατριάρχης Αντώνιος Δ΄ τους έδωσε τη σχετική άδεια. Κατόπιν αυτού ακολούθησε γάμος με ιδιαίτερα μεγάλο και θορυβώδες γλέντι, εξ ου και προήλθε η παραπάνω φράση (αναφέρεται στα: α) [www.dogma.gr/diafora/pos-proekypse-grasi-egine-toy-koutrouli-ogamos/28329](http://www.dogma.gr/diafora/pos-proekypse-grasi-egine-toy-koutrouli-ogamos/28329), β) [\*\*Ετυμ.\*\* Πιθανόν από το: κούτρα \(βλ. λέξη\) \(ετυμολογία με επιφύλαξη\).](http://www.crashonline.gr/%[...]</a>).</p>
</div>
<div data-bbox=)

**κούτσα-κούτσα** (επίρ.): σιγά-σιγά, μετά δυσκολίας, με αργό ρυθμό.  
 «κούτσα-κούτσα δα τα καταφέρουμε»  
**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του επιθέτου: κουτσός.

**κουτσακίζω** (ρήμ.): κόβω τα επιμέρους κλαδιά ενός δέντρου ή ενός μεγάλου βλαστού. Συχνότερα απαντάται ως: *κουτσοκορφίζω ή κουτσοκεφαλίζω* (βλ. παρακάτω).

«να κουτσακίσεις τσι βλαστούς των αμπελιών, για να θρέψουνε τα σταφύλια από 'χουνε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: κουτσός (κουτσακίζω = κονταίνω τους βλαστούς).

**κουτσανυχίζω** (ρήμ.): κόβω τα νύχια μικρού παιδιού για πρώτη φορά. Το κουτσανύχισμα έχει στη λαϊκή παράδοση σημασία παραπλήσια μ' αυτήν του βαφτίσματος. Εκείνος που κουτσανυχίζει ένα παιδί για πρώτη φορά οφείλει να του κάνει δώρα και να του φέρεται σαν να υπήρχε κάποια ιδιαίτερη σχέση μαζί του.  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + ανύχι.

**κουτσάφτης\*** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει κομμένα αφτιά.

«μπα να δες, μπρε, ένα μαύρο κουτσάφτη σκύλο;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + αφτί.

**κουτσο-**: ως πρώτο συνθετικό λέξεων που δηλώνει κάτι το ανεπαρκές ή το ελλιπές (π.χ. κουτσοδόντης, κουτσοχέρης, κουτσοράδης κτλ.) ή κάτι που γίνεται με δυσκολία (π.χ. κουτσοκαταφέρνω, κουτσομαθαίνω, κουτσοκεφαλίζω κτλ.).

**κουτσοκεφαλίζω** (ρήμ.): κόβω τις κορυφές (κεφαλές) βλαστών για να υποβοηθήσω την καρποφορία ορισμένων φυτών.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + κεφαλή.

**κουτσοκορφίζω** (ρήμ.): ό,τι και το κουτσοκεφαλίζω.

«κουτσοκόρφισε τ' αμπέλι, ανε θες να φας σταφύλια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + κορυφή, με την αποκοπή του -υ-.

**κουτσομαθαίνω** (ρήμ.): μαθαίνω κουτσά στραβά, μισομαθαίνω.

«κουτσομαθαίνει τη-ν-τέχνη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + μαθαίνω (εκ του αρχαιοελληνικού: μανθάνω).

**κουτσομυτίζω** (ρήμ.): θραύω το άκρο ενός μυτερού αντικειμένου / βγαίνω για λίγο έξω.

«εκουτσομύτισες το τζένιο και δε δα καρφώνει εδά εύκολα»

«ολημέρα μας είχε κλεισμένους μέσα ο καιρός και δεν εκουτσομύτισαμε ούτε λεφτό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + μύτη.

**κουτσοπόδαρος** (ο) (ουσ.): ατύχημα που προκαλεί σημαντική ζημιά στα πόδια (κόψιμο, σπάσιμο) / κακή ώρα, κακοτυχία.

«στο-γ-κουτσοπόδαρο να πας» (κατάρα)  
«δε-γ-κατέω πού στο-γ-κουτσοπόδαρο επήε κι ήχασε το φόρτωμα του γαιϊδάρου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + πόδαρι.

**κουτσοποδιά** (η) (ουσ.): κόψιμο των ποδιών λόγω ατυχήματος / ατυχία.

«κουτσοποδιά να σε βρει»

«δε-μ-πάτε στη-γ-κουτσοποδιά, λέω 'γω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + πόδι.

**κουτσοποδίζω, -ομαι** (ρήμ.): κόβω τα πόδια, χάνω τα κάτω άκρα / παθητικό: γίνομαι θύμα κακοτυχίας.

«δεν εκουτσοποδίζουμουνε καλλιιά να μη-μ-πάω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + πόδι.

**κουτσοτρουλίζω** (ρήμ.): κόβω τις άκρες των βλαστών.

«κουτσοτρούλισε τη-γ-κρεβατίνα (= κληματαργιά)»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + τρούλος (με την έννοια της κορυφής).

**κουτσούβελο\*** (το) (ουσ.): το μικρό παιδί (λέγεται, συνήθως, στον πληθυντικό: τα κουτσούβελα).

«πού δ' αφήσω τα κουτσούβελα απόυ 'χω να 'ρθω στη Χώρα να σας σε δω»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από την μεσαιωνική ελληνική λέξη: κατσιβελος (= γύφτος, άνθρωπος ακάθατος).

**κουτσουκέλα\*** (η) (ουσ.): απόκλιση από τα συμφωνηθέντα, εξαπάτηση.

«μη-γ-κάνεις κουτσουκέλες»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: κουκουτσέλα (διαλεκτολογικό).

**κουτσουκλίζω -ομαι** (ρήμ.): κόβω τους μικρούς βλαστούς, τους κλάδους ενός δέντρου / μεταφορικά στην παθητική φωνή: σκυθρωπιάζω, δείχνω αδιαθεσία.

«κουτσούκλισε το κλαδί ν' ανάψεις με τα πιο λιανά ξυλαράκια τη φωτιά»

«εκουτσουκλίστηκε από το γαζέπι απόυ τονε βαστά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσο- (προέρχεται από το κόβω) + κλάω, -ω (= σπάω, -ω) > κλαδί (-ζω > κλίζω).

**κουτσουκλισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): σκυθρωπός, μαραμμένος, αυτός που έχει έκφραση στεναχώριας ή ασθένειας.

«κουτσουκλισμένο σε θωρώ, ιντά 'χεις;»

**Ετυμ.** Από το: κουτσουκλίζω (βλ. λέξη).

**κουτσούλα** (η) (ουσ.): οπή που είχε ο ξυλόφουρνος πάνω από το άνοιγμά του ή στην οροφή του. Την κουτσούλα του φούρνου, η οποία χρησίμευσε για τη ρύθμιση της θερμοκρασίας του, έκλειναν με τη βοήθεια μιας πέτρας ή ενός βόλου που την/ον επάλειφαν με βουτσές (κόπραννα βοδιών) ή με πηλό.

«ήφραζες τη-γ-κουτσούλα του φούρνου;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από παραφθορά του λατινικού: ungula, -ae (= οπή).

**κουτσουλιά\*** (η) (ουσ.): περιπτώματα των πτηνών / μεταφορικά επί ανθρώπων: παράπτωμα, μη ηθική πράξη.

«εγεμίσανε οι όρνιθες την αυλή κουτσουλιές»

«μη μου κάνεις εμένα κουτσουλιές»

**Ετυμ.** Κατά τον Χατζιδάκι, προέρχεται από το: κόττος (βλ. μεσαιωνικό κόττυνα = σκύβαλα) + τσιλιά (= περιπτώματα). Κατ' άλλη άποψη (Πιτυκάκης), σχηματίστηκε από το: κότα (κο(υ) τ+σουλιά), κατ' αναλογία προς το προβατσουλιά (πρόβατο + σουλιά = προβατσουλιά).

**κουτσουλιδιά** (η) (ουσ.): μυρωδιά ή αποτύπωμα κουτσουλιάς.

«κουτσουλιδιά βρομεί η αυλή»

**Ετυμ.** Από το: κουτσουλιά (βλ. λέξη).

**κουτσούνα** (η) (ουσ.): πάνινη κούκλα / χαϊδευτική έκφραση σε φίλη, σύζυγο ή κόρη.

«χαρώ τη-ν-τή-γ-κουτσούνα μου»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το ιταλικό: cuccio-lo (= νεογνό ζώου, κουτάβι). Άλλοι συσχετίζουν τη λέξη κουτσούνα με τη λέξη κουτσουνάδα (= παπαρούνα), ενώ άλλοι τη θεωρούν σύνθετη από τα: κουτσο + τσούνα.

**κουτσουνάδα** (η) (ουσ.): βλ. αγκουτσουνάδα.

**κουτσουνάρα** (η) (ουσ.): υδρορροή, σωλήνα νερού.

«ζέφραζε τη-γ-κουτσουνάρα να φύγει το νερό από τη στεγή του σπιτιού»

«σάσε τη-γ-κουτσουνάρα του μύλου να τρέχει μέσα στη στέρνα το νερό»

«κουτσουνάρα τρέχει το νερό»

«κουτσουνάρα τρέχει ο ιδρος από πάνω ντου»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το ιταλικό: *buzzunara* (= μεγάλη φιάλη). Επικρατέστερη, όμως, φαίνεται η άποψη του Ξανθουδίδη, σύμφωνα με την οποία η εν λόγω λέξη είναι σύνθετη από τα: *κουτσός* + *ουρά*. Κατά τον Ξανθινάκη, προέρχεται από τη λέξη *κουτσούνα* (= αυτή της οποίας έχουν κοπεί τα άκρα) / θέμα: *κουτσουν-* + *παραγ.* τέρμα: *-άρα* (*κουτσουν-άρα*).

**κουτσουναράκι και κουτσουναράρι** (το) (ουσ.): μικρή υδρορροή.

«δε-ν-τρέχει νερό από το κουτσουναράρι, φαίνεται πως δε-ν-το 'βαλες καλά»

**Ετυμ.** Βλ. *κουτσουνάρα* (υποκοριστικά).

**κουτσουναρίζω** (ρήμ.): τρέχω άφθονο νερό ή άλλο υγρό. Χρησιμοποιείται, συνήθως, στο γ' πρόσωπο.

«ετρύπησε η κανίστρα και κουτσουναρίζει το νερό»

**Ετυμ.** Από το: *κουτσουνάρα* (βλ. λέξη) / θέμα: *κουτσουναρ-* + *παραγ.* τέρμα: *-ίζω*.

**κουτσουναριστός, -ή, -ό** (επίθ.): χαρακτηρισμός της ροής υγρού που τρέχει σε μεγάλη ποσότητα, σαν να βγαίνει από *κουτσουνάρα*.

«κουτσουναριστό τρέχει το νερό από τη ντενέκα»

**Ετυμ.** Από το: *κουτσουναρίζω* (βλ. λέξη).

**κουτσουνικό** (το) (ουσ.): πάνινη κούκλα, κουκλάκι.

«ήκαμα του κοπελιού ένα κουτσουνικό να παίξει»

**Ετυμ.** Βλ. *κουτσούνα*.

**κουτσουνίστικος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που μοιάζει με πάνινη κούκλα / φροντισμένος.

«κουτσουνίστικα φαίνονται τα ρούχα από φορείς»

**Ετυμ.** Από το: *κουτσούν(α)* (βλ. λέξη) + *παραγ.* τέρμα: *-ίστικος*.

**κουτσουνόπανα** (τα) (ουσ.): τα πανιά με τα οποία φτιάχνεται μια πάνινη κούκλα.

«φύλαζε τα πανιά του φουστανιού από εσκίστηκε να τα κάμεις κουτσουνόπανα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *κουτσούνα* + *πανιά*.

**κουτσούρα** (η) (ουσ.): μεγάλο κούτσουρο, ακατέργαστος χονδρός κορμός δένδρου / μεταφορικά: δυσκίνητο άτομο.

«πιάσε το μανάρι να βγάλεις από κείνηνιέ τη-γ-κουτσούρα δυο τρεις σκίζες να τσι βάλουμε στη-μ-παρασθιά»

«εγέρασα και εγίνηκα μνια-γ-κουτσούρα που δε μπορεί να μεταξεσύρει»

**Ετυμ.** Από τα: *κόπτω* + *ουρά*.

**κουτσουρεύω** (ρήμ.): κόβω τους βλαστούς ενός δένδρου και αφήνω μόνο το κορμό, αφαιρώ ό,τι περισσεύει / μεταφορικά: ακρωτηριάζω.

«εκουτσούρευε τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το: *κούτσουρος* (βλ. λέξη).

**κουτσούρι** (το) (ουσ.): κούτσουρο, χονδρός κορμός δένδρου / μεταφορικά: αμόρφωτος, ακαλλιέργητος άνθρωπος.



«σίμωσε κειονέ το κουτσούρι πιο κοντά στη φωτιά να κάτσεις απάνω»

«ο αγράμματος άνθρωπος είναι σα-ν-το κουτσούρι»

**Ετυμ.** Από το: κούτσουρος (υποκοριστικό) (βλ. λέξη).

**κούτσουρος** (ο) (ουσ.): χοντρός ακατέργαστος κορμός δέντρου, το κούτσουρο / μεταφορικά: αμόρφωτος, ακαλλιέργητος άνθρωπος / αμετακίνητος.

«ήκοσα το μεγάλο πρίνο κι ήβγαλα ένα σωρό κουτσούρους να τσι κάψομε το χειμώνα»

«σα-ν-το κούτσουρο στέκει εκεία»

«σα-ν-το κούτσουρο ήτανε μούτε να μιλήσει μούτε να φερθεί σα-ν-άνθρωπος εκάτεχε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: κόψουρον (κόπτω + ουρά).

**κουτσοχείλης** (η) (ουσ.): αυτός που έχει κομμένο χέιλος.

«άσκημος είναι κειόνοςάς ο κουτσοχείλης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + χέιλος.

**κουτσοχέρης\*** (ο) (ουσ.): κουλός.

«απού το-μ-πόλεμο εγιάειρε κουτσοχέρης, ο κακομοίρης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κουτσός + χείρ, -ρός.

**κουφαμός και κουφαμάρα** (η/ο)

(ουσ.): κώφωση.

«κουφαμάρα 'χεις και δε γροικάς οντέ σου φωνιάζω»

**Ετυμ.** Από το: κουφαίνω (αόριστος: εκούφανα) > κούφαμα / θέμα: κουφαμ- + παραγ. τέρμα: -άρα ή θέμα: κουφα- + μός ο πρώτος τύπος.

**κουφός\***, **-ή**, **-ό** (επίθ.): εκτός από κωφός, ελαφρύς, σημασίες που υπάρχουν και στην κοινή νεοελληνική, σημαίνει και άδειος, χωρίς περιεχόμενο. Κατά το φύτεμα των πατατών π.χ. κουκίζονταν, παλαιότερα, σε μια αλετριά πατάτες, ενώ η επόμενη έμενε άδεια για να γίνει εκεί το αυλάκι. Αυτή η αλετριά λεγόταν: κουφή. Πρβλ., επίσης, κουφά καρύδια, κουφά αμύγδαλα.

Κουφός, ακόμη, ονομάζεται μια δερματική ασθένεια, που προσβάλλει την περιοχή των νυχιών.

«δε γροικάς, κουφός είσαι;»

«κουφά ήτανε τα μισά καρύδια απού ήσπασα»

«τούτηνιέ η αλετρά είναι κουφή, μόνο μη ρίχνετε πράμα»

**Ετυμ.** Από το: κωφός της κοινής νεοελληνικής.

**κουφωματάς** (ο) (ουσ.): ο κατασκευαστής κουφωμάτων, θυρόφυλλων ή παραθυρόφυλλων.

«επαράγγειλα στου κουφωματά τα πορτοπαράθυρα»

**Ετυμ.** Από το: κούφωμα + παραγ. τέρμα: -τάς.

**κοφινίδα** (η) (ουσ.): κατασκεύασμα από ξύλο συνήθως όμοιο με τετράγωνο μεγάλο χωνί στο οποίο τοποθετούσαν ελιές ή στάρι για άλεσμα. Στο κάτω μέρος υπήρχε ρυθμιζόμενη οπή από την οποία έπεφταν οι προς άλεση καρποί.

«ρίξε στη-γ-κοφινίδα ελιές, γιατί δεν έχει»

«γέμισε τη-γ-κοφινίδα στάρι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόφινος > κοφίνι > κοφινίδα.

**κόφτρα και κόφτροσα** (η) (ουσ.):

γυναίκα που κόβει σταφύλια κατά τον τρυγητό.

«τρεις κόφτρες δεν επροκάνανε το-γ-κουβαλητή τω σταφυλιώ»

**Ετυμ.** Από το: κόπτω (κόφτω) > κόφτ + -ρα/-ρουσα.

**κοψά** (η) (ουσ.): κοψιά, όψη, εμφάνιση / το σημείο κλεισίματος και ανοίγματος του αυλακιού

«η κοψά ντου ήμοιαζε με την εδική σου»

«κλείσε τη-γ-κοψά τ' αυλακιού να πάει το νερό παρακάτω»

**Ετυμ.** Από το: κόπτω.

**κόψε-θέσε** (επ. θέση επίρρ.): περίπου, κατ' εκτίμηση.

«ετσά, κόψε-θέσε, μπορεί να 'τανε και σαράντα οκάδες το τσουβάλι»

«ετσά, κόψε-θέσε, στο μπόι σου ήτανε»

Στερεότυπη έκφραση που προέρχεται από τα: κόπτω + θέτω.

**κρα** (επιφών.): λέγεται σε στερεότυπες φράσεις που περιέχουν το ρήμα κάνω, όπως: «κρα δα κάμει να τονε ζαναδεί», «κρα δα κάμουνε να φάνε σταρένιο ψωμί» κ.ά. και σημαίνει μεγάλο χρονικό διάστημα αναμονής ή με πολλές δυσκολίες.

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη από τον ήχο που κάνουν τα κοράκια.

**κραθιούμαι** (ρήμ.): είμαι σε καλή οικονομική κατάσταση / είμαι ακόμη καλά στην υγεία μου.

«καλά κραθιούμαστε ακόμη, δόξα σοι ο Θεός»

«ογδόντα χρονά και κραθιέται μνια χαρά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: κρατώ (κρατιέμαι > κραθιέμαι).

**κράι** (το) (ουσ.): κρύο, παγετός, πάχνη.

«εξύλιασε από το κράι»

«εσπάσανε οι σωλήνες από το κράι»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα της λέξης: κρύο. Κατ'

άλλη εκδοχή, προέρχεται από το τουρκικό: kiragi (= παγετός).

**κρασοβάρελο\*** (το) (ουσ.): βαρέλι για κρασί.

«γέμισε πρώτα το κρασοβάρελο κρασί κι ανε περισσέψει, βάνεις και στη κουρούπα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρασί + βαρέλι.

**κρασοκουρούπα** (η) (ουσ.): το πιθάρι στο οποίο αποθήκευαν κρασί / μεταφορικά: ο μέθυσος.

«ζυδιά βγάνει η κρασοκουρούπα και πρέπει να τη-μ-πλύνω, πριχού βάλω καινούργιο κρασί»

«είν' αυτός μνια-γ-κρασοκουρούπα!»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρασί + κουρούπα.

**κρασοπίθαρο** (το) (ουσ.): ό,τι και το κρασοκουρούπα.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρασί + πιθάρι.

**κρασουλιά** (η) (ουσ.): ένα ποτήρι κρασί / η μυρωδιά του κρασιού.

«πιωμένος είναι και γροικάται απ' αλάργο η κρασουλιά»

**Ετυμ.** Από το: κρασ(ί) + παραγ. τέρμα: -ουλιά.

**κρασοψιχιά** (η) (ουσ.): ψωμί βρεγμένο με κρασί.

«ήφαγα ένα ντάκο κρασοψιχιά και συστλώθηκα μνιαολιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρασί + ψιχιά (εκ του ψιχίον υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: ψίξ (βλ. και ψίχουλο).

**κράτει:** εντολή του γεωργού προς το ζευγάρι των ζώων να ανακόψουν ή να επιβραδύνουν την πορεία τους κατά το όργωμα ή το αλώνισμα ή να περιμένουν. «κράτει, να βούι να»

**Ετυμ.** Προστακτική του: κρατώ.

**κρατίζω** (ρήμ.): παίρνω ένα μέρος, παρακρατώ / συγκρατώ / επιβλέπω.

«από το μιστό απού μου δίνουνε μου κρατίζουνε ένα σωρό φόρους»

«κράτιζε τα οζά ατά, ίσαμε να περάσουνε οι-γι-αθρώποι»

**Ετυμ.** Υποχωρητικός σχηματισμός από τον αόριστο του κρατώ (εκράτησα) κατά το σχήμα νομίζω / ενόμισα, επειδή -ησα = ισα φωνητικά.

**κρατινίρω** (ρήμ.): συγκρατώ, καθυστερώ σκόπιμα, εμποδίζω.

«κρατινιρε μισολιά τα βούγια να περάσει ομπρός ο γάιδαρος»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: trattenere (= κρατώ, εμποδίζω) με την τροπή του -t σε -κ.

**κρατώ\*** (ρήμ.): εκτός από τις συνήθεις σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, έχει και την έννοια: είμαι παντρεμένος με κάποια.

«ο Γιώργης του τάδε κρατεί τη-γ-κόρη του Γιάννη του τάδε»

**Ετυμ.** Από το: κράτος (= εξουσία).

**κρεμαντολιά ή κρεμανταλιά** (η)

(ουσ.): δέσμη κρεμμυδιών, πιπεριών, ντοματών, φρούτων ή άλλων ειδών που συγκρατούνται μεταξύ τους συνδεδεμένα με σπάγκο και κρέμονται από κάποιο σημείο της οροφής των σπιτιών ή του τοίχου / αρμαθιά.

«κατέβασε μνια-γ-κρεμαντολιά κρομμύδια, γιατί ετελειώσανε τση προηγούμενης και δεν έχω να μαγερέψω»

**Ετυμ.** Από το: κρεμαντολίζει (βλ. λέξη).

**κρεμαντολίζει** (τριτ. ρήμ.): κρέμεται και πηγαίνει δεξιά κι αριστερά.

«κάτι τις κρεμαντολίζει απού το φουστάνι σου, μόνο σάσε το»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κρεμώ + ντοντολίζει (βλ. λέξη), με αποκοπή του ενός -ντο.

**κρεπέρνω** (ρήμ.): κρεπάρω, σκάω.

«να κρεπάρω μου 'ρχεται απού τη στεναχωρία μου»

«ξεσκέπασε το τσικάλι, γιατί δα κρεπάρει με τόσονά φόκο απού 'χει η φωθιά»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: crenar, ιταλικό: crenare (= σκάω, ραγίζω).

**κρέστα** (η) (ουσ.): λειρί του πετεινού.

«το-μ-πετεινό με τη μεγάλη κρέστα να πιάσεις»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cresta (= κορυφή, άκρα, λοφίο).

**κρέτα** (τα): σάρκα, γυμνό μέρος του σώματος, κρέατα.

«ίντα ρούχο 'ναι αυτονά απού 'βαλες και φαίνονται τα κρέτα σου;»

**Ετυμ.** Από τον πληθυντικό της λέξης: κρέας με την αποβολή του -α-, κρέατα > κρέτα.

**κρετσά και κρεατσίλα** (η) (ουσ.): μυρωδιά του κρέατος.

«κρεατσίλα μυρίζει το σπίτι, κιανένα σφαμένο οζό δα να 'χετε πουθενά κρεμασμένο»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: κρέας, -ατος. Το -τ- του θέματος τρέπεται σε τσ- (τσιτακισμός).

**κρετσόμυγια** (η) (ουσ.): κρεατόμυγια.

Οι παλαιοί Λασιθιώτες, που δεν είχαν ψυγεία για τη διατήρηση των κρεάτων, προσπαθούσαν με διάφορους τρόπους να τα προστατεύσουν από τα μυγιοφύσματα (αβγά) της κρεατόμυγιας, βάζοντας τα μέσα σε σκεπασμένα καλάθια ή

σε ειδικά κρεμαστά κιβώτια που έφεραν πλευρικά σήτες. Τα αυγά αυτά επωάζονται ταχύτατα και δημιουργούνται άσπρα σκουληκάκια στο κρέας, τα οποία προκαλούν έντονες γαστρεντερικές διαταραχές, αν κατά λάθος φαγωθούν από τον άνθρωπο, ακόμα και μετά το ψήσιμο του κρέατος.

*«ήφτυξε η κρετσόμυγια στο κρέας, μόνο πέταξέ το να μη-ν-το φάει κιανείς να τονε χαλάσει»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρέας, -ατος + μύγα (μύγια). Το τ- του κρέατος τρέπεται σε -τσ- (τσιτακισμός).

**κρετσοφάς και κρετσάς (ο)** (ουσ.): κρεατοφάγος, αυτός που του αρέσει το κρέας.

*«κρετσοφάδες ανθρώποι `ναι»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρέας -ατος + τρώω (αόριστος έφαγα). Το -τ- του θέματος τρέπεται σε -τσ- (τσιτακισμός).

**κριαροκούδουνα (τα)** (ουσ.): μεγάλα κουδούνια που βάζουν οι βοσκοί στα κριάρια.

*«από παέ γροικούνται τα κριαροκούδουνα του κουραδιού τ'Αντρόνη.»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κριάρι + κουδούνι.

**κριάς (το)** (ουσ.): κρέας.

*«μούτε ψάρι μούτε κριάς τρώνε τη σαρακοστή»*

**Ετυμ.** Από το: κρέας (τροπή του ε- σε ι-).

**κριγιός (ο)** (ουσ.): κριός, κριάρι.

*«δε-ν-τονε κάνει ζάφτι κειονά το μεγάλο κριγιό»*

**Ετυμ.** Από το: κριός με την ανάπτυξη του γι- μεταξύ των δύο φωνηέντων.

**κριθαράκι\*** (το) (ουσ.): εκτός από μικρό κριθάρι, η λέξη αυτή υποδηλώνει μι-

κρό οίδημα που εμφανίζεται στα μάτια, γνωστό και ως τσίτος. Υπήρχε η πρόληψη ότι, αν κάποια έγκυος επιθυμούσε κάτι εδωδιμο που κρατούσε ένα άτομο και δεν της πρόσφερε μέρος του, αυτό πάθαινε τσίτο.

*«κριθαράκι ήβγαλε στο μάτι»*

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της λέξης κριθάρι που προέρχεται από το: κριθάριον, το οποίο αποτελεί υποκοριστικό, επίσης, της αρχαιοελληνικής λέξης: κριθή.

**κριθοκουλούρα (η)** (ουσ.): παξιμάδι σε στρογγυλό σχήμα που φτιάχνεται από κριθίνο αλεύρι.

*«άμα πεινά, δα δεις πώς δα τη φάει τη-γκριθοκουλούρα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κριθή + κουλούρα.

**κριθοπιτοπούλι (το)** (ουσ.): πίτα που φτιάχνεται από κριθίνο αλεύρι και ψήνεται χωρίς να φουσκώσει η ζύμη σε τηγάνι, σε περίπτωση που έχει εξαντληθεί το παξιμάδι.

*«δεν έχω σταρένιο αλεύρι και δα κάμω με το κριθίνο ένα κριθοπιτοπούλι»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κριθή (= κριθάρι) + πίτα (πιτοπούλι = μικρή πίτα).

**κρίμας (επίρ.):** κρίμα.

*«κρίμας επήε ο κόπος μου»*

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κρίμα (< κρίνω) + προέκταση -ς.

**κριματίζω\*, -ομαι (ρήμ.):** εξωθώ κάποιον σε αμάρτημα / παθητικό: υποπίπτω σε αμάρτημα.

*«ήβαλέ με κι ήφαγα λάδι τη Μεγάλη Τετράδη και εκριματίστηκα»*

*«ποιος τη γη επάτησε και δεν εκριμάτισε;»*

**Ετυμ.** Από το: κρίμα (= αμάρτημα) / θέμα: κριματ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**κριμπάτσι** (το) (ουσ.): μαστίγιο.  
«ένα κριμπάτσι εβάστανε και του 'κόλανε»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *cirbac* (= μαστίγιο).

**κριμπατσώνω** (ρήμ.): μαστιγώνω.  
«γερά τονε 'κριμπάτσωσε»  
**Ετυμ.** Από το: κριμπάτσι (βλ. λέξη).

**κρομμύδι** (το) (ουσ.): κρεμμύδι.  
«εγενήκανε τα κρομμύδια, μόνο βγάλε τα»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κρόμμυον > κρομμύδι.

**κρομμυδοπλεχτή:** βλ. πλεχτή.

**κρούβγω, -ομαι** (ρήμ.): προκαλώ σε κάποιο δυσκολία αναπνοής, έχω δύσπνοια.  
«κρούβγομαι, μόνο άνοιξε το παραθύρι να πάρω αέρα»  
**Ετυμ.** Από το: κρύπτω > κρύβω > κρούβω > κρούβγω.

**κρούσσα** (τα) (ουσ.): κρόσσια.  
«κρούσσα είχενε το σαρίκι ντου από γύρου-γύρου»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κροσσός (= θύσανος).

**κρουσσαλιδάτος, -η, -ο** (επίθ.): στολισμένος γύρω-γύρω με κρόσσια.  
«κρουσσαλιδάτο μπολίδι εφόργιενε»  
**Ετυμ.** Από το: κρουσσαλίδια (βλ. λέξη).

**κρουσσαλίδια** (τα) (ουσ.): κρόσσια.  
«κρουσσαλίδια εκρεμούντανε απ'όλες τσι μπάντες»  
**Ετυμ.** Από το: κρούσσα (βλ. λέξη) > κρουσσαλίδι (υποκοριστικό).

**κρουσταλάκια** (τα) (ουσ.): χειροκροτήματα.

«κρουσταλάκια του 'παίζανε, όντε-ν-εμίλησε»  
**Ετυμ.** Από το: κρούω (> κρουστός) ή από το αρχαιοελληνικό: κρόταλον.

**Κρουσταλλένια και Κρουστάλλη** (κυρ. όν.): Κρυσταλλένια.  
«το πανηγύρι τση Παναγίας τση Κρουσταλλένιας»

**κρουφός, -ή, -ό** (επίθ.): κρυφός, μυστικός.  
«κρουφό το 'χουνε da πως ελογοστέσανε τη θυγατέρα ντως»  
«κρουφά-κρουφά να πας να μη σε δούνε»  
**Ετυμ.** Από το: κρυφός (εκ του κρύπτω).

**κρούψη** (η) (ουσ.): δύσπνοια.  
«κρούψη μ'έπιασε»  
**Ετυμ.** Από το: κρούβγω (βλ. λέξη).

**κρυγιάδα και κρυγιασά** (η) (ουσ.): κρύο.  
«κρυγιάδα, μωρέ κοπέλια, κάνει»  
«μνιασολιά κρυγιασά νιώθω»  
**Ετυμ.** Από το: κρυγιαίνω (βλ. λέξη).

**κρυγιαδερός, -ή, -ό** (επίθ.): κρύος λιγάκι.  
«κρυγιαδερός είν'ο καιρός, μόνο πάρε το ρασίδι σου»  
**Ετυμ.** Από το: κρυγιάδα (βλ. λέξη) / θέμα: κρυγιαδ- + παραγ. τέρμα: -ερός.

**κρυγιαίνω** (ρήμ.): ψύχω, ψύχομαι.  
«άσε το φαΐ να κρυγιάνει μνιασολιά, γιατί καίει και da μασε κάψει ανε 'ρχίζομε να τρώμε ντελόγο»  
**Ετυμ.** Από το: κρύο > κρυώνω > κρυγιαίνω.

**κρυγιολογώ και κρυολογώ\*** (ρήμ.): κρυολογώ.

«αζερασιδωτος εβγήκε όζω και εκρυγιολόγησε»

«δα κρυολόησεις θες ετσα από 'σαι ντυμένο»

**Ετυμ.** Από τα: κρύο + λέγω (> -λογία), με την έννοια του συλλέγω.

**κρυγιολόγημα και κρυολόγημα (το)**

(ουσ.): κρυολόγημα.

«κρυγιολόγημα τονε βαστά και τρέχει η μύτη ντου σα-ν-τη-γ-κουτσουνάρα»

**Ετυμ.** Από το: κρυγιολογώ (βλ. λέξη).

**κρυγιορέματα (τα)** (ουσ.): κρυοπαγήματα / ρευματισμοί που οφείλονται σε υγρό περιβάλλον.

«κρυγιορέματα ήπαθα από τα χιόνια που επάτουνα στ'αόρη και με πονού-ν-τα πόδια μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρύο + ρέμα.

**κρυγίος, -ά, -ό** (επίθ.): κρύος, -α, -ο.

«κρυγίο 'ναι το φαϊ και δε-ν-το θέλω, μόνο ζέστανέ το»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: κρύος, με την ανάπτυξη του γι- μεταξύ των δύο φωνηέντων (υ και ο).

**κρυγιότη (η)** (ουσ.): κρύο.

«κρυγιότη γροικώ»

«κρυγιότη κάνει»

**Ετυμ.** Από το: κρυγίος (βλ. λέξη).

**κρύος (το)** (ουσ.): κρύο.

«ήφαέ-ν-ντοτε το κρύος να μεροξημερώνεται με τα κουράδια στ'αόρη»

**κρυφολειτρουγιά (η)** (ουσ.): κρυφή λειτουργία. Γίνεται, συνήθως, τη νύχτα σε κάποια εκκλησία με σκοπό την προσευχή υπέρ της υγείας ή της ίασης των πιστών που τη διοργανώνουν.

«αμέτε να του κάμετε μνια-γ-κρυφολειτρουγιά να γενεί καλά το κοπέλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κρυφός + λειτουργία.

**κτενάς και χτενάς (ο)** (ουσ.): κατασκευαστής χτενιών αργαλειού, πλανόδιος διορθωτής φθαρμένων χτενιών αργαλειού. Παλιότερα, έρχονταν κτενάδες στα χωριά του Οροπεδίου και γύριζαν στους δρόμους, φωνάζοντας: «χτένια, καλά χτένια» «χτένια πουλούμε, παλιά σάζομε»

**Ετυμ.** Από το: κτένι > χτένι.

**κυλιστρά (η)** (ουσ.): μικρό τμήμα αγρού ίσο με ένα κύλισμα του σώματος / μέρος όπου κυλιούνται τα ζώα (γαϊδούρια, συνήθως).

«μνια κυλιστρά χωράφι μου πόμεινε ακάμωτο»

**Ετυμ.** Από το: κυλιούμαι (εκ του αρχαιοελληνικού: κυλίομαι).

**κυττάρι (το)** (ουσ.): ο λεπτός υμένας που περιβάλλει το έμβρυο ανθρώπων και ζώων κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνη (αρχαιοελληνικό: αμνίον). Αποβάλλεται κατά τον τοκετό μετά τη γέννηση του νεογνού.

«ήκαμε και το κυττάρι και ελευτερόθηκε»

**Ετυμ.** Από το: κύτταρο.

**κωβιός\*** (ο) (ουσ.): είδος μικρού ψαριού / ο βλαστός του ασκουρδούλακα (βολβός).

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (λατινικά: gobius ή gobio).

**κωκοβιός\*** (ο) (ουσ.): το ενοχλητικό μικρό παιδί.

«ήσυχο δε μ'αφήνει τούτοσές ο κωκοβιός»

**Ετυμ.** Από το: κωβιός με αναδιπλασιασμό και μετασχηματισμό του κω-

**κωλιά\*** (η) (ουσ.): σπρώξιμο με τα οπίσθια, χτύπημα στα οπίσθια, πέσιμο με τον κώλο.

«εγλύστρησε κι ήπεσε οπίσω κι ήπαιξε μνια-γ-κωλιά αδυνατή»

**Ετυμ.** Από το: κώλος (= τα οπίσθια).

**κωλιάς** (ο) (ουσ.): κοινωνικά αποδεκτή λέξη για την υποδήλωση του κώλου.

«ήφραζ'ο κωλιάς του»

**Ετυμ.** Από το: κώλος.

**κωλο-**: α' συνθετικό πολλών λέξεων που σχετίζονται με τα οπίσθια ανθρώπων ή ζώων. Προέρχεται από τη λέξη: κώλος / θέμα: κωλ- + -ο- συνδετικό φωνήεν.

**κωλοκαθίζω** (ρήμ.): κάθομαι με τον πισινό, λυγίζω από το βάρος που σηκώνω, με τα οπίσθια προς τα κάτω.

«κάτσε, μπρε, στη καθέγλα μόνο εκώλοκατσεσ και δα πιαστού-ν-τα πόδια σου»  
«επαραφόρτωσε το γάιδαρο κι εκωλόκατσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κώλος (> κωλο-) + καθίζω.

**κωλοκουρά** (η) (ουσ.): το κόψιμο των μαλλιών του οπίσθιου μέρους των προβάτων.

«έλα να μου συντράμεις να κάμομε τη-γ-κωλοκουρά τω-μ-προβάτα»

«δυο μέρες εβάσταξε η κωλοκουρά του κουραδιού»

**Ετυμ.** Βλ. επόμενο.

**κωλοκούρα** (η) (ουσ.): το πρόβατο του οποίου έχουν κουρέψει τα οπίσθια.

«όλες οι προβάτες απού σύρνει είναι κωλοκούρες»

«δέσε τη-γ-κωλοκούρα προβάτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κώλος + κουρά.

**κωλοκουρίζω** (ρήμ.): κόβω τα μαλλιά που καλύπτουν τα οπίσθια των προβάτων.  
«να 'ρθεις να με βοηθήξεις να κωλοκουρίσομε τα πρόβατα»

**Ετυμ.** Από το: κωλοκούρα (βλ. λέξη).

**κωλομαλάσσω** (ρήμ.): θωπεύω τα οπίσθια.

«ατά τη-γ-κωλομαλάσσει όλη-ν-την αργατινή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κώλος (> κωλο-) + μαλάσσω.

**κωλόπανα\*** (ρήμ.): τα πανιά με τα οποία τυλίγουν τα μωρά / ζαρωμένα βρόμικα ρούχα.

«έχω να πλύνω τα κωλόπανα του κοπελιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κώλος (> κωλο-) + πανί.

**κωλοράδι** (το) (ουσ.): ο κόκκυγας, το τέλος της σπονδυλικής στήλης.

«στο κωλοράδι μου πονώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κώλος (> κωλο-) + ουρά (κρητ. ορά) > οράδιον > οράδι.

**κώλος\*** (ο) (ουσ.): πρωκτός, τα οπίσθια / το τέλος τ' αυλακιού.

«καινούργιο ρούχο και το 'καμες σα-ν-το γ-κώλο σου»

«το-γ-κώλο σου μου γύρισες»

«σάσε καλά το-γ-κώλο τ' αυλακιού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κώλον (εννοείται έντερον).

**κωλοσύρνω** (ρήμ.): σέρνω πίσω μου.

«μνια σωρά πράματα κωλοσύρνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κώλος (> κωλο-) + σύρνω.

**κωλοσυρτός, -ή, -ό** (επίθ.): συρτός με τα οπίσθια να εγγίζουν το έδαφος.

«κωλοσυρτό τον ήφερε»

**Ετυμ.** Από το: κωλοσύρνω (βλ. λέξη).

**κωλού** (η) (επ. θέσ. επίθ.): αυτή που έχει μεγάλα οπίσθια.

«κεινιέ η κωλού είναι η γυναίκα ντου»

**Ετυμ.** Από το: κώλος.

**κώλου-κώλου** (τροπ. επίρρ. έκφρ.): προχωρώ ανάποδα προς τα πίσω.

«έλα κώλου-κώλου να σιμώνεις στο-ν-τοίχο»

**κωλώνω\*** (ρήμ.): υποχωρώ, γυρνάω πίσω.

«κώλωσε τ'αμάξι να το ξεφορτώσομε»

«τα 'δε σκούρα και εκώλωσε»

**Ετυμ.** Από το: κώλος / θέμα: κωλ- + παρ. τέρμα: -ώνω.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε επιπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

καβίλια, καβουρντίζω, καζάκα, καζαντίζω, καζάντισμα, καθέκαστα, καθιστός, κάκαδο, κακάρισμα, κακοβάνω, κακόβολος, κακόγνωμος, κακοθανατίζω, κακοθάνατος, κακοκαρδίζω, κακομελετώ, κακομοίρης, κακομούτσουνος, κακοπαθώ, κακοσύνη, κακοτοπιά, κακοφορμίζω, καλαμιά, καλάμισμα, καλαμιώνας, καλαμωτή, καλαντιστής, καλαπόδι, κάλεσμα, καλέμι, καλόβολος, καλογεράκι, καλοκαρδίζω, καλοκάρδισμα, καλορίζικος, καλοσύνη, καλότυχος, καλούδι, καλυμαύκι, κάλφας, καμάρα, καμινάδα, καμπίσιος, κανακάρης, κανάκι, κανακίζω, κανίσκι, καντάδα, καντάρι, κατακάνω, καπάρω, καπαρώνω, καπλαμάς, καπλαντίζω, καρακάξα, καραμπογιάς, καρβουνιάζω, κάργας, караούλι, καρικώνω, καρούμπαλο, καρπερός, καρπίζω, καρφώνω, κασέλα, κασίδα, κασίδης, κασκέτο, καταβόδιο, καταγής, κατακαθίζω, κατακάθομαι, κατακέφαλα, κατακεφαλιά, κατάκορφα, καταλαγιαζώ, καταλάγιασμα, καταλαλιά, καταλαλώ, καταμαρτυρώ, καταμεσής, καταμόναχος, καταπόδι, κατατάσσω, κατατομή, κατατόπια, κατατρεμός, κατατρέχω, καταφρόνεση, καταφρονώ, κατάχαμα, καταχωνιάζω, καταχωνίασμα, καταχωνιασμένος, κατεργάζομαι, κάτεργο, κατευοδώνω, κατηγορώ, κατουρώ, κατράμι, κατραπακιά, κατσάβραχα, κατσάδα, κατσαδιάζω, κατσιποδιά, κατσοφιάζω, καφάσι, κάψα, καψερός, καψουρεύγομαι, κεντητός, κεντρώνω, κέρατο, κερώνω, κεσές, κεφαλή, κεχριμπάρι, κιουπί, κιτάπι, κλανιάρης, κλειδωνιά, κλεισούρα, κεφαλάς, κληματόβεργα, κλίνη, κνησμός, κοιλιά, κοιλιόπονος, κοινωνώ, κολάζομαι, κολλητήρι, κολλυβογράμματα, κολόνα, κόλπος, κομπόδεμα, κομποδένω, κομπόδεση, κονάκι, κόνιδες, κονταίνω, κόντες, κοντέσα, κοντύλι, κοπανατζής/ού, κοπανίζω, κοπανιστός, κόπανο, κοπελούδα, κοπιάζω, κοπρίζω, κοπρόχωμα, κόρακας, κορακιάζω, κορδέλα, κορδώνομαι, κόρφος, κοσκινίζω, κόσκινο, κότσα, κότσι, κουβάς, κουβέντα, κουβεντολόι, κουβούκλιο, κουκί, κούκος, κουλός, κουλούρα, κουμάντο, κουμάρι, κουνιάδος, κούνελος, κουρά, κούρεμα, κουρκούτι, κουρμπάνι, κουρντίζω, κουσούρι, κουστωδιά, κουτάλα, κουτεντές, κουτούκι, κουτουράδα, κουτουρού, κουφίζω, κουφόβραση, κουφωτός, κόφα, κοφίνι, κράζω, κρασάτος, κρασίλα, κρεβατίνα, κρεμάλα, κρεμανταλάς, κρεμαστός, κρίνω, κρούσταλλο, κυβέρνηση, κυβερνώ, κύρης, κωθώνι.



**λαβή\*** (η) (ουσ.): α) το μέρος ή το μέσο από/με το οποίο πιάνεται κάτι, β) πληγή. «βάστα καλά τη λαβή τση μηχανής»

«ακόμη δεν ύγιανε η λαβή από μου 'καμε το μαχαίρι στη χέρα»

**Ετυμ.** α) Από το: λαμβάνω (αόριστος: έλαβον/έλαβα / απαρέμφατο: λαβείν), β) από το αρχ/κό: λωβάομαι < λώβη = αναπηρία.

**λαβιδιά** (η) (ουσ.): σταλαματιά, μικρή ποσότητα νερού ή άλλου υγρού.

«λαβιδιά νερό δεν επόμεινε στο σταμνί»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: σταλαματιά > σταλαβιδιά (παράφραση) > λαβιδιά, με την αποκοπή του στα-.

**λάβρα\*** (η) (ουσ.): έντονη ζέστη, πυράκτωση.

«φωθιά και λάβρα ήτανε»

**Ετυμ.** Από το: λάβρος = σφοδρός (εκ του λαμβάνω) (διαφορετικό από το: λαύρα = στενωπός, συστάδα κελιών).

**λαβρουντάνα** (η) (ουσ.): μεγάλη φλόγα.

«ίσαμε τα δώματα ήφταξε η λαβρουντάνα από τη φουνάρα τση Λαμπρής» (βλ. τη λέξη: φουνάρα)

**Ετυμ.** Από το: λάβρα (βλ. λέξη).

**λαβρουντανίζω** (ρήμ.): φλέγομαι.

«ελαβρουντάνισε το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: λαβρουντάνα (βλ. λέξη).

**λαβωμαθιά** (η) (ουσ.): τραυματισμός / τραύμα.

«ακόμη φαίνεται η λαβωμαθιά από τη σφαίρα από ήφαιε στο-μ-πόδα ντου στο-μ-πόλεμο του '40»

**Ετυμ.** Από το: λαβώνω (εκ του: λαβή).

**λαγάζω και λαγιάζω** (ρήμ.): καταλαγιάζω, ηρεμώ, σωπαίνω.

«ελαγιάσαμε μνιαολιά από τσι πολλές δουλειές»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λαγγάζω (= αφήνω, ελευθερώνω, απαλλάσσω).

**λαγ(γ)όνι** (το) (ουσ.): το μέρος του σώματος μεταξύ της μέσης και των πλευρών. «το λαγγόνι μου με πονεί»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λαγών, -όνος > λαγόνιον > λαγ(γ)όνι.

**λαγοκοιμηθιά** (η) (ουσ.): το μέρος, όπου κοιμάται ο λαγός, η φωλιά του λαγού (συνήθως βρίσκεται μέσα σε θάμνους, όπως αστοφίδες, αγκαρασθιές κτλ.), έτσι ώστε ο λαγός να μη διακρίνεται εύκολα.

«έλα να σου δείξω μνια λαγοκοιμηθιά από ήβρηκα»

**Ετυμ.** Από το: λαγοκοιμούμαι (βλ. λέξη).

**λαγοκοιμούμαι** (ρήμ.): κοιμούμαι πολύ ελαφρά, με αποτέλεσμα να ξυπνάω συχνά με τον παραμικρό θόρυβο, μισοκοιμούμαι.

«ελαγοκοιμήθηκα μνιαολιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λαγός + κοιμούμαι.

**λαγούμι** (το) (ουσ.): σκάμμα, υπόνομος για ανατίναξη.

«ολόκληρο λαγούμι ήβγαλε ο χοίρος ετσά που 'σκαφτε με το μουστρί ντου στ'αλώνι»  
«τα κουνέλια εγεμίσανε λαγούμια την αποθήκη»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: lagim (= λαγούμι).

**λαγουμίζω** (ρήμ.): ανοίγω λαγούμι / μεταφορικά: σκάβω μέσα σε πράγματα, αναζητώντας κάτι (βλ. και ανεχουμίζω).  
«ίντα λαγουμίζεις ατά, πράμα 'χασες και το γυρεύεις;»

**Ετυμ.** Από το: λαγούμι (βλ. λέξη).

**λαγουδόχορτο** (το) (ουσ.): είδος βρώσιμου εύγεστου χόρτου, παρόμοιο με το δύοσμο. Το επιστημονικό του όνομα είναι *prasium majus*. Χρησιμοποιούταν μαζί με άλλα χόρτα για την παρασκευή χορτόπιτων και άλλων εδεσμάτων σχετικών με την κρητική διατροφή.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λαγός + χόρτο.

**λαγωνάρης** (ο), **-αρά** (η) (ουσ.): σκύλος/α που είναι ικανός/ή στον εντοπισμό λαγών με τη βοήθεια της όσφρησής του/της.

«πού τονε πας το λαγωνάρη;»

**Ετυμ.** Από το: λαγωνεύγω (βλ. λέξη).

**λαγοναρόσκυλο** (το) (ουσ.): ό,τι και το προηγούμενο.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λαγωνάρης + σκύλος.

**λαγωνεύγω** (ρήμ.): ψάχνω για την ανεύρεση λαγών (λέγεται για τα σκυλιά που με την όσφρησή τους εντοπίζουν λαγούς). Ενίοτε, χρησιμοποιείται και για ανθρώπους που συχνάζουν για κάποιο σκοπό σε ορισμένο μέρος.

«επαδά λαγωνεύγει» (= εδώ τριγυρνά).

**Ετυμ.** Από το: λαγός < λαγώς.

**λαγωχειλής** (ο), **λαγωχείλα** (η) (ουσ.): αυτός/ή που έχει χείλη, τα οποία σχηματίζουν σχισμή στη μέση.

«κειονά το λαγωχειλή επαντρεύτηκε;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λαγός < λαγώς + χείλος.

**λαδάκια** (τα) (ουσ.): είδος μικρών πουλιών, τα οποία τρώνε, συνήθως, καρπούς της ελιάς.

«εγέμισε ο τόπος λαδάκια»

**Ετυμ.** Από το: λάδι > λαδάκι (υποκοριστικό).

**λαδάς** και **λαδιάς** (ο) (ουσ.): έμπορος λαδιού / μεγαλοπαραγωγός λαδιού / λερωμένος με λάδια.

«πόσο παίρνει ο λαδάς το λάδι οφέτος;»

«καλός λαδάς είναι, δυο τρεις τόνους λάδι βγάνει κάθε χρόνο»

**Ετυμ.** Από το: λάδι.

**λαδιά\*** (η) (ουσ.): κηλίδα από λάδι / γεύση λαδιού (αναφέρεται και ως λαδίλα) / εσοδεία λαδιού.

«ίντα 'κανες και εγέμισες λαδιές τα ρούχα σου;»

«λαδίλα νιώθω στο στόμα μου»

«πώς επήε η λαδιά οφέτος;»

**Ετυμ.** Από το: λάδι.

**λαδικό\*** (το) (ουσ.): τσίγκινο ή πήλινο δοχείο, το οποίο χρησιμοποιούταν για τη μεταφορά μικρής ποσότητας λαδιού (250 γρ. περίπου) για μαγειρική χρήση. Το τσίγκινο λαδικό χρησιμοποιούταν για τη μέτρηση του λαδιού, το οποίο έβαζαν στο φαγητό (βλ. και τη λέξη: κατρικό). Η λέξη λαδικό έχει και τις εξής ακόμη σημασίες: λαδωτήρι και μεταφορικά: κουτσομπόλης.

«στάξη λάδι δεν έχει το λαδικό»  
 «μεγάλο λαδικό είναι κειόνοςές από θω-  
 ρείς»

**Ετυμ.** Από το: λάδι.

**λαδοκά** (η) (ουσ.): τσίγκινο σκεύος που χωρά μια οκά λάδι, το οποίο χρησιμοποιόταν, παλαιότερα, για τη μέτρηση του λαδιού / μεταφορικά: ο λερωμένος πολύ με λάδι, αυτός που φορά πολύ λερωμένα ρούχα.

«φέρε τη λαδοκά να μετρήσουμε το λάδι που χρωστούμε τ'αδερφού σου να του το δώσουμε»

«φύγε από παέ, μωρή, λαδοκά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λάδι + οκά (=παλαιή μονάδα μέτρησης βάρους, ίση προς 1283 γραμμάρια).

**λαδοκουρούπα** (η) (ουσ.): πιθάρι μεσαίου μεγέθους, το οποίο χρησιμοποιόταν για την αποθήκευση λαδιού.

«ελύκιασε η λαδοκουρούπα και δε δα ζαναβάλομε λάδι εκεία, γιατί μπορεί να χυθεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λάδι + κουρούπα.

**λαδοπίθαρο** (το) (ουσ.): πιθάρι στο οποίο αποθήκευαν ελαιόλαδο. Τα λαδοπίθαρα, τα κρασοβάρελα και τα πιθάρια στα οποία τοποθετούσαν καρπούς σιτηρών, καθώς και βρώμη, ρόβι και βίκο για τα ζώα περιλαμβάνονταν μεταξύ των στοιχείων της αλλοτινής κάμερας των Λασιθιωτών.

«ήδειασε το λαδοπίθαρο και πρέπει ν'αγοράσουμε λάδι για να βγάλομε τη χρονιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λάδι + πιθάρι

**λαδούκα** (η) (ουσ.): λερωμένη με λάδια / μεταφορικά: η απεριποίητη γυναίκα που φορά λερωμένα ρούχα.

«κεινιά τη λαδούκα ήβρηκες να καλέσεις στο σπίτι;»

**Ετυμ.** Από το: λαδοκά (η κατάληξη -ούκα έχει μεγεθυντική σημασία).

**λαδόψωμο** (το) (ουσ.): ψωμί βουτηγμένο σε λάδι.

«λαδόψωμο εφάγαμε γιατί δε -ν- είχαμε πράμα άλλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λάδι + ψωμί.

**λαδωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει εμποτισθεί με λάδι, αυτός που έχει λερωθεί με λάδια / μεταφορικά: αυτός που έχει δωροδοκηθεί.

«λαδωμένα 'ναι τα χέρια μου και δε μπορώ (ν)α σε χαιρετήζω, να μη σε λαδώσω»  
 «έχει λαδωμένη τη φωλιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: λαδώνω (βλ. λέξη).

**λαδώνω\*** (ρήμ.): εκτός από τις σημασίες: αλείφω με λάδι, λιπαίνω και δωροδοκώ, οι οποίες απαντώνται και στην κοινή νεοελληνική, το λαδώνω στη γλώσσα των Λασιθιωτών χρησιμοποιείται και με τις έννοιες: βάζω λάδι στο φαγητό / μεταφορικά: φεύγω, εξαφανίζομαι.

«λάδωσε το μάσκουλο τη πόρτας να μην τρίξει»

«λάδωσε τσι βρούβες»

«Ηφαε η φακή το λάδι, εκατάπτε το και πάει.» (παροιμία)

«πάει αυτός, ελάδωσε, μος επήρε το παραδάκι»

«α δε λαδώσεις, δουλειά δε-γ-κάνεις»

**Ετυμ.** Από το: λάδι / θέμα: λαδ- + παρ. τέρμα: -ώνω.

**λάζαρος** (ο) και **λαζάρι** (το) (ουσ.): ψωμί ελλειψοειδούς σχήματος, φτιαγμένο με προζύμι, ψημένο σε ξυλόφουρνο και χωρισμένο σε 4-5 οριζόντια κομμάτια, γνωστά ως ντάκουσ. Για το λόγο αυ-

τό ο λάζαρος λέγεται και ντακιά. Μετά το ψήσιμο στον φούρνο, τα λαζάρια κόβονται σε ντάκουσ, οι οποίοι επανατοποθετούνται σε πυρακτωμένο φούρνο, όπου παραμένουν 24 ώρες, περίπου, για να γίνουν παξιμάδια.

«κόψε τσι ντάκουσ από τσι λαζάρους να τσι φουρνίσουμε να τσι κάνουμε παξιμάδι»

Λάζαρος λεγόταν, επίσης, το στολισμένο με λουλούδια σταυροειδές ξύλο ή καλαθάκι που κρατούσαν τα παιδιά, τα οποία έλεγαν τα κάλαντα στα χωριά του Λασιθίου το Σάββατο του Λαζάρου.

**Ετυμ.** Από το: λαζάρι (= σάβανο). Το χωρισμένο σε οριζόντιες λωρίδες ψωμί μοιάζει με σαβανωμένο σώμα.

**λάζομαι** (ρήμ.): μένω έγκυος (επί ζώων), συλλαμβάνω (με την έννοια του γονιμοποιούμαι).

«επία την αίγα στο-ν-τράγο κι ελάστηκε»

**Ετυμ.** Επικός τύπος του ρήματος: λαμβάνω (με την έννοια του συλλαμβάνω) (η δ'αγκάς ελάζετο θυγατέρα ήν- (Ιλ. Ε, 371).

**λαήνι** (το) (ουσ.): λαγήνι, μικρό πήλινο δοχείο νερού.

«γέμισε το λαήνι νερό να το βαστάς στ'α-λώνι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λαγήνιον > λαγήνι > λαήνι.

**λαθεύγω** (ρήμ.): σφάλλω, κάνω λάθος, χάνω το στόχο.

«ελάθεψα από του το 'πα, μα ίντα δα κά-μω δα, δε μπορώ να το πάρω οπίσω»

**Ετυμ.** Από το: λάθος / θέμα: > λαθ- + παραγ. τέρμα: -εύω/-εύγω.

**λάθητα** (τα) (ουσ.): σφάλματα, λάθη.

«πολλά λάθητα ήκαμα στη ζωή μου»

**Ετυμ.** Από το: λάθη, με την αναλογική

προσθήκη της κατάληξης -τα στον πληθυντικό αριθμό (βλ. κλίση ουσιαστικών).

**λαθούρι\*** (το) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική λαθούρι σημαίνει φάβα. Στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών, η λέξη λαθούρι υποδηλώνει ένα είδος παρόμοιου οσπρίου, μεγαλύτερου, όμως, της γνωστής φάβας, από το οποίο μπορεί να γίνει φάβα, αφού αποφλοιωθεί και αλεσθεί. Το είδος αυτό, το οποίο βρίσκεται υπό εξαφάνιση, δεν έχει, κατά τον Πιτυκάκη, καμιά σχέση με τη συνήθη φάβα.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λάθυρος (= φάβα).

**λάθρακας** (ο) (ουσ.): είδος σκουληκιού που τρώει ξύλα και τα διαβρώνει, σαράκι των ξύλων.

«γεμάτες λαθράκουσ είναι οι τάβλεσ απόυ βάλαμε στη στεγή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λάθραξ, -κος (= σαράκι).

**λαθρακισμένος, -η, -ο** (επίθ.): ξύλο φαγωμένο εσωτερικά από σκουλήκια, έτοιμο να θρυμματιστεί.

«τα λαθρακισμένα ξύλα ήβαλεσ για στυ-λωσά, αυτά δα σπάσουνε ντελόγο»

**Ετυμ.** Από το: λαθρακιάζω.

**λαιμά** (τα) (ουσ.): λαιμός, τα περί τον λαιμό και ιδίως οι αμυγδαλές.

«τα λαιμά μου με πονούνε»

**Ετυμ.** Από το: λαιμός (πληθυντικός τα λαιμά).

**λαιμνιά** (η) (ουσ.): ρουφηξιά ποσότητας νερού ή άλλου ποτού, η οποία γεμίζει το στόμα και φτάνει μέχρι το λαιμό.

«ήπια μια λαιμνιά κρασί όλο κι όλο»

**Ετυμ.** Από το: λαιμός.

**λαιμουδαρά** (η) (ουσ.): περιλαίμιο ζώων, πέτσινο, συνήθως, το οποίο φέρει κελντανέ (βλ. λέξη) και χρησιμεύει στο δέσιμο των ζώων. Από τη λαιμουδαρά κρεμιούνται και τα κουδούνια των αιγοπροβάτων.

«εκόπηκε η λαιμουδαρά κι ήλυσε η-γ-αίγα»

**Ετυμ.** Από το: λαιμούδι (υποκοριστικό του λαιμός) / θέμα: λαιμουδ- + παραγ. τέρμα: -αρά.

**λαιφούρα** (η) (ουσ.): ράκος (επί ενδυμάτων) / το γερασμένο και κακοποδομένο πρόβατο / μεταφορ. ανόητος λόγος.

«πού τη-μ-πας αυτηνιά τη λαιφούρα»

«ίντα λαιφούρες πάλι αμολέρνεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λαίφος (το) ή λαίφη (η) (= ράκος) / θέμα: λαιφ- + παραγ. τέρμα: -ούρα.

**λακκάκι\*** (το) (ουσ.): μικρός λάκκος, ισόπεδος αγρός σε βαθούλωμα πετρώδους περιοχής προσχωσιγενούς προέλευσης / λακκάκι λαιμού: έτσι ονομάζεται το κοίλωμα που σχηματίζεται στον λαιμό κάτω από το λεγόμενο μήλο του Αδάμ, το οποίο ανεβοκατεβαίνει, όταν κάποιος ξεροκαταπίνει.

«λακκάκι ήκαμε το πουλί, για να σάσει τη φωλιά ντου»

«λακκάκι είναι εκείά και πιάνει κάψα»

«χτυπά το λακκάκι του λαιμού ντου»

**Ετυμ.** Από το: λάκκος (υποκοριστικό: λακκάκιον > λακκάκι).

**λακκουβίζει** (τрит. ρήμ.): τείνει να γίνει λάκκος (επί εδαφών), παρουσιάζει κοίλωμα.

«λακκουβίζει μνιαολιά το χωράφι και κάθα που δα βρέζει στερνιάζει»

**Ετυμ.** Από το: (λάκκος + γούβα) > λακκούβα > λακκουβίζω/ει.

**λακκουδάκι** (το) (ουσ.): μικρός λάκκος στο έδαφος, μικρό βαθούλωμα στο πρόσωπο ή σε άλλο μέρος του σώματος. «ένα λακκουδάκι κάνει στο μάγουλο»

**Ετυμ.** Από το: λάκκος > υποκοριστικό: λακκουδάκιον > λακκουδάκι.

**λακκουδοπήγουνη** (η) (ουσ.): αυτή που έχει βαθούλωμα στο πηγούνι της.

«λακκουδοπήγουνη είναι κι αυτή σα-γ-και τη μάνα της»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λακκούδι (> λακκουδ-ο) + πηγούνι.

**λαλά** (η) (ουσ.): γιαγιά.

«από τη λαλά μου το 'χω τούτονέ το κονισματάκι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: lâla (= παιδαγωγός / μεταφορικά: γιαγιά).

**λάλαδα** (τα) (ουσ.): τα λειριά που κρέμονται από το λαιμό των αιγοπροβάτων. «σα-ν-τα λάλαδα τσ'αίγας κρέμονται»

**Ετυμ.** Κατά τον Ξανθινάκη, προέρχεται από το τουρκικό: lâle (= α) λείριον, β) κρίκος για καταδίκους).

**λαλαδίζω** (ρήμ.): ταλαντεύομαι, κινούμαι πέρα δώθε, όπως τα λάλαδα των ζώων.

«λαλαδίζει κειονέ το δόντι και θαρρώ μπα δα βγει»

**Ετυμ.** Από το: λάλαδο + παραγ. τέρμα: -ίζω (λαλαδ- + -ίζω).

**λαλαδάτη** (επίθ.): έτσι λέγεται η αίγα που έχει λάλαδα.

«λαλαδάτη αίγα εγόρασα»

**Ετυμ.** Από το: λάλαδα.

**λαλές** (ο) (ουσ.): είδος καλλωπιστικού φυτού, το οποίο κάνει μεγάλα αρωματι-

κά λουλούδια έντονου πορτοκαλί χρώματος.

«γεμάτοι λαλέδες είναι οι κήποι στα Πηγαϊδάκια (τοποθεσία) κοντά στις στέρνες»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: lale (περσικό: lāla = τουλίπα).

**λαλητός\***, **-ή**, **-ό** (επίθ.): εκτός από τη σημασία με την οποία χρησιμοποιείται η λέξη αυτή και στα νέα ελληνικά, λαλητός στο εξεταζόμενο κρητικό ιδίωμα σημαίνει: αυτός που οδηγείται από κάποιον / σπρωκτός, συρτός.

«λαλητό ήφερε το γάιδαρο και δεν εκαβαλίκεψε σκιάς»

«λαλητό τον ήβαλε μέσα»

**Ετυμ.** Από το: λαλώ (βλ. λέξη) (αόριστος: ελάλησα) / θέμα: λαλη- + παραγ. τέρμα: -τός.

**λαλιούμαι** (ρήμ.): συμπεριφέρομαι, ταλαιπωρούμαι.

«δε δα πας καλά, ετσά που λαλιέσαι»

«κακό δα να 'ναι το χάλι σου, ετσά που λαλιέσαι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: λαλούμαι, αν και η σημασία του δεν συμφωνεί με αυτή του παραπάνω ρήματος.

**λαλώ\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του ομιλώ, κελαηδώ κτλ., με την οποία χρησιμοποιείται το ρήμα αυτό και στην κοινή νεοελληνική, έχει και την έννοια: α) του οδηγώ κάποιον ζώο, δίνοντάς του κατάλληλες εντολές, και β) του φεύγω (στην προστακτική του γ' προσώπου), με υποτιμητική, μάλιστα, σημασία.

«λάλιε τα οζά ογλήγορα να φτάζομε στο σπίτι πριχού νυχτώσει»

«δεν έχω πράμα να σου δώσω, μόνο λάλιε»

«λάλιε από παέ, σίχαμα»

**Ετυμ.** Η σημασία: οδηγώ, κινούμαι ή φεύγω υποθέτομε ότι προήλθε από το γεγονός ότι αυτός που οδηγεί κάποιον συνομιλεί μαζί του και του δίνει εντολές και οδηγίες. Τα λεκτικά παραγγέλματα προς τα ζώα ή τα σχετικά επαινετικά λόγια (π.χ. έλα-έλα γειά τως κι όλα τ'άχερα δικά ντως κ.ά.π.) ήταν παλιά πολύ συχνά.

**λαμαρίνα** (η) (ουσ.): εκτός από τσίγκος, υποδηλώνει και μεγάλα μακρόστενα ταψιά, τα οποία χρησιμοποιούσαν, παλαιότερα, για να ψήνουν κρέας στον φούρνο / μεταφορικά: χρησιμοποιείται για ανθρώπους χωρίς περιεχόμενο, ενώ η φράση «εδάκασε τη λαμαρίνα» λέγεται για όσους έχουν καταληφθεί από κεραυνοβόλο έρωτα.

«βάλε τη λαμαρίνα με το κριάς στο φούρνο να ψηθεί»

«λαμαρίνα 'ναι αυτός, πράμα ουσία δεν έχει».

**Ετυμ.** Από το ενετικό: lamarin, υποκοριστικό του lamiera (= έλασμα σιδήρου).

**λάμεται** (τрит. ρήμ.): (επί θηλυκών ζώων μόνο) εκδηλώνει τάση ζευγαρώματος για αναπαραγωγή, βρίσκεται σε περίοδο οίστρου / γονιμοποιείται.

«λάμεται η-γ-αίγα, μόνο να τη-μ-πάμε στο -ν-τράγο»

«επήαμε τη-μ-προβάτα στο-γ-κριγιό και 'λάστηκε»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού ρήματος: ελαύνω, μεσαιωνικό λάμνω (= κωπηλατώ) / μεταφορικά: ωθώ (το ζώο ωθείται από τη γενετήσια ορμή).

**λαμί** (το) (ουσ.): σωρός από αλωνισμένα στάχυα, έτοιμα για λίχνισμα. Στο σωρό του καρπού που σχηματιζόταν μετά το λίχνισμα έκαναν με την παλάμη του λίχνίσματος (ξύλινο φτυάρι με μακρύ

κοντάρι) ένα σταυρό, κάρφωνα το στειλιάρι της παλάμης στο κέντρο, γονάτιζαν και, κάνοντας το σταυρό τους, έπαιρναν μια χούφτα καρπό και τον φιλούσαν, λέγοντας «και του χρόνου». Όσοι περνούσαν από το αλώνι κατά το λίχνισμα εύχονταν «χίλια μουζούρια-πολλά τα έτη σας» και το αφεντικό ή η αφεντικίνα τ' αλωνιού απαντούσε «δυο χιλιάδες στ' αρχοντικό σας-καλώς ορίσετε».

«ήστεσα το λαμί, μα δεν εφύσαν'αέρας και δε-ν-το 'λίχνισα»

«Εγώ το στένω το λαμί στη μέση στ' αλωνάκι / κι όντα φουά θε να λιχνώ, βαστώντας το θρινάκι.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Η ετυμολογία δεν είναι γνωστή. Υποθέτουμε ότι μπορεί να σχετίζεται με τη λέξη λάμα (κοφτερό μαχαίρι ή πριόνι εκ του ισπανικού lama), με την έννοια ότι το λαμί αποτελείται από κομμένα σιτηρά. Η λέξη σχετίζεται, επίσης, με το ρήμα: λαμνιάζω = σωριάζω τα σιτηρά που έχουν αλωνισθεί για να τα λιχνίσω.

**λάμπαθο** (ο) (ουσ.): λάπαθο. Είναι διετές ποώδες φυτό, γνωστό και ως ξινήθρα. Το επιστημονικό του όνομα είναι οξαλίσ (rumex acetosella). Υπάρχουν πολλά επιμέρους είδη λάπαθου. Χρησιμοποιείται ως λαχανικό αλλά και ως βότανο, το οποίο ενδείκνυται για τη θεραπεία της δυσεντερίας, των αιμορροΐδων, της αναιμίας και άλλων παθήσεων.

«αν έχεις δυσεντερία, να βράσεις να πιεις λάμπαθο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λάπαν-θον με μετάθεση του -ν- και τροπή του σε -μ-.

**λαμπάντε** και **λαμπάντες** (άκλ. επίθ.): πολύ καθαρός, διαφανής.  
«ήπλυνα τα λερωμένα τσικάλια και τα 'καμα λαμπάντε»

«το λάδι 'ναι λαμπάντε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: lampante (= λαμπρός, απαστράπτων, προφανής).

**λαμπούγιο** (το) (ουσ.): εργαλείο με το οποίο οι παλιοί τσαγκάρηδες γυάλιζαν τις σόλες των παπουτσιών, αφού πρώτα το πυράκτωναν.

«πιάσε το λαμπούγιο να γυαλίσεις τη σόλα τω στιβανιώ»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: λάμπω (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**λαμπρόσκολα** (τα) (ουσ.): οι γιορτές του Πάσχα.

«όπου να 'ναι δα να 'χομε λαμπρόσκολα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λαμπρή (> λαμπρο-) + σκόλη με επιρρηματική κατάληξη -α.

**λανσάρω** και **λανσέρνω** (ρήμ.): προωθώ κάτι, παρουσιάζω.

«καινούργιας μόδας φουστάνια λασάρου-νε οι εμπόροι»

«για νέικη μου τη λανσάρανε τούτηνιά την αηλά»

«για καινούργιο μου το λανσάρεις τούτο-νά το μόμπιλο;»

**Ετυμ.** Από το: γαλλικό lancer (= εκτινάσσω, προβάλλω).

**λάντα** (η) (ουσ.): μακρύ πλατύ ξύλο που χρησιμοποιείται ως γέφυρα για το πέρασμα μικρών χασμάτων ή για το φόρτωμα αυτοκινήτων.

«βάλε τη λάντα στ' αυτοκίνητο να φορτώσομε τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: lada (= σανίδα).

**λάντζα\*** (η) (ουσ.): μεγάλος λαμαρινένιος κάδος ανεστραμμένου κωνοειδούς σχήματος, μέσα στον οποίο τοποθετείται

η αλουσά στην οποία εμβαπτίζονται τα σταφύλια που πρόκειται να γίνουν σταφίδες.

«βούτηξε στη λάντζα τα σταφύλια»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *lanza*.

**λαντουρίδα** (η) (ουσ.): είδος φυτού / μεταφορικά: ο άνθρωπος που κοινοποιεί εδώ κι εκεί, χωρίς φρόνηση, τα μυστικά του.

«σα-ν-τη λαντουρίδα αμολάζ τα μυστικά σου, όπου βρεις»

**Ετυμ.** Από το: λαντουρώ (βλ. λέξη).

**λαντουρίδια** (τα) (ουσ.): ζυμωτά τετράγωνου σχήματος, τα οποία τρώγονταν χωρίς τυρί, ραντισμένα μόνο με το νερό στο οποίο έβρασαν μαζί με λάδι ή βούτυρο. Παρασκευάζονταν με κρίθινο αλεύρι, συνήθως, και θεωρούνταν ελαφρύ φαγητό, κατάλληλο για αρρώστους. Τα λαντουρίδια δεν είναι ιδιαίτερα γνωστά στο Οροπέδιο Λασιθίου.

**Ετυμ.** Από το: λαντουρώ (βλ. λέξη).

**λαντουρίζω** και **λαντουρώ** (ρήμ.): καταβρέχω / μεταφορικά: κουβεντιάζω εδώ κι εκεί, λέγοντας ανόητα πράγματα ή μυστικά.

«λαντούρισε την αυλή πρι-ν-τη-μ-παρασύρεις να μη σκάσει σκόνες»

«ελαντούρισές με μέ το νερό από επέταξες»

«πού ελαντούριζες πάλι;»

**Ετυμ.** Από το: ραντίζω με τη μετατροπή του -ρ- σε -λ- (υγρό σύμφωνο σε υγρό) > λαντίζω > λαντουρίζω.

**λαντουριστήρα** (η) και **λαντουριστήρι** (το) (ουσ.): καταβρεκτήρας, ποτιστήρι. «πιάσε τη λαντουριστήρα να ποτίσεις τη -μ-πρασά»

**Ετυμ.** Από το: λαντουρίζω (βλ. λέξη).

**λαντουριστός, -ή, -ό** (επίθ.): καταβρεγμένος / λαντουριστό: είδος φαγητού / ντάκος, βρεγμένος με λάδι, στον οποίο έχει προστεθεί ντομάτα και ρίγανη.

«το λαντουριστό παξιμάδι φέρε»

«λαντουριστό κρέας»

«ένα κομμάτι λαντουριστό ήφαγα όλο κι όλο»

**Ετυμ.** Από το: λαντουρίζω (βλ. λέξη).

**λαζ\*** (επιφών.): εντολή που απευθύνεται σε κατσίκες, με σκοπό είτε την απομάκρυνσή τους από κάπου (π.χ. από νεαρά φυτά ή σπαρμένους αγρούς) είτε τη διακοπή των μεταξύ τους κτυπημάτων.

**Ετυμ.** Ο Πιτυκάκης ισχυρίζεται ότι η λέξη λαζ προέρχεται από το λατινικό ρήμα *laxo* (= χαλώ, λύω, ανήμι). Πιθανότερο, όμως, είναι να προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: λαξ (= βήμα με το πόδι) βλ. λακτίζω.

**λάρουγγας** (ο) (ουσ.): λάρυγγας.

«στο λάρουγγα τού κάτσηνε το φαΐ και παραλίγο να πνιγεί»

«από το λάρουγγά ντου περνούνε όλα»

(λαϊκή φράση) (= είναι αδηφάγος)

**Ετυμ.** Από το: λάρυγγας, με τη μετατροπή του -υ- σε -ου-.

**λαρουγγιά** (η) (ουσ.): εκτίναξη νερού ή άλλου ποτού που υπάρχει στη στοματική κοιλότητα και φτάνει μέχρι το λάρυγγα.

«επέταξέ μου μνια λαρουγγιά νερό»

**Ετυμ.** Από το: λάρυγγας.

**λάρτζινος, -η, -ο** (επίθ.): συνοδεύει, συνήθως, τη λέξη ξύλα και υποδηλώνει τη λαρικοειδή ξυλεία (ρητινώδη μαλακά ξύλα δρυός, οξιάς, πεύκου ή ελάτου).

**Ετυμ.** Προέρχεται πιθανόν από το: λάρτζ (= είδος κωνοφόρων δένδρων).



**Λασίθι\*** και **Λασήθι** και **Λασύθι** (το) (ουσ.): με το όνομα αυτό είναι γνωστά: α) Το ομώνυμο οροπέδιο που βρίσκεται στην οροσειρά της Δίκτης (βλ. Παράρτημα). β) Ο αντίστοιχος ανατολικός τώος Νομός της Κρήτης, το όνομα του οποίου προήλθε, σύμφωνα με έγκυρους μελετητές (Κρασανάκης χ.χ. (2), Καραβαλάκης, 2016), από την ομώνυμη τώος Επαρχία. γ) Δύο χωριά της Επαρχίας αυτής, η ονομασία των οποίων συνοδεύεται από το τοπικό επίρρημα: μέσα (Μέσα Λασίθι και Μέσα Λασιθάκι).

Η λέξη «Λασίθι» εντάχθηκε στο λημματολόγιο του παρόντος λεξικού για να αιτιολογηθεί η πολλαπλή γραφή της, με βάση τις προτεινόμενες ετυμολογίες της, οι οποίες μνημονεύονται στη συνέχεια.

Η επίσημη γραφή της συγκεκριμένης λέξης είναι Λασίθι (με -ι-). Καθιερώθηκε με Βασιλικό Διάταγμα, στα τέλη της δεκαετίας του 1950, ύστερα από εισήγηση του στρατηγού Ι. Αλεξάκη στην Ακαδημία Αθηνών.

Ως προς την ετυμολογία της διατυπώνονται ποικίλες εκδοχές, όπως είναι οι ακόλουθες:

Υπάρχει η άποψη ότι η ονομασία του συγκεκριμένου Οροπεδίου προέρχεται από το ομηρικό επίθετο *λάσιος* που σημαίνει δασύς, δασύτριχος, πυκνόμαλλος (επί προβάτων). Το επίθετο αυτό απαντάται και στον Ξενοφώντα (Ελλ. 4, 2, 19) με την έννοια: πυκνόδενδρος, θαμνώδης, κατάφυτος (αναφέρεται στο: Liddel & Scott, χ.χ., τόμος Γ': 17).

Η παραπάνω άποψη οδηγεί στην υπόθεση ότι η περιοχή του Λασιθίου θα πρέπει να ήταν κατά την αρχαιότητα κατάφυτη από δέντρα και θάμνους διαφόρων ειδών, χαρακτηριστικό από το οποίο πήρε, πιθανόν, το όνομά της. Τη θέση αυτή, στην οποία στηρίχθηκε η επίσημη γραφή

του αντίστοιχου ονόματος, υποστηρίζει ο Ξανθουδίδης (1909). Η άποψή του, όμως, αμφισβητείται από άλλους με το επιχείρημα ότι στην Αρχαία Κρήτη υπήρχαν και άλλες ανάλογες περιοχές με πυκνότερα ίσως δάση (π.χ. στον Ομαλό των Λευκών Ορέων των Χανίων), για τις οποίες δεν χρησιμοποιήθηκαν ονόματα που σχετίζονται με το επίθετο *λάσιος* (Μπίμπας, α.ε.).

Ο Ξανθουδίδης θεωρεί ως εναλλακτική ετυμολογία της λέξης Λασίθι την προέλευσή της από κάποιο βυζαντινό οικογενειακό όνομα: Λασίθης, το οποίο δεν έχει διασωθεί.

Ο Ζερβογιάννης (1969) υποστηρίζει την άποψη ότι η λέξη Λασίθι ετυμολογείται με βάση τη σύνθεση των λέξεων: *λας* (= πέτρα) + *ίθι* (= προχώρα). Παρόμοια γνώμη έχει και ο ποιητής Σκληρός ή Πικρός (αναφέρεται στο Καραβαλάκης, 2001<sup>1</sup>), καθώς και ο Καβρουλάκης (1986, 1999), οι οποίοι δέχονται ότι η ονομασία «Λασίθι» σχετίζεται με την ινδοευρωπαϊκή ρίζα της λέξης *λας* (= πέτρα). (βλ. και τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *λάας* = πέτρα και *λάϊνος* = πέτρινος). Η παραπάνω εκδοχή δεν γίνεται αποδεκτή από άλλους (Κρασανάκης, χ.χ 2), με το επιχείρημα ότι το Λασίθι είναι πεδινό και όχι πετρώδες μέρος. Ο χαρακτηρισμός αυτός ισχύει, βέβαια, για τον κάμπο του οροπεδίου. Τα βουνά, όμως, από τα οποία περικλείεται, είναι βραχώδη.

Επιπρόσθετα, αν δεχτούμε την προέλευση του ονόματος Λασίθι από το αρχαιοελληνικό επίθετο *λάσιος*, τότε η συσχέτισή του με πετρώδη περιοχή φαίνεται άτοπη, όπως επισημαίνει ο Μπίμπας (α.ε.).

1. Στην εργασία αυτή υπάρχει λεπτομερής αναφορά σε πολλές εκδοχές σχετικές με την προέλευση της λέξης Λασίθι (ή Λασύθι, όπως το προτιμά ο συγγραφέας της).

Το όνομα Lasithi μνημονεύεται στην Carta Consessionis (= εκχωρητήριο έγγραφο) του 1211 με την οποία έγινε η διανομή των περιοχών της Κρήτης στους Ενετούς επόικους (Καραβαλάκης, 2001). Σε άλλα ενετικά κείμενα απαντώνται οι γραφές: Lassithi (με δύο s, για να αποδοθεί πιθανόν η ελληνική προφορά του σ) και Lascito ή Lasciti (με sci). Αν το Λασιίθι γραφόταν με -η-, τότε θα έπρεπε στα παραπάνω κείμενα η αντίστοιχη συλλαβή να είχε αποδοθεί με sse ή sce, κατ' αναλογία προς τη μετατροπή των ελληνικών λέξεων που περιέχουν το γράμμα -η- στη λατινική γλώσσα (π.χ. Agesilaus, Athenae κλπ.) ή σε λατινογενείς γλώσσες (π.χ. Athènes, Athens).

Στο χάρτη της Κρήτης του Waldseemüller (1541 μ.Χ.) η συγκεκριμένη περιοχή σημειώνεται ως Lascito campo. Με το ίδιο όνομα γράφεται και στους χάρτες των G. Porro (1572 μ.Χ.) και F. Morosini (1538 μ.Χ.) (αναφέρονται στο Κρασανάκης, χ.χ. 2). Στο χάρτη του Onorio Belli (1591 μ.Χ.) σημειώνεται το εξής: «*Lasciti che 'e monte molto alto, il guale nella sua cima ha una bellissima pianura chiamata Lasciti*» (μετάφραση: *Λασιίθι είναι ένα πολύ ψηλό βουνό στην κορυφή του οποίου υπάρχει μια πάρα πολύ ωραία πεδιάδα που ονομάζεται Λασιίθι*). Στην έκθεση Catuali (1572 μ.Χ.) η εν λόγω περιοχή αναφέρεται ως Lasciti, ενώ σ' αυτήν του Bassilicata μνημονεύεται ως Lassiti και Lassithi. Τα ίδια ονόματα υπάρχουν και σε μεταγενέστερο χάρτη του Ολλανδού Dupper (1618 μ.Χ.) (όπ. παρ.).

Όλα αυτά οδηγούν στην υπόθεση ότι οι Ενετοί βρήκαν το όνομα Λασιίθι, όταν κατέλαβαν το νησί και το διατήρησαν καθ' όλη την περίοδο της κυριαρχίας τους. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν στοιχεία σχετικά με την ονομασία της συγκεκρι-

μένης περιοχής κατά την περίοδο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του Βυζαντίου, τα οποία θα μας επέτρεπαν να ελέγξουμε την ορθότητα της παραπάνω υπόθεσης. Ο Ξανθουδίδης, πάντως, θεωρεί ως δεύτερη από τις δύο εκδοχές που προτείνει, την προέλευση της ονομασίας του Οροπεδίου από το βυζαντινό όνομα Λασιίθης στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως. Αλλά ούτε για το επίθετο αυτό υπάρχουν επαρκή τεκμήρια (Συμιανάκης, 2005).

Ο Χατζιδάκης (1886) δεν συμφωνεί με την παραπάνω άποψη. Θεωρεί ότι η ονομασία Λασιίθι είναι νεότερη, θέση την οποία απορρίπτει ο Θωμόπουλος (1975), ο οποίος ετυμολογεί την υπό εξέταση ονομασία από το υποκοριστικό του ουσιαστικού: λάκκος > λακκίδιο > λακίδι (με απλοποίηση των δύο κκ-) > λασιίθι (παραφθορά του λακίδι).

Τη λέξη «Λασιίθι» συνδέουν με την αρχαιοελληνική γλώσσα και άλλες εκδοχές σχετικές με την ετυμολογία της, όπως είναι π.χ. η προέλευσή της: α) από τη ρίζα του ρήματος λανθάνω (μέλλων: λήσω, αόριστος: έλαθον / από όπου: λασιίθι (= ξεχασμένος τόπος) και β) από τη σύνθεση του ρήματος: λάω (= βλέπω) με το ουσιαστικό θεός (αναφέρονται στο Καραβαλάκης, 2001). Προσωπική μας άποψη είναι ότι οι συσχετίσεις αυτές είναι εξεζητημένες.

Η γραφή Lascito που απαντάται, όπως αναφέραμε προηγουμένως, σε ενετικά κείμενα οδήγησε ορισμένους μελετητές στο να θεωρήσουν ότι το όνομα «Λασιίθι» έχει σχέση με την ιταλική λέξη lasciato (= κληροδότημα) και στο να το συνδέσουν με τη διανομή γαιών του Οροπεδίου Λασιίθιου σε πρόσφυγες από το Ναύπλιο και τη Μονεμβασία, που υπήρξαν σύμμαχοι της Βενετίας, μετά την κατάληψη των

αντίστοιχων φρουρίων από τους Τούρκους (Κρασανάκης 1998, χ.χ. 2). Ούτε η άποψη αυτή ευσταθεί, κατά τη γνώμη μας. Το όνομα Λασιίθι αναφέρεται σε ενετικά έγγραφα, τα οποία είναι παλαιότερα της ημερομηνίας εγκατάστασης των παραπάνω προσφύγων στο Οροπέδιο Λασιθίου (1543 μ.Χ.).

Ο Βλαστός στο λεξιλόγιο του έργου του «*Γάμος εν Κρήτη*» θεωρεί ότι η ονομασία Λασιίθι είναι ιταλικής προέλευσης (La Siti), ενώ ο Spratt (2007: 283) έχει την άποψη ότι το όνομα αυτό προέρχεται από το Λύττος (αρχαία πόλη κοντά στο σημερινό χωριό Ξιδάς). Συγκεκριμένα γράφει: «*Πρώτα μπήκε στη Λύττο το σύνθημα πρόσφυμα σ- ή τσ-, με το οποίο έγινε Τσελύττος ή Τσελύττοι (οι κάτοικοι της Λύττου). Στη συνέχεια άλλαξε εύκολα σε Τσελίθι που οι χωρικοί το πρόφεραν Ξελίθι και τελικά συντμήθηκε σε Ξύδι [...]. Ακολούθησε η ενετική ή ιταλική προσθήκη του λα. Έτσι, το Λα Ξίδι έγινε Λασιίθι...*». Ο Ψιλάκης γράφει στις υποσημειώσεις του βιβλίου του Spratt ότι «*οι ετυμολογίες του Spratt δεν αντέχουν σε καμιά σοβαρή συζήτηση*», άποψη με την οποία συμφωνούμε.

Η προέλευση της λέξης «Λασιίθι» (με -η-) αποδίδεται στο συμφυρμό των ενετικών λέξεων La Setia (Γιάνναρης, 1839:3), δεδομένου ότι ο πρώην Νομός Λασιθίου ονομαζόταν επί Ενετοκρατίας Territorium Sitia ή Setia. Κατά την εκδοχή αυτή, η ορθή γραφή της συγκεκριμένης ονομασίας είναι με -η-. Αυτό ισχύει ακόμη και αν δεχτούμε ότι το όνομά της προέρχεται από το συμφυρμό των: La + Sitia, επειδή στην ελληνική γλώσσα η λέξη Σητεία γράφεται με -η-.

Την άποψη του Γιάνναρη αποδέχεται και ο Σταυράκης (1890: 163 και 189), ο οποίος αναφέρει ότι στο τουρκικό κτη-

ματολόγιο του 1705 η τέως Επαρχία Λασιθίου ονομαζόταν Μέσα Λασιίθι, για να διαχωρίζεται από την υπόλοιπη περιοχή του πρώην Νομού Λασιθίου στην οποία είχε δοθεί το όνομα Έξω Λασιίθι.

Ο Βασιλάκης (1954: 27) γράφει, επίσης, τη λέξη Λασιίθι με -η- και υποστηρίζει ότι προέρχεται από το Λατήτιον, το οποίο παράγεται από όνομα της αρχαίας πόλης Λατούς (Λατώ στη δωρική διάλεκτο / Λητώ στην ιωνική). Η εκδοχή, όμως, αυτή προσκρούει, κατά την άποψη άλλων, στο ότι η αρχαία Λατώ δεν βρισκόταν μέσα στα όρια της τέως Επαρχίας Λασιθίου, αλλά κοντά στην σημερινή Κριτσά και, συγκεκριμένα, στη θέση Κοντάραντο (Κρασανάκης, χ.χ. 2). Η ένσταση αυτή αναιρείται, αν δεχτούμε όσα υποστηρίζει σε δημοσίευτη μελέτη του ο Μπίμπας (α.ε.), ο οποίος δέχεται ότι η ονομασία του Οροπεδίου προέρχεται από το όνομα της πόλης Λατούς. Κατ'αυτόν, η παραπάνω πόλη υδρευόταν από πηγή, η οποία βρισκόταν στην τοποθεσία Χαλασά, στην ανατολική πλευρά της οροσειράς της Δίκτης. Η κρήνη αυτή, η οποία λεγόταν, πιθανόν, Λατήτις (= ανήκουσα στην πόλη της Λατούς), βρίσκεται εντός των ορίων της τέως Επαρχίας Λασιθίου. Ο ίδιος μελετητής, βασιζόμενος στο βιβλίο του Σπανάκη «*Πόλεις και χωριά της Κρήτης*», γράφει ότι «*από ανασκαφικές έρευνες έχει βρεθεί αγωγός που κατευθυνόταν προς την πηγή αυτή*» από την οποία αρδευόταν μέχρι πρόσφατα η πόλη του Αγίου Νικολάου. Η διαπίστωση αυτή ενισχύει την εκδοχή της προέλευσης του ονόματος Λασιίθι από την ονομασία της Αρχαίας Λατούς.

Η Φυγετάκη-Καρανασάση (1990) διατύπωσε μια άλλη άποψη για την προέλευση της ονομασίας Λασιίθι, την οποία,

αν και τη θεωρούμε κάπως ακραία, κρίνουμε χρήσιμο να τη σημειώσουμε. Σύμφωνα μ' αυτήν, το όνομα Λασήθι σχετίζεται με αντίστοιχη αιγυπτιακή λέξη που σημαίνει περιοχή του αιγυπτιακού θεού Σεθ (το ε- τρέπεται σε η-). Είναι γνωστό ότι το Λασίθι θεωρείται γενέτειρα του κρηταγενούς θεού Δία και τόπος λατρείας του. Η ταύτιση, όμως, του Δία με τον αιγυπτιακό θεό Σεθ εγείρει επιφυλάξεις.

Όσον αφορά τη γραφή της εξεταζόμενης ονομασίας με -υ-, σημειώνουμε τα εξής: Ο Γάλλος Κρητολόγος Faure (1991) διαπίστωσε ότι στις μινωικές πινακίδες της Κνωσού του 13<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα αναφέρεται πολύ συχνά το τοπωνύμιο RA-SU-TO και παρέχεται η πληροφορία ότι στα βουνά της περιοχής αυτής έβοσκαν κοπάδια από πρόβατα και ότι οι κάτοικοι εφοδίαζαν το παλάτι με ζώα για θυσίες, μαλλί και άλλα προϊόντα, αλλά ποτέ με λάδι ή ελιές, οι οποίες δεν ευδοκιμούν σε ορεινές περιοχές. Ο Faure απέδωσε το RA-SU-TO ως *Λάσυνθος* και θεώρησε ότι αποτελεί προϊστορική ονομασία του Λασιθίου και ειδικότερα της πόλης που βρισκόταν στη θέση «Παπούρα», βόρεια από το σημερινό χωριό Λαγού.

Στις ανασκαφές που έγιναν από την αρχαιολόγο Λεμπέση στο ναό του Ερμή Κερδίτη και της Αφροδίτης στο χωριό Σύμη της Βιάννου βρέθηκε μια σπασμένη πήλινη επιγραφή στην οποία αναγραφόταν η φράση: «*επί Λασυνθίων... ιται κοσμών π...ανεξάσε*». Η επιγραφή αυτή ενίσχυσε την άποψη που είχε διατυπώσει ο Faure για το Λάσυνθος. Ο επιγραφολόγος Κριτζάς κατέληξε, ύστερα από συστηματική μελέτη της εν λόγω επιγραφής, στο συμπέρασμα ότι οι Λασύνθιοι που μνημονεύονται σ' αυτή ήσαν πιθανόν φυλή της πόλης Λύττου,

η οποία καταγόταν από το Λάσυνθο (Λασίθι). Ο ίδιος, όμως, εκφράζει επιφυλάξεις όσον αφορά τη βεβαιότητα της άποψης αυτής. Τις αμφιβολίες ήλθε να διαλύσει, κατά τη γνώμη του Καραβαλάκη (2001), «*η ανάγνωση μιας άλλης επιγραφής από την Λύττο, στην οποία για δεύτερη φορά αναφέρονται και πάλι οι Λασύνθιοι*». Ο συγκεκριμένος μελετητής υπογραμμίζει ότι «*η μελέτη τόσο των πινακίδων της Κνωσού όσο και των επιγραφών της Σύμης και της Λύττου δίνουν επί τέλους την απάντηση στο επί μακρόν αναπάντητο ερώτημα για την προέλευση του ονόματος Λασύθι, συνδέοντας το σημερινό Λασύθι με τη Μυκηναϊκή Λάσυνθο των πινακίδων*».

Τέλος, ο Μπίμπας (2020) διατυπώνει μια νέα ενδιαφέρουσα άποψη για την προέλευση και την ορθογραφία του όρου Λασίθι, χωρίς ωστόσο να απορρίπτει την προηγούμενη θέση του για τη συσχέτιση του όρου με την ονομασία της πηγής «*Λατήτις*». Κατά τη νέα αυτή άποψη, το όνομα Λασίθι (Λασύθι) δόθηκε στο ομώνυμο οροπέδιο με βάση ένα σπάνιο γεωμορφολογικό χαρακτηριστικό του, τον «*Χώνο*». Έτσι ονομάζεται η «*ρουφήχτρα*» των όμβριων υδάτων της οροσειράς της Δίκτης και του αντίστοιχου κάμπου, η οποία υπάρχει στο δυτικό άκρο της λεκάνης του οροπεδίου, κοντά στη Μονή Βιδιανής. Ο τεράστιος όγκος των παραπάνω υδάτων απορροφάται από το εν λόγω χωνευτήρι και ακολουθώντας υπόγειες σήραγγες διαχέεται σε διάφορα μέρη των γειτονικών περιοχών. Η μεγαλύτερη ποσότητα εμφανίζεται στη θέση «*Φλέγες*» του Νομού Ηρακλείου απ' όπου πηγάζει ο ποταμός Αποσελέμης, ο κύριος τροφοδότης του ομώνυμου φράγματος. Η απορρόφηση αυτή ενδέχεται να προκαλεί κάποια βοή.

Η μετά ήχου αναρρόφηση υγρών υποδηλώνεται στα Αρχαία Ελληνικά με το ρήμα: *λαφύσσω* (ή *λαφύττω*). Πρόκειται για ομηρική λέξη, η οποία έχει τις εξής, ακόμη, σημασίες: καταβροχθίζω, καταπίνω με απληστία, σπαράσσω (επί ζώων), τρώγω λαίμαργα (επί ανθρώπων). Από το ρήμα λαφύσσω παράγεται το επίθετο: *λαφύστιος* (= λαίμαργος), το οποίο μπορεί να μετασηματισθεί σε: *λασύστιος* > *λασύστιος* (ουδέτερο: *λασύστιο* > *λασύστι* > *λασύθι*).

Με βάση τα παραπάνω μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι ο όρος «Λασύθι» υποδηλώνει τον τόπο που καταπίνει κατά τρόπο άπληστο τα νερά, τα οποία συγκεντρώνονται σ' αυτόν. Η άποψη αυτή ενισχύει τη θέση ότι η ορθή γραφή της υπό εξέταση ονομασίας είναι με -υ- και όχι με -η- ή με -ι-.

Παρά τα όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, εξακολουθεί να υπάρχει διαφωνία τόσο ως προς την ετυμολογική προέλευση της συγκεκριμένης ονομασίας όσο και ως προς την ορθότητα της γραφής της. Ως ορθή γραφή θεωρείται επισήμως εκείνη με -ι- (Λασίθι), λόγω της παγίωσης της χρήσης της τα τελευταία εξήντα περίπου χρόνια. Η συνέχιση της σχετικής με το ζήτημα αυτό έρευνας κρίνεται αναγκαία για να δοθεί απόλυτα πειστική απάντηση στα ερωτήματα: από πού προέρχεται η λέξη Λασίθι και πώς πρέπει να γράφεται;

**λασσάρω** (ρημ.): διαφεύγω, μετακινούμαι.

«*δε μ' αφήνουνε να λασσάρω από το σπίτι*»

**Ετυμ.** Από το: ελαύνω (μέλλον: ελάσσω).

**λαστικά** (τα) (ουσ.): το τμήμα που πληρώνει ο ιδιοκτήτης θηλυκού ζώου (κατσίκας, προβατίνας, αγελάδας κτλ.) στον

ιδιοκτήτη αντίστοιχου αρσενικού (κριού, τράγου, ταύρου κτλ.) για το ζευγάριωμα μεταξύ τους, με σκοπό την αναπαραγωγή. «*επλέρωσα του τα λαστικά τσ' αίγας*»

**Ετυμ.** Από το: λάζομαι (βλ. λέξη).

**λάσω** (επίφ.): εντολή προς γιδοπρόβατα να μουν στη μάντρα ή σε άλλο κλειστό χώρο.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έλα + έσω με απαλοιφή των ε-.

**λάτανο** (το) (ουσ.): ειδική βράκα που φοριέται στους κριούς για να εμποδίζεται το ανεπιθύμητο βάτεμα των προβατινών.

«*βάλε λάτανα σσι κριγιούς να μη γαστρώνουνε τσι προβάτες, όντε θέλουνε*»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**λατσίδα** (η) (ουσ.): βάραθρο, μεγάλη τρύπα του εδάφους, η οποία υπάρχει, συνήθως, σε ορεινούς όγκους. Αναφέρεται και ως τοπωνύμιο. Στις λατσίδες έριχναν ψόφια ζώα ή άλλα μολυσματικά ή επικίνδυνα απορρίμματα. Όταν οι λατσίδες ήταν κοντά σε κατοικημένη περιοχή, χρησίμευσαν και ως βόθροι.

«*εψόφησε το ρίφι, μόνο άμε να το ρίξεις στη λατσίδα*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: λάκκος με τη μετατροπή των -κκ- σε τσ- (τσιτακισμός) (λάκκος > λακκίδα > λατσίδα).

**λατσιδιάζω** (ρήμ.): ρίχνω κάτι μέσα σε λατσίδα.

«*να λατσιδιάσεις το ψοφίμι, να μη βρομέσει ο τόπος*»

**Ετυμ.** Από το: λατσίδα (βλ. λέξη).

**λαφάσσω** (ρήμ.): ασθμαίνω είτε εξαιτίας ασθένειας είτε λόγω κόπωσης, λαχανιάζω.

«λαφάσσω να βγω τ' ανεβόλεμα»

«ελάφαζε να γλακά»

«γιάντα λαφάσσεις;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται, από την ίδια ρίζα με το αρχαιοελληνικό: λαφύσσω (= αναροφώ, καταπίνω με θόρυβο) με την τροπή του -υ- σε -α. Η συσχέτιση με το ρήμα: αλαφιάζομαι δεν φαίνεται πιθανή, λόγω της διαφορετικής σημασίας του (= τρομάζω).

**λαχαίνω\*** (ρήμ.): τυχαίνω, συμβαίνω, κερδίζω κάτι με κλήρο. Χρησιμοποιείται, συνήθως ως τριτοπρόσωπο ρήμα (λάχει\*). Συχνά λέγονται οι φράσεις:

«άδικο να σου λάχει» «κακό να του λάχει» «καλό να του λάχει», «άμα λάχει» στις οποίες το: λάχει έχει την έννοια του: τυχαίου συμβάντος.

«Ο άνθρωπος στη ζήση ντου υπομονή θε να 'χει / για να αποδεινάζεται καλό κακό του λάχει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λαγχάνω (εκ του λάχος (= το δια κλήρου οριζόμενο, η μοίρα) (εξ ου: λαγχάνω (= λαχαίνω) / αόριστος: έλαχον)).

**λαχάρικα** (τα) (επ. θέσ. ουσ.): τυχαία, κερδισμένα σε τυχερό παιχνίδι.

«μπάταρε πως ήτανε λαχάρικα τα λεφτά απού επήρες από κειόνονά απού σου τα 'χρώστιενε τόσονά καιρό»

**Ετυμ.** Από το: λαχαίνω < λαγχάνω με την αποκοπή του -γ- και το παραγ. τέρμα: -άρικα.

**λαψανίδα** (η) (ουσ.): άγριο βρώσιμο χόρτο, σινάπι.

«λαψανίδες εφάγαμε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λα(μ)ψάνη (= είδος λάχανου).

**λεγγέρα** (η) (ουσ.): είδος μεγάλης αλουμινένιας, ελαφριάς (λόγω του μετάλλου κατασκευής της) λεκάνης (η πήλινη λεγόταν, συνήθως, λεκανίδα).

«βάλε ζεστό νερό στη λεγγέρα να λουστείς»

«ίντα την ήκαμες τη λεγγέρα και δε-ν-τη βρίσκω»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από τη λέξη λεγένι (= λεκάνη κουρείου), άποψη την οποία δεν επιβεβαιώνει η γραφή των αντίστοιχων λέξεων. Πιθανότερη εκδοχή θεωρούμε την προέλευση της λέξης αυτής από το ιταλικό leggero (= ελαφρύς, γαλλικά: léger).

**λεγένι\*** (το) (ουσ.): λεκάνη που χρησιμοποιούσαν, παλιότερα, οι κουρείς τόσο για το ξύρισμα όσο και για το κούρεμα των πελατών τους. Στο λεγένι έκαναν αφρό για το ξύρισμα, ενώ τα μεγάλα λεγένια χρησιμοποιούν για το λούσιμο των μαλλιών.

«πιάσε το μεγάλο λεγένι να λούσεις τα μαλλιά μου, πρι τα κουρέψεις»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: legen (=λεκάνη) που είναι ελληνικό δάνειο.

**λείβγομαι και λείφτομαι** (ρήμ.): υπολείπομαι, έχω έλλειψη από κάτι.

«ίντα σου λείβγεται κοντό, όλα τα 'χεις»

«δα λειφτούμε θέλει το λάδι οφέτος»

**Ετυμ.** Από το: λείπομαι (= έχω έλλειψη).

**λειζίδι και λιζίδι** (το) (ουσ.): λιχουδιά, εξαιρετικό φαγώσιμο ή γλυκό.

«κακόφαγος είναι και θέλει όλο λειζίδια»

**Ετυμ.** Από το ρήμα λείχω (= γλείφω), επειδή η λειχουδιά προκαλεί πολλές φορές γλείψιμο των χειλιών. Η γραφή με -ι- σχετίζεται, πιθανόν, με το: λιχούδης (εναλλακτική ορθογραφία της λέξης).

**λείξι-λείξι** και **λίξι-λίξι** (επιρρ. έκφρ.): αναφέρεται, κυρίως, ως «*κάνω λείξι-λείξι*», που σημαίνει προκαλώ κάποιον, επιδεικνύοντας ένα εξαιρετικό έδεσμα / κατ' επέκταση, σημαίνει: προκαλώ τη ζήλεια κάποιου, επιδεικνύοντάς του κάτι εξαιρετικό, το οποίο αυτός δεν έχει.  
**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**λειξούρης** (ο) (ουσ.): λιχούδης.  
«*λειξούρης είναι*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λείξουρος (= λαίμαργος, αδηφάγος).

**λειτρουγιά** (η) (ουσ.): λειτουργία / μεταφορικά: το αντίδωρο.  
«*δεν επήα στη λειτρουγιά, γιατί ήμουνε άλουστη*»  
«*ήφαγα λειτρουγιά (= αντίδωρο)*»  
**Ετυμ.** Από το λειτουργία με μετάθεση του -ρ-.

**λειτρουγούμαι** (ρήμ.): παρακολουθώ τη θεία ευχαριστία / μεταφορικά: λατρεύομαι.  
«*δα πάω στην εκκλησιά να λειτρουηθώ*»  
«*...κι η Παναγιά ταραχτήκε και ζήτηξε του γιου της / η Αγία Ελένη να κτιστεί μα να μη λειτρουηθεί...*» (απόσπασμα από λασιθιώτικα κάλαντα της Μ. Παρασκευής)  
**Ετυμ.** Από το: λειτουργία, με μετάθεση του -ρ-.

**λειψανάβατος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν έχει ζωντάνια, αυτός που χαρακτηρίζεται από απουσία δυναμισμού, αδύναμος, καχεκτικός / επί ψωμιού: μισανεβασμένο ψωμί ή χωρίς προζύμι (συνηθέστερα λέγεται *ανέβαστο*).  
«*πολλά λειψανάβατη 'ναι η νύφη σου*»  
«*ίντα την ήφερες επαέ τούτηνιέ τη λειψανάβατη να κάμει, απού δε μπορεί να βάλει*

*τον ένα της πόδα απάνω στον άλλο;*»  
«*μούτε να κλάσει δε μπορεί η λειψανάβατη*»  
«*λειψανάβατοι 'ναι οι άρτοι*»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λειψός + αναβατός (εκ του ανεβαίνω (ανε + βαίνω) που, εκτός των άλλων, σημαίνει: φουσκώνω, υφίσταμαι ζύμωση (ανέβαστος είναι αυτός που δεν έχει καλά ζυμωθεί).

**λεκανίδα** (η) (ουσ.): μεγάλη πήλινη συνήθως λεκάνη, κατάλληλη για τη ζύμωση ψωμιού, για πλύσιμο οικιακών σκευών και για το πάστωμα κρεάτων (π.χ. χοιρομέρια) με ξίδι, πριν από την έκθεσή τους σε καπνό.  
«*φέρε μου τη λεκανίδα να ζυμώσω*»  
«*γέμισε τη μεγάλη λεκανίδα ξίδι να βάλουμε το χοιρομέρι μέσα να πει*»  
**Ετυμ.** Από το λεκάνη (εκ του αρχαιοελληνικού: λέκος (= πιάτο)) / θέμα: λεκαν- + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**λεκανίδι, -άκι** (το) (ουσ.): μικρή λεκανίδα.  
«*δεν έχεις πια μικιό λεκανίδι, μόνο ήφερες ωστόσηνιά λεκανιδάρα*»  
**Ετυμ.** Υποκοριστικά της λεκανίδας (βλ. λέξη).

**λεκανιδιά** (η) (ουσ.): το περιεχόμενο μιας λεκανίδας.  
«*μνια λεκανιδιά χαλασμένα κουκιά επέταξα*»  
**Ετυμ.** Από το: λεκανίδα (βλ. λέξη).

**λεκανίκι** (το) (ουσ.): παράφραση της λέξης: δεκανίκι. Υποστηρικτικό ζεύγος δύο ράβδων, με εγκάρσιο ξύλο στο ύψος της μασχάλης, που χρησιμοποιούνται για την υποβοήθηση του περπατήματος αναπήρων (ο όρος χρησιμοποιείται στον πληθυντικό αριθμό, διότι τα δεκανίκια είναι

διπλά, ένα από κάθε πλευρά του αναπήρου) / μεταφορικά: παροχή βοήθειας σε άτομα που συναντούν δυσκολίες στο να μάθουν ή να πράξουν κάτι.

«εκουτσάθηκε, ο κακομοίρης, και πάει εδά με τα λεκανίκια»

«με τα λεκανίκια τονε βαστώ ακόμη στο σκολειό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: δεκανός (ο επικεφαλής 10 ανδρών, ο οποίος έφερε σχετική ράβδο - λατινικά: decamus), με την τροπή του αρχικού -δ σε -λ.

**λελέ (το)** (ουσ.): σταυρός στην παιδική γλώσσα.

«κάμε το λελέ σου»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**λεμεντάρομαι** (ρήμ.): διαμαρτύρομαι έντονα, φωνασκώντας, παραπονούμαι διαρκώς / κλαίγομαι.

«όλο λεμεντάρεται για ψευτοπράματα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: lamentare (= λυπάμαι, θλίβομαι, παραπονούμαι).

**λεμπίδα (η) και λεμπίδι (το)** (ουσ.) και **λεπίδα (η)** (ουσ.): κοφτερό μεταλλικό έλασμα.

«λεμπίδι θέλει αυτός» (= σφάξιμο θέλει αυτός)

«πώς δα μαζώξεις βρούβες, αφού δε βαστάς λεμπίδα;»

«ξάνοιζε μη σε κόψει η λεμπίδα του μαχαιριού»

Εκτός από κοφτερό όργανο, η λέξη λεπίδα υποδηλώνει στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών και το αργλικό χόμα γκριζου χρώματος, με το οποίο κατασκευάζονταν οι στέγες των παλιών σπιτιών.

«πήνε να φέρεις μνιαολιά λεπίδα να τη ρίξεις στο δώμα να μη μπαίνει το χειμώνα νερό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λεπίς,

-ιδος, εκ του λέπω (= αφαιρώ τα λέπια, ξεφλουδίζω, γδέρνω).

Η συσχέτιση της λέξης: λεπίδα με το συγκεκριμένο χόμα οφείλεται στο ότι αυτό περιέχει μικρά κομμάτια από λεπτές κοφτερές πλάκες).

**Λενιά** (κυρ. όν.): Ελένη, (Λενιώ με υποκοριστική και χαϊδευτική σημασία).

**λενικό (το)** (ουσ.): βλ. ελλενικό.

**λέρι (το)** (ουσ.): είδος κουδουνιού για πρόβατα.

«από παέ ακούω τα λέρια τω-μ-προβάτω»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λύριον (υποκοριστικό του λύρα).

**λερώνω\*, -ομαι** (ρήμ.): εκτός από καθιστώ κάτι μη καθαρό, πασαλείβω με λάδι, η λέξη: λερώνω/-ομαι σημαίνει, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά και παραβιάζω τη νηστεία, τρώγοντας λαδωμένο φαγητό ή άλλα εδέσματα, τα οποία δεν επιτρέπονται για θρησκευτικούς λόγους.

«δε δα φάτε καλιτσούνια τη Μεγάλη Παρασκευή να λερώσετε»

**Ετυμ.** Από το: λερός (εκ του ολερός = ακάθατος).

**λέσκα (η)** (ουσ.): μεγάλη σχισμή βράχων, κρημνός, βάραθρο.

«εκειέ στη λέσκα μέσα ήπωσε»

«βουνά 'ναι μας οι τόποι μας, λέσκες τα χειμαδιά μας»

(στίχος από το κρητικό ριζίτικο τραγούδι: αγρίμια κι αγριμάκια μου)

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ιταλικό: la esca (= δόλωμα, παγίδα).

**λευτεργιά (η)** (ουσ.): ελευθερία / η περίοδος της μη έγγαμης ζωής / η επιτυχής ολοκλήρωση της εγκυμοσύνης.



«για τη λευτεργιά ντως επολεμήσανε τότεσάς οι Κρητικοί»

«στη λευτεργιά μου, εγνώρισα πολλές κοπελιές»

«καλή λευτεργιά» (ευχή προς εγκυμονούσα)

**Ετυμ.** Από το: ελευθερία > λευτερία > λευτεριά > λευτεργιά.

**λευτέρι** (το) (ουσ.): το ύστερο, ο πλακούντας που βγαίνει μετά τον τοκετό.

«ήκαμε η μάνα του κοπελιού και το λευτέρι και τηνε εκαθάρισε η μαμή καλά-καλά»

**Ετυμ.** Από το: λευτερώνω.

**λευτερωμός** (ο) (ουσ.): απελευθέρωση.  
«ο λευτερωμός στη Κρήτης απού τσι Τούρκους»

**Ετυμ.** Από το: λευτερώνω (εκ του: ελευθερώνω, με την αποκοπή του -ε-) + παραγ. τέρμα: -μός.

**λέφακας** (ο) (ουσ.): λαίμαργος, αδηφάγος / νέος, εύσωμος ψηλός άνδρας.

«πολλά λέφακας εξετέλεψε τούτοσάς ο ντελικανής»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: leylek (= λελέκι), από το οποίο προήλθε το: λέλεκας > λέφακας, με την τροπή του -λ- σε -φ- και του -ε- σε -α.

**λεφούρα** (η) (ουσ.): βλ. λαιφούρα.

**λεφούσι** (το) (ουσ.): μεγάλο πλήθος ανθρώπων ή ζώων ή εντόμων.

«λεφούσι είναι οι μύγες στο σπίτι»

«ένα λεφούσι οζά ήσυρνε»

**Ετυμ.** Από το: τουρκικό: nufus (= πληθυσμός), με ανομοίωση του -ν- σε -λ- και τροπή του -ι- σε -ε-.

**λεφτοκάρι** (το) (ουσ.): λεφτοκάρι στην κοινή νεοελληνική σημαίνει φουντούκι,

ενώ στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών λεφτοκάρι είναι ένα είδος φαγώσιμου μικρού βολβού άγριου φυτού.

«πάρε το σκαλιδάκι να βγάλεις λεφτοκάρια να τα ψήσουμε»

**Ετυμ.** Από το: λεπτοκάρυον (λεπτός + κάρυον).

**λέχι** (το) (ουσ.): κάτι το νωθρό, το τεμπέλικο / ψοφίμι.

«σα-ν-το λέχι κείτεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λέχος (βλ. παρακάτω).

**λέχομαι** (ρήμ.): τεμπελιάζω, κάνω κάτι με βραδύ ρυθμό / είμαι ξαπλωμένος.

«λέχεται ατά στον ήλιο ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λέχος (= κρεβάτι).

**λέω** (ρήμ.): εκτός των άλλων σημασιών του ρήματος λέω που απαντώνται και στην κοινή νεοελληνική, το λέω ως τριτοπρόσωπο ρήμα (λέει) έχει και τη σημασία του δεικνύειν (π.χ. στο ζύγισμα) ή του ότι κάτι γίνεται σωστά ή η σχετική ενέργεια γίνεται στο ακριβές σημείο.

«εκεία το λέει ο καμπανός»

«εκεία το λέει η βίδα μόνο δώσ' της»

**Ετυμ.** Από το: λέγω με αποκοπή του -γ-.

**λεωμένος, -η, -ο** (μετοχ. ως επίθ.): ειπωμένος.

«χίλιες φορές σου το 'χω λεωμένο πως μ'αρέσεις»

**Ετυμ.** Από το: λέω (εκ του λέγω).

**λημερίζω** (ρήμ.): λημεριάζω στην κοινή νεοελληνική, το οποίο σημαίνει περνώ τη νύκτα σε λημέρι. Στη γλώσσα των Λασιθιωτών λημερίζω σημαίνει περνώ την ημέρα σε κάποιο μέρος εκτός του σπιτιού, εργαζόμενος.

«ελημερίσαμε στα Λιανά (τοποθεσία), γιατί 'ναι αλόργο και δεν εμπορούσαμε να 'ρθούμε στο σπίτι μας και να γιαείρομε πάλι»

**Ετυμ.** Από το: ολημερίζω, με την αποκοπή του -ο-.

**λημοπρόγονα** (τα) (ουσ.): τα παιδιά και τα εγγόνια δύο συζύγων που έχουν κάμει προηγούμενους γάμους και έχουν αποκτήσει απογόνους από αυτούς.

«σα-ν-τα λημοπρόγονα τρώγουνται»

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο, η λέξη αυτή είναι σύνθετη από τα: αλληλών + πρόγονοι/α > αλληλοπρόγονα > λημοπρόγονα, με την αποβολή του αλ- και την τροπή ου -λ- σε -μ-. Κατά την ετυμολογία αυτή, η ορθή γραφή είναι με -η.

**λιακόνι** (το) (ουσ.): είδος σαύρας που θεωρείται δηλητηριώδες, αν και ορισμένοι ισχυρίζονται ότι αυτό δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα. Το επιστημονικό του όνομα είναι: chalcides oscellata (χαλκίδης οσκελωτός) / μεταφορικά: ο κακός άνθρωπος (αναφέρεται και ως παρωνύμιο).

«λένε πως τα λιακόνια είναι φαρμακερά»  
«σα-ν-το λιακόνι ψακή 'ναι ο τάδε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη ρίζα της λέξης ήλιος, με την αποβολή του -η-, επειδή η σαύρα αυτή, η οποία ανήκει στα ψυχρόαιμα, προσκολλάται σε βράχια και αρέσκειται να λιάζεται.

**λιανοκάματος, -η, -ο** (επίθ.): ψηλός και αδύνατος.

«σελάτο βούι αγοράζε και γάιδαρο καμπούρη, γυναίκα λιανοκάματη και χοίρο μακρομούρη» (λαϊκή συμβουλή)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λιανός (=αδύνατος) + κάμνω > καμωτός > -καματος.

**λιανολιά** (η) (ουσ.): ψιλή ελιά.

«λιανολιές ήτανε και δεν εμαζώνουντανε εύκολα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λιανός (= λεπτός, ψιλός) + ελιά > λιά με την αποκοπή του -ε-.

**λιανόξυλα:** τα λεπτά ξύλα που αρπάζουν εύκολα φωτιά.

«να πας να φέρεις ένα γομάρι λιανόξυλα να ανάψομε το φούρνο, να ζυμώσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λιανός (= μικρός, ψιλός) + ξύλα.

**λιανοτραγουδώ:** τραγουδώ σύντομα τραγούδια π.χ. μαντινάδες.

«ολημέρα λιανοτραγουδεί ατά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λιανός (βλ. λιανόξυλα) + τραγουδώ.

**λιανοχοχλιός** (ο) (ουσ.): είδος σαλιγκαριού μικρού μεγέθους, με ασπριδερό κέλυφος (βλ. και χοχλιός).

«γεμάτο 'ναι το καλάθι σακασμένους λιανοχοχλιούς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λιανός + χοχλιός (= σαλιγκάρι).

**λιάτικος, -η, -ο** (επίθ.): χρησιμοποιείται στο ουδέτερο γένος πληθυντικού αριθμού (λιάτικα) και υποδηλώνει ποιικιλία σταφυλιών που ωριμάζουν πιο νωρίς από τα υπόλοιπα.

«εγενήκανε κιόλας τα λιάτικα σταφύλια»  
«άμε στ'αμπέλι μας στον Βασιλικού (τοποθεσία) αφού 'χει λιάτικα, να τα κόψεις»

**Ετυμ.** Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Πιτυκάκης, το λιάτικος προέρχεται από το όνομα του μηνός Ιουλίου, κατά τον οποίο εμφανίζονται τα λιάτικα σταφύλια. Κατά τον Χατζιδάκι, προέρχεται από το: ήλιος > ηλιάτικο > λιάτικο.

**λιατικοστάφυλο** (το) (ουσ.): βλ. προηγούμενη λέξη.

**λιατσάκι** (το) (ουσ.): liaκάδα / ηλιόλουστο μέρος.

«έλα να κάτσεις επαέ στο liaτσάκι»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: liaζω (εκ του ήλιος).

**λιγαίνω\*** (ρήμ.): λιγαστεύω.

«λιγαίνει το ψωμί στη βαρέλα και θαρρώ πως δε θα φτάζει να βγάλομε το μήνα»

«λιγαίνουνε μπλιο οι ανθρώποι απού φορουνε παλαινά ρούχα»

**Ετυμ.** Από το: λίγος / θέμα: λίγ- + πα-ραγ. τέρμα: -αίνω.

**λιγαρός, -ά, -ό** (επίθ.): λίγος, λιγαστός.

«λιγαρό νερό ήβαλες στο τσικάλι, βάλε κι άλλο, γιατί θα τσικνώσει το φαΐ»

**Ετυμ.** Από το: λίγος / θέμα: λίγ- + πα-ραγ. τέρμα: -αρός.

**λιγατάρικος, -η, -ο** (επίθ.): ανεπαρκής, λίγος.

«λιγατάρικο 'ναι το χωραφάκι απού 'χω, μα αποκειά ζω 'γω»

**Ετυμ.** Από το: λίγος / θέμα: λιγ- + πα-ραγ. τέρμα: -ατάρικος.

**λιγοβαστώ** (ρήμ.): αντέχω λίγο, ζω μικρό χρονικό διάστημα.

«λιγοβαστώ τα βάσανα»

«ελιγοβάσταξε στη ζωή ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λίγος + βαστώ.

**λίγο-ν-το θέλει** (στερ. έκφρ.): παρά λίγο, λίγο χρειάζεται, λίγο έλλειψε (σε παρελθοντικό χρόνο).

«λίγο-ν-το θέλει να 'πογεμίσει η στέρνα νερό»

«λίγο-ν-το 'θελε να πέσει στον εγκρεμό»

**λίγου-λίγου και ελίγου-ελίγου** (ποσ. επίρρ. έκφρ.): λίγο-λίγο.

«λίγου-λίγου βάνε το λάδι να μασε φτάζει να περάσομε τσι μέρες στο μετόχι»

«Αχμέτ Αγάς παράγγειλε 'πο κάτω από τσι Γούβες ελίγου-ελίγου το ψωμί και χαχαλιές τσι βρούβες» (απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)

**Ετυμ.** Από το: λίγο-λίγο.

**λιγουρεύγομαι** (ρήμ.): επιθυμώ κάτι πάρα πολύ / νιώθω λιγούρα.

«λιγουρεύγεται φαίνεται κείνηνιά τη-γκοπελιά»

«λιγουρεύγομαι τα σύκα, μα δε φτάνω να τα κόψω»

**Ετυμ.** Από το: λιγούρα.

**λιγοψυχιά\*** (η) (ουσ.): ανυπομονησία, αγωνία.

«λιγοψυχιά τονε κρατεί»

**Ετυμ.** Από το: λιγόψυχος (λίγος + ψυχή).

**λιγόψυχος, -η, -ο\*** (επίθ.): ανυπόμονος, αυτός που δεν μπορεί να κάνει κουράγιο.

«λιγόψυχος είναι και θέλει να γίνονται τα πράματα γερά-γερά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λίγος (< ολίγος) + ψυχή (κατάληξη -ος).

**λιγοψυχώ** (ρήμ.): ανυπομονώ, θέλω να γίνει κάτι γρήγορα.

«λιγοψυχώ να σε δω»

**Ετυμ.** Από το: λιγόψυχος (βλ. προηγούμενο).

**λιγωμάρα και λιγωμαρ(για)ιά** (η)

(ουσ.): λιποθυμία.

«λιγωμάρα μου 'ρθε»

**Ετυμ.** Από το: λίγωμα / θέμα: λιγωμ- + παραγ. τέρμα: -άρα / -αργία.

**λιγωμαρ(γ)ιάζομαι** (ρήμ.): έχω τάση λιποθυμίας, λιποθυμώ.

«ελιγωμαργιαστήθηκε ως ήκουσε το κακό χαμπέρι»

**Ετυμ.** Από το: λιγωμάρα (βλ. λέξη).

**λιγωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): λιπόθυμος.

«λιγωμένος ήτανε και του ρίχνανε νερό να ξελιγωθεί»

**Ετυμ.** Από το: λιγώνομαι (βλ. λέξη).

**λιγώνω, -ομαι\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του λιποθυμώ (στην παθητική φωνή) ή του προκαλώ ή του αισθάνομαι λιγούρα, με τις οποίες χρησιμοποιείται το συγκεκριμένο ρήμα και στην κοινή νεοελληνική, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σημαίνει και: ελαττώνω, δίδω και παίρνω λίγο ή τίποτε.

«ό,τι και να του κάνεις αυτουνού, δε λιγώνει η χέρα ντου»

«ετσά που 'φηκα το τσικάλι ετσά το 'βρήκα, πράμα δεν ελίγωσε»

**Ετυμ.** Από το: ολίγος > ολιγώ > ολιγώνω > λιγώνω.

**λίγωση** (η) (ουσ.): ελάττωση, μείωση.

«στη λίγωση του φεγγαριού»

«στη λίγωση του φεγγαριού να κόβγεις τα δοκάρια»

«λίγωση και γέμωση κι ο κόσμος να γεμίσει» (ευχή που λέγεται κατά την πρωτοεμφάνιση προϊόντων νέας εσοδείας)

**Ετυμ.** Από το: λιγώνω, με την έννοια του λιγαίνω.

**λίκι** (το) (ουσ.): το κοτσάνι διαφόρων φρούτων ή άλλων κηπευτικών ειδών, μίσχος.

«κόβγε τα μήλα με τα λίκια ντως»

«μόνο τα λίκια επομείνανε από τα σταφύλια»

**Ετυμ.** Προέρχεται πιθανόν από την αρχαιοελληνική λέξη: έλιξ, -κος (εξ ου: ελίσσω), επειδή ορισμένα λίκια είναι γαμπά (λυγισμένα σαν αγκίστρι)

**λιμάγρα** (η) (ουσ.): μεγάλη πείνα.

«λιμάγρα 'χετε και δε χορταίνετε με τσονά φαΐ!»

**Ετυμ.** Από το: λιμός (= πείνα).

**λιμασμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πεινασμένος πολύ, λαιμαργος.  
«λιμασμένος ήφταξε κι εκάτσενε ντελόγο στο τραπέζι»

**Ετυμ.** Από το: λιμάσσω (βλ. λέξη).

**λιμασμός:** πείνα / λαιμαργία.

«εμά λιμασμό τον είχε!»

«από το λιμασμό ντου δε-γ-κατέχει ίντα κάνει»

**Ετυμ.** Από το: λιμάσσω (βλ. λέξη).

**λιμάσσω** (ρήμ.): πεινώ πολύ.

«λιμάσσω τη πείνας»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λιμώσσω < λιμός (= κατατρύχομαι από μεγάλη πείνα).

**λιμέρνω** (ρήμ.): λιμάρω, λειαίνω.

«λίμαρε τη σιδερένια πόρτα να κλει καλά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: limare (= λιμάρω).

**λίμη** (η) (ουσ.): λίμνη.

«λίμη εγενήκανε τα χωράφια από τη νερουζά»

**Ετυμ.** Από το: λίμνη με την αποκοπή του -ν-.

**λιμνιώνας** (ο) (ουσ.): μέρος στο οποίο συγκεντρώνεται μεγάλη ποσότητα νερού.  
«λιμνιώνας εγίνηκε ο κήπος από τα νερά από ήβγαλε οψές»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού: λιμήν, κατ' αναλογία προς το λίμνη.

**λιμνωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει γίνει λίμνη, πλημμυρισμένος.

«λιμνωμένη είν' η στράτα και δε-μ-περνά»

**Ετυμ.** Από το: λιμνώνω (βλ. λέξη).

**λιμνώνω και λιμνάζω\*** (ρήμ.): πλημμυρίζω.

«ελίμνωσε τ' αχίρι από τα νερά που ετρέχανε από τα σοκάκια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λίμνη.

**λίμπα\*** (η) (ουσ.): πλημμύρα / λάκκος στον οποίο καταλήγουν υγρά απόβλητα (π.χ. ο κασιγάρος των ελαιοτριβείων) / απαντάται, κυρίως, στη φράση: «τα 'κανε λίμπα» (= τα έκανε άνω κάτω, τα μπερδέψε, τα διέλυσε, τα θαλάσσωσε).

«λίμπα 'ναι ο κάμπος ίσαμε τον Αγιάνη»

**Ετυμ.** Από τη διαλεκτική ιταλική λέξη: limba (= λεκάνη, κοιλότητα εδάφους), η οποία προέρχεται από το λατινικό: lembus (= μικρό σκάφος), που δεν είναι άλλο από την ελληνική λέξη: λέμβος (Βλ. <http://titanis.pblogs.gr/ta-kanw-limpra.html>).

**λίνια** (η), **(λίνιες)** (οι) (ουσ.): μεγάλο αποχετευτικό αυλάκι (βλ. στην εισαγωγή την αναφορά στις λίνιες του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου).

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: linea (= γραμμή).

**λινορίτες** (οι) (ουσ.): είδος πουλιών.  
«γεμάτο λινορίτες είναι τα Λιανά» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Αποτελεί γλωσσική παραλλαγή του: λιναρίτες (= πουλιά που συχνάζουν σε περιοχές στις οποίες υπάρχει λινάρι).

**λιόκλαδο\*** (το) (ουσ.): κλαδί της ελιάς.  
«μάζωξε τα λιόκλαδα να τα κάψεις ν' αδειάσει ο τόπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ελιά (> λιο-) + κλαδί.

**λιόλαδο\*** (το) (ουσ.): λάδι από ελιές,  
«μνια κουταλιά λιόλαδο να τρως κάθε ταχινή, είναι φάρμακο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ελιά (> λιο-) (από το αρχαιοελληνικό έλαιον με αποβολή του ε- και τροπή του -αι- σε -ι-) + λάδι (μεσαιων. ελλάδιν < μεταγ. ελάδιον, υποκορ. του ελάα < ελαία).

**λιολιό** (το) (ουσ.): παιχνίδι για μικρά παιδιά / μεταφορικά: τα γεννητικά όργανα των μικρών αρσενικών παιδιών.

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**λιόλυχνος** (ο) (ουσ.): λύχνος που ανάβει με λάδι ελιών.

«κρέμασε πιο ψηλά το λιόλυχνο να φέγγουμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λάδι (> λιο-) + λύχνος.

**λιόντας και lionτής** (ο) (ουσ.): σαν lionτάρι.

«Επόρισε και ο παπάς αμοναχός πομένει/μα δεν εστάφνιασε κιανείς πως η δουλειά μπερδαίνει / ... γερακαμάτης και lionτής και κακοσυγκομμένος, εις ώραν ορδινιάζεται...» (απόσπασμα από το ποίημα του Τσικαλά για τον παπά-Βορρά)

**Ετυμ.** Από τη ρίζα της λέξης: lionτάρι.

**λιοπρίνι** (το) (ουσ.): δέντρο παρόμοιο με το πουρνάρι αλλά πολύ μικρότερου μεγέθους και με φύλλα χωρίς αγκάθια.

«τα λιοπρίνια τα τρώνε οι-γ-αίγες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ελιά (> λιο-) + πρίνος (= πουρνάρι).

**λιοπύρι\*** (το) (ουσ.): καύσωνας / μέρος εκτεθειμένο στον ήλιο.

«γίναντα κάθεσαι ατά στο λιοπύρι και δεν έρχεσαι επαέ στην ασκενάδα;»

«λιοπύρι 'τανε σήμερα στο κάμπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ήλιος (> λιο-, με αποβολή του -η-) + πυρ, -ός.

**λιοτσίκουδα** (τα) (ουσ.): κουκούτσια των ελιών.

«πέταξε τα λιοτσίκουδα στη φωτιά να καούνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ελιά (> λιο-) + τσίκουδο (εκ του κούκουδο > κουκούδι από το κόκκος, με απλοποίηση των δύο -κκ- και τροπή του αρχικού -κ- σε -τσ- (τσιτακισμός)).

**λιουκιούνι** (το) (ουσ.): μίγμα από γύψο, αβγό και λάδι, το οποίο χρησιμοποιούσαν, παλαιότερα, οι Λασιθιώτες για να φράζουν τους τρυπημένους σωλήνες των ανεμόμυλων που αντλούσαν νερό από πηγάδια ή σε άλλες ανάλογες περιπτώσεις (π.χ. σε υδρορροές). Το λιουκιούνι εφαρμοζόταν στο σημείο, όπου είχε τρυπήσει ο σωλήνας και στερεωνόταν με περιτύλιξη από πανί, το οποίο δενόταν δυνατά με σπάγκο ή βαστάι.

«ετρώπησε η σωλήνα του μύλου και δα κατεβώ στο πηγάδι να τση βάλω λιουκιούνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο, πιθανόν, από τα: λάδι (λιο > λιο-) + κόνις (= σκόνη) > κούνι > κιούνι. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τη λέξη: καλικούνι που σημαίνει τάπα.

**λιπαρής, -ά, -ό** (επίθ.): λιπαρός, νόστιμος.

«ίντα 'βαλες στο φαΐ και το 'καμες ετσά λιπαρό»

**Ετυμ.** Από το: λίπος > λιπαρής.

**λιπαριά και λιπαράδα** (η) (ουσ.): γεύση καλού φαγητού, νοστιμιά φαγητού.

«όλο λιπαράδα είναι το φαΐ σου σήμερα»

**Ετυμ.** Από το λιπαρός / θέμα: λιπαρ- + παραγ. τέρμα: -ια / -άδα.

**λίσα** (επ. θέσ. επιρρ.): πολύ αλμυρό.

«λίσα 'ναι το φαΐ από τ'αλάτσι»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του: άλας, -τος, με αποβολή του αρχικού α-, τροπή του εντός της λέξης -α- σε -ι- και του -τ- σε -σ- + κλητ. μόρφημα: -α.

**λιτανεία\***(η) (ουσ.): θρησκευτική πομπή, παρακλητική τελετή που γινόταν συνήθως την άνοιξη. Περιλάμβανε την περιφορά εικόνων και ακολουθούσε ειδικό τυπικό. Οι λιτανείες διακρίνονταν σε μικρές ή μονημερίτικες, που πραγματοποιούνταν εκτάκτως σε περιόδους μεγάλης ανομβρίας, και σε μεγάλες ή τριήμερες που πραγματοποιούνταν ανά τρία χρόνια. Σκοπός τους ήταν η παράκληση για πρόκληση βροχής.

Κατά τις λιτανείες, οι συμμετέχοντες σ' αυτές έπαιρναν από την κύρια εκκλησία κάθε χωριού ορισμένες εικόνες, μαζί με τα εξαπτέρυγα και, με τη συνοδεία των αντίστοιχων ιερέων και ψαλτών, περιέρχονταν όλα τα χωριά του Οροπεδίου, ψάλλοντας παρακλητικές ευχές. Κατά τις μεγάλες λιτανείες οι συμμετέχοντες σ' αυτές σταματούσαν σε προκαθορισμένες εκκλησίες, όπου διανυκτέρευαν για να ξεκουραστούν. Οι λιτανείες κατέληγαν στον Άγιο Ιωάννη τον Καμπίτη, όπου τελούνταν μεγάλος αγιασμός. Κατ' εξαίρεση, στις λασιθιώτικες λιτανείες συμμετείχε και η εικόνα της Παναγίας της Κεράς που, κατά την παράδοση, έπρεπε να είναι τελευταία στην πομπή. Σε αντίθετη περίπτωση, ξύλωνε αυτούς που την κρατούσαν. Στη λιτανεία δεν συμμετείχε

η εικόνα της Αγίας Παρασκευής από το Καμινάκι.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λίσσομαι (= ικετεύω).

**λίχνισμα\*** (το) (ουσ.): πέταγμα ψηλά του μείγματος αχύρων και καρπών των σιτηρών ή των ψυχανθών με κατάλληλο μέσο (π.χ. με το θρινάκι) έτσι, ώστε ο άνεμος να παρασύρει τα άχυρα ως ελαφρότερα λίγο πιο μακριά από το σημείο στο οποίο έπεφτε, ως βαρύτερος, ο καρπός. Μ' αυτό τον τρόπο γινόταν ο διαχωρισμός άχυρων και σιταριού ή κριθαριού ή βρώμης ή άλλων καρπών. Λίχνισμα έλεγαν και την ρίψη από ψηλά του αλωνίσματος με τη βοήθεια του βολίστη (βλ. λέξη) ή άλλου μέσου. / Λίχνισμα σημαίνει, ακόμη, φραστική αποπομπή ή καθύβριση κάποιου (συχνότερα: ανεμολίχνισμα).

«εγέμισα άχερα από το λίχνισμα»

«ήρθε επαέ μα του 'κανα ένα λίχνισμα κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το: λιχνίζω (βλ. λέξη).

**λιχνιστής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που λιχνά. «φώνιαζε ένα λιχνιστή να σου συντράμει να λιχνίσετε το στάρι»

**Ετυμ.** Από το: λιχνίζω (βλ. λέξη).

**λιχνίστρα** (η) (ουσ.): μέρος κατάλληλο για λίχνισμα, μέρος στο οποίο γίνεται ο διαχωρισμός καρπών και αχύρων / η γυναίκα που λιχνά / μεταφορικά: η ανακατεύτρα.

«ανάδια 'ναι τ'αλώνι σας και δα κάνει καλή λιχνίστρα»

«η λιχνίστρα, η αδερφή σου, εκόπιασε επαδά»

**Ετυμ.** Από το: λιχνίζω (βλ. λέξη).

**λιχνώ και λιχνίζω\*** (ρήμ.): πετώ ψηλά στον αέρα το μίγμα καρπών και αχύρων

με τη βοήθεια του θρινακιού (βλ. λέξη) ή άλλου μέσου έτσι, ώστε με τη βοήθεια του ανέμου να διαχωρίζονται τα άχυρα από τους καρπούς / μεταφορικά: αποπαίρνω κάποιον (συνηθέστερα: ανεμολιχνώ).

«ελίχνισα το στάρι μόνο να φέρεις δυο τσουβάλια να βάλομε το-γ-καρπό και να λαλείς το γάιδαρο να τα φορτώσομε ντε-λόγο»

«ελίχνισά τονε και τα 'παραίτησε κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λικμάω -ώ > λιχνώ (= τινάζω στον αέρα αλωνισμένα σιτηρά) και με μετάπλαση: λιχνίζω.

**λογάδα** (η) (ουσ.): ανάμεικτη ποικιλία άσπρων και μαύρων σταφυλιών.

«λογάδα σταφύλια επατήσαμε στο πατητήρι»

**Ετυμ.** Από το λογής (βλ. και λογάδικο).

**λογάδικο** (το) (ουσ.): ανάμεικτο.

«λογάδικο είναι το άλεσμα»

**Ετυμ.** Από το: λογής (με την έννοια του είδους) βλ. λογιώ-λογιώ.

**λογιώ-λογιώ και λογιώ ντω λογιώ** (επίρρ. έκφρ.): διαφόρων ειδών, ποικίλων μορφών.

«λογιώ-λογιώ 'ναι οι-γι-αθρώποι»

«λογιώ ντω λογιώ πράματα εμάζωνε»

**λογοδένω** (ρήμ.): δεσμεύω κάποιον με βάση τον λόγο του (για ζητήματα γάμου κυρίως), κάνω προφορική αμοιβαία δεσμευση, δίνω αμοιβαία υπόσχεση.

«ελογοδεθήκανε οψαργάς οι τάδε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λόγος + δένω (αρχαιοελληνικό).

**λογόστημα** (το) (ουσ.): αμοιβαία υπόσχεση γάμου, ανεπίσημος αρραβώνας.

«*λογόστεμα εδώκανε*»  
**Ετυμ.** Βλ. λογοστένω.

**λογοστεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει δώσει υπόσχεση γάμου, ο ανεπίσημα αρραβωνιασμένος.  
 «*λογοστεμένη 'ναι η θυγατέρα ντου*»  
**Ετυμ.** Από το: λογοστένομαι (λόγος + στένομαι (νεοελληνικό: στέκομαι, εκ του ισταμαι).

**λογοστένω** (ρήμ.): ό,τι και το λογοδένω.  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λόγος + στένω (στήνω εκ του ιστάνω), στέκομαι στον λόγο μου.

**λογόστεση** (η) (ουσ.): προφορική υπόσχεση γάμου, συνήθως.  
 «*λογόστεση εδώκανε ομαργάς*»  
**Ετυμ.** Από το λογοστένω (βλ. λέξη).

**λογοτριβή\*** (η) (ουσ.): φραστικός διαπληκτισμός.  
 «*επιαστήκανε κι είπανε ένα σωρό βρισές η μνια τσ'άλλης, τέθιοια λογοτριβή δεν εξανάκουσα*»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λόγος + τρίβω (με την έννοια του διαπληκτίζομαι).

**λογούμαι** (ρήμ.) (συνήθως στο γ' πρόσωπο: **λογάται**): λογίζομαι, θεωρούμαι.  
 «*και 'γω Λασιθιώτης λογούμαι, γιατί ο πατέρας μου ήτανε απού το Λασίθι*»  
 «*ίντα λογάται, μπρε, πώς δα περάσεις από το σπίτι μου και δε δα κάτσεις να σε κεράσω πράμα;*»  
**Ετυμ.** Από το: λόγος (με την έννοια της λογικής, της σκέψης).

**λοής:** λογής, είδος.  
 «*αλλής λοής φασούλια 'ναι τούτανέ απού μου 'δωκες*»  
 «*αλλής λοής μου τα 'λεγες ομές*»

**Ετυμ.** Εκ του λογής με αποβολή του -γ- (βλ. επόμενη λέξη).

**λοής-λοής** (επ. θέσ. επιρ.): διαφόρων ειδών.  
 «*λοής-λοής είναι τα φασούλια απού μου 'δωκες*»  
**Ετυμ.** Από το: λέγω > λογή (π.χ. συλλογή) > -λοή > -λοής.

**λοήσιμος, -η, -ο** (επίθ.): διαφορετικός, ποικίλος. Λοήσιμα λεγόταν παλαιότερα στο Λασίθι τα διάφορα είδη των καλλιεργούμενων καρπών πλην των δημητριακών (κουκιά, ρεβίθια, φακή, ρόβι, βίκος). Τα λοήσιμα δεν θερίζονταν με δρεπάνι, αλλά κόβονταν ή εκριζώνονταν με τα χέρια.

«*λοήσιμα ρούχα ήβαλε*»  
 «*τα λοήσιμα δα μαζώζομε ομπρός κι ύστερα τα στάργια*»  
**Ετυμ.** Από το: λο(γ)ής. Έτσι δικαιολογείται η γραφή με -η-, αν και ορισμένοι γράφουν τη λέξη αυτή με -ι-.

**λοϊγκι** (το) (ουσ.): είδος παλαιού χρυσού νομίσματος.  
 «*στο γάμο τσης τσή 'δώκανε τα πεθερικά τσης χρυσά λοϊγκια*»  
**Ετυμ.** Άγνωστη.

**λοιπός** (συμπ. συνδ.): λοιπόν.  
 «*το λοιπός, ήκουσα πως...*»

**λοιϊσμός** (ο) (ουσ.): λογισμός.  
 «*ήχασε το λοιϊσμό τσης*»  
**Ετυμ.** Από το: λογισμός με την αποκοπή του -γ-.

**Λοξάντρα:** Αλεξάντρα (κύρ. όνομα).

**λόστρεμα** (το) (ουσ.): εξάρθρωση, στραμπούλισμα, διάστρεμμα.



«λόστρεμα ήπαθα»

**Ετυμ.** Από το: λοστρεύω > λοστρεύγω (βλ. λέξη).

**λοστρεύγω** (ρήμ.): παθαίνω εξάρθρωση (στο πόδι, συνήθως).

«επαπαπάτησα και ελόστρεψα το-μ-πόδα μου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, η συγκεκριμένη λέξη αποτελεί παράφραση του ενετικού: slo-garsi (= εξάρθρωνω).

**λότζα** (η) (ουσ.): αποσπερίδα.

«ελάτε να κάμομε λότζα απόψε»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: λοτζέτα (βλ. λέξη), επειδή οι θερινές αποσπερίδες πραγματοποιούνται, συνήθως, στα μπαλκόνια.

**λοτζέτα** (η) (ουσ.): βεράντα.

«Όντε περνώ και σε θωρώ εις τη λοτζέτα απάνω / θαρρώ πως είν'η Παναγιά και το σταυρό μου κάνω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το ενετικό: lozeta (= μπαλκόνι).

**λούβα** (η) (ουσ.): λέπρα.

«ε, να σε φάει η λούβα» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λώβα (= λέπρα).

**λουβί\*** (το) (ουσ.): περίβλημα ψυχανθών.  
«ήβγαλα απού τα λουβιά ντως όλα τα ξε-  
ρά φασούλια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λοβός (υποκοριστικό λοβίον > λουβί).

**λουβιάρης** (ο), **λουβιάρη** (η) (ουσ.): λεπρός/ή.

«τσι λουβιάρηδες τσι 'πηγαίνανε στη Σπιναλόγκα»

**Ετυμ.** Από το: λούβα (βλ. λέξη).

**λουβιώ, -άζω** (ρήμ.): αρρωσταίνω από λέπρα.

«ελούβιασε κι επόθανε από κεινιά την αστένεια»

«ε, που να λουβιάσεις» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λώβα > λούβα (= λέπρα).

**λουβόγερος** (ο), **λουβόγρα** (η) (ουσ.): γέρος/γριά άρρωστος/η από λέπρα / πολύχρονος/η / ανήμπορος/η, γέρος ή γριά. Ο χαρακτηρισμός κάποιου/ας ηλικιωμένου/νης ως λουβόγερου ή λουβόγρας έχει υβριστική χροιά.

«δε-μ-ποθαίνει ο λουβόγερος να ξεμαγαρίσει ο τόπος»

«κρατεί η λουβόγρα τη-μ-περιουσία της ακόμη και δε δίνει πατουχιά στο γαμπρό της»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: λούβα (βλ. λέξη) + γέρος / γρα.

**λούζα** (η) (ουσ.): μικρή κολύμπα νερού / κηλίδα που δημιουργεί το νερό σε στεγνή επιφάνεια.

«εμπανιαρίστηκε δα, οραμάνι, στη σκάφη και εγέμισε το-γ-κόσμο λούζες απού τα νερά που επέτανε πέρα-πώδε»

«νταντουκλά το νερό στο κουβά ετσά απού τονε κουβαλείς και δα κάμεις όλο λούζες το-ν-τόπο»

**Ετυμ.** Από το ρήμα λούζομαι < λούομαι. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το αλβανικό: llucë (= λασπώδης τόπος).

**λούης** (ο) (ουσ.): αυτός που τρέχει γρήγορα, με αποτέλεσμα να τον χάνεις από τα μάτια σου.

«μόλις εμόλαρε το σκύλο, εγίνηκε λούης»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από το όνομα του Έλληνα Ολυμπιονίκη Σπ. Λούη, ο οποίος το 1896 πήρε το χρυσό μετάλλιο στο Μαραθώνιο δρόμο.

**λουλάς\*** (ο) (ουσ.): Στην κοινή νεοελληνική η λέξη λουλάς υποδηλώνει την εστία του ναργιλέ ή της σύριγγας για το κάπνισμα του οπίου ή του χασίς. Οι Λασιθιώτες ονομάζουν λουλά το καπάκι που τοποθετείται πάνω από το ρακοκάζανο, το οποίο έχει μακρύ σωλήνα που διέρχεται μέσα από βαρέλι ή πιθάρι γεμάτο με κρύο νερό, για να ψύχεται και να υγροποιείται ο ατμός που βγαίνει από τα αναβράζοντα σε καζάνι «στράφυλα», από τα οποία παρασκευάζεται η ρακή.  
**Ετυμ.** Από την τουρκική λέξη: lüle (= λουλάς, στόμιο πίδακα, μπουκλα).

**λούμακας** (ο) (ουσ.): νέος τρυφερός βλαστός δέντρου που αναπτύσσεται γρήγορα / μεταφορικά: έφηβος.  
*«λούμακες επέταξε το δεντρό»*  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λείμαξ (= λιβάδι).

**λούμπουνας** (ο) (ουσ.): δερματικό οίδημα, πομφός.  
*«ήβγαλα 'να λούμπουνα στο-μ-πισινό και δε μπορώ να κάτσω, γιατί πονώ»*  
**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: λουμπούνι (βλ. λέξη), το οποίο, όταν πιεσθεί ανοίγει (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**λουμπουνιάζω** (ρήμ.): γεμίζω σπειριά.  
*«όλο της το σώμα ελουμπούνιασε»*  
**Ετυμ.** Από το λούμπουνας (βλ. λέξη).

**λουμπούνι** (το) (ουσ.): λούπινο (επιστ. όνομα *lupinus varius*). Λουμπούνια λέγονται στο Λασιθί αλλά και σε άλλα μέρη της Ανατολικής Κρήτης οι κίτρινοι πλακωτοί καρποί ενός καλλιεργήσιμου φυτού με τριχωτά φύλλα και μωβ-μπλε άνθη που ανήκει στην οικογένεια των ψυχανθών. Τα λουμπούνια τα έτρωγαν

παλαιότερα την περίοδο της νηστείας της Μεγάλης Σαρακοστής μαζί με ελιές. Για να γίνουν βρώσιμα ακολουθούνταν η εξής διαδικασία. Τα έβραζαν, όπως και τα λοιπά όσπρια, σε νερό μέχρι να ψηθούν καλά και να πάρουν κίτρινο χρώμα. Κατόπιν τα τοποθετούσαν σε σακί ή πλεκτή σακούλα και τα άφηναν σε τρεχούμενο νερό ή σε μεγάλες στέρνες, για να φύγει η πικράδα τους. Τα λουμπούνια, τα οποία δεν έχουν εμποτισθεί επί αρκετό χρόνο σε νερό, προκαλούν, αν καταναλωθούν σε ικανή ποσότητα, απώλεια των αισθήσεων και φαινόμενα εκστασιασμού. Γι' αυτό λέγεται ότι τα προσέφεραν στους επισκέπτες του Μαντείου των Νεκρών στον Αχέροντα, με σκοπό να διευκολύνουν την επικοινωνία τους με τους πεθαμένους (πηγή: Βικιπαίδεια, με δική μας συμπλήρωση). *«τα λουμπούνια τα τρώγανε παλιά τη σαρακοστή»*

**Ετυμ.** Ορισμένοι θεωρούν ότι ο όρος προέρχεται από τη λατινική λέξη "lupus" (= λύκος) με βάση δύο εσφαλμένες απόψεις: α) πίστευαν ότι το λούπινο κατέστρεφε με τις ρίζες του ο,τιδήποτε φύτευε κοντά του, β) θεωρούσαν ότι ο καρπός του ήταν κατάλληλος για βρώση μόνο από λύκους. Τα λούπινα χρησιμοποιούνταν αρχικά σε ρωμαϊκές παραστάσεις ως «ψεύτικα νομίσματα» (= nummus lupinus) (πηγή: Βικιπαίδεια). Κατ' άλλη άποψη προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: λέπω (= αποφλοιώνω) < λύπινον < λούπινον.

**λούνω, -ομαι** (ρήμ.): λούζω, -ομαι.  
*«να λουστείς, γιατί δα μεταλάβεις ταχυστέρου»*  
**Ετυμ.** Από το: λούζω με τη μετατροπή του -ζ- σε -ν-.

**λούξιγκας** (ο) (ουσ.): λόξιγκας.

«λούξιγκας μ'έπιασε»

**Ετυμ.** Από το λόξιγκας με τη μετατροπή του -ο- σε -ου- (λόξιγκας από τα αρχαιοελληνικά: (λύγξ, -γγός = σπασμός του λάρυγγα) < λύζω.

**λουπάσσω** και **λουφάσσω** (ρήμ.):

κρύβομαι, μαζεύομαι σε μια γωνιά, σε κάποιο μη εμφανές μέρος από φόβο ή αμηχανία / ησυχάζω.

«είδα 'τονε 'γω το λαγό κι εγλάκανε στη -μ-πέρα μερά του χωραφιού και θαρρώ πως ελούπαζε στη παραβολή».

«ήργουνα και ελούφαζα επαέ στο γωνιό να ζεσταθώ μνιασιολιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λωφάω -ώ (= αναπαύομαι, ησυχάζω) > λωφάσσω > λουφάσσω / λουπάσσω.

**λούπης** (ο) (ουσ.): ο λύκος.

«σα-ν-το λούπη καταπίνει αμάσητο το κρέας»

«σα-ν-το λούπη τρώει» (= τρώει λαίμαργα)

**Ετυμ.** Από το λατινικό: lupus, -i (= λύκος).

**λουποχώνομαι** (ρήμ.): κρύβομαι από

δω κι από κει, παρακολουθώντας τι συμβαίνει χωρίς να γίνομαι αντιληπτός.

«επαέ λουποχώνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τη ρίζα του λουπάσσω (βλ. λέξη) και το ρήμα χώνομαι (= κρύβομαι).

**λούρα** (τα) (ουσ.): σιδερένιοι κρίκοι που χρησίμευαν στην πρόσδεση της ακροσταβαράς (βλ. λέξη) του αλετριού με το ζυγό κατά το όργωμα των αγρών ή την εκτέλεση άλλων γεωργικών εργασιών. Ενίοτε, χρησιμοποιόταν και η λέξη «νιό-λουρα», όταν στα λούρα περιλαμβάνονταν

και το υνί, κατάλληλα δεμένο με αυτά.

«να μη-γ-ξεσφάλεις να πάρεις τα λούρα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη λέξη λουρί, υπό την έννοια ότι τα λούρα λειτουργούσαν ως σύνδεσμος του αλετριού με τον ζυγό στον οποίο προσδένονταν.

**λουράτος\***, **-η**, **-ο** (επίθ.): αυτός που έχει λωρίδες διαφορετικού χρώματος (π.χ. σε υφαντά ή σε ζώα με λωρίδες μαλλιών διαφορετικών αποχρώσεων).

«το μεγάλο λουράτο σακί πιάσε»

**Ετυμ.** Από το: λουρί (βλ. λέξη) / θέμα: λουρ- + παραγ. τέρμα: -άτος.

**λουρίδα\*** (η) (ουσ.): λωρίδα / μεταφορικά: μακρόστενο μικρό χωράφι.

«λουρίδες-λουρίδες ήκαμε το πανί»

«μνια λουρίδα χωράφι έχομε στ'Αληθινού» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λωρίς, -ίδος > λωρίδα > λουρίδα.

**λουρί\*** (το) (ουσ.): εκτός από δερμάτινη ζώνη ή ιμάντας, σημασίες που η συγκεκριμένη λέξη έχει και στα νεοελληνικά, υποδηλώνει ένα είδος πολύ δυνατού ράμματος, το οποίο προέρχεται από δέρμα κατσίκας και χρησιμοποιόταν παλιότερα από τους τσαγκάρηδες για το ράψιμο των υποδημάτων ή για το μπάλωμά τους /μεταφορικά: ο ευλύγιστος, αυτός που ξετρέχει την εργασία του.

«λουρί δα σε σύρω κακομοίρη, ανε σε πιάσω»

«λουρί 'ναι στη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το μεσαιων.: λουρίν < λωρίον, υποκοριστ. του μεταγεν.: λώρον > λουρί (βλ. λουρίδα).

**λουριδάκι** (το) (ουσ.): μικρή λωρίδα.

«μη ξαναρθείς επαέ, γιατί δα σε κάμω λουριδάκια»

**Ετυμ.** Από το: λωριδάκι (υποκοριστικό του λωρίδα > λουρίδα).

**λούσμα** (το) (ουσ.): το λούσιμο.

«να κάμω ένα λούσμα στα μαλλιά μου, να κτενιστώ, να ποσαστώ κι ύστερα δα να 'ρθω»

**Ετυμ.** Από το: λούζομαι.

**λούτα** (η) (ουσ.): γουρούνα.

«εγέννησε η λούτα κι ήκαμε τέσσερα γουρουνάκια»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: lutum -i (= πηλά, κύλισμα σε λάσπες, ρυπαρότητα). Οι χοίροι αρέσκονται στη ρυπαρότητα.

**λούτσος\*** (ο) (ουσ.): τρυφερός βλαστός δένδρου που δεν καρποφορεί, παραφυάδα.  
«κόψε τσι λούτσους να πάρει το δεντρό απάνω ντου»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: luzzo.

**λουχούνα** (η) (ουσ.): λεχώνα / μεταφορικά: τεμπέλης/-α.

«λουχούνα 'ναι και δε-γ-κάνει να πάει στην εκκλησιά, α δε σαραντίσει»

«σα-ν-τη λουχούνα κείτεται ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το: λεχώνα (τροπή του -ω- σε -ου).

**λουχουνιάζω** (ρήμ.): διάγω την περίοδο της λοχείας, συμπεριφέρομαι ως λεχώνα/μεταφορικά: απέχω από εργασία.  
«καλά λουχουνιάζεις ατά στη ζεστασιά»

**Ετυμ.** Από το: λεχώνα (τροπή του -ω- σε -ου).

**λουχουνίκια** (τα) (ουσ.): κεράσματα για τη γέννα κάποιου παιδιού.

«τα λουχουνίκια 'δώκανε»

**Ετυμ.** Από το: λεχώνα (βλ. λέξη) > λουχούνα + παραγ. τέρμα: -ίκι.

**λουχτουκιάζω** (ρήμ.): θρηνώ σπαρακτικά, ουρλιάζω.

«όλη νύχτα λουκτουκιάζει»

«ιντά 'χουνε οι σκύλοι και λουχτουκιάζουνε ετσά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: υλακτώ (= γαυγίζω, μουγκρίζω), με μετάθεση του υ- που τρέπεται σε -ου-, την αποβολή του -α και άλλες μεταβολές.

**λόχη** (η) (ουσ.): μεγάλη ζέστη, κύμα υψηλής θερμοτήτας.

«πολλή λόχη έχει ο φούρνος και θαρρά μπα κάψει το ψωμί»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: alev (= φλόγα) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**λύκος\*** (ο) (ουσ.): εκτός από την υποδήλωση του αντίστοιχου ζώου, η συγκεκριμένη λέξη δηλώνει ένα παράσιτο φυτό που αφθονεί στον κάμπο του Οροπεδίου Λασιθίου. Φύεται κοντά στις ρίζες άλλων φυτών, τα οποία απομυζά.

«γεμάτος είναι ο κήπος λύκους»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**λυκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει λύκους (φυτικό παράσιτο, το οποίο μειώνει την παραγωγικότητα των καλλιεργούμενων εδαφών) / αυτός που έχει υποστεί διάβρωση. Τέτοιου είδους αλλοίωση εμφανίζουν πήλινα πιθάρια ή άλλα πήλινα δοχεία, η οποία τα καθιστά ακατάλληλα για χρήση. Ανάλογη αλλοίωση μπορεί να εμφανίζεται και σε κατασκευές από τσιμέντο (π.χ. ταράτσες, στέρνες) με την πάροδο του χρόνου.

«εγέμισε λύκους ο κήπος και δε δα βγάλει πατάτες»

«λυκωμένο 'ναι το μεγάλο πιθάρι και θέλει πέταμα»

«ελύκωσε η ταράτσα»

**Ετυμ.** Από το: λυκώνω (βλ. λέξη).

**λυκώνω** (ρημ. συνήθως γ' προσ.): βγά-  
ζω λύκους (επί αγρών - φυτοειδές παρά-  
σιτο) / διαβρώνομαι (επί πήλινων αγγεί-  
ων ήτσιμεντένιων κατασκευών).

«ελύκωσε το χωράφι και δε δα βγάλει  
πράμα εισόδημα»

«ελύκωσε η ταράτσα και τρέχει»

**Ετυμ.** Από το: λύκος (φυτικό ζιζάνιο,  
διάβρωση πήλινων αγγείων - διαφορετι-  
κό από το ζώο: λύκος).

**λυπησάρης, -άρα, -άρικο** (επίθ.): αυ-  
τός που λυπάται εύκολα, φιλεύσπλαχνος.  
«λυπησάρης άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το: λύπη > λύπησ-η + παραγ.  
τέρμα: -άρης.

**λυσάκι** (το) (ουσ.): ξύλινο εργαλείο των  
παλιών τσαγκάρηδων που χρησιμοποιού-  
ταν για το λούστρο της σόλας των πα-  
πουτσιών.

«γυάλισε με το λυσάκι τσι σόλες τω-μ-  
παπουτσώ»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**λυσσάγρα** (η) (ουσ.): μανία για κάτι,  
έντονη επιδίωξη / πλεονεξία.

«λυσσάγρα τσι 'χει πιάσει να φάνε το-γ-  
κόσμο»

**Ετυμ.** Από το: λύσσ-α + παραγ. επίθ.  
-άγρα.

**λυσσακά** (τα) (ουσ.): λέγεται στη φρά-  
ση: «τρώει τα λυσσακά ντου», που σημαί-  
νει είναι τόσο πολύ θυμωμένος που βγά-  
ζει αφρούς από το στόμα, όπως ο λυσσα-  
σμένος.

**Ετυμ.** Από το: λύσσα.

**λυτά-δεμένα:** λέγεται, συνήθως, στη  
φράση: «τα 'φηκε λυτά-δεμένα», που δη-  
λώνει μια κατάσταση αναγκαστικής εγκα-  
τάλειψης πραγμάτων που δεν έχουν τα-  
κτοποιηθεί.

**λύτζερος, -η, -ο** (επίθ.): ισχνός, ατρο-  
φικός, αδύνατος, λιανοκάματος.

«πολλά λύτζερο 'ναι, μωρέ, κειονέ το κο-  
πέλι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: λυγερός της κοι-  
νής νεοελληνικής με τροπή του -γ- σε  
-τζ.

**λύχνος** (ο) (ουσ.): εκτός από λυχνάρι,  
υποδηλώνει και ένα είδος φυτού που ευ-  
δοκιμεί σε υγρά και σκιερά μέρη, άγριο  
κυκλάμινο.

«άψε το λύχνο να φέγγομε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**λυω** (ρήμ.): λύνω.

«λει και δένει»

«ήλυσε ο γάιδαρος κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το: λύω.

---

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*λάβωμα, λαβωμένος, λαβώνω, λαδερό, λαδόψωμο, λαζάνια, λαήνι, λαθρακιάζω, λάκκος, λακκούβα, λαμπικάρω, λαμπίκος, λαούτο, λαρδί, λάτρα, λάφι, λεγάμενος, λειψός, λειώμα, λέρα, λιακωτό, λιανοντούφεκο, λιανός, λιανοτράγουδο, λιβανιστήρι, λιγδιάζω, λιμπίζομαι, λιναρόσπορος, λιπαρός, λιομάζωμα, λιοφυτό, λογάρι, λογιάζω, λογοδιάρροια, λογοφέρνω, λουκούμι, λουλούδι, λούσο, λυπητερός, λύτρα, λυχνοστάτης, λωλός, λωλαίνω.*

**μα:** επιφώνημα που λέγεται σε περίπτωση όρκων π.χ. «μα, το Θεό / μα, τη Παναγία / μα, την αγάπη από σου 'χω»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνικό επιφώνημα.

**μα (η)** (ουσ.): μάνα.

«η μα είπε να 'ρθεις ντελόγο από σε θέλει»  
«είπενε η μα να παρασύρομε το σοκάκι»  
«[...] Με του γιατρού το μισεμό, η κόρη το μαθαίνει.

- Δίδεις μου μα την άδειά σου να πάω στ'αρρωσάτηρ;

- Δίδω σου 'γω την άδειά μου να πας να μην αργήσεις [...]» (απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Λασιθί)

**Ετυμ.** Συγκεκριμένος τύπος του μάνα, ο οποίος δεν ακολουθείται από κτητική αντωνυμία.

**μαγάρι** (επίρρ.): μακάρι.

«μαγάρι να γενεί ετσά που θες»

«μαγάρι να ζετελέψουνε καλά»

«Μαγάρι να 'μουνα κι εγώ λουλούδι στην αυλή σου / να με θωρείς συχνά κοντά να χαίρει 'η ψυχή σου.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: νεοελληνικό: μακάρι, με την τροπή του -κ- σε -γ- (ιταλικό: magari= ίσως / μακάρι).

**μαγαρισά (η)** (ουσ.): ακαθαρσία / μεταφορικά: μη έντιμος, ανήθικος άνθρωπος / μαγάρισμα.

«εγέμισε το-ν-τόπο μαγαρισές»

«με κεινιά τη μαγαρισά ήμπλεζες!»

**Ετυμ.** Από το: μαγαρίζω (= μολύνω, λερώνω), εκ του αρχαιοελληνικού: μαγαρί-

ζω (= μετέχω σε ειδωλολατρικές τελετές σε σπήλαια (μέγαρα)).

**μαγαρισμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): λερωμένος, ακάθαρτος / ηθικά στιγματισμένος.

«μαγαρισμένα είναι τα ρούχα μου από τα χόματα που ήσκαφτα ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το: μαγαρίζω.

**μαγατζές (ο)** (ουσ.): αποθήκη, κατάστημα / κελάρι.

«δυο μαγατζέδες έχει στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το μαγαζί (ιταλικό magazzino (= αποθήκη, μεγάλο κατάστημα) - αραβικό: makhazin).

**μαγεργιά (η)** (ουσ.): το φαγητό μιας φοράς / η ποσότητα εδώδιμων προϊόντων που επαρκεί για μαγείρεμα μια φορά για την οικογένεια (μαγεριά ή μαγειριά στην κοινή νεοελληνική).

«μνια μαγεργιά φασούλια εμάζωξα όλα κι όλα»

**Ετυμ.** Από το: μάγειρος (εκ του αρχαιοελληνικού: μάσσω = ζυμώνω).

**μαγεργιά (τα)** (ουσ.): ό,τι μαγειρεύεται / τα φαγώσιμα / το περιεχόμενο ενός μαγειρέματος.

«απ' όλα τα μαγεργιά έχομε στη-γκάμερα και ροβίθια και κουκιά και φακές και φασούλια πολλώ λογιά κι ό,τι θες»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**μαγεργιό (το)** (ουσ.): μαγειρείο.

«ολόκληρο μαγεργιό έχει στο-γ-κάμπο στεμένο»

**Ετυμ.** Από το: μαγερεύω (βλ. λέξη).

**μαγέρεμα** (το) (ουσ.): το φαγώσιμο / η διαδικασία του μαγειρέματος / μεταφορικά: μηχανορραφία.

«εσκώθηκα ταχινή-ταχινή, ήβαλα τω βουγιώ και 'φάγανε, ήψησα το μαγέρεμα, εμάζωξα όλα τα συμπράγκαλα κι είμαι εδά έτοιμη να μισέψω για το θέρος»

«μαζί εκάμανε το μαγέρεμα τούνησές τση δουλειάς»

**Ετυμ.** Από το: μαγερεύω (βλ. λέξη).

**μαγερεύω** (ρήμ.): μαγειρεύω / μεταφορικά: μηχανεύομαι κάτι κρυφά.

«ίντα καλό μαγερεύεις απόψε να φάμε;»

«ποιος κατέχει ίντα μαγερεύουνε πάλι;»

**Ετυμ.** Από το: μάγειρος < αρχαιοελληνικό: μάσσω.

**μαγεροτσικαλιάζω** (ρήμ.): μαγειρεύω, ασχολούμαι με εργασίες της κουζίνας, ετοιμάζοντας παράλληλα το φαγητό.

«ολημέρα μαγεροτσικαλιάζω και δεν εστάθηκα μνια στιμή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαγειρεύω + τσικαλιάζω (από το: τσικάλι, βλ. λέξη).

**μαγεροψήματα** (τα) (ουσ.): τα διάφορα φαγώσιμα προϊόντα και κυρίως τα όσπρια.

«με τα μαγεροψήματα απόυ 'χω να κάνω, δε-μ-προκάνω να σάσω πράμα άλλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαγειρεύω + ψήνω.

**μαγιτεύω** (ρήμ.): μαγεύω, γοητεύω, κάνω μάγια.

«με τα κάλλη τσης τονε 'μαγιτεύε»

**Ετυμ.** Από το: μάγια > μαγεύω > μαγιτεύω.

**μαγκανίζω, -ομαι και μαγγανίζω -ομαι** (ρήμ.): μαγκώνω, σφίγγω δυνα-

τά, συνθλίβω / στριμώχνω κάποιον, πιέζω ασφυκτικά / φέρνω κάποιον σε πολύ δύσκολη θέση, σε αδιέξοδο.

«εμαγκανίστηκα στο στενό πορταλάκι και δεν εμπόρουνα να μπω μέσα»

«επήα να κλείσω το σύρμα του τραπεζού κι εμαγκάνισα τα δαχτύλια μου»

«εμαγγανίσανέ-ν-τονε και του τη φορτώσανε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μάγγανον (νεότερο: μάγκανο = μηχανικό αντλητικό συγκρότημα / εργαλείο που σφίγγει). Ως πρώτο συνθετικό των σχετικών λέξεων χρησιμοποιείται, συνήθως, ο νεότερος τύπος: μάγκανο.

**μαγκάνισμα** (το) (ουσ.): μάγκωμα, στρίμωμα, δυνατό πιάσιμο / ψυχολογική πίεση.

**Ετυμ.** Από το: μαγκανίζω (βλ. λέξη).

**μαγκανισμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει πιαστεί δυνατά κάπου, ο πιεσμένος / μεταφορικά: αυτός που βρίσκεται σε δύσκολη θέση.

«μαγκανισμένο 'ναι το σκοινί στη χαραμάδα τση πέτρας και για κειόνονά δε μπορεί να ξεσύρει το οζό»

«μαγκανισμένο τονε έχουνε πουθενά»

**Ετυμ.** Από το: μαγκανίζω (βλ. λέξη).

**μαγκανοπήγαϊδο\*** (το) (ουσ.): μηχανικό σύστημα άντλησης νερού από πηγάδι με κουβαδάκια, συνδεδεμένα σε περιστρεφόμενη αλυσίδα. Η περιστροφή γινόταν με τη βοήθεια οδοντωτού τροχού, προσδεδεμένου σε ξύλινο μοχλό, τον οποίο γύριζε κυκλικά είτε κάποιο άτομο είτε, συνηθέστερα, κάποιο ζώο (γάιδαρος ή μουλάρι). Η λέξη σημαίνει ακόμη δύσκολη μονότονη εργασία.

«μαγκανοπήγαϊδο είχε ο τάδε στο-γ-κήπο ντου στα Πηγαϊδάκια» (τοποθεσία)



«από Δευτέρα ξαναπιάνομαι πάλι δουλειά στο μαγκανοπήγαϊδο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μάγκανο + πηγάδι (πηγαίδι).

**μαγκίρι** και **μαγγίρι** (το) (ουσ.): παραδοσιακό κρητικό ζυμαρικό που καταναλωνόταν, παλαιότερα, με μορφή σούπας σε περιόδους φτώχειας και ανέχειας. Φτιάχεται με νερό, αλεύρι και αλάτι και τρώγεται με ή χωρίς αθότυρο.

«μαγκίρι δα φάμε πάλι απόψε, γιατί δεν έχομε άλλο πράμα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από την ίδια ρίζα με το μάγκιψ, -ιπος (= ο φούρναρης, αυτός που παρασκευάζει ψωμί) εκ του λατινικού: *mancers* (= ο μισθούμενος). Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το τουρκικό: *magir* (= είδος χάλκινου κέρματος), «λόγω σχήματος και ομοιότητας» με τα κομμάτια του ζυμαρικού από το οποίο γίνεται το μαγγίρι.

**μαγκλαβίζω** (ρήμ.): στριμώχνω κάποιο κάπου, τον εγκλωβίζω / βασανίζω / δέρνω.

«πού δα μου πάει, δα τονε μαγκλαβίσω θέλει πουθενά και δα δεις ίντα δα πάθει»  
«μέσα στο σπίτι τονε εμαγκλαβίσανε και τον εξυλοφορτώσανε γερά»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική λέξη: μαγκλάβιον (= μαστίγιο) / θέμα: μαγκλάβ- + παρ. τέρμα: -ίζω.

**μαγκούρωμα** (το) (ουσ.): χτύπημα με μαγκούρα / ασφαλές κλείσιμο / σφίξιμο.  
«ήδωκά του ένα γερό μαγκούρωμα»  
«αδυνατό μαγκούρωμα κάνει η καινούργια πόρτα και δεν ανοίγει εύκολα και δε δα μπορώ να μπαινοβγαίνω στο σπίτι μου»

**Ετυμ.** Από το: μαγκουρώνω (βλ. λέξη).

**μαγκουρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): χτυπημένος με μαγκούρα / σφικτά κλεισμένος, στερεωμένος.  
«μαγκουρωμένος είναι μέσα και δεν ανοίγει»

«μαγκουρωμένο καλά `ναι το παραθύρι»  
**Ετυμ.** Από το: μαγκουρώνω (βλ. λέξη).

**μαγκουρώνω** (ρήμ.): χτυπώ με μαγκούρα / ραβδίζω / μεταφορικά: ασφαλιζω κάτι δυνατά (π.χ. το παράθυρο) / στερεώνω.

«φύγε ογλήγορα από παέ να μη σε μαγκουρώσω»

«μαγκούρωσε καλά τη-ν-τάβλα απού ήβαλες εκέ πάνω να μη-γ-κουνιέται»

«σύρε καλά το παραθύρι να μαγκουρώσει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *mangur* ή από το: μαγκούρα (μεσαιωνικό: μαγκούριν / μεταγενέστερο: μακκούρα > μαγκούρα).

**μαγλατάς** (ο) (ουσ.): απάτη, αθέτηση υποσχέσεων εκ των υστέρων / αβάσιμη απαίτηση.

«μαγλατά δα μου βγάλει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *muglata* (= απάτη).

**μαγλινός, -ή, -ό** (επίθ.): λείος, γλιστερός, μαλακός.

«μαγλινή ήτανε εκεία η στράτα και εγλίστηξα ετσά που επροπάτουνα»

**Ετυμ.** Από το: ομαλινός < ομαλός, με σίγαση του αρχικού άτονου -ο- και με την ανάπτυξη του -γ- πριν από το -λ- (πρβλ. ζουλός: ζουγλός, λάρος: γλάρος).

**μαγλινώνω** (ρήμ.): κάνω κάτι λείο, γλιστερό.

«μαγλίνωσε τη-μ-πλύστρα τση γούρνας να γλιστρούνε πιο καλά τα ρούχα, όντα τα πλύνεις»

**Ετυμ.** Από το: μαγλινός (βλ. λέξη) / θέμα: μαγλιν- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**μαγνάδι\*** (το) (ουσ.): μαγνάδι στην κοινή νεοελληνική σημαίνει πέπλο, αραχνοϋφαντη καλύπτρα της κεφαλής των γυναικών. Στη γλώσσα των Λασιθιωτών σημαίνει και μικροελάττωμα, μικρό ψεγάδι.

«μαγνάδι δεν έχει»

**Ετυμ.** Κατά τον Ξανθουδίδη, προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη: μανός (= αραιός) / μεσαιωνικό: μαγνάδιον / νεότερο: μαγνάδι.

**μάγουλο\*** (το) (ουσ.): εκτός από παρειά του ανθρώπινου προσώπου, σημαίνει και παραστάτης επί του οποίου στηρίζεται το πλαίσιο της πόρτας του σπιτιού (πορτοστασά). Ο όρος απαντάται συχνότερα ως σύνθετο στον πληθυντικό αριθμό (πορτομάγουλα).

«σάσε καλά το μάγουλο τση πόρτας να στέκει ντρέτα»

**Ετυμ.** Από το υστερολατινικό: *magulum* = μάγουλο.

**μαδάρα\*** (η) (ουσ.): βουνό χωρίς δένδρα / μαδάρα στο Λασιθί λέγεται το ανώτερο τμήμα της οροσειράς της Δίκτης που είναι γυμνό από δένδρα.

«εχιόνισε στη-γ-κορφή τση μαδάρας»

«ίσαμε τη μαδάρα εβγήκε να κυνηγά»

«Μαδάρες μου χανιώτικες, κορφή του Ψηλορείτη / και λασιθιώτικα βουνά, γεια σου παντέρμη Κρήτη.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: μαδώ > μαδερός > μαδάρα.

**μάζα\*** (η) (ουσ.): Δεν έχει τη σημασία με την οποία απαντάται ο όρος αυτός στην κοινή νεοελληνική. Χρησιμοποιείται, συνήθως, στον πληθυντικό αριθμό (μάζες)

και σημαίνει χόρτα με πυκνές ρίζες που συγκρατούν ποσότητα χώματος. Οι μάζες δυσκολεύουν το όργωμα των αγρών και μειώνουν την παραγωγικότητα του εδάφους.

«όλο μάζες ήτανε το χωράφι απού 'κανα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**μαζαλιώ και μαζαλιάζω** (ρήμ.): γίνομαι πολύ μαλακός εξαιτίας εμποτισμού με νερό ή άλλο υγρό.

«εμαζάλιασε το παξιμάδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μάζα + λιώνω (-λιώ- ή λιάζω).

**μαζώνω\*, -ομαι** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του μαζεύω, συγκεντρώνω, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σημαίνει και συρρικνώνω, περιορίζω.

«Σε μνια πετσέτα εμάζωξα όλα τση νύκτας τ'άστρα, / για να σου πω καλή χρονιά πελεκητή μου γλάστρα.» (κρητ. δίστιχο)

«αποστά-ν-του 'βαλα πόστα, εμαζώχτηκε μνιασολιά»

**Ετυμ.** Από το: μάζα (βλ. λέξη) / θέμα: μαζ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**μαζωχτικά** (τα) (ουσ.): αμοιβή για εργασία μαζώματος (π.χ. για το μάζωμα των ελιών). Τα μαζωχτικά μπορούσαν να καταβάλλονται σε είδος (π.χ. ποσότητα του μαζευόμενου προϊόντος) ή σε χρήμα. «μouτέ τα μαζωχτικά δεν ήβγαλα»

**Ετυμ.** Από το: μαζώνω (βλ. λέξη).

**μαζώχτρα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που μαζεύει κάτι.

«τρεις μαζώχτρες ήβαλε να μαζώνουνε τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το: μαζώνω (βλ. λέξη).

**μαθές** (επεξηγ. επίρρ.): λοιπόν, αν θες να μάθεις.

«ήθελε, μαθές, να του πω όλη την ιστορία του σογιού μας»

**Ετυμ.** Από το: μανθάνω (αόριστος έμαθον / έμαθα).

**Μαθιός** (κυρ. όν.): Ματθαίος.

**μαθός** (ο) (άκλ. ουσ.): αυτός που έχει μάθει κάτι από την εμπειρία του. Λέγεται, συνήθως, ως παροιμία: «ο παθός είναι μαθός», δηλαδή «όποιος έπαθε, γνωρίζει».

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μανθάνω (αόριστος: έμαθον / έμαθα / μετοχ. μαθών). Το μαθών μεταπλάστηκε σε μαθός, κατ' αναλογία προς τα εις - ος ουσιαστικά.

**μαϊκά** (τα) (ουσ.): μάγια, μαγικά.

«μαϊκά του 'χουνε καωμένα»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: μαγικά με την αποβολή του -γ-.

**μαϊλακταλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): αδιανέμητος, (λέγεται στον πληθυντικό, συνήθως). Δέντρα ή κτήματα που δεν έχουν μοιρασθεί και έχουν πολλούς ιδιοκτήτες. «μαϊλακταλίδικη είναι η μεγάλη καρά από 'χομε στο χωράφι μας στον Άγιο Κωνσταντίνο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dağılmamıs (= αδιανέμητος), με αλλαγές φθόγγων, λόγω δυσκολίας στην προφορά.

**μαϊμούνι** (το) (ουσ.): πίθηκος / άσχημος άνθρωπος / μεταφορικά: αλήτης.

«σα-ν-το μαϊμούνι εγίνηκες»

«φύγε, μωρέ μαϊμούνι, από παέ να μη σε θωρώ»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: maymun (= πίθηκος).

**μάινα\*** (επιφών.): ναυτική εντολή για σταμάτημα ή λασκάρισμα σχοινιών ή

πανιών. Στο Λασιθί η εντολή μάινα λεγόταν σ'αυτούς που χειρίζονταν το βίντσι (βαρούλκο) κατά το άνοιγμα καλουπιών στα πηγάδια. Το αντίθετο είναι βίρα (ενετικό vırar = σύρνω, τραβώ, σηκώνω). Στα παιδικά, επίσης, παιχνίδια, επιθετικού ή ανταγωνιστικού χαρακτήρα (π.χ. στο κυνηγητό), χρησιμοποιόταν παλιότερα ο όρος μάινα για προσωρινό σταμάτημά τους.

**Ετυμ.** Από το ενετικό: mainar (= χαλαρώνω, ξεσφίγγω).

**μαϊνάρω\*** και **μαϊνέρνω** (ρήμ.): καθησυχάζω, ηρεμώ / λασκάρω. Στην κοινή νεοελληνική απαντά ο πρώτος τύπος μόνο (μαϊνάρω).

«μαϊναρε το σκοινί να λύσω το-γ-κόμπο από 'δεσες στο τζένιο»

«κάτσε να μαϊνάρει μνιαολιά ο καιρός κι απόι δα ξεκινήσομε»

«μαϊναρε τη φωθιά, γιατί δα κάμεις το φαϊ με τόσονα φόκο από 'χει»

**Ετυμ.** Από το: μάινα (βλ. λέξη).

**μακαρία** (η) (ουσ.): κέρασμα ή παράθεση φαγητού ή μοίρασμα γλυκισμάτων ή καρπών στη μνήμη κάποιου θανόντος. Παλαιότερα, μετά την κηδεία παραθέτονταν από την οικογένεια του θανόντος γεύμα (φασουλόρυζο, συνήθως) και προσφερόταν κρασί στους τεθλιμμένους. Τα κόλλυβα, επίσης, σε μερικές περιπτώσεις, δεν μοιράζονταν μόνο στην εκκλησία μετά το τέλος των μνημοσύνων. Οι οικείοι του θανόντος τα περιέφεραν στους δρόμους του χωριού και τα μοίραζαν στους κατοίκους. Ενίοτε, μετέβαιναν και σε ξένα κοντινά χωριά.

«στη μακαρία ντου, ο θεός να τονε συχωρέσει»

«ελάτε να πιείτε μνια μακαρία»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μάκαρ (=

ευτυχής, ευλογημένος / νεκρός). Ο Πιτυκάκης το αναφέρει ως μακαριά, τύπος ο οποίος δεν απαντάται στο Οροπέδιο Λασιθίου.

**μακαρούνι** (το) (ουσ.): μακαρόνι. Τα μακαρόνια διακρίνονταν, παλαιότερα, σε: α) ζυμερά (γνωστά και ως *σκιουφικτά*), τα οποία παρασκευάζονταν από τις νοικοκυρές στο σπίτι με αλεύρι σιταριού και β) έτοιμα του εμπορίου (φτιαγμένα από σιμιγδάλι), γνωστά ως *φραγκαμακάρουνα*. «μακαρούνια βάλε στο ζουμί τσ'όρνιθας απόύ ήτανε παχιά και δα νοστιμέψουνε»  
**Ετυμ.** Από το: μακαρόνι (ενετικό: macaroni, εκ του λατινικού: maccare (= κόπτω)).

**μακελάρης,\* -ισσα** (ο) (ουσ.): χασάπης, σφαγέας (ο όρος μακελάρης χρησιμοποιούταν στο Λασιθί και για κυνηγετικά σκυλιά).  
 «ποιος ήτανε ο μακελάρης;»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μάκελλον = φράγμα / κρεοπωλείον, σφαγείον (μεσαιωνικό: μακελλάριος, λατινικό: macellarius). Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**μακελεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): σκοτωμένος, βαριά χτυπημένος.  
 «μακελεμένες τσι είχενε η ζουρίδα τσ'όρνιθες τη-ν-ταχινή απόύ επήα να τσι ταΐσω»  
**Ετυμ.** Από το ρήμα: μακελεύω.

**μακελεύω** (ρήμ.): σκοτώνω, θανατώνω, μακελεύω στην κοινή νοελληνική.  
 «ετούτηνιέ η-γ-αίγα ήμαθε και κουτουλά τ'άλλα οζά, μα δα τη μακελέψω και δα ησυχάσω»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μάκελλον (βλ. μακελάρης).

**μακρομούρης** (επ. θέση επίθ.): αυτός που έχει μακρά μούρη (= πρόσωπο).  
 «κειονά το μακρομούρη τονε κατέχω»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μακρύς + μούρη (βλ. λέξη).

**μαλάθρακας** (ο) (ουσ.): βλ. αμαλάθρακας.

**μαλάκα** (η) (ουσ.): το φρέσκο μαλακό τυρί που τοποθετείται σε τουπιά (πλεκτά δοχεία) για να αποβάλει τα υγρά που περιέχει και να ωριμάσει.  
 «βάλε τη μαλάκα στο τουπί να σειρώσει»  
**Ετυμ.** Από το: μαλακός.

**μάλαμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από τις έννοιες που έχει η λέξη μάλαμα στην κοινή νεοελληνική (χρυσάφι και μεταφορικά: καλός άνθρωπος, κάτι το πολύ καλό), στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά υποδηλώνει και τα αλωνισμένα σιτηρά που είναι έτοιμα για λίχνισμα.  
 «έτοιμο 'ναι το μάλαμα, μόνο σόρεψέ το να το λιχνίσουμε»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μάλαγμα (εκ του ρήματος μαλάσσω).

**Μαλαματένια, Μαλαματό:** (κυρ. όν.).

**μαλάς** (ο) (ουσ.): το μυστρί, εργαλείο που χρησιμοποιούν οι κτίστες και οι σοβατζήδες, κυρίως.  
 «ρίξε με το μαλά μνιαολιά λάσπη να βουλώσωμε τη-ν-τρύπα στο-ν-τοίχω»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mala = μυστρί (πιθανόν ελληνικό δάνειο, βλ. το ρήμα: μαλάσσω).

**μάλε-βράσε\*** (το) (άκλ. ρηματ. ουσ.): φασαρία / άνω κάτω / την ώρα της αιχμής.  
 «μέσα στο μάλε-βράσε τον ήχασα και δε-ν-τονε εξανάδα»

«εγίνηκε το μάλε-βράσε»

Φράση αλβανικής προέλευσης: e malle vrasje που σημαίνει μεγάλη αναστάτωση.

### **μαλεχουλές και μαλιχουλές (ο)**

(ουσ.): αναστάτωση, κανγάς, φασαρία.  
«μαλεχουλές εγίνηκε ποιος δα πρωταλέ-σει»

Η λέξη προέρχεται από το τουρκικό: malihulya (= μελαγχολία, αναστάτωση).

**μαλιά (η)** (ουσ.): διαπληκτισμός, ανταλλαγή προσβλητικών λόγων, τσάκωμα, αυστηρή παρατήρηση.

«η συνορισά και η μαλιά δεν'είναι καλά πράματα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το λατινικό: malus, -a, -um (= κακός) ή από το μαλώνω.

**μαλικανέ (ο)** (ουσ. άκλιτο): ισόβια εκμίσθωση φόρου.

«οι Χανιαλήδες... νέμονταν, υπό μορφή μαλικανέ, τη μισή Επαρχία...» (Καραβαλάκης, 2014)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: malikâne (= εκμίσθωση φόρου σε ισόβια βάση / φέουδο).

### **μαλλιοκέφαλα\* και μαλλοκέφαλα**

(τα) (ουσ.): μεγάλο ποσό οφειλόμενων χρημάτων / πλήθος προβλημάτων ή φροντίδων (σαν τα μαλλιά της κεφαλής).

Στην κοινή νεοελληνική δεν απαντά ο τύπος μαλλιοκέφαλα.

«τα μαλλιοκέφαλά ντου επλέρωσε»

«τα μαλλιοκέφαλά ντου ήδωκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαλλιά + κεφαλή.

**μαλλιοκούτρολα (τα)** (ουσ.): πλήθος οφειλών.

«τα μαλλιοκούτρολά ντου χρωστειί»

«τα μαλλιοκούτρολά ντου δα πλερώσει για το ινάντι ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαλλιά + κουτρούλης (κούτρα + τρούλης, αυτός που έχει τα μαλλιά της κεφαλής του σαν τρούλο) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**μαλοτίρα\* και μαλλοτήρα (η)** (ουσ.): εύγεστο και αρωματικό βότανο, γνωστό ως τσάι του βουνού, με ποικίλες θεραπευτικές ιδιότητες (θεωρείται αντιφλεγμονώδες, αντιοξειδωτικό, αντιβακτηριδιακό και τονωτικό). Το επιστημονικό του όνομα είναι sideritis syriaca.

**Ετυμ.** Το όνομα «maletira» δόθηκε στο βότανο αυτό από τους Ενετούς Είναι σύνθετο από τα male (= κακό, ασθένεια, λατινικό malus, -a, -um) και tirare (= σύρω, αφαιρώ). Κατ' άλλη εκδοχή, παράγεται από τη λέξη: μαλλωτός, επειδή τα φύλλα του έχουν ένα είδος χνουδιού (με απλοποίηση των δύο -λλ- σε ένα, αν και ο Μπαμινιώτης θεωρεί ορθότερη τη γραφή με -λλ-).

**μαλωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει διαπληκτισθεί με κάποιον, αυτός που διάκειται εχθρικά απέναντι σε κάποιον.

«μαλωμένοι 'μαστε εδά και δυο χρόνους»

**Ετυμ.** Από το: μαλώνω.

**μαλωσάρης (ο), μαλωσαρά (η)** (επ. θέσ. ουσ.): αυτός/ή που ρέπει προς τον διαπληκτισμό, προς την ανταλλαγή υβριστικών εκφράσεων.

Η λέξη «μαλωσαρά» λέγεται, συνήθως, στην έκφραση: «η αλήθεια είναι μαλωσαρά»

**Ετυμ.** Από το: μαλωσά (-ιά) (εκ του μαλώνω).

**μαλωσάρικος, -η, -ο** (επίθ.): ό,τι και το μαλωσάρης, -ά.

**Ετυμ.** Από το: μαλωσάρης.

**μάμαδο** (το) (ουσ.): ψίχουλο  
«*μάμαδα ήκαμες το ψωμί απού σου 'δωκα*»  
**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη λέξη «μαμά (= ψωμί) που λέγεται στα νήπια.

**μαμογιατρός (ο), μαμογιατρουσα (η)** (ουσ.): γιατρός γυναικολόγος-μαιευτήρας.  
«*να πας στο μαμογιατρό να σε ξανοίξει*»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαμή (εκ του μαία) + ιατρός (γιατρός).

**μαμούνα (η)** (ουσ.): κατσαρίδα, μεγάλο έντομο / μεταφορικά: πονηρός άνθρωπος, αυτός που ανακατεύεται κρυφά σε διάφορες υποθέσεις.  
«*γεμάτο 'ναι το σπίτι μαμούνες*»  
«*μεγάλη μαμούνα 'ναι αυτός*»  
**Ετυμ.** Από το: μαμούνι (βλ. παρακάτω), μεγεθυντικό: μαμούδα > μαμούνα.

**μαμούνι\*** (το) (ουσ.): εκτός από έντομο, ζωύφιο, παράσιτο ζώων ή σιτηρών, στο ιδίωμα του Λασιθίου υποδηλώνει και τον άνθρωπο που ανακατεύεται σε διάφορα πράγματα, τον πολύτροπο.  
«*όλο μαμούνια είναι η φακή στο πιθάρι, γιατί δε τη βάλαμε φάρμακο*»  
«*δε-γ-κατέχεις ίντα μαμούνι 'ναι αυτός και πώς ξεσκαλίζει τα πράματα*»  
**Ετυμ.** Υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: μάμος (= οικέτης) > μαμούδι > μαμούνι.

**μαμουνιάζω** (ρήμ.): βγάζω μαμούνια (ζωύφια, παράσιτα, έντομα).  
«*εμαμουνιάσανε τα ροβίθια στο σακί, μόνο πέτα τα*»  
**Ετυμ.** Από το: μαμούνι (βλ. λέξη).

**μαμουνιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): γεμάτος από μαμούνια (ζωύφια, παράσιτα, έντομα).

«*μαμουνιασμένα είναι όλα τα φυλλαδάκια (φυτά για λάχανα) μόνο ρίζε τως μνιαολιά σκόνη να ψοφήσουνε τα μαμούνια*»  
**Ετυμ.** Από το: μαμουνιάζω.

**μαμουντιές (ο)** (ουσ.): στολίδι, χρυσό νόμισμα.  
«*στα στήθια της εκρέμουντανε οι μαμουντιέδες*»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mahmudiye = χρυσό νόμισμα 25 γροσίων από το όνομα του Mahmud του Β΄.

**μάνα\*** (η) (ουσ.): εκτός από μητέρα, έννοια που έχει η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, σημαίνει και αφετηρία, σημείο εκκίνησης σε παιχνίδια.  
«*Α θες να δεις τη μάνα σου ίντα αξία έχει, / ρώτηξε έναν ορφανό κι αυτός καλά κατέχει.*» (κρητ. δίστιχο)  
«*γιαέρνω στη μάνα*»  
«*παίρνω μάνα*»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μάμη > μεσαιωνικό: μάμμα > μάνα.

**μανακιά (η)** (ουσ.): πέτσινο περιλαίμιο ζώων.  
«*βάλε τη μανακιά το 'αίγας να μπορούμε να τη σύρνομε*»  
«*ήχασε ο σκύλος τη μανακιά ντου*»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μανάκιον (= μικρό περιδέραιο).

**μαναρά (η)** (ουσ.): το χτύπημα με το μανάρι / το σημάδι που αφήνει το δυνατό χτύπημα με μανάρι (τσεκούρι).  
«*ακόμη φαίνεται η μαναρά στο-μ-πρίνο*»  
«*Με μνια μαναρά δε-γ-κόβγεται το δε-ντρό.*» (παροιμία)  
**Ετυμ.** Από το: μανάρι (βλ. λέξη).

**μανάρα (η)** (ουσ.): ο μεγάλος πέλεκυς.  
«*φέρε τη μεγάλη μανάρα να σκίσομε τούτονε το-γ-κούτσορο*»

**Ετυμ.** Από το: μανάρι (μεγεθυντικό).

**μαναράκι** (το) (ουσ.): μικρός μπαλτάς.  
«βάστα και το μικιό μαναράκι να κόψομε  
τα ξεφυσίδια τω δεντρώ»

**Ετυμ.** Από το: μανάρι (υποκοριστικό).

**μανάρι\*** (το) (ουσ.): στην κρητική διά-  
λεκτο, η λέξη μανάρι δεν σημαίνει θρε-  
φτάρι, σημασία που έχει ο όρος αυτός  
στη νεοελληνική γλώσσα, ούτε υποδη-  
λώνει θωπεία (π.χ. μανάρι μου). Μανά-  
ρι είναι ο πέλεκυς μεσαίου μεγέθους, ο  
μπαλτάς.

«ακόνισε το μανάρι να κόβγει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mannaia (= πέ-  
λεκυς, τσεκούρι του δήμιου, μπαλτάς).

**μαναροκοπό** (ρήμ.): κτυπώ συνεχώς  
με το μανάρι (βλ. λέξη).

«ξύλα κόβγει και μαναροκοπά ατά ολη-  
μέριως τση μέρας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μανάρι + κοπό.

**μαναρόλι** (το) (ουσ.): το μικρό μανάρι  
(ό,τι και το μαναράκι).

**Ετυμ.** Βλ. μανάρι (υποκοριστικό).

**μαναροσκαλίδα** (η) (ουσ.): αμφίστο-  
μο αγροτικό εργαλείο που από το ένα μέ-  
ρος είναι πέλεκυς και από το άλλο αξίνα.  
«μαναροσκαλίδα χρειάζεται για τη δου-  
λειά απόυ θες να κάμεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μανάρι + σκα-  
λίδα.

**μανέστρα\*** (η) (ουσ.): φαγητό / μεταγε-  
νέστερα: κριθαράκι. Στο Λασίθι, ο όρος  
μανέστρα σήμαινε παλαιότερα φαγητό  
κυρίως. Το κριθαράκι ήταν σχεδόν άγνω-  
στο.

«πρώτη μου βολά τρώω έθιοια μανέστρα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: manestra (dì  
orzo) (= σούπα) / ζυμαρικό.

**μάνητα** (η) (ουσ.): βλ. αμάνητα.

**μάνι-μάνι\*** (επίρρ.): βλ. αμάνι-μάνι.

**μανίκα** (η) (ουσ.): μανίκι (διαφοροποι-  
είται σημασιολογικά από το νεοελληνι-  
κό μάνικα (= πλατεία σωλήνα), αν και η  
ετυμολογία είναι και στις δυο περιπτώ-  
σεις η ίδια).

«πού ελέρωσες τη μανίκα σου;»

«μακρά 'ναι η μανίκα σου και θέλει κό-  
ντεμα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: mane (= χέρι) ή  
το λατινικό: manicae, -arum (= χειρίδες).

**μανικότι** (το) (ουσ.): επιμανίκιο.

«σκώσε τα μανικόθια σου απάνω να μη-ν-  
τα λερώσεις»

**Ετυμ.** Από το: ιταλικό: manichetto.

**μανίλι** (το) (ουσ.): βραχιόλι, στρογγυ-  
λός κρίκος.

«χρυσό μανίλι φορεί στα χέρια τσης»

«η μόρφωση είναι χρυσό μανίλι»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: manus, -i (ιταλι-  
κό: mano), που σημαίνει χέρι.

**μανισάρης** και (ο) **μανισαρού** και (η)  
(ουσ.): βλ. αμανισάρης.

**μανισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως  
επίθ.): θυμωμένος.

«ίντα 'χεις κι είσαι μανισμένος;»

**Ετυμ.** Από το: μανίζω < μαίνομαι.

**μανούσο** και **μανουσάκι\*** (το) (ουσ.):  
είδος άνθους, κρίκος. Το επιστημονικό  
του όνομα είναι «νάρκισσος ο κυπέλλο-  
φόρος» (κύπελλο από το σχήμα του άν-  
θους, το οποίο έχει άσπρο γύρο που φέρει  
στη μέση κίτρινο σχηματισμό σε μορφή  
κυπέλλου). Άλλη ονομασία του είναι  
«μυρωδάτη βιόλα» (viola odorata). Είναι

βολβοφόρο φυτό και ανθίζει, συνήθως, το φθινόπωρο. Από το άνθος αυτό οι αρχαίοι έφτιαχναν το «ναρκίσσινο μύρο».

«εθίσανε τα μανούσα και μοσκοβολούνε»

**Ετυμ.** Από το αρμενικό: *manušag* (= βιολέτα), περσικό: *vanařsak*.

**μανσούπι** (το) (ουσ.): δημόσιο λειτούργημα, αξίωμα.

«ο θεός κατέχει με ίντα μέσο επήρε κειονιά το μανσούπι από 'χει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *mansip* (= αξίωμα, υψηλή θέση).

**μαντατεύγω** (ρήμ.): στέλνω μήνυμα, ειδοποιώ, γνωστοποιώ.

«μαντατεύγει τη κοπελιάς με τη μπροζηνήτρα πως δα την ανημένει σα βραδιάσει στη-γ-Κρουσταλλένια από κάτω να φύγουνε μαζί»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *mandato* (λατινικό: *mandatum*, εκ του ρήματος *mando*, -are (= παραγγέλλω)).

**μαντές** (ο) (ουσ.): υπόθεση, διαφορά.

«μεγάλος μαντές εξετέλεψε η μοιρασά που εκάμετε!»

«ιντά 'ναι τούτοσές ο μαντές;»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: *maant* (= υπόθεση).

**μαντζαφλάρι\*** (το) (ουσ.): εργαλείο / μεταφορικά (με χιουμοριστική χροιά): το ανδρικό μόριο ή μακρουλό αντικείμενο του οποίου αγνοείται ή δεν είναι επιθυμητή η ονομασία.

«ίντα μαντζαφλάρι 'ναι αυτονά από βαστάς»

**Ετυμ.** Ορισμένοι το συγχέουν με το τουρκικό: *marifet* (= μαστοριά, δεξιοτεχνία, τέχνασμα). Πιο πιθανή εκδοχή φαίνεται η προέλευση του από το ιταλικό: *mazza* (= μπαστούνι, ρόπαλο, σφύρα).

**μαντιλιάζω** (ρήμ.): γεμίζω τη μαντίλα (βλ. λέξη) / βάζω τις πολτοποιημένες ελιές σε μαντίλες για να τις τοποθετήσω στο πιεστήριο του ελαιοτριβείου.

«ό,τι βρει μαντιλιάζει»

«άμε να βοηθήξεις να μαντιλιάσουνε τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το: μαντίλα (βλ. λέξη).

**μαντίλα\*** και **μαντήλα** (παλαιότερη γραφή) (η) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική η λέξη μαντίλα (ή μαντήλα) σημαίνει κάλυμμα της κεφαλής γυναικών, ενώ στη ντοπιολαλιά του Λασιθίου μαντίλα είναι το μακρόστενο ύφασμα που δένεται στη μέση των γυναικών και αποτελούσε μέρος της παραδοσιακής κρητικής φορεσιάς. Η πρόχειρη μαντίλα χρησιμοποιείται για συγκέντρωση καρπών ή φρούτων ή χόρτων. Μαντίλες λέγονταν, επίσης, τα χονδρά πανιά (λινάτσες) που διπλώνονταν σαν φάκελος και έβαζαν μέσα τις αλεσμένες ελιές για να τις τοποθετήσουν στο πιεστήριο του ελαιοτριβείου προς εξαγωγή του ελαιολάδου.

«να βάλω μνια καινούργια μαντίλα, γιατί εσκίστηκε τούτηνιέ από φορώ»

«γέμισε τη μαντίλα σου μήλα και φέρε τα στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το ισπανικό: *mantilla* ή το λατινικό: *mantele* και *mantile*, -is (= μαντήλι). Η γραφή με -η- δικαιολογείται από την προέλευση της λέξης από το λατινικό: *mantelium* και το μεσαιωνικό ελληνικό: μανδήλιον. Έχει, πάντως, επικρατήσει η νεότερη γραφή με -ι-.

**μαντιλάρι** (το) (ουσ.): είδος κόκκινου σταφυλιού.

«μαντιλάργια είναι τα πιο πολλά σταφύλια στ'αμπέλι στο 'Αγκουτσακιάδες» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Άγνωστη.



**μαντιλιά** και **μαντηλιά** (η) (ουσ.): η ποσότητα ή το περιεχόμενο μιας μαντίλας.

«μνια μαντιλιά βρούβες ήφερε»

**Ετυμ.** Βλ. μαντίλα.

**μαντιλίδα** και **μαντηλίδα\*** (η) (ουσ.): είδος άγριου λουλουδιού έντονου κίτρινου χρώματος που αφθονεί σε εύφορα χωράφια. Είναι η άγρια μαργαρίτα. Το επιστημονικό της όνομα είναι: *glebionis coronaria* (χρυσάνθεμον το στεφανωτικό). Η μαντιλίδα χρησιμοποιείται, όπως και οιήμερες μαργαρίτες, σε παιχνίδια μαντέματος (π.χ. μ'αγαπά - δεν μ'αγαπά), γεγονός στο οποίο αποδίδεται και το όνομά της (βλ. ετυμολογία).

«γεμάτο μαντηλίδες είναι το χωράφι κι επιζήσανε το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Κατά τον Βλαστό (αναφέρεται από τον Πιτυκάκη), η λέξη προέρχεται από το ρήμα μαντεύω / θέμα: μαντ- + το παραγ. τέρμα: -ι/-ηλίδα.

**μαντιλοδεμένος, -η, -ο** και **μαντηλοδεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): δεμένος με μαντίλα αυτός που έχει τα τραύματα του δεμένα πρόχειρα, αυτός που φέρει πολλούς επιδέσμους, τραυματισμένος.

«γιάντα 'χεις μαντιλοδεμένη τη γ-κεφαλή σου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαντίλα (βλ. λέξη) + δένω.

**μαντινιάδα** (η) (ουσ.): μαντινάδα στην κοινή νεοελληνική, ομοιοκατάληκτο δεκαπεντασύλλαβο δίστιχο, συνήθως αυτοσχέδιο.

Παραδείγματα μαντινάδας:

«Μνια μαντινιάδα δα σου πω να σ'αποχαιρετήσω / χωρίς εσένα, αγάπη μου, δεν ημπορώ να ζήσω»

«Μνια μαντινιάδα μου 'πανε σ'ένα πανεγύρι / πως είμαι σα-ν-τη μέλισσα που κάθεται στη γύρη»

«Ηλιος εσύ, φεγγάρι εγώ, ο γεις τ'αλλού κλουθούμε / μα ήτανε τση μοίρας μας γραφτό να μην ανταμωθούμε»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ενετικό: *matinada* ή από το ιταλικό: *matinata* (= πρωινό ερωτικό άσμα).

**μαντινιαδολόγος** (ο), **μαντινιαδολόισσα** (η) (ουσ.): αυτός/ή που συνθέτει μαντινάδες, αυτός/ή που συλλέγει μαντινάδες / φυλλάδιο με μαντινάδες (στο αρσενικό γένος).

«η Διαλυνοσοφία ήτανε σάικα καλή μαντινιαδολόισσα»

«είχενε ένα μαντινιαδολόγο κι εμάθαινε από κεία τσι μαντινάδες και τσι 'λεγε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαντινιάδα + λέγω > λόγος με την έννοια του συλλέγω.

**μαντόνα\*** (η) (ουσ.): Παναγία, κυρία. Η λέξη μαντόνα λεγόταν, παλαιότερα, στο Λασίθι σε φράσεις που αφορούσαν γυναίκες, κυρίως, (π.χ. ε, τη μαντόνα), ενώ η προσφώνηση της Παναγίας ως μαντόνας σπάνιζε.

«μα τη Μαντόνα, την αλήθεια σου λέω»  
«[...] Φτάνει, φιλεί, πατεί τονε και λέει του και γιαίνει. / Ε! τση μαντόνας τον υγιό μάθημα το μαθαίνει, / όντα δα θέλει το φιλί να πέφτει να ποθαίνει».

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Λασίθι)

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *madona* (= η κυρία / η Παναγία).

**μαντούρα** (η) (ουσ.): φλογέρα.

«ήπαιζε τη μαντούρα και εχορευόγανε»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ιταλικό: *mandura* (= φλογέρα από καλάμι). Μεταγενέστερο μεσαιωνικό: παντούρα.

**μαντουράρης** (ο) (ουσ.): σαλπικτής / αυτός που παίζει φλογέρα ή ασκομαντούρα.

«στη μέση εκάθονταν ο μαντουράρης και γύρου-γύρου εχορεύγανε»

**Ετυμ.** Από το: μαντούρα (βλ. λέξη).

**μαντρακάς** (ο) (ουσ.): μικρή βαριά, σφυρί κτίστη με πλατιές επιφάνειες και από τις δύο πλευρές, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι πετροκόποι, για να κτυπούν τα εργαλεία σμίλευσης πετρών (π.χ. το πενταρόλι).

«παίξε με το μαντρακά μνια γερή τση πέτρα να σπάσει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: matrak (= ρόπαλο), αραβικό: matrakah).

**μαντρατζής** (ο) (ουσ.): ο βοσκός, μικρής, συνήθως, ηλικίας, που είναι υπεύθυνος για τη φύλαξη και τη λειτουργία της μάντρας, βοηθός βοσκού.

«το κοπέλι ήβαλα μαντρατζή, γιατί δε μου βολεί εμένα να ζανοίγω και τη μάντρα και να τυροκομώ κιόλας»

**Ετυμ.** Από το: μάντρα / θέμα: μαντρα- + παραγ. τέρμα: -τζής.

**μαντραχάλια** (επίρ.): συντρίμια.

«μαντραχάλια τα 'καμες»

**Ετυμ.** Άγνωστη

**μαντούα** (η) (ουσ.): στρατιωτική χλαίνη.  
«πάρε τη μαντούα σου, γιατί εκείά που δα πας δα κάνει κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Από το αρσενικό: ο μανδύας.

**μαξελάρι** (το) (ουσ.): μαξιλάρι στην κοινή νεοελληνική.

«ήβαλε τη χέρα ντου μαξελάρι κι ήθεκε και 'ποκοιμήθηκε»

**Ετυμ.** Από το: μαξιλάρι (εκ του: μαξιλάριον, υποκοριστικό του λατινικού: maxilla = σιαγών, γνάθος).

**μαζούλι\*** (το) (ουσ.): εκτός από συγκομιδή, παραγωγή, σημασίες τις οποίες έχει η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, σημαίνει και προϊόν / κέρδος.

«να μαζώξομε το μαζούλι»

«καλό μαζούλι ήβγαλα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mahsul (= σοδειά, συγκομιδή).

**μαόθι** (το) (ουσ.): κάτι πολύ μεγάλο, ογκώδες αντικείμενο / πλήθος.

«πώς δα σκάσεις τόσονά μαόθι»

«μαόθια ήτανε οι σφήγκες στ'αμπέλι»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μαραγκιάζω\*** και **μαραγκιώ** (ρήμ.): μαραζιάζω, μαραζώνω στην κοινή νεοελληνική στην οποία απαντάται μόνο ο τύπος μαραγκιάζω / σταφιδιάζω, ζαρώνω / πιάνομαι από την ακινησία.

«εγέρασε κι εμαράγκιασε, ο κακομοίρης»

«εμαραγκιάσανε τα μήλα στην αποθήκη»

**Ετυμ.** Από το: μαραντός (αμαρ. λέξη).

**μαραγκιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): μαραζιασμένος στην κοινή νεοελληνική, μαραζωμένος.

«κεινιά δα πάρει, αυτή 'ναι από δα μαραγκιασμένη!»

«μαραγκιασμένος είναι απού τη στεναχωρία ντου»

**Ετυμ.** Από το: μαραγκιάζω (βλ. λέξη).

**μαραγκονεύγω** (ρήμ.): κάνω ξυλουργικές εργασίες / μηχανεύομαι.

«ίντα μαραγκονεύγεις ατά και κατακτυπάς ολημέρα.»

**Ετυμ.** Από το: μαραγκός.

**μαργέλι\*** (το) (ουσ.): διακοσμητική ταινία υφάσματος που ράβεται γύρω-γύρω από κουβέρτες, τραπεζομάντηλα κτλ., ρέλι. Στο Λασίθι η λέξη μαργέλι δεν έχει

την έννοια της ακραίας επιφάνειας πηγαιδιών, η οποία αναφέρεται σε νεοελληνικά λεξικά.

«βάλε του το μαργέλι γύρου-γύρου να μορφίσει»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: μαργέλλιον εκ του λατινικού: margellun (υποκ. του margo -onis = κράσπεδο, χείλος, (margo fluminis = το χείλος του ποταμού).

**μαργελώνω** (ρήμ.): βάζω διακοσμητική ταινία σε κουβέρτες, τραπεζομάντηλα κτλ.

«μαργέλωσε το τραπεζομάντηλο»

**Ετυμ.** Από το: μαργέλι (βλ. λέξη) / θέμα: μαργελ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**μαργωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κρυωμένος, ξυλιασμένος από το κρύο.

«μαργωμένος δα να 'σαι από τη-γ-κρυγότητα αφού κάνει στ'άορη, μόνο έλα παέ να κάτσεις να πυρωθείς»

«μαργωμένα 'ναι τα πόδια μου»

**Ετυμ.** Από το: μαργώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: μαργάω -ώ = μαίνομαι, είμαι σε υπερένταση).

**μαργωτίδα** (η) (ουσ.): χιονίστρα (απαντάται, συνήθως, στον πληθυντικό αριθμό: μαργωτίδες).

«μαργωτίδες ήκαμα να γλακά στα χιόνια όλο-ν-το χειμώνα»

**Ετυμ.** Από το: μαργώνω (βλ. προηγούμενη λέξη).

**μαρέντα** (η) (ουσ.): απογευματινό φαγητό.

«κάτσετε να κάμομε μαρέντα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: marena (= πρόχειρο φαγητό).

**μαρεντίζω** (ρήμ.): παίρνω το απογευματινό φαγητό.

«ελάτε γειτόνοι να μαρεντίσομε»

**Ετυμ.** Από το: marena (βλ. προηγούμενη λέξη) / θέμα: μαρεντ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**Μαρινιά** (κυρ. όν.): Μαρίνα.

**μαρμακέτης** (ο) (ουσ.): η λέξη αυτή, που σήμαινε μαρμαροκόφτης, λατόμος, έχει προ πολλού παύσει να χρησιμοποιείται στο Λασιθί. Διασώζεται, όμως, το όνομα του χωριού Μαρμακέτω, το οποίο προήλθε από τη συγκεκριμένη λέξη (χωριό των μαρμακέτων). Κοντά στο σημερινό Μαρμακέτω λειτουργούσαν κατά την Ενετοκρατία, ίσως και παλαιότερα, λατομεία απ' όπου εξορύσσονταν βράχοι, κατάλληλοι για ανώφλια και κατώφλια θυρών (βλ. πορτομάγουλα).

**Ετυμ.** Σύνθετο από το ενετικό: marmo (= μάρμαρο - ελληνικό δάνειο) + κόβω (κόπτης).

**μαρόλουπο** (το) (ουσ.): οι λιπώδεις ακαθαρσίες των μαλλιών του προβάτου (μαρόπα και μαρόπα = πρόβατο) / τα άπλυτα μαλλιά του προβάτου.

«πλύνε με ζεστό νερό τα μαλλιά τη προβάτας να φύγει το μαρόλουπο»

**Ετυμ.** Από το: μαρόρυπος (μαρόπα + ρύπος) με τροπή του δεύτερου -ρ- σε -λ- και του -υ- σε -ου-.

**μαρόπα** (η) (ουσ.): γρια προβατίνα.

«πού τη -μ-πας αυτηνιά τη μερόπα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μαρουβάς** (ο) (ουσ.): παλιό εκλεκτό κρασί.

«έχω και μαρουβά κρασί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: maruf (= ονομαστός, περίφημος).

**μαρουβίζω** (ρήμ.): σιτεύω, μαλακώνω.  
«άσε το κριάς να μαρουβίσει μνιαολιά»  
**Ετυμ.** Από το: μαρουβάς (βλ. λέξη).

**Μαρούλα, Μαργιόρα, Μαρούλι, Μαργιώ:** μεγεθυντικά, υποκοριστικά ή χαϊδευτικά του ονόματος Μαρία (εκ του Μαριάμ).

**μαρταρά** (η) (ουσ.): οικόσιτο ζώο, συνήθως αίγα ή πρόβατο.  
«πού τσι πας τούτεσές τσι μαρταρές;»  
**Ετυμ.** Από το ομηρικό: ομαρτός (= συννοδός) (μαρταρά = το συννοδό ζώο).

**μαρτάρικος, -η, -ο** (επίθ.): οικόσιτος (χρησιμοποιείται επί ζώων). Λέγονται και «του σκοινιού», επειδή τα οικόσιτα ζώα είναι, συνήθως, δεμένα με σχοινί.  
«μαρτάρικα τα 'χω τα ριφάκια απόυ 'καμε η-γ-αίγα»  
**Ετυμ.** Από το: μαρταρά (βλ. λέξη).

**μαρταρόγα** (η) (ουσ.): οικόσιτη αίγα.  
«άμε μνιαν αγκαλιά χόρτα στη μαρταρόγα, γιατί δεν ήφασε πράμα απόυ τη-ν-ταχινή»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαρταρά + αίγα.

**μαρτυρίκια\***(τα) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική απαντάται στον ενικό ως μαρτυριάτικο ή μαρτυρίκι (= το σταυρουδάκι ή το εικονισματάκι που μοιράζεται κατά τη βάφτιση και καρφίτσω-νεται από τους καλεσμένους στο πέτο). Στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά απαντάται συνήθως στον πληθυντικό αριθμό: μαρτυρίκια με την ίδια έννοια. Ο όρος μαρτυριάτικο δεν είναι σε χρήση.  
«στη βάφτιση μοιράζουνε μαρτυρίκια και τα κρεμούνε στο μπέτη»  
**Ετυμ.** Από το: μαρτυρία.

**μασελιάζω** (ρήμ.): στηρίζω κάτι στη σιαγόνα (μασέλα) / μεταφορικά: σφίγγω δυνατά.

«εμασέλιασά το γερά»

**Ετυμ.** Από το: μασέλα (εκ του ιταλικού *mascella* (= σιαγόνα)).

**μασκάρα** (η) (ουσ.): μασκαράς στην κοινή νεοελληνική, μεταμφιεσμένος.

«τσ' αποκρές ντύνουνται μασκάρες οι-γι-αθρώποι και γυρίζουνε το χωργιό»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *mascara* (ιταλικό: *mascarata* = προσωπίο) ή, κατά τον Μπαμπινιώτη, από το λατινικό: *masca*.

**μασκαραλίκι\*** (το) (ουσ.): σκόπιμη αλλοίωση των σωματικών χαρακτηριστικών ενός ατόμου / μεταφορικά: δημόσια προσβολή, ξεφτίλισμα / ανεπίτρεπτες πράξεις. Στο Λασίθι, χρησιμοποιείται, συνήθως, στον πληθυντικό αριθμό.  
«ιντά 'ναι τούτανέ τα μασκαραλίκια απόυ θωρώ»

**Ετυμ.** Από το: μασκάρα (βλ. λέξη).

**μασουρίστρα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που τυλίγει το νήμα σε μασούρια, τα οποία είναι αναγκαία για την ύφανση / το όργανο που χρησιμοποιείται για το τύλιγμα του νήματος σε μασούρια.

«πίασε τη μασουρίστρα να γεμίσομε καινούργια μασούργια κλωστή, γιατί δεν έχω να φαίνω»

**Ετυμ.** Από το: μασουρίζω (εκ του: μασούρι = τμήμα καλαμιού, μήκους 10 εκ. περίπου, στο οποίο τυλίγεται το νήμα για ύφανση). Η λέξη αυτή προέρχεται από το τουρκικό: *masura* (= μασούρι).

**μασταλαχιάζω** (ρήμ.): στριμώνω, πιέζω ασφυκτικά, ασκώ ψυχολογικό εκβιασμό.

«εμασταλάχιασέ με να του πω ναι ή όχι για τη μπροξενιά που μας επέψανε»

**Ετυμ.** Παράφραση, πιθανόν, του τουρκικού: bastirmak (= πιέζω).

**μασταλάχιασμα** (το) (ουσ.): ψυχολογικό στρίμωγμα, εξαναγκασμός, εκβιασμός.

«μεγάλο μασταλάχιασμα μου 'καμε να του μολοήσω την αλήθεια για την υπόθεση αυτού κατέχεις»

**Ετυμ.** Από το: μασταλαχιάζω (βλ. λέξη).

**μαστέλο\*** (το) (ουσ.): δοχείο νερού με πλατιά ξύλινη βάση στο οποίο οι παλαιοί τσαγκάρηδες μαλάκωναν τα δέρματα. «βούτηξε τα πετσά στο μαστέλο»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: μάστελλον (με απλοποίηση - ιταλικά: mastello).

**μαστραπάς\*** (ο) (ουσ.): τσίγκινο, αλουμινένιο ή χάλκινο κύπελλο. Σύμφωνα με τον Μπαμπινιώτη, στα κύπελλα που υποδηλώνει ο όρος μαστραπάς περιλαμβάνονται και τα γυάλινα, κάτι το οποίο δεν ισχύει για την ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών.

«από 'να μαστραπά επίνανε όλοι νερό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: maşgara (= κύπελλο, μαστραπάς).

**ματζαντούρα** (η) (ουσ.): φάτνη, μέρος στο οποίο τοποθετείται η τροφή για τα ζώα / μεταφορικά: πηγή παράνομης οικονομικής ωφέλειας.

«δυο γάιδαροι εμαλώνανε σε ξένη ματζαντούρα»

«τρώει καλά από τη ματζαντούρα από ήβρηκε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mangiatola (= φάτνη, παχνί).

**ματζαφλάρι\*** (το) (ουσ.): βλ. μαντζαφλάρι.

**ματζέτα** (η) (ουσ.): νεαρή αγελάδα, πρωτόγεννη αγελάδα.

«αμάθητη είναι η ματζέτα στο ζυγό και πρέπει να τη στρώσω»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: manzeta (= νεαρή αγελάδα).

**ματζιπέτι** (το) (ουσ.): βλ. βατζιπέτι.

**ματζοκόπι** (το) (ουσ.): είδος σφυριού πετροκόπου.

«πιάσε το ματζοκόπι να κτυπήσεις το χαράκι εκείά που 'ναι ραϊσμένο να σοσπάσει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mazzo (= δέσμη) και τη ρίζα του αρχαιοελληνικού ρήματος κόπτω.

**ματικάπι\*** (το) (ουσ.): λοστάρι με πλατύ άκρο με το οποίο έβγαζαν τρύπες σε βράχους, παλαιότερα, πριν τεθούν σε χρήση τα κομπρεσέρ.

«φέρε το ματικάπι ν'ανοίξομε τρύπα στη χαράκα τούτηνιέ να τση βάλομε φουρνέλο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: matkar (= τρυπάνι, δράπανο, ματικάπι).

**μάτιση** (η) (ουσ.): σύνδεση, ένωση, συγκόλληση / το σημείο σύνδεσης δύο αντικειμένων.

«από τη μάτιση τση ντενεκένιας με τη σιντερένια σωλήνα χάνει νερό ο μύλος»

«από τη μάτιση ήσπασε το σίντερο»

**Ετυμ.** Από το: ματίζω (= δένω τα άκρα, συνδέω), εκ του αμματίζω που παράγεται από το: άμμα (= κόμβος).

**ματοβουρωμένος, -η -ο** (επίθ.): ολομάτωτος, βουτηγμένος στο αίμα.

«ματοβουρωμένος εγιάειρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αίμα (γενική αίματος) + βουρώνω (βλ. λέξη) με την αποκοπή του αι- του πρώτου συνθετικού.

**ματρακάς\*** (ο) (ουσ.): μεγάλο σφυρί κατάλληλο για πελέκημα πετρών. Στην κοινή νεοελληνική λέγεται και μαντρακάς.

«δώσε του δυνατές με το ματρακά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: matrak (= ρόπαλο), αραβικό: matrakah.

**ματραμπάζης** (ο) (ουσ.): μεταπράτης, / μεσίτης / απατεώνας.

«και το ζευγά και το-γ-καφετζή και το ματραμπάζή ήκανε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: matrabaz που είναι πιθανόν ελληνικό δάνειο (μεταπράτης).

**ματσά** (η) (ουσ.): δέσμη, μάτσο ομοειδών πραγμάτων.

«μνια ματσά ροδαρές εκράθιενε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mazzo (= δέσμη).

**μάτσα** (η) (ουσ.): γουδί, γουδοχέρι, κόπανος.

«πιάσε τη μάτσα του χαβανιού και κοπάνισε τ'αλάτσι»

«το γουδί, το γουδοχέρι και το κόπανο στο χέρι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mazza (= ρόπαλο, κόπανος).

**ματσωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει μάτσο χρήματα, πολλά χρήματα.

«ματσωμένος φαίνεται πως είναι ο γαμπρός τως»

**Ετυμ.** Από το: ματσώνω.

**ματσώνω** (ρήμ.): πιάνω σφικτά με το χέρι, χουφτιάζω / μεταφορικά: πιάνω πολλά χρήματα.

«μάτσωσε γερά το σκoinί και κράθιε το κεια καλά»

**Ετυμ.** Από το: μάτσος (εκ του ιταλικού mazzo (βλ. τη λέξη: ματσά)).

**μαυράγανο** (η) (ουσ.): είδος σταριού με μαύρα άγανα (στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως μαυραγάνι).

«μαυράγανο στάρι εσπείραμε το χωράφι οφέτος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρο + άγανον.

**μαυραγκάθα** (η) (ουσ.): σκληρή άκανθα μαύρου χρώματος.

Για τον λόγο αυτόν είναι γνωστή και με το όνομα μαύρη. Βλ. το σχετικό λήμμα.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρη + άκανθα.

**μαυραθήρι** (το) (ουσ.): είδος σταφυλιού βαθιού κοκκινόμαυρου χρώματος.

«το μαυραθήρι κάνει καλό κόκκινο κρασί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρο + αθήρι (μεσαιωνική λέξη που υποδηλώνει μια εκλεκτή ποικιλία αιγιοπελαγίτικων σταφυλιών και ιδιαίτερα του κρασιού που παράγεται από αυτά).

**μαύρη** (η) (ουσ.): εκτός από το μαύρο χρώμα, μαύρη (στο θηλυκό γένος) ονομάζεται στην Ανατολική Κρήτη ένας σκουρόχρωμος ξυλοειδής θάμνος με σκληρά μαύρα αγκάθια.

«μαύρες έχει ατά ο τόπος, μόνο βλέπου να μη σε τσιμπήσουνε»

**Ετυμ.** Από το θηλυκό του επιθέτου: μαύρος.

**μαυρική** (η) (ουσ.): μαυρίλα.

«ζάνοιζε μαυρική την έχουνε τ' ανέφαλα απάνω από τη Σελένα, θαρρώ πως δα ντακάρει να βρέχει»

**Ετυμ.** Από το: μαύρος.

**μαυριλάδι** (το) (ουσ.): μαυράδι στην κοινή νεοελληνική.

«ένα μαυριλάδι θωρώ στο ποκαμισό σου απάνω, ίντα 'ναι;»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της λέξης: μαυρίλα

(= μελανό ίχνος) / θέμα: μαυριλ- + πα-  
ραγ. τέρμα: -άδι.

**μαυροκορακιάζω** (ρήμ.): γίνομαι μαύ-  
ρος, όπως ο κόρακας.

«*εμαυροκορακίασε ο κάμπος από το τούρ-  
κικο ασκέρι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρος + κόρα-  
κας > κορακιάζω / θέμα: κορακ- + πα-  
ραγ. τέρμα: -ιάζω.

**μαυρολιά** (η) (ουσ.): μαύρη ελιά.

«*όλο μαυρολιές ήτανε κεινεσάς που ελέσαμε  
σήμερα και εβγάλανε πρώτο πράμα λάδι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρη + ελιά.

**μαυρομάτικα\*** και **μαυροματάκια**

(τα) (ουσ.): αυτά που έχουν μαύρα μάτια  
/ μαυρομάτικα φασόλια. Στο Λασιίθι δεν  
απαντά ο όρος μαυροματάκια.

«*μαυρομάτικα φασούλια ήβαλα ένα σα-  
νίδι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρο + μάτι ή  
ματάκι (υποκοριστικό της λέξης μάτι).

**μαυρομουρνιά** (η) (ουσ.): μουριά που  
παράγει μαύρα ζουμερά μούρα.

«*γεμάτη μούρνα είναι η μαυρομουρνιά  
απού 'ναι στ'αχίρι μας από πάνω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρη + μωρέα  
> μουργιά > μουρνιά, με την τροπή του  
γ- σε -ν-.

**μαυρορασά** (η) (ουσ.): μαύρη ρασά (βλ.  
λέξη). Η ρασά διακρινόταν σε *ψαυρορασά*  
(ρασά φαιού χρώματος) και *μαυρορασά*  
(ρασά μαύρου χρώματος).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαύρη + ρασά.

**μαφιλέ** (ουσ.): άγνωστη σημασία. Πι-  
θανόν σημαίνει βασανιστήριο ή κρατη-  
τήριο ή κάτι συναφές.

[...] «*στου βασιλιά το μαφιλέ δα πάρου*

*-ν-την ψυχή μου [...]*» (στίχος από δημο-  
τικό λασιιώτικο τραγούδι)

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μαχαιρά** (η) (ουσ.): μαχαιριά στην κοι-  
νή νεοελληνική.

«*ήπαιζέ του μνια μαχαιρά*»

«*μαχαιρά στη-γ-καρδιά ήτανε ο λόγος απού  
μου 'πες*»

**Ετυμ.** Από το: μάχαιρα, με μετάθεση του  
τόνου.

**μαχαιρίδα** (η) (ουσ.): άγριο φυτό με  
λογχοειδή φύλλα (εξ ου και το όνομά  
του), με μακρύ σκληρό βλαστό, από τον  
οποίο βγαίνουν ωραία λουλούδια έντο-  
νου φούξια χρώματος / άγρια γκλαδιόλα.

«*εθίσανε οι μαχαιρίδες κι είναι ένα όμορ-  
φο πράμα*»

**Ετυμ.** Από το: μάχαιρα.

**μαχαιρολαβή** (η) (ουσ.): η λαβή του  
μαχαιριού / πληγή που έχει προκληθεί  
από μαχαίρι.

«*ακόμη δεν ύγιανε η μαχαιρολαβή απού  
'χω στο-μ-πόδα μου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μαχαίρι + λαβή  
(< λαμβάνω ή λαβώνω ανάλογα με τη  
σημασία της λέξης).

**μαχελά** και **μαχιαλά** (επίρρ.): εύγε, γεια  
σου (με ειρωνικό, θαυμαστικό ή επιδοκι-  
μαστικό χαρακτήρα, ανάλογα με την πε-  
ρίπτωση) / να σου.

«*μαχελά νέος και θέλει να πάρει την  
ομορφότερη κοπελιά του χωργιού!*»

«*ε, μαχελά σου δα και σένα*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: masaallah (=   
εύγε).

**μάχητα\*** και **αμάχητα** (η) (ουσ.): φι-  
λονικία, έχθρα, μίσος. Στην κοινή νεο-  
ελληνική δεν απαντά ο όρος αμάχητα ως  
ουσιαστικό.

«μάχητα μού 'χει πως δε-ν-του 'δωκα το χωράφι απού 'θελε»

**Ετυμ.** Από το: μάχη + παραγ. τέρμα: -τα και το προθεμ. -α στον τύπο: αμάχητα.

**μαχιά** (η) (ουσ.): μακρά λαβίδα που χρησιμοποιείται για την τακτοποίηση των ξύλων στο τζάκι ή για το ανακάτεμα των κάρβουνων ή της αθούμαλης (χόβολης). «πιάσε τη μαχιά να βγάλεις τσ'οφτές πατάτες απού την αθράκη»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: maşa (= τσιμπίδα).

**μαχμουρλής\*** (ο) (ουσ.): αγουροξυπνημένος, μισοκοιμισμένος, βαρύθυμος / με ξιτισμένα μούτρα μετά από οινοποσία.

«εδά εξύπνησε κι είναι ακόμη μαχμουρλής»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mahmur (= αγουροξυπνημένος) (mahmurluk = ζαλάδα, λίγωμα) - αραβικό: maḫmūr.

**μάχομαι\*** (ρήμ.): εκτός από τις σημασίες: πολεμώ, εχθρεύομαι, τις οποίες η συγκεκριμένη λέξη έχει και στην κοινή νεοελληνική, στο υπό εξέταση ιδίωμα σημαίνει και προσπαθώ.

«μάχομαι να τως τα σάσω, μα δε τσι συμβάζω»

«μάχομαι να τονε κάμω άθρωπο»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**μαχτή** (η) (ουσ.): ανακατωμένα άχυρα με ρόβι ή βίκο ή βρώμη που προορίζονται για τροφή ζώων.

«δώσε μαχτή στα βούγια να δυναμώσουνε εδά που κάνουνε χωράφι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη ρίζα του ρήματος: μείγνυμι (εξ ου μικτός, μικτή και με παράφραση μαχτή).

**μαχωμένος, -η, -ο** (επίθ.): στριμωγμένος κυριολεκτικά και μεταφορικά.

«μαχωμένο τον έχω το κριγιό, μόνο φέρε ένα σκοινί να τονε δέσομε»

**Ετυμ.** Από το: μαχώνω (βλ. λέξη).

**μαχώνω και μαχωνιάζω** (ρήμ.): στριμώνω, εγκλείω κάποιο σε αδιέξοδο.

«με τα σακιά απού εξεφόρτωσες με 'μαχώνιασες επαέ και δε μπορώ να βγω όζω»

**Ετυμ.** Από το: μυχός (= στενωπός) > μαχώνω > μαχώνω > μαχωνιάζω.

**μεγάλα** (επίρρ.): εκτός από τη σημασία με την οποία χρησιμοποιείται η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, στο εξεταζόμενο ιδίωμα σημαίνει και δυνατά.

«φόνιαζε, μωρέ, μεγάλα να σ'ακούσει»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του: μεγάλος.

**μεγαλοκουραδάρης** (ο) (ουσ.): μεγαλοβοσκός.

«αυτός είναι μεγαλοκουραδάρης σκias χίλια πρόβατα 'χει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μεγάλος + κουράδι (βλ. λέξη) / θέμα: κουραδ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**μέγαλος** (το) (ουσ.): μέγεθος.

«εμά μέγαλος!»

**Ετυμ.** Από το: μεγάλος με αναβίβαση του τόνου.

**μεγαλόφυλος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που εμφανίζει πολύ αναπτυγμένα χαρακτηριστικά ή ταχεία ασυνήθη ανάπτυξη σε σύγκριση με ομοειδείς υπάρξεις (λέγεται και επί μεγαλόσωμων ανθρώπων και επί ζώων και επί φυτών).

«μεγαλόφυλο ριφάκι εβγήκε»

«μεγαλόφυλες είναι οι αγγουρές, μα δε-γκατέχω ανε κάμουνε αγγούρια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μεγάλος + φυλή (= ράτσα).



**μεγαλωπός, -ή, -ό** (επίθ.): μεγάλος κάπως.

«μεγαλωπός δείχνει»

«μεγαλωπά 'ναι τα κοπέλια ντου»

**Ετυμ.** Από τα: μεγάλος / θέμα: μεγαλ- + το παραγ. τέρμα: -οπός.

**μεγκλας (τση)** (επίρρ.): Λεγόταν για κάποιον πολύ περιποιημένο με καινούργια, συνήθως, υψηλής ποιότητας ρούχα.

«απόψε είσαι τση μέγκλας»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: meglio (= καλύτερα, κάλλιο). Κατ' άλλη άποψη, είναι παράφραση του: «made in England». Τα αγγλικά υφάσματα θεωρούνταν υψηλής ποιότητας.

**μεζίλι** (το) (ουσ.): απόσταση ανάμεσα σε δύο μέρη / βεληνεκές.

«μεγάλο ήτανε το μεζίλι αναμεσός στσι δικούς μας και στσι Τούρκους και ετσά δε στσι 'φτάνανε οι μπάλες τω-ν-τουφεκιώ»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: menzil (= βεληνεκές, εμβέλεια, απόσταση βολής).

**μεθαυραγά** (χρον. επίρρ.): μεθαύριο βράδυ.

«μεθαυραγά να 'ρθείτε να 'ποσπερίσομε να σπάσομε και τ'αμύγδαλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + αύριο + αργά.

**μεθιά** (η) (ουσ.): μεθύσι.

«εκάμαμε μνια μεθιά απόυ δε λέγεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: μεθύω.

**μειντάνι\*** (το) (ουσ.): αγορά, πλατεία. Γνωστή είναι η στερεότυπη έκφραση: βγάζω στο μειντάνι (= αποκαλύπτω, φανερώνω).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: meydan (= πλατεία).

**μείο** (επιφών.): αποτελεί εντολή, η οποία δίνεται από το ζευγά στα ζώα που οργώνουν («να μείο να») και σημαίνει: μειώστε το τράβηγμα του αλετριού, σταματήστε. Λέγεται και σε άλλες περιπτώσεις ως εντολή αποτροπής ή διόρθωσης της πορείας των ζώων ή σταματήματος των μεταξύ τους συγκρούσεων.

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ουδέτερο του συγκριτικού βαθμού του ολίγος: μείον. Κατ' άλλη εκδοχή, η λέξη γράφεται με -ω- και αποτελεί σύντμηση του: μειώνω.

**μειτάνι** (το) (ουσ.): τμήμα της ανδρικής κρητικής φορεσιάς που έμπαινε πάνω από το γιλέκι. Είχε μανίκια, ήταν ανοικτό από μπροστά και στολισμένο με χάρτζα (μεταξωτά στριφτά κορδονέτα).

«μειτάνια εφορούσανε οι παλιοί κρητικοί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mintan (= πουκάμισο).

**μειτानογέλεκο** (το) (ουσ.): γιλέκο που έχει στολισθεί με χάρτζα.

«ήβαλε το μειτानογέλεκό ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μειτάνι + γιλέκο (από το τουρκικό: yelek).

**μελήτακας και μελίτακας** (ο) (ουσ.): μυρμήγκι.

«εμαζώζανε οι μελητάκοι το στάρι απόυ ήσπειρα και δεν εκαλοφύτρωσε πού και πού»

«μελητάκους εγέμισε η αυλή με τα θρουλιά του ψωμιού απόυ επέταξες μόνο ανεμάζωζέ τα»

**Ετυμ.** Η γραφή **μελήτακας** ετυμολογείται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: μέλω. -ομαι (φροντίζω) Απαντάται συνήθως ως τριτοπρόσωπο / μέλλων: μελήσω, παρακ. μεμέληκα. Πρβλ. «μέλησις έστι τινί τινός» (= φροντίζει κάποιος για κάτι) / μέλημα (=φροντίδα) / αμέλητον (= ανά-

ξιο φροντίδας). Η γραφή με -ι- (**μελίτακας**) στηρίζεται στην άποψη του Χατζιδάκη ότι η λέξη προέρχεται από το: μέλι (γενική: μέλιτ-ος) + παραγ. τέρμα -ακας.

**μελητακιά** και **μελιτακιά** (η) (ουσ.): μυρμηγκιά.

«μελητακιές εβγήκανε στο δόμα και δαμπει νερό από κειά, μόνο άμε να τσι φράξεις»

**Ετυμ.** Από το: μελήτακας (βλ. λέξη).

**μελητακιάζω** και **μελιτακιάζω**

(ρήμ.): μυρμηγκιάζω / γεμίζω μυρμηγκία. «μελητακιάζει ο πόδας μου και δε-γ-κατέω γιάντα»

«εμελητάκιασε τ'αλώνι και κουβαλούνε οι μελητάκοι το καρπό στσι μελητακιές»

**Ετυμ.** Από το: μελήτακας (βλ. λέξη).

**μελίζω** (ρήμ.): διαμελίζω, κάνω κομμάτια.

«μέλισε το κρέας, για να το βάλω στο τσι-κάλι»

**Ετυμ.** Από το: μέλος (= τμήμα).

**μέλισμα** (το) (ουσ.): διαμέλισμα, μοίρασμα σε κομμάτια.

«μέλισμα 'ναι δα κειονά απού 'καμες στο ρίφι, γιάντα δε-ν-το 'κοβγιες πιο μικιά κομμάθια;»

**Ετυμ.** Από το: μελίζω (βλ. λέξη).

**μελισσί** (χρώμα) (επίθ.): το καστανό χρώμα του μελιού.

«μελισσί χρώμα 'ναι το καινούργιο πανωφόρι απού επήρα»

**Ετυμ.** Από το: μέλισσα.

**μελισσοβρασκί** (το) (ουσ.): πήλινη κυψέλη μελισσών με καπάκι στο άνω μέρος και τρύπα εισόδου-εξόδου στο κάτω μέρος.

«τα μελισσοβρασκιά κάνουνε καλές κυψέλες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλισσα + βρασκί (βλ. λέξη).

**μελισσοκόφινο** (το) (ουσ.): κοφίνι επιχρισμένο με πηλό ή κόπρανα βοδιών που χρησιμοποιούνταν ως κυψέλη μελισσών.

«πέταζε πέρα τα μελισσοκόφρινα κι άμε να πάρεις καινούργιες κυψέλες για τσι μέλισσες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλισσα + κοφίνι.

**μελισσοφάς** (ο) (ουσ.): μελισσοφάγος, άγριο πτηνό που τρώει μέλισσες, σφήκες και άλλα έντομα.

«εξεκάνανε οι μελισσοφάδες τσι μέλισσες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλισσα + τρώγω (αόριστος έφαγα).

**μελισσόχορτο\*** (το) (ουσ.): φυτό, βότανο παρόμοιο με τη μέντα, γνωστό και ως μελισσοβότανο. Χρησιμοποιείται ως θεραπευτικό μέσο για διάφορες ασθένειες, όπως κατάθλιψη, διαταραχές της μνήμης, εντερίτιδες, πυρετός, άσθμα και άλλες. Το επιστημονικό του όνομα είναι: *melissa officinalis*.

«ανε σε πονεί η κεφαλή σου, να βράσεις μελισσόχορτο και να το πεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλισσα + χόρτο (ονομάστηκε έτσι, επειδή έχει πολύ νέκταρ και προσελκύει τις μέλισσες).

**μελίχλωρος, -η, -ο** (επίθ.): μισοξεραμένος / μισόστεγνος.

«μελίχλωρες είναι μερδικές μηλιές απού φύτεψα στα Σκαπετάργια» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλι + χλωρός (χλωρός = τρυφερός, δροσερός - λέγεται για φυτά ή δένδρα).

**μελομακάρονα** (τα) (ουσ.): είδος γλυκίσματος που φτιάχνεται κυρίως κατά τις γιορτές των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς (μελομακάρονα στην κοινή νεοελληνική).

«ωραία είναι τα μελομακάρονα αφού ήσασες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλι + μακαρόνι > μακαρόνι.

**μελοπονώ** (ρήμ.): αισθάνομαι ελαφρύ (γλυκό) πόνο.

«μελοπονεί η χέρα μου μα δε-γ-κατέχω γιάντα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέλι + πονώ.

**Μελπή** (κυρ. όν.): Μελπομένη.

**μεμέτης** (ο) (ουσ.): μουσουλμάνος.

«τσι Τούρκους τσι λέγανε παλιά μεμέτηδες»

**Ετυμ.** Από το: Μωάμεθ που στα τουρκικά έγινε Μεχμέτ και μεταπλάστηκε στα ελληνικά σε: μεμέτης.

**μενεμνιάς και μονομνιάς** (επ. θέσ.

επίρρ.): με μια φορά / μονορούφι.

«μενεμνιάς εκατέβασε όλη τη-γ-κούπα το κρασί»

«μονομνιάς θέλει να τα κάμει όλα»

**Ετυμ.** Από τη φράση: μόνο με μνία (ενν. προσπάθεια).

**μεντίλι και μεντήλι** (το) (ουσ.): μαντίλι ή μαντήλι στην κοινή νεοελληνική (βλ. ετυμολογία).

«σφούγγιξε με το μεντίλι τη μούρη σου, γιατί ελαδώθηκες ετσα που ήτρωες»

«μιοüte ένα μεντίλι δε μου 'φερε»

**Ετυμ.** Από το: μανδήλιον (εκ του λατινικού: mantelium) και mentilium > μανδήλι > μαντήλι > μεντήλι. Η γραφή: μεντίλι, η οποία έχει επικρατήσει στην Κρήτη προέρχεται από το: mentilium (βλ. και μαντίλα).

**μεντισσόλα και μεντσεσόλα** (η) (ουσ.): δερμάτινη σόλα παπουτσιού.

«εκαταλυθήκανε οι μεντισσόλες τω-μ-παπουτσώ μου και δα πάω στον τσαγκά-ρη να μου βάλει άλλες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mezze suole (= σόλα, πέλματα).

**μερά** (η) (ουσ.): μεριά, μέρος, πλευρά.

«στη-γ-κάτω μερά του χωραφιού»

«στη-μ-πόδε μερά»

«στη-μ-πέρα μερά»

«σε καλή μεργιά» (ευχή για αποδοτική επένδυση χρημάτων).

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του ρήματος: μείρομαι (= μοιράζω) > μερέα > μεριά > μερά.

**μερακλίκι** (το) (ουσ.): η ιδιότητα του μερακλή, αυτού που έχει μεράκι με κάτι, αυτού που έχει καλό γούστο.

«Το μερακλίκι ο θεός κατέχει πού το δίνει, / πάντα το δίνει σε καρδιές που 'χουν 'καημούς κι οδύνη.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: meraklı (= ιδιότητα του εραστή, του μανιώδη, του λάτρη).

**μεράστρι** (το) (ουσ.): άστρο της μέρας, αυγερινός.

«το μεράστρι δεν είχε βασιλέψει ακόμη, όντα-ν-εξεκινήσαμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέρα + άστρο (εκ του αστήρ -έρος).

**μερδικοί, -ές, -ά** (αντων.): μερικοί.

«μερδικοί-μερδικοί το παρακάνουνε»

**Ετυμ.** Από το: μερικός (πληθυντικός αριθμός), με την ανάπτυξη του -δ-.

**μερεμετώ** (ρήμ.): μερεμετίζω στην κοινή νεοελληνική, επισκευάζω.

«πρέπει να μερεμετήσω τη στεγή του σπιτιού, γιατί βάνει νερό»

**Ετυμ.** Από το: μερεμέτι (εκ του τουρκικού: meremet = επισκευή).

**μερεύω και μερώνω\*** (ρήμ.): ημερεύω, καθησυχάζω (στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο ο τύπος μερώνω). «πού θα πάει, δα μερέψει θέλει κι αυτός σιγά-σιγά»

«εμέρεψε ο καιρός»

«Πρόβαλ' αγάπη μου γλυκιά πριχού να ζημερώσει, / για να σε δου-ν-τα μάθια μου κι ο νους μου να μερώσει». (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: ήμερος > ημερεύω > μερεύω / μερώνω, με αποκοπή του -η.

**μερομήνια\*** (τα) (ουσ.): οι έξι πρώτες μέρες του Αυγούστου, οι επονομαζόμενες «δρίμες», με βάση τις οποίες γίνεται πρόγνωση του καιρού που θα επικρατήσει τους επόμενους μήνες.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (η)μέρα + μήνας, με αποκοπή του -η.

**μεροξημερώνομαι** (ρήμ.): ξενυχτώ, περνάω τις μέρες και τις νύχτες σε κάποιο μέρος / συγχάζω πολύ κάπου.

«πού τονε χάνεις, πού τονε βρίσκεις, εκείά μεροξημερώνεται και δε-ν-τονε θωρούμε κιαολιάς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (η)μέρα (> μερο-) + ξημερώνομαι.

**μερού-νυκτού και μερονονκτού**

(επίρρ. έκφρ.): μέρα-νύκτα.

«μερού-νυκτού εθερίζανε»

«εμπήκε στο Πανεπιστήμιο, γιατί μερού-νυκτού edιάβαζε»

Προέρχεται από μετάπλαση των λέξεων: μέρα και νύχτα, με μετάθεση του τόνου στη λήγουσα και τροπή του τελικού -α σε -ου.

**μερτέμι\*** (το) (ουσ.): βορειοανατολικός καλοκαιρινός άνεμος (μελτέμι στην

κοινή νεοελληνική). Στο Οροπέδιο Λασιθίου αρχίζει γύρω στις 10-11 π.μ. και σταματά γύρω στις 5-6 μμ.

«καλό μερτέμι έχει σήμερα και δα γεμίσει ογλήγορα ο μύλος τη στέρνα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: meltem (= μελτέμι), με την τροπή του -λ- σε -ρ.

**μερτζουβί** (το) (ουσ.): μοσχολίβανο.

«μερτζουβί ήβαλε στο θυμιατό ο παπάς και εμοσκομύρισε η εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: bengiui = μερτζουβί (με την τροπή του -v- σε υγρό -ρ-).

**μερχαμέτι** (το) (ουσ.): ευσπλαχνία, έλεος, λύπηση.

«για μερχαμέτι 'ναι ετσά απού εκατάντησε» «δεν έχει μερχαμέτι» (= δεν υποφέρεται)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: merhamet (= ευσπλαχνία).

**μερωσάρικός, -η, -ο** (το) (επίθ.): μερωσάρικο λέγεται το ζώο που υπόκειται σε εξάσκηση εκτέλεσης κάποιας εργασίας (π.χ. όργωμα, φόρτωμα κτλ.) / ζώο υπό ημέρευση. Επί μεταγωγικών ζώων χρησιμοποιείται και η λέξη: πρωτοσόμαρο (το ζώο που δοκιμάζει πρώτη φορά σαμάρι).

«μερωσάρική είναι η ματζέτα, μόνο έχει το νου σου»

«μερωσάρικο 'ναι ακόμη το πουλάρι, μόνο ζάνοιγε να μη σε γκρεμίσει πουθενά»

**Ετυμ.** Από το: ημερώνω (εκ του: ήμερος > μερώνω, με την αποβολή του -η- (αόριστος: μέρωσα) + παραγ. τέρμα: -άρικο.

**μεσάζω** (ρήμ.): μεσολαβώ / γεμίζω κάτι μέχρι τη μέση.

«να μεσάσεις θες να τα σάσουνε τ'αδέρφια να μην είναι τσακωσμένα αναμεταξύ ντως»

«εμέσασε το πιθάρι με καρπό»

**Ετυμ.** Από το: μέσος / θέμα: μεσ- + παραγ. τέρμα: -άζω.

**μεσακά** (επίρρ.): στο μέσο.  
 «στα μεσακά τση χρονιάς εσταμάτησε το σκολειό»  
**Ετυμ.** Από το: μεσακός (ουδέτερο πληθυντικού).

**μεσακιανός, -ή, -ό** (επίθ.): μεσαίος / μεσήλικας.  
 «μεσακιανός στο μπόι 'ναι»  
 «Να κλέψω θέλει μνιαν από σας, γιατί δα μου 'ρθει τρέλα, / τη-μ-πρώτη γή την ύστερη γή τη μεσακιανή κοπέλα.» (κρητ. δίστιχο)  
**Ετυμ.** Από το: μεσακ-ός / θέμα: μεσακ- + παραγ. τέρμα: -ιανός.

**μεσακός, -ή, -ό** (επίθ.): μεσαίος.  
 «ο πρώτος γιος επαντρεύτηκε και ζει στη Χώρα, ο μεσακός είναι στρατιώτης και ο ύστερος πάει ακόμη στο σκολειό»  
**Ετυμ.** Από το: μέσ-ος / θέμα: μεσ- + -ακός.

**μεσελέ** (ο) (ουσ.): ψέμα, ψεύτικη απαίτηση / ζήτημα / δημιουργία ανυπόστατου προβλήματος.  
 «μεσελέ δα μου βγάλει»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mesele (= ζήτημα, υπόθεση).

**μεσελετζής** (ο) (ουσ.): αυτός που δημιουργεί ψεύτικα ζητήματα, ψεύτης.  
 «μεσελετζής άνθρωπος είναι, μόνο μην έχεις αλισβερίσι μαζί ντου»  
**Ετυμ.** Από το: μεσελέ (βλ. λέξη) με την προσθήκη της κατάληξης: -τζής που υποδηλώνει ιδιότητα ή επάγγελμα. Το θηλυκό στις περιπτώσεις αυτές έχει κατάληξη -ίνα (π.χ. μεσελετζίνα).

**μεσημερά** (η) (ουσ.): μεσημέρι, διάρκεια του μεσημεριού.

«μεσημερά ήρθενε να μασε γειτονέψει»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + ημέρα.

**μεσημεργιάζω, \* -ομαι** (ρημ.): με βρίσκει κάπου το μεσημέρι. Στο ιδίωμα του Οροπεδίου Λασιθίου σπάνια χρησιμοποιείται το ρήμα αυτό με την έννοια του «αναπαύομαι το μεσημέρι», η οποία υπάρχει στην κοινή νεοελληνική.  
 «ως το να φτάζομε στο χωράφι δα μεσημεργιάσει, γιατί 'ναι αλάργο εκεία που πάμε»  
 «εμεσημέργιασε κιόλας»  
 «εμεσημεργιάστηκα στο-γ-κάμπο»  
**Ετυμ.** Από το: μεσημέρι.

**μεσικά** (τα) (ουσ.): τα εντόσθια ζώου.  
 «να πεις του κασάπη να σου δώσει και τα μεσικά του οζού»  
**Ετυμ.** Από το: μέση.

**μεσιτιλίκι** (το) (ουσ.): διαμεσολάβηση.  
 «ποιος ήκαμε το μεσιτιλίκι και επούλησες το χωράφι;»  
**Ετυμ.** Από το: μεσίτης / θέμα: μεσιτ- + το παραγ. τέρμα: -ιλίκι.

**μεσκίνης** (ο) (ουσ.): λεπρός.  
 «μεσκίνης εκατάντησε στα ύστερά ντου»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: miskin (= ψωραλέος, λεπρός).

**μεσκινιά** (η) (ουσ.): τόπος λεπρών, συννοικισμός λεπρών / μικρή έκταση γης.  
 «μνια μεσκινιά χωράφι έχω σση Καλογράς τον Λάκκο» (τοποθεσία)  
**Ετυμ.** Από το: μεσκίνης (βλ. λέξη).

**μεσκινιάζω** (ρήμ.): αρρωσταίνω από λέπρα.  
 «ε, να μεσκινιάσεις» (κατάρα)  
**Ετυμ.** Από το: μεσκίνης (βλ. λέξη).

μ

**μεσοβεντέμα** (η) (ουσ.): το μέσο της βεντέμας / λιγοστή συγκομιδή.  
«μεσοβεντέμα έχουνε οφέτος οι ελιές»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + βεντέμα (βλ. λέξη).

**μεσοδόκι\*** (το) (ουσ.): το κεντρικό μεσαίο δοκάρι επί του οποίου στηρίζονταν τα υπόλοιπα δοκάρια της στέγης των παλαιών σπιτιών. Μεταξύ των δοκαριών έμπαιναν οι σκίζες, οι οποίες καλύπτονταν κατόπιν με αδιάβροχο δωματοχώμα.  
«ανε πάει κειονέ το μεσοδόκι κάτω, δα χαλάσει όλο το σπίτι»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + δοκός.

**μεσοδώματα** (τα) (ουσ.): τα συνεχή δώματα κεντρικών παλαιών σπιτιών.  
«ατέ στα μεσοδώματα επαίζανε κρυφτό τα κοπέλια»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + δώμα.

**μεσόκενος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν ολοκληρώνει τις εργασίες του / ο αναποτελεσματικός / κάτι που δεν έχει ολοκληρωθεί.  
«δούλευγε με την όρεξή σου να τελειώσομε τη δουλειά να μη-ν-την αφήσομε μεσόκενη»  
«σάλευγε, μεσόκενε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + κενός.

**μεσοκόμα** (η) (ουσ.): νοσοκόμα.  
«όλοι 'ναι αρρωστάρηδες στο σπίτι και 'γω κάνω τη μεσοκόμα»  
**Ετυμ.** Από το: νοσοκόμα (νόσος + κομώ), με την τροπή του -ν- σε -μ.

**μεσοκομείο** (το) (ουσ.): νοσοκομείο.  
«βαρά 'τανε και τον επήανε στο μεσοκομείο»  
**Ετυμ.** Από το: νοσοκομείο (νόσος + κομώ), με την τροπή του -ν- σε -μ.

**μεσοκούζουλος, -η, -ο** (επιθ.): ημί-τρελος, μυαλοκομμένος, ανόητος.  
«μη-ν-τ' αφρουκάσαι κειούνουγιά του μεσοκούζουλου»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + κουζουλός (βλ. λέξη).

**μεσοκουλούρα** (η) (ουσ.): μεταλλική κουλούρα, μέσω της οποίας στηρίζονταν οι ανεμόμυλοι σε σιδερένιο πυργίσκο.  
«ήσπασε η μεσοκουλούρα του μύλου και θέλει άλλαμα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + κουλούρα.

**μεσομίλητος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δε λέει πολλά λόγια / αυτός που δε μιλά με παρρησία και σαφήνεια.  
«άστονε, το μεσομίλητο, μ' αυτός μούτε το καλημέρα δε σου λέει με την όρεξή ντου»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + μιλώ > μιλητός.

**μεσοξετελεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ημιτελής.  
«μεσοξετελεμένη ήφηκες τη-γ-κουβέντα απόυ μου 'πες οψές και δε μου 'ξεκαθάρισες ίντα 'πογίνηκε»  
«μεσοξετελεμένο έχουνε το μπροζενιό»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + ξετελεμένος (= ολοκληρωμένος, τελειωμένος) (εκ των: ξε + τελεύω).

**μεσοπίθαρα** (τα) (ουσ.): το εσώτερο μέρος του σπιτιού, όπου, τα παλιά χρόνια, βρίσκονταν, συνήθως, πιθάρια με αποθηκευμένα προϊόντα.  
«στα μεσοπίθαρα εχώστηκε να μη-ν-τη δούνε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσα + πιθάρια (εκ του αρχαιοελληνικού: πίθος).

**μεσόρουχα** (τα) (ουσ.): εσώρουχα.

«*δα πάω να πλύνω τα μεσόρουχα, γιατί δεν έχω ν'αλλάξω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσα + ρούχο (εκ του σλαβικού: ruho).

**μεσοσαράκοστο** (το) (ουσ.): η μέση της σαρακοστής.

«*ήφταξε κιόλας το μεσοσαράκοστο και δε-ν-το καταλάβαμε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + σαρακοστή.

**μεσοσόμαρα** (επίρρ.): στη μέση του σαμαριού.

«*βάλε το σακί απού βαστάς μεσοσόμαρα να μη-γ-κουράζεσαι να το σκώνεις*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + σαμάρι (σομάρι στην κρητική διάλεκτο).

**μεσοσπορίτισσα** (η) (ουσ.): χαρακτηρισμός της Παναγίας (Παναγία η Μεσοσπορίτισσα). Ο χαρακτηρισμός αναφέρεται στον εορτασμό των Εισοδίων της Θεοτόκου (21 Νοεμβρίου), περίοδος κατά την οποία η σπορά των αγρών βρίσκεται στο μέσο περίπου.

«*σήμερα 'ναι σκόλη και δε-γ-κάνομε δουλειές, γιατί 'ναι τση Παναγίας τση Μεσοσπορίτισσας*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + σπορά.

**μεσόστρατα** (επίρρ.): στη μέση του δρόμου (μεσοστρατίς στην κοινή νεοελληνική).

«*απού τα μεσόστρατα εγιάειρε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + στράτα (= δρόμος).

**μεσοστράτι** (το) (ουσ.): το μισό ορισμένης διαδρομής.

«*κοντεύομε να φτάζομε, επεράσαμε το μεσοστράτι*»

«*Στο μεσοστράτι βρίσκεται Ανατολής και Δύσης / κι αιώνες με τα κύματα παλεύει μη βουλήσει*» (από τον ύμνο της Κρήτης)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + στράτα > στρατί (υποκοριστικό του: στράτα, βλ. λέξη).

**μεσοφέγγαρο** (το) (ουσ.): μισοφέγγαρο.

«*μεσοφέγγαρο 'ναι απόψε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος (= ήμισυς) + φεγγάρι.

**μεσοφύστανο** (το) (ουσ.): μεσοφόρι, γυναικείο εσώρουχο.

«*μακρύ 'ναι το μεσοφύστανό σου και περυσεύγει από κάτω από το φυστάni σου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσα + φυστάni (φυστάni στην κοινή νεοελληνική).

**μεσοχωργιά** (η) (ουσ.): στο μέσο ή στο κέντρο του χωριού.

«*στη μεσοχωργιά γυρίζει*»

«*τσι βίζιτες ήπιασε στη μεσοχωργιά η ογγόνη σου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μέσος + χωριό.

**μεστομένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ώριμος, γινωμένος / μεταφορικά: αυτός που έχει ουσία.

«*μεστομένα είναι κιόλας τα σάρια, οπου-για δα θέλουνε θέρισμα*»

«*λίγα λόγια μα μεστομένα του 'πε*»

**Ετυμ.** Από το: μεστώνω (εκ του: μεστός = πλήρης).

**μεταβάνω** (ρήμ.): μεταφέρω υγρά από δοχείο σε δοχείο / μεταγγίζω.

«*να μεταβάλω θέλει το κρασί από το παλιό βαρέλι στο καινούργιο, γιατί το παλιό λείχει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + βάνω.

**μετάβγαμμα** (το) (ουσ.): μετάγγιση υγρών από ένα δοχείο σε άλλο.

«εκούρασέ με το μετάβγαγμα του λαδιού από τα πιθάρια»

**Ετυμ.** Από το: μεταβγάνω (βλ. λέξη).

**μεταβλέπω** (ρήμ.): απαντάται στον αόριστο, κυρίως, (εμετάδα, -ες, -ε κτλ.) και σημαίνει επανεξετάζω, αναθεωρώ, αλλάζω γνώμη.

«εμετάδε το και εκάντισε να πει το να»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + βλέπω (αόριστος: είδα, το οποίο αποβάλλει το -ει-). Η χρονική αύξηση τίθεται πριν από την πρόθεση: μετά.

**μεταγιάερμα** (το) (ουσ.): επιστροφή στο ίδιο μέρος για κάποιον σκοπό, συνήθως (π.χ. για να δω κάτι καλύτερα, για να βεβαιωθώ για κάτι).

«γουρσουζά λένε πως φέρνει το μεταγιάερμα»

**Ετυμ.** Από το: μεταγιαέρνω (βλ. λέξη).

**μεταγιαέρνω** (ρήμ.): επιστρέφω για λίγο πίσω και συνεχίζω κατόπιν την πορεία μου.

«εμεταγιάειρα να δω αν εσφάλιζα τη-μπόρτα κι ύστερα εγλάκουνα και τσ'ήφταζα πάλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + γιαέρνω (= γυρίζω).

**μεταγνώθω** (ρήμ.): μεταμελούμαι, αλλάζω γνώμη εκ των υστέρων, μετανιώνω.

«σα-ν-το ζανάδε το πράμα, εμετάγνωσε κι εσυβάστηκε να το κουβεδιάσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + γνώθω (εκ του: γινώσκω, αόριστος: έγνω).

**μετάδεμα** (το) (ουσ.): δέσιμο των ζώων σε άλλο σημείο, για να βοσκήσουν καλύτερα ή για άλλους λόγους.

«μετάδεμα θέλουνε οι γ'αίγες εκειέ πιο πέρα από 'χει βοσκαρά, δε θωρείς πως

εκείά που 'ναι δεμένες δεν έχει πράμα να φάνε»

**Ετυμ.** Από το: μεταδένω (βλ. λέξη).

**μεταδένω** (ρήμ.): δένω αλλού τα ζώα. «δυο τρεις φορές εμετάδεσα το γάιδαρο, μα θαρρώ πως δεν ήβρηκε πράμα να φάει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + δένω.

**μεταδηγούμαι** (ρήμ.): λέω κάτι εκ των υστέρων / κοινολογώ μυστικά.

«ό,τι και να του πούνε, το μεταδηγάται στα καφενεία»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + δηγούμαι > δηγούμαι (αποβολή του -ι-).

**μεταδοτική** (η) (ουσ.): μηχανισμός για την άντληση νερού με τη χρήση ανεμόμυλου από βαθιά πηγάδια. Η ατμοσφαιρική πίεση έχει τη δυνατότητα να ανεβάσει το νερό στον κενό από αέρα σωλήνα της αντλίας σε ορισμένο ύψος (7-8 μέτρα). Στις περιπτώσεις στις οποίες το βάθος του πηγαδιού ήταν μεγαλύτερο από το ύψος αυτό, το νερό δεν μπορούσε να φτάσει έως την επιφάνεια. Για το λόγο αυτό κατέβαζαν τον κάλυκα με το έμβολο μερικά μέτρα πιο κάτω μέσα στο πηγάδι. Τοποθετούσαν φλάντζα και στο επάνω μέρος του κάλυκα για στεγανοποίηση και μάκραιναν τη ρόκα του μύλου (τη σιδερένια ράβδο που μετέδιδε την κίνηση του άξονα του μύλου στο έμβολο), ώστε να φτάνει έως το σημείο στο οποίο βρισκόταν η αντλία. Με τον τρόπο αυτό το νερό που έφτανε με τη βοήθεια του κάτω σωλήνα στον κάλυκα μεταδιδόταν (εξ ου μεταδοτική) με την κίνηση του εμβόλου στην πάνω σωλήνα και έφτανε ως την επιφάνεια του πηγαδιού. Όταν χαλούσε η μεταδοτική (π.χ. όταν κοβόταν ή φθειρόταν το πετσί της βαλβίδας (αναπνιάς) ή του εμβόλου ή



τρπούσε κάποια σωλήνα), η επισκευή της ήταν δύσκολη υπόθεση. Έπρεπε να συρθεί στην επιφάνεια, για να επισκευασθεί, εάν ήταν σκεπασμένη με νερό ή δεν υπήρχε πλακάκι στο πηγάδι (βλ. παρακάτω), κάτι που δεν ήταν εύκολο λόγω του βάρους της. Για την ανάσυρση αυτή και την κατάδυση κατόπιν απαιτούνταν η συνέργεια δυο-τριών ή και περισσότερων χειροδύναμων ανδρών. Η βοήθεια των γειτόνων στον κάμπο του Οροπεδίου ήταν πολύτιμη στις περιπτώσεις αυτές.

Αν η μεταδοτική δεν καλυπτόταν από νερό, ο ιδιοκτήτης ή ο τεχνίτης κατέβαινε στο πηγάδι, κρατώντας τη σωλήνα του μύλου και δεμένος με σχοινί, μέχρι το πλακάκι (τσιμεντένια βάση) στο οποίο στερεωνόταν η μεταδοτική.

**Ετυμ.** Από το: μεταδίδω (σύνθετο από τα: μετά + δίδω).

**μετακουνώ, -ούμαι** (ρήμ.): μετακινώ, μετατοπίζομαι.

«μετακούνησε μινιάολια το τραπέζι να 'ρθει πιο κοντά στο-ν-τοίχο»

«μετακουνήσου πιο πέρα να κάμεις τόπο να κάτσω και 'γω στο πεζούλι»

«εκαλοκάτσε επαέ και δε λέει να μετακουνήσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + κινώ (> κουνώ).

**μεταλάβωμα** (το) (ουσ.): θεία μετάληψη.

«ενευρίασα και τονε εβλαστήμηξα κι επήε άδικα το μεταλάβωμα απόύ ήκαμα σήμερα στην εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το: μεταλαβαίνω (εκ του μεταλαμβάνω - μετά + λαμβάνω).

**μεταλέω** (ρήμ.): ξαναλέω.

«σου το μεταλέω, για να το χωνέψεις καλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + λέω.

**μεταμορφίζομαι** (ρήμ.): αλλάζω μορφή / υποκρίνομαι.

«μη-ν-τονε ξανοίγεις εδά που 'ναι ομπρός σε κόσμο, άμα 'πομείνομε αμοναχοί μεταμορφίζεται και κάνει σα-ν-το δαίμονα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + μορφίζομαι (εκ του: μορφή).

**μεταμορφισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αλλαγμένος / αυτός που εκφράζεται ή συμπεριφέρεται διαφορετικά απ' ό,τι στο παρελθόν / μεταφορικά: ο διάβολος.

«οψές ήτανε όλο γέλια και τραγούδια και σήμερα ήρθε μεταφορμισμένη κι είναι όλο φουσές»

**Ετυμ.** Από το: μεταμορφίζομαι (βλ. λέξη).

**μεταξαργιό** (το) (ουσ.): το σύνολο των διαδικασιών (εργασιών) που απαιτούνται για την παραγωγή μεταξιού / η σηροτροφία / ο τόπος εκτροφής μεταξοσκωλήκων / μεταφορικά: το πήγαινε-έλα.

«παλιά εκαταπιάνουντονε οι-γι-αθρόποι και με το μεταξαργιό»

«μεταξαργιό ήστεσε για να μπαινοβγαίνει επαέ» (παλαιά γραφή: μεταξαργειό).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετάξι + έργο (πρβλ. μεταξουργείο)

**μεταξεσέρνω και μεταξεσύρνω**

(ρήμ.): μετακινούμαι, κάνω μερικά βήματα πιο κει, προχωρώ λίγο, μετακινώ κάτι.

«μεταξέσυρε να μου κάμεις και μένα μινιαολιά τόπο να κάτσω»

«ολημέρα εκάθουντονε εκειά και δεν εμεταξέσυρε κιαολιάς»

«μεταξέσυρε τα σακιά να μπορούμε να περνούμε και μεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + ξεσέρνω ή ξεσύρ(ν)ω (ξε + σέρνω/σύρ(ν)ω).

**μεταξέσυρμα** (το) (ουσ.): μετακίνηση ενός ατόμου.

«δύσκολο 'ναι το μεταξέσυρμά ντου»

**Ετυμ.** Από το: μεταξεσύρνω (βλ. λέξη).

**μεταξόσπορος\*** (ο) (ουσ.): τα ωάρια του μεταξοσκώληκα.

«μεταξόσπορο γυρεύω ν'ανεπιάσω τσι μεταξοσκουλήκους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετάξι + σπόρος (εκ του σπείρω).

**μεταξύπνημα** (το) (ουσ.): διακοπή του ύπνου για μικρό διάστημα κατά τη διάρκεια της νύκτας.

«θαρρώ πως στο μεταξύπνημά μου ήκουσα χαρχάλεμα στη-γ-κάμερα, μόνο πήνε να δεις ίντα συμβαίνει»

**Ετυμ.** Από το: μεταξυπνώ (βλ. λέξη).

**μεταξυπνώ** (ρήμ.): ξυπνώ για μικρό χρονικό διάστημα και ξανακοιμούμαι.

«δεν εκοιμήθηκα καλά απόψε, δυο-τρεις φορές εμεταξύπνησα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + ξυπνώ (εκ του: εξ + υπνώ).

**μεταπιάνω** (ρήμ.): συγυρίζω, επισκευάζω, μετακινώ.

«ως το να μεταπιάσω το σπίτι επέρασε η ώρα και δε-ν-το κατάλαβα»

«μετάπιασε εδά που 'ναι καλοκαίρι ακόμη το δώμα, γιατί έχουνε σαπιθεί οι σκίζες και δα πάει μέσα το χειμώνα»

«όντα μεταπιάνεις τα πράματα, να μου λες πού τα βάνεις, να μη-ν-τα γυρεύω αλλού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + πιάνω (εκ του δωρικού τύπου του ρήματος πιέζω > πιάζω (αόριστος έπιασα) > πιάνω).

**μετάπιασμα** (το) (ουσ.): επιδιόρθωση, σιγύρισμα, μετατόπιση αντικειμένων.

«χαράμπικο 'ναι το σπίτι και θέλει μετάπιασμα»

**Ετυμ.** Από το: μεταπιάνω (βλ. λέξη).

**μετάπνημα** (το) (ουσ.): ό,τι και το μεταξύπνημα.

**Ετυμ.** Από το: μεταπνώ (βλ. λέξη).

**μεταπνώ** (ρήμ.): ό,τι και το μεταξυπνώ.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + (ξυ)πνώ, με αποβολή του ξυ-.

**μεταπροβέρνω** (ρήμ.): ξαναγυρνώ κάπου, επανεμφανίζομαι.

«μεταπρόβαλε σε λιγάκι να δεις ίντα κάνουνε τα οζιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + προ + βαίνω.

**μετασάλεμα** (το) (ουσ.): παρόμοια σημασία με το μεταξέσυρμα.

«βαρύ 'ναι το μετασάλεμά ντου»

«το μετασάλεμα τω μεγάλω πιθαργιώ δεν είναι εύκολο πράμα»

**Ετυμ.** Από το: μετασαλεύω > μετασαλεύγω (βλ. λέξη).

**μετασαλεύγω** (ρήμ.): έχει παρόμοια σημασία με το μεταξεσύρνω με τη διαφορά ό,τι το μετασαλεύγω μπορεί να αναφέρεται σε ορισμένες περιπτώσεις στις οποίες δεν είναι δόκιμο το μεταξεσύρνω (π.χ. μεταξεσύρνω σημαίνει, σε αρκετές περιπτώσεις, μετακινώ κάτι, ενώ το μετασαλεύγω έχει την έννοια του μετακινούμαι ο ίδιος).

«κάτι τις θωρώ και μετασαλεύγει εκείε μέσα στο γωνιό, για ζάνοιζε να δεις ίντα 'ναι»

«μετασάλεψε μνιαολιά μόνο κάθεσαι ατά σα-ν-τη κουτσούρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + σαλεύω > σαλεύγω (από το αρχαιοελληνικό: σάλος).

**μεταφαίνομαι** (ρήμ.): ξανακάνω την εμφάνισή μου / επανέρχομαι με διαφορετική άποψη.

«επαδά ήτανε τη-ν-ταχινή μα δεν εμεταφάνηκε από κειας κι ύστερα»

«εμεταφάνηκε με τη-γ-κουβέντα από του 'πες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετά + φαίνομαι.

**με το μόνο-μόνο** (στερ. έκφρ.): με το παραμικρό.

«με το μόνο-μόνο κατεβάζει τα μούτρα»

**μετοχάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που διαμένει για ορισμένο χρονικό διάστημα σε μετόχι. Στα μετόχια που βρίσκονταν είτε στο νομό Ηρακλείου είτε στο νομό Λασιθίου πήγαιναν οι κάτοικοι του Οροπεδίου την περίοδο του χειμώνα, για να μαζέψουν τις ελιές τους ή για να προστατεύσουν τα ποιμνιά τους από τα χιόνια των λασιθιώτικων βουνών ή για ν' αποφύγουν το δριμύ κρύο του Οροπεδίου (να ξεχειμωνιάσουν, όπως έλεγαν). Επανεκάμπταν μετά το πέρας του χειμώνα.

**Ετυμ.** Από το: μετόχι + το παραγ. τέρμα: -άρης.

**μετοχόσπιτο** (το) (ουσ.): σπίτι σε μετόχι, αγροικία.

«επαέ στο μετοχόσπιτο δεν έχομε όλες τσι ευκολίες μας, μα ίντα δα κάμομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μετόχι + σπίτι.

**μέτρος** (το) (ουσ.): μέτρο (το).

«πάρε του μέτρος να δούμε ίντα νούμερο παπούτσα βάνει»

**Ετυμ.** Παραλλαγή της λέξης: μέτρο.

**μεχίνι** (το) (ουσ.): είδος μαλακού δέρματος, το οποίο χρησιμοποιούσαν οι παλιοί σαμαράδες για το πάνω τμήμα του

μαλακού κελύφους που έμπαινε μέσα στο ξύλινο πλαίσιο του σαμαριού.

«εस्कίστηκε το μεχίνι του σομαριού και δα πάω στου σομαρά να του βάλει ένα μπάλωμα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: meşin (= κατεργασμένο δέρμα).

**μηλάπιδα** (τα) (ουσ.): μήλα και αχλάδια μαζί.

«μηλάπιδα επήε στο παζάρι να πουλήσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μήλα + απίδια.

**μήλιγγας** (ο) (ουσ.): κρόταφος, μηνίγγι / κατ' επέκταση: ο νους.

«ήφασε-ν-τηνε στο μήλιγγα και δεν εσφάραζε»

«ο μήλιγγας μου με πονεί»

«ίντα σούφερα σου κάνει ο μήλιγγας σου;»

«ακούω τσι μηλίγγους μου να σπάσουνε»

**Ετυμ.** Από το: αρχαιοελληνικό: μήνιγγος -γγος, με τροπή του -ν- σε -λ- και κατάληξη: -ας.

**μηλολιές** (οι) (ουσ.): πολύ χονδρές εύγευστες ελιές. Συνήθως, χαράσσονται γύρω-γύρω με μαχαίρι και, αφού γλυκαθούν, διατηρούνται σε βάζα γεμάτα με λάδι ή ξίδι.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μήλο + ελιές (ελιές που μοιάζουν με μικρά μήλα).

**μηνολόι** (το) (ουσ.): μηνολόγιο στην κοινή νεοελληνική, το ομώνυμο εκκλησιαστικό βιβλίο (μηναίο), το οποίο περιέχει τις ακολουθίες όλων των ημερών καθενός από τους 12 μήνες / μερομήνια.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μήνας + λέγω (> ληκτικό επίθημα: -λόι).

**μηνυτεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει δεχθεί μήνυμα/ υπόδειξη να φερθεί ή να πράξει σύμφωνα

να με ορισμένο τρόπο, αυτός που έχει δεχθεί κάποια παραγγελία.

«μηνυτεμένος ήτανε και εκάτεχε ίντα δα πει κι ίντα δα κάμει»

**Ετυμ.** Από το: μηνυτεύω > μηνυτεύγω (βλ. λέξη).

**μηνυτεύγω** (ρήμ.): στέλνω μήνυμα, παραγγέλλω / ειδοποιώ.

«εμηνύτεψά του πως δε τονε θέλω για γαμπρό μου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μηνυτής.

**μηνώ\*** (ρήμ.): ειδοποιώ, στέλνω μήνυμα.

«μηνώ του, ξαναμηνώ του να μου πέψει τα λεφτά από μου χρωστεί, μα πράμα αυτός»

«μου μήνυσε να 'ρθω κι ήρθα»

«μηνώ σου χαιρετίσματα»

**Ετυμ.** Από το: μηνύω > μηνώ.

**μήςτητί μου** (επιφών.): ω Θεέ μου.

«μήςτητί μου, καμπαέτι το 'καμε και τονε εμισερώσανε στσι ξυλιές»

Προέρχεται από την φράση του Ευαγγελίου: «μνήστητί μου Κύριε, όταν έλθης εν τη βασιλεία σου», με αποβολή του -ν- του ρήματος μνήστητι και τροπή του θ σε -τ-.

**μητάτο\*** και **μιτάτο** (το) (ουσ.): στάνι, σπίτι βοσκού, όπου τυροκομείται το γάλα. Στην κοινή νεοελληνική μητάτο σημαίνει ποιμενική εγκατάσταση που χρησιμοποιείται ως θερινό κατάλυμα.

«δα 'ρθούμε στο μητάτο να μασε δώσεις ένα τυρί»

«Άθρωπο από γενιά και σκύλο από μητάτο.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το λατινικό: metatum (= στρατιωτικό κατάλυμα).

**μητατοκούταλα** (τα) (ουσ.): ξύλινα, πλουμιστά, συνήθως, κουτάλια με τα

οποία οι βοσκοί έπιναν το γάλα στα μητάτα.

«φέρε τα μητατοκούταλα να πιούμε μνιαολιά γάλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μητάτο + κουτάλι.

**μιγαδερός, -η, -ό** (επίθ.): ανάμεικτος, φτιαγμένος από μιγάδι.

«μιγαδερό σπορκό ήριζα» (σιτάρι ανακατωμένο με κριθάρι)

«μιγαδερό είναι το παξιμάδι από ήβρεζα»

**Ετυμ.** Από το: μιγάδι (βλ. λέξη) / θέμα: μιγαδ- + παραγ. τέρμα: -ερός.

**μιγάδι** (το) (ουσ.): μείγμα σταριού με κριθάρι.

«μιγάδι δα σπείρω οφέτος στα πιο πολλά χωράφια»

**Ετυμ.** Από το θέμα του αρχαιοελληνικού: μιγάζ > μιγ-άδιον > μιγάδι.

**μιγόμι** (το) (ουσ.): δεμένο μισογεμάτο σακί που φορτώνεται από κάθε πλευρά του σαμαριού των γαϊδουριών, μουλαριών ή αλόγων.

«μη-γ-κάνεις μεγάλα τα μιγόμια, γιατί δε δα μπορώ ύστερα να τα σκώσω να τα φορτώσω στο μουλάρι»

«δέκα μιγόμια ελιές ήβγαλε τούτονέ το λιόφυτο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ήμισυ (μισό) + γέμω (= γεμίζω) > γόμος > γόμι.

**μιγομιάζω** (ρήμ.): γεμίζω σακιά μέχρι τη μέση και τα δένω σφικτά στο επάνω μέρος, ώστε να είναι κατάλληλα για φόρτωμα.

«μιγομιασε το σωρό το στάρι από 'να στ'αλώνι να το κουβαλήσομε στο στίτι»

**Ετυμ.** Από το: μιγόμι (βλ. λέξη).

**μικαίνω** (ρήμ.): μικραίνω, ελαττώνω.  
«εμεγάλωσε και του 'μικιάνανε όλα ντου  
τα ρούχα»

«εμικιάνανε οι μέρες και νυχτώνει ογλή-  
γορα»

**Ετυμ.** Από το: μικιός (βλ. λέξη).

**μικιός, -ή, -ιό** (επίθ.): μικρός.

«Γή μικιός-μικιός παντρέψου γή μικιός  
καλογερέψου.» (παροιμία)

«Από μικιό και κουζουλό μαθαίνεις την  
αλήθεια.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: μικρός, με την αποβολή  
του -ρ- και την ανάπτυξη του -ι- για ευ-  
φωνικούς λόγους.

**μιλέτι\*** (το) (ουσ.): γενιά, έθνος, σόι.

«από το ίδιο μιλέτι είναι κι αυτοί»

«ανάθεμα το μιλέτι ντως» (βρισιά)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: millet (= έθνος).

**μιλιά\***(η) (ουσ.): βλ. εμιλιά, όρος που  
χρησιμοποιείται συχνότερα από τους Λα-  
σιθιώτες σε σύγκριση με το: ομιλία.

**μιλιούνι** (το) (ουσ.): μεγάλο πλήθος.  
Στο Λασίθι απαντά, συνήθως, στον πλη-  
θυντικό αριθμό (μιλιούνια).

«μιλιούνια ήτανε οι αθρώποι που επεινά-  
σανε και εκακοποδώκανε τη-γ-κατοχή»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: milione (=εκα-  
τομμύριο). Η γραφή με ένα -λ- οφείλε-  
ται σε απλοποίηση.

**μιμί** (το) (ουσ.): μικρή πληγή, τσίμπημα  
στην παιδική γλώσσα.

«ήκαμες μιμί»

**μίνα\*** (η) (ουσ.): υπόγεια στοιά / οπή σε  
βράχους με σκοπό τη δημιουργία φουρ-  
νέλου (ανατίναξη με δυναμίτιδα).

«μίνες ενοίγανε σσι χαράκες, για να κά-

μουνε φουρνέλα, να βγάλουνε πέτρες για  
τσι χτιστάδες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mina (= όρυγμα).

**μινადόρος\*** (ο) (ουσ.): κατασκευαστής  
υπονόμων ή υπόγειων σηράγγων.

«το μινადόρο ήκανε ατά στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το: μίνα (βλ. λέξη).

(Οι όροι: μίνα και μινადόρος μας ανα-  
φέρθηκαν από Λασιθιώτες κατοίκους του  
Ηρακλείου, ενώ οι περισσότεροι ντόπιοι  
αγνοούσαν τη σημασία τους).

**μίσεμα** (το) (ουσ.): μισεμός.

«Το μίσεμά σου άφησε πίκρα μεσ'τη καρ-  
διά μου / και δε μ'αφήνει να χαρώ, να  
'ρθω στα σύγκαλά μου.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: μισεύω (βλ. τη λέξη: μι-  
σεύω).

**μισερωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ.  
ως επίθ.): βαριά τραυματισμένος που πι-  
θανόν θα καταλήξει σε αναπηρία.

«μισερωμένος επόμεινε από τότεσάσ απού  
εγκρεμίστηκε στο Χαυγά»

**Ετυμ.** Από το: μισερώνω (βλ. λέξη).

**μισερώνω\*** (ρήμ.): τραυματίζω κάποιο,  
τον αφήνω μισερό (ανάπηρο). Στη λασι-  
θιώτικη ντοπιολαλιά χρησιμοποιείται συ-  
χνότερα το: καταμισερώνω, -ομαι.

«ήπεσε απού τη καρά, όντε τηνε εραβδί-  
ζανε κι εμισερώθηκε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ήμισυ >  
μισός > μισερός > μισερώνω (μισερ- +  
ώνω).

**μισεύγω** (ρήμ.): φεύγω, αποχωρώ (μι-  
σεύω στην κοινή νεοελληνική).

«Μισεύγεις κι αποχαιρετάς τσι γείτονες  
τριγύρω / κι αφήνεις την αγάπη σου σα  
μαραμένο φύλλο.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το λατινικό ρήμα: mitto (misi,

missum, -ere) (= αφήνω, αποστέλλω, αποχωρώ).

**μισριγιωτάκια** (τα) (ουσ.): είδος κουκιών που εισήχθησαν πιθανόν από την Αίγυπτο, η οποία, στη γλώσσα των παλαιών Κρητικών, ονομάζεται Μισίρι.

«μισριγιωτάκια κουκιά ήβαλα στο κηπούλι»

**Ετυμ.** Βλ. επόμενη λέξη.

**Μισίρι** (το) (ουσ.): η Αίγυπτος.

«απού το Μισίρι ήρθανε»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: Misir (= Αίγυπτος).

**μισμιτζής** (ο), **μισμιτζίνα** (η) (ουσ.): ιδιότροπος/η, λεπτολόγος.

«πολλά μισμιτζής είσαι και δε μπορώ να βρω πράμα για την όρεξή σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mizmiz (= αδέξιος, βραδυκίνητος, λεπτολόγος).

**μισμιτζιλίκι** (το) (ουσ.): η ιδιότητα του δύστροπου του στριφνού ατόμου.

«έθσιο μισμιτζιλίκι δεν εξανάδα»

**Ετυμ.** Από το: μισμιτζής (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -ιλίκι.

**μισός, -ή, -ό** (επίθ.): βλ. εμισός.

**μιστός\*** (ο) και **μιστό** (το) (ουσ.): αμοιβή για εργασία / ευχαριστία προς το θείο / αγαθοεργία.

«ίντα μιστό σου δίδει;»

«άζιο το μιστό σου για τα κονίσματα απού 'καμες στην εκκλησιά»

«μιστό κάνεις απού συντηρείς τα ορφανά κοπέλια»

**Ετυμ.** Από το: μισθός > μιστός.

**μισώ\*** (ρήμ.): εκτός από τη συνήθη σημασία του, το ρήμα μισώ χρησιμοποιείται στην Ανατολική Κρήτη, για να δηλώ-

σει την εγκατάλειψη της φωλιάς πτηνών, όταν αντιληφθούν ότι αυτή έγινε γνωστή σε τρίτους.

«μην αγγίζεις στη-μ-περδικιά, γιατί δα τηνε μισήσει η πέρδικα και δε δα ζαναρθεί»

**Ετυμ.** Από το: μίσος.

**μιτοκάλαμα** (τα) (ουσ.): τα καλάμια που τοποθετούνται στις θηλειές των μίτων του υφαντού.

«σάσε καλά τα μιτοκάλαμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μίτος + καλάμι.

**μίτος\*** (ο) (ουσ.): νήματα μέσα από τα οποία περνά το στημόνι του αργαλειού (στο ιδίωμα του Λασιθίου δεν έχει τη σημασία του μέσου ή του τρόπου διεξόδου από μια δύσκολη ή περίπλοκη κατάσταση).

«δεν ανεβοκατεβαίνουνε καλά οι μίτοι και δεν ανοίγει τ'ανυφαντικό για να περνά εύκολα η σαΐτα».

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**μιτοτήρα** (η) (ουσ.): όρος της υφαντικής που υποδηλώνει το καλούπι στο οποίο πλέκουν τους μίτους για να γίνονται όμοιες όλες οι θηλειές.

«σάσε καλά τη μιτοτήρα»

**Ετυμ.** Από το: μίτος.

**μιτόχτενα** (τα) (ουσ.): το σύνολο των μίτων και του χτενιού που χρησιμοποιούνται στον αργαλειό για την ύφανση.

«καινούργια μιτόχτενα ήβαλα στ'αργαστήρι και φαίνει μνια χαρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μίτος + χτένι.

**μιτοχτενιάζω** (ρήμ.): περνώ τις κλωστές του στημονιού από τους μίτους και το χτένι του αργαλειού.

«ανε κατέχεις να μιτοχτενιάζεις στ'αργαστήρι, έλα να με βοηθήζεις»

**Ετυμ.** Από το: μιτόχτενα (βλ. λέξη).

**Μιχαλού** (η) (ουσ.): λέγεται στη φράση: «*χρωστεί(ς) τη Μιχαλούς*», που σημαίνει: πας/άει γυρεύοντας για να φας/άει ξύλο. Η ίδια φράση λεγόταν και για κάποιον που θεωρούνταν χαζός, παλαβός.

**Μιχελής, Μιχελιό, Μιχαλιό, Μιχαλάκης, Μιχαλάκι:** παραλλαγές του ονόματος Μιχάλης (Μιχελιό ή Μιχαλιό αποκαλείται ο μικρός στην ηλικία Μιχάλης. Μιχαλάκης αποκαλούνταν και ο Αρχάγγελος Μιχαήλ σε συζητήσεις σχετικές με το θάνατο).

«*οπουγιά έρχεται ο Μιχαλάκης και δα με πάρει από τούτονέ το-γ-κόσμο*»»

**Ετυμ.** Από την εβραϊκή λέξη: Μιχαήλ (= κατ' εικόνα θεού).

**Μιχελίνα και Μιχαηλίνα** (το θηλυκό του Μιχάλη). Δεν απαντάται ως όνομα στο Οροπέδιο, αν και μας αναφέρθηκε από κάποιον Λασιθιώτη ως παρωνύμιο / η γυναίκα του Μιχάλη.

**Ετυμ.** Από το: Μιχάλης.

**μνημονεύω** (ρήμ.): μνημονεύω.

«*ήκαμα μνια προσφορά (πρόσφορο) και δα τη-μ-πάω στην εκκλησιά να μνημονέψει ο παπάς τσ' αποθαμένους μας*»

**Ετυμ.** Από το: μνήμη (εκ του αρχαιοελληνικού: μμνήσκω).

**μνια-γ-κοπανιά** (επίρρ. έκφρ.): βλ. κοπανιά (μια).

**μνιαμνιά** (τα) (ουσ.): φαγητό μικρού παιδιού (παιδική γλώσσα).

«*μνιαμνιά δα κάμει το μωρό μου*»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη από τον ήχο του αλλεπάλληλου μασήματος.

**μνια-μνια** (αριθμ.): μια-μια.

«*μνια-μνια εδιάλεξα τσι πατάτες και εγέμισα το τσουβάλι*»

**μνιαμνιάκας** (ο) (ουσ.): σαχλός, σαλιάρης, αυτός που μασάει τα λόγια του, αυτός που παιδιακίζει.

«*μίλιε καθαρά μωρέ μνιαμνιάκα*»

**Ετυμ.** Από το μνια-μνιά της βρεφικής γλώσσας.

**μνιαμνιακίζω** (ρήμ.): δεν εκφράζω ξεκάθαρες θέσεις, λειτουργώ με ραθυμία, παιδιαρίζω, αναμασώ τα ίδια λόγια συνεχώς.

«*ίντα μνιαμνιακίζεις και δε-γ-καταλαβαίνω ίντα λες;*»

«*κάμε ό,τι 'χεις να κάμεις με τα νέκαρά σου και μη μνιαμνιακίζεις ατά*»

**Ετυμ.** Από το: μνιαμνιάκας (βλ. λέξη).

**μνια<sup>1</sup> στάξη** (επίρρ. έκφρ.): πολύ μικρή ποσότητα υγρών / μεταφορικά: πολύ λίγο.

«*βάλε μου μνια στάξη ρακή*»

**Ετυμ.** Στάξη: προέρχεται από το ρήμα: στάζω (αόριστος: έσταξα).

**μνια τσ' αρχής** (χρονικ. επιρρ. έκφρ.): από την αρχή.

«*από μνια τσ' αρχής ήτανε ετσά παράωρος*»

**μνια τση μνιάς** (χρονικ. επιρρ. έκφρ.): μιας και, πρώτη φορά.

«*ίντα λογάται, μπρέ, μνια τση μνιάς εμπήκες στο σπίτι μας και δε δα κάτσεις να φάμε μαζί;*»

**μνια χαρά σιχασά** (στερ. επιρρ. έκφρ.): μια σιχαμάρα.

1. Υπενθυμίζουμε στο χρήστη το λεξικό ότι η λέξη: μνια και τα σύνθετα με αυτή γράφονται με βάση την προφορά τους.

«μνια χαρά σιχασά είναι αυτανά τα φυ-  
στάνια από 'βαλες»

**μνιανού/μνιανής** (αορ. αντων.): ενός,  
μιας.

«μνιανού η κόρη...»

«μνιανής ο γιος...»

**Ετυμ.** Από τα: μνια + ένας (γεν. ενού-ς)  
(αρσενικό) / μνια, με αναλογική ανάπτυ-  
ξη της κατάληξης -νης (θηλυκό).

**μνιαολιά** (ποσ. επίρρ.): πολύ λίγο, ελά-  
χιστα.

«άμα ζεστάνει μνιαολιά ο καιρός, δα φέ-  
ρουνε οι βοσκοί τα κουράδια ντως στ'α-  
όρη»

«είπαμε δα να ξεκουραστούμε μνιαολιά,  
μα να μην αφήσομε και τη δουλειά ολό-  
τενα»

«είπαμε δα μνιαολιά, μα συ το παρακά-  
νεις»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προήλθε από τη φράση:  
«μνια γουλιά», με την αποβολή του -γ-  
και την τροπή του -ου- σε -ο- (μνια-ου-  
λιά > μνιαολιά). Η πιθανότητα αυτή ενι-  
σχύεται από το γεγονός ότι το μνιαολιά  
χρησιμοποιόταν αρχικά μόνο για υγρά  
είδη (π.χ. κρασί) και αργότερα απέκτησε  
γενική σημασία.

**μνιαρό**<sup>2</sup> (το) (συνήθως στον πληθυντι-  
κό) **μνιαρά** (τα) (ουσ.): μιανρά λέγονται  
όλα τα μικρά οικόσιτα ζώα και πτηνά.  
Ενίοτε, η λέξη μιανρά χρησιμοποιείται  
και για τα μικρά άγρια ζώα (π.χ. σαύρες,  
ποντίκια κτλ.). Σημαίνει, επίσης, καχεκτι-  
κό ζώο / μίasma και μεταφορικά: αγαθός  
άνθρωπος.

«ίντα τα κάνεις τόσανά μιανρά στο σπίτι  
μέσα»

2. Η γραφή της λέξης βασίζεται στην προφο-  
ρά της (βλ. την ενότητα 1.3).

«φύλαξε το φαΐ από επόμεινε να μη-  
πάει κιανένα μιανρό να το μαγαρίσει»  
«ό,τι θέλει τονε κάνει, ένα μιανρό του  
Θεού είναι»

**Ετυμ.** Από το επίθετο: μιανρός (= ακά-  
θαρτος, μολυσμένος, βέβηλος).

**μνιαχιά και μνια χια** (επίρρ. έκφρ.):  
ελάχιστα, πολύ λίγο.

«μνιαχιά βοήθηξέ με να φορτώσω τούτο-  
νέ το σακί, γιατί 'ναι βαρύ και δε μπορώ  
αμοναχός μου να το σκώσω»

«στάσου να πιω μνιαχιά νερό, γιατί δα  
λιγωθώ τση δίψας»

**Ετυμ.** Προήλθε από το συμφυρμό των  
λέξεων: μνια + νυχιά (όσο κόβουμε με  
το νύχι μας), με την αποκοπή του -νυ-.

**μνιαουρίζω** (ρήμ.): νιαουρίζω, φωνα-  
σκώ με τρόπο που μοιάζει με τον ήχο τον  
οποίο βγάζει η γάτα, κλαψουρίζω σαν  
γάτα.

«όλη ν-τη ν-ώρα μνιαουρίζει»

**Ετυμ.** Από το: νιαουρίζω (εκ του νιάου  
- φωνή της γάτας). Ηχοποίητη λέξη, με  
την ανάπτυξη του -μ- πριν από το -ν-.

**μνιαούρισμα** (το) (ουσ.): νιαούρισμα.

«ένα μνιαούρισμα είσαι»

«εβαρέθηκα ν'ακούω το μνιαούρισμά σου  
συνέχεια»

**Ετυμ.** Από το: μνιαουρίζω (βλ. λέξη).

**μνόγω** (ρήμ.): βλ. αμνόγω.

**μνοιαστός, -ή, -ό** (επίθ.): όμοιος.

«με τσι μνοιαστός ντου κάνει παρέα»

«ήκαμές τονε μνοιαστό σου»

**Ετυμ.** Από το: ομοιάζω με την απόβολή  
του αρχικού -ο-, την ευφωνική ανάπτυ-  
ξη του -ν- και το ρηματικό επίθημα: -τος  
(μ-ν-οιασ- + τός).



**μόβουλος, -η, -ο** (επίθ.): ομόφωνος, αυτός που έχει την ίδια άποψη με κάποιον άλλο.

«μόβουλοι ήτανε όλοι στη-γ-Κοινότητα, όντε-ν-επήρανε την απόφαση να φέρουνε το νερό στο χωργιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ομού + βουλή (εκ του βούλομαι) > ομόβουλος > μόβουλος, με αποβολή του -ο-.

**μοδαρά** (η) (ουσ.): μεγάλο τουπί στο οποίο χωράει πολλή ποσότητα μυζήθρας.  
«γέμισε τη μοδαρά μυζήθρα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το λατινικό: *modus*, -i (βλ. τη λέξη *μόδος*), υπό την έννοια ότι έμπαινε εκεί η μυζήθρα για να πάρει μορφή.

**μόδι** (ρήμ.): μονάδα μέτρησης βάρους ίση με 500 οκάδες.

«[...] *Να σε ρωτήζω Βασιλιό σα-μ-πόσα μόδια σπέρνεις [...]*» (στίχος από λασιθιώτικα πρωτοχρονιάτικα κάλαντα)

**Ετυμ.** μόδιον < ελληνιστική κοινή μόδιος < λατινική *modius* < ινδοευρωπαϊκή (ρίζα) *med-* (μέτρο).

**μοδιζω** (ρήμ.): κατασκευάζω / παριστώ με απατηλό τρόπο.

«το-γ-καλόν άνθρωπο μοδιζεις, μα 'ναι αυτός ένα κορμί, ο Θεός κατέχει»

**Ετυμ.** Από το: *μόδος* (βλ. λέξη).

**μόδος** (ο) (ουσ.): τρόπος.

«του μόδου ντου 'ναι κι αυτός»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *modus*, -i (= μέτρο, τρόπος).

**μοιράρης** (ο), **μοιράρισσα** (η) (ουσ.): αυτός/ή που προβλέπει το μέλλον.

«ό,τι μου 'πε η μοιράρισσα εβγήκε αληθινό»

**Ετυμ.** Από το: *μοίρα* (= τύχη) + παραγ. τέρμα: -άρης/-άρισσα.

**μοιρασά** (η) (ουσ.): μοιρασιά.

«ετσακωστήκανε στη μοιρασά τω-γ-κλεψιμαίικω»

**Ετυμ.** Από το: *μοιράζω* (εκ του *μοίρα* = μερίδιο) / θέμα: *μοιρασ-* + κλητικό μόρφημα -α = *μοιρασά*.

**μοιράσι** (το) (ουσ.): το κληρονομικό μερίδιο (ενίοτε έχει την έννοια της μοιρασιάς).

«το-γ-κήπο στον Αγιάννη τον επήρα μοιράσι από το-μ-πατέρα μου»

**Ετυμ.** Από το: *μοιράζω*.

**μοιρολοϊστρα** (η) (ουσ.): μοιρολογίστρα και μοιρολογήτρα.

«δεν εβάστανε η ψυχή μου ν'ακούω τσι μοιρολοϊστρες να κλαίνε στη θανή ντου»

**Ετυμ.** Από το: *μοιρολογώ* (σύνθετο εκ των: *μοίρα* + λέγω > -λογώ).

**μοιροχάρτι** (το) (ουσ.): χαρτί στο οποίο, σύμφωνα με το λαϊκό θρύλο, είναι γραμμένο από τις μοίρες το πεπρωμένο του κάθε ανθρώπου.

«ετσά 'ναι γραμμένο στο μοιροχάρτι του καθανούς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *μοίρα* + *χαρτί*.

**μολαρητός, -ή, -ό** (επίθ.): βλ. *αμολαρητός*.

**μόλεμα\*** (το) (ουσ.): μόλυνση.

«μόλεμα δα πάθεις, α δε βάλεις πράμα να σκεπάσεις τη λαβή απόυ 'καμες στη χέρα σου»

**Ετυμ.** Από το: *μολεύ(γ)ω* (βλ. λέξη).

**μολέρνω** (ρήμ.): βλ. *αμολέρνω*.

**μολεύω, -ομαι** (ρήμ.): μολεύω, μολύνω στην κοινή νεοελληνική.

«κατσίβερη ήβγαλε κι εμόλεψε κι άλλα κοπέλια στο σκολειό»

**Ετυμ.** Από το: μολεύω (εκ του αρχαιοελληνικού: μολύνω).

**μοληνοχτίς** (χρον. επίρρ.): σε μια νύκτα, στη διάρκεια της νύχτας.

«μοληνοχτίς εθέρισε όλο το χωράφι με το φεγγάρι»

**Ετυμ.** Από το: οληνοχτίς με την ανάπτυξη του αρχικού -μ-.

**μολογώ\*** (ρήμ.): ομολογώ στην κοινή νεοελληνική, παραδέχομαι / ζυγίζω με ακρίβεια / ταιριάζω με κάτι.

«στην κοιλιά να τονε πατείς δε μολογά αυτός πράμα»

«εμολόγησε πως τη-γ-κλεψά την ήκαμε αυτός με το-ν-τάδε μαζί»

«δε μολογά καλά ο καμπανός»

«τούτηνιέ η σωλήνα δε μολογά με την άλλη να τσι κολλήσομε»

**Ετυμ.** Από το: ομολογώ με αποκοπή του -ο.

**μόλος\*** (ο) (ουσ.): εκτός από την έννοια του μεγάλου επιμηκοειδούς σωρού από πέτρες και τσιμεντολίθους που δημιουργείται στη θάλασσα κατά την κατασκευή λιμανιών, η λέξη μόλος στο ιδίωμα των Λασιθιωτών σημαίνει και σωρός από πέτρες που συγκεντρώνονται στο μέσο ή σε κάποια άκρη των χωραφιών, προκειμένου αυτά να είναι πιο εύκολα καλλιεργήσιμα. Συχνά, επίσης, η λέξη μόλος συνοδεύει ονόματα τοποθεσιών.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: molo (= προβλήτα).

**μολυβώνω** (ρήμ.): σημαδεύω με μολύβι (διαφορετικό από το μαλυβδώνω της κοινής νεοελληνικής).

«μολύβωσε το ταβλί εκείά που θες να το κόψεις»

**Ετυμ.** Από το: μολύβι.

**μολώνω** (ρήμ.): φράζω κάποιο τμήμα θάλασσας ή ποταμού ή μεγάλου αυλακιού, δημιουργώντας μόλο / κάνω σωρό τις πέτρες που υπάρχουν σε κάποιο χωράφι / στερεώνω το έδαφος.

«ίσαμε εκατό μέτρα εμολώσανε τη θάλασσα για να μεγαλώσουνε το λιμάνι»

«τσιμέντο ερίζανε γύρου-γύρου στο πηγάδι, για να το μολώσουνε να μη βουλήσει»

**Ετυμ.** Από το: μόλος (βλ. λέξη).

**μόμπιλο** (το) (ουσ.): έπιπλο, εργαλείο, κινητό αντικείμενο / παιχνίδι / μεταφορικά: κατεργάρας άνθρωπος.

«ίντα λοής πράμα είναι πάλι τούτονέ το μόμπιλο;»

«κατέχεις ίντα μόμπιλο ναι το συνεταιράκι σου;»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mobile (= κινητό αντικείμενο).

**μονάντερος, -η, -ο** (επίθ.): πολύ αδύνατος / δύστροπος, στριμμένος.

«ίντα τση ρέχτηκες κείνησάς τση μονάντερης;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μονός + έντερο (άντερο στην κρητική διάλεκτο).

**μοναργατινίς** (επίρρ. χρον.): σε μια βραδιά.

«μοναργατινίς ύφανε ολόκληρο μπαγκάλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + αργατινή (βλ. λέξη).

**μονάφεντος, -η, -ο** (επίθ.): μοναδικός κυρίαρχος, απόλυτος μονάρχης.

«μονάφεντος είναι επαδά και κάνει ό,τι θέλει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + αφέντης.

**μονημερίς** (χρον. επίρρ.): μέσα σε μια μέρα.

«μονημερίς εφυτέψαμε όλο το-γ-κήπο πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + ημέρα.

**μονημερίτικος, -η, -ο** (επίθ.): ημερήσιος, αυτός που έχει διάρκεια μιας ημέρας ή γίνεται μέσα σε μια ημέρα, μονομερίτικος ή μονομεριάτικος στην κοινή νεοελληνική.

«μονημερίτικη δουλειά είναι το σκάψιμο του μικιού αμπελιού μας στον Βασιλικού» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + ημέρα.

**μονιταρίζω** (ρήμ.): βλ. αμονιταρίζω.

**μονιτάρισμα** (το) (ουσ.): συνένωση, συνάντηση, συγκέντρωση σε ένα μέρος, σμίξιμο, συμφιλίωση.

«να μου λείπει το μονιτάρισμα με το χαραμπάτη τον αδερφό σου, βάρος μου 'ναι, παρά καλό»

**Ετυμ.** Από το: μονιταρίζω (βλ. λέξη).

**μονιταριστός, -ή, -ό** (επίθ.): ενωμένος, όλος μαζί.

«όλοι οι χωρριανοί επήανε μονιταριστοί στη λιτανεία»

«μονιταριστή πλέκεται τούτηνιά η αντέλα»

**Ετυμ.** Από το: μονιταρίζω (βλ. λέξη).

**μονόγαλη** (η) (ουσ.): το θηλαστικό ζώο που θηλάζει ένα μόνο μικρό του.

«μονόγαλη είναι η προβάτα απού 'χω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + γάλα.

**μονογνωμίζω** (ρήμ.): διατυπώνω την ίδια άποψη με κάποιον ή κάποιους άλλους, ομογνωμονώ στην κοινή νεοελληνική.

«όλοι στο Κοινοτικό Συμβούλιο εμονογνωμίσανε να πακτώσουνε την αγριάδα της Κοινότητας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + γνώμη.

**μονοδέντρι** (το) (ουσ.): μοναχικό δέντρο (αναφέρονται και τοποθεσίες με το όνομα αυτό, λόγω της ύπαρξης σ'αυτές ενός μοναχικού μεγάλου δένδρου). Ενίοτε, χρησιμοποιείται και σε παρομοιώσεις ανθρώπων που ζουν μόνοι τους. π.χ. «σαν-το μονοδέντρι επόμεινε»

«σαν-το μονοδέντρι ζει»

«στο μονοδέντρι δα σ'ανημένω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + δένδρο.

**μονόκαιρος, -η, -ο** (επίθ.): προσανατολισμένος προς ορισμένη κατεύθυνση του ορίζοντα. Οι παλιοί ανεμόμυλοι του Οροπεδίου Λασιθίου ήταν μονόκαιροι, στραμμένοι δηλαδή προς μια κατεύθυνση χωρίς να υπάρχει δυνατότητα αλλαγής του προσανατολισμού τους. Αργότερα επινοήθηκε μηχανισμός περιστροφής της φτερωτής, άρα και αλλαγής της κατεύθυνσής της, οπότε προστέθηκε το τιμόνι στο μύλο που έστρεφε τη φτερωτή προς την κατεύθυνση του πνεόντος ανέμου. Έτσι έπαυσαν οι μύλοι να είναι μονόκαιροι.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + καιρός.

**μονοκοιλιά** (επίρρ.): με μια κοιλιά.

«μονοκοιλιά τα 'καμε και τα δυο της κοπέλια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + κοιλιά (εκ του: κοιλιά).

**μονοκοιλιδίστικα** (τα) (ουσ.): τα δίδυμα, αυτά που γεννήθηκαν μαζί.

«μονοκοιλιδίστικα είναι τα δυο αδερφάκια, για κειόνονά δε-ν-τα ξεχωρίζεις το 'να απού τ'άλλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + κοιλιδί-  
στικός (εκ του: κοιλιδιά).

**μονοκοπανιά\*** (η) (ουσ.): ομοβροντία,  
συγχρονισμός δυνατών χτυπημάτων που  
δίνουν την εντύπωση ενός κρότου.

«με μονοκοπανιές επλύνανε τα ρούχα στο  
-μ-ποταμό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + κοπανιά  
(= κτύπος από κόπανο).

**μονοκοπανιά(ς)\*** (επίρρ.): με μια φο-  
ρά, συγχρόνως. Εκτός από τις σημασίες  
αυτές, οι οποίες απαντώνται και στην  
κοινή νεοελληνική, το μονοκοπανιάς έχει  
και την έννοια της εκτέλεσης μια εργα-  
σίας ή μιας ενέργειας χωρίς διακοπή.  
«μονοκοπανιάς μας ετύχανε όλες οι τρα-  
βάγιες»

**Ετυμ.** Από το: μονοκοπανιά (βλ. λέξη).

**μονομεργιάζω και μονομερίζω**

(ρήμ.): συγκεντρώνω την περιουσία μου  
ή τα αγαθά μου σε ένα μέρος.

«επούλησα τσ'ελιές στο Μεραμπέλλο κι  
εγόρασα άλλες στη-μ-Πεδιάδα απού 'χω  
και τσ'αποδέλοιπες να τσι μονομεργιάσω  
να μη γλακώ σε δυο τόπους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + μέρος.

**μονό(μ)παντα\*** (επίρρ.): μονόμπαντα,  
με το ένα μέρος.

«μονόμπαντα επήε το βάρος και γέρνει το  
σομάρι από τη δεξιά μπάντα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + (μ)πά-  
ντα (= πλευρά).

**μονο(μ)παντίζω και μονο(μ)παντώ**

(ρήμ.): συγκεντρώνω σε ένα μέρος τα αγα-  
θά ή τα υπάρχοντά μου (έχει την ίδια ση-  
μασία με το μονομεργιάζω βλ. παραπάνω).

«μονοπάντισε το κρασί σ'ένα βαρέλι»

**Ετυμ.** Από το: μονό(μ)παντα (βλ. λέξη).

**μονορώγα** (η) (ουσ.): θηλυκό ζώο με  
μια θηλή.

«μονορώγα 'ναι τούτηνιέ η-γ-αίγα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + ρώγα.

**μονόσπιτο** (το) (ουσ.): ενιαίο σπίτι χω-  
ρίς διαχωρισμούς χώρων.

«μονόσπιτο έχομε στο μετόχι και είμαστε  
και μεις και τα βούγια στην ίδια κάμερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + σπίτι.

**μονόσυρμα** (το) (ουσ.): με μια προσπά-  
θεια / χωρίς διακοπή.

«μονόσυρμα εξελακκίσαμε όλες τσι κουρ-  
μούλες τ'αμπελιού»

«μονόσυρμα ήπιαε όλο το νερό από το πα-  
γούρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + σύρμα  
(εκ του: σύρω > σύρνω).

**μονοφαγός\*** (ο) (ουσ.): αυτός που τρώ-  
ει μόνος του χωρίς να δίνει σε άλλους /  
μεταφορικά: αυτός που νέμεται ολομό-  
ναχος κάποια περιοχή.

«μονοφαγός είναι και τα θέλει όλα δικά  
ντου, για τσ'άλλους δε δίδει δεκαράκι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + φαγός  
(εκ του τρώγω, αόριστος έφαγα).

**μονοφτίλι** (επίρρ.): την ίδια στιγμή, ταυ-  
τόχρονα.

«μονοφτίλι του 'παιζε δυο μπαλωθιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + φτίλι (φι-  
τίλι).

**μονοφτυλιάζω** (ρήμ.): χτυπώ δυό φο-  
ρές ταυτόχρονα με όπλο.

«μος είδανε το λαγό να γλακά στο χωρά-  
φι, τονε μονοφτυλιάσανε»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**μονοχερίζω** (ρήμ.): πιάνω ένα σκεύος  
που έχει δυο λαβές με το ένα χέρι.

«μονοχερίζεις το κοφίνι και δα του βγά-  
λεις τ'αφτί ετσά απού το σύρνεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μονός + χειρ, -ός.

**μονοχρονίς\*** (χρον. επίρρ.): μέσα σε  
μια χρονιά.

«μονοχρονίς επάντρεψε και τα δυό ντου  
κοπέλια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + χρόνος.

**μονοχτύπι** (το) (ουσ.): μ' ένα κτύπο, δια-  
μιας.

«μονοχτύπι του 'κοπάνισε όλα τσης τα πα-  
ράβονα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + χτύπος.

**μονοψυχίτης** (ο), **μονοψυχίτισσα** (η)  
(ουσ.): αυτός/ή που ζει μόνος/η του/της.

«ίντα έξοδα έχει κοντό ένας μονοψυχίτης  
άνθρωπος;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόνος + ψυχή.

**μορτεύω** (ρήμ.): αλητεύω.

«κακές παρέες ήκανε κι εμόρτεψε»

**Ετυμ.** Από το: μόρτης (βλ. λέξη).

**μόρτης\*** (ο), **μόρτισσα** (η) (ουσ.): αλή-  
της, -ισσα, αλάνι, μάγκας.

«με τσι μόρτες κάνεις παρέα και δε δα σου  
βγει σε καλό»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: beccamorti (=   
τυμβωρύχος, αλήτης), με αποκοπή του   
becca-

**μορφίζω** (ρήμ.): γίνομαι όμορφος.

«εμεγάλωσε η θυγατέρα ντου και εμόρφι-  
σε για τα καλά»

«εμόρφισε μνιαολιά το σπίτι εδά που τ'α-  
σβέστωσα»

**Ετυμ.** Από το: μορφή / θέμα: μορφ- +   
παραγ. τέρμα: -ίζω.

**μορφοκοπέλα** (η) (ουσ.): ωραία κοπέλα.

«μορφοκοπέλα είναι η ανισά μου κι έχει  
και προύκα, μόνο να σου τη-γ-κάνω προ-  
ξενιά, ανε θες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ό)μορφος + κο-  
πέλα.

**μος** (χρον. επίρρ.): μόλις.

«μος το 'κουσε, εγλάκανε»

«μος ήφταξε από το μετόχι, τονε 'φορτώ-  
θηκε, γιατί δεν ήφερε ζύλα»

**Ετυμ.** Από το: μόλις, με αποβολή του   
-λι-.

**μοσκεύω** (ρήμ.): διαποτίζω, απαλαίνω  
κάτι / μουσκεύω στην κοινή νεοελληνική  
/ μεταφορικά: δέρνω κάποιο.

«βάλε το παξιμάδι στο νερό να μοσκέψει»  
«ανε σε πιάζω άλλη φορά να μου κλέ-  
φτεις πράματα, δα σε μοσκέσω»

**Ετυμ.** Μεσαιωνική λέξη. Άγνωστη η  
προέλευση της σημασίας του μουσκεύω  
ως δέρνω.

**μοσκιό\*** (το) (ουσ.): αυτός που κάνει  
τον τρελό, τον ανήξερο. Χρησιμοποιείται  
στη στερεότυπη έκφραση «κάνει το μο-  
σκιό», η οποία έχει σχέση με ένα έγκλημα  
που διαπράχθηκε, το 1931, κατά του Μ.  
Αθανασόπουλου από τη σύζυγο και την  
κόρη του με τη βοήθεια του ανιψιού της  
πρώτης, ονόματι Μοσκιού. Στο δικαστή-  
ριο που έγινε ο Μοσκιός έμεινε σιωπηλός  
σε όλη τη διάρκειά της δίκης, κάνοντας  
τον τρελό, τον ανήξερο. Το περιστατικό  
συγκλόνησε, τότε, όλη την Ελλάδα και η  
παραπάνω στερεότυπη φράση απαντάται  
όχι μόνο στην Κρήτη αλλά και στην υπό-  
λοιπη Ελλάδα) (βλ. Καμπουράκης, 2013)  
«αρμηνεύω του εγώ μ'αυτός κάνει το  
μοσκιό και δε γροικά κιανένα»

**μοσκοκούζουλος, -η, -ο** (επίθ.): τρε-  
λόχαζος, μισότρελος / ελαφρόμυαλος.

«αυτός που σου το 'πενε είναι μοσκοκούζουλος»

«Ετούτσές μου φαίνεται πολλά όμορφο κοπέλι, / μα 'ναι μοσκοκούζουλος, κι αμνιά δε-ν-τονε θέλει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόσκος + κουζουλός. Η λέξη μόσχος, εκτός από μοσχάρι, σημαίνει και αρωματική ουσία που παράγεται από τους αδένες ελαφοειδών ζώων. Εκτός από άρωμα, το μοσχο- ως α' συνθετικό δηλώνει ότι κάτι γίνεται σωστά ή στοιχίζει ακριβιά, σημασίες τις οποίες έχει και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα.

**μοσκομυρίζω** (ρήμ.): ευωδιάζω, μυρίζω ευχάριστα / μεταφορικά: είμαι καθαρός.

«είναι σάικα πρώτη νοικοκερά, το σπίτι της μοσκομυρίζει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόσκος + μυρίζω.

**μοσκομυρισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που μυρίζει ευχάριστα, μυρίζει μόσχο.

«μοσκομυρισμένα ρούχα φορεί»  
«καλώς το τό παιδάκι μου το μοσκομυρισμένο, καλώς το αντράκι μου το μοσκαναθρεμμένο» (κανάκεμα)

**Ετυμ.** Από το: μοσκομυρίζω (βλ. λέξη).

**μοσκομυρωδάτος, -η, -ο** (επίθ.): ό,τι και το προηγούμενο.

«μοσκομυρωδάτο 'ναι το σπίτι σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μόσκος + μυρωδάτος.

**μοσόρα** (η) (ουσ.): μεγάλη πήλινη λεκάνη.

«φαίρесе το τσικάλι το φαΐ στη μοσόρα και να βάνει ο καθαείς όσο θέλει στο πάτο ντου»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: missorium (= πιάτο).

**μοσοροπούλα** (η) (ουσ.): μικρή πήλινη λεκάνη.

«λίγες είναι οι βρούβες και βάλε τσις όλες στη μοσοροπούλα»

**Ετυμ.** Από το: μοσόρα (υποκοριστικό).

**μοσοροπούλι** (το) (ουσ.): ό,τι και η μοσοροπούλα.

**μοστράρω\*** (ρήμ.): εκθέτω, επιδεικνύω.  
«καινούργια ρούχα μοστράρει»

**Ετυμ.** Από την ιταλικής προέλευσης λέξη: μόστρα (= βιτρίνα / επίδειξη).

**μοτσέρνω** (ρήμ.): αποπαίρνω, επιπλήττω έντονα.

«ήρθε επαέ και τον εμότσαρα και ελάδωσε σα χεσμένος»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: macchiare (= λερώνω, αμαυρώνω, αποπαίρνω).

**μουγκαλιά** (η) (ουσ.): η φωνή του βοδιού.

«από παέ ακούονται οι μουγκαλιές τσ'αηλάς»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη από το: μουουου... των βοοειδών.

**μουγκαλιούμαι** (ρήμ.): φωνάζω δυνατά, όπως τα βόδια / κλαίω σπαρακτικά»  
«ολημέρα μουγκαλιέται το βούι στ'αλώνια»

«μέρες εμουγκαλιούντανε, όντε-ν-ήμαθε πως εσκοτώθηκε ο γιος της»

**Ετυμ.** Από το: μουγκαλιά (βλ. λέξη).

**μουγκρά** (η) (ουσ.): δυνατή άναρθρη κραυγή / φωνή χοίρων ή άλλων ζώων.

«Απού 'χασε το χοίρο ντου όλο μουγκρές εγροίκα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποιητή λέξη από το: μουουου της φωνής των ζώων.

**μούγκρος** (το) (ουσ.): δυνατός απόηχος από πολλές άναρθρες κραυγές ή μουγκρητά ζώων / δυνατός ομαδικός θρήνος. «ένα μούγκρος ήτανε το χωργιό από τσι φωνές τω χοιρώ που τσι σφάζανε πρι τα Χριστόγεννα»

**Ετυμ.** Βλ. μουγκρά.

**μουγκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αμίλητος, θυμωμένος, συνοφρωμένος.

«μουγκωμένος ήφταξε, μα δε-γ-κατέω γιά-ντα»

**Ετυμ.** Από το: μουγκώνω (βλ. λέξη).

**μουγκώνω** (ρήμ.): δε μιλώ λόγω θυμού, θυμώνω, συνοφρώνομαι. Στην κοινή νεοελληνική υπάρχει ως μουγκαίνω = μένω άλαλος.

«εμούγκωσε με την απάντησή απού του 'δώκαμε και μούτε μασε 'ποχαιρέτηξε»

**Ετυμ.** Από το: μουγκός (= βωβός, άλαλος) / θέμα: μουγκ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**μούδε και μήδε** (συμπλ. σύνδ.): ούτε. «μούδε τα καινούργια μήδε τα παλιά κουκιά επολήσαμε»

**Ετυμ.** Από τα: μη ούτε.

**μουδιάζω\*** και **μουδιώ** (ρήμ.): μυρμηγκιάζω / πιάνομαι σε κάποιο σημείο του σώματος (π.χ. εμούδιασε το πόδι μου) / χάνω τη διάθεσή μου. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο το μουδιάζω.

«εμουδιάσανε τα πόδια μου ετσά απού κάθομαι ζαρωμένος και θέλω να τα τσι-τώσω μνιαολιά»

«μουδιού-ν-τα χέργια μου, μα δε-γ-κατέω γιάντα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: αιμωδιώ

(= μουδιάζω), με την αποβολή του αι- και την τροπή του -ω- σε -ου.

**μούδιασμα\*** (το) (ουσ.): μυρμήγκιασμα / πιάσιμο, κινητική δυσκινησία. «μούδιασμα με πιάνει στα πόδια συχνά-κοντά»

**Ετυμ.** Από το: μουδιάζω (βλ. λέξη).

**μουδιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πιασμένος / μεταφορικά: συνεσταλμένος, επιφυλακτικός.

«μουδιασμένα είναι τα χέργια μου»

«μουδιασμένος μου φάνηκε και δε-ν-το 'πε το ναι με την όρεξή ντου»

**Ετυμ.** Από το: μουδιάζω.

**μουζάκι** (το) (ουσ.): το τμήμα του στιβανιού (βλ. λέξη) που περιβάλλει το κάτω μέρος του ποδιού.

«ράψε καλά το μουζάκι με το καλάμι του στιβανιού»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: muso (= ρύγχος, μουσούδι).

**μουζαλιά και μουτζαλιά** (η) (ουσ.): μαύρη κηλίδα που προέρχεται από μελάνι κυρίως, μουντζαλιά στα νέα ελληνικά.

«γεμάτο μουτζαλιές είναι το τετράδιό σου»

**Ετυμ.** Από το: μούζα = μαυρίλα (βλ. και μούτζα).

**μουζικά** (η) και **μούζικο** (το) (ουσ.): σάλπιγγα / κόρνα αυτοκινήτου ή άλλου οχήματος (μούζικο ονομαζόταν, ειδικότερα, η σάλπιγγα του παλαιού αγροφύλακα και του ταχυδρόμου).

«ήπαιξε ο δραγάτης το μούζικο και 'γκούσανε όλοι να δέσουνε τα οζά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: musica (= μουσική).

**μουζουδιά** (η) (ουσ.): μαύρη κηλίδα που προέρχεται από κάρβουνο ή καπνό ή από επαφή με καπνισμένα αντικείμενα π.χ. τσουκάλια, τηγάνια κτλ., μουτζούρα / μεταφορικά: κηλίδα ηθικής τάξεως. «γεμάτα μουζουδιές είναι τα χέργια μου από τα τσικάλια που ενεκάτωνα» «ήγγιξε το ρούχο μου στο-μ-παραστάτη τση παρασθιάς και επόμεινε η μουζουδιά» «η ζωή μου δε θέλω να 'χει κιαμνιά μουζουδιά»

**Ετυμ.** Από το: μούζα = μαυρίλα (βλ. και μούτζα).

**μουζουράκι** (το) (ουσ.): μικρό δοχείο λαδιού που υπήρχε μέσα στο κατρικό (βλ. λέξη), το οποίο χωρούσε περίπου 50 δράμια λάδι.

«γέμισε το μουζουράκι λάδι»

**Ετυμ.** Από το: μουζούρι (υποκοριστικό).

**μουζούρης** (ο) (ουσ.): ξεροκέφαλος / σκληρός.

«ετσά το 'κοψε το ξερό ντου του μουζούρη»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: μουζούρι (βλ. λέξη) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**μουζούρι** (το) (ουσ.): μονάδα μέτρησης δημητριακών και άλλων ξηρών καρπών, ξύλινο κυλινδρικό, συνήθως, δοχείο που χωρούσε 12 έως 15 οκάδες (1 οκά = 1280 γραμμάρια), ανάλογα με το είδος των καρπών που μετριούνταν (δημητριακά, όσπρια κτλ.) Το μουζούρι ήταν, επίσης, μονάδα μέτρησης επιφάνειας κατ' εκτίμηση. Χωράφι που έχει έκταση ενός μουζουριού είναι αυτό για το οποίο απατείται ποσότητα σταριού 15 οκάδων.

«δυό μουζουριώ χωράφι έχω να κάμω στου Κοφινά» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *musurin* (= μουζούρι). Η λέξη προέρχεται από τα λατινικά (*mensura*, -ae (= μέτρο, απ' όπου

και το γαλλικό: *mesure*, αλλά και το νεοελληνικό: μεζούρα).

**μουζουροκέφαλος, -η, -ο** (επίθ.): ξεροκέφαλος, χοντροκέφαλος.

«ετσά μουζουροκέφαλος από 'ναι, πώς δα του αλλάζω γνώμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουζούρης + κεφαλή > κέφαλος.

**μουζωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): μουτζουρωμένος, αυτός που έχει λερωθεί από καπνισμένα σκεύη ή αντικείμενα ή από υπολείμματα φωτιάς (π.χ. από σβησμένα κάρβουνα) / μεταφορικά: ο ηθικά κηλιδωμένος.

«μουζωμένα 'ναι τα χέργια μου και δε μπορώ 'α σε χαιρετήζω να μη σε λερώσω»

«μουζωμένα 'χει τα μούτρα ντου και ντρέπεται να πατήσει επαέ»

**Ετυμ.** Από το: μουζώνω (βλ. λέξη).

**μουζώνω, -ομαι και σπανιότερα μουζαλώνω, -ομαι και μουτζουρώνω, -ομαι** (ρήμ.): μουτζουρώνω με καπνιά, αφήνω μαύρες κηλίδες, ρυπαίνω με καπνισμένα αντικείμενα ή μισοκαμένα ξύλα ή σβησμένα κάρβουνα / μεταφορικά: ντροπιάζω. Στην κοινή νεοελληνική χρησιμοποιούνται το *μουντζαλώνω*, με την έννοια του λερώνω με μελάνι, και το *μουτζουρώνω* με την έννοια του λερώνω ή του ντροπιάζω.

«εσήκωσα το σακί τα κάρβουνα και εμούζωσα τα χέργια μου και τα ρούχα μου»

«ήβγαλα τον άθο από τη-μ-παρασθιά και εμουζώθηκα»

«εμουζαλώθηκε με το μπαταζιλίκι από 'καμε»

**Ετυμ.** Από το: μούντζα εκ του μουντός (μσν. μούζα > μούτζα = μαυρίλα / υβριστική χειρονομία).



**μουκατάς** (ο) (ουσ.): φόρος υποτέλει-  
ας των χριστιανών στον Τούρκο Πασά.  
«οντέ-ν-ήτανε επαέ οι Τούρκοι, ήκουα  
απού το παπά-Κασσώτη ότι επλερώνανε  
οι χριστιανοί μουκατά»<sup>3</sup>  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mukataa (= βα-  
κουφικός φόρος).

**μουκατατζής** (ο) (ουσ.): ενοικιαστής  
φόρων επί τουρκοκρατίας.  
«οι μουκατατζήδες ήρχουντανε παλιά και  
εμαζώνανε τσι φόρους»  
**Ετυμ.** Από το: μουκατάς (βλ. λέξη).

**μουλά-μουλά** (τροπ. επίρρ. έκφρ.):  
ύπουλα, σιγά-σιγά, χωρίς να υπάρξει θό-  
ρυβος.

«μουλά-μουλά εσίμωσε και εφρουκού-  
ντανε ίντα λέγαμε»  
**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η φράση:  
μουλά-μουλά προέρχεται από τη ρίζα του  
αρχαιοελληνικού: μύλλω ή μυλλαίνω (=   
μιλώ σιγανά, με κλεισμένα χείλη).

**μουλαζίμης** (ο) (ουσ.): αστυνόμος, υπα-  
ξιωματικός / άμισθος υπάλληλος.  
«ακούεται πως ο παππούς τσης ήκαμε  
και μουλαζίμης»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mülazim (= αν-  
θυπολοχαγός, άμισθος υπάλληλος που  
προσδοκά διορισμό).

**μουλαϊμης** (ο) (ουσ.): κουτοπόνηρος,  
καταφερτζής.  
«μουλαϊμης άθρωπος είναι»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mulaj (=καλού-  
πωμα).

**μουλαρόδρομος** (ο) (ουσ.): δύσβατος  
δρόμος, κατάλληλος για ημιόνους και  
γαϊδούρια.  
«είχα βαροφορτωμένο το μουλάρι κι εγα-  
νάχτησε να περάσει το μουλαρόδρομο  
στ'άορη»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουλάρι + δρόμος.

**μουλαρώνω\*** (ρήμ.): πεισματώνω, εμ-  
μένω πεισματικά σε κάτι.  
«εμουλάρωσε η-γι-αδερφή σου και δεν έρ-  
χεται μούτε να μασε δει»  
**Ετυμ.** Από το: μουλάρι (εκ του λατινι-  
κού mulus (= ημίονος) / θέμα: μουλαρ-  
+ παραγ. τέρμα: -ώνω).

**μούλε** (επιφών.): εντολή προς μουλάρι  
για επιτάχυνση του βήματος / επί ανθρώ-  
πων σημαίνει: φύγε.  
«δεν σου χρωστώ πράμα, μόνο μούλε»  
**Ετυμ.** Από το λατινικό: mulus (βλ. προ-  
ηγούμενο).

**μουλτεζίμης και μουρτεζίμης** (ο)  
(ουσ.): εισπράκτορας φόρων επί Τουρ-  
κοκρατίας.  
«οι μουλτεζίμηδες εδιαλέγανε το πιο κα-  
λό πράμα και το πέρνανε».  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: mültezim (=   
τελώνης, εκμισθωτής κρατικών φόρων).

**μουνουχιά** (η) (ουσ.): το σημάδι που  
αφήνει η αφαίρεση των γεννητικών ορ-  
γάνων από αρσενικά ζώα / κατά προέ-  
κταση: το σημάδι πληγών.  
«ακόμη φαίνεται η μουνουχιά»  
**Ετυμ.** Από το: μουνουχίζω (βλ. λέξη).

**μουνουχίζω\*** και **μουνουχώ** (ρήμ.):  
ευνουχίζω (στην κοινή νεοελληνική απα-  
ντάται μόνο ως μουνουχίζω).  
«να 'ρθεις να μουνουχίσουμε το χοίρο εδά  
απού 'ναι ακόμη μικιός»

3. Από διηγήσεις της γιαγιάς μου Ευφρ. Κασ-  
σωτάκη.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ευνουχίζω.

**μουνουχισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ευνουχισμένος.

«μουνουχισμένος είναι ο χοίρος από του επούλησα»

**Ετυμ.** Από το: μουνουχίζω.

**μουνουχιστής (ο)** (ουσ.): αυτός που ευνουχίζει με διάφορους τρόπους (κοπάνισμα, δάγκωμα, χειρουργική αφαίρεση ζωτικών οργάνων αναπαραγωγής) αρσενικά ζώα.

«φώνιαζε το μουνουχιστή να 'ρθεί να μουνουχίσουμε το χοίρο»

**Ετυμ.** Από το: μουνουχίζω (βλ. λέξη).

**μουνουχόκριγιος (ο)** (ουσ.): ο ευνουχισμένος κριός.

«...Πάρε ασκιά κρασί και τρία 'μπάρια στάρι και δέκα μουνουχόκριγιους, εξήντα δυο ματζέτες. Πάρε και χίλιες πέρδικες, τριακόσα περιστέρια και βάλε και στο κόρφο σου τρία φλουργιά χρυσάφι...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουνούχος (εκ του: ευνούχος) + κριός.

**μουνουχόξυλα (τα)** (ουσ.): τα ξύλα που χρησιμοποιούσαν κατά τον ευνουχισμό ζώων (ιδιαίτερα των χοίρων).

«δέσε καλά τα μουνουχόξυλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουνούχος (εκ του: ευνούχος) + ξύλα.

**μουνουχότραγος (ο)** (ουσ.): ευνουχισμένος τράγος.

«δυο μουνουχότραγους έχω στο κουράδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουνούχος (εκ του: ευνούχος) + τράγος.

**μουντέρνω** (ρήμ.): μουντάρω στην κοινή νεοελληνική, ορμώ.

«μόλις τον είδε ο σκύλος τού 'μούνταρε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: montare (= ανεβαίνω, πηδώ).

**μουντρούχος (ο)** (ουσ.): χοντρός, εύσωμος και αναιδής άνθρωπος, βαρετός, μονόχνοτος.

«σα μουντρούχος εγίνηκες»

**Ετυμ.** Από το: μουντός (βλ. λέξη), με την ανάπτυξη του -ρ-, και το ρήμα: έχω.

**μουντωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): με θυμωμένη έκφραση, αγριεμένος, σκυθρωπός, πεισματωμένος.

«ίντα 'χεις κι είσαι ετσά μουντωμένος;»

**Ετυμ.** Από το: μουντώνω (βλ. λέξη).

**μουντώνω** (ρήμ.): σκυθρωπιάζω, θολώνω, πεισματώνω, δε βγάζω κουβέντα (μουνταίνω στην κοινή νεοελληνική).

«εμούντωσε και δε σκάνει κουβέντα»

**Ετυμ.** Από το: μουντός (εκ του αρχαιοελληνικού: μυνδός (= βωβός, άφωνος).

**μουρά (η)** (ουσ.): πτώση με το πρόσωπο προς τα κάτω / δημιουργία λακκούβας με τη μουσούδα ζώων (χοίρων κυρίως).

«ήπαιξε μνια μουρά κι εβάρηκε στ'αμάτι»

«όλο μουρές ήκαμε το βουκολιά ο χοίρος»

**Ετυμ.** Από το: μούρη (βλ. λέξη).

**μουρά και ζάλο** (επιρρ. έκφρ.): στερεότυπη φράση που σημαίνει συχνές πτώσεις με το πρόσωπο / μεταφορικά: συχνές αναποδιές /άμεση εμφάνιση δυσκολιών κατά την εκτέλεση ενός εγχειρήματος.

«όλο μουρά και ζάλο ήτανε η δουλειά από 'κανε»

**μουράλια** (η) (ουσ.): δερμάτινη κορδέλα, προσαρμοσμένη στο κεφάλι ζώου με κρίκο στην άκρη για το δέσιμο σχοινιού/φίμωτρο.

«βάλε τη μουράλια τσ'αίγας να μη φάει τα κέντρια τω δεντρώ»

**Ετυμ.** Από το: ιταλικό: muraglia (= φραγμός).

**μουράτι** (το) (ουσ.): σκοπός, στόχος, πεθυμιά.

«Να κάμω το μουράτι μου εγώ να σ'αποκτήσω / κι από όλα τούτα τ'αγαθά εσένα να κερδίσω.» (κρητικό δίστιχο)

«μουράτι το 'βαλε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: murat (= στόχος, σκοπός).

**μουρατολιά** (η) (ουσ.) (συνήθως στον πληθυντικό: **μουρατολιές**): ποικιλία χονδρών νόστιμων ελιών με πολλή ψίχα.

«όλες οι ελιές απού 'φύτρεμα οφέτος είναι μουρατολιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουράτο (αγνώστου ετύμου) + ελιά.

**μουρριάζω** (ρήμ.): πέφτω με το πρόσωπο μπροστά.

«ετσά που επροπάτουνα εμούργιασα»

**Ετυμ.** Από το: μούρη (βλ. λέξη) / θέμα: μουργ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω και την ανάπτυξη ευφωνικού -γ-.

**μουρριασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πεσμένος με το πρόσωπο κάτω.

«μουρριασμένο τον ήβρηκα και τον εβοήθηξα να σκωθεί απάνω»

**Ετυμ.** Από το: μουρριάζω.

**μουρελιάζω** (συχνότερα **καταμουρελιάζω**): τεμαχίζω, κατακομματιάζω.

«του 'παιζε μνια και τον εμουρέλιασε»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: morello (= κομμάτι).

**μουρέλιασμα** (το) (ουσ.): τεμάχισμα.

«από το μουρέλιασμα τσ'ελιάς, επήρα τα πιο χοντρά κουτσούργια»

**Ετυμ.** Από το: μουρελιάζω (βλ. λέξη).

**μουρέλο** (το) (ουσ.): νεαρό δένδρο ελιάς.

«μουρέλα 'ναι ακόμη οι ελιές απού 'χομε στο Κερατίδια (τοποθεσία) και δε βγάνουνε πολύ καρπό»

**Ετυμ.** Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί το μουρέλο από το υποκοριστικό του μορία, την ιερή ελιά της Αθηνάς που είχε φυτευθεί στην Ακρόπολη. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ιταλικό: morello = τεμάχιο. (Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση).

**μούρη\*** (η) (ουσ.): πρόσωπο / στόμα.

«δε θωρείς τη μούρη σου μόνο παίζεις τσ'άλλους»

«βάσανά ντου απού δα φάει η μούρη ντου χόμα»

«Καλλιιά να ντραπεί η μούρη μου παρά να καεί η καρδιά μου.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Κατά τον Αλεξάκη (1968), η λέξη προέρχεται από το λατινικό: murus, -i, εξ ου το ενετικό: muro = τοίχος, τείχος).

**μουρί** (το) (ουσ.): νεκροταφείο, περιτριγυρισμένο με τείχος / ύψωμα. Στην Κρήτη υπάρχουν αρκετά τοπωνύμια που περιέχουν τη λέξη μουρί. Το πιο γνωστό στο Οροπέδιο Λασιθίου ήταν το χωριό Γεροντομουρί που μετονομάστηκε, το 1957, σε Άγιο Χαράλαμπος. Το ύψωμα, επίσης, στο οποίο έχει κτιστεί το χωριό Πάνω Κερά λεγόταν παλαιότερα Μεσομούρι.

«πιο πολλοί 'ναι οι θαμμένοι στο μουρί παρά απού 'ναι οι ζωντανοί στο χωργιό»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: muro (= τοίχος, τείχος).

**μουρμού:** ήχος χαμηλόφωνης ομιλίας / σε ορισμένες φράσεις σημαίνει σιωπή. π.χ. «*κάτσε στο γωνιό και μουρμού*»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξης.

**μουρμουργιό (το)** (ουσ.): μουρμουρητό στην κοινή νεοελληνική.

«*μουρμουργιό ακούω, μα δε-γ-ζεκαθαρίζω ίντα λένε*»

**Ετυμ.** Από το: μουρμουρίζω (ηχοποιήθη λέξη).

**μουρμουρίστρα (η)** (ουσ.): αυτή που μουρμουρίζει συνέχεια.

«*μετά κεινιά τη μουρμουρίστρα κουβεδιάζει όλη-ν-την ημέρα*»

**Ετυμ.** Από το: μουρμουρίζω.

**μουρνια (η)** (ουσ.): μουριά / μουρνια, ως ασθένεια, ονομάζονται οι σπίλοι του δέρματος που εξελίσσονται σε καρκίνο.

«*μουρνια να βγάλεις*» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το: μουριά (εκ της παλαιότερης ελληνικής λέξης: μορέα (= μουριά > μουρνια).

**μούρνο (το)** (ουσ.): μούρο στην κοινή νεοελληνική. Εξαιρετικά εύγεστο χυμώδες φρούτο, το οποίο υπάρχει σε κοκκινόμαυρες και άσπρες ποικιλίες.

«*εκαμωθήκανε κιόλας τα μούρνα*»

**Ετυμ.** Από το: μούρο της νεοελληνικής (εκ του αρχαιοελληνικού: μόρον (= μούρο)).

**μουρνόρακη (η)** (ουσ.): αρωματώδης ρακή που παράγεται από μούρα, η οποία χρησιμοποιείται για εντριβές ή πίνεται ως φάρμακο (βλ. και σταφυλόρακη).

«*να τονε ποτρίψεις με μουρνόρακη να του περάσει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μούρ(ν)ο + ρακή.

**μουρνταργιό (το)** (ουσ.): ακαταστασία, ανακάτεμα πραγμάτων.

«*ίντα μουρνταργιό έχετε κάμει επαέ, βάλετε ντελόγο τα πράματα εκείά που τα βρήκετε*»

**Ετυμ.** Από το: μουρντάρης (βλ. λέξη).

**μουρνταρεύω** (ρήμ.): μολύνω, λερώνω / ερωτοτροπώ, εμπλέκομαι σε ερωτοδουλειές, σε βρομοδουλειές (μουρνταρεύω στην κοινή νεοελληνική).

«*καλό κοπέλι ήτανε μικιός, μα δα εμουρντάρεψε*»

«*πού εμουρντάρευγες πάλι;*»

**Ετυμ.** Από το: μουρντάρης (εκ του τουρκικού: murdar = βρομερός, ρυπαρός).

**μουρολάγκαδα (τα)** (ουσ.): βουνά και λαγκάδια / διάπαντα.

«*τα μουρολάγκαδα ήπιασε και 'χάθηκε*»

«*επήρε τα μουρολάγκαδα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μουρί (= ύψωμα) + λαγκάδια.

**μουρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει πέσει με τα μούτρα, αυτός που έχει ριχθεί με λαιμαργία σε κάτι.

«*αποστά-ν-τη ταχινή είναι εκείά μουρωμένος και δεν ήσκωσε τη-γ-κεφαλή ντου απάνω*»

**Ετυμ.** Από το: μουρώνω (βλ. λέξη).

**μουρώνω** (ρήμ.): πέφτω με τα μούτρα, ρίγνομαι με λαιμαργία σε κάτι, σκύβω. «*εμούρωσε στο τσικάλι σα-ν-το λυσσασμένο*»

«μούρωσε να πεις νερό από το-γ-κατα-  
πότη»

**Ετυμ.** Από το: μούρη (βλ. λέξη).

**μουσαφίρης\*** (ο), **μουσαφίρισα** (η)  
(ουσ.): στην κοινή νεοελληνική υποδη-  
λώνει, συνήθως, τον επισκέπτη, ενώ στη  
γλώσσα των Λασιθιωτών έχει την έννοια  
του φιλοξενούμενου.

«Δεν πάω σα-ν-τη μέλισσα όπου 'χει αθούς  
και γύρη, / για μένα μνιαν η ροδαρά που  
μ'έχει μουσαφίρη.» (κρητ. δίστιχο)

«μουσαφίρηδες έχομε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: misafir (= μου-  
σαφίρης).

**μουσαφιρλίκι** (το) (ουσ.): φιλοξενία  
(μουσαφιρλίκι στην κοινή νεοελληνική).  
Στο υπό εξέταση ιδίωμα, η λέξη μουσα-  
φιρλίκι δεν σημαίνει φιλοφρόνηση, ση-  
μασία που συναντάται στην κοινή νεο-  
ελληνική γλώσσα.

«να μου λείπει το μουσαφιρλίκι εδά που  
'χω τραβάγιες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: misafirlik (=   
μουσαφιρλίκι).

**μουσκάρι** (το) (ουσ.): μοσχάρι / μετα-  
φορικά: βλάκας.

«να ποκόψεις το μουσκάρι, γιατί εμεγά-  
λωσε μπλιο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μόσχος  
(υποκοριστικό).

**μουσκαροκαταλαβαίνω** (ρημ.): αρ-  
γώ να αντιληφθώ κάτι, συναντώ δυσκο-  
λία στην κατανόηση των πραγμάτων, εί-  
μαι βραδύνους.

«μουσκαροκαταλαβαίνει μνιαολιά κειό-  
νοσάς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μοσχάρι (μου-  
σκάρι στην Κρήτη) + καταλαβαίνω.

**μούσκαρος** (ο), **μουσκάρα** (η) (ουσ.):  
μεγάλο μοσχάρι / βλάκας, -ισσα.

«σα-ν-τη μουσκάρα το 'χαμεις»

**Ετυμ.** Από το μεγεθυντικό της λέξης:  
μόσχος (= μικρό βόδι).

**μουσκεύγω** (ρήμ.): βλ. μουσκεύω.

**μουσκούλα** (η) (ουσ.): η αίγα και ιδιαι-  
τερα η νεαρή (μουσκουλιό = κατσικάκι).  
«δέσε τη μουσκούλα εκείε στη ρίζα τσ 'α-  
μυδαλιάς απού 'χει χάμαι αμυδαλόφυλ-  
λα να τα φάει»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: muscula, -ae (=   
μικρός ποντικός - μικρούλα) ή από το  
υποκοριστικό του μόσχος < μοσχούλα.

**μούσμουλα\*** (τα) (ουσ.): τα δέσπολα.  
Στο Λασιθί χρησιμοποιείται συχνότερα  
ο όρος δέσπολα.

«μούσμουλα σου 'φερα πολύ ωραία και  
μυρωδάτα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μέσπι-  
λον (μεταγενέστερο: μέσπουλον > μού-  
σπουλον > μούσμουλο).

**μουσμουλεύγω** (ρήμ.): ανιχνεύω κάτι  
με τη βοήθεια της όσφρησης (λέγεται για  
τα σκυλιά) / περπατώ σκυφτός σαν να  
ψάχνω κάτι.

«πράμα ανεμίζει επαδά ο σκύλος και μου-  
σμουλεύγει όλη-ν-την ώρα»

«ίντα μουσμουλεύγεις επαδά;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, έχει σχέση με τη ρίζα  
της λέξης: μουσούδι, επειδή τα ζώα, που  
μουσμουλεύουν, περπατούν, έχοντας το  
ρύγχος της μύτης τους κοντά στο έδαφος.

**μουσούδι\*** (το) και **μουσούδα** (η)

(ουσ.): πρόσωπο, χαρακτηριστικά του  
προσώπου. Από τους Λασιθιώτες χρησι-  
μοποιείται συχνά και με την έννοια της

πρόταξης της κεφαλής και κυρίως της μύτης και του στόματος.

«από τη-ν-τρύπα τση εξώπορτας βγάνει τη μουσούδα του όζω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: muso (= ρύγχος, μουσούδα).

**μουσουλούκι** (το) (ουσ.): το στόμιο της βρύσης.

«στάσει το μουσουλούκι τση βρύσης, μόνο να το σάσεις»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: musluk (= βρύση, κάνουλα).

**μουσουνίζω** (ρήμ.): μιλάω με έρρινο τρόπο, ρουθουνίζω, σιγοκλαιώ, αναρροφώντας τη μύτη μου.

«εκκρύωσες και σ'ακούω και μουσουνίζεις»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: muso (= ρύγχος, μουσούδα).

**μουσούνισμα** (το) (ουσ.): έρρινη ομιλία, ρουθούνισμα.

«επέρασε το κρύος από 'χενε, μα του 'πόμεινε το μουσούνισμα, δε-ν-τονε γροικάς»

**Ετυμ.** Από το: μουσουνίζω (βλ. λέξη).

**μουστακάτος** (ο) (επίθ.): αυτός που έχει μεγάλο μουστάκι, μουστακαλής.

«κείονοσές ο μουστακάτος ντελικανής θέλει τη θυγατέρα μας»

**Ετυμ.** Από το: μουστάκι (αρχαιοελληνικό: μύσταξ, -κος).

**μουσταρά** (η) (ουσ.): βυζιά γαλακτοφόρου ζώου.

«σίμωσε το τσικάλι κοντά στη μουσταρά τσ'αίγας να την αρμέξω»

**Ετυμ.** Από το: μαστός (= θηλή) > μαστάρι > μουσταρά.

**μουστάς** (ο) (ουσ.): εργαλείο παλαιών τσαγκάρηδων με πεπλατυσμένη κεφαλή.

«κοπάνισε με το μουστά τα παπούτσα από μέσα να σπάσει, ανε 'πόμεινε, κιαμνιά-μπρόκα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: μαστός λόγω του σχήματος του εργαλείου.

**μουστερής\*** (ο) (ουσ.): ενδιαφερόμενος, πελάτης, υποψήφιος αγοραστής.

«σε καλό-ν-τόπο είναι το χωράφι απού πουλείς και δα βρεθούνε πολλοί μουστερήδες»

Η φράση: «δεν είμαι μουστερής» σημαίνει δεν επιθυμώ.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: müsteri (= πελάτης, αγοραστής) (αραβικό muṣtarī).

**μουστούχα** και **στομουόχα** (η) (ουσ.): φίμωτρο από σύρμα ή πανί.

«βάλε τσι μουστούχες τω βουγιώ να μη-ν-τρώνε το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: στόμα > στομουόχα > στομουόχα > μουστούχα, με αναγραμματισμό.

**μουστρί** (το) (ουσ.): μούτρο, πρόσωπο.

«κατέχεις ίντα μουστρί 'ναι αυτός;»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: μούτρον με την ανάπτυξη του -σ- (μουτρί > μουστρί).

**μούτε** (συμπλ. σύνδ.): ούτε.

«μούτε τον είδα μούτε τον ήκουσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μη ούτε.

**μουτής** (ο) (ουσ.): υπάκουος / υποταγμένος, υπόδουλος.

«μουτής ήτανε ο προπάππους του»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: muti (= πειθίσιμος, πειθαρχικός).

**μουτίζω** (ρήμ.): υπακούω / υποτάσσομαι / αλλάζω την εχθρική στάση ή την αρνητική διάθεση ή την πίστη μου.

«είδα κι ήπαθα να τονε κάμω να μουτίσει και να δεχτεί το καινούργιο αντρόνο»

**Ετυμ.** Από το μουτής (βλ. λέξη).

**μούτισμα** (το) (ουσ.): υποταγή / αλλαγή στάσης.

«το μούτισμά ντου εζητούσανε οι Τούρκοι, για να τον αφήσουνε ελεύτερο»

**Ετυμ.** Από το: μουτίζω (βλ. λέξη).

**μουτουπάκι** (το) (ουσ.): μικρό δωμάτιο, δίπλα στον κύριο χώρο των παλιών σπιτιών, που χρησίμευε είτε ως μαγειρείο είτε ως μικρή αποθήκη αγαθών για άμεση κατανάλωση.

«κρέμασε το καλάθι με το τυρί στο μουτουπάκι»

**Ετυμ.** Από την τουρκική λέξη: mutrak (= μαγειρείο).

**μούτσος** (ο) (ουσ.): δεν σημαίνει μαθητευόμενος ναύτης, αλλά μικρό λιθάρι που χρησίμευε ως σημείο στόχευσης σε διάφορα παιχνίδια και ιδιαίτερα στα παλέθια.

«σα-ν-το μούτσο στέκει στη μέση-μέση»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: mozzo (= κεντρικό σημείο).

**μουτσούνα\*** (η) (ουσ.): άσχημο πρόσωπο, γκριμάτσα.

«γιάντα χώνεις τη μουτσούνα σου, όπου βρεις;»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: μούτσουνον (ενετικό: musona < muso (= ρύγχος)).

**μουτσουνάρα\*** (η) (ουσ.): μεγάλο πρόσωπο, άγριο πρόσωπο, έντονη γκριμάτσα. Συχνά λέγεται αφεντομουτσουνάρα. «τέτοια μουτσουνάρα ποιος θέλει να τη θωρεί;»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του μουτσούνα (βλ. λέξη).

**μουτσοτσούνια** (τα) (ουσ.): ιδιοτροπίες / μορφασμοί.

«τα μουτσοτσούνια ντου κάνει δα»

**Ετυμ.** Από το: μουτσούνα (βλ. λέξη) με αναδιπλασιασμό του -τσου.

**μουφλούζης\*** (ο) (ουσ.): φτωχός, χρεοκοπημένος.

«ο μουφλούζης, ο αδερφός σου, ήρθενε πάλι και εδιακονούντανε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: müflis (= χρεοκοπημένος).

**μοχρώ και μοχριά και μοχρώ,**

**-ώνω** (ρήμ.): (συνήθως τριτοπρόσωπο) βραδιάζει, μουχρώνει στην κοινή νεοελληνική.

«εμούχρωνε, όντε-ν-ήφταζε»

«το χειμόνα μοχριά ογλήγορα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μορυχός (αμυδρός) > μυχρός > μουχρός > μουχρώ > μουχρώνω.

**μπα να ή μπανά** (ερωτ. συνδ.): μήπως (ερωτηματικό).

«μπα να δες μπρε και τον άντρα μου στο μετόχι απού πήες;»

«κλαίει το κοπέλι, μπα να πεινά;»

Προήλθε από το συμφυρμό των λέξεων: «μην πάει να».

**μπαγάδες** (οι) (ουσ.): αρρώστια που προσβάλλει τα ιπποειδή (γαϊδούρια, μουλάρια, άλογα) και προκαλεί παραμορφωτική αρθρίτιδα, η οποία τα καθιστά δυσκίνητα και ανίκανα για εργασία. «κουτσαίνει το μουλάρι και θαρρώ πως έχει μπαγάδες, μόνο να το πας στον αλουμπάντη να το δει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: бага (= καβούκι, χελωνόστρακο, ογκίδιο).

**μπαγαπόντης\*** (ο), **-ισσα** (η) (επ. θέσ. ουσ.): κατεργάρης, απατεώνας. Στην κοινή νεοελληνική υπάρχει και ως *μπαγαπόνης* και ως *μπαγαμπόντης*.

«ε, το μπαγαπόντη, ανε ξαναρθεί επαέ, δε δα ξεμπερδέψει εύκολα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: vagabondo (= αλήτης).

**μπαγατέλα** (η) (ουσ.): παλιό ξεχαρβαλωμένο αντικείμενο ή μηχανήμα. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται η λέξη: *μπαγκατέλα* με την έννοια του ασήμαντου πράγματος ή του χωρίς νόημα λόγου. Στο ιδίωμα των Λασιθιωτών δεν έχει την τελευταία σημασία.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: bagatella (= μηδαμινό, ευτελές πράγμα).

**μπάγκα** (η) (ουσ.): μικρό χαμηλό ξύλινο κάθισμα, χωρίς επινώτια (σαν σκαμπό) στο οποίο κάθονται, συνήθως, παιδιά, αλλά και ενήλικες γύρω από το τζάκι ή γύρω από το σοφρά (χαμηλό στρογγυλό τραπέζι) ή σε άλλους χώρους. Η *μπάγκα* μεταφέρεται εύκολα από το ένα σημείο στο άλλο και γι' αυτό ήταν ιδιαίτερα εξυπηρετική για τους παλιούς Λασιθιώτες.

«φέρε τη *μπάγκα* σου πιο κοντά στη-μπαρρασθιά να ζεσταθείς»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: banco (= ο πάγκος, το κάθισμα, γραφείο).

**μπαγκάλι** (το) (ουσ.): μικρή υφαντή κουβέρτα με την οποία σκέπαζαν μικρά παιδιά, συνήθως.

«σκέπασε το κοπέλι με το *μπαγκάλι*, γιατί κάνει *κρυγιάδα*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: bagaglio (= αποσκευή, σκεύος).

**μπαεράμι\*** (το) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως *μπαϊράμι* και

υποδηλώνει το μουσουλμανικό Πάσχα, σημασία την οποία διατηρεί και στη ντοπιολαλιά των παλιών Λασιθιωτών.

«μπαεράμι έχουνε οι Τούρκοι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bayram (= θρησκευτική γιορτή, πανηγύρι).

**μπαϊλντίζω\*** (ρήμ.): στην κοινή νεοελληνική, όπου το ρήμα απαντάται και ως συνηρημένο (*μπαϊλντώ*), τύπος που δεν υπάρχει στο λασιθιώτικο ιδίωμα, σημαίνει λιποθυμώ, χάνω τις αισθήσεις μου. Στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά έχει και τη σημασία του: εξαγριώνομαι, αισθάνομαι ψυχολογική στέρηση ή εξουθένωση.

«*εμπαϊλτίσα τόσεσάς μέρες αμοναχός στο μετόχι*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bayıldım (αόρ. bayılmak = λιποθυμώ, εξαντλούμαι).

**μπαϊλντισμένος, -η, -ο και μπαλι-ντισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εξαγριωμένος, ψυχολογικά πιεσμένος, εξουθενωμένος.

«στο μετόχι ήτανε *αμοναχός του δυο εβδομάδες* κι ήρθε *μπαϊλντισμένος*»

«μέσα ήτανε *δυο τρεις μέρες τα βούγια* κι είναι *μπαϊλντισμένα*»

**Ετυμ.** Από το: *μπαϊλντίζω* (βλ. λέξη).

**μπαينوβγαίνω** (ρήμ.): *μπαίνω* και *βγαίνω* συνεχώς.

«*ολημέρα μπαينوβγαίνει* και *πράμα δε-γκάνει*»

«*αρρωστάρης είν'ο κακομοίρης* και *μπαينوβγαίνει όλο-ν-το χρόνο στο μεσοκομείο*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *μπαίνω* (εκ του: *εμβαίνω*) + *βγαίνω* (εκ του *εκβαίνω*).

**μπαϊρες** (οι) (ουσ.): μονοκόμματα επικλινή χωράφια, ελάχιστα αποδοτικά.

«*μπαϊρες είναι τα χωράφια* *απού πουλεί* και *δε-γ-κάνουνε πράμα*»



**Ετυμ.** Άγνωστη ετυμολογία.

**μπακαλούμ και αμπακαλούμ:** ας δούμε, για να δούμε (με την έννοια επικείμενης τιμωρίας).

«αμπακαλούμ, παίζει ο λύκος με τ'αρνί» (στερεότυπη φράση)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bakalum, εκ του ρήματος bakmak (= κοιτάζω).

**μπακάμι (το)** (ουσ.): τροπικό δέντρο (αιματόξυλο το καμπεχιανό - haematoxylum campechianum), του οποίου το ξύλο έχει ισχυρή δύναμη κόκκινης βαφής. Το μπακάμι χρησιμοποιούσαν παλιότερα οιμπογιατζήδες υφαντών πανιών (αργαστηρόπανων). Αφού τα λουλάκιαζαν, τα βουτούσαν κατόπιν, επί μια βδομάδα, για μια ώρα στις ρούμπες (βλ. λέξη) στις οποίες υπήρχε βρασμένο μπακάμι. Η διαδικασία αυτή λεγόταν *μπακάμιασμα*.

«ρίξε το πανί στη ρούμπα με το μπακάμι»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: campeche (bois de campeche (= ξύλο του Καμπέτσε, πόλης του Μεξικού).

**μπακίρι\*** (το) (ουσ.): χαλκός.

«από μπακίρι ήτανε παλιά πολλά τσικάλια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bakir (= χαλκός).

**μπακιροτσικάλο (το)** (ουσ.): το χάλκινο τσουκάλι.

«γάνωμα θέλει το μπακιροτσικάλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπακίρι + τσικάλι.

**μπαλάφρι (το)** (ουσ.): κυνήγι, τρέξιμο / καταδίωξη.

«τον επήρε στο μπαλάφρι και τον ήφταζε πριν 'ποκωλώσει»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το ιταλικό: ballare = χορεύω (υπό την έννοια ότι κάποιος τρέχει, πηδώντας, σαν να χορεύει).

**μπαλαφριστός, -ή, -ό** (επίθ.): τρεχάτος. «μπαλαφριστός ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το: μπαλάφρι (βλ. λέξη).

**μπαλαφρώ** (ρήμ.): τρέχω πολύ γρήγορα. «μπαλαφρώ και πάει και δε μπορώ να το νε ζυγώνω»

**Ετυμ.** Από το: μπαλάφρι (βλ. λέξη).

**μπαλιά\*** (η) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική σημαίνει κλώτσημα ή ρίξιμο της μπάλας (π.χ. στο ποδόσφαιρο ή στο μπάσκετ), σημασίες, οι οποίες διατηρούνται και στη γλώσσα των Λασιθιωτών. Επιπρόσθετα, όμως, σημαίνει και τουφεκιά, καθώς και πληγή από μπάλα όπλου.

«μνια μπαλιά επρόκαμα και του 'ριζα του λαγού, εστά που εγλάκανε και τονε 'πέτυχα»  
«ακόμη φαίνεται η μπαλιά στο-μ-πόδα ντου»

**Ετυμ.** Από το: μπάλα (ιταλικό: balla = σφαίρα).

**μπαλιάζω** (ρήμ.): κάνω μπάλες (δέματα χόρτων, αχύρων κ.ά.)

«εμπάλιασα τ'άχερα»

**Ετυμ.** Από το: μπάλα (= δέμα).

**μπαλιαστικά (τα)** (ουσ.): το κόστος που καταβάλλεται για το δέσιμο σε μπάλες χόρτων, αχύρων κτλ.

«ακριβά είναι οφέτος τα μπαλιαστικά κι όσο και να δώσομε τσι μπάλες δε βγαίνουμε»

**Ετυμ.** Από το: μπαλιάζω (βλ. λέξη).

**μπαλιαστικό (το)** (ουσ.): μηχανήμα που δένει σε μπάλες χόρτα και άχυρα, κυρίως. «ταχυστέρου λένε πως δα 'ρθεί το μπαλι-

αστικό στα Πλατανάκια (τοποθεσία) και  
δα δέσομε τ'άχερα»

**Ετυμ.** Από το: μπαλιάζω (βλ. λέξη).

**μπαλιτσόνι** (το) (ουσ.): βλ. αμπαλιτσόνι.

**μπαλοθιά** (η) (ουσ.): πυροβολισμός,  
τουφεκιά.

«στο γάμο εκολούσανε με τα μπιστόλια  
μπαλοθιές στον αέρα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: balota = σφαιρίδιο  
(ιταλικό: ballotta = ψημένο με τη φλούδα  
κάστανο, σφαιρίδιο) / μπαλοτιά > μπαλο-  
θιά.

**μπαλοτάρω** και **μπαλοτέρνω** (ρήμ.):  
πυροβολώ, ρίχνω μπαλοθιές.

«γάμο έχουνε και μπαλοτέρνουνε ολημέ-  
ρα ατά στη μεσοχωργιά»

**Ετυμ.** Από το: μπαλοτιά (βλ. προηγού-  
μενη λέξη) / θέμα: μπαλοτ- + παραγ.  
τέρμα: -άρω ή -έρνω.

**μπαλοτίδι** (το) (ουσ.): δυνατός πυρο-  
βολισμός, συνεχείς πυροβολισμοί / κρό-  
τος που μοιάζει με πυροβολισμό.

«εκειά που εκαθουμέστανε ακούω ένα  
μπαλοτίδι και θωρώ ένα λαγό και εγλά-  
κανε στ'αμπέλια, ένα σκύλο και τον εζύ-  
γωνε κι αζοπίσω ένα κυνηγό με κόκκινο  
σακούλι στον ώμο»

**Ετυμ.** Από το: μπαλοτιά (βλ. λέξη).

**μπαλοτοκοπώ** (ρήμ.): πυροβολώ συ-  
νεχώς, ρίχνω ασταμάτητα μπαλοθιές.

«εδώκανε τω-γ-κυνηγώ άδειες και μπα-  
λοτοκοπούνε ατά στον Βασιλικού (τοπο-  
θεσία) ολημέριως τση μέρας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπαλοτιά + κοπώ.

**μπαλτάς\*** (ο) (ουσ.): μικρό τσεκούρι.

«πιάσε το μπαλτά και κόψε ξύλα να τα  
βάλουμε στη φωθιά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: balta (= τσε-  
κούρι, πέλεκυς).

**μπαμιέδες** (οι) (ουσ.): μπάμιες.

«μπαμιέδες του κουθιού δα ψήσω σήμε-  
ρο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bamya (= μπά-  
μια).

**μπαμπακόκωλος, -η, -ο** (επίθ.): φο-  
βητσάρης, αυτός που πανικοβάλλεται με  
το παραμικρό.

«επαέ θέλει παλικάργια, δε θέλει μπαμπα-  
κόκωλους να φοβούνται την ασκιά ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: βαμβάκι (μπα-  
μνάκι) + κώλος.

**μπαμπαλίκι** (το) (ουσ.): διαμεσολάβη-  
ση / μέριμνα.

«ποιος ήκαμε το μπαμαλίκι τση παντρει-  
γιάς;»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: babalık (= πα-  
τρότητα - baba = πατέρας).

**μπαμπαουλιάζω** (ρήμ.): σημαίνει εμ-  
φάνιση έντονων ενδείξεων επικείμενης  
καταιγίδας (π.χ. μαύρα σύννεφα που  
έχουν κατακλύσει τον ορίζοντα). Στην  
περίπτωση αυτή, το ρήμα χρησιμοποιεί-  
ται, συνήθως, στο τρίτο πρόσωπο (μπα-  
μπαουλιάζει) / μεταφορικά επί ανθρώπων  
σημαίνει: εμφανίζω απειλητικά στοιχεία  
θυμού και επιθετικότητας.

«από το βορρά θωρώ και εμπαμπαούλια-  
σε ο καιρός και δα ξεσπάσει μπόρα»

«εμπαμπαούλιασε η όψη ντου ως του το  
'πα»

**Ετυμ.** Από την ιταλική λέξη: babau που  
σημαίνει αυτός που προκαλεί τρόμο, φρίκη  
(πρβλ. και το νεοελληνικό: μπαμπούλας).

**μπαμπαούλιασμα** (το) (ουσ.): προμή-  
νυμα θύελλας.

«φοβούμαι το μπαμπαούλιασμα του καιρού, μόνο να μη βάλουμε τη στράτα ομπρός μας»

**Ετυμ.** Από το: μπαμπαουλιάζω (βλ. λέξη).

**μπαμπαουλιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): συννεφιασμένος / μεταφορικά: θυμωμένος.

«μπαμπαουλιασμένος είναι ο καιρός και σάϊκα δα βρέχει»

**Ετυμ.** Από το: μπαμπαουλιάζω (βλ. λέξη).

**μπαμπαρολιάζω** (ρήμ.): προστατεύω κάποιον άτομο από το δυνατό κρύο, περιτυλίγοντάς το πρόχειρα με όποια ρούχα ή πανιά διαθέτω / επιδένω πρόχειρα ένα τραύμα.

«ήκανε κρυγιάδα και εμπамπαρολίασα τα κοπέλια με τσι φαρδανάπλες και με τα σακιά απού εβάστουνα»

«ήσκισα τη μπολίδα μου και 'μπамπαρολίασα τη λαβή μνιια στάξη ίσαμε να φτάζομε στο χωργιό να δω ίντα δα γενώ»

**Ετυμ.** Από παράφραση του βλάχικου: rbulisire ή από το ενετικό: bamparola (= φλόγα).

**μπαμπαρόλιασμα** (το) (ουσ.): πρόχειρο περιτύλιγμα / πρόχειρη επίδεση τραύματος.

«με τα μπαμπαρολιάσματα δεν γίνεται δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: μπαμπαρολιάζω (βλ. λέξη).

**μπαμπεσά** (η) (ουσ.): μπαμπεσιά στην κοινή νεοελληνική, δολιότητα.

«με τη μπαμπεσά τονε 'τυλίζανε»

**Ετυμ.** Από το: μπαμπέσης (βλ. επόμενο).

**μπαμπέσης\*** (ο) **μπαμπέσα** (η)

(ουσ.): δόλιος, πονηρός, αναξιόπιστος.

«σα μπαμπέσης εφέρθηκε»

«ο Χάρος, ο μπαμπέσης»

**Ετυμ.** Από το αλβανικό: rapessë (= δόλιος).

**μπαμπούρα** (η) και **μπαμπούρι** (το) (ουσ.): μικρό ύψωμα εδάφους, επικλινές έδαφος.

«στο μπαμπούρι είναι οι ελιές και μούτε να τσι καλλιεργήσεις εύκολα μπορείς, μούτε να τσι κλαδέψεις μούτε να τσι μαζώξεις»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μπάντα\*** (η) (ουσ.): μέρος, περιοχή / πλευρά / άκρη του δρόμου.

(«Πώδε Μπάντα» λεγόταν παλαιότερα ο Δήμος της περιοχής Τζερμιιάδω και «Πέρα Μπάντα» λεγόταν ο Δήμος της περιοχής Ψυχρού).

«δε-ν-τονε γροικά η μνιια ντου μπάντα...»

«άμε, μωρέ, στη μπάντα να μη σε πατήσουνε τα βούγια»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: banda (= μέρος).

**μπαντιέρα** και **μπαντιέρα** (η) (ουσ.): σημαία, φουσάτο.

«μπαντιέρα εσήκωσε δα κι ο φαμέγιος»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: bantiera (= σημαία).

**μπαντονιάρω** (ρήμ.): αφήνω στη μπάντα / εγκαταλείπω, παροπλίζω.

«μπαντόνιαρε το σιντεράλετρο απού δε θα το χρειαστούμε μπλιο οφέτος»

**Ετυμ.** Από το: μπάντα (βλ. λέξη).

**μπαξεβάνης** (ο) (ουσ.): κηπουρός.

«καλό μπαξεβάνη ήβρηκες, μνιια χαρά σάζει το περβόλι».

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bahçivan (= κηπουρός, περιβολάρης).

**μπαξελέρης** (ο) (ουσ.): ό,τι και ο μπαξεβάνης.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bahçe (= κήπος).

**μπαξές\*** (ο) (ουσ.): περιβόλι (στην κοινή νεοελληνική αναφέρεται και ως μπαχτσές, μορφή που δεν συναντήσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου).

«*Το κάθε άστρο μνιαν ευχή στην όμορφή σου σκόλη / και να 'ναι οι μέρες σου μπαξές, ρόδα και περιβόλι.*» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bahçe (= μπαξές).

**μπάρε μου και μπάρεμ** (επίρρ.): τουλάχιστον.

«*να 'χε μπάρεμ και κιανένα συφέρο, δεν επείραζε*»

«*κατέχεις μπάρε μου να ραβδίξεις;*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: barı (= τουλάχιστον).

**μπαρμπαράσκαγα** (τα) (ουσ.): μπαρούτι και σκάγια μαζί που χρησιμοποιούνταν για εμπροσθογεμή όπλα. Έτσι ονομαζόταν ο εξοπλισμός που οι παλιοί κυνηγοί είχαν μαζί τους, εκτός του όπλου, τοποθετημένος μέσα σε υφαντό σακούλι που έφεραν στην πλάτη τους, το οποίο στηριζόταν με βαστάγια (κορδόνια) στους ώμους τους. Στο ίδιο σακούλι έβαζαν και το κυνήγι (λαγούς, πέρδικες, ορτύκια, φάσες κτλ.), αλλά και φρούτα που μάζευαν από την εξοχή ή χόρτα. Μεταφορικά σημαίνει: το σύνολο των ανδρικών γεννητικών οργάνων.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συγκεκομμένο μπαρούτι (με αναδιπλασιασμό του μπαρ-) + σκάγια.

**μπαρμπερίζομαι** (ρήμ.): δέχομαι τις περιποιήσεις του μπαρμπέρη (κουρέα).

«*σα γαμπρός εμπαρμπερίστηκες*»

«*Μπαρμπέρη τα ξυράφια σου να τα μαλα-*

*ματώσεις / να μπαρμπερίσεις το γαμπρό να μη-ν-τονε ματώσεις.*»

**Ετυμ.** Από το μπαρμπέρης (εκ του γαλλικού: barbe (= γένι, μούσι).

**μπαρμπουνοφάσουλα** (τα) (ουσ.): είδος πολύ νόστιμων φασολιών με ραβδώσεις σε χρώμα όμοιο προς αυτό του μπαρμπουνιού, απ' όπου και το όνομά τους.

«*τα πιο λιπαρά φασούλια είναι τα μπαρμπουνοφάσουλα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπαρμπούνι + φασούλια.

**μπαρόλα** (η) (ουσ.): πρήξιμο από χτύπημα στο κεφάλι, κυρίως, καρούμπαλο. «*δεν ήφεγγα και εκουτούλησα το-ν-τοίχο με τη-γ-κεφαλή και ήκαμα να μνια μπαρόλα*»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το ιταλικό: barile (= βαρέλι) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**μπαρουτάσκαγα** (τα) (ουσ.): ό,τι και τα μπαρμπαράσκαγα (βλ. λέξη).

«*επήρε το τσιφτέ, ήβαλε και στο σακούλι τα μπαρουτάσκαγα και μνιαολιά ψωμί κι ήφυγε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπαρούτι + σκάγια.

**μπαρτάκι** (το) (ουσ.): ό,τι και ο μαστραπάς (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bardak (= κύπελλο).

**μπας και** (σύνδ.): μήπως, εντούτοις, ίσως, ασφαλώς.

«*κάνε του και συ μνια κουβέντα, μπας και σ'ακούσει εσένα*»

«*ανήμενε μνιαολιά, μπας κι αλλάξει ο καιρός*»

**Ετυμ.** Από το μεσαιων. μπας και, εκ της φράσης: μην πας και.

**μπασαλής** (ο) (ουσ.): είδος μαχαιριού με λαβή και θήκη για την τοποθέτησή του στη μέση.

«ήσυρε το μπασαλή από τη μέση ντου και του εχύθηκε με κακό σκοπό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bıçak (= μαχαίρι).

**μπασοδουλεύω** (ρήμ.): ασχολούμαι με ελαφρές οικιακές εργασίες (σκουπίσμα, πλύσιμο, συγύρισμα κτλ.).

«εύκαιρη δε 'πομένω, όλο μασοδουλεύω ακόμη και τσι σκόλες»

**Ετυμ.** Από το: μπασοδούλι (βλ. λέξη).

**μπασοδούλι** (ια) (το/τα) (ουσ.): ελαφρά εργασία, οικιακής συνήθως φύσεως.

«και στο σπίτι να κάτσω, δε-μ-πολείπουνε τα μπασοδούλια»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: ambassada, με την ελληνική κατάληξη -δούλι (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**μπασουμάς** (ο) (ουσ.): είδος υφάσματος, το τσίτι.

«μπασουμά 'ναι το φυστάνι από φορεί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: basma (= εμπριμε ύφασμα).

**μπάστακας\*** (ο) (ουσ.): αυτός που στέκει κάπου ακίνητος / φρουρός, φύλακας. Στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά δεν συναντήσαμε τη λέξη μπάστακας με την έννοια της πέτρας στόχου σε ομαδικά παιχνίδια που αναφέρεται σε ορισμένα λεξικά.

«εκεία εστάθηκε da σα-ν-το μπάστακα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: bekçi (= φρουρός).

**μπασταρδεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ο μη γνήσιος.

«μπασταδερμένη 'ναι τούτηνιέ η ράτσα

τω-μ-προβάτω, δεν είναι σα-ν-τα παλαινά πρόβατα»

**Ετυμ.** Από το: μπασταρδεύω (εκ του ιταλικού bastardo (= νόθο παιδί).

**μπάστος** (ο) (ουσ.): έθιμο του γάμου που έχει σχέση με το στόλισμα του σπιτιού των νεονύμφων και, ειδικότερα, του νυφικού κρεβατιού, με πλουμιστά χιράμια (βλ. λέξη).

«στο μπάστο επήανε»

«ήκατσε στο μπάστο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: παστάς, -άδος (= νυμφικός θάλαμος).

**μπατάγια** (η) (ουσ.): μπόρα, δυνατή βροχή με βροντές και αστραπές.

«δυνατή μπατάγια έρχεται, μόνο ανεμάζωζε τα πράματα κι έλα μέσα»

«ήβγαλε μνια γερή μπατάγια οψές»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: bataglia (= μάχη).

**μπαταλεύω** (ρήμ.): θέτω σε αχρηστία κάτι, αχρηστεύω, μπαταλεύω στην κοινή νεοελληνική / επί ανθρώπων: κακοπάω.

«είχα πολλά εργαλεία αποστά-ν-ήκανα το σομαρά, μα δεν τα δουλεύω μπλιο κι εμπαταλέψανε τα πιο πολλά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: battal (= άχαρος).

**μπατάλικος\*, -η, -ο** (επίθ.): πληθωρικός, υπερμεγέθης, χονδροειδής. Δεν διαπιστώσαμε στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά τον εναλλακτικό τύπο: μπατάλης που υπάρχει στην κοινή νεοελληνική.

«πολλά μπατάλικο 'ναι το ρασίδι από φορείς»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**μπαταξής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που εξαπατεί, ο αναξιόπιστος, ο κακοπληρωτής.

Στην κοινή νεοελληνική αναφέρεται και ως μπαταχτοής, τύπος τον οποίο δεν συναντήσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου.

«κειόνονά το μπαταζή κάνεις παρέα!»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bataκçi (= κακοπληρωτής, φεσατζής).

**μπατάρω\*** (ρήμ.): στην κοινή νεοελληνική έχει την έννοια του γυρίζω από τη μια πλευρά, ανατρέπω, με την οποία χρησιμοποιείται και από τους Λασιθιώτες (βλ. μπάντα). Επιπρόσθετα, όμως, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σημαίνει και θεωρώ, υπολογίζω, υποθέτω.

«μπάταρε πως δε-ν-το 'χες φυτεμένο κειονά το χωράφι ετσά που εκακοπήε»

«μπάταρε πως τα 'χασες κειανά τα λεφτά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: battere (ενετ. batter) (= χτυπώ / υπολογίζω).

**μπατζάκα** (η) (ουσ.): μπατζάκι.

«εσκίστηκε η μπατζάκα μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bacak (= πόδι, μηρός, αρίδα - bacak pantolon = μπατσάκι).

**μπατίκι** (το) (ουσ.): χάρισμα σε νεόνυμφους ή σε νεογέννητα.

«μπατίκια του 'καμε δυο χρυσές λίρες»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από το «εμβατίκιον» που υποδηλώνει το ποσό, το οποίο πλήρωναν παλιά οι ιερείς στον οικείο Επίσκοπο για να τους παραχωρήσει ενορία. Τα εμβατίκια αποτελούσαν την κύρια πηγή εισοδήματος των Επισκόπων κατά την Τουρκοκρατία.

**μπατίρης\*** (η) (ουσ.): φτωχός, χρεοκοπημένος, απένταρος.

«μπατίρης επόμεινε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: batırmak (= βουλιάζω, φτωχεύω).

**μπατιρίζω\*** (ρήμ.): χρεοκοπώ, φτωχαίνω.

«ήφαε τη-μ-περιουσία απού του 'φηκε ο κύρης του και εμπατίρισε ολότενα»

**Ετυμ.** Από το: μπατίρης (βλ. λέξη).

**μπατούλια και πατούλια** (η) (ουσ.): σμήνος, ομάδα.

«μπατούλιες-μπατούλιες πάνε οι κοράκοι»

«ήπαιζε σε μνια μπατούλια περιστέρια κι ήριζε δυο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pattuglia (= περιπολία).

**μπατσά** (η) (ουσ.): δυνατό χαστούκι.

«να σου δώσω θέλει μνια μπατσά και δα δεις χαχαλιές τ'άστρα»

**Ετυμ.** Από το: μπάτσος (μεγεθυντικό) (βλ. λέξη).

**μπατσελάκι** (το) (ουσ.): χαστουκάκι.

«δώστου ένα μπατσελάκι»

**Ετυμ.** Από το: μπάτσος (υποκοριστικό) (βλ. λέξη).

**μπατσελιά** (η) (ουσ.): δυνατό κτύπημα με την παλάμη του χεριού στο μάγουλο, ηχηρό χαστούκι.

«ήφαε μνια δυνατή μπατσελιά κι εκούστηκε από παέ ο χτύπος της»

**Ετυμ.** Από το: μπατσελίζω (βλ. λέξη).

**μπατσελίζω και μπατσίζω** (ρήμ.): χαστουκίζω.

«παλιά οι δασκάλοι εμπατσελίζανε πού και πού τα κοπέλια, άμα δεν εμαθαίνανε τα γράμματα»

**Ετυμ.** Από το: μπάτσος (βλ. λέξη).

**μπατσελοκοπώ** (ρήμ.): δίνω συχνά χαστούκια.

«όλη-ν-τη-ν-ώρα τονε μπατσελοκοπά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: + μπάτσος (μπατσελ-ίζω) + κοπώ.

**μπατσέρνω** (ρήμ.): βλ. *μπατσελίζω*.

**μπάτσος\*** (ο) (ουσ.): χαστούκι, χτύπημα στις παρειές του πρόσωπου. Στην κοινή νεοελληνική, το μπάτσος απαντάται και με την έννοια του αστυνομικού, σημασία την οποία δεν συναντήσαμε στη ντοπιολαλιά των παλαιών Λασιθιωτών.

«ήφαιε δυο μπάτσους κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Κατά μία εκδοχή, η λέξη: μπάτσος είναι ιταλικής προέλευσης (bazza). Κατ' άλλη, είναι τουρκικής (baş = χαστούκι) και, σύμφωνα με μια τρίτη, είναι ηχοποιητή λέξη, η οποία δημιουργήθηκε από τον ήχο του χαστουκιού (μπατσ).

**μπάφυλλας και μπάφιλος** (ο) (ουσ.): κάλυκας φυσιγγίου / ορειχάλκινο έλασμα.

«πέταξε τσι μπαφύλλους, μπα να 'ναι κιανείς ακόμη γεμάτος και σου βαρεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από το: τουρκικό rafta (= κουκάκι / κάψουλα / μεταλλική πλάκα) + φύλλο. Η γραφή με -ι- και ένα -λ- οφείλεται στον σχηματισμό της συγκεκριμένης λέξης, κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις που λήγουν σε -φίλος.

**μπαχειλάρος** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει χοντρά χείλια / αυτός που έχει κατεβασμένα τα χείλια.

«εκόπιασε κι ο μπαχειλάρος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παχύς + χείλος (παραγ. τέρμα: -άρος). Το -μ- είναι κατάλοιπο του άρθρου -τον.

**μπαχωνιά** (η) (ουσ.): δυνατός κρότος. «μνια μπαχωνιά εκούστηκε όθε στη Κρουσταλλένια από πίσω»

**Ετυμ.** Ηχοποιητή λέξη από τον κρότο

της έκρηξης (μπαμ). Κατ' άλλη άποψη, παράγεται από το: μαχώνω (με την τροπή του -μ- σε -μπ-).

**μπαχωνίδι** (το) (ουσ.): ό,τι και το προηγούμενο.

**μπεγεντίζω και μπεριαντίζω** (ρήμ.): γουστάρω / επιλέγω / διακρίνω (με θετική έννοια).

«ντελόγο μος την είδα κεινιά τη-γκοπελιά, τηνε εμπεγέντισα»

«Στα σίντερα με 'βάλανε για μνια μεγάλη αγάπη / κι εκεία που γω 'μπεγιέντιζα άλλοι 'ποκαμαρώνουν, / στο περιβόλι απού 'μπαίνα άλλοι θωρώ και μπαίνουν...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: beğenmek (= γουστάρω, συμπαθώ, μου αρέσει).

**μπεγεντισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): επιλεγμένος, ξεχωριστός, παινεμένος.

«μπεγεντισμένη την είχε αυτός τη-γκοπελιά πολύ-γκαιρό»

**Ετυμ.** Από το: μπεγεντίζω (βλ. λέξη).

**μπεγίρι** (το) (ουσ.): το αρσενικό άλογο (το θηλυκό λέγεται φοράδα).

«σίμωσε το μπεγίρι επαέ κοντά στο-ντράφο να καβαλικέσω, γιατί δε μπορώ να βγω απού τη σέλα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: beygir (= άλογο).

**μπεζακτάς\*** (ο) (ουσ.): συρτάρι εισπράξεων στον πάγκο του καφετζή / ποσό χρημάτων / ταμείο.

«στο τεζιάκι από πίσω έχει ο καφετζής το μπεζακτά ντου»

«ήβαλε χέρι στο μπεζακτά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: berzah (= ισθμός), πιθανόν, επειδή στον πάγκο των

καφετζήδων υπήρχε σχισμή, όπου έριχναν τα χρήματα. Κατ' άλλη άποψη προέρχεται από το τουρκικό: beş tahta (= 5 σανίδια) που αποτελούν συρτάρι.

**μπεζαντές** (ο) (ουσ.): γιος του μπέη, πλούσιος.  
«του μπεζαντέ τα έχη εζήλεψε»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: beyzade.

**μπεκιάρης\*** (ο) **-ισσα** (η) (ουσ.): μοναχικός, χωρίς σύντροφο.  
«εδιάλεγε-εδιάλεγε και στην υστεργιά επόμεινε μπεκιάρης»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bekâr (= άγαμος).

**μπεκιαριλίκι\*** (το) (ουσ.): η διαβίωση του εργένη.  
«βαρύ 'ναι το μπεκιαριλίκι»  
**Ετυμ.** Από το: μπεκιάρης (βλ. λέξη).

**μπεκρής\*** (ο) (ουσ.): μέθυσος.  
«μπεκρής εκατάντησε από τη στεναχωρία ντου»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: becri (= μέθυσος).

**μπεκρούλιακας\*** και **μπεκρούλακας** (ο) (ουσ.): ό,τι και ο μπεκρής με ισχυρότερη υποτιμητική σημασία. Στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας δεν σημειώνεται ο τύπος: μπεκρούλακας.  
«εκειονά το μπεκρούλακα να μη-ν-τονε κάνεις παρέα»  
**Ετυμ.** Από το: μπεκρής (βλ. λέξη).

**μπέλα-φούρκα** (στερ. επίρρ. φρ.): έξω φρενών.  
«μπέλα-φούρκα μ'έκαμε με τα λόγια τσης»  
**Ετυμ.**<sup>4</sup> Από τα λατινικά: bella (πληθυ-

ντικός του bellum = πόλεμος) + furca (= δίκρανο).

**μπελαλής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που δημιουργεί φασαρία / αυτός που αποτελεί πρόσθετο βάρος, που βασανίζει κάποιον.  
«μπελαλής είναι ο τάδε»  
**Ετυμ.** Από το: μπελάς (βλ. λέξη).

**μπελαλίδικος\*, -η, -ο** (επίθ.): προβληματικός, δύσκολος.  
«μπελαλίδικη δουλειά μ'έβαλες να κάνω»  
**Ετυμ.** Από το: μπελαλής (βλ. λέξη).

**μπελάς\*** (ο) (ουσ.): πρόβλημα, διαμάχη, φροντίδα, ενόχληση.  
«μπελάς με 'βρήκε...»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bela (= βάσανο, σκουτούρα).

**μπελεντένια** (η) (ουσ.): είδος υφαντής κουβέρτας με πολύχρωμα σχέδια, πραγματικό καλλιτέχνημα.  
«εσένα δα σου δώσω τη μπελεντένια»  
**Ετυμ.** Από το ενετικό: bella (= ωραία).

**μπελί** (επίρρ.): προφανώς, είναι πρόδηλο.  
«μπελί 'ναι από τα μούτρα ντου ίντα άνθρωπος είναι»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: belli (= φανερό).

**μπέλικι** (επίρρ.): ίσως, μάλλον.  
«εμίσεψανε, μπέλικι, οι καστρινοί, γιατί 'χω μέρες να τσι δω επαδά»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: belki (= μάλλον).

**μπέλιτα** (επίρρ.): ίσως, μήπως.  
«μίλσέ του, μπέλιτα και σ'ακούσει κι αλάξει γνώμη».  
«φέρσου καλά, μπέλιτα και μαϊνάρει μνιαολιά ο κύρης σου»

4. Αφορά τις επιμέρους λέξεις.



**Ετυμ.** Από το: μπελί (βλ. λέξη), με προέκταση -τα και ανατονισμό.

**μπελονιά** (η) (ουσ.): βλ. αμπελονιά.

**μπελονιάζω** (ρήμ.): περνά την κλωστή του ραψίματος από την τρύπα της βελόνας.

«*δε φέγγω μπλιο και δε μπορώ να μπελονιάσω τη-γ-κλωστή στη βελόνα*»

**Ετυμ.** Από το: μπελονιά.

**μπένα** (η) (ουσ.): πένα, γραφίδα.

«*με τη μπένα γράφει*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: penna (= φτερό).

**μπενιά** (η) (ουσ.): πενιά / κτύπημα χορδής μουσικού οργάνου.

«*παίξε μια μπενιά*»

**Ετυμ.** Από το: μπένα (βλ. λέξη).

**μπεργωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): τρυπημένος από αγκάθες.

«*μπεργωμένος είναι από τσ'αγκουτσάκους αφού πάτησε και πονεί*»

**Ετυμ.** Από το: μπεργώνω (βλ. λέξη).

**μπεργώνω, -ομαι** (ρήμ.): τρυπώ με αγκάθι, καρφώνω με αγκάθια.

«*επάτησα τσ'αστοιβίδες, για να τσι σωρέψω κι εμπεργώθηκα*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: beccarsi (= τσιμπώ), με μετάθεση του -ρ- και τροπή των cc- σε γ + κατάληξη -ώνω). Άλλοι μελετητές ετυμολογούν τη λέξη αυτή από το αρχαιοελληνικό: πέρνημι (= διαπερώ, διεισδύω).

**μπερεκέτι\*** ή **μπερκέτι** (το) (ουσ.):

αφθονία, πλησμονή.

«*μπερεκέτι έχει τσι υποψήφιος νέφες ο όμορφος ντελικανής*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bereket (= αφθονία).

**μπερμπατεύγω** (ρήμ.): συμπεριφέρομαι, όπως ένας μπερμπάτης / ασχολούμαι με γυναικοδουλειές. Μπερμπαντεύω στην κοινή νεοελληνική.

«*πού εμπερμπάτευγες πάλι;*»

**Ετυμ.** Από το: μπερμπάτης (βλ. λέξη).

**μπερμπάτης (ο), μπερμπάτισσα (η)** (ουσ.): μπερμπάντης, μπερμπάντισσα στην κοινή νεοελληνική, αλήτης, πονηρός, γυναικοθήρας.

«*όλη η οικογένειά ντως ήτανε μπερμπάτηδες*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: birbante (= κατεργάρης, παλιάνθρωπος).

**μπερμπινοκλάδι** (το) (ουσ.): άγριο χόρτο που έρπει και βγάζει άσπρα λουλούδια. Αφθονούσε στους κήπους του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου / ως ασθένεια είναι το δεινιτικό έλκος, ο έρπης.

«*γεμάτος είναι ο κήπος μπερμπινοκλάδια κι α δε-ν-τονε ξεχορτίσομε, δε δα βγάλει πράμα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έρπω (παρεφθαρμένο) + κλαδί. Κατ' άλλους, αποτελεί παράφραση της λέξης: περικοκλάδι.

**μπερτάκι** (το) (ουσ.): ξυλοφόρτωμα, ξυλοδαρμός (στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής αναφέρεται ως μπερντάκι ή μπερντάχι).

«*ένα μπερτάκι του χρειάζεται*»

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από το ιταλικό: battere ή battiti (= ξυλοδαρμός) ή από το τούρκικο: perdah (= δαρμός).

**μπερτζίκουρας και μπερτσίκουρας και περτσίκουρας** (ο) (ουσ.): είδος σκουληκιού που τρώει τις πατάτες, ανοί-

γοντας μεγάλες τρύπες, με συνέπεια οι παραγωγοί να υφίστανται μεγάλες ζημιές. Το επιστημονικό του όνομα είναι: γρυλοτάλλη η κοινή.

«τσι μισές πατάτες έχει φαωμένες ο μπερτζίκουρας»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μπέσα**\* (η) (ουσ.): αξιοπιστία, εμπιστοσύνη.

«δεν έχει μπέσα»

**Ετυμ.** Από το αλβανικό: besë (= αξιοπιστία, λόγος τιμής).

**μπεσαλής**\* (ο), **μπεσαλίνα** (η) (ουσ.): αυτός που εμπνέει εμπιστοσύνη, ο αξιόπιστος, ο ντόμπρος στην κοινή νεοελληνική (το θηλυκό αναφέρεται και ως μπεσαλού, τύπος που εμείς δεν συναντήσαμε στο Λασιθί). Ο Πιτυκάκης σημειώνει ακόμη τη λέξη μπεσιλής με την έννοια του φροντισμένου οικόσιτου αρσενικού αρνιού, όρος που δεν απαντάται στο Οροπέδιο Λασιθίου.

«μπεσαλής άνθρωπος είναι»

«μου 'πανε πως είσαι μπεσαλής άντρας, βαρύς και μερακλής» (στίχος από λαϊκό τραγούδι)

**Ετυμ.** Από το: μπέσα (βλ. λέξη).

**μπεσιμπελί** (επίρρ.): ολοφάνερο, κατά τα φαινόμενα (σύμφωνα με τον Σπανάκη (1957: 125), η λέξη υπήρχε στο Λασιθί και ως παρωνύμιο: Πεσπέλης ή Μπεσιμπελής).

«μπεσιμπελί 'ναι πως σου λέει ψόματα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: besbelli (= ολοφάνερο).

**μπέτης** (ο) (ουσ.): στήθος.

«ήβαλε το μπέτη του ομπρός» (= εμπόδιζε / παρενέβη ανάμεσα σε διαπληκτιζόμενους).

«επαέ στο μπέτη νιώθω ένα-μ-πόνο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: petto (= στήθος).

**μπεχλιβάνης**\* και **μπελιβάνης** (ο)

(ουσ.): παλαιστής. Η λέξη διασώζεται σήμερα στο Οροπέδιο Λασιθίου ως επίθετο προσώπων.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: pehlivan (= παλαιστής).

**μπήχνω**\*, **-ομαι** (ρήμ.): μπήγω και μπήζω στην κοινή νεοελληνική, καρφώνω, σπρώχνω κάτι μέσα με δύναμη / χώνομαι / εισβάλλω (στην παθητική φωνή). «φέρε ένα τσούρλο να μπήζω το τζένιο στο χώμα»

«του έμπηξε το μαχαίρι στη κοιλιά»

«όπου 'ναι καυγάς μπήχεται κι αυτός»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: εμπήγνυμι (αόριστος: έμπηξα).

**μπηχτή**\* (η) (ουσ.): δυνατό χτύπημα / κάρφωμα / υπονοούμενο με κακή πρόθεση.

«ήπαιζέ ντου μνια μπηχτή»

«μπηχτή 'τανε κείνηνιά η κουβεντα απόυ εμόλαρε»

**Ετυμ.** Από το: μπήχνω (βλ. λέξη).

**μπίζηλος, -η, -ο** (επίθ.): εύθραυστος, ευαίσθητος, αυτός ο οποίος χρήζει ιδιαίτερης προσοχής.

«μπίζηλο πράμα 'ναι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: επίζηλος (= ζηλευτός).

**μπιθρακώ** και **συνηθέστερα ξεμπιθρακώ** (ρήμ.): σκαλίζω με σίδερο ή ξύλο αναμμένο κούτσουρο για να πέσει το τμήμα που έχει καεί και να ενισχυθεί η καύση του υπόλοιπου τμήματος / μεταφορικά: παροτρύνω συνεχώς, βάζω σπιουνιές.

«ξεμπιθράκησε μνιασλιά το κουτσούρι  
ν'ανεπάρει η φωθιά»

«δε τον αφήνει ήσυχο, μόνο όλο τονε μπι-  
θρακά»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη ρίζα των: μπίκος  
(βλ. λέξη) και θράκα (ανθρακιά).

**μπικάλι** (το) (ουσ.): είδος σφυριού με  
μυτερό άκρο, κατάλληλο για πελέκημα  
πέτρας.

«πιάσε το μπικάλι και δώσε του μνια»

**Ετυμ.** Από το: μπίκος (υποκοριστικό).

**μπίκος** (ο) (ουσ.): εργαλείο των γεωρ-  
γών, των πετροκόπων και εκείνων που  
ανοίγουν λάκκους ή αυλάκια σε πετρώ-  
δεις περιοχές, το οποίο μοιάζει με αξίνα,  
αλλά έχει στρογγυλό και μυτερό άκρο  
(σαν ράμφος). Είναι κατάλληλο για σπά-  
σιμο ή ανασήκωμα πετρών ή για σκάψι-  
μο σε σκληρά εδάφη / κασμάς.

«πιάσε το μπίκο να βγάλεις το χαράκι  
απού βρήκες, γιατί με το σκαπέτι δε βγαί-  
νει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: becco (= ράμφος,  
οξύ άκρο) ή από το picca (= δόρυ).

**μπικοσκάπετο** (το) (ουσ.): αμφίστομη  
αξίνα, η οποία από το ένα μέρος είναι  
σκαπέτι (βλ. λέξη) και από την άλλη  
μπίκος.

«εξέχασα να πάρω το μπικοσκάπετο και  
δε δα κάμομε δουλειά στο χωράφι απού  
πάμε, γιατί δα να 'χει πέτρες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπίκος + σκαπέ-  
τι (βλ. λέξη).

**μπικουνίζω** και **μπικουνώ** (ρήμ.): πα-  
ρακινώ με κακή πρόθεση, σπρώχνω ψυ-  
χολογικά κάποιον να κάμει κάτι.

«όλο με μπικουνίζεις να φύγομε από το  
χωργιό»

**Ετυμ.** Από το: μπίκος (βλ. λέξη).

**μπίλια\*** (η) (ουσ.): σφαιρίδιο / μεταλλι-  
κό, ξύλινο, γυάλινο ή πλαστικό / μπίλιες:  
είδος παιχνιδιού, το οποίο ήταν άλλοτε  
ιδιαίτερα προσφιλές στα αγόρια παιδικής  
και εφηβικής ηλικίας. Το παιχνίδι αυτό  
γνωστό με το όνομα σκραούλια, είχε δι-  
άφορες παραλλαγές από τις οποίες περι-  
γράφουμε παρακάτω τις επικρατέστερες.  
Για το εν λόγω παιχνίδι χρειάζονταν δύο  
παίκτες. Μπορούσε, όμως, να παιχτεί και  
με περισσότερους. Για τον καθορισμό  
της σειράς των παικτών χαρασσόταν μια  
γραμμή στο έδαφος και καθένας από αυ-  
τούς πετούσε από απόσταση 4-5 μέτρων  
μια μπίλια, σημαδεύοντας τη γραμμή.  
Όποιον η μπίλια απείχε λιγότερο από τη  
γραμμή έπαιζε πρώτος, ο αμέσως επόμε-  
νος δεύτερος και ούτω καθ' εξής. Όποιος  
ήταν τελευταίος στη σειρά έριχνε τη μπί-  
λια του σε μια απόσταση 2-3 μέτρων. Ο  
πρώτος προσπαθούσε να κτυπήσει –να  
«τικίσει» κατά την ορολογία του παιχνι-  
διού– κάποια από τις μπίλιες που είχαν  
ριχτεί στο έδαφος, πετώντας τη δική του  
μπίλια από την ίδια απόσταση. Αν επι-  
τύγχανε κάποια, συνέχιζε με την επόμε-  
νη μπίλια, ειδάλλως τη θέση του έπαιρνε  
ο δεύτερος και ούτω καθ' εξής. Νικητής  
ήταν αυτός που κατάφερνε να «τικίσει»  
τις περισσότερες μπίλιες. Μερικές φορές  
κάθε κτύπημα μετατρεπόταν σε δάχτυ-  
λα των χεριών (π.χ. ένα χτύπημα = δύο  
ή τρία δάκτυλα ή σε αυτοσχέδιες κάρτες  
ή σε άλλα ανταλλάξιμα αντικείμενα και  
σπάνια σε χρήματα, αν υπήρχαν).

Μια άλλη παραλλαγή του ήταν η τοπο-  
θέτηση στη σειρά ενός αριθμού μπιλιών  
(π.χ. ίσου προς τον αριθμό των παιχτών),  
τις οποίες ο κάθε παίχτης προσπαθούσε  
να «τικίσει» και να τις βγάλει έξω από  
ορισμένο πλαίσιο, εκτινάσσοντας με τα  
δύο δάχτυλα του χεριού του την μπίλια  
του. Νικητής ήταν όποιος «τικούσε» τις

περισσότερες μπίλιες, ο οποίος έπαιρνε και το έπαθλο που καθοριζόταν.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: biglia (= μπίλια).

**μπιλιμέχης** (ο) (ουσ.): αυτός που επικαλείται άγνοια.

«Μα το μοσκίο στον Περικλή κάνει και τον μπιλιμέχη: Δυό μεταλλίκια ηόρηκα, πράμα καλό δεν έχει.»

(απόσπασμα από το ποίημα του Τσικαλά «Τα Αρχαία».

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bilmemek (= αγνωώ).

**μπιλιμπάζα** (η) (ουσ.): γλωσσού.

«μπιλιμπάζα γυνάικα 'ναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dilbaz (= γλωσσού). Το d μετασχηματίστηκε σε b.

**μπίμπαχης** (ο) (ουσ.): Τούρκος αξιωματούχος, ταγματάρχης.

«ο μπίμπαχης των Αρβανιτάδων, καθώς ήταν ο ίδιος παλικάρι...» (από κείμενο της εφ. Μεσόγειος για τον καπετάν Ατζαρά).

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bibaşi (= ταγματάρχης).

**μπιμπίκα** (η) (ουσ.): η μύτη του μολυβιού, οξύ άκρο / ράμφος.

«ξύσε τη μπιμπίκα του μολυβιού να γράφει καλά»

«η μπιμπίκα του πετεινού»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του μπιμπίκι (βλ. λέξη).

**μπιμπίκι\*** (το) (ουσ.): σπυράκι στο πρόσωπο, κυρίως / ακμή, «ανθός της νιότης». «εγεμίσανε μπιμπίκια τα μάγουλά της»

**Ετυμ.** Εκ του αρχαιοελληνικού: βέμβιξ, -κος (= δίνη, φούσκωμα).

**μπιμπικίζω** (συνηθέστερα **ξεμπιμπικίζω**) (ρήμ.): βγάζω μπιμπίκια, αφαιρώ μπιμπίκια / μεταφορικά: αφαιρώ υπολείμματα καρπών από λουβιά ή κλαδιά.

«μη-γ-ξεμπιμπικίζεις τα σπυράκια σου, γιατί δα γενούνε πιο πολλά»

«ολημέρα ξεμπιμπικίζω τα λουβιά τω φασουλιώ»

**Ετυμ.** Από το: μπιμπίκι (βλ. λέξη).

**μπιμπικωτός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει οξύ άκρο.

«μπιμπικωτό μολύβι»

**Ετυμ.** Από το: μπιμπίκι ή μπιμπίκα.

**μπίρι** (αριθμ.): ένας, μια, ένα.

«μπίρι μου και μπίρι σου» (μια σου και μια μου)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bir (= ένα).

**μπιριντζής** (ο) (ουσ.): πρώτος / καλύτερος.

«όλο μπιριντζής θέλει να 'ναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: birinci (= πρώτος).

**μπίρμπας\*** (ο), **μπίρμπα\*** (η) (επ. θέσ. επίθ.): πρόθυμος, πολύ ικανός / πονηρός.

«μπίρμπας άνθρωπος είναι»

«μπίρμπα 'ναι τούτονέ το κοπέλι, τσι διαόλους πεταλώνει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: birbo (= κατεργάρης).

**μπιρμπίλα** και **μπιμπίλα\*** (η) (ουσ.): κολποειδής απόληξη πλεκτής δαντέλας (μπιμπίλα στην κοινή νεοελληνική).

«όμορφη δαντέλα με μπιρμπίλες είχενε η πετσέτα κι από τσι δυο μπάντες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bir - biri (= ένα κι ένα στη σειρά).

**μπιρμπιλομάτης\*** (ο), **μπιρμπιλομάτα** (η): αυτός που έχει ωραία παιχιδιάρικα μάτια.

«μπιρμπιλομάτα κοπελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπιρμπίλα + μάτι.

**μπιρμπιλωτός\***, **-ή, -ό** και **μπιμπιλωτός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που κάνει μπιρμπίλες (συμμετρικές κολποειδείς απολήξεις).

**Ετυμ.** Από το: μπιρμπίλα (βλ. λέξη) / θέμα: μπιρμπιλ- + παραγ. τέρμα: -ωτός.

**μπισθιά** (η) (ουσ.): ο δερμάτινος μάντιλας που συνδέει το σαμάρι με τα οπίσθια των μεταφορικών ζώων.

«εκόπηκε η μπισθιά του γαιδάρου και δε στένεται το σομάρι στη θέση του»

**Ετυμ.** Από το: οπίσθια, με την αποβολή του αρχικού -ο-, την τροπή του -π- σε -μπ- και την αλλαγή γραμματικού είδους.

**μπισκιά** (το) (επ. θέση επίθ.): πολύ κοντό άτομο.

«μπισκιά 'ναι, μα μπιχίνεται στη δουλειά»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μπισμπίκης** (ο) (ουσ.): συνήθως λέγεται: *γερο-μπισμπίκης* και έχει υποτιμητική σημασία, ο σφυριάρης (μπισμπίκι = σφυράκι, μπιμπίκι στην κοινή νεοελληνική).

«δε-μ-ποθαίνει ο γερο-μπισμπίκης να τονε ξεφορτωθούνε»

**Ετυμ.** Βλ. μπιμπίκι (βλ. λέξη).

**μπισμπιτού** (ποσ. επίρρ.): τελείως, ολότελα, καθόλου.

«ήσπασε τα δεντρά ετσά που εράβδισε και τα 'ζέκαμε μπισμπιτού»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *būsübütum* (= εντελώς, ολότελα).

**μπιστεμένος\***, **-η, -ο** (επίθ.): αξιόπιστος, αφοσιωμένος.

«ήτανε φίλοι μπιστεμένοι»

**Ετυμ.** Από το: μπιστεύ(γ)ομαι (βλ. λέξη).

**μπίστεο** (το) (ουσ.): πίστη / πιστεύω.

Απαντάται στη φράση: «διάλε το μπίστεό σου», η οποία αποτελεί ύβρη.

**Ετυμ.** Αποτελεί, πιθανόν, μετασηματισμό της λέξης: πιστεύω, οπότε η παραπάνω φράση γίνεται: «διάλε το πιστεύω σου».

**μπίστες** (οι) (ουσ.): βλαστήμιες.

«είπενέ του μπίστες, ένα σωρό»

«ήρχιζε τσι μπίστες»

**Ετυμ.** Προήλθε, πιθανόν, από τη λέξη: πίστη, με τροπή του -π- σε -μπ-, λόγω της συμμορφοράς της με το -ν- του άρθρου: την (λέγεται μόνο στον πληθυντικό).

**μπιστεύομαι** (ρήμ.): εμπιστεύομαι.

«με ξεγέλασε και του μπιστεύτηκα το μυστικό μου»

**Ετυμ.** Από το: εμπιστεύομαι, με την αποκοπή του αρχικού -ε- και την ανάπτυξη του -γ- στο παραγ. τέρμα: -εύομαι.

**μπιστικός\***, **-ή, -ό** (επίθ.): ό,τι και το μπιστεμένος. Ενίοτε, χρησιμοποιείται και ως ουσιαστικό με την έννοια του πιστού υπηρέτη. Δεν το συναντήσαμε, όμως, στη λαοθιώτικη ντοπιολαλιά με την έννοια του μισθωτού βοσκού με την οποία αναφέρεται σε ορισμένα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας.

«επαράγγειλε του μπιστικού της να...»

**Ετυμ.** Από το: έμπιστος με την αποκοπή του αρχικού -ε- και την προσθήκη του παραγ. τερμ.: -ικός στο θέμα: μπιστ-.

**μπιστοκαπλόδετα** (τα) (ουσ.): το σύνολο των δερμάτινων ιμάντων του σαμαριού που προσδένονται στα οπίσθια του γαϊδάρου, του μουλαριού ή του αλόγου για να συγκρατούν το σαμάρι.

«εκοπήκανε τα μπιστοκαπλόδετα του σομαριού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πίσω + καπούλα + δένω, με συγκοπές συλλαβών και τροπή του αρχικού -π- σε μπ-.

**μπίτι(ς)** (επίρρ.): καθόλου, καθ' ολοκληρία, τελείως.

«μπίτι μυαλό δεν έχει»

«μπίτι σέβας δε-ν-του 'χω ετσά που μου φέρνεται»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bitim (= τέλος).

**μπιτίζω** (ρήμ.): τελειώνω, εξαντλώ / -ούμαι.

«τα δανεικά εμπιτίσανε»

«ο βερεσές κι ο τζάμπας εμπιτίσανε»

«εμπίτισε το κρασί απού 'χαμε στο βαρέλι»

«πάει αυτός, εμπίτισε»

**Ετυμ.** Από το: μπίτι (βλ. λέξη).

**μπιτσιμές** (ο) (ουσ.): καλουπιασμένος, συμμορφωμένος / μπιτσιμέδες = πήγες που καρφώνονται σταυρωτά στα χοντρά σανίδια κατά την κατασκευή της κεραμοσκεπής ή ξύλινου δαπέδου.

Στο Οροπέδιο Λασιθίου η λέξη μπιτσιμές διασφζόταν μέχρι πρόσφατα ως παρωνύμιο.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: biçim (= μορφή, καλούπι, κόψιμο φορέματος).

**μπιτσούνι** (το) (ουσ.): μύτη, προεξοχή. Στα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας αναφέρεται η λέξη: πιτσούνι, η οποία υποδηλώνει τον νεοσσό του περιστεριού ή όμορφο κορίτσι και, συνεπώς, δεν ταυτίζεται με τον υπό εξέταση όρο.

«κόψε κειονέ το μπιτσούνι να μη σου βαρεί στ' αμάτι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: picco (= αιχμή).

**μπιτσουνωτός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει μπιτσούνι, οξύ άκρο.

«πολλά μπιτσουνωτό ήκαμες το βουκέ-ντρι»

**Ετυμ.** Από το: μπιτσούνι (βλ. λέξη).

**μπλαβάδα** (η) (ουσ.): απόχρωση του μπλέ.

«εξέβαψε ένα από τα ρούχα απού ήβαλα στο νερό και επήρανε τη μπλαβάδα και τα αποδέλοιπα»

**Ετυμ.** Από το: μπλάβος (= μπλε, βαθύκυνος).

**μπλαβιδερός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός/ή/ό που τείνει να αποκτήσει μπλε χρώμα.

«μπλαβιδερά ανέφαλα επροβάλανε από τη Σελένα (βουνό)»

**Ετυμ.** Από το: μπλάβος (βλ. λέξη).

**μπλαβίζω\*** (ρήμ.): μελανιάζω, αποκτώ μπλε χρώμα.

«εμπλάβισε ο πόδας μου εκείά που τον εκοπάνισα»

**Ετυμ.** Από το: μπλάβος (βλ. λέξη).

**μπλαβισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει πάρει μπλε χρώμα, ο μελανιασμένος.

«το νερό 'ναι μπλαβισμένο, γιατί ξεβάφου-νε τα ρούχα απού ήπλυνα»

«γιάντα 'ναι τα χείλια σου μπλαβισμένα;»

**Ετυμ.** Από το: μπλαβίζω (βλ. λέξη).

**μπλάβος,\* -η, -ο** (επίθ.): μπλε.

«μπλάβες ήτανε πολλές βράκες των αντρώ παλιά»

«μπλάβες ποδιές με άσπρο γιακαδάκι εφο-ρούσανε παλιά οι μαθήτριες»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: blavo (= μπλε).

**μπλαστρακώνω** (ρήμ.): επιχρίω.  
«μπλαστράκωσε καλά τ' αλώνι με τσι βουτσές να μη βγάνει χόματα»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: έμπλαστρο > μπλάστρι > μπλαστρακώνω.

**μπλιο** (ποσοτ. επίρρ.): πλέον, πια / με επανάληψη (μπλιο-μπλιο) σημαίνει ποτέ.  
«εβαρέθηκα μπλιο να σου το λέω»

«μπλιο-μπλιο δε-ν-το ξανακάνω»  
«Δε-μ-πάω μπλιο στα πρόβατα και τσ' αίγες να βοσκήσω, / γιατί δε βρίσκω κοπελιά στ' αόρη ν' αγαπήσω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: πλέον > πλέο > πλιο > μπλιο.

**μπογάζι** (το) (ουσ.): κρύο ρεύμα αέρος / στενό πέρασμα.

«εκάτσες ατά στο μπογάζι και δα την αρπάξεις»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: boğaz (= λαιμός, πορθμός, πόρος, πέρασμα).

**μπογαλής** και **μποϊλής\*** (ο) (ουσ.): ψηλός.

«μποϊλής είναι ο γιος μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: boylu (= ψηλός).

**μπογιάς** (ο) (ουσ.): χρώμα.

«να βάψεις με το μπογιά τα πορτοπαράθυρα»

Εκτός από χρώμα, η λέξη αυτή υποδηλώνει ένα είδος χόρτου, την ξινίδα (oxalis), με πράσινα μικρά φυλλαράκια και κίτρινα ανθάκια. Από μπογιά γεμίζουν, συνήθως, τα καλλιεργημένα χωράφια. Πήρε το όνομα αυτό, διότι τα άνθη του παρήγαγαν χρωστική ουσία που χρησιμοποιείται όταν για τη βαφή νημάτων και μαλλιών. Εισήχθη, μάλλον, από την Αίγυπτο τον

19<sup>ο</sup> αιώνα και η ταχύτατη εξάπλωσή του αποτέλεσε πρόβλημα για τη βοσκή των ζώων και τους ελαιοπαραγωγούς στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα (Ανατολή, 12 και 13/2/2014).

Η λέξη μπογιάς χρησιμοποιείται ακόμη για την υποδήλωση της περιποίησης του προσώπου με καλλυντικά π.χ. «δε-μ-περνά μπλιο ο μπογιάς τσης»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: boya (= χρώμα).

**μπογιατζοπίθαρο** (το) (ουσ.): μεγάλα πιθάρια, τα οποία χρησιμοποιούσαν στο παρελθόν οι βαφείς υφαντών πανιών. Τα γέμιζαν με νερό στο οποίο διέλυαν λουλάκι και στη συνέχεια βουτούσαν πολλές φορές μέσα σ' αυτά τις βράκες ή τα πανιά που ήθελαν να βάψουν. Πριν από κάθε βούτηγμα τα πανιά κοπανίζονταν σε μια πέτρινη πλάκα.

Η ολοκλήρωση της βαφής περιλάμβανε και άλλες διαδικασίες, τις οποίες περιγράφουμε αλλού (βλ. τις λέξεις: *σπιρτάρισμα, ρούμπα, μπακάμι, μπακάμνιασμα, βελανίδιασμα*).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπογιατζής + πιθάρι.

**μποδιάζω** (ρήμ.): εμποδίζω.

«η καθέγλα μποδιάζει εκείά που την ήβαλες»

**Ετυμ.** Από το: εμπόδιο με αποκοπή του -ε-.

**μπόι\*** (το) (ουσ.): ύψος, κορμοστασιά.

«απότομα επήρε μπόι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: boy (= ανάστημα).

**μποιϊλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): ψηλός.

«μποιϊλίδικα εβγήκανε τα κοπέλια ντου»

**Ετυμ.** Από το: μποιϊλής (= ψηλός).

**μπόλια\*** (η) (ουσ.): κεφαλομάνδηλο για άνδρες.

«μπόλια εφορούσανε στη-γ-κεφαλή ντως οι παλαινοί»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *imroglio* (= μπόλια) με σίγισή του αρχικού -ι.

**μπολίδα** (η) (ουσ.): γυναικείο κάλυμμα της κεφαλής.

«μνια-γ-καλή μπολίδα να μου πάρεις, όντα δα πας στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το: μπόλια (βλ. λέξη).

**μπολίδι** (το) (ουσ.): κάλυμμα της κεφαλής, ανδρικό ή γυναικείο.

«σάσε καλά το μπολίδι σου»

**Ετυμ.** Από το: μπόλια (υποκοριστικό).

**μπολκάκι** (το) (ουσ.): γυναικείο φόρεμα που καλύπτει τον κορμό και υποβασιτάζει τα στήθη.

«με ξεκουμπωμένο το μπολκάκι της εγλάκανε να τονε προκάμει»

**Ετυμ.** Από το: μπόλκα (= ζακέτα), υποκοριστικό.

**μπόλου-μπόλου** (ποσοτ. επίρρ. έκφρ.): με αφθονία, απλόχερα.

«μη δίδεις τω βογιώ μπόλου-μπόλου άχερα, γιατί είναι λίγα και δε δα φτάζουνε όλες τσι μέρες που δα μείνομε στο μετόχι»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: *bol* (= μπόλικος).

**(μ)πομπή<sup>5</sup>** (η) (ουσ.): κακή φήμη, δυσφήμιση, διαπόμπευση, προσβλητικές διάδοσεις (συνήθως χρησιμοποιείται στον πληθυντικό: μπομπές).

«κατέχω τσι εγώ τσι μπομπές σου»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: πέμπω.

5. Το -μ- που σημειώνεται μέσα σε αγκύλες είναι κατάλοιπο της συμμορφόρας του τελικού -ν- των άρθρων με το αρχικό -π- ορισμένων λημάτων. Οι αντίστοιχες λέξεις των φραστικών παραδειγμάτων γράφονται χωρίς αγκύλες.

**μπομπό** (το) (ουσ.): είδος φουσκωτού χτενίσματος συνήθους σε μικρά παιδιά.

«κάμε του μπομπό τα μαλλιά ντου απού του πάνε όμορφα»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το γαλλικό: *rombon* (= λοφίο στρατιωτικού πηληκίου).

**μπονάτσα\*** (η) (ουσ.): νηνεμία, άπνοια (συχνότερα, μπουνάτσα στην κοινή νεοελληνική, ενώ στο Λασιθί λέγεται συχνότερα μπουνάτσα).

«μπονάτσα είναι σήμερα και δεν αλέθουνε οι μύλοι»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: *bonazza* (= νηνεμία).

**(μ)ποντικίνες<sup>6</sup>** (οι) (ουσ.): είδος βρώσιμων άγριων χόρτων, τα οποία έκαναν συνήθως σαλάτα και τα έτρωγαν με ξίδι και λάδι.

«καθάρισε τσι μποτικίνες απού εμάζωζα να τσι κάμομε σαλάτα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**(μ)ποντικοκάβγουλα** (τα) (ουσ.): απορρίμματα ποντικών.

«μποντικοκάβγουλα θωρώ στη-γ-κάμερα και δα να 'χομε σάικα μποντικούς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μποντικός (βλ. λέξη) + κάβγουλα. Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη προέκυψε από το κάβγουλα (= αβγά), κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις (π.χ. ορνιθάβγουλα, περδικάβγουλα), επειδή τα κόπρανα των ποντικών μοιάζουν με πολύ μικρά αβγά.

**(μ)ποντικός** (ο) (ουσ.): ποντικός.

«στέσε τη-μ-παγίδα να πιάσομε το μποντικό απού μασε τρώει τα μήλα απού 'χομε στην αποθήκη»

6. Το αρχικό -μ- προέρχεται από την αιτιατική του ενικού αριθμού της λέξης αυτής.



«Όντα λείπει ο γέρος κάτης, όλοι οι μποντικοί χορεύουνε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Κρητική προφορά της λέξης ποντικός.

**(μ)ποντικοφαωμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει φαγωθεί κατά ένα μέρος από ποντίκι / μεταφορικά: το τρυπημένο ή σχισμένο ρούχο, ύφασμα ή χαρτί.

«μποντικοφαωμένο ήβρηκα το τυρί απού 'χα στη ντάβλα απάνω, φαίνεται πως το μωριστήκανε οι μποντικοί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μποντικός + τρώγω (αόριστος: έφαγα, μετοχή παρακειμένου: φαγωμένος > φαωμένος).

**μποξάδιασμα** (το) (ουσ.): η τοποθέτηση της ζύμης των αλεσμένων ελιών στους μποξάδες (βλ. λέξη), για να μεταφερθεί στο πιεστήριο.

**Ετυμ.** Από το: μποξάς > μποξαδιάζω.

**μποξαργάτης** (ο) (ουσ.): χονδρό ξύλο περιστρεφόμενο περί τον άξονά του, το οποίο χρησίμευε στις παλιές φάμπρικες (ελαιοτριβεία) για τη συμπίεση των μποξάδων και την εξαγωγή του ελαιολάδου / μεταφορικά: το αγύριστο κεφάλι κάποιου.

«πιλώθετε αδυνατά να γυρίσει ο μποξαργάτης να βγει όλο το λάδι»

«πιο εύκολα γυρίζει ο μποξαργάτης παρά η κεφαλή ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μποξάς + εργάτης (αργάτης στην κρητική διάλεκτο). Κατ' άλλη άποψη προέρχεται από το τουρκικό: bocurgat (= βαρούλκο).

**μποξάς\***(ο) (ουσ.): εσάρπα. Εκτός από εσάρπα, μποξάς λεγόταν ειδική τετράγωνη θήκη κατασκευασμένη από πλεγμένο ανθεκτικό χοντρό νήμα από γίδινο

μαλλί στην οποία τοποθετούσαν τη ζύμη των αλεσμένων ελιών. Τους μποξάδες τους έβαζαν, κατόπιν, στο πιεστήριο του ελαιοτριβείου (φάμπρικας παλιότερα) και τους πίεζαν για την εξαγωγή του λαδιού.

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: boħsa (= μποξάς).

**μπορεσάμενος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. αοριστ. ως επίθ.): αυτός που μπορεί, ο άξιος. «Καλλιιά ο νοησάμενος, παρά ο μπορεσάμενος.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: μπορώ (αόριστος: μόρεσα).

**μπόρεση\*** (η) (ουσ.): δυνατότητα, ευχέρεια.

«δεν είναι στη μπόρεσή μου»

«έχει αυτός τη θέληση, μα δεν είναι στη μπόρεσή ντου»

**Ετυμ.** Από το: μπορώ.

**μπόσικος, -η, -ο\*** (επίθ.): χαλαρός.

«δέσε τα παπούτσα σου καλά, να μην είναι τόσονά μπόσικα»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: boħ (= μπόσικος).

**μποστίτσα** (τα) (ουσ.): Εξάρτημα των παλιών ανεμόμυλων του Οροπεδίου που αποτελούνταν από δύο τετράγωνα ξύλα μουνιάς, τα οποία έφεραν στη μέση οπή, από την οποία περνούσε ο άξονας της φτερωτής του ανεμόμυλου. Τα μποστίτσα στερεώνονταν με βίδες στο σιδερένιο πλαίσιο, το οποίο έφερε τη φτερωτή του μύλου. Το πλαίσιο αυτό στηριζόταν στο σιδερένιο πύργο των ανεμομύλων.

«ήσπασε το μποστίτσο του μύλου και δα πάω στου Μαραγογιάννη να δω αν έχει να πάρω ένα άλλο, γιατί δα ξεραθούνε οι πατάτες απού τη δίπα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**μποτόνια** (τα) (ουσ.): χάνδρες.  
«ωραία τση πάνε τα μποτόνια απόυ κρέ-  
μονται από το λαιμό τσης»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: bottone (= μπο-  
τόνι).

**μποτονοδακτυλίδια** (ρήμ.): χάντρες  
και δακτυλίδια.

[...] «βάνει τον ήλιο πρόσωπο και το φεγ-  
γάρι αστήθη τον άμμο τον αμέτρητο μπο-  
τονοδακτυλίδια» [...] (στίχος από δημο-  
τικό λασιθιώτικο τραγούδι)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μποτόνι + δα-  
κτυλίδι.

**μποτσάλε** (το) (ουσ.): περιτείχιμα των  
χειλιών του πηγαδιού.

«εκούμπησε το σταμνί στο μποτσάλε του  
πηγαδιού κι εκάτσε στη-γ-κουβέντα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pozzale (= κυκλι-  
κό περιτείχιμα πηγαδιού).

**μπουγάδα\*** (η) (ουσ.): το πλύσιμο των  
ρούχων. Το πλύσιμο των ρούχων γινόταν  
παλιότερα είτε σε ξύλινη σκάφη (πελεκη-  
τή σε χοντρό κορμό δέντρου ή φτιαγμένη  
με σανίδια) είτε σε πέτρινη γούρνα της  
οποίας η μια πλευρά ήταν κεκλιμένη (η  
λεγόμενη πλύστρα), για να διευκολύνεται  
η νοικοκυρά που έκανε τη μπουγάδα<sup>7</sup>. Η  
εκτέλεσή της απαιτούσε ειδική προεργα-  
σία. Έβραζαν πρώτα νερό σε ένα μεγάλο  
μπακιρένιο τσικάλι (μπουγαδοτσικάλο).  
Στη συνέχεια έβαζαν σε πλεκτό κοφίνι  
(γνωστό ως μπουγαδοκόφιο) την αθο-  
μαντίλα (βλ. λέξη) και πάνω από αυτή  
έβαζαν στάκτη (άθο). Έριχναν το ζεστό  
νερό στη στάκτη και συγκέντρωναν στη

7. Αργότερα χρησιμοποιήθηκαν σκάφες κα-  
τασκευασμένες από λαμαρίνα.

σκάφη ή σε άλλο πλατύστομο σκεύος την  
αλουσά (αλισίβα) με την οποία έπλεναν  
τα βρόμικα ρούχα. Ενισχυτικά χρησιμο-  
ποιούσαν πλάκες (ορθογώνια κομμάτια)  
πράσινου, συνήθως, σαπουνιού με τις  
οποίες έτριβαν τα πιο λερωμένα σημεία  
των ρούχων. Ενίοτε, η μπουγάδα γινόταν  
στις γούρνες κοινοτικών πηγαδιών, ενώ  
βαρύτερα ρούχα (π.χ. μάλλινες υφαντές  
κουβέρτες πλένονταν και σε νερά του πο-  
ταμού, όταν έτρεχε, με τη βοήθεια κοπά-  
νου (βλ. λέξη).

«μπουγάδα δα κάμω σήμερα, γιατί έχω  
ένα σωρό λερωμένα ρούχα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: bugada (= πλύ-  
σιμο).

**μπουγαδοκόφιο** (το) (ουσ.): το κοφί-  
νι που χρησιμοποιόταν για τη μπουγάδα  
(βλ. λέξη). Σε καθαρό μπουγαδοκόφιο  
τοποθετούσαν και τα στεγνά πλυμένα  
ρούχα, αφού πρώτα τα δίπλωναν κατάλ-  
ληλα.

«τα σόβρακά σου τα έχω διπλωμένα στο  
μουγαδοκόφιο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπουγάδα + κο-  
φίνι.

**μπουγαδοτσικάλο** (το) (ουσ.): μεγάλο  
χάλκινο τσικάλι, το οποίο χρησιμοποι-  
όταν για το βράσιμο νερού, αναγκαίο  
για το πλύσιμο των ρούχων (μπουγάδα).  
«στέσε το μπουγαδοτσικάλο να βράσεις  
νερό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπουγάδα + τσι-  
κάλι.

**μπουγιουρντί\*** (το) (ουσ.): αυστηρή  
επίπληξη / έγγραφη γνωστοποίηση ποι-  
νής (χρηματικής ή άλλης) ή οφειλής.

«μου 'ρθε το μπουγιουρντί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: buhurdi ή bu-  
hurundi (= διαταγή).

**μπουζάζω** (ρήμ.): καθιστώ κάποιο δέσμιο / ακινητοποιώ ένα ζώο (αίγα, ερίφιο ή πρόβατο, συνήθως), δένοντάς του και τα τέσσερα πόδια. Το μπουζασμένο ζώο το μετέφεραν, συχνά, οι ιδιοκτήτες του, κρεμασμένο από χοντρό δαυλό, τον οποίο σήκωναν στον ώμο τους (εφόσον φυσικά το επέτρεπε το βάρος του).

«ήπιασα το μικρό τραγάκι και το 'μπούζασα και δα το πάω στον κασάπη ίδια δα»

**Ετυμ.** Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί τη λέξη αυτή από το: μπουδιάζω (εκ του: πους - οδός), ο Πάγκαλος από το: εμποδιάζω και ο Ξανθινάκης από το μπουζα (< βύζα = φούσκωμα, άκρο σακιού).

**μπούζαστρο** (το) (ουσ.): το σχοινί με το οποίο έδεναν τα πόδια του ζώου που ήθελαν να ακινητοποιήσουν.

«φέρε το μπουζαστρο να μπουζάσουμε το -ν-τράγο»

**Ετυμ.** Από το: μπουζάζω (βλ. λέξη).

**μπουζούκα** (η) (ουσ.): τσέπη.

«γέμισε τσι μπουζούκες του πατελονιού σου αμύγδαλα να τα φας παραΰστερα»

«ίντα βαστάς στη μπουζούκα σου και φουσκώνει ετσά;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: büziük (= πρωκτός, κωλοτρυπίδα, ζαρωμένος, σουφρωμένος (η μπουζούκα είναι μια σουφρωμένη σακούλα με ανοικτή οπή)).

**μπούζουνας** (ο) (ουσ.): γωνία σακιού.

«πιάσε καλά το σακί το στάρι από τσι μπουζούνους να το σκώσουμε μαζί, γιατί 'ναι βαρύ»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το τουρκικό: büziük (βλ. προηγούμενο). Ο Πιτυκάκης, στηριζόμενος στον Γαζή, το συσχετίζει με τη λέξη πους (ποδεών = τα άκρα των ποδιών του συραμμένου δέρματος, του ασκιού).

**μπουζουνέρα** (η) (ουσ.): ό,τι και η μπουζούκα (βλ. λέξη).

**μπουζουργιάζω** (ρήμ.): συλλαμβάνω κάποιο δια της βίας / φυλακίζω.

«φυγόδικος ήτανε και τονε εμπουζουργιάσανε οι χωροφυλάκοι»

**Ετυμ.** Μπουζού στην αργκό σημαίνει φυλακή. Σχετίζεται με το ιταλικό: bozzolo (= κουκούλι / μεταφορικά: κλείνω κάποιον στο καβούκι του).

**μπουθρουκώ και μπουθρουκώνω**

(ρήμ.): μπουκώνω / παραγεμίζω ένα στόμιο / εισάγω με πίεση κάτι σε ένα στόμιο, περιλαμβανομένου και του ανθρώπινου στόματος.

«ετσά που μπουθρουκάς τη σωλήνα δα τη φράξεις»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: μπάθω, με τροπή του ω- σε ου- και την ανάπτυξη του -ρ- μετά το -θ- (μπουθρουκ-) + παρ. τέρμα: -ουκώ / -ώνω.

**μπουκάρω\*** και **μπουκέρνω** (ρήμ.):

εισορμώ, εισβάλλω.

«είδανε τη-μ-πόρτα ανοικτή και εμπουκάρανε μέσα μνια-γ-κοπανιά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: boccare (= εισβάλλω).

**μπουλαματζέ** (ο) (ουσ.): αφθονία.

«Μπουλαματζέ τα βάσανα τα φέρνει εμένα η μοίρα / σαν όντε τρέχει ο ποταμός και γίνεται πλημμύρα.»

(απόσπασμα από τα δίστιχα του Χαρίδημου Σιγανού με τίτλο: «Τσ' αγάπης και του έρωτα»)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bolluk (= αφθονία).

**μπουλούμπασης** (ο) (ουσ.): αρχηγός, καπετάνιος.

«ήδωκε διαταγή ο μπουλούμπασης να για-είρουνε οπίσω οι Τούρκοι κι ετσά εγλυτώσανε τότεσάς οι-γι-αθρώποι, ειδάλλως δα τσ'είχανε σφαμένους όλους.»<sup>8</sup>

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: bülülbaşı (= ταγματάρχης).

**μπουμπού** (η/το) (ουσ.): μικρό παχουλό μοσχάρι / παχουλό παιδί.

«σα μπουμπού εγίνηκε κειονά το κοπέλι»

**Ετυμ.** Βλ. επόμενο.

**μπουμπούκος** (ο) (ουσ.): ταύρος / η λέξη χρησιμοποιόταν και για το κάλεσμα του ταύρου ή για την ηρέμησή του «να μπουμπούκο να».

«κουτουλά ο μπουμπούκος, μόνο φύγετε από κοντά ντου»

**Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποιήτη λέξη από τη φωνή των βοοειδών.

**μπουμπούρα** (η) (ουσ.): είδος μικρού σαλιγκαριού χωρίς στεφάνι στο σκούρο όστρακό του.

«βάλε τσι λιανοχοχλιούς χώργια και τσι μπουμπούρες χώργια»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: μπούμπουρα (βλ. λέξη).

**μούμπουρα** (τροπ. επίρρ.): βλ. αμπούμπουρα.

**μπουμπουρίζω** (ρήμ.): ανατρέπω, αναποδογυρίζω κάτι / σκύβω προς τα εμπρός, λυγίζω.

«μπουμπούρισε το τσικάλι να φκαιρέσει το φαϊ στη λεκανίδα»

«μπουμπούρισε να σε ποτρίψω»

**Ετυμ.** Από το: μπούμπουρα (βλ. λέξη).

**μπουμπουριστός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει στραμμένο το πρόσωπο προς τα κάτω. Λέγεται, συνήθως, για τα σαλιγκάρια που έχουν μαγειρευτεί στο τηγάνι με το στόμιο του κελύφου τους προς τα κάτω.

«μπουμπουριστούς χοχλιούς ήψησα»

**Ετυμ.** Από το: μπουμπουρίζω (βλ. λέξη).

**μπούνια** (η), **μπούνια\*** (τα) (ουσ.): μίσος, εχθρότητα / θυμός.

«μου έχει μνια μπούνια»

«τα μπούνια ντου τονε βαστούνε και δε μιλιέται»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pugna (= μάχη, αντίθεση, φιλονικία).

**μπουνταλάς\*** (ο), **-λού** (η) (ουσ.): βλάκας, ανόητος, ευκολόπιστος.

«εισά μπουνταλάς απού 'ναι, τονε πιάσανε κορόιδο»

«η μπουνταλού, η γυναίκα ντου τονε πιστεύγει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: budala (= ηλίθιος, βλάκας).

**μπουνταλιάζω** (ρήμ.): ξεμωραίνομαι. «εμπουντάλιασες, μωρέ, ολότενα»

**Ετυμ.** Από το: μπουνταλάς (βλ. λέξη).

**μπουνταλοσύνη** (η) (ουσ.): βλακεία, χαζομάρα.

«η μπουνταλοσύνη ντου δε λέγεται»

**Ετυμ.** Από το: μπουνταλάς (βλ. λέξη) / θέμα: μπουνταλ- + παραγ. τέρμα: -οσύνη.

**μπουνταλοφέρνω** (ρήμ.): φέρομαι σαν μπουνταλάς (ανόητος).

«μου φαίνεται πως μπουνταλοφέρνεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπουνταλάς + φέρνω (= συμπεριφέρομαι).

**μπουργιά\*** (τα) (ουσ.): χονδρές λαμαρινένιες σωλήνες που συνδέονται με τις

8. Διήγηση ιστοριών από την Ευφρ. Κασσωτάκη.

ξύλοσομπες και χρησιμεύουν στην έξοδο του καπνού, ο οποίος παράγεται από την καύση των ξύλων.

«καπνίζουνε τα μπουργιά τση σόμπας και εγέμισε το σπίτι καπνό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: boru (= σωλήνας).

**μπουρεξής και μπουρουξής (ο), μπουρεξίνα και μπουρουξίνα (η)**

(ουσ.): θυμωμένος, οργισμένος, με κακή διάθεση / οξύθυμος.

«φαίνεται πως οι δουλειές ντου δε επήανε καλά κι ήρθενε μπουρουξής»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: burukça (= στυφός, στεναχωρημένος).

**μπουρί και μπουρού\* (το)** (ουσ.): θυμός, οργή, εριστική διάθεση. (Μπουρού στην κοινή νεοελληνική σημαίνει σφυρίχτρα πλοίου).

«το μπουρού ντου τονε βαστά»

«τα μπουργιά ντου έχει»

«το μπουρού ντου τον ήπιασε και δεν ήρθε μούτε στο γάμο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: buruk (= στυφός, στρεβλός).

**μπουρμάς (ο)** (ουσ.): εξωμότης, αλλόθρησκος. Τον χαρακτηρισμό αυτόν έδιναν οι Τούρκοι στους Κρήτες εξωμότες, γιατί είχαν στριφτά μουστάκια, κάτι που δεν συνέβαινε με τους λοιπούς μωαμεθανούς.

«Κατέχει ο μπουρμάς ίντα 'ναι ο χουρμάς.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: burma (= στρίψιμο, στριφτός).

**μπουρμπάδα (η)** (ουσ.): κανόνι / μεταφορικά: το αγύριστο κεφάλι.

«λένε πως οι Τούρκοι εκολούσανε με τσι

μπουρμπάδες τω-γ-καραβιό ντως πολλούς χρόνους τω χρισθιανώ μέσα στη Χώρα»

«η μπουρμπάδα σου δε χαμπαρίζει πράμα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: borbarda (= κανόνι).

**μπουρμπαδιά (η)** (ουσ.): κανονιά, πυροβολισμός.

«μνια-γ-κοπανιά εκούστηκε μνια δυνατή μπουρμπαδιά, σα φουρνέλο μου φάνηκε»

**Ετυμ.** Από το: μπουρμπάδα (βλ. λέξη).

**μπουρμπαδίδι (η)** (ουσ.): ό,τι και το μπουρμπαδιά με υποκοριστική έννοια.

**Ετυμ.** Από το: μπουρμπάδα (βλ. λέξη).

**μπουρμπαδοκέφαλος, -η, -ο** (επίθ.): ισχυρογνώμων, αγύριστο κεφάλι, ξεροκέφαλος.

«αυτός είναι μπουρμπαδοκέφαλος και δε-μ-παίρνει από λόγια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπουρμπάδα + κεφαλή > κέφαλος.

**μπούρμπαδος (ο)** (ουσ.): κρότος μεγάλης έκρηξης ή κανονιάς / μεταφορικά: μουνταλάς, βλάκας.

«εκούστηκε ένας μπούρμπαδος»

«ετσά μούρμπαδος, πώς θες να καταλάβει;»

**Ετυμ.** Από την ίδια ρίζα με το μπουρμπάδα.

**μπουρμπουλίζω:** κάνω μπουρ-μπουρ, φυσώντας με καλάμι μέσα σε νερό ή σε άλλα υγρά, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται φυσαλίδες / μεταφορικά: λέω συνεχώς ανοησίες.

«με το νερό του μπουκαλιού μπουρμπουλίζεις σα-ν-το μικιό κοπέλι»

«όλο μπουρμπουλίζεις και πράμα σωστό δε λες»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**μπουρ-μπουρ\***: φράση χωρίς συγκεκριμένη σημασία. Αποδίδει τον απόηχο συνεχών ομιλιών, την ακατάπαυστη μουρμούρα, τη φλυαρία.

«*όλη μέρα μπουρ-μπουρ κάνετε, ίντα διά-ολο λέτε;*»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση φράση.

**μπουρμπούχος, -α, -ο** (επίθ.): καλοθρεμμένος, παχύς.

«*ταΐζεις-ταΐζεις το χοίρο κάθε μέρα και τον ήκαμες πολλά μπουρμπούχο*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το μπουρ + πάχος. (Ο παχύς στο πρόσωπο ομιλεί, αφήνοντας ένα ήχο που ομοιάζει με μπουρ) (ετυμολογική εκδοχή με επιφύλαξη).

**μπουρνέλα** (η) (ουσ.): βλ. αμπουρνέλα.

**μπουρνελιά** (η) (ουσ.): βλ. αμπουρνελιά.

**μπουσκιά** (η) (ουσ.): πέσιμο ανθρώπου στο έδαφος, συνοδευόμενο από κρότο.

«*ετσά που επροπάθιενε, εσκόνταψε σε μνια-μ-πέτρα και ήπαιζε μια μπουσκιά που εγανάχτησε να σκωθεί*»

**Ετυμ.** Από το: μπούσκος (βλ. λέξη).

**μπουσκιάζω** (ρήμ.): πέφτω στο έδαφος.

«*στο εφτακάθαρο εμπούσκιασε*»

**Ετυμ.** Από το: μπουσκιά.

**μπουσκίδι** (το) (ουσ.): ό,τι και το μπουσκιά.

«*ήπαιζε ένα μπουσκίδι κι ήσπασε τη χέρα ντου*»

**Ετυμ.** Από το: μπουσκιά.

**μπούσκο** (ο)(ουσ.): το θορυβώδες πέσιμο / ξυλοκόπημα.

«*ήδωκε 'να μπούσκο*»

«*ήφαε μπούσκο*»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση, πιθανόν, λέξη από τον

κρότο που δημιουργεί το πέσιμο ή ο ξυλοδαρμός (εκδοχή με επιφύλαξη).

**μπουχλίτσης** (ο) (ουσ.): υποθέτουμε ότι, κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις δηλωτικές επαγγελμάτων, *μπουχλίτσης* ονομαζόταν ο κατασκευαστής ή ο πωλητής μουχλιτσών.

**Ετυμ.** Από το: μπουχλίτσι (βλ. λέξη).

**μπουχλίτσι και μπουχλιτσάκι** (το)

(ουσ.): μπουχλίτσι ήταν ένα είδος μικρών λαγηνιών με κοντό λαιμό και δύο αυτιά, συνήθως, στα οποία έβαζαν νερό ή κρασί. Με τον όρο μπουχλιτσάκι δηλωνόταν, επίσης, ένα είδος πήλινου παιχνιδιού με ακροφύσιο, το οποίο με το φύσημα δια του στόματος έβγαζε ήχο κελαδήματος.

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη ρίζα του ιταλικού: *boccale* εκ του λατινικού: *baucalis* > ελληνιστικό: βαύκαλις = δοχείο για κρύωμα του κρασιού.

**μπραγά** (τα) (επίθ.): δίδυμα.

«*μπραγά 'ναι κειανέ τ' αδερφάκια*»

**Ετυμ.** Από το: συμπραγής (< συμπράττω) με αποκοπή του συμ-

**μπραγεύγω** (ρήμ.): γίνομαι πράος, ηρεμώ, ησυχάζω.

«*αγριεμένο 'τανε το βούι και το 'μπράγεψε σιγά-σιγά και το 'δεσε*».

**Ετυμ.** Από το: μπραγός (βλ. λέξη).

**μπραγός, -ή, -ά και μπραγύς, -ιά, -ύ** (επίθ.): πράος, ήσυχος.

«*μη-ν-το φοβάσαι, μπραγό οζό είναι*»

**Ετυμ.** Από το: πράος. Το αρχικό -μ- είναι κατάλοιπο του -ν- του άρθρου: τον, την.

**μπρε\*** (επιφών.): βρε.

«*έλα, μπρε, να κάτσεις*»

«*ίντα λες, μπρε, εκεία;*»

**μπρε συ** (επιφών.): βρε συ  
«μπρε συ, δεν ακούς αφού σου φωνιάζω;»

**μπρισίμι\*** (το) (ουσ.): μεταξωτή κλωστή που χρησιμοποιούσαν παλιότερα οι τερζήδες (βλ. λέξη), για να ράφουν τα χάρτζα πάνω στις κρητικές στολές.

«τα ζόμπλια και τα χάρτζα στα χελουβάργια τα ράφτανε παλιά οι τερζήδες με μπρισίμι»

**Ετυμ.** Από το: περσικό: abrišam (= μετάξι).

**μπρόβολος, -η, -ο** (επίθ.): εμφανισίμος.  
«τσι πιο μπρόβολες πατάτες ήβαλε απάνω-πάνω»

**Ετυμ.** Από το: προβάλλω (προ + βάλλω). Το -μ- είναι κατάλοιπο του -ν- του άρθρου τον, την, που συμπροφέρεται με τη λέξη πρόβολος.

**μπρόδεμα** (το) (ουσ.): δέσιμο ζώων εκ των έμπροσθεν (π.χ. το κεφάλι με τα πόδια του ζώου ή τα κέρατα δύο ζώων μεταξύ τους).

«δεν ήκαμες καλά το μπρόδεμα των οζώ κι ελύσανε»

**Ετυμ.** Από το: μπροδένω (βλ. λέξη).

**μπροδένω** (ρήμ.): δένω το κεφάλι ζώων είτε με τα εμπρόσθια πόδια τους είτε μεταξύ τους.

«μπρόδεσε τα βούγια να μη φύγουνε, γιατί δε μπορώ να τα ζυγώνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εμπρός + δένω. Το εμπρός αποβάλλει το -ε- και γίνεται μπρος ή μπροστά, παρατήρηση η οποία ισχύει και για τα λοιπά σύνθετα που περιέχουν τη λέξη αυτή.

**μπρόκα** (η) (ουσ.): καρφί.

«κουτσαίνει ο γάιδαρος και θαρρώ πως

του κάτσε κιαμινιά μπρόκα στο νυφίδι μόνο να τονε πας στ'αλουμπάντη»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: broca (= καρφί). Διατηρείται η προφορά του b ως μπ-, παρατήρηση που ισχύει και για σύνθετα που περιέχουν τη λέξη αυτή ή παράγωγά της.

**μπροκάλι** (το) (ουσ.): μικρή πρόκα (υποκοριστικό).

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**μπροκαδούρα** (η) (ουσ.): πολλές μεγάλες πρόκες μαζί. Παλαιότερα, οι υποδηματοποιοί έβαζαν στις σόλες των αρβυλών και των στιβανιών των ανδρών σειρές από πρόκες με πλατύ κεφάλι, για να αντέχουν περισσότερο σε κακοτράχαλα εδάφη και να μη γλιστρούν οι οδοιπόροι και οι βοσκοί.

«ξεχωρίζει το ζάλο ντου από τη μπροκαδούρα αφού 'χει στα στιβάνια ντου»

**Ετυμ.** Από το: μπρόκα (βλ. λέξη) > μπροκάλι > μπροκάδι + ούρα.

**μπροκομαθιά** (η) (ουσ.): απάτη / μεταφορικά: κατάδοση.

«μπροκομαθιά 'τανε τούτηνιά η πουλησάμα ίντα δα κάνομε εδά, το πράμα ετελείωσε»

«από μπροκομαθιά εμάθανε τη-γ-κλεψάοι χωροφυλάκοι»

**Ετυμ.** Από το: μπροκάνω (βλ. λέξη).

**μπροκοσίντερο** (το) (ουσ.): σίδηρο που χρησιμοποιούσαν παλιά οι υποδηματοποιοί για το μπρόκωμα των παπουτσιών.  
«βάλε το παπούτσι στο μπροκοσίντερο και κοπάνισέ το να σπάσουνε οι μπρόκες αφού περισσέγουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπρόκα + σίντερο.

**μπροκώνω** (ρήμ.): καρφώνω πρόκες / συγκρατώ ξύλα με πρόκες / μεταφορικά: καταδίδω.

«μπρόκωσε καλά τσι τάβλες»

«εμπροκόσανε-ν-τονε και τονε επιάσανε την ώρα που επήε να κλέψει»

**Ετυμ.** Από το: μπρόκα (βλ. λέξη).

**μπροκωτός, -ή, -ό** (επίθ.): στερεωμένος με πρόκες, καρφωμένος / μεταφορικά: αυτός που έχει καταδοθεί.

«μπροκωτή `ναι η πόρτα»

«μπροκωτή του τη-γ-κάμανε τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: μπροκώνω (βλ. λέξη).

**μπροσθιά** (η) (ουσ.): η πρώτη θέση ή σειρά / η θέση του μπροστάρη.

«επήρανε-ν-του τη μπροσθιά κι είναι να σκάσει»

**Ετυμ.** Από το: εμπρός > μπροστά > μπροσθιά.

**μπροσκάδα** (η) (ουσ.): ενέδρα.

«μπροσκάδα του στέσανε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: imboscata (= ενέδρα).

**μπροσκαδιάζω και μπροσκιιάζω**

(ρήμ.): στήνω ενέδρα.

«εμπροσκαδιάσανε τσι κλέφτες και τσι πιάσανε με τα κλεψίμια»

**Ετυμ.** Από το: μπροσκάδα (βλ. λέξη) / θέμα: μπροσκαδ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω με περικοπή των -αδ- στον β' τύπο.

**μπρόσκαιρα** (χρον. επίρρ.): πρόσκαιρα, προσωρινά.

«σάσε το μπρόσκαιρα να κάμομε τη δουλειά μας και παραΰστερα το σάζεις πιο καλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προς + καιρός. Το αρχικό -μ- είναι κατάλοιπο της συμμορφοράς της λέξης με τα άρθρα: τον, την.

**μπροσμουργιάζω** (ρήμ.): πέφτω προς τα μπρος.

«εμπροσμούργιασε εκείά που επήγαινε και παραλίγο να βγάλει τα φεγγιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: μπροσμούρι (βλ. λέξη) (μουρ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω) + ευφωνικό -γ-.

**μπροσμούρι και μπροσμουρίδι** (το) (ουσ.): πτώση με το πρόσωπο κάτω / μύτη του παπουτσιού.

«κακό μπροσμουρίδι ήπαιζε και `τρέχανε ντελόγο τα αίματα από τη μούρη ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εμπρός (μπρος) + μούρη (= πρόσωπο) (μουρ- + παραγ. τέρμα: -ίδι).

**(μ)προσπαθειά** (η) (ουσ.): προσπάθεια / πορεία προς τα εμπρός.

«στη μπροσπαθειά μου `τυχε»

**Ετυμ.** Αποτελεί μετάπλαση της νεοελληνικής λέξης: προσπάθεια στην οποία έγινε ανατονισμός. Για την ανάπτυξη του αρχικού -μ- ισχύουν όσα αναφέραμε σε προηγούμενα λήμματα.

**μπροσπέφτω** (ρήμ.): προσπίπτω, γονυπετώ / μεταφορικά: παρακαλώ, εκλιπαρώ. «άμε να του μπροσπέσεις εσύ απού `σαι πια μικιός»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπρος (εκ του εμπρός) + πίπτω > πέφτω.

**μπροσποδιά και μπροστοποδιά** (η) (ουσ.): ό,τι και η μπροστέλα (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Από τα: μπρος (εκ του εμπρός) ή μπροστά + ποδιά.

**μπροσπόδια** (ουσ.): τα άκρα εμπρόσθια μέρη των ποδιών.

[...] «κι α θέσω στα μπροσπόδια σας, τσουρλώ και πάω κάτω [...]» (στίχος από δημοτικό λασιθιώτικο τραγούδι)



**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εμπρός (με την αποκοπή του ε-) + πόδια.

**μπροσταρεύγω** (ρήμ.): πηγαίνω μπροστά / μπαίνω μπροστά και ανακόπτω την πορεία ζώων ή ανθρώπων.

«πήγαινε να μπροσταρέψεις τα οζά να πάνε στη μάντρα»

**Ετυμ.** Από το: μπροστάρης (αυτός που πάει μπροστά).

**μπροσταρόκριγιος** (ο) (ουσ.): ο κριός που ηγείται του ποιμνίου των προβάτων, που πάει μπροστά.

«εγέρασε ο μπροσταρόκριγιος και θαρρώ πως θα τον αλλάξω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπροστά + κριός > κριγιός.

**μπροσταρότραγος** (ο) (ουσ.): ο τράγος που ηγείται του ποιμνίου των αιγών, που πάει μπροστά.

«φύγε να μη σε κουτουλήσει ο μπροσταρότραγος».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπροστάρης + τράγος.

**μπροστέλα\*** (η) (ουσ.): η ποδιά που καλύπτει το εμπρόσθιο μέρος του σώματος από το στήθος και κάτω και προστατεύει την ενδυμασία του άνδρα ή της γυναίκας από ρύπους.

«βάλε μια μπροστέλα να μη λερώσεις τα ρούχα σου»

**Ετυμ.** Από τα: μπροστά + παραγ. τέρμα: -έλα.

**μπροστελίνα** (η) (ουσ.): ο δερμάτινος ιμάντας που συνδέει το σαμάρι με το εμπρόσθιο μέρος του αντίστοιχου ζώου (περνάει κάτω από το λαιμό του) και δεν επιτρέπει τη διολίσθησή του προς τα πίσω.

«εχάλασε το χαρταλάμι τση μπροστελίνας του σομαριού και δα πέσει οπίσω το σομάρι, ανε φορτώσομε»

**Ετυμ.** Από το: μπροστά / θέμα: μπροστ- + παραγ. τέρμα: -ελίνα.

**μπροστογεμής** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): τυφέκιο στο οποίο το μπαρούτι και τα σφαιρίδια τοποθετούνται από το εμπρόσθιο μέρος της κάνης με σιδηρά βέργα και με τη χρήση σφιλάτσων (βλ. λέξη) σπρώχνονται προς τα πίσω.

«μπροστογεμής είναι ο τσιφτές απόυ 'χω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μπροστά (> μπροστ-ο-) + -γεμής (< γέμω).

**μπροστομούνα** (η) (ουσ.): άλλη ονομασία της γυναικείας ποδιάς. Φοριέται κατά τις καθημερινές εργασίες, για να προστατεύει τα κύρια ενδύματα από το λέρωμα. Η γιορταστική ποδιά έχει διακόσμηση γύρω-γύρω ή στο επάνω μέρος, κάτι που δεν ισχύει για τις καθημερινές πρόχειρες ποδιές.

**Ετυμ.** Από τα: μπροστά + λαϊκή ονομασία του γυναικείου αιδοίου.

**μπροστένω** (ρήμ.): στέκομαι εμπροσθεν, εμποδίζω την προς τα εμπρός πορεία.

«μπρόστεσαι τα οζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εμπρός (με αποβολή του ε-) + στένω.

**μπρουμντίζω** (ρήμ.): γέρνω ή πέφτω με το πρόσωπο προς το έδαφος / γέρνω προς τα εμπρός.

«μπρουμντίζει η αντένα του γερανιού»

**Ετυμ.** Από το: μπρούμντα (μπρός + μύτη).

**μπρουσκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): θυμωμένος, οργισμένος, μαύρος από την οργή του.

«μπρουσκωμένος είναι πάλι ο γείτονας, γιατί του 'φάγανε οι-γ-αίγες μας τη-γ-κρεβατίνα ντου»

**Ετυμ.** Από το: μπρουσκώνω (βλ. λέξη).

**μπρουσκώνω** (ρήμ.): θυμώνω, οργίζομαι, βρίσκομαι σε ένταση.

«μη μπρουσκώνεις και κάτσε να σου ξηγήσω ίντα εγίνηκε»

**Ετυμ.** Από το: μπρούσκος (εκ του ιταλικού: brusco = τραχύς, δριμύς (λατινικά: bruscus)).

**μπροφωνή** (η) (ουσ.): η βδομάδα του Τελώνη και Φαρισαίου / ή έναρξη του Τριωδίου.

«επιάσανε κιόλας μπροφωνή»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: «προφώνησις», κατά τον Πιτυκάκη. Το αρχικό -μ- είναι κατάλοιπο του τελικού -ν- του άρθρου: την.

**μπυχθιά** (η) (ουσ.): γροθιά.

«ήδωκε ντου μνια μπυχθιά στο στομάχι και 'πολιγώθηκε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πύξ, -κτός (= πυγμή).

**μπωθιά**(η) (ουσ.): σπρωξιά.

«ήδωκε ντου μνια μπωθιά και τονε επέταξε στη μέσα μερά»

**Ετυμ.** Από το: μπάθω (βλ. λέξη).

**μπώθω** (ρήμ.): σπρώχνω.

«δεν είναι μόνο να μπώθεις, μα και να νιώθεις» (στερεότυπη έκφραση)

**Ετυμ.** Από το: απωθώ > αμπωθώ > μπόθω (αποβολή του -α και ανατονισμός).

**μυαλοκομμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει κόψει το μυαλό του / ολιγόμυαλος / αυτός ο οποίος δε σκέφτεται σωστά.

«σα-ν-το μυαλοκομμένο πάει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μυαλός + κόπτω.

**μυαλοφυργιάζω** (ρήμ.): αυτός του οποίου το μυαλό έχει λιγοστείνει / μεταφορικά: αυτός που λόγω γήρατος ή άλλης αιτίας πάσχει από κάποια νοητική ανεπάρκεια.

«εμυαλοφύργιασε και δε-γ-κατέχει ίντα του γίνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μυαλός + φυρώ (= φυραίνω).

**μυαλοφυργιασμένος, -η, -ο** (επίθ.): ο νοητικά εξαντλημένος.

«θαρρώ πως είσαι μυαλοφυργιασμένος»

**Ετυμ.** Από το: μυαλοφυργιάζω (βλ. λέξη).

**μύγια** (η) (ουσ.): μύγα.

«μη ρίχνεις νερά, γιατί ανεμαζώνονται μύγιες»

«όποιος έχει τη μύγια, μυγιάζεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μύια > μύγα > μύγια.

**μυγιαλούδι** (το) (ουσ.): μικρή μύγα.

«ένα μυγιαλούδι εμπήκε στο μάτι μου»

**Ετυμ.** Από το: μύγια (υποκοριστικό).

**μυγιό** (το) (ουσ.): σμήνος από μύγες.

«ίντα μυγιό 'ναι τούτονά»

**Ετυμ.** Από το: μύγια.

**μυγιοβρόχι** (το) (ουσ.): μεγάλο πλήθος μυγών.

«δε μπορούμε να σταθούμε από το μυγιοβρόχι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύγια + βροχή (> βρόχι).

**μυγιοχάφτης** (ο) (ουσ.): αυτός που χαύγεται μύγες / είδος πουλιού που τρέφεται με μύγες. Λέγεται σαρκαστικά και για ανθρώπους που δεν έχουν νοητική οξύτητα ή που χαζεύουν.

«ίντα του ρέχτηκε κειούουνά του μυγιο-  
χάφτη;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύγια + χάφτης  
(εκ του χάφτω ή χάβω).

**μυζηθοτουπί** (το) (ουσ.): τουπί στο  
οποίο έβαζαν τη μυζήθρα.

«φέρε ένα μυζηθοτουπί να βάλουμε τη  
μυζήθρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μυζήθρα + τουπί.

**μυλοκόπι** (το) (ουσ.): εργαλείο των πα-  
λαιών μυλωνάδων με το οποίο επιδιόρ-  
θωναν τις μυλόπετρες, όταν αυτές λειαι-  
νονταν από τη χρήση.

«πιάσε το μυλοκόπι να πελεκήσεις μνιαο-  
λιά τη μυλόπετρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύλος + κοπί(δι)  
(εκ του κόπτω).

**μυλοτόπι** (το) (ουσ.): μέρος κατάλλη-  
λο για δημιουργία ανεμόμυλων, επειδή  
φυσάει, συνήθως, δυνατός άνεμος.  
«στο Σελί τσ'Αμπέλου ήτανε καλό μυλο-  
τόπι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύλος + τόπος.

**μυλωνική** (η) (ουσ.): η ποσότητα του  
αλευριού που καταβαλλόταν ως αμοιβή  
στον ιδιοκτήτη του αλευρόμυλου για το  
άλεσμα / μεταφορικά: χρονική διάρκεια.

«ήβγαλες, μπρε, τη μυλωνική;»

«επόκαμα τη μυλωνική μου» (= έφτασα  
στο τέλος της ζωής μου)

**Ετυμ.** Από το: μυλωνάς.

**μυζομπόλιδο** (το) (ουσ.): μυζομάντιλο.  
«βάστα και το μυζομπόλιδό σου να σφουγγ-  
γίξειςαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύζα + μπολίδι.

**μυργιομοίρης** (ο), **μυργιομοίρα** (η)  
(ουσ.): ο πολύ άτυχος.

«ε, το μυργιομοίρη, ίντα του 'τυχε!»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύργιος + μοίρα.

**μυργιορέγομαι** (ρήμ.): ορέγομαι πάρα  
πολύ, επιθυμώ έντονα.

«μυργιορέγομαί τονε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύργιος + ρέγο-  
μαι (εκ του ορέγομαι).

**μύργιος** (αριθμ.): μύριος. Απαντάται,  
συνήθως, στον πληθυντικό: μύργια.

«μύργια κακά του 'τύχανε»

**Ετυμ.** Από το: μύριος με την ανάπτυξη  
του -γ- (απόδοση προφορικού λόγου).

**μυρθιά** (η) (ουσ.): μυρτιά.

«με μυρθιές εστολίσανε την εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το: μυρτιά με την τροπή του  
τ- σε θ-.

**μυρμηδίζω** (ρήμ.): μυρμηγκιά, νιώθω  
φαγούρα.

«συχνά-πυκνά μυρμηδίξει ο πόδας μου»

**Ετυμ.** Από το: μύρμηξ, -γκος.

**μυρμήδισμα** (το) (ουσ.): μυρμήγκιασμα  
/ φαγούρα.

«ένα μυρμήδισμα έχω στο-μ-πόδα και δε  
-μ-περνά»

**Ετυμ.** Από το: μυρμηδίζω (βλ. λέξη).

**μυρόπανο** (το) (ουσ.): το πανί που χρη-  
σιμοποιούν κατά τη βάφτιση, για να βά-  
λουν το άγιο μύρο στους βαπτιζομένους.  
«κράτηξε το μυρόπανο να το κάμεις φυ-  
λαχτό του κοπελιού να το ξεμιστεύγει από  
τη-γ-κακή ώρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μύρο + πανί.

**μυρωδικά\*** (τα) (ουσ.): αυτά που εκ-  
πέμπουν άρωμα / τα διάφορα μαπαχαρικά  
που χρησιμοποιούνται στη μαγειρική / τα

αποξηραμένα λουλούδια που προέρχονται από το στόλισμα του Επιταφίου τη Μεγάλη Παρασκευή. Με τα μυρωδικά του Επιταφίου λιβανίζουν οι παλαιοί Λασιθιώτες τα σπίτια τους, για να τα προστατεύσουν από το κακό, ή αρρώστους για να αναρρώσουν, ή ματιασμένα άτομα για να απαλλαγούν από το μάτιασμα.

«βάλε στο θυμιατήρι δυο μυρωδικά να λιβανίσσεις το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: μυρωδικός.

**μυρώνι** (το) (ουσ.): είδος εδώδιμου χόρτου, παρόμοιου με σγουρό μαϊντανό. Χρησιμοποιείται ως βότανο με διουρητικές, αποχρεμπτικές και καθαρτικές ιδιότητες. Το επιστημονικό του όνομα είναι *scandix australis*.

**Ετυμ.** Από το: μύρο, λόγω της αρωματικής του ιδιότητας.

**μύσσω** (ρήμ.): βογγώ, αναστενάζω, κλαίω.

«ατά μύσσει όλη-ν-τη νύχτα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: μύζω = αναστενάζω (αναφέρεται από τον Πιτυκάκη).

**μωρέ\*** / **μωρή** (επιφών.): κλητική προσφώνηση ανθρώπων αντίστοιχη των: βρε, ρε, καλέ. Επί σεβάσμιων προσώπων αντικαθίσταται από το: μπρε.

«μωρέ, Γιάννη»

«μωρή, Μαρία»

**Ετυμ.** Από το: ωρέ/ωρή, με την ανάπτυξη του αρχικού -μ-.

**μωροκόπελο** (το) (ουσ.): το μικρό παιδί που κάνει τρέλες ή λέει χαζά πράγματα. «μωροκόπελο είναι ακόμη κι ας έχει τη μογάρρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μωρός + κοπέλι.

**μωρομάνα** (η) (ουσ.): η μητέρα που έχει μωρό παιδί.

«μωρομάνα 'ναι, η κακομοίρα, και πώς δα τα προκάμει όλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μωρό (βρέφος) + μάνα.

**μώρος** (ο) (ουσ.): ακίνητος, αποβλακωμένος.

«σα-ν-το μώρο εκάτσε στη μέση-μέση»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: μωρός με αναβίβαση του τόνου ή από το λατινικό: *murus*, -i (= ο τοίχος) (ο τοίχος είναι ακίνητος).

**μωρόχαυλος** (ο) (ουσ.): ο ανόητος, ο βλάκας, ο ακοινώνητος.

«άστονε το μωρόχαυλο, μη-ν-του δίδεις σημασία»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: μωρός + χαύνος, με τροπή του -ν- σε -λ-.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*μαγαρίζω, μαγαζάτορας, μαγάρισμα, μαγέρικο, μαγουλάδες, μαδέρι, μαδώ, μαθαίνω, μάζωμα, μάζωξη, μάκρος, μαλαγάνα, μαλαγανιά, μαλλιά, μαλλιάζω, μαλλούρα, μάλωμα, μαλώνω, μαμή, μανιβέλα, μανίζω, μανουάλι, μάνταλος, μαντάτο, μαντατοφόρος, μαντζουράνα, μάντρα, μαντρίζω, μαντρόσκυλο, μαράζι, μαραζώνω, μαραφέτι, μαργιολιά/μαργιόλης, μαργιόλικος, μαργώνω, μαρκούτσι, μασουλίζω, μασούρι, μασουρίζω, μάσκουλο, μάστορας, μαστροχαλαστής, ματίζω, ματσάκι, ματσόλα, μάτσος, ματσούκι, μαυλίζω, μαυροζούμι, μαυρομάνικο, μαυροφρύδης, -α, μαχαλάς, μάχη, μεγαλούτσικο, μεζές, μεθύστρα, μελετώ, μελλούμενα, μέντα, μερακλής, μερακλόνομαι, μερδικό, μερεμέτι, μερεμέτισμα, μερί, μέρα, μεσάτος, μεσιτικά, μεσοκαιρίτης, μεσοφόρι, μεστώνω, μεταλαβαίνω, μεταλλίκι, μετάνιωμα, μεταξοσκούληκας, μετόχι, μετρώ, μιλημένος, μισερός, μοίρα, μοιρολόι, μόκο, μοναχοθυγατέρα, μονοιάζω, μονοκούκι, μορφονιός, -ά, μόστρα, μοσχοκάρυδο, μουγκρητό, μουγκρίζω, μουλάρα, μουλαράς, μουλάρι, μουλάς, μουνούχος, μουντρούμι, μουρμουρίζω, μουρμούρισμα, μουρντάρης, μπαγιάτικος, μπαϊράκι, μπαϊρακτάρης, μπαλαούρο, μπαμπακερός, μπαμπακιά, μπαμπούλας, μπαξίσι, μπάρμπας, μπαρμπέρης, μπάσταρδος, μπαστούννα, μπατσουνιά, μπουγέλο, μπέης, μεπελτές ή πελτές, μπεντένι, μπερντές, μπιχλιμπίδι, μπλάστρι, μπόγος, μπόλι, μπολιάζω, μπορετός, μπορώ, μποστάνι, μποστανικά, μπούγιο, μπούζι, μπούκα, μπουκιά, μπουμπούνας, μπουρδουκλώνω, μπουρέκι, μπουρίνι, μπούστο, μπουχτίζω, μπροστάρης, μπρούσκος, μωγιάγγικτος, μωγιάζω, μωζήθρα, μωζηθρόπιτα, μύξης, μυρισμένος, μύρτο, μυστήρι, μωρουδιακά.*

μ



**να βούι να** (επιφών.): εντολή σε βόδια για αποτροπή από κάτι / λέγεται και επί ανθρώπων, οι οποίοι από απροσεξία σκοπιάφτουν ή κουτουλούν κάπου ή δεν αντιλαμβάνονται απλά ζητήματα.

**να δει να κει** (επιρρ. έκφρ.): φράση που δηλώνει ενασχόληση με πολλά πράματα / τούτα και κείνα.

«ίσαμε να μαγερέψω, να ταΐσω τα βούγια, να παρασύρω το σπίτι να δει να κει, επέ-  
ρασε η ταχινή και δε-ν-το κατάλαβα»

**να ήλα να** (επιφών.): εντολή σε βόδια (αγελάδες, κυρίως) για απομάκρυνση από κάπου ή για επιτάχυνση του βήματός τους. Το ήλα είναι πιθανόν συγκεκριμένη μορφή της λέξης: αηλά (= αγελάδα) (βλ. λέξη).

**να ψι-ψί** (επιφών.): φωνητικό κάλεσμα γάτας.

**νάζι\*** (το) (ουσ.): κάμωμα, σκέρτσo, τσα-  
λιμάκι.

«νάζα κάνει»

«νάζα 'ναι δα τούτανά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: naz (= νάζι).

**ναζλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): ναζιάρης.

«χαρώ τα ναζλίδικα τα μάθια σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nazik (= ευγε-  
νής, κόσμιος).

**ναι και καλά** (στερ. επιρρ. φρ.): οπωσ-  
δήποτε, με κάθε τρόπο.

«ναι και καλά να μισέσομε απόψε»

**ναίσκε\*** (ς) (μόρ.): ναι, βεβαίως / ενίοτε έχει αρνητική σημασιολογική απόχρωση.  
«Ερώτημα: δα 'ρθείτε θέλει, μπρε, στο γά-  
μο, να κατέχομε;

Απάντηση: ναίσκε»

«ναίσκε, ήβρες τονε απού δα το κάμει ντε-  
λόγο»

**Ετυμ.** Από το ναι, κατά παραλληλισμό,  
προς το τουρκικό keske (= μακάρι).

**νάκλι** (το) (ουσ.): ιστορία, προφορική  
αφήγηση, διήγηση / μεταβίβαση σε νεό-  
τερους παλιών πολιτιστικών στοιχείων ή  
γεγονότων μέσω διηγήσεων.

«κρητικά νάκλια»

**Ετυμ.** Από τουρκικό: nakil (αιτιατική nak-  
li) = μεταφορά, μετάδοση, μεταβίβαση.

**ναλέτι** (το) (ουσ. άκλιτο): κατάρα.

«ναλέτι να 'χεις εσύ και τα έχη σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nalet (= κατά-  
ρα, ανάθεμα). Απαντάται και ως lanet.

**νάμι** (το) (ουσ.): όνομα, φήμη.

«ένα 'ναι το νάμι ντου επαέ»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το τουρκικό: nam  
(= όνομα), η ρίζα του οποίου είναι ελ-  
ληνική.

**ναμούσι** (το) (ουσ.): τιμή, αξιοπρέπεια,  
αρετή.

«κιανείς δε δα λερώσει το ναμούσι μας»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: namus (=τιμή,  
υπόληψη, αξιοπρέπεια).

**νάναρα** (τα) (ουσ.): νανουρίσματα.

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξης που προήλθε από

το: νανά, το οποίο λέγεται κατά το κοίμισμα των μικρών παιδιών.

**ναπολεόνι\*** (το) (ουσ.): χρυσό νόμισμα που φέρει την κεφαλή του Ναπολέοντα. «δε-γ-κατέω πόσα ναπολεόνια εδώκανε στο γαμπρό ντως τότεσας αφού εξίζανε τα λεφτά»

**Ετυμ.** Από το: Ναπολέων.

**νάτونه, νάτηνε, νάτο** (δεικτ. αντων.): να αυτός, να αυτή, να αυτό (επί παρόντων προσώπων).

«νάτونه κειονά αφού εγύρευες, ήρθενε»  
«νάτο το κοπέλι σου, εκείε γλακά με τσι σόγκαϊρους ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: να (μόριο) + αυτός (> τός) με την προσθήκη του τελικού -νε στο αρσενικό και στο θηλυκό γένος.

**νέικος, -η, -ο** (επίθ.): νέος ακόμη στην ηλικία, αυτός που δεν έχει γεράσει. «νέικος ήτανε ακόμη, ο κακομοίρης, κι είναι κρίμα αφού εχάθηκε»

**Ετυμ.** Από το: νέος.

**νειρεύγω, -ομαι** (ρήμ.): προκαλώ όνειρο σε κάποιον, ονειρεύομαι στην κοινή νεοελληνική.

«η Παναγία την ενείρεψε πού ήτανε το κόνισμά της θαμμένο και επήανε και εσκάψανε και το βρήκανε κι εκτίσανε εκείά μνιαν εκκλησιά»

«απόψε νειρεύτηκα τη μάνα μου πως ήτανε ζωντανή κι ήρθε στο σπίτι μας να δει ίντα κάνομε»

**Ετυμ.** Από το: όνειρο με την αποκοπή του -ο-.

**νέκαρα** (τα) (ουσ.): βλ. ανέκαρα.

**νεκριός\*, -ιά<sup>1</sup>, -ό** (επίθ.): νεκρώσιμος.

1. Το θηλυκό λέγεται και νεκρίκια.

«νεκριιά είναι η καμπάνα αφού χτυπά»  
**Ετυμ.** Από το: νεκρός.

**νεκροψυχιά** (η) (ουσ.): τάση για λιποθυμία, αίσθημα απώλειας των σωματικών δυνάμεων.

«εκείά που εστέκουμονε στην εκκλησιά μου ρθε μνια νεκροψυχιά»

«νεκροψυχιά του ρθε από τη ξενηστικωμάρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νεκρός + ψυχή.

**νέ(ν)το και νέ(ν)τα:** χωρίς το απόβαρο, καθαρό βάρος.

«νέντο το τσουβάλι είναι τριάντα οκάδες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: netto (= καθαρός).

**νεράγγουρο** (το) (ουσ.): το κοινό αγγούρι, το οποίο περιέχει μεγάλη ποσότητα νερού και θεωρείται ιδιαίτερα δροσιστικό έδεσμα.

«κόψετε ένα νεράγγουρο να το φάτε, να δροσιστείτε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + αγγούρι (εκ του: άγγουρος) (βλ. λέξη).

**νεραίνω** (ρήμ.): αραιώνω με νερό, προσθέτω νερό, νερώνω στην κοινή νεοελληνική.

«νεραίνει το τό κρασί και για κειόνονά δεν είναι αδυνατό»

**Ετυμ.** Από το: νερό + παραγ. τέρμα: -αίνω (νερ-αίνω).

**νεροβόρι** (το) (ουσ.): βροχή με βόρειο άνεμο, βροχή με κρύο.

«νεροβόρι ναι και κάνει κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + βοριάς (> -βόρι).



**νεροβρόχι** (το) (ουσ.): μεγάλη ποσότητα βροχής.

«ετόσονά νεροβρόχι απόυ έχει βγαρμένο, δα κατεβεί ο ποταμός και δα κόβγει κεφάλια» (θα ξεπερνά υψώματα).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + βρέχω (> -βρόχι).

**νερόπαρμα** (το) (ουσ.): φυσικό αυλάκι φτιαγμένο από τη ροή μεγάλης ποσότητας νερού.

«δε-μ-περνά τ'αμάξι ίσαμε το χωράφι, γιατί εγέμισε η στράτα μεγάλα νεροπάρματα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + παίρνω (= παρασύρω).

**νεροπαρσά** (η) (ουσ.): ίχνη από τη ροή νερού / το σύνολο προϊόντων, χόρτων, αντικειμένων ή υλικών διεσπαρμένων κατά μήκος της πορείας διέλευσης του νερού.

«η ψεσινή νεροποντή ήκαμε μεγάλη νεροπαρσά στο-γ-κήπο κι ό,τι επόμεινε το πήε στη βάγκα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + παίρνω (παθ. αόρ.: πάρθηκα > παρσά).

**νεροσκούληκας** (ο) (ουσ.): μακρύ λεπτό σκουλήκι που επιχωριάζει σε βαλτότοπους ή σε λασπώδεις περιοχές.

«στσι κολύμπες έχει νεροσκουλήκους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + σκούληκας (εκ του: σκώληξ, -κος).

**νερουζά** (η) (ουσ.): νεροποντή μεγάλης διάρκειας / το αποτέλεσμα πολλής βροχής.

«τέθοια νερουζά δε-ν-τηνε θυμούμαι όσω χρονώ είμαι»

«νερουζά 'ναι ακόμη το χωράφι και δε γίνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + ούσα (με-

τοχή του ειμί), με την τροπή του -σ- σε -ξ- και ανατονισμό.

**νεροφάωμα** (το) (ουσ.): φάγωμα εδάφους από τη συνεχή ορμητική ροή μεγάλης ποσότητας νερού.

«το νεροφάωμα είναι αιτία και εχάλασε ο τράφος προς τη μερά του ποταμού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + τρώγω (αόριστος: έφαγα, μετοχή παρακειμένου: φαγωμένος / φαωμένος).

**νερόφιος** (ο) και **νερόφιδο** \* (το) (ουσ.): νεροφίδι. Η λέξη νερόφιος σπανίζει στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά.

«νερόφιδα έχει μέσα το πηγάδι, έλα να τα δεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + όφιος (> φίδι).

**νεροφυργιά** (η) (ουσ.): έλλειψη νερού, εξάντληση νερού σε αρδευτικά φρέατα. «δεν ήβρεξε οφέτος πολύ και δα να 'χομε νεροφυργιά το καλοκαίρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νερό + φυριά > φυργιά (εκ του: φυρώ).

**νεστέρι** (το) (ουσ.): νυστέρι.

«έχε το νου σου στο μαχαίρι, γιατί κόβγει σα-ν-το νεστέρι»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του νυστέρι (εκ του νύσσω (αττικό νύττω) = ζύνω με αιχμηρό εργαλείο, κόπτω).

**νετέρνω** (ρήμ.): τελειώνω / πεθαίνω (επί ανθρώπων), νετάρω στην κοινή νεοελληνική.

«ενετάρουμε με τσι δουλιές»

«ενέταρε αυτός»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: netto (= καθαρός χωρίς απόβαρο) / θέμα: νετ- + παραγ. τέρμα: -έρνω.

V

**νεφέρης** (ο) (ουσ.): επόπτης κατά τη διάρκεια του χαρτοπαιγνίου που ονομάζεται σκαμπίλι.

«στο σκαμπίλι χρειάζονται δυο παίκτες και δυο νεφέρηδες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nefer (= φαντάρος, στρατιώτης).

**νεφέσι** (το) (ουσ.): εισπνοή, φύσημα καπνού.

«νεφέσα καπνούς ήβγανε από τη μύτη ντου, ετσά απού εκάπνιζε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nefes (= εισπνοή).

**νεφόκαημα** (το) (ουσ.): ζέστη με υγρασία.

«νεφόκαημα 'ναι σήμερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νέφος + κάημα (εκ του καίω, παθητικός αόριστος: εκάηκα).

**νήρα** (η) (ουσ.): ήρα, ζιζάνιο των σιτηρών.

«να χωρίσει η νήρα απού το στάρι»

**Ετυμ.** Από το: ήρα, με την ανάπτυξη του -ν- (κατάλοιπο του άρθρου: την).

**νηρόχορτα** (τα) (ουσ.): τα φυτά της νήρας, τα οποία μοιάζουν με αυτά των σιτηρών.

«όλο νηρόχορτα είναι το χωράφι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νήρα (βλ. λέξη) + χόρτο.

**νηστικωμάρα** (η) (ουσ.): υπερβολική νηστεία (συχνότερα ξενηστικωμάρα) / μεγάλη πείνα.

«λιγώνομαι από τη νηστικωμάρα»

**Ετυμ.** Από το: νηστίκωμα (αμαρτ. λέξη) / θέμα: νηστικωμ- + παραγ. τέρμα: -άρα.

**νιανιαρίζω** (ρήμ.): μιλώ σαν νιάνιαιο (βρέφος), δε μιλώ ξεκάθαρα.

«λέγε ντρέτα ίντα θες, μόνο νιανιαρίζεις και δε σε καταλαβαίνω»

**Ετυμ.** Από το: νιάνιαιο (βλ. λέξη).

**νιάνιαιο\*** (το) (ουσ.): το βρέφος / μεταφορικά: το καχεκτικό, το αδύνατο άτομο. «όλο κλαίει το νιάνιαιο και δε μας αφήνει να κοιμηθούμε»

«πού εκούστηκε να σε κάνει ό,τι θέλει κειονά το νιάνιαιο;»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**Νικολής, Νικολιό, Νικολάκι, Κιοκιόλης και Κοκόλης:** Νικόλαος (το Νικολιό έχει υποκοριστική και χαϊδευτική σημασία. Τα Κιοκιόλης και Κοκόλης είναι συνήθως παρωνύμια).

**Νικολοβάβαρα** (τα) (ουσ.): η περίοδος από 4 έως 6 Δεκεμβρίου, κατά την οποία εορτάζονται οι αντίστοιχοι Άγιοι. Έχει παρατηρηθεί ότι ο καιρός είναι, συνήθως, βροχερός κατά την περίοδο αυτή. «ήρθανε κιόλας τα Νικολοβάβαρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: Νικόλαος + Βαβάρια.

**νίλα\*** (η) (ουσ.): συμφορά, τλαιπωρία «έχω 'γω περάσει νίλες»

**Ετυμ.** Κατά τους Μπαμινιώτη και Ανδριώτη, η ετυμολογία της λέξης είναι άγνωστη. Αν η λέξη γραφεί με -η-, τότε μπορεί να θεωρηθεί ότι σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό: νηλής (νη + έλεος) = σκληρός, χωρίς έλεος.

**νίνα** (η) (ουσ.): ίνα.

«όλο νίνες είναι τα φασούλια που καθαρίζω»

**Ετυμ.** Από το: ίνα με την ανάπτυξη του

-v- (κατάλοιπο του τελικού -v- του άρθρου (τη -v-ίνα).

**νινίδα** (η) (ουσ.): κερατοειδής λεπτή μεμβράνη που σχηματίζεται στο κεφάλι του μωρού.

«νινίδα έχει ακόμη στη-γ-κεφαλή ντου το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από τα: νινί + επίθημα: δα.

**νινικάτα** (τα) (ουσ.): ξενινιάσματα, παιδιαστικές συμπεριφορές / σκόπιμη προφορά λέξεων έτσι, όπως τις προφέρει ένα μικρό παιδί.

«τα νινικάτα ντου κάνει»

**Ετυμ.** Από το: νινί.

**νιόγαμπρος\*** (ο) (ουσ.): νέος γαμπρός.  
«νιόγαμπρος είναι ακόμη και τονε έχουνε στα όπα-όπα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νέος + γαμπρός.

**νιονιό** (το) (ουσ.): νους.  
«δεν έχεις κιαολιάς νιονιό»

**Ετυμ.** Από το: νους.

**νισαντήρι** (το) (ουσ.): βλ. ανισαντήρι.

**νισάφι\*** (το) (ουσ.): έλεος / (ως επίρρ.): αρκετά, φτάνει πια.

«σου 'δωκα και σου 'ζανάδωκα λεφτά και δε μου τα 'γιάειρες κι εδά ζανάρχεσαι και μου ζητάς κι άλλα, ε, νισάφι μπλιο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: insaf (= έλεος, ευσπλαχνία, νισάφι).

**νίσκα** (η) (ουσ.): βλ. ίσκα.

**νιτάγια** και **νοττάγια** (τα) (ουσ.): στολίδια πάνω σε ξυλόγλυπτα τέμπλα.

«όσοι μπαίνουνε στην εκκλησιά τση Παναγίας ποθαμάζουνε τα νιτάγια απού έχουνε καωμένα στο ιερό οι μαστόροι»

**Ετυμ.** Από το: νύττω = σκαλίζω (εξ ου νυττάγια / απλοποιημένη γραφή: νιτάγια, η οποία επικρατεί).

**νιτερέσο\*** (το) (ουσ.): εκτός από ωφέλεια, συμφέρον, σημασίες που έχει ο όρος αυτός και στην κοινή νεοελληνική, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σημαίνει και σκοπιμότητα ή συναλλαγή.

«ίντα νιτερέσο έχεις από τούτηνιά τη δουλειά και θες να τη-γ-κάμεις;»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: interesse (= ωφέλεια, κέρδος, τόκος).

**νοητερός, -ή, -ό** (επίθ.): έξυπνος, αυτός που κόβει ο νους του.

«νοητερό 'ναι, μωρέ, τούτονά το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: νοώ > νοητός > νοητερός.

**νοθιά** (η) (ουσ.): κλιματολογική κατάσταση που χαρακτηρίζεται από ζεστό νότιο άνεμο, ο οποίος φέρνει, ενίοτε, σκόνη από την έρημο της Αφρικής και διαμορφώνει μια δυσάρεστη πνιγηρή ατμόσφαιρα (νοτιά στην κοινή νεοελληνική).

«νοθιά ήπιασε και κάνει κάψα»

**Ετυμ.** Από το νότος > νοτιά > νοθιά.

**νοθιάς** (ο) (ουσ.): νοτιάς στην κοινή νεοελληνική.

«νοθιάς εφύσηξε κι ήφηκα αμολαρητό το μύλο και θαρρώ μπα τονε σπάσει»

**Ετυμ.** Από το: νοτιάς > νοθιάς.

**νοικοκερά** (η) (ουσ.): νοικοκυρά στην κοινή νεοελληνική.

«η νοικοκερά κάνει κουμάντο στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: νοικοκυρά (οίκος + κυρά, με την προσθήκη του αρχικού -v-, κατάλοιπο της συμμορφώσεως της λέξεως: οικοκυρά με το -v- του άρθρου την).

**βοικοκεράτο** (το) (ουσ.): προκοπή, πρόοδος, απόκτηση αγαθών.

«να τα δω θέλει 'γώ τα βοικοκεράτα σου»

**Ετυμ.** Από το: βοικοκύρης (οίκος + κύριος > κύρης, με την ανάπτυξη του αρχικού -ν, κατ' αναλογία προς τα προηγούμενα).

**βοικοκερεύω, -ομαι** (ρήμ.): συγγρίζω, τακτοποιώ (βοικοκερεύω και βοικοκυρεύω στην κοινή νεοελληνική) / -ομαι: αποκαθίσταμαι με γάμο.

«μουσαφίρηδες ανημένομε και δα πάω να βοικοκερέψω μνιαολιά το σπίτι»

«από τη-ν-ταχινή βοικοκερεύω»

«μεγάλος είναι μπλιο και δε-μ-πάει να βοικοκυρευτεί»

**Ετυμ.** Από το: βοικοκύρης.

**βοικοκεροσύνη** (η) (ουσ.): βοικοκυροσύνη στην κοινή νεοελληνική.

«καμνιά δε τση παραβγαίνει στη βοικοκεροσύνη»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: βοικοκυροσύνη (βλ. βοικοκυρά).

**νοματίζω** (ρήμ.): ονοματίζω, αφιερώνω κάτι σε κάποιον.

«φαμέγιο τονε 'νοματίσανε κι ετσά τονε κατέχουνε στο χωργιό»

«ετούτονε το προκί το 'χω νοματισμένο τση νύφης μου»

**Ετυμ.** Από το: όνομα > ονοματίζω > νοματίζω, με την αποβολή του -ο.

**νομάτοι\* (-έοι)** (οι) (ουσ.): άτομα.

«δυο-τρεις νομάτοι ήτανε μαζί»

**Ετυμ.** Από το: ονοματοί, με την αποβολή του -ο- και την αναβίβαση του τόνου.

**νομπέτι** (το) (ουσ.): σειρά / βάρδια.

«πάει στη φάμπρικα να πάρει νομπέτι ν'αλέσει τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: nöbet (= σκοπιά, βάρδια, караούλι).

**νοστιμούμαι** (ρήμ.): συνοδεύεται, συνήθως, από προσωπική αντωνυμία και σημαίνει: μου έρχεται στην όρεξη κάτι, μου αρέσει, επιθυμώ κάτι. Χρησιμοποιείται, συνήθως, ως τριτοπρόσωπο.

«νοστιμάται μου μνιαολιά πρικρορόδικο»

**Ετυμ.** Από το: νόστιμος (εκ του ομηρικού νόστος (= επιστροφή)).

**νοτικός, -ή, -ό** (επίθ.): νότιος.

«νοτικός αέρας φυσά»

«νοτικό 'ναι επαέ και πανεμίζει» (εννοείται το μέρος)

**Ετυμ.** Από το: νότος.

**νούγια** (η) (ουσ.): ούγια υφασμάτων.

«τη νούγια ξάνοιξε να δεις ίντα πανί 'ναι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ώα (= κράσπεδο, ποδόγυρος ενδύματος), με την τροπή του -ω- σε ου και την ανάπτυξη των -ν- και -γι).

**νουργιούμαι και νουργούμαι** (ρήμ.): κλαίω με αναφιλητά.

«ατά 'πο κάτω νουργιέται ολημέρα»

«δε-γ-κατέχω ίντα 'χει και νουργιέται ετσά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ανωρύομαι (= ωρύομαι έντονα, κραυγάζω πολύ δυνατά) > ανωριούμαι > νουργιούμαι > νουργούμαι.

**ντα** (ερωτ. αντων. ή εναντ. μόρ.): τι, πώς, γιατί (προηγείται συνήθως του ίντα).

«ντα ίντα δα βγει πως του το 'πες;»

«ντα ίντα 'γύρευγες εσύ εκείά κείνηνιά την ώρα;»

«ντα 'γώ ήκουσα πως επαντρεύτηκε;»

**Ετυμ.** Συγκεκριομένο τύπος του: ίντα (βλ. ερωτημ. αντωνυμίες στο Α' μέρος του παρόντος τόμου).

**ντα** (μόρ.): λέγεται για παιδιά και ση-  
μαίνει δέρνω (ενίοτε χρησιμοποιείται με  
αναδιπλασιασμό: ντα-ντά (διαφορετικό  
από τη νταντά = παραμάννα)

«*δα το κάμω ντα εγώ....*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποίητη λέξη.

**νταβαντούρι\*** (το) (ουσ.): οχλοβοή,  
αναταραχή (στην κοινή νεοελληνική  
απαντάται ως νταβατούρι).

«*μεγάλο νταβαντούρι εγίνηκε*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tevatür (= πα-  
ρουσία πολλών μαρτύρων / φήμες).

**νταβάς\*** (ο) (ουσ.): δίκη, έννομος απαι-  
τηση (στα νέα ελληνικά χρησιμοποιείται  
και ο τύπος ταβάς, ο οποίος δεν υφίστα-  
ται στην υπό εξέταση ντοπιολαλιά).

«*δε μου πλερώσεις το χρέος, δα σου κά-  
μω νταβά*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dava (= δίκη).

**νταβατζίδικος\* -η, -ο** (επίθ.): κάτι  
που αμφισβητείται ως προς τη κυριότητα  
του, το επίδικο. Εκτός από τη σημασία  
αυτή, το παραπάνω επίθετο χρησιμοποι-  
είται στην Κρήτη για το χαρακτηρισμό  
ατόμων ή ενεργειών που έχουν σχέση με  
την πώληση προστασίας με υψηλή αμοι-  
βή.

«*μη μπλεχτείς με νταβατζίδικα πράματα,  
γιατί δα βρεις το μπελά σου*»

**Ετυμ.** Από το: νταβατζής (εκ του τουρ-  
κικού: danacı = μηνυτής, ενάγων, απαι-  
τητής) / θέμα: νταβατζ- + παραγ. τέρμα:  
-ίδικος.

**νταβέτι** (το) (ουσ.): τελετή μαγείας,  
κατά την οποία συγκεντρώνονται, μετά  
από τελετουργική πρόσκληση, πονηρά  
πνεύματα για διαλεύκανση ανεξιχνία-  
στων υποθέσεων.

«*νταβέτι, λέει, κάνουνε με τσι διαόλους,*

*για να βρούνε ποιος εσκότωσε τον άντρα  
της*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: davet (= πρό-  
σκληση).

**νταβραμπάς** (ο) (ουσ.): άξεστος, γυ-  
ναικάς / προσβλητικό επίθετο για «ερω-  
τικά άτακτους» ή καυγατζήδες ιερωμέ-  
νους.

«*ε, το νταβραμπά*»

**Ετυμ.** Από τα: νταβραντίζω (βλ. λέξη) +  
παπάς (συγκεκριμένα).

**νταβραντίζω\*** (ρήμ.): είμαι γεμάτος  
ζωτικότητα, ανακτώ τη δύναμή μου / έχω  
έντονη επιθυμία για συνεύρεση με το άλ-  
λο φύλο.

«*πολύ-γ-καιρό εκάτσε στ'αόρη αμωναχός  
και ενταβράντισε*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: davrandım (dav-  
ranmak = συμπεριφέρομαι, ενεργώ). Ορι-  
σμένοι λεξικογράφοι της κρητικής δια-  
λέκτου γράφουν το συγκεκριμένο ρήμα,  
τα παράγωγά του και τα σχετικά σύνθετα  
με δίφθογγο (νταυραντίζω). Στηριζόμενοι  
στην ετυμολογία της λέξης, θεωρούμε  
ορθότερη τη γραφή: νταβραντίζω.

**νταγιαντώ\*** και **νταγιαντίζω\*** (ρήμ.):  
αντέχω, υπομένω.

«*δε νταγιαντώ τσι πόνους*»

«*δε-ν-τονε νταγιαντίζω μπλιο*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dayanmak (= αντέχω).

**νταγκάδα και νταγκιά** (η) (ουσ.): άσχη-  
μη γεύση παλαιού λαδιού, κυρίως.

«*νταγκάδα βγάνει το λάδι από ήβαλες  
στη σαλάτα και δε-ν-τρώεται*».

**Ετυμ.** Από το νταγκιάζω (βλ. λέξη).

**νταγκιάζω και νταγγιάζω** (ρήμ.): λε-  
ρώνω, βρομίζω / αλλοιώνομαι / (επί βρώ-

σιμων ελαίων σημαίνει, στο γ' πρόσωπο, οξειδώνεται / ταγκιάζω στην κοινή νεοελληνική γλώσσα.

«εντάγκιασε ο γιακάς του ποκαμίσου σου και δε-γ-καθαρίζει»

«εντάγκιασε το λάδι στο πιθάρι και δε-ν-τρώεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ταγγός /γκός, -ή, -ό = αυτός που έχει υποστεί αλλοίωση, που βγάνει ταγκάδα.

**νταγκιασμένος, -η, -ο ή νταγγιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βρομισμένος, αλλοιωμένος επί βρώσιμων ελαίων.

«νταγκιασμένο λάδι μου πούλησε»

**Ετυμ.** Από το: νταγκιάζω (βλ. λέξη).

**ντακαζάς (ο)** (ουσ.): υπαινιγμός, υπονοούμενο, ενοχλητική επίμονη παρατήρηση.

«όλο ντακαζάδες μου λες»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το τουρκικό: takaza (= σαρκασμός).

**ντακάρω και ντακέρνω** (ρήμ.): συγκρούομαι με κάποιον, επιτίθεμαι / αρχίζω καυγά, αρχίζω κάτι με επιθετική διάθεση, ξεκινώ κάτι άσχημα.

«στη στράτα απού πήγαινα, με 'ντάκαρε»  
«ανε τονε ντακάρω πουθενά, δα του βγά-λω τα μάθια»

«εντάκαρέ με μέ τη βέργα κι ήφυγα ολο-γλάκητος»

«μνια-γ-κοπανιά εντάκαρε κι ήβρεχε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: attaccare (= επιτίθεμαι).

**ντακιά (η)** (ουσ.): το λαζάρι του ψωμιού από το οποίο γίνονται οι ντάκοι (βλ. λάζαρος και κουμπανάκια).

«κόψε τσι ντακιές να τσι κάνομε παξιμάδι»

**Ετυμ.** Από το: ντάκος (βλ. λέξη).

**ντακίμι (το)** (ουσ.): ομάδα ατόμων που εργάζονται μαζί, συμμορία / πλήθος αντικειμένων που χρησιμοποιούνται για τον ίδιο σκοπό, σύνεργα.

«ένα ντακίμι αργάτες είχενε»

«ένα ντακίμι αμπράτη εφόρτωσε στο γάι-δαρο»

«όλοι τούτοιτιά είναι ένα ντακίμι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: takim (= ομάδα, συμμορία, σινάφι, σύνεργα).

**ντάκος\*** (ο) (ουσ.): αποξηραμένο κρίθινο, συνήθως, ψωμί σε σχήμα χοντρές φέτας ή σε στρογγυλή μορφή (κριθοκουλούρα), το παξιμάδι γενικά. Ενίοτε, με τον όρο ντάκος υποδηλώνεται μεγάλο κομμάτι ξύλου που χρησιμοποιείται είτε ως σφήνα είτε ως υπομόχλιο. Δεν απαντάται, όμως, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά η χρήση του όρου αυτού για την υποδήλωση εύσωμων γυναικών, όπως αναφέρεται σε άλλα λεξικά.

«βρέξε 'να ντάκο να τονε φάμε»

«βάλε τσι ντάκους σσι ρόδες του κάρου να μη τσουρλήσει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: tacco (= τακούνη). Κατ' άλλη άποψη, η λέξη προέρχεται από το: τακών του Ησυχίου (= «τροχίσκοι στέατος κομμένου μεθ'αλών και ξηρών και αρτυμάτων» (Χαραλαμπίκης, 2001α:32)

**ντακούνη (το) ντακούνα (η)** (ουσ.): το πίσω μέρος του παπουτσιού που βρίσκεται κάτω από τη φτέρνα (ντακούνα = το πολύ μεγάλο ντακούνη - μεγεθυντικό) (στην κοινή νεοελληνική γράφεται: τακούνη).

«δα πάω στου τσαγκάρη να μου βάλει άλλα ντακούνια, γιατί εφαωθήκανε ετούτανέ από φερώ»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: taccone (= τακούνη).

**νταλαβέρι\*** (το) (ουσ.): δοσοληψία, πάρε-δώσε, διαπραγματεύση / μεταφορικά: ερωτική σχέση (στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής αναφέρεται και ως νταραβέρι). «ίντα νταλαβέργια έχεις εσύ μ'αυτόν;»  
**Ετυμ.** Από το ιταλικό: dare - avere (πάρε - δώσε).

**νταλαβερίζομαι** (ρήμ.): έχω δοσοληψίες / διαπραγματεύομαι / έχω σχέσεις (με κακή έννοια) (στην κοινή νεοελληνική χρησιμοποιείται ο όρος: νταραβερίζομαι). «δε μ'αρέσουνε κείνοιγιέ απόυ νταλαβερίζεσαι»  
 «με κείνηγιά τη φτίλα νταλαβερίζεσαι;»  
**Ετυμ.** Από το: νταλαβέρι (βλ. λέξη).

**νταλκάς\*** (ο) (ουσ.): πόθος, έντονη επιθυμία, ανεκπλήρωτος έρωτας. «ο νταλκάς τονε εχτύπησε κατακέφαλα»  
 «απού το νταλκά απόυ 'χει, δε μπορεί να ησυχάσει»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dalga (= κύμα, ρεύμα).

**νταλώνω** (ρήμ.): θαμπώνω, ζαλίζω κάποιο. «δε-ν-τονε νταλώνεις αυτόν, ό,τι κι ανε κάνεις»  
**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ελληνικό: (έ)-νταλώνομαι (= προκαλώ σε κάποιο σκοτοδίνη).

**νταμουλάς** (ο) (ουσ.): νταμπλάς / συμφορά / σκασμός/ αποπληξία. «νταμουλάς να σου 'ρθει» (κατάρα)  
 «Ανάθεμά σε Χανιαλή και συ κι ο μουκατάς σου, που να σε φάει νταμουλάς» (απόσπασμα από ποίημα του Χαρίδημου Σιγανού με τον τίτλο: «Αλέξανδρος Παπαδάκης»)  
**Ετυμ.** Άλλη απόδοση της λέξης: νταμπλάς (βλ. λέξη).

**νταμουτζάνα** (η) (ουσ.): νταμιτζάνα στην κοινή νεοελληνική, μεγάλο δοχείο από γυαλί, το οποίο, συνήθως, περιβάλλεται, ολόκληρο ή από τη μέση και κάτω, από πλέγμα καλαθιού. «εγεμίσαμε τη νταμουτζάνα ρακή»  
**Ετυμ.** Από το ενετικό: damegiana (= γυάλινο δοχείο).

**νταμπάκης** (ο) (ουσ.): βυρσοδέψης. «ανε περάσει ο νταμπάκης, δώσε του τη προβιά τσ'αίγας απόυ κρέμετ'όζω».  
 Τα δέρματα των ζώων τα τέντωναν, παλιά, με τη βοήθεια ξύλων και τα κρεμούσαν στην αυλή, συνήθως, ή στα δοκάρια των σπιτιών, για να στεγνώσουν. Τα πουλούσαν σε εμπόρους, που γυρνούσαν στα χωριά, φωνάζοντας: «προβιές αγοράζομε».  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tabak και debbağ (= βυρσοδέψης, δερματοουργός).

**νταμπέλα** (η) (ουσ.): ταμπέλα στην κοινή νεοελληνική, πινακίδα, επιγραφή. «εκρεμάσανε και νταμπέλα απόζω απόυ το μαγαζί»  
**Ετυμ.** Από το λατινικό: tabella, -ae (= πινακίδα).

**νταμπλάς\*** (ο) (ουσ.): αποπληξία, σοκ (στην κοινή νεοελληνική υπάρχει ο τύπος ταμπλάς, τον οποίο δεν συναντήσαμε στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά). «νταμπλάς του 'ρθε, μοσ τό 'κουσε»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: damla (= αποπληξία, έντονη δυσάρεστη έκπληξη).

**νταμπουράς** (ο) (ουσ.): ταμπουράς στην κοινή νεοελληνική, μικρό έγχορδο μουσικό όργανο. «ο γεις (= ένας) ήπαιζε-ν-τη λύρα κι ο άλλος το νταμπουρά»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tambur (= ταμπουράς).

v

**νταμπουρατζής** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζει νταμπουρά (= μικρό έγχορδο μουσικό όργανο ανατολίτικης προέλευσης). **Ετυμ.** Από το: νταμπουράς (εκ του τουρκικού: tambura / αραβικό: ṭanbūr).

**νταμπούρι** (το) (ουσ.): δεν σημαίνει προμαχώνας, όπως ερμηνεύουν τα νεοελληνικά λεξικά τη λέξη αυτή (ταμπούρι), αλλά πλήθος ανθρώπων ή ζώων. «ένα νταμπούρι αθρόοποι εμαζωχτήκανε» «ένα νταμπούρι οζά λαλεί» **Ετυμ.** Από το τουρκικό: tabur (= τάγμα).

**νταμπούρλο** (το) (ουσ.): ταμπούρλο στην κοινή νεοελληνική, τύμπανο / μεταφορικά: πρήξιμο. «παίζει νταμπούρλο» «επρήστηκε η αηλιά από τα χόρτα αφού 'φαε και εγίνηκε η κοιλιά της νταμπούρλο» **Ετυμ.** Από το: ταμπούρλο (= είδος τυμπάνου).

**νταμπούσκα** (η) (ουσ.): πέτσινη ή πάβινη σακούλα. «αφού δεν ήβρηκα κυνήγι εγέμισα τη νταμπούσκα μου απίδια» **Ετυμ.** Πιθανόν, σλάβικης ή αλβανικής προέλευσης.

**ντανάς** (ο) (ουσ.): ο επιβήτορας ταύρος. «δέσε το ντανά γερά, γιατί αν ανεμίσει πουθενά αηλές, δε δα τονε κάνομε ζάφτι» **Ετυμ.** Από το τουρκικό: dana (= μοσχάρι, βόδι).

**νταντούκλισμα** (το) (ουσ.): θόρυβος που προκαλείται από τη μετατόπιση πέρα-δώθε υγρών που βρίσκονται μέσα σε δοχεία, κατά τη μετακίνησή τους / ανατάραγμα υγρών που βρίσκονται σε δοχεία.

«από το νταντούκλισμα που του 'κανες εχύθηκε το μισό κρασί από τη ντενέκα» «από παέ γροικώ το νταντούκλισμα του νερού στο-γ-κουβά» **Ετυμ.** Από το: νταντουκλίζω (βλ. λέξη).

**νταντουκλώ** και **νταντουκλίζω** (ρήμ.): προκαλώ με κινήσεις κυματισμούς σε υγρά, τα οποία βρίσκονται σε αγγεία ή δοχεία μεταφοράς τους. Οι κυματισμοί προκαλούν χαρακτηριστικό θόρυβο / αναταράσσω υγρά. «νταντουκλές το νερό στο κουβά και πέφτει από δω κι από κει» «νταντούκλησε το σταμνί, να δούμε αν έχει ακόμη νερό» **Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποίητη λέξη, η οποία προήλθε από τον ήχο του ταράγματος υγρών. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το ιταλικό: dondolare (= ταλαντεύω).

**νταντούλα** (η) (ουσ.): χαλάρωση του δέρματος λόγω γήρατος, η οποία δημιουργεί κάτι σαν σακούλα / ζάρωμα, πτύχωση. «εγέρασα κι ερχίζανε να φαίνονται νταντούλες στη μούρη μου» «νταντούλες κάνει η μπατζάκα του πατελονιού σου» **Ετυμ.** Από το ιταλικό: dondola (= αιώρα, κούνια).

**νταντουλιάζω** (ρήμ.): υφίσταμαι δερματική χαλάρωση, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται πτυχώσεις στο δέρμα και ιδιαίτερα στο πρόσωπο και στο λαιμό / ζαρώνω. «ενταντουλιάσανε τα μάθια μου αφού τα γέρα» «κακοραμμένο 'ναι το φυστάνι σου και νταντουλιάζει» **Ετυμ.** Από το: νταντούλα (βλ. λέξη).



**νταντούλιασμα** (το) (ουσ.): χαλάρωση του δέρματος / ζάρωμα / πτύχωση σαν σακούλα.

«ίντα 'ναι το νταντούλιασμα από 'χεις στο πηγούνι σου από κάτω»

«σάσε το νταντούλιασμα από κάνει ο σάκος σου στη-γ-κατίνα 'πο πίσω, γιατί πάει άσκημα»

**Ετυμ.** Από το: νταντουλιάζω (βλ. λέξη).

**νταουλάκι** (το) (ουσ.): μικρό τύμπανο. «αυτός κατέχει να παίζει νταουλάκι»

**Ετυμ.** Από το: νταούλι (εκ του τουρκικού: *davul* ή του αλβανικού: *daulle*) (υποκοριστικό).

**νταουλατζής** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζει νταούλι (μουσικό όργανο).

«καλός λυράρης είναι μα 'χει και καλό νταουλατζή»

**Ετυμ.** Από το νταούλι / θέμα: νταουλ- + παραγ. τέρμα: -ατζής.

**ντάρα** (η) (ουσ.): το απόβαρο, η διαφορά ανάμεσα στο μικτό και το καθαρό βάρος συσκευασμένων εμπορευμάτων. «βγάλε τη ντάρα να δούμε ίντα πομένει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *tara* (= απόβαρο).

**νταρένιος, -α, -ο** (επίθ.): φτιαγμένος από βλαστούς νταριού.

«νταρένια φινοκαλίδα»

**Ετυμ.** Από το: ντάρι (βλ. λέξη).

**ντάρι** (πληθ. **ντάργια**) (το/τα) (ουσ.): το κεχρί, είδος φυτού με πλατιά πράσινα φύλλα, ενός έως ενάμισι μέτρου περίπου. Οι βλαστοί του, οι οποίοι καταλήγουν σε μικρούς στρογγυλούς εδώδιμους σπόρους, χρησίμευσαν για την κατασκευή σκουπών (βλ. νταρένιες παρασύρες)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *darı* (= κεχρί).

**ντάρι-νάξι** (επιρρ. φρ.): άνω-κάτω.

«ντάρι-νάξι τα 'καμε»

**Ετυμ.** Πιθανόν το ντάρι προήλθε από το τουρκικό *dur* (= μάχη, καυγάζ), ενώ η προέλευση του *νάξι* είναι άγνωστη.

**νταρντάνα\*** (η) (ουσ.): λέγεται, συνήθως, επί γυναικών και έχει την έννοια της υψηλής εύσωμης και δυναμικής γυναίκας.

«πώς τη-γ-κάνει καλά κεινιά τη νταρντάνα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *tartana* (= μεγάλο πλοίο). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ενετικό: *tartane* (= γλουτοί).

**ντε** (επιφών.): εντολή προς γαϊδούρια για σταμάτημα, ενώ για το ξεκίνημα ή την επιτάχυνση του βήματός τους χρησιμοποιούσαν οι παλαιότεροι Λασιθιώτες το «σε» και για τα μουλάρια το «μούλε».

**ντεγλαράς** (ο) (ουσ.): ο υψηλός άνδρας. «κοτζάμ ντεγλαράς και θες ακόμη να σε κανακεύουνε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *dağlar* πληθυντικό της λέξης *dağ* (= βουνό, όρος).

**ντεκλαράτα** (επίρρ. τροπ.): σταράτα, ξεκάθαρα.

«του τα 'πε ντεκλαράτα»

**Ετυμ.** Από το: ντεκλαρέ (βλ. λέξη).

**ντεκλαρέ\*** (επ. θέσ. επίθ.): ξεκάθαρος, σαφής.

«τα λόγια ντου 'ναι ντεκλαρέ»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: *déclarer* (= δηλώνω, αποσαφηνίζω).

**ντελί** (το) (ουσ.): ομαδικό παιχνίδι που παιζόταν, παλαιότερα, με το τίναγμα ενός ξύλου, το οποίο τοποθετούνταν πάνω σε δύο πέτρες και κτυπιόταν με άλλο ξύλο.

Νικητής ήταν αυτός που κατάφερε να το πετάξει πιο μακριά.

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ντελικανής\*** (ο) (ουσ.): νεαρός άνδρας, παλικάρι (ντελικανηδάκι = νεαρούλης).

«ντελικανήδες είναι μπλιο οι γιοι ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: delikanlı (= νέος).

**ντελόγο και ντελόγω** (βλ. ετυμολογία) (χρον. επίρρ.): αμέσως, πάραυτα. Απαντάται και ο τύπος: ντελόγος.

«να πας ντελόγο»

«να μου κάμεις το θέλημα, ντελόγο»

«μος του το 'πα, εγλάκανε ντελόγο»

**Ετυμ.** Υπάρχουν διάφορες απόψεις για την ετυμολογία της λέξης αυτής. Κατά τον Κριαρά, προέρχεται από το γενουάτικο: di longo. Κατά τους Πάγκαλο και Ξανθουδίδη, από το ενετικό: dilogo. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τις φράσεις: «εν τω λόγω» ή «εν τω τέλει του λόγου». Αν υιοθετηθεί η τελευταία άποψη, τότε η ορθή γραφή είναι: ντελόγω. Επικρατεί, όμως, το: ντελόγο.

**ντεμενάς** (ο) (ουσ.): υπόκλιση / μορφή χαιρετισμού με υπόκλιση και με το δεξί χέρι στο στήθος σε ένδειξη σεβασμού ή υποταγής.

«ντεμενάδες του κάνει»

«όλο ντεμενάδες και γλύψιμο 'ναι»

«δε μ'αρέσουνε οι ντεμενάδες»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το τουρκικό: temennah (= υπόκλιση) που έχει τη ρίζα του στο αραβικό temena, το οποίο ορισμένοι θεωρούν ότι είναι η ελληνική λέξη: τέμενος που μετεξελίχθηκε σημασιολογικά στα αραβικά και σημαίνει προσκύνημα. Άρα, η λέξη ντεμενάς είναι γλωσσικό αντιδάνειο (Καλιμμάνης, χ.χ.).

**ντεμπελχανάς** (ο) (ουσ.): νωθρός, τεμπέλης, ανεπρόκοπος, χαραμοφάης.

«επαέ ραίνει ο ντεμπελχανάς ολημέρα και δε-μ-πάει να δουλέψει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tebelhane.

**ντεμπελχανείο** (το) (ουσ.): άντρον ντεμπέληδων.

«ντεμπελχανείο έχουνε κάμει το ντουκιάνι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tembelhane (= ντεμπελχανείο).

**ντεμπεσίρι** (το) (ουσ.): βερεσίδι που σημειώνεται κάπου (π.χ. στον τοίχο ή στην πόρτα ή σε πίνακα) με κιμωλία.

«επαέ στη-μ-πόρτα 'πο πίσω γράφω τα ντεμπεσίρια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tebesir (= κιμωλία), περσικά: tabāšīr.

**ντέμπλα** (η) (ουσ.): μακρά ξύλινη ράβδος, κατάλληλη για ράβδισμα υψηλών καρποφόρων δένδρων (ελιών, αμυγδαλιών, καρυδιών).

«τσι ντέμπλες να μη-γ-ζεχάσεις, γιατί πώς δα ραβδίζομε»

**Ετυμ.** Κατά μία εκδοχή, προέρχεται από το λατινικό templum, αλλά η σημασία του είναι διαφορετική. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τη ρίζα του ρήματος τέμνω, υπό την έννοια ότι με τις ντέμπλες κόβονται οι καρποί.

**ντεμπλιά** (η) (ουσ.): χτύπημα με ντέμπλα.

«δώσε κειε μνια ντεμπλιά να πέσουνε τ'α-μύγδαλα»

**Ετυμ.** Από το: ντέμπλα (βλ. λέξη).

**ντεμπλίζω** (ρήμ.): κτυπώ με τη ντέμπλα, ραβδίζω με τη ντέμπλα.

«δε μπορώ να ντεμπλίσω τσ'ορφίκες (ψηλές κορφυφές) τω δεντρώ»

**Ετυμ.** Από το: ντέμπλα (βλ. λέξη).

**ντεμπλολογώ** (ρήμ.): ό,τι και το ντεμπλίζω.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ντέμπλα + λέγω (> -λογία), με την έννοια του συλλέγω.

**ντενέκα** (η) (ουσ.): τενεκές στην κοινή νεοελληνική, λαμαρίνα / δοχείο μεταφοράς νερού, κατασκευασμένο από λαμαρίνα, όμοιο με ανεστραμμένο κόλουρο κώνο, με μεγάλη χειρολαβή / λαμαρινένιο μεγάλο δοχείο σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλεπίπεδου, με βιδωτό πώμα, κατάλληλο για μεταφορά λαδιού, γνωστό και ως *γαζοντενέκα* (από τη γαζοντενέκα αφαιρούσαν συχνά την επάνω πλευρά, κάρφωναν ένα ξύλο που συνέδεε τις δύο απέναντι πλευρές, την πρόσδεσαν στη βουρλιά (βλ. λέξη) των γερανιών και τη χρησιμοποιούσαν για άντληση νερού από τα πηγάδια, πριν διαδοθούν οι ανεμόμυλοι στο Λασιθί) / λαμαρινένιο μεγάλο δοχείο με επίπεδη τη μια πλευρά και κυρτή την άλλη, το οποίο χρησιμοποιόταν στα ελαιοτριβεία, κυρίως, για μεταφορά λαδιού, οι λεγόμενες *ντίνες*.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: teneke (= λαμαρίνα).

**ντενεκιατζής και ντενεκετζής** (ο)

(ουσ.): τενεκετζής στην κοινή νεοελληνική, λαμαρινάς, φανοποιός, αυτός που κατασκευάζει από λαμαρίνα διάφορα οικιακά σκεύη (π.χ. λαδικά, λύχνους, χωνιά κτλ.) ή εργαλεία (π.χ. κουβάδες, τσιγκάκια, κάλυκες των μύλων, λαμαρινένιες σωλήνες κτλ.) ή επιδιορθώνει τα παραπάνω αντικείμενα. Ενίοτε, οι ντενεκιατζήδες εκτελούσαν και υδραυλικές εργασίες.

«άμε να πάρεις από του ντενεκιατζή μίαν ασκοντάβλα».

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tenekeci (= τε-

νεκετζής) (τουρκικό: teneke και περσικό: tanaka = φύλλο μετάλλου).

**ντεντέ** (επιφών.): λέξη που χρησιμοποιείται για μικρά παιδιά και υποδηλώνει το καθαλίκεμα σε γάιδαρο ή σε μουλάρι ή σε άλογο.

«κάνω ντεντέ»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποίητη λέξη από παιδικούς φωνητικούς ήχους: ντε-ντε.

**ντερέκι\*** και **ντιρέκι** (το) (ουσ.): μακρύς στύλος, δοκάρι, κολόνα / μεταφορικά: πολύ ψηλός άνθρωπος, έννοια με την οποία απαντάται συχνότερα στο ιδίωμα του Λασιθίου.

«ένα ντερέκι 'ναι ίσαμε εκείέ πάνω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: direk (= δοκάρι, δοκός, κολόνα, στύλος).

**ντερμάνι** (το) (ουσ.): δύναμη, αντοχή.

«Απ'αλόργο μ'ένα βόλο / ντρέτα του 'παιξα στο κόλο/ κι ανεσκόνει 'ο καϊμένος/ μαχμουρλής σασιρντισμένος / μα δεν έχει το ντερμάνι / να σαλέψει μάνι-μάνι...»

(απόσπασμα από το ποίημα: «Το κουφό-Γιωργιό» του Τσικαλά)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: derman (= δύναμη, φάρμακο, λύση).

**ντερμιτζής** (ο) (ουσ.): σιδηρουργός.

«οι παλιοί ντερμιτζήδες εσάζανε με τα σίντερα πολλά πράματα».

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: demirci (= σιδεράς).

**ντερμιτζίδικο** (το) (ουσ.): το σιδηρουργείο, το χαρκιδιό.

«στα δερμιτζίδικα δα βρεις ό,τι σιντερικό θες»

**Ετυμ.** Από το: ντερμιτζής (βλ. λέξη) / θέμα: ντερμιτζ- + παραγ. τέρμα: -ίδικο.

**ντερμπεντέρης\*** (ο), **ντερμπεντέρισ-σα** (η) (ουσ.): α) με αρνητική σημασία: τυχοδιώκτης / αυτός που πάει από πόρτα σε πόρτα ζητιανεύοντας, β) με θετική σημασία: ο ανοιχτόκαρδος, ο λεβέντης, ο γλεντζές.

«ε, το ντερμπεντέρη!»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: derbeder (= αλήτης), (περσικό: dar-ba-dar).

**τζεντζερέδια** (τα) (ουσ.): διάφορα οικιακά σκεύη, φτιαγμένα από τσίγκο ή χαλκό, κατσαρολικά, κουζινικά (τεντζερέδια στην κοινή νεοελληνική).

«ένα σωρό τζεντζερέδια έχω να πλύνω»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**ντζεντζερές** (ο) (ουσ.): χάλκινη χύτρα, τέντζερης στην κοινή νεοελληνική.

«πέταξε τονειονέ το ντζεντζερέ πέρα, γιατί ετρύπησε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tencere.

**ντζέρα** και **τζέρα** (η) (ουσ.): ζωηράδα, ακμή.

«στη ντζέρα ντου απάνω 'ναι και δα δώσει μνια του τοίχου να πάει μέσα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ντζουρνάρα** (η) (ουσ.): ούρηση / ποσότητα των άπαξ αποβαλλόμενων ούρων.

«πάω να κάμω μνια τζουρνάρα»

**Ετυμ.** Πιθανόν προέρχεται από το ιταλικό: urinare (= ουρώ). Το αρχικό ντζουπροήλθε από διαφορετική προφορά του -u.

**ντζουρναρίζω** (ρήμ.): ουρώ / ως τρίτο-πρόσωπο σημαίνει: τρέχει νερό ή άλλο υγρό από κάπου, όπως συμβαίνει κατά την ούρηση.

«ετρύπησε η ντενέκα και ντζουρναρίζει το νερό ετσα από τη σκώνεις»

**Ετυμ.** Από το: ντζουρνάρα (βλ. λέξη).

**ντηρούμαι** (ρήμ.): βλ. αντηρούμαι.

**ντηρώ** (ρήμ.): παρακολουθώ, βλέπω από ψηλά, επιτηρώ (βλ. και διαντηρίζω). «ίντα ντηράς αποτά πάνω;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: τηρώ (= παρατηρώ).

**ντικλίни** (το) (ουσ.): βλ. αντικλίни.

**ντίνα** (η) (ουσ.): δοχείο μεταφοράς λαδιού από ελαιοτριβεία κυρίως (βλ. και ντενέκα).

«δυο ντίνες λάδι ήφερε από τ'Αβδού»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: tina (= κάδος).

**ντινάκι** (το) (ουσ.): μικρή ντίνα.

«ένα ντινάκι λάδι τως ήπεψα»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της ντίνας.

**ντιντέρνω** και **ντιντήρω** (ρήμ.): περνώ απέναντι, ξεπερνώντας ένα εμπόδιο (π.χ. ένα χαντάκι).

«ντίντηρε από την άλλη μπάντα του ποταμού να πιάσεις το σκοινί απού δα σου πετάζω»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη αυτή, την οποία γράφει ως ντιδήρω, είναι σύνθετη από τα: αντί + άνδηρον (= όχθη, τάφος).

**ντιντινίζω** (ρήμ.): κάνω ντιννν.

«τ'αφθιά μου ντιντινίζουνε»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξης.

**ντιντίνισμα** (το) (ουσ.): ο ήχος ντιννν.

«ήκουσα ένα ντιντίνισμα, μα δε-γ-κατέω ίντα 'ναι»

**Ετυμ.** Από το: ντιντινίζω.

**ντίπι:** καθόλου (ντιπ στην κοινή νεοελληνική).

«ντίπι δε γροικώ»

«ντίπι δε θωρώ»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dîp (= πάτος, βυθός) (dibi bulmak = πιάνω πάτο).

**ντζινέλο** (το) (ουσ.): βλ. τζινέλο.

**ντιστέκομαι** (ρήμ.): αντιστέκομαι.

«εντισταθήκανε σσι Τούρκους οι-γ-εδικοί μας»

**Ετυμ.** Από το: αντιστέκομαι (αντί + στέκομαι εκ του ίσταμαι), με την αποβολή του -α.

**ντοάς** (ο) (ουσ.): προσευχή των ισλαμιστών<sup>2</sup>.

«εβγήκε ο μονεζίνης στο μιναρέ κι ήκαμε το ντοά ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dua (= προσευχή).

**ντόγα** (η) (ουσ.): κυρτωμένη σανίδα βαρελιών.

«εσαπίθηκε μια ντόγα του βαρελιού και τρέχει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: doga (= κυρτή σανίδα).

**ντολαντίζομαι** (ρήμ.): προβληματίζομαι, έχω έγνοιες, σκοτίζομαι, στρυφογυρίζει ο νους μου.

«μη ντολαντίζεσαι και πράμα δε δα γενεί από τούτανά απού βάνεις στο νου σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dolamak (= τυλίγω, συστρέφω - dolama = τριγυρίστρα, μεθύστρα).

**ντολάπα** (η) (ουσ.): ντουλάπα στην κοινή νεοελληνική.

«φύλαξε στη ντολάπα τα ρούχα σου»

2. Τη λέξη αυτή άκουα στο Λασιθί, συχνά, από τη γιαγιά μου Ευφροσύνη Κασσωτάκη, η οποία την είχε μάθει από τους γονείς της που έζησαν στην Κρήτη την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dolar (= ντουλάπι).

**ντολάπι** (το) (ουσ.): ντουλάπι στην κοινή νεοελληνική.

«στο ντολάπι το 'βαλα»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**ντονανίκα** (επίθ.): ντονανίκα λέγονταν τα σαμάρια πολυτελείας που έφεραν διάφορες διακοσμήσεις τόσο στο ξύλινο μέρος τους όσο και στα συνοδά δερμάτινα εξαρτήματά τους, στοιχεία που δεν υπήρχαν στα απλά συνήθη σαμάρια.

«ήβαλε του μουλαριού το ντονανίκα σομάρι κι απόι εκαβαλίκεψε κι ήφυγε για το πανεύρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: donanmak (= στολίζομαι).

**ντοντίνι** (το) (ουσ.): χάντρα.

«ντοντίνια εκρεμάσανε στο λαιμό της»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το τουρκικό: tutun, λέξη την οποία δε βρήκαμε στο λεξικό, το οποίο χρησιμοποίησαμε. Υπάρχει, όμως, η λέξη: tutunma (= κράτημα).

**ντοντινιά** (η) (ουσ.): σειρά από χάντρες, κρεμανταλιά.

«μνια ντοντινιά πιπερές εξεκρέμασε κι επήρε»

**Ετυμ.** Από το ντοντίνι.

**ντοντολίζω** (ρήμ.): κρεμώ, κρεμούμαι / ντοντολίζει (ως τριτοπρόσωπο), σημαίνει: πηγαίνει πέρα-δώθε

«Ίντα ντοντολίζει απού το φουστάνι σου; Θαρρώ πως το 'σκισες.»

«εντοντολίστηκε απού τη-ν-ταράτσα, για να φτάξει ίσαμε κεια»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: dondolo (= εκκρέμες).

**ντοντόνα** και **ντοντόλα** (η) (ουσ.): μεγάλη πέτρα με οπή κατάλληλη για βαρίδι. Ντοντόνα έλεγαν την πέτρα που έδεναν στο κάτω μέρος του χονδρού κονταριού του γερανιού, για να λειτουργεί ως αντίβαρο κατά την άντληση νερού από το πηγάδι. Τα γεράνια χρησιμοποιούνταν στο Λασίθι για την άντληση νερού από τα πηγάδια, πριν επινοηθούν οι ανεμόμυλοι, οι οποίοι αποτέλεσαν, για αρκετές δεκαετίες, τη σημαντικότερη γραφικότητα του τόπου. Δυστυχώς, σήμερα σώζονται ελάχιστα.

«βάλε μνια-μ-πιο βερά ντοντόνα στο γεράνι ν'ανεσύρνεις πιο εύκολα τη γεμάτη ντενέκα από το πηγάδι»

**Ετυμ.** Από το: ιταλικό: dondola: (= αιώρα).

**ντουκιάνι** (το) (ουσ.): καφενείο.  
«μος δα φτάζει, γλακά ντελόγο στο ντουκιάνι»

«ολημέρα ν'ναι στο ντουκιάνι και χαρτοπαίζει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dükkân (= μαγαζί, μικρό κατάστημα).

**ντουκιανιτζής** και **ντουκιατζής** (ο) (ουσ.): ο ιδιοκτήτης καφενείου, ο καφετζής.

«ο πιο παλιός ντουκιανιτζής που θυμούμαι στο χωριό μου ήτανε ο Κωσταράς».

**Ετυμ.** Από το: ντουκιάνι (βλ. λέξη).

**ντουρντουλούκι** (το) (ουσ.): μεγάλη φασαρία, αναταραχή / πολυκοσμία / σπρώξιμο.

«μεγάλο ντουρντουλούκι εγίνηκε, για να πάρουνε ένα κομμάτι άρτο στο πανεγύρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: dürtülmek (= σπρώχνομαι, σκουντιέμαι, εξωθούμαι).

**ντουρντούρα** (η) (ουσ.): πολλή υγρασία, υπερβολικό πότισμα.

«ντουρντούρα ήκαμες τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ντουχιουλμές** (ο) (ουσ.): έμμομη ιδέα, ψυχαναγκασμός.

«ντουχιουλμές του γίνηκε πως δα 'ποθάνει ογλήγορα»

**Ετυμ.** Άγνωστη. Πιθανόν τουρκικής προέλευσης.

**ντουχιουμάνης** (ο) (ουσ.): εχθρός, πολέμιος.

«πολλούς ντουχιουμάνηδες ήκαμες με τα καμώματά σου»

«να βγούνε τα μάθια τω ντουχιουμάνηδού μας»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: düşman (= εχθρός).

**ντουχιουντίζω** (ρήμ.): συλλογίζομαι, σκέφτομαι, φέρνω στο νου μου.

«κάθομαι και ντουχιουντίζω πού είμαστε και πού εφτάζαμε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: düşündüm (düşünmek) (= σκέφτομαι, διαλογίζομαι).

**ντράβαλα\*** (τα) (ουσ.): κουραστικές εργασίες, βάσανα / φασαρίες.

«έχω ένα σωρό ντράβαλα και δε μ'αφήνουνε να ησυχάσω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: travaglia (= βάσανα).

**ντρέτα** (τροπ. επίρρ.): ίσια, τίμια, αντρίστικα.

«λάλιε ντρέτα»

«ντρέτα πήγαινε»

«στέσε τονε ντρέτα»

**Ετυμ.** Από το: ντρέτος (βλ. λέξη).

**ντρέτος\*, -η, -ο** (επίθ.): ίσιος, ευθύς/τίμιος.

«ντρέτος άνθρωπος»

«εγώ θέλω ντρέτες κουβέντες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: diritto (λατινικά: directus = ευθύς, ενετ.: dreto).

**ντρέτωμα** (το) (ουσ.): ίσιωμα / διόρθωση.

«ντρέτωμα θέλει το σίντερο απού βαστάς»

**Ετυμ.** Από το: ντρετώνω.

**ντρετώνω** (ρήμ.): ισιώνω, ευθυγραμμίζω / μεταφορικά: βάζω στο σωστό δρόμο. «ντρέτωσε κεινιέ την αλετρά, γιατί 'ναι στραβή»

«έλα να σου δείξω 'γω πώς τα ντρετώνουνε τα στραβόξυλα»

**Ετυμ.** Από το: ντρέτος (βλ. λέξη).

**ντροπής πράμα** (στερ. επιρρ. φρ.): ντροπή.

«ντροπής πράμα 'ναι να κοιμούνται μαζί αστεφάνωτοι»

**ντρουβαδιάζω** (ρήμ.): βάζω κάτι μέσα στο ντρουβά.

«εντρουβαδιάσε όλο το ψωμί»

**Ετυμ.** Από το: ντρουβάς (βλ. λέξη).

**ντρουβάς** (ο) (ουσ.): υφαντός επιμήκης σάκος με μακρύ κορδόνι για να κρεμιέται στον ώμο, κατασκευασμένος από τρίχωμα αίγας ή τράγου (ντρουβαδάκι = μικρός ντρουβάς).

«γέμισε το ντρουβά μ'ό,τι da χρειαστείς»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: torba (= σακί, σακούλα).

**ντυμασά** (η) (ουσ.): βλ. εντυμασά.

**νύμα** (το) (ουσ.): κεντρί / μεταφορικά: κινήτήριο ερέθισμα.

«βλέπου να μη σου βαρεί το νύμα»

«του βάνει νύμα»

**Ετυμ.** Από το: νύττω ή νύσσω (= ωθώ, τρυπώ με οξύ όργανο) > νύγμα > νύμα.

**νυματερό** (το) (ουσ.): ξύλινη μακρά βέργα που φέρει στο ένα άκρο της σιδερένιο κεντρί. Τη χρησιμοποιούσαν οι ζευγάδες ή οι αγωγιάτες, για να νυματούν τα ζώα και να τα αναγκάζουν έτσι να πηγαίνουν ταχύτερα.

«πιάσε το νυματερό να λαλείς τα βούγια σαν άθρωπος»

**Ετυμ.** Από το νύμα.

**νυματίζω** και **νυματώ** (ρήμ.): τρυπώ με το κεντρί / μεταφορικά: εξωθώ, βάζω σκάνδαλα.

«συνέχεια νυματά το γαϊδαρο και τον ήκαμε ολομάτωτο»

«δε-ν-τον αφήνει ήσυχο μόνο τονε νυματά εκείά συνέχεια»

**Ετυμ.** Από το: νύμα (-ατος).

**νυμάτισμα** (το) (ουσ.): τσίμπημα με νυματερό / μεταφορικά: παρώθηση, παρακίνηση.

«απού το νυμάτισμα του γαιϊδάρου είναι ολομάτωτος ο πισινός του»

«νυμάτισμα τού βάνει να τσακωστεί με τσι δικούς του»

**Ετυμ.** Από το: νυματίζω (βλ. λέξη).

**νυστάγρα** (η) (ουσ.): νύστα, υπνηλία.

«με 'πιασε μνια νυστάγρα και δεν εμπόρουνα ν'ανοίξω τα μάθια μου»

**Ετυμ.** Από το: νύστα.

**νυτταδόρος** (ο) (ουσ.): ξυλογλύπτης. (Το χωριό Μέσα Λασίθι ήταν γνωστό για τους εξάιρετους νυτταδόρους του).

«το τέμπλο τση Παναγίας τση Κρουσταλένιας το κάμανε οι Μεσσαλασιθιώτες νυτταδόροι».

**Ετυμ.** Προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: νύττω ή νύσσω και την κατάληξη: -δόρος. Η κατάληξη: -δόρος, η οποία προέρχεται από την αντίστοιχη ιταλική:

-τορε, απαντάται και σε άλλες λέξεις δηλωτικές επαγγελματιών (π.χ. μιναδόρος, στιμαδόρος κ.ά.). Υπάρχουν και οι γραφές: νιταδόρος και νιταδόρος.

**νυφίδι** (το) (ουσ.): οπλή των ζώων.  
«δεν επετάλωσε το μουλάρι και φαίνεται πως κάτι τις του 'κάτσενε στο νυφίδι και κουτσαίνει»

**Ετυμ.** Από το: νυχίδι (υποκοριστικό του: νύχι), με την τροπή του -χ- σε -φ-.

**Νυφική:** σπάνιο κύριο όνομα.

**νυχθιάζει** (τριτ. ρήμ.): νυχτώνει.  
«ενύχθιασε για τα καλά και δε θωρώ πού πατώ»

**Ετυμ.** Από το: νύκτα.

**νυχτέρι\*** (το) (ουσ.): αγρυπνιά, παραφύλαξη κατά τη διάρκεια της νύκτας.  
«νυχτέρι δα κάνομε απόψε να δούμε ανε'ρθούνε οι λαγοί στ'απίδια»

**Ετυμ.** Από το: νύκτα.

**νυχτοπάρωρα** (χρον. επίρρ.): πολύ αργά τη νύχτα.  
«νυχτοπάρωρα ήτανε, όντα-ν-εθέκαμε»  
«νυχτοπάρωρα ήρθενε και μου 'κτύπανε τη-μ-πόρτα»

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε επιπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

νάμα, νανάκια, ναναρίζω, νερόβραστος, νερολαδιά, νερόμυλος, νερουλιάζω, νέτα-σκέτα, νευροκαβαλίκεμα, νιάμερα, νιζάμης, νογώ, νταβατζής, νταβατζιλίκι, νταής, νταϊλίκι, ντάλα, νταούλι, ντάρα, ντάντεμα, νταντεύω, νταρντανογυναίκα, ντελάλης, ντελίριο, ντερβίσης, ντέρτι, ντορός, ντόρος, ντουγρού, ντουμάνι, ντουμανιάζω, ντουνιάς, ντύμα, νύστα.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νύχτα + παρά + ώρα.

**νυχτοπροπάτημα** (το) (ουσ.): περπάτημα τη νύχτα.

«τα νυχτοπροπάτηματα δεν είναι για καλό»

**Ετυμ.** Από το: νυχτοπροπατώ (βλ. λέξη).

**νυχτοπροπατώ** (ρήμ.): περπατώ τη νύκτα.

«Αυτός που νυχτοπερπατεί γή κλέφτει γή γαμπρίζει / γή έχει πόνο στη καρδιά και δε-ν-το νταγιαντίζει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: νύχτα + περπατώ.

**νυχτωπά** (επίρρ.): την ώρα που αρχίζει να νυκτώνει.

«νυχτωπά ήτανε, όντε-ν-επεράσαμε από κεια και δεν εθωρούσαμε καλά»

**Ετυμ.** Από το: νύκτα.

**νωκατίζω** (ρήμ.): βλ. ανοκατίζω.

**νώμος** (ο) (ουσ.): όμος.

«στο νόμο ντου το 'σκώσε το τσουβάλι και το πάει στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: όμος με την ανάπτυξη -ν-, που προέρχεται από το άρθρο τον (το-ν-ώμο).



**ζα:** συντόμευση της λέξης: εξουσία. Απαντάται μόνο μαζί με την προσωπική αντωνυμία ως δύο χωριστές λέξεις συνήθως: *ζα μου, ζα σου, ζα του, ζα μας, ζα σας, ζα τους ή ζα ντως* και σημαίνει: στην εξουσία μου, σου, του κτλ., είναι δικαίωμά μου, σου, του κτλ., είναι στη δυνατότητά μου, σου, του κτλ.

**ξαγρισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αγριεμένος, ερεθισμένος. «*μη ντου μιλείς εδά που 'ναι ξαγρισμένος να μη σου δώσει κιαμνιά*»

**Ετυμ.** Από το: ξαγρίζω (σύνθετο εκ των *ξε + αγρίζω < άγριος*).

Το *ξε-* έχει άλλοτε επιτατική σημασία, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, αποτελώντας μετεξέλιξη της πρόθεσης «*εκ / εξ*», άλλοτε στερητική και πολύ σπάνια αντιθετική (βλ. και την ενότητα 2.3.12 του Α' μέρους).

**ξαδειάζω** (ρήμ.): ευκαιρώ, έχω ελεύθερο χρόνο.

«*να τελειώσει το θέρος και τ'αλωνικό να ξαδειάσομε μνιαολιά από τσι δουλειές*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ξε-* (επιτατικό) + *αδειάζω*.

**ξάδερφος\*, -η** (ουσ.): βλ. εξάδερφος.

**ξαερίζω** (ρήμ.) (συνήθως στο γ' προσ. **ξαερίζει**): φυσά αέρας / δροσίζει λόγω φυσήματος του ανέμου. «*ψηλά 'ναι επαέ ο τόπος και ξαερίζει*»

«*άνοιξε το παραθύρι να ξαερίσει μνια στά-ξη το σπίτι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ξε-* (επιτατικό) + *αερίζω < αέρας*.

**ξαθέρι** (το) (ουσ.): επίλεκτο, εξαιρετο. «*το ξαθέρι* (ενν. δωμάτιο) *σου 'χω κρατημένο για να ζωμείνεις με τη-γ-κερά σου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ξε-* (επιτατικό) + *ανθέρι* εκ του *ανθός > ανθέρι > αθέρι*, υπό την έννοια ότι η λέξη *ανθός* στα κρητικά σημαίνει, μεταξύ άλλων, κάτι το εκλεκτό.

**ξαθοκουτσουλιά** (η) (ουσ.): απορρίματα πτηνών κίτρινου προς το λευκό χρώματος, με άσχημη μυρωδιά.

«*εγεμίσανε την αυλή ξαθοκουτσουλιές οι όρνιθες*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ξανθός + κουτσουλιά (= απορρίματα πτηνών)*.

**ξανθός, -ή, -ό** (επίθ.): ξανθός.

«*ξαθά μαλλιά 'χει*»

**Ετυμ.** Από το: *ξανθός*, με την αποβολή του *-v-*.

**ξακρίζω\*** (ρήμ.): αφαιρώ τις άκρες.

«*ξάκρισε κειονέ το κλαδί να το κάμομε στυλωτήρι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ξε-* (στερητικό) + *άκρη*.

**ξαλεσά** (η) (ουσ.): στάση αλευρόμυλου λόγω έλλειψης αλέσματος.

«*ξαλεσά έχει ο μυλωνάς και δε δ'αργήσει να μ'αλέσει το στάρι*»

**Ετυμ.** Από τα: ξε- (στερητικό) + αλεσά < αλέθω.

**ξαμάρι** (το) (ουσ.): βλ. αξαμάρι.

**ξαμήνια** (τα) (ουσ.): το μνημόσυνο για τους νεκρούς, το οποίο γίνεται με τη συμπλήρωση έξι μηνών από το θάνατό τους. «*στσι τρεις τ'Απρίλη δα να 'ναι τα ξαμήνια τση μάνας μου*»

**Ετυμ.** Από το: εξάμηνα (έξι-μήνες) με την αποβολή του -ε- και την ανάπτυξη -ι- μεταξύ -ν- και -α για ευφωνικούς λόγους.

**ξαμώνω** \* (ρήμ.): εκτός από την έννοια: σημαδεύω με το όπλο, στοχεύω, με την οποία χρησιμοποιείται το ξαμώνω και στην κοινή νεοελληνική, στην υπό εξέταση ντοπιολαλιά σημαίνει και υπολογίζω, μετρώ.

«*ζάμωσέ ντου και παίξε του τη*»  
«*ζάμωσέ το με το φυστάνι απού βάνεις κάθε μέρα να δεις ανε σου κάνει*»  
«*αλλού ξαμώνει, μόνο γύρισε το προς τα επαέ*»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: εξαμώνω (λατινικά *examinare* = μετρώ), με την αποβολή του αρχικού ε-.

**ξανά** (επίρ.): εκ νέου, πάλι. Συνοδεύει ως πρώτο συνθετικό λέξεις που δηλώνουν επανάληψη (π.χ. ξαναλέω, ξαναγράφω, ξαναβγάνω κτλ.).

**ξαναγιαέρνω** (ρήμ.): γυρίζω πίσω για δεύτερη φορά.

«*δε ξαναγιαέρνω κι ό,τι θέλει ας γίνει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξανά + γιαέρνω.

**ξαναδευτερώνω** (ρήμ.): επανέρχομαι, κάνω ή λέγω κάτι για δεύτερη φορά.

«*ήπαιξε του λαγού εκείά που εκάθουντανε και του τηνε 'ξαναδευτέρωσε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξανά + δευτερώνω (από το δεύτερος).

**ξαναπροβέρνω** (ρήμ.): ξανακοιτάζω, επιθεωρώ ξανά κάτι, επανεμφανίζομαι. «*ξαναπροβέρνω απού το παραθύρι κι ίντα να δω...*»

«*ξαναπρόβαλε να δεις ίντα κάνουνε τα οζά, μπα ν'εμπερδέψανε ή μπα ν'ελύσανε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξανά + προβέρνω (εκ του προβάλλω).

**ξαναρχής** και **ξαναπαρχής** (επίρρ.): εξ αρχής, από την αρχή.

«*χάλασε τ'αυλάκια, γιατί 'ναι στραβά και κάμε τα ξαναρχής*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξανά + αρχή ή ξανά + από + αρχή στη δεύτερη περίπτωση.

**ξανάστρουφα** (επίρρ.): βλ. αξαναστρουφα και αξανάκωλα»

**ξανεμίζει** (τριτ. ρημ.): διαφεύγει άνεμος / κλάνει.

«*άφησε μνιαολιά το παραθύρι ανοικτά να ξανεμίζει το σπίτι να μη βρομεί*»

«*μνια-μ-πατσουράδα ήκουσα εκείά απού 'στεκα, φαίνεται πως εξανέμισε κιανείς*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: εξ + ανεμίζω < άνεμος.

**ξαντός\***, **-ή**, **-ό** (επίθ.): ξασμένος / ξεθωριασμένος. Στο ιδίωμα του Λασιθίου το επίθετο ξαντός (στο ουδέτερο γένος) δεν χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό με την έννοια του κομματιού από ύφασμα, με το οποίο επιδένεται μια πληγή, όπως αναφέρεται σε ορισμένα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας. Ξαντό στην εξεταζόμενη ντοπιολαλιά σημαίνει: αραιό σύννεφο που μοιάζει με ξασμένο μαλλί ή με βαμβάκι / ξεθωριασμένο ύφασμα.

«ξαντό εγίνηκε το καλό φυστάκι και δα το καθημερνιασώ»

«ξαντά 'χουνε βγει στον ουρανό από τη μερά τη Σελένας (βουνό)»

**Ετυμ.** Από το: ξαίνω.

**ξανυδρισμένος, -η, -ο** (επίθ.): διψασμένος.

«ξανυδρισμένος ήφταξε κι ήπια το μισό λαίγι το νερό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + αν- (στερητικό) + ύδωρ (γεν. -ατος, ρίζα: υδρ-) + παραγ. τέρμα: -ισμένος.

**ξαργιώ και ξαργώ\*** (ρήμ.): καθυστερώ να εκτελέσω μια εργασία (στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής που χρησιμοποιήσαμε υπάρχει μόνο ο τύπος ξαργώ). «καλά αυλάκια κάνει, μα ξαργεί να τα σάσει και δα μασε φάει ο κήπος δυο-τρεις μέρες να τον αυλακιάσομε»

«με ξαργείς από τη δουλειά μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + αργώ, με την ανάπτυξη του -ι- στον α' τύπο (ξαργιώ) για λόγους ευφωνίας.

**ξαρέσκι** (το) (ουσ.): εξαιρετικό έδεσμα, το πιο καλό φαγώσιμο.

«εκακόμαθε και δε-ν-τρώει ό,τι ψήνομε, μόνο θέλει να του δίδω όλο ξαρέσκια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + αρέσκω.

**ξαρρωστικό** (το) (ουσ.): γιατρικό, φάρμακο.

«ήσασέ ντου ένα ξαρρωστικό με ρακή και μέλι και εσυνήφερε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + άρρωστος.

**ξάρτης** (ο) (ουσ.): συρμάτινος ιμάντας που συνένδε τα αντενάκια του ανεμόμυλου με την προέκταση του κεντρικού

άξονα της φτερωτής του, η οποία ονομάζεται, επίσης, *ξάρτης*. Εκτός από τους ξάρτες, τα αντενάκια, τα οποία ήταν στερεωμένα στις οπές του κεφαλαριού του μύλου, ήσαν στις άκρες συνδεδεμένα μεταξύ τους με άλλο χονδρό σύρμα, την *κουλούρα*.

«εκόπηκε ένας ξάρτης του μύλου και δα σκίσει τα πανιά εστά που γυρίζει»

**Ετυμ.** Από το: εξαρτώ > ξαρτώ με την αποβολή του -ε-.

**ξασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει υποστεί γνέσιμο (απαντάται συνήθως στο ουδέτερο γένος). «ξασμένο 'ναι το μαλλί απού εβγάλαμε οφέτος απού τσι προβάτες»

**Ετυμ.** Από το: ξαίνω (βλ. λέξη).

**ξαστεράδα** (η) (ουσ.): ξαστεριά.

«ξαστεράδα δα να 'ναι απόψε κι έχει και φεγγάρι και δα μπορούμε να θερίζομε οληνύχτα απού δε θρουλά το στάρι»

**Ετυμ.** Από το: ξάστερος (ξε- (επιτατικό) + αστέρι) / θέμα: αστερ- + παραγ. τέρμα: -άδα.

**ξαστερίζω και ξαστερώνω\*** (ρήμ.): αιθριάζω / μεταφορικά: ξεκαθαρίζω κάτι μέσα μου (στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο ως ξαστερώνω).

«εξαστέρωσε και δα να 'χομε ταχυστέρου καλό-γ-καιρό»

«εξαστέρισε ο νους μου»

**Ετυμ.** Από το: ξάστερος (ξε- (επιτατικό) + αστέρι) / θέμα: αστερ- + παραγ. τέρμα: -ίζω ή -ώνω.

**ξαχερίζω** (ρήμ.): διαχωρίζω τον καρπό από τα άχυρα.

«να με βοηθήξεις να ξαχερίσομε το λαμί απού 'στεσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + άχυρα (άχερα στην κρητική διάλεκτο).

**Ξαχέρισμα** (το) (ουσ.): ο διαχωρισμός του καρπού από τα άχυρα, ο οποίος γίνεται κατά το αρχικό λίχνισμα.

«εκάμαμε το πρώτο ξαχέρισμα»

**Ετυμ.** Από το: ξαχερίζω.

**Ξεβαβουλίζω** (ρήμ.): κόβω και ανοίγω τα βαβούλια (βλ. λέξη) διαφόρων καρπών (π.χ. κουκιών, ρεβιθιών, φασολιών κτλ.). Το άνοιγμα των βαβουλιών και η συγκέντρωση των καρπών τους λέγονται και ξεκούκισμα. Οι παλιότεροι Λασιθιώτες, πριν βγάλουν τις πατάτες από τους κήπους, τους καθάριζαν από τα υπάρχοντα χόρτα και βλίτα, από τις φασουλιές και τις κολοκυθιές. Επειδή οι φασουλιές είχαν ακόμη βαβούλια, τις συγκέντρωναν στην άδεια στέρνα ή τις φόρτωναν στα γαϊδούρια και τις κουβαλούσαν στις αυλές των σπιτιών τους, όπου τις ξεβαβούλιζαν οι γυναίκες, όταν είχαν χρόνο.

«ξεβαβουλίζω τσι φασουλιές απού εκουβάλλησα από του Μαλιά (τοποθεσία), μα τα πιο πολλά λουβιά είν'αμέστωτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + βαβουλίζω εκ του: βαβούλι (βλ. λέξη).

**Ξεβαβούλισμα** (το) (ουσ.): η διαδικασία της αφαίρεσης καρπών από το εξωτερικό τους περίβλημα.

«ξεβαβούλισμα θέλουνε οι ροβιθιές»

**Ετυμ.** Από το: ξεβαβουλίζω (βλ. λέξη).

**Ξεβαργιούμαι** (ρήμ.): βαριέμαι, απηυδίζω, εξαντλούμαι.

«εξεβαρέθηκα να σε γροικώ να λες την ίδια κουβέντα»

«άστονε να φύγει να πάει στο καλό κι εξεβαρέθηκά τονε μπλιο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) +

βαριέμαι (εκ του: βάρος > βαριούμαι > βαργιούμαι (= βαριέμαι).

**Ξεβατζέρνω** (ρήμ.): περισσεύω, προεξέχω.

«δε μαςε ξεβατζέρνει το ψωμί μόνο μη-ν-το πετάς»

«κόψε κειονέ το κατσούνι που ξεβατζέρνει εκείέ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + βατζέρνω (βλ. λέξη).

**Ξεβατσίζομαι** (ρήμ.): ξεσυνηθίζω.

«άμα βατσίσει ο σκύλος να πνίγει τ'όρνιθες, δε-γ-ξεβατσίζεται εύκολα»

«εβατσίστηκε εδά το κριάς και δε-ν-τ'αρέσουνε σκέτα τα φασουλοκολόκυθα, μα θέλει και δε θέλει δα το ξεβατσίσει τη σαρανταρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + βατσίζομαι (βλ. λέξη).

**Ξεβγαίνω\*** (ρήμ.): εκλείπω, πεθαίνω (το συγκεκριμένο ρήμα δεν σημαίνει στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών χειραφετούμαι ή εκπορνεύομαι, σημασίες που αναφέρονται σε λεξικά της κοινής νεοελληνικής).

«όλο το χωριό απού ήτανε στου Μόρο εξεβγήκε στη μεγάλη γρίπη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + βγαίνω (εκ του αρχαιοελληνικού: εκβαίνω -εκ + βαίνω > μεσαιωνικό: εγβαίνω > βγαίνω).

**Ξεβγάνω και ξεβγάζω\*** (ρήμ.): βγάζω έξω / αποτελειώνω, θανατώνω / ξεπλένω.

«βγάνει και ξεβγάνει το καινούργιο τσης φουστάνι και δε-ν-το 'ποχορταίνει»

«δα με ξεβγάλει θέλει τούτονά το γαζέπι απού με 'πιασε»

«ξέβγαλε τα πλυμένα ρούχα να τα απλώσουμε»

Στην κοινή νεοελληνική έχει και τη σημασία του ξεπροβοδίζω, την οποία δεν συναντήσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου.

**Ετυμ.** Από τα: ξε- (επιτατικό) + βγάζω ή βγάνω (από το αρχαιοελληνικό: εκβιβάζω).

**Ξεβγαρμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αποτελειωμένος, πεθαμένος.

«οπουγιά να τον έχει ξεβγαρμένο το χαλασμένο κρέας απού ήφραε»

**Ετυμ.** Από το: ξεβγάνω (βλ. λέξη).

**Ξεβγαρμός (ο)** (ουσ.): βγάλσιμο, τέλος, τελειωμός.

«βγάνω, βγάνω χόρτα και ξεβγαρμό δεν έχουνε».

**Ετυμ.** Από το: ξεβγάνω (βλ. λέξη).

**Ξεβγοδώνω** (ρήμ.): ολοκληρώνω μια εργασία / απαλλάσσομαι από κάτι / χάνω κάτι χρήσιμο.

«ολημέρα ποσάζω κι ακόμη να ξεβγοδώσω με τόσανά κατσικάνταρα απού 'χω»

«ήδιδα πέρα-πώδε τα πράματά μου και εξεβδόδωσα, γιατί δε μου τα γιαέρνανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε (στερητικό) + βγοδώνω (βλ. λέξη).

**Ξέβγορο (το)** (ουσ): μέρος με καλή ορατότητα.

«ξέβγορο είναι ατά που πας και θωρείς όλο το-γ-κάμπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτ.) + έβγορο (βλ. ξεβγορίζω).

**Ξεβγορίζω** (ρήμ.): έχω καλή ορατότητα, ξεπροβάλλω καθαρά. Χρησιμοποιείται στο γ' πρόσωπο συνήθως (ξεβγορίζει).

«ανέβα στη-γ-κορφή απού ξεβγορίζει να δεις τα νησάκια που φαίνονται στο πέλαγος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτ.) + βγορίζω (-ει) < εβγορίζω < ευ- + ορώ- με την ανάπτυξη του -γ-.

**Ξεβενίζει** (τριτ. ρήμ.): λέγεται για τα ξύλα και σημαίνει: βγάζει από την εξωτερική επιφάνεια κομμάτια ξύλου, με αποτέλεσμα να δυσκολεύεται η λείανσή του, ξεφλουδίζει.

«ξεβενίζει το ξύλο και δε-γ-κάνει για τη δουλειά απού το θες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε (επιτατικό) + έβενος (βλ. λέξη).

**Ξεβουτσίζω** (ρήμ.): αφαιρώ από κάπου τα κόπρανα των βοδιών.

«αμέτε να ξεβουτσίσετε τ'αχίρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ξε- (στερητικό) + βουτσά (βλ. λέξη).

**Ξεγανωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξεθωριασμένος.

«μη μαγερέψεις στο ξεγανωμένο τσικάλι, να μη-μ-πάθομε κιαμνιά»

«ξεγανωμένο είναι το ποκάμισο απού 'βαλες, μόνο άλλαξέ το να βάλεις ένα άλλο»

**Ετυμ.** Από το: ξεγανώνω (βλ. λέξη).

**Ξεγανώνω** (ρήμ.): ξεθωριάζω, χάνω τη στιλπνότητα του γανώματος.

«εξεγάνωσε από τον ήλιο το χρώμα τση πόρτας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + γανώνω (βλ. λέξη).

**Ξεγαργαλώ** (ρήμ.): σκαλίζω κάτι / ερεθίζω κάποιον.

«εξεγαργάλιες τη μηχανή ίσαμε απού τη 'χάλασες»

«ξεγαργάλιε, με μπα τσι φας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε (επιτ.) + γαργαλώ (μεσαιωνική ελληνική λέξη) < αρχαία ελληνική: γάργαλος < γαργαλίζω.

**Ξεγαργιώνω** (ρήμ.): αφαιρώ από κάπου (ένδυμα, συνήθως) τη βρομιά, καθαρίζω. «*ήπλυνα το ποκάμισό σου δυο φορές και δεν εξεγάργιωσε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + γαργιώνω (βλ. λέξη).

**Ξεγδύνω και ξεγδυμνώνω** (ρήμ.):

αφαιρώ τα ενδύματα / μεταφορικά: αποκαλύπτω.

«*ξεντύσου ν' αλλάξεις ρούχα*»

«*τσι ξεγδύμνωσε ολότενα και δε-γκατέχουνε πού δα χωστούνε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + γδύνω (εκ του αρχαιοελληνικού: εκδύνω, ιων. τυπ. του εκδύω) > ξεγδυμνώνω (ξε + γδυμνός + παραγ. τέρμα: -ώνω).

**Ξεγδυμνωμός** (ο) (ουσ.): γδύσιμο, απογύμνωση.

«*ίντα ξεγδυμνωμό τον έχεις, δεν εργάζεσαι που φαίνονται τα κρέτα σου;*»

**Ετυμ.** Από το: ξεγδυμνώνω (βλ. λέξη).

**Ξεγιαλίζω** (ρήμ.): περνώ την περίοδο του χειμώνα κοντά σε θαλάσσια περιοχή (σε γιαλό).

«*δα πάω τα οζά στα Κερατίδια (τοποθεσία κοντά στον Άγιο Νικόλαο) να ξεγιαλίσουνε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + αιγιαλός > γιαλός (γιαλ- + -ίζω).

**Ξεγιβεντίζω, -ομαι** (ρήμ.): διαπομπεύω, αφαιρώ την τιμή ή την υπόληψη κάποιου / αποκαλύπτομαι

«*ανε μας επιάσουνε με τα κλεψίμια, δα ξεγιβεντιστούμε σ' όλο το χωργιό*»

«*εξεγιβέντισέ τηνε κι ύστερα τηνε εμόλαρε*»

«*εξεγιβενίστηκε η υπόθεση*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + γιβεντίζω, από το: γίβεντο (βλ. λέξη).

**Ξεγιβέντιση** (η) (ουσ.): διαπόμπευση, ατίμωση.

«*άλλη ξεγιβέντιση δε θες*»

**Ετυμ.** Από το: ξεγιβεντίζω (βλ. λέξη).

**Ξεγιβέντισμα** (το) (ουσ.): ό,τι και η ξεγιβέντιση

**Ετυμ.** Από το: ξεγιβεντίζω (βλ. λέξη).

**Ξεγιβεντισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει χάσει την ηθική του υπόληψη, αυτός που έχει γίνει αντικείμενο διαπόμπευσης, ο ατιμασμένος.

«*Κεινιά τη-γ-ξεγιβεντισμένη ενελέχτηκες! Εχαθήκανε οι γνωστικές κοπελιές;*»

**Ετυμ.** Από το: ξεγιβεντίζω (βλ. λέξη).

**Ξεγίνομαι\*** (ρήμ.): χάνομαι, εξαφανίζομαι / μεταφορικά: κουράζομαι υπερβολικά.

«*εξεγενήκανε οι πέρδικες και δεν ακούς μπλιο το κακάρισμά ντως ετσά που το 'γροικούσαμε παλιά*»

«*εξεγίνηκα να σκάφτω ολημέρα*»

Στην κοινή νεοελληνική χρησιμοποιείται, συνήθως, ως τριτοπρόσωπο ρήμα και έχει τη σημασία της αναίρεσης μιας πράξης ή κατάστασης π.χ. «*ό,τι έγινε δε ξεγίνεται*».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + γίνομαι.

**Ξεγλωσσισμένος, -η, -ο** (μετοχ. ως επίθ.): αυτός που εξαιτίας λαχανιάσματος έχει βγάλει τη γλώσσα του έξω από το στόμα του.

«*ξεγλωσσισμένος ήφταξε από το ζόρε του να τσι προκάμει πρι μισέψουνε*»

**Ετυμ.** Από το: ξεγλωσσίζομαι.

**Ξεγνοιάζω\*** και **ξεγνοιώ** (ρήμ.): απαλλάσσομαι από έγνοιες, παύω να ανησυχώ

(στην κοινή νεοελληνική χρησιμοποιείται κυρίως ο τύπος: ξενοιάζω).

«εποπάντρεψα τα κοπέλια μου κι εξέγνοι-  
ασα»

«δε-γ-ζανάρχεται αυτός επαέ, μόνο ζέγνοι-  
ασέ το»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ έγνοια.

**ξεγνοιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ.  
ως επίθ.): απαλλαγμένος από έγνοιες,  
ήσυχος.

«εκείά από μου 'ναι ξεγνοιασμένος πως  
δα μου μαζώζει ο συμμισάτοράς μου τσ'ε-  
λιές, μαθαίνω πως ερρώστησε και δε μπο-  
ρεί μούτε τσι δικές του (ν)α μαζώξει»

**Ετυμ.** Από το: ξεγνοιάζω (βλ. λέξη).

**ξέγνοιος, -α, -ο** (επίθ.): ό,τι και το ξε-  
γνοιασμένος.

**ξεγρυλώνω** (ρήμ.): ανοίγω διάπλατα  
τα μάτια μου λόγω θαυμασμού ή φόβου  
ή οργής ή έκπληξης.

«μος με 'δενε, εξεγρυλώσανε τα μάθια ντου  
και εγενήκανε σα-ν-του βουγιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) +  
γρυλώνω (βλ. λέξη).

**ξεδιακρίνω** (ρήμ.): βλέπω καθαρά.

«θωρώ μνια μπατούλια αθρώπους κι έρ-  
χουνται κατά δω, μα δε ξεδιακρίνω ποιοι  
είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) +  
διακρίνω (δια + κρίνω).

**ξεδιαλύνω\*** και **ξεδιαλυώ** (ρήμ.): δια-  
λευκαίνω κάποια υπόθεση, ξεκαθαρίζω  
τα πράγματα, αποσαφηνίζω κάτι (στην  
κοινή νεοελληνική δεν χρησιμοποιείται  
ο τύπος ξεδιαλυώ).

«να πας να ξεδιαλύνεις αμοναχός σου τσι  
υποθέσεις σου»

«ίσαμ'αυραγά να μου ξεδιαλύνεις ανε-  
'ρθεις να μου συντράμεις στο τρύγος, ει-  
δάλλως να κάμω το κουμάντο μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) +  
διαλύω (δια + λύω) / διαλύνω.

**ξεδιχαλίζω** (ρήμ.): ανακατεύω κάτι με  
το διχάλι (βέργα που καταλήγει σε δύο  
άκρα, η οποία χρησιμοποιείται στο αλώ-  
νισμα, κυρίως, για το ανακάτωμα των  
σπαρτών) / ξεχωρίζω τη διχάλα ενός κλά-  
δου δέντρου / εξαρθρώνω.

«πιάσε το διχάλι να ξεδιχαλίσεις το σπαρ-  
μένο από τσ'άκρες τ'άλωνιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ διχάλα > διχαλίζω (αμαρτ. λέξη).

**ξεδρώνω** (ρήμ.): αποβάλλω τον ιδρώτα  
/ μεταφορικά: διακόπτω προσωρινά κο-  
πιαστική εργασία.

«κάτσε μνιαολιά να ξεδρώσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ ιδρώνω, εκ του: ιδρώς > ιδρώτας.

**ξεξευγαρώνω** (ρήμ.): χωρίζω κάποιο  
ζευγάρι ανθρώπων, ζώων ή αντικειμέ-  
νων / αφαιρώ το ζυγό από το ζευγάρι των  
ζώων / χωρίζω από το συμμισάτορα (βλ.  
λέξη).

«δα ξεξευγαρώσει θέλει τ'αντρόνο με  
τ'ανεκατώματα από τωσε κάνει»

«ξεξευγάρωσε τα βούγια να ξεκουραστού-  
νε μνιαολιά, να φάνε και πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ ζευγαρώνω, εκ του: ζευγάρι (ζευγαρ-  
+ ώνω).

**ξεξευλώνω** (ρήμ.): βγάζω τις ζεύγλες.  
«βάστα κει το σκοινί, να ξεξευλώσω τα  
οζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ ξευγλώνω > ξευλώνω (βλ. λέξη).

**ξεζέφνω** (ρήμ.): ξεζεύω στην κοινή νεο-ελληνική.

«ξέζεψε τα οζά να ξεκουραστούνε μισολιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε (στερητικό) + ζέφνω < ζευγνύω < ζεύγνυμι.

**ξεθεωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εξαντλημένος από την κούραση, αποκαμωμένος.

«ξεθεωμένη είμαι από τη-γ-κούραση να θερίζω ολημέρα»

«ξεθεωμένοι 'ναι, οι κακομοίρηδες, από τη-μ-πεινά και τη δίψα»

**Ετυμ.** Από το: ξεθεώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: εκ-θεώ (= τρέχω έξω / εξαντλώ, αόριστος: εξεθέωσα > ξεθεώνω).

**ξεθογαλίζω** (ρήμ.): αφαιρώ το αθόγαλο.

«ξεθογάλισε το γάλα και βάλε τη-ν-τσίπα στο πήλινο τσικάλι αφού τη βάνομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + ανθόγαλο, με αποκοπή του αν-.

**ξεθρακίζω** (ρήμ.): αφαιρώ το καμένο τμήμα του ξύλου, αφαιρώ από τη φωτιά τα κάρβουνα.

«ξεθράκισε τα ξύλα, να ανάψουνε, να πυρωθείτε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + άνθρακας, με την αποκοπή του αν-.

**ξεθυμασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει χάσει τη σπιρτάδα του, τη δύναμη του / άτονος.

«ξεθυμασμένη 'ναι η ρακή αφού μας ήφερες και δεν είναι δυνατή»

**Ετυμ.** Από το: ξεθυμαίνω (σύνθετο από τα: ξε- + θυμός > θυμ-αίνω).

**ξεικάζω** (ρήμ.): καταλαβαίνω, κατανοώ.

«ίντα ξεικάζεις αφού τσι κουβέντες αφού σου 'πενε;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + εικάζω (= συμπεραίνω).

**ξεκαζανιάζω** (ρήμ.): αδειάζω το καζάνι από το περιεχόμενό του, τελειώνω τη χρήση του καζανιού σε κάποια εργασία (π.χ. στην παραγωγή ρακής).

«ετελειώσανε τα στράφυλα και δα ξεκαζανιάσω σήμερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + καζανιάζω, εκ του: καζάνι (καζάν- + ιάζω).

**ξεκαζικόνω** (ρήμ.): βγάζω το καζίκι / απελευθερώνω ένα ζώο που είναι δεμένο με σχοινί σε καρφωμένο καζίκι.

«εξεκαζίκωσε η γ'αίγα και επήε κι ήφασε τα δεντρουλάκια του γειτόνου και δα που δα τα δει, δα να 'χομε φασαρίες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + καζίκι (βλ. λέξη) / καζίκ- + -ώνω.

**ξεκαθαροσύνη** (η) (ουσ.): η ξεκάθαρη ομολογία κάποιου, δια όρκου σε εκκλησία ή σε εικόνισμα, ότι δεν εμπλέκεται σε συγκεκριμένη υπόθεση ζωοκλοπής.

«να 'ρθεις να κάνομε ξεκαθαροσύνη στο ' Αγίους Αναργύρους να πιστέψω πως δε μου 'κλεψες εσύ τα οζά»

**Ετυμ.** Από το: ξεκάθαρος (ξε- (επιτατικό) + καθαρός) / καθαρ- + οσύνη.

**ξεκαιρίζω** (ρήμ.): σώζω οικονομικά κάποιο (αναφέρεται από τον Καραβέλα, 2013), δεν το συναντήσαμε, όμως, στο υλικό που επεξεργαστήκαμε).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + καιρός.

**ξεκακαδίζω** (ρήμ.): αφαιρώ το κάκαδο από μια πληγή.

«μη-γ-ξεκακαδίζεις τη λαβή στο-μ-πόδα σου, γιατί δα τη-γ-κακοσυνέψεις»



**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κάκαδο (βλ. λέξη).

**ξεκαλικωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ανυπόδητος, ξυπόλυτος. «ξεκαλικωμένη εγλάκοννα να δω ίντα συμβαίνει, μοσ ήκουσα το μούγκρος»

**Ετυμ.** Από το: ξεκαλικώνω (ξε- (στερητικό) + καλικώνω (βλ. λέξη)).

**ξεκαλίκωτος, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αξεκαλίκωτος.

**ξεκαπίστρωτος\*, -η, -ο** (επίθ.): χωρίς χαλινάρι και σαμάρι, αχαλίνωτος. «ασ'το γάιδαρο ξεκαπίστρωτο να φάει τ'άχερα απού του βαστώ στο φάρδο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + καπίστρωτος (εκ του καπιστρώνω που αποτελεί, πιθανόν, μετεξέλιξη του επιστρώνω).

**ξεκαπυρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξαναμμένος, κατακόκκινος.

«ξεκαπυρωμένη σε θωρώ, ίντα 'χεις;»

**Ετυμ.** Από το: ξεκαπυρώνω (βλ. λέξη).

**ξεκαπυρώνω** (ρήμ.): νιώθω άναμμα / κοκκινίζω.

«μος με 'δε και εκατάλαβε πως ήκουα ίντα 'λεγε, εξεκαπύρωσε και γίνηκε κόκκινη σα-ν-τη φωθιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + καπυρός (= θερμός), εκ των: καίω + πυρ + το παραγ. τέρμα: -ώνω.

**ξεκαρβουνίζω** (ρήμ.): αφαιρώ με σκληρό μέσο (σίδηρο ή ξύλο) τα κάρβουνα από ένα καιόμενο χοντρό ξύλο, για να διευκολύνω την καύση του / αφαιρώ από το φτιλί του λύχνου το καμένο τμήμα, για να ενισχύσω το φως που εκπέμπει.

«ξεκαρβούνισε το-γ-κούτσουρο στη-μ-παρασθιά, να ξεπάρει η φωθιά να ζεσταθεί το σπίτι»

«ξεκαρβούνισε το λύχνο, να φέγγουμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κάρβουνο (από το: λατινικό carbo, -onis = άνθραξ / μεσαιωνικό ελληνικό: κάρβων > κάρβουνο) (καρβουν- + ίζω).

**ξεκαρπίζω** (ρήμ.): αφαιρώ τον καρπό / μεταφορικά: αποκομίζω όφελος.

«να ξεκαρπίσετε όλα τα λουβιά τω φασουλιώ»

«πράμα δε δα ξεκαρπίσω από τούτηνιά τη δουλειά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + καρπίζω (εκ του καρπός) / θέμα: καρπ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**ξεκαρτσώνομαι** (ρήμ.): βγάζω τις κάλτσες μου.

«κάψα μ'έπιασε κι εξεκαρτσώθηκα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κάρτσα (ιταλικό: calza).

**ξεκάρτσωτος, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αξεκάρτσωτος.

**ξεκασάζω** (ρήμ.): απαλλάσσω από τους σωματικούς ρύπους, πλένω.

«να σου ζεστάνω νερό να πλύνεις τα πόδια σου, να ξεκασάσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κάσα (βλ. λέξη) > κασάζω.

**ξεκατηνιάζω, -ομαι** (ρήμ.): προκαλώ βλάβη στη σπονδυλική στήλη από το σήκωμα βάρους. Κατά την άποψή μας, το ξεκατηνιάζω και το ξεκατινιάζω είναι δύο διαφορετικά ρήματα με ιδιαίτερη σημασία και ετυμολογία το καθένα, αν και τέτοιου είδους διάκριση δεν γίνεται

στα νεοελληνικά λεξικά, στα οποία επικρατεί η γραφή με -ι-.

«*επῆα να σκώσω το φάρδο να τονε φορτώσω στο κάρο κι εξεκατηνιάστηκα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κατήνα (από το λατινικό: catena, -ae = αλυσίδα).

**ξεκατήνιασμα** (το) (ουσ.): πρόκληση βλάβης στη σπονδυλική στήλη από το σήκωμα βάρους / εξάντληση.

«*πονώ ακόμη από το ξεκατήνιασμα αφού 'παθα σπροθές και δε μπορώ να δουλέψω*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκατηνιάζω (βλ. τη λέξη κατήνα).

**ξεκατινιάζω\*** (ρήμ.): εκδηλώνω αναξιοπρεπή συμπεριφορά / διαδίδω συκοφαντίες για κάποιον / κουτσομπολεύω. Η χρήση του παλαιότερα σπάνιζε στο Οροπέδιο Λασιθίου, ενώ του ξεκατηνιάζομαι (με την έννοια της σωματικής καταπόνησης) ήταν πολύ συχνότερη.

«*όλη τη βραδιά εξεκατινιάζοντανε ατά στο σταυρί οι μορφογειτόνισσές μας*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + Κατίνα (χαϊδευτικό, με υποτιμητικό χαρακτήρα, του ονόματος: Αικατερίνη και, ειδικότερα, αυτού που προέρχεται από τη γαλλική εκδοχή του: Catherine (Κατερίνα > Κατίνα)).

**ξεκατίνιασμα\*** (το) (ουσ.): αναξιοπρεπής συμπεριφορά / δυσφήμιση / κουτσομπολιό.

«*τση 'καμε ένα ξεκατίνιασμα αφού δε λέγεται*»

**Ετυμ.** Από το ξεκατινιάζω (βλ. λέξη).

**ξεκατσούνωνω και ξεκατσούνιάζω** (ρήμ.): ισιώνω ένα καμπύλο σίδερο ή ξύλο / ξεκρεμώ κάτι που έχει επικαθίσει στα κλαδιά δέντρου.

«*ξεκατσούνωσε κειονέ το σίντερο να καρφώνει εύκολα στο χόμα*»

«*ξεκατσούνωσε τη-ν-τραγιάσκα μου από τη μηλιά αφού τηνε εκάτσενε ο αέρας*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κατσούνωνω, εκ του: κατσούνι (βλ. λέξη).

**ξεκαυκαλίζω και ξεκαυκαλώνω**

(ρήμ.): σπάζω το καύκαλο, σπάζω το κεφάλι.

«*δωσ' του μνια να ξεκαυκαλώσει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + καύκαλο (βλ. λέξη) / θέμα: καυκαλ- + παραγ. τέρμα: -ίζω ή -ώνω.

**ξεκερκελώνω** (ρήμ.): αφαιρώ το κερκέλι από κάπου / χαλάω το συνδετικό κρίκο των μερών ενός αντικειμένου, αποσυναρμολογώ, διαλύω, χαλώ.

«*ό,τι πιάσου-ν-τα χέργια σου το ξεκερκελώνουνε*»

«*δε-γ-κατέχεις να ράφεις με τη μηχανή και δα τη-γ-ξεκερκελώσεις ετσά που τη λαλείς*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κερκέλι (βλ. λέξη) > κερκελώνω (κερκελ- + ώνω).

**ξεκερώνω** (ρήμ.): γίνομαι κίτρινος σαν το κερί.

«*εξεκέρωσε από τη-ν-τρομάρα ντου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κερί > κερώνω (κερ- + -ώνω).

**ξεκεφαλώνω** (ρήμ.): βγάζω το κεφάλι έξω / (επί φυτών) ξεφουντώνω.

«*εξεκεφαλώσανε τα στάργια*»

«*εξεκεφαλώσανε τα φρούα (= λάχανα)*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κεφαλή > κεφαλώνω (κεφαλ- + -ώνω).

**ξεκλαδίζω** (ρήμ.): αφαιρώ τα κλαδιά από ένα μέρος, προκειμένου να το καταστήσω καλλιεργήσιμο / αφαιρώ τους πε-

ριττούς βλαστούς από ένα δέντρο ή τους αναρριχώμενους σ' αυτό βλαστούς ερπόντων φυτών.

«ξεκλάδισε μιάολια κεινιέ την αγριάδα»  
«ξεκλάδισε τα δεντρά να πάρουνε απάνω ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κλάδος > κλαδίζω (αμαρτ. λέξη).

**Ξεκληρίζω** \* (ρήμ.): εξολοθρεύω ολόκληρη οικογένεια, εξαφανίζω τους απογόνους κάποιου.

«η αστένεια από τσι 'πιασε εξεκλήρισε όλο το σόι ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κλήρος (κληρονόμος, μερίδιο).

**Ξεκλώνο** (το) (ουσ.): παρακλώναρο, παρακλάδι, το ακραίο τμήμα του κλώνου ενός δέντρου.

«κόψε το ξεκλώναρο κειονέ, ανε το φτάνεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κλώνος > κλων + -άριο > κλώναρο.

**Ξεκλωνίζω** και **ξεκλωναρίζω** (ρήμ.): κόβω ή σπω τους κλώνους ενός δένδρου / αφαιρώ τα περιττά κλαδιά από ένα δένδρο / κλαδεύω.

«εξεκλώνισε ο νότος από εφύσανε τη νύχτα τσι μισές μηλιές στα Σκαπετάρια» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κλώνος / θέμα: κλων- + παραγ. τέρμα: -ίζω ή -αρίζω στον β' τύπο.

**Ξεκλωσίζω** (ρήμ.): αναγκάζω την όρνιθα να μην εκδηλώνει τη τάση να εκκολάψει αβγά / μεταφορικά: διακόπτω τον ερωτικό οίστρο.

«εξεκλώσισε η όρνιθα και δε-μ-πυρώνει μπλιο τ'αβγά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κλωσίζω, από το: κλώσα (παλαιά γραφή: κλώσσα).

**Ξεκόβγω** (ρήμ.): ξεκόβω και ξεκόφτω / μεταφορικά: οριστικοποιώ μια απόφαση ή μια πρόταση.

«μνια προβάτα εξέκοψε από τσ' άλλες και δε-γ-κατέω ίντα γίνηκε»

«εξέκοψε ο καιρός, μόνο έλα να φορτώσομε, να μισέψομε»

«να μου ξεκόψεις ίσαμε ταχυστέρου ανεθες να 'μαστε συμμισάτορες κι οφέτος, ει-δάλλως να πα γυρεύγω άλλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κόπτω > κόβω > κόβγω.

**Ξεκοκαλίζω** \*, **-ομαι** (ρήμ.): αφαιρώ τα κόκαλα από το κρέας ή το αντίστροφο (αφαιρώ όλο το ψημένο κρέας από τα κόκαλα) / μεταφορικά: παίρνω ό,τι πολύτιμο υπάρχει κάπου ή ό,τι καλό μπορεί να προσφέρει κάποιος / παθητικό: νιώθω πόνο στη μέση από την κούραση σαν να έχω πάθει εξάρθρωση στον κόκαλο μου (στη λεκάνη μου).

«δωσ' του σκύλου τα κόκαλα να τα ξεκοκαλίσει»

«καλά-καλά να ξεκοκαλίσετε τα κόκαλα, μόνο αφήνετε το μισό κρέας απάνω»

«αφού τον εξεκοκάλισε καλά-καλά, τονε επαραίτησε»

«εξεκοκαλιάστηκα να σκώνω φάρδους οψές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κόκαλο (αρχαιοελληνικό: κόκκαλος) / θέμα: κοκαλ- + παραγ. τέρμα: -ίζω. Η γραφή με ένα -κ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**Ξεκοκκινίζω** (ρήμ.): γίνομαι κατακόκκινος.

«εντράπηκε μοσ με 'δε και εξεκοκκίνισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κοκκινίζω, από το: κόκκινος / θέμα: κοκκιν- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**Ξεκοκκίνισμα** (το) (ουσ.): έντονο κοκκίνισμα

«από το ξεκοκκίνισμά ντου εκατάλαβα τσι διαθέσεις ντου»

**Ετυμ.** Από το: ξεκοκκινίζω (βλ. λέξη).

**Ξεκομπώνω** και **Ξεκουμπώνω** (ρήμ.): βγάζω τα κουμπιά από τις κουμπότρες, χαλαρώνω τα ρούχα μου.

«ξεκούμπωσε το ποκάμισό σου να δροσερέψεις μνιαολιά τόσηνιά κάμα από 'ναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κο(υ)μπώνω (από το: κο(υ)μπί).

**Ξεκονόμηση** (η) (ουσ.): εξοικονόμηση, καλή διαχείριση.

«τέτοια καλή ξεκονόμηση δεν είδα να 'χει άλλος»

**Ετυμ.** Από το: ξεκονομώ (βλ. λέξη).

**Ξεκονομώ** (ρήμ.): εξοικονομώ.

«πόσα ξεκονομάς το χρόνο από τσι ντομάτες από πουλείς;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + οικονομώ (οίκος + νέμω) με αποκοπή του -οι.

**Ξεκοπρίζω** \* (ρήμ.): αφαιρώ τις κοπριές από τον στάβλο ή τον βουκολιά / μεταφορικά: καθαρίζω κάτι από την κόπρο (που ενδέχεται να υπονοεί και μη έντιμες πράξεις ή ανήθικα πρόσωπα).

«να πάτε να ξεκοπρίσετε τ'αχίρι»

«να φύγουνε μερδικοί-μερδικοί, να ξεκοπρίσει ο τόπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κοπρίζω, από το: κοπρά (βλ. λέξη).

**Ξεκορμιάζομαι** (ρήμ.): καταπονώ υπερβολικά το κορμί μου.

«εξεκορμιάστηκα να λιχνώ όλη-ν-την ημέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κορμί (= κορμός του σώματος).

**Ξεκορνιάζω** (ρήμ.): ξεμουδιάζω.

«εκορνιάσανε τα πόδια μου επαέ που κάθονται όλη-ν-την ημέρα και δα σκωθώ να κάμω δυο ζάλα να ξεκορνιάσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κορμιάζω, από το κορμί - βλ. λέξη. Το -μ- τρέπεται σε -ν-.

**Ξεκορφίζω** (ρήμ.): αφαιρώ τους καρπούς που βρίσκονται στη κορυφή δένδρων, κόβω τις κορυφές δέντρων ή φυτών για να ενισχύσω την καρποφορία (π.χ. των αμπελιών), συνηθέστερα λέγεται: *κουτσοκορφίζω* / φτάνω ως την κορυφή ενός υψώματος.

«ανε φτάνεις με τη ντέμπλα, ξεκόρφισε το-γ-κλώνο τ'αμυγδαλιάς από 'ναι από πάνω από τη-γ-κεφαλή σου να πέσουνε τ'αμύγδαλα από 'χει»

«έλα να μου συντράμεις να ξεκορφίσουμε τ'αμπέλι»

«σα-ν-εξεκορφίσαμε στο Σελί τ'Αμπέλου (τοποθεσία), εφάνηκε όλος ο κάμπος του Λασιθιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + κορυφή > κορφή (κορφ- + -ίζω).

**Ξέκορφο** (το) (ουσ.): το υψηλότερο σημείο ορισμένης περιοχής.

«από το ξέκορφο θεωρείς αλάργο, ίσαμε μέσα το πέλαγος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + κορυφή.

**Ξεκουζουλαίνω, -ομαι** (ρήμ.): αποτρελαίνω/-ομαι, προκαλώ σε κάποιο υπέρμετρο/ο χαρά ή πόθο ή ενθουσιασμό /

προβαίνω σε μη λογικές εκδηλώσεις συμπεριφοράς.

«*τονε εξεκουζούλανε με τσι μαργιολιές τσης*»

«*όντε τον είδενε, εξεκουζουλάθηκε απού τη χαρά ντου*»

«*ο γεροντοσεβντάς ξεκολουζουλαίνει τον άθρωπο και δε-γ-κατέχει ίντα κάνει*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κουζουλαίνω, εκ του: κουζουλός (βλ. λέξη).

**ξεκουζούλαμα (το) και ξεκουζουλαμός (ο)** (ουσ.): ξετρέλαμα, εκδήλωση υπέρμετρης/ου χαράς, πόθου ή ενθουσιασμού / παράφρονη συμπεριφορά.

«*τέτοιο ξεκουζουλαμό δεν εξανάδα*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουζουλαίνω (βλ. λέξη).

**ξεκουζουλαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξετρελαμένος.

«*ξεκουζουλαμένος είναι μαζί τσης*»

«*ξεκουζουλαμένος είναι με τη λύρα απού μαθαίνει*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουζουλαίνω (βλ. λέξη).

**ξεκουθιάζω** (ρήμ.): ξεκουτιαίνω, εμφανίζω άμβλυνση των νοητικών ικανοτήτων.

«*εγέρασα κι εξεκούθιασα, μωρέ κοπέλια, και δε θυμούμαι ίντα 'φαγα οψές*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κοττίς, -ίδος (αρχαιοελληνικό) = κεφαλή) > κόττος > κουτός > κουτιάζω > κουθιάζω.

**ξεκουθιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξεκούτης, αυτός του οποίου έχουν άμβλυνθεί οι νοητικές ικανότητες λόγω γήρατος ή ασθένειας / ανόητος.

«*ξεκουθιασμένος είναι ολότενα και δε-γ-κατέει μούτε ίντα λέει μούτε ίντα κάνει*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουθιάζω (βλ. λέξη).

**ξεκουκίζω** (ρήμ.): αφαιρώ τους καρπούς από την εξωτερική τους κάψα (βλ. και βαβούλι).

«*ίντα ξεκουκίζεις ατά;*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κόκκος > κουκκί: (παλαιότερη γραφή) > κουκί (νεότερη γραφή) / κουκ- + -ίζω.

**ξεκούκισμα (το)** (ουσ.): αφαίρεση καρπών από τα βαβούλια τους.

«*επονέσανε τα χέρια μου απού το ξεκούκισμα*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουκίζω (βλ. λέξη).

**ξεκουκουλώνω\*** (ρήμ.): αφαιρώ το κάλυμμα της κεφαλής (την κουκούλα) / μεταφορικά: αποκαλύπτω ανήθικα πράγματα.

«*γιάντα εξεκουκουλώθηκες απού κάνει κρυγιάδα*»

«*εξεκουκούλωσε τσι ψευθιές τως*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κουκουλώνω, εκ του: κουκούλα (λατινικά: cuculla).

**ξεκουκούλωτος\*, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αξεκουκούλωτος.

**ξεκούνημα (το)** (ουσ.): ταρακούνημα, μετακίνηση, διασάλευση της σταθερότητας.

«*θέλει ένα γερό ξεκούνημα για να πάρει ομπρός*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουνώ (βλ. λέξη).

**ξεκουνώ\*** (ρήμ.): ταρακουνώ, μετακινώ, παρακινώ.

«*ξεκουνήσου, να δεις ίντα da γενείς, μόνο κάθεσαι ολημέρα και χάσκεις στα καφε-νεία*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κουνώ (εκ του αρχαιοελληνικού: κινώ).

**Ξεκουπίζω** (ρήμ.): βγάζω από καρπούς το εξωτερικό κέλυφος που μοιάζει με κούπα (π.χ. από τα καρύδια) / αποσπώ κάτι.

«*δε ξεκουπίζουνε τα καρύδια εύκολα*»  
«*ετσά που 'συρα το τυρί από το τουπί εξεκούπισε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κούπα (εκ του λατινικού: *cupa*, -ae = ξύλινο αγγείο οίνου).

**Ξεκουραδίζω και ξεκουραδιάζω**

(ρήμ.): διαλύω το κουράδι (ποίμνιο αιγοπροβάτων) / στερώ από κάποιον το κουράδι του.

«*εγέρασε κι εξεκουράδιασε, γιατί δε μπορεί μπλιο να ζυγώνει τα πρόβατα και τσ' αίγες*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κουράδι (βλ. λέξη) / θέμα: κουραδ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**Ξεκουρκούτης** (ο) (ουσ.): ξεμωραμένος (παραλλαγή του ξεκουκούτης).

«*ίντα ανοσθιές λέει πάλι ο ξεκουρκούτης*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κουρκούτης (εκ του: κουρκούτι < μεσαιωνικό: κόρκοτον = αλεύρι βρασμένο σε νερό, χυλός).

**Ξεκουρκουθιάζω** (ρήμ.): ό,τι και το ξεκουθιάζω (χάνω σταδιακά τις πνευματικές μου δυνάμεις). (Συνώνυμο του ξεκουθιάζω).

«*εξεκουρκουθιασα και δε θυμούμαι πράμα*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουρκούτης (βλ. λέξη).

**Ξεκουρντισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξεκούρδιστος.

«*ξεκουρντισμένο 'ναι το ρολόι και δε δουλεύει*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκουρντίζω (εκ των: ξε- (στερητικό) + κουρντίζω) (νεοελληνικό:

κουρδίζω, παραφθορά του αρχαιοελληνικού: χορδίζω (από το: χορδή).

**Ξεκουτσαίνομαι** (ρήμ.): επαναβρίσκω την ικανότητα του ομαλού βαδίσματος / θεραπεύομαι από το κούτσεμα.

«*ήβγαλα από το μουλάρι τη μπρόκα απού του εκάτσενε στο-μ-πόδα κι εξεκουτσαίθηκε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + κουτσαίνομαι, από το: κουτσός (προέρχεται πιθανόν από τη ρίζα του: κόπτω).

**Ξεκουφίζω και ξεκουφώνω** (ρήμ.):

κάνω κάπου κούφωμα, ανοίγω κοιλότητα σε μια επιφάνεια.

«*ξεκούψωσε από κάτω τα ξύλα στη-μ = παρασθιά να ξεπάρουνε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + κουφώνω, από το: κούφος (= κούλος).

**Ξεκωλωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εξουθενωμένος από την κούραση και την προσπάθεια.

«*ξεκωλωμένο μ'έχει να κουβαλώ ολημέρα πατάτες από το-γ-κάμπο στο χωργιό*»

**Ετυμ.** Από το: ξεκωλώνω (εκ του ξε- (στερητικό) + κώλος / κωλ- + -ώνω).

**Ξελαγουμίζω** (ρήμ.): σκάβω βαθιά, ανοίγω λαγούμι.

«*ξελαγουμίζει ο χοίρος και da ξεπατώσει τα δεντρολάκια απού 'ναι κοντά ντου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + λαγούμι < τουρκικό: *lağım*, (λαγουμ- + -ίζω).

**Ξελαιμίζω** (ρήμ.): κόβω το λαιμό.

«*ανε σε πιάσω, da σε ξελαιμίσω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + λαιμός / θέμα: λαιμ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**ξηλακκιάζω** (ρήμ.): δημιουργώ λάκκους γύρω από τον κορμό των αμπελιών, κυρίως, αλλά και άλλων δέντρων, για να αφαιρέσω τα υπάρχοντα ζιζάνια και για να διευκολύνω τη συγκέντρωση νερού κοντά στις ρίζες τους.

«α δε ξηλακκιάσεις τ'αμπέλι, όντε πρέπει, σταφύλια δε δα φας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + λάκκος / θέμα: λακκ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**ξηλάκκιασμα** (το) (ουσ.): δημιουργία λάκκων γύρω από τον κορμό φυτών ή δέντρων.

«συντρομή θέλω στα ξηλακκιάσματα των αμπελιώ»

**Ετυμ.** Από το: ξηλακκιάζω (βλ. λέξη).

**ξηλαμιζώ** (ρήμ.): κατά λέξη σημαίνει ολοκληρώνω το λίκνισμα του λαμιού (βλ. λέξη) / μεταφορικά έχει την έννοια: κατασκευάζω κάτι, αποκαλύπτω κάτι κρυφό.

«ίντα ξηλαμιζεις πάλι ατά;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + λαμί (βλ. λέξη).

**ξηλαρουγγίζομαι** (ρήμ.): ξηλαρουγγίζομαι, στην κοινή νεοελληνική, φωνάζω πολύ δυνατά.

«εξελαρουγγίστηκα να σου φωνιάζω και συ μούτε φωνή μούτε ακρόαση»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + λάρυγγας (το -υ- μετατρέπεται σε -ου).

**ξηλαφάσσω** (ρήμ.): ξηλαχανιάζω, επανέρχομαι σε φυσιολογική κατάσταση αναπνοής.

«κάτσε μνια σταλιά να ξηλαφάξεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + λαφάσσω (βλ. λέξη).

**ξηλαχταρίζω** (ρήμ.): απαλλάσσομαι από τη λαχτάρα κάποιου πράγματος, έχω χορτάσει από κάτι.

«επήα στ'αμπέλι σήμερα κι ήφαγα σταφύλια και τα ξηλαχτάρισα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + λαχταρίζω (λαχταρώ στην κοινή νεοελληνική), εκ του λαχτάρα (λαχταρ- + -ίζω).

**ξηλείπει** (τριτ. ρημ.): υπολείπεται, απολείπει.

«δε μου ξηλείπει εμένα ποτέ η ζάχαρη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + λείπει.

**ξηλιγωμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που ποθεί έντονα κάτι / αυτός που βιώνει μια μεγάλη σωματική ή ψυχολογική ανάγκη.

«ξηλιγωμένος τση πείνας είναι»

«ξηλιγωμένος είναι να την ανημένει όλη μέρα να 'ρθει να τη δει»

«ξηλιγωμένο τονε 'χει να του λέει ένα σωρό ψευθιές που αυτός τσι χάβγεται»

**Ετυμ.** Από το: ξηλιγώνομαι (εκ των ξε- (επιτατικό) + λιγώνομαι (αρχαιοελληνικό: ολιγώ).

**ξηλικίζω** (ρήμ.): βγάζω το λίκι (κοτσάνι) από φρούτα, σταφίδες ή άλλους καρπούς.

«ξηλίκισε τσι σταφίδες, πρι τσι βάλεις στη ζύμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + λίκι (βλ. λέξη) / θέμα: λικ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**ξηλίκισμα** (το) (ουσ.): η αφαίρεση των λικιών από φρούτα ή καρπούς που έχουν κοτσάνι.

«ξηλίκισμα θέλουνε οι ελιές πριχού τσι βάλεις στ'αλάτσι»

**Ετυμ.** Από το: ξελικίζω (βλ. λέξη).

**Ξελιμπαρίζομαι** (ρήμ.): τρώγω πάρα πολύ, παραγεμίζω την κοιλιά μου.

«εξελιμπαρίστηκε του σκασμού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + λίμπα (ιταλικό: limba = λεκάνη, κοιλότητα εδάφους).

**Ξελιμπέρνω** (ρήμ.): δίνω διεξοδο, απελευθερώνω.

«ξελίμπαρε τη-γ-ξεμουρώτρα να ξεστερνιάσει το χωράφι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + λιμπέρνω (εκ του λατινικού: libero, -are = ελευθερώνω).

**Ξεμαγαρίζω\*** (ρήμ.): αφαιρώ τη βρομιά από κάπου / καθαρίζω / απαλλάσσομαι από ένα μiasma, από ένα μαγάρισμα, από κάποιον που με βασανίζει ή με βλάπτει ηθικά.

«επέταξα όλες τσι παλιατσούρες κι εξεμαγάρισε ο τόπος»

«ήφυγε κειονά το κορμί και εξεμαγάρισε το χωργιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μαγαρίζω (εκ του μεγαρίζω) (βλ. τη λέξη μαγαρισιά).

**Ξεμαθιάζω, -ομαι** (ρήμ.): ξεματιάζω, απαλλάσσω κάποιον από τη βασκανία.

«σα να με 'χουνε μαθιασμένο, μόνο φώναζε τση Αλέκαινας να με ξεμαθιάσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μάτι (εκ του αρχαιοελληνικού: ομμάτιον), πληθυντικός: μάτια > μάθια.

**Ξεμάθιασμα** (το) (ουσ.): ξεμάθιασμα, απαλλαγή από την επήρεια της βασκανίας.

«πιάνει το ξεμάθιασμά της»

**Ετυμ.** Από το: ξεμαθιάζω (βλ. λέξη).

**Ξεμαθιάστρα** (η) (ουσ.): αυτή που εκδιώκει το μάθιασμα.

«η Αλέκαινα ήτανε καλή ξεμαθιάστρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + ματιάζω (< μάτ-ι + ιάζω) > μαθιάζω, με την τροπή του -τ- σε -θ-.

**Ξεμαμουνίζω** (ρήμ.): αφαιρώ μαμούνια (ζωύφια, παράσιτα) από το δέρμα ζώων ή ανθρώπων, ιδιαίτερα δε από τα τμήματα που καλύπτονται από μαλλιά / μεταφορικά: ψάχνω με ιδιαίτερη προσοχή και δεξιοτητα κάτι. Το ξεμαμουνίζω χρησιμοποιείται και με την έννοια του καθαρίζω όσπρια (φακές, κουκιά κτλ.) ή σιτάρι από μαμούνια ή άλλα παράσιτα, ή αποφλοιώνω με τα δόντια καρπούς (π.χ. κολοκυθόσπορους, ηλιόσπορους) και τρώω το περιεχόμενό τους.

«ξεμαμούνισε τη-γ-κεφαλή μου, γιατί σα να με τρώει κάτι τις»

«ξεμαμούνισε καλά-καλά τα κουκιά, γιατί έχουνε ένα σωρό μαμούνια»

«όλη την αργατινή ξεμαμουνίζει κολοκυθόσπορους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μαμούνι (εκ του μαμούδι, υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού μάμμος = υπηρέτης ή από το, επίσης, αρχαιοελληνικό: μαμμάν = θηλάζω, τρώγω, πρβλ. μάμμη) (ετυμολογία με επιφύλαξη λόγω αναντιστοιχίας των σχετικών σημασιών).

**Ξεμαμούνισμα** (το) (ουσ.): αφαίρεση παρασίτων από το δέρμα ζώων ή ανθρώπων, καθάρισμα οσπρίων ή σιτηρών από ζωύφια ή ξένα υλικά / λεπτομερές ψάξιμο.

«ξεμαμούνισμα θέλει η φακή, πρι-ν-τη βράσομε στο τσικάλι»

**Ετυμ.** Από το: ξεμαμουνίζω (βλ. λέξη).



**ξεμανίζω** (ρήμ.): ξεθυμώνω.  
 «που θα πάει, με το-γ-καιρό θα ξεμανίσει»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ξε-: (στερητικό)  
 + μαν-ίζω (από το αρχαιοελληνικό: μαι-  
 νομαι).

**ξεμαντιλώνω και ξεμαντιλιάζω**  
 (ρήμ.): αφαιρώ τη μαντίλα ή τις μαντίλες.  
 «ξεμαντιλιάζουνε τσ'ελιές οι φαμπρικά-  
 ρηδες»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
 + μαντίλα (βλ. λέξη) / θέμα: μαντιλ- +  
 παραγ. τέρμα: -ώνω ή -ιάζω.

**ξεμαργώνω** (ρήμ.): απαλλάσσομαι με  
 τη βοήθεια θέρμανσης από το ξύλιασμα  
 των χεριών ή των ποδιών που προήλθε  
 από δυνατό κρύο, αποδιώκω το ξεπάγια-  
 σμα.  
 «επυρώθηκα στη φωθιά κι εξεμαργώσα-  
 νε τα έρμα τα πόδια μου»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
 + μαργώνω (πιθανόν από το αρχαιοελ-  
 ληνικό: μαργώ (= μαίνομαι, εφορμά με  
 μανία) > μάργος (= εμμανής) (σχόλιο:  
 όποιος μαργώνει τρέμει σαν μαινόμενος).

**ξεμασκαλίζω\*** και **ξεμασκαλιάζω**  
 (ρήμ.): εξαρθρώνω τη μασχάλη / αποκό-  
 πτω κλάδους από δένδρα, τραβώντας τους  
 με δύναμη προς τα έξω/κάτω. Στο Λασίθι  
 είναι σε χρήση ο δεύτερος τύπος, κυρίως.  
 «εξεμασκάλιασες το-γ-κλώνο τση μηλιάς  
 έτσα δυνατά αφού τον ήσυρες»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
 + μασχάλη / θέμα: μασκαλ- + παραγ. τέρ-  
 μα: -ίζω ή -ιάζω.

**ξεμασκαρώνω** (ρήμ.): αφαιρώ τη μά-  
 σκα, ξεσκεπάζω, αποκαλύπτω.  
 «επιάστηκε στα πράσα κι εξεμασκαρώ-  
 θηκε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ξε-: (στερητικό)

+ μασκαρώνω < μασκάρα (ιταλικό ή βε-  
 νετικό: mascara).

**ξεμασκούλωνω** (ρήμ.): βγάζω την πόρ-  
 τα ή το παράθυρο από τα μάσκουλα (σι-  
 δερένοι σύνδεσμοι πορτών ή παραθύρων  
 με τους τοίχους).  
 «εξεμασκούλωσε το πανωπόρτι κι είναι  
 έτοιμο να πέσει»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) +  
 μάσκουλο (βλ. λέξη) (μασκουλ- + -ώνω).

**ξεματίζω** (ρήμ.): κατά λέξη σημαίνει:  
 βγάζω το μάτι. Συνήθως, όμως, χρησιμο-  
 ποιείται στο ιδίωμα του Λασιθίου για να  
 υποδηλώσει την αφαίρεση με τα δόντια ή  
 με μαχαίρι από τα ξηρά κουκιά του επά-  
 νω τμήματος στο οποίο υπάρχει το φύτρο  
 τους (μάτι), μαζί με τη μαύρη γραμμή  
 του αντίστοιχου φλοιού. Για να ξεματι-  
 στούν ευκολότερα τα κουκιά, τα βάζουν  
 το προηγούμενο βράδυ σε νερό για να  
 μαλακώσουν. Καταχρηστικά, το ξεματί-  
 ζω χρησιμοποιείται σπάνια για την υπο-  
 δήλωση και άλλων σχετικών ενεργειών.  
 «ξεμάτισε μνια μαγεργιά κουκιά να τα  
 ψήσομε ταχύτερου»  
 Λέξη διαφορετική από το: ξεμαθιάζω ή  
 ξεματιάζω.  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
 + μάτι (με την έννοια του φύτρου).

**ξεμάτισμα** (το) (ουσ.): αφαίρεση του  
 τμήματος του φλοιού καρπών (κουκιών,  
 κυρίως) που καλύπτει το τμήμα στο οποίο  
 υπάρχει το φύτρο τους. Με την αφαίρεση  
 του φλοιού αφαιρείται και το φύτρο.  
 «το ξεμάτισμα τω-γ-ξερώ κουκιά θέλει  
 γερά δόντια»  
**Ετυμ.** Από το: ξεματίζω (βλ. λέξη).

**ξεμετρώ** (ρήμ.): υπολογίζω.  
 «ξεμετρώ πόσα λεφτά εξεχάρτζισα απόυ  
 τσι πατάτες οφέτος»

Ξ

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + μετρώ.

**ξεμιστεμένος** (ο) (ουσ.): προστασία από το κακό με τη βοήθεια του θεού ή κάποιου αγίου / λύτρωση.

*«το ξεμιστεμό τση Παναγίας να 'χεις, όπου και να βρίσκεσαι»*

**Ετυμ.** Από το ξεμιστεύγω (βλ. λέξη).

**ξεμιστεύγω** (ρήμ.): προστατεύω από το κακό, απομακρύνω την κακή ώρα, προφυλάσσω από τον κίνδυνο.

*«ο θεός να μασε ξεμιστεύγει από τη-γ-κακή-ν-ώρα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μίσθιος (εκ του μισθός ή μιστός, εκ του οποίου παράγεται το: μιστεύω (ξεμιστεύω = απαλλάσσω κάποιο από την υποχρέωση καταβολής μισθίου).

**ξεμολέρνω** (ρήμ.): αφήνω ελεύθερο, εξαπολύω.

*«ξεμολέρνει τα οζά ντου στο ξερόκαμπο και δε-ν-τονε ενδιαφέρει για τσι εζημιές από κάνουνε στα χωράφια των ανθρώπων»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + μολέρνω (βλ. λέξη).

**ξεμολογούμαι** (ρήμ.): εξομολογούμαι στην κοινή νεοελληνική / αποκαλύπτω κάποιο μυστικό.

*«ταχυστέρου δα πα να κοινωνήσω και πρέπει να πάω στου παπά να ξεμολογηθώ»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + ομολογώ, με την αποκοπή του ο-.

**ξεμουρώνω** (ρήμ.): κατασκευάζω διέξοδο σε πλημμυρισμένο χωράφι, διοχετεύω το συγκεντρωμένο νερό σε αποχετευτικό αυλάκι.

*«ο θεός μας εφώτισε και εξεμουρώσαμε το-γ-κήπο στη βάγκα κι ετσά ήφυγε το νε-*

*ρό, ειδεμή με τη νερουζά από 'καμε ήθελα γενεί κόλυμπος»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + μούρη (= στόμα) (βλ. λέξη).

**ξεμουρώτρα** (η) (ουσ.): τεχνητό αποστραγγιστικό αυλάκι στην άκρη των χωραφιών που οδηγεί τα νερά σε μόνιμους μεγαλύτερους αύλακες (τις βάγκες) και μέσω αυτών στις λίνιες (όσον αφορά τμήμα του Οροπεδίου Λασιθίου - βλ. εισαγωγή). Για την αποτελεσματικότερη αποστράγγιση των αγρών οι γεωργοί, μετά τη συγκομιδή (π.χ. των πατατών) ή τη σπορά (π.χ. των σιτηρών), έκαναν μερικά κάθετα και οριζόντια αυλάκια, τα οποία διασταυρώνονταν και κατέληγαν στην ξεμουρώτρα.

*«καθάρισε τη ξεμουρώτρα καλά-καλά να μη στερνιάσει το νερό στο χωράφι»*

**Ετυμ.** Από το: ξεμουρώνω (βλ. λέξη).

**ξεμουστούχωμα** (το) (ουσ.): αφαίρεση του συρμάτινου, πάνινου ή δερμάτινου φίμωτρου (μουστούχας) από το στόμα ζώων.

*«το ξεμουστούχωμα των οζώ σου 'πα να κάμεις»*

**Ετυμ.** Από το: ξεμουστουχώνω.

**ξεμουστούχωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός (το ζώο) που δε φορά μουστούχα (βλ. λέξη).

*«ξεμουστούχωμένες είναι οι γ'αίγες και για κειόνονα ράσσουνε από δω κι από κει και δε τσι κάνω ζάφτι»*

**Ετυμ.** Από το: ξεμουστουχώνω.

**ξεμουστουχώνω** (ρήμ.): αφαιρώ από το στόμα των ζώων τη μουστούχα (βλ. λέξη). *«ξεμουστούχωσε τα οζά να φάνε μνια μπουκιά κι ολημέρα δουλεύουνε»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μουστουχώνω (βλ. λέξη).

**ξεμπαρκάρω \*** και **ξεμπαρκέρνω** (ρήμ.): αποβιβάζομαι από το πλοίο (λέγεται, συνήθως, για τους ναυτικούς). Στην κοινή νεοελληνική απαντάται μόνο το ξεμπαρκάρω.

«οψές εξεμπάρκαρε στο-μ-Πειραιά ο ανιψός μου αφού εδούλευγε στα παπόργια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + μπαρκάρω (εκ του ιταλικού: imbarcare).

**ξεμπερδεμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): καθάρος, σαφής, απαλλαγμένος από προβλήματα ή έγνοιες.

«πόσες φορές δε-ν-τονε έχω ξεμπερδεμένο από τσι κερατάδες αφού τονε ζυγώνουνε»

**Ετυμ.** Από το: ξεμπερδένω (βλ. λέξη).

**ξεμπερδένω** (ρήμ.): ξεμπερδεύω στην κοινή νεοελληνική, επιλύω προβλήματα / διαχωρίζω συμπλεκόμενους / διασώζω (επί θεού και αγίων).

«πρέπει να βάλω ένα-γ-καλό δικηγόρο να ξεμπερδέσει την υπόθεση, αλλοιώτικα δα μου φάνε το χωραφάκι μου»

«εμπήκε στη μέση και τσι 'ξεμπέρδεσε, ειδώλλως ήθελα σκοτωθούνε αναμεταζύ ντως»

«δε δα ξεμπερδέσεις από μένα ετσά εύκολα»

«κάνε το σταυρό σου να σε ξεμπερδένει η Παναγία κι ο Χριστός αφού τη-γ-κακή-ν-ώρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (αντιθετικό) + (εν + περιδέω: αρχαιοελληνικό ρήμα που σημαίνει δένω γύρω-γύρω, περιτυλίσσω).

**ξεμπερδεχτής (το)** (ουσ.): αυτός που διαχωρίζει συμπλεκόμενους.

«στο τσακωμό, ο ξεμπερδεχτής τρώει τσι πιο πολλές»

**Ετυμ.** Από το: ξεμπερδένω (βλ. λέξη).

**ξεμπετουργιάζω, -ομαι** (ρήμ.): ανοίγω το τμήμα των ενδυμάτων που καλύπτουν το επάνω μέρος του σώματος, ώστε να φαίνεται ο μπέτης μου (το στήθος μου).  
«ετσά που εξεμπετουργιάστηκες δα ψοφήσεις αφού το κρύος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + μπέτης (βλ. λέξη).

**ξεμπετουργιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ανοίξει τα ρούχα του έτσι, ώστε να φαίνεται το στήθος του.

«ξεμπετουργιασμένη την είδα και 'γλάκανε προς το σταυρί» (σταυροδρόμι)

«μωρέ, δεν εργάς και γυρίζεις ετσά ξεμπετουργιασμένος;»

**Ετυμ.** Από το: ξεμπετουργιάζω.

**ξεμπιθρακό** (ρήμ.): ό,τι και το μπιθρακό (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + μπιθρακό (βλ. λέξη).

**ξεμπιμπικίζω και ξεμπιμπικό** (ρήμ.): ό,τι και το μπιμπικίζω (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μπιπικίζω (εκ του μπιμπικά) (βλ. λέξη).

**ξεμποξάδιασμα (το)** (ουσ.): αφαιρώ τους μποξάδες.

«το ξεμποξάδιασμα θέλει χέργια»

**Ετυμ.** Από το: ξεμποξαδιάζω (ξε + μποξαδιάζω (βλ. λέξη)).

**ξεμπουγαδιάζω** (ρήμ.): ξεπλένω τα ρούχα που έπλυνα.

«να ξεμπουγαδιάσω τα ρούχα, να τ'απλώσω κι απόει δα 'ρθω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μπουγάδα (από το ενετικό: bugata).

**ξεμπουράρω** (ρήμ.): ξεσπώ κάπου, διοχετεύω κάπου το θυμό μου.

«στο-γ-κακομοίρη το γάιδαρο *δα* ξεμπουράρει *εδά* το θυμό ντου και *δα* τονε κοπανίζει *όλη-ν-τη-ν-ώρα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + μπουρί > μπουράρω (= δίδω διέξοδο στο θυμό ή στην οργή μου).

**ξεμπουρδαλιάζω** (ρήμ.): ανακατεύω κατά τρόπο άτακτο, διασκορπώ / μεταφορικά: ελευθεριάζω, φέρομαι άτακτα και ζωηρά.

«*πώς* τα ξεμπουρδάλιασες *ετσά* τα πράγματα *απού* τα 'χα *μνια* χαρά *σασμένα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + το ιταλικό: bordellere (= συχνάζω σε οικους ανοχής) (πιθανή εκδοχή).

**ξεμπουρδουκλώνω** (ρήμ.): τακτοποιώ ανακατεμένα πράγματα, επιλύω πολύπλοκα προβλήματα / βρίσκω άκρη σε δύσκολα ζητήματα.

«*ετσά* που τα μπουρδούκλωσες τα *πράματα*, *άμε* *δα* *αμοναχός* σου να τα ξεμπουρδουκλώσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μπουρδουκλώνω (από το συμφυρμό του: μπερδεύω και του αρχαιοελληνικού: πεδικλώνομαι (= χάνω το βηματισμό μου, σκοντάφτω).

**ξεμυγιάζω** (ρήμ.): αναστατώνω, ξεσηκώνω.

«*ήρθε* *επαέ* και *τσι* *ξεμύγιασε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + μύγα (μύγια) (μυγι- + -άζω).

**ξεμυξίζομαι** (ρήμ.): αφαιρώ τις μύξες / μεταφορικά: συχνάζω κάπου.

«*εκειά* *ξεμυξίζεται*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ξε-: (στερητικό) + μυξίζομαι < μύξα.

**ξενερίζω\*** (ρήμ.): βγάνω κάποιον έξω από τα νερά του (το οικείο του περιβάλλον) / διώχνω σε άγνωστο μέρος / χάνω τον προσανατολισμό μου. Στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών η χρήση του ξενερίζω με τη σημασία: αλλάζω το νερό κάποιου δοχείου, η οποία υπάρχει στην κοινή νεοελληνική, δεν υφίσταται.

«*εξενέρισε* ο *σκύλος* *τσ'όρνιθες* και *γυρρεύω* να *τσι* *βρω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + νερό > νερίζω (πρβλ. βρίσκομαι σε άγνωστα νερά). Έχει και την έννοια της αφαίρεσης νερού από κάτι (π.χ. «*βάλε* το *τυρί* να *ξενερίσει*»).

**ξενερισμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που βρίσκεται σε ξένο ή σε άγνωστο μέρος / αυτός που έχει χάσει τον προσανατολισμό του.

«*ένα* *ξενερισμένο* *ριφάκι* *ήρθε* με τα *δικά* μας, *μα* *δε-γ-κατέω* *τίνος* *είναι*»

**Ετυμ.** Από το: ξενερίζω (βλ. λέξη).

**ξενετέρνω** (ρήμ.): τελειώνω, αφαιρώ το απόβαρο.

«*εποσπείραμε* *κι* *οφέτος* τα *χωράφια* και *εξενετάραμε* *από* *κεινιά* τη *δουλειά*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + νετέρνω (εκ του ενετικού *netar* (= καθαρίζω, πλένω, παστρεύω (ιταλικό *nettare*)).

**ξενεφρίζω, -ομαι** (ρήμ.): προκαλώ πόνο στα νεφρά από το σήκωμα βάρους ή από επίπονη εργασία / παθητικό: νιώθω πόνο στα νεφρά.

«*επή* *οψές* να *σκώσω* *ένα* *μεγάλο* *τσουβάλι* *στάρι* να το *φορτώσω* στο *μουλάρι* *κι* *εξενεφρίστηκα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + νεφρά.

**ξενέφρισμα** (το) (ουσ.): πόνος στα νεφρά από την καταπόνηση των οσφυϊκών μυών και νεύρων.

«το ξενέφρισμα πονεί, μόνο να κάτσεις θεσμένος στο κρεβάτι και να βάλεις να σε ποτρίψουνε στη μέση και να σου βάλουνε ζεστασές, για να μολάρει το νεύρο»

**Ετυμ.** Από το: ξενεφρίζω (βλ. λέξη).

**ξενηστικωμάρα και ξενηστικωμάγρα** (η) (ουσ.): εξάντληση λόγω μεγάλης νηστείας, αστία, μεγάλη πείνα.

«έχω μνια ξενηστικωμάρα από μου 'ρχεται να πέσω κάτω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + νηστικός.

**ξενηστικώνομαι** (ρήμ.): μένω νηστικός για πολύ χρόνο, με συνέπεια να πεινάω πολύ.

«γιάντα δε βαστάς στο χωράφι μνιαολιά φαϊ να το τρως, όντα πεινάσεις, να μη-γ-ξενηστικώνεσαι ετσά;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + νηστικός.

**ξενηστικωσά** (η) (ουσ.): κατάσταση αusterής νηστείας, έντονη αίσθηση πείνας λόγω νηστείας.

«νηστεύγω αποστα-ν-οψές και δε μπορώ 'α σαλέγω από τη-γ-ξενηστικωσά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + νηστικός.

**ξενιά** (η) (ουσ.): η ξενιτιά, τα ξένα / μεταφορικά: μοναξιά.

«δέκα χρόνους ήκαμε στη-γ-ξενιά»

«τη-γ-ξενιά μου δεν την έχει άνθρωπος»

**Ετυμ.** Από το: ξένος.

**ξενικός\*, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που προέρχεται από άλλο μέρος.

«ξενικές είναι τούτονέ το σανίδι οι πατάτες κι είναι πιο μεγάλες από τσ' άλλες»

Ξενικά ονομάζονται στο υπό εξέταση

ιδίωμα και οι μεστωμένες κεφαλές του καλαμποκιού.

**Ετυμ.** Από το: ξένος (ξεν- + -ικός).

**ξενικοσίσταρο** (το) (ουσ.): σιτάρι ξένης προέλευσης / καλαμπόκι.

«ξενικοσίσταρο ήβαλα τη-μ-παταθιά (= χωράφι στο οποίο είχαν προηγουμένως φυτευτεί πατάτες) και θέλω να δω ίντα καρπό δα βγάλει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξενικός + σιτάρι με την ανάπτυξη του -σ- πριν από το -τ-.

**ξενινιάζω** (ρήμ.): καλλιεργώ με την υπερφροντίδα μου παιδιάστικη συμπεριφορά σε κάποιο άτομο, παραχαϊδεύω.

«ετσά που το μεγαλώνεις το κοπέλι και του κάνεις όλα τα χατίρια, δα το ξενινιάσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + νινί (για την ορθογραφία βλ. λέξη).

**ξενινιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): παραχαϊδεμένος, ανώριμος, με παιδιάστικη συμπεριφορά.

«πολλά ξενινιασμένη την έχεις τη θυγατέρα σου»

**Ετυμ.** Από το: ξενινιάζω (βλ. λέξη).

**ξενοκάνω** (ρήμ.): (επί ορνίθων) γεννώ τα αβγά σε ξένη φωλιά / μεταφορικά επί ανθρώπων: συνάπτω σεξουαλικές σχέσεις με άλλους/ες πλην του/της νόμιμου/ συζύγου μου.

«η μαύρη όρνιθα το ξενοκάνει»

«ακούγεται πως η λεγάμενη το ξενοκάνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξένος + κάνω.

**ξενοκλώθω** (ρήμ.): κλώθω μαλλιά αιγοπροβάτων που ανήκουν σε άλλους / μεταφορικά ως τριτοπρόσωπο: ερωτροπεί με μη νόμιμο σύντροφο.

«ξενοκλώθει, η κακομοίρα, και τη δίνου-

νε ένα κομμάτι ψωμί και τρώει, για να μη -μ-ποθάνει τση πείνας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξένος + κλώθω.

**Ξενοκοιτάσσω και Ξενοκοιτώ** (ρήμ.) (επί ορνίθων): κουρνιάζω σε ξένη κοίτη / μεταφορικά επί ανθρώπων: περνώ τη νύκτα με μη νόμιμους ερωτικούς συντρόφους.

«δυο όρνιθες δε τσι θωρώ στη-γ-κοίτη μαζί με τσ' άλλες, φαίνεται πως ξενοκοιτάσσουνε»

«πού ξενοκοιτάσσεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξένος + κοίτη (= το μέρος όπου κοιμάται κάποιος) > κοιτάσσω.

**Ξενομερίτης\*** (ο), **Ξενομερίτισσα** (η) (ουσ.): ξένος, προερχόμενος από άλλο μέρος, ξενόφερτος (στο Οροπέδιο Λασιθίου απαντάται και ο όρος ξωμερίτης, βλ. σχετικό λήμμα).

«ξενομερίτης είναι ο άντρας απού πήρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξένος + μέρος.

**Ξενομπάτης, -ισσα και Ξενομπασάρης, -ισσα** (ο/η) (επ. θέσ. ουσ.): ο αλλοδαπός, ο επισκέπτης.

«ξενομπασάρης είναι τούτοσες ο άνθρωπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ξένος + μπάτης < αρχαιοελληνικό: εμβάτης < εμβαίνω. Ο β' τύπος προκύπτει υπό την επίδραση του: έμβαση.

**Ξενοφός** (κυρ. όν.): Ξενοφών.

**Ξενοφωνώ** (ρήμ.): δυσκολεύομαι να προσαρμοστώ σε μη οικείο περιβάλλον / δεν μπορώ να κοιμηθώ εύκολα σε ξένο περιβάλλον.

«ξενοφωνώ, όντα πάω σ' άλλο σπίτι να ζωμείνω και δε μου 'ρχεται ύπνος».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξένος + φωνή.

**Ξενοχωργιανός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που προέρχεται από άλλο χωριό.

«πολλοί ξενοχωργιανοί ήρθανε στο πανηγύρι τ' Αγίου Κωνσταντίνου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξένος + χωριό (χωργι- + -ανός).

**Ξεντερίζομαι** (ρήμ.): τρώγω με βουλιμία (φράση με υβριστική σημασία).

«εκάτσε κι εξεντερίστηκε μνια τσικαλιά φαί, ήπια και δυο κρασά κι απόι εγίνηκε λούης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + έντερο.

**Ξεντολιάζω** (ρήμ.): ταίζω υπερβολικά ζώο ή άτομο για να το κάνω να ηρεμήσει.

«Δε δα του ξεντολιάσω 'γω

δυό κολοντέρους τσ' έχει

.....»

Στίχοι Χ. Σιγανού από το ποίημα: «Ο καημός του Στειακού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + ντολιάζω.

**Ξεντωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): τεντωμένος.

«ξεντωμένο είναι το λάστιχο»

**Ετυμ.** Από το: ξεντώνω (βλ. λέξη).

**Ξεντώνω** (ρήμ.): τεντώνω, χαλαρώνω από τη χρήση.

«ξέντωσε την ανάπλα να σκεπαστείς καλά»

«εξέντωσε το λάστιχο του σωβράκου μου και δε-ν-το στένω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + το αρχαιοελληνικό: τείνω (πρβλ. τένων).

**Ξενοχιάζω, -ομαι** (ρήμ.): βγάζω τα νύχια / μεταφορικά: αποδυναμώνω κάποιον.

«εξενούχιασε ο δάκτυλάς μου εκείά από τονε εκοπάνισα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + νύχι (νυχ- + -ιάζω).

**ξέξα (η)** (ουσ.): ατημέλητη γυναίκα, χαμηλού ηθικού επιπέδου.

«πού γυρίζεις ετσά σα-ν-τη-γ-ξέξα και δε -μ-πας να ποσαστείς μνιαολιά;»

**Ετυμ.** Από το: ξεξαίνω (βλ. λέξη).

**ξεξαίνω** (ρήμ.): ξαίνω πρόχειρα τα μαλλιά που προορίζονται για κλώσιμο.

«ξέξανε το μαλλί, γιατί το 'πιτάκωσε εκείά που εκάτσενε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + ξαίνω.

**ξεξασπρίζω** (ρήμ.): αποκτώ ξανά άσπρο χρώμα.

«εξεξασπρίσανε τα σώρουχά σου με την αλουσά που τα 'πλυνα»

«βάλε μνιαολιά ασβέστη στσι τοίχους να ξεξασπρίσει το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + άσπρος, με την ανάπτυξη του ξ-, λόγω ευφωνίας.

**ξεξεραδιάζω** (ρήμ.): αφαιρώ τα ξερά ξύλα.

«ξεξεράδιασε τα δεντρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + ξερός (εκ του ξηρός) > ξεράδι > ξεραδιάζω.

**ξεξυπνώ** (ρήμ.): ξυπνώ πλήρως / μεταφορικά: αρχίζω να αντιλαμβάνομαι με ακρίβεια και ορθότητα την πραγματικότητα.

«με τσι φωνές σου πρωί-πρωί με ξεξύπνησες»

«ήρρησες να ξεξυπνήσεις να δεις ποιοι 'ναι οι φίλοι σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + ξυπνώ < εξ + υπνώ.

**ξεπαγιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξυλιασμένος από το κρύο, παγωμένος.

«ξεπαγιασμένα είναι τα δακτύλια τω ποδιώ μου»

**Ετυμ.** Από το: ξεπαγιάζω (εκ των: ξε- (επιτατικό) + πάγος) / παγ- + ιάζω.

**ξεπαίρνω** (ρήμ.): παίρνω μπρος / αναπτύσσω σε υψηλό βαθμό μια δεξιότητα, μαθαίνω καλά να κάνω κάτι / αναζωογονούμαι.

«εξέπηρε τη δουλειά»

«εξέπηρε το γλωσσαράκι της και δεν έχει σταματημό»

«ξεκαρβούνισε τα ζύλα να ξεπάρει η φωτιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + παίρνω.

**ξεπαραλυμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ξηλωμένος.

«ξεπαραλυμένη είναι η μπατζάκα του παντελονιού μου και δα τη σκίσω ετσά που τη-μ-πατώ»

**Ετυμ.** Από το: ξεπαραλύω (βλ. ξεπαραλ(υ)ώ, όπου αναφέρονται και άλλες ετυμολογικές εκδοχές).

**ξεπαραλ(υ)ώ** (ρήμ.): ξηλώνω τη ραφή κάποιου ενδύματος / μεταφορικά: χάνω απότομα τις δυνάμεις μου.

«εξεπάρλυσε το γυροπόδι σου και κρεμά από τη μνια μπάντα η φούστα σου»

«εξεπάρλυσα ολόκληρος εκείά που τον είδα πεσμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + παρά + λύω (> λ(υ)ώ > λώ). Ο Πιτυκάκης θεωρεί ως β' συνθετικό το: παρ' άλλος και γράφει το ρήμα παραλλώ (με

δύο -λλ). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται υπό τα: ξε + παρά + ηλώ = βγάζω τα καρφιά, τις ραφές των ρούχων.

**ξεπασουλήθρα και ξεπασσουλήθρα** (η) (ουσ.): μικρό ξυλάκι με μυτερά άκρα, η οδοντογλυφίδα, κάθε αιχμηρό αντικείμενο με το οποίο σκαλίζω τα δόντια μου. «μωρέ, το πηρούνι ήκαμες ξεπασουλήθρα, δεν ήβρηκες πράμα άλλο;»

**Ετυμ.** Από το: ξεπασσουλίζω (βλ. λέξη).

**ξεπασουλίζω και ξεπασσουλίζω**

(ρήμ.): σκαλίζω τα δόντια μου με ένα ξυλάκι, αφαιρώ το καμένο τμήμα του φτιλιού του λύχνου με ένα ξυλάκι ή με άλλο μυτερό αντικείμενο / σκαλίζω ένα αναμένο ξύλο.

«φέρε μου 'να ξυλαράκι να ξεπασσουλίσω τα δόντια μου»

«ξεπασσούλισε το-γ-κούτσουρο στη φωτιά να πέσουν τα κάρβουνα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + πάσσαλος. Η γραφή με ένα -λ- οφείλεται σε απλοποίηση, ορθότερο, όμως, είναι με δύο -σσ-.

**ξεπασουλιστήρι και ξεπασσουλιστήρι**

(το) (ουσ.): ό,τι και η ξεπασουλήθρα.

**Ετυμ.** Από το: ξεπασσουλίζω (βλ. λέξη).

**ξεπασπαλώνω** (ρήμ.): δίνω πασπαλιές (κτυπήματα στο κεφάλι) / σπάζω το κεφάλι / διαλύω, θρυμματίζω.

«ήδωκέ ντου μνια στη-γ-κεφαλή μ'ένα τσούρλο και τονε 'ξεπασπάλωσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + πασπάλα (= κεφαλή).

**ξεπαστρεύγω** (ρήμ.): παστρεύω, καθαρίζω, αφαιρώ τα υπολείμματα φαγητού από ένα πιάτο ή μαγειρικό σκεύος / με-

ταφορικά: εξοφλώ ένα χρέος, απαλλάσσομαι από κάτι / εξοντώνω, θανατώνω. «ξεπάστρεψε το τραπέζι, να στρώσεις το καινούργιο τραπεζομάντιλο»

«δω μου μνιαολιά ψομί να ξεπαστρέψω καλά-καλά το πιάτο»

«με δέκα χιλιάρικά ξεπαστρέγω το χρέος μου»

«μη με ξαναπειράξεις, γιατί da σε ξεπαστρέψω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + παστρεύγω (βλ. λέξη).

**ξεπατοκαλάθα** (η) (ουσ.): αυτός/ή που δεν μπορεί να κρατήσει μυστικό.

«μυστικό δε βαστά, η ξεπατοκαλάθα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + πάτος + καλάθι (καλάθι χωρίς πάτο).

**ξεπατοκόλης (ο) ξεπατοκόλα** (η)

(ουσ.): αυτός/ή που αδυνατεί να κρατήσει κάτι μυστικό.

«κειούνουγιά του ξεπατοκόλη το 'πες, ντε-λόγο da το μάθει όλο το χωργιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + πάτος + κόλος (> κόλης).

**ξεπατώ** (ρήμ.): ξεπατικώνω, αντιγράφω.

«εξεπάτησα το σκέδιο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + πατώ.

**ξεπατωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που δεν έχει πάτο, αυτός που έχει ξεριζωθεί.

«ξεπατωμένα παπούτσα φορώ και μπαίνει όλο το νερό μέσα»

**Ετυμ.** Από το: ξεπατώ- (εκ των: ξε- + πάτος).

**ξεπεζέφνω\*** (ρήμ.): κατεβαίνω από το γαίδαρο, το μουλάρι ή το άλογο, ξεκαβαλικεύω.

«διπλοχαιρέτα τσι πεζούς, όντα καβαλικέ-



πεις, για να σε χαιρετού(ν) κι αυτοί όντα  
δα ξεπεζέψεις.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) +  
πεζός > πεζεύω > πεζέφνω.

**ξεπέταμα\*** (το) (ουσ.): ξεπέταγμα στην  
κοινή νεοελληνική, ολοκλήρωση μιας  
εργασίας σε σύντομο χρόνο, ανάδειξη /  
ακούσιο ανοιγόκλειμα των βλεφάρων.

«συντρομή χρειάζεται το ξεπέταμα τη βα-  
ράς δουλειάς»

«τέθοιο ξεπέταμα στα μάθια μου δεν το  
'χω ξαναγιώσει»

**Ετυμ.** Από το: ξεπετώ (βλ. λέξη).

**ξεπετασάρι/-ικο** (το) (ουσ.): το πουλί  
που μόλις μαθαίνει να πετάει, αυτό που  
κάνει τα πρώτα φτερουγίσματα.

«Σα-ν-το ξεπετασάρι πουλί που 'φηκε  
τη φωλιά ντου 'πής μική μου κι ήπεσε  
μέσα στην αγκαλιά ντου.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: ξεπετώ (αόριστος: εξεπέ-  
ταξα).

**ξεπετραδίζω** (ρήμ.): βγάζω πέτρες από  
ορισμένη περιοχή (π.χ. από ένα χωράφι).  
«ολημέρα εξεπετραδίζα το χωράφι, για να  
μπορώ να το κάμω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ πετραδίζω < πέτρα.

**ξεπετρώνω** (ρήμ.): Αφαιρώ τις πέτρες  
από κάπου, βγάζω τα αντικείμενα που  
καλύπτουν κάποιο ή κάτι, απαλλάσσω  
από το βάρος.

«ξεπέτρωσε τα σακιά με το-γ-καρπό να πά-  
ρω μνιαολιά στάρι να ψήσω δυο κόλλυβα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ πετρώνω < πέτρα.

**ξέπετσα** (επίρρ.): εκτός δέρματος, επι-  
φανειακά ως προς το σώμα ανθρώπων ή  
ζώων, ξώφορτσα (βλ. και ξώπετσα).

«ξέπετσα τονε επήρε το μαχαίρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ πέτσα (εκ του ιταλικού pezza = δέρμα,  
επιδερμίδα).

**ξεπετσώνω και ξεπετζίζω** (ρήμ.):

αφαιρώ το πετσί (δέρμα) από κάπου / με-  
ταφορικά: αφαιρώ κάτι που μοιάζει με  
πέτσα.

«εξεπετσώθηκαν τα παπούτσα μου να  
γλακώ απάνω κάτω»

«εφούσκωσε ο τοίχος και ξεπετσώνει ο  
σοβάς πέρα πώδε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)  
+ πετσώνω < πετσί.

**ξεπετώ\*** (ρήμ.): Εκτός από τη σημασία  
του τελειώνω μια εργασία ή του πετώ  
προς τα πάνω, με τις οποίες χρησιμοποι-  
είται το ρήμα αυτό στην κοινή νεοελλη-  
νική, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών  
συνήθης είναι η χρήση του στη φράση:  
«ξεπετά το μάτι μου». Υπάρχει, μάλιστα,  
η πρόληψη ότι, όταν ξεπετά το μάτι κά-  
ποιου, πρόκειται να δει μέσα στις επόμε-  
νες ώρες κάποιο νέο πρόσωπο.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) +  
πετώ < πετάννυμι (αόριστος: επέτασα).

**ξεπιπρίζω** (ρήμ.): αφαιρώ κάτι με το  
ράμφος / τρώγω πολύ λίγο από ένα έδε-  
σμα, ξετσιμπώντας το / μεταφορικά: προ-  
σπαθώ με πλάγιο τρόπο να εκμαιεύσω  
μυστικά.

«κόψε το ψωμί με το μαχαίρι να το φας  
καλά, μόνο το ξεπιπρίζεις και το κάνεις  
όλο θρουλιά»

«για ξεπιπρίσει τηνε να δεις ανε σου μο-  
λοήσει πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + πιπρίζω  
(ηχοποίητη, πιθανόν, λέξη από το: πι-πι  
των πτηνών).

**ξεπλατσαρώνω** (ρήμ.): ξεχειλώνω, χάνω τη σφριγηλότητα του σώματος ή ορισμένων μελών του, χοντραίνω.

«εξεπλατσαρώσανε οι ποδάρες σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + πλατύς > πλατέρνω > πλατσέρνω > πλατσαρώνω.

**ξεπνεμένος, -η, -ο** (επίθ.): εξαντλημένος, πολύ καταπονημένος.

«ξεπνεμένος ήφταξε από τη στρατιά και δεν εμπόργιενε μούτε το γάιδαρο να ξεφορτώσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + πνέω.

**ξεπορίζω** (ρήμ.): βγαίνω έξω / φανερώνω.

«ολημέρα δε-ν-εξεπόρισα»

«από πού εξεπόρισες του λόγου σου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + πορίζω, εκ του: πόρος.

**ξεπουλιάζω** (ρήμ.): εκκολάπτω αβγά / μεταφορικά: αρχίζω να εκδηλώνω επιθυμία για σεξουαλικές σχέσεις.

«η κλωσού εξεπούλιασε τ'αβγά»

«πολλά ογλήγορα εξεπούλιασε κεινιά η κοπελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + πουλί (= νεοσσός).

**ξεπουπουλιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): χωρίς φτερά και πούπουλα, μαδημένος.

«ξεπουπουλιασμένη έχω την όρνιθα, μόνο να τη βράσεις»

**Ετυμ.** Από το: ξεπουπουλιάζω.

**ξεπουτανιάζω** (ρήμ.): εξωθώ κάποια να συνάψει παράνομες σεξουαλικές σχέσεις, εκπορνεύω / διαφθείρω ηθικά.

«οι κακές παρέες τηνε εξεπουτανιάσανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + πουτάνα (εκ του ιταλικού: puttana (= πόρνη) > πουταν-ιάζω).

**ξεπροβέρνω** (ρήμ.): ό,τι και το προβέρνω (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + προβέρνω (εκ του: προβάλλω).

**ξεπροβιδίζω** (ρήμ.): αφαιρώ το δέρμα (την προβιά) / μεταφορικά: θανατώνω.

«εξεπροβίδισα το λαγό απόύ ήπιασα»

«εξεπροβίδισε τα οζά απόύ 'χε και δεν ήφηκε ένα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + προβιά > προβίδι (υποκοριστικό).

**ξεπροβοδώνω** (ρήμ.): ξεπροβοδίζω, κατευοδώνω.

«καλό και γερό τονε εξεπροβόδισα ίσαμε τη-γ-καμάρα και δα μαθαίνω πως δε-ν-τον είδανε στο μετόχι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + προβοδώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: προβοδώ (προς + ευοδώ)).

**ξεπροुकίζω** (ρήμ.): δίδω προίκα.

«όλες μου τσι θυγατέρες τσι ξεπροुकίσα, κιαμνιά δεν ήφηκα παραπονεμένη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + προίκα, με την τροπή του -οι- σε -ου-.

**ξεπυρίζω και ξεπυρώνω** (ρήμ.): χάνω θερμότητα, η οποία δημιουργείται από φωτιά (πυρ).

«από πουθενά φαίνεται πως εξεπύρωνε ο φούρνος και δεν εγίνηκε καλό το παξιμάδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + πυρώνω < πυρ, -ρός (μεταγ. πυρίζω).

**ξερά\*** (τα) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία του (ξηραμένα κλαδιά, φύλλα, δένδρα κτλ.), υποδηλώνει και τα πόδια

των ανθρώπων και, ειδικότερα, το εμπρόσθιο τμήμα τους από τα γόνατα έως τους αστραγάλους (βλ. και ξερό).

«μάζωξε τα ξερά σου να πυρωθούνε και οι άλλοι»

**Ετυμ.** Από το: ξηρός > ξερός.

**ξέρα\*** (η) (ουσ.): ξηρασία / άγονο έδαφος (στο Λασιθί απαντάται συνήθως στον πληθυντικό: ξέρες)

«ξέρα 'ναι και δε μπορώ να κάμω το χωράφι»

«τσι ξέρες του 'δωκε και 'κράτηξε το καλό χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: ξηρός > ξερός > ξέρα με αναβίβαση του τόνου.

**ξεραθιό** (το) (ουσ.): ξερατό, εμετός.

«ξεραθιό μου 'ρθενε στο λεωφορείο μέσα»

**Ετυμ.** Από το: ξερνώ (αόριστος: εξέρασα).

**ξερανεγκασάς** (επ. θέσ. επίρρ.): χωρίς όρεξη, απρόθυμα, αναγκαστικά.

«ξερανεγκασάς του δουλεύγει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξηρός > ξερός + ανάγκη.

**ξερασιά** (η) (ουσ.): ξηρασία.

«ξερασιά 'ναι κι α δε βρέξει, ίντα δα γενούμε»

**Ετυμ.** Από το: ξηρός > ξερός.

**ξερασιδωτός, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αξερασιδωτός.

**ξηρημάσσω** (ρήμ.): καθιστώ ένα ρημαγμένο τόπο καλλιεργήσιμο.

«ήβγαλα τσι βάτους και τσ'αγκάθες από τη-μ-πεζούλα και την εξερήμαξα μνιαολιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + ρημάζω / ρημάσσω.

**ξερό\*** (το) (ουσ.): εκτός από ξεράδι, σημαίνει και ανθρώπινο κεφάλι.

«στο ξερό την ήφασε και 'τρέχανε τα αίματα ντελόγο»

**Ετυμ.** Από το: ξηρός > ξερός (ουδέτερο: ξερό).

**ξερογλείφομαι\*** (ρήμ.): γλείφω τα χέρια μου με τη γλώσσα, αντιδρώντας στη θέα κάποιου εδέσματος που μου αρέσει πολύ, αλλά δεν μπορώ να το έχω / μεταφορικά: εκδηλώνω την έλξη που μου προκαλεί κάποιος ή κάποια από τον/ην οποίο/α δεν υπάρχει αμοιβαία ανταπόκριση.

«πεινώ και θωρώ το φαΐ και ξερογλείφομαι»

«ζανοίγει τη-γ-κοπελιά και ξερογλείφεται μ'αυτή δε-ν-του δίδει σημασία»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + γλείφομαι (εκ των: εκ + λείγω, -ομαι).

**ξεροκαλλουργιά** (η) (ουσ.): αραίο όργανο χωρίς σπορά.

«ξεροκαλλουργιά δα τ'αφήσω το χωράφι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + καλλιέργεια (παράφραση: καλλουργιά).

**ξεροκαυκάλα** (η) (ουσ.): αγύριστο κεφάλι.

«διάλε, τη-γ-ξεροκαυκάλα σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + καύκαλο (βλ. λέξη).

**ξερολιθιά\*** (η) (ουσ.): αντέρεισμα, το οποίο κτίζεται μόνο με πέτρες χωρίς λάσπη από χώμα ή από ασβέστη και άμμο ή από τσιμέντο και άμμο. Η ξερολιθιά έχει, συνήθως, πλάγια κλίση και χρησιμεύει στη συγκράτηση της κατολίσθησης του εδάφους. Η χρήση της ξερολιθιάς στο Λασιθί ως μέσο στήριξης επικλινών εδαφών αλλά και των πλυάριθμων πη-

γαϊδιών που υπήρχαν στον κάμπο ήταν συχνότατη, ιδιαίτερα πριν από την ευρεία διάδοση του τσιμέντου.

«ξερολιθιά να κάμεις από τη χυματερή μπάντα του χωράφου να μη-μπαίρνει το νερό το χώμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός (δηλ. χωρίς λάσπη) + λίθος.

**ξεροπήγαϊδο** (το) (ουσ.): ξεροπήγαδο. «στην άκρα του χωράφου είναι 'να ξεροπήγαϊδο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + πηγάδι.

**ξεροσαλιάζω** (ρήμ.): ό,τι και το ξερογλείφομαι (διαφορετική σημασία από αυτήν του ξεροσταλιάζω = μένω πολλή ώρα ακίνητος σε ένα μέρος).

«εκεία ξεροσαλιάζει μέρα νύχτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + σάλιο > σαλιάζω.

**ξεροτρόχαλος** (ο) (ουσ.): σωρός από πέτρες, περίφραξη καμωμένη από πέτρες χωρίς αμμοκονίαμα ή τσιμέντο, οι κοινώς λεγόμενοι τράφοι (βλ. λέξη).

«χοχλιούς δα να 'χει στσι ξεροτροχάλους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + τρόχαλος (βλ. λέξη).

**ξεροφάι** (το) (ουσ.): φτωχό φαγητό που δεν συνοδεύεται από ποτό.

«εξεχάσαμε το κρασί και δα να 'χομε ξεροφάι σήμερα στο-γ-κάμπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξερός + φαϊ.

**ξερρωστώ και ξερρωσταίνω** (ρήμ.): αναρρώνω, γίνομαι καλά από κάποια ασθένεια / ανακτώ τις δυνάμεις μου.

«εξερρώστησε ο αρρωστάρης και τονε θωρώ και πάει ολοσβούρικτος κάτω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό)

+ αρρωστώ ή αρρωσταίνω με αποβολή του -α.

**ξερωτώ** (ρήμ.): κάνω πλάγιες ερωτήσεις, για να εκμαιεύσω κάποιο μυστικό, ανακρίνω έμμεσα.

«τονε ξερωτώ 'γω για την υπόθεση που κατέχεις, μα δε μου μολογά πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + ερωτώ, με αποβολή του ε-.

**ξεσακουλιάζω** (ρήμ.): ανοίγω μια σακούλα και παίρνω κάτι από το περιεχόμενό της, κυρίως φαγώσιμα.

«επειάνε κι εξεσακούλιαζε συνέχεια από τη βούργια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σακουλιάζω (από το: σακούλι).

**ξέσβουρο** (το) (ουσ.): μέρος, το οποίο πλήττεται από δυνατό κρύο, από άνεμο.

«εκεία στο ξέσβουρο απού κάθεσαι δα πουντιάσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σβούρα (ηχοποιητή λέξη από τον ήχο που κάνει ο δυνατός άνεμος) (βλ. τη λέξη: σβούρα).

**ξεσιχαίνομαι** (ρήμ.): αποστρέφομαι κάτι λόγω κορεσμού.

«κάθε μέρα τρώγω φασουλοκολόκυθα και τα 'ξεσιχάθηκα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σιχαίνομαι (εκ του επιθέτου σικχός = σιχασιάρης).

**ξεσίχαμα** (το) (ουσ.): σίχαμα, αηδία, αποστροφή.

«ξεσίχαμα τη κοινωνίας εγίνηκε»

**Ετυμ.** Από το: ξεσιχαίνομαι (βλ. λέξη).

**ξεσκαπουλέρνω και ξεσκαπουλάρω** (ρήμ.): κατορθώνω να ξεφύγω από μια

δύσκολη ή απειλητική κατάσταση, γλυτώνω.

«βαρά τον ήπιασε το γαζέπι, μα φαίνεται πως τηνε 'ξεσκαπούλαρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σκαπουλέρνω (εκ του ιταλικού: scapolare = διαφεύγω (λατινικό: excapulare = απελευθερώνομαι).

**Ξεσκαρτέρνω** (ρήμ.): ξεσκαρτάρω, απομακρύνω τα σκάρτα (άχρηστα ή ελαττωματικά ή περιττά) πράγματα.

«ξεσκάρταρε τσι πατάτες από τσι κομμένες, τσι φαωμένες από το μπερτζίκουρα και τσι σαπιμένες, πρι τσι σακιάσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σκάρτος (= ελαττωματικός, κακής ποιότητας, αναξιόπιστος - ιταλικό: scarto = απόβλητα, απορρίμματα).

**Ξεσκατίζω\*** (ρήμ.): απομακρύνω τα κόπρανα κάποιου.

«σιχαίνομαι να τονε ξεσκατίζω κάθε μέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σκατά.

**Ξέσκολα** (χρον. επίρρ.): η χρονική περίοδος μετά την Κυριακή του Θωμά. Η εβδομάδα μετά το Πάσχα λέγεται και «εβδομάδα τω σκολώ».

«ξέσκολα δ' αρχίζομε να φυτεύομε τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σκόλη (βλ. λέξη).

**Ξεσκουλιζώ** (ρήμ.): τραβώ τα σκουλιά (βλ. λέξη) κάποιας, ξεμαλλιάζω.

«ετσακωστήκανε κι εξεσκούλισε η μνια-ν-την άλλη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σκουλί (εκ του αρχαιοελληνικού: σκόλυς = τούφα μαλλιών (μεσαιωνικό >

σκολλίον, υποκοριστικό του σκόλυς > σκουλλίν > σκουλλί-παλαιά γραφή).

**Ξεσμηλιώνω** (ρήμ.): ξεσηκώνω σμήνος εντόμων, ενοχλώντας το / μεταφορικά επί ανθρώπων: διαταράσσω την ηρεμία, ξεσηκώνω.

«μη-γ-ξεσμηλιώνεις τσι σφήκες, γιατί δα σε τιμπήσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σμήνος > σμηλιώνω, με την τροπή του -ν- σε -λ-.

**Ξεσομαρίζω** (ρήμ.): απορρίπτω το σαμάρι. Συνήθως, λέγεται ότι ξεσομαρίζει το ζώο (= ρίχνει κάτω το σαμάρι του). Στην πραγματικότητα, το ξεσομάρισμα οφείλεται όχι σε ενέργεια του ζώου, αλλά σε άνιση κατανομή του φορτίου ανάμεσα στις δυο πλευρές του σαμαριού. Αυτό συμβαίνει συχνά κατά το φόρτωμα και το ξεφόρτωμα, όταν δεν υποβαστάζεται καλά η πλευρά που έχει το βάρος. «γέρνει ο γάιδαρος και δα ξεσομαρίσει, μόνο σάσε καλά τα μιγόμενια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σομάρι (σαμάρι στην κοινή νεοελληνική).

**Ξεσουβλίζω** (ρήμ.): βγάζω από τη σούβλα. Λέγεται, συνήθως, με μεταφορική σημασία: υποδαυλίζω κάποιον να προβεί σε κάποια ενέργεια.

«εψήθηκε το κρέας μόνο ξεσουβλίσέ το»  
«με ξεσουβλίζει να κάμω ετούτο να κάμω τ' άλλο και δε μ' αφήνει ήσυχο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + σουβλίζω (εκ του: σουβλί).

**Ξεσουγιάζω** (ρήμ.): διακόπτω την ησυχία κάποιου, τον ξεσηκώνω.

«ήσυχος εκάθουντανε, ίσαμε από 'ρθανε οι φίλοι ντου και τον εξεσουγιάσανε».

«εξεσουγιάστηκε εδώ και δε-γ-καθίζει ήσυχος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σουβλίζω > σουβιάζω > σουγιάζω (κατά τον Πιτυκάκη). Κατά τον Κριαρά και άλλους, το ξεσουγιάζω (= ξεσηκώνω, παρακινώ, ταρακουνώ) έχει ως δεύτερο συνθετικό παράγωγο της λέξης σουβλί, το οποίο αποβάλλει το -λ- (σουβλιάζω > σουβιάζω) και μεταπλάσσεται σε σουγιάζω.

**ξεσπαλαθώνω** (ρήμ.): εξεγείρομαι, αντιδρώ με επιθετικότητα, ξεσπαθώνω (στην κυριολεξία σημαίνει εκριζώνω ασπαλάθους, άγριο ακανθώδες φυτό). «ήσυχος-ήσυχος ήτανε και μνια στιμή εξεσπαλάθωσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + ξεσπαλαθώνω το οποίο προκύπτει από το: ασπάλαθος με την αποκοπή του αρχικού -α-).

**ξεσπαλίζω** (ρήμ.): αποσπώ κάποιο κλάδο από ένα δέντρο, «ξεκολλώντας» τον από το σημείο σύνδεσής του με τον κορμό / επί ανθρώπων: εξαρθρώνω τη σπάλα (ωμοπλάτη).

«ετσά που ήσυρνε το-γ-κλώνο να τονε ραβδίσει τονε εξεσπάλισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σπάλα (= κόκαλο της ωμοπλάτης) (λατινικό: spatula, ιταλικό: spalla, ομόρριζο ελληνικό: σπάθη) (ξεσπαλίζω = εξαρθρώνω την ωμοπλάτη, κατά κυριολεξία).

**ξεσταλίζω** (ρήμ.): διακόπτω το στάλισμα (βλ. λέξη) των ζώων.

«εξεσταλίσανε τα πρόβατα και εγανάκτησα να τα ξαναμαζώζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σταλίζω (βλ. λέξη).

**ξεσταλικώνω** (ρήμ.): βγάζω τα σταλίκια (πέτρες ή άλλα σημάδια) που προσ-

διορίζουν τα όρια της ιδιοκτησίας ενός χωραφιού.

«εξεσταλίκωσα με τ'αλέτρι τα σταλίκια του χωραφιού και δα φωνιάζει ο γείτονάς μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + σταλικώνω (εκ του: σταλίκι που είναι υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: στάλιξ = πάσσαλος).

**ξεσταχνάζω\*** (ρήμ.): βγάζω στάχν (κεφαλή του σταριού). Κατ' αναλογία, χρησιμοποιείται για την υποδήλωση άλλων φυτών που έχουν βγάλει κεφαλή (π.χ. για τα λάχανα, για διάφορα χόρτα κτλ.).

«εξεσταχνάσανε τα σπαρμένα»

«εξεσταχνάσανε οι φυλλάδες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + στάχν.

**ξεσταχνασμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει βγάλει στάχν (βλ. προηγούμενο).

«ξεσταχνασμένα 'ναι τα σπαρμένα κι ανε βρέζει δα τωσε κάμει εξημιά»

**Ετυμ.** Από το: ξεσταχνάζω (βλ. λέξη).

**ξεστελιώνω** (ρήμ.): αφαιρώ το στείλι-αρι από την αξίνα ή άλλα παρόμοια εργαλεία (π.χ. βαρές, μανάρια, σφυριά, φτυάρια κτλ.) / επί ανθρώπων: ταρασσομαι πολύ με αποτέλεσμα να νιώθω αστάθεια, κλονίζομαι από κάτι.

«ετσά που ήσκαφτα εξεστέλιωσε το σκαπέτι»

«εξεστέλιωσα απού τη-ν-τρομάρα απού πήρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + στελιώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: στείλεός = μακρύ ξύλο, το οποίο λειτουργεί ως λαβή διαφόρων εργαλείων (αξινών, φτυαριών, πελέκεων κτλ.) (πρβλ. στείλι-αρι υποκοριστικό του στείλεός).

**ξεστήθου και ξεστήχου** (επ. θέσ. επίρρ.): απ' έξω, από στήθους.  
*«ξεστήθου λέει ο παπάς τσι πιο πολλές ευκές στην εκκλησιά»*  
**Ετυμ.** Από το: εκ στήθους (το ξε- στήχου είναι παράφραση) (βλ. και αζεστήχου).

**ξεστομώνω** (ρήμ.): ανοίγω το στόμιο, ξεφράζω.  
*«ξεστόμωσε τη-γ-ξεμουρώτρα να φύγει το νερό από 'χει στερνιάσει στο χωράφι»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + στομώνω (από το: στόμα).

**ξεστούμπωτος, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αζε-στουμπωτος.

**ξεστραμπουλίζω** (ρήμ.): παθαίνω εξάρθρωση, στραμπουλίζω.  
*«εξεστραμπούλισα το-μ-πόδα μου»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε+ στραμπουλίζω (το οποίο προκύπτει από το συμφυρμό των ιταλικών λέξεων: strambare (= στρεβλός, εκκεντρικός) και strangolare (= στραγγαλίζω).

**ξεστραμπούλισμα** (το) (ουσ.): στραμπούλισμα.  
*«εφοβήθηκα πως με το πέσιμο ήσπασα τη χέρα μου, μα ο γιατρός μου 'πενε πως είναι ξεστραμπούλισμα»*  
**Ετυμ.** Από το: ξεστραμπουλίζω (βλ. λέξη).

**ξεστράτι** (το) (ουσ.): διακλάδωση δρόμου.  
*«εκείνος επήε αφού το ξεστράτι κι ήφταζε στο χωργιό πλια ογλήγορα από μένα»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + στρατί (εκ του στρατά - βλ. λέξη).

**ξεστράτισμα\*** (το) (ουσ.): αλλαγή δρόμου / μεταφορικά: απόκλιση από την καθιερωμένη ηθική τάξη.

*«ξεστράτισμα εκάμανε σσι βόλιτες, για να κατεβαίνουνε πια ογλήγορα στη-μ-Πεδιάδα»*  
*«εξεστράτισε κειονά το κοπέλι και δα φάει τη-γ-κεφαλή ντου»*  
**Ετυμ.** Από το: ξεστρατιζώ (ξε + στρατά).

**ξεστρουφίζω** (ρήμ.): στρέφω ανάποδα, ξεβιδώνω, κάνω στροφή προς τα πίσω / μεταφορικά: ξεφεύγω.  
*«ξεστρουφίζει τη ζώνη σου»*  
*«εξεστρουφίζει το παξιμάδι τη βίδας»*  
*«εξεστρουφίζει αυτός και τη γλύτωσε»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + στρουφίζω (εκ του: στροφή < στρέφω).

**ξεστρουφισά** (η) (ουσ.): στροφή, γύρισμα προς τα πίσω.  
*«βορράς εφύσανε κι απόι ήκαμε μνια ξεστρουφισά και εγύρισε νότος»*  
**Ετυμ.** Από το: ξεστρουφίζω (βλ. λέξη).

**ξεσύρω και ξεσέρνω** (ρήμ.): μετακινώ /-ούμαι, μετατοπίζω/-ομαι.  
*«ξέσυρε τα πόδια σου»*  
*«ξέσυρε τη-γ-καθέγλα σου πιο κάτω να 'κάμεις και των αλλωνώ τόπο»*  
*«επαέ κάθεσαι και δεν εξέσυρε ολημέρα»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + σύρω/σέρνω.

**ξεσφαίνω** (ρήμ.): ξεχνώ.  
*«δε ξεσφαίνω τη-γ-κουβέντα αφού μου 'πες»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + σφαίνω (παρεφθαρμένο σφάλω).

**ξέταιρος, -η, -ο** (επίθ.): διαφορετικός, κάτι που δεν ταιριάζει με τα στοιχεία ενός όλου.  
*«ξέταιρη 'ναι τούτηνιέ η ποκαμίσα από τ'αλλα σου ρούχα»*  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (αντιθετικό) + ταίρι (= ζεύγος).

**ξεταλαγιάζω** (ρήμ.): ταράσσω την ησυχία κάποιων, ξυπνώ αιφνιδιαστικά με θόρυβο άλλους.

«εξεταλάγιασες τη γειτονιά με τσι φωνές σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + καταλαγιάζω (με αποβολή της αρχικής συλλαβής του ρήματος).

**ξεταπώνω** (ρήμ.): αφαιρώ την τάπα (πώμα) από φιάλη ή βαρέλι ή άλλο κλειστό δοχείο / μεταφορικά: ξεσκεπάζω, αποκαλύπτω.

«εδώ που θα σκώσω τη ντίνα ξετάπωσέ τηνε να χυθεί το λάδι στη-γ-κουρούπα»

«εξετάπωσά τονε και εφανήκανε τα ψόματα από 'λεγε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + ταπώνω (εκ του τάπα = βούλωμα).

**ζέτελα** (τα) (ουσ.): τέλειωμα, έκβαση μιας υπόθεσης / μεταφορικά: γηρατειά.

«καλά ζέτελα»

«κακά ζέτελα θα να 'χει ετσά που λαλιέται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + τέλος.

**ξετελέματα** (τα) (ουσ.): τέλειωμα, ολοκλήρωση ενός έργου, μιας διαδικασίας, μιας υπόθεσης.

«καλά ξετελέματα» (ευχή για αρραβωνιασμένους)

**Ετυμ.** Από το: ξετελεύγω (βλ. λέξη).

**ξετελεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): τελειωμένος, ώριμος.

«ξετελεμένος άντρας εγίνηκε ο γιος σου και θαρρώ πως ήτανε οψές από τονε εβόζανες»

**Ετυμ.** Από το: ξετελεύγω (βλ. λέξη).

**ξετελεύγω** (ρήμ.): αποπερατώνω, ολοκληρώνω, τελειώνω κάτι.

«άσε να δούμε ίντα θα ξετελέψει»

«πότε θα ξετελέψεις τ'ανυφαντικό από ήβαλες ομπρός»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τέλος > τελ-εύγω.

**ξετζαμπουρίζω και ξετσαμπουρίζω**

(ρήμ.): κόβω άτακτα ρώγες από σταφύλια, αφήνοντας να κρέμονται τα τσαμπιά.

«τρώε καλά τα σταφύλια, μόνο πιάνεις το 'να αφήνεις τ'άλλο και τα ξετσαμπουρίζεις όλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τσάμπουρο (εκ του τσαμπί, το οποίο προέρχεται από το βενετικό: zambin, υποκοριστικό του ιταλικού: zamba (= βότρυς).

**ξετζάνωμα** (το) (ουσ.): αυθάδεια, αδιαντροπιά.

«τέτοιο ξετζάνωμα δεν έχω ξαναδεί»

**Ετυμ.** Από το: ξετζανώνω (βλ. λέξη).

**ξετζανωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυθάδης, αδιάντροπος, ξεψαρωμένος.

«ξετζανωμένος είναι ο γιος σου και δε δείχνει το σέβας από πρέπει στσι γονέους του»

**Ετυμ.** Από το: ξετζανώνω (βλ. λέξη).

**ξετζανώνω** (ρήμ.): αυθαδιάζω, εμφανίζω προκλητική συμπεριφορά, ξεψαρώνω. Το ξετζανώνω, αν και, κατά μία άποψη, μπορεί να θεωρηθεί ότι προέρχεται από τη λέξη: τζένιο, (βλ. ετυμολογία), έχει διαφορετική σημασία από αυτήν του ξετζενώνω, το οποίο σημαίνει βγάζω το τζένιο στο οποίο είμαι δεμένος, λύομαι από το τζένιο.

Τα δύο, πάντως, ρήματα είναι σημασιολογικά συγγενή. Για το λόγο αυτό ορισμένοι διατυπώνουν την άποψη ότι το: ξετζανώνω ενδέχεται να αποτελεί παραλλαγή του ξετζενώνω.



«οι γλήγορα εξετζάνωσε ο μορφογιός σου κι αντιμιλεί ό,τι κι ανε του πεις»

«εξετζάνωσε και δε-ν-τονε κάνω καλά»

**Ετυμ.** Κατά την άποψή μας, είναι σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τζανώνω (από το ιταλικό: *gionane* = νεαρό άτομο - εξ ου τζόβενο). Τα νεαρά άτομα και ιδίως οι έφηβοι εμφανίζουν συχνά προκλητική συμπεριφορά. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το: τζένιο (= παλούκι στο οποίο δένουν τα ζώα) > τζενώνω > τζανώνω. (Ξετζανώνω = σπάω τα δεσμά μου, δεν έχω αναστολές, δεν έχω κάτι να με συγκρατεί). Το τζανώνω δεν υφίσταται αυτοτελώς (αμαρτ. λέξη).

**ξετζένωτος, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αζετσή-νωτος.

**ξετινάσσω** (ρήμ.): ξετινάζω.

«ξετινάζου να πέσουνε από πάνω σου οι τρίχες αφού εκάτσανε απάνω σου ετσά που σε 'κούρευγα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τινάσσω.

**ξετουλουπανιάζω** (ρήμ.): αφαιρώ τα πανιά (περιλαμβάνονται και τα κλινοσκεπάσματα) με τα οποία έχω τυλίξει κάτι ή κάποιο/α.

«εξετουλουπανιάστηκα τη νύχτα και μ'έπιασε το κρύος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τουλούπανα (βλ. λέξη).

**ξετουλούπωμα** (το) (ουσ.): αιφνίδια εμφάνιση.

«το ξετουλούπωμά ντου εχάλασε τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ξετουλουπώνω (βλ. λέξη).

**ξετουλουπόνω** (ρήμ.): ξετρυπώνω, βγαίνω από τον κρυψώνα μου / εμφανίζομαι απρόσμενα.

«από πού εξετουλούπωσες ετουλόγου σου;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τουλούπα (βλ. λέξη).

**ξετουπίζω** (ρήμ.): βγάζω το τυρί ή τη μυζήθρα από το τουπί.

«παίξε μνια δυνατή από πίσω στο τουπί να ξετουπίσει η μυζήθρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τουπί (βλ. λέξη).

**ξετουρτουρώνω** (ρήμ.): κρυώνω πολύ, με συνέπεια να τρέμω, να κτυπούν τα δόντια μου και να έχει σηκωθεί η τρίχα του σώματός μου.

«δεν ήβαλα το ρασίδι μου και εξετουρτούρωσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τούρτουρο > τουρτουρίζω > τουρτουρώνω, κατ' αναλογία προς τα σε -ώνω λήγοντα ρήματα (αμαρτ. λέξη).

**ξετρεμουλιάζω** (ρήμ.): τρέμω όλόκληρος από το κρύο ή από ψυχική ταραχή (φόβο, οργή κτλ.).

«εξετρεμουλιάσα αφού τη-γ-κρυγιάδα»

«εξετρεμουλιάσε από το φόβο της»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τρέμουλο (εκ του τρέμω) > τρεμουλιάζω.

**ξετρέχω** (ρήμ.): επιδιώκω με ζήλο την επίτευξη κάποιου στόχου / φροντίζω κάτι ή κάποιο/α, μεριμνώ για ένα ζήτημα.

«αυτός τσι ξετρέχει τσι δουλειές του, δε χάσκει»

«δε-ν-τονε 'ξετρέζανε τον άνθρωπο, μόνο τονε εφήκανε επαέ και 'πόθανε»

«πήνε αμοναχός σου να ξετρέξεις την υπόθεση, γιατί με τσι παραγγελιές δε-γ-κάνεις πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τρέχω.

**ξετρουμίζω, -ομαι** (ρήμ.): αναστατώνω, τα κάνω άνω κάτω / προκαλώ τρόμο / παθητ.: τρομάζω.

«ετσά που εκοιμούμουνε ήκουσα τη νύχτα τσι χτύπους στη-μ-πόρτα κι εξετρουμίστηκα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + τρόμος με τη μετατροπή του -ο- σε ου.

**ξετρουμισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ταραγμένος, τρομαγμένος. «ξετρουμισμένος εσκώθηκα να δω ίντα συμβαίνει»

**Ετυμ.** Από το: ξετρουμίζω (βλ. λέξη).

**ξετρύπι** (το) (ουσ.): τρύπα που δεν είναι ευδιάκριτη, κρυφό πέρασμα.

«λένε πως το σπηλιάρι κειονά έχει πολλά ξετρύπια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- + τρύπα.

**ξετσαπίζω** (ρήμ.): ξεκοκαλίζω, αφαιρώ το ψημένο κρέας από τα οστά.

«καλά-καλά να ξετσαπίζετε τα κόκαλα, να μην αφήνετε το μισό κρέας απάνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τσάπα= σκαπέτι, εκ του ιταλικού: zappa).

**ξετσαφαρώνω** (ρήμ.): αφαιρώ τα τσαφάρια (= είδος κουδουνιών) από τα αιγοπρόβατα του κουραδιού.

«εξετσαφάρωσα τα πρόβατα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τσαφάρι (βλ. λέξη).

**ξετσεκαλιάζω** (ρήμ.): τρώγω από το τσουκάλι, πριν σερβιριστεί το φαγητό.

«να μη-γ-ξετσεκαλιάζεις, ν'ανημένεις να κενώσω να φάμε όλοι μαζί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τσεκάλι > τσεκαλιάζω.

**ξετσεκάλιασμα** (το) (ουσ.): ανάλωση φαγητού από το τσουκάλι, πριν σερβιριστεί το γεύμα ή το δείπνο.

«ήμαθε στο ξετσεκάλιασμα και δε-ν-τονε κάνω καλά»

**Ετυμ.** Από το: ξετσεκαλιάζω (βλ. λέξη).

**ξετσεκούρωμα** (το) (ουσ.): απώλεια του τσεκουριού (βλ. λέξη).

«με το ξετσεκούρωμα της βράκας μου μου 'πεσε και το μαχαίρι απού 'χα ζωσμένο στη μέση και δε-ν-το πήρα χαμπάρι»

**Ετυμ.** Από το: ξετσεκουρώνω (βλ. λέξη).

**ξετσεκουρώνω** (ρήμ.): χάνω το τσεκούρι της βράκας.

«εξετσεκούρωσε η βράκα μου και δε-ν-τη στένω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τσεκούρι (βλ. λέξη).

**ξετσεσίπημα** (το) (ουσ.): τσίπημα.

«οι όρνιθες εγεμίσανε ξετσεσίπηματα τη-γ-κολοκύθα που τως επέταζα»

**Ετυμ.** Από το: ξετσεσιπώ (βλ. λέξη).

**ξετσεσιπώ** (ρήμ.): τρώγω κάτι, κάνοντας το μικρά-μικρά κομματάκια, σαν να τσεσιπώ κάτι.

«ξετσεσιπά το ψωμί»

«πράμα δεν ήφασε, μνιαολιά ψωμί εξετσεσίπησε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + τσεσιπώ (εκ του τσίπημα (από το αρχαιοελληνικό: εμπίς (= είδος κουνουπιού) > εμπίζω > τσεσιπίζω > τσεσιπώ).

**ξετσεσίπωμα\*** (το) (ουσ.): αναισχυντία, απώλεια της ηθικής, ξετσεσιπωσιά.

«ποιος σου τα 'μαθε τα ξετσεσιπώματα απού λες;»

**Ετυμ.** Από το: ξετσεσιπώνω (βλ. λέξη).

**ξετσιπώνω** (ρήμ.): αφαιρώ την τσίπα/ μεταφορικά: φέρομαι αδιάντροπα.

«ξετσιπίωσε το γάλα από 'ναι στο τσικόλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + τσίπα (= πέπλο, τσεμπερί, κρούστα στην επιφάνεια υγρών π.χ. στο γάλα).

**ξετσιπωσιά** (η) (ουσ.): ξετσιπωσιά στην κοινή νεοελληνική, ό,τι και το ξετσιπίωμα.

**Ετυμ.** Από το: ξετσιπώνω (βλ. λέξη).

**ξεφάντωση** (η) (ουσ.): γαμήλιο πανηγύρι.

«η ξεφάντωση που εκάμανε στο γάμο ντως δεν έχει ταίρι»

**Ετυμ.** Από το ξεφαντώνω που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: < εκφαντώ < έκφαντος (= φανερός).

**ξεφαίνω** (ρήμ.): χαλάω μέρος υφαντού λόγω λάθους ή ατέλειας, διαλύω την ύφανση.

«λάθος ήκαμα το ζόπμι και πρέπει να ξεφάνω το κιλίμι ίσαμε παέ και να το ξαναφάνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + υφαίνω > φαίνω.

**ξεφετσίζω** (ρήμ.): αφαιρώ τη φέτσα, στραγγίζω, εξαντλώ το περιεχόμενο δοχείων.

«ξεφετσίσαμε το βαρέλι με το κρασί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + φέτσα (βλ. λέξη).

**ξέφορτσα** (επίρρ.): ακροθιγώς.

«ξέφορτσα την ήφαε»

«ξέφορτσα τον ήβρηκε η μπάλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + φόρτσα (από το ιταλικό: forza = δύναμη).

**ξεφουκαρώνω** (ρήμ.): βγάζω από το φουκάρι.

«ξεφουκάρωσε το μαχαίρι κι ήτανε έτοιμος να του επιτεθεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + φουκάρι (βλ. λέξη).

**ξεφούντι** (το) (ουσ.): κορυφή δένδρου ή φυτού / νεαρός βλαστός / καπάκι βαρελιού.

«ο κοτσυφός σφυρολογά στοu πρίνου το ξεφούντι» (στίχος Γ. Βάρδα)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + φούντι < φούντα (λατινικό: funda).

**ξεφουντώνω** (ρήμ.): (επί ανθρώπων) αναπτύσσομαι ταχύτατα, (επί φυτών) πετάω στην κορυφή του βλαστού φούντα (θύσανο), (επί σκευών) ξεσκεπάζω.

«κοτζά κοπέλα ξεφουντώνωσε»

«ξεφουντώσανε τα σπαρμένα»

«ξεφουντώνωσε το βαρέλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + φούντα > φουντ- + -ώνω.

**ξεφουρνιά** (η) (ουσ.): απαλό σταρένιο ή κριθίνο μαλακό ψωμί που μόλις έχει βγει από το φούρνο. Οι παλιοί Λασιθιώτες, όταν ζύμωναν, πήγαιναν ξεφουρνιά στους πιο αγαπητούς τους γείτονες και στους συγγενείς. Συχνά, έδιναν ξεφουρνιά και στους περαστικούς από το φούρνο.

«ελάτε, μπρε, να σασε δώσομε μνιαολιά ξεφουρνιά»

«να πας του συντέκνου ξεφουρνιά»

**Ετυμ.** Από το: ξεφουρνίζω (εκ των ξε + φούρνος (από το λατινικό: furnus, -i = ιπνός, κάμινος αρτοποιιών).

**ξεφουσκίδα** (η) και **ξεφουσκίδι** (το) (ουσ.): πορδή χωρίς κρότο ή με ανεπαίσθητο κρότο / μεταφορικά: ανοησίες, ασήμαντα πράγματα.

«ξεφουσκίδα εμόλαρε κιανείς και εβρόμεσε ο τόπος»

«όλο ξεφουσκίδες αμολάς και πράμα δε-  
γ-κάνεις»

**Ετυμ.** Από το: ξεφουσκίζω (βλ. λέξη).

**ξεφουσκίζω** (ρήμ.): αερίζομαι χωρίς να ακουστεί η πορδή / μεταφορικά: λέω ασήμαντα πράγματα, διατυπώνω απειλές που δεν πραγματοποιώ.

«εκρύωσα φαίνεται και ξεφουσκίζω συ-  
νέχεια»

«ίντα ξεφουσκίζεις πάλι;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + φούσκα (αρχαιοελληνικό: φύσκη).

**ξεφυσίδι** (το) (ουσ.): μικρός βλαστός που βγαίνει από τη ρίζα δένδρου.

«βγάλε τα ξεφυσίδια του δεντρού να πά-  
ρει απάνω ντου»

**Ετυμ.** Από το ξεφυσώ (ξε + φυσώ) που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό : εκ-φυσώ, σύνθετο από τα: εκ + φυσώ.

**ξεφτιλίζω\*** (ρήμ.): βγάζω το φτίλι από το λύχνο / μεταφορικά: διαπομπεύω, μειώνω ηθικά / παθητ.: χάνω την υπόληψή μου.

«εξεφτέλισέ μας ολότενα»

«εξεφτιλιστήκαμε στο χωργιό με την υπό-  
θεση τση θυγατέρας μας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + φτίλι (εκ του αρχαιοελληνικού: πτίλον (= χνουδωτό φτερό, πούπουλο), υποκο-ριστικό πτίλιον > φτίλι > φτίλι).

**ξεφτιλισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αναξιοπρεπής, ηθικά ατιμασμένος.

«ε, το ξεφτιλισμένο ίντα μας ήκαμε!»

**Ετυμ.** Από το: ξεφτιλίζω (βλ. λέξη).

**ξεφυλλακώ** (ρήμ.): ξεφυλλίζω.

«ξεφυλλακάς το χαρτί και πράμα δε δια-  
βάξεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + φύλλο.

**ξεχαϊμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): λησμονημένος.

«αράβδιστη επόμεινε κεινιέ η ελιά και φαίνεται πως την έχουνε ξεχαϊμένη»

**Ετυμ.** Από το: ξεχνώ > ξεχασμένος > ξεχαϊμένος.

**ξεχαλαρώνω** και, συνηθέστερα, **ξεχαρ-  
βαλώνω\*** (ρήμ.): αποσυναρμολογώ.

«εξεχαρβάλωσες τη ραφτομηχανή και δε  
μπορώ να γαζώσω εδώ»

«ό,τι πιάνεις το ξεχαρβαλώνεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + χαλαρώνω (παράγωγο του: χαλαρός εκ του αρχαιοελληνικού: χαλώ).

**ξεχαμπέτωμα** (το) (ουσ.): χάλασμα εκ θεμελίων.

«ε μα, ξεχαμπέτωμα το 'καμες!»

**Ετυμ.** Από το: ξεχαμπετώνω (βλ. λέξη).

**ξεχαμπετώνω** (ρήμ.): χαλώ εκ θεμελί-  
ων ένα οικοδόμημα.

«εξεχαμπέτωσες το σπίτι να σκάφτεις ατά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + χαμπετώνω (πιθανόν εκ των: κατά + μπέτης > κα-μπετ-ώνω > χαμπετώνω).

**ξεχαρτζίζω** (ρήμ.): αποκομίζω όφελος.

«πράμα δεν εξεχάρτζισα από κεια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + τουρκικό: harç (= τέλος, επίδομα, παράβολο) αρα-βικό: kharj (= δαπάνη).

**ξεχασά** (η) (ουσ.): ξεχασιά.

«στη-γ-ξεχασά ντου βρίσκει παρηγοργιά»

**Ετυμ.** Από το: ξεχνώ.

**ξεχασκώνω** (ρήμ.): ανοίγω πολύ το στό-  
μα, χάσκω.

«από τη μνια μπάντα ξεχασκώνει η πόρ-  
τα και δα μπαίνει όλο το κρύος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (επιτατικό) + χάσκω (αρχαιοελληνικό).

**ξεχαχάλωνω** (ρήμ.): ανοίγω όσο μπορώ τις χαχάλες (παλάμες των χεριών) μου ή ένα εργαλείο με δαγκάνες.

*«εξεχαχάλωσε τσι χερούκλες ντου και τσι εγέμισε αμύγδαλα»*

**Ετυμ.** Από τα: ξε- (επιτατικό) και το: χαχάλα (βλ. λέξη).

**ξεχειλίστρα** (η) (ουσ.): το σημείο από το οποίο χύνεται το νερό στέρνας ή δεξαμενής, όταν ξεχειλίζει. Στις στέρνες, που υπήρχαν στο κάμπο του Οροπεδίου, άφηναν στην επιφάνεια του άνω μέρους μιας πλευράς τους ένα κοίλο βαθούλωμα, το οποίο λειτουργούσε ως ξεχειλίστρα. Έτσι, όταν γέμιζε ο μύλος τη στέρνα, το περίσσιο νερό διοχετευόταν κατάλληλα στον κήπο ή πήγαινε στη βάγκα (βλ. λέξη) και αποφευγόταν το πλημμύρισμα των αυλακιών που ήταν κοντά στις στέρνες.

*«από τη μερά τση παραβολής να κάμεις τη-γ-ξεχειλίστρα τση στέρνας»*

**Ετυμ.** Από το: ξεχειλίζω (ξε + χείλος).

**ξεχειριάζω** (ρήμ.): κτυπώ με το χέρι κάποιον/α.

*«του ξεχέριασε μνια που εγύρισε η μούρη ντου ανάστρουφα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + χέρι (εκ του αρχαιοελληνικού: χείρ, -ός).

**ξεχειρίζω** (ρήμ.): βγάζω το χέρι κάποιου, τη λαβή ενός σκεύους.

*«εξεχέρισες το καλάθι»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + χέρι.

**ξεχερσώνω\*** και **ξεχερσεύγω** (ρήμ.): καθιστώ ένα αγριότοπο καλλιεργήσιμο έδαφος.

*«εξεχέρσωσα την αγριάδα κι ήβγαλε ένα σωρό κλαδιά»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + το αρχαιοελληνικό: χέρσος.

**ξεχναρώνω:** αφαιρώ τα χνάρια των υποδημάτων.

*«εξεχναρώσανε τα στιβάνια μου και δα τα πάω στου τσαγκάρη να μου βάλει άλλα χνάργια»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + χνάρι (βλ. λέξη).

**ξεχοντρίζω** (ρημ): αφαιρώ τους χόνδρους από ένα ξύλο.

*«ξεχόντρισε κειονέ το ξύλο να κάνομε μνια κατσούνα»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + χόνδρος > χόντρος.

**ξεχοντριστήρα** (η) (ουσ.): εργαλείο αφαίρεσης χόνδρων από ξύλα.

*«φέρε τη ξεχοντριστήρα να βγάλω τσι ρόζους από τούτονέ το ξύλο»*

**Ετυμ.** Από το: ξεχοντρίζω (βλ. λέξη).

**ξεχορτίζω** (ρήμ.): ξεχορταριάζω, αφαιρώ τα χόρτα

*«α δε-γ-ξεχορτίσεις το-γ-κήπο, πράμα δε δα βγάλεις»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + χόρτο (εκ του αρχαιοελληνικού: χόρτος).

**ξεχόρτισμα** (το) (ουσ.): ξεχορτάρισμα.

*«επρασινίσανε τα χέργια μου απού το ξε-χόρτισμα»*

**Ετυμ.** Από το: ξεχορτίζω (βλ. λέξη).

**ξεχουρδίζω** (ρήμ.): ξεμπλέκω νήματα ή σχοινιά ή μαλλιά ή άλλα μπερδεμένα αντικείμενα.

*«λούσε τα μαλλιά σου, να ξεχουρδίσουνε πιο εύκολα, άμα τα χτενίσεις»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε + χούρδος (= ακατάστατος, αδέξιος, άτσαλος - πιθανόν εκ του χορδή = έντερο, χορδή από έντερο). Τα έντερα είναι ανακατεμένα.

**ξεχούρδισμα** (το) (ουσ.): ξεμπλέξιμο μπερδεμένων αντικειμένων (βλ. προηγούμενο).

**Ετυμ.** Από το: ξεχουρδίζω (βλ. λέξη).

**ξεχωνιάζω** (ρήμ.): αφαιρώ από ένα πηγάδι το παλαιό του κτίσιμο, τα χώματα, τις πέτρες και ό,τι άλλο υλικό έχει επικαθίσει στον πυθμένα του και το ανακατασκευάζω / καθαρίζω οχετό ή χωνάρι (βλ. λέξη) που έχει φράξει.

«πρέπει να ξεχωνιάσω το πηγάδι, γιατί εμπήκενε μέσα ο ποταμός και εκατέβασε άμμουδες και χώματα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε- (στερητικό) + αρχαιοελληνικό: χώνος, συνηρημένος τύπος του: χώανος = χωάνη (εκ του χέω).

**ξεχώνιασμα** (το) (ουσ.): ανακατασκευή και καθαρισμός παλαιού πηγαδιού.

«μούτε το ξεχώνιασμα του πηγαδιού δε-μπλερώνω με τσι πατάτες από 'βγαλα»

**Ετυμ.** Από το: ξεχωνιάζω (βλ. λέξη).

**ξεψαρεύγω** (ρήμ.): προσπαθώ να αποσπάσω με έμμεσο τρόπο μυστικά.

«ξεψάρεψέ τηνε να δούμε ίντα δα σου πει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξε (στερ.) + ψαρεύγω (< ψάρι < οψάριον).

**ξημεροβραδιάζομαι\*** (ρήμ.): περνώ κάπου και την ημέρα και τη νύκτα / συχνάζω σε κάποιο μέρος.

«εκείά ξημεροβραδιάζεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξημερώνει + βραδιάζει.

**ξήντλισμα** (το) (ουσ.): έλλειμμα στην καταμέτρηση των ζώων ενός κοπαδιού.

«μος ήβρηκε το ξήντλισμα των οζώ, εμόλαρε να πα να τα γυρεύγει»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: εξαντλώ με την αποκοπή του -ε- και την τροπή του -α- σε -η-.

**ξίδα** (ο) (ουσ.): αίσθηση ξινίλας στο στόμα που συνοδεύεται από κάψιμο στο λαιμό.

«ξίδα με 'πιασε»

**Ετυμ.** Από το: ξίδι (παλαιότερη γραφή ξύδι, εκ του αρχαιοελληνικού: όζος).

**ξίδι-δραπέτι** (στερ. επιρρ. έκφρ.): υπέρμετρα ξινό.

«ακάμωτα 'ναι τα σταφύλια κι είναι ακόμη ξίδι-δραπέτι»

Οι λέξεις προέρχονται από τα εξής: α) ξίδι από το: όζος, β) δραπέτι από το: δραπέτης (εκ του διδράσκω) = φυγάς.

**ξινάρι\*** (το) (ουσ.): μικρή αξίνα.

«φέρε το ξινάρι»

**Ετυμ.** Από το: αξίνα (υποκοριστικό αξινάριον > ξινάρι).

**ξινομυζήθρα** (η) (ουσ.): όξινη μυζήθρα. «ξινομυζήθρα ήκαμα και δα σάσω μυζηθρόπιτες από 'ναι μνια νοστιμνιά με τούτηνιά τη μυζήθρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξινός + μυζήθρα (εκ του αρχαιοελληνικού: μυζώ).

**ξινόχοντρος** (ο) (ουσ.): κρητικός τραχανάς, χόντρος που παρασκευάζεται από χοντραλεσμένο ή κοπανισμένο σιτάρι και ξινόγαλο και στεγνώνει στον ήλιο. Πριν από αρκετά χρόνια όλες σχεδόν οι νοικοκυρές των χωριών του Οροπεδίου έφτιαχναν ξινόχοντρο, αξιοποιώντας το γάλα των αιγοπροβάτων (των κατσικιών κυρίως) που συγκέντρωναν κατά τη διάρκεια της νηστείας της Μεγάλης Σαρακοστής,

ως επί το πλείστον. Το γάλα αλατιζόταν και αφού ξίνιζε και «έκοβε» (έπηζε) φυλασσόταν άβραστο σε κατάλληλο τσουκάλι ή σε άλλο δοχείο. Όταν συγκεντρωνόταν αρκετή ποσότητα ξινόγαλου, βραζόταν μέσα σ' ένα μεγάλο τσουκάλι στο οποίο έριχναν λίγο-λίγο χοντραλεσμένο σιτάρι, ανακατεύοντας το μίγμα συνεχώς μέχρι να αποκτήσει την απαιτούμενη πυκνότητα. Στη συνέχεια άφηναν τον πολτό να κρυώσει και να σφίξει. Ακολουθούσε το κόψιμό του σε μικρές φέτες, τις οποίες τοποθετούσαν σε καθαρά πανιά (π.χ. μυλόπανα ή σεντόνια ή τραπεζομάντιλα) και τα άπλωναν στις ταράτσες ή στα δώματα των σπιτιών για στέγνωμα. Το έκθεμα φυλασσόταν από την επιδρομή των παραδοκούντων γατών ή πουλιών, καθήκον που αναθέτονταν, συνήθως, στα παιδιά. Ο ξινόχοντρος μαζευόταν τα βράδια και απλωνόταν πάλι το πρωί για να αποφεύγεται η υγρασία της νύκτας. Το άπλωμα αυτό διαρκούσε όσο διάστημα χρειαζόταν για αποξηρανθεί τελείως ο ξινόχοντρος, ο οποίος αποθηκευόταν μέσα σε μια σακούλα και αποτελούσε εξαιρετικό διατροφικό έδρασμα για τους κατοίκους του Οροπεδίου, ιδίως κατά την περίοδο του χειμώνα. Συνήθως, έφτιαχναν σούπες με ξινόχοντρο, στις οποίες πρόσθεταν, συχνά, ζωμό από κρέας, για να είναι πιο νόστιμες.

«ξινόχοντρο έχω απλωμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξινός + χόντρος.

**ξίπασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φαντασμένος, κομπορημών. «ξίπασμένη 'ναι και θαρρεί πως είναι αυτή στο-γ-κόσμο κι άλλη δεν είναι»

**Ετυμ.** Από το: ξιπάσσω (βλ. λέξη).

**ξιπάσσω** (ρήμ.): Βλ. ξιπώ.

**ξίπασταρίδι** (το) (ουσ.): απότομος τρόμος. «ήπαιξα ένα ξίπασταρίδι»

**Ετυμ.** Από το: ξιπάσσω (βλ. λέξη).

**ξιπώ, -ούμαι ή ξιπώ, -ούμαι** (ρήμ.): φοβίζω, τρομάζω, αιφνιδιάζομαι (ξιπάζω / ξιπάζω, -ομαι στην κοινή νεοελληνική)

«εχώστηκε στη βάγκα κι εξίπασε το μουλάρι όντε-ν-επερνούσε από 'κεια»

«εξιπάστηκε ο γάιδαρος και τονε εγκρέμισε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: εκ + συσπώ, -ώμαι (μεσαιωνικό: ξυπάζω - μεταγενέστερο: ξιπάζω ή ξιπάσσω, από το οποίο προέρχεται η γραφή με -ι-, η οποία επικρατεί).

**ξοδεύγω και ξοδιάζω\*** (ρήμ.): ξοδεύω.

«εξόδιασα ό,τι 'χα και δεν είχα»

«είδες, μωρέ, εξόδιασές μας»

(ανταπάντηση στις ευχαριστίες φιλοξενηθέντος)

**Ετυμ.** Από το: έξοδο (= δαπάνη) με την αποκοπή του -ε-.

**ζόδι\*** (το) (ουσ.): εξόδιος ακολουθία της εκκλησίας για τους νεκρούς.

«το ζόδι του ποθαμένου δα γενεί στην εκκλησιά τ'Αγίου Χαράλάμπους»

**Ετυμ.** Από το: εξόδιος < έξοδος (η).

**ξοφλώ\*** (ρήμ.): εξοφλώ / μεταφορικά: παύω να εκτρέφω ζώα ή πτηνά (η τελευταία σημασία δεν είναι συχνή στην κοινή νεοελληνική, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στην κρητική διάλεκτο).

«να ξοφλήσω το χρέος μου στην Τράπεζα να ησυχάσω»

«είχα και κουνέλια μα τα ζόφλησα, γιατί εβρομέζανε το-γ-κόσμο»

**Ετυμ.** Από το: εξοφλώ (εκ των: εξ +

οφλισκάνω (αόριστος β' όφλον) αρχαιο-ελληνική λέξη).

**ξύθρα** (η) (ουσ.): αιχμηρό μικρό κομματάκι ξύλου που μοιάζει με αγκάθα και μπορεί να καρφωθεί στο χέρι.

«μνια ζύθρα μου 'κάτσε στο δαχτύλι και πονεί»

**Ετυμ.** Από το: ξύω > ξύνω (ξυ-) + πα-ραγ. τέρμα: -θρα.

**ξυλαγγουρά** (η) (ουσ.): ποικιλία αγγουριάς που παράγει αγγούρια πιο σκληρά απ'ό,τι τα συνήθη νεράγγουρα και μπορεί να καλλιεργηθεί και σε μέρη στα οποία δεν υπάρχει νερό για πότισμα.

«ήβαλα στο μπιστόνι και μερδικές ξυλαγγουρές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + αγγουρά.

**ξυλάγγουρο\*** (το) (ουσ.): είδος αγγουριού πιο σκληρού και λιγότερο χυμώδους σε σχέση με το συνηθισμένο αγγούρι.

«κόψε και ξυλάγγουρα να φας, ανε σ'α-ρέσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + αγγούρι.

**ξυλικαντέρα** (η) (ουσ.): υψηλή, αδύνατη και άσχημη στο σώμα γυναίκα.

«κείνηνιά τη ξυλικαντέρα του μπροξενεύ-γουνε»

**Ετυμ.** Λέξη: σύνθετη από τα: ξυλίκι + άντερα (πιθανόν, από το: άντερο = έντε-ρο).

**ξυλίκι\*** (το) (ουσ.): στη νέα ελληνική γλώσσα σημαίνει ξύλο ή είδος παιδικού παιχνιδιού. Στη γλώσσα των Λασιθιωτών το ξυλίκι είναι ένα ευθύγραμμο τμήμα ξύλου κυλινδρικού σχήματος, μήκους ογδόντα εκατοστών έως ενός μέτρου, περίπου, το οποίο καταλήγει και από τις δύο άκρες σε χειρολαβές. Με το ξυλίκι

οι νοικοκυρές άνοιγαν φύλλα από ζύμη, πάνω στο σοφρά (στρογγυλό χαμηλό τραπέζι), συνήθως, για να φτιάξουν μυζηθρόπιτες ή βρουβόπιτες (χορτόπιτες) ή άλλα εδέσματα.

«φέρε το ξυλίκι και το σοφρά να σύρομε φύλλο να κάμομε βρουβόπιτες»

**Ετυμ.** Από το: ξύλο (υποκοριστικό: ξυ-λίκιον > ξυλίκι).

**ξυλόβρουβα** (η) (ουσ.): βρώσιμο χόρτο με παχιά φύλλα

«ξυλόβρουβες ήφερα μόνο καθάρισέ τσις και βράσε τσις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + βρούβα (βλ. λέξη).

**ξυλογαϊδάρα** (η) (ουσ.): ξύλινο κατασκευάσμα που χρησιμοποιούνταν για την επεξεργασία του λιναριού / παιδικό και εφηβικό παιχνίδι. Το παιχνίδι αυτό, το οποίο λεγόταν και καβαλούρα, ήταν ιδιαίτερα προσφιλές στα αγόρια του παλιού καιρού, τα οποία δεν είχαν ούτε τάμπλετ, ούτε κινητά τηλέφωνα, ούτε υπολογιστές ούτε τηλεοράσεις, για να διασκεδάσουν. Παιζόταν στην εποχή των παιδικών μου χρόνων ως εξής: Οι παίκτες χωρίζονταν σε δυο ομάδες με έναν αρχηγό σε καθεμιά. Οι δύο αρχηγοί έριχναν στον αέρα ένα μεταλλικό νόμισμα, αν είχαν, λέγοντας ο ένας κορώνα και ο άλλος γράμματα. Αν το νόμισμα έπεφτε έτσι ώστε να φαίνεται η πλευρά στην οποία υπήρχε η βασιλική κορώνα, κέρδιζε αυτός που είχε πει κορώνα. Αν συνέβαινε το αντίθετο, κέρδιζε αυτός που είχε πει γράμματα. Τα μέλη της χαμένης ομάδας των παικτών στηρίζονταν στα τέσσερα (χέρια και γόνατα των ποδιών), κάνοντας τα γαϊδούρια, ενώ τα μέλη της κερδισμένης ομάδας καβαλίκευαν τα «γαϊδούρια», τα οποία υποχρεούνταν να



διανύσουν ορισμένη απόσταση. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής, ο αναβάτης άνοιγε ορισμένα δάχτυλα του χεριού και ρωτούσε το υποζύγιο: πόσα; Αν ο υποδύμενος το γαΐδαρο μάντευε σωστά τον αριθμό των δακτύλων, τότε οι ρόλοι αντιστρέφονταν, ειδικάλλως συνεχιζόταν η καβαλούρα.

«ελάτε να παίξουμε τη-γ-ξύλογαΐδαρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + γαΐδαρα (θηλυκό του: γαΐδαρος).

**ξύλοδεμα\*** (το) και **ξύλοδεσά** (η)

(ουσ.): στήριξη επικλινούς εδάφους με τη δημιουργία αντερείσματος από χονδρά ξύλα / δημιουργία ξύλινου φράκτη για τον περιορισμό της βόσκησης ζώων. Η λέξη ξυλόδεμα απαντάται στο Λασιθί και ως όνομα τοποθεσίας.

«εχάλασε το ξυλόδεμα και πήρε το νερό το χώμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + δένω.

**ξύλοκαρπιά** (η) (ουσ.): το σύνολο των καρπών με ξυλοειδές περίβλημα (αμύγδαλα, καρύδια κτλ.)

«κόπο θέλει κι η ξυλοκαρπιά για να τη μαζώξει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλα + καρπός.

**ξύλόπροκα** (η) (ουσ.): μικρές ξύλινες πρόκες που χρησιμοποιούσαν, παλιότερα, οι τσαγκάρηδες, για να στερεώνουν το σολόδεσμα στα παπούτσια.

«δεν ήβαλες καλά τσι ξυλόπροκες και δε μπορώ να σάσω τα παπούτσια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + πρόκα.

**ξύλοφάς** (ο) (ουσ.): σιδερένιο εργαλείο με ξύλινη λαβή, του οποίου ο σιδηρούς βραχίονας είχε κοφτερές προεξοχές. Χρησίμευε στη λείανση ξύλων (εξ ου και το όνομά του). Χρησιμοποιόταν από σομα-

ράδες, μαραγκούς, επιπλοποιούς, νυτταδόρους κ.ά.

«πιάσε το-γ-ξύλοφά να τρίψεις το στελιάρι του σκαπεθιού να μην έχει ζύθρες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ξύλο + τρώγω (αόριστος: έφαγα).

**ξύλώνω\*** και **ξύλιάζω\*** (ρήμ.): γίνομαι, όπως ένα ξύλο / παθαίνω ακαμψία λόγω κρύου, κυρίως, ή άλλης αιτίας, ακινητοποιούμαι. Το ξύλιασμα αναφέρεται στις λαϊκές παραδόσεις του Λασιθίου πολύ συχνά ως συνέπεια της επήρεια υπερφυσικών δυνάμεων σε διάφορα άτομα.

«εξύλώσανε τα πόδια μου αφού το κρύος»  
«λένε πως παλιά, που εκάνανε λιτανείες, το κόνισμα τση Παναγίας τση Κεράς ήπρεπε να κλουθά στη ορά, ειδεμή εξύλωνε κειού-νουςάς αφού το 'βαστούσανε»

**Ετυμ.** Από το: ξύλο.

**ξύπολουμαι** (ρήμ.): βγάζω τα παπούτσια μου, ξυπολυέμαι ή ξυπολιέμαι στην κοινή νεοελληνική.

«μος μπαίνει μέσα στο σπίτι ξυπολύεται»

**Ετυμ.** Από το εξυπολύω (εξ + υπό + λύω).

**ξύφαινω** και **ξύφαινώ** (ρήμ.): χαλώ την ύφανση.

«φαίνει και ξυφαινει και δεν τελειώνει»

**Ετυμ.** Από τα: ξε- (στερητικό) + (υ)φαίνω.

**ξύω, ξούμαι** (ρήμ.): ξύνω, ξύνομαι / μεταφορικά: επιδιώκω να βρίσκομαι κάπου.

«ξύω το-μ-πόδα μου»

«ξύμαι στη-γ-κατήνα μου»

«εκείά ζέται όλη-ν-τη-ν-ώρα»

**Ετυμ.** Από το: ξέω, -ομαι.

**ξύλαλώ** (ρήμ.): οδηγώ το ποίμνιο, ακολουθώντας ξωπίσω, με σκοπό να περιμα-

ξεύω τα ζώα που ξεμένουν ή να επαναφέρω στη σωστή κατεύθυνση όσα λοξοδρομούν έτσι, ώστε να προχωρά μαζεμένο όλο το κουράδι / βγάζω τα ζώα από τη στάνη ή από το στάβλο, παραμένοντας στο τέλος της πορείας τους, για να διώξω αυτά που ενδέχεται να παραμείνουν στη στάνη ή στο στάβλο.

«ξωλόλιε τα οζά να τα πάμε στη βοσκαρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (έ)ξω + λαλώ.

**ξωμένω\*** (ρήμ.): διανυκτερεύω κάπου.  
«πού θα ξωμένομε, όντα θα μαζώνομε τσ'ελιές;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (έ)ξω + μένω.

**ξωμερίτης\*** (ο), **ξωμερίτισσα** (η)  
(ουσ.): ο προερχόμενος από ξένο μέρος.  
«ξωμερίτης μου φαίνεται τούτοσές ο άθρωπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έξω + μέρος, με την αποβολή του -ε- του επιρρήματος.

**ξωμονάρης** (ο), **ξωμονάρισσα** ή **ξωμοναρά** (η): αυτός/ή που διανυκτερεύει κάπου.

«πού 'σουνα ξωμονάρης;»

**Ετυμ.** Από το: ξωμένω (βλ. λέξη) με την τροπή του -ε- σε -ο- + παραγ. τέρμα: -άρης, -άρισσα.

**ξωμονάστηρο** (το) (ουσ.): μοναστήρι απομακρυσμένο από κατοικήσιμη περιοχή / εξωκλήσι.

«έλα να πα ν'άψομε τα καντήλια στο ξωμονάστηρο τσ'Αγιάς Πελαγιάς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (έ)ξω + μοναστήρι.

**ξωμονή** (η) (ουσ.): βλ. αξωμονή.

**ξώνω** (ρήμ.): βασανίζω, ταλαιπωρώ, κάνω κάποιον να υποφέρει.

«ίντα μου ζώνει κάθε μέρα μόνο ο θεός κατέχει»

«του ήλιου τα πάθη μου 'χει αξωμένα»

**Ετυμ.** Από το: αξιώνω (= απαιτώ).

**ξω-ξω** (επιφών.): παρακελευστικό επιφώνημα που απευθύνεται σε όρνιθες, κυρίως, και αποσκοπεί στην απομάκρυνσή τους από συγκεκριμένο μέρος.

**Ετυμ.** Από το: (έ)ξω.

**ξώπετσα\*** (επίρρ.): στη εξωτερική επιφάνεια του δέρματος ανθρώπων ή ζώων.  
«ξώπετσα τονε πήρε το τσαπράζι ετσά που κλάδευγε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (έ)ξω + πέτσα (εκ του ιταλικού: *pezza* = δέρμα, επιδερμίδα, σκληρό περίβλημα ορισμένων τροφών π.χ. του ψωμιού).

**ξωχώραφο** (το) (ουσ.): χωράφι μακριά από κατοικημένη περιοχή.

«δυο τρία ξωχώραφα ήφηκα χέρισα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα τα: (έ)ξω + χωράφι.

---

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και τη υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*ζαίνω, ζανοίγω, ζάργητα, ζαρματώνω, ζαρμάτωτος, ζαφρίζω, ζάφρισμα, ζεδίνω, ξεζουμίζω, ξεζούμισμα, ξεθεώνω, ξεθυμαίνω, ξεκάνω, ξεκομμένος, ξεκουμπίζομαι, ξεκούπισμα, ξεκουρντίζω, ξεκουφαίνω, ξεκώλωμα, ξεκωλώνω, ξελιγώνω, ξελαχανιάζω, ξεμανταλώνω, ξεματώνω, ξεμεθώ, ξεμοναχιάζω, ξενηστικομένος, ξενιτεμένος, ξενιτεύομαι, ξεπαγιάζω, ξεπαραδιάζω, ξεπατίκωμα, ξεπατικώνω, ξεπατώνω, ξεπερνώ, ξεπέφτω, ξεπηδώ, ξεπορτίζω, ξεπουπουλιάζω, ξεπουπούλιασμα, ξεράδι, ξερακιανός, ξερνώ, ξεροκαταπίνω, ξεροκέφαλος, ξεροσφύρι, ξεροτήγανο, ξερόψωμο, ξεσαβουρώνω, ξεσελώνω, ξεσηκωμός, ξεσηκώνω, ξεσκαλίζω, ξεσκαρτάρισμα, ξεσκολίζω, ξεσκολισμένος, ξεστρατίζω, ξετρυπώνω, ξετσιπώνομαι, ξετσιπώτος, ξεφάντωμα, ξεφαντώνω, ξεφάντωση, ξεφουρνίζω, ξεφτέρι, ξεφωνίζω, ξεχέρσωμα, ξεχώνω, ξεψαχνίζω, ξεψάχνισμα, ξίγκι, ξινάδα, ξινίδα, ζόδιασμα, ζόμπλι, ζομπλιάζω, ζομπλιαστός, ζομπλιάστρα, ζορίζω, ζυλιά, ζυλοκοπώ.*



**Οβραίος** (ο) (ουσ.): Εβραίος. Η προσω-  
νυμία: Οβραίος είχε προσβλητικό χαρα-  
κτήρα.

**όγγονας** (ο), **ογγόνη** (η) (ουσ.): εγγο-  
νός, -νή.

«ήρθε ο όγγονάς μου και με 'δε»

**Ετυμ.** Από το: εγγονός με την τροπή του  
-ε- σε -ο- (εκ του γίγνομαι > εν + γόνος).

**ογδοήντα** (απόλ. αριθμ.): ογδόντα.

«επάτησα τα ογδοήντα»

**Ετυμ.** Από το: ογδόντα, με την ανάπτυ-  
ξη του -η-.

**ογλήγορα** (επίρρ.): γρήγορα.

«ογλήγορα να πας και να 'ρθεις»

**Ετυμ.** Από το: ογλήγορος (βλ. λέξη).

**ογληγοράδα** (η) (ουσ.): βλ. γληγοράδα.

**ογλήγορος\***, **-η**, **-ο** (επίθ.): βλ. γλήγο-  
ρος.

**ογραίνω** (ρήμ.): βλ. γραίνω.

**ογρασά** (η) (ουσ.): υγρασία.

«ογρασά 'ναι ακόμη και δε γίνονται τα  
χωράφια»

**Ετυμ.** Από το: υγρασία, με την τροπή του  
-υ- σε -ο- και τη μετατροπή της κατάλη-  
ξης -σία σε -σα.

**ογρός\***, **-ή**, **-ό** (επίθ.): υγρός.

«ογρές είναι οι πατάτες και δε θέλουνε  
πότισμα ακόμη»

**Ετυμ.** Από το: υγρός, με την καθ' έλξη

αφομοίωση του -υ- από το -ο- της κα-  
τάληξης.

**οζό** (το) (ουσ.): ζώο. Τα οζά διακρίνο-  
νται σε *χοντρά* (βόδια, γαϊδούρια, μουλά-  
ρια, άλογα κτλ.) και σε *λιανά* (κατσίκες,  
πρόβατα κτλ.).

«σα-ν-το οζό-ν-του θεού είσαι»

«πού τα λαλείς να πας τα οζά»

**Ετυμ.** Από το: ζώο, (τ)ο ζ(ώ)ο > ο-ζό  
> οζό.

**όθε** (τοπ. επίρρ.): προς αυτή τη κατεύ-  
θυνση, ένθεν.

«όθε τον Αη-Γιώργη επήρε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: όθεν.

**όθεμπαέ** (τοπ. επίρρ.): προς τα εδώ.

«όθεμπαέ τον είδα και εγλάκανε»

«ίντα γυρεύεις όθεμπαέ, απ'αλλού 'ναι  
η στράτα σου»

**Ετυμ.** Από το: όθεν (το -ν- γίνεται -μ-) +  
επαέ (βλ. λέξη) με αποκοπή του -ε-.

**όθεμπου** (τοπ. επίρρ.): Προς ποια κα-  
τεύθυνση, προς τα πού;

«όθεμπου τράβηξε;»

**Ετυμ.** Προήλθε από το συμφυρμό των:  
όθεν + πού.

**όι** (αρν. μόρ.): όχι.

«όι, δε σου το δίδω»

«'Ιντα 'θελα να σ'αγαπό, καλά-καλά να  
πάθω, / όι πως δε σε 'κάτεχα κι ήθελα να  
σε μάθω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: όχι, με την αποκοπή του  
-χ-.

**οϊδά** (βεβ. επίρρ.): όχι δα, τι μου λες.  
«οϊδά πως δα σου δώσω τη φαντή πατα-  
νία να μου δώσεις αυτηνιέ τη-μ-ψευθιά,  
τη ζιμποουλίτικη»

«οϊδά πως είμαστε όλοι το ίδιο»

**Ετυμ.** Από το: όχι + δα (βλ. και προη-  
γούμενη λέξη).

**όλα κι όλα** (επιρρ. έκφρ.): πρωτίστως.

«όλα κι όλα, μη μου σιμώνεις»

«όλα κι όλα, εδά δα τα χαλάσομε»

**ολημέριως** (χρον. επιρρ.): καθ' όλη τη  
διάρκεια της ημέρας.

«ολημέριως τση μέρας γυρίζει και δεν ανε-  
μαζώνεται στο σπίτι ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλη + μέρα.

**ολημερνίς** (χρον. επιρρ.): ολημερίς, όλη  
την ημέρα.

«ολημερνίς μπαινοβγαίνεις και πράμα δε  
-γ-κάνεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλη + μέρα.

**οληνυχτίς και ολονυχτίς\*** και **ολο-  
νύχτιως** (χρον. επιρρ.): καθ' όλη τη δι-  
άρκεια της νύχτας.

«οληνυχτίς εθερίζανε τη-μ-παταθιά στου  
Λιονέτο» (τοποθεσία)

«ολονυχτίς επηγαινόρχουντανε»

Το ολονύχτιως συνοδεύεται από το: νύ-  
χτα σε γενική πτώση (ολονύχτιως τση  
νύκτας ήκλαιγε).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλη + νύκτα.

**ολόβαρη** (η) (επίθ. μόνο στο θηλ. γέ-  
νος): η γυναίκα που βρίσκεται σε προ-  
χωρημένη εγκυμοσύνη.

«ολόβαρη 'ναι πάλι η νύφη ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + βάρος.

**ολόγδυμος, -η, -ο** (επίθ.): εντελώς γυ-  
μνός, ολόγυμνος.

«ήβγαλε τα ρούχα ντου κι επόμεινε ολό-  
γδυμνος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + γδυμνός  
(από το: εκδύω).

**ολόγρος, -η, -ο** (επίθ.): πολύ βρεγμέ-  
νος, κάθυγρος.

«ολόγρος εγίνηκε απού τη βροχή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + υγρός >  
ογρός (αφομοίωση του -υ- από το -ο-  
της κατάληξης).

**ολογρύλωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός  
που έχει πολύ ανοικτά τα μάτια του.

«ολογρύλωτα ήτανε τ'αμάθια ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + γρυλώνω  
(εκ του ελληνιστικού: γρύλλος = είδος  
εντόμου με μεγάλα προεξέχοντα μάτια).

**ολοματοβούρωτος, -η, -ο** (επίθ.): αι-  
ματοβαμμένος, αιμόφυρτος.

«ολοματοβούρωτο τονε εκάνανε από τα  
βασανιστήρια που του 'ζώσανε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + αίμα +  
βουρώνω (άγνωστη προέλευση).

**ολοντίς** (επίρρ.): συνεχώς, όλο και πε-  
ρισσότερο.

«ολοντίς ήρχουντανε καστρινοί στο χωρ-  
γιό»

**Ετυμ.** Από τα: όλος + επίθημα: ντις.

**ολοπόθιαστος, -η, -ο** (επίθ.): ξεπαγια-  
σμένος / κρυωμένος.

«ολοπόθιαστος ήρθενε απού τ'αόρη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + ποθιάζω  
(αμαρτ. λέξη).

**ολορθάνοικτος, -η, -ο και ορθάνοι-  
κτος, -η, -ο** (επίθ.): ανοικτός πέρα για  
πέρα.

«ολορθάνοικτη ήφηκε -ν-τη-μ-πόρτα του  
σπιθιού κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ολόρθος (= όρθιος) + ανοικτός.

**ολότενα** (επίρρ.): ολότελα, ολοκληρωτικά.

«εκουζουλάθηκε ολότενα»

**Ετυμ.** Από τα: όλος + τέλος (με την τροπή του -λ- σε -ν-).

**ολοχάσκωτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που χάσκει πολύ.

«ολοχάσκωτος επόμεινε, μοσ το 'μαθε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + χάσκω (> χασκωτός, με αναβίβαση του τόνου).

**ολοχρόνιος** (χρον. επίρρ.): καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς

«ολοχρόνιος του χρόνου δε σταματά να δουλεύει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + χρόνος.

**ολόψομα** (η) (ουσ.): εντελώς ψέμα

«Ψόμα γροικάς, ολόψομα δεν είναι.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όλος + ψέμα > ψόμα (στην κρητική διάλεκτο).

**ομαθιά** (η) (ουσ.): είδος φαγητού που γίνεται με έντερα χοίρου γεμισμένα με αλεσμένο σιτάρι ή με χόντρο ή με ρύζι, με κομμάτια εντοσθίων και με διάφορα μπαχαρικά ή άλλα φαγώσιμα (π.χ. σταφίδες, αμύγδαλα κτλ.).

«ήβαλα τα άντερα του χοίρου στο νερό να καθαρίσουνε να κάμω ομαθιές»

**Ετυμ.** Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί τη λέξη αυτή από το: αιματία, επειδή παλαιότερα έβαζαν μέσα στα έντερα και αίμα, ή από το: ομού, επειδή στα έντερα βάζουν διάφορα καρυκεύματα μαζί.

**όμορφα\*** (τροπ. επίρρ.): εκτός από τη σημασία: ωραία, η λέξη όμορφα χρησιμοποιόταν, παλαιότερα, ως παράγγελμα, απευθυνόμενο σε ζευγμένα βόδια, για να διορθώσουν την πορεία τους κατά την άροση.

«όμορφα»

**Ετυμ.** Από τον πληθυντικό του ουδετέρου του: όμορφος.

**ομπανέ** (χρον. επίρρ.): το βράδυ, απόψε.

«έλα στο σπίτι ομπανέ»

«ομπανέ δα να 'χομε καλή παρέα, μόνο έλα και συ»

**Ετυμ.** Κατά τον Καψωμένο (1953), προέρχεται από τη συγχώνευση των λέξεων της αρχαιοελληνικής φράσης: «όπου αν ένι» (= όπου να 'ναι).

**ομπρά και ομπρεί** (τрит. ρημ.): έχει διαρροή, χάνει υγρά, αφήνει υγρασία.

«ομπρεί το πιθάρι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: όμβρος (= βροχή).

**ομπρός\*** (επίρρ.): εμπρός, ξεκινήστε, προχωρείτε/φύγετε

«ομπρός σου ζάνοιγε»

«βάλετε ομπρός κι ώρα είναι μπλιο»

«δε μ' αρέσει η παρέα σου, μόνο ομπρός»

**Ετυμ.** Από το: εμπρός, με καθ' έλξη αφομοίωση του -ε- από το -ο-.

**ομπρός μερά** (επίρρ. έκφρ.): το εμπρόσθιο μέρος.

«απού την ομπρός μερά πήνε»

Από τα: εμπρός + μέρος (βλ. και τη λέξη ομπρός).

**ομπροστάς** (επίρρ.): εμπρός.

«μνια-γ-κοπανιά εβρέθηκε ομπροστάς μου»

**Ετυμ.** Από το: εμπρός (βλ. ομπρός) με την προέκταση: -τάς.

**ομπυάζει\*** (τριτ. ρήμ.): δημιουργεί πύο.  
«ώμπυασε ο αμαλάθρακας απόυ ήβγαλα στο-γ-καφά και με πονεί»

**Ετυμ.** Από το: όμπυος (βλ. λέξη).

**όμπυος** (ο) (ουσ.): πύο.

«είχα ένα μαλάθρακα στο-γ-καφά κι ήνοιξε κι ήβγαλε ένα σωρό όμπυους»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: έμπυος, (εν + πύος > πύον), με την τροπή του -ε- της πρόθεσης εν σε -ο-.

**ομυαλός** (ο) (ουσ.): μυελός.

«ομυαλό δεν έχεις να καταλάβεις ίντα συμβαίνει;»

**Ετυμ.** Από το: μυελός με την προσθήκη του αρχικού -ο-, κατάλοιπο του άρθρου ο και τροπή του -ε- σε -α- (ο μυελός > ομυαλός)

**ονείρατα** (τα) (ουσ.): τα όνειρα.

«τα παντέρμα τα ονειράτα πώς βγαίνουνε αληθινά»

**Ετυμ.** Ιδιωματικός πληθυντικός αριθμός της λέξης: όνειρο (βλ. κλίση ουσιαστικών).

**όνομης** (επίρρ.): για χατίρι, στο όνομα.

«για όνομής του το 'καμα»

«αυτός, ο κακομοίρης, ποθαίνει για όνομής τσης»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: όνομα.

**ονταδάκι** (το) (ουσ.): μικρός οντάς.

«βγαίνω και καθίζω στο ονταδάκι κι έχω την ησυχία μου»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του οντάς (εκ του τουρκικού: oda = δωμάτιο).

**όντε(ν)** και **οντό** (χρον. σύνδ.): όταν.

«όντε-ν-ήτανε επαέ οι Τούρκοι»

«οντό σε 'πλασ'ο θεός, είχενε μεγάλα κέφια» (λαϊκή φράση για όμορφους/ες άνδρες ή γυναίκες)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ότε, με την τροπή του -τ- σε ηχηρό -ντ- και αφομοίωση του -ε- από το αρχικό -ο- στην περίπτωση του: όντο.

**όντες-όντες:** πότε-πότε.

«όντες-όντες τονε πιάνει το πείσμα ντου και δε-γ-κατέχει ίντα κάνει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ότε, με την τροπή του -τ- σε -ντ- και την προέκταση -ς.

**οξαποπά** (τοπ. επίρρ.): έξω από δω.

Ενίστε χρησιμοποιείται ως ουσιαστικό: ο οξαποπά και σημαίνει ο διάβολος.

«ο καταταραμένος εμπήκε μέσα ντως, οξαποπά»

«ο οξαποπά σ'έβαλε να το κάμεις»

**Ετυμ.** Σύμφυρση των: έξω + από + επά (τροπή του -ε- του επιρρ. έξω σε -ο- και αποβολή των -ε- του επαέ).

**οζό και οζόν και οζός:** είναι δυνατόν, εκτός, παρά λίγο.

«οζός κι αν ήχασε τη στράτα και επήε αλλού»

«οζό κι α δεν ήκουσε καλά ίντα του 'πα»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο της μετοχής του αρχαιοελληνικού ρήματος: έξεστι (= επιτρέπεται, δύναται) εξόν > οζόν > οζό.

**όζωμου** (επίρρ.): έξω από μένα, μακριά από μένα, εκτός εάν.

«να μην εμπιστευθείς ό,τι και να σου πει, όζωμου αν έχεις μαρτύρους»

«όζωμου σ'έχω σατανά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έξω (εκτός) + εμού, με τροπή του -ε- του έξω σε -ο- και αποκοπή του -ε- του εμού.



**οζώπορτα** (η) (ουσ.): εξώπορτα.

«εδά που δα φεύγεις, σφάλιζε καλά την οζώπορτα»

«κλείσε καλά την οζώπορτα, κλειδώσε τη-νε και πάρε το κλειδί»

**Ετυμ.** Από το: εξώπορτα (έξω > όζω) + πόρτα).

**όπα** (επιφών.): επιφώνημα ανακούφισης ή χαράς «όπα».

Συχνά χρησιμοποιείται με επανάληψη: «στα όπα-όπα τον είχε»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**οπαράκια-πηδαράκια** (επιφών.): στερεότυπη φράση που δηλώνει ανακούφιση, ικανοποίηση, χαλάρωση.

«οπαράκια-πηδαράκια, μνια χαρά τα ξε-τελέψαμε»

«οπαράκια-πηδαράκια και χαρώ τα τά παιδάκια»

**Ετυμ.** Η πρώτη λέξη προέρχεται από την προέκταση του επιφωνήματος: όπα και η δεύτερη από το: πήδος (πρβλ. *πηδά από τη χαρά ντου*).

**οπερριοπέρρυσι(ς)** (χρον. επίρρ.): πρόπερρι.

«απόστα-ν-οπερριοπέρρυσι έχω να 'ρθω στο Λασίθι»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, πρόκειται για σύνθετη λέξη από τα: υπέρ + (ο)πέρρυσι(ς). Το -υ- του υπέρ τρέπεται σε -ο-, ανάλογος φθόγγος προτάσσεται του: πέρρυσι και αναπτύσσεται μεταξύ των δύο συνθετικών το -γι- για ευφωνικούς λόγους.

**οπέρρυσι(ς)** (χρον. επίρρ.): πέρρυσι.

«οπέρρυσι είχα ροβίθια φυτεμένο το χωράφι, οφέτος δα το βάλω πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: πέρρυσι με την ανάπτυξη του -ο- και την προέκταση -ς.

**οπουγιά(ς)** (επίρρ.): σχεδόν.

«οπουγιάς δα γενούνε τα σταφύλια»

«οπουγιά σ'έφταζε στο μπόι ο γιος σου»

**Ετυμ.** Από το: όπου με την προέκταση: -γιά(ς).

**όπου-όπου** (χρον. επίρρ.): σε λίγο.

«όπου-όπου να 'ναι δα 'ρθει και τ'αφεντικό από το-γ-κάμπο»

**οπροθές** (χρον. επίρρ.): προχθές.

«οπροθές εζύμωσα»

**Ετυμ.** Από το: προχθές, με την ανάπτυξη του -ο- και την αποβολή του -χ-.

**οραμάνι** (επιφών.): όπως τώρα / παρομοίως, πάνω -κάτω / δήθεν.

«το-γ-καμπόσο κάνει δα, οραμάνι»,

«είπα του δα, οραμάνι, να κάτσει, μα αυτός εμίσεψε»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**Οργανιά** (κυρ. ον.): Όλγα.

**όργατα** (τα) (ουσ.): τομείς εδάφους, χωραφιών (βλ. ετυμολογία).

«δυο όργατα χωράφι ήκαμα σήμερα»

«ένα όργατο χωράφι έχω όλο κι όλο στην Απάνω Μερά τση Βάγκας» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το: εργάτης, με την τροπή του -ε- σε -ο- (ένα όργατο = το τμήμα του εδάφους, του οποίου το σκάψιμο αντιστοιχεί στην ημερήσια εργασία ενός ατόμου). Κατ' άλλη εκδοχή, έχει σχέση με το: οργώνω ή με το: έργο > όργα > όργατα.

**όργητα** (η) (ουσ.): οργή.

«ε, να σε πάρει η όργητα»

**Ετυμ.** Από το: οργή, με την αλλαγή κατάληξης και την αναβίβαση του τόνου.

**οργιά\*** (η) (ουσ.): εκτός από μονάδα μήκους ίση με το άνοιγμα των χεριών,

η λέξη οργιά υποδηλώνει και ένα είδος δυνατού χοντρού νήματος που χρησιμοποιούσαν οι τσαγκάρηδες και οι σομαράδες για το ράψιμο δερμάτων. Το νήμα αυτό χρησιμοποιούνταν αλειμμένο με κερί (κερωμένο).

«ράψε το πεδούλι με την οργιά καλά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: οργιά εκ του ρήματος: ορέγω (= κατευθύνω, τεντώνω). Η σημασία της λέξης αυτής ως νήμα προήλθε, πιθανόν, από το ότι το αντίστοιχο νήμα κοβόταν σε τμήματα μήκους ίσου με το τέντωμα των χειρών και κερωνόταν τεντωμένο.

**ορθά βαρέλια** (τα) (ουσιαστ. φρ.): είδος παιχνιδιού (αναστροφή του σώματος με το κεφάλι προς τα κάτω και περπάτημα με τα χέρια).

«έλα να παίζουμε ορθά βαρέλια»

**ορθά-κοφτά** (τροπ. επίρρ. έκφρ.): συγκεκριμένα, αποφασιστικά, χωρίς περιστροφές.

«του το 'πα ορθά κοφτά πως δε-ν-τονε θέλω για γαμπρό μου»

**ορθός, -ή, -ό** (επίθ.): όρθιος.

«στάσου ορθός»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: όρθιος, με την αποβολή του -ι- και ανατονισμό.

**ορμηνειά** (η) (ουσ.): βλ. αρμηνειά.

**όρμιγκας** (ο) (ουσ.): παράσιτο των εντέρων, έλμινθες.

«θαρρώ πως είδα ορμίγκους στα κόπρανά σου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από την ίδια ρίζα με το αρχαιοελληνικό: ορμίδιον και όρμιον (= μακρό και λεπτό σχοινί, το οποίο χρησιμοποιούνταν για το δέσιμο ή την έλξη διαφόρων αντικειμένων).

**ορνιθάβγουλο** (το) (ουσ.): αβγό της όρνιθας.

«πού τα φυλάσσεις τα ορνιθάβγουλα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όρνιθα + αβγό (υποκοριστικό: αβγούλι).

**ορνιθόμυαλος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει λίγο μυαλό (μυαλό κότας).

«άδικο να σου δώσει, ορνιθόμυαλε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όρνιθα + μυαλό.

**ορνιθοσκαλίσματα** (τα) (ουσ.): σκαλίσματα της όρνιθας / μεταφορικά: κακά γράμματα.

«εγεμίσανε οι όρνιθες ορνιθοσκαλίσματα το κηπούλι και εξεπατώσανε τα κηπευτικά από ήβαλα κεια»

«ίντα ορνιθοσκαλίσματα είναι τούτανέ τα γράμματα από γράφεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όρνιθα + σκάλισμα (εκ του σκαλίζω).

**ορνικός, -ή, -ό** (επίθ.): μη εποπτευόμενος, αδέσποτος, έρημος.

«ορνικά είναι φαίνεται τα οζά από κατεβήκανε στα σαρμμένα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από την ίδια ρίζα με το όρnio.

**ορντάς** (ο) (ουσ.): πλήθος, στρατός.

«επάτησε ο τουρκικός ορντάς το Λασίθι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ordu (= στρατός).

**ορντινιά** (η) (ουσ.): τάξη, συγύρισμα.

«έχει ορντινιά στο σπιτί της»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: ordine (= τάξη).

**ορντινιάζω** (ρήμ.): βάζω στη σειρά, τακτοποιώ.

«να ορντινιάσεις τσι κλωστές στ'αργαστήρι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: ordinare (= ορίζω, παραγγέλλω, τακτοποιώ).

**ορτάκης** (ο), **ορτάκισσα** (η) (ουσ.): σύντροφος, συνοδοιπόρος, συνεργάτης, σύμμαχος.

«*αυτός έχει ένα σωρό ορτάκηδες και πάνε μαζί στσι δουλειές*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ortak (= εταίρος, συμμέτοχος).

**ορτακιά** (η) (ουσ.): σύμπραξη, συνεταιρισμός, παρέα.

«*ορτακιά εκάμανε*»

**Ετυμ.** Από το: ορτάκης.

**όρτσε** (ρήμ.): συγκεκριμένος τύπος του: ορίσετε / στις διαταγές σας. Ενίοτε, λέγεται ως απάντηση σε ονομαστική πρόσκληση.

«*όρτσε, μπρε, ίντα θες και μου φωνιάζεις*»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: ορίζω.

**όρτσε και όρτσα** (επίρρ.): εμπρός.

«*Όρτσε διάλε τη-μ-πίστη ντου κι όπου το βγάλει η βράση / γή που δα σάσει μνια δουλειά γή που δα 'ποχαλάσει.*» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Το «έτυμον» των λέξεων αυτών είναι αβέβαιο. Κατά τον Μπαμπινιώτη, το όρτσα προέρχεται από το παλαιοπροβηγκιανό: orza «*ίσιο ξύλο-σχοινί στα ξάρτια*». Σχετίζεται με το δημόδες λατινικό ordia που δεν είναι άλλο από το αρχαιοελληνικό: όρθια, οπότε το όρτσα είναι αντιδάνειο. Στο Λασίθι, ο παραπάνω όρος έγινε γνωστός από τη μεγάλη διάδοση του διστίχου που προαναφέρθηκε, ιδιαίτερα αγαπητό στον Ελ. Βενιζέλο, σύμφωνα με σχετική πληροφορία. Ως προς το όρσε ισχύουν όσα μνημονεύθηκαν στο προηγούμενο λήμμα, αλλά αντί ρήματος το όρτσε επέχει θέση προτροπτικού επιφωνήματος.

**όρτσες** (οι) (ουσ.): χορευτικές φιγούρες, γυρίσματα μουσικής ή χορού.

«*είναι χορευταράς και στσι όρτσες του δε-ν- τονε φτάνει κιανείς*»

**Ετυμ.** Κατά μία άποψη, προέρχεται από το: όρτσα (ναυτικός όρος). Κατ' άλλη, την οποία θεωρούμε εγκυρότερη, παράγεται από το αρχαιοελληνικό: όρνυμι (= πετώ).

**ορφανοζούμι** (το) (ουσ.): φτωχικό φαγητό που παρασκευάζεται από κρίθινο παξιμάδι, βρεγμένο σε νερό.

«*ορφανοζούμι δα φάμε απόψε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ορφανός + ζουμί < ζωμός.

**ορφίκτης** (ο) (ουσ.): η κορυφή ενός δέντρου.

«*ράβδισε με τη μακρά ντέμπλα τον ορφίκτη*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: κορυφή > κορφή > κορφίκτης > ορφίκτης, με αποβολή του αρχικού -κ.

**όσκε(ς)** (αρνητ. μόρ.): όχι.

«*όσκες δε σου το δίδω*»

**Ετυμ.** Από το: όχι, με την προέκταση σκε(ς) και την αποκοπή του -χι.

**οσκελντί** (τροπ. επίρρ.): καλώς τότε.

«*οσκελντί, πώς το 'παθες και ήρθες να μασε δεις*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hos geldim (= καλώς ήρθες).

**ότινα** (χρον. σύνδ.): όταν.

«*ότινα πας στο μετόχι, να μου το πεις*»

**Ετυμ.** Από το: όταν, με τροπή του -α- σε -ι- και ανάπτυξη του τελικού -α-.

**ότινος, -νης** (αναφ. αντων.): όποιου, -ας, «*ότινος και να 'ναι η μαρταρά απού 'ρθε στο κουράδι μας δα 'ρθει να τη γυρέψει*»

**Ετυμ.** Από παράφραση του αρχαιοελληνικού: όστις (γεν. ούτινος), ήτις (γεν. ήστινος) (δεν απαντάται στο ουδέτερο γένος).

**ούργιος, -α, -ο:** κλούβιος.

«ούργιο ήτανε τ'αβγό και δεν εξεπούλιασε»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: ούρινος (= κλούβιος).

**ΟΥΤΣ** (επιφών.): αποτρεπτική εντολή προς χοίρο / χυδαία αποπομπή ανθρώπου.

«ουτς από 'πα»

**ούτσι-ούτσι** (επιφών.): αποτρεπτική εντολή προς το χοίρο. Χρησιμοποιείται και ως προσβλητική έκφραση επί αγενών ανθρώπων. Το έναρθρο σημαίνει: χοίρος. «το ούτσι-ούτσι τέσσερις κι η καρκατούρα πέντε και το σκυλί και το γατί εξήντα πέντε μέρες» (διάρκεια κύησης των αναφερόμενων ζώων).

«ούτσι, να μου χαθείς»

**οφέτος** (χρον. επίρρ.): φέτος.

«Ίντα δα βγει Πρωτοχρονιά πως ήρθε πά-λι οφέτος, αφού δα να 'μαι δυστυχής και το καινούργιο έτος.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: εφέτος, με την τροπή του -ε- σε -ο-.

**οφτό** (το) (ουσ.): ψητό.

«απόψε δα φάμε οφτό»

**Ετυμ.** Βλ. οφτός.

**οφτός, -η, -ό** (επίθ.): ψητός.

«οφτό κάμε το κρέας»

«βάλε δυο τρεις οφτές πατάτες»

Συχνά λέγεται η απειλητική φράση:

«οφτό κι αλατιστό δα σε κάμω»

**Ετυμ.** Από το: οπτάω -ώ (= ψήνω στη φωτιά) > ρηματικό επίθ.: οφτός.

**όχεντρα** (η) (ουσ.): έχιδνα.

«άμα δα σε δακάσει όχεντρα, ποθαίνεις»

«...Βάνει τον ήλιο πρόσωπο και το φεγγάρι αστήθη / τον άμμο τον αμέτρητο

μποτονοδακτυλίδια, / την όχεντρα τη-γ-ζομπλιαστή κορδέλα στα μαλλιά της / και του κοράκου το φτερό βάζει καμαροφρύδια...» (από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Οροπέδιο Λασιθίου)

**Ετυμ.** Από το: έχιδνα, με την τροπή του -ε- σε -ο-, του -ι- σε -ε-, του δ σε -ντ- και του -ν- σε -ρ-.

**οχιάλλως** (επίρρ.): ουχί άλλως / δεν πειράζει.

«ανε θες κάμε το, α δε θες, οχιάλλως»

«φάε, ανε θες, α δε θες, οχιάλλως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όχι + άλλως.

**οχλή** (η) (ουσ.): βοή.

«ιντα 'ναι η οχλή απού ακούγεται»

**Ετυμ.** Από το: όχλος.

**οχτρός** (ο) (ουσ.): εχθρός.

«οχτρός μου εγίνηκε, απόσταν 'εμαλώσαμε»

**Ετυμ.** Μετάπλαση του: εχθρός, με την τροπή του -ε- σε -ο και του -θ- σε -τ-.

**οψαργάς** (χρον. επίρρ.): χθες βράδυ.

«οψαργάς ήρθε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: οψές + αργά.

**οψές** (χρον. επίρρ.): χθες.

«οψές τον είδα»

«οψές ήτανε επαδά»

**Ετυμ.** Από το επίρρημα: οψέ = αργά (εκ του αρχαιοελληνικού: άψ (= οπίσω).

**όψη** (η) (ουσ. / επ. θέσ. επίθ.): εκτός από εξωτερική μορφή ή εμφάνιση, σημαίνει και χέρσος αγρός.

«επόμεινε οφέτος το χωράφι όψη»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**όψομαι** (ρήμ.): τιμωρούμαι. Απαντά συνήθως στο γ'ενικό ή πληθυντικό πρόσωπο και προήλθε από το απόσπασμα

του κατά Ιωάννη Ευαγγελίου που δια-  
βάζεται τη Μεγάλη Εβδομάδα:

«όψονται εις ον εξεκένησαν».

«ας όψονται»

**Ετυμ.** Από τον αρχαιοελληνικό μέλλο-  
ντα του ρήματος: ορώ (όψομαι).

**οψυγιάς** (χρον. επίρρ.): μέρος για απο-  
ξήρανση καρπών (π.χ. σταφίδας)

«επλώσανε τσι σταφίδες στον οψυγιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: ψύ-  
γομαι (= συρρικνώνομαι, μαραίνομαι).

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνη-  
μονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες  
και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρή-  
θηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν  
στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέ-  
ρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*οκά, ολοένα, ολομόναχος, ολόρθος, ολοχρονίς, ομάδι, ομορφάδα, οντάς, όξινος, όξω,  
οπωρικό, ορά, όρνιθα, όρνιο, όφισ.*



**παγουδιάζω** (ρήμ.): γαληνεύω, μειώνω τον πόνο, ανακουφίζω.

«ήβαλα μνιαολιά ρακή στο δόντι από με πονεί και με 'παγούδιασε μνια στάξη»

«Ο πόνος από μ'άφησες εσύ ποτέ δε-μ-παγουδιάζει, / για δεν υπάρχει φάρμακο που τσι καρδιές ν'αλλάζει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από τη λέξη: πάγος, λόγω της ανακούφισης από τον πόνο που προκαλούν τα ψυχρά επιθέματα σε αρθρώσεις, στις οποίες υπάρχουν φλεγμονές, ή σε χτυπήματα ή σε άλλες περιπτώσεις.

**παγωμός και παωμός** (ο) (ουσ.): πηγεμός, η ενέργεια του πηγαίνω, η μετάβαση. «στο παωμό από τα Κερατίδια στο Λασιθι εξορίστηκε, γιατί είχε χιονίσει και δεν εμπόριγενε να περάσει»

**Ετυμ.** Από το: πηγαίνω > πηγεμός > παγωμός / παωμός < πάω (βλ. λέξη).

**παθήβολο** (το) (ουσ.): κακοπάτημα, συμφορά, δυστυχία.

«μήτ' άνθρωπος μήτε θεός στον κόσμο δεν το θέλει τέτοιο κακό παθήβολο σ'αρσινικό κοπέλι»

(απόσπασμα από το ποίημα του Τσικαλά Ισμαήλ προς Αντώνιο).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάθος + βάλλω.

**πάθητα** (τα) (ουσ.): πάθη.

«τα πάθητά της να τα μεγαλώσει κειανά τα κοπέλια δε λέγονται»

**Ετυμ.** Από το: πάθος (πληθυντικός κατ' αναλογία προς άλλα ανισοσύλλαβα ουδέτερα: πάθητα) (βλ. κλίση ουσιαστικών).

**παθιά** (η) (ουσ.): πατησιά.

«επαέ από ήτανε το χώμα ογρό φαίνονται καθαρά οι παθιές ντου»

**Ετυμ.** Από το: πατώ > πατιά > παθιά.

**πάθουδα** (τα) (ουσ.): στάχτη ανάμεικτη με σβησμένα κάρβουνα.

«πάθουδα εγίνηκε ο κούτσουρος»

**Ετυμ.** Πιθανή παραφθορά της λέξης: αποκάουδα (= αποκαΐδια), με την αποβολή του απο-, την τροπή του -κ- σε -π- και την ανάπτυξη του -θ- μεταξύ των -α- και -ου-. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από τα: (α)πό + άθος (= στάχτη).

**παθουδιάζω** (ρήμ.): γίνομαι στάχτη / μεταφορικά: διαλύομαι.

«σύμπαλε τη φωθιά, γιατί επαθούδιασε και δε ζεσταίνει»

**Ετυμ.** Από το: πάθουδα (βλ. προηγούμενη λέξη).

**παθωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει περάσει κάποια πάθηση, αυτός που πάσχει, ο χρόνια αρρωστος.

«παθωμένος είν'ο κακομοίρης και δε μπορεί»

**Ετυμ.** Από το: παθαίνω (αόριστος: έπαθα).

**παθός** (ο) (ουσ. ακλ.): ο έχων την εμπειρία κάποιου παθήματος (π.χ. μιας αρρώστιας).

«Ο παθός είναι μαθός.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πάσχω (αόριστος β': έπαθον / έπαθα, μετοχ. πα-

θών). Ο τύπος: παθός, σχηματίζεται κατ' αναλογία προς τα ουσιαστικά σε -ος.

**παιγνιδομάτης** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζουν τα μάτια του, αυτός που έχει παιχιδάρικα μάτια / γόης.

«παιγνιδομάτης είναι, μόνο μη-ν-του κά- νεις φέδε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παιχνίδι (εκ του παίζω) + μάτι.

**παιδιώνω** (ρήμ.): αποκτώ παιδιά.

«επαντρευτήκανε και επαιδιώσανε κιόλας»

**Ετυμ.** Από το: παιδί + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**παιδόγγονα** (τα) (ουσ.): παιδιά κι εγγόνια μαζί.

«εσογέρασε με τον άντρα της, επάντρεψε όλα της τα κοπέλια, είδε παιδόγγονα, ε, καιρός της είναι μπλιο να πηγαίνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παιδί + εγγόνι > ογγόνι.

**παιδωμή\*** (η) (ουσ.): παίδεμα, βάσανο για την ανατροφή παιδιών, κυρίως, ταλαιπωρία, τυραννία.

«τέθοια παιδωμή για να μεγαλώσει τα κοπέλια ντου δεν ήσυρε κιανείς άλλος»

**Ετυμ.** Από το: παιδεύω < παις, -δός.

**παίζω\*** (ρήμ.): εκτός από τη συνήθη έννοια του παίζω με την οποία χρησιμοποιείται στην κοινή νεοελληνική, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά η λέξη έχει και τις εξής ακόμη σημασίες: κοροϊδεύω / πυροβολώ / κτυπώ / εκτελώ κάτι.

«σα-ν-το μαιμόνι με παίζεις»

«ήπαιζε του λαγού εκεία που εκάθουντανε»

«παίξε μνια μπαλοθιά»

«να σου παίζω ένα χαστούκι»

«παίζω λύρα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: παις, -δός. Όταν έχει την έννοια του πυροβολώ ή

κτυπώ, μπορεί να θεωρηθεί ότι σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα: παίω (= πλήττω, κτυπώ, πληγώνω κάποιον με το όπλο μου ή με τα λόγια μου).

**παινεύγω και παινώ** (ρήμ.): παινεύω στην κοινή νεοελληνική.

«όλο σε παινεύγει η πεθερά σου»

«όλο το χωργιό τονε παινεύγει»

«αμοναχή της παινάται»

«Ποιος θα παινέψει το γαμπρό; Η νύφη κι ας είναι και στραβός.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: επαινών (επί + αινώ) > παινώ > παινεύω > παινεύγω.

**παίνιο και παινάδι\*** (το) (ουσ.): έπαινος, εγκώμιο, εξύμνηση. Το παίνιο αποτελεί στοιχείο της κρητικής διαλέκτου. «έχουνέ ντου παίνια απού δεν εξανακουστήκανε»

**Ετυμ.** Από το: παινώ (εκ του: επαινών).

**παίρνω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία που έχει το ρήμα αυτό στην κοινή νεοελληνική, το παίρνω στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σημαίνει και νυμφεύομαι.

«ο γιος του τάδε επήρε τη-γ-κόρη του τάδε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: επαίρω (επί + αίρω = σηκώνω κάτι ψηλά, μεταφέρω) > παίρνω.

**πακτωτής και παχτωτής** (ο) (ουσ.): ενοικιαστής γης.

«δε με 'πλέρωσε ο πακτωτής απού 'βαλα και δε δα του ζαναδώσω το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το πακτώνω (εκ του λατινικού: ractum, -i ή ractio, -onis (= συνθήκη, συμφωνία).

**παλάβρα\*** (η) (ουσ.): παλαβάδα, παλαβομάρα στο υπό εξέταση ιδίωμα. Στην



κοινή νεοελληνική έχει, επιπρόσθετα, και την έννοια της κομπορρημοσύνης, με την οποία δεν το συναντήσαμε στο Λασιθί.

«ήρχιζες πάλι τσι παλάβρες σου»

«όλο παλάβρες αμολάς»

**Ετυμ.** Από το ισπανικό: *paranra* = ομιλία (λατινικό: *parabola*, -ae = παραβολή). Αρα, το παλάβρα είναι αντιδάνειο. Κατ' άλλη άποψη, αποτελεί παραφθορά της λέξης: παλαβομάρα.

**παλαινός, -ή, -ό** (επίθ.): παλαιός, ο ανήκων στο παρελθόν.

«οι παλαινοί αθρόποι ήτανε πλια βασανισμένοι από τσι σημερινούς»

«Το παλαινό σακί δε γίνεται καινούργιο.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: παλαιός (παλαι-ός) με την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -ινός.

**παλαίνω** (ρήμ.): βλ. απαλαιτικά.

**παλάμη\*** (η) (ουσ.): το φτυάρι / η εσωτερική επιφάνεια του κάτω μέρους του χεριού / μονάδα μέτρησης μήκους ίση με το διάστημα που καλύπτει το άκρο του εκτεταμένου αντίχειρα έως το άκρο του εκτεταμένου μικρού δαχτύλου (12-15 εκατοστά, περίπου).

«φέρε τη-μ-παλάμη να ανακατέψομε τον άμμο με το τσιμέντο»

«μνια παλάμη απομάκρεμα θέλει ακόμη το παλτό σου»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (πιθανόν από τη ρίζα: πέλα = ευρύς, πρβλ. πέλαγος).

**παλέθια** (τα) (ουσ.): είδος παιγνιδιού που παιζόταν με επίπεδες στρογγυλές πέτρες (τα παλέθια), με τις οποίες οι παίκτες σημάδευαν από ορισμένη απόσταση μια πέτρα (τον μούτσο) ή ένα τρούλο από πέτρες. Νικητής αναδεικνυόταν αυτός που κατάφερε να κτυπήσει τον μούτσο. Τα

παλέθια ήταν, παλιότερα, ιδιαίτερα προσφιλές παιγνίδι σε παιδιά και εφήβους.

«άντρας εγίνηκες και παίζεις ακόμη παλέθια!»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη λέξη: παλέτα (επίπεδη επιφάνεια με τρύπα στη μέση που χρησιμοποιούν οι ζωγράφοι για τη μίξη χρωμάτων). Ο Πιτυκάκης αναφέρει τη λέξη αυτή ως απαλέτια και την ετυμολογεί ως παράγωγο του αρχαιοελληνικού: αλεύω- απαλέζω (= απομακρύνω, αποδιώκω).

**παλέτσα** (η) (ουσ.): ογκώδης σάκος κατάλληλος για τη μεταφορά αχύρων ή ψυχανθών (ρεβιθιών, κουκιών κτλ.) / μεταφορικά: ο υπέρμετρα χονδρός άνθρωπος και ιδιαίτερα η πολύ παχιά γυναίκα.

«γέμισε με ροβιθιές τσι παλαίτσες να τσι κουβαλήσομε στ'αλώνι»

«σα-ν-τη-μ-παλέτσα εγίνηκε και δε μπορεί να σαλέψει»

**Ετυμ.** Από το ενετικό *ragiazzo* (= σάκος για άχυρα) ή από το ιταλικό: *raglietta*.

**παλικάρ(γ)ια\*** και **παλληκάργια** (τα) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη έννοια των παλικαριών, την οποία έχει ο όρος αυτός και στα νέα ελληνικά, παλικάρια λέγονταν παλαιότερα στο Λασιθί και τα βρασμένα όσπρια και δημητριακά που ψήνονταν την παραμονή των Θεοφανείων. Τα «παλικάργια» τα πετούσαν στα δώματα (στέγες) των παλαιών σπιτιών, για να τα φάνε τα πουλιά, και τα έδιναν και στα ζώα, ανακατεμένα με άχυρα.

«σήμερο φωτίζουμε και δα ψήσομε παλικάργια»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: παλληκάριον, υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού πάλληξ > πάλλαξ (= νέος). (Αφορά τη συνήθη σημασία της λέξης). Η γραφή με ένα -λ- και -ι- είναι νεότερη.

**παλιόβρεμα** (το) (ουσ.): μπαγιάτικο βρεμένο ψωμί.

«παλιόβρεμα δα φάμε, γιατί δε βαστούμε άλλο ψωμί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παλιός + βρέμα (αμαρτ. λέξη) (εκ του βρέχω).

**πανευργιώτης** (ο), **πανευργιώτισσα** (η) και **πανηγυργιώτης** (ο), **πανηγυργιώτισσα** (η) (ουσ.): αυτός/ή που συμμετέχει σε πανηγύρι.

«καλώς τσι πανευργιώτες»

«όντα-ν-ετελείωνε η λειτρουγιά στον

Αϊ-Γιάννη το-γ-Καμίπη εστρώνανε οι πανευργιώτες πατανίες κοντά στσι μύλους και εκαθίζανε παρέες-παρέες και ετρώγα-νε ό,τι 'βαστούσανε»

**Ετυμ.** Από το: πανηγυρίζω, εκ του: πανηγύρι (βλ. τη λέξη πανεγύρι).

**πανηγύρι** (το) (ουσ.): πανηγύρι στην κοινή νεοελληνική.

«ελάτε να πάμε στο πανηγύρι»

«εσμίζαμε στο πανηγύρι τ'Αϊ-Γιώργη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πας, -αντός + άγυρις (= συνάθροιση, εκ του ρήματος αγείρω), αρχαιοελληνικό: πανήγυρις, υποκοριστικό: πανηγύριον > πανηγύρι > πανεγύρι).

**πανεμιδερός, -η, -ό** (επίθ.): απάνεμος.

«σε πανεμιδερό τόπο είναι το σπίτι σας»

Συχνά, λέγεται το επίρρημα: πανεμιδερά (πληθυντ. του ουδετέρου του επιθέτου πανεμιδερός).

«πανεμιδερά είναι επαέ στο γωνιό, μόνο έλα και συ να μην εργασ»

**Ετυμ.** Από το: πανεμίδι (βλ. λέξη).

**πανεμίδι** (το) (ουσ.): απάνεμο μέρος, μέρος, μη εκτεθειμένο σε ψυχρό αέρα.

«ζάνοιζε να βρεις ένα πανεμίδι να κάτσεις, γιατί δα ποθιάσεις από τη-γ-κρυγάδα»

**Ετυμ.** Βλ. επόμενο.

**πανεμίζει** (τριτ. ρήμ.): προστατεύει από τον άνεμο, προφυλάσσει από το ψύχος.

«έλα επαέ από πανεμίζει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: από + άνεμος, με αποβολή του αρχικού -α- και του -ο- της πρόθεσης από (π- + ανεμ- + -ίζει).

**πανιέρα** (ο) (ουσ.): μεγάλο πανέρι πλεγμένο με καλάμια ή σπάρτα. Πανιέρα έλεγαν και τις ξύλινες προθήκες που κρεμούσαν στον λαιμό τους οι γυρολόγοι (πραματευτάδες) στις οποίες εξέθεταν τηνπραμάτεια τους, καθώς γυρνούσαν από χωριό σε χωριό, φωνάζοντας και χτυπώντας ένα κουδούνι. Μερικοί τις φόρτωναν σε γαϊδούρια.

«κατέβασε, μπρε, τη-μ-πανιέρα να δούμε ίντα πουλείς»

**Ετυμ.** Από το: πανέρι > πανιέρι (βλ. λέξη) > πανιέρα (μεγεθυντικό).

**πανιεράς** (ο) (ουσ.): αυτός που φέρει μεγάλο πανέρι, ο γυρολόγος, οπραματευτής.

«Από όλα τα είδη έχω, βελονάκια, κουβαρίστρες, σούστες, κομπιά..., ο πανιεράς. Ελάτε να δείτε και μη-μ-πάρετε»

«Το κοίταγμα είναι δωρεάν, το πιάσιμο πληρώνεται» (ενδεικτικές φράσεις των παλαιών πανιεράδων)

**Ετυμ.** Από το: πανιέρα (βλ. λέξη).

**πανιέρι** (το) (ουσ.): κάνιστρο πλεγμένο με ανθεκτικές ράπες σιταριού / πλατύ και αβαθές καλάθι. Ενίοτε, τα πανιέρια έφεραν και χρωματιστή διακόσμηση και αποτελούσαν πραγματικά χειροποίητα καλλιτεχνήματα.

«γέμισε το πανιέρι αμύγδαλα να τα πάμε στην εκκλησιά να μνημονέψουνε τσ'αποθαμένους μας»

**Ετυμ.** Από το λατιν.: panarium (= κάνιστρο για ψωμί) > πανάριον > πανέρι > πανιέρι.

**πανίζω** (ρήμ.): καθαρίζω με τη βοήθεια πανιών μια επίπεδη επιφάνεια (π.χ. τον πάτο του ξυλόφουρνου) από υπολείμματα στάχτης και σκόνης ή οικιακά σκεύη από λάδι ή λίπος.

«πάνισε καλά-καλά το φούρνο να μη-πομείνει άθος και μαγαρίσουνε τα ψωμιά αφού δα βάλομε»

**Ετυμ.** Από το: πανί (εκ του αρχαιοελληνικού δωρικού: πάνος = ύφασμα, λατινικά: pannus, -i).

**πανιστής** (ο) (ουσ.): μακρύ ξύλινο κοντάρι, στο άκρο του οποίου προσδένονταν πανιά. Ο πανιστής χρησίμευε στο καθάρισμα του ξυλόφουρνου από τα υπολείμματα κάρβουνων ή στάχτης, πριν από το φούρνισμα του ψωμιού.

«δώσε μου από κειε το-μ-πανιστή, να πανίσω το φούρνο στη μέσα μερά, γιατί είναι βαθιά και δε φτάνω και καίει κιόλας και δε μπορώ (ν)α σιμώσω τη χέρα μου»

**Ετυμ.** Από το: πανίζω (βλ. λέξη).

**πάνιστρα** (τα) (ουσ.): κουρέλια, δεμένα στην άκρη ενός μακρού κονταριού, με τα οποία καθαρίζεται ο πάτος του φούρνου πριν από την εισαγωγή σ' αυτόν των ψωμιών.

«βούτηξε τα πάνιστρα στο-γ-κουβά με το νερό και φέρε μου τα να πανίσω το φούρνο»

**Ετυμ.** Από το: πανίζω > πάνιστρον και πληθυντικός: πάνιστρα.

**πάνταχα** (επίρρ.): παντού.

«εμολάρανε τα οζά και επιάσανε τα πάνταχα (συνηθέστερα, τα διάπαντα)»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πανταχού.

**παντέξερος, -η, -ο** (επίθ.): ξερόλας, σαρκαστικός χαρακτηρισμός ατόμων που εμφανίζονται ως παντογνώστες.

«ε, το-μ-παντέξερο, όλα τα κατέχει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πας, -ντός + ξέρω.

**παντέρμος\***, -η, -ο (επίθ.): εντελώς έρημος / άτυχος, άμοιρος.

«έρμος και παντέρμος επόμεινε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πας, -ντός + έρημος > έρμος (αποκοπή του -η-).

**πάντημως:** μήπως, σαν να μη.

«πάντημως έχω πράμα άλλο να του δώσω;»

«πάντημως και δεν εδούλεψα στη ζωή μου, ο κακομοίρης, και δα ψωμοζητώ;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό επίρρημα: πάντη (= παντού, πάντοτε, με κάθε τρόπο), με την προέκταση: μως.

**παντήχνω** (ρήμ.): συναντώ.

«πού σου 'πάντηξε και τονε εκουβάλησες επαέ»

«Σα σου παντήχνει κακή γυναίκα, δυο φορές τηνε 'χαιρέτα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: απαντώ (αόριστος: απάντησα) > απαντήχνω > (α) παντήχνω.

**παντίζει** (τριτ. ρήμ.): βολεύει, εξυπηρετεί.

«εκεία από 'βαλες τη-γ-κασέλα δε μου παντίζει»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ιταλικό: banda = πλευρό (έχω κάτι δίπλα μου).

**πάντοτε(ς)** (επιρ. χρον.): πάντοτε.

**Ετυμ.** Από το: πάντοτε με προέκταση -ς.

**παντώ** (ρήμ.): εμποδίζω, επιβλέπω, περιφρουρώ, παρεμποδίζω.

«πάντα (προφέρεται πάδα) καλά τσ'αίγες να μη φάνε το σπαρμένο»

«πάντα από τα, να μη φύγει ο πετεινός να τονε πιάσομε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: badare (= προστατεύω, φυλάττω).

**πανωβάνω** (ρήμ.): χρεώνω περισσότερη ποσότητα στον πελάτη, κλέβω κατά το ζύγισμα / μεταφορικά: ξεσηκώνω κάποιον με λόγια, συκοφαντώ.

«ο έμπορας πανωβάνει τα πράματα απόου λουλεί»

«πανωβάνει την αξία του σπιθιού»

«επανωβάλανέ ντονε και δεν επήρε τη-γκοπελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + βάνω (εκ του βαίνω).

**πανώγλα** (η) (ουσ.): πανώλη / μεταφορικά: δύστροπη, κακόγλωσση και βασανιστική γυναίκα.

«πανώγλα να σε πιάσει» (κατάρα)

«είναι αυτή μνια-μ-πανώγλα!»

**Ετυμ.** Από το: πανώλη (εκ των: πας + όλλυμι, αόριστος: ώλεσα).

**πανωγράφω** (ρήμ.): γράφω σκόπιμα παραπάνω από όσα δηλώνονται από κάποιον πολίτη ή όσα προβλέπονται σε κάποια συναλλαγή.

«θαρρώ πως ο έμπορας μου πανώγραψε πιο πολλά λεφτά απ'ό,τι κάνανε τα που-σούνια απόου επήρα»

«ο καβετζής επανώγραψε το χρέος μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + γράφω.

**πανωζεύλι** (το) (ουσ.): σιδερένια περόνη που περνά από δύο οπές, οι οποίες υπάρχουν στην άκρη των ζευγλών με τις οποίες συγκρατείται ο ζυγός στο σώμα των αροτριώντων ζώων.

«εξέχασα τα πανωζεύλια και πώς δα ζέψομε εδά τα βούγια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + ζεύγλα (υποκοριστικό ζεύγλιον > ζεύγλι > ζεύλι).

**πανωθεός** (ο) (ουσ.): ο ουράνιος Θεός. «Απόου δεν έχει χαμωθεό, δεν έχει μούτε πανωθεό.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + θεός (η ετυμολογία της λέξης: θεός είναι αμφίβολη. Για την προέλευσή της έχουν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις).

**πανωκαύκαλο** (το) (ουσ.): το επάνω μέρος του κεφαλιού / το επάνω τμήμα του παξιμαδιού.

«ήφαέ-ν-τηνε στο πανωκαύκαλο και ετρέ-χανε ντελόγο τα αίματα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + καύκαλο (βλ. λέξη).

**πανωλαδιά** (η) (ουσ.): λάδι που επιπλέει πάνω σε δοχείο με νερό / μεταφορικά: αθώος.

«λερωμένο ήτανε το τσικάλι απόου ήβαλα το νερό και ήκαμε πανωλαδιά»

«πανωλαδιά εβγήκε ο πονηρός»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + λάδι.

**πανωμάσελο** (το) (ουσ.): η επάνω μασέλα.

«στραβωμένο μου φαίνεται το πανωμάσελό ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + μασέλα (βλ. λέξη).

**πανωμερίτης** (ο), **πανωμερίτιστα** (η) (ουσ.): βλ απανωμερίτης.

**πανωπόρτι** (το) (ουσ.): το πάνω τμήμα της πόρτας της κεντρικής εισόδου, το οποίο μπορούσε να ανοίγει ανεξάρτητα από την υπόλοιπη πόρτα. Συχνά, κατά τη θερινή, ιδιαίτερα, περίοδο, όταν έκλειναν την κύρια πόρτα, άφηναν ανοικτά το πανωπόρτι για αερισμό του σπιτιού.

«άφησε το πανωπόρτι ανοικτά ν'αερίζεται το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + πόρτα > πόρτι.

**πανωπρούκι** (το) (ουσ.): πανωπροίκι στην κοινή νεοελληνική.

«πανωπρούκια ζητά ο γαμπρός»

«Ο γέρος δεν ήλπιζε να παντρευτεί και πανωπρούκια εζήτα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + προίκα > προύκα > προυκί.

**πανωπροουκίζω** (ρήμ.): προικίζω επιπρόσθετα, δίνω προίκα πέραν από αυτή που είχα υποσχεθεί ή που αναλογεί σε κάποιο κληρονόμο.

«τηνε 'πανωπροούκισε κιόλας»

**Ετυμ.** Από το: πανωπρούκι (βλ. λέξη).

**πανωσέντονο\*** (το) (ουσ.): το σεντόνι που τοποθετείται ακριβώς κάτω από τις κουβέρτες (το σεντόνι που τοποθετείται πάνω στο στρώμα λέγεται κατωσέντονο).

«άλλαξε το πανωσέντονο, γιατί ελερώθηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πάνω + σινδόνη > σεντόνι.

**πανωσήκωμα** (το) (ουσ.): βλ. απανωσήκωμα.

**παξιμαδιάζω\*** (ρήμ.): γίνομαι σκληρός, όπως το παξιμάδι.

«εξεράθηκε το απαλό ψωμί κι επαξιμάδιασε και δε-ν-τρώεται»

«επαξιμάδιασε το χωράφι και δε γίνεται»

**Ετυμ.** Από το παξιμάδι (εκ του ονόματος του Λογίου Παξιμά ή Παξαμά από τη Βοιωτία, που πρώτος παρεσκεύασε παξιμάδι, το 1<sup>ο</sup> αιώνα μ.Χ.).

**παπαδούλα** (η) (ουσ.): πεταλούδα, ιπτάμενο έντομο.

«παπαδούλες είναι γεμάτος ο τόπος»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη προήλθε από το: πεταλούδα.

**παπαδούλι** (το) (ουσ.): μικρή πεταλούδα.

«ίντα 'ναι τούτανε τα παπαδούλια απού 'βγαλ'η φακή;»

**Ετυμ.** Από το: παπαδούλα (υποκοριστικό) (βλ. λέξη).

**παπαδουλίζω** (ρήμ.): (χρησιμοποιείται, συνήθως, στο τρίτο πληθυντικό πρόσωπο στη φράση: «παπαδουλίζουνε τα μάθια μου», με την έννοια ότι ανοιγοκλείνουνε τα βλέφαρά μου.

**Ετυμ.** Από το: παπαδούλα (βλ. λέξη).

**παπάρα** (η) (ουσ.): τρομάρα / δύσκολη κατάσταση.

«επήρα μνια-μ-παπάρα, ίντα να σου πω»

«έχω περάσει εγώ παπάρες!»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: papara (= παπάρα, κατσάδα (papara yemek = ακούω τα σκολιανά μου)).

**παπαρίζω** (ρήμ.): χαϊδεύω, θωπεύω με ελαφρό κρότο.

«παπαρίζω τονε εκείά, μπα τονε συβάσω»

**Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποίητη λέξη από τον ήχο που προκαλούν οι θωπείες στο σώμα.

**παπίτσα** (η) (ουσ.): η μικρή πάπια / συχνά χρησιμοποιείται με ειρωνευτική σημασία (πονηρούλα) ή με την έννοια της προσποίησης (κάνει τον/ην αδιάφορο/η).

«σα-ν-τη παπίτσα προπατεί και σέται και κουνιέται»

«τη-μ-παπίτσα κάνει»

**Ετυμ.** Από το: πάπια (υποκοριστικό).

**παπόρι\*** (το) (ουσ.): βαπόρι στην κοινή νεοελληνική, αν και ο τύπος παπόρι σημειώνεται στα σχετικά λεξικά. Χαρακτηρίζει, όμως, την κρητική διάλεκτο κυρίως.

«παπόρι να κινήσει ήτανε το σπίτι τσης»  
**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: βαπόρι, με την τροπή του -β- σε -π-.

**παπόρι τη-γ-κάνω** (στερ. έκφρ.): βλ. την κάνω παπόρι.

**παπούδια** (τα) (ουσ.): είδος νηστίσιμου εδέσματος που αποτελείται από ποικιλία βρασμένων οσπρίων και σιταριού (βλ. και παλικάρια).

«νηστεύγουνε σήμερα και ήσασα παπούδια να φάμε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πάππος (= σπόρος).

**παπούλα** (η) (ουσ.): ψυχανθές, του οποίου ο βλαστός τρώγεται ως σαλάτα και ο καρπός χρησιμεύει για την παρασκευή φάβας (απαντάται συνήθως στον πληθυντικό αριθμό: παπούλες).

«κάμε τσι παπούλες σαλάτα να τσι φάμε»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το πάππος (βλ. προηγούμενο).

**παπούρι** (το) και **παπούρα** (η) (ουσ.): ύψωμα, λόφος.

«άμα εβγήκαμε στο παπούρι είδαμε όλο-ν-το-γ-κάμπο»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**παπούτσες** (οι) (ουσ.): μεγάλα φθαρμένα παπούτσια / το κάτω μέρος παλιών υποδημάτων, το οποίο χρησιμοποιούσαν παλιότερα ως παντόφλες.

«πού τσι βρήκες αυτοίνεσας τσι παπούτσες;»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό της λέξης: παπούτσι (< τουρκικό: *paruc*).

**πάππου προς πάππου** (επίρρ. έκφρ.): από παλιά / διαδοχική κληρονομιά / κληρονομικό δικαίωμα.

«πάππου προς πάππου το 'χομε κειονά το χωράφι στου Μαλιά» (τοποθεσία)

Από παπού σε παπού.

**παππουδολαλάδες** (οι) (ουσ.): παπούδες και γιαγιάδες μαζί.

«οι παππουδολαλάδες μας επηγαίνανε κάθε χειμώνα στη γιαλιά να ξεχειμωνιάσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παπούς + λαλά (= γιαγιά) (τούρκικο: *lala* = παιδαγωγός)

**παραβάρηση** (η) (ουσ.): ενόχληση, επιβάρυνση.

«ίντα παραβάρηση τως ήδωκα κοντό πως εξώμεινα μνια-ν-αργατινή στο σπίτι ντως;»

**Ετυμ.** Από το: παραβαρώ (βλ. λέξη).

**παραβαρώ** (ρήμ.): ενοχλώ, επιβαρύνω κάποιον.

«επαραβάρησέ μας να τονε περιποιούμαστε αρρωστάρη δυο-τρεις χρόνους»

«δε θέλω να παραβαρήσω τα κοπέλια μου, όντα δα γεράσω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + βάρος (εκ του οποίου προέρχεται το ρήμα: βαρώ).

**παραβολή\*** (η) (ουσ.): υπερυψωμένο τμήμα του εδάφους, μέσω του οποίου ορίζονται τα όρια ορισμένης αγροτικής ιδιοκτησίας σε πεδινή περιοχή. Η παραβολή, επειδή δεν καλλιεργείται, είναι συνήθως χορταριασμένη και συχνά δίπλα της υπάρχει αποχετευτικό αυλάκι (βάγκα). Η παραβολή χρησίμευε και ως διάδρομος διάβασης εργαζομένων ή ζώων έτσι, ώστε να αποφεύγεται το πάτημα του καλλιεργημένου εδάφους ή η καταστροφή των υπαρχόντων φυτών. Σε πετρώδεις περιοχές το ρόλο της παραβολής ως διαχωριστικού ορίου των αγρών διαδραμάτιζε ο τράφος (βλ. λέξη). Η λέξη: παραβολή χρησιμοποιούνταν παλιότερα από τους ζευγάδες ως εντολή προς το ζευγάρι των ζώων να πλησιάσουν πιο κοντά στο υπάρχον διαχωριστικό ανάχωμα του καλλιεργούμενου αγρού.

Παραβολή με την έννοια της αλληγορικής διήγησης δεν συναντήσαμε στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών, ενώ συναντήσαμε το επίρρημα: παραβολικά.

«*παραβολή-παραβολή να πηγαίνεις να μη-μ-πατείς το φυτεμένο χωράφι*»

**Ετυμ.** Από το: παραβάλλω (σύνθετο εκ των: παρά + βάλλω).

**παραβολιάζω** (ρήμ.): οδηγώ τα αροτριώντα ζώα κοντά στην παραβολή, οργώνω το τμήμα του αγρού που εφάπτεται της παραβολής. Για να επιτύχουν οι παλιοί γεωργοί καλύτερο παραβόλιασμα, μετακινούσαν τα λούρα (βλ. λέξη) στο ζυγό, φέρνοντάς τα πιο κοντά προς την πλευρά που γειτνιάζε με την παραβολή. «*βαθιά βάγκα έχει απ'αυτηνιά τη μπάντα ο κήπος και δε μπορώ να παραβολιάσω καλά τα βούγια να τονε κάμω, μόνο σκάψε εκείά το χωράφι με το σκαπέτι*»

**Ετυμ.** Από το: παραβολή (βλ. λέξη).

**παραβόλιασμα** (ο) (ουσ.): όργανο κοντά στην παραβολή ενός αγρού, πλησίασμα του αρότρου κοντά στην παραβολή / φτιάξιμο παραβολής.

«*κάμε πιο καλά το παραβόλιασμα τω βουγιώ να μη-μ-πομείνει στην άκρα το χωράφι ακάμωτο*»

**Ετυμ.** Από το: παραβολιάζω (βλ. λέξη).

**παραγγελίστικος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που προέρχεται από παραγγελία, κάτι φτιαγμένο στα μέτρα και στα γούστα κάποιου.

«*παραγγελίστικα 'ναι τα στιβάνια από φωρώ*»

**Ετυμ.** Από το: παραγγέλλω (σύνθετο από τα: παρά + αγγέλλω / θέμα: αγγελ- + παργ-. τέρμα: -ίστικος).

**παραγγέρνω** (ρήμ.): παραγγέλλω στην κοινή νεοελληνική.

«*γροικάς καλά ίντα σου παραγγέρνω;*»

«*να θυμάσαι κειονά από σου 'παράγγελα*»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: παραγγέλλω (σύνθετο από τα: παρά + αγγέλλω), με την τροπή των δύο -λλ- σε -ρν-.

**παραγνωρίζω\*** (ρήμ.): παραβλέπω, υπόκειμαι σε οπτική πλάνη / -ομαι: εξοικειώνομαι πολύ.

«*επαραγνώρισά σε, κακορίσκη, και εθάρρουνα πως ήτανε η κουνιάδα μου*»

«*θαρρώ πως επαργνωριστήκαμε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + γνωρίζω.

**παραγνωρισά** (η) (ουσ.): παράβλεψη / οπτική πλάνη.

«*παραγνωρισά ήκαμες ή μπα να 'χες κιαμνιά-μ-πιωμένη και δεν εκάτεχες ίντα 'θώργιες;*»

**Ετυμ.** Από το: παραγνωρίζω (βλ. λέξη).

**παραγροικό** (ρήμ.): παρακούω.

«*σα να παραγροίκησα μνια-γ-κοπανιά τη φωνή σου εκείά που εκάθουμουνε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + γροικό (βλ. λέξη).

**παραγωνιδάκι** (το) (ουσ.): μικρή γωνίτσα που βρίσκεται σε απόμερο σημείο. «*εκείε στο παραγωνιδάκι ήφηκα το βεργαλάκι μου, μόνο δώσε μου, γιατί χωρίς αυτό δε μπορώ 'α ξεσύρω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + γωνιδάκι (υποκοριστικό του: γωνιά).

**παραδέρνω\*** (ρήμ.): βασανίζομαι, τλαιπωρούμαι, κοπιάζω πολύ. Στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών δεν έχει την έννοια του κλυδωνίζομαι από τα κύματα που αναφέρεται σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας.

«*ολοχρονίς παραδέρνει τη μνια με τσι κήπους, την άλλη με τα θέρητα ή με τσ'ελιές*»

*ή με τα ζούμπερα, ένα λεφτό δε-γ-καθίζει ήσυχος»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + δέρνω.

**παράδικα** (τροπ. επίρρ.): εντελώς άδικα.

*«άδικα και παράδικα επήε το παλικάρι»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + άδικα.

**παραδοσάκουλο** (το) (ουσ.): σακούλα, όπου τοποθετούσαν χρήματα (παράδες)  
*«πού το χώνεις το παραδοσάκουλο;»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παράς (πληθ. παράδες), εκ του τουρκικού: para + σακούλα.

**παραζουβαλιάζω** (ρήμ.): ξεμωραίνωμαι, γίνομαι απρόσεκτος, αδέξιος / χάνω την ικμάδα μου.

*«εγέρασα και παραζουβάλιασα ολότενα»*

**Ετυμ.** Από το: παραζουβάλος (βλ. λέξη) / θέμα: παραζουβαλ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**παραζούβαλος, -η, -ο** (επίθ.): ανήτος, αδέξιος, ανίκανος.

*«κειονά το-μ-παραζούβαλο ήβαλες να σου σάσει τη δουλειά, δα δεις θες ίντα δα σου ξετελέψει»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + ζούβαλος (= άσχημος, ζώο) < ζαβός.

**παρακαθιανός, -ή, -ό** (επίθ.): παρακατιανός στην κοινή νεοελληνική, ο ευρισκόμενος σε χαμηλή κοινωνικο-οικονομική θέση.

*«παρά να πομείνει ετσά, η κακομοίρα, εποφάσισε και τον επήρε κι ας ήτανε και παρακαθιανός»*

**Ετυμ.** Από το: παρακατιανός (εκ του παρακάτω), με την τροπή του -τ- σε -θ-, / θέμα: παρακαθ- + το παραγ. τέρμα: -ιανός.

**παρακαθίζω** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του κάθεται δίπλα σε κάποιο ή κάποιους, παρακαθίζω σημαίνει και κρυφακύνω τους διπλανούς μου, παραμονεύω, κατασκοπεύω.

*«παρακαθίζει ν'ακούσει ίντα λέμε να το κάμει βούκινο στο χωργιό»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + καθίζω (κατά + ίζω).

**παρακαθιστό** (το) (ουσ.): παρακολούθηση / ενέδρα.

*«παρακαθιστό του 'κάμανε και τον εξεμπροσθιάσανε»*

**Ετυμ.** Από το: παρακαθίζω (βλ. λέξη).

**παρακαιρίζω** (ρήμ.): υπερβαίνω ορισμένα ηλικιακά όρια, γερνώ πολύ.

*«θαρρώ πως επακακαίρισα και είναι ώρα να λαλώ»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + καιρός.

**παρακαιρισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): γερασμένος, υπερήλικας / ξεπερασμένος / εκτός εποχής.

*«ο πατέρας είναι πατέρας και πονεί ας εί'και παρακαιρισμένος»*

*«παρακαιρισμένα είναι τέθθια εποχή τα μήλα κι είναι όλα σουφρωμένα»*

**Ετυμ.** Από το: παρακαιρίζω (βλ. λέξη).

**παρακάλεση\*** (η) (ουσ.): παράκληση στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, στην οποία απαντάται σπάνια η λέξη παρακάλεση, ενώ στη ντοπιολαλιά του Λασιθίου συμβαίνει το αντίστροφο.

*«ήκαμά του 'γω τη παρακάλεση να μου δώσει δανεικά, μα δεν ήπιασε»*

**Ετυμ.** Από το: παρακαλώ.

**παρακαλετός\*, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός για τον οποίο διατυπώνεται κάποια παράκληση. Η λέξη: παρακαλετός χρησι-



μποιοείται π.χ. για κάποιο βαριά άρρωστο που δεν έχει ελπίδα θεραπείας ή για ένα πολύ γερασμένο άτομο που αδυνατεί να αυτοεξυπηρετηθεί και αποτελεί βάρος για τους άλλους. Στις περιπτώσεις των ατόμων αυτών, είναι, κατά τη λαϊκή αντίληψη, ευκαίος ο θάνατός τους - είναι παρακαλετά.

«αυτός ήτανε χρόνια κατάκοιτος κι ήτανε παρακαλετός»

**Ετυμ.** Από το: παρακαλώ > ρηματ. επίθετο: -τος.

**παρακάσελο** (το) (ουσ.): μικρό κλειστό χώρισμα που υπάρχει, συνήθως, μέσα σε μεγάλες ξύλινες κασέλες με καπάκι και κλειδί.

«φύλαζε τα συμβόλαια στο παρακάσελο να μη-ν-τα χάσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + κασέλα (εκ του ιταλικού: cassela). Η γραφή με ένα -σ- οφείλεται σε απλοποίηση.

**παρακατσά** (τροπ. επίρρ.): κρυφά, κρυφή παρακολούθηση.

«παρακατσά τονε επήρε αξωπίσω να δει που πάει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + κατσά.

Το **κατσα-** ως α' συνθετικό ουσιαστικών δηλώνει κάτι το δύσκολο, το αιχμηρό, το ακανθώδες (π.χ. κατσάβραχα). Βλ. και το αλβανικό *kasca-* ως πρώτο συνθετικό ουσιαστικών. Κατ' άλλη άποψη, το *κατσα-* σχετίζεται με το τούρκικο: *kaşak* (= αυτός που κρύβεται, ο φυγόδικος).

**παρακατσέγω** (ρήμ.): παρακολουθώ κρυφά, κατασκοπεύω, παραμονεύω.

«μεσοσφαλίζει το παραθύρι και κάθεται και παρακατσέγει ποιος περνά και ποιος μπαίνει στο σπίτι μας»

**Ετυμ.** Από το: παρακατσά (βλ. λέξη).

**παρακιουκιουρίζω** (ρήμ.): παραμιλώ χωρίς να ακούεται με ευκρίνεια αυτό που λέω.

«απάνω-κάτω πάει και παρακιουκιουρίζει αμοναχός του»

«ολημέριως τση μέρας παρακιουκιουρίζουνε στη στέρνα του μύλου, ίντα διάολο λένε, δε-γ-κατέω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + κιουκιουρίζω (= μιλά ψιθυριστά - πιθανόν ηχοποίητη λέξη).

**παρακιουκιουρίσμα** (το) (ουσ.): ο ήχος που βγάζει αυτός, ο οποίος μιλά σε χαμηλό τόνο, η ψιθυριστή ασαφής ομιλία.

«ακούω το παρακιουκιουρίσμα ντως, μα δε ξεκαθαρίζω ίντα λένε»

**Ετυμ.** Από το: παρακιουκιουρίζω (βλ. λέξη).

**παρακιουκιουριστά** (τροπ. επίρρ.): ψιθυριστά, παραμιλώντας σιγά-σιγά, συνομιλώντας με κάποιο σε πολύ χαμηλό τόνο.

«παρακιουκιουριστά εμιλούσανε, για να μη τσ'ακούνε άλλοι»

**Ετυμ.** Από το: παρακιουκιουριστός εκ του: παρακιουκιουρίζω (βλ. λέξη).

**παρακιουκιουρίστρα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που παρακιουκιουρίζει (βλ. λέξη).

«είναι αυτή μνια-μ-παρακιουκιουρίστρα!»

**Ετυμ.** Από το: παρακιουκιουρίζω (βλ. λέξη).

**παρακούζουλος, -η, -ο** (επίθ.): ελαφρόμυαλος, εντελώς ανόητος (βλ. και μοσκοκούζουλος).

«παρακούζουλος μού φαίνεται ο ορτάκης σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + κουζουλός (βλ. λέξη).

**παράκουκος** (ο) (ουσ.): είδος φυτικών ζιζανίων που μοιάζουν με κουκιά, αλλά οι καρποί τους είναι διαφορετικοί.

«εγεμίσανε τα κουκιά παράκουκος και δε δα βγάλουνε πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + κουκί.

**παραμιά** (η) (ουσ.): παροιμία στην κοινή νεοελληνική.

«οι παλιές παραμίες έχουνε νόημα»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: παροιμία.

**παραμονεύω** (ρήμ.): παραμονεύω, ενεδρεύω, παραφυλάττω.

«επαραμόνευγα να δω ποιος μου κλέφτει τσ'όρνιθες και τον ήπιασα, το φίλο, στα πράσα»

**Ετυμ.** Από το: παραμονή / θέμα: παραμον- + παραγ. τέρμα: -εύω / -εύγω.

**παραμπασάδα** (η) (ουσ.): κενό που υπάρχει μεταξύ κτισμάτων, δέντρων, αντικειμένων ή άλλων πραγμάτων / τμήμα υφαντού με ανομοιόμορφο χρώμα, μη στρωτό βάζιμο.

«πέρνα από τη παραμπασάδα από κάθουνε τα δεντρά»

«παραμπασάδες κάνει η ανάπλα από ήβαψες, μόνο να τη-γ-ξαναβάψεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + έμβαση (εκ του: εμβαίνω) > εμβασάδα > εμπασάδα, με την αποκοπή του -ε-.

**παραμπουκιά** (η) (ουσ.): βιαστικό φαγητό, εκτός κύριων γευμάτων, που χωράει στο στόμα μια φορά.

«με μνια-μ-παραμπουκιά είμαι απόστα-ν-τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + μπουκιά (από το μπούκα = στόμα).

**παραμπουκίζω** (ρήμ.): τρώγω κάτι εκτός των κύριων γευμάτων, κρυφά συνήθως / τρώγω κάτι το ιδιαίτερο.

«επαραμπουκίσα ένα δυο φορές και μου εκόπηκε η όρεξη»

«παραμπουκίζει όλη-ν-τη-ν-ώρα και δε-ν-τρώει, όντε πρέπει»

«όλο λειζίδια παραμπουκίζει»

**Ετυμ.** Από το: παραμπουκιά (βλ. λέξη).

**παραμπρός\*** (χρον. επίρρ.): πιο μπροστά, εκ των προτέρων.

«παραμπρός ήπρεπε να το σκεφτείς»

«τα παραμπρός κανονίζουνε τα παραύστερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + εμπρός, με την αποκοπή του -ε-.

**παρανταλίζω** (ρήμ.): παραπατώ, περπατώ κατά τρόπο ασταθή με κίνδυνο να πέσω, τρεκλίζω.

«ζάλη με κρατεί και παρανταλίζω, μόνο βάστα με»

«ήπιε δυο-τρεις και παρανταλίζει, μόνο ξάνοιγέ τονε να μη-μ-πέσει πουθενά»

**Ετυμ.** Προκύπτει, πιθανόν, από μετάπλαση του ρήματος: παραντουρώ (= βαδίζω μεθυσμένα, με αστάθεια, παραπατώ) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**παρανυφαντάδα** (η) (ουσ.): τμήμα υφαντού στο οποίο υπάρχει κακοτεχνία.

«παρανυφαντάδα κάνει το σακούλι από φαίνεις»

**Ετυμ.** Από το: παρανυφαίνω (σύνθετο από τα: παρά + αν + υφαίνω).

**παραουριάζω** (ρήμ.): καθίσταμαι μωρός, αδέξιος, ανήμπορος.

«επαραούριασες και δε-ν-κατέχεις ίντα λες»

«επαραούριασα ολότενα και δε μπορώ (ν)α σαλέψω»

**Ετυμ.** Από το: παράουρος (βλ. λέξη).

**παράουρος, -η, -ο και παράωρος, -η, -ο** (επίθ.): κινητικά ανάπηρος / ανώριμος, προβληματικός, βλάκας.

«*άδικο να σου δώσει, παράωρε*»

«*κειονά το-μ-παράουρο ήκαμες ορτάκη;*»

«*άνοιξε καλά τα μάθια σου να μη σε γελούνε, παράωρε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + ώρα (ο παρά την ώρα του, ο ανώριμος). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ομηρικό: παρήορος (= παλαβός), με την τροπή του -η- σε -α- και του -ο- σε -ου- ή -ω-.

**παράπαντα** (επίρρ.): απόμερα, παράμερα.

«*παράπαντα είναι το σπίτι μας στο χωριό*»

«*παράπαντα ήβαλες τσι ζεύλες και δεν εμπόρουνα να τσι βρω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + μπάντα (= πλευρά, ιταλικό: banda - το b προφέρεται ως -π-).

**παραπαντίζω** (ρήμ.): φυλάσσω κάτι, το τοποθετώ σε απόμερο σημείο.

«*παραπάντισε τσι ντέμπλες εδά που δε χρειάζονται μπλιο, ίσαμε του χρόνου αφού δα τσι ξαναχρειαστούμε, πρώτα ο θεός*»

**Ετυμ.** Από το: παράπαντα (βλ. λέξη).

**παραπεταμένος\*, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εγκαταλελειμμένος, πεταμένος σε παράμερο σημείο / μεταφορικά: αγνοημένος, παραγνωρισμένος.

«*εξανάπιασα τα εργαλεία αφού 'χα παραπεταμένα στη-γ-κάμερα από την εποχή αφού ήκανα το σομαρά και σάζω αμοναχός μου το σομάρι του γαιδάρου*»

«*παραπεταμένο τον έχουνε, το-γ-κακομοίρη*»

**Ετυμ.** Από το: παραπετώ (παρά + πετώ).

**παραπετρά** (η) (ουσ.): υπαιτιγμός.

«*δε μου 'μίλησε ντρέτα, μόνο όλο παρα-*

*πετρές μου 'ριχνε για την υπόθεση αφού κατέχεις*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + πετρά (= ρίψη πέτρας).

**παραπλευρίζω** (ρήμ.): θέτω κατά μέρος / παραβλέπω.

«*παραπλεύρισε τσι στενοχωρίες σου και ζάνοιξε να κάμεις τη δουλειά σου*».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + πλευρό (εξ ου: πλευρίζω).

**παραπομένω** (ρήμ.): μένω παράμερα, μένω πίσω, αποκόπτομαι.

«*μνια προβάτα επαραπόμεινε αφού το κουράδι και τηνε εχάσαμε*»

«*ενήμενε τσ' αδερφάδες ντου να παντρευτούνε και επαραπόμεινε, ο κακομοίρης*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + από + μένω.

**παραπόρτι\*** (το) (ουσ.): εναλλακτική μικρή πόρτα εισόδου και εξόδου σε σπίτι προς το αντίθετο, συνήθως, μέρος σε σχέση μ' αυτό που βρίσκεται η κύρια είσοδος.

«*ενοιζανε το παραπόρτι κι εμπήκανε στο σπίτι και μας εκλέψανε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + πόρτα.

**παραπώδε** (τοπ. επίρρ.): πιο προς τα εδώ.

«*παραπώδε κάμε το σημάδι*»

«*έλα παραπώδε*»

**Ετυμ.** Σύμφυση των: παρά + από + ώδε.

**παρασθιά** (η) (ουσ.): εστία, τζάκι.

«*σίμωσε στη-μ-παρασθιά να ζεσταθείς*»

«*στέσε στη-μ-παρασθιά το τσικάλι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + εστία με τροπή του -τ- σε -θ-.

**Παρασκευή** (η) (κυρ. όν.) (όνομα ημέρας της εβδομάδας): Παρασκευή.

**παρασόκακο\*** (το) (ουσ.): μικρό σοκάκι, παράδρομος (τα παρασόκακα είναι δευτερεύοντες δρόμοι που οδηγούν σε μεγαλύτερους).

«επρόκαμε ο κερατάς κι ήφυγε από το παρασόκακο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + σοκάκι (βλ. λέξη).

**παράσπιτο\*** (το) (ουσ.): μικρό σπίτι δίπλα στην κύρια κατοικία που χρησιμεύει για αποθήκη ή για στάβλος (βλ. στο Παράρτημα την ενότητα για την παραδοσιακή λασιθιώτικη κατοικία).

«αχεργιώνα εκάμαμε το παράσπιτο, γιατί δεν είχαμε πού να βάλουμε τόσανά άχερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + σπίτι.

**παραστακουλίζω** (ρήμ.): παραστέκω κοντά σε κάποιον, παρακολουθώ από κοντά κάποιον, κάνοντας τον αδιάφορο / συχνάζω κάπου χωρίς να είμαι επίσημα προσκεκλημένος.

«εκείά παραστακουλίζει ολημερνίς κι οληνυχτίς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + στέκομαι (εκ του: ίσταμαι) με την τροπή του -ε- σε -α-.

**παραστάτης\*** (ο) (ουσ.): εκτός από βοηθός, συνεπίκουρος, παραστάτης σημαίνει και πλευρά της εστίας/του τζακιού (βλ. στο Παράρτημα την ενότητα για την παραδοσιακή λασιθιώτικη κατοικία).

«δε-μ-πατεί καλά το τσικάλι στο-μ-παραστάτη και δα πέσει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: παρίσταμαι.

**παραστρατώ** (ρήμ.): ακολουθώ λανθασμένη οδό / μεταφορικά: παρεκτρέπομαι.

«[...] παπάς την είδε κι ήσφαλε, διάκος και παρεστράτη [...]» (στίχος από δημοτικό λασιθιώτικο τραγούδι)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + στρατά.

**παρασύρα** (η) (ουσ.): σκούπα.

«πιάσε τη-μ-παρασύρα, να βγάλεις τα φινόκαλα όζω»

**Ετυμ.** Από το: παρασύρνω (βλ. λέξη).

**παράσυρμα** (το) (ουσ.): η πράξη της σάρωσης του δαπέδου σπιτιών ή αυλών ή δρόμων ή άλλων επιφανειών.

«ήκαμα το μαγέρεμα και το παράσυρμα του σπιθιού κι από κειας ήπιασα να πλύνω»

**Ετυμ.** Από το: παρασύρνω (βλ. λέξη).

**παρασύρνω** (ρήμ.): παρασέρνω, παρασύρω, στην κοινή νεοελληνική.

«παράσυρε μνιαολιά το σπίτι, να μη 'ρθούνε οι-γι-αθρώποι να μασε βρούνε ετσά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + σύρνω (λαϊκότροπος τύπος του σύρω).

**παράσυρος** (ο) (ουσ.): πλακωτή σκούπα προσδεδεμένη σε μακρύ στειλιάρι, κατάλληλη για το σκούπισμα του σωρού των καρπών που δημιουργείται κατά το λίχνισμα.

«πιάσε το-μ-παράσυρο να παρασύρεις το σωρό του καρπού να φύγουνε τα χοντρά άχερα»

**Ετυμ.** Από το παρασύρνω (βλ. λέξη).

**παραφρουκούμαι** (ρήμ.): αφουγκράζομαι κάποια συνομιλία χωρίς να γίνωμαι αντιληπτός / ανακόπτω σκόπιμα το βήμα μου για να ακούσω κάτι.

«ήκανε πως ετάιζε τα οζά, μ'αυτή επα-ραφρουκούντανε ν'ακούσει ίντα λέγαμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + αφουγκράζομαι > αφρουκούμαι.

**παραχέρι** (το) (ουσ.): βοηθός, βοήθεια.  
«δεν έχω παραχέρι και τα κάνω όλα αμο-  
ναχός μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παρά + χέρι.

**παρδάλης** (ο), **παρδάλα** (η) (ουσ.):  
κουτσός/ή, αυτός που έχει πρόβλημα στη  
βάδιση (δεν έχει σχέση με το νεοελληνι-  
κό επίθετο παρδαλός ούτε με το ουσια-  
στικό: παρδάλω (= ανήθικη γυναίκα)).

«παρδάλα 'τανε, η κακομοίρα, απόστα  
γεννητώντας της»

**Ετυμ.** Πάρδαλις ή πάρδος στα Αρχαία  
Ελληνικά σημαίνει: λεοπάρδαλις. Λόγω  
του ιδιότυπου βαδίσματος του ζώου αυ-  
τού, είναι πιθανόν η λέξη: παρδάλης να  
σχετίζεται με το όνομά του. Η συσχετί-  
ση, όμως, αυτή δεν είναι βέβαιη.

**παρδαλίζω** (ρήμ.): κουτσαίνω, δυσκο-  
λεύομαι στο περπάτημα.

«απόστα-ν-εγκρεμίστηκε, παρδαλίζει»

**Ετυμ.** Από το: παρδάλης (βλ. λέξη).

**παρμακλίκι** και **περμακλίκι** (το)  
(ουσ.): παραπέτο, ξύλινο προστατευτικό  
στήριγμα, το οποίο οι παλαιοί Λασιθιώ-  
τες τοποθετούσαν στην άκρη του πατη-  
τηριού, το οποίο χρησιμοποιούσαν ως  
κρεβάτι, για να μην πέσουν στο έδαφος.  
«σύρε το περμακλίκι να μη-πέσει κια-  
νείς από κάτω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: parmaklik (= κά-  
γκελο, κιγκλίδωμα, παραπέτο, στηθαίο).

**παρμός** (ο) (ουσ.): πάρσιμο.

«με τα τουφέκια έκανανε παλιά το-μ-  
παρμό τση κοπελιάς, όντε δεν εθέλανε το  
γαμπρό οι γονέοι τσης»

**Ετυμ.** Από το παίρνω.

**παρούτι** (το) (ουσ.): εξάρτημα του αλε-  
τριού, το οποίο τοποθετείται δεξιά και

αριστερά του ποδαριού του και χρησι-  
μεύει στο άνοιγμα της αλετριάς, σωρευ-  
οντας το χώμα στις δύο πλευρές της /  
σαρκαστικός χαρακτηρισμός για τα μα-  
κρά πόδια κάποιου/ας.

«ήσπασε το 'να παρούτι τ'αλετρού και δε  
μπορώ (ν)α κάνω χωράφι»

«μάζωξε τα παρούθια σου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: παρώτιον  
(σύνθετο από τα: παρά + ους, ωτός).

**παρτίρω** και **παρτέρνω** (ρήμ.): υφί-  
σταμαι βασανιστήρια, ταλαιπωρούμαι.

«τα όσα έχω παρτίρει για όνομής του δε  
μπορώ να σου τα δηγηθώ»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: patire (= πάσχω,  
υπομένω) με την ανάπτυξη του -ρ-.

**πάσα\*** (η/τα) (ουσ.): εκτός από την πο-  
δοσφαιρική σημασία του όρου και την  
υποδήλωση των εγκοπών στις οποίες  
βιδώνει το παξιμάδι ορισμένης βίδας, η  
λέξη: πάσα (στο ουδέτερο πληθυντικού  
αριθμού) σημαίνει και νάζια (είναι λέξη  
διαφορετική από το θηλυκό της αντω-  
νυμίας: πας, πάσα, παν).

«πάσα 'ναι δα όλα τούτανά απόύ κάνει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: passo (= βήμα,  
κίνηση) - για την τελευταία σημασία.

**πασαείς, πασαμνιά, πασαένα**

(αντων.): καθένας, καθεμιά, καθένα.

«πασαείς κι ο νους του»

«κατέχει ο πασαείς ίντα περνούμε εμείς;»

**Ετυμ.** Από τα: πάσα + εις / πάσα + μνια  
/ πάσα + ένα.

**πασαλής** (ο) (ουσ.): είδος κρητικού μα-  
χαιριού που στηρίζεται στη ζώνη της μέ-  
σης.

«ήσυρε το-μ-πασαλή ντου απόύ το φου-  
κάρι και του επιτέθηκε»

**Ετυμ.** Από την τουρκική λέξη: bıçak που

σημαίνει μαχαίρι. (Βλ. και το λήμμα: μπασαλής).

**πασίφορα** (τα) (ουσ.): διάφορα είδη δώρων και κυρίως φρούτων και άλλων εδεσμάτων.

«ένα σωρό πασίφορα του 'βαλε στο πανιέρι απού τση 'πεψα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πας (δοτ. πληθ.: πάσι) + φέρω.

**πασίχαρος, -η, -ο** (επίθ.): ολόχαρος, χαρούμενος.

«ήφταζε πασίχαρος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πας (δοτ. πάσι) + χαρά.

**πασκώ και πασκίζω\*** (ρήμ.): πασχίζω. «πασκίζω να τονε κάμω άνθρωπο, μ'αυτός δε γίνεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πάσχω.

**πασούκλι και πασσούκλι** (συνήθως στον πληθυντικό: **πασσούκλια, -ίδια**) (το/τα) (ουσ.): μικροί βλαστοί δένδρων, σε αποξηραμένη, συνήθως, κατάσταση, που χρησιμοποιούνται ως προσάναμμα φωτιάς.

«δυο τρία πασσουκλίδια εμάζωξα ν'ανάψω τη φωθιά εδά που δα φτάζω στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: πασσούλι (υποκοριστικό του πάσσαλος), με την ανάπτυξη του -κ-. Η γραφή με ένα -σ- οφείλεται σε απλοποίηση. Ετυμολογικά ορθή είναι η γραφή με -σσ-.

**πασουκλισμένος και πασσουκλισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κλώνος δένδρου του οποίου έχουν κοπεί οι μικροί βλαστοί / μεταφορικά: ο μαρμαμένος, αυτός που του κόπηκε η επιδεικτική διάθεση (συχνότερα λέγεται: κουτσουκλισμένος).

«πασσουκλισμένοι είναι οι βλαστοί τση μηλιάς, μα δε-γ-κατέω ποιος τσι 'κοψε»

**Ετυμ.** Λογικά πρέπει να προέρχεται από το ρήμα: πασσουκλίζω, το οποίο, όμως, δεν βρήκαμε στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά.

**πάσπαλα** (τα) (ουσ.): θρύψαλα, (ενίοτε χρησιμοποιείται και ως θηλυκό (η **πασπάλα**) για την υποδήλωση του κρανίου, ενώ στον πληθυντικό (**πασπάλες**) σημαίνει συσσωρευμένη σκόνη χρώματος).

«ήπεσε η λεκανίδα απού το τραπέζι και γίνηκε πάσπαλα»

«μη τσαλοπατείς τσι πασπάλες και σκώνεις αφούρες τη σκόνη»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πασπάλη (= λεπτότατο άλευρο, οποιαδήποτε ουσία τριμμένη σε σκόνη).

**πασπαλιά** (η) (ουσ.): χτύπημα με την παλάμη του χεριού, κατακεφαλιά.

«ήδωκέ ντου μνια-μ-πασπαλιά και εγύρισε η κεφαλή ντου στην άλλη μπάντα»

**Ετυμ.** Από το: πασπάλα (βλ. λέξη).

**πάσπαρος** (ο) και **πασπάρι** (το) (ουσ.): είδος εδάφους που αποτελείται από εύκολα θρυμματιζόμενες μικρές πέτρες.

«όλο πασπάρους είναι τα χώματα σση Καλογράς το Λάκκο (τοποθεσία) και δεν βγάνουνε πράμα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πάσπαλον (= κέχρος), με τροπή του -λ- σε -ρ.

**πασπάτεμα και πασπατούλεμα** (το) (ουσ.): ψαχούλεμα, επίμονο ψάξιμο / ερωτικό χάϊδεμα.

«δε μπορώ (ν)α σου πω ίντα πασπατούλεμα έχει καωμένο, για να βρει πού ήχωσα τα λεφτά»

«πασπάτεμα ήκουσα»

«όλο πασπατέματα είναι»

**Ετυμ.** Από το: πασπατεύγω και πασπατουλεύγω αντίστοιχα (βλ. λέξεις).

**πασπατεύγω και πασπατουλεύγω**

(ρήμ.): πασπατεύω, ψάχνω, ψηλαφώ / μεταφορικά: χαϊδεύω ερωτικά το/τη σύντροφό μου.

«ίντα πασπατεύγεις τόσηνιά ώρα ατά μέσα, πράμα ήχασες;»

**Ετυμ.** Από το: πασπαλεύω (εκ του αρχαιοελληνικού: πασπάλη) με την τροπή του -λ- σε -τ-. Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται είτε από τη φράση: «πας άπτω» είτε από τη φράση: «πας οπτεύω». Ο β' τύπος προέρχεται από το: πασπατούλης.

**πασπατούλης (ο), πασπατούλα (η)**

(ουσ.): αυτός που έχει την τάση να ψαχουλεύει.

«πολλά πασπατούλης είσαι»

**Ετυμ.** Από το: πασπάλη με την προσθήκη του -του.

**πασπούζαλη (η), πασπούζαλα (τα)**

(ουσ.): σκόνη / θραύση, θρύμματα.

«ήκαμα δυο τρεις φορές το-γ-κήπο και τονε εβολοκόπησα κιόλας και 'γίνηκε πασπούζαλη»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πασπάλη (= λεπτότατο άλευρο). Η συσχέτιση πάντως αυτή αμφισβητείται.

**παστανάγλα (η)** (ουσ.): είδος καρότου με γλυκιά γεύση.

«βγάλετε, μπρε, παστανάγλες αφού 'ναι γλυκιές να τσι ψήσετε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pastinaka (= κουκιά, είδος δαυκίου (δαυκίο = καρότο)).

**παστολιές (οι)** (ουσ.): ελιές που τοποθετούνται κατά στρώματα (πατωσές) σε μικρό πιθάρι. Κάθε στρώση καλύπτεται

με χονδρό αλάτι και με κλαδιά σκίνου, συνήθως, ή αγκαραθιάς.

«βάλε δυο παστολιές να τσι τρώμε με τσ' οφτές πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παστός + ελιές.

**πάστος και μπάστος (ο)** (ουσ.): γάμος / νυφικός θάλαμος.

«επήανε στο-μ-πάστο κι είπανε και μαντινάδες τση νύφης»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: παστός και παστάς (= νυφική κλίνη - εκ του ρήματος πάσσω).

**παστούκι (το)** (ουσ.): ο χωρίς φύλλα σκληρός κορμός των μονόκλωνων φυτών / ξηρό ξύλο.

«ζέρα ήπιασε κι επέσανε τα φύλλα τω φυτώ και επομείνανε μόνο τα παστούκια»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**παστουρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κορεσμένος από φαί ή ποτό. «πού εκάτσες κι ήρθες εστά παστουρωμένος;»

**Ετυμ.** Από το: παστουρώνω (βλ. λέξη).

**παστουρώνω** (ρήμ.): τρώγω του σκασμού, πίνω πάρα πολύ.

«καλά τη-μ-παστούρωσες (εννοείται τη κοιλιά)

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pastura (= βοσκή).

**παστοφάσουλα (τα)** (ουσ.): παστά φασόλια. Οι παλιοί κάτοικοι του Οροπεδίου Λασιθίου έκοβαν φρέσκα γαζανά φασόλια (ποικιλία που δεν έχει παχιά φλούδα), τους έβγαζαν τις ίνες και στη συνέχεια τα άπλωναν στον ήλιο για να ξεραθούν. Μετά τη ξήρανση τα αποθήκευαν είτε σε πήλινα δοχεία είτε σε μεγάλη σακούλα και τα έπηναν το χειμώνα, κυρίως, που δεν υπήρχαν φρέσκα

φασόλια. Τα έκαναν ομελέτα ή γιαχνί με πατάτες και ενίοτε τα έψηναν και με κρέας. Μερικοί τα μπελόνιαζαν με κλωστή και τα κρεμούσαν στις αυλές ή στις οροφές του εσωτερικού των σπιτιών για ξήρανση, όπου παρέμεναν μέχρι το μαγεϊρέμά τους.

«*κάμε μνια-ν-τηγανιά παστοφάσουλα με τ'αβγά*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: παστός + φασόλια.

**παστρέ** (επίρρ.): πλήρως καθαρό / λέξη που δηλώνει αποπομπή.

«*παστρέ ήκαμε το πιάτο ντου*»

«*άντε, παστρέ*»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του: παστρεύω (βλ. λέξη).

**παστρεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει καθαρισθεί πλήρως.

«*παστρεμένα είναι όλα τα τσικάλια*»

**Ετυμ.** Από το: παστρεύω > παστρεύγω (βλ. λέξη).

**παστρεύγω** (ρήμ.): παστρεύω, καθαρίζω / μεταφορικά: εξοντώνω.

«*πάστρεψε καλά-καλά το πιάτο σου, μην αφήνεις το πιο καλό πράμα αφάωτο*»

«*όλους τσ'άντρες τση οικογένειάς τως τσι ξεπαστρέψανε οι κεσταμπίτες*»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ελληνικό ρήμα: σπαρτεύω (= καθαρίζω με σκούπα φτιαγμένη από σάρτα) με την μετάθεση των -σ- και -ρ- και την προσθήκη του παραγ. τέρματος: -εύω / -εύγω.

**παστρικοσύνη** (η) (ουσ.): καθαριότητα, δεξιότητα της καλής νοικοκυράς.

«*η παστρικοσύνη τσης δε λέγεται*»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: παστρικός (= καθαρός).

**παταθιά** (η) (ουσ.): εκτός από το φυτό της πατάτας, σημαίνει και το χωράφι που είχε φυτευτεί με πατάτες.

«*ίντα δα σπείρεις οφέτος στη-μ-παταθιά;*»

**Ετυμ.** Από το: πατάτα.

**πατανία** (η) (ουσ.): υφαντή μάλλινη κουβέρτα. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται ως μπατανία, γλωσσικός τύπος που δεν συναντάται στο Λασίθι. Οι πατανίες ήσαν διαφόρων ειδών, όπως πατητές, περαματιστές, κουσκουσελίδικες κ.ά. Οι Λασιθιώτες που πήγαιναν με τα γαϊδουράκια ή τα μουλάρια τους στα πανηγύρια –μέσα τα οποία χρησιμοποιούσε, παλαιότερα, η συντριπτική πλειονότητα– έστρωναν στο σαμάρι μια καινούργια πατανία, η οποία κάλυπτε και τα οπίσθια (καπούλα) του ζώου. Οι αναβάτες κάθονταν πάνω στην μπατανία. Όταν τελειωνε η λειτουργία σε πανηγύρια που απείχαν πολύ από τα χωριά του Οροπεδίου (π.χ. το πανηγύρι του Αγίου Ιωάννη του Καμπίτη), η πατανία στρωνόταν σε καθαρό έδαφος, πάνω σ'αυτήν τοποθετούνταν ποικίλα εδέσματα που είχαν μαζί τους οι πανηγυριώτες και γύρω-γύρω κάθιζαν οι παρέες, τρώγοντας, πίνοντας και τραγουδώντας.

«*σιμώσετε, μπρε, κοντά στη-μ-πατανία να φάτε πράμα να πιείτε κι ένα κρασί να στωλώσετε μνιαολιά*»

«*αφήνω γεια στο πάπλωμα και γεια στη-μ-πατανία*» (λαϊκή σκωπτική φράση)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: battaniye (= κουβέρτα, κλινοσκεπάσμα) ή από το ιταλικό: batania.

**πατάρι\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη σημασία που έχει στην κοινή νεοελληνική η λέξη πατάρι, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών σημαίνει και επίπεδη προεξοχή σε τοίχο. Πατάρι λεγόταν, επίσης, η



ξύλινη κατασκευή που υπήρχε στον πύργο των ψηλών ανεμόμυλων στην οποία ανέβαιναν οι γεωργοί για να απλώσουν ή να μαζέψουν τα πανιά τους.

«στο πατάρι ήφηκα το κλειδί ν'ανοίξεις, ανε πας στο σπίτι»

«ήσπασε το πατάρι του μύλου και πώς θα μαζώξω εδώ τα πανιά»

**Ετυμ.** Από το: πατ-ώ + παραγ. τέρμα: -άρι.

**πατασμός** (ο) (ουσ.): πειρασμός, πειραχτήρι.

«πατασμός είσαι, λέω 'γω»

«δε σ'αφήνει ο πατασμός ήσυχο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πατάσσω (= τιμωρώ, κτυπώ, ενοχλώ).

**πατέλης** (ο) (ουσ.): φαλακρός.

«ογλήγορα εγίνηκες πατέλης»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: patella, υποκοριστικό του patina (= λεκάνη, φάτνη) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**πατερημό** (το) / **πατερημά** (τα) (ουσ.): το Πάτερ ημών.

«όντενε επήαμε στην εκκλησιά, είχανε λεωμένο το πατερημό»

«το πατερημό το λέγανε το-μ-παλιό-γκαιρό τα δασκαλάκια»

**Ετυμ.** Σύμφυση των λέξεων: πάτερ ημών.

**πάτημα\*** (το) (ουσ.): εκτός από πατημασιά, η λέξη αυτή χρησιμοποιείται ενίοτε στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών και με την έννοια της πρόφασης, της αιτίας ή του επιχειρήματος / μέρος από όπου βλέπεις μακριά.

«ήβρηκε δα πάτημα, ότι άλλα του 'ποσχεθήκανε κι άλλα του δίδουνε και δε θέλει να στεφανωθεί τη-γ-κοπελιά»

**Ετυμ.** Από το: πατώ.

**πατητή\*** (η) (ουσ.): είδος χοντλής μάλλινης υφαντής κουβέρτας, η οποία έχει υποστεί ειδική επεξεργασία πατήματος για να μαλακώσει και να βγάλει χνούδι. Αυτός που ασχολούταν με το πάτημα ράσινων κουβερτών λεγόταν *ρασοπατητής*. Οι πατητές ήταν ιδιαίτερα αναγκαίες στο Οροπέδιο Λασιθίου κατά την περίοδο του χειμώνα, λόγω του ψυχρού κλίματος της περιοχής.

«ρίξε μνια-μ-πατητή να ξεσταθούμε μνιαολιά, γιατί κάνει ψόφο»

**Ετυμ.** Από το: πατώ.

**πατητής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που πατά κάτι για κάποιο σκοπό. Πατητές ή πατητάδες λέγονται π.χ. εκείνοι που πατούν στα ειδικά πατητήρια τα σταφύλια για να βγάλουν το μούστο, ο οποίος, μέσω της ζύμωσης, μετατρέπεται σε κρασί. Ιδιαίτερα γνωστοί ήταν, παλιότερα, οι πατητές ράσινων υφαντών, τα οποία μέσω πολύωρου πατήματος γίνονταν πιο μαλακά και αποκτούσαν χνούδι, ιδιότητες που τα καθιστούσαν πιο εύχρηστα.

«να πας τσι ράσινες ανάπλες στο-μ-πατητή να τσι πατήσει μνιαολιά να μαλακώσουνε, γιατί ετσά απού 'ναι εδώ δε μασε σκεπάζουμε καλά»

**Ετυμ.** Από το: πατώ.

**πατικωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): συμπιεσμένος.

«καλά πατικωμένα 'ναι τ'άχερα στον αχεργιώνα κι όσο κι ανε τα πατούμε δε-γκαθίζουμε άλλο»

**Ετυμ.** Από το: πατικώνω (= συμπιέζω).

**πατιρντί\*** και **πατιρτί** (το) (άκλ. ουσ.): φασαρία, καυγάς (στα νεοελληνικά λεξικά που μελετήσαμε περιλαμβάνεται μόνο ο τύπος: πατιρντί).

«μεγάλο πατιρντί εγίνηκε οψές στο καφε-  
νείο του τάδε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: patirdi (= θό-  
ρυβος, φασαρία, βαβούρα).

**πατόκορφα** (επίρρ.): από τον πάτο ως  
την κορυφή.

«μ' έχεσε πατόκορφα»

**Ετυμ.** Από τα: πάτος + κορυφή.

**πατούλια** (ακούγεται συχνά και ως **μπα-  
τούλια**) (η) (ουσ.): ομάδα ανθρώπων,  
αγέλη ζώων, σμήνος πτηνών.

«πατούλιες-πατούλιες επηγαίνανε οι-γι-  
ανθρώποι στις κήπους τως, όντε τσι φυ-  
τεύγανε»

«μνια πατούλια πουλιά επετάζανε από  
τα κεραμίδια»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pattuglia (= πε-  
ριπολία).

**πατούρα\*** (η) (ουσ.): στήριγμα (βλ. και  
πατάρι). Πατούρες λέγονταν παλαιότερα  
στο Οροπέδιο Λασιθίου οι δύο χονδροί  
κορμοί δένδρων που τοποθετούνταν πά-  
νω από τα πηγάδια και στους οποίους  
στηρίζονταν οι ξύλινοι αρχικά και σιδε-  
ρένιοι, μεταγενέστερα, ανεμόμυλοι. Για  
την επίτευξη μεγαλύτερης σταθερότητας  
οι πατούρες καλύπτονταν με μεγάλες πέ-  
τρες. Αργότερα, οι πατούρες των ανεμο-  
μύλων κατασκευάζονταν από οπλισμένο  
σκυρόδεμα.

«εσαπίθηκε η πατούρα του μύλου και φο-  
βούμαι να μη-μ-πέσει όλος στο πηγάδι  
μέσα»

**Ετυμ.** Από το: πατώ / θέμα: πατ- + πα-  
ραγ. τέρμα: -ούρα.

**πατούχα\*** (η) (ουσ.): πατούσα, πέλμα.  
«αζυπόλυτος πας και δα σου κάτσει κα-  
μινιάν αγκάθα στη-μ-πατούχα»

**Ετυμ.** Από το: πατούσα με τη μετατρο-  
πή του -σ- σε -χ.

**πατουχιά** (η) (ουσ.): πατημασιά / μονά-  
δα μέτρησης μήκους ίσου με το διάστη-  
μα που αντιστοιχεί σε μια πατημασιά.

«φαίνονται οι πατουχιές ντου στσι πα-  
σπάλες»

«καινούργιο χιονάκι ήριζε και δα φαίνου-  
νται οι πατουχιές τω λαγώ»

«ήβγαλε το σταλίκι και μου πήρε δυο πα-  
τουχιές χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: πατούχα βλ. λέξη).

**πατουχίζω** (ρήμ.): πατώ με όλο το πέλ-  
μα των ποδιών μου, πατώ δυνατά, περ-  
πατώ.

«βλέπου μνιαολιά, όντα προπατείς, μόνο  
πατουχίζεις, όπου βρεις»

**Ετυμ.** Από το: πατούχα (βλ. λέξη) / θέ-  
μα: πατουχ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**πατσάβρα** (η) (ουσ.): πατσαβούρα (στην  
κοινή νεοελληνική), κουρέλι που χρησι-  
μοποιείται για τον καθαρισμό σκευών ή  
λερωμένων χεριών / μεταφορικά: ανήθικη  
γυναίκα, πόρνη.

«α να μου χαθείς από παέ, πατσάβρα»

**Ετυμ.** Ετερογραφία του πατσαβούρα (εκ  
του ενετικού: sprazzaura (= ουρά ρούχου)  
ή εκ του τουρκικού: raçanra = κουρέλι).

**πατσάβρι** (το) (ουσ.): το κουρέλι, το  
οποίο χρησιμοποιούσαν οι παλιές νοι-  
κοκυρές, για να σκουπίζουν τα διάφορα  
σκεύη της κουζίνας / κατ' επέκταση το  
λερωμένο και κουρελιασμένο ύφασμα ή  
ρούχο.

«πιάσε με το πατσάβρι το τσικάλι να το  
βγάλεις από τη φωτιά, γιατί δα καίει, να  
μη σε κάψει»

**Ετυμ.** Βλ. πατσάβρα.

**πατσουρά** (η) (ουσ.): δυσοσμία και ειδικότερα η δυσοσμία που βγαίνει από τα ούρα.

«πατσουρά βγάνει το κατάλυμα, γιατί πάνε κεία και κάνουνε την ανάγκη ντως»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το πατσαβούρα (βλ. λέξη) με την αποκοπή των γραμμάτων: -α- και -β- και ανατονισμό.

**πατωσά** (η) (ουσ.): στρωματιά, επίστρωση.

«μνια-μ-πατωσά ντολμάδες βάνει ακόμη το τσικάλι»

«πατωσές-πατωσές είναι βαρμένα τα προουκιά της στη κασέλα»

**Ετυμ.** Από το: πατώ.

**παύγω** (ρήμ.): παύω.

«επάψανέ τονε από δραγάτη»

**Ετυμ.** Από το: παύω.

**παφ-πουφ** (στερ. φρ.): έκφραση που δηλώνει προχειρότητα, επιτολαιότητα και βιασύνη.

«ήρθε να θερίζει λέει κι ήκαμε ένα παφ-πουφ κι ήφυγε»

**πάχνη\*** (η) (ουσ.): το πάγωμα λόγω του δυνατού πρωινού ψύχους που μοιάζει με ελαφρό χιόνι. Η δημιουργία πάχνης είναι συχνή στο Οροπέδιο Λασιθίου και προκαλεί, λόγω του πολύ δυνατού ψύχους, σημαντικές καταστροφές σε οπωροκηπευτικά, σε ανθισμένα καρποφόρα δέντρα και σε φρούτα.

«πάχνη έχει καωμένη κι 'ναι ψόφος, μόνο να ντυθείτε καλά, ανε βγείτε όζω»

«πάχνη 'καμε και δα να 'χει κάψει τσι μηλιές απού 'τανε αθισμένες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πήγνυμι (= πήζω) / πάχνη = παγωμένη δροσιά.

**παχλιά** (η) (ουσ.): η ποσότητα της τροφής (άχυρα με ρόβι ή με βίκο για τα βόδια και με ταγή για το γάιδαρο) που καταναλίσκεται μια φορά.

«δυο παχλιές έχω βαρμένες ίσαμε δα των οζώ»

**Ετυμ.** Από το: παχνίζω (βλ. λέξη).

**παχνίζω\*** (ρήμ.): βάζω άχυρα στο παχνί των ζώων (το πρωί πριν ξημερώσει, κυρίως) / παχνίζομαι = εκτίθεται στην πάχνη. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται και ως παχλιάζω, τύπος που δεν υπάρχει στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά. «ίσαμε να στέσω το τσικάλι, πήγαινε στ' αχίρι να παχνίσεις τα βούγια και το γάιδαρο»

**Ετυμ.** Από το: παχνί (= φάτνη) εκ του: πάθνη της ελληνιστικής περιόδου.

**παχνισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει εκτεθεί στην πάχνη.

«παχνισμένα είναι τ' άχερα και μοιάζονε σα χιονισμένα»

**Ετυμ.** Από το: παχνίζομαι.

**πάχος\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη σημασία που έχει η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική (λίπος, ιδιότητα του παχέος ατόμου), στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά χρησιμοποιείται και με την έννοια του κρύου ή της χαμηλής θερμοκρασίας. «βάλε το μεγάλο τσικάλι με το νερό στημ-μ-παρασθιά να κοπεί μνιαολιά το πάχος του να το πιούνε τα οζά»

**Ετυμ.** Παραφθορά της νεοελληνικής λέξης: πάχος (όταν χρησιμοποιείται με την έννοια του κρύου).

**πάχτος** (το) (ουσ.): ενοίκιο.

«πόσο 'ναι το πάχτος του κήπου;»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *ractio*, -onis (= συμφωνία, συνθήκη).

**παχτώνω** και **πακτώνω** (ρήμ.): εκμισθώνω.

«επάχτωσα το-γ-κήπο 200 οκάδες πατάτες»

**Ετυμ.** Βλ. πάχος.

**παχτωτής** (ο) (ουσ.): πακτωτής, ενοικιαστής.

«ο κερατάς, ο παχτωτής αφού ήβρηκα δε με πλερώνει»

**Ετυμ.** Από το: παχτώνω (βλ. λέξη).

**πάω\*** (ρήμ.): πηγαίνω. Απαντάται στους τύπους: πάω, πα-ς, -άει, -άμε, -άτε, -άνε (στους λοιπούς χρόνους αντικαθίσταται από το ρήμα: πηγαίνω).

«πας κι έρχεσαι και πράμα δε-γ-κάνεις»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: πάγω (= πηγαίνω) με σίγαση του ενδοφωνηεντικού -γ-.

**παωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πηγεμένος.

«παωμένος είμαι και σε κειόνονα το-ν-τόπο αφού λες»

«ήμουνε παωμένος στο στρατό οντέ-ν-επαντρεύτηκα»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: πάω (βλ. λέξη).

**πεδούλι** (το) (ουσ.): τμήμα κατεργασμένου δέρματος που χρησιμοποιείται, συνήθως, για επιδιόρθωση δερμάτων υποδημάτων ή άλλων δερμάτινων ειδών.

«ετρύπησε το στιβάνι μου και δα το πάω στου τσαγκάρη να του βάλει 'να πεδούλι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: πέδη (= πέδικλο, δεσμός) < πέδω (= δένω).

**πέζα** (η) (ουσ.): απότομος βράχος βουνών, προεξοχή κρημονού, σκαλοπάτι / άκρα γιαλού.

«γεμάτο πέζες είναι το φαράγγι του Χανγά»

**Ετυμ.** Προέρχεται από την ίδια ρίζα με τη λέξη: πους (ποδός), και σημαίνει, στα Αρχαία Ελληνικά, το κατώτατο άκρο παντός πράγματος, το κράσπεδο.

**πεζάρικες** (οι) (ουσ.): πεζάρικες ονομάζονται οι αγριοκατσίκες που σκαρφαλώνουν σε απόκρημα μέρη.

«τσι πεζάρικες αίγες δε τσι πιάνεις εύκολα»

**Ετυμ.** Από το: πέζα (βλ. λέξη).

**πεζεβέγκης\*** και **μπεζεβέγκης** (ο) (ουσ.): παλιάνθρωπος, κερατάς, ρουφιάνος / μαστροπός.

«ε, το μπεζεβέγκη, το-μ-παλιοκερατά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *pezevenk* (= μεσίτης έρωτα, μαστροπός).

**πεζέφνω** (ρήμ.): κατεβαίνω από το γαϊδούρι, το μουλάρη ή το άλογο και πηγαίνω πεζός, ξεκαβαλικεύω, πεζεύω στην κοινή νεοελληνική.

«πέζεψε δα να καβαλικέψω και 'γω μνια στάζη»

**Ετυμ.** Από το: πεζεύω (εκ του πεζός).

**πεζούλα\*** (η) **πεζούλι\*** (το): επίπεδο καλλιεργήσιμο μέρος σε ορεινούς όγκους στηριγμένο, συνήθως, με τράφο (ξερολιθιά), για να συγκρατείται το χώμα, (υποκοριστικό πεζούλι) / θέση σε βράχια που είναι κατάλληλη για κάθισμα ή χτίσμα στρωμένο με πλάκες που χρησίμευσε για κάθισμα ή για την τοποθέτηση αντικειμένων, ενίοτε, και για ύπνο / πεζούλια λέγονταν τα δεξιά και αριστερά της παρασθιάς (του τζακιού) μέρη, όπου τοποθετούνταν

μαγειρικά σκεύη. Τα πεζούλια αυτά είχαν μερικές φορές τρύπες στις οποίες φυλάσσονταν τα τσικαλόπανα ή πατσαβούργια (βλ. λέξεις).

«αθέριστες επομείνανε οι πεζούλες στο Καθάριο Λάκκο» (τοποθεσία)

«σύρου πιο πέρα στο πεζούλι να κάτσω και 'γώ»

«πόθεκε στο πεζούλι τση παρασθιάς το τσι-κάλι»

«θέσε εκείε στη-μ-πεζούλα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πέζα, -ης (= πους, κράσπεδο).

**πεθυμιά\*** (η) (ουσ.): επιθυμία.

«Στα πρέπει και στη λογική πήγ'η ζωή μου όλη / και άφησα απότιστο της πεθυμιάς το περιβόλι.» (κρητικ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: επιθυμία (εκ του επιθυμώ, βλ. πεθυμώ).

**πεθυμώ\*** (ρήμ.): επιθυμώ.

«Απού 'χει την υπομονή, το πεθυμά θεωρεί το.» (κρητ. απόφθεγμα)

**Ετυμ.** Παραφθορά του επιθυμώ, με την αποβολή του αρχικού ε- και την τροπή του -ι- σε -ε-.

**πέι** (η) (ουσ.): προκαταβολή για κάποια συναλλαγή.

«δυο χιλιάδες δραχμές μου ζήτηξε πέι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: rey (= προκαταβολή).

**Πελαγιά και Πελαγιώ** (κυρ. όν.): Πελαγία (το Πελαγιώ έχει υποκοριστική και χαϊδευτική σημασία).

**πελέκι\*** (το) (ουσ.): δεν σημαίνει τσεκούρι, σημασία με την οποία χρησιμοποιείται η λέξη στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, αλλά πελεκημένη πέτρα (με

πελέκια φτιάχνονταν τα πορτομάγουλα (βλ. λέξη) και οι καμάρες των παλιών σπιτιών).

«αζίζουνε κειανέ τα παλιά πελέκια»

**Ετυμ.** Από το: πελεκώ (υποχωρητικός σχηματισμός) > πελέκιον (υποκοριστικό) > πελέκι.

**πεμπάτος, -η, -ο** (επίθ.): απεσταλμένος.

«πεμπάτο 'χανε το σύντεκνό μας να μασε πει πιο μπροστά πως δα 'ρθούνε να γυρέψουνε τη-γ-κόρη μας για νύφη τως»

**Ετυμ.** Από το: πέμπω > ρηματ. επίθετο: πεμπάτος.

**πενταβά** (επίρρ.): μάταια.

«επλημμύρισε ο κάμπος από τα νερά απού 'ριζε και εσαπιθήκανε οι πατάτες απού 'χαμε φυτεμένες, πενταβά επήανε οι κόποι μας»

«στην ίδια τάξη επόμεινε, πενταβά τον ήπεμπα στο σκολειό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: betava (= δωρεάν).

**πεντακακομοίρης** (ο), **πεντακακομοίρα** (η): ο δύσμοιρος, ο δυστυχής.

«ω, το πεντακακοίρη, ίντα 'παθε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέντε + κακομοίρης.

**πενταμόναχος, -η, -ο** (επίθ.): ολομόναχος.

«πενταμόναχος ζει κεια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέντε + μοναχός.

**πεντάνευρο και πεντανεύρι** (το)

(ουσ.): φυτό γνωστό με το επιστημονικό όνομα αρνόγλωσσο το μείζον.

«εγέμισε ο τόπος πεντάνευρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέντε + νεύρο.

**πενταρόλι** (το) (ουσ.): αιχμηρό εργαλείο που χρησιμοποιούσαν παλιότερα οι κτίστες για το πελέκημα των πετρών.

«πιάσε το πενταρόλι και δώσε δυο τρεις τση πέτρας από βαστάς να σοφηλιάσει»

**Ετυμ.** Κατά τον Ξανθουδίδη, προέρχεται από το ενετικό: *rontariol*, με φθογγικές αλλαγές, κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις με ομόηχη αρχή.

**πενταρολόγος** (ο) (ουσ.): αυτός που μαζεύει πεντάρες, αυτός που δεν έχει φιλότιμο, ο σπαγκοραμμένος.

«πενταρολόγος μου φαίνεται ο συνέταιρός σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πεντάρα + λέγω (> -λόγος) (με την έννοια του συλλέγω).

**πεντόβολο**\* (το) (ουσ.): είδος παιχνιδιού που παίζεται με πέντε μικρές πετρούλες. Ο παίκτης πετάει επάνω τη μια από τις πέντε πέτρες και οφείλει να την πιάσει πριν πέσει στο έδαφος. Κατά το διάστημα αυτό υποχρεούται να μετακινήσει μια ή περισσότερες από τις τέσσερις πέτρες σε ορισμένη θέση ή να τις πάρει στη χούφτα του. Αν καταφέρει να τις μετακινήσει όλες με επιτυχία, χωρίς να πέσει στο έδαφος η πέτρα που πετάγεται προς τα πάνω, τότε είναι νικητής. Σε αντίθετη περίπτωση, χάνει και τη θέση του παίρνει άλλος παίκτης. Όποιος καταφέρνει να μετακινήσει πρώτος όλες τις πέτρες κερδίζει το παιχνίδι.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέντε (ο) + βόλι (πέντε πετρούλες ή μπίλιες)

**περακειέ** (τοπ. επίρρ.): πέρα εκεί, μακριά.

«πήνε περακειέ»

«πέταξε το περακειέ και πήνε να πα πάρεις ένα άλλο σκαπέτι»

**Ετυμ.** Από τη σύμφυση των: πέρα + εκεί.

**περαμάτιση** (η) και **περαμάτισμα** (το) (ουσ.): λεπτή υφαντική εργασία που συνίσταται στο πέρασμα των νημάτων του στημονιού μέσα από τις «θελιές» των μίτων του αργαλειού, για να σχηματισθεί ορισμένο σχέδιο.

«ετούτηνιέ η περαμάτιση θέλει πολλή υπομονή»

«από κλωστή κι από περαμάτιση 'ναι» (= είναι πολύ αδύνατος) (στερεότυπη φράση)

**Ετυμ.** Από το: περαματίζω (βλ. λέξη).

**περαματιστή** (η), **περαματιστό** (το) (ουσ.): υφαντό με σχέδια που γίνονται με τη διαδικασία της περαμάτισης.

«περαματιστή πετσέτα μου 'δωκες, μπρε, να σφουγγίζω τα χέργια μου απόυ δα τη λερώσω!»

**Ετυμ.** Από το: περαματίζω (βλ. λέξη).

**περαματίστρα** και **περαματού** (η) (ουσ.): η γυναίκα που περνά στο χτένι τ' αργαλειού τα νήματα για ύφανση.

«τέθιοια περαματίστρα δεν έχει στο χωργιό άλλη»

**Ετυμ.** Από το: περαματίζω (βλ. λέξη).

**περαματώ** και **περαματίζω** (ρήμ.): περνά τα νήματα του στημονιού στους μίτους και μετά στο χτένι τ' αργαλειού.

«έλα να με βοηθήξεις να περαματίσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: περάω-ώ (= περνάω-ώ) + μίτος. Κατ' άλλη άποψη, παράγεται από τη λέξη: πέραμα < περώ.

**πέρα-πώδε** (επίρρ.): εδώ κι εκεί.

«πέρα-πώδε πάει»

Η λέξη πέρα προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: πέρα και η λέξη πώδε από τη σύμφυση των: από + ώδε.

**περασά (η)** (ουσ.): περασιά, διάβαση.  
«από πάε είναι η περασά σου, ίντα θες  
από την άλλη μπάντα;»

«από πάε έχει περασά το οικόπεδο»

«αυτή είναι κακή περασά» (λαϊκή φράση  
για κακότροπη γυναίκα)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: περάω,  
-ώ (= διαπερώ, διέρχομαι, περνώ).

**περασάδα (η)** (ουσ.): ό,τι και η περασά.

**Ετυμ.** Από το: περασά (βλ. λέξη).

**περασάρης (ο) περασάρισσα (η)**

(ουσ.): αυτός/ή που τυχαία περνά από  
κάποιο μέρος.

«περασάρης ήτανε από κεια»

**Ετυμ.** Από το: περασά (βλ. λέξη) + πα-  
ραγ. τέρμα: -άρης/-άρισσα.

**περασάρικος, -η, -ο** (επίθ.): περαστι-  
κός, ξένος.

«περασάρικα πουλιά»

«περασάρικα οζά»

«περασάριχη αστένια»

**Ετυμ.** Από το: περασά (βλ. λέξη) / θέμα:  
περασ- + παραγ. τέρμα: -άρικος, -η, -ο.

**περατζούνι και περατσούνι (το)**

(ουσ.): προεξοχή. Περατζούνια λέγονται,  
επίσης, οι μικρές αγκινάρες που ανα-  
πτύσσονται από τα παρακλάδια της αγκι-  
ναριάς.

«κόψε κειονέ το περατσούνι να μη βγάλει  
κιανενούς τ'αμάτι»

«περατζούνια 'χει το ξύλο και δε σοφη-  
λιάζει με τ'άλλα»

«εκόψαμε τσι μεγάλες αγκινάρες και επο-  
μείνανε τα περατζούνια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέρα + τζουνί ή  
τσουνί (= ακίδα, αιχμή), εκ του αρχαι-  
οελληνικού: κύνιον, υποκοριστικό του:  
κύνων, -υνός, με τη μετατροπή του -κ- σε  
-τσ- (τσιτακισμός) και του -υ- σε -ου-.

**περάτης (ο)** (ουσ.): περαστικός, διαβά-  
της. Εκτός από τις σημασίες αυτές, η λέ-  
ξη περάτης υποδηλώνει στη ντοπιολαλιά  
των Λασιθιωτών ξύλα ή σίδερα που συ-  
νέχουν τις πλευρές ορυγμάτων ή δύο απε-  
ναντινούς τοίχους. Περάτες π.χ. λέγονται  
οι εγκάρσιοι ξύλινοι δοκοί που υπήρχαν  
στους παλιούς τάφους πάνω στους οποί-  
ους τοποθετούνταν η σορός του νεκρού.

«περάτες είμαστε σε τούτονέ το-γ-κόσμο»  
«καλά να σάσετε τσι περάτες τσ'άρκλας  
(= τάφος)»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: περάω,  
-ώ (= διαπερνάω, διέρχομαι, περνάω)

**περγέλιο (το) και περιγέλος (ο)** (ουσ.):

κοροϊδία, χλεύη.

«στο περγέλιο τονε επήρανε»

**Ετυμ.** Από το: περγελά < περιγελάω.

**περγελώ (ρήμ.):** περιγελώ, κοροϊδεύω,  
χλευάζω, ειρωνεύομαι.

«περγελούνε σε και δε-ν-το παίρνεις χα-  
μπάρι»

«περγελούνε σε οι-γι-αθρώποι με τα ρού-  
χα απού φορείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: περί + γελάω.

**περγιοπερύσινος, -η, -ο** (επίθ.): προ-  
πέρσινος.

«περγιοπερύσινο είναι το κρασί απού πί-  
νομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: υπέρ + περυσι-  
νός, με αποβολή του -υ- και την ανάπτυ-  
ξη του -γιο- για λόγους ευφωνίας.

**περδικιά (η)** (ουσ.): η φωλιά της πέρ-  
δικας.

«ήκουσα μνια-μ-πέρδικα κι εκακάριζε και  
επήα κι ήβρηκα τη-μ-περδικιά της»

**Ετυμ.** Από το: πέρδικα.

**περδικούλι\* (το)** (ουσ.): είδος άγριου  
χόρτου που φύεται σε πετρώδη κυρίως

εδάφη. Το επιστημονικό του όνομα είναι *αναγαλλίδα η κυανή*. Έχει διουρητικές και άλλες θεραπευτικές ιδιότητες.

**Ετυμ.** Από το: πέρδικα (υποκοριστικό), επειδή κάνει μπλέ λουλούδια που μοιάζουν με τα χρώματα της πέρδικας.

**περισσεμένος\***, **-η, -ο** (επίθ.): αυτός που περισσεύει. Χρησιμοποιείται συνήθως στον πληθυντικό αριθμό (περισσεμένοι, -ες, -α).

«*δα πάμε να μαζώξομε τσ'ελιές πριχού να πέσουνε και τσι χάσομε, κοντό τσι περισσεμένες έχομε;*»

**Ετυμ.** Από το: περισσεύγω (εκ του περιττός).

**περισσοκάνω** (ρήμ.): κάνω κάτι καθ' υπερβολή, ξεπερνά τα όρια του μέτρου. «*είπα σου δα να κόψεις ένα σταφύλι από τ' αμπέλι μου, μα συ το περισσοκάνεις*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: περιττός (> περικο- + κάνω).

**περιστέρα\*** (η), **περίστερος** (ο)

(ουσ.): το θηλυκό και το αρσενικό περιστέρι. Η λέξη περιστέρα στην κοινή νεοελληνική απαντάται και ως: περιστερά, τύπος που δεν υπάρχει στη ντοπιολαλιά των Λασθιωτών.

«*Ετσά που ο περίστερος γυρεύγει περιστέρα / έτσα σ'ανεζητώ και 'γώ στο κόσμο όλο πέρα.*» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: περιστέρα με αναβίβαση του τόνου / περίστερος (υποκοριστικό περιστέριον > περιστέρι).

**πέριττα** (επίρρ.): περιττά, εκ περισσού, παραπάνω.

«*όλοι 'τανε μορφονιοί, μα πέριττα ο γιος μας*»

**Ετυμ.** Από το: περιττά, με αναβίβαση του τόνου.

**περιττεύω** (ρήμ.): περιττεύω.

«*περιττεύει δα τούτηνιά η αγγαρεία, μα ίντα δα κάνομε, αφού ήτυχε*»

**Ετυμ.** Από το: περιττός + -εύω/-εύγω.

**περιφλεμονία** (η) (ουσ.): πνευμονία.

«*περιφλεμονία τον ήπιασε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: περί + πνευμονία (φλέμονας = πνεύμονας).

**περιχαίρομαι** (ρήμ.): επιχαίρω.

«*σε ξανοίγω και σε περιχαίρομαι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: περί + χαίρομαι.

**περκατσέρνω** (ρήμ.): (λέγεται συνήθως στο γ' ενικό ή πληθυντικό πρόσωπο): λασκάρουν τα περτσίνια (βλ. λέξη). «*επερκατσάρανε δυο-τρία σίντερα στη σκάλα του μύλου, μόνο έχε αμέντε πού πατείς, όντε βγαίνεις απάνω*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: υπέρ + κατσέρνω (εκ του ιταλικού: cacciare: χώνομαι, τρυπώνω, εισχωρώ), με την αποκοπή του -υ-.

**περμαντόνα και πριμαντόνα\*** (ουσ.): μεγαλοκυρία.

«*ε τη παντέρμη κάλλη τα 'χει και κάνει και τη πριμαντόνα*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: prima donna (= πρωταγωνίστρια).

**περνά μου, σου, του** κτλ.: έχω εξουσία, ασκώ επιρροή, έχω μέσο.

«*αυτουνού του περνά, μόνο άμε να τονε βρεις να τακτοποιήσει πουθενά το κοπέλι*»  
Συνήθης είναι, επίσης, η έκφραση: «*περνά από τη χέρα μου*»

**περόνα** (η) (ουσ.): περόνη.

«*βάλε τη-μ-περόνα στσι τρύπες τση ζεύλας*»

**Ετυμ.** Από το: πείρω (= τρυπώ).



**περτζίκουρας και περτσίκουρας** (ο) (ουσ.): βλ. μπερτζίκουρας.

**περτσές** (ο) (ουσ.): η χαιτή του μουλαριού ή του αλόγου.

«φέρε τη-μ-ψαλίδα να σάσομε το-μ-περτσέ του μουλαριού»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: percem (= χαιτή).

**περτσίνι** (το) (ουσ.): χοντρό καρφί, με κεφάλι από το ένα μέρος, που συνδέει πολύ σφικτά σίδερα, περνώντας μέσα από τρύπα. Το άλλο άκρο κτυπιέται με σφυρί ή με άλλο μέσο που ασκεί πολύ ισχυρή πίεση έτσι, ώστε να δημιουργηθεί πλάτυνση του καρφιού και από το άλλο μέρος. Τα περτσίνια χρησιμοποιούνταν πολύ στην κατασκευή του σιδερένιου πύργου των παλαιών ανεμομύλων.

«σάσε καλά τα περτσίνια να στερεωθούνε τα σίντερα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: perçin (= περτσίνι).

**περτσινώνω** (ρήμ.): συνδέω σίδερα με περτσίνια.

«περτσίνωσε τσι σταυρούς με τσι γωνίες του μύλου»

**Ετυμ.** Από το: περτσίνι (βλ. λέξη).

**πεσάρι** (το) (ουσ.): το ώριμο φρούτο που έχει πέσει κάτω από το δένδρο.

«πεσάρια 'ναι τα μήλα αφού 'φερε κι είναι τα μισά σαπιμένα»

**Ετυμ.** Από το: πίπτω > πέφτω (αόριστος: έπεσα).

**πεσμαθιά** (η) (ουσ.): πτώση, πέσιμο.

«ακόμη πονεί το γόνατό μου αφού τη πεσμαθιά αφού ήπαιξα»

**Ετυμ.** Από το: πέφτω (εκ του αρχαιοελληνικού: πίπτω) (αόριστος: έπεσα).

**πρεσταμέντα** (τα) (ουσ.): τα απαραίτητα, τα παρελκόμενα, τα σύνεργα του τεχνίτη.

«Με τσι πολλές μαλαγανιές / και τη πολλή κουβέντα / την ήβαλε και τύλιξε / όλα τα πρεσταμέντα» (στίχοι Σιγανού Χαρ.)

**Ετυμ.** Πιθανόν έχει σχέση με το ιταλικό: strumento (= σύνεργο).

**πεταλιά\*** (η) (ουσ.): δυνατή ώθηση του μοχλού του ποδηλάτου (πετάλι), μέσω του οποίου μεταδίδεται η κίνηση στον οπίσθιο τροχό. Η πιο ισχυρή ώθηση γίνεται με όρθιο τον αναβάτη, λόγος για τον οποίο λέγεται και *ορθοπεταλιά*. Τα ποδήλατα ήσαν, από τις αρχές του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα έως τα τέλη του, περίπου, πολύ διαδεδομένο μέσο μετακίνησης των ανδρών του Οροπεδίου Λασιθίου. Αργότερα, άρχισαν να τα χρησιμοποιούν και γυναίκες. Με τη διάδοση των αυτοκινήτων μειώθηκε σημαντικά η χρήση τους.

«ορθοπεταλιές θέλει τ'ανεβόλεμα»

**Ετυμ.** Από το: πετάλι (εκ του γαλλικού: pedale (= πετάλι).

**πέταλο\***: εκτός από το έλασμα που καρφώνεται στα πέλματα των ιπποειδών και τα φυλλάρια της στεφάνης των λουλουδιών, πέταλο λέγεται και ένα βασικό εξάρτημα του αργαλειού.

«Αχ αυτό το αργαλειό σου με τρελαίνει πω-πω/ σαν περνά απ'το στενό σου του διαόλου θηλυκό./ Κι ολημέρα τακ-τακ-τακ, τουκ-τουκ-τουκ το πέταλό σου κάνει / και το πανί σου κι η απατή σου σε πειρασμό με βάνει...» (απόσπασμα από γνωστό τραγούδι του Κ. Μουντάκη που τραγουδιόταν συχνά και στο Λασιθι του χθές)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πετάνυμι > πέταλον.

**πεταλόκαρφο** (το) (ουσ.): καρφί που χρησιμοποιείται για τη στερέωση των πετάλων στις σπλές των ιπποειδών.

«μάζωζε τα πεταλόκαρφα από επέσανε να μη τα πατήσει κιανείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέταλο + καρφί.

**πεταχτά** (τροπ. επίρρ.): γρήγορα, βιαστικά, τυχαία / αυτά που σπέρνονται με πέταγμα.

«ετσά στα πεταχτά ήριζα μνια χαχαλιά κολοκυθόσπορους»

«στα πεταχτά μου το 'πε»

**Ετυμ.** Από το: πεταχτός (εκ του: πετώ).

**πετούμαι** και **πεθιούμαι** και **πετάγομαι** (ρήμ.): πηγαίνω κάπου πολύ γρήγορα (σαν να πετώ). Το πεθιούμαι έχει και την έννοια του απορρίπτομαι, εκσφενδονίζομαι.

«έτοιμο δα να 'ναι το φαϊ και δα πεταχτό ίσαμε το σπίτι να το φέρω»

«πετάγομαι να σασε δω μνια στιμή»

«δε-μ-πεθιούνται τα καλά πράματα»

**Ετυμ.** Από το: πετώ.

**πετούμενος\***, **-η**, **-ο** (μετοχ. ενεστ. ως επίθ.): αυτός που πετά.

«Κάθε πετούμενο πουλί χωρίς φτερά ποθαίνει / κι όσο η αγάπη με πονεί, τόσο η ζωή λιγαίνει.» (κρητ. δίστιχο)

«ερημιά ήτανε στο μετόχι, μούτε πουλί πετούμενο δεν εφάνηκε»

**Ετυμ.** Από το: πετώ.

**πετούσα\*** (η) (ουσ.): αυτή που στριφογυρίζεται πολύ γρήγορα, ευκίνητη (σαν να πετά).

«σα-ν-τη πετούσα λαλιέται»

**Ετυμ.** Από το: πετώ.

**πετρά\*** (η) (ουσ.): ρίψιμο πέτρας, κτύπημα εξ αποστάσεως με πέτρα.

«ήρχιζε ντονε στσι πετρές κι απού φύγει-φύγει»

**Ετυμ.** Από το: πέτρα.

**πετραδίζω** (ρήμ.): πετάω πέτρες σε δέντρα για να ρίζω κάτω καρπούς / κλείνω οπές σε τοίχους, βάζοντας μικρές πέτρες.

«πετράδισε τη κορφή τση καράς να πέσουνε τα καρύδια που επομείνανε εκείά»

«πετράδισε το-ν-τοίχο να φράξεις τσι πιο πολλές τρύπες»

**Ετυμ.** Από το: πέτρα > πετράδι > πετραδίζω.

**πετραμύγδαλο** (το) (ουσ.): αμύγδαλα με πολύ σκληρό, σαν πέτρα, περίβλημα, το οποίο δεν σπα εύκολα.

«πετραμύγδαλα 'ναι και δε σπούνε μόνο ξανοίγετε να μη-γ-κοπανίσετε τα χέργια σας ετσά που τα κτυπάτε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-) + αμύγδαλο.

**πετροβολητό** (το) (ουσ.): ρίψιμο πετρών.

«τονε ερχίζανε στο πετροβολητό κι απού φύγει-φύγει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα + βάλλω.

**πετροκαρδίζω** (ρήμ.): στεναχωρώ κάποιον, κακοκαρδίζω, πικραίνω.

«γιάντα με πετροκαρδίξεις κάθα φορά απού 'ρχεσαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα + καρδιά.

**πετροκοιλιά** (η) (ουσ.): προστόμαχος των πτηνών.

«η πετροκοιλιά των ορνίθω γίνεται ωραιός μεζές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (πετρο-) + κοιλιά.

**πετροκοπίο\*** (το) (ουσ.): λατομείο.  
«ο άντρας της δουλεύει στο πετροκοπίο»  
**Ετυμ.** Από το: πετροκόπος.

**πετροκοπό** (ρήμ.): κτυπό με πέτρες, βγάζω πέτρες.  
«ολημέρα πετροκοπά ατά τσι καρές»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-ο-) + κοπό.

**πετροκόφινο** (το) (ουσ.): πολύ δυνατό κοφίνι, καμωμένο με ανθεκτικές βέργες λυγαριάς, κατάλληλο για μεταφορά βαρέων αντικειμένων, όπως είναι π.χ. οι πέτρες.  
«γέμισε το πετροκόφινο χαλίκια να το πάω τω χτιστάδω»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-ο-) + κοφίνι.

**πετρόλαδο** (το) (ουσ.): πετρέλαιο.  
«γέμισε τη λάμπα πετρόλαδο, γιατί δεν έχει και δα σβήσει»  
**Ετυμ.** Από το: πετρέλαιο με την τροπή του -ε σε -ο-.

**πετρολεκανίδα** (η) (ουσ.): πολύ μεγάλη πήλινη λεκανίδα με αυτιά που χρησιμοποιούταν για διάφορες οικιακές εργασίες. Η ονομασία της οφείλεται πιθανόν στο βάρος της και στη σκληρότητά της.  
«βάλε στη-μ-πετρολεκανίδα τα χοιρομέργια, 'πογέμισε τηνε με ξίδι κι άστα κεια να πιούνε»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-ο-) + λεκανίδα.

**πετρόλυχνος** (ο) (ουσ.): λύχνος που καίει πετρέλαιο και όχι λάδι, όπως ο λιόλυχνος. Η κατασκευή του ήταν διαφορετική από αυτή του λιόλυχνου.  
«σάσε το φτίλι του πετρόλυχνου να φέγγει πιο καλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (εκ του πετρελαίου) + λύχνος.

**πετρόξυλα** (τα) (ουσ.): ξύλινη κατασκευή που αποτελούνταν από σειρά ευθύγραμμων ξύλων (ταβλιών) συνδεδεμένων μεταξύ τους, η οποία έφερε στα άκρα της χοντρό σύρμα με το οποίο προσδενόταν στο σαμάρι του γαϊδάρου. Τα πετρόξυλα τοποθετούνταν και από τις δυο πλευρές του σαμαριού, έτσι ώστε να σχηματίζεται ανάμεσα σ' αυτά και στο σαμάρι άνοιγμα οξείας γωνίας, το οποίο γέμιζαν με πέτρες και τις μετέφεραν από το πετροκοπίο σε εγειρόμενες οικοδομές.  
«κρέμασε στο σομάρι τα πετρόξυλα να πάμε ένα γομάρι πέτρες σσι χτιστάδες»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-ο-) + ξύλα.

**πετροπάτημα** (το) (ουσ.): κάκωση της πατούσας των ποδιών λόγω πατήματος σε κοφτερή προεξέχουσα από το έδαφος πέτρα.  
«με πονεί το πετροπάτημα που έχω στο-μ-πόδα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-ο-) + πάτημα (εκ του πατώ).

**πετροπούλα** (η) **πετροπούλι** (το) (ουσ.): μικρή πέτρα.  
«κτύπησε το τζένιο με μνια-μ-πετροπούλα να καρφώσει καλά»  
**Ετυμ.** Υποκοριστικά της πέτρας (πέτρα / θέμα: πετρ- + παραγ. τέρμα: -οπούλα / -οπούλι).

**πετροχελίδονο\*** (το) (ουσ.): είδος πτηνού που πετά με μεγάλη ταχύτητα, έχει διχαλωτή ουρά και μοιάζει με χελιδόνι. Είναι σκούρου χρώματος, αλλά από μακριά φαίνεται μαύρο.

«ανέφαλο κάνουνε τα πετροχελιδόνα από-νω από το χωργιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πέτρα (> πετρ-ο-) + χελιδόνι.

**πέτσα\*** (η) (ουσ.): στοιχείο της παλαιάς κρητικής ενδυμασίας (μεγάλο μαντίλι που τυλιγόταν στο κεφάλι των Κρητικών, πριν καθιερωθεί το σαρίκι, ενώ τα άκρα του έπεφταν στους ώμους των). Πέτσα σημαίνει ακόμη χειρόμακτρο, σημασία διαφορετική από αυτήν της σκληρής επιφάνειας (π.χ. πέτσα του ψωμιού ή του δέρματος) για την υποδήλωσή της οποίας χρησιμοποιείται, επίσης, η λέξη πέτσα.

«πιάσε μια καινούργια πέτσα να σκουπίσεις τα χέργια σου»

«αζυπόλυτος προπατώ κι εκάμανε πέτσα οι πατούχες μου»

«όλο πέτσα 'ναι το ψωμί από μου 'δωκες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: pezza (= κομμάτι υφάσματος, μπάλωμα / pezzeta: υποκοριστικό του pezza).

**πέτσαρος** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει τα χαρακτηριστικά του πετσιού, πεισματάρης, αμετανόητος.

«είναι πέτσαρος, ό,τι πει εκείνά 'ναι, κιανένα δεν ακούει»

**Ετυμ.** Από τα: πετσ-ί + παραγ. τέρμα: -αρος και αναβίβαση του τόνου.

**πετσοκαταλυτής** (ο) (ουσ.): αυτός που φθείρει γρήγορα τα πέτσина υποδήματά του.

«τέθοιο πετσοκαταλυτή δεν εξανάδα»

«καλλιιά να σε ταΐζει κιαιίς, παρά να σε καλικώνει, πετσοκαταλυτή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πετσί + καταλώ.

**πετσοφάς** (ο) (ουσ.): αυτός που τρώει το πετσί (π.χ. οι κοφτερές πέτρες που κα-

ταστρέφουν τις σόλες των παπουτσιών). «με τσι πετσοφάδες από πατώ δε βαστούνε πολύ οι σόλες τω στιβανιώ μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πετσί + τρώγω (αόριστος: έφαγα).

**πετυχιά** (η) (ουσ.): η επιτυχία.

«μωρέ, καλή πετυχιά ήτανε η δουλειά από ήκαμες»

**Ετυμ.** Από το: επιτυγχάνω > επιτυχία > πετυχιά.

**Πέφτη:** Πέμπτη.

**πέφτω μούρη γόνατα** (στερ. έκφρ.): εκλιπαρώ με όλη μου τη δύναμη / αποσιώνομαι υπερβολικά σε κάτι, δείχνω υπέρμετρη αγάπη.

«του 'πεσε μούρη γόνατα ν'αποσύρει τη μήνυση, μ'αυτός δε-ν-το 'καμε»

«μούρη γόνατα ήπεσε στη δουλειά»

**πεχειρικό** (το) (ουσ.): γούρι.

«πεχειρικό 'ναι»

**Ετυμ.** Πιθανόν από παράφραση της λέξης: τυχερό.

**πέχι-πενταβά** (τροπ. επίρρ. έκφρ.): άδικα, εις μάτην (λέγεται και χωρίς το πέχι). «πέχι και πενταβά επήανε οι κόποι μου»

**Ετυμ.** Από τα τουρκικά: behey (= βρε, μωρέ) + bedava (= δωρεάν, τζάμπα, χάρισμα).

**πηγάδι** (το) (ουσ.): πηγάδι.

«καινούργιο πηγάδι ήβγαλα, γιατί εβούλησε το παλιό»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: πηγάδι με την ανάπτυξη του -ι- μεταξύ των -α- και -δ-.

**πηγαϊδούλα** (η) (ουσ.): μικρό πηγάδι / εμβάθυνση παλαιού πηγαδιού κατά ένα μέτρο, περίπου, και στήριξή του με κτι-

στές πέτρες ή με μπετόν (βλ. και καλουπιές).

«πηγαϊδούλες πρέπει να βγάλω, γιατί εφύραζε το πηγάδι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: πηγάδι (πηγάιδ- + παραγ. τέρμα: -ούλα).

**πηλά** (τα) (ουσ.): λάσπες, λασπόνερα / μεταφορικά: κακές παρέες, βρομοδουλειές.

«ωσά-ν-το χοίρο κυλιέται στα πηλά»

«με τα πηλά ανεκατόνεσαι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πηλός > πηλά.

**πηλοφόρι\*** (το) (ουσ.): κουβάς μεταφοράς πηλού. Το πηλοφόρι στο Λασιθί ήταν, συνήθως, τσίγκινη ντενέκα σε σχήμα ορθογώνιου παραλληλεπιπέδου, με ανοικτό το επάνω μέρος, η οποία είχε καρφωθεί σε ξύλο που χρησίμευε ως λαβή.

«μη-γ-ξεχειλίζεις το πηλοφόρι, γιατί χύνεις τη μισή λάσπη όζω ετσά που το βάνεις στον ώμο σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πηλός + φέρω.

**πήνε** (ρήμ.): πήγαινε.

«πήνε να του πεις»

«πήνε να δεις»

«πήνε κι έλα»

**Ετυμ.** Από το: πάω / πηγαίνω / προστ. ενεστωτ.: πή(γαι)νε > πήνε.

**Πηνελιά** (κυρ. όν.): Πηνελόπη.

**πήσσω** (ρήμ.): πήζω.

«ήπηξε το γάλα, μόνο φέρε μνια λεκανίδα και μνια μπολίδα να το σειρώσομε»

**Ετυμ.** Από το: πήγγυμι (αόριστος: έπηξα).

**πιάνω\*** (ρήμ.): εκτός από τη συνήθη του έννοια, το ρήμα πιάνω έχει ιδιαίτερη

σημασία στο πλαίσιο ορισμένων φράσεων, όπως: α) *επιάσανε χέρι* = αλληλοδεδεσμεύτηκαν για κάτι π.χ. για τη βάφτιση παιδιού ή για το στεφάνωμα του ενός από τον άλλο, β) *επιάσανε τα λόγια* = συμμορφώθηκε κάποιος με τις υποδείξεις που του έγιναν, γ) *πιάνω τον ταύρο από τα κέρατα* = ασχολούμαι με το κύριο πρόβλημα, καταπιάνομαι με τη βασική αιτία μιας κατάστασης, με ενδιαφέρει η ουσία μιας υπόθεσης, δ) *επιάσανε φιλίες* = εγίνανε φίλοι, ε) *τη πιάνει το τάδε χρώμα* = της πάει το συγκεκριμένο χρώμα, στ) *τονε πιάνει η θάλασσα* = ζαλίζεται, όταν υπάρχει κύμα, ζ) *ήπιασε το τσικάλι* = ετσίκνωσε το φαγητό.

**Ετυμ.** Από τον αόριστο: έπιασα του ρήματος πιάζω (δωρικός τύπος του πιάζω).

**πιασά** (η) (ουσ.): η ενέργεια του πιασίματος / ο μάτσος / η λαβή.

«κάμε μνια γερή πιασά σπαρμένο κι άμε να το βρέξεις στη στέρνα να το κάμομε δεματικό»

**Ετυμ.** Από το: πιάνω (βλ. λέξη).

**πιάσμα** (το) (ουσ.): πιάσιμο.

«το κοίταγμα είναι δωρεάν, το πιάσιμο πλερώνεται»

(φράση των παλαιών πρματευντάδων του Λασιθίου)

**Ετυμ.** Από το: πιάνω (βλ. λέξη).

**πιαστός, -ή, -ό** (επίθ.): ό,τι πιάνεται με το χέρι. Πιαστά λέγονται τα φρούτα που συλλέγονται με το χέρι από τα δέντρα και δεν έχουν πέσει στο έδαφος. Τα τελευταία ονομάζονται πεσάρια.

«πιαστά μήλα», «πιαστά απίδια»

**Ετυμ.** Από το: πιάνω (βλ. λέξη).

**πιάστρα\*** (η) (ουσ.): εκτός από μέσο σύνδεσης ή πιασίματος, η λέξη πιάστρα

δηλώνει στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών και τον μηχανισμό συγκράτησης του επικρουστήρα (πετεινού) των παλαιών όπλων, έτσι ώστε με το πάτημα της σκανδάλης να πέφτει ο επικρουστήρας στο καψούλι και να εκπυρσοκροτεί το όπλο.

**Ετυμ.** Από το: πιάνω (βλ. λέξη).

**πιβουλή** (η) (ουσ.): φθόνος, μίσος, δόλος.

«ζηλειά και πιβουλή δεν έχουνε οι καλοί αθρώποι»

**Ετυμ.** Από το: επιβουλή με αποβολή του ε-.

**πίβουλος\***, -η, -ο: εχθρικός, φθονερός, δόλιος.

«Πίβουλος είναι ο πιο πολύς κόσμος. Μη σου κάνουνε τσι καλούς και θαρρείς πως είναι κιόλας ετσά.»

**Ετυμ.** Από το: επίβουλος, με αποβολή του ε-.

**πιθαμή\*** (η) (ουσ.): σπιθαμή / μονάδα μέτρησης μήκους.

«μνια-μ-πιθαμή θέλει κόντεμα το φυστά-νι σου»

**Ετυμ.** Από το: σπιθαμή, με αποβολή του σ-.

**πιθαρόπλακα** (η) (ουσ.): πλάκα που χρησιμοποιείται για το σκέπασμα των πιθαριών.

«βάνε καλά τη-μ-πιθαρόπλακα να μην αφήνει ανεμεσάδες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πιθάρι + πλάκα.

**πικαρισμένος\***, -η, -ο (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αγανακτισμένος, νευριασμένος.

«πικαρισμένος είναι από τη-γ-κοροϊδία που του 'παίξανε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: piccare (= τρυπώ με το δόρυ / πικραίνω, θίγω / διεγείρω).

**πιλαλώ\*** (ρήμ.): πιλαλώ στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά δεν σημαίνει τρέχω γρήγορα, όπως σημειώνεται σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής, αλλά βασανίζω, ενοχλώ συνεχώς.

«όλο με πιλαλεί και δε μ'αφήνει ήσυχο»

**Ετυμ.** Από το ελληνιστικό: επιλαλώ (= αναγκάζω κάποιον να προχωρήσει γρήγορα, βασανίζω).

**πιλατεύγω** (ρήμ.): πιλατεύω, τυραννώ, βασανίζω κάποιον.

«συνέχεια με πιλατεύγει, πότε θέλει τούτο, πότε θέλει τ'άλλο κι όλο σβουρίζει»

**Ετυμ.** Από το: πιλατεύω (εκ του: Πιλάτος του Ευαγγελίου).

**πιλάτος** (ο) (ουσ.): αυτός που βασανίζει κάποιον, ο ταραξίας.

«όλο με βασανίζει, ο πιλάτος απού 'πήρα»

**Ετυμ.** Από το όνομα: Πιλάτος του Ευαγγελίου.

**πιλειά** (η) (ουσ.): πούλια.

«εβασίλεψε η πιλειά»

**Ετυμ.** Από το: πλειάς.

**πιλωθιά** (η) (ουσ.): βλ. απιλωθιά.

**πιλώθω** (ρήμ.): βλ. απιλώθω.

**πιλωτός**, -η, -ο (επίθ.): βλ. απιλωτός.

**πινάκι** (το) (ουσ.): εκτός από πινάκιο (με τις γνωστές σημασίες που έχει ο όρος αυτός στην κοινή νεοελληνική γλώσσα), η λέξη πινάκι στην κρητική διάλεκτο υποδηλώνει το μισό του μουζουριού. Μουζούρι ήταν πήλινο ή ξύλινο δοχείο

μέτρησης βάρους ή όγκου καρπών (βλ. περισσότερα στη λέξη μουζούρι).

**Ετυμ.** Από το: πινάκιο (βλ. μουζούρι).

**πινακούλης:** φτωχός. Τη λέξη αυτή τη συναντήσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου ως παρωνύμιο και ως τοπωνύμιο. Οι φτωχοί που δεν είχαν αρκετή ποσότητα αλευριού για να ζυμώσουν σε σκάφη, ζύμωναν μικρή ποσότητα αλεύρου σε πινακούλια (μικρά ξύλινα ή πήλινα δοχεία).

**Ετυμ.** Από το πινακούλι, κατά Πάγκαλο.

**πινακωτή\***: τάβλα με κατάλληλες υποδοχές για την τοποθέτηση ψωμιών.

«φέρε τη-μ-πινακωτή να βάνω τα ψωμιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πίναξ, -ακος (υποκοριστικό: πινάκιον > πινάκι, εξ ου: πινακωτή).

**πίνω\*** (ρήμ.): εκτός από τη συνήθη έννοια, το πίνω χρησιμοποιείται, σε μερικές περιπτώσεις, για να υποδηλώσει ενέργειες που δεν έχουν σχέση με την κατάποση υγρών π.χ.

«κάτσε να πιούμε ένα τσιγάρο»

«ήπιες τσις και σώπασες»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**πιπερά** (η) (ουσ.): πιπεριά.

«εγενήκανε κιόλας οι πιπερές από εφύτση».

**Ετυμ.** Από το: πιπεριά με τη συναίρεση των -ια > ά.

**πιπιλιά\*** (η) (ουσ.): ρουφηξιά / χρησιμοποιείται και μεταφορικά για να υποδηλώσει κάτι το λίγο / μικρή ποσότητα. Δεν το συναντήσαμε, όμως στο Λασίθι με την έννοια του σημαδιού από πιπίλισμα που αναφέρεται σε ορισμένα νεοελληνικά λεξικά.

«ίσα-ίσα μνια πιπιλιά γάλα ήπιε το κοπέλι»

«μνια-μ-πιπιλιά κρασί δε μου 'βαλε»

«μνια-μ-πιπιλιά ύπνο επήρα»

**Ετυμ.** Από το: πιπίλα.

**Πιπίνα** και **Πιπινιά** και **Πιπινιώ**

(κυρ. όν.): Δέσποινα.

**πιπιρίζω:** (επί πουλιών) κάνω πι-πι / (επί ανθρώπων) λέω τα πρώτα λόγια, συλλαβίζω / ψιθυρίζω άναθρα.

«πιπιρίζουνε τα πουλιά στα κεραμίδια από 'χουνε τσι φωλιές τως»

«ήρχιζε και πιπιρίζει το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πιπίζω εκ του πίππος (= νεοσσός).

**πιπιρόλι** (το) (ουσ.): μικρός πύρος, μέσω του οποίου διέρχονται, κατά βούληση, υγρά (νερό, κρασί, λάδι κτλ.) / μεταφορικά: το πέος του μικρού παιδιού.

«στάζει κειονά το πιπιρόλι από ήβαλες στο βαρέλι»

«μη-μ-πειράζεις το πιπιρόλι σου, γιατί δε θα μεγαλώσει»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: πύρος (= ξύλινη στρόφιγκα, ξύλινο σωληνωτό πόμα), με αναδιπλασιασμό (ιταλικό: *piro* = ξύλινο πάσσαλος).

**πιρούνα** (η) (ουσ.): γεωργικό εργαλείο που μοιάζει με τεράστιο πιρούνι και χρησιμοποιείται για τη συσσώρευση σπαρτών ή θάμνων.

«πιάσε τη-μ-πιρούνα να σωρέμεις τα χόρτα»

**Ετυμ.** Από το: πιρούνι > μεγεθυντικό: πιρούνα.

**πίσσα\*** (η) (ουσ.): εκτός από άσφαλτος, ή λέξη πίσσα χρησιμοποιείται είτε με την έννοια της ενίσχυσης του μαύρου

(π.χ. «πίσσα μαύρος») ή του σκοταδιού (π.χ. «είναι σκοτίδι, πίσσα-ν-αιώνια» είτε με την έννοια της κόλασης (π.χ. «δα πας στη-μ-πίσσα»). Σε άλλες περιπτώσεις χρησιμοποιείται ως κατάρα για πεθαμένους: «πίσσεσ και κατράμια να βγάλει εκείά που 'πεσε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**πίσης** (ο) (ουσ.): λέγεται για αποβιώσαντες και σημαίνει κολασμένος (π.χ. ο πίσσης ο...»). Λέγεται συχνά και *πισσανασκασμένος*.

**Ετυμ.** Από το: πίσσα.

**πισσοκοκαλιάζω** (ρήμ.): χρησιμοποιείται για να δηλωθεί το μαύρισμα των οστών (κόκαλων) των θανόντων. Σύμφωνα με τη λαϊκή πρόληψη, το μαύρισμα των οστών αποτελεί ένδειξη ότι ο πεθαμένος πήγε στην κόλαση (στην πίσσα). Το αντίθετο ισχύει, όταν τα οστά του είναι λευκά.

«ε, που να πισσοκοκαλιάσεις» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το: πισσοκόκαλος (βλ. λέξη).

**πισσοκόκαλος** (ο), **πισσοκόκαλη** (η): ό,τι και ο: πίσσης.

«πράμα δε τσ'ήφηκε ο πισσοκόκαλος απόυ 'χενε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πίσσα + κόκαλα (παλαιότερη γραφή: κόκκαλα).

**πιστάγκωνα** (επ. θέσ. επίρρ.): με δεμένα τα χέρια πίσω και με ενωμένους τους αγκώνες.

«Θωρείς το κείνο το βοννό το πιο ψηλό απόυ τ'άλλα εκεία τον έχου-ν-το Χριστό πιστάγκωνα δεμένο...»

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που λέγεται τη Μεγάλη Παρασκευή).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όπισθεν + αγκώνας (οπισθάγκωνα > πιστάγκωνα).

**πισωγιαέρνω** (ρήμ.): γυρίζω πίσω / θυμούμαι τα περασμένα.

«πισωγιαέρνει ο νους μου στα νειάτα μου»  
«δε-μ-πισωγιαέρνω, γιατί 'ναι γουρσουζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πίσω + γιαέρνω (= γυρίζω).

**πιτάκωμα** (η) (ουσ.): συμπίεση.

«ελιώσανε από το πιτάκωμα οι ντομάτες»

**Ετυμ.** Από το: πιτακώνω.

**πιτακώνω\*** (ρήμ.): συμπιέζω.

«πιτάκωσε τα χόρτα στο σακί να βάλει πιο πολλά»

**Ετυμ.** Από το: πίτα (παλαιά γραφή: πίτα) > πιτάκιον / θέμα: πιτακ- + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**πιτάρι\*** και **πιταράκι** και **πιτοπούλι** (το) **πιτοπούλα** (η) (ουσ.): μικρή πίτα που φτιάχνεται πρόχειρα στο σπίτι, όταν εξαντληθεί το παξιμάδι, με ζύμη χωρίς προζύμι και ψήνεται σε τηγάνι με λίγο λάδι, για να μην κολλήσει.

«πιτοπούλι δα τρώμε, ίσαμε να ζυμώσομε»

**Ετυμ.** Από το: πίτα, με τις αντίστοιχες υποκοριστικές παραγωγικές καταλήξεις: -άρι, -αράκι, -οπούλα, -οπούλι.

**πιταρίδα\*** (η) (ουσ.): αποξηραμένο πιτακωμένο σύκο.

«δε-γ-κάνουνε πιταρίδες στο Λασίθι, γιατί δεν έχει σύκα, μόνο τσ'αγοράζουνε»

**Ετυμ.** Από το: πίτα > πιτάρι > πιταρίδα.

**πίτροπος** (ο) (ουσ.): επίτροπος / κανδηλανάφτης, βοηθός του ιερέα.

«ήπαιξε ο πίτροπος τη-γ-καμπάνα τση λειτρονιάς»

**Ετυμ.** Από το: επίτροπος με την αποβολή του -ε-.

**πλαγούρα** (η) (ουσ.): πλαγιά, επικλινές χωράφι.



«δύσκολα μαζώνονται οι ελιές από 'ναι στη πλαγούρα»

**Ετυμ.** Από το: πλάγιος > πλαγιά > πλαγούρα.

**πλάι** (το): πλαγιά, κλιτός.

«πλάι-πλάι πήγαινε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πλάγιον (ουδετ. επίθ. πλάγιος) > μεσαιων.: πλάγιν και με σίγαση των -γ- και -ν- > πλάι.

**πλαϊμόνες** (οι) (ουσ.): είδος κουκιών που κάνουν μεγάλους καρπούς σε σύγκριση με τους καρπούς άλλων ειδών κουκιών (π.χ. τα μισιργιωτάκια, ήτοι τα προερχόμενα από την Αίγυπτο).

«οι πλαϊμόνες είναι πρώτο πράμα φλεροκούκια»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τα: πλάι (πλευρό) + ιταλικό: magno (= μεγάλος).

**πλαϊσερό** (το) (ουσ.): το λιπώδες μέρος του σώματος των ζώων που βρίσκεται στα πλάγια τους κοντά στα νεφρά. Από το πλαϊσερό του χοίρου φτιάχνεται η γλίνα (βλ. λέξη).

«βάλατε χωριστά το πλαϊσερό»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: πλάι (ως επίρρ.).

**πλάκα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τις συνήθεις σημασίες της λέξης αυτής που είναι κοινές με τη νεοελληνική γλώσσα (π.χ. πεπλατυσμένη πέτρα, ταφόπετρα, δίσκος γραμμοφώνου, επίπεδο στερεό σώμα μικρού πάχους, φύλλο επίστρωσης, αστείο πείραγμα), πλάκα στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών σημαίνει και παγίδα για τη σύλληψη ζώων ή πτηνών. Πρόκειται για μια κεκλιμένη πεπλατυσμένη πέτρα που υποβαστάζεται ελαφρώς από κάποιο υποστήριγμα, (π.χ. ένα ξύλο), το οποίο πέφτει με το ακούμπισμα του ζώου ή του πτηνού

πάνω του, με συνέπεια την παγίδευσή του ή το θάνατό του.

«πλάκα δα στέσω να πιάσω τη ζουρίδα από πνίγει τσ' όρνιθες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πλαξ, -κός.

**πλακάκι\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη συνηθισμένη έννοια του πλακιδίου, η λέξη πλακάκι υποδηλώνει την τσιμεντένια πλάκα του πηγαδιού για τη στερέωση της μεταδοτικής.

«εχάλασε η μεταδοτική και δα κατεβώ στο πλακάκι του πηγαϊδιού να τη σάσω»

Στον πληθυντικό αριθμό έχει ενίοτε τη σημασία της ύποπτης ή της κρυφής συνηνότητας (π.χ. «πλακάκια τα 'χουνε καωμένα /πλακάκια τα κάνουνε»).

**Ετυμ.** Από το: πλάκα (υποκοριστικό).

**πλακατζίκι** (το) (ουσ.): αυτοσχέδιο πυροτέχνημα που κατασκευάζεται από μπαρούτι και διπλωμένο χαρτί, το οποίο όταν εκρήγνυται παράγει δυνατό κρότο. Τα πλακατσίκια κατασκευάζαν, παλαιότερα, τα παιδιά και ιδιαίτερα οι έφηβοι και οι νέοι και τα χρησιμοποιούσαν το βράδυ της Ανάστασης, μετά το Χριστός Ανέστη, καθώς και καθ' όλη τη διάρκεια της Κυριακής του Πάσχα.

«πότε δα 'ρθει η Λαμπρή να παίζομε πλακατζίκια»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη λέξη: πλάκα, με την έννοια της θορυβώδους διασκέδασης.

**πλακούρα** (η) (ουσ.): επικλινές πετρώδες έδαφος.

«πλακούρα 'ναι κειονά το μέρος και δε -γ-καλλιεργείται εύκολα»

**Ετυμ.** Μεγεθυντικό του πλάκα (βλ. λέξη).

**πλακωμάρα** (η) (ουσ.): στεναχώρια, κατάθλιψη / δύσπνοια.

«πλακωμάρα με έπιασε έτσα από τον ήκουα και εφώνιαζε»

**Ετυμ.** Από το: πλακώνω > πλάκωμα + παραγ. τέρμα: -άρα.

**πλακωτάρι** (το) (ουσ.): το ξύλινο στήριγμα της αντλίας του ανεμομύλου (κάλυκας). Όταν υπήρχε μεταδοτική (βλ. λέξη), το πλακωτάρι ήταν μέσα στο πηγάδι και αποτελούνταν από τσιμεντένια πλάκα που στηριζόταν στα τοιχώματα του πηγαδιού, εξ ου και η ονομασία του ως πλακάκι (βλ. λέξη).

«καινούργιο πλακωτάρι θέλει ο μύλος, γιατί το παλιό εσαπίθηκε»

**Ετυμ.** Από το: πλακωτός / θέμα: πλακωτ- + παραγ. τέρμα: -άρι.

**πλανεύγω:** αποπλανώ, παρασύρω, ξεμυαλίζω.

«μικιό 'τανε το κοπέλι και το πλανέψανε με τσι γαλιφιές τως»

**Ετυμ.** Από το: πλάνη (με την έννοια της παραπλάνησης).

**πλάνια** (η) (ουσ.): πλάνη, ροκάνι (εργαλείο με το οποίο λειαινούνται οι επιφάνειες ξύλων).

«πιάσε τη-μ-πλάνια να ρουκανίσεις μνιαολιά τη-ν-τάβλα»

**Ετυμ.** Από το: πλάνη.

**πλανιέρνω** (ρήμ.): λειαίνω την επιφάνεια ενός ξύλου με την πλάνια.

«πλάνιαρε τη-ν-τάβλα να ντρετώσει μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: πλάνη > πλάνι- + παραγ. τέρμα: -έρνω.

**πλάνος** (το) (ουσ.): πλάνη / ξεγέλασμα «το πλάνος του ήτανε που επήρε γυναίκα πλια μεγάλη απ' αυτόν»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**πλαντώ** (ρήμ.): δυσκολεύομαι να αναπνεύσω, πνίγομαι / μεταφορικά: δυσανασχετώ.

«λαίμαργα τρωσ και δα πλαντάξεις»

«στενασά 'ναι επαέ και πλαντώ»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το αρχαιοελληνικό: πλατάσσω (= συγκρούω δύο επίπεδα σώματα μεταξύ τους) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**πλατέα** (η) (ουσ.): πλατεία.

«χορό εστέσανε στη-μ-πλατέα του χωργιού»

**Ετυμ.** Από το: πλατεία (θηλυκό του αρχαιοελληνικού επιθέτου: πλατύς -εία, -ύ).

**πλεκτοβελόνα** (η) (ουσ.): βελόνα κατάλληλη για πλέξιμο.

«ήχασα τσι πλεκτοβελόνες και δε μπορώ να σου πλέξω το πουλόβερο από σου 'ταζα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πλεκτό + βελόνα.

**πλέκτρουσα** (η) (ουσ.): αυτή που πλέκει.

«τέθοια πλέκτρουσα σα-ν-τη μάνα μου δεν ήτανε άλλη στο χωργιό· για όλους ήπλεκε κάτι τες»

**Ετυμ.** Από το: πλέκω.

**πληθερός, -ή, -ό** (επίθ.): αρκετός σε ποσότητα.

«πληθερό στάρι θέλει ο καλός χόντρος»

**Ετυμ.** Από το: πλήθος / θέμα: πληθ- + παραγ. τέρμα: -ερός.

**πλημμάρι** (επ. θέσ. επίρρ.): μουσκεμένος στο νερό.

«πλημμάρι εγίνηκα από τη μπόρα από εξέσπασε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πίμπλημι (= πλημμυρίζω, γεμίζω).

**πλια** και **πλιο** και **μπλιο** (επίρρ.): πιο, περισσότερο.

«δε θέλω μπλιο»

«δε ξαναπάω μπλιο»

«πλια πολύ βάλε»

**Ετυμ.** Από τα: πια και πιο με την τροπή του - π- σε πλ- ή μπλ.

**πλουμάτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει πλουμά (στολίδια, διακοσμητικά σχέδια).

«πλουμάτο ποκάμισο σου πήρα»

**Ετυμ.** Από το: πλουμί (= στολίδι).

**πλουσεύγω** και **πλουταίνω**: αποκτώ πλούτη, γίνομαι πλούσιος.

«επλουτύνανε δα και δε μασε καταδέχονται»

**Ετυμ.** Από το: πλούσος (βλ. λέξη) ή πλούτος αντίστοιχα.

**πλούσος, -α, -ο** (επίθ.): πλούσιος στην κοινή νεοελληνική.

«πλούσο άντρα επήρα και δε-ν-το-γ-κα-τέχω!»

**Ετυμ.** Από το: πλούσιος.

**πλούτος\*** (το) (ουσ.): πλούτος, τα άφθο-να αγαθά.

«το πλούτος δε φέρνει την ευτυχία»

**Ετυμ.** Αλλαγή του γένους της λέξης: ο πλούτος.

**πλύστρα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη γυναίκα που πλύνει ρούχα, υποδηλώνει και την ξύλινη πλάκα σε σχήμα ισοσκελούς τραπεζίου με ραβδώσεις, συνήθως, που τοποθετούσαν παλιότερα στο ένα άκρο της σκάφης πάνω στην οποία οι νοικοκυρές έτριβαν και έστυβαν τα ρούχα που έπλυναν.

«σάζε τη-μ-πλύστρα να τρίβγουνται καλά τα ρούχα»

**Ετυμ.** Από το: πλύση / θέμα: πλυσ- + παραγ. τέρμα: -τρα.

**πλύστρουσα** (η) (ουσ.): γυναίκα που πλύνει, αυτή που εργάζεται ως πλύστρα. «τη-μ-πλύστρουσα ήκανε, η κακομοίρα, για να τσι ζήσει μετά που επόθανε ο άντρας της»

**Ετυμ.** Από το: πλύστρα < πλύνω.

**πλυτό** (το) (ουσ.): είδος σταφυλιού με κολλητές ρώγες.

«πλυτά σταφύλια να κόψεις»

**Ετυμ.** Άγνωστη. (Η παραγωγή από το πλύνω δεν συμφωνεί με τη σημασία της λέξης).

**πνέμα** (το) (ουσ.): πνεύμα.

«να σε φωτίσει το Άγιο Πνέμα να πάρεις τη σωστή απόφαση»

**Ετυμ.** Από το: πνεύμα > πνέμα (εκ του: πνέω). Ο μετασχηματισμός αυτός θεωρείται από ορισμένους ως απλοποίηση.

**πνεματικός** (ο) (ουσ.): πνευματικός/εξομολογητής.

«να το πεις του πνεματικού να μην έχεις την αμαρτία»

**Ετυμ.** Από το: πνέμα (βλ. λέξη).

**πνιγάρης** (ο) **πνιγαρά** (η) (ουσ.): αυτός/ή που πνίγει ζώα, συνήθως (π.χ. ο σκύλος, η ζουρίδα).

«πνιγάρης εβγήκε ο σκύλος μου και θαρρώ μπα τονε μακελέψω»

**Ετυμ.** Από το: πνίγω / θέμα: πνιγ- + παραγ. τέρμα: -άρης / -ά.

**πνιγάρικο** (το) (ουσ.): πνιγάρικα ονομάζονται τα χωράφια, τα οποία λιμνάζουν από τα νερά της βροχής και ό,τι έχει σπαρθεί σ' αυτά καταστρέφεται.

«τα καλά χωράφια ήδωκε του γιου ντου και τα πνιγάρικα του γαμπρού ντου»

**Ετυμ.** Από το: πνιγάρ-ης + παραγ. τέρμα: -ικο.

**ποβασιλεύγω** (ρήμ.): βλ. βασιλεύγω

**ποβατζέρνω** (ρήμ.): προεξέχω, περισσεύω.

«δε μασε ποβατζέρνει το ψωμί να το πετούμε, μόνο φύλαξε ό,τι επόμεινε να το φάμε την αργατινή»

«κόψε κειονέ το κλαδί απού ποβατζέρνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + βατζέρνω (αγνώστου ετύμου), με αποβολή του -α- της πρόθεσης.

**ποβγάνω** και **ποβγαίνω** (ρήμ.): βλ. αποβγάνω.

**πογιαέρμα** (το) (ουσ.): βλ. απογιαέρμα.

**πογιαέρνω** και **πογιαγέρνω** (ρήμ.): βλ. απογιαέρνω.

**πογιαερτή** (η) (επ. θεσ. ουσ.): αναδρομή, ανασκόπηση, επιστροφή προς τα πίσω.

«Να 'τονε Θεέ μου μπορετό το χρόνο να ξαργήσω να τονε πιάσω από κοντά να τονε σιργουλέψω [...].

Να κάμει μια πογιαερτή, να με μεταγιαγείρει...» Στίχοι Χ. Σιγανού από το ποίημά του «Θύμησες»

**Ετυμ.** Από το: πογιαέρνω, σύνθετο από τα: (α)πο + γιαέρνω (βλ. λέξη).

**πογίνω, -ομαι** (ρήμ.): καταλήγω / καταντώ / απογίνομαι.

«ίντα δα πογίνω χωρίς εσένα;»

«ίντα πογίνηκες και δεν εφάνηκες απόστα-ν-οπροθές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + γίνομαι, με αποβολή του -α της πρόθεσης.

**πογκαγκαρώνω** (ρήμ.): βλ. γκαγκαρώνω.

**πογράφω** (ρήμ.): τελειώνω το γράψιμο / υπογράφω / απογράφω / μεταφορικά: συμφωνώ.

«πόγραψε ότι σας είπε ο δάσκαλος να γράψετε κι ύστερα δα πα να παίξεις»

«πόγραψε και για μένα στο χαρτί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + γράφω (= απογράφω) ή (υ)πο + γράφω (= υπογράφω), με αποβολή του -α- ή του -υ-.

**πογουρίζω** (ρήμ.): βλ. απογουρίζω.

**πογύρισμα** (το) (ουσ.): γυρισμός / στροφή της κεφαλής προς τα πίσω.

«δε μ'αρέσει το πογύρισμά ντου»

**Ετυμ.** Από το: πογουρίζω.

**ποδαγκαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): εμβρόντητος, άναυδος από κάποια είδηση ή γεγονός.

«μος το 'κουσε, επόμεινε ποδαγκαμένος»

**Ετυμ.** Από το: ποδαγκάνομαι.

**ποδαγκάνομαι** (ρήμ.): δαγκώνω τα χείλια μου / μένω εμβρόντητος / συνειδητοποιώ κάποια γκάφα ή σφάλμα μου ή κάποιιο κακό.

«μος με 'δε, εποδαγκάθηκε και δεν ήβγαλε μιλιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + δαγκάνομαι, με αποβολή του -α.

**ποδαρά** (η) (ουσ.): κλωτσιά (διαφορετικό του **ποδάρα** = μεγάλο πόδι), συνηθέστερο: ανεποδαρά.

«ήφαε μνια-μ-ποδαρά στη-γ-κοιλιά και εξεράθηκε απού το-μ-πόνο»

**Ετυμ.** Από το: πόδας (βλ. λέξη) (εκ του αρχαιοελληνικού: πους, -οδός).

**ποδάρα\*** και **ποδαρούκλα** (η) (ουσ.): μέγας πόδας.

«μάζωξε τσι ποδάρες σου, μόνο βαστούνε όλο-ν-το-ν-τόπο»

«Εψόφησε ο γάιδaros από 'χενε τσι χάρες / κι εκαβαλίκευε η Μαργιώ κι εκρέμα τσι ποδάρες.» (σκωπτ. δίστιχο)

«έχει κάτι ποδαρούκλες»

**Ετυμ.** Από το: πόδας (μεγεθυντικά)

**ποδάρι\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία του ποδιού με την οποία υπάρχει και στην κοινή νεοελληνική, ποδάρι ονόμαζαν οι παλαιοί Λασιθιώτες ένα βασικό εξάρτημα του ξύλινου αλετριού, επί του οποίου τοποθετούνταν το υνί, τα παρούτια, το σταβάρι, η έχερη και η σπάθη (βλ. τις αντίστοιχες λέξεις). «άλλο ποδάρι χρειάζομαι, γιατί δε σφηνώνει καλά το ενί στο παλιό»

**Ετυμ.** Από το: πόδας (βλ. λέξη) > ποδάριον > ποδάρι.

**πόδας** (ο) (ουσ.): πόδι.

«ζέσυρε το-μ-πόδα σου πιο πέρα να σιμώσουνε κι οι άλλοι στη-μ-παρασθιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πους, -οδός.

**ποδεινάζομαι** (ρήμ.): βλ. αποδεινάζομαι.

**ποδέλοιπος, -η, -ο** (επίθ.): βλ. αποδέλοιπος, -η, -ο.

**ποδέχομαι** (ρήμ.): βλ. αποδέχομαι.

**ποδιαλέγουρα:** βλ. αποδιαλέγουρα.

**ποδιαλέγω** (ρήμ.): τελειώνω τη διαλογή, διαλέγω.

«εποδιάλεξα τσι πατάτες κι ήβαλα χωριστά τσι καλές, χωριστά τσι κομμένες, χωριστά τσι φαωμένες κι επέταξα και δυ φάρδους σαπιμένες»

«εποδιάλεγε-εποδιάλεγε κοπελιές και στο τέλος επόμεινε μπεκιάρης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α) πό + διαλέγω (διά + λέγω).

**ποδιάλεμα** (το) και **ποδιαλεμός** (ο)

(ουσ.): διαλογή.

«ποδιαλέγω-ποδιαλέγω αμύγδαλα και ποδιαλεμό δεν έχουνε»

**Ετυμ.** Από το: ποδιαλέγω (βλ. λέξη).

**ποδιασκελίζω** (ρήμ.): περνώ πάνω από κάποιο ή κάτι / διασκελίζω.

«ποδιασκέλισε τη βάγκα να περάσεις από πόδε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α) πό + διασκελίζω (δια+ σκέλος).

**ποδιασκέλωμα** (το) (ουσ.): διάσταση ποδιών και σκελών.

«κάμε πιο μεγάλο ποδιασκέλωμα να στηρίζεσαι πιο καλά»

**Ετυμ.** Από το: ποδιασκελώνω (βλ. λέξη).

**ποδιασκελώνω** (ρήμ.): ανοίγω πόδια και σκέλη.

«στη μέση-μέση τση στράτα εποδιασκέλωσε και δε-γ-κουνεί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + διασκελίζω (δια + σκέλος). Η κατάληξη -ίζω αντικαθίσταται από την κατάληξη -ώνω, κατ' αναλογία προς τα σε -ώνω λήγοντα ρήματα.

**ποδιαφωτά** (τριτ. ρήμ.): ξημερώνει, χαράζει η μέρα.

«ποδιαφωτά, μόνο σκόσου να πάμε στο χωράφι να το θερίσομε εδά τη-ν-ταχινή να μη μασε πιάσει η κάψα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + δια + φωτίζει > φωτά.

**ποδίδω** (ρήμ.): καταντώ, φθείρομαι ψυχρωματικά.

«είδες πώς επόδωκε»

«ετσα που επόδωκε δε-ν-τονε θέλουνε μούτε οι δικοί ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + δίδω.

**ποδοσά** (η) (ουσ.): κατάντημα.

«κακή ποδοσά δα να 'χει»

**Ετυμ.** Από το: ποδίδω (βλ. λέξη).

**πόδωμα** (το) (ουσ.): ό,τι και η ποδοσά.

«τέθοιο πόδωμα κιανείς δε-ν-τ'ανήμενε»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**ποζυγώνω** (ρήμ.): πλησιάζω κάποιον / κυνηγώ, καταδιώκω.

«ήσφιζα και τονε 'ποζύγωσα στη-γ-Κρουσταλλένια από κάτω»

«η Μαρία του... ποζυγώνει το Γιάννη του...»

«ποζυγώνει με πως του χρωστώ λέει δυο μεροκάματα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + ζυγώνω (βλ. λέξη).

**ποθαίνω** (ρήμ.): αποθνήσκω.

«από τη στεναχωρία ντου επόθανε»

«εδά ρίζω εγώ τη-μ-περιουσία μου, όντα ποθάνω κάμετε ό,τι θέλετε»

«απού ποθάνει με πολλούς, θάνατο δε φοβάται» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + θνήσκω (αόριστος β': έθανον).

**ποθαμάζω** (ρήμ.): βλ. αποθαμάζω.

**ποθαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βλ. αποθαμένος.

**ποθαρρεύγομαι** (ρήμ.): βλ. αποθαρρεύγομαι.

**ποθερά** (η) (ουσ.): το τέλος του θερισμού / ό,τι απέμεινε μετά τον θερισμό.

«εκάμαμε κι οφέτος τη-μ-ποθερά, δόξα σοι ο θεός»

«δέσε στη-μ-ποθερά τα οζά να φάνε πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + θέρος.

**ποθερίζω** (ρήμ.): τελειώνω τον θερισμό.

«εποθερίσαμε, μα δεν επολωνέσαμε ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α) πό + θερίζω.

**ποθές** (τοπ. επίρρ.): πουθενά.

«ποθές δα το 'φηκες το τσακί σου και δε θυμάσαι πού τ'αμόλαρες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πόθεν.

**ποθέτω** (ρήμ.): τοποθετώ κάτι κάπου, αφήνω κάτι που σηκώνω καταγής ή σε κάποια άλλη θέση / μεταφορικά: επιφορτίζω κάποιον με ένα έργο ή με τη διαχείριση μιας υπόθεσης.

«πόθεκε το τσουβάλι απού βαστάς χάμαι να ξεκουραστείς μνιαολιά».

«επόθεκε μου τα κοπέλια κι εμόλαρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + θέτω (εκ του: τίθημι).

**ποθιάζω** (ρήμ.): κρυώνω πολύ, πουντιάζω.

«επόθιασε ολημέρα στ'αόρη»

**Ετυμ.** Από το: πουντιάζω (εκ του: πύντα). Το ποθιάζω αποτελεί, πιθανόν, παράφραση του: πουντιάζω.

**πόθιασμα** (το) (ουσ.): δυνατό κρύωμα.

«τέθοιο πόθιασμα δεν εξαναπέρασα στη ζήση μου»

**Ετυμ.** Από το: ποθιάζω (βλ. λέξη).

**ποκακαρίζω** (ρήμ.): τελειώνω το κακάρισμα / λέγεται και ειρωνικά για ψάλτες ή τραγουδιστές που αδυνατούν να τραγουδήσουν ή να ψάλουν σε υψηλότερο τόνο / μεταφορικά: σταματώ να κορδώνομαι με λόγια.

«εποκακαρίσανε οι πετεινοί»  
«εποκακάρισε ο ψάλτης και δε-ν-εμπόργιενε να πει το Χριστός Ανέστη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κακαρίζω (ηχοποιητή λέξη).

**ποκαμαρώνω** (ρήμ.): καμαρώνω, θαυμάζω πολύ έντονα.

«ίντα τονε ποκαμαρώνεις το γιο σου, ταχύτερου δα φύγει και δα τον ανεζητάς;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + καμαρώνω (καμάρι(ι) + -ώνω).

**ποκαμίσα** (η) (ουσ.): μακρύ πουκάμισο, στοιχείο της παλαιάς κρητικής ενδυμασίας.

«κόντυνε τη-μ-ποκαμίσα»

**Ετυμ.** Από το: (υ)ποκαμίσα (βλ. και επόμενη λέξη).

**ποκάμισο** (το) (ουσ.): πουκάμισο στην κοινή νεοελληνική.

«άλλαξε ποκάμισο, μόνο φορείς το ίδιο μνιαν εβδομάδα»

**Ετυμ.** Από το: (υ)ποκάμισο (υπό + καμίσιον από το λατινικό: *camisia* (= ένδυμα που φοριέται κατάσαρκα).

**ποκάνω** (ρήμ.): τελειώνω κάτι / μεταφορικά: τελειώνει η ζωή μου.

«επόκαμά τα εγώ τα καλιμένα»

«επόκαμε το παζιμάδι και πρέπει να ζυμώσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κάνω.

**ποκάωμα** (το) (ουσ.): ολοκλήρωση μιας εργασίας / μεταφορικά: εξάντληση, τέλος.

«ίσαμε το ποκάωμα του χωριαφιού έχεις τράτο να σκάψεις τη-μ-πεζούλα απού δε μπορούνε να μούνε τα βούγια»

«ποκάωμα 'ναι τούτηνιά η δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ποκάνω (βλ. λέξη).

**ποκαωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βλ. αποκαωμένος.

**ποκει(ν)ονέ, ποκει(νη)νιά,**

**ποκειο(νο)νέ** (δεικτ. αντ.): από εκείνον, από εκείνη, από εκείνο.

«ποκειόνε το σόι τσι πατάτες να φυτεύγετε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + εκείνος με προέκταση -νε, -νια, -νε και αποκοπή του αρχικού -ε- και των -ν- ή -νο- ή -νη, ενίοτε.

**ποκερώνω** (ρήμ.): βλ. αποκερώνω.

**ποκλαίω** (ρήμ.): σταματώ να κλαίω / μεταφορικά: αποδέχομαι την οριστική απώλεια προσφιλούς προσώπου ή σημαντικού αντικειμένου ή την εγκατάλειψη ενός ονείρου.

«επόκλαψέ τονε το-γ-καλό τσης»

«πόκλαψέ το δα κειονά το δακτυλίδι, αλά μπλίρι που σου 'πесе;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κλαίω.

**ποκλαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): όποιος ή ό,τι έχει οριστικά απωλεσθεί.

«ποκλαμένο τον έχω 'γω κειόνονά»

**Ετυμ.** Από το: ποκλαίω (βλ. λέξη).

**ποκόβγω και ποκόφτω** (ρήμ.): σταματώ το θηλασμό.

«μεγάλα 'ναι μπλιο τα ριφάκια και πρέπει να τα ποκόψεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κόβγω ή κόφτω (εκ του: κόπτω).

**ποκομπώνω** (ρήμ.): προλαμβάνω να δω ή να κάνω κάτι / συλλαμβάνω κάποιον επ' αυτοφώρω.

«εγλάκουνα κι εποκόμπωσα και τον είδα, όντε ν'ήβγαινε από το σπίτι με το τσουβάλι απόυ ήκλεψε στον ώμο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κομπώνω.

**ποκοσκίνισμα** (το) (ουσ.): ολοκλήρωση του κοσκινίσματος.

«εδά ήκαμα το ποκοσκίνισμα του αλευριού κι είμαι έτοιμη να ζυμώνσω, μόνο ετοιμάσου να ανάψεις το φούρνο»

**Ετυμ.** Από το: ποκοσκινίζω ((α)πο + κοσκινίζω).

**ποκοτώ** (ρήμ.): τολμώ, αποφασίζω.

«σα-μ-ποκοτά, ας έρθει επαέ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κοτώ (= τολμώ).

**ποκοφτικός, -ή, -ό** (επίθ.): οριστικά συμφωνημένος / λέγεται για την ανάθεση μιας εργασίας της οποίας το συνολικό κόστος προσδιορίζεται κατ'εκτίμηση.

«ποκοφτική του 'δωκα τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ποκόφτω (από + κόπτω).

**ποκρατώ** (ρήμ.): βλ. αποκρατώ.

**ποκρεμούμαι** (ρήμ.): βλ. αποκρεμούμαι.

**ποκριγιώνω** (ρήμ.): βλ. αποκριγιώνω.

**ποκωλώνω** (ρήμ.): εξαφανίζομαι στη στροφή, στρίβω / απομακρύνομαι.

«εποκώλωσε στην Αγκάλη (τοποθεσία) και τον ήχασα απόυ τα μάθια μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + κωλώνω.

**ποκωλωτά** (επίρρ.): στη στροφή πάνω, στρίβοντας.

«ποκωλωτά ήτανε, όντε τονε 'σκιάστηκα και δε-ν-τονε εκαλογνώρισα»

**Ετυμ.** Από το: ποκωλώνω (βλ. λέξη).

**πολείπω, -ομαι** (ρήμ.): απουσιάζω / υπολείπομαι.

«δε μου πολείται πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + λείπω.

**πολεμώ\*** (ρήμ.): εκτός από τις σημασίες: εμπλέκομαι σε πόλεμο, μάχομαι, τις οποίες έχει η λέξη αυτή και στη νέα ελληνική γλώσσα, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών πολεμώ σημαίνει και προσπαθώ να επιτύχω κάτι, αγωνίζομαι για κάτι, πασχίζω.

«πολεμώ να τονε κάμω άθρωπο, μ' αυτός δε μ' ακούει»

**Ετυμ.** Από το: πόλεμος (υποχωρητικός σχηματισμός).

**πολέω** (ρήμ.): ολοκληρώνω το λόγο μου, τελειώνω κάποια διήγηση ή ανακοίνωση ή απαγγελία.

«...επόπαμέ τα τση κεράς να πούμε και τ' αφέντη...» (στίχος από κάλαντα)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + λέω.

**πολιγαίνω** (ρήμ.): βλ. απολιγαίνω.

**πολλά\*** (ποσ. επίρρ.): στη ντοπιολαλιά του Λασιθίου χρησιμοποιείται, συνήθως, με επίθετα ως ενισχυτικό της σημασίας τους.

«πολλά καλός μαθητής είναι ο γιος σου»

«πολλά όμορφη κοπελιά είναι η ανιψά σου»

**Ετυμ.** Από το: πολύς (πληθ. ουδευ.).

**πολυκαιρίζω\*** (ρήμ.): μακροημερεύω, παλιώνω, διάγω μεγάλο χρονικό διάστη-



μα κάπου / φτάνω ως τα βαθιά γεράματα. Η τελευταία σημασία δεν σημειώνεται στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής στα οποία στηριχτήκαμε, ορισμένα από τα οποία αναφέρουν το παραπάνω ρήμα ως τριτοπρόσωπο.

«επολυκαίρισα στο μετόχι κι είναι ώρα να μισεύω»

«δεν επολυκαίρισε η πουσουνιά αφού ήκαμα»

«επολυκαίρισε σε τούτονέ το-γ-κόσμο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πολύς + καιρός (= χρόνος).

**πολυκαιρισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ο πολύ γέρος, αυτός ή κάτι που έχει διαρκέσει πολύ χρόνο.

«πολυκαιρισμένος άνθρωπος είναι και θες να γλακά σα-ν-το τζαναβάρι;»

«πολυκαιρισμένος είναι ο καρπός και θαρρώ μπα να 'ναι χαλασμένος»

**Ετυμ.** Από το: πολυκαιρίζω (βλ. λέξη).

**πολυπαθωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): πολυπαθημένος.

«πολυπαθωμένος είναι, ο κακομοίρης, κι έχει βάσανα συρμένα»

**Ετυμ.** Από το: πολυπαθαίνω (εκ των: πολύ + παθαίνω από το πάσχω, αόριστος έπαθον).

**πολυποδαρούσα** (η) (ουσ.): ζώφιο με πολλά μικρά ποδάρια και από τα δύο μέρη του σώματός του (λέγεται και σανταποδαρούσα).

«από κάτω αφού τσι πέτρες έχει πολυποδαρούσες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πολύ + ποδάρ(α) + -ούσα.

**πολυψηλώνομαι** (ρήμ.): δείχνω εγωιστική συμπεριφορά / μεγαλοπιάνομαι.

«πολυψηλώνονται πως είναι πλούσιοι και δε-γ-καταδέχονται εμάς τα φτωχαδάκια»

«Πολυψηλώνεις στα κλαδιά και δα σου σπάσει ο κλώνος / και δα σου φύγει το πουλί και δα 'πομείνει ο πόνος.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πολύς + ψηλώνομαι < ψηλός (αρχ. υψηλός).

**πολυψιψιρίζω** (ρήμ.): ασχολούμαι πολύ με ασήμαντες λεπτομέρειες, με ψείρες / λειτουργώ πολύ σχολαστικά.

«πολυψιψιρίζεις τα πράματα και βρίσκεις όλο ψεγάδια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πολύ + ψιψιρίζω (ονοματοποιημένη λέξη από το ήχο ψι-ψι).

**πολυώρα** (επίρρ. χρον.): πολλή ώρα.

«πολυώρα εκάτσανε στη-γ-κουβέντα»

**Ετυμ.** Από το ουδέτερο του: πολύωρος (πληθ. αριθμ.). Άλλοι λεξικογράφοι γράφουν τη λέξη ως εξής: πολληώρα < πολλή + ώρα.

**πολυωρωπά** (επίρρ. χρον.): μάλλον πολλή ώρα.

«πολυωρωπά 'ναι απού 'φυγε»

**Ετυμ.** Από το: πολύωρ-ος + παραγ. τέρμα: -ωπά.

**πομάζωμα** (το) (ουσ.): ολοκλήρωση της συγκομιδής.

«με το που τελειώνει το πομάζωμα των ελιώ πιάνει τ'ανφαντικό»

**Ετυμ.** Από το: πομαζώνω βλ. λέξη).

**πομαζώνω** (ρήμ.): ολοκληρώνω τη συγκομιδή.

«επομαζώζαμε κι οφέτος τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + μαζώνω.

**πομάκρεμα** (το) (ουσ.): βλ. απομάκρεμα.

**πομένω** (ρήμ.): α) υπομένω στην κοινή νεοελληνική.

«*πώς τα πομένεις τόσανά βάσανα δε-γ-κατέω*»

β) μένω πίσω, υπολείπομαι.

«*οπίσω από τσ' άλλους πομένει, γιατί πονού-ν-τα πόδια ντου*»

Σχηματίζεται:

α) από τα: (υ)πό + μένω (= υπομένω)

β) από τα: (α)πό + μένω (= απομένω)

**πομονάρης** (ο), **-αρά** (η) (ουσ.): βλ. απομονάρης.

**πομονάρικος, -η, -ο**: εναπομένων, υπόλοιπος.

«*μνίας μέρας χωράφι είναι στο ξερόκαμφο πομονάρικο*»

**Ετυμ.** Από το: πομονάρης (βλ. λέξη).

**πομονή** (η) (ουσ.): βλ. απομονή.

**πονέζω** (ρήμ.): προκαλώ πόνο.

«*πονέζει η αλήθεια, όντα τη-μ-πεις*»

**Ετυμ.** Από το: πόνος.

**πόνεμα** (το) (ουσ.): αρρώστια, όγκος / απόστημα.

«*πόνεμα να βγάλεις*» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το: πονώ.

**πόντα** (η) (ουσ.): κρύωμα, γρίπη, πλευρίτιδα.

«*πόντα δα σε πιάσει ετσά που γυρίζεις αζε-ρασίδωτος*»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: πούντα.

**ποντικίνα** (η) (ουσ.): βλ. μποντικίνες.

**ποξανοίγω** (ρήμ.): κοιτάζω με θαυμασμό / φροντίζω, περιποιούμαι.

«*καλά-καλά τη-μ-ποξανοίγει ο τάδε τη θυγατέρα μας*»

«*ποιος δα τονε ποξανοίξει στα γέρα ντου;*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + εξ + ανοίγω.

**ποξάνοισμα** (το) (ουσ.): κοίταγμα με θαυμασμό / φροντίδα.

«*τα μικιά κοπέλια κι οι γέροι θέλουνε ποξάνοισμα*»

**Ετυμ.** Από το: ποξανοίγω (βλ. λέξη).

**ποξεγνοιό** (ρήμ.): εγκαταλείπω κάθε έγνοια για κάτι, σταματώ μια προσπάθεια, συνειδητοποιώ οριστικά ότι τέλειωσε κάτι.

«*εποπάντρεψα τα κοπέλια μου και 'ποξεγνοιασα από κείνεςας τσι τραβάγιες*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + ξε- (στερητικό) + έγνοια.

**ποξενώνω, -ομαι** (ρήμ.): αποξενώνω.

«*εφύγανε από το χωργιό και 'ποξενώσανε ολότενα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + ξένος.

**ποξεχνώ, -ούμαι** (ρήμ.): ξεχνώ ολότελα, εγκαταλείπω κάθε ενδιαφέρον ή προσπάθεια.

«*στην ηλικία από 'μαι ποξεχνώ και τσι μπροξενιές και τσι πατριγιές*»

«*εκάτσα στη-γ-κουβέντα και 'ποξεχάστηκα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + ξεχνώ.

**ποπαιδιώνω** (ρήμ.): βλ. αποπαιδιώνω.

**ποπαίρνω** (ρήμ.): επιπλήττω, αποπέμπω.

«*ήρθε ίσαμε την αυλή και τον επόπηρα κι ήφυγε*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + παίρνω.

**ποπέρα** (επίρρ.): δίπλα, από την άλλη μεριά.

«*πήγαινε ποπέρα να περάσεις*»

**Ετυμ.** Από τα: (α)πό + πέρα.

**ποπερνών** (ρήμ.): ολοκληρώνω το πέρασμα σειράς ανθρώπων ή ζώων από κάπου.

«εποπεράσανε όλα τα οζά από το-μ-πόρο τση μάντρας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + περνών.

**πορδάκας** (ο) (ουσ.): κλανιάρης.

«φύγε, μωρέ, πορδάκα από παέ, γιατί εβρόμεσε ο τόπος από τσι κλανιές σου»

**Ετυμ.** Από το: πορδή (εκ του πέρδομαι = κλάνω) / θέμα: πορδ- + παραγ. τέρμα: -άκας.

**πορδοκοπών** (ρήμ.): κλάνω συνεχώς με κρότο.

«οληνύκτα πορδοκοπά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πορδή + κοπών.

**πορεύγομαι** (ρήμ.): περνών τη ζωή μου, διάγω τον βίο / ρυθμίζω τις υποθέσεις μου.

«έτσα που πορεύγομαι ίσαμε δα, δα πορευτώ κι από δα κι ύστερα»

«καλά πορεύγομαι, με του θεού τη χάρη, ίσαμε δα»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: πορεύομαι.

**πορεύγω** (ρήμ.): βολεύω κάποιον, εξυπηρετώ / εξοικονομώ / δρομολογώ κάποια υπόθεση, μεταφορικά: ακολουθώ ορισμένο τρόπο ζωής.

«μ'ότι 'χω πορεύγω την οικογένειά μου»

«όπως μπορώ, σε πορεύγω»

«λίγα 'χω, λίγα πορεύγω σου»

**Ετυμ.** Από το: πόρος (= πρόσδοδος, εισόδημα).

**πόρπη\*** (η) (ουσ.): εξοικονόμηση των προς το ζην αναγκαίων / ρύθμιση του τρόπου ζωής.

«καθαείς κανονίζει κατά τη δύναμή ντου και τη-μ-πόρπη ντου»

**Ετυμ.** Από το: πορεύ(γ)ομαι.

**πορθιάτικο** (το) (ουσ.): πρόχειρο φαγητό που προσφερόταν στο τέλος της ταφής κάποιου ατόμου στο νεκροταφείο ή στο σπίτι του θανόντος. Παλιότερα, ήταν συχνή η προσφορά φασουλόρουζου που καταναλωνόταν στη μακαρία του νεκρού. Σε άλλες περιπτώσεις, στην πόρτα του νεκροταφείου προσφέρονταν τυρί και κρασί ή ελιές και χαλβάς σε μέρες νηστείας.

«περάσετε να πάρετε πορθιάτικο να πιείτε κι ένα κρασί στη μακαρία του/της συχωρεμένου/νης»

**Ετυμ.** Από το: πόρτα (εννοούσαν είτε την πόρτα του Άδη είτε την πόρτα του νεκροταφείου, όπου δινόταν, μερικές φορές, το πορθιάτικο).

**πορί** (το) (ουσ.): ο μικρός πόρος / τρύπα.

«από το πορί του φούρνου βγαίνει πολλή λόχη»

**Ετυμ.** Από το: πόρος (= πέρασμα), υποκοριστικό: πορί.

**πορ(γ)ιάζω** (ρήμ.): οδηγώ το κουράδι προς την έξοδο ή την είσοδο από/εις τη μάντρα ή άλλο περιφραγμένο μέρος.

«πόρ(γ)ιάσε τα οζά να πάνε να βοσκήσουνε»

**Ετυμ.** Από το: πόρος.

**πορόκλαδο** (το) (ουσ.): κλαδί που χρησιμεύει για φράξιμο του πόρου περιφραγμένου χώρου ή πρόχειρης κατασκευής.

«όντε δα βγεις όζω από τη μάντρα, ξαναβάλε το πορόκλαδο στη θέση ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πόρος + κλαδί.

**πόρτεγο** (το) (ουσ.): κύριος χώρος των παλαιών σπιτιών.

«εκάτσαμε στο πόρτεγο κι εκουβεντιάζα-  
με με τσ'ώρες»

«Να 'μουννα βρύση αστείρευτη στο πόρτε-  
γο τσ'αυλής σου / να τρέχω κρούσταλλο  
νερό να βάνεις στο σταμνί σου.»

(απόσπασμα από τα δίστιχα του Χαρί-  
δημου Σιγανού με τίτλο: «Τσ'αγάπης και  
του έρωτα»)

**Ετυμ.** Από το ενετικό: portego (= στοά  
με καμάρα μπροστά σε κτίριο, κύριος  
χώρος του σπιτιού).

**πορτέλα** (η) (ουσ.): εξώπορτα μεγάλου  
σχήματος, συνήθως.

«σφάλιξε καλά τη-μ-πορτέλα»

**Ετυμ.** Από το: πόρτα (μεγεθυντικό: πορ-  
τέλα).

**πορτομάγουλο** (το) (ουσ.): το στήριγ-  
μα της πόρτας και ιδιαίτερα αυτής της  
κεντρικής εισόδου σε κάποιο κτίριο / πα-  
ραστάδα θυρών.

«το πορτομάγουλο εξεχαπέτωσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πόρτα + μάγου-  
λο (= παρειά).

**πορτομονές** (ο) (ουσ.): πορτοφόλι.

«ήχασα το-μ-πορτομονέ μου και δε-ν-  
τονε βρίσκω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πορτο- / (γαλλικό:  
porter = φέρω) + μονές (γαλλικό: mon-  
naie = νόμισμα).

**πορτοστασά** (η) (ουσ.): το πέτρινο  
πλαίσιο της πόρτας των παλαιών σπιτιών  
που περιλάμβανε: α) 2-3 πελέκια (μα-  
κρόστενες πελεκητές πέτρες), τα οποία  
τοποθετούνταν δεξιά και αριστερά της  
εισόδου του σπιτιού και αποτελούσαν  
στηρίγματα του/ων φύλλου/ων της πόρ-  
τας), β) το κατώφλι και γ) το ανώφλι, τα  
οποία ήταν επίσης πελεκητά. Ενίοτε, το  
ανώφλι είχε τοξοειδή μορφή.

«εσάσανε τη-μ-πορτοστασά κι ανημένου-  
νε τσι μαστόρους ν'αποτελειώσουνε το  
χτίρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πόρτα + στάση >  
στασά (εκ του: ίστημι).

**ποσάζω, -ομαι** (ρήμ.): τακτοποιώ/ού-  
μαι, νοικοκυρεύω, περιποιούμαι.

«να ποσαστώ να πάω στην εκκλησιά»

«μουσαφίρηδες ανημένω και δα πάω να  
ποσάσω μνιαολιά το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πο + σάζω  
(βλ. λέξη).

**ποσβόλωμα** (το) (ουσ.): σοβαρός τραυ-  
ματισμός απειλητικός για τη ζωή.

«ποσβόλωμα ήτανε η πεσά ντου από τη-γ-  
καρά»

**Ετυμ.** Από το: ποσβολώνω (βλ. λέξη).

**ποσβολωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ.  
παρ. ως επίθ.): σοβαρά τραυματισμένος  
/ ψυχικά σοκαρισμένος, ώστε να αδυνα-  
τεί να μιλήσει.

«ήπαιζέ ντου μνια και τον ήφηκε ποσβο-  
λωμένο»

«σα-μ-ποσβολωμένος επαρουσιάστηκε,  
όντε τονε εφώνιαζε ο αστυνόμος»

**Ετυμ.** Από το: ποσβολώνω (βλ. λέξη).

**ποσβολώνω, -ομαι** (ρήμ.): πληγώνω  
κάποιο σοβαρά / (στην παθητική φωνή)  
παθαίνω αποπληξία / πέφτω και τραυμα-  
τίζομαι.

«εγκρεμίστηκε από το μουλάρι και 'πο-  
σβολώθηκε»

«όντε του φέρανε το χαμπέρι, εποσβολώ-  
θηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σβολώ-  
νω, εκ του ασβολάω, -ώ (κατά Χατζιδά-  
κι, Μ.Ν.Ε. 136).

**ποσβουρίζω** (ρήμ.): βλ. αποσβουρίζω.

**ποσκιάζει** (τριτ. ρήμ.): σκιάζει.  
«ποσκιάζει επαέ και δοσερεύγει μνιαο-  
λιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σκιάζω.

**ποσπερίζω** (ρήμ.): βλ. αποσπερίζω.

**πόστα\*** (η) (ουσ.): ταχυδρομείο.  
«με τη-μ-πόστα δα σου το πέψω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: posta (= ταχυ-  
δρομείο).

**πόστα:** φραστική επίθεση (συνήθως με  
το ρήμα: βάζω, «βάζω πόστα» = επιπλήτ-  
τω έντονα).

«εκειά που εκάθουμουνε ήσυχη και ήρε-  
μη ήρθε και μ'έβαλε πόστα»

**Ετυμ.** Άγνωστη. Η ιταλική λέξη posta  
(= ταχυδρομείο) δεν συνάδει με τη ση-  
μασία του όρου.

**ποστένομαι** (ρήμ.): σταματώ να βαδίζω  
ή επιβραδύνω το βήμα μου για να αφου-  
γκραστώ ή να δω κάτι χωρίς να με αντι-  
ληφθούν.

«εποστάθηκα και τσι ήκουσα να μασε κα-  
τηγορούνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + στένο-  
μαι / στέκομαι < ίστημι, -μαι.

**ποστομώνω** (ρήμ.): κλείνω το στόμα  
κάποιου, αφήνω κάποιον άφωνο με την  
απάντηση που του δίνω ή το επιχείρημα  
που επικαλούμαι.

«η απάντηση από του 'δωκε τον εποστό-  
μωσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + στομώ-  
νω (εκ του: στόμα, -ατος).

**ποστραγγίζω** (ρήμ.): αποστραγγίζω.  
«εποστράγγιξα τη ντενέκα, μα δεν έχει άλ-  
λο λάδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + στραγ-

γίζω (εκ του αρχαιοελληνικού: στραγξ,  
-γγός = σταγόνα).

**ποστράγγισμα** (το) (ουσ.): αποστράγγι-  
ση.

«με το ποστράγγισμα που ήκαμες ήχυσες  
το λάδι όζω»

**Ετυμ.** Από το: ποστραγγίζω (βλ. λέξη).

**ποφασκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ.  
παρ. ως επίθ.): βλ. αποσφακωμένος.

**ποσφακώνομαι** (ρήμ.): πικραίνομαι,  
θυμώνω.

«εποσφακώθηκε με τη-γ-κουβέντα από  
του 'πες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σφακώ-  
νομαι (εκ του αρχαιοελληνικού: σφάκος,  
άγνωστη ετυμολογία).

**ποσφαλίζω** (ρήμ.): κλείνω καλά κάτι.  
«ποσφάλιξε το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σφαλίζω.

**ποσφίγγω** (ρήμ.): ξεσφίγγω.

«πόσφιξε τη βίδα, να πάει το σίντερο στη  
θέση ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σφίγγω.

**ποσφωνιάζω** (ρήμ.): στύβω.

«δεν εποσφώνιαζες καλά τα ρούχα και  
τρέχουνε νερά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σίφων >  
σιφώνι > σιφωνιάζω > σφωνιάζω (αμάρτ.  
λέξη).

**ποσώνω** (ρήμ.): φτάνω μέχρι τέλους /  
εξαντλούμαι / συμπληρώνω.

«να μη-μ-ποσώσεις να τα χαρείς» (κατά-  
ρα)

«εποσώθηκε η πομονή μου να σ'ανημέ-  
νω τόσηνιά ώρα»

«δεν είναι γεμάτο το βαρέλι, μόνο βάλε κι άλλο κρασί να το ποσώσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σώνω (πιθανόν εκ του: ισώνω (< ίσος), με αποβολή του -ι).

**ποσωρεύω** (ρήμ.): ολοκληρώνω τη συσσώρευση αγαθών, σωρεύω.

«εποσώρεψα το στάρι, μόνο σακιάσετέ το»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + σωρεύω > σωρεύω (εκ του: σωρός).

**ποτάζω\*** και **ποτάσσω** (ρήμ.): αποκτώ, βάζω κατά μέρος.

«εγώ παιδί μου θέλω να 'χεις χίλια πρόβατα, σα δε θες, ορά μην αποτάξεις»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ρήμα: υποτάσσω (= θέτω υπό την κατοχή μου, (υ)πό + τάσσω) ή, κατ' άλλους, από το αποτάσσω (από + τάσσω).

**ποταμίδα** (η) (ουσ.): είδος πουλιού (αηδονιού) που συχνάζει κοντά σε ποτάμια.

«άκου τσι ποταμίδες πώς κελαηδούνε»

**Ετυμ.** Από το: ποτάμ(ι) + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**ποταμιτάκια** (τα) (ουσ.): είδος άσπρων εύγεστων φασολιών, μικρών σε μέγεθος.

«ποταμιτάκια 'ναι τούτανέ τα φασούλια»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το χωριό: Ποτάμοι.

**ποταμός\*** (ο) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία που έχει η λέξη αυτή, ποταμός σημαίνει στην εξεταζόμενη ντοπιολαλιά και τα εξής: α) είδος παιχνιδιού, β) τρόπο λιχνίσματος ελιών, κυρίως.

Το παιχνίδι «ποταμός», προσφιλές μεταξύ των αρσενικών παιδιών και εφήβων αλλοτινών εποχών, παιζόταν ως εξής: Οι παίκτες στήνονταν στη σειρά και έσκυβαν κάτω, πιάνοντας με τα δύο τους χέργια τα γόνατά τους, με το κεφάλι προς τα μέσα.

Στη συνέχεια, αρχίζοντας από τον πρώτο, υπερπηδούσε ο καθένας τους υπολοίπους και όταν έφτανε στο τέλος στήνόταν και ο ίδιος σκυφτός στη σειρά. Με τον τρόπο αυτό ανακυκλώνόταν το παιχνίδι και καθώς οι παίκτες μετακινούνταν συνεχώς έμοιαζαν νοερά με τα νερά του ποταμού που τρέχουν προς τη θάλασσα.

Ως προς το λίκνισμα σημειώνουμε τα εξής: Οι παλαιοί ελαιοπαραγωγοί μάζευαν τις ελιές που είχαν ραβδίσει όλη την ημέρα σε σωρό πάνω σε μια φαρδανάπλα, αναμειγμένες με τα φύλλα που είχαν πέσει με το ράβδισμα. Στη συνέχεια, έστρωναν κατά μήκος άλλες ανάπλες (βλ. λέξεις) και μετά πετούσαν είτε με τα χέρια είτε με τη βοήθεια ενός κοφινιού προς τη φορά του ανέμου τμηματικά τις σωρευμένες ελιές με τα φύλλα. Ο άνεμος έπαιρνε τα φύλλα, ως πιο ελαφρά από τις ελιές, πιο μακριά από το σημείο στο οποίο έπεφτε ο ελαιόκαρπος. Με τον τρόπο αυτό γινόταν ο διαχωρισμός των ελιών από τα φύλλα.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: πέτομαι (= ορμώ: ποταμός = ρεύμα νερού που τρέχει ορμητικά) ή, κατ' άλλη άποψη, από το πίπτω.

**ποταμότσουρλος** (ο) (ουσ.): οι πέτρες που κατεβάζει ο ποταμός από ορεινές περιοχές, οι οποίες λόγω του συνεχούς κατρακυλίσματός τους και των μεταξύ τους τριβών έχουν λείες επιφάνειες και στρογγυλοειδή σχήματα.

«εμπήκε ο ποταμός στο χωράφι και το 'γέμισε ποταμότσουρλους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ποταμός + τσούρλος (βλ. λέξη).

**ποταυρίζομαι** (ρήμ.): τεντώνω το σώμα μου, τανύομαι.

«εδά εσκώθηκε και ποταυρίζεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + ταυρίζομαι (= τεντώνομαι για να ξεμουδιάσω).

**ποταύρισμα** (το) (ουσ.): τέντωμα του σώματος, τάνυσμα.

«ίντα ποταύρισμα 'ναι τούτονα πρωί-πρωί;»

**Ετυμ.** Από το: ποταυρίζομαι (βλ. λέξη).

**πότε και λίγο** (επίρρ.): κάποτε-κάποτε, από καιρού εις καιρόν.

«πότε και λίγο κάνει την εμφάνισή ντου επαδά»

**πότες** (επίρρ.): πότε.

«πότες σου 'πα 'γω τέθοια κουβέντα»

**ποτρίβγω** (ρήμ.): τρίβω κάποιο με οινόπνευμα ή με ρακή για ιαματικούς λόγους.

«να τονε ποτρίψεις με ζεστή ρακή να του περάσει το κρύωμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + τρίβω.

**πότριμμα** (το) (ουσ.): εντριβή για ιαματικούς λόγους.

«γερό πότριμμα θέλει το νευροκαβαλίκεμα»

**Ετυμ.** Από το: ποτρίβγω < ποτρίβω (βλ. λέξη).

**ποτρομώ** (ρήμ.): βλ. αποτρομώ.

**ποτρώω** (ρήμ.): τελειώνω το φαγητό.

«ποτρώω κι έρχομαι ντελόγο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + τρώ(γ)ω.

**ποτσακίσμα** (το) (ουσ.): χορευτική φιγούρα.

«τα ποτσακίσματά της ρέγομαι»

**Ετυμ.** Από το: ποτσακίζω (από + τσακίζω (αγνώστου ετύμου).

**πού και φορά** (επίρρ. φράση): καμιά φορά, σπάνια.

«πού και φορά περνά κι αποπαέ»

**πουλάδα\*** (η) (ουσ.): η νεαρή κότα / το προς επώαση αβγό όρνιθας που δίνεται από ιδιοκτήτες άλλων κοτετσιών. Αυτό γίνεται, όταν κάποιος δεν έχει την απαραίτητη ποσότητα των αβγών που θα επωασθούν / το έμβλημα που υπήρχε στα παλαιά πηλήκια των μαθητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (κουκουβάγια) (δίπλα από το έμβλημα αυτό τοποθετούνταν τα αρχικά του σχολείου φοίτησης και η ένδειξη της τάξης φοίτησης π.χ. Α', Β' κτλ.).

«μπα να 'χεις, μπρε, να μου δώσεις μνια -μ-πουλάδα»

**Ετυμ.** Από το: πουλί / θέμα: πουλ- + παραγ. τέρμα: -άδα.

**πουλάρι\*** (το) (ουσ.): το μικρό γαϊδούρι / μεταφορικά στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών έχει και την έννοια του αγενούς ή του πεισματάρη.

«σα-ν-το πουλάρι λαλιέται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πάλος (= όνος) με την τροπή του -ω- σε -ου- και το παραγ. τέρμα: -άρι.

**πουλαρίνα** (η) (ουσ.): η μικρή γαϊδούρα.

«πόσο χρονώ 'ναι η πουλαρίνα, κουμπάρε;»

**Ετυμ.** Από το: πουλάρι (εκ του πάλος).

**πουλαροδείχνω** (ρήμ.): γαϊδουροφέρνω, συμπεριφέρομαι με αγένεια, δείχνω αγνωμοσύνη.

«πουλαροδείχνει μνιαολιά ο μουσαφίρης μας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πουλάρι + δείχνω.

**πουλησιά** (η) (ουσ.): πάληση.

«καλή πουλησά ήκαμες»

**Ετυμ.** Από το: πουλώ (εκ του: πωλώ).

**πουλιάρος, -ή, -ό:** ποικιλόχρωμος.

«το πουλιάρό ποκάμισο ήβαλα»

**Ετυμ.** Από το: πουλί (τα πουλιά εμφανίζουν φτερά διαφόρων χρωμάτων).

**πούλι (το)** (ουσ.): εκτός από μικρός στρογγυλός δίσκο που χρησιμοποιείται σε παιχνίδια π.χ. στο τάβλι, σημαίνει και γραμματόσημο, ένσημο.

«κόλλησε τα πούλια στο γράμμα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: pul (= γραμματόσημο).

**πούλι-πούλι:** επιφώνημα κλήσης των ορνίθων.

«να πούλι-πούλι»

**πούλος (ο)** (ουσ.): μούτζα.

«εκεί εστάθηκε και μου 'κόλανε πούλους»  
«το-μ-πούλο δα σου δώσουνε»

**Ετυμ.** Άγνωστης ετυμολογίας. Η συσχέτισή του με το λατινικό pullus (= νεοσσός) προσκρούει στη σημασία του.

**πούντος, -η, -ο και πούντονε, πούντηνε, πούντο** (το -ντ- προφέρεται ως d) (επ. θέση. ερωτ. αντ.): που είναι αυτός; «πούντονε το Γιάννη και δε φαίνεται στα καφενεία;»

**Ετυμ.** Προέκυψε από το συμφυρμό των λέξεων: που είναι αυτός.

**πουργιεύγω** (ρήμ.): βοηθώ κτίστες, κουβαλώντας τους πέτρες, λάσπη ή άλλα υλικά.

«δα πουργιεύγω θέλει σήμερα τω χτιστάδω να προχωρήσουνε την οικοδομή πλια ογλήγορα»

**Ετυμ.** Από το: υπουργός με την αποβολή του -υ-.

**πουργός (ο)** (ουσ.): αυτός που κουβαλά λάσπη και πέτρες στους κτίστες.

«πουργό τον ήβαλα, μ'αυτός μου φαίνεται πως δε-γ-κάνει για πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (υ)πό + έργο.

**πούρι** (επίρρ.): βέβαια, μάλιστα, άραγε, μήπως.

«λένε δα, πούρι, πως είναι καλό πράμα κειονά απού πουλεί»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό pure (= επίσης).

**πουσουριά (η)** (ουσ.): αγορά.

«μωρέ, πουσουριά την ήκαμες' σου φορώσανε ό,τι άχρηστο είχανε»

**Ετυμ.** Από το: πουσουρίζω (βλ. λέξη).

**πουσούνια (τα)** (ουσ.): ψώνια.

«πού ήβαλες τα πουσούνια απού εκάμαμε;»

**Ετυμ.** Από το: πουσουρίζω (βλ. λέξη).

**πουσουνίζω** (ρήμ.): ψωνίζω / μεταφορικά: παντρεύομαι.

«δα πάω στη Χώρα να πουσουνίσω»

«από κειονά το χωργιό επουσουνίσες και τουλόγου σου».

**Ετυμ.** Από το: ψωνίζω με την τροπή του -ψ- σε -π- και του -ω- σε -ου-. Το -ν- του ψωνίζω τρέπεται καθ' έλξη σε -σ- λόγω της ανάλυσης του -ψ- (π + σ).

**πουτανιάζω** (ρήμ.): πουτανίζω, εξωθώ κάποιον/οια στην ανηθικότητα.

«από μική-μική ήρχιξε να πουτανιάζει»

**Ετυμ.** Από το: πουτάνα (= πόρνη) (ιταλικό: puttana).

**πουφουμίζω** (ρήμ.): θυμώνω.

«ίντα σου 'πε και 'πουφούμισες;»

«με το παραμικρό πουφουμίζεις και φουσάς και ξεφυσάς»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη κατά τον Πιτυ-



κάκη, άποψη με την οποία συμφωνούμε (από το πουφ που κάνει ο θυμωμένος). Η άποψη του Πάγκαλου ότι προέρχεται από το υπενθυμίζω δεν κρίνεται έγκυρη.

**πουφουμισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): θυμωμένος, σκυθρωπός. «πουφουμισμένος είναι και δε μασε μιλεί»  
**Ετυμ.** Από το: πουφουμίζω (βλ. λέξη).

**ποφαγούδι** (το) (ουσ.): βλ. αποφαγούδι.

**ποφαίνομαι** (ρήμ.): κάνω την εμφάνισή μου, παρουσιάζομαι.  
«πήνε κεια να ποφανείς και μη-γ-κάτσεις πολυώρα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + φαίνομαι.

**ποφανίζομαι** (ρήμ.): βλ. αποφανίζομαι.

**ποφαωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φαγωμένος.  
«ποφαωμένη είναι η μυλόπετρα»  
**Ετυμ.** Από το: ποφαώνομαι (βλ. λέξη).

**ποφαώνομαι** (ρήμ.): κατατρώγομαι, εξαντλούμαι, φθείρομαι.  
«εποφαώθηκε το εμβολόπετσο και δε βγάνει νερό ο μύλος»  
«εποφαώθηκα από τσι δουλειές»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + τρώγομαι (παθητικός αόριστος: εφαγώθην (λογ.), φαγώθηκα, μετοχή παρακ.: φα(γ)ωμένος.

**ποφινέρνω** (ρήμ.): τελειώνω κάτι, κάνω τις τελευταίες λεπτομέρειες ενός έργου.  
«εποφινάρανε οι πατάτες και θέλουνε βγάριμο»  
«κάτσε να ποφινάρω καλά τ'ανυφαντικό»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + φινέρνω (εκ του ιταλικού: fine (= τέλος)).

**ποφουσκίδα** (η) **ποφουσκίδι** (το) (ουσ.): αδύνατη πορδή χωρίς κρότο / μεταφορικά: ανοησία, ψευτοκομπασμός.  
«εμόλαρε φαίνεται κιανείς κιαμινιά ποφουσκίδα κι εβρόμεσε ο τόπος»  
«όλο ποφουσκίδες αμολέρνει»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + φούσκιδα/δι (υποκοριστικά του φούσκα).

**ποφυρώ** (ρήμ.): εξαντλούμαι, στερεύω.  
«εποφύραξε το πηγάδι και δα ξεραθούνε οι πατάτες από 'ναι ακόμη δροσερές»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + φυρώ.

**ποχασκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): βλ. αποχασκωμένος.

**ποχασκώνω** (ρήμ.): βλ. αποχασκώνω.

**ποχερίζω** (ρήμ.): κτυπώ με το χέρι (βλ. και καταχερίζω).  
«εποχερίσε τονε για τα καλά»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + χερίζω (εκ του χειρ, -ός).

**ποχτυπώ και ποκτυπώ** (ρήμ.): βλ. αποκτυπώ.

**ποχύνομαι** (ρήμ.): χύνομαι / ρίχνομαι με ορμή.  
«εποχύθηκέ ντου να του βγάλει τα μάθια»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (α)πό + χύνομαι (εκ του χέω).

**πραγός, -ή, -ό** (επίθ.): πράος, ήρεμος.  
«πραγός άθρωπος είναι»  
**Ετυμ.** Από το: πράος με την ανάπτυξη του -γ- και ανατονισμό.

**πράγμα\*** (το) (ουσ. / επέχ. θέση και αόρ. αντων.) Πράγμα στην κοινή νεοελληνική, σημαίνει: κάτι / αντικείμενο / αγαθό,

περιουσία. Στην κρητική διάλεκτο έχει, επιπρόσθετα, την έννοια του: τίποτα.

«του 'δωκα το πράμα μου να με ποξανοίξει στα γεράματά μου»

«πού ήφηκες τα πράματα;»

«πράμα δε-γ-κατέχω»

«πράμα δε μου 'δωκε»

«ίντα πράμα 'ναι τούτονά;»

«πράμα 'τσα»

**Ετυμ.** Από το: πράττω > πράγμα > πράμα.

**πραμάθεια** (η) (ουσ.): εμπόρευμα που φέρει μαζί του οπραματευτής.

«ήπλωσε όλη-ν-τηπραμάθειά ντου σε δυο σεντόνια απού ήστρωσε χάμαι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πραγματεία, με τροπή του -τ- σε -θ- και ανατονισμό.

**πραματευτής\*** (ο) (ουσ.): πλανόδιος έμπορος. Οιπραματευτάδες των παλαιών εποχών αποτελούσαν μια γραφικότητα των αλλοτινών χωργιών που σήμερα δεν υπάρχει βλ. και τη λέξη: πανιεράς.

«κειονά το κουδοúνι είναι τουπραματευτή απού τον Αγιόργη»

«Βάνει κι η Κοσκινού τον άντρα τσης μετσιπραματευτάδες.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: πραγματεύομαι >πραγματευτής >πραματευτής.

**πρασά** (η) (ουσ.): πρασιά (φυτά φυτρωμένα πολύ κοντά το ένα στο άλλο σε κοπριά ή σε άλλο ελαφρύ χώμα) /φυτώριο.

«πρασά ήκαμα τα φυλλαδάκια» (φυτά για λάχανα)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πρασιά < πράσον.

**πράσσω** (ρήμ.): συχνάζω.

«εκειά πράσσει.»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πράττω ή πράσσω.

**πρέπει πως** (τυπ. έκφρ.): μπορεί, ίσως. «πρέπει πως ήρθε κιανείς επαέ, γιατί θωρώ ζάλα στσι πασπάλες»

**πρεπιά** (η) (ουσ.): το πρέπει, το ηθικό, το επιβαλλόμενο.

«ηπρεπιά είναι να πέψεις ένα δώρο στο'αθρώπους απού σε κονέψανε»

**Ετυμ.** Από το: πρεπίζω.

**πρεπίδι** (το) (ουσ.): εγκώμιο, στόλισμα, κόσμημα, χάρισμα.

«ένα σωρόπρεπίδια είπανε τση νύφης»

**Ετυμ.** Από το: πρέπει > πρέπει > υποκοριστικό πρεπίδι.

**πρεπίζω** (ρήμ.): ευπρεπίζω, στολίζω, μεταφορικά: επιπλήττω.

«σου τονε 'πρέπισα 'γω ετσά που τ'αζίζιει»

**Ετυμ.** Από το: ευπρεπίζω (εκ του ευ + πρεπής) με την αποβολή του -ευ-.

**πρεπός** (το) (ουσ.): αυτό που επιβάλλεται, σύμφωνα με την κρατούσα τάξη, σωστό, επιβαλλόμενο.

«ετσά 'ναι τοπρεπός»

**Ετυμ.** Από το: πρέπει > πρέπει > πρεπός.

**πρεπούμενο\*** (το) (ουσ.): ό,τι και τοπρεπός.

«Άλλα 'ναι τ'αρεσκούμενα και άλλα ταπρεπούμενα.» (παροιμία)

**πριγούνι** (το) (ουσ.): πιγούνι στην κοινή νεοελληνική.

«σφούγγιζε τοπριγούνι σου, γιατί ελερώθηκε ετσά απού ήτρωες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πώγων, με μετασχηματισμό, κατ' αναλογία προς τα: πριγούλι, πριγούλα κτλ.

**πρήσκω, -ομαι** (ρήμ.): πρήζω, -ομαι, διογκώνομαι.

«σταμάτα τσι σαχλαμάρες, γιατί μ'έπρηξες»

«ήφαγα μερδικούς χοχλιούς και επρήστηκα».

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πρήθω (= φυσώ, φουσκώνω με φύσημα, ενδυναμώνω φλόγα με φύσημα).

**πρήσμα** (το) (ουσ.): πρήξιμο.

«ίντα φάε η-γ-αίγα κι έχει τόσονά πρήσμα»

**Ετυμ.** Από το: πρήσκω (βλ. λέξη).

**πρικάδα** (η) (ουσ.): πικρή γεύση.

«μνιαολιά πρικάδα βγάνει το λάδι»

**Ετυμ.** Από το: πικράδα (εκ του πικρός), με μετάθεση του -ρ-.

**πρικαίνω** (ρήμ.): καθιστώ κάτι πικρό / μεταφορικά: στεναχωρώ.

«ενεκάτωσες το ζουμί απού το φαϊ με το βρουβόζουμο κι επρίκανε»

«επρίκανές με μέ τα λόγια σου»

**Ετυμ.** Από το πικρός (πρικιός στην κρητική διάλεκτο) + παραγ. τέρμα: -αίνω.

**πρικαμένος, -η, -ο:** πικραμένος.

«πρικαμένος είμαι από το κακό απού μου 'κανε ο τάδε»

**Ετυμ.** Από το: πικραίνομαι, με μετάθεση του -ρ-.

**πρικαμυγδαλιά** (η) (ουσ.): πικραμυγδαλιά.

«κέντρισε τη-μ-πρικαμυγδαλιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πικρός (πρικιός) + αμυγδαλιά.

**πρικαμύγδαλο** (ο) (ουσ.): πικραμύγδαλο.

«πρικαμύγδαλα 'ναι και δε-ν-τρόγονται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πικρός (πρικιός) + αμύγδαλο.

**πρικιός, -ιά, -ιό και πρικύς, -ιά, -ιό:** πικρός.

«πολλά πρικιό τον ήκαμες το-γ-καβέ»

**Ετυμ.** Από το: πικρός, -ή, -ό, με μετάθεση του -ρ- και αλλαγή καταλήξεων.

**πρικορόδικο** (το) (ουσ.): άγριο ραδίκι με πικρή γεύση.

«πρικορόδικο εμάζωξα να το κάμεις σαλάτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πικρός (πρικιός) + ραδίκι.

**πριμαντόνα** (η) (ουσ.): μεγαλοκυρία, πρώτη κυρία (με ειρωνική διάθεση).

«η πριμαντόνα δεν έχει να γενεί»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη σύνθεση των ιταλικών λέξεων: prima + dona.

**πρινιάς** (ο) (ουσ.): μέρος όπου υπάρχουν πολλά πουρνάρια.

«δικός μας είναι ο πρινιάς στον Καθάριο Λάκκο» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: πρίνος.

**πρινώτης** (ο) (ουσ.): ο καταγόμενος από την Πρίνα (χωριό) / χορός με 14 βήματα (7 μπροστά 7 πίσω) και διπλή σταυρωτή λαβή.

«το-μ-πρινώτη χορεύουνε»

**Ετυμ.** Από το: Πρίνα (χωριό της Επαρχίας Ιεράπετρας).

**πριχού\*** και **πρίχου** (χρον. επίρρ.): πριν. «έλα να φύγομε, πριχού ντακάρει να βρέχει»

«πριχού παντρευτούμε, δεν εγνωρίζαμε ο γεις τον άλλο»

**Ετυμ.** Από το: πριν + προέκταση -χου.

**πρόβαρμα** (το) (ουσ.): μέρος από όπου βλέπεις μακριά / η ενέργεια της προβολής κάποιου αντικειμένου ή χαρακτηριστικού.

«βγες στο πρόβαρμα να δεις αν έρχονται»  
**Ετυμ.** Από το: προβέρνω (βλ. λέξη).

**προβάτα** (η) (ουσ.): το θηλυκό ώριμο πρόβατο.

«εγέννησε η προβάτα κι ήκαμε τρία αρνάκια»

**Ετυμ.** Θηλυκό του: πρόβατο (αρχαιοελληνική λέξη, ρηματικό επίθ. του προβαίνω).

**προβατσουλιά** (η) (ουσ.): κόπρανα των αιγοπροβάτων.

«εγεμίσανε οι γ' αίγες προβατσουλίες την αυλή, μόνο παράσυρέ τσις»

**Ετυμ.** Από το: πρόβατο > προβατσουλιά, κατ' αναλογία προς το: κότα > κουτσουλιά.

**προβέρνω** (ρήμ.): κάνω την εμφάνισή μου, παρουσιάζομαι / πηγαίνω.

«μνία-γ-κοπανιά τη θωρώ και προβέρνει από το παραθύρι και μου 'φώνιαζε»

**Ετυμ.** Από το: προβάλλω (προ + βάλλω).

**προβέτζα** και **προβέντζα** (η) (ουσ.): συννεφιά.

«προβέντζα δα να 'χομε σήμερα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: provenza (= ομίχλη, συννεφιά).

**προβετζάζει** και **προβεντζάζει** (τριτ. ρήμ.): συννεφιάζει.

«ανέφαλα θωρώ από το Νίσιμο (περιοχή βουνών) και μου φαίνεται πως δα προβετζάσει ο καιρός»

**Ετυμ.** Από το: προβέντζα (βλ. λέξη).

**προβε(ν)τζασμένος** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): συννεφιασμένος / μεταφορικά: θυμωμένος.

«προβετζασμένος είναι σήμερα ο καιρός»  
«προβετζασμένα μούτρα 'χει»

**Ετυμ.** Από το: προβε(ν)τζάζει.

**προβίδι** (το) (ουσ.): μικρή προβιά.

«πού ήβαλες το προβίδι του λαγού να το βάλω στο ώμο τσ'αηλάς να μη-ν-τη-γκόψει ο ζυγός»

**Ετυμ.** Από το: προβιά (υποκοριστικό).

**πρόβολος\***, **-η**, **-ο** (επίθ.): βλ. μπρόβολος.

**προγονός\*** (ο), **προγονή** (η) (ουσ.):

παιδί που προέρχεται από προηγούμενο γάμο ενός εκ των δύο συζύγων.

«του προγονού ντου ήγραψε τη μισή περιουσία».

**Ετυμ.** Από το: πρόγονος με μετατόπιση του τόνου.

**προθές** και **οπροθές** (χρον. επίρρ.): προχθές.

«προθές ήψησα και 'γω ροβίθια»

«οπροθές τον είδα»

**Ετυμ.** Από το: προχθές, με την αποκοπή του -χ- και την ανάπτυξη του προθέματος -ο- στον δεύτερο τύπο.

**προκάνω** (ρήμ.): προλαμβάνω, καταφθάνω κάποιο.

«προκάνω να πεταχτώ ίσαμε το-γ-κήπο να σασε κόψω πράμα, πριχού μισέψετε»  
«ανε γλακάς δα τονε προκάμεις ατά στα Σελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προ + κάνω (αρχαιοελληνικό: κάμνω).

**προκόβγω** (ρήμ.): προκόβω, προοδεύω.

«δε δα προκόψεις ετσά που λαλιέσαι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προ + κόπτω >

κόβγω.

**προκομμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που κάνει γρήγορα τις εργασίες του, αυτός που προκόβει, ο επιμελής.

«ο προκομμένος άνθρωπος κάνει κι ανέστημα»

«Προκομμένος είναι σα-ν-τη κατώπετρα του μύλου» (σκωπτ. λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το: προκόβ(γ)ω (βλ. λέξη).

**προκοσύνη** (η) (ουσ.): γρηγοράδα και αποτελεσματικότητα στην εργασία.

«καμνιά δε τση παραβγαίνει στη προκοσύνη»

**Ετυμ.** Από το: προκομμένος (βλ. λέξη).

**προξενεύω** (ρήμ.): προξενεύω / μεσιτεύω για τη σύναψη συμφωνίας μεταξύ τρίτων.

«χίλιες δυο του προξενεύουνε, μα δε θέλει κι αμνιά»

«ο σύντεκνός μου μού το προξένεψε τούτονα το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: πρόξενος.

**προπατάρης** (ο) (ουσ.): πεζός, πεζοπόρος.

«εφόρτωσα δεμάθια το μουλάρη κι ήρθα από του Βασιλικού (τοποθεσία) προπατάρης»

**Ετυμ.** Από το: προπατώ (βλ. λέξη).

**προπάτημα** (το) (ουσ.): περπάτημα.

«ήκουσα και 'γνώρισα το προπάτημά σου»

**Ετυμ.** Από το: προπατώ (βλ. λέξη).

**προπατηξιά** (η) (ουσ.): περπάτημα.

«εγνώρισα τη-μ-προπατηξιά ντου»

«Θέλει να κάμει τση πέρδικας τη-μ-προπατηξιά και χάνει τη δική ντου.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: προπατώ (βλ. λέξη).

**προπατηχτής:** αυτός που περπατά.

«τέθοιο ογλήγορο προπατηχτή δεν εξανάδα»

**Ετυμ.** Από το: προπατώ (βλ. λέξη).

**προπατηχτός, ή, -ό** (επιθ.): περπατητός.

«προπατηχτός επήγαινε από το Λασίθι στον Αϊ Νικόλα».

**Ετυμ.** Από το: προπατώ (περπατώ στην κοινή νεοελληνική) > προπατητός > προπατηχτός.

**προπατώ** (ρήμ.): περπατώ.

«προπατεί και πάει και τονε ζυγώνω και δε-ν-τονε φτάνω»

**Ετυμ.** Από το: περιπατώ, με μετάθεση του -ρ-, τροπή του -ε- σε -ο- και αποκοπή του -ι-.

**προσαερινός, -ή, -ό** (επίθ.): προσωρινός.

«σε τούτονέ το-γ-κόσμο είμαστε όλοι προσαερινοί»

**Ετυμ.** Από το: προσωρινός (εκ του: προς + ώρα), με τροπή του -ω- σε -αε-, κατ' αναλογία προς το: αερινός).

**προσαργάς** (χρον. επίρρ.): απόγευμα, κοντά στο βράδυ.

«προσαργάς δα να 'μαι στο σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προς + αργά με προέκταση -ς.

**πρόσαργο** (το) (ουσ.): το δειλινό.

«ετσά κατά το πρόσαργο εφάνηκε επαέ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προς + αργά.

**προσαλλιώως** (τροπ. επίρρ.): με άλλο τρόπο.

«προσαλλιώως δε γίνεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προς + αλλιώως.

**προσβέρνηω** (ρήμ.): προσβάλλω, θίγω την υπόληψη.

«όλο με προσβέρνηει ομπρός στο 'ανθρώπους»

**Ετυμ.** Από το: προσβάλλω (προς + βάλλω) > προσβέρνηω.

**προσκεφαλάδι** (το) (ουσ.): προσκέφαλο.

«ήβαλε προσκεφαλάδι τη χέρα ντου και εκοιμήθηκε στη-μ-παραβολή»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της λέξης: προσκέφαλο > προσκεφαλάδιον > προσκεφαλάδι.

**προσπαθειά** (η) (ουσ.): προσπάθεια / μεταφορικά: πορεία προς κάποιο σκοπό.

«στη-μ-προσπαθειά μου 'τυχε, ο διάολος»

**Ετυμ.** Από το: προσπάθεια με ανατονισμό.

**προσπέφτω\*** (ρήμ.): προσπίπτω, παρακαλώ, ικετεύω γονατιστός.

«α δε-μ-πάει να του προσπέσει, δε-ν-τονε συχωρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προς + πίπτω (αόριστος έπεσα).

**προσπάντζα** (η) (ουσ.): προκαταβολή.

«προσπάντζα ζητά ο μάστορας για ν'αρχίζει τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: προστά (εκ του: μπροστά).

**προσώμι** (το) (ουσ.): επώμιο (χοντρό υφαντό, συνήθως, το οποίο έβαζαν στον ώμο οι νοικοκυρές που κουβαλούσαν νερό με το σταμνί από τα πηγάδια, πριν υδροδοτηθούν τα χωριά του Οροπεδίου).

«το προσώμι να μη-γ-ξεχάσεις να πάρεις να μη σε πονέσει ο ώμος σου από το βάρος του σταμνιού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προς + ώμος.

**προσώρας** (επίρ.): προς στιγμήν.

«καλά πάνε τα πράματα προσώρας»

**Ετυμ.** Προέρχεται από τη φράση: προς ώραν.

**προούκα** (η) (ουσ.): προίκα. Η προίκα περιλάμβανε όχι μόνο ακίνητα αλλά και υφαντά είδη (κουβέρτες, σεντόνια, ντρουβάδες, τραπεζομάντιλα, πετσέτες κτλ.), κεντητά, πλεκτά και λοιπά είδη (μαγειρικά σκεύη και έπιπλα), αναγκαία για τη λειτουργία ενός καινούργιου νοικοκυριού.

«όλο το χωργιό εποθάμαζε τη-μ-προούκα της»

**Ετυμ.** Από το: προίκα με το μετασχηματισμό του -οι- σε -ου- στο: προούκα.

**προουκί** (το) (ουσ.): στοιχείο της προίκας (υφαντό συνήθως).

«σου έχω φυλαμένο ένα προουκί από μου 'φηκε η σάντολά σου κι όντε δα 'ρθεις στο σπίτι δα σου το δώσω».

«Πια 'ναι τα έξοδα του γάμου, παρά τα προουκιά τση νύφης.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: προούκα (υποκοριστικό).

**προουκίζω** (ρήμ.): χορηγώ προίκα στα θηλυκά τέκνα μιας οικογένειας.

Σύμφωνα με τα παλαιά κρητικά έθιμα, τα οποία ίσχυαν και για τους κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου, βασικά καθήκοντα των γονέων ήταν να συνδράμουν τα άρρενα τέκνα τους να κτίσουν το σπίτι στο οποίο θα στέγαζαν την οικογένειά τους και να «προουκίσουν» (να ετοιμάσουν την προίκα (βλ. τη λέξη προούκα) των θηλυκών. Κύριο ρόλο στην πρώτη περίπτωση έπαιζε ο πατέρας σε συνεργασία με τα αγόρια της οικογένειας, ενώ το ρόλο αυτό, στη δεύτερη περίπτωση, –εξαιρουμένων των ακινήτων περιου-

σιακών στοιχείων– έπαιξε η μητέρα σε συνεργασία με τις κόρες της.

«ολωνώ των υγιώ εκτίσανε σπίθια κι όλες τσι θυγατέρες τως τσι προυκίσανε με το παραπάνω»

**Ετυμ.** Από το: προύκα (βλ. λέξη).

**πρόχερα** (τροπ. επίρρ.): πρόχειρα.

«πρόχερα το 'σάσα το δώμα του σπιθιού για να μη μπαίνει νερό ίσαμε να μου βολέσει να το σάσω καλά»

**Ετυμ.** Από το πρόχειρος > πρόχερος.

**πρόχερος, -η, -ο** (επίθ.): πρόχειρος, ο χωρίς προετοιμασία και μελέτη.

«πρόχερος άνθρωπος είναι και δε μελετά καλά τη δουλειά από 'χει να κάμει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: προ + χειρ (χειρός).

**προψές\*** (χρον. επίρρ.): προχθές.

«προψές ήτανε κάψα και δα εργούμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πριν + οψές.

**πρωθιά** (η) (ουσ.): πρωτιά, πρώτη θέση.

«όλο τη-μ-πρωθιά θέλει να 'χει»

**Ετυμ.** Από το: πρώτος > πρωτιά > πρωθιά.

**πρώτας** (επίρρ.): πρώτα, προηγουμένως, παλαιότερα.

«πρώτας μου λες πως μ'αγαπάς κι ύστερα με μαλώνεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πρώτα με προέκταση -ς.

**πρωτοβρέξα** (τα) (ουσ.): πρωτοβρόχια.

«τα πρωτοβρέξα ερχίζανε οφέτος ογλήγορα»

«τα πρωτοβρέξα βγαίνουνε οι μπουμπούρες» (είδος σαλιγκαριών)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + βρέχω.

**πρωτόγαλη** (η) (ουσ.): γυναίκα ή θηλυκό ζώο που βγάξει γάλα για πρώτη φορά (γεννά για πρώτη φορά).

«πρωτόγαλη είναι η μαρταρά από σύρνω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + γάλα.

**πρωτόγερος** (ο) (ουσ.): ο πιο ηλικιωμένος άνθρωπο σε μια μικρή κοινωνία (π.χ. σε ένα χωριό). Οι πρωτόγεροι είναι, κατά κανόνα, σεβάσμια πρόσωπα.

«ν' ακούς τσι πρωτόγερους ίντα λένε, γιατί 'χουνε πολλά συρμένα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + γέρος.

**πρωτογιός** (ο) (ουσ.): πρώτος γιος κατά σειρά γέννησης.

«ο Γιάννης είναι ο πρωτογιός μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + γιος.

**πρωτόζυγο** (το) (ουσ.): το ζώο που ζεύεται για πρώτη φορά.

«πρωτόζυγο 'ναι το βούι μόνο έχε τ'αμέντε σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + ζυγός.

**Πρωτόλης** (ο) (ουσ.): Ιούνιος.

«το-μ-Πρωτόλη καμώνουνται τα δροσόμυλα»

**Ετυμ.** Από το: πρώτος.

**πρωτόμερο και πρωτομέρι** (επ. θέσ. επίθ.): το ζώο που μόλις έχει μάθει να εκτελεί μια εργασία (π.χ. να ανέχεται το ζυγό στο όργωμα, να σηκώνει το σαμάρι κτλ.)

«πρωτόμερη 'ναι η ματζέτα μόνο έχε του σου εδά που δα κάνεις χωράφι να μη σου κάμει κιαμινιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + ήμερος.

**πρωτοπαιδούσα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που αποκτά παιδί για πρώτη φορά.

«πρωτοπαιδούσα 'ναι κι είναι ακόμη αμά-  
θητη με τ' ανέταμα τω-γ-κοπελιώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + παιδί.

**πρωτόρακη** (η) (ουσ.): η ρακή που βγαίνει στην αρχή της διαδικασίας της απόσταξης των υπολειμμάτων των σταφυλιών. Περιέχει, συνήθως, υψηλή ποσότητα οινοπνεύματος σε αντίθεση με τα *αποράκια* ή την *απόρακη* (= η ρακή που βγαίνει προς το τέλος της απόσταξης των στράφυλων).

«δυνατή είναι η ρακή αφού πίνουμε, γιατί 'ναι πρωτόρακη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + ρακή.

**πρωτόσκολος\*** (ο) (ουσ.): πρώτος μαθητής στο σχολείο

«όλο πρωτόσκολος θες νά 'σαι και του-  
λόγου σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + σχο-  
λείο > σκολειό.

**πρωτοφανίστικο, -η, -ο** (επίθ.): προϊόν που εμφανίζεται μέσα στη διάρκεια ενός χρόνου για πρώτη φορά (φρούτα και κη-  
πευτικά, κυρίως).

«πρωτοφανίστικα είναι τα σταφύλια αφού  
σου 'φερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πρώτος + φανί-  
ζομαι.

**πυθιά** (η) (ουσ.): πυτιά.

«την αγαστέρα βάνω για πυθιά, όντα δα  
θέλω να τυροκομήσω το γάλα»

**Ετυμ.** Από το: πυτιά < πυετός < πυός (= πρωτόγαλα).

**πυρά** (η) (ουσ.): θερμότης που εκπέμπεται από ένα θερμανθέν αντικείμενο μετά το σβύσιμο της φωτιάς.

«πολλή πυρά έχει ο φούρνος και θαρρώ  
μπα κάψει το ψωμί μόνο άφησε τη-γ-κου-  
τσούλα μνιαολιά ανοιχτή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πυρ-ός /  
θέμα: πυρ- + παραγ. τέρμα: -ά.

**πύργιου-πυργιού** (επιρρ. έκφρ.): κα-  
κήν-κακώς

«πύργιου-πυργιού επήανε τα λεφτά αφού  
ήβγαλε από το χωράφι αφού επούλησε»

«Πύργιου-πυργιού κι άνεμος των ανέμων»  
(λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Σχηματίζεται από το: πυρ, -ρός,  
με την ανάπτυξη του -γιου, κατ' αναλο-  
γία προς τη γενική ουδετέρων σε -γιου  
π.χ. χωργιού.

**πυρήνα** (η) (ουσ.): το υπόλειμμα της  
σύνθλιψης των ελιών μετά την αφαίρε-  
ση του λαδιού. Η πυρήνα χρησιμοποιού-  
νταν παλιότερα ως καύσιμη ύλη σε μα-  
γκάλια, κυρίως, και τα τελευταία χρόνια  
σε καυστήρες κεντρικής θέρμανσης, κα-  
θώς και για την παραγωγή πυρηνελαίου.  
«τη-μ-πυρήνα των ελιώ τηνε εκρατίζανε  
στο εργοστάσιο αφού τσ' ελέσαμε»

**Ετυμ.** Από το: πυρήνας, με αλλαγή γέ-  
νους.

**πυρόβολος** (ο) (ουσ.): αναπτήρας.

«βαστάς το-μ-πυρόβολο να βάλομε φω-  
θιά στην αστοιβίδα να κάψομε τα λιόκλα-  
δα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πυρ + βάλλω.

**πυροθιά** (η) (ουσ.): το τζάκι, η ζέστη  
που εκπέμπει το αναμμένο τζάκι.

«σίμωσε μπρε στη πυροθιά να ζεσταθείς»

**Ετυμ.** Από το: πυροσθιά (πυρ + εστία)  
με την αποκοπή του -σ- και την τροπή  
του -τ- σε -θ-.

**πυρόμαχος** (ο) (ουσ.): το μέρος δίπλα  
από το τζάκι στο οποίο τοποθετούσαν  
μαγειρικά σκεύη και τα τσικαλόπανα.



«εχάλασε ο πυρόμαχος με τη-γ-κουτσούρα  
από ήβαλες στη μ-παρασθιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πυρ + μάχη.

**πύρος** (το) (ουσ.): φωτιά / μεταφορικά:  
κόλαση.

«άμε στο πύρος, ξεφορτώσου με»

«να πας στο πύρος το εξώτερο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πυρ, -ός.

**πυρωμένος\***, **-η**, **-ο** (μετοχ. παθ. παρ.  
ως επίθ.): πολύ ζεστός, αρκετά θερμός.

«πυρωμένος είναι δα ο φούρνος μόνο  
πάνισέ τονε να φουρνίσουμε τα ψωμιά»

**Ετυμ.** Από το: πυρώνω (βλ. λέξη).

**πυρώνω\***, **-ομαι** (ρήμ.): ζεσταίνω,  
-ομαι / επωάζω αβγά επί πτηνών.

«κόπιασε να πυρωθείς από δα να 'σαι  
μαργωμένος με τόσονά κρύος από κάνει»

«η κλωσού πυρώνει αβγά μόνο μη-ν-την  
ανελώνεις»

**Ετυμ.** Από το: πυρώω -ώ.

**πυτίζω** και **πυτώ** (ρήμ.): καταβρέχω  
με το στόμα κάτι.

«πυτίζε το πετσί να μαλακώσει μνιαολιά»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνικές λέξεις.

**πύτισμα** (το) (ουσ.): βάζω νερό στο στό-  
μα μου και το εκτοξεύω για να υγράνω  
κάτι.

«καλό πύτισμα κάμε του, μη-μ-πυτάς μό-  
νο στη μέση, πύτα και τσ'άκρες»

**Ετυμ.** Από το: πυτίζω (βλ. λέξη).

**πώδε** (τοπ. επίρρ.): από τούτη την πλευ-  
ρά, από εδώ, πίσω.

«από πώδε γύρισε»

«έλα πώδε»

«πέρα πώδε πάει»

**Ετυμ.** Από τα: (α)πό + ώδε (= εδώ, προς  
τα εδώ), με την αποκοπή του -α- της πρό-  
θεσης από.

**πωμένο** (το) (επ. θέσ. ουσ.): ειπωμένο,  
αυτό που έχει λεχθεί.

«πωμένο 'ναι, δεν είναι μυστικό»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: λέγω (με-  
τοχή παθητικού παρακειμ.: ειπωμένος,  
ουδέτερο: ειπωμένο), με την αποβολή του  
αρχικού -ει.

**πωρικό** (το) (ουσ.): φρούτο, οπώρα.

«λογιό-λογιό πωρικά εφύτεψα στο-γ-  
κήπο»

**Ετυμ.** Από το: (ο)πώρα.

**πωστηλέν(ι)ος**, **-η**, **-ο** (αόρ. αντων.):  
κάποιος (επί άγνοιας ονομάτων)

«τση πωστηλένης, δε θυμούμαι δα τ'όνο-  
μά τσης, ο γιός»

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο, προήλθε από  
το συμφυρμό των λέξεων: πώς τον/τη/το  
λένε.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*παιγνιδιάρης, παίδεψη, παιδιάστικα, παινάδι, πάκτωμα, παλαμάκια, παλαμίζω, παλουκοκάφτης, πάνα, παραβολικά, παραγγελιά, παράκαιρα, παρακάλιο, παρακεντές, παραλλάσσω, παραλής, παραμιλητό, παρανόμι, παρανομιάζω, παραπέρα, παραπόνεση, παράς, παρασόλι, παρατήρημα, παρατηρώ, πάρτη, παραϋστερα, παραφέρνω, παραχώνω, πάρωρα, πάσο, πάσπαλος, πασπαλίζω, πάστρα, πάστρεμα, παστρικά, παστρικός, πατάσσω, πατητήρι, πατίκωμα, πατικώνω, πατούχας, πατσαβούρα, πάτσι, πατώ, πεζός, πεισματικός/ -ά, πελεκούδι, πελεκώ, πέλο, πέμπω, πεντάρφανος, πεντοζάλης, πεντόλιρο, περατώνω, περβάζι, πέρδικα, περδικάβγουλο, περδικάλι, περιδρομιάζω, περιδρομος, πετρώνω, περονιάζω, πεσκέσι, πεταλώνω, πεταχτός, πετεινάρι, πετεινός, πετιμέζι, πετροκόπος, πετσι, πέτσινος, πέτσωμα, πετσώνω, πέψη, πηγαινόρχομαι, πηδηχτός, πήδος, πηδώ/ιούμαι, πήχτρα, πιθαράς, πίκρα, πιστής, πιπεράτος, πιπί, πιπίλα, πίσρος, πίτερο, πιτήδειος, πιτσιλιά, πιτσιλώ, πιτσιλωτή, πάταγος, πλερωμή, πλέκτης, πλεχτή, πλουμί, πλουμίζω, πλουμιστός, ποδαρικό, ποδιά, ποδόγυρος, πονόλαιμος, πορδή, πορίζω, πόρος, πορτάρης, ποτιστικός, ποτίστρα, πουλαδάκι, πουλαράκι, πουλώ, πουτανιάρης, πρασινάδα, πραύνω, πρέφα, προζύμι, προζενητής/τρα, προσφάι, πρόσωπο, πρωτάτο, πρωτινός, πρωτόγεννη, πρωτόγερος, πύργος.*

**ραβαΐσι\*** (το) (ουσ.): γλέντι, διασκέδαση / φασαρία.

«μεγάλο ραβαΐσι εκάμανε»

**Ετυμ.** Λέξη τουρκικής ή αραβικής προέλευσης.

**ραβδιστής** (ο), **ραβδίστρα** (η) (ουσ.): αυτός που χτυπάει με βέργα (ράβδο) διάφορα καρποφόρα δέντρα (π.χ. αμυγδαλιές, καρυδιές, ελιές), με σκοπό την πτώση και τη συλλογή των καρπών. Το ράβδισμα δεν χρησιμοποιείται στη συγκομιδή ευπαθών προϊόντων π.χ. χοντρελιών, φρούτων κτλ.

«δυο τρία τσουβάλια ελιές ρίχνει την ημέρα ένας καλός ραβδιστής»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: ραβδίζω / εκ του αρχαιοελληνικού: ράβδος.

**ραβδιστικά** (τα) (ουσ.): αμοιβή των ραβδιστών σε χρήματα ή σε είδος (π.χ. ελιές, αμύγδαλα, καρύδια κτλ.).

«πόσο σου 'πήρανε ραβδιστικά οι αργάτες από σου 'ραβδίσανε τσ'ελιές;»

**Ετυμ.** Από το: ραβδιστικός (εκ του ράβδος) (ουδετ. πληθυντ. αριθμού).

**ραβδιστός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που ραβδίζεται. Λέγεται επί προϊόντων που ραβδίζονται για να συλλεχθούν (π.χ. ραβδιστές ελιές, κατ' αντιπαράθεση προς τις ελιές που έχουν ήδη πέσει στο έδαφος, γνωστές ως χαμολιές).

«όλες οι ελιές από ελέσαμε ήταν ραβδιστές και εβγάανε καλό λάδι»

**Ετυμ.** Από το: ραβδίζω (εκ του ράβδος).

**ραδίκα** (η) (ουσ.): είδος καλλιεργήσιμου χόρτου.

«κόψετε μνιαολιά ραδίκα να την ψήσετε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ράδιξ, -κος = κλάδος, βλαστός (λατινικό: radix -cis - ιταλικό: radicchio).

**ραέτι** (το) (ουσ.): φιλοξενία, συμμόρφωση προς τις αρχές της καλής υποδοχής.

«ίντα κοντό σας ήκαμα, το ραέτι να μη-γξεχάσετε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: rıayet (= υπακοή, συμμόρφωση).

**ράι** (το) (ουσ.): υποταγή, ανακωχή.

«απήτις είδανε το ζόρε οι χριστιανοί, εξητήζανε από τσι Τούρκους ράι»

«εκάμανε ράι»

**Ετυμ.** Αραβικής ή τουρκικής προέλευσης.

**ραΐνης** (ο) (ουσ.): αυτός που τριγυρνά άσκοπα εδώ κι εκεί.

«σα-ν-το ραΐνη πιάνει τα διάπαντα»

**Ετυμ.** Από το: ραΐνω (βλ. λέξη).

**ραΐνω\*** (ρήμ.): σκορπίζω / περιπλανώμαι άσκοπα.

«πού ραΐνεις, μωρέ, ολημέρα;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ραθαίνω > ραΐνω (= περιπλανώμαι).

**ραΐσμαθιά** (η) (ουσ.): ράισμα γυάλινων, συνήθως, αντικειμένων.

**Ετυμ.** Από το: ραΐζω > ράϊσμα > ραΐσματιά > ραΐσμαθιά.

**ρακάς** (ο) (ουσ.): αυτός που πίνει πολλή ρακή / παραγωγός ή έμπορος ρακής.  
 «γερός ρακάς είναι ο τάδε»  
 «πόσο παίρνει ο ρακάς τη ρακή;»  
**Ετυμ.** Από το: ρακή (βλ. λέξη).

**ρακή\*** (η) (ουσ.): η κρητική τσικουδιά. Ορισμένοι, εκτός Κρήτης κυρίως, χρησιμοποιούν για την υποδήλωση του συγκεκριμένου αλκοολούχου ποτού το ουδέτερο: ρακί. Στην Κρήτη χρησιμοποιείται ο παραπάνω όρος στο θηλυκό γένος. Λέγεται π.χ. *βάλε μου μια ρακή* (και όχι ένα ρακί). Η συνήθης ρακή παράγεται από την απόσταξη των υπολειμμάτων πατημένων σταφυλιών (βλ. στράφυλα). Υπάρχουν, όμως, και άλλα είδη ρακής, όπως η *μουρνόρακη* (παράγεται από μούρα), η *συκόρακη* (παράγεται από σύκα) και η *φετσόρακη* (κακής ποιότητας ρακή που παράγεται από φέτσες κρασιών). Εκτός από δυνατό οινοπνευματώδες ποτό, η ρακή χρησιμοποιείται συχνά και ως φάρμακο. Υποβοηθεί τη χώνεψη, προκαλεί αγγειοδιαστολή, με αποτέλεσμα τη μείωση της πίεσης, έχει απολυμαντικές και αντιμικροβιακές ιδιότητες. Συχνή είναι, επίσης, η χρήση της ρακής ως παυσίπονου των πονόδοντων, κυρίως, και σε εντριβές ασθενών από κρουαλόγημα ή γρίπη. Ιδιαίτερα αποτελεσματικό για την τελευταία περίπτωση θεωρείται το *ρακόμελο* (ζεστή ρακή ανακατεμένη με μέλι). «*πότριψέ τονε με τη ρακή*» (και όχι με το ρακί)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ραξ, -γός (ιωνική διάλεκτος: ρωξ, -γός) (= ρώγα σταφυλιού, λατινικά: racemus, ιταλικά: racimolo = το τσαμπί του σταφυλιού). Ανάλογη ρίζα έχει το όνομα Racemite Bacchus = ο σταφυλοφόρος Βάκχος (ο Διόνυσος). Ορισμένοι θεωρούν τον όρο ως τουρκικό (rakı).

**ρακοδιά** (η) (ουσ.): βλ. δρακοδιά

**ρακοκάζανο\*** (το) (ουσ.): μεγάλο καζάνι στο οποίο βράζονται τα υπολείμματα σταφυλιών (τα στράφυλα, βλ. λέξη) για την εξαγωγή ρακής. Αποτελεί τμήμα του αντίστοιχου μηχανισμού απόσταξης (βλ. καζαναργιό).

«*βάλε άλλα στράφυλα στο ρακοκάζανο*»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρακή + καζάνι.

**ραμεκλής** (ο) (ουσ.): συχωρεμένος / πεθαμένος, μακαρίτης.

«*τσι ραμεκλήδες έχει δα αυτός παρέα*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: rahmetli (= μακαρίτης).

**ραμπής** (ο) (ουσ.): θεός, κύριος.

«*μόνο ο ραμπής κατέχει*»

«*μπορείς να τα βάλεις με το ραμπή;*»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ευαγγελικό: ραβί, που στα εβραϊκά σημαίνει: κύριος, διδάσκαλος (rabbi > rebbe), όπως προσφωνούσαν τον Ιησού οι μαθητές του.

**ραντολόγος** (ο), **ραντολόισσα** και **ραντολοΐστρα** (η) (ουσ.): αυτός/ή που συλλέγει καρπούς ή άλλα προϊόντα, τα οποία έχουν απομείνει από την αρχική συγκομιδή.

«*εγέμισες κιόλας το καλάθι αμύγδαλα, καλός ραντολόγος είσαι*»

**Ετυμ.** Από το: ραντολογώ (βλ. λέξη).

**ραντολογώ** (ρήμ.): συλλέγω υπολείμματα καρπών ή άλλων προϊόντων που έχουν απομείνει από την αρχική συγκομιδή.  
 «*κάθε χρόνο ραντολογώ καρύδια τέθιο-γ-καιρό*»

**Ετυμ.** Από το συμφυρμό του αρχαιοελληνικού: ρανάω και ραθαίνω (μεταγ. ραίνω = περιπλανώμαι) και του επιθήματος: -λογώ (εκ του λέγω).

**ραντολόι** (το) (ουσ.): συλλογή των υπολειμμάτων της κύριας συγκομιδής. Παλιότερα, τα παιδιά αγόραζαν με τα ραντολόγια τους τα σχολικά είδη.

«ραντολόι-ραντολόι εγέμισα ένα τσουβάλι αμύγδαλα»

**Ετυμ.** Από το: ραντολογώ (βλ. λέξη).

**ραπανίδα** (η) (ουσ.): είδος άγριου βρώσιμου χόρτου που μοιάζει με τη σιναπίδα.

«γεμάτο 'ναι το χωράφι ραπανίδες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ραφανίς.

**ράπη** (η) (ουσ.): το καλαμοειδές στέλεχος των δημητριακών.

«τσιμπούνε οι ράπες»

«μόνο οι ράπες επομείνανε, τσι κεφαλές τσι 'θρούλησε η κακοκαιρία»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ραπίς, -ίδος (= ραβδί).

**ρασά** (η) (ουσ.): χοντρό μάλλινο υφαντό από το οποίο έφτιαχναν οι παλαιότεροι ρασίδια και άλλα χοντρά ρούχα.

«ρασά φαίνω να σάσω τ'αντρούς μου ένα καινούργιο ρασίδι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: rase = ισοπεδώνω ή raso (= λείο ύφασμα). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το: ράσσω (= χτυπώ), επειδή η ρασά χτυπιέται για να μαλακώσει, άποψη που θεωρούμε ορθότερη. Η μετατροπή των δύο -σ- σε ένα οφείλεται σε απλοποίηση.

**ρασίδι** (το) (ουσ.): υφαντό χοντρό επανωφόρι με κουκούλα.

«βάλε το ρασίδι σου, γιατί κάνει κρυγάδα»

**Ετυμ.** Από το: ρασά (βλ. λέξη).

**ράσινος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει κατασκευασθεί από ρασά (βλ. λέξη).

«ράσινες ανάπλες φέρε να σκεπαστούμε, γιατί 'ναι χιονιάς και δε μασε ζεσταίνουνε τούτεσές οι αλαφρές απού 'χεις στρωμένες»

**Ετυμ.** Από το: ρασά (βλ. λέξη).

**ρασόβρακα** (η) (ουσ.): η υφαντή μάλλινη βράκα της ανδρικής κρητικής φορεσιάς.

«ρασόβρακα φορεί ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρασά + βράκα.

**ρασόπανο** (το) (ουσ.): μάλλινο χοντρό ύφασμα που χρησιμοποιείται για πιάσιμο θερμών οικιακών συσκευών ή για θερμά επιθέματα.

«με τα ρασόπανα πιάσε το τσικάλι, γιατί καίει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρασά + πανί.

**ρασοπατητής** (ο) (ουσ.): αυτός που πατά ρασές, για να μαλακώσουν και να κάμουν χνούδι.

«ο Βιδονικόλης ήκανε και το ρασοπατητή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρασά + πατητής.

**ρασοτριβή** (η) (ουσ.): η ξύλινη σκάφη στην οποία πατιούνται και πλένονται οι ρασές.

«ήσκασ 'η ρασοτριβή και δε-μ-πλένουνται καλά οι ρασές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρασά (βλ. λέξη) + τρίβω.

**ράσπη** (η) (ουσ.): εργαλείο του ξυλουργού.

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: raspa (= οδοντωτή λίμα).

**ράσσω** (ρήμ.): τρέχω προς κάτι, ορμώ, στρέφομαι προς κάποιον με λαχτάρα.

«ράσσει να με φάει»

«δεμένη έχω την αίγα μέσα στα χόρτα κι αυτή ράσσει στο ξένο σπαρμένο»

«μος τον είδενε, ήραζ'άπάνω ντου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ράσσω και ράπτω (= χτυπώ, ωθώ, ρίπτω).

**ραφοκόκαλο** (το) (ουσ.): σπονδυλική στήλη, ραχοκοκαλιά.

«ένα-μ-πόνο έχω επαέ στο ραφοκόκαλο»

«ήσπασε το ραφοκόκαλό ντου κι επόμεινε μισερός»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ράχη + κόκαλο (το ράχη έγινε ράφη). Κατ' άλλη άποψη, το πρώτο συνθετικό είναι η ραφή, επειδή οι σπόνδυλοι συνδέονται μεταξύ τους σαν να είναι ραμμένοι.

**ραφτοβελόνα** (η) (ουσ.): βελόνα που χρησιμοποιείται για ράψιμο.

«ήχασα τη ραφτοβελόνα, μόνο φέρε μου μιν άλλη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ράπτω > ράφτω + βελόνα.

**ραφτοκόφιο** (το) (ουσ.): πλεκτό κοφίνι στο οποίο τοποθετούνταν τα μέσα ραπτικής και, ενίοτε, τα προς ράψιμο ενδύματα ή άλλα υφάσματα.

«στο ραφτοκόφιο έχω όλα τ'ανεραψίδια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ράπτω > ράφτω + κοφίνι.

**ράφτρουσα** (η) (ουσ.): ράφτρα.

«πήνε στη ράφτρουσα το πατελόني μου να μού το κοντύνει»

**Ετυμ.** Από το: ράπτω > ράφτω.

**ραφώνω** (ρήμ.): κολλάω πάνω σε κάτι, για να προστατευθώ από το κρύο ή για άλλο λόγο (π.χ. από φόβο ή ως εκδήλωση αγάπης).

«μος με 'δενε, εγλάκανε και εράφωσε απάνω μου και δεν εξεκόλλανε»

«ράφωσε εκείε στο γωνιό απού πανεμίξει»

**Ετυμ.** Από το: ραφή (εκ του ράπτω > ράφτω) (αρχαιοελληνικό: ραφίς, -ίδος).

**ραχατεύγω\*** (ρήμ.): αναπαύομαι, ξεκουράζομαι.

«επαέ ραχατεύγει όλο-ν-το καλοκαίρι»

«επάε που θέτω είναι στενασά και δε ραχατεύγω»

**Ετυμ.** Από το: ραχάτι (εκ του τουρκικού: rahat (= άνεση, ανάπαυση, βόλεμα).

**ραχατιλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): αναπαυτικός, ξεκούραστος.

«ραχατιλίδικη δουλειά κάνεις ετουλόγου σου»

**Ετυμ.** Από το: ραχάτι > ραχατιλής (βλ. προηγούμενο).

**ράχτης** (ο), **ράχτρα** (η) (ουσ.): άρπαγας.

«τέθοιο ράχτη άθρωπο δεν εξανάδα»

**Ετυμ.** Από το: ράσσω (βλ. λέξη).

**ργίζομαι** (ρήμ.): οργίζομαι.

«ργίζομαι ετσά που τσι θωρώ να ζαργιούνε»

«εργίστηκα ντου, απόστα μου 'πε πώς δε -μ-πάει ποτέ ντου στην εκκλησιά»

**Ετυμ.** Από το: οργίζομαι, με την αποβολή του -ο-.

**ργνάκι** (το) (ουσ.): ρυάκι.

«απού το ργνάκι και πέρα είναι ζένα τα χωράφια»

**Ετυμ.** Από το: ρυάκι (αρχαιοελληνικό: ρυάξ, -ακος).

**ργνακοφάωμα** (το) (ουσ.): φάγωμα εδάφους από ροή μεγάλης ποσότητας νερού.

«δε βάνει το κάρο η στράτα με το ργνακοφάωμα απού τση 'καμε το νερό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρυάκι + τρώγω (αόριστος: έφαγα, μετοχ. παθ. παρ. φα-(γ)ωμένος).

**ρέβγω** (ρήμ.): συρρικνώνομαι, καταρρέω, ρέβω στη νεοελληνική.

«ήρεψε από τη-γ-κακοπέραση»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ρέω με την ανάπτυξη του -βγ- (ρέω > ρέβω > ρέβγω).

**ρέγομαι\*** (ρήμ.): βλ. ερέγομαι.

**ρέγουλα\*** (η) και **ρέγουλο** (το) (ουσ.): εκτός από τάξη, ρυθμό, μέτρο, σημασίες που έχουν οι όροι αυτοί και στην κοινή νεοελληνική, η λέξη ρέγουλα στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών σημαίνει και πόση ρακής σε παρέα π.χ. «εκάτσε στη ρέγουλα»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: regula, -ae (= τάξη, ρυθμός).

**ρέμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από κοίτη χειμάρρου, σημασία που έχει η λέξη αυτή και στην κοινή νεοελληνική, υποδηλώνει στο ιδίωμα του Λασιθίου και το ρέψιμο (αποβολή αερίων του στομάχου από το στόμα, παραφθορά του: ρέψιμο). «πράμα ήφραες και σε πείραζε κι έχεις τόσονά ρέμα»

**Ετυμ.** Από το: ρέω.

**ρηματικά** (τα) (ουσ.): ρευματικά, ρευματισμοί στην κοινή νεοελληνική.

«υποφέρει από ρηματικά»

**Ετυμ.** Από το: ρεύμα (εκ του: ρέω).

**ρηματισμοί** (οι) (ουσ.): ρευματισμοί.

«οι παντέρμοι οι ρηματισμοί δε μ' αφήνουνε να ησυχάσω»

**Ετυμ.** Από το: ρεύμα (εκ του: ρέω).

**ρεμεδιάρομαι** (ρήμ.): κάνω ρεμέδιο, προσπαθώ να βρω λύση σε κάποιο πρόβλημα ή δυσκολία, προσπαθώ να βρω θεραπεία από μια αρρώστια.

«ρεμεδιάρεται αυτός και θα βρει τρόπο να ξεμπερδέψει την υπόθεση»

**Ετυμ.** Από το: ρεμέδιο (βλ. λέξη).

**ρεμεδιό** (το) (ουσ.): καταστροφή, χάλασμα.

«ρεμεδιό ήκαμε το σπίτι»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά της λέξης: ρημαδιό.

**ρεμέδιο** (το) (ουσ.): φροντίδα, διευθέτηση, θεραπεία, φάρμακο.

«δε σκώνει ρεμέδιο τούτηνιά η κατάσταση»

«κάμε ρεμέδιο να δούμε ίντα θα κάνομε»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: remediun (= φάρμακο, θεραπεία).

**ρεμπεσκιές** (ο) (ουσ.): ανεπρόκοπος, φυγόπονος, αχαΐρευτος.

«ρεμπεσκιές είναι και δε θα κάμει ανέστημα»

**Ετυμ.** Από το σλαβικό: rebenok (= παιδί, παλικάρι). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το ρήμα ρέμπομαι (βλ. λέξη).

**ρέμπομαι** (ρήμ.): απολαμβάνω, χαίρομαι περιπλανώμενος.

«το καινούργιο σπίτι το ρέμπεται ο γαμπρός κι οι γέροι κάθονται στο χάλασμα»

«εμόλαρε τα πρόβατα και ρέμπουνται όλο -ν-το ξερόκαμπο και δε δίδει δεκαράκι σε κιανένα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ρέμβομαι (= περιπλανώμαι, τριγυρίζω, χαζεύω).

**ρεπεπό** (το) (ουσ.): με αργό ρυθμό, υπομονετικά.

«αυτός πάει με το ρεπεπό ντου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: ρεπό (= αργία) με ενδιαμέσο αναδιπλασιασμό και μετασχηματισμό του -πο-.

**ρεστάρω\*** (ρήμ.): σταματώ / συλλαμβάνω, φυλακίζω.

«οιφές τονε 'ρεστάρανε οι χωροφυλάκοι και τονε εχώσανε μέσα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: restare (= μένω, σταματώ / βρίσκομαι).

**ρετζεβούτα** (η) (ουσ.): λογαριασμός, έγγραφο με δυσάρεστο περιεχόμενο.

«άμα σου 'ρθει η ρετζεβούτα, δα δεις ανε σου καλοφανεί»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: ricevuta (= απόδειξη πληρωμής).

**ρεύγομαι** (ρήμ.): βγάζω αέρια του στομάχου από το στόμα.

«εδά που ερεύτηκες δα σ'αλαφρώσει το στομάχι σου»

«σκώσε το κοπέλι αφού τη-γ-κούνια να ρευτεί κι ύστερα το βάνεις να ζανακοιμηθεί»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ερεύγομαι (πρβλ. ρόγχος) > ρεύομαι > ρεύγομαι).

**ρεφουλιά** (η) (ουσ.): απότομο δυνατό φύσημα ανέμου.

«ήπαιξε ο αέρας μνια ρεφουλιά κι ήσκισε τα πανιά του μύλου»

«ρεφουλιές κάνει ο αέρας σήμερα και δε μπορώ 'α λιχνίσω»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, παράγεται από το θέμα του αρχαιοελληνικού: ρέφω από το οποίο προήλθε το ροφώ (= εισπνέω βαθιά, απορροφώ). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το ενετικό: refola (= δυνατή ριπή ανέμου).

**ρεφουλιάρης** (ο) (ουσ.): άνεμος με περιοδικά δυνατά φύσηματα.

«το μύλο δα πάω να μαζώζω, γιατί 'ναι ρεφουλιάρης ο καιρός και δα τονε σπάσει»

**Ετυμ.** Από το: ρεφουλιά (βλ. λέξη).

**ρημαγή** (η) (ουσ.): ερήμωση, καταστροφή.

«ρημαγή εκάμανε οι κλέφτες την αποθήκη αφού ενοιζανε· πράμα δεν εφήκανε»

**Ετυμ.** Από το: ρημάσσω ή ρημάζω.

**ρημάμπελο** (το) (ουσ.): εγκαταλειμμένο αμπέλι, άγονο αμπέλι λόγω έλλειψης φροντίδας.

«δα ξεπατώσω το ρημάμπελο αφού μου 'δωκε ο πεθερός μου, γιατί 'ναι μεσοζεραμένο»

«έχω 'να ρημάμπελο στσ'Αγίους Αναργύρους (τοποθεσία), μα δεν επήα μούτε να το σκάψω μούτε να το κλαδέψω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έρημος + άμπελος (με αποκοπή του αρχικού ε-).

**ρημασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει ερημωθεί, ο εγκαταλειμμένος.

«ρημασμένο επόμεινε τούτονέ το σπίτι, σαν εποθάνανε τ'αφεντικά ντου»

**Ετυμ.** Από το: ρημάσσω.

**ρημάσσω και ρημάζω\*** (ρήμ.): ερημώνω, καταστρέφω.

«ερήμαξε το χωργιό, γιατί οι πιο πολλοί επήανε στσι πολιτείες»

«ερήμαξε ο τόπος»

**Ετυμ.** Από το: έρημος, με την αποβολή του -ε και τα παραγωγικά τέρματα: -άσσω και -άζω.

**ριάλι** (το), **ριάλια** (πληθ.) (τα) (ουσ.): ισπανικό νόμισμα ισότιμο με το 1/4 της πετσέτας, ήτοι με ένα τουρκικό γρόσι / στο πληθυντικό σημαίνει: χρήματα.



«*Τα ριάλια δε-γ-κάνουνε τσ' ανθρώπους.*»  
(παροιμία)

**Ετυμ.** Από το ισπανικό: real (= βασιλικός).

**ριγολόγος** (ο) (ουσ.): αυτός που προκαλεί ρίγος. Ριγολόγος λέγεται ο Άγιος Ιωάννης που γιορτάζεται στις 29 Αυγούστου (αποτομή της κεφαλής του Τιμίου Προδρόμου), διότι, κατά τη λαϊκή παράδοση, όποιος δε νηστεύει την ημέρα εκείνη καταλαμβάνεται από ρίγος. Γύρω από την παράδοση αυτή κυκλοφορούν στο Οροπέδιο Λασιθίου διάφοροι θρύλοι που σχετίζονται με την εκκλησία του Αγίου Ιωάννου, η οποία υπάρχει στο κέντρο περίπου του κάτω κάμπου του Οροπεδίου. Οι θρύλοι αυτοί αναφέρονται όχι μόνο σε χριστιανούς αλλά και σε μουσουλμάνους. Μερικοί από τους τελευταίους, για να προσβάλουν τον Άγιο, δεν σεβάστηκαν επιδεικτικά την τήρηση νηστείας, με αποτέλεσμα να καταληφθούν από ρίγος, γεγονός που έκαμε ορισμένους απ' αυτούς να ασπαστούν, κατά την ίδια παράδοση, τον χριστιανισμό. Λέγεται, μάλιστα, ότι ένας από αυτούς ερχόταν κάθε χρόνο στο πανηγύρι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου κι έπαιζε, μετά τη λειτουργία, λύρα. Ό,τι εισέπραττε το χάριζε στην εκκλησία.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρίγος (αρχαιοελληνική λέξη) + λόγος (εκ του λέγω).

**ριγούσα** (η) (ουσ.): αυτή που έχει καταληφθεί από ρίγος / η μανιακή, η απρεπής ή η άσεμνη γυναίκα.  
«*εφορτώθηκέ με η ριγούσα η γειτόνισσά μας και μου 'πε ένα σωρό μπίστες και κατάρες*»

**Ετυμ.** Από το: ριγώ (= τρέμω), εκ του ρίγος.

**ρίζα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη σημασία που έχει η λέξη αυτή στην κοινή νεοελληνική (τμήμα φυτών ή δέντρων που υπάρχει μέσα στο έδαφος), ρίζα ονομάζονται στο υπό εξέταση ιδίωμα και οι πρόποδες των βουνών (βλ. και ρίζωμα).  
«*στη ρίζα του βουνού βγαίνει φλεικό νερό*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**ριζάφτι** (το) (επιθ.): η ρίζα του αφτιού.  
«*το ριζάφτι μου πονεί*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρίζα + αφτί.

**ριζιγάρω** (ρήμ.): διακινδυνεύω, ρισκάρω (απαντάται και ως τριτοπρόσωπο με την έννοια του ενδέχεται).

«*ριζιγάρει να πέσει από τη-γ-κορφή τση καράς απού βγαίνει για ένα καλαθάκι καρύδια*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: risicare (= θέτω σε κίνδυνο).

**ριζιμπίλα** (ουσ.): δερματική ασθένεια, καρκίνος του δέσματος.

«*ριζιμπίλα ήβγαλε κι εγέμισε κοκκινάδια το σώμα ντου*»

**Ετυμ.** Παράφραση του: ερυσίπελας.

**ριζοβουνιά** (η) (ουσ.): οι πρόποδες των βουνών.

«*στο Λασίθι είναι στη ριζοβουνιά κτισμένα όλα τα χωριά*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρίζα + βουνό.

**ρίζω** (ρήμ.): ορίζω, διευθύνω, κάνω κουμάντο.

«*όσο ζω, εγώ ρίζω τη-μ-περιουσία μου*»

**Ετυμ.** Από το: ορίζω με την αποβολή του αρχικού -ο-.

**ρίζωμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη δημιουργία ριζών, σημαίνει και τμήμα των

βουνών που είναι κοντά στους πρόποδες τους, πλαγιά.

«*δα πάω θέλει να βοσκίσω τα ζούμπερα στο ρίζωμα*»

**Ετυμ.** Από το: ριζώνω.

**ρίμμα** (το) (ουσ.): σπυράκι, κερατίτιδα (συνήθως χρησιμοποιείται στον πληθυντικό: ρίμματα (= κόκκινα σπυράκια που αποδίδονται σε αρνητική επίδραση δαιμονικών δυνάμεων).

«*επήε αμοναχή στο νεκροταφείο κι εγέμισε το σώμα της ρίμματα*»

**Ετυμ.** Από το: ρίπτω.

**ρίφι\*** και **ριφάκι** (το) (ουσ.): κατσικάκι. «*το 'να ρίφι το πούλησα τ'άλλο το κράτηξα για τη Λαμπρή*»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: ρίφιν (αρχαιοελληνικό: ερίφιον) > ρίφι > ριφάκι.

**ρίχνω\*** (ρήμ.): εκτός από ρίπτω, αποβάλλω, το ρήμα ρίχνω σημαίνει και πυροβολώ.

«*του 'ρίξε δυο μπιστολιές*»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ρίπτω, μεσαιωνικό: ρίφνω > ρίχνω.

**ρόβι\*** (το) (ουσ.): είδος ψυχανθούς φυτού, το οποίο κάνει στρογγυλούς μικρούς σπόρους, οι οποίοι μουσκεύονται σε πήλινα μεγάλα δοχεία, με τρύπα στο κάτω μέρος, για να αφαιρείται το νερό (τα βρασκιά). Το ρόβι χρησιμοποιείται ως δυναμωτική τροφή για τα ζώα και κυρίως για τα βόδια.

«*βάλε ρόβι στ'άχερα τω βουγιώ να δυναμώσουνε*»

«*ρόβι φαίνεται πως τρως*» (υπαινιγμός για ανόητους ανθρώπους)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: όροβος.

**ροβίζω** (ρήμ.): προσθέτω ρόβι στ' άχυρα που προορίζονται για την τροφή των βοδιών.

«*ρόβισε καλά τ'άχερα τω βουγιώ*»

**Ετυμ.** Από το ρόβι (βλ. λέξη).

**ροβιθιά\*** (η) (ουσ.): το φυτό από το οποίο παράγονται τα ρεβίθια / το χωράφι που έχει σπαρθεί με ρεβίθια.

«*ήπλωσα τσι ροβιθιές στ'αλώνι και δα πάω να τσι κοπανίσω να πέσουνε τα ροβίθια*»

**Ετυμ.** Από το: ροβίθι (εκ του αρχαιοελληνικού: ερέβινθος > ρεβίθι > ροβίθι).

**ρόβολο** (το) (ουσ.): μικρός βόλος.

«*όλο ρόβολα είναι το χωράφι*»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ροβοταίζω:** ταίζω τα ζώα με ρόβι, ανακατεμένο με άχυρα.

«*να σκωθώ ταχινή-ταχινή να μαγερέψω, να ροβοταίσω τα ζούμπερα, να ποσσατώ, να πάμε στο χωράφι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρόβι-ταίζω.

**ρογδιά** (η) (ουσ.): ροδιά στην κοινή νεοελληνική.

**ρόγδι** (η) (ουσ.): ρόδι. Το ρόδι, γνωστό από την αρχαιότητα φρούτο, συνδέεται με πολλές λαϊκές δοξασίες. Θεωρείται ότι φέρνει γούρι. Για τον λόγο αυτόν ανταλλάσσονται ρόδια την Πρωτοχρονιά ή στολίζονται με αυτά τα σπίτια. Παλιό, επίσης, έθιμο ήταν να πετάει η νύφη στο καινούργιο της σπίτι, πριν μπει σ' αυτό ως παντρεμένη, ένα ρόδι λέγοντας «*ως εσκορπίστηκε ετούτονέ το ρόδι ετσά να σκορπιστούνε οι οχτροί μας*». Απαραίτητο, επίσης, διακοσμητικό στοιχείο μαζί με τα ασημωτά μακρόστενα ζαχαράτα ήταν οι καρποί του ροδιού στα κόλλυβα.

Ακόμη και στα «ανιώματα» (αινίγματα) που λέγαμε παλιότερα ως παιδιά, το ρόδι είχε ιδιαίτερη θέση, όπως αυτό που ακολουθεί.

«Χίλιοι μίλλοι καλογέροι σ'ένα ράσο τυλιμένοι. Τι είναι;

Απάντηση: το ρόδι

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ροΐδιον, υποκοριστικό του ροΐα (= ρογδιά) > ροΐδι > ρόδι > ρόγι.

**ρογεύγω** (ρήμ.): διασκορπίζω, διασπείρω εδώ κι εκεί, σπαταλώ.

«τρέχει το τσουβάλι και ρογεύγεις το στάρρι»

«μάζωξε τα πράματά σου και μη τα ρογεύγεις εδώ κι εκεί»

**Ετυμ.** Από το: ρόγα = αμοιβή κτηνοτρόφου ή αγρότη.

**ροδαμίζει** και **αροδαμίζει** (τριτ. ρήμ.): βγάνει βλαστούς.

«ροδαμίζουνε τα δεντρά την άνοιξη»

**Ετυμ.** Από το ροδαμός (βλ. λέξη).

**ροδαμός** (ο) και **ροδάμι** (το) (ουσ.): νέος βλαστός με ταχεία ανάπτυξη από τον οποίο βγαίνουν άνθη.

«καινούργιους ροδαμούς επέταξε η μηλιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ορόδαμνος ή ράδαμνος (= βλάστημα).

**ροδαρά** (η) (ουσ.): λουλούδι / ειδικότερα, η τριανταφυλλιά.

«ω χαρώ τηνε τη ροδαρά μου» (έκφραση θαυμασμού και αγάπης)

«γεμάτο ροδαρές είναι η αυλή ντως»

**Ετυμ.** Από το: ρόδο (μεγεθυντικό).

**ροδίκι** (το) (ουσ.): ραδίκι στην κοινή νεοελληνική.

«μάζωξε μερδικά ροδίκια από το-γκάμπο να τα βράσομε».

**Ετυμ.** Από το ραδίκι με την τροπή του -α- σε -ο- (λατινικό: radix, -icis).

**ροδομαγουλάτος** (ο), **ροδομαγουλάτη** (η) (ουσ.): αυτός/ή που έχει κοκκινωπά μάγουλα, χαρακτηριστικό το οποίο θεωρείται δείγμα υγείας.

«ροδομαγουλάτη κοπελιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρόδο + μάγουλο.

**ρόδος** (το) (ουσ.): το ρόδο.

**Ετυμ.** Προέκταση της λέξης ρόδο με την προσθήκη τελικού -ς.

**ρόδωμα** (το) (ουσ.): πρώτη επίστρωση της στέγης των παλαιών σπιτιών με ειδικό αργιλώδες χώμα, αποκαλούμενο λεπίδι ή δωματοχώμα, το οποίο ετίθετο πάνω από τις σκίζες (κομμάτια από σχισμένο ξύλο), καταβρεχόταν με νερό και πιεζόταν με την κοπάνα ή με ένα βαρύ κύλινδρο για να γίνει στεγανό.

«σάσε καλά το ρόδωμα να μη μπαίνει νερό στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το βυζαντινό: δόρωμα (εκ του δορώνω) και με αντιμεταχώρηση των -δ- και -ρ-: ρόδωμα.

**ροζονάρισμα** (το) (ουσ.): κουβέντα, συζήτηση, διήγηση.

«όντε δα κάτσει στο ροζονάρισμα, τα παραιτά όλα»

**Ετυμ.** Από το: ροζονάρω (βλ. λέξη).

**ροζονάρω** (ρήμ.): κουβεντιάζω, συνδιαλέγομαι, διηγούμαι, ερωτολογώ.

«Λαχτάρα το 'χω να σε δω και να σου ροζονάρω / κι εσύ δε-γ-καταδέχεται κουβέντα να σου πάρω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: ragionare (= συνδιαλέγομαι).

**ρόκα\*** (η) (ουσ.): εκτός από το όργανο που χρησιμεύει για το γνέσιμο του μαλλιού, η ρόκα υποδηλώνει και εξάρτημα των ανεμόμυλων που χρησιμοποιούταν παλιότερα για την άντληση νερού από τα πηγάδια (βλ. και ροκόξυλο). Η ρόκα που χρησιμοποιείται για το γνέσιμο των μαλλιών διακρίνεται σε δύο είδη: α) τη φουσκόροκα και β) την κορκιδόροκα (βλ. λέξεις).

«Άσε τη ρόκα που βαστάς και κλώθεις και πηγαίνεις / και έλα στην αγάπη σου που τόσο ανημέρεις.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ελληνικό: ρόκα (ιταλικό: rocca = φρούριο κτισμένο στην κορυφή υψώματος / ρόκα (διάλεκτος του Piemonte).

**ροκόξυλο** (το) (ουσ.): το σύνολο των δύο τεμαχίων ξύλου, τα οποία ενώνονται με βίδες σχηματίζοντας ένα τετράγωνο, περίπου, που φέρει στη μέση οπή από την οποία περνά η γωνία (γονάτιση) του περιστρεφόμενου άξονα του ανεμόμυλου. Το ροκόξυλο συνδέεται με τη ρόκα (κάθετο σίδερο), η οποία ανεβοκατεβαίνει, καθώς ο μύλος αλέθει. Η κίνησή της μεταδίδεται στο έμβολο που ανεβοκατεβαίνει, με τη σειρά του, μέσα στον κάλυκα (βλ. λέξη) και έτσι αντλείται νερό από το πηγάδι.

«ήσπασε το ροκόξυλο και δα πομείνουνε οι πατάτες απότιστες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρόκα (βλ. λέξη) + ξύλο.

**ρουβαχατρά** (η) (ουσ.): ορμητική επίθεση, επιθετικό πήδημα με ορμή.

«ήπαιξε μνια ρουβαχατρά κι ήρθε εκεία που 'μουνε»

**Ετυμ.** Από το: ρουβέρνω (βλ. λέξη).

**ρουβέρνω** και **ρουβάρω** (ρήμ.): ορμώ, αρπάζω, κλέβω, επιτίθεμαι.

«σα-ν-τη βιτσιλά ερούβαρε ν'αρπάξει ό,τι εμπόργιενε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: rubare (= κλέβω, αρπάζω).

**ρουκάνι** (το) (ουσ.): ροκάνι, εργαλείο των ξυλουργών (βλ. και πλάνια).

«πιάσε το ρουκάνι να πλανίσεις τσι ρόζους του ξύλου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ρυκάνη (= ροκάνι) (λατινικό: runcina).

**ρουκανίζω** (ρήμ.): ροκανίζω / μεταφορικά: μασουλίζω.

«πολυρουκανίζεις τη-ν-τάβλα και την ήκαμες πολλά φτενή»

«αχαΐρευτος είναι, τη-μ-περιουσία του πατέρα ντου ρουκανίζει και πράμα δουλειά δε-γ-κάνει»

**Ετυμ.** Από το: ροκάνι (βλ. λέξη).

**ρούκουνας** (ο) (ουσ.): γωνία οικοδομής / μεταφορικά: το στήριγμα μιας οικογένειας, σημαντικός παράγοντας μιας κοινωνίας.

«ανε χαλάσει ο ρούκουνας, δα πάει όλο το σπίτι κάτω»

«ο άντρας είναι ο ρούκουνας του σπιτιού»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: rukun (= στήριγμα, έρεισμα, θεμελιώδης αρχή).

**ρουκούνι** (το) (ουσ.): τετράγωνες ή παραλληλεπίπεδες πελεκητές πέτρες που χρησιμοποιούνται ως γωνιόλιθοι σε μια οικοδομή. Με τη διάδοση της χρήσης του τσιμέντου, οι πέτρινοι γωνιόλιθοι αντικαταστάθηκαν από τσιμεντόλιθους. Με ρουκούνια κτίζονταν, επίσης, παλιά οι καμάρες των σπιτιών.

«ρουκούνια θέλουνε οι τοίχοι για να δέσουνε αναμεταξύ ντως»

«με πέτρινα ρουκούνια εχτίζανε τσι καμάρες παλιά»

**Ετυμ.** Από το: ρούκουνας (υποκοριστικό).

**ρούλης και ρούλιος** (ο) (ουσ.): φλύαρος, κουτσομπόλης, αμετροεπής.  
«πολλά ρούλης εξετέλεψε ο τάδε»  
«άδικο να σου δώσει, ρούλιο»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη ρίζα του ρήματος ρέω (ρούλης = αυτός που ρέει η γλώσσα του).

**ρουλίζω** (ρήμ.): φλυαρώ, λέω κουβέντες χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο.  
«πού ερουλίζες πάλι;»

**Ετυμ.** Από το: ρούλης (βλ. λέξη).

**ρούμα** (το) (ουσ.): ρυάκι, χείμαρρος.  
«δεν εραβδίσαμε ακόμη τσ'ελιές αφού έχουμε κοντά στο ρούμα»

**Ετυμ.** Από το ρέω > ρύμα > ρούμα.

**ρούμπα\*** (η) (ουσ.): πιθάρι ή βαρέλι με κρύο νερό που χρησιμοποιείται κατά τη παρασκευή ρακής. Για να ψυχθούν οι ατμοί που βγαίνουν από το ρακοκάζανο, διοχετεύονται μέσω του λουλά σε σωλήνα, ο οποίος περνά μέσα από τη ρούμπα / πιθάρι με μεγάλο άνοιγμα, το οποίο οι παλιοί μπογιατζήδες αργαστηρόπανων γέμιζαν με ζεστό νερό και διαλύματα χρωστικών ουσιών (π.χ. με μπακάμι) και εμβάπτιζαν σ' αυτό τα προς χρώση πανιά / είδος χορού.

«πογέμισε τη ρούμπα με νερό, γιατί ήδειασε»

«είδες ίντα όμορφα χορεύγει η κόρη σου τη ρούμπα;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ρούμπος (εκ του αρχαιοελληνικού: ρόμβος). Ρούμπος στη ναυτική αργκό σημαίνει κάθοδος σε βαθύτερα επίπεδα του πλοίου από στενό πέραςμα. Ο χορός ρούμπα προέρχεται από το ισπανικό: rumba.

**ρουμπάρα** (η) (ουσ.): οπή σε τσιμεντένιες στέρνες (δεξαμενές νερού) στην οποία τοποθετούνταν σιδερένια σωλήνα για την έξοδο του νερού. Η ρουμπάρα έκλεινε, συνήθως, με ξύλο τυλιγμένο με πανί, το ρουμπαρόξυλο, που σφήωνε στο σωλήνα. Ενισχυτικά, τοποθετούνταν μια μεγάλη πέτρα μπρος από το ξύλο.

«εβγήκε το ρουμπαρόξυλο από τη ρουμπάρα τση στέρνας και εστερνιάσανε δυο τρία σανίδια πατάτες από το νερό που εχύθηκε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: rubare (= κλέβω).

**ρουμπαρόξυλο** (το) (ουσ.): βλ. ρουμπάρα.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρουμπάρα (βλ. λέξη) + ξύλο.

**ρουμπάρω και ρουμπέρνω** (ρήμ.): φουσκώνω με τη χρήση τρόμπας κάτι (π.χ. τη σαμπρέλα του ποδηλάτου ή του αυτοκινήτου). Αποτελεί, πιθανόν, παραποίηση για ευφωνικούς λόγους του ρήματος: τρομπάρω (από τη λέξη: τρόμπα).  
«ετρώπησε φαίνεται το λάστιχο του ποδηλάτου και δε φουσκώνει όσο κι α' το ρουμπέρνω»

**Ετυμ.** Παράφραση του: τρομπάρω.

**ρούνα** (η) (ουσ.): κουρελού.

«στρώσε τη ρούνα χάμαι και βάλε ένα σεντόνι από πάνω κι ύστερα να κάτσεις ν' αλέθεις το χερόμυλο»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ρούνης** (ο) (ουσ.): αυτός που λέει ανοησίες, ο φαφλατάς, ο αμετροεπής.

«κιουνουγιά του ρούνη αφρουκάσαι;»

**Ετυμ.** Παραλλαγή, πιθανόν, του ρούλης, με την τροπή του -λ- σε -ν-.

**ρούνια** (τα) (ουσ.): κουρέλια, κομμάτια ρούχων.

«κάμε ρούνια κειονέ το ρούχο να τα φά-  
νομε, να σάσομε μνια ρούνα»

**Ετυμ.** Από το: ρούνα (βλ. λέξη).

**ρουσά** (η) (ουσ.) (παλαιότερη γραφή: **ρουσσά**): το κόκκινο χρώμα, ο άργιλος. Συνηθέστερα χρησιμοποιείται στον πληθυντικό αριθμό (ρουσές) και υποδηλώνει περιοχές στις οποίες υπάρχει κοκκινόχρωμα.

«ρουσά 'ναι τα χωράφια σε κειόνονά το -ν-τόπο κι αποδίδουνε»

**Ετυμ.** Από το ρούσ(σ)ος = κοκκινωπός (εκ του ιταλικού: rosso = κόκκινος).

**ρούτα** (η) (ουσ.): ανοησία, κουβέντα χωρίς συνοχή με τον υπόλοιπο λόγο, προχειρολογία.

«ίντα 'ναι τούτεσάς οι ρούτες απ' αμολέρ-  
νεις;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: ρέω (πρβλ. ρους > ρούτα (= ό,τι ρέει χωρίς λογικό έλεγχο).

**ρουφήκτρα** (η) (ουσ.): χωνάρι, δίνη της θάλασσας.

«δε μπορεί η ρουφήκτρα στο χώνο να  
τραβήξει όλα τα νερά και στερνιάζει ο κά-  
μπος»

«να μη-γ-κολυμπάς εκείά, γιατί, λένε, πως  
η θάλασσα κάνει ρουφήκτρες»

**Ετυμ.** Από το: ρουφώ (εκ του αρχαιοελλ-  
ληνικού: ροφώ).

**ρουφογαλίζω** (ρήμ.): ροφώ σιγά-σιγά γάλα στην κυριολεξία και, κατ' επέκτα-  
ση, άλλα ποτά.

«πιες το βραστό με την όρεξή σου, μόνο  
ρουφογαλίζεις εκείά μνια ώρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ρουφώ + γάλα.

**ρουχάλα** (η) (ουσ.): ροχάλα, φλέμα.  
«μου 'πέταξε μνια ρουχάλα»

**Ετυμ.** Από το: ρογχώ (= παράγω ρόγχο).

**ρουχαλίζω** (ρήμ.): ροχαλίζω.

«ρουχαλίζει και δε μ' αφήνει να κοιμηθώ»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ρέγγω =  
φυσώ, ροχαλίζω).

**ρουχική** (η) (ουσ.): το σύνολο των ρού-  
χων.

«ετόσηνιά ρουχική ίντα δα τη-γ-κάμω;»

**Ετυμ.** Από το: ρούχο (βλ. λέξη).

**ρωγαλίδα** (η) (ουσ.): η αράχνη (ρωγα-  
λίδι = μικρή αράχνη).

«εγέμισε ρωγαλίδες το σπίτι»

**Ετυμ.** Προήλθε, πιθανόν, από τη λέξη  
ρώγα, λόγω του σχήματος που έχει το  
σώμα της.

**ρωγοβύζι** (το) (ουσ.): τεχνητή θηλή  
που προσαρμόζεται σε ειδικό γυάλινο  
μπουκάλι και χρησιμεύει για το θήλασμα  
βρεφών ή και ζώων, σε ορισμένες περι-  
πτώσεις. Αναφέρεται και ως μπιμπερό  
(θήλαστρο).

«δώσε το ρωγοβύζι του κοπελιού, γιατί  
φαίνεται πως πεινά και κλαίει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα ρώγα (= θηλή) +  
βυζί (= μαστός).

**ρωμάνα** (η) (ουσ.): είδος αχλαδιού με-  
γάλου μεγέθους, κιτρινωπού χρώματος  
(όταν είναι ώριμο) με έντονο ευχάριστο  
άρωμα και εξαίρετη γεύση.

«δεν ήβρηκα κυνήγι κι εγέμισα το σακού-  
λι ρωμάνες»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το λατινικό: ro-  
manus, -a, -um (= ρωμαϊκός), επειδή,  
κατά τον Πιτυκάκη, το είδος αυτό των  
αχλαδιών καλλιεργήθηκε επί ρωμαϊκής  
εποχής.

**ρωμανιά** (η) (ουσ.): είδος αγλαδιάς που παράγει ρωμάνες  
 «*χαμόστρομα* 'ναι στη ρωμανιά οι ρωμάνες»

**Ετυμ.** Από το: ρωμάννα (βλ. λέξη).

**Ρωφιλιά και Ρωφίλη** (κυρ. όν.): Ερωφίλη. (Διαφορετικό από το Εριφύλη).

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*ραβδίζω, ράβδισμα, ραΐζω, ράισμα, ραντίζω, ραπάνι, ραχάτι, ρεγάλο, ρεζιλίκι, ρέμπελος, ρεμπέτης, ρεσάλτο, ρετσέτα, ρέψιμο, ρημοκλήσι, ρίγος, ριζάφτι, ριζικάρης, ριζικό, ριζιμιά, ριζίτης, ριζώνω, ρόδα, ροδάνι, ροδίζω, ρόδο, ροδοκόκκινος, ροδόσταμο, ρούγα, ρουχισμός, ρώγα, ρώτημα.*





**σ' όργο ή σ' έργο θεού:** στερεότυπη παρότρυνση ή ευχή που έχει προκύψει από τη φράση: «εις έργον του θεού» > σ' έργο του θεού (καθ' έλξη τροπή του -ε- σε -ο-).

«σ' όργο θεού λάλιε τα βούγια»

**σα(ν)** (επίρρ.): σαν.

«επεράσανε κιάλας σαράντα χρόνοι από-στα-ν-επαντρεντήκαμε και σα να 'ναι ομές»

**Ετυμ.** Από το: ωσάν > σαν.

**σαγούνι ή σαγόνι\*** (το) (ουσ.): σιαγόνα. «ήπεσε με τα μούτρα κι ήσπασε το σαγού-νι ντου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σιαγών, -όνος (= σαγόνι).

**σάζω\*** (ρήμ.): φτιάχνω, διορθώνω, βελτιώνομαι / μεταφορικά: απειλώ.

«ένα-γ-καινούργιο σπίτι δα σάσω»

«σάσε το μύλο, γιατί εχάλασε»

«όντα σε πιάσω, δα σε σάσω 'γω»

Χρησιμοποιείται συχνά στο γ' πρόσωπο με διάφορες σημασίες: («σάζει μου = ταιριάζει μου», «σάζει ο καιρός = βελτιώνεται ο καιρός», «σάζει η δουλειά = τακτοποιείται κάποια υπόθεση», «τα σάσανε = συμφιλιώθηκαν».

Στην κοινή νεοελληνική σημαίνει: ισιάζω (από το ίσος).

**Ετυμ.** Από το: ισιάζω (εκ του ίσος) > ισιάζω > σάζω.

**σαής** (ο) (ουσ.): δρομέας, πεζοπόρος / ταχυδρόμος.

«Ιερομόναχος ο εις / κι ο άλλος ήτανε σαής.»

(απόσπασμα από το ποίημα: «Ξαγοράρης» του Τσικαλά).

**Ετυμ.** Από το αραβικό: sai.

**σαϊθιά** (η) (ουσ.): ρίψη σαΐτας στον αργαλειό / κτύπημα με σαΐτα, με βέλος / πληγή από βέλος.

«ήπαιξε μνια σαϊθιά και επετάχθηκε πέ-ρα το μασούρι»

«μια σαϊθιά ήφασε στο μερί»

**Ετυμ.** Από το: σαΐτα > σαΐτια > σαϊθιά.

**σάικα** (επίρρ.): πραγματικά, σίγουρα.

«ετσά 'ναι, σάικα, γή κοροϊδεύγεις με;»

«για να 'ρθεις τέτοια ώρα να χτυπάς τη-μ-πόρτα μας, σάικα, κάτι τις συμβαίνει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sahi (= ασφαλώς).

**σαϊντίζω** (ρήμ.): υπολογίζω, συμψηφίζω.

«πολλά σαϊντίζω σε κείνηνιά τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: saymak (= συμψηφίζω / υπολογίζομαι).

**σαΐτα\*** (η) (ουσ.): εκτός από βέλος ή χάρτινο ιπτάμενο παιχνίδι, ο όρος σαΐτα υποδηλώνει και το εξάρτημα του αργαλειού που περιέχει μασούρι με κλωσμένο νήμα, το οποίο πετιέται ανάμεσα από τις κλωστές του στημονιού δεξιά και αριστερά κατά την ύφανση.

«πέτα σαΐτα μου γοργή...»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: sagita (= σαΐτα, βέλος τόξου).

**σαϊτέρνω** (ρήμ.): στοχεύω, ρίχνω βολές με τόξο, ρίχνω σαΐτα.

«πολλά ψηλά σαϊτέρνει ο ανιψός μου, μα δε-γ-κατέω ανε τα καταφέρει»

**Ετυμ.** Από το σαΐτα (βλ. λέξη).

**σακάζω** (ρήμ.): διακόπτω το θηλασμό ζώων / εξαναγκάζω τα σαλιγκάρια σε νάρκη, βάζοντάς τα σε καλάθια ή κόφες στα/ις οποία/ες έχουν τοποθετηθεί κλαδιά ή κλήματα αμπελιών και πίτουρα ή αλεύρι για τροφή.

«εμεγαλώσανε τα ριφάκια και δα πρέπει να τα σακάσομε»

«βάλε στο κοφίνι κλήματα και ρίξε και μνιαολιά πίτερα να βάλω τσι χοχλιούς να σακάσουνε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σακός (δωρικό) = μάντρα (ιωνικό: σηκός από το οποίο προέρχεται το: σηκάζω > σακάζω = βάζω τα μικρά ζώα σε χωριστή μάντρα από τα μεγάλα, για να μη μπορούν να θηλάζουν.

**σάκασμα** (το) (ουσ.): απογαλακτισμός. «δυο μήνες είναι δα τα ριφάκια στο σάκασμα»

**Ετυμ.** Από το: σακάζω. (βλ. λέξη).

**σακασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): απογαλακτισμένος / επί σαλιγκαριών: αυτός που έχει υποβληθεί σε υποχρεωτική νάρκη.

«σακασμένοι είναι οι χοχλιοί από σας ήπεσα και μπορείτε να τσι μαγερέψετε»

**Ετυμ.** Από το: σακάζω (βλ. λέξη).

**σακιαστής** (ο) (ουσ.): αυτός που γεμίζει σακιά.

«τρεις μαζώχτρες τω-μ-πατατώ δε-μ-προκάνουνε το σακιαστή»

**Ετυμ.** Από το: σακιάζω (εκ του σακκίον,

υποκοριστικό του σάκος > σακί, με απλοποίηση των δύο -κκ-).

**σακιές** (προφέρεται σακι-ές) (ο) (ουσ.): παλαιός μηχανισμός άντλησης νερού από πηγάδι. Αποτελούνταν από αλυσίδα, εφοδιασμένη με μικρά σιδερένια κουβαδάκια, η οποία γυρνούσε με τη βοήθεια τροχού που υπήρχε στο στόμιο του πηγαδιού. Για το γύρισμα του τροχού χρησιμοποιούταν γαϊδούρι ή μουλάρι ή άλογο.

«σακιέ ήβαλε ο τάδε στα Πηγαϊδάκια (τοποθεσία) για να ποτίζει το-γ-κήπο ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: saka/sakia, που σημαίνει υδροφόρος.

**σακίζι** (το) (ουσ.): μαστίχα.

«Σα-ν-το σακίζι με μασείς και στη-μ-πυρά με ψήνεις / κι ύστερα λες πως μ'αγαπάς και γι'άλλη δε μ'αφήνεις.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sakiz (= μαστίχα).

**σακοράφη** (η) (ουσ.): σακοράφα, μεγάλου μεγέθους βελόνα που χρησιμοποιείται για το ράψιμο παχιών υφασμάτων με χονδρή κλωστή π.χ. με σπάγκο. Πιο μεγάλη ακόμα ήταν η βελόνα που χρησιμοποιούσαν οι παλιοί σαμαράδες, γνωστή ως σομαροβελόνα, η οποία, επιπρόσθετα, ήταν ελαφρώς κεκαμμένη στο εμπρόσθιο τμήμα της.

«τη σακοράφη πιάσε γιατί 'ναι χοντρό το πανί και δε ράφεται με τη μική βελόνα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σάκος + ράπτω (ράφτω).

**σάκος\*** (ο) (ουσ.): δεν σημαίνει σακούλα ή τσουβάλι, αλλά σακάκι.

«βάλε το σάκο σου, γιατί κάνει κρυγιάδα»

**Ετυμ.** Από το σημιτικό: sac (= σάκος, παλαιότερη γραφή: σάκκος).

**σακουλοβάσταγο** (το) (ουσ.): χοντρό πλεκτό κορδόνι που τοποθετούνταν στο επάνω μέρος υφαντών σάκων, με το σύρσιμο του οποίου έκλειναν (σούφρωναν). Τα σακουλοβάσταγα περίσσευαν από δεξιά και αριστερά του σακουλιού και χρησίμευαν για τη συγκράτησή του στην πλάτη αυτού που το έφερε, με το πέρασμά τους από τους ώμους του.

«σάσε καλά τα σακουλοβάσταγα να μη μπερδέουνε στα πόδια σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σάκος (> σακούλι) + βαστάι (βλ. λέξη).

**σακοφύστανο** (το) (ουσ.): σύνολο παλαιάς γυναικείας φορεσιάς που αποτελείται από το σάκο (άνω τμήμα) και μακριά φούστα (κάτω τμήμα).

«σακοφύστανα εφορούσανε παλιά οι πιο πολλές γυναίκες στο χωριό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σάκος + φυστάνι.

**σαλαμάστρα\*** (η) (ουσ.): μονωτικό ή στεγανωτικό μέσο αξόνων ή αντλιών. Στο Λασιθί άρχισε να χρησιμοποιείται ο όρος σαλαμάστρα, όταν εμφανίστηκαν οι βενζινοκίνητες αντλίες (τα μοντέργια), οι οποίες είχαν σαλαμάστρες που συχνά καταστρέφονταν και χρειάζονταν άλλαγμα. «εκάηκε η σαλαμάστρα και δε βγάνει το μοντέρι νερό»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: salmastra (= πλεχτό σκοινί).

**σαλαμούρα\*** (η) (ουσ.): διάλυμα αλατιού, άλμη.

«βάλε τσ'ελιές στη σαλαμούρα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: salamora = άλμη, (λατινικά: salimuria).

**σαλβαράς ο** (ουσ.): αυτός που φορεί σαλβάρια (κρητική ενδυμασία) (βλ. χελοβάργια).

«ελιγάνανε δα οι σαλβαράδες και δε βρίσκεις κιανένα μούτε στα χωργιά»

**Ετυμ.** Από το σαλβάρι (εκ του τουρκικού: şalvar (= φαρδύς). Σαλβάρι και σαλιβάρι στα περσικά σημαίνει πλατεία περισκελίσ, είδος βράκας, σύνηθες ένδυμα των Ασιατών.

**σάλεμα** (το) (ουσ.): ελαφρό κούνημα. «σα να μου φάνηκε πως ήκουσα σάλεμα στα δοκάρια και φαίνεται πως είναι μ-ποντικοί»

**Ετυμ.** Από το: σαλεύω (βλ. σαλεύγω).

**σαλεπιτζίδικο** (το) (ουσ.): ακατάστατο μέρος.

«σαλεπιτζίδικο το 'καμες το μαγαζί»

**Ετυμ.** Από το: σαλεπιτζής < σαλέπι.

**σαλεύγω** (ρήμ.): σαλεύω, κινώ, ανακατεύω / κινούμαι, περπατώ.

«εσοκουτσάθηκε και δε μπορεί (ν)α σαλέψει»

«σάλευγε κι ασ'τσι κουβέντες, γιατί έχομε δουλειές να κάνομε»

«εκεία ήκατσε και δεν εσάλεψε όλη-ν-τη-ν-ταχινή»

«εσάλεψε ο νους τσης» (= τρελάθηκε).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σάλος (= φουσκοθαλασσιά, ανήσυχος κίνηση, ταραχή).

**σαλιαρίζω\*** (ρήμ.): εκτός από: τρέχουν τα σάλια μου, το σαλιαρίζω σημαίνει και λέω ανοησίες / ερωτοτροπώ / συχνάζω κάπου.

«ατά στη μεσοχωριά σαλιαρίζει ολημέρα»

**Ετυμ.** Από το: σαλιάρης (εκ του αρχαιοελληνικού: σιάλος > σάλιο).

**σαλιαρίτσα** (η) (ουσ.): σαλιάρα, ύφασμα με κορδόνια που τοποθετείται στο λαιμό των μικρών παιδιών, για να προ-

στατεύει τα ρούχα τους από τα υγρά, τα οποία πέφτουν από το στόμα τους (σάλια, γάλα κτλ.)

«άλλαξε του κοπελιού τη σαλιαρίτσα, γιατί ελερώθηκε κεινιά από φορεί»

**Ετυμ.** Από το: σαλιαρίζω (βλ. λέξη).

**σαλμός** (ο) (ουσ.): κοσνσέρβα σολομού.

Οι παλιοί Λασιθιώτες εννοούσαν με τον όρο αυτό όλες τις κοσνσέρβες με ψαρικά.

«πάρε μου ένα σαλμό, ανε πας στου Θεοφίλη (όνομα παντοπώλη)»

**Ετυμ.** Από το: σολομός με την τροπή του πρώτου -ο- σε -α- και την αποκοπή του δεύτερου.

**σάλπα** (η) (ουσ.): εσάρπα, είδος λεπτού γυναικείου μαντιλιού που καλύπτει τους ώμους.

«ρίξε στ'ώμους σου μνια σάλπα, γιατί θαρρώ πως εκρυγιάδωσε ο καιρός και θα ποθιάσεις με τα ρούχα από φορείς»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: écharpe = σάλι. Υποστηρίζεται και η άποψη ότι η λέξη σάλπα έχει λατινική ρίζα (stola από την ελληνική λέξη: στολή), εκδοχή μη αποδεκτή.

**σαλτάρω\*** και **σαλτέρνω** (ρήμ.): πηδώ, πετάγομαι επάνω / μεταφορικά: τρελαίνομαι.

«ήδωκε μνια κι εσάλταρε και 'πήε στην άλλη μάντα του ποταμού»

«από τα πολλά βάσανα που 'χει συρμένα εσάλταρε»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: saltare (= πηδώ).

**σάλτος** (ο) (ουσ.): στην κοινή νεοελληνική η λέξη σάλτο απαντάται ως ουδέτερο, ενώ στην κρητική διάλεκτο είναι αρσενικού γένους και έχει την ίδια σημασία (πήδημα).

«μ'ένα σάλτο επήε από το 'να δώμα του σπιθιού στ'άλλο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: salto (= πήδημα).

**σάματι(ς)\* πως και σάματι(ς):** μήπως, σαν να.

«σάματι τον είδα ίντα 'κανε;»

«επήρε μου τα λεφτά, σάματις πως τα 'χαμε δουλεμένα μαζί»

**Ετυμ.** Το σάματι(ς) προκύπτει από το συμφυρμό των λέξεων: ως + άμα + τι(ς).

**σαμιά και σαμά** (η) (ουσ.): σημάδι που έκαναν οι παλαιότεροι βοσκοί στα αιγοπρόβατά τους, για να μπορούν να τα αναγνωρίζουν, όταν τους τα έκλεβαν (να ληφθεί υπόψη ότι η ζωοκλοπή ήταν παλαιότερα πολύ διαδεδομένη στην Κρήτη).

«σαμιές ήκαμα σε όλα τα πρόβατα κι ανε μου τα κλέψουνε, θα τα βρω, όπου και να τα πάνε»

**Ετυμ.** Από το: σήμα (δωρικό: σάμα).

**σαμιάμιθος** (ο) και **σαμιαμίθι\*** (το)

(ουσ.): μικρό ασπριδερό ερπετό που μοιάζει με σαύρα. Οι σαμιάμιθοι εμφανίζονται, συνήθως, τις καλοκαιρινές νύκτες και τρέφονται με ζώφια που είναι ενοχλητικά για τον άνθρωπο.

«μη σκοτώνεις τσι σαμιαμίθους, γιατί τρώνε έχνη κακά για το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: σαμαμίθιον, υποκοριστικό του σαμάμιθος (εβραϊκά: smamít).

**σαμώνω** (ρήμ.): αφήνω σημάδι, σημαδεύω / λέγεται ακόμη η φράση: «δε σαμώνει γρι», που σημαίνει δεν καταλαβαίνει τίποτα, δε μαθαίνει.

«πέμπω τονε 'γω στο σκολειό τρία χρόνια εδώ, μ'αυτός δε σαμώνει πράμα»

«εσάμωσε όλους τσι φάρδους τω-μπατατώ με το μπογιά από εβάστανε»

**Ετυμ.** Από το: σαμά (βλ. λέξη).

**σανίδι\*** (το) (ουσ.): εκτός από σανίδα (= τάβλα), σημασία με την οποία υπάρχει και στην κοινή νεοελληνική, η λέξη σανίδι, στο ιδίωμα του Λασιθίου έχει και τις εξής ακόμη σημασίες: σειρά παράλληλων αυλακιών ίδιου μήκους που ποτίζονται από τον ίδιο αγωγό νερού (τον καταποτή) / ορθογώνια μακρόστενα χωρίσματα ενός αγρού ή αμπελιού.

«ήφηκα δυο σανίδια απότιστα, γιατί δεν ήφταζε το νερό ομές να τα ποτίσω, μόνο ανε βγάλει σήμερα νερό ο μύλος, πότισέ τα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σανίς -ίδος (υποκοριστικό: σανίδιον > σανίδι).

**σάντολος** (ο), **σάντολα** (η) (ουσ.):

ανάδοχος/η, νονός/νά.

«λένε πως κάθε κοπέλι παίρνει μνια χάρη από το σάντολό ντου».

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: santolo/la (= ο/η ανάδοχος).

**σαζελίμικος, -η, -ο** (επίθ.): ακέραιος, σώος, αζημίωτος, αδιαφιλονίκητος.

«κάνω το σταυρό μου να γιαίρει σαζελίμικος από τη στραθιά με τέθιοια κακοκαιρία από του 'τυχε»

«σαζελίμικο μού το πούλησε το σπίτι και δα εβγήκανε κι άλλοι κληρονόμοι και ζητούνε μερίδιο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sağ salim (= σώος, αβλαβής).

**σαπουνόχορτο\*** (το) (ουσ.): είδος άγριου χόρτου που, όταν τριφτεί, παράγει αφρό, όπως το σαπούνι.

«κόψε μνιαολιά σαπουνόχορτο να τρίψεις τα χέρια σου να καθαρίσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σαπούνι + χόρτο.

**σαρακάκι** (το) (ουσ.): μικρό πριόνι.

«με το μικιό σαρακάκι κόψε τσι πιο μικιούς κλώνους»

**Ετυμ.** Από το: σάρακας (υποκοριστικό) (βλ. λέξη).

**σάρακας\*** (ο) (ουσ.): δε σημαίνει σαρακάκι, σημασία με την οποία απαντάται η λέξη αυτή στα νεοελληνικά, αλλά πριόνι.

«δεν εκόνισα το σάρακα και δε-γ-κόβγει καλά»

«πιάσε το σάρακα να κόψεις κειονέ το-γ-κλώνο τση μηλιάς»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: saracco (= πριόνι).

**σαρακίζω** (ρήμ.): δεν σημαίνει σαρακιάζω (= με τρώει το σαρακί), αλλά πριονίζω.

«σαρακίζεις-σαρακίζεις τόσηνιά ώρα και πράμα δεν έχεις κομμένο».

**Ετυμ.** Από το: σάρακας (βλ. λέξη).

**σαρακοφαωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): σαρακοφαγωμένος.

«τα δοκάρια είναι σαρακοφαωμένα και φοβούμαι να μη-μ-πέσουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σαρακί (= σκουλήκι που τρώει τα ξύλα) + τρώω (αόριστος: έφαγα μετοχ. παρακ.: φαγωμένος > φαωμένος).

**σαρανταλείτουργο\*** (το) (ουσ.): σαραντα λειτουργίες (σαράντα φορές τέλεση της θείας ευχαριστίας). Το σαρανταλείτουργο γίνεται είτε για άφεση αμαρτημάτων κάποιου είτε για τη θεραπεία του από σοβαρή ασθένεια είτε για την προστασία του ή την ευόδωση κάποιου σημαντικού εγχειρήματός του είτε επιβάλλεται ως «κανόνας» από τον εξομολογητή / μνημόνευση του νεκρού ή του αρρώστου σε σαράντα διαδοχικές λειτουργίες ή τέλεση της θείας ευχαριστίας σε σαράντα διαφο-

ρετικές εκκλησίες, μετά από σχετικό αίτημα του ενδιαφερομένου.

*«κάμε του κι ένα σαρανταλείτουργο, μπας και δει την υγείά ντου»*

**Ετυμ.** Από τα: σαράντα + λειτουργία (θεία λειτουργία).

**σαρανταρά** (η) (ουσ.): η πριν από τα Χριστούγεννα τεσσαρακονταήμερη νηστεία.

*«εμείς παλιά ενηστεύαμε όλη-ν-τη σαρανταρά»*

**Ετυμ.** Από το: σαράντα.

**σαραντίζω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία με την οποία χρησιμοποιείται το ρήμα αυτό και στα νεοελληνικά (π.χ. συμπληρώνω 40 ημέρες από τη γέννα ενός παιδιού και δέχομαι τη σχετική ευλογία του ιερέα), στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών χρησιμοποιείται για να δηλώσει και τα εξής ακόμη: απαλλάσσω κάποιον από τη βασκανία, απαγγέλλοντας την κατάλληλη γητειά. Η ενέργεια αυτή συνδυάζεται, ενίοτε με ράντισμα νερού ή με άλλες συμβολικές κινήσεις / μεταφορικά: επιπλήττω αυστηρά κάποιον.

*«πήγαινε στο Άλέκαινας να σε σαραντίσει να σου φύγει το φτάρμισμα»*

*«δα σε σαραντίσω θέλει»*

**Ετυμ.** Από το: σαράντα (επί ευλογίας με τη συμπλήρωση 40 ημερών από γέννα). Στις λοιπές περιπτώσεις, το σαραντίζω προέκυψε από το ραντίζω με την ανάπτυξη του -σα, κατ' αναλογία προς το σαραντίζω).

**σαράντισμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από τις σημασίες που έχει η συγκεκριμένη λέξη στην κοινή νεοελληνική, σαράντισμα στο ιδίωμα που εξετάζουμε υποδηλώνει και την ενέργεια του ραντίσματος με νερό κατά την απαγγελία γητειάς.

*«σαράντισμα θες να σου περάσει το κακό»*

**Ετυμ.** Από το: σαραντίζω (βλ. λέξη).

**σαράτσης** (ο) (ουσ.): σελοποιός, κατασκευαστής των δερμάτινων εξαρτημάτων του σαμαριού (μπιστοκαπλόδετα, μπροστελίνα, σκάλες κτλ.). (Το σαράτσης δεν πρέπει να συγχέεται με το νεοελληνικό: σαράφης που σημαίνει αργυραμοιβός).

*«να πας στου σαράτση να σάσει τα μπιστοκαπλόδετα του γαιδάρου»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: saraç (= σελοποιός, σαγματοποιός).

**σαρδήνια** (τα) (ουσ.): υποδήματα σχιστά από το πλάι, γνωστά και ως τσαρδίνια.

*«δε θυμούμαι Λασιθιώτες να φορούνε τσαρδήνια»*

**Ετυμ.** Από το: Σαρδηνία (τόπος προέλευσής τους).

**σαρίκι\*** (το) (ουσ.): κρητικό κάλυμμα της κεφαλής των ανδρών (τυλίγεται γύρω από το κεφάλι και ενίοτε φέρει κρόσια που πέφτουν στο μέτωπο και στους κροτάφους).

*«στραβά φορεί το σαρίκι ντου»*

*«χωρίς σαρίκι ο παππούς σου δεν επόριζε όζω»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sarik (= σαρίκι).

**σαριλίκι** (το) (ουσ.): ο ίκτερος  
*«σαριλίκι ήπιασε το κοπέλι, μόνο πήγαινε να φωνιάξεις το-ν-τάδε αφού κατέχει να το γιάνει»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sarilik (= ίκτερος).

**σαρμόνικα** (η) (ουσ.): φουσαρμόνικα.  
*«μ'αρέσει ο σκοπός που παίζεις στη σαρμόνικα»*

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: armonica, που αποτελεί ελληνικό δάνειο: αρμονία.

**σαρνίτσι** (το) (ουσ.): τεχνητή δεξαμενή συγκέντρωσης βρόχινου νερού.  
«γέμισε το σταμνί νερό από το σαρνίτσι, όντα περνάς»

«σαρνίτσι ήκαμε από κάτω από το σπίτι και γεμίζει με το νερό τη ταρατσας»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cisterna (= στέρνα, δεξαμενή).

**σάρτζα** (τα) (ουσ.): γιορταστική παραδοσιακή γυναικεία φορεσιά. Έτσι ονομαζόταν η ανωγειανή φορεσιά, αλλά τη συγκεκριμένη λέξη συναντήσαμε και σε ομιλίες ηλικιωμένων γυναικών στο Λασιθι, τη δεκαετία του 1970.

«σάρτζες εφορούσανε παλιά οι κοπελιές στσι γάμους»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: sarza (= είδος υφάσματος).

**σασεπό** (το) (ουσ.): είδος παλαιού πολεμικού όπλου, γαλλικής προέλευσης.

«παλιά επολεμούσανε με σασεπό»

**Ετυμ.** Από το όνομα του Γάλλου Chasse Pot, επινοητή του συγκεκριμένου όπλου.

**σασμένος, -η, -ο** (επίθ.): ταχτοποιημένος, έτοιμος, επισκευασμένος / αυτός που έχει μπει στη θέση του.

«μουσαφίρηδες ήρθανε κι ευτυχώς είχα σασμένο το σπίτι και δεν εντράπηκα»

**Ετυμ.** Από το: σάζω (βλ. λέξη).

**σασμός** (ο) και **σάσμα** (το) (ουσ.): επισκευή, επιδιόρθωση / συμβιβασμός μεταξύ αντιδίκων, συμφιλίωση που αναλαμβάνει τρίτο πρόσωπο εμπιστοσύνης, προκειμένου να αποφευχθούν περαιτέρω αντιδικίες ή βεντέτες.

«σάσμα θέλουνε οι καθέγλες, γιατί οι μισές είναι σπασμένες»

«δεν έχει σασμό τούτονέ το πράμα»

«καλλιό 'ναι ο σασμός παρά οι μαλιές αναμεταξύ σας, να σασε κάνουνε σείρι οι-γι-αθρώποι»

**Ετυμ.** Από το: σάζω (βλ. λέξη).

**σαστισμός** (ο) (ουσ.): σαστιμάρα, σύγχυση.

«από το σαστισμό μου δε σε 'δα»

**Ετυμ.** Από το: σαστίζω (εκ του τουρκικού: sastim > sasmak (= σαστίζω).

**σαφί** (επίρρ.): συχνά, διαρκώς, αδιαλείπτως.

«σαφί λέει τσι ίδιες κουβέντες»

«σαφί ραίνει επαδά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sâfi (= σκέτος, καθαρός).

**σβάχια** (τα) (ουσ.): βλ. ασβάχια.

**σβίγα** (ουσ.) (η) και (επίρρ.): τροχός περιτύλιξης μεταξιού / γρήγορα.

«σβίγα επήε κι ήρθε στο σπίτι»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξης (από το σβιννν).

**σβιγάρω** (ρήμ.): γυρίζω σαν σβίγα, στριφογυρίζω.

«ο νους του σβιγάρει σα-ν-τον ανεμοστρόβιλο»

**Ετυμ.** Από το: σβίγα (βλ. λέξη).

**σβόλωμα** (το) (ουσ.): δυνατό κτύπημα, τραυματισμός.

«γερό το 'ναι το σβόλωμα από 'παθε και το πώς επόμεινε αζωντανός είναι θάμα»

**Ετυμ.** Από το: σβολώνω (βλ. λέξη).

**σβολώνω, -ομαι** (ρήμ.): τραυματίζομαι σοβαρά, χτυπώ δυνατά.

«εξιπάστηκε το μουλάρι και τον εγκρέμισε κι εσβολώθηκε»

**Ετυμ.** Κατά τον Χατζιδάκι, προέρχεται από το: άσβολος = μουτζούρα, καπνιά (εξ ου ασβολώω, -ώ και ασβολαίνω (= μαυρίζω) - με αποβολή του -α-) (πρβλ. μαυρίζω στο ξύλο).

**σβούρα\*** (η) (ουσ.): εκτός από το γνωστό παιχνίδι, σβούρα σημαίνει και συνεχής θόρυβος, φωνασκίες.

«επόνεσε η κεφαλή μου από τη σβούρα»  
«λίγανε τη σβούρα» (λαϊκή φράση) (= σώπασε)

**Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποίητη λέξη από τον ήχο: σβου.

**σβουργιά** (η) (ουσ.): φωλιά των σβούρων.

«σβουργιά έχει κεινιά η τρύπα, μόνο ζάνοιζε να μη σε τσιμπήσει κιανένας σβούρος»

**Ετυμ.** Από το: σβούρος (βλ. λέξη).

**σβουρίζω** (ρήμ.): κάνω θόρυβο / μεταφορικά: ζαλίζω κάποιον με τις συνεχείς φωνές μου.

«στ'αφθιά μου σβουρίζουνε ακόμη οι φωνές του»

«μου σβούριζες τη-γ-κεφαλή»

**Ετυμ.** Από το: σβούρα (βλ. λέξη).

**σβουρικταρά** (η) (ουσ.): βλ. ασβουρικταρά.

**σβουρικτός\***, **-ή**, **-ό**: εκτός από τη σημασία του περιστρεφόμενου με την οποία χρησιμοποιείται η συγκεκριμένη λέξη και στην κοινή νεοελληνική, σβουρικτός σημαίνει, επίσης, πολύ γρήγορος, τρέχοντας με φόρα.

«ίδια δα επέρασε σβουρικτός απάνω»

**Ετυμ.** Από το: σβουρίζω (βλ. λέξη), ρηματικό επίθ.: -κτός.

**σβούρος\*** (ο) (ουσ.): εκτός από το ομώνυμο παιχνίδι, η λέξη υποδηλώνει και ένα είδος μεγαλόσωμου εντόμου, το οποίο, όταν πετάει, κάνει έντονο βόμβο.

«σβούρος εμπήκε στο σπίτι, μόνο άνοιξε το παραθύρι να φύγει να μη τσιμπήσει κιανένα»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη.

**σγουραφιστός**, **-ή**, **-ό** (επίθ.): ζωγραφιστός.

«σγουραφιστός είναι ο Χριστός σε κειονά το κόνισμα»

**Ετυμ.** Από το: σγουραφίζω (ζωγραφίζω).

**σγουράφος** (ο) (ουσ.): βλ. ζγουράφος.

**σε** (επιφών.): προσταγή επιτάχυνσης του βήματος που απευθύνεται σε γαΐδαρο.

«σε, σάλεψε μνιαολιά που να σε πάρει ο διάολος για οζό»

«σε κι όντε φτάζομε» (φράση που λέγεται για όσους αργοπορούν χωρίς να ενοχλούνται).

**Ετυμ.** Συντόμευση του σείε (εκ του σείω) (σε = κουνήσου).

**σεινάμενος\***, **-η**, **-ο** (μετοχ. ενεστ. ως επίθ.): εκείνος που σειέται καθώς περπατάει / αυτός που περπατά προκλητικά.

«ήρθε σεινάμενη, κουνάμενη»

**Ετυμ.** Από το: σείομαι.

**σέβας\*** (το) (ουσ.): ο σεβασμός.

«τα κοπέλια πρέπει να έχουνε σέβας στσι πλιο μεγάλους»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: σέβομαι.



**σειράδα** (η) (ουσ.): σειρά.  
 «κάμετε μνια σειράδα να ζυπηρετηθείτε  
 όλοι χωρίς να μαλώνετε»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σειρά.

**σειραδιάζω** (ρήμ.): μπαίνω ή βάζω στη  
 σειρά.  
 «εσειραδιάσανε κιόλας οι πατάτες»  
**Ετυμ.** Από το: σειράδ(α) + -ιάζω.

**σειραδιαστός, -η, -ο:** αυτός που είναι  
 στη σειρά.  
 «σειραδιαστά εφύτρεπα τα δεντρά στο 'ά-  
 κρες του χωραφιού»  
**Ετυμ.** Από το: σειραδιάζω (βλ. λέξη).

**σειράς\*** (ο) (ουσ.): η σειρά.  
 «με το σειρά ντου ο καθαείς δ'αλέσει, μό-  
 νο κάτσετε ν'ανημένετε»  
 «με το σειρά σου δα πας, αν είσαι και πα-  
 πάς» (τυπική έκφραση)  
**Ετυμ.** Από το: σειρά (η) με την προέ-  
 κταση -ς και την αλλαγή γένους.

**σειρί** (το) (ουσ.): καταγωγή, προέλευση.  
 «ποιος κατέχει από πού 'ναι το σειρί ντου;»  
**Ετυμ.** Από το: σειρά.

**σειρί** (το) (ουσ.): διασκεδαστικό δημό-  
 σιο θέαμα.  
 «χορούς δα να 'χουνε απόψε στη-μ-πλα-  
 τέα, μόνο έλα να πάμε να κάνομε σειρί»  
 «μαλώνουνε κάθε μέρα και τσι κάνει ο  
 κόσμος σειρί»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: seyir (= πορεία,  
 κατεύθυνση, περίπατος / ως ρήμα: ρεμ-  
 βάζω, χαζεύω, θεώμαι (βλ. και σείρι-  
 τής).

**σειριτζής** (ο) (ουσ.): αυτός που δια-  
 σκεδάζει, βλέποντας ένα θέαμα / θεατής.  
 «σα-ν-το σεϊριτζή εκάθουντανε και τσι

εξάνοιγε να γροθοκοπούνται αναμεταξύ  
 ντως και δεν ήμπαινε στη μέση να τσι ξε-  
 χωρίσει»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: seyirci (= θεα-  
 τής, παρατηρητής).

**σειρώνω** (ρήμ.): στάζω νερά, είμαι κα-  
 τάβρεκτος / σουρώνω, στραγγίζω.  
 «ήπιασέ τονε η μπατάγια στη σιράτα και  
 σειρώνει από τη-γ-κορφή ως το-μ-πάτο»  
 «θαρρώ πως εψηθήκανε οι φακές, μόνο  
 σείρωσέ τσις»  
**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σειρώνω,  
 μεταγεν. σειρώ (= αποξηραίνω δια της  
 θερμότητας) > σουρώνω (= στραγγίζω).

**σειρωτήρι** (το) (ουσ.): σουρωτήρι, μέ-  
 σο ή όργανο στραγγίσματος.  
 «βάλε το σειρωτήρι στη θέση ντου να το  
 ξαναβρούμε, όντα το θέλομε»  
**Ετυμ.** Από το: σείρωνω (βλ. λέξη).

**σειστόρο\*** (το) (ουσ.): χονδρό βαρίδι που  
 κρέμεται στο εσωτερικό της καμπίνας  
 και καθώς αυτή κινείται μπρος-πίσω κτυ-  
 πάει στα τοιχώματά της, παράγοντας το  
 γνωστό ήχο της. Σε άλλες περιπτώσεις, η  
 καμπίνα είναι σταθερή και κινείται μόνο  
 το σείστορο.  
**Ετυμ.** Από το: σείω.

**σειτάν παπάς:** διαολόπαπας.  
 «για κειόνονά το-μ-παπά έχω ακουστά  
 πως τονε εφωνιάζανε σειτάν παπά»  
**Ετυμ.** Για το σειτάν βλ. την επόμενη  
 λέξη.

**σειτάνης και χειτάνης** (ο) (ουσ.): διά-  
 βολος, σατανάς / διαβολεμένος άνθρωπος.  
 «σε πειράζει ο σειτάνης»  
 «σειτάνης άνθρωπος είναι»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: şeytan (= σα-  
 τανάς).

**σειώ και σειώ, σειούμαι και σουμαι και σείνομαι** (ρήμ.): σείομαι, ταρακουνιέμαι / παθητικό: περπατώ καμαρωτά. «σεισε τη μηλιά να πέσουνε χάμαι τα καωμένα μήλα»

«όλο ζέται και σέται» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**σεκλετίζομαι\*** (ρήμ.): καταλαμβάνομαι από πάθος, στεναχωρούμαι, θλίβομαι.

«γιάντα σεκλετίζεσαι;»

«Σεκλετισμένος είμαι, δε σε θεωρώ καλή μου / κι ίντα δα κάμω πέτε μου φίλοι και συγγενείς μου.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sikildim (αορ. sikilmak) (= καταπιέζομαι, πλήττω).

**σεκλετισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ο παθιασμένος, αυτός που τελεί υπό την επήρεια πάθους (σεκλετιού).

«σεκλετισμένος είναι με τη-γ-κοπελιά κι είναι ο νους του κολλημένος εκεία»

**Ετυμ.** Από το: σεκλετίζομαι (βλ. λέξη).

**σελάδα** (η) (ουσ.): κάμπυλη, κάμψη.

«μέσα από τη σελάδα απού κάνουνε οι κορφές τω βουνά περνά το στρατούλι απού πάει στη-μ-Πεδιάδα»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: sella, -ae (= μεσαιωνικό σέλλα: νεότερη γραφή: σέλα).

**σελάδικα** (τροπ. επίρρ.): τρόπος του ιππεύειν με τα σκέλη ανοικτά. Σελάδικα καβαλίκευαν στο Λασίθι τα γαϊδούρια και τα μουλάρια οι άνδρες, συνήθως, ενώ οι γυναίκες κάθονταν πάνω στο σαμάρι στραμμένες προς τη μια πλευρά.

«σελάδικα εκαβαλίκεψε το γαϊδαρο»

**Ετυμ.** Από το: σέλα (βλ. τη λέξη + παρ. γ. τέρμα: -άδα, σελάδα).

**σελαμαλέκουμ και σελαμαλέκι**

(επιφών.): χαιρετισμός μεταξύ τουρκο-

κρητικών (αραβικά: assalāmu alaykum = ειρήνη υμίν), η ανάμνηση του οποίου επιβίωνε μέχρι το χρόνο της σύνταξης της εργασίας αυτής. Σήμερα λέγεται σπάνια.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: selâm lik.

**σελαμέτι** (το) (ουσ.): σωτηρία, λύτρωση. «ήβρηκε σελαμέτι»

«Δε βρίσκεις σελαμέτι αλλού όσο κι ανε γυρεύεις/ μόνο η δική μου αγκαλιά σε κάνει και θεργεύεις.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: selamet (= ασφάλεια, σωτηρία).

**σελάτος, -η, -ο** (επίθ.): ζώο του οποίου η ράχη κάνει κάμψη σαν σέλα / καμπυλωτός

«Σελάτο βούι αγόραζε και γαϊδαρο καμπούρη, γυναίκα λιανοκάματη και χοίρο μακρομούρη.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: σέλα (βλ. τη λέξη σελάδα). Ιταλικά: sellato.

**σέλη** (η) (επίθ.): κάμψη, λύγισμα / το άνοιγμα των ποδιών στο ύψος της λεκάνης.

«στη σέλη με κόβγει το πατελόνη»

«στη σέλη ήσπασε το σίντερο»

**Ετυμ.** Από το: σέλα < λατινικά: sella.

**σελί** (το) και **σελιά** (τα) (ουσ.): κοιλάδα, κάμψη κορυφογραμμής ορεινού όγκου.

«μος ενέδιασα στο Σελί τσ'Αμπέλου κι είδα το Λασίθι, ενεγάλλιασ'η ψυχή μου» «στα σελιά περνά εδά»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα της λέξης: σέλα (πρβλ. σελώνω = κάμπω, κυρτώνω).

**σελοκατηνιάζω** (ρήμ.): κάμπω τη ράχη μου από το βάρος που σηκώνω.

«εσελοκατήνιασε ο γαϊδαρος απού το βάρους τω σακιώ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σέλα + κατήνα (βλ. λέξη).

**σελωμένος\***, **-η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που φορεί σέλα / ο κυρτός. «σ'ένα σελωμένο τέλι τση ταρατάσας κρέμασε το καλάθι»

**Ετυμ.** Από το: σελώνω (βλ. λέξη).

**σελώνω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία: βάζω τη σέλα στο άλογο ή το σάμαρι στο γάϊδαρο, σελώνω σημαίνει και κυρτώνω κάτι.

«εσέλωσε το τέλι ή το σίντερο»

«σέλωσε το πιρούνι, για να βγάνεις πιο καλά τσι χοχλιούς»

**Ετυμ.** Από το: σέλα - παλαιότερη γραφή: σέλλα (βλ. σελάδα).

**σεντάτι** (το) (ουσ.): απόηχος.

«το σεντάτι του δεν εκούστηκε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: seda (= ήχος).

**σεράι** (το) (ουσ.): ανάκτορο, επιβλητικό κτίριο.

«ο αρχηγός των Τούρκω είχενε το σεράι ντου στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: saray (= παλάτι).

**σερμπέτι\*** (το) (ουσ.): είδος δημοφιλούς ασιατικού γλυκού ποτού που παρασκευάζεται από φρούτα και φύλλα λουλουδιών.

«Σερμπέτι δώστε μου να πιω να διώξω το φαρμάκι / απού 'φηκε στο στόμα μου ένα στερνό φιλάκι.» (κρητικό δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: şerbet (= σερμπέτι, ζαχαρούχο αρωματικό ποτό).

**σερνάμενα** (τα) (ουσ.): τα ζώα που σέρνονται δεμένα με σχοινί.

«πού τα πας τα σερνάμενα;»

**Ετυμ.** Από το: σύρω (μεταγεν. σέρνω).

**σερσέμης\*** (ο) (ουσ.): ακατάστατος, ανόητος, άτσαλος, τσαπατσούλης.

«πολλά σερσέμης είναι ο ορτάκης σου και δε μου καλαρέσει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sersem (= ανόητος, βλάκας).

**σέρτης** (ο) (ουσ.): σκληρός, εκδικητικός, βάνουσος.

«πολλά σέρτης είναι ο συμμισάτοράς σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sert (οξύθυμος, εκδικητικός).

**Σετέμπρης:** Σεπτέμβριος.

**σεφέρι\*** (το) (ουσ.): εποχή / εκστρατεία, εκστρατευτικό σώμα (σε ορισμένα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας αναφέρεται μόνο η σημασία: στράτευμα ή εκστρατεία, ενώ η χρήση της λέξης με την έννοια της εποχής χαρακτηρίζει την κρητική διάλεκτο κυρίως).

«καθαείς κάνει το σεφέρι ντου»

«Μισεύγω, ετελείωσα και τούτο το σεφέρι / και δε-ν-το αξιώθηκα το να σε κάμω ταίρι.»

«Εις το σεφέρι απού πας κοίταζε μην αργήσεις, / μη νιώσω πως εχάθηκες, δε δα ξαναγυρίσεις.» (κρητικά δίστιχα)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sefer (= φορά / ταξίδι / εκστρατεία, στράτευμα).

**σεφής** (ο) (ουσ.): γείτονας, όμορος σε ακίνητο (χωράφι ή σπίτι) / ενδιαφερόμενος για αγορά ακινήτου.

«ποιοι είναι οι σεφήδες στο χωράφι να τσι κατέχομε;»

**Ετυμ.** Από το αραβικό: sefi.

**σεφιλίκι** (το) (ουσ.): γειτνίαση.

«το σεφιλίκι ήτανε αιτία κι ήδωκε το πα-ραπάνω για ν'αγοράσει το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: σεφής (βλ. λέξη).

**σηκοχτυπό** (ρήμ.): σηκώνω ψηλά κάποιον/κάτι και το(ν) χτυπώ με δύναμη κάτω.

«μη-μ-πηγαίνεις από τσι λάκκους, γιατί με σηκοχτυπά τ'αμάξι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σηκώνω + χτυπώ.

**σηκωματαρά** (η) (ουσ.): δέντρο που υπάρχει σε χωράφι, το οποίο ανήκει σε άλλο ιδιοκτήτη.

«η μεγάλη καρά από 'ναι στο σώχωρο στον Άγιο Κωνσταντίνο είναι σηκωματαρά»

Η μονή της Παναγίας της Κρουσταλλένιας είχε πολλές σηκωματαρές ελιές σε διάφορες περιοχές εκτός του Οροπεδίου Λασιθίου, οι οποίες προέρχονταν από δωρεές των αρχικών ιδιοκτητών τους.

**Ετυμ.** Από το: σηκώνω > σήκωμα, -ατος > σηκωματ- + αρά.

**σηκωματάρικος, -η, -ο** (επίθ.): ό,τι και το: σηκωματαρά, αλλά ως επίθετο.

**Ετυμ.** Από το: σηκωματαρά (σηκωματάρ-) + παραγ. τέρμα: -ικος.

**σημαδεύγω** (ρήμ.): σημαδεύω.

«σημάδεψε πρώτα πού θες να κόψεις το ξύλο κι ύστερα το κόβεις»

«καλά τονε 'σημάδεψα εγώ το λαγό, μα ήτανε αλάργο και δε-ν-τον ήβρηκα»

**Ετυμ.** Από το σημάδι.

**σημαντηράς** (ο) (ουσ.): αυτός που παίζει το σημαντήρι.

«επέρασε ο σημαντηράς κι ήπαιξε το σημαντήρι, μόνο σκωθείτε να ποσσαστούμε να πάμε στην Ανάσταση»

**Ετυμ.** Από το: σημαντήρι (εκ του: σήμαντρον).

**σιγανάδα** (η) (ουσ.): βραδύτητα, ησυχία, νηνεμία.

«σιγανάδα δα να 'χεις επαέ· κιανείς δε δα σε πειράζει μούτε αυτοκίνητα περνούνε μούτε οζά μούτε αθρόποι»

«σιγανάδα 'ναι σήμερα και δε δα μπορώ να λιχνίσω»

**Ετυμ.** Από το: σιγανός (εκ του αρχαιοελληνικού: σιγώ).

**σιγανεύγω** (ρήμ.): ηρεμώ, μειώνω την ένταση.

«εσιγάνεψε ο πολός αέρας και δα πα να μολάρω το μύλο»

**Ετυμ.** Από το: σιγανός (εκ του σιγώ)

**σιγανοπαπαδιά** (η) (ουσ.): η γυναίκα που υποκρίνεται την ενάρετη, ενώ διάγει ανήθικη ζωή / υποκριτικά σεμνότυφη γυναίκα.

«κάνει τη σιγανοπαπαδιά και δε-ν-τη-γκαταλαβαίνεις, μα είναι αυτή μνια ανακατώτρα, ο θεός να σε ξεμπερδένει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σιγανός + παπαδιά.

**σιγανοπροπατώ** (ρήμ.): βαδίζω αργά. «σιγανοπροπατεί και δα νυκτώσει ίσαμε να φτάξει».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σιγανός + προπατώ (εκ του: περιπατώ).

**σίγλα** (η) (ουσ.): μεγάλο χάλκινο σκεύος με λαβές που χρησιμοποιούσαν οι κτηνοτρόφοι, για να τυροκομήσουν το γάλα / μεγάλο καζάνι.

«στέσε τη σίγλα στη φωθιά να βράσει το γάλα»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: situla (= κάλπη, υδρία) > σίτλα > σίγλα. Κατά τον Πιτυκάκη, από το αρχαιοελληνικό σίγλον ή σίκλον (= μέδιμνος).

**σιγλέτο** (το) (ουσ.): μικρό δοχείο ανοικτό στο επάνω μέρος με χερούλι. Σιγλέ-

το ονομαζόταν το δοχείο του παραπάνω τύπου που έφερε ο ιερέας μαζί του την προηγούμενη των Φώτων, γεμάτο με αγιασμό, με τον οποίο ράντιζε όλα τα σπίτια του χωριού.

«πού 'βαλες το σιγλέτο και δε-ν-το βρίσκω»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του σίγλα (βλ. λέξη).

**σιγλί** (το) (ουσ.): μικρή σίγλα.

«βάλε το ξινόγαλο στο σιγλί, στέσε το στη-μ-παρασθιά, φέρε και τ'αλεσμένο στάρι να σάσομε ξινόχοντρο»

**Ετυμ.** Βλ. σίγλα (υποκοριστικό).

**σιγοτσιτσιρίζομαι** (ρήμ.): βασανίζομαι σιγά-σιγά.

«από μική σιγοτσιτσιρίζομαι στη ζωή μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σιγά + τσιτσιρίζομαι (πιθανόν ηχοποίητη λέξη).

**σιγούρα** (επίρρ.): σφικτά, στέρεα.

«δέσε σιγούρα το σκοινί»

**Ετυμ.** Από το: σιγούρος (βλ. λέξη) < σίγουρος.

**σιγουρέρνω** (ρήμ.): σιγουράρω, κάνω κάτι σίγουρο, σταθεροποιώ.

«να σιγουρέρνεϊς τσι δουλειές σου, να 'χεις το νου σου ήσυχο»

**Ετυμ.** Από το: σιγούρος (βλ. λέξη).

**σιγούρος, -α, -ο:** σίγουρος, στέρεος, βέβαιος.

«τούτονέ το βαστάι από μου 'δωκες δε μου φαίνεται σιγούρο κι ανε το σφίζω καλά δα κοπεί»

**Ετυμ.** Από το: σίγουρος με ανατονισμό (εκ του λατινικού securus > se (στερητικό) + cura (= φροντίδα / ενετικό: seguro).

**σιναλίκι** (απαντώνται και οι γραφές: **συναλλήκι** και **συναλίκι** (το) (ουσ.): σχέ-

ση, γνωριμία, συναναστροφή / ερωτικός δεσμός / συναλλαγή.

«με το-ν-τάδε έμπορα έχομε σιναλίκι εδά και πολλούς χρόνους»

«αυτός δεν είναι άθρωπος του σιναλικιού μας»

«από αμούστακο παλικαράκι ήρχιζε τα σιναλίκια με τσι κοπελοπούλες»

**Ετυμ.** Η γραφή με -ι- (σιναλίκι) προέρχεται από το τουρκικό: aşinalik (= οικειότητα, γνωριμία). Η γραφή με -υ- προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: συναλλαγή. Με βάση την άποψη αυτή, δικαιολογείται η ύπαρξη των δύο -λ-, ενώ η γραφή: σιναλίκι αποτελεί απλοποίηση της παραπάνω εκδοχής, με την τροπή του -η- σε -ι- και των δύο -λ- σε ένα.

**σιναπίδα** (η) (ουσ.): είδος άγριου φυτού που αφθονεί στο Οροπέδιο και βγάζει κίτρινα λουλουδάκια.

«σιναπίδες εμάζωξα να τσι βράσομε»

**Ετυμ.** Από το: σινάπι (εκ του σινάπι(ο)ν, υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: σινάπι (πρβλ. και το επίσης αρχαιοελληνικό: νάπυς, -υος = είδος γογγυλίου, σινάπι).

**σινιάβρι** (το) (ουσ.): σινάπι. Θεωρείται πολύτιμο καλλιεργήσιμο βότανο και χρησιμοποιείται είτε μόνο του είτε σε συνδυασμό με άλλα/ες βότανα ή ουσίες (π.χ. ρακόμελο) για τη θεραπεία πολλών ασθενειών. Ιδιαίτερα ωφέλιμο είναι το αφέψημα που γίνεται από σινιαβρόσπορο.

«ανε πονεί ο λαιμός σου, κάμε γαργάρες με σινιάβρι και ρακόμελο, να σου περάσει ντελόγο»

**Ετυμ.** Σύμφυση των λέξεων: σινάπι + αβρύ < βρύον (βρύω = ανθίζω).

**σίντερο** (το) (ουσ.): σίδηρο (ως μέταλλο και ως όργανο, για σιδέρωμα ρούχων π.χ.).

«κι από σίντερο να 'μουνε, ήθελα να 'χω καταλυθεί με τόσανά βάσανα απού 'χω στη ζωή μου συρμένα»

«πάτησε μνιαολιά με το σίντερο το ποκάμισό μου να φύγουνε οι ζάρες»

**Ετυμ.** Διαφορετική γραφή του: σίδερο που οφείλεται στην προφορά του -δ- ως -ντ-.

**σιντεροκέφαλος** (ο), **σιντεροκέφαλη** (η) (ουσ.): κατά λέξη σημαίνει αυτός/ή που έχει σιδερένιο κεφάλι, το οποίο δεν προσβάλλεται με τίποτα / μεταφορικά έχει την έννοια της ευχής: να στεριώσεις / να επιτύχεις.

«περαστικά και σιντεροκέφαλος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σίντερο + κεφαλή.

**σιντερόπετρα** (η) (ουσ.): ο σιδηρίτης λίθος, κατάλληλος για ανέγερση οικοδομών.

«με τσι σιντερόπετρες εχτίζανε παλιά τα σπίθια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σίντερο + πέτρα.

**σιντερόσφηνα:** σφήνα από σίδερο που χρησιμοποιούταν, παλιότερα, για το σχίσιμο χοντρών κορμών δένδρων.

«φέρε το μανάρι, τη βαρά και τσι σιντερόσφηνες να σκίσομε τούτονέ το-γκούτσουρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σίντερο + σφήνα.

**σιντεροτσικάλο** (το) (ουσ.): τσουκάλι από αλουμίνιο ή χαλκό (η συγκεκριμένη ονομασία χρησίμευε στο να γίνεται διάκριση από τα πήλινα τσουκάλια, των οποίων η χωρητικότητα ήταν, συνήθως, μικρότερη). Ανάμεσα στα είδη προικός που έδιναν παλιότερα οι γονείς στις κόρες τους ήταν, συνήθως, και δύο μπακιρένια τσικάλια, ένα μεγάλο 15, περίπου,

οκάδων για το ψήσιμο του ξινόχοντρου και ένα μικρό, 8, περίπου, οκάδων για το βράσιμο των χόρτων.

«στο σιντεροτσικάλο βράσε τσι βρούβες, γιατί το πήλινο είναι μικιό και δε τσι βάνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σίντερο + τσικάλι.

**σιργούλεμα** (το) (ουσ.): προσέγγιση κάποιου με το καλό, με πειθώ / θεραπευτική κίνηση, με στόχο τον καθησυχασμό κάποιου.

«οζό κι άνθρωπος, όταν αγριεύγουνε, σιργούλεμα θέλουνε»

**Ετυμ.** Από το: σιργουλεύω (βλ. λέξη).

**σιργουλεύγω** (ρήμ.): πιάνω με το καλό κάποιον, καλοπιάνω, καθησυχάζω.

«αρμηνεύγω του 'γω, σιργουλεύγω τονε, μ'αυτός έχει όλο νεύρα και φυσά και ξεφυσά συνέχεια»

**Ετυμ.** Κατά τον Αλεξίου, προέρχεται από το λατινικό: *circulare* (= περιβάλλω, προστατεύω). Κατ' άλλη άποψη, παράγεται από το: συμβουλεύω με τη μετατροπή του -μβ- σε -ργ-. Αν δεχτούμε την άποψη αυτή, τότε η ορθή γραφή είναι με -υ-. Εμείς υιοθετούμε την πρώτη εκδοχή.

**σιργούλιο** (το) (ουσ.): καθησυχαστικός τρόπος συμπεριφοράς, καλόπιασμα.

«τον ήπιασε με το σιργούλιο και τονε εμέρωσε μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: σιργουλεύγω (βλ. λέξη).

**σιριμάκι** (το) (ουσ.): μακρόστενο τμήμα αγρού περιορισμένης έκτασης, πολύ μικρή λωρίδα γης.

«ένα σιριμάκι χωράφι μου 'πόμεινε οψές και εξανάρθα σήμερα να το 'ποτελειώσω»

**Ετυμ.** Από το: σιρίμι (υποκοριστικό).

**σιρίμι** (το) (ουσ.): λουρί ακατέργαστου δέρματος / μικρό επίμηκες τμήμα αγρού. «ένα σιρίμι χωράφι όλο κι όλο έχω στ' Αλθινού (τοποθεσία) και δεν αξίζει το-γ-κόπο να πα να το κάμω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *şirim* (= λουρί).

**σιρμαγιά\*** (η) (ουσ.): αρχικό κεφάλαιο μιας επιχείρησης, αρχικό εμπόρευμα. Στο εξεταζόμενο ιδίωμα δεν απαντάται ως σερμαγιά, όπως αναφέρεται σε νεοελληνικά λεξικά.

«ήβαλε σιρμαγιά τα λεφτά απόυ ήβγαλε από το γάμο ντου και ήνοιζε ένα μικιό μαγαζάκι στη Χώρα και σιγά-σιγά εμεγάλωνε τσι δουλειές του»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *sermaye* (= προκαταβολή).

**σίτινος\***, **-η**, **-ο** (επίθ.): αυτός που έχει γίνει από σιτάρι / μεταφορικά: εξαιρετικός (η τελευταία σημασία απαντάται στην κρητική διάλεκτο κυρίως).

«σίτινο ψωμί»

«σίτινη παρέα»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: σίτος / θέμα: σιτ- + παραγ. τέρμα: -ινος.

**σιτζιμάκι** (το) (ουσ.): κοντό γερό σχοινάκι, δυνατός σπάγκος.

«η φούστα είναι γερά δεμένη με σιτζιμάκι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του σιτζίμι (= γερός σπάγκος) που προέρχεται από το τουρκικό *şicim*.

**σίχαιμα** (το) (ουσ.): σίχμα, κάθε τι που προκαλεί αηδία.

«φύγε από πάε να μη σε θωρώ, σίχαιμα»  
«σίχαιμα του χωργιού εγίνηκες»

**Ετυμ.** Από το: σιχάινομαι > σίχμα > σίχαιμα.

**σιχασά** (η) (ουσ.): σιχασία, αηδία.

«μνια χαρά σιχασά» λαϊκή φράση αποδοκίμασίας

**Ετυμ.** Από το: σιχάινομαι.

**σιχτιρίζω\*** (ρήμ.): αποπέμω χυδαία.

«σιχτιρίσε τονε να μη-γ-ζαναρθεί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *siktir* (= άντε φύγε).

**σιχτίρισμα\*** (το) (ουσ.): χυδαία αποπομπή.

«τού 'καμα τέθοιο σιχτίρισμα, απόυ दा το θυμάται σε όλη ντου τη ζωή»

**Ετυμ.** Από το: σιχτιρίζω.

**σκαιρεύω** (ρήμ.): αδειάζω / μεταφορικά: θραύω.

«σκαιρεύγει τσι φάρδους τσι πατάτες στο σωρό»

«δα το σκαιρέψεις θες το τσικάλι ετσά που το λαλείς»

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από την παράφραση της λέξης εύκαιρος, η οποία έχει την έννοια: καθιστώ κάτι διαθέσιμο.

**σκάλα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη σκάλα του συνηθισμένου τύπου, σκάλα ονομάζονται και οι δύο κρίκοι, με ευθύγραμμο και πεπλατυσμένο το κάτω μέρος τους, οι οποίοι υπάρχουν δεξιά κι αριστερά του σαμαριού ή της σέλλας των ιπποειδών. Στους κρίκους αυτούς πατεί ο αναβάτης, για να ιππεύσει επί του ζώου. Σκάλα έλεγαν οι παλαιότεροι Λασιθιώτες και το σιδερένιο πυργίσκο των ανεμομύλων.

«δεν έχει σκάλα το μουλάρι για να πατήσω να βγω, μόνο σίμωσε το στο-ν-τράφο, για να καβαλικέψω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *scala* (= σκάλα, κλίμακα, βαθμίδα).

**σκαλίδα** (η) (ουσ.): αμφίστομη σκαπάνη, τσάπα.

«πίασε τη σκαλίδα να σκάψεις το κηπούλι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκαλίδος > σκαλίδα.

**σκαλίδι** (το) (ουσ.): μικρή σκαπάνη.

«να σκαλίσεις τα φασούλια με το σκαλίδι, για να γενούνε»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του σκαλίδος > σκαλίδιον > σκαλίδι.

**σκαλοθυρίδα** (η) (ουσ.): οι τρύπες που απομένουν στους τοίχους οικοδομών μετά την αφαίρεση της σκαλωσιάς.

«φωλιές εκάμανε οι ατσέλεγοι στσι σκαλοθυρίδες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκάλα + θυρίδα.

**σκαλοπούλα** (η) (ουσ.): μικρή σκάλα / μικρό ύψωμα στο οποίο το ανέβασμα μοιάζει σαν ν' ανεβαίνεις σε σκάλα. Σκαλοπούλα ονομάζονται και ορισμένες τοποθεσίες στο Οροπέδιο, λόγω της μορφολογίας του εδάφους των.

«επή τα οζά ίσαμε τη Σκαλοπούλα (τοποθεσία) να φάνε πράμα»

**Ετυμ.** Από το: σκάλα (υποκοριστικό).

**σκαλόρνια** (η) (ουσ.): μπεκάτσα, όρνιθα με οξύ ράμφος και λοφίο.

«δεν επήε καλά το κυνήγι, μόνο μνια σκαλόρνια ήπιασα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκόλλυς (= θύσανος μαλλιών) + όρνιθα (απλοποιημένη γραφή).

**σκαλούνι** (το) (ουσ.): σκαλοπάτι.

«έχε το νου σου στα σκαλούνια, να μη-μπαπαταήσεις πουθενά και πέσεις»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: scalene (ομόρριζο: σκάλα / scala).

**σκαλώνω\*** (ρήμ.): αναρριχώμαι. Χρησιμοποιείται και με ενεργητική και με παθητική σημασία: π.χ. «σκαλώνω τα φασούλια» «σκαλώνω στο δεντρό»

**Ετυμ.** Από το: σκάλα (εκ του λατινικού: scala, ae).

**σκαλωτήρι** (το) (ουσ.): μέσο που υποβοηθεί το σκάλωμα των αναρριχόμενων φυτών (ξύλα ή καλάμια, συνήθως, και σπανιότερα ράβδοι σιδήρου).

«επή κι ήκοψα μακρά καλάμια να τα κάνω σκαλωτήρια για τα φασούλια»

**Ετυμ.** Από το: σκαλώνω (= αναρριχώμαι) (βλ. λέξη).

**σκάμμα** (το) (ουσ.): εκτός των άλλων σημασιών που μνημονεύονται στα λεξικά της κοινής νεοελληνικής έχει και την έννοια του σκαψίματος.

«το σκάμμα θέλει χέρια»

**Ετυμ.** Από το: σκάπτω / θέμα: σκαπ- + παραγ. τέρμα: -μα.

**σκαμνί\*** (το) (ουσ.): η λέξη έχει και στο εξεταζόμενο ιδίωμα την ίδια σημασία μ' αυτήν με την οποία απαντάται στην κοινή νεοελληνική. Σημειώνεται εδώ για να αναφερθεί η φράση: «τη βάλανε στα σκαμνιά για να γεννήσει», η οποία υποδηλώνει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπιζαν παλιά τη διαδικασία της γέννας. Καλούσαν τη μαμή και ορισμένες «κατεχαρούδες» γυναίκες, όπως γράφει ο Καρύδης (1983:175), τις απομόνωναν σε ένα ζεστό δωμάτιο και τοποθετούσαν την ετοιμόγεννη «καταμεσής σε δύο παράλληλα καθίσματα, τα λεγόμενα σκαμνιά. Από τη θέση αυτή η ετοιμόγεννη, στηριζόμενη σε ειδική βέργα, την ανεβαστακτήρα, έκανε τις απαιτούμενες προσπάθειες για ν' αμολάρει το γληγορότερο το κοπέλι».

«στα σκαμνιά τη βάλανε να γεννήσει»



Συχνή είναι, επίσης, η λαϊκή φράση «τον ήκατσε στο σκαμνί» ή «θα σε κάτσω στο σκαμνί» με την έννοια: θα σε πάω στο δικαστήριο.

**Ετυμ.** Από το: σκαμνίον, υποκοριστικό του: σκάμνον, που προέρχεται από το λατινικό: scamnum (= βάθρο, εδώλιο, υποπόδιο, σκαμνί).

**σκαμπίλι\*** (το) (ουσ.): χτύπημα με την πλάμη του χεριού στο μάγουλο, μπάτσος / είδος χαρτοπαιχνιού.

«τον 'δωκε ένα σκαμπίλι αφού ήστραψε»

**Ετυμ.** Από το παλαιογαλλικό: brusquem-bille (συνένωση των: brusque en bille = απότομο χτύπημα της μπίλιας).

**σκαντσίκι** (το) (ουσ.): το πειραχτήρι. Ο Πιτυκάκης αναφέρει τον όρο σκαντζίκης ή καντζίκης, με την έννοια του πειρακτούλη, του σκανδαλιάρη, τον οποίο εμείς δεν συναντήσαμε στο Οροπέδιο Λασιθίου. Καταγράψαμε τη λέξη σκαντζίκι, με τη σημασία που αναφέραμε προηγουμένως, ως χαρακτηρισμό σκανδαλιάρικων παιδιών.

«σκαντζίκι είσαι, λέω γω, και δεν αφήνεις άθρωπο ήσυχο»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το τουρκικό: kansik = σκύλος, άπιστος. Στο τουρκικό λεξικό, όμως, ο όρος αυτός δεν υπάρχει. Απαντώνται οι λέξεις: α) kazik που, μεταξύ άλλων, σημαίνει, απάτη, ρίξιμο και β) kazikci που σημαίνει απατεώνας, βαγαπόντης.

**σκαπετάργια** (τα) (ουσ.): χωράφια που σκάπτονται. Υπάρχουν τοποθεσίες με το όνομα: Σκαπετάργια

**Ετυμ.** Από το: σκαπέτι (βλ. λέξη).

**σκαπέτι** (το) (ουσ.): σκαπάνη.

«να μάθει γραμματα, αλλιώς σ'ανημένει το σκαπέτι»

«το σκαπέτι θέλει γερά χέργια»

**Ετυμ.** Από το: σκάπτω.

**σκαπετοστέλιανο** (το) (ουσ.): το στειλιάρι του σκαπετιού.

«ανε πιάσω το σκαπετοστέλιανο, δα σου δείξω 'γω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκαπέτι + στειλιάρι (βλ. λέξη).

**σκαπίζω** (ρήμ.): σκάβω επιφανειακά.

«σκάπισε το χωράφι εκεία που δε φτάνει τ'αλέτρι»

**Ετυμ.** Από το: σκαπέτι > σκαπετίζω > σκαπίζω, με την αποκοπή του -ετ-.

**σκάρα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη του έννοια, ο όρος σκάρα στο εξεταζόμενο γλωσσικό ιδίωμα υποδηλώνει: α) τα αρπακτικά πτηνά που τρέφονται με ψοφίμια και β) την ορμητική εριστική γυναίκα.

«κιανένα ψοφίμι εμυριστήκανε οι σκάρες και πετούνε ατά στη-γ-Κεφάλια (λόφος στο Οροπέδιο)

«σα-ν-τη σκάρα χύνεται»

(Συχνά, η λέξη: σχάρα προφέρεται στο Λασιθί ως σκάρα π.χ. σκάρα του ποδηλάτου, όρος που δεν σχετίζεται με τον εξεταζόμενο εδώ).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκαίρω (= πηδώ, ορμώ).

**σκαρβέλι** (το) (ουσ.): ξύλινες προεξοχές του σαμαριού –δύο όρθιες στο πίσω μέρος και δύο πλάγιες στο εμπρόσθιο– οι οποίες χρησίμευαν στην πρόσδεση των σχοινιών κατά το φόρτωμα ή στο κράτημα του αναβάτη. Στα πίσω σκαρβέλια κρεμιόταν τυλιγμένο το φόρτωμα (σχοινί φορτώματος), όταν το ζώο δεν είχε φορτωθεί.

«πέρασε το σκοινί από τα σκαρβέλια του

σομαριού, κάμε του μνια τυλιζά και πέτα-  
ξέ μου το από παέ»

«κράθιε καλά τα σκαρβέλια να μη-μ-  
πέσεις από το γάιδαρο»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το μεσαιων.: γαρ-  
βέλιν (= μικρός κύκλος) + το πρόθεμα:  
-σ- και τροπή του -γ- σε -κ-.

**σκαρβέλωμα** (το) (ουσ.): σκαρφάλωμα,  
αναρρίχηση.

«δεν είναι εύκολο το σκαρβέλωμα σσι δέ-  
τες του Χανγά»

**Ετυμ.** Από το: σκαρβελώνω.

**σκαρβελώνω και σκαρφαλώνω**

(ρήμ.): αναρριχώμαι.

«πώς εσκαρβέλωσε ατά πάνα;»

«σα-ν-το-γ-κάθιε σκαρβελώνει στα δεντρά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκαλώνω + καρ-  
φώνω (συμφυρμός των δύο ρημάτων).

**σκάρμη** (η) (ουσ.): αποτύπωμα, ίχνος.  
«ήβρηκε στο χωράφι τη σκάρμη των οζώ  
απού ταΐσανε το σπαρμένο»

«τη σκάρμη ντου δεν ευρήκανε πουθενά»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται  
από το αρχαιοελληνικό: σκαρθμός και  
σκαρισμός = πήδημα, πάτημα. Μπορεί,  
όμως, να παράγεται από το ρήμα: σκα-  
ριφάομαι, -ώμαι ή σκαριφώ (= ξύνω, εγ-  
χαράσσω).

**σκάρπα** (επίρρ.): πλαγίως, κατά τρόπο  
επικλινή.

«σκράπα κόψε το ξύλο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: scarpa (= κλίση,  
πλάγιασμα).

**σκασμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που  
έχει σχισμή / μεταφορικά: πολύ αγχωμέ-  
νος.

«σκασμένο 'ναι το λάστιχο τ' αυτοκινήτου»

«σκασμένος ήφταξε, γιατί τού εφύγανε τα  
οζά και δεν εκάτεχε ίντα εγενήκανε».

**Ετυμ.** Από το σκάω, -ώ (εκ του αρχαιο-  
ελληνικού: σχάζω).

**σκατοβέδ(ντ)ουρο** (το) (ουσ.) (απα-  
ντάται συνήθως, στον πληθυντικό: **σκα-  
τοβέδουρα**): απορρίμματα, άχρηστα πράγ-  
ματα.

«όλα τα σκατοβέδουρα έχει μαζωμένα  
επαέ»

«ίντα τα θες τούτανά τα σκατοβέδουρα  
που μου 'κουβάλησες στο σπίτι;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκατό + βέδου-  
ρο (βεδούρι = μικρός ξύλινος κάδος στον  
οποίο έπηζαν παλιά οι βοσκοί το για-  
ούρτι).

**σκατομπούμπουλος** (ο) (ουσ.): είδος  
εντόμου που μαζεύει τα κόπρανα με τα  
πόδια του σε βόλο, τον οποίο τσουλάει,  
σπρώχνοντάς τον προς τα πίσω στη φω-  
λιά του, για να ζεσταίνεται έτσι τα αβγά του.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκατό + boule  
(γαλλικό) = βόλος με αναδιπλασιασμό  
του: μπου.

**σκατούλια** (τα) (ουσ.): ακαθαρσίες /  
παιδικό παιχνίδι με πλακωτές πέτρες.

«γεμάτο σκατούλια είναι το κατάλυμα»

«παίζομε σκατούλια;»

**Ετυμ.** Από το: σκατά (υποκοριστικό:  
σκατούλια - μεγεθυντικό: σκατούλες).

**σκεδιάζω** (ρήμ.): σχεδιάζω στην κοινή  
νεοελληνική.

«ίντα σκεδιάζεις εδά να κάμεις;»

**Ετυμ.** Από το: σκέδιο (σχέδιο).

**σκέδιο** (το) (ουσ.): σχέδιο.

«δώσε μου να ξεπατήσω το σκέδιό σου  
να κάμω και 'γω το ίδιο»

«ποιος σου 'καμε το σκέδιο;»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά της λέξης:  
σχέδιο (από το σχέδιον, ουδέτερο του

επιθέτου: σχέδιος, -α, -ον (= προσωρινός), που προέρχεται από τη ρίζα του ρήματος έχω, αόριστος β': έσχον.

**σκεντζής και σκιντζής** (ο) (επ. θέσ. επίθ.): αδέξιος, άπειρος, άτεχνος, βασανιστικός.  
«πολλά σκεντζής είναι ο μάστορας από βρήκες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *ışkence* (= βασανιστήριο, βασανισμός).

**σκεπάρνι\*** (το) (ουσ.): ξυλουργικό εργαλείο, κατάλληλο για πελέκημα ξύλων από το ένα μέρος και για κάρφωμα προκόν από το άλλο. Το σκεπάρνι φέρει στη μέση της πλατιάς πλευράς του οπή, κατάλληλη για το πιάσιμο της κεφαλής των προκόν και την αφαίρεσή τους. Οι γεωργοί έφεραν, συνήθως, στη μέση τους σκεπάρνι για να κτυπούν τις σφήνες του αλετριού. Το ίδιο έκαναν και οι καλοπατζήδες, για να καρφώνουν και να ξεκαρφώνουν με πρόκες τα ξύλα που χρησιμοποιούσαν.

«πιάσε το σκεπάρνι να ζύσεις τσι τάβλες και να βγάλεις τσι μπρόκες από 'χουνε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκέπαρνον (υποκοριστικό σκεπάρνιον > σκεπάρνι).

**σκεπαρνίζω\*** (ρήμ.): χτυπώ με το σκεπάρνι, πελεκώ ξύλα.

«όλη-ν-τη-ν-ημέρα σκεπανίζει ξύλα, μα δε-γ-κατέω ίντα θέλει να σάσει»

**Ετυμ.** Από το: σκεπάρνι.

**σκερβελές** (επίθ. άκλιτο / μόνο αρσ.): μαλθακός, ανεπρόκοπος / επί αντικειμένων: κάτι που είναι σε κακή κατάσταση, φθαρμένο.

«αυτός είναι σκερβελές και δε δα προκόψει»

«σκερβελές είναι τούτηνιέ η καθέγλα μόνο πέταζε τηνε πέρα»

**Ετυμ.** Ο Πιτυκάκης ετυμολογεί τη λέξη αυτή από το σκεβρώνω (με αναγραμματισμό). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από τη γαλλική λέξη: *écervelé* (= ανόητος, άμυαλος - αφορά τη χρήση της λέξης επί ανθρώπων).

**σκευρωμένος\*, -η, -ο και σκεβρωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κυρτωμένος / μεταφορικά: καμπούρης.

«σκευρωμένη 'ναι η τάβλα και δε σοφηλιάζει με τσ 'άλλες»

«σκευρωμένος είμαι από τα γεραθειά»

**Ετυμ.** Από το σκευρώνω (εκ του σκεύριον = κασέλα). Παλαιά γραφή: σκεβρώνω (εκ του: σκεβρός = σκαιοός).

**σκια** (η) (ουσ.): συκιά/σκια.

«στην άκρα του χωράφου εφύτρωσε αμοναχή τσης μνια σκια»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός της λέξης: συκιά, με την αποκοπή του -υ-.

**σκιάετι** (το) (ουσ.): καταγγελία, υποβολή παραπόνων.

«κάνω σκιαέθια»

«ήρθε και μου 'κανε σκιαέθια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *şikayet* (= καταγγελία, παράπονο).

**σκιάζομαι\*** (ρήμ.): φοβούμαι, τρομάζω / αντιλαμβάνομαι κάτι φευγαλέα, σαν σκιά. Με την τελευταία σημασία χρησιμοποιείται μόνο στην κρητική διαλεκτο, ενώ με τις υπόλοιπες σημασίες χρησιμοποιείται και στα νεοελληνικά.

«πράμα δε σκιάζομαι»

«μνια-γ-κοπανιά τονε 'σκιάστηκα να γλακά πέρα στη στράτα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκιάζω (παθητικό σκιάζομαι), εκ του: σκιά (= ίσκιος).

**σκιανάδα** και **ασκενάδα** (η) (ουσ.):  
σκιερό μέρος, σκιά.  
«ελάτε να κάτσετε επαέ στην ασκενάδα»  
**Ετυμ.** Από το: σκιά (ίσκιος).

**σκιανάζει** (τрит. ρήμ.): κάνει σκιά.  
«ελάτε να κάτσετε επαέ που σκιανάζει  
και δεν είναι ωστονά κάψα»  
**Ετυμ.** Από το: σκιά (= ίσκιος).

**σκιας** (επίρρ.): τουλάχιστον, έστω.  
«επαραίτησες το σκολειό, πήγαινε σκιας  
να μάθεις μνια-ν-τέχνη να ζήσεις»  
«Θέ μου, επήρες την αγάπη μου, πάρε με  
σκιας και μένα, / γιατί η ζωή μου μπλιο  
δεν έχει νόημα κιανένα.» (κρητ. δίστιχο)  
**Ετυμ.** Από τα: και + αν (κι-α) με την  
πρόταξη του -σ- και την προέκταση -ς.

**σκινιά** (η) (ουσ.): μικρή επιφάνεια εδά-  
φους ίση με όση έκταση καλύπτει ένας  
σκίνος.  
«μνια σκινιά χωράφι μου 'πόμεινε και δα  
πάω να το κάμω»  
**Ετυμ.** Από το: σκίνος.

**σκινοπόδι** και **αχινοπόδι** (το) (ουσ.):  
μεγάλος ακανθώδης θάμνος με κίτρινα  
μυρωδάτα άνθη, ο οποίος αποξηραμένος  
χρησιμοποιόταν παλιότερα ως προσά-  
ναμμα φωτιάς. Το επιστημονικό του όνο-  
μα είναι *genista acanthoclada*. Η ονομα-  
σία του οφείλεται, ίσως, στην ομοιότητα  
των ακανθών του με αυτές του εχινόπο-  
δος (βλ. ετυμολογία)  
«να φέρετε κι αχινοπόδια, για ν'ανάφτο-  
με τη σόμπα»  
**Ετυμ.** Η λέξη σκινοπόδι αποτελεί, πιθα-  
νόν, παραλλαγή της λέξης αχινοπόδι που  
προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: εχι-  
νόπους (εχίνος + πους), -οδός.

**σκίντζα** (επίρρ.): μέχρι επάνω.  
«το πιθάρι είναι σκίντζα στάρι»  
«η ντενέκα είναι σκίντζα νερό»  
**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ιταλικό: *in cima*  
(= στην κορυφή).

**σκιοπίζω** (ρήμ.): δίνω ξυλιές, δένρω /  
κάνω θόρυβο με τα χτυπήματα που δίνω.  
«ανε το ζανακάμεις, δα σε σκιοπίσω»  
«ανε πιάσω κειονά απού μου κλέφτει τσ'  
όρνιθες, δα τονε σκιοπίσω για τα καλά»  
**Ετυμ.** Από το: σκίοπος (βλ. λέξη).

**σκίοπος** (ο) (ουσ.): ξυλοδαρμός, θόρυ-  
βος από χτυπήματα, γδούπος.  
«ήπαιζέ ντου σκίοπο που δα τονε θυμά-  
ται ίσαμε να ζει»  
**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *schioro* = πυρο-  
βόλο όπλο, πιστόλι, εκπυροκρότηση.

**σκιουφίζω** (ρήμ.): διαμορφώνω, δια-  
πλάσσω / πλάσσω ζύμη.  
«θαρρείς πως τον εσκιούφιζε» (φράση  
που λέγεται επί μεγάλης ομοιότητας αν-  
θρώπων)  
**Ετυμ.** Από την ίδια ρίζα με το: σκύφος  
(αρχαιοελληνικό: ποτήρι με φαρδύ στό-  
μιο) > σκυφίζω > σκιουφίζω. Ο Πιτυκά-  
κης θεωρεί ότι το σκιουφίζω είναι πα-  
ράφραση του στρουφίζω (= συστρέφω).

**σκιουφιχτός, -ή, -ό:** τεχνητά διαμορ-  
φωμένος, πλασμένος / όμοιος με κάποιον.  
Σκουφιχτά ονομάζονταν, συνήθως, τα  
μακαρόνια που φτιάχνονταν από ζύμη  
σιταριού (τα έτοιμα μακαρόνια από σι-  
μιγάλι λέγονται «φραγκομακάρουνα».)  
**Ετυμ.** Από το: σκιουφίζω (βλ. λέξη).

**σκιλαβέρι** (το) (ουσ.): είδος κουδουνιού  
που κρεμούσαν οι βοσκοί στο λαιμό των  
αιγοπροβάτων. Τα κουδούνια, τα οποία  
οι παλαιοί κουραδάρηδες κρεμούσαν στο

λαιμό των αιγοπροβάτων ήσαν τριών ειδών: α) τα σκλαβέρια, β) τα λέρια και γ) τα καμπανέλια. Τα πρώτα ήσαν μεγάλα κουδούνια που φτιάχνονταν από τσίγκο, όπως και τα λέρια, ενώ τα καμπανέλια ήταν χυτά. Τα σκλαβέρια ή *τσάφαρα*, που φορούσαν, συνήθως, οι τράγοι και οι κριγιοί, γανώνονταν εσωτερικά, για να παράγουν καλύτερο ήχο.

«άκου τα σκλαβέρια τω-μ-προβάτω αφού 'χουνε οι βοσκοί στ'αόρη»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το σκλαβώνω (σκλαβ- + παραγ. τέρμα: -έρι).

**σκλαβέρωμα** (το) (ουσ.): το κρέμασμα των σκλαβεριών στο λαιμό επιλεγμένων αιγοπροβάτων.

«δεν ήκαμα το σκλαβέρωμα σσι τράγους και δα τσι χάσω κιαμινιά-γ-κοπανιά»

**Ετυμ.** Από το: σκλαβέρι < σκλαβέρωνω (βλ. λέξη).

**σκλαβιά** (τα) (ουσ.): εκτός από στέρηση ελευθερίας (η σκλαβιά), η λέξη, στο ουδέτερο γένος (τα σκλαβιά) σημαίνει και ένα είδος παιχνιδιού που παιζόταν, παλιότερα, από τα παιδιά.

«ελάτε να παίξομε σκλαβιά»

**Ετυμ.** Από το: σκλάβος.

**σκλερός, -ή, -ό** (επίθ.): σκληρός.

«πολλά σκληρό εγίνηκε το παξιμάδι και μούτε δε-γ-κουκαλίζεται»

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του σκληρός.

**σκλέτη** (η) (ουσ.): γένος, γενιά.

«αυτός είναι από μεγάλη σκλέτη»

**Ετυμ.** Παράφραση του τουρκικού: cibiliyet (= γενολότι).

**σκληρά,** (η) (ουσ.): σκληριά στην κοινή νεοελληνική, κραυγή.

«επή να τ'ανοίξω τον αμαλάθρακα από 'χε στο-γ-καφά κι ήσυρε μνια σκληρά που εκούστηκε σ'όλη-ν-τη γειτονιά»

**Ετυμ.** Από το: σκληρίζω.

**σκολαρούδι** (το) (ουσ.): μικρός μαθητής.

«πενήντα σκολαρούδια είχε παλιά το σκολειό μας»

**Ετυμ.** Από το σκολειό (υποκοριστικό: σκολαρούδι).

**σκόλη\*** (η) (ουσ.): εορτή, μη εργάσιμη ημέρα, αργία.

«μεγάλη σκόλη 'ναι σήμερα και δε-γ-κάνει να δουλεύουνε»

«οι μύλοι αργιού κι οι δούλοι αργιού κι οι γαιδάροι σκόλη-ν-έχουσι» (λαϊκή φράση που λέγεται για την ημέρα της Υπαπαντής (2 Φεβρουαρίου)).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σχόλη (= αργία), με την τροπή του -χ- σε -κ-.

**σκολιάτικος\*, -η, -ο και σκολιανός, -ή, -ό:** εορτάσιμος, κάτι που φοριέται ή γίνεται τις μη εργάσιμες ημέρες (π.χ. την Κυριακή ή άλλες γιορτές).

«για σκολιάτικο το 'χω δα κειονά το ζευγάρι τα παπούτσα»

**Ετυμ.** Από το: σκόλη (= εορτή, μη εργάσιμη ημέρα).

**σκολώ και σκολάζω** (ρήμ.): φεύγω από σχολείο / φεύγω από την εργασία μου, τερματίζω την εργασία μου / απολύω.

«ίντα ώρα σκολάτε;»

«αργάτες είχα ίσαμε οψές, μα σήμερα τσι 'σκόλασα, γιατί ετελειώσανε οι δουλειές»  
«εσκολάσανέ-ν-τονε από τη θέση από 'χε»

**Ετυμ.** Από το: σκόλη (βλ. λέξη).

**σκονάδι** (το) (ουσ.): ελάχιστη σκόνη / μεταφορικά: ψεγάδι.

«σκονάδι δεν έχει απάνω της»  
**Ετυμ.** Από το: σκόνη (υποκοριστικό).

**σκονίστρα** (η) (ουσ.): μέσο που χρησιμοποιείται, για να γίνεται σκόνη (π.χ. κατά το θειάφισμα των αμπελιών / το μέρος πίσω από το κυρίως αλώνι στο οποίο συγκεντρώνεται η σκόνη κατά το λίχνισμα των σιτηρών.

«βάστα μνιά σκονίστρα ν'απυργιάσεις τ'αμπέλι»

«παράσυρε τη σκονίστρα να καθαρίσει τ'αλώνι»

**Ετυμ.** Από το: σκονίζω.

**σκονταμαθιά** (η) (ουσ.): πρόσκρουση των ποδιών σε προεξοχή του εδάφους ή σε κάποιο αντικείμενο, με συνέπεια την πτώση / μεταφορικά: εμπόδιο.

«ήπαιξε μνιά σκονταμαθιά κι ήπεσε με τα μούτρα και παραλίγο να βγάλει τα μάθια ντου»

«δα τη-γ-ξεπεράσεις θες και τούτηνιά τη σκονταμαθιά και δα ξανασάσει η δουλειά σου και δα γενεί, σα και πρώτα»

**Ετυμ.** Από το: σκοντάφτω (πιθανόν από τα: κοντός + άπτω), με την ανάπτυξη του αρχικού -σ.

**σκορδοπλεκτή** (η) (ουσ.): σκορδοπλεξίδα.

«κατέβασε από τα δοκάρια μια σκορδοπλεκτή, γιατί δεν έχω άλλα σκόρδα να βάλω στο φαΐ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκόρδο + πλεκτή (εκ του πλέκω).

**σκορέρνω** (ρήμ.): σκοράρω / επιταχύνω το βήμα / απομακρύνομαι.

«εσκόραρε αυτός και τον ήχασα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: scorrere (= διατρέχω, ρέω, περιπλανώμαι). Η άποψη

ότι προέρχεται από το αγγλικό: score δεν φαίνεται ορθή.

**σκορμπέθια** (τα) (ουσ.): γαμήλια άσματα.

«επήανε οι καλεστοί στο σπίτι τη νύφης κι ερχίζανε τα σκορμπέθια»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ρήμα: σκορπίζω, με την έννοια του εκπέμπω, διαχέω (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**σκορπίδι\***(το) (ουσ.): είδος ιαματικού φυτού με στρογγυλή ρίζα / είδος παιδικού παιχνιδιού.

«έλα να παίξομε σκορπίδι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκορπίς (υποκοριστικό: σκορπίδιον > σκορπίδι).

**σκοτεινά-σκοτεινά** (χρον. επίρρ.): πολύ πρωί, πριν ακόμη ξημερώσει.

«εσκωθήκανε σκοτεινά-σκοτεινά να πάνε στο θέρος»

Παράγεται από το: σκοτεινός (εκ του σκότος).

**σκοτεινωπά** (επίρρ.): σκοτεινά σχεδόν.  
 «σκοτεινωπά ήτανε, όντε ν'εφτάξαμε από το μετόχι»

**Ετυμ.** Από το: σκοτεινός (εκ του σκότος) + παραγ. τέρμα: -ωπός (σκοτεινωπός, πληθυντ. ουδετέρου: σκοτεινωπά).

**σκότος\*** και **σκοτίδι** (το) (ουσ.): σκοτάδι.

«σκότος είναι το σπίτι, μόνο άναψε το λύχνο να φέξομε»

«σκοτίδι πίσσα-ν-αιώνια είναι»

**Ετυμ.** Σκότος (αρχαιοελληνική λέξη), σκοτίδι: προέρχεται από το σκότος (υποκοριστικό).

**σκούζα** (η) (ουσ.): διαπεραστική κραυγή, αναφιλητό.

«ίσαμε την άλλη-ν-άκρα του χωργιού εκού-  
γουντανε οι σκούζες της»

**Ετυμ.** Από το σκούζω (φωνάζω/κλαίω  
δυνατά), το οποίο προέρχεται από το αρ-  
χαιοελληνικό: σκούζομαι (= οργίζομαι,  
αγανακτώ).

### **σκουλαμός και ασκουλαμός (ο)**

(ουσ.): πλεξούδα, δέσμη τριχών, τούφα  
μαλλιών.

«ίσαμε τη μέση τη κατήνας της εφτάνα-  
νε οι ασκουλαμοί της»

**Ετυμ.** Από το: σκουλί (= πλεξούδα) +  
το επίθημα -αμός και την ανάπτυξη του  
προθεματικού -α στο: ασκουλαμός. (Ορι-  
σμένοι γράφουν το σκουλί με δύο -λ-,  
ακολουθώντας την παλαιά γραφή).

**σκουλάτος, -η, -ο** (επίθ.): μαλλιαρός.  
«ήστρωσε στο κρεβάτι μνια σκουλάτη  
πατανία»

**Ετυμ.** Από το: σκουλί (= τούφα μαλλιών).

**σκούληκας (ο)** (ουσ.): σκουλήκι. Σκου-  
λήκια υπάρχουν διαφόρων ειδών, καθέ-  
να από τα οποία έχει διαφορετικό όνομα  
π.χ. νεροσκούληκας, σιντεροσκούληκας,  
βδέλλα, μπερτζίκουρας κτλ.).

«γεμάτες είναι οι κοπρές σκουλήκους»

«σκουλήκους εβγάλανε τα ροβίθια, γιατί  
δε-ν-τως εβγάλαμε φάρμακο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκώληξ,  
-κος.

**σκούλλος (ο)** (ουσ.): βρώσιμο θυσα-  
νωτό αγριόχορτο.

«σκούλλους εγέμισα το καλάθι»

**Ετυμ.** Άγνωστη. Διατηρήθηκαν τα δύο  
-λλ-, για να υπάρχει διαφοροποίηση από  
το: σκούλος βλ. λέξη).

**σκούλος (ο)** (ουσ.): το πίσω μέρος του  
τσεκουριού.

«με το σκούλο του μαναργιού παίξε τη  
πλάκας να σπάσει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κόλος (=   
κολοβός, βραχύς, κοντός), με την ανά-  
πτυξη του αρχικού -σ και την τροπή του  
-υ- σε -ου-.

**σκουλούπα (η)** (ουσ.): κουκουβάγια.

Το επιστημονικό της όνομα είναι: ώτος  
ο σκωψ (otus scops).

«άμα ακούς, λένε, τη σκουλούπα να φω-  
νιάζει κοντά σ'ένα σπίτι, κιανείς δα πο-  
θάνει»

**Ετυμ.** Από το: σκλώπα που προέρχεται  
από το αρχαιοελληνικό: σκωψ εκ του  
σκώπτω (= παρατηρώ επίμονα, κοροϊ-  
δεύω). Υπάρχει και η αρχαιοελληνική  
λέξη: σκολόπαξ (ασκάλωπας), αλλά ση-  
μαίνει μπεκάτσα.

**σκουντρίζω** (ρήμ.): κάνω κάτι να συ-  
γκρουσθεί με κάτι άλλο, συγκρούομαι /  
κτυπώ ελαφρά / τσουγκρίζω.

«εσκουντρίζανε τα σταμνιά που ήτανε φορ-  
τωμένα σται γαιδάρους και εσπάσανε»

«βάλε του κρασί στο ποτήρι να σκουντρί-  
ξομε»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: συγκρούω.

**σκούντρισμα (το)** (ουσ.): σύγκρουση /  
σπρώξιμο / τσουντρίσμα.

«γερό σκούντρισμα ήπαιζες με τη-γ-  
κεφαλή σου, κι ήκαμες μπαρόλα»

**Ετυμ.** Από το: σκουντρίζω.

**σκουπακά** (τριτ.ρήμ.): μυρμηγκιάζει  
κάποιο δερματικό εξάνθημα ή απόστη-  
μα ή άλλη συναφής κάκωση / αισθάνο-  
μαι πόνο και σφυγμό, ταυτόχρονα, λόγω  
συσσωρευμένου πύου σε δερματικό εξάν-  
θημα ή απόστημα.

«εκακοσύνεψε η αγκάθα από μου 'κάτσε  
στο-μ-πόδα και σκουπακά οληνύχτα και

δε με 'φηκε να κοιμηθώ από το-μ-πόνο»  
**Ετυμ.** Λέξη αισθησιοκινητικής προέλευσης (όποιος έχει εξάνθημα ή απόστημα αισθάνεται κάτι σαν σφυγμό: σκουπ - σκουπ).

**σκουρά** (η) (ουσ.): σκουριά.  
 «σκουρά ήπιασε η σιντερένια πόρτα και θέλει βάψιμο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκωρία.

**σκουραπιδιά** (το) (επίθ.): απιδιά που κάνει σκούρα αχλάδια.

«κατέχω μια σκουραπιδιά φορτωμένη απίδια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκούρος + απίδι.

**σκουτέλι\*** (το) (ουσ.): μικρή βαθουλωτή πήλινη λεκάνη κατάλληλη για φαγητό ή για νερό.

«εγέμισε το σκουτέλι φαΐ και του το πήε»

**Ετυμ.** Από το: λατινικό scutella (υποκοριστικό του scutra = πινάκιον, μικρός δίσκος, σκουτέλι).

**σκουτελικό** (το) (ουσ.): προσφορά σε σκουτέλι εξαιρετικού φαγητού. Το σκουτελικό είναι, συνήθως, μικρής ποσότητας φαγώσιμο. Μεζές από ιδιαίτερο φαγητό, ο οποίος προσφέρεται από γειτονικά ή συγγενικά πρόσωπα.

«Απ'ανημένει από τη γειτονιά σκουτελικό αδείπνητος κοιμάται.» (παροιμία)

«το σκουτελικό να μη-γ-ξεχάσεις»

**Ετυμ.** Βλ. σκουτέλι + παραγ. τέρμα: -ικό.

**σκουτελοβαρίσκω και σκουτελοβαρύχνω** (ρήμ.): όρος που λέγεται προκλητικά κατά τη συνεστίαση ατόμων μιας παρέας και έχει σχέση με το συναγωνισμό τους στην οινοποσία, η οποία θεωρείται δείγμα παλικαριάς. Αν γίνει

αντιληπτό ότι κάποιος δεν πίνει πολύ, τότε αυτός που φέρεται ως ο πιο δυνατός πότης του λέει: «σκουτελοβαρίσκω σου», προκαλώντας τον να πιει. Ο προκαλούμενος, για να μη φανεί λιγότερο παλικαρίας, του απαντά: «αντιστέκομαι σου».

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκουτέλι + βαρίσκω ή βαρύχνω (βλ. λέξεις).

**σκουτουλομετρό** (ρήμ.): μεταφέρω με πολύ αργό ρυθμό υγρά από ένα δοχείο σε άλλο, χρησιμοποιώντας μικρά σκεύη, όπως το σκουτέλι. Σπανιότερα, ο όρος χρησιμοποιείται και επί μη υγρών αγαθών.

«πιάσε ένα μεγάλο χρειασιδί ν'αδειάσεις το πιθάρι, μόνο σκουτουλομετράς με το γ-κουνενό όλη-ν-τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκουτέλι + μετρό.

**σκουτούρα** (η) (ουσ.): φροντίδα, έγνοια, ζαλάδα.

«πολλές σκουτούρες έχω»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκότος / θέμα: σκοτ- + το παραγ. τέρμα: -ούρα.

**σκουτουργιάζω, -ομαι** (ρήμ.): έχω φασαρίες / βασανίζομαι από έγνοιες, πονοκεφαλιάζω.

«πολλά πράματα βάνω ομπρός και σκουτουργιάζομαι συνέχεια με τα μπερδέματα από μου δημιουργούνε»

**Ετυμ.** Από το: σκουτούρα.

**σκουτουργιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ο βασανισμένος από έγνοιες.

«σκουτουργιασμένος είμαι με τσι καζάδες από μου 'τύχανε»

**Ετυμ.** Από το: σκουτουργιάζομαι.

**σκούψι-νάψι:** στερεότυπη φράση που ακολουθεί μετά το ρήμα κάνω και επέ-



χει θέση τροπικού επιρρήματος, που σημαίνει εξανεμίζω, διασκορπώ τάχιστα (στο: άψε-σβήσε).

«ό,τι λεφτά είχε τα 'καμε σκούψι-νάψι»  
Άγνωστη προέλευση των λέξεων της παραπάνω φράσης.

**σκραφνί και στραφνί (το)** (ουσ.): κλήρος.

«εκάτανε κι εκάνανε σκραφνί κι ότινος ήθελα πέσει δα να 'κανε το ζιμπούχι»

«...καθίζουν παίζουν-το στραφνί κι ότινος θέλει ας πέσει και το στραφνί εγύρισε προς τη βασιλοπούλα να τηνε φάει το θεργιό, έθιοια κορασοπούλα...»

(απόσπασμα από το δημοτικό τραγούδι για τον Άγιο Γεώργιο)

**Ετυμ.** Πιθανόν από το: ρήμα στρέφω (αόριστος: εστράφηκα) (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**σκύλα\*** και **σκύλε** (επιφών.): προσβλητική προσφώνηση προσώπων, βρισιά.

«ε, τη σκύλα»

«φύγε, σκύλε, να μη σε θωρού-ν-τα μάθια μου»

**Ετυμ.** Από το: σκύλος (αρχαιοελληνική λέξη, σκύλλος, κατά τον Ησύχιο).

**σκυλεύγω** (ρήμ.): διαπομπεύω, βεβηλώνω / μεταφορικά: ερωτοτροπώ, θυμίζω (= βρίσκομαι σε περίοδο οίστρου επί ζώων) / φέρομαι αδιάντροπα.

«άλλη δουλειά δε-γ-κάνει μόνο να σκυλεύγει το-μ-πάσα ένα»

«ποιος κατέχει πού σκυλεύγει πάλι η λεγάμενη»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκυλεύω (εκ του: σκύλον = λάφυρο).

**σκυλιά (η)** (ουσ.): τα κόπρανα του σκύλου.

«βρες μνια σκυλιά, για να σκυλιάσομε τα δεντρουλάκια» (βλ. σκυλιάζω και σκυλιαστήρι)

**Ετυμ.** Από το: σκύλος.

**σκυλιάζω\*** (ρήμ.): εκτός των σημασιών: θυμώνω πολύ, νευριάζω, γίνομαι σαν σκύλος από το κακό μου, οι οποίες υπάρχουν και στην κοινή νεοελληνική, το σκυλιάζω στο εξεταζόμενο ιδίωμα χρησιμοποιείται και με την έννοια του πασαλείφω κάποιο μικρό δένδρο με κόπρανα του σκύλου, για να μην το φάνε τα ζώα.

«εσκύλιασε απού το κακό ντου»

«σκύλιασε όλα τα δεντρά να μη-ν-τα φάνε οι-γ-αίγες»

**Ετυμ.** Από το: σκύλος / θέμα: σκυλ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**σκυλιασμένος\*, -η, -ο** (επίθ.): πολύ θυμωμένος, εξοργισμένος. Στο Λασιθί χρησιμοποιείται και με την έννοια του αλειμμένου με απορρίμματα σκύλου.

«ίντα του 'κάμαμε κι είναι τόσονά σκυλιασμένος με μας»

«σκυλιασμένα 'ναι τα δεντρουλάκια και δε-ν-τα τρώνε οι-γ-αίγες»

**Ετυμ.** Από το: σκυλιάζω (βλ. λέξη).

**σκυλιαστήρι (το)** (ουσ.): πρόχειρο, ντενεκεδένιο, συνθήως, δοχείο στο οποίο οι παλιοί Λασιθιώτες έβαζαν νερό και κόπρανα σκύλων (σκυλιά) και, με τη βοήθεια ενός ξύλου που έφερε στη μια άκρη τυλιγμένο πανί, πασάλειφαν (σκύλιαζαν) με το παραπάνω μίγμα τους βλαστούς νεαρών δένδρων, για να αποτρέψουν το φάγωμά τους από ζώα.

«μη-γ-ξεχάσεις να βαστάς το σκυλιαστήρι στο-γ-κάμπο»

**Ετυμ.** Από το: σκυλιάζω.

**σκυλόκακο** (το) (ουσ.): ασθένεια των σκύλων / επί ανθρώπων: βαριά εξανθλητική ασθένεια, μορφή γρίπης.

«δε-μ-περνά το σκυλόκακο από με βαστά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκύλος + κακό.

**σκυλοκατουρίδα** (η) (ουσ.): είδος φυτού / απόστημα στο πέλμα που πίστευαν παλαιότερα ότι οφείλεται σε μόλυνση από χτύπημα σε μέρος (π.χ. σε πέτρα), όπου υπήρχαν υπολείμματα από ούρα σκύλου.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκύλος + κατουρώ / θέμα: κατουρ- + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**σκυλομουργιούμαι** (ρήμ.): βγάζω κλαψιάρικες κραυγές, παρόμοιες μ' αυτές του σκύλου (όχι το γάβγισμα).

«οληνύχτα την ήκουα και εσκυλομουργούντανε, ίντα 'χει;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σκύλος + νουργιούμαι, με τροπή του -ν- σε -μ-. (βλ. λέξη).

**σκούφτω** (ρήμ.): σκούβω / μεταφορικά: ασχολούμαι ιδιαίτερα με κάτι.

«σκούψε, γιατί δε σε φτάνω»

«γιάντα σκούφτεις και δε-μ-προπατείς ντρέτα»

**Ετυμ.** Από το σκούπτω (εκ του αρχαιοελληνικού: κύπτω με την ανάπτυξη του αρχικού: -σ).

**σκω** (ρήμ.): σκάω, αγχώνομαι, στενοχωριέμαι.

«σκαω επαέ από κάθομαι, γιατί ανημένω τον άντρα μου ολημέρα και δεν εφάνηκε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σκάζω > σκάω > σκω.

**σκώνω, -ομαι** (ρήμ.): σηκώνω/ σηκώνομαι / ξυπνώ.

«σκόσου απάνω να δούμε ίντα δα γενούμε»  
«σκόσου, μόνο κείτεσαι κι ο ήλιος είναι ένα κονταρόξυλο ψηλά»

**Ετυμ.** Από το: σηκώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: σηκώ (= ζυγίζω, βάζοντας και βγάζοντας βαρίδια στη ζυγαριά μέχρι να ισορροπήσει).

**σκότι** (το) (ουσ.): σκυτάτι (ήπαρ στην καθαρεύουσα), πληθυντ. σκόθια (= σωθικά).

«το σκότι μου πονεί»

«να πεις του κασάπη να σου δώσει τα σκόθια τ'αρνιού»

«ήβγαλε τα σκόθια ντου στο παπόρι από τον εμετό»

**Ετυμ.** Από το: σκυτάτι (εκ του σκυτάτιον υποκοριστικό του σκυωτός (= θρεμμένος με σύκα, σκυτάτι = ήπαρ ζώου θρεμμένου με σύκα).

**σμίγω\*** (ρήμ.): συναντώ, ενώνω.

«εσμίζαμε στη στράτα και εκάμαμε τόσες κουβέντες, ίσαμε να φτάζομε στο χωργιό»

«βουνό με βουνό δε σμίγει»

«Ο πόθος καίει τη-γ-καρδιά να σμίζω με τα σένα,/ να σ'έχω στην αγκάλη μου να σε φιλώ ολοένα.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: συμμ(ε)-ίγνυμι (= ανακατεύω, συνενώνω).

**σμικτοφρύδης** (το) (επίθ.): αυτός του οποίου τα φρύδια είναι κοντά το ένα με το άλλο.

«κατέχω τονε κειονά το σμικτοφρύδη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σμικτός + φρύδι < οφρύς.

**σμίλα** (η) (ουσ.): ατσάλινο λοστάρι με πλατύ το ένα άκρο με το οποίο πελεκούσαν πέτρες, καλέμι.

«πιάσε τη σμίλα να πελεκήσεις μνιαολιά κειονέ το ρουκούνη»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σμίλη.

**σο-**: το σο- χρησιμοποιείται, ως πρώτο συνθετικό, σε πολλές λέξεις. Πρόέρχεται από το ίσος με την αποβολή του -ι- (λ.χ. σογίνομαι, σοξεραίνομαι, σομαραγκιά, σόγκαιρος, σόπατο, σοφηλιάζω κτλ.). Έχει εξισωτική (σόγκαιρος) ή επιτατική σημασία (σογίνομαι) (βλ. και την ενότητα 2.3.12 του Α' μέρους).

**σόβγαρτο** (το) (ουσ.): μονοκόμματο, χωρίς ενδιάμεσες συνδέσεις.

«η μόδα είναι δα να βάνουνε φυστάνια σόβγαρτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + βγαρτός (εκ του: βγαίνω).

**σοβρομέζω** (ρήμ.): γεμίζω με ακαθαρσίες.

«δεν είχενε νερό να πλυθούμε στο μετόχι κι εσοβρομέσαμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + βρόμος.

**σόγεμος, -η, -ο** (επίθ.): πλήρης.

«ο φάρδος είναι σόγεμος και δε βάνει άλλες πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + γέμω (αρχαιοελληνικό).

**σογερνώ** (ρήμ.): φτάνω στην ίδια γεροντική ηλικία μαζί με κάποιον άλλο (συνήθως με τον/τη σύζυγό μου).

«να σογεράσετε» (= να γεράσετε μαζί). (ευχή σε νιόπανδρους)

**Ετυμ.** Από το: (ί)σος > σο- + γερνώ (εκ του: γηράσκω).

**σογιά** (η) (ουσ.): τα μέλη μιας ευρύτερης οικογένειας, το συγγενολόι, το σόι.

«από την ίδια σογιά είναι και η καινούργια νύφη»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: soy (= συγγενολόι, φαμελιά).

**σογκαιρίτης<sup>1</sup>** (ο), **σογκαιρίτισσα** (η) (ουσ.): συνομήλικος.

«σογκαιρίτης είμαι με τον τάδε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + καιρός.

**σόγκαιρος, -η, -ο** και **σόκαιρος, -η, -ο** (επίθ.): συνομήλικος.

«οι τάδε και οι τάδε είναι σόγκαιροι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + καιρός (βλ. και συγκαίριτης).

**σογκουζουλαίνω, -ομαι** (ρήμ.): τρελαίνω (-ομαι) ολότελα.

«εσοκουζουλάθηκες, μωρέ, πως δα πας να κάμεις τέθιοιο πράμα»

«Σογκουζουλαίνομαι, όντα σε δω στη στράτα να διαβαίνεις, / να σέσαι να λυγίζεσαι κι όλο να ομορφαίνεις.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + κουζουλός (βλ. λέξη) (για το -γ- βλ. σόγκαιρος).

**σοδίδω** (ρήμ.): καταντώ / δίδω με μανία.

«δε-γ-κατέω πως εσόδωκε ετσά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + δίδω (εκ του: δίδωμι).

**σοζουγλαίνομαι** (ρήμ.): ζουγλαίνομαι εντελώς.

«εσοζουγλάθηκα και δε μπορώ να ξεσύρω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + ζουγλαίνομαι (βλ. λέξη).

1. Το -γ- προέρχεται από το -ν- της αιτιατικής (ίσον).

**σοθέτω** (ρήμ.): διευθετώ, βάζω τάξη κατά τρόπο ομοίμορφο.

«σόθεσε το σάρι στα σουβάλια να γενούνε όλα τα μιγόμενα μνίας λοής, να μην ανωκατίζει ο γάιδαρος εδά που δα τα φορτώσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος + θέτω. Κατά τον Αλεξίου (1981, 1980-86), το σοθέτω δεν προέρχεται από το (ι)σο + θέτω, αλλά από το συνθέτω (συν + θέτω).

**σοϊκός, -η, -ο** (επίθ.): καλής ράτσας, από καλό σόι, ακέραιος, καλός.

«σόικο πράμα μου 'δωκε»

**Ετυμ.** Από το: σό-ι + παραγ. τέρμα: -ικός.

**σοϊλέ** (ο) (ουσ.): μη σοβαρή κουβέντα, αστειότητες.

«στο σοϊλέ το 'πα, μωρέ, κι εσύ το πίστεψες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό söylem = λόγος, ρητορεία (söylem kurkutu = ξύλινη γλώσσα).

**σοκοκαλώνω** (ρημ.): ακινητοποιούμαι πλήρως και απότομα, μένω στάσιμος σε ένα σημείο.

«εσοκοκάλωσε από το φόβο ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + κόκαλο.

**σολάιση** (η) (ουσ.): ηρεμία, ησυχία, ψυχική γαλήνη.

«με τόσανά απού 'χεις καωμένα πώς δα βρει η ψυχή σου σολάισης;»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το λατινικό: solatium.

**σολατσαδόρος** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει άσκοπα βόλτες / μεταφορικά: αυτός που δεν εργάζεται, αργόσχολος.

«το σολατσαδόρο κάνει ατά πάνω κάτω»

**Ετυμ.** Από το: σολάτσο (βλ. λέξη) + παραγ. τέρμα: -αδόρος.

**σολατσάρης** (ο) (ουσ.): ό,τι και ο σολατσαδόρος.

**σολατσέρνω και σολατσάρω** (ρήμ.): σουλατσάρω, γυρίζω άσκοπα εδώ κι εκεί. «απάνω κάτω σολατσέρνει κάθε μέρα και δε-μ-πάει να βρει μνια δουλειά να τη γ-κάνει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: sollazzare (= διασκεδάζω) (εκ του λατινικού solatium = παρηγορία, παράκληση).

**σολάτσο**, (το) (ουσ.): σουλατσάρισμα / άσκοπος περίπατος πάνω κάτω για χαλάρωση, περιπλάνηση στους δρόμους. «όντα βραδιάσει, βγαίνουνε οι κοπελιές στο σολάτσο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: sollazzo (= ανακούφιση, παρηγορία, χαλάρωση).

**σομαραγκιώ και σομαραγκιάζω**

(ρήμ.): αποξεραίνομαι, σουφρώνω.

«εσομαραγκιάσανε τα κηπευτικά από την ανυδρία»

«εγέρασα κι εσομαράγκιασα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ι)σο > σο- + μαραγκιάζω (από το μαράζι).

**σομαράς<sup>2</sup>** (ο) (ουσ.): σαγματοποιός, κατασκευαστής και επιδιορθωτής σαμαριών.

«ο πατέρας μου ήτανε σομαράς, πρι παντρευτεί»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σάγμα (= σαμάρη).

**σομάρι** (το) (ουσ.): σαμάρη.

«γάιδαρος είν'ο γάιδαρος κι α δε φορεί σομάρι»

«γάιδαρος φορεί σομάρι κι ανε νιώσει να το βγάλει» (κοροϊδευτική φράση που

2. Ορισμένοι γράφουν τη λέξη σομαράς και τα παράγωγά της με -ω- (σωμαράς).

λεγόταν κατά το παρελθόν στο πλαίσιο πειραγμάτων μεταξύ παιδιών. Απευθυνόταν σε κάποιον, στα ρούχα του οποίου είχαν κρυφά κρεμάσει κάποιο αντικείμενο (π.χ. ένα χαρτί) και, κοροϊδεύοντάς τον, τον προέτρεπαν να το αντιληφθεί και να το αφαιρέσει).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σάγμα (βλ. σομαρώνω).

**σομαροβελόνα** (η) (ουσ.): βελόνα του σομαρά.

«με τη σομαροβελόνα ράψε το φάρδο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σομάρι + βελόνα.

**σομαρώνω** (ρήμ.): βάζω το σαμάρι στο γάιδαρο ή στο μουλάρι.

«σομάρωσε το μουλάρι»

**Ετυμ.** Από το: σομάρι (εκ του: σαγμάριον, υποκοριστικό του σάγμα που προέρχεται από το ρήμα: σάττω (= φορτώνω) (πρβλ. σαγματοποιός = σομαράς).

**σομικαίνω** (ρήμ.): μικραίνω πολύ.

«εσομικιάνανε τα ρούχα μου με το πλύσιμο και δε μου κάνει εδά κιανένα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + μικραίνω (εκ του μικρός), με την αποκοπή του -ρ-.

**σομοχρώ** (ρήμ.): ταιριάζω απόλυτα ως προς το χρώμα.

«δε σομοχρά το φυστάνι σου με τη σάρπα σου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + μοχρώ.

**σομπαλαβώνω** (ρήμ.): γίνομαι εντελώς χαζός, φέρομαι τελείως ανόητα.

«εγέρασε κι εσομπαλάβωσε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + παλαβός, με την ανάπτυξη του -μ-, κα-

τάλοιπο του -ν- της αιτιατικής του ίσος (ίσον).

**σόμπανος** (επίθ., απαντάται μόνο στο αρσενικό γένος): έτσι χαρακτηρίζεται ο ανεμόμυλος του οποίου είναι απλωμένα όλα τα πανιά, προκειμένου να αξιοποιείται στο μέγιστο δυνατό βαθμό η δύναμη του ανέμου.

«σόμπανο ήφηκα το μύλο γιατί 'τανε λίγος ο αέρας και δε-ν-ήλεθε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + πανί. Το -μ- μεταξύ των δύο συνθετικών προέρχεται από το -ν- της αιτιατικής του ίσος (ίσον) σον-.

**σομπετάρω** (ρήμ.): κάθομαι απέναντι /μεταφορικά: συνομιλώ.

«έλα να σομπετάρουμε να κουβεδιάζουμε πιο καλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ίσος > σο- + μπέτης (= στήθος).

**σομπίνω** (ρήμ.): πίνω πολύ, απορροφώ όλη την ποσότητα του νερού ή άλλου υγρού.

«το πιο καλό πότισμα τση γης γίνεται με το χιόνι, γιατί λιώνει σιγά-σιγά και σομπίνουε όλο το νερό τα χωράφια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + πίνω. Το -μ- μεταξύ των δύο συνθετικών είναι κατάλοιπο του -ν- της αιτιατικής: ίσον (σον-).

**σοντηρώ** (ρήμ.): κοιτάζω διερευνητικά.

«ιντά 'χω και με σοντηράς τόσηνιά ώρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος + αρχαιοελληνικό: τηρώ (= παρατηρώ, εξετάζω). Το -ν- μεταξύ των δύο συνθετικών προέρχεται από την αιτιατική: ίσον (σον-).

**σόντρετος, -η, -ο** (επίθ.): απόλυτα ίσιος. «κόψε το πανί σόντρετα»

**Ετυμ.** Από το: (ί)σος > σο- + ντρέτος (= ίσιος, ευθύς).

**σοπατερός, -ή, -ό** (επίθ.): ίσιος τόπος, επίπεδο μέρος.

«σοπατερό 'ναι το χωράφι και δε στένει νερό, όντα βρέχει»

**Ετυμ.** Από το: σόπατο (βλ. λέξη).

**σοπατεύγω** (ρήμ.): ισοπεδώνω.

«εσοπάτεψα μνιαολιά το-ν-τόπο»

**Ετυμ.** Από το: σόπατο (βλ. λέξη).

**σοπατίζω** (ρήμ.): φτάνω σε ίσιο επίπεδο μέρος, τελειώνω τον ανηφορικό δρόμο.

«ο ζόρες είναι ίσαμε να σοπατίσομε στην Άμπελο» (τοποθεσία)

«μος εσοπάτισα στο σελί, ήνιωσα πως ήλλαξε ο αέρας»

**Ετυμ.** Από το: σόπατο (βλ. λέξη).

**σόπατο** (το) (ουσ.): επίπεδο έδαφος, ομαλός τόπος / στον πληθυντικό (σόπατα) υποδηλώνει συχνά μαζί με κάποιο όνομα τοποθεσία / ισοπέδωση.

«σόπατο είναι εκείά ο τόπος»

«στα Σόπατα των Αμπελιώ» (τοποθεσία)

«τα 'καμε όλα σόπατο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα (ί)σος > σο- + πάτος.

**σορημάσσω** (ρήμ.): ερημώνω τελείως.

«απόστα-ν-επόθανε κεινιά από το 'χενε τούτονε το σπίτι, εσορήμαξε»

**Ετυμ.** Από το: (ί)σος > σο- + ρημάσσω / ρημάζω.

**σόςπαστος, -η, -ο** (επίθ.): χρησιμοποιείται, συνήθως, μαζί με τη λέξη ξύλο.

«σόςπαστο τον ήκαμε στο ξύλο»

**Ετυμ.** Από το: (ί)σος > σο- + σπάω, σπώ.

**σοστακιάζω** (ρήμ.): γίνομαι ολότελα πλαδαρός (σαν στάκα).

«εγέρασα κι εσοστάκιασα, ο κακομοίρης»  
«εσοστακιάσανε τ'απίδια από 'χα στο καλάθι»

**Ετυμ.** Από το: (ί)σος > σο- + στάκα (βλ. λέξη).

**σόςτρατο** (η) (ουσ.): ίσιος δρόμος χωρίς εμπόδια (π.χ. πέτρες, λακκούβες, ανήφορο, κατήφορο κτλ.).

«από το σόςτρατο να πάτε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + στράτα.

**σουβλιά\*** (η) (ουσ.): τρύπημα με το σουβλί που αποτελούσε εργαλείο των παλαιών υποδηματοποιών, σαγματοποιών και άλλων τεχνιτών / οξύς στιγμιαίος πόνος.

«κάμε μνια σουβλιά στο πετσί, για να το ράψω»

«μνια σουβλιά ήνιωσα στο λαγγόνι μου»

**Ετυμ.** Από το: σουβλί.

**σουβλόριζα** (η) (ουσ.): χοντρή βελόνα με χερούλι που χρησιμοποιούσαν παλιά οι τσαγκάρηδες για το ράψιμο των παπουτσιών.

«δώσε μου τη σουβλόριζα να τρυπήσω το πετσί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σουβλί + ρίζα.

**σουβλωτός, -ή, -ό** (επίθ.): σουβλερός, μυτερός.

«κάμε πιο σουβλωτό το τζένιο για να καρφώνει»

**Ετυμ.** Από το: σουβλ-ί + παραγ. τέρμα: -ωτός.

**σουγκούνι και σιγκούνι** (το) (ουσ.): χοντρό πανωφόρι που φορούσαν κυρίως οι χωριάτισες. Η λέξη δεν απαντάται

στο Οροπέδιο. Μας αναφέρθηκε από Λασιθιώτη, κάτοικο αστικού κέντρου.

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: sequin (= νόμισμα, το οποίο, επί ενετοκρατίας, χρησιμοποιούταν ως διακοσμητικό των γιορτινών γυναικείων φορεμάτων - ιταλικό: zecchino).

**σούζος, -α** (επ. θέσ. επιθ.): όρθιος, έτοιμος για δράση / πλήρως υποταγμένος.

«σούζος στέκει»

«όλους τσ'έχει στο σπίτι σουζους»

«άμα θωρεί το-γ-κύρη ντου, στένεται σουζος»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: suso (εκ του λατινικού: sursum, επίρρ. (subvorsum), επί κινήσεων: από κάτω προς τα πάνω/ επί στάσεων: άνωθεν/ ορθίως).

**σουλούπι\*** (το) (ουσ.): εξωτερική εμφάνιση / εικόνα ανθρώπου ή ζώου.

«από το σουλούπι ντου τον ήβγαλα πως ήτανε κειόνοσάς»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: üslup (= ύφος, στυλ, γράψιμο, τεχνοτροπία).

**σουλουπώνω\*** (ρήμ.): καλλωπίζω, τακτοποιώ λιγάκι, περιποιούμαι κάπως.

«εσουλούπωσα μνιαολιά τη-γ-κεφαλή μου από 'τανε σα-ν-την ανωνίδα»

«εσουλουπώθηκε μνιαολιά και 'πόδειξε»

**Ετυμ.** Από το: σουλούπι (βλ. λέξη).

**σουλτανί** (το) (ουσ.): ποικιλία σταφυλιών από τα οποία παράγεται η σουλτανίνα (σταφίδα). Τόπος προέλευσης ήταν η Τουρκία και ονομαζόταν «τσικιρντεξή μπαγ», που σημαίνει αμπέλια τα οποία κάνουν σταφύλια χωρίς κουκούτσια. Κατά τον Σάββα (εφ. Ανατολή, 29/8/ 2017), κάποτε ο σουλτάνος επισκέφθηκε τη Σμύρνη και του πρόσφεραν τέτοιου είδους σταφύλια. Εντυπωσιάστηκε από τη

γεύση τους και εξέφρασε την επιθυμία να φυτεύονται περισσότερα αμπέλια αυτού του είδους στην Τουρκία. Στα αμπέλια αυτά δόθηκε η ονομασία «σουλτανέ μπαγ», από την οποία προήλθε ο όρος: σουλτανί.

**σουλτούκος** (ο) (ουσ.): παλαιό ανδρικό ημίπαλτο, το οποίο φοριόταν στην Κρήτη, πριν καθιερωθεί η στολή της κρητικής βράκας.

«βάλε καλά το σουλτούκο σου»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: surtout (= επανωφόρι).

**σούμαι** (ρήμ.): βλ. σείομαι.

**σούμπιτος, -η, -ο** (επίθ.): ξαφνικός, απρόσμενος.

«σούμπιτο εβούλιαξε το παπόρι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: subito (= αιφνιδίως/αμέσως, πάραυτα).

**σούρα\*** (η) (ουσ.): κουτσομπολιό, αρνητικός σχολιασμός, κακόφημη διάδοση / μεθύσι / τεχνική πτυχωτής ραφής υφάσματος με τη χρήση κορδονιού. Σούρα κάνουν στο επάνω μέρος οι κουρτίνες, οι οποίες κρέμονται στα παράθυρα με πτυχώσεις.

«στη σούρα είναι πρώτη»

«σούρα εγίνηκε από τη ρακή»

«σάσε τη σούρα τση φούστας σου»

**Ετυμ.** Από το: σύρνω όσον αφορά τη σημασία: κουτσομπολιό (πρβλ. σύρνω). Από το σουρώνω ως προς τις υπόλοιπες σημασίες.

**σουράδι** (το) (ουσ.): κατηγορία, διάδοση. «[...] το Κατινιό ντου του 'νοιξε εννιά λογιώ σουράδια [μ.....]» (στίχος από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι)

**Ετυμ.** Πιθανόν από το σούρα (βλ. λέξη).

**σούργουλα** (τα) (ουσ.): διάφορα ανακατεμένα πράγματα.

«ένα σωρό σούργουλα έχει πεταμένα στη-γκάμερα»

Απαντάται, επίσης, η φράση: *σούργουλα-μούργουλα*, με την έννοια του σωρού ανακατεμένων πραγμάτων.

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**σούρδου-μούγγου** (επιρρ. έκφρ.): άνω-κάτω, άτακτα.

«σούρδου-μούγγου ήκαμε τα πράματα του σπιθιού»

**σουρεμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει διασυρθεί, έχει συκοφαντηθεί.

«σουρεμένη την έχουνε στο χωργιό και δε βρίσκει να παντρευτεί»

**Ετυμ.** Από το: σουρεύω.

**σουρεύω** (ρήμ.): κουτσομπολεύω, συκοφαντώ, διαδίδω κακολογίες για κάποιον.

«γυρίζει από δω κι από κει και σουρεύγει τσ'άθρώπους»

**Ετυμ.** Από το: σούρα (βλ. λέξη).

**σουρεύτρα** (η) (ουσ.): η κουτσομπόλα, αυτή που συκοφαντεί, διαδίδοντας ψευδείς πληροφορίες, με σκοπό να διαλύσει κάποιο συνοικέσιο ή άλλη σοβαρή υπόθεση.

«η σουρεύτρα η ανιψιά σου τωσε edιάλυσε τη μπροξενιά»

**Ετυμ.** Από το σουρεύω (βλ. λέξη).

**σουρμές** (ο) (ουσ.): μαύρο χρώμα για βάψιμο των βλεφαρίδων.

«να μου πάρεις σουρμέ, όντε da πας στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sürme (= επίχριση, βάψιμο, sürmekmek = βάφω τα μάτια).

**σούρος** (ο) (ουσ.): φελλός που χρησιμοποιείται ως πάμα σε γυάλινα μπουκάλια.

«πού ήβαλες το σούρο του μπουκαλιού;»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: suro (= φελλός).

**σουρούρι** (επίρρ.): ακριβά, κοροϊδιστικά.

«σουρούρι το πλέρωσες αυτονά το ρούχο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: süzur (= χαρά, γέλιο).

**σούρτα-φέρτα\***: πήγαινε-έλα, πάρε-δώσε.

«πολλά σούρτα-φέρτα με κειόνονά θωρώ και δε μου καλαρέσει»

**Ετυμ.** Από την προστακτική των ρημάτων: σύρνω και φέρνω + τα (σούρ' τα, φέρ' τα).

**σουρτούκος** (ο), **σουρτούκα** (η)

(ουσ.): σουρτούκης, αλήτης, ρεμπέτης / γυναίκα ελευθερίων ηθών που τριγυρνά από δω κι από κει.

«με σουρτούκα γυναίκα ήμπλεξα»

«σα-ν-τη σουρτούκα μπαίνει από το 'να σπίτι στ'άλλο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: sürtük (= πορτογυρίστρα, σουρλουλού, τριγυρίστρα).

**σουσούμι** (το) (ουσ.): χαρακτηριστικό, γνώρισμα.

«τα ίδια τα σουσούμια ντου έχει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: συσσήμον, μεσαιων. σουσούμιν.

**σουσουρλού και σουρλουλού** (η)

(ουσ.): συκοφάντρια, κουτσομπόλα, ακατάστατη μη σοβαρή γυναίκα.

«σα-ν-τη σουρλουλού γυρίζει από πόρτα σε πόρτα»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη λέξη από τον ήχο της ομιλίας (πρβλ. σούσουρο).



**σούστα\*** (η) (ουσ.): έλασμα, μηχανισμός σύνδεσης (κουμπώματος) ενδυμάτων/ αντικριστός χορός / ελατήριο και ιδιαίτερα αυτό της ανάρτησης οχήματος. Στη ντοπιολαλιά του Λασιθίου η λέξη σούστα δεν χρησιμοποιείται με τη σημασία του δίτροχου επιβατικού οχήματος που σύρεται από άλογα, επειδή τέτοιου είδους οχήματα ήσαν άγνωστα στους Λασιθιώτες.

«βάλε καλά τσι σούστες στο φόρεμα»

«σούστα χορεύγουνε και στη-γ-Κρήτη»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *susta* (= σούστα).

**σουσταλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει σούστες (ελατήρια) / μεταφορικά: άνετος, αναπαυτικός.

«σουσταλίδικο κρεβάτι εγόρασες»

**Ετυμ.** Από το: σούστα (βλ. λέξη).

**σουφερίστρα** (η) (ουσ.): εκείνη η οποία συστηματικά συκοφαντεί ή διαβάλλει άτομα ή ραδιουργεί.

«πιο μεγάλη σουφερίστρα δεν έχει το χωριό»

**Ετυμ.** Από το: σούφερο (βλ. λέξη).

**σούφερο** (το) (συνήθως στον πληθυντικό: σούφερα) (τα) (ουσ.): συκοφαντίες, διαβολές, σκάνδαλα.

«όλο σούφερα κάνει»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, προέρχεται από το τουρκικό: *sifir* (= μηδέν, νούλα, κουλούρα). Μπορεί, όμως, να είναι παραφθορά του: *iftira* (= συκοφαντία).

**σούφρες\*** (οι) (ουσ.): εκτός από πτυχές ενδύματος (πληθυντικός του σούφρα), στην υπο εξέταση ντοπιολαλιά σημαίνει, επιπρόσθετα, κουκιά μουσκεμένα στο νερό.

«τσι σούφρες τσι τρώγαμε παλιά τη Μεγαλοβδομάδα με τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Από το: σούφρα = πτυχή (εκ του λατινικού *sup(r)la* (= πτυχή ζαρωματιά, με τροπή του *pl-* σε *φr-*).

**σουφρώνω\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του ζαρώνω, σημαίνει και σκυθρωπιάζω.

«εσούφρωσε, μπρε, το ποκάμισό σου»

«ίντα 'χει κι είναι εσά σουφρωμένα τα μούτρα ντου;»

«εσούφρωσε τη μούρη ντου»

**Ετυμ.** Από το σούφρα (βλ. προηγούμενο).

**σουχλιά** (τα) και **σουχλιές** (οι) (ουσ.): συκοφαντικές διαδόσεις, ραδιουργίες, σκανδαλοθηρίες, ανακατώματα.

«σουχλιά βάνει στσι οικογένειες των αδερφώ τσης κι είναι συνέχεια μαλωμένες»

«Σουχλιά μου κάνει η σκέψη μου και βάσανά μου φέρνει, / μνια-μ-περασμένη εποχή οπίσω με γιαέρνει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**σουχλίζω** (ρήμ.): βάνω σουχλιά, κάνω σκανδαλιές.

«όλο τονε σουχλίζει και δε-ν-τον αφήνει ήσυχο»

**Ετυμ.** Από το: σουχλιά (βλ. λέξη).

**Σοφιάρα** (κυρ. όν.): Σοφία (μεγεθυντικό). **Σοφουλιά:** Παραλλαγή του ονόματος: Σοφία.

**σοφράς\*** (ο) (ουσ.): είδος χαμηλού στρογγυλού τραπεζιού, γύρω από το οποίο καθόταν όλη η οικογένεια για φαγητό. Λόγω του μικρού ύψους του σοφρά δεν χρησιμοποιούσαν για καθίσματα καρέκλες, οι οποίες είτε δεν υπήρχαν καθόλου στα παλιά λασιθιώτικα σπίτια είτε δεν επαρκούσαν για να καθίσουν όλοι οι συνδαιτυμόνες. Ως καθίσματα τοπο-

θετούνταν γύρω από το σοφρά πάγκοι και κούτσουρα από δέντρα, ενώ τα παιδιά μπορούσαν να καθίσουν σταυροπόδι καταγής ή πάνω σε κάποιο μαξιλάρι.

«κάτσετε γύρου-γύρου από το σοφρά να κενώσω το φαΐ»

**Ετυμ.** Λέξη τουρκικής προέλευσης (sofra = τραπέζι φαγητού).

**σοφυλλιάζω** (ρήμ.): ταιριάζω απόλυτα.  
«σάσε τα φύλλα τση πύρτας να σοφυλλιάζουνε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ι)σο- + φυλλιάζω < φύλλο > φυλλ-ιάζω.

**σοχαλώ** (ρήμ.): χαλώ παντελώς κάτι.  
«χαλασμένη ήτανε η βρύση και τη-γ-ξεγαργάλιε και τη σοχάλασε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: (ί)σος > σο- + χαλώ.

**σπάθη\*** (η) (ουσ.): σπαθί / εξάρτημα του ξύλινου αλετριού που συνέδεε τη βάση του (το ποδάρι) με το σταβάρι (βλ. λέξη). Σπάθες λέγονταν, ακόμη, τα μακρόστενα ξύλα που υπήρχαν στη δεξιά και αριστερή πλευρά του σαμαριού του γαϊδουριού.  
«πέρασε το σκοινί από τη σπάθη του σομαριού»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (δωρικός τύπος: σπάθα, λατινικά: spatha-ae, νεοελληνικά: σπαθί).

**σπαρμένο\*** (το) (ουσ.) (πληθυντικός: **σπαρμένα**): σιτηρά που έχουν σπαρθεί / χωράφι που έχει σπαρθεί με σιτηρά.  
«μη-μ-πατείς το σπαρμένο, γιατί δα μαλώνει εκείνοσάς από το 'χει»

**Ετυμ.** Από το: σπέρνω (εκ του σπείρω).

**σπάστρουσα** (η) (ουσ.): αυτή που σπάει αμύγδαλα ή καρύδια.

«τρεις σπάστρουσες ήμαστε ογαργάς και δε-ν-τα 'ποσπάσαμε τ'αμύγδαλα»

**Ετυμ.** Από το: σπω > σπάζω.

**σπεράτζα και σπεράδα** (η) (ουσ.): πέραςμα, περίπατος.

«κάμε μνια σπεράτζα από παέ να σε δούμε και μεις»

«ήκαμε σπεράτζες απάνω κάτω, μα δε-γκατέω γιάντα»

**Ετυμ.** Από το: περνώ με την ανάπτυξη του αρχικού -σ-. Το συναντήσαμε στην προφορική ομιλία παλαιών Λασιθιωτών και ως περαντζάδα.

**σπηλιάρι** (το) (ουσ.): το μικρό σπήλαιο (σπηλιάρα: το μεγάλο σπήλαιο).

«στο σπηλιάρι μέσα ετρώπωσε η ζουρίδα και την ήχασα»

**Ετυμ.** Από το: σπήλιος (υποκοριστικό).

**σπήλιος** (ο) (ουσ.): το σπήλαιο.

«όλο σπήλιους είναι εκεία τα βουνά»

**Ετυμ.** Από το: σπήλαιον > σπήλιο > σπήλιος (ο) (αλλαγή γένους).

**σπιθιά** (η) (ουσ.): οικογένεια / καταγωγή.  
«από κείνηνιά τη σπιθιά 'ποκρατεί κι ετούτος»

**Ετυμ.** Από το: σπίτι (σπιτιά > σπιθιά).

**σπιρτάρισμα** (το) (ουσ.): τα αργαστηρόπανα, μετά το λουλάκισμα, εμβαπτίζονταν σε χαμηλή ρούμπα που περιείχε νερό στο οποίο είχε διαλυθεί μικρή ποσότητα σπύριτου (βιτριόλι). Η ενέργεια αυτή λεγόταν σπιρτάρισμα.

**Ετυμ.** Από το: σπύριτο (= υδροχλωρικό οξύ).

**σπλάχνος** (το) (ουσ.): εκτός από σπλάχνο, σημαίνει και: α) γέννημα, β) συμπόνια, ευσπλαχνία.

«μπορεί κιανείς να μην αγαπά το σπλάχνο ντου;»

«ήπιασε-ν-τονε το σπλάχνος ντου και του 'δωκε ένα κομμάτι απού τη-μ-περιουσία ντου, να το καλλιεργεί να μη-μ-ποθάνουνε τση πείνας αυτός και τα κοπέλια ντου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σπλάχνον (εκ του: σπλην, -νός).

**σπληνογάρδουμο** (το) (ουσ.): σπληνάντερο.

«δε μ'αρέσουνε τα σπληνογάρδουμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σπλήνα + γαρδούμι (βλ. λέξη).

**σπολλάτη και σπολλάιτη** (επιφών.): χαιρετισμός (γεια σας, πολλά τα έτη σας).

**Ετυμ.** Αποτελεί συμφυρμό των λέξεων: «εις πολλά έτη», που προέρχονται από τη τελετουργία της Εκκλησίας.

**σπορά\*** (η) (ουσ.): εκτός από την ενέργεια της σποράς, σημασία που έχει και στην κοινή νεοελληνική, χρησιμοποιείται για να υποδηλώσει τη χρονική περίοδο κατά την οποία γίνεται η σπορά.

«στη σπορά απάνω εψόφησε η αηλά κι εχαντακώθηκα»

**Ετυμ.** Από το: σπέρνω (εκ του: σπείρω).

**σπορ(γ)ιάζει\*, -ουν** (τριτ. ρήμ.): κάνει/ουν σπόρους. Λέγεται για διάφορα κηπευτικά προϊόντα (π.χ. αγγούρια, κολοκύθια, ντομάτες κτλ.), όταν ωριμάσουν πολύ.

«ήφηκες τα κολοκύθια και επολυμεγαλώσανε κι εσπορ(γ)ιάσανε»

**Ετυμ.** Από το: σπόρος.

**σπορομαντίλα\*** (η) (ουσ.): υφαντή, συνήθως, μαντίλα, την οποία οι ζευγάδες έφεραν στη μέση τους κατά το όργωμα και έβαζαν σ' αυτήν το «σπορκό», το οποίο σκορπούσαν με το χέρι τους στο χωράφι.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σπόρος + μαντίλα.

**Σπυρίδος** (κυρ. όν.): Σπυρίδων, Σπύρος.

**σταβάρι\*** (το) (ουσ.): στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά σημαίνει εξάρτημα του αλετριού που συνδέει το ζυγό με το κυρίως άροτρο. Παλαιότερα ήταν ξύλινο. Αργότερα αντικαταστάθηκε από σιδερένιο (σιντεράλετρο).

«ήσπασε το σταβάρι τ'αλετριού και δα'πομείνει το χωράφι ακάμωτο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ιστοβοάριον, υποκοριστικό του ιστοβοεύς (ιστός + βους).

**σταβλίστρα** (η) (ουσ.): μέρος, όπου συγκεντρώνονται τα ζώα.

«βάλε τα οζά στη σταβλίστρα»

**Ετυμ.** Από το: σταβλίζω (εκ του: στάβλος).

**στάκα** (η) (ουσ.): εξαιρετικό φαγώσιμο που παράγεται από το βράσιμο της τσίπας του γάλακτος, ανακατεμένης με κριθινο αλεύρι. Κατά το βράσιμο βγαίνει το βούτυρο (*βότυρος*) και το υπόλοιπο αποτελεί τη στάκα. Μεταφορικά σημαίνει: εξάντληση ή ακραία κατάσταση: «στάκα στη-γ-κούραση», «στάκα στο μεθύσι», «στάκα στον ιδρό».

**Ετυμ.** Από το: σίτος > σιτάκα > στάκα (η στάκα έχει το χρώμα του σιταριού). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το ιταλικό: staccare (= αποχωρίζω, αποσπώ).

**στακιάζω** (ρήμ.): γίνομαι πολύ μαλακός, όπως η στάκα.

«ε, χαρώ σε για νοικοκερά, ήφηκες το φαϊ κι εστάκιασε»

**Ετυμ.** Από το: στάκα (βλ. λέξη).

**στακοβότυρο** (το) (ουσ.): μείγμα στάκας και βουτύρου.

«φάε ένα κομμάτι στακοβότυρο να δεις ίντα λιπαρό είναι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στάκα + βούτυρο/βότυρο.

**σταλαβιδιά** (η) (ουσ.): σταλαματιά.

«σταλαβιδιά νερό δεν έχει το σταμνί»

**Ετυμ.** Από τη σύμφυση των λέξεων: σταλαματιά και λαβιδιά.

**σταλαητό** (το) (ουσ.): συνεχής πτώση σταγόνων νερού.

«πήνε στο δώμα να κοπανίσεις τσι χαρμάδες να σταματήσει το σταλαητό»

«σφίξε τη βρύση να σταματήσει το σταλαητό»

**Ετυμ.** Από το: σταλάζω.

**σταλαματίζω** (ρήμ.): σταλαματώ.

«σταλαματά το δώμα, μόνο άμε να το κοπανίσεις μνιαολιά να φράζουνε οι τρύπες»

**Ετυμ.** Από το: σταλαματιά (= σταγόνα).

**σταλαμαχιάζω** (ρήμ.): στριμώχνω, εξασκώ σωματική και ψυχολογική πίεση σε κάποιον για να επιτύχω κάτι. Συχνότερα λέγεται: μασταλαχιάζω (βλ. λέξη).

«εσταλαμάχιασέ τηνε ατέ ποκάτω να του μολοήσει το μυστικό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σταλός (βλ. επόμενη λέξη) + μάχη (πρβλ. μαχώνω).

**σταλίζω\*** (ρήμ.): οδηγώ τα ζώα σε σκιερό μέρος.

«εσταλίσανε τα οζά στο-μ-πρίνο από κάτω»

**Ετυμ.** Από το σταλός (= μάντρα) εκ του σλαβικού stolb. Κατ' άλλη άποψη, το σταλίζω προέρχεται από το ιταλικό: stallare (= σταθμεύω).

**σταλικώνω** (ρήμ.): βάζω σταλίκια.

«σταλικώνω το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: σταλίκι (εκ του αρχαιοελληνικού στάλιξ, -κος) ή σταλίσ -ίδος (= πάσσαλος).

**στάμενος, -η, -ο** (μετοχ. ενεστ. ως επίθ.): βλ. ιστάμενος.

**σταμναγκάθι** (το) (ουσ.): είδος άγριου εδώδιμου χόρτου. Το επιστημονικό του όνομα είναι cichorium spinosum I (σταμναγκάθι). Η ονομασία του οφείλεται στην αγκαθωτή σύσταση των βλαστών του. Χρησιμοποιόταν, παλαιότερα, για το φράξιμο του στομίου των σταμνιών ή λαγηνιών που περιείχαν πόσιμο νερό, για να το προστατεύουν από έντομα, ζώδια, ποντίκια ή άλλα μικρά ζώα.

«πρώτο πράμα είναι το σταμναγκάθι από εμάζωζες»

«βάλε καλά το σταμναγκάθι στο σταμνί να μη μπει κιανένα έχνος να μολέψει το νερό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στάμνα + άκανθα (> αγκάθι).

**σταμναστάτης** (ο) (ουσ.): ο ειδικός χώρος του σπιτιού στον οποίο τοποθετούνταν, παλαιότερα, τα σταμνιά. Ο χώρος αυτός ήταν, συνήθως, ένα καμαροειδές βαθούλωμα στο μέσο περίπου ενός τοίχου. Στη βάση του υπήρχαν βαθουλώματα για τη σταθερότητα των σταμνιών.

«βάλε το σταμνί στο σταμναστάτη, μη-ν-τ' αφήνεις χάμαι να μην μπει κιανένα έχνος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στάμνα + ίστημι.

**σταμπιλιάρω** (ρήμ.): ζυγίζω τα πράγματα.

«άσε με να σταμπιλιάρω τη-γ-κατάσταση κι ύστερα δα σου πω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *stabilire* (= καθορίζω).

**στανιάρω** (ρήμ.): στεγανοποιώ ξύλινα δοχεία (π.χ. βαρέλια) / ηρεμώ, ξαναβρίσκω τις δυνάμεις μου.

«βάλε νερό στο καινούργιο βαρέλι να στανιάρει»

«ήφαγα κάτι τις κι εσάνιαρα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *stagnare* (= ακινητοποιώ, λιμνάζω, σταθεροποιώ).

**στανικώς** (τροπ. επίρρ.): χωρίς όρεξη, με το στανιό, απρόθυμα.

«δούλευγε με τα νέκαρά σου, μόνο θαρρώ πως κάνεις στανικώς τη δουλειά από σου 'πανε»

**Ετυμ.** Από το: ασθενικώς, με την αποβολή του α- και την τροπή του -θε- σε -τα- (ασθενικώς > σθενικώς > στανικώς).

**στάξη** (η) (ουσ.): σταλαματιά, σταγόνα / μεταφορικά: λιγάκι, πολύ μικρή ποσότητα.

«μνια στάξη κρασί δεν ήφηκε στο μπουκάλι»

«βοήθηξέ με, μνια στάξη, να σκώσω το τσουβάλι να το φορτώσω στο μουλάρι»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στάζω.

**σταρώνω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία που έχει και στα νεοελληνικά, σταρώνω στη γλώσσα των Κρητικών σημαίνει επιπρόσθετα: α) αλέθω σιτάρι, β) φοδράρω ένα ένδυμα.

«μος δα τελειώσω με το κριθάρι, δα σταρώσωμε»

«δα σταρώσω το φόρεμα και ετελείωσα το ράψιμο»

**Ετυμ.** α) Από το σιτάρι (εκ του σίτος) > σταρώνω, β) από το τουρκικό: *astar*.

**στάση\*** (η) (ουσ.): εκτός από θέση ή σταμάτημα ή ψυχολογική αντιμετώπιση,

σημασίες που απαντώνται και στην κοινή νεοελληνική, η συγκεκριμένη λέξη υποδηλώνει και συστοιχία δύο τριών αυλακιών που συγκοινωνούν μεταξύ τους. Η τεχνική αυτή εφαρμοζόταν παλαιότερα στην καλλιέργεια των πατατών και άλλων κηπευτικών στο Οροπέδιο Λασιθίου. «μια στάση θέλω ακόμη να 'ποβλακιάσω τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: ίστημι.

**στάσσω** (ρήμ.): στάζω.

«στάσσει η ταράτσα»

**Ετυμ.** Άλλος τύπος του ρήματος: στάζω.

**σταυρί** (το) (ουσ.): διασταύρωση οδών, σταυροδρόμι.

«στο σταυρί μαζώνεται όλη η γειτονιά»

**Ετυμ.** Από το: σταυρός (υποκοριστικό).

**σταυρόχορτο** (το) (ουσ.): φυτό, γνωστό με διάφορα ονόματα, όπως σταυρόχορτο, σταυροβότανο, γοργογιάννι (ή γοργόγιαννη) κ.ά. Ανήκει στην οικογένεια των χειλανθών, έχει στενά φύλλα και κάνει έντονα μώβ λουλούδια. Έχει σημαντικές ιαματικές ιδιότητες και χρησιμοποιείται στη φαρμακευτική βιομηχανία.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σταυρός + χόρτο.

**σταύρωμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από την υποδήλωση της ενέργειας της σταύρωσης, η λέξη αυτή χρησιμοποιείται και σε άλλες περιπτώσεις, όπως: *σταύρωμα τση μέρας, σταύρωμα του μεσημεριού, σταύρωμα τση σπράτας, σταυρώματα κατά τη βάρφτιση* (δέσιμο τριών κόμπων στην κορδέλα με την οποία ο ανάδοχος υποβαστάζει το νεοφώτιστο παιδί, οι οποίοι λύνονται λίγες μέρες μετά το μυστήριο).

**Ετυμ.** Από το: σταυρώνω.

**σταυρώνω\*** (ρήμ.): κάνω το σημείο του σταυρού / βασανίζω / πιέζω κάποιον να κάμει κάτι / εξοικονομώ. Οι παλιοί Λασιθιώτες συνήθιζαν να σταυρώνουν προσφιλή τους πρόσωπα, λέγοντας την ευχή «*άμε στο καλό*», «*ο θεός μαζί σου*». Σταύρωναν τον κουνενό (βλ. λέξη), με τον οποίο έφτιαχναν τα εφτάζυμα ή τα ζυμωμένα άψητα ψωμιά ή τους προς καλλιέργεια αγρούς κτλ. Έκαναν, επίσης, το σημείο του σταυρού, όταν περνούσαν όχι μόνο κοντά από εκκλησίες αλλά και από μέρη για τα οποία υπήρχαν θρύλοι ότι «φαντάσσουν» (εμφανίζονται φαντάσματα) ή κακά πνεύματα. «*εσταύρωσέ με μέ τσι παραξενιές του ολημέρα: το 'να του μυρίζει, τ'άλλο του βρομεί, δε μπορώ να καταλάβω ίντα θέλει*» «*εσταύρωσέ με να του μολοήσω που έχω τα λεφτά, μα δε-ν-του το 'πα*» «*δραχμή δε σταυρώνει*»

**Ετυμ.** Από το: σταυρός.

**σταύρωση\*** (η) (ουσ.): εκτός της συνήθους σημασίας του, ο όρος σταύρωση στην υφαντική υποδηλώνει τη διαδικασία ρύθμισης των νημάτων του στημονιού έτσι, ώστε να διασταυρώνονται κατά την ύφανση στον αργαλειό και να δημιουργούν κενό για να περνά η σαίτα.

**σταφιδολιές** (οι) (ουσ.): σταφιδιασμένες ελιές.

«*νόστιμες είναι τουτεσές οι σταφιδολιές*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σταφίδα + ελιές.

**σταφυλιάζω** (ρήμ.): γίνομαι σαν σταφύλι (αναφέρεται, συνήθως, στις μέλισσες που αποσπώνται από την παλιά κυψέλη και προσκολλώνται η μία με την άλλη, σχηματίζοντας ένα είδος σταφυλιού).

«*εσταφυλιάσανε οι μέλισσες του τάδε*»

**Ετυμ.** Από το: σταφύλι / θέμα: σταφυλ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**σταφυλίνακας και σταφιλίνακας** (ο) (ουσ.): άγριο καρότο, το οποίο αφθονεί στις παρυφές των δρόμων του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου και στα αμπέλια. Κάνει μακριούς βλαστούς που καταλήγουν σε δέσμη άσπρων λουλουδιών με κοκκινωπή απόχρωση στο κέντρο. Είναι βρώσιμο. Πιστεύεται δε ότι μπορεί να βοηθήσει στη μείωση της αρτηριακής πίεσης.

«*τρώε σταφυλίνακους, αν έχεις πίεση*»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη λέξη: σταφύλι, επειδή επιχωριάζει σε αμπέλια.

**σταφυλόρακη** (η) (ουσ.): ρακή που παράγεται από την απόσταξη των υπολειμμάτων των σταφυλιών (τα στέμφυλα). Το πρώτο συνθετικό (σταφυλο-) είναι αναγκαίο για τη διάκριση της ρακής αυτής από άλλα είδη του ίδιου ποτού (βλ. ρακή).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σταφύλι + ρακή.

**σταχυάζω\*** (ρήμ.): βγάζω στάχυ. Αναφέρεται, συχνότερα, ως ξεσταχυάζω (βλ. λέξη, όπου υπάρχουν και σχετικά παραδείγματα).

**Ετυμ.** Από το: στάχυ.

**στε** (μόρ.): μόριο που τίθεται στο τέλος φράσεων, για να δηλωθεί έμφαση ή επιβεβαίωση των λεγομένων, ή στην αρχή, όταν συνοδεύεται από τη λέξη *δα*.

«*ό,τι και να λες, εγώ δε ξαναπάω στο σκολειό, στε*»

«*ζάνοιγε τα κατορθώματα του γιου σου, στε*»

«*στε δα, πως δα παρασύρεις ετουλόγου σου το σοκάκι*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *işte* (= ιδού), κατά τον Πάγκαλο.

**στεγή** (ἡ) (ουσ.): στέγη στην κοινή νεοελληνική.

«τη στεγή του σπιτιού εχάλασε ο πατέρας τση γιαγιάς μου και την ήβγαλε από κεία, γιατί δεν ήθελε το γαμπρό από την ήκλεψε»

**Ετυμ.** Από το: στέγη (με μετάθεση του τόνου).

**στεγνασά** (ἡ) (ουσ.): στεγνότητα, ξηρασία.

«εξεραθήκανε από τη στεγνασά τα κηπευτικά»

**Ετυμ.** Από το: στεγνώνω (στεγν-) + παραγ. τέρμα: -ασά).

**στέγνη\*** (ἡ) (ουσ.): ξηρασία (στα νεοελληνικά λεξικά αναφέρεται και η λέξη στέγνα, την οποία δεν συναντήσαμε στη ντοπιολαλιά των κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου).

«στέγνη είναι και δε γίνονται τα χωράφια»

**Ετυμ.** Από το: στεγνός (βλ. προηγούμενη λέξη).

**Στεία** (ἡ) (ουσ.): Σητεία.

«από τη Στεία ήρθε»

**στειροβοσκός** (ο) (ουσ.): ο βοσκός των στείρων αιγοπροβάτων.

«στειροβοσκό τονε 'χει στη δούλεψή ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στείρος + βοσκός.

**στειρόγα** (ἡ) (ουσ.): η στείρα κατσίκα / μεταφορικά: άτεκνη γυναίκα.

«δα τη-μ-πουλήσω θέλει τη στειρόγα, ίντα τη θέλω κοντό;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στείρος + αίγα.

**στέκνισσα** (ἡ) (ουσ.): η ανάδοχος, η νονά (θηλυκό του σύντεκνος).

«σύντεκνε, να μη-γ-ξεχάσεις να δώσεις χαιρετίσματα στη στέκνισσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τέκνο, με αποβολή του -υν-.

**στεκούμενο\*** (το) (ουσ.): το ακίνητο, η ακίνητη περιουσία (απαντάται, συνήθως, στον πληθυντικό: στεκούμενα, ενώ για τους ανθρώπους που έχουν μεγάλη ακίνητη περιουσία χρησιμοποιείται ο όρος: καλοστεκούμενος/η).

«πολλά στεκούμενα 'χει κι επαδά και στο μετόχι»

**Ετυμ.** Από το: ίσταμαι.

**Στελιανός, Στελιανή** (κυρ. όν.): Στυλιανός, Στυλιανή.

**στελιάρι** (το) (ουσ.): στελιάρι, ξύλινο κοντάρι που σφηνώνεται στην οπή διαφόρων εργαλείων (αξίνες, παλάμες, βαριές, σφυριά, σκεπάρνια κτλ.) και χρησιμεύει ως λαβή. Το μήκος του και το πάχος του εξαρτώνται από το είδος και τη χρήση του αντίστοιχου εργαλείου.

«ήσπασε το στελιάρι του σκαπεθιού»

«επήρε τονε από πίσω με το στελιάρι κι από φύγει-φύγει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στειλεϊόν ή στελεόν ή στελεά (ϊων. στελειή) = στελιάρι.

**στελιώνω** (ρήμ.): τοποθετώ το στελιάρι στο αντίστοιχο εργαλείο / ξεκινώ ή οργανώνω ένα έργο, μια προσπάθεια / βρίσκω τις δυνάμεις μου.

«στέλιωσε το σκαπέτι»

«ίντα δουλειές στελιώνεις;»

«ήπια ένα ποτήρι κρασί κι εστέλιωσα μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στελεός ή στελεά = στελιάρι. Η άποψη του Πιτυκάκη ότι προέρχεται από το ρήμα:

στυλόω, -ώ δεν θεωρείται ορθή, διότι το παραπάνω ρήμα σημαίνει υποστυλώνω.

**στέμα** (το) (ουσ.): στάση, καθυστέρηση. Στέμα λεγόταν, επίσης, το πακέτο των ασυμπιέστων μποξάδων στα παλαιά ελαιοτριβεία.

«με το στέμα αφού ήκαμα το πρόσαργο δεν επρόκαμα να 'ποβγάλω τσι πατάτες»  
«ζάνοιγε το στέμα τω μποξάδω να γενεί σωστά»

**Ετυμ.** Από το: ιστάνω (εκ του ίστημι).

**στεμός** (ο) (ουσ.): σταμάτημα / παραμονή.

«στεμό δεν έχει»

**Ετυμ.** Από το: ιστάνω (εκ του ίστημι).

**στενά\*** (τα) (ουσ.): στενοί δρόμοι / στρίμωγμα / ο γυναικείος κόλπος (κατά τη γέννηση).

«στα στενά του χωριού»

«σε κακά στενά τον έχει»

«εδυσκολεύτηκε το κοπέλι να βγει από τα στενά»

**Ετυμ.** Από το: στενός (αρχαιοελληνική λέξη).

**στεναντεργιάζω** (ρήμ.)

έχω στενά έντερα / χορταίνω με λίγο φαγητό / δεν έχω όρεξη για φαγητό.

«από τη νηστεία εστεναντέργιασε και δε-ν-του κάνει όρεξη να φάει»

**Ετυμ.** Από το: στενάντερος (βλ. λέξη).

**στενάντερος, -η, -ο:** αυτός που δεν τρώει πολύ / μεταφορικά: μικρόψυχος.

«στενάντερος είναι και τρώει δυο τρεις μπουκιές κι απόι σταματά»

«άσε τονε κειονά το στενάντερο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στενός + έντερο (άντερο στα κρητικά).

**στενασά** (η) (ουσ.): στενότητα.

«στενασά 'χομε στο σπίτι μας, μα η καρδιά μας είναι μεγάλη»

«στενασά 'ναι η πόρτα και πρέπει να μπαίνει ένας-ένας»

**Ετυμ.** Από το: στενός (αρχαιοελληνική λέξη).

**στενασάδα** (η) (ουσ.): ό,τι και η στενασά.

**στενοχώρηση** (η) (ουσ.): στεναχώρια, η ψυχολογική συνέπεια δυσάρεστων πραγμάτων και καταστάσεων.

«στενοχώρηση νιώθω»

**Ετυμ.** Από το στενοχωρώ (εκ των: στενός + χωρώ).

**στένω, -ομαι** (ρήμ.): τοποθετώ κάτι / σταματώ / δημιουργώ / σηκώνω επάνω / παθητικό: αδρανών / μεταφορικά έχει και την έννοια του υποκύπτω σε σεξουαλικές απαιτήσεις (επί γυναικών).

«στέσε το τσικάλι»

«στένω σπίτι» (= αρχίζω να φτιάχνω νοικοκυριό)

«ορθός στάσου»

«ένα σωρό δουλειές έχω και δε στένομαι κιαολιάς»

«ερίχτηκε τσης αυτός, μα κείνη δε-ν-του στάθηκε»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό: στήνω, -ομαι, εκ του ιστάνω, μεταγεν. του ίστημι / ίσταμαι.

**στεργιώνω** (ρήμ.): στερεώνω, θεμελιώνω, προκόβω, αποκτώ.

«πράμα δε-ν-τωσε στεργιώνει»

«να ζήσετε, να στεργιώσετε» (ευχή)

**Ετυμ.** Από το: στερεός (αρχαιοελληνική λέξη).

**στερεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φυλαγμένος.



«στερεμένα έχω για ώρα ανάγκης μερδικά λεφτουδάκια στη-γ-κάμερα»

**Ετυμ.** Από το: στερεύω < στείρος < στερρός (αρχαιοελληνικό).

**στερεύω** (ρήμ.): σταματώ να ρέω, ξεραίνομαι / φυλάσσω.

«εστέρευσε το πηγάδι»

«εστέρευσε η βρύση»

«ότι λεφτά του δίδουνε τα στερεύγει σε μνια σιντερένια κούτα»

**Ετυμ.** Από το: στείρος > στεριεύω > στερεύ(γ)ω.

**στέρνα\*** (η) (ουσ.): δεξαμενή νερού. Στέρνες αποκαλούσαν στο Οροπέδιο Λασιθίου τις τσιμεντένιες δεξαμενές νερού που έφτιαχναν στους κήπους, στις οποίες συγκεντρωνόταν το νερό που αντλούσαν οι ανεμόμυλοι από τα πηγάδια. Σ' αυτές κάναμε, ως μικρά παιδιά, τα θερινά μας μπάνια, μιας και η θάλασσα ήταν πολύ μακριά από μας. Στέρνες, επίσης, αποκαλούνταν τα μεγάλα ανοικτά κτιστά πηγάδια που υπήρχαν σε διάφορα σημεία του λασιθιώτικου κάμπου, τα οποία γέμιζαν με το νερό της βροχής (π.χ. μεσαλασιθιώτικες στέρνες). Στις στέρνες αυτές, στις οποίες κατέβαιναν με πέτρινη σκάλα, οι παλαιοί Λασιθιώτες πότιζαν τα ζώα τους ή έπλυναν τα ρούχα τους. Οι κλειστές κτιστές δεξαμενές που κατασκευάζονταν σε περιοχές, όπου δεν υπήρχαν πηγάδια ή πηγαίο νερό, λέγονταν σαρνίτσα (βλ. λέξη).

«μόλαρε τη στέρνα να ποτίσεις τσι ζερές πατάτες»

«δέσε το μύλο, όντα δα γεμίσει τη στέρνα»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: cisterna, -ae (= δεξαμενή).

**στερνιά** (η) (ουσ.): ποσότητα νερού που χωρά μνια στέρνα.

«μνια στερνιά νερό ήχυσα ίσαμε να 'ρθεις»  
**Ετυμ.** Από το: στέρνα (βλ. λέξη).

**στερνιάζω** (ρήμ.): λιμνάζω, πλημμυρίζω (συνήθως στο γ' πρόσωπο).

«εξεχείλισε η στέρνα και εστερνιάσανε δυο σανίδια πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: στέρνα (βλ. λέξη).

**στερνοβύζι και στεροβύζι** (το) (ουσ.): στερνοπαίδι.

«το στερνοβύζι μου 'ναι ο Μανόλης μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ύστερο (ουδέτερο του επιθ. ύστερος, -η, -ο) > στερνο- + βύζι.

**στεροβγάνο** (ρήμ.): εκδηλώνω πρωθύστερα νέες μορφές συμπεριφοράς, προβαίνω σε εκ των υστέρων ενέργειες.

«εστερόβγαλε τούτεσάς τσ' απαιτήσεις ο γαμπρός μας»

«εστερόβγαλε τούτανά τα χούγια ο ντελικανής»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ύστερο (στερο-, με την αποκοπή του -υ-) + βγάνω.

**στεροδείχνω** (ρήμ.): δείχνω εκ των υστέρων τις πραγματικές μου ικανότητες ή προθέσεις ή στοιχεία της προσωπικότητάς μου.

«εστερόδειξε τσι δυνάμεις ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ύστερο (στερο-, με την αποκοπή του -υ-) + δείχνω.

**στερομετανιώνω** (ρήμ.): μετανοώ εκ των υστέρων.

«εστερομετάνιωσα, μα ίντα δα βγει, δε μπορώ να πάρω οπίσω το βρισίδι από του 'πα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ύστερο (στερο-, με την αποκοπή του -υ-) + μετά + νιώνω.

**στεφανοχάρτι** (το) (ουσ.): άδεια τέλεσης γάμου.

«να πας στο Δεσπότη να σου βγάλεις το στεφανοχάρτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στέφανος + χαρτί.

**στημονερός, -ή, -ό** (επίθ.): εύσωμος, εύρωστος, ζωηρός, στιβαρός.

«στημονερό κοπέλι εβγήκε ο γιος τως»

**Ετυμ.** Από το: στημόνι + επίθημα: -ερός.

**στιβακτής**<sup>3</sup> (ο) (ουσ.): επάγγελμα του παρελθόντος. Στιβακτής ήταν αυτός που με τη βοήθεια ειδικού «δοξαριού» και κοπάνου έξαινε τα μαλλιά των προβάτων, γνωστά στην τοπική διάλεκτο ως «αρνιές».

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στείβω (= τσαλαπατώ, βαδίζω, περπατώ) > στίβω > στιβάδα > στιβακτής (βλ. και στοιβαχτής) (πρβλ. Στιβακτάκης).

**στιβανάς** (ο) (ουσ.): ο κατασκευαστής στιβανιών / αυτός που φορεί στιβάνια.

**Ετυμ.** Από το: στιβάνι (βλ. λέξη).

**στιβάνι\*** (το) (ουσ.): κρητική μπότα. Αν και τα στιβάνια θεωρούνται ως ανδρικό, κυρίως, υπόδημα, πρέπει να σημειωθεί ότι υπήρχαν και γυναικεία στιβάνια, άσπρου, συνήθως, χρώματος, για τις νεότερες γυναίκες, ενώ οι γεροντότερες φορούσαν μαύρα. Τα γυναικεία στιβάνια ήταν πιο πλατιά στο επάνω μέρος της κνήμης, ενώ τα ανδρικά ήταν εφαρμοστά. Τα ανδρικά στιβάνια διακρίνονταν σε *πρόχειρα* ή *καθημερινά* και σε *επίσημα* ή *τσιβελίδικα*. Τα τελευταία αποτελούσαν ένδειξη πλούτου. Τα ανδρικά στιβάνια ήταν, συ-

3. Ο Πιτυκάκης γράφει τη λέξη αυτή με -οι- (στοιβακτής), θεωρώντας ότι προέρχεται από το στοιβάζω.

νήθως, μαύρα. Υπήρχαν, όμως, και ορισμένοι μερακλήδες που τα ήθελαν άσπρα και, σπανιότερα, κόκκινα.

«η κρητική βράκα πάει με τα στιβάνια»

«δυο ζευγάρια καλά στιβάνια έχω, ένα άσπρο κι ένα μαύρο»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: stivale (= μπότα).

**στιβανοδέτης** (ο) (ουσ.): κορδόνι που υπήρχε στο επάνω μέρος του καλαμιού του στιβανιού με το οποίο σφιγγόταν στο πόδι.

«δέσε τσι στιβανοδέτες, γιατί 'ναι λυτοί»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στιβάνι + δέτης (εκ του δένω).

**στιμαδόρος** (ο) (ουσ.): εκτιμητής. Για να αποτιμηθεί η αξία κάποιου αγρού π.χ. ή το κόστος μιας ζημιάς καλούσαν, παλαιότερα, τον στιμαδόρο, του οποίου η εκτίμηση γινόταν σεβαστή από τους αντιδίκους ή τους ενδιαφερομένους.

«να βρεις ένα-γ-καλό στιμαδόρο να στιμάρει την εξημιά απού σου 'καμα να σου τη-μ-πλερώσω».

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: stimare = εκτιμώ (γαλλικό: estimer).

**στιμέρνω** (ρήμ.): εκτιμώ, υπολογίζω κατ' εκτίμηση την αξία κάποιου αγαθού ή πράγματος ή ζημίας.

«έλα να πα μου στιμάρεις την εξημιά απού μου εκάμανε τα οζά του τάδε στο χωράφι μου, να του πω να με πλερώσει»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: στιμάρω < ιταλικά: stimare < λατινικά: aestimo, -are, που προέρχονται από το ελληνικό ρήμα: εκτιμώ.

**στοιβαχτής** (ο) (ουσ.): αυτός που τοποθετεί τα διάφορα αντικείμενα σε στοίβες.

«το στοιβαχτή κάνει ατά στον Αγιόργη»

**Ετυμ.** Από το: στοιβάζω (εκ του στείβα) (= σωρεύω).

**στοιβαδόρος\*** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει στοιβες (σφρούς από ομοειδή πράγματα). Στοιβαδόροι λέγονταν οι έμποροι που διατηρούσαν σε αποθήκες στοιβες συσκευασμένων προϊόντων ή μεγάλων δοχείων (π.χ. βαρελιών) που περιείχαν εμπορεύσιμα υγρά.

**Ετυμ.** Από το στίβα (λατινικά stiva, -ae = σωρός) ή, κατά τον Χατζιδάκι, από το στοιβάζω.

**στοιβιά** (η) (ουσ.): σωρός.  
«μνια στοιβιά ρούχα 'χω να πλύνω»  
«μνια στοιβιά φάρδους έχω απλωμένους στην αποθήκη»

**Ετυμ.** Από το: στίβα.

**στοιβιάζω** (ρήμ.): στοιβάζω, συσσωρεύω, βάζω το ένα πράγμα πάνω στ' άλλο.

«πού da τα στοιβιάζομε τόσανά άχερα;»

**Ετυμ.** Από το: στίβιά.

**στολίζω\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του διακοσμά με την οποία χρησιμοποιείται στην κοινή νεοελληνική, το στολίζω στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών σημαίνει, μεταφορικά, επιτιμά, επιπλήττω κάποιον, του τα ψάλλω, κατά το κοινώς λεγόμενο.

«καλά σου τονε εστόλισα 'γω»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στολίσ (με την έννοια του κοσμήματος, του στολιδιού).

**στόλιση** (η) (ουσ.): στολισμός.  
«η στόλιση τσ'εκκλησάς απού da παντρευτούνε da τωσε κοστίσει ένα σωρό παράδες»

**Ετυμ.** Από το: στολίζω.

**στομώνω\*** (ρήμ.): φράσσω το στόμα, φράσσω κάποιον αγωγό, εμποδίζω την ελεύθερη ροή. Η σημασία: χάνω την εξύτητα που αναφέρεται σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής δεν απαντάται στο γλωσσικό ιδίωμα του Λασιθίου.

«εστόμωσε η ξεμουρώτρα και εστέρνιασε το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: αρχαιοελληνικό: στομό (= φιμώνω) > στομώνω.

**στομωσά** (η) (ουσ.): φράξιμο αυλακίου, αποχετευτικού αγωγού, χειμάρρου κτλ. έτσι, ώστε να εμποδίζεται η ελεύθερη ροή νερού. Στομωσές λέγονται και τα αλλεπάλληλα στρώματα πηλού που βάζουν οι αγγειοπλάστες κατά την κατασκευή μεγάλων αγγείων (π.χ. πιθαριών).  
«βγάλε τη στομωσά του καταπότη να τρέχει το νερό»

«βάλε στο-μ-πηλό του πιθαργιού καινούργια στομωσά»

**Ετυμ.** Από το: στομώνω (βλ. λέξη).

**στόρηση** (η) (ουσ.): ιστόρηση, προφορική διήγηση.

«τούτηνιά τη στόρηση που σας σε λέω για τσι Τούρκους μου την είχενε καωμένη ο παππούς μου, όντε-ν-ήμουνα κι εγώ κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: (ι)στορώ.

**στούγα** (η) (ουσ.): κύμα θερμότητας, πνιγηρή ατμόσφαιρα.

«η στούγα του φούρνου φτάνει ίσαμε τη-μπόρτα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**στολουμαχιάζω** (ρήμ.): κλείνω βίαια το στόμα και τη μύτη κάποιου σε κατάσταση πάλης.

«εχύθηκε ντου και τονε εστολουμάχιασε ντελόγο»

**Ετυμ.** Από το συμφυρμό των λέξεων: στοιμύχα + μάχη, με την τροπή του -μ- του α' συνθετικού σε -λ-.

**στοιμύχα** (η) (ουσ.): βλ. μουστύχα.

**στούμπωμα\*** (το) (ουσ.): στούπωμα στην κοινή νεοελληνική.

«βάλε καλά το στούμπωμα του τσικαλιού»  
«Βρες χίλια στουμπώματα, να φράξεις χίλια στόματα.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: στουμπώνω (βλ. λέξη).

**στουμπώνω** (ρήμ.): φράζω το στόμιο μιας φιάλης ή άλλου σκεύους που έχει στόμιο.

«στούμπωσε το μπουκάλι τση ρακής να μη-γ-ξεθυμαίνει»

**Ετυμ.** Από το: στόμιον > στομώνω > στουμπώνω.

**στούπα** (η) (ουσ.): νιφάδα χιονιού.

«στούπα ρίχνει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στούπη > στούπα.

**στούπιζει** (τριτ. ρήμ.): ρίχνει νιφάδες χιονιού.

«στούπιζει, μα δε-ν-το 'στρωσε ακόμη»

**Ετυμ.** Από το: στούπα, (βλ. λέξη).

**στραβάγρα** (η) (ουσ.): στραβο/ωμάρα.

«μωρέ, ένα λάκκο 'χει η στράτα κι ήθελα πα πέσεις εκεία, στραβάγρα 'χεις;»

**Ετυμ.** Από το: στραβός (= τυφλός) / θέμα: στράβ- + το παραγ. τέρμα: -άγρα.

**στραβομουτσουνιασμένος, -η, -ο**

(μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που εκφράζει τη δυσαρέσκειά του με αρνητικό μορφασμό του προσώπου του.

«στραβομουτσουνιασμένο τον είδα»

**Ετυμ.** Από το: στραβομουτσουιάζω.

**στραβομούκης, -α** (ο/η) (επ. θέσ. επιθ.): αυτός που έχει στραβό στόμα.  
«κειονά το στραβομούκη επήρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στραβός + μπούκα (= στόμα) < ιταλικό: buca.

**στραβομύτης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει στραβή μύτη.

«ετσά στραβομύτης εγεννήθηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στραβός + μύτη.

**στραβοζανοίγω** (ρήμ.): κοιτάζω στραβά, αγριοκοιτάζω.

«γιάντα με στραβοζανοίγεις;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στραβός + ξανοίγω (εξ + ανοίγω).

**στραβοπατώ\*** (ρήμ.): πατώ με το πλάι του κάτω μέρους του ποδιού με συνέπεια την πρόκληση κακώσεων στα αντίστοιχα οστά / μεταφορικά: πέφτω σε σφάλμα / δεν ακολουθώ τον ορθό δρόμο, διαπράττω μη ηθικές πράξεις, σημασία που αναφέρεται και σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής.

«εστραβοπάτησα και παρά λίγο να στραμπουλίξω το-μ-πόδα μου»

«θαρρώ πως στραβοπατείς και δε δα σου βγει σε καλό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στραβός + πατώ.

**στραβούλιακας** (ο) (ουσ.): θεόστραβος.

«δε φέγγει κιαολιάς ο στραβούλιακας και πήε και τηνε 'κοπάνισε στο-ν-τοίχο»

**Ετυμ.** Από το: στραβός.

**στραθιά** (η) (ουσ.): ταξίδι με ζώο, οδοιπορία / ταξίδι γενικά. Οι στραθιές ήταν βασικό στοιχείο της ζωής των Λασιθιωτών πριν από την κατασκευή των αμαξιών δρόμων που συνέδεσαν το Οροπέδιο με τα αστικά κέντρα. Ήσαν υποχρε-

ωμένοι να μεταφέρουν τα προς πώληση προϊόντα τους στις πόλεις ή στα παζάρια με γαϊδούρια ή μουλάρια. Οι στραθιές χωρίζονταν σε μονημερίτικες (αυτές που διαρκούσαν μια μέρα) και σε πολυήμερες (αυτές που διαρκούσαν περισσότερο της μιας μέρας), οι οποίες ήσαν και οι πιο κοπιώδεις. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων οι στρατολάτες ξώμεναν (βλ. λέξη) σε γνωστούς ή σε συγγενείς τους ή σε χάνια (βλ. λέξη).

«*δα πάω μνια στραθιά πατάτες ίσαμε τη Νεάπολη*»

**Ετυμ.** Από το: *στράτα* (βλ. λέξη).

**στράνιος** (ο) (ουσ.): δύστροπος, δύσκολος άνθρωπος / τσιγκούνης.

«*στράνιος άνθρωπος είναι και θέλει το-ν-τρόπο ντου*»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: *stranger* (= ξένος). Γαλλικά: *étranger* (ετυμολογία με επιφύλαξη).

**στραπατσέρνω** (ρήμ.): στραπατσάρω στην κοινή νεοελληνική, προκαλώ ζημιά / ξεφτιλίζω.

«*ήδωκά του το βγόδωμα να κάμει τη δουλειά ντου και μου το εστραπάτσαρε*»

«*στραπατσαρισμένος εγιάειρε στο χωργιό μετά το-γ-κάζο απού ήπαθε*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *strapazzare* (= αγωνίζομαι)

**στρασούρι** (το) (ουσ.): χοντρή μαλακή επένδυση του εσωτερικού του σαμαριού για την προστασία των ζώων από τη δημιουργία πληγών στο σώμα τους, λόγω του βάρους που σήκωναν / τσαλακωμένο ύφασμα.

«*εχάλασε το στρασούρι του σομαριού και δα κάμει το σομάρι λαβή στο γάιδαρο, μόνο να το πας ιδιαδά στο σομαρά να το σάσει*»

«*σιντέρωσε τη ραφή του φουστανιού σου, γιατί κάνει στρασούρι*»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *stratus*, -i (= στρώση, στρώμα, ερίπιον).

**στράτα**\* (η) (ουσ.): δρόμος, κατεύθυνση, πορεία.

«*καλή 'ναι η στράτα ίσαμε τη Χώρα*»

«*επήρε τη-γ-κακή στράτα*»

«*... τη στράτα δεν εκάτεχε και μπαίνει απού το δάσος, / ε Θέ μου, απού 'σαι στα ψηλά κατέβα και στη στράτα...*»

(απόσπασμα από δημοτικό τραγούδι που καταγράφηκε στο Λασιθί)

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *strata*, -ae (= λιθόστρωτη οδός), παράγωγο του ρήματος: *sterno* (= στρώνω).

**στραταρίδα** (η) (ουσ.): είδος πουλιού που περπατάει, συνήθως, στη μέση των δρόμων.

«*σα-ν-τη στραταρίδα πας στη μέση τη στράτας*»

**Ετυμ.** Από το: *στράτα* (βλ. λέξη).

**στραταρίζω**\* (ρήμ.): περπατώ στο δρόμο, μιμούμενος το βάδισμα του αντίστοιχου πουλιού. Σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής ερμηνεύεται μόνο ως: κάνω τα πρώτα βήματα, ενώ σε άλλα η λέξη δεν υπάρχει καθόλου.

«*επαδά στραταρίζει ολημέρα*»

**Ετυμ.** Από το: *στράτα* (βλ. λέξη).

**στρατεμένος** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που υπηρετεί τη στρατιωτική του θητεία.

«*ο πρώτος του γιος είναι στρατεμένος*»

**Ετυμ.** Από το: *στρατεύω*.

**στρατό** (το) (ουσ.): ο στρατός (σε ουδέτερο γένος).

**στρατολάτης** (ο), **στρατολάτισσα** (η) (ουσ.): οδοιπόρος / αγωγιάτης / αυτός που κάνει στρατιές (βλ. λέξη).

«στη σειρά πάνε οι στρατολάτες κι οι στρατολάτισσες προς το Μέσα Λασιίθι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στράτα + λάτης (εκ του ελάτης, το οποίο προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: ελαύνω).

**στρατούλι, -άκι** (το) (ουσ.): στενή στράτα, μονοπάτι. Τα στρατούλια που εξυπηρετούσαν τη συντόμηση αποστάσεων δημιουργούνταν με το συνεχές πέρασμα από κάποιο σημείο ζώων ή ανθρώπων.

«να πας από το στρατούλι που περνά από τη-γ-Κεφάλα και βγαίνει στα Μαύρα Χαράκια (τοποθεσία), για να γλυτώσεις τη μισή στράτα»

**Ετυμ.** Από το: στράτα (υποκοριστικά).

**στράφι\*** και **στράφτι**: στην κοινή νεοελληνική υπάρχει μόνο ως στράφι (= μάταια).

«ήβρεξε και εσάπισε τσι πατάτες που είχαμε φυτεμένες κι επήανε στράφτι οι κόποι μας»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: israf (= σπατάλη).

**στραφταλίζω** (ρήμ.): απαστράπτω.

«ήπλυνε τ'αμάξι ντου και το 'καμε και στραφταλίζει»

**Ετυμ.** Από το συμφυρμό των ρημάτων αστράφτω και γυαλίζω.

**στραφτάλισμα** (το) (ουσ.): λάμψη, γυάλισμα.

«στραφτάλισμα θέλουνε τα παπούτσα σου»

**Ετυμ.** Από το: στραφταλίζω (βλ. λέξη).

**στράφυλα** (τα) (ουσ.): στέμφυλα, φλούδα ανάμεικτη με τσίκουδα πατημένων σταφυλιών από την οποία παράγεται με

απόσταξη η κρητική ρακή.

«άνοιξε το πιθάρι από 'χομε τα στράφυλα, γιατί μου 'πε ο καζανάρης πως θα μασε φωνιάζει απόψε να βγάλομε τη ρακή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στέμφω (εξ ου στέμφυλα > στράφυλα), με ανάπτυξη του -ρ- και αποβολή του -μ-.

**στρέψη\*** (η) (ουσ.): στροφή / παραλήρημα λόγω πυρετού / μετάπτωση των φυτών σε μαρασμό (στην κοινή νεοελληνική έχει μόνο την έννοια της στροφής ή συστροφής). Σε ορισμένα λεξικά της νεοελληνικής γλώσσας ερμηνεύεται και ως παραμόρφωση του σώματος που προκαλείται από αντίθετες δυνάμεις, σημασία την οποία δεν συναντήσαμε στη γλώσσα των Λασιθιωτών.

«στρέψεις έχει από το-μ-πυρετό»

«στη στρέψη είναι κιόλας οι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: στρέφω.

**στρίβω** (ρήμ.): στρίβω.

«εκεία που στρίβγει η στράτα»

**Ετυμ.** Από το νεοελληνικό στρίβω με την ανάπτυξη του -γ-.

**στρίγκα** (επίρρ.): γεμάτος μέχρι πάνω, ξέχειλος / παραλλαγή του: τίγκα (βλ. λέξη).

«στρίγκα 'ναι ο αχεργιώνας άχερα»

«στρίγκα 'ναι το πιθάρι λάδι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: diga (= επίχωμα, υδροφράκτης).

**στριφτούλι** (το) (ουσ.): το μικρό κορδόνι που γίνεται από στριμμένο ύφασμα.

«δω μου ένα στριφτούλι να δέσω τη-μ-πλεχτή στο σίντερο τση ταράτσας»

**Ετυμ.** Από το: στρίβω.

**στρούσια** (τα) (ουσ.): βασανιστήρια.

«ίντα στρούσια τση 'κανε δε λέγονται»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: strussia (= βάσσα-να).

**στρουσιέρνω και στρουσιάζω** (ρήμ.): βασανίζω.

«κακός άνθρωπος είναι ο άντρας της και τη στρουσιέρνει τη-γ-κακομοίρα τη γυ-ναίκα ντου και δε-ν-το μολογά»

**Ετυμ.** Από το: στρούσια (βλ. λέξη).

**στρούφιγκας** (ο) (ουσ.): είδος εδώδι-μου καλλιεργήσιμου χόρτου.

«γεμάτες στρούφιγκα είναι οι παταθιές, ανε θες να κόψεις»

**Ετυμ.** Από το: στρουφίζω.

**στρουφίζω** (ρήμ.): στρέφω γύρω-γύρω, στροφίζω / μεταφορικά: δείχνω αδημονία, ανησυχία.

«στρούφιζέ το να βιδώσει»

«ίντα στρουφίζεις και ξεστρουφίζεις, εκείά δα κάτσεις ν'ανημένεις»

**Ετυμ.** Από το: στροφή.

**στρουφικτός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που κάνει στροφές, αυτός που έχει προέλθει από περιστροφή / μεταφορικά: ο δύστροπος.

«στρουφικτή 'ναι η στράτα απού πάει στο Λασίθι»

«στρουφικό 'ναι το σκoinί και δε φτάνει να δέσω το οζό»

«σάσε ένα στρουφικό βαστάι»

«στρουφικός άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το: στρουφίζω.

**στρουφογυρίζω, -ομαι** (ρήμ.): γυρίζω από τη μια πλευρά στην άλλη κατά τη διάρκεια του ύπνου / δραστηριοποιούμαι για τη ρύθμιση υποθέσεων ή την εξεύρεση λύσης σε προβλήματα.

«οληνύκτα εστρουφογυρίζα, γιατί δε-ν-εμπόρουνα να κοιμηθώ»

«για τον εαυτό ντου στρουφογυρίζεται, για τσ'άλλους πράμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στρίφω (άλλος τύπος του στρίβω) + γυρίζω, εκ του: γύρος.

**στρουφογύρισμα** (το) (ουσ.): επιδέξια κίνηση.

«στρουφογύρισμα θέλει το κάθε πράμα, για να το πετύχεις»

**Ετυμ.** Από το: στρουφογυρίζω.

**στρουφολαιμιάζω** (ρήμ.): στρίβω το λαιμό / πνίγω.

«ανε σε πιάσω, δα σε στρουφολαιμιάζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: στρίβω + λαιμός.

**στρουφούλι** (το) (ουσ.): μονοετές μη βρώσιμο φυτό της οικογένειας των καρυοφυλλιτών, που επιχωριάζει ως ζιζάνιο σε καλλιεργημένες εκτάσεις. Επιστημονικά είναι γνωστό ως σιληνή (*Silene vulgaris, bladder campion*). Η ενδεχόμενη κατανάλωσή του προκαλεί δηλητηρίαση.

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: στρουφίζω.

**στροφός** (ο) (ουσ.): το σημείο επιστροφής των αροτριώντων ζώων κατά το όργωμα.

«βγάλε τσι πατάτες απού 'ναι κοντά στο στροφό, γιατί δε-μ-πάει τ'αλέτρι ίσαμε κεια»

**Ετυμ.** Από το: στρέφω.

**στρωμαθιά** (η) (ουσ.): επίστρωση, στρώσιμο / κλινοσκεπάσματα.

«στρωμαθιά είναι τα μήλα από κάτω από τσι μηλιές»

«βάλε ακόμη στο πατητήρι μνια στρωμαθιά άχερα να μη μασε κόβγουμε οι τάβλες, όντα θέτομε»

**Ετυμ.** Από το: στρώνω (βλ. λέξη).

**στρώνω\*** (ρήμ.): εκτός των άλλων σημασιών που έχει το ρήμα στρώνω, οι οποίες είναι κοινές με αυτές της νέας ελληνικής, το στρώνω σημαίνει και φοράω το σαμάρι στο γαϊδούρι: «στρώνω το χτήμα ή το χτηματάκι», εξημερώνω ή εξοικειώνω ένα ζώο ή έναν άνθρωπο με κάτω: «στρώνω τη ματζέτα στο χωράφι» «άσ' τονε και δα στρώσει σιγά-σιγά».

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στρών-νυμι.

**στυλώνω\*, -ομαι** (ρήμ.): υποστυλώνω, δυναμώνω, ανακτώ δυνάμεις / στυλώνομαι = ορθώνομαι, αντιστέκομαι.

«στύλωσε το σπασμένο δοκάρι να μη-μπέσει να μασε πλακώσει»

«ήφαγα καλά και εστυλώθηκα»

«στυλώνεται κι αρπά μνια βέργα και τον αρχίζει...»

**Ετυμ.** Από το: στύλος.

**στύμμα** (το) (ουσ.): λερωματιά που δεν καθαρίζει εύκολα.

«γεμάτο στύμματα είναι το ποκάμισό σου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: στύφω (= στύβω, συστέλλω, κηλιδώνω).

**στυφής, -ιά, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει πικρόξινη γεύση / επί ανθρώπων: δύστροπος.

«στυφές είναι οι βρούβες από 'βρασες, βάλε τως μνιαολιά λάδι παραπάνω»

«στυφής άνθρωπος είναι, ποτέ ντου δε γελά»

**Ετυμ.** Από το: στύφω (βλ. λέξη).

**στύφω** (ρήμ.): προκαλώ λερωματιά που δεν καθαρίζει εύκολα / αφήνω κακή γεύση (πρβλ. στυφάδα).

«όπου πέσουνε μούρνα ή κεράσα στύφου-νε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**συβάζω, -ομαι** (ρήμ.): συμφιλιώνω / πείθω / αποδέχομαι.

«εσυβάστηκε να το κάμει ετσά που του 'πες»

«Εσύβασα τα μάθια μου να μη-γ-κλαίνε για σένα, / όμως τα χείλια δε γελούν, γι' αυτό 'ναι πικραμένα.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: συμβιβάζω.

**σύβαση** (η) (ουσ.): συμφιλίωση.

«να τσι βάλομε να κάνουμε σύβαση να μη τσακώνονται κάθε μέρα»

**Ετυμ.** Από το: συβάζω < αρχαιοελληνικό: συμβιβάζω.

**σύβουλος, -η, -ο** (επίθ.): ομόφωνος (απαντάται και ως επίρρημα: σύβουλα: ομόφωνα).

«σύβουλο το χωριό αποφάσισε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + βούλομαι.

**συβούρβουλος, -η, -ο** (επίθ.): όλοι μαζί, αύτανδρος.

«εβούλιαζε το παπόρι και 'πήανε όλοι συβούρβουλοι»

**Ετυμ.** Από το: συν + βούρβουλα (εκ του βουρβουλίζω (βλ. λέξη)).

**συγγενολογία** (ρήμ.): έχω κάποια συγγένεια.

«θαρρώ πως συγγενολογούμε από τη μάνα μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συγγενής + λέγω (> -λογία).

**συγκαύω και συγκαίω** (ρήμ.): παθαίνω φλόγωση στο δέρμα.

«βάλε του κοπελιού καινούργια κωλόπανα, γιατί εκατούρησε κειανά από φορεί και δα συγκάψει ανε του τ'αφήσεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + καίω (καύγω).



**συγκεράζω και συγκερνώνω** (ρήμ.): αναμειγνύω, ανακατεύω υγρά.

«να συγκεράσεις το ζεστό με το κρυγινό νερό να κοπεί το πάχος του, να το πάμε τω βουγιό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + κεράννυμι (αρχαιοελληνικό).

**συγκόβγω** (ρήμ.): κόβω μαζί (εννοείται με το σχέδιο ή το πατρόν που έχω) τμήματα υφάσματος, τα οποία συρράπτω μετά, για να κάμω ένα ένδυμα.

«εσύγκοψε το ύφασμα, για να ράψει το φουστάνι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + κόπτω > κόβγω.

**συγκομμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κομμένος, συνηθέστερα απαντάται στο ουδέτερο: το κομμένο ύφασμα που πρόκειται να γίνει ένδυμα.

«τόσεσάς μέρες σου 'φερα το ύφασμα και δε ν-το 'χεις ακόμη συγκομμένο;».

**Ετυμ.** Από το: συγκόβγω.

**συγκουρίζω** (ρήμ.): κόβω τα άκρα, κουρεύω ό,τι περισσεύει.

«συγκούρισε μου τα μαλλιά»

«πιάσε τα ρούχα που 'χουνε ζέφτια να τα συγκουρίσεις με το ψαλίδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + κόπτω + ουρά (συμφυρμός).

**σύγκρασα** (επίρρ.): έτσι λέγονται τα υπολείμματα των πατημένων σταφυλιών, από τα οποία δεν έχει αφαιρεθεί ο μούστος. Έτσι παράγεται περισσότερη ρακή.

«σύγκρασα επήα τα στράφυλα στο ρακοκάζανο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + κρασί.

**σύγλινο** (το) (ουσ.): χοιρινό ψημένο κρέας που διατηρείται μέσα στο λίπος του χοίρου.

«φέρε μνιαολιά σύγλινο να πιούμε με το σύντεκνο ένα κρασί»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη είναι σύνθετο από τα: συν + γλίνα (= λίπος). Κατ' άλλη ορθότερη άποψη, είναι σύνθετο από τα: συς (= χοίρος στα αρχαία ελληνικά) + γλίνη.

**συγόμαρη** (η) (ουσ.): αυτή που πεθαίνει κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

«συγόμαρη επήαινε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + γομάρι (= φορτίο) < γέμω.

**συζεύγω** (ρήμ.): ζευγαρώνω τα δικά μου αροτριώντα ζώα με αυτά κάποιου άλλου.

«δε-γ-κατέχω με ποιο δα συζέψω οφέτος να κάμω τα χωράφια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ζεύγνυμι > ζεύω και ζεύγω.

**σύζουμο** (το) (ουσ.): φαγητό μαζί με το ζουμί.

«εφάγανε το κριάς σύζουμο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ζωμός.

**σύθαμπο\*** (το) (ουσ.): καταχνιά, σκοτινάδα.

«ένα σύθαμπο 'ναι ο κάμπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + θάμπος (εκ του: θαμπός).

**σύθρηνο** (το) (ουσ.): ομαδικό γοερό κλάμα, ομαδικός θρήνος.

«σύθρηνο εγίνηκε στη θανή ντου, όλο το χωργιό τον ήκλαψε»

**Ετυμ.** Από τα: συν + θρήνος, με αποκοπή του -ν-.

**συλλάγκαδα** (τα) (ουσ.): συμβολή ή συστοιχία λαγκαδιών.

«Σαν τον πνιμένο ήσυρνε ο έρμος τα μαλλιά ντου

κι ήπιασε τα συλλάγκαδα  
μπα δει τα πρόβατά ντου». Στίχοι από το  
ποίημα του Χ. Σιγανού: *Ο καημός του*  
*Στειακού*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + λαγκάδα.

**συμβία\*** (η) (ουσ.): σύζυγος (αφορά  
μόνο τη γυναίκα, ενώ για τον άνδρα δεν  
υπάρχει αντίστοιχη λέξη (σύμβιος)).

«να ρωτήξω και τη συμβία μου και δα σου  
πω ίντα αποφασίσαμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + βίος.

**Συμεός** (κυρ. όν.): Συμεών.

**συμμαζώνω\***, **-ομαι** (ρήμ.): βάζω  
κάποια τάξη στα υπάρχοντά μου, συγκε-  
ντρώνομαι στις εργασίες μου, στο σπίτι  
μου/ μεταφορικά σημαίνει νουθετώ και  
στην παθητική φωνή: συμμορφώνομαι,  
(στην κοινή νεοελληνική υπάρχει και ο  
τύπος συμμαζεύω, τον οποίο δεν συνα-  
ντήσαμε στη γλώσσα των κατοίκων του  
Οροπεδίου Λασιθίου).

«συμμάζωξε το σπίτι»

«σα-ν-το χαϊνη γυρίζει και δε συμμαζώ-  
νεται στο σπίτι να ξανοίξει τσι δουλειές  
του»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + μαζώνω.

**συμμισακός, -ή, -ό** (επίθ.): ο εξ ήμι-  
σειάς.

«συμμισακό ήδωκα το-γ-κήπο στου Λιο-  
νέτο»

«συμμισακές ήδωκα τσ'ελιές, γιατί δε  
μπορώ να τσι μαζώξω αμοναχός μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ήμισυ (βλ.  
και συμμισάτορας για εναλλακτική γρα-  
φή).

**συμμισάτορας και σημισάτορας** (ο)  
(ουσ.): αυτός με τον οποίο μοιραζόμαστε  
εξ ημισείας κάτι / αυτός που καλλιεργεί

ξένο αγρό και λαμβάνει το ήμισυ του ει-  
σοδήματος. Ο όρος χρησιμοποιείται και  
για τη συλλογή ελιών ή άλλων καρπών  
ή για την καλλιέργεια και το τρύγημα  
σταφυλιών. Παλιότερα, χρησιμοποιούταν  
ο όρος αυτός για να δηλωθεί εκείνος με  
τον οποίο συνέπραττε κάποιος που διέ-  
θετε ένα μόνο βόδι, προκειμένου να έχει  
ζεύγος βοδιών για το όργωμα και τις λοι-  
πές γεωργικές εργασίες. Σήμερα, τέτοιου  
είδους συμπράξεις δεν υπάρχουν, αφού  
τα βόδια έχουν αντικατασταθεί από μη-  
χανικά μέσα.

«ο συμμισάτοράς μου στσ'ελιές μού πεψε  
τρεις ντενέκες λάδι όλο κι όλο»

«δ'αλλάξω θέλει συμμισάτορα, γιατί δεν  
είμαι ευχαριστημένος με τούτονα από  
'χω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ήμισυ.  
Ορισμένοι (π.χ. Σωτηροπούλου, 2013)  
υιοθετούν τη γραφή συμμισάτορας. Κατ'  
ανάλογο τρόπο γράφουν και τις νοηματι-  
κά συναφείς λέξεις π.χ. συμμισακός, συμ-  
μισάρης κτλ. Άλλοι χρησιμοποιούν τη  
γραφή: σημισάτορας (π.χ. Αικατερινίδης  
2016). Το ορθό, κατά τη γνώμη μας, είναι  
συμμισάτορας (συν + (η)μισάτορας).

**συμπάθιο\*** (το) (ουσ.): συμπάθεια  
(αναφέρεται συνήθως με τη μορφή της  
επιρρηματικής φράσης: «με το συμπάθιο»  
για αντικείμενα, η ονομασία των οποίων  
μπορεί να έχει σεξουαλικά ή προσβλη-  
τικά υπονοούμενα. Ενίοτε συνοδεύεται  
και από κινητική χειρονομία π.χ. προβο-  
λή του δακτύλου).

«τόσονέ ήτανε τ'αγγούρι, με το συμπά-  
θιο, και δε-ν-το 'κοψε»

«τόσηνιέ μακρά ήτανε με το συμπάθιο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + πάσχω  
(αόριστος: έπαθον).

**συμπαίνω** (ρήμ.): συντηρώ τη φωτιά / ρίχνω νέα στάχυα στο αλώνι / μεταφορικά: συμβάλλω στη διατήρηση μιας κατάστασης.

«σύμπαινε τη φωτιά να μη σβήσει»  
«ρίξε καινούργια δεμάθια στάρι στ'αλώ-  
νι και πιάσε το διχάλι να συμπάλεις τ'α-  
λωνικό»

«συμπαίνεις και τουλόγου σου την έχθρη-  
τά ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + μπαίνω < εμπαίνω.

**σύμπαλμα** και **σύμπαρμα** (το) (ουσ.): ρίψιμο νέας ποσότητας στάχων στο αλώνι για αλώνισμα ή ξύλων για τη συντήρηση της φωτιάς (π.χ. κατά το άναμμα του ξυλόφουρνου).

«με τα νέκαρα σου κάμε το σύμπαλμα»  
**Ετυμ.** Από το συμπαίνω με την ανάπτυξη ευφωνικού -λ- ή -ρ-, κατά περίπτωση.

**συμπράγκαλα\*** (τα) (ουσ.): πλήθος αντικειμένων που μαζεύονται ή φορτώνονται ή μεταφέρονται δύσκολα / μικροπράγματα. Σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας δεν αναφέρεται καθόλου η λέξη αυτή, διαπίστωση που δείχνει αβεβαιότητα ως προς το διαλεκτικό ή μη χαρακτήρα της.

«ανεμάζωξε τα συμπράγκαλά σου και βάλε τα σ'ένα-ν-τόπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + branca (ενετικό) + -άλα (παραγ. τέρμα).

**συμπραγός** (ο), **συμπραγή** (η) (ουσ.): δίδυμος.

«ο Μανόλης κι ο Γιάννης του τάδε είναι συμπραγοί»

**Ετυμ.** Από το: συμπραγής (αμάρτυρο) που παράγεται από το συμπράττω (συν + πράττω).

**συναδερφός** (ο), **συναδερφή** (η) (ουσ.): συναδερφοί ονομάζονται τα παιδιά δύο συντέκνων. Συναδερφοί λέγονται, επίσης, και τα άτομα που έχουν τον ίδιο ανάδοχο.

«οι συναδερφοί δε-γ-κάνει να παντρεύονται μεταξύ ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + αδερφός (αδελφός).

**συναλειμμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ο πασαλειμμένος.

«συναλειμμένα 'ναι τα ρούχα σου από τσι μπογιές από ύβαφες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + αλείφομαι.

**συναλλήνως τως** (επίρρ.): μεταξύ τους.

«συναλλήνως τως φαώνονται»  
«συναλλήνως τως βοηθιούνται, ο ένας συντρέμει τ'αλλονού»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + αλλήλους.

**συνάντερα** (τα) (ουσ.): μαζί με τα έντερα.

«πε του κασάπη να σου δώσει τα σωθικά συνάντερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + έντερο (έντερο στην Κρήτη).

**συναπάντημα\***, **-ματα** (το) (ουσ.): συνάντηση / τέλεση μνημοσύνου σε ημερομηνία αντίστοιχη του θανάτου κάποιου προσώπου μετά την παρέλευση ορισμένου χρόνου από την αποβίωσή του / μεταφορικά: κακή σύμπτωση.

«τη-γ-Κυριακή 'ναι τα συναπάντηματα του πατέρα μου, του μακαρίτη»

«αυτή είναι κακό συναπάντημα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + απαντώ.

**συναποβγάνω** (ρήμ.): κατευοδώνω.  
«άμε να τονε συναποβγάλεις ίσαμε το μουρί (τοποθεσία)»

**Ετυμ.** Από τα: συν + από + βγάνω.

**σύνναυγα** (χρον. επίρρ.): πρωί-πρωί με την αυγή.

«σύνναυγα εμισέψανε για το μετόχι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + αυγή.

**σύναχας** (ο) (ουσ.): συνάχι.

«σύναχας τονε βαστά»

**Ετυμ.** Από το: συνάχι (μεγεθυντικό).

**συνδαυλίζω\*** (ρήμ.): ανακινώ αναμμένα ξύλα, αφαιρώ το τμήμα που έχει καεί, προσθέτω στη φωτιά νέους δαυλούς / μεταφορικά: υποκινώ έμμεσα, παροτρύνω συνεχώς κάποιον (στην κοινή νεοελληνική απαντώνται και οι τύποι: συδαυλίζω και συνταυλίζω από τους οποίους μόνον ο πρώτος υπάρχει στη γλώσσα των Λασιθιωτών).

«συνδαύλιζε τη φωτιά να μη σβήσει»

«όλο με συνδαυλίζει να κάνω κείνο να κάμω τ'άλλο και δε μ'αφήνει ήσυχο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + δαυλός.

**συνεπαίρνω\*** (ρήμ.): παίρνω μαζί, παρασύρω / βοηθώ κάποιον κατά την επιστροφή / μεταφορικά: γοητεύω.

«το συνεπήρε το νερό του ποταμού»

«δα πάω στο μετόχι να τσι συνεπάρω να γιαείρουνε»

**Ετυμ.** Από τα: συν + επαίρω > συνεπαίρνω.

**συνεπαρσά** (η) (ουσ.): το συνέπαρμα του εδάφους από το νερό / η συνοδεία / το ψίκι.

«ένα γόνατο συνεπαρσά ήκαμε στην άκρη τση στράτας η ψεσινή νεροποντή»

«στη μέση τση συνεπαρσάς είναι οι λυρρήδες κι αξιοπίσω έρχεται ο γαμπρός καβαλάρης σ'ένα μπεγίρι»

**Ετυμ.** Από το: συνεπαίρνω, σύνθετο από τα: συν + επαίρω > παίρνω > παρσά.

**συνεφέρνω και συνεφέρω** (ρήμ.): βοηθώ κάποιον να ξαναβρεί τις αισθήσεις του, κάνω κάποιον καλά.

«ελιγώθηκε και τονε εσυνήφερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + φέρ(ν)ω.

Το -ε- είναι κατάλοιπο της εσωτερικής αύξησης του συμφέρω.

**συνηθώ** (ρήμ.): συνηθίζω.

«συνηθά εύκολα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + έθος.

**σύννερα** (τα) (ουσ.): λάδια ή άλλες βρομιές ανακατεμένα/ες με νερά.

«πλύνε τη-γ-κουρούπα απόυ 'χει φέτσες με ζεστό νερό κι ύστερα ρίξε τα σύννερα στο κατάλυμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + νερό.

**συνοράτορας** (ο) (ουσ.): αυτός που συνορεύει με κάποιον.

«δεν έχω καλό συνοράτορα, τη μνια τα σταλίκια βγάνει, την άλλη αφήνει τα οζά και μπαίνουνε στο χωράφι μου, δε-γ-κατέω ίντα δα κάμω απόυ δε-μ-παίρνει από λόγια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + όριο (συνορ-) + παραγ. τέρμα: -άτορας.

**συνορίζομαι** (ρήμ.): διεκδικώ κάτι μαζί με άλλους, ερίζω / ανταγωνίζομαι.

«μη-ν-του συνορίζεσαι, γιατί αυτός είναι κουζουλός»

«του κοπελιού δα συνορίζεσαι δα;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ερίζω με την τροπή του -ε- σε -ο-.

**συνορισό** (το) **συνορισά** (η) (ουσ.):

διεκδίκηση / ανταγωνισμός.

«στο συνορισό το παίζανε ποια παρέα δα μαζώζει πιο πολλά ξύλα για τη φουνάρα τση Λαμπρής»

**Ετυμ.** Από το: συνορίζομαι (βλ. λέξη).

**συντάλαχο** (το) (ουσ.): θόρυβος, ταραχή, θορυβώδης αναστάτωση.

«συντάλαχο ακούω στη μεσοχωριά, μα δε-γ-κατέω ίντα συμβαίνει, για πήγαινε να δεις»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τάλαχος.

**συντεκνιά** (η) (ουσ.): η δημιουργία δεσμού με κάποιον, η οποία έχει σχέση με τη βλάβιση του παιδιού του.

«μνια συντεκνιά έχω καωμένη στον Αγιώραγη»

**Ετυμ.** Από το: σύντεκνος (βλ. λέξη).

**συντεκνιάζω** (ρήμ.): γίνομαι με κάποιον σύντεκνος, βαφτίζω το παιδί κάποιου.

«απόστα-ν-εσυντεκνιάσαμε με το-ν-τάδε, δεν ήκαμα άλλο συμμισάτορα»

**Ετυμ.** Από το: σύντεκνος (βλ. λέξη).

**σύντεκνος**<sup>4\*</sup> (ο) (ουσ.): ανάδοχος. Ενίοτε, η λέξη σύντεκνε χρησιμοποιείται ως προσφώνηση ακόμη και μεταξύ ατόμων που δεν έχουν πραγματικούς δεσμούς συντεκνίας. Στις περιπτώσεις αυτές το «σύντεκνε» αντικαθιστά ουσιαστικά τις λέξεις: κουμπάρε, φίλε, κύριε.

«πεσκέσι μας ήπεψε ο σύντεκνος»

«ίντα κάνεις, μπρε, σύντεκνε;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τέκνο.

**συντηρώ\*** (ρήμ.): παρατηρώ, προσέχω / διατηρώ κάτι σε καλή κατάσταση / διατρέφω. Το συντηρώ δεν συναντάται στην κοινή νεοελληνική με την έννοια του παρατηρώ, προσέχω, η οποία υφίσταται στη διάλεκτο της Κρήτης.

4. Η λέξη σύντεκνος υπάρχει και στα περισσότερα νεοελληνικά λεξικά. Αναφέρεται εδώ λόγω της προέλευσής της από την κρητική διάλεκτο, αλλά και της ιδιαίτερα συχνής χρήσης της από τους κρητικούς, ακόμη και τους σύγχρονους.

«συντηρώ σε εδώ και μέρες και δε σε 'δα μνια φορά να κάμεις το σταυρό σου»

«να το συντηρείς το πράμα να το 'χεις»

«ο Νικολής συντηρεί όλη την οικογένεια»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τηρέω, -ώ.

**συντηχούμαι** (ρήμ.): προκαλώ έντονο θόρυβο. Χρησιμοποιείται, συνήθως, στο γ' πρόσωπο και σημαίνει: τραντάζει κάτι από έντονο κρότο.

«φουρνέλα παίζουνε στη-γ-Κεφάλα και συντηχάται ολόκληρο το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ηχώ, με την ανάπτυξη του -τ-.

**συντοινούς του:** σκέπτεται με τον νου του.

«Είδεν τηνε ο Αμερικανός και συντοινούς του λέει» (Στίχος Χαρ. Σιγανού)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τω + νω (του νου).

**σύντοιχα** (επίρρ.): κοντά και κατά μήκος του τοίχου.

«σύντοιχα τρέχει το νερό, όντα βρέχει και μπαίνει μέσα στο σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τοίχος.

**συντρέμω** (ρήμ.): βοηθώ κάποιον σε μια εργασία, επικουρώ, συνδράμω.

«να 'ρθείτε θέλει, μπρε, να μασε συντρέμωτε τη-γ-Κυριακή να ρίζουμε τη-ν-ταράτσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τρέχω (αόριστος β' έδραμον) > συνδράμω > συντρέμω (= τρέχω μαζί), τροπή του -δ- σε -τ- και του -α- σε -ε-.

**συντρομή** (η) (ουσ.): συνδρομή, βοήθεια / συχνά χρησιμοποιείται στη γενική ως επίρρημα (συντρομής).

«για να γίνει σωστά τούτηνιέ η δουλειά, χρειάζεται τη συντρομή κι άλλων ανθρώπων»

«συντρομής είναι και τελειώνουμε τσι δουλειές τως ογλήγορα»

**Ετυμ.** Από το: συντρέμω (βλ. λέξη) με την τροπή του -ε- σε -ο-.

**συντρομητής** (ο) (ουσ.): συνδρομητής, εκούσιος βοηθός.

«πάρε τονε συντρομητή να προκόψει η δουλειά σου»

**Ετυμ.** Από το: συντρέμω (βλ. λέξη).

**συντυχαίνει\*** (τριτ. ρήμ.): τυχαίνει, συμβαίνει κατά τύχη.

«συντυχαίνει να τονε γνωρίζω κειόνονά τον άνθρωπο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + τύχη / θέμα: τυχ- + παραγ. τέρμα: -αίνω / -αίνει.

**συνωραντρόνο** (το) (ουσ.): νιόπαντροι, νέο ανδρόγυνο.

«συνωραντρόνο είναι ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ώρα + αντρόνο (ανδρόγυνο).

**συνωροβλοημένος, -η** (επίθ.): αυτός που έχει πρόσφατα τελέσει θρησκευτικό γάμο.

«συνωροβλοημένοι 'ναι και είναι όλο γαλιφίσματα ο ένας με τον άλλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ώρα + ευλογώ (βλογώ), -ούμαι.

**συνωρόγαμπρος** (ο) (ουσ.): ο νέος γαμβρός.

«συνωρόγαμπρος είναι και τον έχουνε στα όπα-όπα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ώρα + γαμβρός (γαμπρός).

**συνωροπαντρεμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ό,τι και το συνωροβλοημένος.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ώρα + παντρεύομαι.

**σύζυλος\*, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που μένει ακίνητος σαν ξύλο, λόγω δυσάρεστου αφνίδιου γεγονότος ή κακής είδησης / ολόκληρος (σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής ερμηνεύεται ως: χωρίς να περισωθεί τίποτα / κατεστραμμένος, σημασίες που δεν έχει στο ιδίωμα των Λασιθιωτών).

«σύζυλος επόμεινε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ξύλο.

**σύρε-ξέσυρε:** στερεότυπη φράση που υποδηλώνει δισταγμό κάποιου να προβεί σε μια ενέργεια, πάει μπρος-πίσω.  
«σύρε-ξέσυρε, πράμα δε-γ-κάνεις σ'όργο θεού»

**σύρκος** (το) (ουσ.): ασθένεια των φυτών και, κυρίως, των δημητριακών. Κατά τον Πιτυκάκη, το επιστημονικό όνομα του σύρκου είναι ερυσίβη που αντιστοιχεί σε μια ιδιαίτερα καταστρεπτική για την παραγωγή κατηγορία μυκήτων. Η κατανάλωση σταριού ή σίκαλης από τον άνθρωπο, τα οποία έχουν προσβληθεί από ερυσίβη, προκαλεί παραισθήσεις και έχει και άλλες σοβαρές μέχρι και θανατηφόρες συνέπειες. Σύρκος, όμως, στο Οροπέδιο Λασιθίου ονόμαζαν και τις ασθένειες των αμπελιών και των κηπευτικών (αγγουριών, κολοκυθιών κτλ) που εμφανίζονται σαν ασπριδερό χνούδι στους βλαστούς και στα φύλλα των φυτών. Ο σύρκος ευνοείται από την υγρασία που επικρατεί μέσα σε συνθήκες αυξημένης θερμότητας. Η συγκεκριμένη ασθένεια αναφέρεται σε έγγραφα της περιόδου της Ενετοκρατίας ως μια από τις αιτίες της μη ικανοποιητικής απόδοσης των καλλιεργειών των σιτηρών στο Λα-

σίθι. Η άλλη ήταν η πλημμύρα που δημιουργούσαν τα νερά, τα οποία κατέβαιναν από τα γύρω βουνά, ιδιαίτερα πριν κατασκευαστούν από τους Ενετούς οι «λίγιες» (Σπανάκης, 1957: 75 και 133). Για τους παραπάνω λόγους οι καλλιέργειες στο Λασίθι απέδιδαν τις χρονιές που δεν υπήρχαν πολλές βροχές, κατάσταση η οποία δεν ευνοούσε τις λοιπές περιοχές του νησιού. Έτσι επικράτησε να λέγεται τα χρόνια αυτά πως «αν πετύχει το Λασίθι κακόν το 'παθε η Κρήτη».

«εσύρκωσε το μιγάδι και δεν ήβγαλε πράμα»  
«σύρκος ήπιασε τ'αμπέλια και καταστράφηκε όλη σχεδόν η σοδειά»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το ερυσίβη με την αποκοπή του -ε-, την αντιμετάθεση των -σ- και -ρ- και το παραγ. τέρμα: -κος.

**συρκωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φυτό που έχει προσβληθεί από σύρκο (βλ. λέξη).

«συρκωμένες είναι οι αγγουρές και δε δα φάμε οφέτος αγγούργια»

**Ετυμ.** Από το: συρκώνω.

**συρκώνω** (ρήμ.): προσβάλλομαι από σύρκο (βλ. λέξη).

«δεν επύργιασα, όντε-ν-ήπρεπε, τ'αμπέλι και εσύρκωσε»

«εσυρκώσανε τ'αμπέλια και εκακοπήανε»

**Ετυμ.** Από το: σύρκος.

**σύρμα** (το) (ουσ.): συρτάρι (λέξη διαφορετική από το: σύρμα = μεταλλικό νήμα μικρής διαμέτρου).

«στο σύρμα ήβαλα τα λεφτά από εβάστουνα»

**Ετυμ.** Από το: σύρω.

**σύρμα** (τροπ. επίρρ.): συνεχώς.

«σύρμα 'ρχεται και μου ζητά πότε το 'να πράμα πότε τ'άλλο»

**Ετυμ.** Από το: σύρω (βλ. λέξη).

**συρματεί** (τрит. ρήμ.): λέγεται, συνήθως, για να υποδηλώσει το αδιάκοπο και σταθερό, μέτριο σε ισχύ φύσημα του ανέμου, που είναι απαραίτητο για το λίχνισμα.

«συρματεί ο αέρας, μόνο λίχνα»

**Ετυμ.** Από το: σύρμα.

**συρμός\*** (ο) (ουσ.): η λέξη αυτή δεν χρησιμοποιείται με την έννοια του συρμού των τραίνων, κάτι που προφανώς ήταν άγνωστο στους Λασιθιώτες. Σημαίνει: μόδα / καθημερινή χρήση / ίχνος από το σύρσιμο αντικειμένων.

«του συρμού είναι δα τα κοντά φουστάνια τω γυναικώ»

«του συρμού την έχω τούτηνιέ τη-μπετσέτα»

«επαέ στσι πασπάλες φαίνεται ο συρμός του σκοινιού»

**Ετυμ.** Από το: σύρω (βλ. λέξη).

**συρνάμενη** (η) (ουσ.): είδος άγριου παρασιτικού χόρτου, του οποίου οι βλαστοί έρπουν στο έδαφος. Έχει θεραπευτικές ιδιότητες για νοσήματα των νεφρών.

«καθάρισε το χωράφι από τη συρνάμενη, γιατί δα πνίξει ό,τι εφύτεψες εκείά»

**Ετυμ.** Από το: σύρνω -ομαι (βλ. λέξη).

**συρνάφτης** (ο) (επ. θέσ. ουσ.): αυτός που σέρνει αφτιά.

«συρνάφτη ελέγαμε παλιά τσι δασκάλους που εσύρνανε τ'αφτιά τω-γ-κοπελιώ, όντε δεν εκατέχανε το μάθημα ή εκάνανε αταζάδες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σύρνω (< σέρνω) + αφτί.

**σύρνω\***, **-ομαι** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του σέρνω, το συγκεκριμένο

ρήμα χρησιμοποιείται με την έννοια του βγάζω στις ακόλουθες φράσεις:  
*σύρνω μούγκρος* = βγάζω μουγκρά (βλ. λέξη).

*σύρνω φωνή* = βγάζω δυνατή φωνή / στην παθητική φωνή έχει την έννοια του μετακινούμαι / υπάρχει επιδημία.

«έχω τα χρονάκια μου μα σύρνομαι ακόμην»

«μαγουλάδες σύρνονται μόνο να 'χεις το νου σου να μη τσι κολλήσεις, γιατί όποιος τσι βγάλει δε μπορεί ύστερα να κάμει κοπέλια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σύρω, με την ανάπτυξη του -ν-.

**συρομαδῶ** (ρήμ.): ξεμαλλιάζω, βγάζω τα μαλλιά κάποιου/ας σέρνοντάς τα στη διάρκεια καυγά / ρίχνω, κατά τρόπο ακανόνιστο τα φύλλα βλαστών δένδρων, για να μαζέψω τους καρπούς.

«εχύθηκέ τσης και την εσυρομάδησε ομπρός μου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σύρω + μαδῶ.

**συροπανίζω** (ρήμ.): παρασύρω αντικείμενα, κλαδιά, φυτά κτλ. κατά το πέραςμά μου από κάπου.

«συροπανίζει και πάει»

«συροπανίζει ο γαΐδαρος και θρουλά το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σύρω + πανίζω.

**συρόπανο** (το) (ουσ.): το πανί που χρησιμοποιείται για σούρωμα.

«σκέπασε με το συρόπανο τη λεκανίδα να φκαιρέσω μέσα το κομμένο γάλα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συρώνω (= σουρώνω στη διάλεκτο της Ανατολικής Κρήτης, βλ. Πιτυκάκη) + πανί. (συρώνω: αμαρτ. λέξη στα νεοελληνικά).

**συροσαλίζω** (ρήμ.): τρέχουν τα σάλια μου για κάτι που επιθυμώ να γευθώ ή να αποκτήσω.

«μος ήκουσα τη μυρωδιά από το φαΐ που ψήνεις, ήρχιζα να συροσαλίζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συρώνω + σίελος > σάλιο > σαλίζω. Για την ορθογραφία βλ. προηγούμενη λέξη.

**σύρριγο** (το) (ουσ.): τρεμούλιασμα ολόκληρου του σώματος.

«σύρριγο μ'έπιασε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ρίγος.

**συρριγώνω** (ρήμ.): τρέμω ολόκληρος. «δυο ανάπλες του 'βαλα και πάλι συρριγώνει»

**Ετυμ.** Από το: σύρριγο (βλ. λέξη).

**συρταρά** (η) (ουσ.): ο βρόγχος, είδος δεσίματος σχοινού. Άλλη μορφή δεσίματος του σχοινού ήταν το αλετρόδεμα. «συρταρά να δέσεις το σκοινί να μη λύσει»

**Ετυμ.** Από το: σύρω (βλ. λέξη) > συρτός / θέμα: συρτ- + παραγ. τέρμα: -αρά.

**σύρτης\*** (ο) (ουσ.): εκτός από συρόμενος μάνδαλος, σημασία με την οποία απαντάται και στη νέα ελληνική, σύρτης λεγόταν και το μακρύ κοντάρι στο κάτω μέρος του οποίου ήταν οριζόντια καρφωμένο μικρό ταβλί και χρησίμευε για το βγάλσιμο του παξιμαδιού από το φούρνο.

**Ετυμ.** Από το: σύρω (βλ. λέξη).

**συρτικό και συρτό** (το) (ουσ.): επιδημία.

«ακούω και βήχεις, συρτικό 'ναι και δα περάσει»

**Ετυμ.** Από το: σύρνω (βλ. λέξη) > συρτός + παραγ. τέρμα: -ικό. Ο β' τύπος



σχηματίζεται από τον α΄ με την αποκοπή των -ικ.

**συστυλωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει καλή εξωτερική εμφάνιση, ωραία κορμοστασιά.  
«*συστυλωμένος, ποσασμένος κι ορεξάτος ήρθε*»

**Ετυμ.** Από το: συστύλωνω.

**συστυλώνω, -ομαι** (ρήμ.): καλλωπίζομαι-ομαι / ικανοποιώ κάπως την πείνα μου.

«*συστυλώσου μνιαολιά μόνο γυρίζεις σα -ν-τη χάτζα και σε παίζουνε οι-γι-αθρώποι*»

«*ήφαγα, ήπια και εσυστυλώθηκα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + στύλος (> στυλώνω).

**συστυλωσά (η)** (ουσ.): κορμοστασιά, εμφάνιση.

«*η συστυλωσά ντου δεν έχει ταίρι*»

**Ετυμ.** Από το: συστύλωνω (βλ. λέξη).

**συφέρνει** (τρικ. ρήμ.): συμφέρει.

«*συφέρνει με να δώσω τσ'ελιές συμμι-σακές, παρά να πλερώνω αργάτες να τσι καλλιεργούνε και να τσι μαζώνουνε*»

**Ετυμ.** Από τα: συν + φέρω (φέρει) με την ανάπτυξη του -ν-.

**συφέρο (το)** (ουσ.): συμφέρον, όφελος.  
«*ίντα συφέρο έχεις εσύ από κειά;*»

**Ετυμ.** Από τη λέξη: συμφέρον (σύνθετο από τα συν + φέρω), με την αποκοπή του -ν-.

**συχνο-**: είναι πρώτο συνθετικό ρημάτων, κυρίως, και υποδηλώνει ότι η ενέργεια που εκφράζει το αντίστοιχο ρήμα επαναλαμβάνεται πολλές φορές π.χ. συχνοπάω, συχνορωτώ, συχνολέω, κτλ.

**Ετυμ.** Από το: συχνός.

**συχωρεμός (ο)** (ουσ.): συχώρεση.

«*θαρρώ πως ο γείτονάς μας είναι στα τελενταία ντου μόνο να πας να του ζητήξεις συχωρεμό*»

«*Απού 'πε πάλι βρέχει κι απού βλαστήμηξε παπά, συχωρεμό δεν έχει.*» (λαϊκό απόφθεγμα)

**Ετυμ.** Από το: συχωρώ (εκ του συγχωρώ) με αποκοπή του -γ- (-ν- της πρόθεσης: συν).

**συχωρετικό (το)** (ουσ.): ευχή που διαβάσει ο ιερέας για τη συγχώρηση των αμαρτιών των πιστών, πριν αυτοί κοινωνήσουν.

«*δα πάω να ξομολογηθώ, να μου διαβάσει και το συχωρετικό ο παπάς για να κοινωνήσω ταχύτερου*»

**Ετυμ.** Από το: συχωρώ (εκ του συγχωρώ) (βλ. και συχωρεμός).

**σύψωμα** (τροπ. επίρρ.): μαζί με το φαγητό.

«*σύψωμα τσ'έχω τσ'αργάτες*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: συν + ψωμί.

**σφαγή\*(η)** (ουσ.): εκτός από τη σημασία του σφαξίματος που έχει ο όρος αυτός και στην κοινή νεοελληνική, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών σημαίνει, επιπρόσθετα: δυνατός πόνος.

«*μνια σφαγή ήνιωσα στα λαγγόνια μου*»

«*σφαγή δα σε κόψει*»

**Ετυμ.** Από το: σφάζω (αρχαιοελληνική λέξη).

**σφαίνω και σφέλνω** (ρήμ.): σφάλλω.

«*πράμα δε τση σφαίνει*»

«*σφαίνουνε κι οι σπουδασμένοι κιαμνιά βολά*»

**Ετυμ.** Από το: σφάλλω (παράφραση).

**σφάκα\*** (η) (ουσ.): Εκτός από το ομώνυμο καλλωπιστικό φυτό (πικροδάφνη), σημαίνει και πικρή γεύση. Ο όρος δεν χρησιμοποιείται για να δηλώσει τη φασκομηλιά, όπως αναφέρεται σε ορισμένα νεοελληνικά λεξικά.

«σφάκα ν'αιώνια» (φράση που δηλώνει έντονα πικρή γεύση)

«σφάκα 'ναι κειονά το φάρμακο από μου 'δώκε ο γιατρός να πίνω»

**Ετυμ.** Από την αρχαιοελληνική λέξη: σφάκος (= φασκομηλιά). Η φασκομηλιά είναι πικρή.

**σφακή** (η) (ουσ.): πικρή γεύση / δηλητηρίο.

«σφακή 'τανε το γιατρικό από ήπια»

**Ετυμ.** Άγνωση.

**σφακίδα** (η) (ουσ.): φακίδα, δερματικό στίγμα φαιού χρώματος που υπάρχει ως επί το πλείστον στα γυμνά μέρη του σώματος. Απαντάται, συνήθως, στον πληθυντικό αριθμό.

«όλο σφακίδες είναι τα μούτρα της»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φακή > (υποκοριστικό) φακίδα και με την ανάπτυξη του -σ- σφακίδα.

**σφακιδομούρης** (ο), **σφακιδομούρα** (η) (ουσ.): αυτός που έχει φακίδες στο πρόσωπο.

«δε τονε θέλω για γαμπρό κειονά το σφακιδομούρη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σφακίδα + μούρη.

**σφακομούρης** (ο), **σφακομούρα** (η) (ουσ.): αυτός του οποίου το πρόσωπο αποπνέει κακία, μίσος.

«δηλητήριο στάζει από το στόμα ντου, του σφακομούρη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σφάκα + μούρη.

**σφακωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ο άνθρωπος που με τη φυσιολογία του εκφράζει μίσος, κακία.

«σφακωμένος άνθρωπος φαίνεται»

**Ετυμ.** Από το: σφακώνομαι (αμαρτ. λέξη).

**σφαλικτάρι** (το) (ουσ.): κλειδαριά, μέσο σφαλίσματος.

«ήσασες καλά το σφαλικτάρι;»

**Ετυμ.** Από το: σφαλικτός / θέμα: σφαλικτ- + παραγ. τέρμα: -άρι.

**σφαλικτός, -ή, -ό** (επίθ.): κλειστός.

«σφαλικτή ήβρηκα τη-μ-πόρτα, όντε-ν-εγιάειρα»

**Ετυμ.** Από το: σφαλίζω.

**σφαλτός, -ή, -ό** (επίθ.): λανθασμένος.

«σφαλτό ήτανε το μηνύτεμά σου»

**Ετυμ.** Από το: σφάλω.

**σφάμα** (το) (ουσ.): σφάζιμο.

«σφάμα θέλει όποιος το 'κανε κειονά το πράμα σ'ένα μικιό κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: σφάζω.

**σφαμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): σφαγμένος.

«το σφαμένο χοίρο τονε εκρεμάσανε στο τσιγκέλι»

**Ετυμ.** Από το: σφάζω > σφαγμένος > σφαμένος.

**σφαράγγι** (το) (ουσ.): σπαράγγι (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του αρχικού σπα- σε σφα-: σπαράγγι.

**σφαράσσω** (ρήμ.): σπαράσσω.

«ήφαε μνια στη-γ-κορφή τη κεφαλής και δεν εσφάραξε»

**Ετυμ.** Τροπή του -π- του: σπαράσσω σε -φ-.

**σφάχτης\*** (ο) (ουσ.): σφαγέας / ισχυρός πόνος.

«ένας σφάχτης μ'έπιασε μνια-γ-κοπανιά στα νεφρά»

**Ετυμ.** Από το: σφάζω.

**σφέλνω** (ρήμ.): βλ. σφαίνω.

**σφεντουρώ** και **σφεντουρίχνω** (ρήμ.): εκσφενδονίζω.

«του 'δωκε μνια-γ-κουτουλιά το βούι και τονε εσφεντούρηξε πέντε μέτρα»

**Ετυμ.** Από τη σύμφυρση των: σφενδόνα + ρίχνω.

**σφεντύλι** (το) (ουσ.): σφοντύλι, στρογγυλοειδές βαρίδιο από πέτρα με τρύπα στη μέση, το οποίο σφηνώνεται στο κάτω μέρος του αδραχτιού για να διευκολύνει την περιστροφή του κατά το κλώσιμο μαλλιών.

«ήχασα το σφεντύλι και δε μπορώ να κλώσω τα μαλλιά»

«του 'ρθε ο ουρανός σφεντύλι» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το: σφόνδυλος (υποκοριστικό: σφονδύλιον > σφονδύλι > σφεντύλι.

**σφίγγω\***, **-ομαι**: εκτός από πιέζω, πιέζομαι, σημαίνει στην ενεργητική φωνή: τρέχω και στην παθητική: ενδυναμώνω τις προσπάθειές μου / τσιγγουνεύομαι.

«σφίγγε να τονε φτάξεις και δεν είναι πολύωρα απόυ ήφυγε»

«σφίγγονται να μαζώζονε τσ'ελιές απόυ εραβδίσανε πριχού να ντακάρει να βρέχει»

«σφίγγει τα λεφτά ντου»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**σφιλάτσο** (το) (ουσ.): ίνες από σκονί ή βουρλιά που γίνονται σβόλος και σφηνώνονται στην κάνη του παλιού κυνηγετικού όπλου μετά την τοποθέτηση μπαρουτιού σ' αυτήν / βούλωμα.

«δα σάσω δυο-τρία σφιλάτσα να τα 'χω μαζί μου στο σακούλι, μπα μου χρειαστούνε στο κυνήγι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: rilaccio (= μικρή στοίβα) με την ανάπτυξη του αρχικού -σ- και την τροπή του -ρ- σε -φ-.

**σφιλατσώνω** (ρήμ.): βάζω σφιλάτσο σε κυνηγετικό όπλο/ μπουκώνω μια σωλήνα, ένα αγωγό, πιέζοντας μέσα κάτι. «εσφιλάτσωσε το πανί που μου 'πέσε μέσα στη σωλήνα και την ήφραξε»

**Ετυμ.** Από το: σφιλάτσο (βλ. λέξη).

**σφίμα** (το) (ουσ.): το σφίξιμο.

«γερό σφίμα του 'καμα»

**Ετυμ.** Από το σφίγγω (βλ. λέξη) > σφίγμα > σφίμα.

**σφίξη** (η) (ουσ.): δύσκολη κατάσταση, στεναχώρια.

«άμα τονε πιάσουνε οι σφίξεις, δα δω 'γω ίντα δα κάνει»

**Ετυμ.** Από το: σφίγγω (βλ. λέξη).

**σφιχτανεμπουκώνομαι** (ρήμ.): σηκώνω ψηλά τα μανίκια και ενδυναμώνω την προσπάθειά μου.

«σφιχτανεμπουκώνεται να βγάλει το ζυμωτό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σφικτός + ανεμπουκώνομαι (ανε- + μπούκα, βλ. λέξη).

**σφιχτομανταλώνω, -ομαι** (ρήμ.): κλείνω καλά το σπίτι, βάζοντας το μάνδαλο.

«σα-ν-την ήπαθ'η γρα, εσφιχτομανταλώθηκε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σφικτός + μα-  
νταλώνω (εκ του: μάνταλος).

**σφουγγάτο\*** (το) (ουσ.): ομελέτα.  
«κάμε τα παστοφάσουλα σφουγγάτο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σφόγγος  
(αττικός τύπος του σπόγγος) + παραγ.  
τέρμα: -άτο.

**σφυρά** (η) (ουσ.): κτύπημα με το σφυρί  
/ σφύριγμα.

«δώστου μνια σφυρά να σπάσει»  
«βάλε μια σφυρά των οζώ να ῥθούνε πώ-  
δε»

**Ετυμ.** 1. Από το: σφυρί (εκ του αρχαιο-  
ελληνικού: σφύρα) στην πρώτη περίπτω-  
ση (χτύπημα με σφυρί). 2. Από το ρήμα:  
σφυρίζω (εκ του αρχαιοελληνικού: συρί-  
ζω) στη δεύτερη περίπτωση.

**σφυρολογώ** (ρήμ.): σφυρίζω αδιάφορα.  
«πάνω-κάτω πάει και σφυρολογά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σφυρίζω + λέγω  
(> -λογώ).

**σώνει και καλά:** οπωσδήποτε.  
«κεινιά θέλει να πάρει, σώνει και καλά»

**σω, σούμαι** (ρήμ.): σείω, σείομαι.

«σέται και κουνιέται και πάει απάνω κά-  
τω»

**Ετυμ.** Από το σείω.

**σώνει\*** (τрит. ρήμ.): αρκεί, φτάνει.  
«σώνει, μη βάνεις άλλο κρασί στο-ν-τσού-  
κο, γιατί εγέμισε»  
«σώνει μπλιο τσι φοβέρες σου»  
«μη σώσει»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική λέξη: σώνω  
που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό:  
σώζω.

**σωρά** (η) (ουσ.): μεγάλο σωρός, πλή-  
θος.

«μνια σωρά πατάτες ήβγαλε ο κήπος»  
«μνια σωρά κοπέλια του κλουθούνε»  
«εγίνηκε μνια σωρά» (= λιποθύμησε, κα-  
τέρρευσε)

**Ετυμ.** Από το: σωρεύω.

**σωρουλάκι** (το) (ουσ.): μικρός σωρός.  
«κάμε ένα σωρουλάκι τ'άχερα που ῥο-  
μείνανε»

**Ετυμ.** Από το: σωρά (υποκοριστικό).

**σώχωρο** (το) (ουσ.): χωράφι κοντά σε  
χωριό.

«ροβίθια δα φυτέψω οφέτος το σώχωρο»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: έσω + χωριό.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*Σαββατογεννημένος, σαϊτεύγω, σακατεύγω, σακάτης, σακατιλίκι, σακί, σακιάζω, σακ(κ)ούλι, σαλιάρης, σαματάς, σαντάλι, σαράκι, σαραντάπηχος, σβάρνα, σβαρνίζω, σβηστήρι, σεβνταλής, σεβνταλίδικος, σεβνταλίκι, σεβντάς, σειρά, σείσμα, σεκλέτι, σεκλετίζω, σέκος, σεντούκι, σερβίρω, σεργιάνι, σέρτικο, σημάδι, σημαντήρι, σημερινός, σιγανά, σιγανός, σιδερώνω, σίμωμα, σιμώνω, σινάφι, σιρίτι, σιφούνι, σκαμπάζω, σκάρτος, σκαφθιάς, σκαρώνω, σκάση, σκάφη, σκαφίδι, σκαφιδωτός, σκέλεθρο, σκέλια, σκεπαρνιά, σκέπη, σκίζα, σκίνος, σκισμή, σκληρίζω, σκνίπα, σκοινί, σκολειό, σκοπός, σκορπαλευράς, σκοτεινιάζω, σκοτίζομαι, σκουληκιάζω, σκουντουφλώ, σκράπας, σκρόφα, σκύβαλο, σμάρι, σμπαράλια, σοκάκι, σουβλί, σουβλίζω, σούμα, σουσουμιάζω, σουσουράδα, σούσουρο, σοφάς, σπάραχνο, σπαταλώ, σπερνό, σπέρτο, σπορκό, σπυρί, σπω, σταλίκι, στάλισμα, στάμνα, σταμνί, σταλίστρα, στάμπα, σταμπάρω, στανιό, σταράτα, στάρι, σταχώνω, στενοσόκακο, στερνός, στεφάνι, στημόνι, στοιβα, στολή, στουπόχαρτο, στραβός, στραβοκάνης, στραβοκεφαλιά, στραβολαίμης, στραβολαιμιάζω, στραβομουτσουνιάζω, στραβώνω, στρίγγλα, στριγγλίζω, στυφάδα, σύγκαλα, συναυλίζω, συγγενολόι, συναλείφω, σύγκαμα, συγκλίνω, σύγκρυο, συλλειτουργο, συμβουλάτορας, συναπαντώ, συνήθειο, συρίζω, σύρριζα, συχαρίκια, σφαχτό, σφαλίζω, σφήγκα, σφιχτός, σφουγγίζω, σάγαμπρος, σωθικά.*



**τάβλα\*** (η) (ουσ.): σανίδα. Στην κοινή νεοελληνική έχει και την έννοια του τραπέζιου, η οποία δεν απαντάται στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά.

«*με τσι τάβλες κάνουνε τα καλούπια για τσι ταράτσες*»

**Ετυμ.** Από το λατινικό *tabula*, -ae (= τραπέζι), ελληνικό μεσαιωνικό: τάβλα.

**ταβλί** (το) (ουσ.): μικρή σανίδα.

«*μπρόκωσε καλά τα ταβλιά*»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: τάβλα.

**ταβλόπιστος, -η, -ο** (επίθ.): προσβλητικός χαρακτηρισμός των χριστιανών από τους Τούρκους, λόγω της λατρείας των ξύλινων εικόνων και του Τιμίου Σταυρού.

«*δα σασε ξεκάνομε, ταβλόπιστοι*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ταβλί + πίστη.

**ταγαρά** (η) (ουσ.): δυνατό κτύπημα, ηχηρό χτύπημα με ταγάρι (εξ ου και το όνομά του).

«*γερή ταγαρά ήφασε*»

**Ετυμ.** Από το ταγάρι (βλ. λέξη).

**ταγάρι\*** (το) (ουσ.): είδος μεγάλου σκεύους παρόμοιου με κόσκινο, του οποίου ο πάτος είναι φτιαγμένος από προβιά. Χρησιμοποιούταν παλιότερα για μεταφορά άχυρων ή καρπών, καθορισμένης ποσότητας, με σκοπό το τάισμα των ζώων / ξεραμένη προβιά.

«*γέμισε το ταγάρι άχερα να τα πας τω βουγιώ*»

**Ετυμ.** Από το ταγάριον, υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού: ταγή (= διαταγή, διευθέτηση, καθορισμένη τροφή).

**ταγαρίδι** (το) (ουσ.): κτύπημα (ό,τι και η ταγαρά).

«*από παέ εκούστηκε το ταγαρίδι από του 'παιζε*»

**Ετυμ.** Βλ. ταγάρι.

**ταγοποτίζω** (ρήμ.): παρέχω τροφή και ποτό / μεταφορικά: φιλοξενώ.

«*επαδά τον έχω και τονε ταγοποτίζω εδά δυο μήνες*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ταγή (= σιτηρέσιο υποζυγίων) + ποτίζω.

**ταγούρα** (η) (ουσ.): ζωοτροφή, φαγοπότι.

«*λογάργιασε μαζί με το σπορκό, τα εργατικά, τα λιπάσματα και τη-ν-ταγούρα των οζώ, να δεις ίντα μου στοιχίζουνε τα καλλιερρητικά του χωραφιού*»

«*κάθε μέρα ταγούρα, εβαρέθηκά τσις μπλιο*»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: ταγίζω < ταγή (εξ ου: ταΐζω) / θέμα: ταγ- + παραγ. τέρμα: -ούρα.

**τάδε** (δεικτ. αντων.): ο δείνα.

«*Ακούω πως ο τάδε το 'καμε εσέ, πως ο άλλος το 'καμε αλλιώς και συμπεράσμα δε βγάνω. Δα το κάμω, λοιπόν, κι εγώ ετσά που κατέχω.*»

Η φράση «*άμε στο-ν-τάδε τι*», το σύμπλεγμα «*στο-ν-τάδε τι*» υπονοεί το διάβολο (*άμε στο διάολο*).

**Ετυμ.** Αρχαία ελληνική λέξη (πληθυντικός του ουδετέρου της αντωνυμίας: όδε, ήδε, τόδε). Το τάδε είναι άκλιτο.

**ταδέ-ταχυτέρου:** την επομένη μέρα, αύριο.

«ταδέ-ταχυτέρου έρχεται και μου λέει πως ήλλαξε γνώμη και δε θέλει να συζέψομε οφέτος»

**ταζέδικος\***, **-η, -ο:** φρέσκος, πρόσφατος (η λέξη σπανίζει στην κοινή νεοελληνική, ενώ η χρήση της είναι συχνή στο εξεταζόμενο ιδίωμα).

«α δεν είναι ταζέδικο το φαϊ, δε-ν-το θέλω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: taze (= νωπός, πρόσφατος).

**τάισμα\*** (το) (ουσ.): τροφή, παροχή τροφής (σε ζώα συνήθως).

«στη ντενέκα ήφηκα το τάισμα των ορνίθω, μόνο να πας να τσι ταΐσεις»

«εμαγέρεψα, ήβαλα τάισμα στα οζά κι εποσάστηκα να πάμε στο χωράφι»

**Ετυμ.** Από το ταΐζω (βλ. ταγούρα).

**τακαζάς** (ο) (ουσ.): βλ. ντακαζάς

**τακίμι\*** και **ντακίμι** (το) (ουσ.): ομάδα ανθρώπων ίδιας ράτσας και νοοτροπίας που δεν έχουν καλή φήμη / σύνολο ακατάστατων ομοειδών αντικειμένων. Σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής γλώσσας δεν υπάρχει, διαπίστωση που δείχνει ότι μπορεί να θεωρηθεί διαλεκτολογικό στοιχείο.

«ένα ντακίμι αθρώπους ήσυρνε μαζί ντου»  
«ένα τακίμι πράγματα έχει πεταμένα εδώ κι εκεί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: takim (= ομάδα, συμμορία, σινάφι, σύνεργα).

**ταλαχοδέρνω** (ρήμ.): έχω βάσανα, αγωνίζομαι ενάντια σε προβλήματα ή σε δυσκολίες που με βασανίζουν.

«άδिका ταλαχοδέρνεται, ο κακομοίρης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τάλαχος (βλ. λέξη) + δέρνω.

**ταλαχοπωρούμαι** (ρήμ.): υποφέρω, βασανίζομαι, ταλαιπωρούμαι

«δεν έχομε στο μετόχι τσι ευκολίες μας και ταλαχοπωρούμαστε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τάλαχος (βλ. λέξη) + πωρός (= άθλιος) > πωρούμαι.

**τάλαχος** (ο) (ουσ.): θόρυβος, οχλοβοή, φασαρία.

«τάλαχο ακούω στ'αχίρι μα δε-γ-κατέχω ίντα 'ναι»

**Ετυμ.** Από το: τάραχος (= ταραχή, βάσανα), με την τροπή του -ρ- σε -λ- (πρβλ. «των παθών μου τον τάραχον»).

**τάλε-κουάλε\*** (επίρρ. έκφρ.): το ίδιο, όμοια.

«τάλε-κουάλε είναι ο ένας με τον άλλο»  
«πολλά δαιμονισμένος εβγήκε ο τάδε, τάλε-κουάλε ο παππούς του»

**Ετυμ.** Από την ιταλική φράση: tale e quale (= έτσι ακριβώς), λατινικά: talis-qualis (= τοιούτος οίος).

**ταλίμι** (το) και **τσαλίμι** (συνηθέστερα **τσαλίμια**) (τα) (ουσ.): εξάσκηση στην ευκινησία / χορευτική κινητική δεξιότητα / μεταφορικά: κόλπα.

«ήκαμε τσαλίμια στο χορό απού τον εθαμάζανε όλοι»

«τσαλίμια κάνει και δεν είναι ντρέτος»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: talim (= άσκηση, εκγύμναση, γυμνάσια).

**ταμαϊμός** (σύνδ.): μήπως, μπας.

«ταμαϊμός έχω άλλες σπορκές να ζανα-



φυτέψω τσι πατάτες από εσαπιθήκανε από τη νερουζά»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ταμάμ\*** (τροπ. επίρρ.): εντάξει, ακριβώς, σωστά.

«ταμάμ ήρθε η δουλειά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό tamam (αραβικά: tamām) = εντελώς, πλήρως.

**ταμάχη** (η) (ουσ.): λαιμαργία, πλεονεξία.

«τέθοια ταμάχη απόύ έχουνε δε-ν-τηνε εξανάδα, θαρρείς πως θα φάνε το-γ-κόσμο»

«Η πολλή ταμάχη χαλά το τό στομάχι.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tamah (= πλεονεξία, απληστία).

**ταμαχιάρης\*** (ο) (ουσ.): πλεονέκτης, λαίμαργος.

«πολλά ταμαχιάρης είναι ο γαμπρός τως και ξανοίγει να φάει το χωραφάκι και των αλλωνώ»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tamahkâr (= πλεονέκτης).

**ταμπακαρ(γ)ιό** (το) (ουσ.): δερματοπωλείο, βυρσοδεψείο.

«ανε πας στη Χώρα, να μου πάρεις από κιανένα ταμπακαριό μνιαολιά πετσι».

**Ετυμ.** Από το: ταμπάκης (βλ. λέξη).

**τάξε** (επ. θέση. επίρρ.): δηλαδή. Χρησιμοποιείται συνήθως στη φράση: «τάξε και καλά», που σημαίνει: δηλαδή, ή: «τάξε πως», που σημαίνει σαν. Η λέξη τάξε χρησιμοποιείται ως τριτοπρόσωπο ρήμα και με άλλες σημασίες, όπως π.χ. θεώρησε, υποσχέσου, υπόθεσε.

«ήθελε δα, τάξε και καλά, να μου πει πως δε φταίει αυτός για ό,τι εγίνηκε»

«ήθελε να του δώσει ένα σουβάλι πατάτες, τάξε πως τσι 'δουλέψαμε μαζί»

«για να μη στεναχωράσαι, τάξε πως δε-ν-τα 'χες κειανά τα λεφτά από σου 'κλέψανε»

**Ετυμ.** Από το ρήμα: τάσσω (βλ. λέξη).

**τάξιμο\*** και **τάσιμο** (παλαιότερη γραφή τάσσιμο) (το) (ουσ.): υπόσχεση, αφιέρωση ή δέσμευση σε Άγιο. Για τις περιπτώσεις αυτές οι Λασιθιώτες κάνουν συχνότερα χρήση της λέξης τάσιμο, ενώ ο όρος τάξιμο χρησιμοποιείται πιο συχνά για υποσχέσεις απέναντι σε πρόσωπα.

«τάσιμο το 'χω να πάω ένα αρνί στη χάρη του Αγίου Μάμα να μου ξεμιστεύει τα πρόβατα από το κακό»

«τάσιμο την έχω τη λαμπάδα στον Άγιο και πρέπει να τη-μ-πάω»

«Καλλιά το τάξιμο παρά το δόσιμο.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: τάσσω (τάζω) (αόρ. έταξα) + παραγ. τέρμα: -ιμο.

**ταπεινάδα** (η) (ουσ.): ταπεινότητα, ταπεινοφροσύνη, σεμνότητα.

«η ταπεινάδα τσης δε λέγεται· τα μάθια τσης δε σκώνει να σε δει»

**Ετυμ.** Από το: ταπεινός + παρ. τέρ.: -άδα.

**ταπώνω\*** (ρήμ.): κλείνω το στόμιο δοχείου, κλείνω το στόμα κάποιου με την απάντηση που του δίνω / μεταφορικά: εξαπατώ, σημασία η οποία δεν αναφέρεται σε μερικά νεοελληνικά λεξικά.

«τάπωσε καλά το παγούρι»

«ζάνοιγε να μη σε ταπώσουνε»

**Ετυμ.** Από το γαλλικό: tape (= τάπα) ή από το ιταλικό: tappo (= πώμα).

**ταραμπούτσα** (η) (ουσ.): λάσπες ανακατωμένες με χιόνι.

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ταράφι** (το) (ουσ.): γενιά / κλίκα.

«απού το ίδιο ταράφι 'ναι και τούτοσάς»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: taraf (= πλευρά, όψη, κόμμα, κλίκα).

**ταραχίζω, -ομαι** (ρήμ.): νευριάζω, θυμώνω, αναστατώνομαι (συνηθέστερα, ανεταραχίζομαι, βλ. λέξη).

«*με ταραχίζει με τσι κουβέντες απόυ λέει*»  
«*ταραχίζομαι να τονε θωρώ να ρέμπεται τη-μ-περιουσία του πατέρα μου*»

**Ετυμ.** Από το: τάραχος (βλ. λέξη).

**τάραχος\*** και **ταραχτάς** (ο) (ουσ.): θόρυβος, αναταραχή, ταλαιπωρία. Στην κοινή νεοελληνική δεν απαντάται το ταραχτάς.

«*μεγάλος τάραχος εγίνηκε*»  
«*των παθών μου τον τάραχον*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**ταράχτης** (ο) (ουσ.): μακρύ ξύλο με φουσκωτή δικτυωτή κεφαλή στο ένα άκρο, με το οποίο ο τυροκόμος ανακατεύει το γάλα στο σιγλί, όταν του ρίχνει την πυτιά για τυροκόμηση.

«*ανακάτανε καλά το γάλα με το-ν-ταράχτη όση ώρα δα ρίχνω την αγαστέρα*»

**Ετυμ.** Από το ταράσσω (= ανακατεύω).

**ταρταλατζής** (ο) (ουσ.): λαφυραγωγός, παλιατζής.

«*Είναι βοσκός και μάγερας, μπαρμπέρης και λυράρης, / κασάπης και ταρταλατζής κι έχει ο μπαξές να πάρεις*»

(απόσπασμα από ποίημα του Τσικαλά με τον τίτλο: Αρχαία)

**Ετυμ.** Από το: τάρταλο (βλ. λέξη).

**τάρταλο** (το) (ουσ.): κάτι το διαλυμένο, το σαράβαλο, το ετοιμόρροπο.

«*τάρταλο είναι το σομάρι του γαιδάρου, μόνο πέταξε το και να πας ν'αγοράσεις ένα καινούργιο*»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τασιμάρης** (ο) (ουσ.): εκείνος που έχει κάμει τάσιμο σε κάποιον Άγιο.

«*οι τασιμάρηδες επηγαίνανε με τα γόνατα να προσκυνήσουνε τη-μ-Παναγία*»

**Ετυμ.** Από το: τάσιμο (βλ. τη λέξη τάξιμο).

**τάσσω και τάζω** (ρημ.): ορίζω, καθορίζω / υπόσχομαι / (παθητικό) αφιερώνομαι.

«*τάξε πως θες να γενεί*»

«*τάξε μου πράμα να σου πω ένα μυστικό*»

«*κοπελιού και Αγίου μη-ν-τάξεις*»

«*είμαι ταμένος στον Άγιο*»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη συνώνυμη του τίθημι, άγνωστης ετυμολογίας.

**τάχαμ** (επίρρ.): δήθεν.

«*ήρθε τάχαμ να δει ίντα κάνομε, μα κείνη ήθελε να με ξερωτήξει για τη μπροξενιά που κάνουνε τση θυγατέρα τσης*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τάχα (αρχαιοελληνικό) + μου (συγκεκριμένο).

**ταχιά\*** (χρον. επίρρ.): του χρόνου, τον επόμενο χρόνο.

«*ταχιά δα τ'αφήσω καλλουργιά το χωράφι να ξεκουραστεί μνιαολιά*»

**Ετυμ.** Από τον πληθυντικό του ουδετέρου του επιθέτου ταχύς (ταχέα > ταχιά).

**ταχινή\*** (η) (ουσ.): πρωί, ξημέρωμα.

«*ενύσταξα και εκοιμήθηκα και δεν εποτελείωσα τη δουλειά μου, μα εσκώθηκα τη-ν-ταχινή και τηνε εποτελείωσα*»

**Ετυμ.** Από το: ταχινός, -ή (= πρωινός).

**ταχινή-ταχινή** (χρον. επίρρ. έκφρ.): πρωί-πρωί.

«*ταχινή-ταχινή εμισέψαμε να μη μασε φάει η κάψα στη στράτα*»

**Ετυμ.** Από το: ταχινή.

**ταχινιάτικα** (χρον. επίρρ.): πρωί-πρωί.

«*ταχινιάτικα ήρθενε και μας εγύρευγε*»

**Ετυμ.** Από το: ταχινή (βλ. λέξη).

**ταχινωπά** (χρον. επίρρ.): προς το πρωί, κοντά στο πρωινό.

«ταχινωπά εσκωθήκαμε, για να πάμε στο θέρος»

**Ετυμ.** Από τα: ταχινή / θέμα: ταχιν- + παραγ. τέρμα: -ωπός, πληθ. ουδετέρου: -ωπά.

**ταχυτέρου** (χρον. επίρρ.): αύριο.

«ταχυτέρου δα 'ρθω να σε δω»

«ταχυτέρου έχω σκοπό να το κάμω»

**Ετυμ.** Από το: ταχύτερος (το ταχύτερο δυνατόν).

**ταχτανιά** (η) (ουσ.): απότομη σπρωξιά, δυνατό τράβηγμα.

«μνια-ν-ταχτανιά μου 'παιζε η-γ-αίγα με το σκοινί απού την ήσυρνα και εκόντεψε να με ρίξει χάμαι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό tahta (= σανίδι).

**τέγομαι** (ρήμ.): υποφέρω, βασανίζομαι σιγά-σιγά.

«ο θεός να μου τ'αζώσει να τονε δω να τέγεται ετσά που με 'καψε και μένα στη ζωή μου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: τήκομαι (= λιώνω λόγω θερμότητας).

**τέζα\*** (επέχει θέση άκλιτου επιθέτου): νεκρός (ακολουθεί μετά τα ρήματα: μένω, βρίσκω, αφήνω και ορισμένα σύνθετα τους π.χ. πομένω).

«δυο μέρες είχενε να φανεί και ενοίζανε το σπίτι ντου και τονε 'βρήκανε τέζα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: teso (= τεντωμένος).

**τεζιάκι** (το) (ουσ.): πάγκος του καφενείου ή του μαγαζιού.

«όλη-ν-τη μέρα ο καβετζής στο τεζιάκι τη βγάνει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tezgah (= πάγκος εργασίας).

**τέκι** (το) (ουσ.): το ίδιο, καθ' ομοίωση.

«τέκι σου 'ναι, μόνο μη βγάνεις αχλιά»

«ήβρηκε το τέκι ντου»

**Ετυμ.** Τέκι (tek) στα βουλγαρικά σημαίνει μονός αριθμός. Η σημασία, όμως, της λέξης αυτής δεν σχετίζεται άμεσα με εκείνη της εξεταζομένης. Μπορεί, να θεωρηθεί ότι προέρχεται είτε από το λατινικό: talis (= παρόμοιος) είτε από το αρχαιοελληνικό: τέκος (= τέκνον).

**τεκνεφέσης** (ο) (ουσ.): αδύνατος, δειλός, δύσπνους.

«τεκνεφέσης θαρρώ πως είναι ο ορτάκης σου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tiknefes (= λαχανιασμένος, με κομμένη την ανάσα).

**τελάλης\*** (ουσ.): κήρυκας, αυτός που γνωστοποιούσε κάτι, φωνάζοντας (αντικαθιστούσε, παλαιότερα, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης σε τοπικό επίπεδο).

«ήκουσες το-ν-τελάλη ίντα 'λεγε».

«το-ν-τελάλη δα βγάλομε δα, να το μάθει όλος ο κόσμος».

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tellâl < αραβικό dallâl (= κήρυκας).

**τελαλίζω** (ρήμ.): διακηρύττω.

«σωπάσετε ν'ακούσομε ίντα τελαλίζει ο τελάλης»

**Ετυμ.** Από το: τελάλης (βλ. λέξη).

**τελεύγω** (ρήμ.): τελειώνω κυριολεκτικά και μεταφορικά.

«τελεύγουνε μπλιο οι πολλές δουλειές και δα ξεκουραστούμε»

«τελεύγει το παζιμάδι και πρέπει να ζυμώσομε»

«τελεύγω εγώ, επόκαμά τα τά καλιμέντα»

**Ετυμ.** Από το: τέλος.

**τέλι\*** (το) (ουσ.): λεπτό μεταλλικό σύρμα. Η φράση: «στένω τέλια» σημαίνει κατασκευάζω με σύρμα παγίδες για το πιάσιμο μικρών ζώων, λαγών κυρίως, σε σημεία που αποτελούν πέρασμα.

«σφίζε το με το τέλι»

Υποκοριστικό: τελάκι.

«δέσε το μ' ένα τελάκι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tel (= σύρμα, καλώδιο).

**τελώ\*** (ρήμ.): εκτός από εκτελώ κάτι ή είμαι σε μια κατάσταση, το τελώ έχει ακόμη την έννοια του περιποιούμαι, υπηρετώ, σημασία που δεν είναι συνήθης στην κοινή νεοελληνική γλώσσα.

«δεν μπορώ να τονε τελώ μπλιο, ήφαέ με, τη-γ-κακομοίρα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**τεμπεσίρι\*** (το) (ουσ.): βερεσίδι που γραφόταν με κιμωλία σε πίνακα οφειλών, ο οποίος υπήρχε σε παλιά καταστήματα / μεταφορικά: πεπαλαιωμένο αλλοιωμένο προϊόν.

«τα τεμπεσίργια τονε ρίζανε όζω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό, tebeşir (= κιμωλία) > περσικό: tabāşīr.

**τεραζί** (το) (ουσ.): ζυγαριά, τραμπάλα. «τον έχω καωμένο τεραζί και κατέω ίντα ζυάζει»

**Ετυμ.** Από την τουρκική λέξη: terazi (= ζυγαριά, ισοροπία).

**τερερίζω\*** (ρήμ.): ψάλλω αργά, επαναλαμβάνοντας ορισμένες λέξεις ή στίχους τροπαρίων ή ευχών ή απλώς το τε-

ρερέμ (εξ ου και τερερίζω).

«δε-ν-τα λένε τα λόγια τσ'εκκλησάς μάνι-μάνι να τελειώνουμε, μόνο τερερίζουνε εκείά δυο ώρες»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη (από το τερερέμ).

**τερζής\*** (ο) (ουσ.): ράπτης.

«ο τάδε ήτανε παλιά ο καλύτερος τερζής τση Χώρας»

«Να πάω θέλει στο-ν-τερζή τσόχινη βράκα ράφτω, / να τη φορώ σκολιάτικη, καρδιές απού δα κάψω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: terzi (= ράπτης).

**τερζίδικο** (το) (ουσ.): ραφτάδικο παλαιών κρητικών στολών.

«επήα στο τερζίδικο και επαράγγειλα ένα καινούργιο γελέκο»

**Ετυμ.** Από το: τερζής (βλ. λέξη).

**τέρμινα\*** (τα) (ουσ.): καθορισμένα χρονικά διαστήματα. Ο όρος χρησιμοποιείται συχνά στη μαντική και, κυρίως, από τις μοιράρισσες που στην πλειονότητά τους ήσαν, παλιότερα, γύφτισσες. Οι μοιράρισσες περνούσαν από τους δρόμους των χωριών, λέγοντας τη φράση: «ασημωσε να σου πω το/τη μοίρα σου»

«η μοιράρισα είπε πως σε τρία τέρμινα δα μπει καλό στο σπίτι μας»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: terminus, -i (= χρονικό όριο).

**τερτίπι\*** (το) (ουσ.): σχέδιο / κουμάντο, στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά, και σπανιότερα τέχνασμα, σημασία με τη οποία απαντάται και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα.

«έλα να κάνομε τερτίπι να δούμε πώς δα το κάμομε»

«καλό τερτίπι 'χει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tertip (= τάξη, σχέδιο).

**τερτιπιλής** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει καλό τερτίπι, κουμανταδόρος.

«ετσά τερτιπιλής άθρωπος δεν εγίνηκε»

**Ετυμ.** Από το: τερτίπι (βλ. λέξη).

**τετάδα** (η) (ουσ.): μικρή επίπεδη καλλιεργήσιμη επιφάνεια σε ορεινή περιοχή, το χώμα της οποίας συγκρατείται είτε με πετρόχτιστο τοίχωμα είτε με το δέσιμο ξύλων και λίθων μαζί / αναβαθμός του εδάφους.

«δα πάω να θερίσω τσι τετάδες στ'Ασφεντάμι» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το δετάδα (εκ του δένω). Ορισμένοι, μάλιστα, (π.χ. Καρύδης, 1983) αναφέρουν τη λέξη αυτή ως δετάδα.

**τετραβέρσα** (τροπ. επίρρ.): πλάγια, λοξά, διαγωνίως.

«θέσε καλά, μόνο κείτεσαι τετραβέρσα και βαστάς όλο το κρεβάτι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: traversa (= δοκάρι που χρησιμοποιείται διαγωνίως σε κατασκευές).

**Τετράδη** (η) (ουσ.): Τετάρτη.

«Τετράδη 'ναι σήμερα και νηστεύουνε»

**τετραδοπάρασκο** (το) (ουσ.): Τετάρτη και Παρασκευή.

«κάθε τετραδοπάρασκο τση μεγάλης σαρακοστής ενηστεύγαμε το λάδι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τις αντίστοιχες λέξεις.

**τεφαρίκι\*** (το) (ουσ.): καλής ποιότητας, πράγμα / κάτι με συναισθηματική αξία.

«Κείνη την ώρα ο γαμπρός το 'βαλε τεφαρίκι, / για να με στεφανώσετε δε βγάνω το σαρίκι» (Δίστιχο του Χαρ. Σιγανού από το ποίημα του: «Αργουλιανός γάμος»)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tefarik (= ψιλο-

πράγματα, δώρο ευτελούς αξίας (αραβικό tafarruj)).

**τεχρίλι** (το) (ουσ.): χοντρή κόκκινη μεταξένια κλωστή με την οποία γίνονται οι διακοσμήσεις (τα χάρτζα) στις παραδοσιακές ανδρικές κρητικές φορεσιές.

«τα χάρτζα τα 'κάνανε με τεχρίλι οι τερζήδες»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τεψί** (το) (ουσ.): ταψί.

«βάλε το τεψί στο φούρνο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tepsi (= δίσκος).

**τζαγκούρνιασμα** (το) (ουσ.): γρατσουνιά.

«τζαγκούρνιασμα μού 'καμε κειονέ το τελάκι αφού επερίσσευγε εκείέ»

**Ετυμ.** Από το: τζαγκουρνίζω (= προκαλώ αμυχή).

**τζαγκουρνιασμαθιά** (η) (ουσ.): ό,τι και το προηγούμενο.

«ζάνοιζε μνια τζαγκουρνιασμαθιά αφού μου 'καμε με τα νύχια ντου ο κάτης»

**Ετυμ.** Από το: τζαγκουρνίζω.

**τζαγκουρνοφωνιάζω** (ρήμ.): φωνάζω και κτυπιέμαι, κάνοντας στο σώμα μου γρατσουνιές / κλαίω και οδύρομαι.

«ίντα 'παθε και τζαγκουρνοφωνιάζει ετσά;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τζαγκουρνώ + φωνιάζω.

**τζαγκουρνώ και τζαγκουρνίζω, -ομαι** (ρήμ.): γρατσουνώ.

«τσιμπούνε και τζαγκουρνούνε οι βάτοι, μόνο έχε το νου σου ατά που πας»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**τζαμιλίκι\*** (το) (ουσ.): τζαμαρία (στην κοινή νεοελληνική απαντάται και ως τζαμι-

λίκι, τύπο που δεν συναντήσαμε στην ομιλία των Λασιθιωτών).

«όλα τα τζαμιλίκια τα 'σασε ο Γιώργης ο ντενεκιατζής»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *camlik* (= τζαμωτό).

**τζαμούζα** (η) (ουσ.): βουβάλα / μεταφορικά: άσχημη χονδρή γυναίκα χαμηλής νοημοσύνης.

«ίντα τση 'ρέχτηκες, μωρέ, κείνησάς τση τζαμούζας και τηνε επήρες;»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *çamuz* (= βούβαλος / -άλα).

**τζάμπα\*** (επίρρ.): δωρεάν, έναντι ελάχιστου τιμήματος. Ορισμένοι Λασιθιώτες, παραποιούν ειρωνικά τη λέξη αυτή μετατρέποντάς την σε τζαμπαζιόν.

«τζάμπα πράμα»

«ο νάχα και ο τζάμπας εποθάνανε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *caba* (= δωρεάν) < αραβικό: *jabā*?

**τζαμπάζης\*** (ο) (ουσ.): ζωέμπορος, μεταπράτης.

«και το τζαμπάζη ήκανε μνιαν εποχή»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *cambaz* (= ζωέμπορος).

**τζαμπαζιλίκι** (το) (ουσ.): οι δραστηριότητες του μεταπράτη.

«το τζαμπαζιλίκι βγάνει φράγκα»

**Ετυμ.** Από το τζαμπάζης (βλ. λέξη).

**τζαμπατζής\*** (ο) (ουσ.): αυτός που δεν πληρώνει, που αγοράζει τζάμπα.

«αυτός είναι τζαμπατζής, μόνο να μην έχεις αλίσι-βερίσι μαζί ντου»

**Ετυμ.** Από το τζάμπα (τουρκικό: *cabaci*).

**τζαμπικόνω** (ρήμ.): μπαίνω στον καυγά, ορμώ άφοβα / επιμένω πεισματικά σε

κάτι / καταβάλλω σημαντική προσπάθεια.

«όπου δει καυγά τζαμπικόνει κι αυτός»

«μικιός-μικιός, μα τζαμπικόνει στο σκαπέτι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *çaba* (= προσπάθεια, ζήλος / παλεύω).

**τζάμπουρο** (το) (ουσ.): το κοτσάνι του σταφυλιού που μένει μετά την αφαίρεση των ρωγών.

«εφάγανε τα πουλιά τσι ρώγες τω σταφυλιώ και εφήκανε μόνο τα τζάμπουρα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: τζαμπί ή τσαμπί.

**τζαναβάρης** (ο) (ουσ.): ζωηρός νέος. Συνήθως απαντάται στο ουδέτερο: τζαναβάρι.

«τζαναβάρι 'ναι ακόμη και συχωράται»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *giovane* (= νέος).

**τζάνερα\*** (τα) (ουσ.): άγρια δαμάσκηνα, κοινώς λεγόμενα «τσιλαμπουρνέλες».

«εγενήκανε κιόλας τα τζάνερα»

«μη φάτε πολλά τζάνερα να μη σασε πιάσει η κοιλιά σας»

**Ετυμ.** Διατυπώνονται οι ακόλουθες απόψεις ως προς την ετυμολογία της λέξης: α) από το τουρκικό: *canerği* (= κορόμηλο, τζάνερα), β) το σλαβικό *čirnik* (= κορόμηλο) και γ) από τα: δια + νερό.

**τζαρ** (επιφών.): προτροπή προς γάιδαρο να συνουσιασθεί με γαϊδούρα / (επί ανθρώπων) προσβλητική λέξη.

**Ετυμ.** Ηχοποίητη, πιθανόν, λέξη, η οποία προέρχεται από το βρυχηθμό του γαϊδαρού.

**τζάρα** (η) (ουσ.): στάμνα της ρακής, μεγάλο πήλινο πιθάρι.

«στο Θραμανό εσάζανε και τζάρες για τη ρακή»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τζάρουκας** (ο) (ουσ.): λάρυγγας, η τραχεία.

«ήκοψέ ντου το-ν-τζάρουκα»

**Ετυμ.** Προήλθε από πιθανό μετασχηματισμό της λέξης: λάρυγγας > λάρυγκας > λάρουγκας > τζάρουκας.

**τζαρτζαβατικά** (τα) (ουσ.): ζαρτζαβατικά, τα διάφορα κηπευτικά προϊόντα (ντομάτες, αγγούρια, κολοκύθια κτλ.).

«πολλά λογιά τζαρτζαβατικά έχω βαρμένα στο-γ-κήπο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zerzevat (= ζαρτζαβατικό).

**τζεβρές** και **τσεβρές** (ο) (ουσ.): είδος μακρόστενου χρυσοκέντητου μαντιλιού από μετάξι, συνήθως, το οποίο οι παλιοί κρητικοί έδεναν γύρω από το λαιμό τους. Ο τζεβρές δινόταν, επίσης, ως δώρο στον επικεφαλής της γαμήλιας πομπής, γνωστού και ως *τζεβρετζή*, ο οποίος τον έβαζε στο κεφάλι του. Οι τζεβρέδες χρησιμοποιούνταν και ως διακοσμητικά εργόχειρα και αρκετοί αποτελούν εξαίρετα έργα τέχνης.

«εχάρισέ της ένα τζεβρέ αφού τον είχενε η ίδια κεντημένο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çevre (= τζεβρές).

**τζελεπής** και **τσελεπής\*** (ο) (ουσ.): άρχοντας, αφέντης, λεβέντης. Στην κοινή νεοελληνική απαντάται και ο τύπος: *τσελεμπής*, τον οποίο δεν συναντήσαμε στο Λασίθι.

«τζελεπής άνθρωπος ήτανε και τα 'θελε όλα εντάξει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çelevi = αρχοντάνθρωπος, κύριος (βλ. και το λατινικό *celeber* (= επιφανής)).

**τζέλομαι** (ρήμ.): βρίσκομαι στο απόγειο της ακμής μου / κινούμαι με ευλυγισία.

«στα ήπατά της απάνω είναι και τζέλεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: κέλομαι = ωθώ με παραίνεση (μετατροπή του -κ- σε τζ- (τσιτακισμός)). Κατ' άλλη εκδοχή, προέρχεται από το ιταλικό: zelare (= επιδεικνύω ζήλο) που είναι, προφανώς, ελληνικό δάνειο.

**τζεμπερές\*** και **τσεμπερές** (ο) (ουσ.): σιδερένιο άγκιστρο που ανεβοκατεβαίνει με τη βοήθεια μοχλού, εξωτερικά χειριζόμενου, και χρησιμεύει για το κλείσιμο ξύλινων κυρίως πορτών.

«εχάλασε ο τζεμπερές και δε σφαλίζει η πόρτα»

«πάτησε καλά το-ν-τζεμπερέ ν'ανοίξει η πόρτα»

**Ετυμ.** Κατά μία άποψη, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: διαμπερές, με την αντικατάσταση του δια- από το πρόσφυμα ja. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το τουρκικό: zemberek, που σημαίνει ελατήριο.

**τζένιο** (το) (ουσ.): σιδερένιος ή ξύλινος πάσσαλος μικρού μεγέθους, που καρφώνεται στο έδαφος με τη βοήθεια κάποιας πέτρας, και χρησιμεύει για το δέσιμο ζώων με σχοινί, προκειμένου να είναι περιορισμένος ο χώρος βοσκής τους. Ενίοτε, το τζένιο χρησιμεύει και για την πρόσδεση υψηλών στύλων ή ιστών, προκειμένου να επιτευχθεί μεγαλύτερη σταθερότητά τους.

«κάρφωσε το τζένιο καλά και δέσε εκεία την αίγα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τζεντζεφίλι** (το) (ουσ.): βότανο για τον κοιλόπονο.

«σάσε του ένα τζεντζεφίλι να τονε ξεπο-  
νέσει η κοιλιά ντου»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από μετασχηματισμό του  
τουρκικού: sancı (= πόνοσ, κολικός).

**τζενώνω** (ρήμ.): δένω κάποιο ζώο σε  
τζένιο (βλ. λέξη).

«καλά να τζενώσεις τα οζά, να μη-γ-  
ξετζενώσουνε να φάνε το ζένο σπαρμένο  
να βρούμε το μπελά μας»

**Ετυμ.** Από το τζένιο / θέμα: τζεν- + παρ.  
τέρμα: -ώνω.

**τζέρα** (η) (ουσ.): ακμή, αποκορύφωση  
της σωματικής ανάπτυξης, ευρωστία.

«τη-ν-τζέρα τσης ακούει ακόμη»

«στη-ν-τζέρα ντου απάνω 'ναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: genç (= νιότη).

**τζερεμίζω** (ρήμ.): ζημιώνω, βλάπτω κά-  
ποιον οικονομικά.

«ελύσανε τα βούγια από κεια που τα 'χα  
δεμένα και με 'τζερεμίσανε, γιατί δεν εφή-  
κανε μνια-μ-πατάτα γερή»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cereme (= πρό-  
στιμο).

**τζερτζελές\*** (ο) (ουσ.): θόρυβος που  
προκαλείται από μια διασκέδαση ή άλ-  
λη ευχάριστη κατάσταση, τα γέλια και  
οι φωνές που δημιουργεί / χαβαλέσ.

«οι νέοι τζερτζελέ θέλουνε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zelzele (αραβι-  
κό: zalzalat = σεισμός).

**τζίβα\*** (η) (ουσ.): ψιλό χόρτο με το  
οποίο έφτιαχναν παλιότερα στρώματα /  
μπερδεμένα μαλλιά. Στην κοινή νεοελ-  
ληνική υποδηλώνει και σχοινί από χόρ-  
το, σημασία που δεν συναντήσαμε στο  
Λασίθι.

«γέμισε τσι φαρδανάπλες τζίβα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τζιβιέρα** (η) (ουσ.): η βάση της λεκάνης  
του πιεστηρίου των παλαιών φαμπρικών  
στις οποίες αλέθονταν οι ελιές.

«καθάρισε την τζιβιέρα, να ρίζομε άλλες  
ελιές»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: civiera (= φορείο).

**τζίγκου-τζίγκου και τσίγκου-τσι-  
γκου\*** (επίρρ. έκφρ.): λίγο-λίγο, με το  
σταγονόμετρο.

«τζίγκου-τζίγκου το λάδι να μασε φτάζει  
να βγάλομε τη χρονια»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τη ρίζα της λέξης:  
τζιγκούνης ή τσιγκούνης.

**τζίλιος** (ο) (ουσ.): ζελατινώδες παχύ-  
ρευστο λίπος που βγαίνει από το βρά-  
σιμο της χοιροκεφαλής και των ποδιών  
του χοίρου.

«βράσε τη-γ-κεφαλή του χοίρου να βγει  
ο τζίλιος»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τζινέλο και τσινέλο** (το) (ουσ.): τρέ-  
ξιμο (συναντήσαμε και τον τύπο: ντζι-  
νέλο).

«ήπαιζε τζινέλο το μουλάρι κι ως το να  
πεις φτου το 'χασα από μπρος μου»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τζίνι\*** (το) (ουσ.): δαιμόνιος άνθρωπος,  
ο άνθρωπος που ξέρει κάτι πολύ καλά.  
Συγγενής λέξη, η οποία υπάρχει και στην  
κοινή νεοελληνική, είναι το: τζιμάνι =  
πολύ έξυπνος, πολύ ικανός.

«στη τέχνη του είναι τζίνι»

«τζίνι 'ναι το κοπέλι στα γράμματα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cın που προέρ-  
χεται από το αραβικό jinnī (ενικός αριθ-  
μός: jin (πληθυντικός) (= πνεύμα).

**τζίντζινος, -η, -ο** (επίθ.): ευπαθής, ευ-  
αίσθητός, λεπτοκαμωμένος.



«πολλά τζίντζινο είναι τούτονε το βγόδω-μα»

**Ετυμ.** Κατά τον Πάγκαλο, προέρχεται από την ιταλική λέξη zinzino (= σταγόνα).

**τζιρίτι** (τροπ. επίρρ.): τρέχοντας, τροχάδην. Ενίοτε χρησιμοποιείται στο ουδέτερο γένος ως ουσιαστικό: το τζιρίτι = το τρέξιμο.

«τονε 'πήρε ζιρίτι και τον ήφταζε»

«στο τζιρίτι δε-ν-τονε φτάνει κιανείς»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cirit (= ακοντισμός / τρέξιμο).

**τζιριτό** (το) (ουσ. / επίρρ.): τρέξιμο/τροχάδην.

«τζιριτό πάει κάτω»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**τζιριχτός, -ή, -ό:** τρεχάτος.

«τζιριχτός ήρθενε από την Αγιά Πελαγιά στο χωργιό»

**Ετυμ.** Βλ. τζιρίτι.

**τζισβεδάκι και τσισβεδάκι** (το)

(ουσ.): ο μικρός τσισβές (βλ. λέξη).

«το-γ-καβέ τονε κάνουνε στο τσισβεδάκι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του τσισβές (βλ. λέξη).

**τζισβές και τσισβές** (ο) (ουσ.): το μπρίκι.

«βράσε στο τζισβέ μνιαολιά νερό»

«βγάλε το τσισβέ από τη φωτιά, γιατί ήβρασε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cezve (= μπρίκι).

**τζίφρης** (το) (ουσ.): τσιγκούνης.

«ε, το-ν-τζίφρη, ένα πεντάρικο μόνο σου 'δωκε καλή χέρα»

**Ετυμ.** Προέρχεται, πιθανόν, από το τουρκικό: cimri (= τσιγκούνης).

**τζόβενο\*** (το) (ουσ.): ανυπάκουος νέος, ανώριμος άνθρωπος. Βλ. και τη λέξη: τζαναβάρι που σημειώθηκε προηγουμένως, η χρήση της οποίας είναι, στο Λασιθι, συχνότερη εκείνης του τζόβενου.

«τζόβενο 'ναι ακόμη το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: giovane (= νέος).

**τζοπατώ** (ρήμ.): βλ. ατζοπατώ.

**τζουγκράτος, -η, -ο και τσουγκράτος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει τζουγκριά.

«τζουγκράτος είναι ο βολόσυρος, για να μαζώνει τσι μάζες»

**Ετυμ.** Από το τζουγκρί (βλ. λέξη).

**τζουγκρί και τσουγκρί** (το) (ουσ.): αιχμή, αυτό που προεξέχει.

«κόψε κειονέ το τζουγκρί να μη βαρεί κιανενούς»

**Ετυμ.** Πιθανόν, αποτελεί παραφθορά του τουρκικού: sivri (= μύτη, μυτερός).

**τζουγκρίζω και τσουγκρίζω\*** (ρήμ.):

κτυπώ ελαφρά ένα αντικείμενο (ποτήρι, συνήθως, ή αβγό) με ένα άλλο / μεταφορικά: διαπληκτίζομαι με κάποιον, τα χαλώ μαζί του.

«βάλε κρασί στο ποτήρι σου να τζουγκρίσομε»

«τα τσουγκρίσανε φαίνεται πάλι»

**Ετυμ.** Από το τζουγκρί. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: συγκρίζω > συγκράω > συγκρούω, με την τροπή του -σ- σε -τζ- και του -υ- σε -ου.

**τζουγκρωτός, -ή, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει σχήμα τζουγκριού, αυτός που μοιάζει με τζουγκρί, ο μυτερός.

«τζουγκρωτά χαράκια είναι γεμάτα τα βουνά»

«κάμε τζουγκρωτό το τζένιο να καρφώνει εύκολα»

**Ετυμ.** Από το: τζουγκρί (βλ. λέξη).

**τζουρνάρα** (η) (ουσ.): βλ. ντζουρνάρα.

**τζουρναρίζω** (ρήμ.): βλ. ντζουρναρίζω.

**τηγανίτης** (ο) (ουσ.): είδος γλυκού ψημένου στο τηγάνι. Τρώγεται, συνήθως, πασαλειμμένο με μέλι / αυτός που έχει μαύρο χρώμα.

«σάσε μας δυο τηγανίτες να τσι φάμε»

**Ετυμ.** Από το τηγάνι (εκ του αρχαιοελληνικού: τήγανον, υποκοριστικό τηγάνιον > τηγάνι).

**τίγκα\*** (επίρρ.): πλήρως γεμάτος.

«τίγκα είναι το βαρέλι κρασί»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: diga (= επίχωμα, φράγμα, μόλος).

**τιγκαρισμένος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που δεν χωράει ούτε την παραμικρή ποσότητα παραπάνω, πλήρως γεμάτος, ξέχειλος.

«τιγκαρισμένη λάδι την ήφερε τη-γκανίστρα»

**Ετυμ.** Από το: τίγκα (βλ. λέξη).

**τικίζω** (ρήμ.): χτυπώ με σφαιρίδιο (μπίλια) ένα άλλο σφαιρίδιο στο πλαίσιο σχετικού παιχνιδιού (βλ. μπίλια)

«σε τίκισα, μόνο δω 'μου τη μπίλια»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποιήτη λέξη από τον ήχο, τον οποίο δημιουργεί το κτύπημα των σφαιριδίων.

**τιμόνι\*** (το) (ουσ.): εκτός από το τιμόνι του αυτοκινήτου ή δίτροχων οχημάτων, τιμόνι λεγόταν στο Λασίθι και το τρίγωνο της λαμαρίνας, καρφωμένης, συνήθως, σε ταβλιά, που υπήρχε στην ουρά

των ανεμόμυλων και χρησίμευσε στο να στρέφει τη φτερωτή τους προς την κατεύθυνση που φυσούσε ο άνεμος.

«βάστα καλά το τιμόνι»

«ήσπασε ο αέρας το τιμόνι του μύλου»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: timon (λατινικό: temo).

**τίνος** (ερωτ. αντων.): ποιανού.

«τίνος είναι τούτοσές ο σκύλος αφού εξετουλούπωσε επαέ;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: τις, τινός.

**τοιχιό** (το) (ουσ.): τοιχίο.

«γύρου-γύρου από το σπίτι ήχτισε τοιχιό»

«εκούμπησα μνια στάξη στο τοιχιό, γιατί πονού-ν-τα πόδια μου και 'γανακτώ να φτάζω ίσαμε το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: τοίχος.

**τόκινος, -η, -ο** (επίθ.): ο φτιαγμένος από τόκο (είδος υφάσματος).

«τόκινο είναι το πατελόνη από φορώ»

**Ετυμ.** Από το: τόκος (βλ. λέξη).

**τόκος** (ο) (ουσ.): είδος φτηνού υφάσματος (λέξη διαφορετική από τη λέξη: τόκος = κέρδος από το δανεισμό χρημάτων ή την κατάθεσή τους σε τράπεζα ή στο ταμειυτήριο).

«εγόρασα δυο τρία μέτρα τόκο να ράψω τω-γ-κοπελιώ πατελονάκια»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τοπιάτικα** (τα) (ουσ.): κόστος ενοικίασης ορισμένης περιοχής για βόσκηση ποιμνίων. Τα τοπιάτικα είναι δυνατόν να καταβάλλονται σε χρήματα ή σε είδος (σε τυρί π.χ.).

«μούτε σπέρνσι μούτε οφέτος μου πλέρωσε ο βοσκός τα τοπιάτικα»

**Ετυμ.** Από τα: τόπος + παραγ. τέρμα: -ιάτικος.

**τοπώνω** (ρήμ.): εντοπίζω, επισημαίνω.  
«να μη σε τοπώσω, κακομοίρη, πουθενά αμωναχό, γιατί δε-γ-κατέχω ποιος θα σε ξεμπερδέσει»

**Ετυμ.** Από το: τόπος.

**τορτόρα** (το) (ουσ.): υψηλή εύσωμη γυναίκα.

«σα-ν-τη-ν-τορτόρα ήρχουντανε κάτω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: tortora (= τρυγό-νι).

**τόσοςές, τόσηνιέ, τόσονά** (δεικτ. αντων.): τόσος θα, τόση θα, τόσο θα.

«τόσοςές λαός ίντα θα φάει;»

«τόσονά νερό ήβγαλε απού εξεχείλισε ο ποταμός»

**Ετυμ.** Από το: τόσος, -η, -ο με σχετικές προεκτάσεις.

**τότεσάς** (επίρρ.): τότε.

«τότεσάς ήτανε τα πράματα αλλιώτικα»

«εφάγανε, ήπιανε και τοτεσάς του 'πε το μυστικό»

**Ετυμ.** Από το: τότε με την προέκταση: -σας.

**τουλόγου σου** (επ. θέσ. προσ. αντων.): ο εαυτός σου / εσύ.

«ίντα λες τουλόγου σου;»

«από πού 'ρθες τουλόγου σου;»

**τουλουμοτύρι\*** (το) (ουσ.): τυρί που έχει ωριμάσει σε τουλούμι (= κατεργασμένο δέρμα αίγας ή προβάτου).

«κόψε το τουλουμοτύρι να το φάμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τουλούμι (εκ του τουρκικού: tulum (= ασκός, δερμάτι, τουλούμι) + τυρί.

**τουλούπα\*(η)** (ουσ.): τούφα ξασμένου μαλλιού, κάθε τι που μοιάζει με τουλούπα.

«μνια-ν-τουλούπα μαλλιά ήζανε ίσαμε να φτάξει στο σπίτι της»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: τολύπη.

**τουλουπάνα** (η) (ουσ.): τολύπη, μεγάλη ποσότητα ξασμένων μαλλιών, φτιαγμένων σε τολύπη.

«μνια-ν-τουλουπάνα μαλλιά εκουβάλησε»

**Ετυμ.** Από το: τουρκικό: tülbent (= τουλουπάνι).

**τουλούπανα** (τα) (ουσ.): όγκος ρούχων ή υφασμάτων τυλιγμένων γύρω-γύρω.

«πού τα πας τόσανά τουλούπανα;»

«ένας σωρός τουλούπανα εμαζώχτηκε»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενο.

**τουλουπανιάζω** (ρήμ.): δημιουργώ τουλούπα, τυλίγω γύρω-γύρω από κάτι πανιά,

για να το κρύψω / μεταφορικά: κρύβω κάτι, για να αποφύγω τη διαπόμπευση / με

απατηλό τρόπο εξωθώ κάποιον να προβεί σε κάποια ενέργεια ή απόφαση, εμπλέκω.

«ετουλουπάνιασα το κοπέλι με την ανάπλα να μη-μ-ποθιάσει απού τη-γ-κρυγιάδα»

«ζανοίγουνε θα να τουλουπανιάσουνε την υπόθεση να μη-γ-ζεφτιστούνε»

«ετουλουπανιάσανέ τονε και του τη φορτώσανε χωρίς να το πάρει χαμπάρι»

«Ωσά-ν-τη μυζηθρόπιτα θα σε τουλουπανιάσω, να σε φιλώ γλυκά-γυκά ίσαμε να χορτάσω.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: τουλουπάνα (βλ. λέξη).

**τουπί** (το) (ουσ.): πλεκτό στρογγυλό καλαθάκι από καλάμι ή λυγαριά που χρησιμοποιόταν για τη διαμόρφωση και το

στράγγισμα του τυριού.

«βάλε τη μαλάκα στο τουπί να σειρώσει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: tıp (= σωληνάριο).

**τουρκεύγω** (ρήμ.): γίνομαι Τούρκος, ασπάζομαι τον μωαμεθανισμό.

«γιάντα δε-μ-πάτε, μωρέ, στην εκκλησιά, ετουρκέψετε;»

**Ετυμ.** Από το: Τούρκος.

**τούρκος\*** (ο) (ουσ.): εκτός από τον κάτοικο της Τουρκίας (Τούρκος), η λέξη αυτή υποδηλώνει στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά και ένα είδος φυτού με μακρά φύλλα που κάνει στο εσωτερικό του ένα κοκκινωπό βλαστό, παρόμοιο με τα γνωστά ξενικά (καλαμπόκια).

«τούρκους έχει σσ'άκρες των αλωνιών στη-γ-Κεφάλα»

**τούτονά, τουτηνιά, τουτονά** (δεικτ. αντων.): αυτόν, αυτό.

«άλλο δε θέλομε δα, μόνο τούτονά το-γ-καζά ακόμη»

**Ετυμ.** Δεικτική αντωνυμία: τούτος με την προέκταση -να ή -νιά.

**τόφαλος** (ο) (ουσ.): πολύ χονδρός άνθρωπος, μεγαλόσωμος, δυνατός. Η λέξη προέρχεται από το επώνυμο υπαρκτού προσώπου, του Δημήτριου Τόφαλου (1884-1966) από την Πάτρα, ο οποίος έγινε στις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα διάσημος ως αθλητής της άρσης βαρών.

«εχόντρυνε μετά το γάστρι τσης και εγίνηκε τόφαλος»

**τρά(γ)ος** (ο) (ουσ.): το αρσενικό της κατσίκας.

«Ο άντρας κάνει τη γενιά κι όχι η γενιά τον άντρα, / σα-ν-είναι ο τράγος δυνατός δε-ν-τον βαστά η μάντρα» (ευρύτατα γνωστό κρητικό δίστιχο)

Ενίοτε συγκόπτεται το -γ-.

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη. Παράγεται από το ρήμα: τρώγω (αόριστος β': έτραγον, απαρέμφ.: τραγείν).

**τραβάγια** (η) (ουσ.): εργασία, σκοτούρα, φασαρία, βάσανο.

«ένα σωρό τραβάγιες έχω»

«οι τραβάγιες με 'φάγανε»

«δε-ν-εκοιμήθηκα αφού τη-ν-τραβάγια αφού εκάνανε τα κοπέλια»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *travagliare* (= βασανίζω). Γαλλικά: *travail* (= εργασία, απασχόληση).

**τράβηξη** (η) (ουσ.): ζήτηση, εμπορική κυκλοφορία, κατανάλωση.

«τούτονά το εμπόρευμα έχει τράβηξη»

**Ετυμ.** Από το τραβώ (αόριστος: ετράβηξα).

**τραγιά\*** και **τραγίλα** (η) (ουσ.): άσχημη μυρωδιά που αναδίδει ο τράγος.

«από παέ ακούεται η τραγιά του τράγου του Κωστάκου κι άμα φυσά αέρας δε μπορείς να κάτσεις όζω από τη βρόμα»

**Ετυμ.** Από το τράγος (βλ. λέξη) / θέμα: τραγ- + παραγ. τέρμα: -ιά ή -ίλα.

**τραγοσκλάβερα** (τα) (ουσ.): σκλαβέρια (βλ. λέξη) που κρεμιούνται στο λαιμό τράγων.

«ο βοσκός ξεχωρίζει το χτύπο τω-ν-τραγοσκλάβερω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τράγος + σκλαβέρι (βλ. λέξη).

**τραγουδολογώ** (ρήμ.): τραγουδώ συνέχεια με χαμηλή φωνή.

«απάνω κάτω πάει και τραγουδολογά ολημέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τραγούδι + λέγω (> -λογώ).

**τραϊτόρος** (ο) (ουσ.): παλικαράς / υπερβολικός / προδότης.

«δε-ν-τονε πάω, γιατί 'ναι τραϊτόρος»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: *trajicio* (= υπερβάλλω).

**τρακαδόρος** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει τράκες (ζητά μικροπράματα π.χ. τσιγάρα ή δανεικά χωρίς να τα επιστρέφει) / μικροαπατεώνας.

«τρακαδόρος άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το: τράκα / θέμα: τρακα- + παραγ. τέρμα: -δόρος.

**τρακάρω\*** και **τρακέρνω** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του συγκρούω, -ομαι, το τρακάρω έχει και την έννοια του: επιτίθεμαι.

«ετρακάρανε τ' αυτοκίνητα και εγενήκανε σα-ν-τη φουσαρμόνικα»

«ανε τονε τρακάρω πουθενά, κακό δα να 'ναι το χάλι ντου»

«ετρακάρé με στσι πέτρες και παρά λίγο να μου σπάσει τη-γ-κεφαλή»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *attacare* (= επιτίθεμαι, συγκρούομαι).

**τράκαλα** (ρήμ.) άγνωστης σημασίας.

«σταμνιά τση 'γλερνα-ν-το νερό και τράκαλα το μόσκο» (στίχος από τα λασιθώτικα κάλαντα της Μεγάλης Παρασκευής)

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τράκος\***(ο) (ουσ.): στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών δεν σημαίνει συμφορά ή επίπληξη, σημασίες που έχει ο όρος αυτός στην κοινή νεοελληνική, αλλά σύγκρουση, συμπλοκή / πετροβόλημα. Τράκος ονομαζόταν και ένα παιχνίδι, που παιζόταν, παλιότερα, από τα παιδιά, και συνίστατο στη σύγκρουση με πέτρες δύο αντίπαλων ομάδων, οι οποίες διεκδικούσαν την κατάληψη ορισμένης περιοχής.

«ήρχιξε ένα-ν-τράκο ενάντια μας χωρίς να του κάμομε πράμα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *attacco* με σίγαση του αρχικού -α-.

**τρακοσάρης, -ρα, -ρι** (επίθ.): αυτός που χωρά 300 γραμμάρια (ή δράμια παλαιότερα) / ανόητος

«φέρε μας ένα τρακοσάρι κρασί» (ένα δοχείο ή μπουκάλι που χωρά 300 δράμια ή γραμμάρια κρασιού)

«τρακοσάρης θαρρώ πως είσαι στο μυαλό»

**Ετυμ.** Από το: τριακόσια.

**τράμπα\*** (η) (ουσ.): ανταλλαγή. Η ανταλλαγή κτημάτων ή άλλων ακινήτων ήταν αρκετά συχνή μεταξύ των παλαιότερων κατοίκων του Οροπεδίου Λασιθίου, επειδή η δυνατότητα διάθεσης ρευστού χρήματος ήταν περιορισμένη. Αφορούσε δε όχι μόνο περιουσιακά στοιχεία που βρίσκονταν στο Οροπέδιο αλλά και ακίνητα σε άλλες περιοχές στις οποίες πολλοί Λασιθιώτες είχαν χωράφια με ελαιόδεντρα, τα οποία δεν ευδοκίμουν στο Οροπέδιο, και ορισμένοι διέθεταν και μικρά καταλύματα.

«εκάμαμε τράμπα τα λιόφοντα και του 'δωκα εγώ τσ'ελιές στα Λακόνια και μου 'δωκε αυτός στα Κερατίδια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *trampa* (= ανταλλαγή). Κατά τον Πάγκαλο, από το ιταλικό: *tramutare* (λατινικό: *transmutare* (= ανταλλάσσω).

**τραμπάζης** (ο) (ουσ.): μεσίτης για πωλήσεις και ανταλλαγές ακινήτων.

«στον τραμπάζη δα πας να σου βρει το σπίτι αφού θες»

**Ετυμ.** Από το: τράμπα (βλ. λέξη).

**τράπολα** (η) (ουσ.): καταπακτή. Τράπολα ήταν μια σκάλα που κατέβαινε σε υπόγειο χώρο ή σε κατώτερο επίπεδο του σπιτιού. Η πρόσβαση στη σκάλα γι-

νόταν μέσω ανοίγματος που υπήρχε στο πάτωμα του ανώγειο, το οποίο έκλεινε, έτσι ώστε να μην είναι ευδιάκριτη η σχετική οπή.

«έχε το νου σου στη-ν-τράπολα, γιατί δε -γ-κλει καλά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: trappola (= παγίδα, δόλος).

**τρατάρισμα\*** (το) (ουσ.): κέρασμα.

«δεν επροκάμαμε να μπορούμε στο σπίτι της και ήρθε ντελόγο με το τρατάρισμα»

**Ετυμ.** Από το τρατέρνω (βλ. επόμενη λέξη).

**τρατέρνω** (ρήμ.): κερνώ, περιποιούμαι.

«επήμαε στο σπίτι τη κοπελιάς και μας ετράταρε γλυκά, ρακές, χίλια δυο καλολοϊδία»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: trattare (= φροντίζω, περιποιούμαι, θεραπεύω).

**τράτος** (ο) (ουσ.): περιθώριο, χρονικό διάστημα.

«έχω τράτο να πεταχτώ ίσαμε το σπίτι να πάρω το ρασίδι μου ή να περάσει το λεωφορείο ωστόσο;»

«ίντα τράτο 'χω να πλερώσω το πρόστιμο;»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: tratto (= χαρακτηριστικό / τμήμα / διάστημα χρόνου).

**τράφος\*** (το) (ουσ.): πρόχειρος πέτρινος τοίχος, κτισμένος χωρίς ασβεστοκονίαμα, ο οποίος χρησίμευε για τον διαχωρισμό χωραφιών ή για το κλείσιμο ζώων. Ο διαχωρισμός των χωραφιών με πέτρινους τράφους ήταν συνηθισμένη τεχνική στην ανατολική πλευρά του κάμπου του Οροπεδίου Λασιθίου, τον λεγόμενο ξερόκαμπο, ενώ στη βορειοδυτική πλευρά δεν υπήρχαν τράφοι, διότι

σπάνιζαν οι πέτρες. Τους τράφους στις περιπτώσεις αυτές αντικαθιστούσαν οι παραβολές (βλ. λέξη).

«γύρου-γύρου από το κηπούλι ήχτισε ψηλό τράφο»

**Ετυμ.** Από το: τάφος με μετάθεση του ρ. (Οι τάφοι είχαν πέτρινα τοιχώματα για στήριξη).

**τραχηλιά\*** (η) (ουσ.): διάδημα του λαιμού / μάντας λαιμού με κρίκο που χρησίμευε για το δέσιμο των ζώων.

«ήκοψε ο σκύλος τη-ν-τραχηλιά κι ήφυγε»

**Ετυμ.** Από το: τράχλος.

**τρεζάγρα** (η) (ουσ.): τρέλα.

«ίντα τρεζάγρα 'χεις, μωρέ, και λαλιέσαι ετσά;»

**Ετυμ.** Από το: τρεζός (βλ. λέξη) / θέμα: τρεζ- + παραγ. τέρμα: -άγρα.

**τρέζακας** (ο) (ουσ.): τρελός.

«κειονά το-ν-τρέζακα ενεμάζωξε!»

**Ετυμ.** Από το: τρεζός (μεγενθυτικό).

**τρεζός, -ή, -ό** (επίθ.): τρελός.

«Από κοπέλι και τρεζό μαθαίνεις την αλήθεια.» (παροιμία)

«Είδενο ο τρεζός το μεθυσμένο κι εφοβήθηκε.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: τρελός με την τροπή του -λ- σε -ζ-.

**Τετράδη** (η) (ουσ.): Τετάρτη.

«Τετράδη 'ναι σήμερα»

**τρεχαπετάμενος, -η, -ο** (επίθ.): αυτός που τρέχει πολύ γρήγορα (σαν να πετά).

«μος τη 'πα πού είναι, ήφυγε τρεχαπετάμενη να πάει να τονε βρει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τρέχω + πετώ.

**τριβίδι** (το) (ουσ.): μακρουλό ψωμί, παρόμοιο με το σχήμα της γαλλικής μπαγκέτας.

«ένα τριβίδι δα κάμω με τη ζύμη απού επόμεινε»

**Ετυμ.** Από το: τρίβω.

**τριγουνίζω και τριγουνώ** (ρήμ.): ταλαιπωρώ κάποιον / τον υποβάλλω σε δοκιμασία για να επιτύχω κάτι / επιμένω ή πιέζω φορτικά για κάτι.

«ολημερνίς τση μέρας με τριγουνίζε να του πάρω κειονά απού θέλει»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τρυγώ με την τροπή του -υ- σε -ι-, αν και ορισμένοι διατηρούν τη γραφή: τρυγουνίζω (π.χ. ο Πάγκαλος, ο οποίος προτείνει και τη συγκεκριμένη ετυμολογία). Κατ' άλλη εκδοχή, αποτελεί μετάπλαση του τριζο-νίζω < τριζόνι.

**τριμιντίνα** (η) (ουσ.): αγωνία, αδημονία, τρόμος.

«τριμιντίνα τονε βαστά να μη βρέξει απού φύτεψε οψές τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: tremante (= φοβισμένος).

**τριτάρικος, -η, -ο:** μοιρασμένος στα τρία.

«τριτάρικες είναι οι αμυγδαλιές απού 'χομε στο χωράφι μας στσ' Αμμουόδες» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από: το τρίτος (τριτ- + παραγ. τέρμα: -άρικος).

**τρίφτης\*** (το) (ουσ.): μακρύ κοντάρι, στην άκρη του οποίου υπάρχει κάθετο σίδερο ή ξύλο, με το οποίο σύρονται τα κάρβουνα από το φούρνο / τρίφτης λέγεται και το σκεύος που χρησιμοποιείται για το τρίψιμο τυριού ή λαχανικών, λέ-

ξη που υπάρχει με αυτή τη σημασία και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα.

«πιάσε το-ν-τρίφτη να βγάλεις τα κάρβουνα απού το φούρνο να φουρνίσουμε τα ψωμιά»

**Ετυμ.** Από το: τρίβω.

**τριχιά\*** (η) (ουσ.): χοντρό σχοινί που έχει κατασκευαστεί από τρίχες αίγας.

«ο τριχοντρουβάς έχει τριχιά, για να κρεμάται στα σκαρβέλια του σομαργιού του γαιδάρου»

**Ετυμ.** Από το: τρίχα.

**τριχοντρουβάς** (ο) (ουσ.): μεγάλη ανθεκτική μακρόστενη σακούλα, κατασκευασμένη από τρίχες αίγας, με μάντα στο άνοιγμά του για να κρεμιέται στον ώμο ή στα σκαρβέλια του σαμαριού.

«βάλε στο-ν-τριχοντρουβά τα πράματα απού δα βαστούμε στο χωράφι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τρίχα + ντρουβάς (βλ. λέξη).

**τριχοφάς** (ο) (ουσ.): τριχοφάγος, αλωπεκία.

«τριχοφά έχει και εμαδήσανε τα μαλλιά ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τρίχα + τρώω (αόριστος: έφαγα).

**τρομητερός, -ή, -ό** (επίθ.): προσεκτικός, με τρόπο (σε φράσεις αρνητικής σημασίας: να μη τολμήσεις να...).

«τρομητερός να 'σαι να μη σε δακάσει κιαμινιά οχιά»

**Ετυμ.** Από το: τρόμος (= μεγάλος φόβος) / θέμα: τρομ- + παραγ. τέρμα: -ητερός.

**τροπώνω** (ρήμ.): ράπτω πρόχειρα ρούχα, κάνω αραιές ραφές σε ρούχα πριν τα γαζώσω.

«τρόπωσε το γυροπόδι σε κειονέ το φυ-  
στάνι»

**Ετυμ.** Από το τρυπώνω (< τρύπ-α +  
-ώνω) με την τροπή του -υ- σε -ο.

**τρούλα** (η) (ουσ.): σωρός πραγμάτων /  
ως επίρρημα: σωρηδόν, ως την κορυφή.  
«τρούλα ήκαμε τα πιάτα και δα πέσουνε  
να σπάσουνε»

**Ετυμ.** Από το λατινικό trulla (= τρουλί).

**τρουλαρίκι** και **ανετρουλαρίκι** (επ.  
θέσ. επιρρ.): γεμάτο ως επάνω.

«ανετρουλαρίκι είναι τα πιθάρια στάρι»»

**Ετυμ.** Από το: τρούλα (βλ. λέξη). Στον  
τύπο: ανετρουλαρίκι προτάσσεται και  
το: ανά > ανε (= άνω).

**τρουλάφτης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει  
σηκωμένα τα αφτιά του.

«πού τονε βρήκες αυτονά το-ν-τρουλά-  
φτη σκύλο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τρουλώνω + αφ-  
τιά.

**τρουλαφθιάζω** (ρήμ.): σηκώνω τα αφτιά  
όρθια.

«ως ήκουσε την εμιλιά ντου, ετρουλάφθια-  
σε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τρούλα + αφτί.

**τρουλί** (το) (ουσ.): σωρουλάκι, από πέ-  
τρες συνήθως, που λειτουργεί ως ενδει-  
κτικό σημάδι / μικρός σωρός εν γένει.

«στέσε ένα τρουλί ίσαμε κεια απόυ χεις  
ρίξει σπορκό»

**Ετυμ.** Από το τρούλος (υποκοριστικό).

**τρούλος\*** (η) (ουσ.): σωρός από πέτρες  
/ υπερυψωμένο τοξοειδές κέντρο της  
εκκλησίας. Με την τελευταία σημασία  
υπάρχει και στα νέα ελληνικά.

«τρούλο ήκαμε τσι πέτρες στη μέση του  
χωράφου»

«στο σεισμό εγκρεμίστηκε ο τρούλος τσ'εκ-  
κλησίας»

**Ετυμ.** Ελληνική μεσαιωνική λέξη (τρούλ-  
λος / λατινικά: trulla).

**τρουλώνω** (ρήμ.): σωρεύω / σηκώνω  
επάνω.

«μος ήκουσε τη φωνή τ'αφεντικού του, ο  
λαγωνάρης ετρούλωσε τ'αφθιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: τρούλος (βλ. λέξη).

**τρούμπα** (η) (ουσ.): είδος αντλίας νε-  
ρού, αντλία, γενικά.

«με τη-ν-τρούμπα εβγάνανε νερό από το  
πηγάδι και εγεμίζανε τα σταμνιά οι νοι-  
κοκερές»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: tromba (= αντλία).

**τροχαλιά** (η) (ουσ.): σωρός από πέτρες  
/ σωρός γενικά.

«μνια-ν-τροχαλιά απίδια χει ο κάθε κλώ-  
νος τσ'απιδιάς»

«με το σεισμό εγίνηκε το σπίτι μνια-ν-  
τροχαλιά»

«ήδωκέ ντου μνια και τον ήκαμε μνια-ν-  
τροχαλιά»

**Ετυμ.** Από το: τρόχαλος (= σωρός). Η  
λέξη τρόχαλος υπάρχει και στα λεξικά  
της κοινής νεοελληνικής γλώσσας.

**τρύγος** (το) (ουσ.): ο τρύγος στην κοινή  
νεοελληνική.

«Το θέρος κοντά ν'το τρύγος.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη: το τρύγος.

**τρώγομαι\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημα-  
σία: είμαι φαγώσιμος (στο γ' συνήθως  
πρόσωπο - τρώεται, τρώγονται), το συ-  
γκεκριμένο ρήμα σημαίνει ακόμη: κου-  
ράζομαι υπερβολικά, εξαντλούμαι / βρι-  
σκομαι σε αντιδικία με κάποιον.



«δεν είναι ακόμη καλά γενωμένα τα σταφύλια, μα τρώγονται»

«με τα ρούχα ντου τρώεται»

«τρώεται με τσι δικούς του, με τσι γειτόνους του, με το μισό χωργιό»

«δε-ν-τρώεται» (= δεν υποφέρεται)

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**τρωγούρα** (η) (ουσ.): φαγούρα, ξύσιμο.  
«τρωγούρα με βαστά»

**Ετυμ.** Από το τρώγ(ω) + παραγ. τέρμα: -ούρα.

**τσαγγουρνό** (ρήμ.): βλ. τζαγκουρνό.

**τσαγκαρεύγω** (ρήμ.): κάνω τον τσαγκάρη, επιδιορθώνω υποδήματα / μεταφορικά: επιδιορθώνω γενικά.

«εσκιστήκανε τα παπούτσα μου και πρέπει να τα πάω στον τσαγκάρη να τα τσαγκαρέψει μνιαολιά»

**Ετυμ.** Από το: τσαγκάρης (εκ του βυζαντινού: τσαγγίον (είδος υποδήματος)) τσαγκ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**τσαγομαδισμένη** (η) (επίθ. στο θηλυκό μόνο γένος): συρομαλλιασμένη, μαλλιοτραβηγμένη.

«πού εμπλέχτηκες κι είσαι ετσή τσαγομαδισμένη;»

**Ετυμ.** Από το: τσαγομαδώ (βλ. λέξη).

**τσαγομαδώ** (ρήμ.): ξεμαλλιάζω, ξεπουπουλιάζω, συρομαδώ.

«ετσακωστήκανε και την ετσαγομάδησε»

**Ετυμ.** Μετάπλαση, πιθανόν, του: συρομαδώ.

**τσαϊλι** (το) (ουσ.): χοντρός άμμος αποτελούμενος από μικρά τετραδάκια. Ανακατεύεται, συνήθως, με ψιλό άμμο και τσιμέντο, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για οικοδομικές εργασίες.

«πιο πολύ τσαϊλι θέλει το χαρμάνι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çakıl (= βότσαλο, χαλίκι).

**τσακί, (-άκι)** (το) (ουσ.): μικρό μαχαίρι, το οποίο διπλώνεται έτσι, ώστε το κοφτερό μέρος να μπαίνει μέσα σε ειδική εγκοπή που έχει η ξύλινη, συνήθως, ή η κοκαλένια λαβή.

«όπου πάω, βαστώ το τσακάκι μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çakı (= σουγιάς).

**τσακίρ κέφι:** αποκορύφωση του κεφιού, απόγειο της διασκέδασης με οινοπνευματώδη ποτά.

«στο τσακίρ κέφι είναι δα και δε-ν-τονε γνοιάζει πράμα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çakırkef (= μισομεθυσμένος, τσακίρ κέφι).

**τσάκισμα\*** (το) (ουσ.): λύγισμα του κορμιού, χορευτική φιγούρα / αποτσάκισμα: επανάληψη μαντινάδας  
«όλο τσακίσματα ήκανε στο χορό και τση παίζανε κρουσταλάκια»

**Ετυμ.** Από το: τσακίζω (ηχοποίητη πιθανόν λέξη).

**τσάκι-τσάκι** (επιφών.): έκφραση καλέσματος των ορνίθων για τσίσμα.

«να τσάκι-τσάκι...»

**τσακμάκι\*** (το) (ουσ.): αναπτήρας.

«φέρε το τσακμάκι να βάλεις φωτιά στο 'αστοιβίδες»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çakmak (= αναπτήρας).

**τσακμακόπετρα\*** (η) (ουσ.): ο πυριτόλιθος, η πέτρα του αναπτήρα.

«ετελείωσε η τσακμακόπετρα και δε-μπυροβολά το τσακμάκι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσακμάκι + πέτρα.

**τσακμακώ** (ρήμ.): προσπαθώ να ανάψω τον αναπτήρα, να βάλω φωτιά, προσπαθώ επίμονα να κάμω κάτι.

«τσακμακώ-τσακμακώ εκεία, μα δε-μπαίρνει φωτιά»

**Ετυμ.** Από το: τσακμάκι (βλ. λέξη).

**τσαλάπατο** (το) (ουσ.): θόρυβος από πατήματα / πατημένο έδαφος.

«κιαείς έρχεται, γιατί ακούω τσαλάπατο»

**Ετυμ.** Από το: τσαλαπατώ (= ποδοπατώ άτσαλα με θόρυβο) (τσαλάχος + πατώ).

**τσάλαχος** (το) (ουσ.): θόρυβος, φασαρία. Χρησιμοποιείται, συνηθέστερα, ως συντάλαχο.

«τσάλαχο γροικώ ατά στη μεσοχωργιά»

**Ετυμ.** Από το: σάλαχος (= ταραχή), με την τροπή του -σ- σε -τς- (τσιτακισμός).

**τσαλιμάκι\*** (το) (ουσ.): μικρό πήδημα, μικροελιγμός.

«ήκαμε ένα τσαλιμάκι στο χορό»

«όλο τσαλιμάκια κάνει»

**Ετυμ.** Από το: τσαλίμι (βλ. λέξη).

**τσαλίμι\*** (το) (ουσ.): ελιγμός, πήδημα, χορευτική φιγούρα.

«πρώτος χορευταράς ήτανε και τα τσαλίμια ντου εφτάνανε ίσαμε τα δοκάρια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: talim (= άσκηση, γύμναση).

**τσαλοπάτημα** (το) (ουσ.): τσαλαπάτημα, ποδοπάτημα.

«έτσα που πας, δε δα γλυτώσεις το τσαλοπάτημα»

**Ετυμ.** Από το: τσαλαπατώ (βλ. λέξη).

**τσαλοπατώ και τσαλαπατώ\*** (ρήμ.): ποδοπατώ άτσαλα με θόρυβο (στην κοι-

νή νεοελληνική υπάρχει μόνο ο τύπος τσαλαπατώ)

«ετσαλοπατήσανε τα οζά τα μήλα και τα κάμανε λιώμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: σάλαχος (= θόρυβος) + πατώ, με την τροπή του αρχικού -σ- σε -τς- (τσιτακισμός).

**τσαμούρης** (ο) (ουσ.): ενοχλητικός, υβριστής, συκοφάντης.

«τσαμούρης άθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό çamur (= λάσπη, πηλός).

**τσαμουρίζω** (ρήμ.): υβρίζω, αποπέμνω με χυδαίο τρόπο.

«τονε ετσαμούρισα και δε δα ξαναπατήσει επαέ»

**Ετυμ.** Από το τσαμούρης (βλ. λέξη).

**τσαμπάκι\*** (το) (ουσ.): μικρό τσαμπί σταφυλιού / συμμετοχή σε χορό για μικρό χρονικό διάστημα (με τη σημασία αυτή δεν απαντάται στην κοινή νεοελληνική).

«δώσε μου ένα τσαμπάκι σταφύλι»

«ένα τσαμπάκι στο χορό ήσυρε όλο κι όλο»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: τσαμπί (βλ. λέξη).

**τσαμπί\*** (το) (ουσ.): μίσχος του σταφυλιού που φέρει πολλές ρώγες μαζί.

«ένα τσαμπί σταφύλι δεν εβρέθηκε στη χέρα ντου»

«δυο τσαμπιά κεράσα ίσα-ίσα μου 'δωκε»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: zamprin (= τσαμπί).

**τσαμπικώνω** (ρήμ.): βλ. τζαμπικώνω.

**τσάμπουρα\*** (τα) (ουσ.): τα κοτσάνια του σταφυλιού.

«ήφαε όλες τσι ρώγες κι ήφηκε μόνο τα τσάμπουρα»

**Ετυμ.** Από το: τσαμπί / θέμα: τσάμπ- + παραγ. τέρμα: -ουρα.

**τσαπόνι** (το) (ουσ.): μικρή πλατιά μονόπλευρη αξίνα / μικρή τσάπα.

«πιάσε το τσαπόνι να κόβγεις τ'αυλάκια»

**Ετυμ.** Από το: τσάπα (είδος πλατιάς μονόπλευρης σκαπάνης), τσαπόνι: υποκοριστικό.

**τσαπράζι\*** (το) (ουσ.): είδος οδοντωτού μαχαριού που κλείνει. Οι Λασιθιώτες το χρησιμοποιούσαν, κυρίως, για το κλάδεμα των αμπελιών.

«με το τσαπράζι κόβγε τα κλήματα τ'αμπελιού»

«...να σκουληκιάσει το νερό και να βρομέσει η βρύση / κι άνθρωπος να μη βρεθεί να τηνε καθαρίσει. / Εμένα να καλέσουνε να τηνε καθαρίσω, / να ρίζω πέτρες και κλαδιά να τηνε 'πογεμίσω. / Εμένα να καλέσουνε το-γ-κήπο για να σώσω, / να πάρω το τσαπράζι μου να τον σμαραράζώσω...»

(απόσπασμα από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çapraz (= δι-αγώνιος, σταυρωτός), ίσως επειδή το τσαπράζι κλείνει και η κόψη του μπαίνει μέσα στην εγκοπή της ξύλινης λαβής του.

**τσαρσί\*** (το) (ουσ.): πλατεία, αγορά, παζάρι.

«ντύνεται, στολίζεται και περνά τη μέση-μέση το τσαρσί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό çarşı (= αγορά, παζάρι).

**τσατσάρα** (το) (ουσ.): χτένι.

«χτένισε τα μαλλιά σου με τη τσατσάρα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: zazzara (= τσατσάρα).

**τσαφαρίζω** (ρήμ.): βγάζω μη καθαρό ήχο.

«τσαφαρίζει το ράδιο»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη (από το τσαφ).

**τσαφιά** (η) (ουσ.): νυχιά, γρατζουνιά.

«εκεία από χάιδεα το-γ-κάτη μου 'παίξε μνια-ν-τσαφιά»

**Ετυμ.** Από το τσαφίζω (βλ. λέξη).

**τσαφίζω** (ρήμ.): γρατζουνίζω με τα νύχια, σχίζω ελαφρώς την επιδερμίδα κάποιου με τα νύχια.

«τα νύχια σου με τσαφίζουνε τη νύχτα και δε μ'αφήνουνε να κοιμηθώ, μόνο να τα κόψεις»

**Ετυμ.** Άγνωστη. Η άποψη ότι προέρχεται από το γαλλικό: chauffeur (= θερμαίνω) δεν ευσταθεί, κατά τη γνώμη μας. Πιθανόν είναι ηχοποίητος λέξη.

**τσαφουνιά** (η) (ουσ.): νυχιά.

«ήπαιζε ντου μνια τσαφουνιά κι εμόλαρε»

**Ετυμ.** Από το: τσαφίζω (βλ. λέξη).

**τσαχάλισμα** (το) (ουσ.): συριγμός κατά την αναπνοή / θόρυβος κατά το μάσημα τροφής που περιέχει ψήγματα σκληρών υλικών.

«τσαχάλισμα κάνοννε τα πλεμόνια σου»

**Ετυμ.** Από το: τσαχαλίζω (βλ. λέξη).

**τσαχαλίζω** (ρήμ.): βγάζω κάποιο σφύριγμα κατά την αναπνοή, λόγω προβλημάτων στους βρόγχους.

«τσαχαλίζεις τη νύχτα, μόνο να πας να σε δει ο γιατρός»

**Ετυμ.** Από το: τσάχαλος (βλ. λέξη) / θέμα: τσαχαλ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**τσάχαλος** (ο) και **τσαχάλι** (το) (ουσ.) βρογχικό σφύριγμα / σκουπίδι, άχυρο,

ψήγμα πέτρας ή άλλου σώματος που το νιώθεις στο στόμα, όταν τρως κάτι.

«τσάχαλο βγάνεις, όντα-ν-αναπνές»

**Ετυμ.** Από το σάλαχος, με την τροπή του σ σε τσ- (τσικακισμός) και αντιμετάθεση των -χ- και -λ-.

**τσει** (τριτ. ρήμ.): τσούζει.

«τσει το οινόπνευμα εκείά στη λαβωμαθιά που το βάνεις»

«τσει τονε η κατραπακιά απόυ 'παθε»

**Ετυμ.** Από το: τσούζει (συγκεκριμένο)

**τσελέπι** (το) (ουσ.): χειροπέδη / κουράδι ζώνων που προορίζονται για πούλημα.

«τσελέπι να σε βρει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kelepçe (= χειροπέδη).

**τσεμπέρι\*** και **τζεμπέρι** (το) (ουσ.):

γυναικείο κάλυμμα της κεφαλής μαύρου χρώματος, συνήθως, που φορούσαν, παλαιότερα, οι παντρεμένες και κυρίως οι ηλικιωμένες γυναίκες. Σπανιότερη ήταν η χρήση άσπρης μπολίδας από πιο νεαρές γυναίκες. Ο όρος τσεμπέρια αναφέρεται και με τη σημασία της συνδετικής στεφάνης βαρελιών ή των τμημάτων της πέτρας των αλευρομύλων.

«ανε πας στη Χώρα να μου πάρεις ένα μεταζωτό τσεμπέρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zember (= τσεμπέρι, στεφάνι).

**τσεντσερέδι** και **τζεντζερέδι** (το)

(ουσ.): ό,τι και ο τσεντζερές (υποκοριστικό) (βλ. παρακάτω).

**τσεντσερές** και **τζεντζερές** (ο)

(ουσ.): βλ. ντζεντζερές.

**τσεντσερόλι** και **τζεντζερόλι** (το)

(ουσ.): ράκος, σχισμένα ενδύματα, κουρέλι.

«το τσεντσερόλι φορείς και δε-μ-πα να βάλεις ένα ρούχο τσ'αθρωπιάς»

«εμπέρδεσα στα τέλια κι ήκαμα τζεντζερόλια το ποκάμισό μου»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: censio (= κουρέλι).

**τσερέβελο** και **τσερβέλο\*** (το) (ουσ.):

νους, μυαλό.

«δε-γ-κόβγει το τσερβέλο ντου»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cervello (= εγκέφαλος).

**τσερέπα** (η) (ουσ.): ελαφριά χιονιά, παροδική κακοκαιρία.

«ν'ανημένομε μνιαολιά ίσαμε να περάσει η τσερέπα κι ύστερα δα βάλομε ομπρός τη στράτα»

«θωρείς τα πουλιά πως πετούνε κοπαδιαστά, τσερέπα δα κάμει»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από παράφραση του ιταλικού: tempesta (= καταιγίδα).

**τσέρκουλο** (το) (ουσ.): στεφάνη των βαρελιών.

«εσκουργιάσανε κι εσπάσανε τα τσέρκουλα του βαρελιού»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cerchio = στεφάνη βαρελιού.

**τσερτσέτο** (το) (ουσ.): μακρύ μαχαίρι με κυρτή λεπίδα, συνήθως οδοντωτή και με μακρά χειρολαβή

«πιάσε το τσερτσέτο να κόψεις τα κλήματα»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: cerchietto (= ημικόκλιο).

**τσιβή** (η) (ουσ.): πρωινή δροσιά που γίνεται αρκετά αισθητή.

«τσιβή κάνει εδά τη-ν-ταχινή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό στίβη (= παγωμένη δροσιά), με αναγραμματισμό των: στ- και ανατονισμό.

**τσιβιδίζει** (τριτ. ρήμ.): τσούζει.  
 «νιώθω ένα πράμα να με τσιβιδίζει, όντα πάω προς νερού μου»  
**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: çini (= καρφί) çini gibi (= τσουχτερός).

**τσιβιλιάζω** (ρήμ.): καίω τις τρίχες πτηνών που απέμειναν μετά το αρχικό μάδημα.  
 «τσιβίλιασε την όρνιθα στη φωτιά να καούνε οι τρίχες που επομείνανε»  
**Ετυμ.** Από το: τσιβίλα (= ψήσιμο τυριού σε κάρβουνα) / ξηρό τυρί ψημένο σε κάρβουνα).

**τσιβούρα** (η) (ουσ.): διαπεραστικό κρύο.  
 «κάνει όξω μνια τσιβούρα από σου τρυπά τα κόκαλα»  
**Ετυμ.** Από την ίδια ρίζα με το τσιβιδίζει.

**τσιγαρίδα\*** (η) (ουσ.): καβουρντισμένο υπόλειμμα κρέατος χοίρου από το οποίος έχει αφαιρεθεί το λίπος.  
 «φέρε και δυο τρεις τσιγαρίδες για μεζέ»  
**Ετυμ.** Από το: τσιγαρίζω (πιθανόν ηχοποίηση λέξη).

**τσιγκάζει** (τριτ. ρήμ.): σταλαματά, στάζει.  
 «τσιγκάζει ο κουβάς»  
**Ετυμ.** Άγνωστη. Η συσχέτιση με τον τσίγκο προσκρούει στη σημασιολογική διαφορά των λέξεων.

**τσιγκάκι** (το) (ουσ.): λαμαρινένιο κάβιστρο.  
 «σίμωσε επαέ το τσιγκάκι να το 'πογεμίσομε σταφύλια»  
**Ετυμ.** Από το: τσίγκος (= λαμαρίνα).

**τσιγκενές** (ο) (ουσ.): τσιγκούνης, ακοιμώνητος.

«τσιγκενές άνθρωπος είναι και κάνει τρεις κόμπους τα λεφτά ντου»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cingene (= τσιγγάνος, φιλάργυρος).

**τσιγουδίζω** (ρήμ.): καίω φτερά ή μαλλιά που έχουν μείνει στο δέρμα σφαγμένου ζώου, τσουρουφλίζω.  
 «καλά-καλά τσιγούδισε το-μ-πετεινό να φύγουνε όλα τα φτερά που επομείνανε»  
**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποιητή λέξη από τον ήχο που κάνουν τα υπολείμματα φτερών ή μαλλιών, όταν καίγονται.

**τσικαλός** (ο) (ουσ.): τσουκαλός, κατασκευαστής τσουκαλιών.  
 «να πάρεις ένα πιο μεγάλο τσικάλι από του τσικαλά»  
**Ετυμ.** Από το: τσικάλι (βλ. λέξη).

**τσικάλι** (το) (ουσ.): τσουκάλι, χύτρα.  
 «στέσε το τσικάλι, να ψήσομε πράμα»  
**Ετυμ.** Από το ιταλικό: zucca (= κολοκύθα / τσούκος, τσουκάλι).

**τσικαλιά** (η) (ουσ.): το περιεχόμενο ενός τσικαλιού.  
 «μνια τσικαλιά φαϊ ήφασε»  
**Ετυμ.** Από το: τσικάλι (βλ. λέξη).

**τσικαλόπανα** (τα) (ουσ.): πρόχειρα πανιά που χρησιμοποιούνται για το κατέβασμα των τσουκαλιών από την εστία.  
 «με τα τσικαλόπανα πιάσε το τσικάλι, γιατί καίει»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσικάλι + πανί.

**τσικαλοστομπώματα** (τα) (ουσ.): σκεπάσματα των τσουκαλιών.  
 «σκέπασε με το τσικαλοστομπώμα το τσικάλι να μη μπούνε οι μύγες»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσικάλι + στούπωμα (από τα: στόμα + πώμα).

**τσικίνι** και **τσεκίνι** (το) (ουσ.): παλαιό χρυσό ελβετικό νόμισμα.

«σε τσικίνια επλερώνανε, λέει, τα παλιά χρόνια»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: zechin.

**τσικιντίρης** (ο) (ουσ.): τσιγκούνης.

«ε, το τσικιντίρη, ελυπήθηκε να σου δώσει κάτι τις παραπάνω»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cimri (= τσιγκούνης).

**τσίκνα\*** (το) (ουσ.): το μαύρο κατακάθι από καμένο φαγητό / η μυρωδιά του καμένου φαγητού, ιδιαίτερα κρέατος.

«τσίκνα εγίνηκε το φαΐ»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κνίσα με την τροπή του -κ- σε -τσ- (τσιτακισμός) και τη μετάθεση του -ν-.

**τσικνιά** (η) (ουσ.): κατάλοιπα οσμής καμένου φαγητού, ιδιαίτερα δε κρέατος.

«η τσικνιά ήπιασε όλο το χωργιό»

«τσικνιά βγάνει το φαΐ»

**Ετυμ.** Από το τσίκνα (βλ. λέξη).

**τσικνογελώ** και **τσιμογελώ** (ρήμ.):

γελώ ελαφρά, υπομειδωί.

«ετσιμογελούσε από τη χαρά ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσίμα + γελώ.

Το τσίμα υφίσταται μετατροπή και γίνονται: τσίκνα > τσικνο-.

**τσικνώνω** (ρήμ.): τσικνίζω, αναδίδω τσίκνα.

«ετσίκνωσε το φαΐ»

**Ετυμ.** Από το τσίκνα (βλ. λέξη).

**τσικουράτα** (τροπ. επίρρ.): ωμά, απερίφραστα, κοφτά.

«τού τα 'πε τσικουράτα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το: τσικούρι (βλ. λέξη).

**τσικούρι** (το) (ουσ.): ραφή με κορδόνι που υπάρχει στο επάνω μέρος των εσωρούχων, για να συγκρατούνται στη μέση.

«εκόπηκε το τσικούρι της βράκας μου και δε-ν-τη στένω»  
«Δα βάλω 'γω στη βράκα μου τσικούρι μεταξένιο, να με θωρούν οι κοπελιές, κορμί κυπαρισσένιο.» (κρητ. δίστ.)

**Ετυμ.** Από το λατινικό: seco (= διαπερνώ).

**τσικουροβάσταγο** (το) (ουσ.): το κορδόνι του τσικουριού.

«βάλε γερό τσικουροβάσταγο να μη-γκόβγεται εύκολα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσικούρι + βαστάι (βλ. λέξη).

**τσιλαμπουρνέλα** (η) (ουσ.): δαμάσκηνο.

«μη φάτε πολλές τσιλαμπουρνέλες, γιατί θα σας πιάσει η κοιλιά σας»»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσιλιό + αμπουρνέλα (βλ. λέξη).

**τσιλαμπουρνελιά** (η) (ουσ.): δαμασκηνιά.

«φορτωμένη είναι οφέτος η τσιλαμπουρνελιά»

**Ετυμ.** Από το: τσιλαμπουρνέλα (βλ. λέξη).

**τσιλαρδιά** και **τσιρλαδιά** (η) (ουσ.): βρασμένο κρέας που έχει κρυώσει μαζί με το λίπος του από το οποίο είναι σκεπασμένο / πηχτή στην κοινή νεοελληνική.

«βάλε και μνιαολιά τσιρλαδιά στο τηγάνι να πιούμε ένα κρασί»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το ενετικό: zeladia (= ζελατίνα, πηχτή, ζελές).

**τσιλιμπουρδίζω\*** και **τσιλημπουρδίζω** (ρήμ.): φλερτάρω, ερωτοτροπώ.

«όλο τσιλιμπουρδίζει ατά στη μεσοχωρ-  
για»

**Ετυμ.** Κατά τον Μπαμπινιώτη, προέρχεται από το αρχαίο *σιληπορδών* (με τσιτακισμό), στο οποίο β' συνθετικό είναι η λέξη *πορδών*. Ως προς το πρώτο συνθετικό, άλλοι υποστηρίζουν ότι προέρχεται από το όνομα του αρχηγού των Σατύρων τον *Σιληνόν*, ενώ άλλοι το ταυτίζουν με το ρήμα *τιλώ* = έχω διάρροια.

**τσιλιό** (*το*) (ουσ.): ευκοιλότητα, τα υδαρή κόπρανα της ευκοιλότητας (τσιλιά).

«τσιλιό με βαστά απόστα-ν-οψές»

**Ετυμ.** Από το: τσιλώ (βλ. λέξη).

**τσιλώ, τσιλούμαι και τσιλάζομαι**

(ρήμ.): έχω ευκοιλότητα.

«πράμα ήφαε η αηλά και τσιλάται»

**Ετυμ.** Από τη μεσαιωνική λέξη: τσιλώ που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: *τιλώ* (= έχω διάρροια).

**τσίμα-τσίμα\*** και **τσύμα-τσύμα**

(επίρρ. έκφρ.): ίσα-ίσα, άκρη-άκρη, ως την κορυφή.

«τσίμα-τσίμα το βάνει»

«τσίμα-τσίμα στη-ν-ταράτσα εκρέμασε τσ' ανάπλες»

«τσίμα-τσίμα στον εγκρεμό πάνε οι γ' αίγες»

«τσίμα-τσίμα 'ναι το νερό στη στέρνα»

**Ετυμ.** Κατά μια άποψη, προέρχεται από την ιταλική λέξη: *cima* (= άκρο, κορυφή). Κατ' άλλη, προέρχεται από το ελληνικό: *κύμα*, το οποίο πέρασε στα λατινικά ως *cyma* και έγινε, αργότερα, *cima*. Κατά τη δεύτερη άποψη, η οποία δικαιολογεί τη γραφή με -υ-, το *τσύ/ίμα* είναι αντιδάνειο.

**τσιμογελώ** (ρήμ.): βλ. τσικνογελώ.

**τσιμουδιά\*** (*η*) (ουσ.): φωνή, ομιλία / σιωπή, όταν η λέξη χρησιμοποιείται μόνη της.

«τσιμουδιά να μην ακούσω»

«εκείά κάτσε και μη βγάλεις τσιμουδιά»

«τσιμουδιά»

**Ετυμ.** Κατά μία άποψη, προέρχεται από το συφυρμό των λέξεων: *τσίτο* (= σιωπή) + *μουτιά* (= σιωπή). Κατ' άλλη άποψη, είναι παράφραση του *σιμουδιά* (= φάλτσα ωδή).

**τσιμούλι** (*το*) (ουσ.): βλαστοί του λάχανου, οι οποίοι βγαίνουν μετά την αφαίρεση της κεφαλής του.

«κόψε και τσιμούλια να τα βράσομε»

**Ετυμ.** Πιθανόν προέρχεται από το ιταλικό: *cima* (= κορυφή, βλαστός - υποκοριστικό) + *παραγ.* *τέρμα*: -ούλι.

**τσίμπα** (*η*) (ουσ.): άκανθα.

«γεμάτα τσίμπες είναι τ'αχινόποδια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: *εμπίς* (= είδος εντόμου, κουνούπι).

**τσίμπλα\*** (*η*) (ουσ.): λιπώδες έκκριμα του ματιού, λήμη.

«τσίμπλες εγεμίσανε τα μάθια μου και δε-γ-κατέχω γιάντα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: *σιφλή* (= αδυναμία οφθαλμών) με την τροπή του -σ- σε -τσ- (τσιτακισμός) και του -φ- σε -μπ-.

**τσίμπλης** (*ο*) (ουσ.): αυτός που έχει τσίμπλες στα μάτια του. Συχνά χρησιμοποιείται ως παρωνύμιο.

«σε γέλασε στη-μ-πουσουινιά κι ας είναι και τσίμπλης»

**Ετυμ.** Από το *τσίμπλα* (βλ. λέξη).

**τσιμπολογώ\*** (ρήμ.): τρώγω πού και πού μικρές ποσότητες φαγητού / κόβω

ανά διαστήματα ρώγες από ένα σταφύλι και τις τρώγω.

«τσιμπολογά ολημέρα κι όντα δα κάτσο-  
με για φαΐ δεν έχει όρεξη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσιμπώ + λέγω (> -λογώ).

**τσιμπούσι\*** (το) (ουσ.): φαγοπότι, γεύ-  
μα, συμπόσιο.

«ίντα κοντό, το τσιμπούσι δεν έχει να γε-  
νειί»

«ίντα λογάται, το τσιμπούσι να μη ξεχά-  
σετε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çümbüş (= φα-  
γοπότι - περσικό cunbîş). Διατυπώνεται  
η άποψη ότι πρόκειται για ελληνικό δά-  
ναιο από την αρχαιοελληνική λέξη: συ-  
μπόσιο.

**τσινιά** (η) (ουσ.): κλωτσιά από ιπποει-  
δή ζώα, κυρίως.

«ήπαιξε ντου μνια τσινιά το μουλάρι και  
τονε εσακάτεψε»

**Ετυμ.** Από το: τσινώ (εκ του κινώ - τσι-  
τακισμός).

**τσινοβολώ** (ρήμ.): χτυπάω με τσινιές  
συνέχεια.

«ολημέρα τσινοβολά ατά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσινώ + βάλλω (> -βολώ).

**τσιπαλάκι** (το) (ουσ.): λιγοστή τσίπα /  
μεταφορικά: λίγο πράγμα.

«τσιπαλάκι-τσιπαλάκι το μαζώνω κάθε  
μέρα να κάμω μνιαολιά βότνρο απού 'ναι  
γιατρικό και να σάσω και στάκα»

«ένα τσιπαλάκι θέλει ακόμη μάκρεμα το  
φυστάνι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του τσίπα (εκ του  
σλαβικού: tsipa ή εκ του αρχαιοελληνι-  
κού: σύφαρ = κομμάτι παλιού ζαρωμέ-  
νου δέρματος), μεμβράνη που σχηματί-

ζεται στην επιφάνεια βρασμένου γάλα-  
κτος.

**τσιποχιονιά** (η) (ουσ.): ελαφρά χιονιά.  
«τσιποχιονιά 'ναι και περνούνε οι στρά-  
τες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσίπα + χιονιά.

**τσιρά** (η) (ουσ.): εκτίναξη με δύναμη  
μικρής ποσότητας νερού ή άλλου υγρού  
/ ούρηση.

«ήπαιξε μνια τσιρά νερό με το λάστιχο κι  
ήφταξε ίσαμε την άλλη μπάντα του σπι-  
τιού»

«στο κατάλυμα δα πάω να παίζω μνια  
τσιρά»

**Ετυμ.** Από το: τσιράω.

**τσιράκι\*** (το) (ουσ.): μαθητευόμενος τε-  
χνίτης.

«τσιράκι 'ναι ακόμη στου ράφτη και δε-γ-  
κατέχει καλά τη-ν-τέχνη»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çirak (= τσιρά-  
κι).

**τσιρίχι** (το) (ουσ.): κόλλα που χρησι-  
μοποιούν οι τσαγκάρηδες, συνήθως.

«κόλλησέ το με το τσιρίχι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çiriş (= κόλλα  
παπουτσιών).

**τσιρρόγαλο** (το) (ουσ.): βλ. τσίρρος.

**τσίρρος** (ο) (ουσ.): γάλα που παράγε-  
ται από εγκυμονούσα.

«τσίρρο βγάνει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κιρρός  
(= ωχρός, κίτρινος). Το -κ- μετατρέπεται  
σε τσ- (τσιτακισμός).

**τσιρώ** (ρήμ.): εκτινάσσω μακριά νερό  
ή άλλα υγρά

«μη τσιράς τα νερά και κάνεις λούζες»



**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποιήτη λέξη.

**τσίτα\*** (η) (ουσ.): αγκάθι / πελεκημένα λεπτά μυτερά ξυλάκια, τα οποία χρησιμοποιούσαν οι παλαιοί Λασιθιώτες για να συνδέουν τα άκρα των φαρδαναπλών (βλ. τη λέξη: ανάπλα), με τις οποίες μετέφεραν στα αλώνια διάφορα ψυχανθή (ρεβίθια, φακές κτλ.) / μεταφορικά επί ανθρώπων: υπερβολικό αδυνάτισμα.

«βάλε τσι τσίτες καλά στσι φαρδανάπλες να μη-μ-πέφτουνε οι ροβιθιές»

«σα-ν-τη-ν-τσίτα εγίνηκε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çita (= στενή λωρίδα ξύλου).

**τσίτι** (το) (ουσ.): είδος φθηνού υφάσματος.

«τσίτι 'ναι το φουστάνι απού φορά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό çiti (= τρίψιμο υφασμάτων). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το City (= εμπορικό μέρος του Λονδίνου). Πρόκειται, πιθανόν, για παρετυμολογία.

**τσίτος** (ο) (ουσ.): πάθηση των ματιών. Υπάρχει η πρόληψη ότι, αν μια εγκυμονούσα σου ζητήσει κάτι και δεν της το δώσεις, ενώ μπορείς, θα βγάλεις τσίτο.

«τσίτο ήβγαλα στα μάθια και τρέχουνε όλο δάκρυα»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τσιτσι** (το) (ουσ.): το κρέας στη γλώσσα των βρεφών.

«τσιτσι δα φάει το μωρό μου»

**τσιτσιρί** (το) (ουσ.): ελαφρόπετρα.

«τρίψε με το τσιτσιρί τσι φτέρνες τω-μ-ποδιώ σου να καθαρίσουνε μιαολιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κίσι(σ)ηρις (= ελαφρόπετρα), με την τροπή των -κ και -σ- σε τσ-.

**τσιτσιρος** (ο) (ουσ.): ακρίδα (όχι ο τζί-τζιγκας, όπως γράφει ο Πιτυκάκης, για την υποδήλωση του οποίου χρησιμοποιείται ο όρος τζίτζικι).

«εγέμισε ο κήπος τσιτσιρούς»

«εφάγανε οι τσιτσιρίοι τσι πατάτες και δεν εφήκανε μόνο τσι δρύλους»

**Ετυμ.** Ηχοποιήτη λέξη. Ενδέχεται, όμως, η λέξη: τσιτσιρος να προέρχεται από το: σίσιλλος (εκ του σισιλλίζω του Ησυχίου) με τη μετατροπή του σ- σε τσι- (τσιτακισμός) και του -λ- σε -ρ.

**τσιφί** (το) (ουσ.): συνήθως λέγεται δύο φορές (τσιφί-τριφί) και σημαίνει το υψηλότερο σημείο βουνού ή δένδρου.

«εβγήκε στο τσιφί-τσιφί τση Μαδάρας»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**τσιφούτης\*** (ο) (ουσ.): τσιγκούνης, φιλάργυρος

«πράμα δε-ν-ήδωκε στα κοπέλια ο τσιφούτης»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çifit (= τσιφούτης).

**τσιφφης** (ο) (ουσ.): σπαγκοραμμένος. «ε, το-ν-τσιφφη, μούτε τ'αγγέλου ντου δε δίδει νερό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cimfi (= τσιγκούνης).

**τσιφτελής** (ο) (ουσ.): κακομοίρης, κακότυχος, παρακατιανός, τσιφούτης.

«τσιφτελής ήτανε από μνια τσ'αρχής»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çifit (= τσιγκούνης).

**τσιφτεδιά** (η) (ουσ.): ντουφεκιά με τσιφτέ.

«προς τα Σόπατα τω Αμπελιώ (τοποθεσία) ήκουσα μνια-ν-τσιφτεδιά»

**Ετυμ.** Από το: τσιφτές (βλ. λέξη).

**τσιφτές** (ο) (ουσ.): κυνηγετικό όπλο με δύο κάνες.

«όπου πάει βαστά και τον τσιφτέ ντου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çifte (= διπλός).

**τσοντέρνω** (ρήμ.): τσοντάρω.

«όλοι ετσοντάρανε, για να πλερώσουνε το φαί αφού εφάγανε και το κρασί αφού ήπιανε»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: zontar (= ράβω, ενώνω).

**τσουβαλιάζω** (ρήμ.): βάζω σε τσουβάλι / μεταφορικά: εξαπατώ.

«τονε ετσουβαλιάσανε χωρίς να το πάρει είδηση»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: çuval (= τσουβάλι).

**τσουγκρί** (το) (ουσ.): βλ. τζουγκρί.

**τσουκάκι** (το) (ουσ.): μικρός τσούκος (βλ. λέξη).

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: τσούκος (βλ. λέξη).

**τσουκιά** (η) (ουσ.): αναρριχώμενο φυτό, παρόμοιο με την κολοκυθιά, που κάνει τσούκους / μεταφορικά: ψέμα, σκόπιμο παραμύθι.

«θερίο εγίνηκε κεινηγιέ η τσουκιά και δα κάμει ένα σωρό τσούκους»

«όλο τσουκιές λέει»

**Ετυμ.** Από το: τσούκος (βλ. λέξη).

**τσούκος** (ο) (ουσ.): το προϊόν της τσουκιάς, ήτοι ένα είδος μεγάλης κολοκύθας με μακρύ λαιμό / μεταφορικά: κεφάλι.

«γέμισε τον τσούκο κρασί να τονε βαστόμε στο χωράφι»

«δε-γ-κόβγει ο τσούκος του»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: zucca (= κολοκύθα).

**τσούκου-μουρούκου** (επίρρ. έκφρ.): όπως-όπως, πρόχειρα.

«σάσε το ετσά τσούκου-μουρούκου να κάμομε τη δουλειά μας κι απόι δα το μεταπαιάσεις πιο καλά»

Στο χωριό μου, Άγιος Κων/νος Λασιθίου, οι παλαιότεροι διηγούνταν το εξής πραγματικό περιστατικό: «Στο καφενείο του Γιογανά (Γεωργίου Στρατάκη) που λειτουργούσε κοντά στην εκκλησία του Αγίου Χαραλάμπους, πήγε κάποια μέρα ο νεαρός Παυλής, που μόλις είχε γυρίσει από τη Θεσσαλονίκη, όπου φοιτούσε στο Πανεπιστήμιο. Για να δείξει πώς ήταν μορφωμένος ζήτησε από τον μπάρμπα-Γιώργη να του κάμει ένα καφέ «ναι και όχι». Ο καφετζής που είχε ένα γιογιό στη φωτιά με βρυσούλα στην άκρη και έβαζε σ'όλους τους πελάτες από τον ίδιο καφέ, δεν κατάλαβε, φυσικά, τι του ζητούσε ο Παυλής και δεν του πήγαινε τίποτα. Ο Παυλής διαμαρτυρήθηκε για την καθυστέρηση κι ο καφετζής του απάντησε: «Ξεφορτώσου με, επαέ τσι τσούκου-μουρούκου δε-μ-προκάνω και τσι λοήσιμους δα ξανοίγω».

**τσούκου-τσούκου** (επίρρ. έκφρ.): σιγά-σιγά.

«ανήμπορος είναι ο κακομοίρης, μα τσούκου-τσούκου τα καταφέρνει»

**Ετυμ.** Ηχοποίητη φράση (ήχος αργού βήματος).

**τσούλια\*** (τα) (ουσ.): ράκη, κουρέλια.

«δεν έχεις ένα ρούχο τσ'αθρωπιάς να βάλεις, μόνο φορείς αυτανά τα τσούλια;»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cul (= τσούλι).

**τσουλιασμένος, -η, -ο** (επίθ.): φθαρμένο ένδυμα.

«τσουλιασμένο σακάκι φορεί»

**Ετυμ.** Από το: τσουλιάζω (βλ. τσούλια).

**τσούμαρος** (ο) (ουσ.): νεαρός, άτακτος έφηβος.

«κοτσά τσούμαρος εγίνηκε κειονά το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: τσίμαρος (αρχαιοελληνικό: χίμαρος (= τράγος).

**τσουνί\*** (το) (ουσ.): αιχμή που προεξέχει. Η λέξη αυτή στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά δεν σημαίνει κοτσάνι, όπως αναφέρεται σε ορισμένα νεοελληνικά λεξικά.

«σα-ν-το τσουνί στέκει μνια μεγάλη χαράκα στη-γ-κορφή του βουνού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κύνιον (εκ του κύων, -νός = σκύλος). Το -κ-τρέπεται σε τσ- (τσιτακισμός). Πιθανόν, επειδή ο σκύλος έχει δόντια που προεξέχουν.

**τσουνωτός, -ή, -ό:** αυτός που κάνει αιχμή, μυτερός.

«κάμε τσουνωτό το τζένιο να καρφώνει στο χώμα πιο εύκολα»

**Ετυμ.** Από το τσουνί (εκ του αρχαιοελληνικού κύνιον < κύων -νός).

**τσούπρα\*** (η) (ουσ.): θηλυκό παιδί, κορίτσι.

«ένα γιο θαρρώ πως έχει και δυο τσούπρες»

**Ετυμ.** Από το αλβανικό: çupë (= κορίτσι).

**τσουράς** (ο) (ουσ.): είδος μαχαιριού, σουγιάς.

«πιάσε το τσουρά να κόψεις το τυρί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: zürra (= γεωργόι - τσουράς = γεωργικός σουγιάς).

**τσουρί** (το): γρήγορα (ως επίρρημα) / ροδάκι, τσέρκουλο, μεταλλική στεφάνη (ως ουσιαστικό). Το τσουρί, ήτοι το κύλισμα στο δρόμο μιας μεταλλικής στεφάνης με

τη βοήθεια ενός κατάλληλα διαμορφωμένου χονδρού σύρματος, ήταν προσφιές παιχνίδι στα αγόρια του παρελθόντος.

«τσουρί πάει»

«πού το βρήκες αυτονά το τσουρί»

**Ετυμ.** Από το: τσουρλώ.

**τσούρλα** (η) (ουσ.): κατηφοριά.

«επήρε τη-ν-τσούρλα κι ήφταξε ίσαμε τη-γ-κάτω μερά»

**Ετυμ.** Από το: τσουρλώ.

**τσουρλής** (ο) (ουσ.): αυτός που τσουρλά (κυλιεται).

«σα-ν-το τσουρλή πάει»

**Ετυμ.** Από το: τσουρλώ (βλ. λέξη).

**τσουρλί** (το) (ουσ.): στρογγυλή πέτρα.

«γεμάτο τσουρλιά είναι το χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: τσούρλος (βλ. λέξη), υποκοριστικό.

**τσουρλιά** (η) (ουσ.): πετριά, πέταγμα πέτρας.

«ήπαιξε μνια τσουρλιά»

**Ετυμ.** Από το: τσουρλώ.

**τσουρλοκοπώ** (ρήμ.): χτυπώ με πέτρες, ρίχνω πέτρες εναντίον κάποιου.

«όλη-ν-τη-ν-ταχινή τσουρλοκοπά τσ'αμυγδαλιές επαδά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τσούρλος + κοπώ.

**τσούρλος** (ο) (ουσ.): μεγάλη στρογγυλή πέτρα.

«σα-ν-το τσούρλο εκάτσε στη μέση-μέση τση στράτας»

**Ετυμ.** Από το τσουρλώ (βλ. λέξη).

**τσουρλώ** (ρήμ.): κυλίω κάτι, κυλιόμαι, προχωρώ κυλιόμενος.

«ετσούρλησε στη Χαλασά (απόκρημνο ση-

μείο κοντά στη βουνοκορφή Τσίβη) ο γαίδαρος και εμισερώθηκε»

«Όλη τη μέρα ήτونه μαζί με τ'Αντωνάκι / ετσούρλησε ο τέντζερης και βρήκε το καπάκι» (Δίστιχο του Χαρ. Σιγανού από το ποίημα του: «Οι μπιστεμένοι φίλου»)

**Ετυμ.** Από το κυλίω με τη μετατροπή του κ σε τσ-, (τσικακισμός) του -υ- σε -ου- και την ανάπτυξη του -ρ- προ του υγρού -λ- (κυλίω > κυλώ > τσουλώ > τσουρλώ.

**τσουρούκης** (ο) (ουσ.): κακός μάστορας, κακοτεχνίτης.

«πολλά τσουρούκης είναι και δε μου κάνει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: cürük (= σαθρός, σάπιος).

**τσουρούκικα** (τροπ. επίρρ.): με δυσκολία, όπως-όπως, ελλιπώς.

«τσουρούκικα τού 'δωκα να καταλάβει ίντα 'θελα»

**Ετυμ.** Από το: τσουρούκης.

**τσουτσέκι** (το) (ουσ.): ανθοδέσμη, λουλούδια / μεταφορικά: κατεργάρης.

«είναι αυτός ένα τσουτσέκι!»

**Ετυμ.** προέρχεται από το τουρκικό çizcek (= λουλούδι).

**τσουφί** (το) (ουσ.): λοφίο.

«ένα τσουφί πετά από τα μαλλιά σου, μόνο σάσε το»

**Ετυμ.** Η λέξη προέρχεται, πιθανόν, από το ιταλικό: chiuffo (= λοφίο).

**τσόγχος** (ο) (ουσ.): είδος εδώδιμου φυτού, ζοχός. Έχει πλατιά φύλλα στη βάση του βλαστού του και βγάζει χυμό γαλακτώδη. Κάνει εξαιρετικές βρουβόπιτες (χορτόπιτες). Η επιστημονική του ονομασία είναι sonchus oleraceus (σόγχος ο λαχανάδης).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: σόγχος.

**τσω** (ρήμ.): (βλ. τσει).

**τυλιζά** (η) (ουσ.): η ενέργεια του τυλίγματος, τύλιγμα / μεταφορικά: αποπλάνηση, ακούσια εμπλοκή σε μια υπόθεση. «κάμε του άλλη μνια-ν-τυλιζά να δέσει καλά»

«με τυλιζά τονε επήρε»

«τυλιζά του 'κάμανε και δεν επήρε χαμπάρι»

**Ετυμ.** Από το: τυλίγω.

**τύπωση\*** (η) (ουσ.): το τύπωμα / ξύλινη σφραγίδα με σταυρό και τα αρχικά γράμματα της φράσης «Ιησούς Χριστός Νικά - I.X.N.K.», την οποία αποτυπώνουν στο πρόσφορο που πηγαίνουν στην εκκλησία για μνημόσυνο των τεθνεώτων.

«πάτησε καλά τη-ν-τύπωση στη-μ-προσφορά»

**Ετυμ.** Από το: τυπώνω.

**τύραννο** (το) (ουσ.): βάσανο.

«έχω τούτονε το τύραννο που δε μ' αφήνει να ησυχάσω»

**Ετυμ.** Από το τυραννώ (υποχωρητικός σχηματισμός).

**τυροζούλι** (το) (ουσ.): μικρό τυρί που φτιάχνεται από τα υπολείμματα άλλων τυριών που υπάρχουν στα τουπιά.

«εμάζωζα ό,τι 'πόμεινε στα τουπιά κι ήκαμα ένα τυροζούλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τυρός + ζουλά (= μαλάσσω).

**τυροκέλι** (το) (ουσ.): μέρος της στάνης, όπου φυλάσσεται το τυρί για στέγνωμα. «γεμάτο τυριά έχει το τυροκέλι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τυρός + κελλίον > κελλί > κελί (απλοποιημένη γραφή).

**τυρόψωμο** (το) (ουσ.): τροφή από τυρί και ψωμί.

«*αμαγέρεντα ήτανε όντε-ν-ήφταζα κι ήφαγα μνιαολιά τυρόψωμο να κόμω μνια στά-ξη τη-μ-πεινά μου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: τυρός + ψωμί.

**τυφλάγρα** (η) (ουσ.): τυφλαμάρα στην κοινή νεοελληνική.

«*τυφλάγρα 'χεις και δε με 'δες;*»

**Ετυμ.** Από το τυφλός με το παραγ. τέρμα: -άγρα.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*ταγή, ταΐζω, τάπα, ταπεινοσύνη, ταρακουνό, ταράσσω, ταράτσα, ταυρί, τεζάρω, τελάρο, τελώνι, τέμπλο, τέντζερης, τετραπέρατος, τεφτέρι, τζαναμπέτης, τζάνεμον, τζιμάνης, τζίτζικας, τινάσσω, τομάρι, τουλούμι, τουρτουρίζω, τούρτουρο, τραβολογώ, τραβώ, τραγιάσκα, τράκα, τραμουντάνα, τρεχάλα, τρεχούμενος, τριγυρίστρα, τρίχα, τριώδιο, τρόχαλος, τροχίζω, τροχός, τρυγητής, τρυγώ, τρυπητήρι, τσαγκάρης, τσαούσης, τσεβδός, τσιγαρίζω, τσιγαριστά, τσιγκέλι, τσίγκινος, τσίγκος, τσικουδιά, τσίκουδο, τσιμπιά, τσίμπλα, τσιμπλιάρης, τσινιάρης, τσινώ, τσιτσιρίζω, τσιτώνω, τσιτωτός, τσίφτης, τσόντα, τσούλα, τσουλούφι, τσουράπια, τυλιγάδι, τυλιγαδιάζω, τυροκόμος, τυφλόμυγια, τυφλώνω.*



**υγιός και γιος (ο)** (ουσ): υιός.  
«χαρώ τονε το γιο μου»

**Ετυμ.** Από το υιός με την ανάπτυξη του ευφωνικού -γ- στην πρώτη περίπτωση και την αποκοπή του -υ- στον δεύτερο τύπο.

**υποδήλατο (το)** (ουσ.): ποδήλατο.  
«κανούργιο υποδήλατο λαλεί ο Κασώτης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: πους + ελαύνω με την ανάπτυξη του αρχικού -υ-.

**υστεργιά (η)** (ουσ.): γηρατειά / τέλος.  
«μού τα κακόβγαλε εδά στην υστεργιά»

**Ετυμ.** Από το: ύστερος.

**ύστερο (το)** (ουσ.): πλακούντας / τέλος / τελευταία περίοδος της ζωής.

«Όλα καλά και τα ύστερα κακά, όλα κακά, όλα κακά και τα ύστερα καλά, όλα καλά» (λαϊκή παροιμία)

«εδά στο ύστερο δε-ν-τα πάνε καλά»

«τα ύστερα του κόσμου»

«το ύστερό σου να 'ναι» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: το ύστερον.

**ύστερος, -η, -ο** (επίθ.): επόμενος, όψιμος (επί φρούτων).

«ο ύστερος γιος μου είναι ακόμη απάντρευτος»

«τα ύστερα κηπευτικά εκακοπήανε»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

Δεν περιελήφθησαν οι λέξεις: υπάκουος, υφάδι.





**φαγάνα(ς)\*** (ο) και (η) (ουσ.): αυτός/ή που τρώει πολύ / μεταφορικά: ο πλεονέκτης, ο άρπαγας. Στην κοινή νεοελληνική χρησιμοποιείται κυρίως με την έννοια του μηχανήματος διάνοιξης κοιλωμάτων, ενώ στο υπό εξέταση ιδίωμα έχει συνήθως, τις σημασίες που αναφέρθηκαν προηγουμένως.

«μεγάλη φαγάνα είναι ο φίλος σου, μισό τσιγάκι φαΐ δε-ν-τονε φτάνει»

**Ετυμ.** Από το: τρώγω (αόριστος: έφαγα).

**φαγοπιστούρα** (η) (ουσ.): το σύνολο του φαγητού και του ποτού που οι εργαζόμενοι καταναλώνουν κατά την εργασία τους.

«φαγοπιστούρα τσ'έχω τσ'αργάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φαγητό + ποτό > πιστό / θέμα: φαγοπιστ- + παραγ. τέρμα: -ούρα.

**φάγουσα\*** (η) (ουσ.): ασθένεια που τρώει τη σάρκα.

«πολλοί άνθρωποι εποθαίνανε παλιά από τη φάγουσα»

**Ετυμ.** Από τον αόριστο της ενεργητικής φωνής του ρήματος: τρώγω (έφαγα).

**φαγώνομαι\*** και **φαώνομαι** (ρήμ.): βασανίζομαι, εξαντλούμαι (ο δεύτερος τύπος φαώνομαι απαντάται, κυρίως, στην κρητική διάλεκτο).

«εφαώθηκα να σκάφτω όλη-ν-τη-ν-εβδομάδα»

«εφαώθηκα να πηγαινόρχομαι στο-γ-κάμπο όλο-ν-το χρόνο»

**Ετυμ.** Από τον παθητικό αόριστο του ρήματος: τρώγω (εφαγώθη (λογ.), φαγώθηκα και, με την αποβολή του ενδοφωνητικού -γ-, φαώθηκα).

**φαερόπ** (επίρρ.): εμπρός, αέρα, πυρ.  
«του 'δωκε φαερόπ»

**Ετυμ.** Πιθανόν από παράφραση του αγγλικού: fire up (= φουντώνω, ανάβω).

**φαζός, -ή, -ό** (επίθ.): φαιός.

«η φαζή αίγα ήλυσε κι ήφασε το σπαρμένο»

**Ετυμ.** Από το: φαιός με την τροπή του -αι- σε -α- και την ανάπτυξη του -ζ- μεταξύ των φωνηέντων.

**φακιδιά** (η) (ουσ.): χωράφι που είχε φυτευτεί με φακή.

«στη φακιδιά να δέσεις τα οζά από 'χει ξερά χόρτα να τα φάνε»

**Ετυμ.** Από τα: φακή / θέμα: φακ- + παραγ. τέρμα: -ιδιά.

**φάλι** (το) (ουσ.): ομφαλός / μεταφορικά: το κέντρο ενός σώματος ή αντικειμένου.

«το φάλι μου με πονεί»

«το φάλι τση κολοκύθας»

«το φάλι του κάμπου»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: ομφαλός.

**φαλιάρω** και **φαλιέρνω** (ρήμ.): δοκιμάζω ένα καρπούζι, ανοίγοντάς του μνια τρύπα / δοκιμάζω, γενικά.

«φάλιαρε τη-γ-καρπούζα να δούμε αν είναι καλή»

«όλα τα σφάζω όλα τα φαλιέρνω»

(φράση που χρησιμοποιούν οι πωλητές καρπουζιών για να διαφημίζουν την ποιότητα των προϊόντων τους).

**Ετυμ.** Από το μετασχηματισμένο του: ομφαλός.

**φαλοκόβγω** (ρήμ.): κόβω τον ομφαλό σε ένα νεογέννητο.

«ε, να τον πάρει η οργή εκείονά απόυ σε 'φαλόκοβγε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ομφαλός + κόπτω > κόβγω.

**φαμεγέγω** (ρήμ.): γίνομαι φαμέγιος (= οικόσιτος υπηρέτης), υπηρετώ ως φαμέγιος.

«στη-γ-κατοχή εφαμέγεψα στο Λασίθι και ετσή επέρασα τσι δύσκολους χρόνους»

**Ετυμ.** Από το: φαμέγιος (βλ. λέξη).

**φαμεγική** (η) (ουσ.): χρονική διάρκεια της υπηρεσίας κάποιου ως δούλου / μεταφορικά: διάρκεια ζωής.

«σαν επόκαμε τη φαμεγική ντου επαέ, επήε στη Χώρα να μάθει τέχνη και δε-ν-τονε εξανάδα»

«μνια φαμεγική 'ναι η ζωή, ίντα θαρρείς;»

**Ετυμ.** Από το: φαμέγιος (βλ. λέξη).

**φαμέγιος** (ο) **φαμέγια** (η) (ουσ.): δούλος/α, οικόσιτος υπηρέτης/τρια.

«τη-γ-κατοχή είχαμε ένα φαμέγιο απόυ τσ'Αρχάνες»

«φαμέγια την επήρανε στη Χώρα»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: famegio (= ο δούλος που αποτελεί, τυπικά, μέλος της οικογένειας).

**φάμπρικα\*** (η) (ουσ.): οι Λασιθιώτες χρησιμοποιούσαν τον όρο φάμπρικα, για να δηλώσουν το παλαιού τύπου ελαιοτριβείο, κυρίως / εργοστάσιο γενικά.

«επήα στη φάμπρικά τσ'ελιές κι ανημένω

να 'ρθει η σειρά μου να μου τσ'αλέσουνε»  
«ήπεψα στη φάμπρικα τσι ντενέκες απόυ 'φέραμε το λάδι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: fabbrica (= εργοστάσιο).

**φαμπρικάρης** (ο) (ουσ.): ιδιοκτήτης φάμπρικας / εργαζόμενος σε φάμπρικα.

«εσυνεννοήθηκα με το φαμπρικάρη ν'αλέσομε τσ'ελιές τη Δευτέρα»

«φαμπρικάρης δουλεύει ατά στα Λακώνια»

**Ετυμ.** Από το: φάμπρικα (βλ. λέξη) / θέμα: φάμπρικ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**φανάρι\*** και **φενέρι** (το) (ουσ.): φανάρι (ο τύπος φενέρι δεν υπάρχει στην κοινή νεοελληνική).

«απόψε είναι χοχλιδαργατινή, μα, ανε πας στσι χοχλιούς, να βαστάς φενέρι, γιατί φυσά αέρας κι, ανε βαστάς το λύχνο, δα σου τονε σβήνει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φανός > υποκοριστικό: φανάρι και με την τροπή του -α- σε -ε- φενέρι.

**φανιά** (η) (ουσ.): φανέρωση, εμφάνιση.  
«απόστα-ν-εμίσεψε από παέ δεν εκούστηκ'η φανιά ντου»

**Ετυμ.** Από το: φαίνομαι (αόριστος: (ε)φάνην/εφάνηκα).

**φανέρωση** (η), **-μα** (το) (ουσ.): η εμφάνιση, η παρουσία / ο ερχομός στη ζωή.  
«διάλε τη φανέρωσή σου»

**Ετυμ.** Από το: φανερώνω (αόριστος: (ε) φανέρω-σα) / θέμα: φανέρω- + παραγ. τέρμα: -ση.

**φανίζομαι\*** (ρήμ.): κάνω την εμφάνισή μου / σχηματίζω την εντύπωση, νομίζω.

«να πας κι εσύ να φανιστείς στην εορτή να μη-μ-πούνε πως δε τσι καταδέχεται»

«ετσά μου φανίστηκε πως ήτανε σωστό να πράξω κι ετσά το 'καμα»

**Ετυμ.** Από το: φαίνομαι.

**φανίσιμος, -η, -ο** (επίθ.): εμφανίσιμος. «φανίσιμη 'ναι η κοπελιά που μπροξενεύουνε του γιου μας»

**Ετυμ.** Από το: (εμ)φανίσιμος < εμφανίζω.

**Φανούρης** (κυρ. όν.): Φανούριος.

**φανταζά και αφανταζά** (η) (ουσ.): φάντασμα.

«λέει πως είδενε στο σπίτι μέσα μνια φανταζά κι εχέστηκε απού το φόβο της»

**Ετυμ.** Από το φαντάσσω (βλ. λέξη).

**φαντάσσω, -ομαι** (ρήμ.): γεννώ φαντάσματα / βλέπω φαντάσματα. Στην ενεργητική φωνή απαντά, συνήθως, στο γ' πρόσωπο (φαντάσσει).

«λένε πως φαντάσσει εκείά ο τόπος»

«επέρασα τα μεσάνυκτα απού το νεκροταφείο απ'όζω κι εφαντάχτηκα. Είδα έναν άθρωπο στ'άσπρα ντυμένο κι εγλάκανε στη στράτα»

**Ετυμ.** Από το: φαντάζω (αρχαιοελληνική λέξη).

**φαντό\*** (το) (ουσ.): υφαντό στην κοινή νεοελληνική.

«σε φαντά σακιά να βάλεις τ'άλεσμα απού δα φέρεις απού το μύλο»

«εκουζουλάθηκες, μωρέ, πως δα δώσεις τσι φαντές ανάπλες να πάρεις κείνεσές τσι ζιμποουλίτικες;»

**Ετυμ.** Από το: υφαίνω > υφαντό > φαντό, με την αποβολή του -υ-.

**φανφάρα** (η) (ουσ.): ανοησία, καύχημα, φλυαρολογία. Στην κοινή νεοελληνική απαντά ο τύπος φαρφάρα.

«όλο φανφάρες αμολέρνει»

**Ετυμ.** Προέρχεται από το ιταλικό: fanfare (= σάλπισμα).

**φανφαράς** (το) (ουσ.): αυτός που λέει φανφάρες, φλύαρος, καυχησιολόγος.

«πολλά φανφαράς είναι ο φίλος σου»

**Ετυμ.** Από το: φανφάρα (βλ. λέξη).

**φαρδανάπλα\*** (η) (ουσ.): μακρύ ανθεκτικό πανί, κατασκευασμένο από το ίδιο υλικό με το οποίο φτιάχνονται οι φάρδοι. Οι φαρδανάπλες στρώνονται στο έδαφος κάτω από δένδρα (αμυγδαλιές, καρυδιές, ελιές) που ραβδίζονται για τη συλλογή των καρπών τους.

«στρώσε καλά τσι φαρδανάπλες γύρου-γύρου απού την ελιά να μη-μ-πηγαίνουνε οι ελιές απού ραβδίζομε όζω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φάρδος + ανάπλα (βλ. λέξεις).

**φάρδος\*** (το) (ουσ.): πλάτος.

«πόσο 'ναι στο φάρδος το χωράφι απού θες να πάρεις;»

«μέτρησε το φάρδος του φύλλου τη πόρτας, να δεις ανε μπαίνει το βαρέλι μέσα, ειδάλλως άνοιξε και τ'άλλο φύλλο»

**Ετυμ.** Από το: φαρδύς.

**φάρδος,** (ο) (ουσ.): μεγάλο τσουβάλι φτιαγμένο από λινάτσα σε αντίθεση με το σακί, το οποίο ήταν υφαντό. Στους φάρδους έβαζαν αγροτικά, κυρίως, προϊόντα, ενώ στα σακιά έβαζαν αλεύρι, παξιμάδι, ρούχα και άλλα ευαίσθητα αντικείμενα. «βάστα καμνιά κοσαρά φάρδους να βάνομε τσι πατάτες»

**φαρδάκι:** υποκοριστικό του: φάρδος.

**Ετυμ.** Πιθανόν, από παράφραση του ιταλικού: ficcare (= σακί) ή από το ενετικό: fardo.

**φαρμακωμένος\***, **-η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): ψεκασμένος, δηλητηριασμένος / πικραμένος, στεναχωρημένος. «φαρμακωμένες είναι οι ντομάτες, μόνο να τσι πλύνετε καλά-καλά, πριν τσι φάτε» «τούτηνιά η υπόθεση με 'φηκε φαρμακωμένο»

**Ετυμ.** Από το: φαρμακώνω.

**φασκίδι** (το) (ουσ.): μικρή φασκιά.

«με το φασκίδι τύλιξε το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: φασκιά (υποκοριστικό).

**φασκομηλόλαλο** (το) (ουσ.): αιθέριο έλαιο που βγαίνει από τη φασκομηλιά, το οποίο χρησιμοποιόταν παλιότερα ως βότανο, με παυσίπονες και αντισηπτικές ιδιότητες.

«έχεις, μπρε, να μου δώσεις μνια στάζη φασκομηλόλαδο να το βάλω στο δόντι μου αφού με πονεί;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: αρχαιοελληνικό: σφάκος (= είδος λειχήνης) + μήλο + έλαιο - φασκομηλιά + έλαιο).

**φασουλιά\*** (η) (ουσ.): φασολιά.

«οπουγιά μνια μαγεργιά φασούλια ήβγαλε τούτηνιέ η φασουλιά»

**Ετυμ.** Από το: φασόλι / φασούλι εκ του αρχαιοελληνικού: φασίολος.

**φασουλόρυζο** (το) (ουσ.): είδος φαγητού που αποτελούνταν από φασόλια και ρύζι.

«φασουλόρυζο δα φάμε σήμερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φασόλι + ρύζι.

**φατσαλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): εμφανίσιμος.

«φατσαλίδικο 'ναι το καινούργιο σου κουστούμι»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: faccia (= πρόσωπο) > φατσαλ-ής + παραγ. τέρμα: -ίδικος.

**φεγγιά** (τα) (ουσ.): τα μάτια.

«γιάντα σου 'δωκε ο Θιός τα φεγγιά, για να μη-μ-πέσεις στο πηγιάδι μόνο;»

**Ετυμ.** Από το: φέγγος (βλ. λέξη).

**φέγγος\*** (το) (ουσ.): φως, λάμψη / μεταφορικά: καθαριότητα (αυτό που λάμπει) «ήπλυνα τ'αμάξι και το 'καμα φέγγος» «το φέγγος του προσώπου σου άλλη κιαμινιά δεν έχει»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη (συγγενής του φάος > φως) (πρβλ. φεγγάρι).

**φέγγω\*** (ρήμ.): εκτός από την έννοια του ρίχνω φως, σημαίνει και βλέπω.

«πώς πας ετσά, δε φέγγεις πού πατείς, μόνο νο επήες κι ήπεσες στο λάκκο μέσα;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φέγγος (βλ. λέξη).

**φέδε** (η) (ουσ.): πίστη, εμπιστοσύνη / συχνά, επίσης, χρησιμοποιείται ως επίρρημα με την έννοια του: πιθανόν / ίσως. «ακάτεχος είναι μόνο μη του 'χεις φέδε» «δεν έχει φέδε να πήε στο σπίτι να με γυρεύγει»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: fede = πίστη (λατινικό: fides, -ei).

**φελλάς** (ο) (ουσ.): βρόμικος, ρυπαρός «έχει λεβέντες στο χωριό, μα έχει και φελλάδες»

**Ετυμ.** Πιθανόν σχετίζεται με το: φελλάχος (= αγρότης, χωρικός της Αιγύπτου, τουρκικό: fellah).

**φελλός\*** (ο) (ουσ.): εκτός από τις σημασίες με τις οποίες χρησιμοποιείται η λέξη αυτή στα νεοελληνικά, στη ντοπιολαλιά των Λασιθιωτών υποδηλώνει και τα ξυλοπέδλα.

«παλιά οι γυναίκες εφορούσανε φελλούς»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**φελώ\*** (ρήμ.): ωφελώ.

«Απού φελά, παντού φελά.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: ωφελώ, με την αποβολή του αρχικού -ω.

**φενέρι** (το) (ουσ.): βλ. φανάρι.

**φέξη** (η) (ουσ.): φως, φωτεινότητα. Σε ορισμένα λεξικά της κοινής νεοελληνικής αναφέρεται με την έννοια της γέμωσης του φεγγαριού, την οποία δεν έχει στο ιδίωμα των Λασιθιωτών.

«είδα απ'αλόργο τη φέξη κι επήα στο σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: φέγγω.

**φεσφεςές** (ο) (ουσ.): υποψία, ανησυχία, αμφιβολία.

«φεσφεςές τονε βαστά απόστα-ν-οψές πως του εκλέσανε τα πράματα από το μετόχι»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: *şüph* (= υποψία) (παράφραση).

**φέτσα** (η) (ουσ.): κατακάθι λαδιού ή κρασιού, μούργα του λαδιού.

«φέτσες αγοράζομε με σαπούνι» (έτσι φώναζαν οι παλιοί φετσάδες)

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: *feccia* (= μούργα) ή από το ενετικό: *fezza*.

**φετσάς** (ο) (ουσ.): έμπορος φετσών / λερωμένοι με λάδια.

«παλιά εγυρίζανε οι φετσάδες στα χωργιά και επαίρνανε φέτσες λαδιώ και κρασώ»

**Ετυμ.** Από το: φέτσα (βλ. λέξη).

**φετσόλαδα** (τα) (ουσ.): λάδια ανακατεμένα με φέτσες / τα κατακάθια του λαδιού. Τα φετσόλαδα τα χρησιμοποιούσαν για την παρασκευή σαπουνιού.

«ενεκάτεμες τα φετσόλαδα με το καλό λάδι και δε-ν-τρώεται εδά το φαϊ»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φέτσα + λάδι.

**φετσόρακη** (η) (ουσ.): βλ. ρακή.

**φετφάς\*** (ο) (ουσ.): διαταγή, διάταγμα, ετυμηγορία / αυθαίρετη απόφαση.

«εφέρανε ντου το φετφά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *fetva* (= γνωμοδότηση του μουφτή επί θρησκευτικού ή νομικού ζητήματος).

**φευγάρης** (ο), **φευγαρά** (η) (ουσ.): αυτός που έχει φύγει από κάπου ή από κάποια ομάδα ζώων ή ανθρώπων.

«φευγάρης είναι από πουθενά τούτοσές ο πετεινός απού ήρθε με τ'όρνιθές μας»

**Ετυμ.** Από το: φεύγ(ω) + παραγ. τέρμα: -άρης, -αρά.

**φευγατίζω\*** (ρήμ.): βοηθώ κάποιον να φύγει, απομακρύνω.

«σα-ν-εμάθανε πως τονε εγυρεύανε οι χωροφυλάκοι, τονε εφευγατίσανε κρυφά-κρυφά οθέ-ν-τη-γ-Κεφάλα» (ονομασία λόφου του Οροπεδίου)

**Ετυμ.** Από το: φεύγω.

**φευγιό\*** (το) (ουσ.): φυγή, αναχώρηση.

«ήπαιζε ένα φευγιό και 'χάθηκε»

«Με το φευγιό σου κοπελιά ήκαμες τη-γ-καρδιά μου, / μα περιμένω με καιρό να 'ρθεις στην αγκαλιά μου.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από τα: φεύγω + παραγ. τέρμα: -ιό.

**φευγός, -αρά, -ό** (επίθ.): αυτός που έχει φύγει.

«φευγός ήμουνε όντα-ν-ήρθανε οι μουσαφίρηδες»

**Ετυμ.** Από το: φεύγω.

**φηλιάζω** (ρήμ.): ταιριάζω απόλυτα, προσαρμόζω.

«η πόρτα φηλιάζει με το κασελίκι της»

**Ετυμ.** Από το θηλή > θηλιάζω > φηλιάζω με την τροπή του -θ- σε -φ-.

**φήλιαση** (η) (ουσ.): ταίριασμα δύο αντικειμένων, άρθρωση.

«στη φήλιαση του σταβαργιού με το ποδάρι βάλε μνια σφήνα να σφίζουμε πιο καλά»

**Ετυμ.** Από το: φηλιάζω (βλ. λέξη).

**φθιαρμίζομαι** (ρήμ.): φταρνίζομαι.

«φθιαρμίζεσαι και θαρρώ πως την επουσούνισες ετσά από γυρίζεις αζερασίδωτος»

«φθιαρμίζομαι και φαίνεται πως κιανείς έχει την αθιβολή μου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πτάρνυμαι, με την τροπή του πτα- σε φθια- και του -ν- σε -μ-.

**φθιάρμισμα** (το) (ουσ.): φτάρνισμα.

«το φθιάρμισμά ντου ήκουσα»

**Ετυμ.** Από το: φθιαρμίζομαι.

**φθυάρι** (το) (ουσ.): φτυάρι.

«πιάσε το φθυάρι να βγάλεις τα φινόκαλα»

**Ετυμ.** Από το: φτυάρι (εκ του αρχαιοελληνικού: πτύον (απτ. πτέον = φτυάρι λιχνίσματος)).

**φιαούτης** (ο), **φιαούτα** (η) (ουσ.): ο γέρος / η γριά που μιλά σαν να σφυρίζει λόγω απώλειας δοντιών και άλλων προβλημάτων (η λέξη έχει υποτιμητική σημασία).

«κρατεί ακόμη ο φιαούτης όλη τη-μ-περιουσία και δε-ν-τη δίδει τω-γ-κοπελιώ ντου να τη-γ-καλλιεργούνε, μόνο κάνοννε ξένα χωράφια»

**Ετυμ.** Από το: φιάουτο (παραποίηση του φλάουτο). Κατ' άλλη άποψη, σχετίζεται

με τη λέξη: φαφούτης, -α (= αυτός/ή που δεν έχει δόντια) (ηχοποίητη λέξη).

**Φιγενιά** (κυρ. όν.): Ιφιγένεια.

**φιλεύγω** (ρήμ.): φιλεύω, προσφέρω δώρο σε ένδειξη φιλία, δίνω φιλοδώρημα. «ίντα σε φιλέψανε εκείά από επήες;» «κόπιασε να σε φιλέψω κάτι τις»

**Ετυμ.** Από το φίλος > φιλεύω / φιλεύγω.

**φιλιάζω** (ρήμ.): συμφιλιώνω, γίνομαι φίλος.

«εφιλιάσανε εδά από ήτανε χρόνους τσακωσμένοι»

**Ετυμ.** Από το: φιλία > φιλιά > φιλιάζω.

**φιλιάτικος, -η, -ο** (επίθ.): φιλικός. Φιλιάτικα ήταν κυρίως διάφορα δώρα που αντάλλασσαν παλιότερα συγγενείς ή φίλοι μεταξύ τους και τα οποία αποτελούνταν από πρωτοφανίστικα κυρίως φρούτα, ντόπιους ξηρούς καρπούς και άλλα εδέσματα ή ποτά.

«φιλιάτικα σου πέμπει τούτανέ τα σταφύλια ο σύντεκνός σου από τη-μ-Πεδιάδα»

**Ετυμ.** Από το: φιλία / θέμα: φιλι- + παρ. τέρμα: -άτικος.

**φιλιοτσίστικα** (τα): τα ρούχα που αγοράζει ο νονός στο/η βαφτισμιό/ά, με τα οποία ντύνεται αμέσως μετά το βάπτισμα. «ακόμη έχω τα φιλιοτσίστικα, τα φυλάσσω για ενθύμιο»

**Ετυμ.** Από το: φιλιότσος (βλ. λέξη).

**φιλιότσος** (ο), **φιλιότσα** (η) (ουσ.):

ο/η βαφτισμιός/μια, αναδεκτός/-ή. «ίντα δώρο δα κάμεις του φιλιότσο σου από εορτάζει σήμερα;»

«εγώ κάνω φιλιότσους μόνο άντρες, γιατί λέει δε-γ-κάνει να πατρεύονται όσοι έχουνε το-ν-ίδιο σάντολο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: figlioccio = βαφτιστικός (λατινικά filius = υιός, παιδί).

**φιλοστόκα** (η) (ουσ.): γραπτό κείμενο με δυσάρεστο περιεχόμενο για τον παρλήπτη του.

«ήρθε μου η φιλοστόκα να πα να πλερώσω το πρόστιμο από μου 'βάλανε».

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: filatrocca (= εκτενής έκθεση).

**φινόκαλα** (τα) (ουσ.): σκουπίδια.

«παράσυρε τα φινόκαλα να καθαρίσει μνιασολιά η αυλή του σπιθιού»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φιλοκαλώ (= ευπρεπίζω) > φιλόκαλα > φινόκαλα, με την τροπή του -λ- σε -ν-.

**φिनοκαλιά** (η) (ουσ.): σκούπισμα.

«παίξε μνια φινοκαλιά εδά που δεν έχεις άλλη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: φιλοκαλώ. Βλ. φινόκαλα.

**φινοκαλίδα** (η) (ουσ.): αυτοσχέδια σκούπα που κατασκευάζεται από τη φούντα θάμνου, από βούρλα.

«δέσε τα βούρλα σφικτά να κάμεις μνια φινοκαλίδα να παρασύρεις τ'αλώνι»

**Ετυμ.** Από το: φινόκαλα.

**φιντίκια** (το) (ουσ.): φουντούκι.

«ανε πας στη Χώρα να πάρεις και μερδικά φιντίκια από δεν έχουνε επαέ»

**Ετυμ.** Από το ελληνιστικό: ποντικόν (= το προερχόμενο από τον Πόντο) + κάρυον. Η λέξη «ποντικόν» αποδόθηκε στα τούρκικα ως findik, από όπου, πιθανόν, τη δανείστηκαν οι Νεοέλληνες.

**φιού** (επιφών.): προσβλητικό επιφώνημα έντονης αποδοκμασίας.

«φιου δα και σένα»

«φιου σου, μωρή, βρόμα»

«φιου ντου από θέλει το κακό μας»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποίητη λέξη (από τον ήχο του φτυσίματος).

**φίρι-φίρι** (στερεοτ. φράση): επίμονα, οπωσδήποτε.

«φίρι-φίρι πας να τσι φας»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό firil (=γύρω-γύρω).

**φίσκα\*** (επίρρ.): γεμάτο ως τα χείλη.

«φίσκα 'ναι η βαρέλα ταγή»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φύσκη (δωρικός τύπος: φύσκα), με μετατροπή του -υ- σε -ι-.

**φίτσιο** (το) (ουσ.): έπαρση, αλαζονική συμπεριφορά.

«ίντα φίτσιο το 'χει τούτοσάς ο ντελικανής;»

**Ετυμ.** Πιθανόν, προέρχεται από το ιταλικό: officio (= αξίωμα), υπό την έννοια ότι όσοι έχουν αξιώματα, φέρονται εγωιστικά στους άλλους.

**φκαιραίνω** (ρήμ.): αδειάζω.

«φκαιραιοσε το τσουβάλι τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Από το: εύκαιρος > εφκαιρος > φκαιρ-ος + παραγ. τέρμα: -αίνω.

**φλάσκα** (η) (ουσ.): στρογγυλοειδές ξύλινο, συνήθως, δοχείο νερού ή κρασιού πεπλατυσμένο από τις δύο πλευρές, το οποίο περιβάλλεται από ιμάντες και από τις δύο πλευρές. Οι ιμάντες αυτοί προεκτείνονται, ώστε το δοχείο να μπορεί να κρεμάται στον ώμο του πεζοπόρου. Φλάσκα ονομάζεται και η κίτρινη ξεροκολοκύθα, το σχήμα της οποίας μοιάζει με εκείνο που περιγράψαμε προηγουμένως (είδος πεπλατυσμένου τσούκου).

«γέμισε τη φλάσκα κρασί να τη βαστούμε στο χωράφι»

**Ετυμ.** Κατά τον Ξανθουδίδη προέρχεται από το ιταλικό: *flasca* (= αγγείο), ενώ κατά τον Γαζή παράγεται από το αρχαιοελληνικό ρήμα: φλάω (= ζουλίζω) εξ ου φλασκίον και μεγενθυτικό: φλάσκα.

**φλασκιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φουσκωμένος, εξογκωμένος.

«φλασκιασμένη θωρώ τη-γ-κοιλιά σου, μπα να 'σαι αγαστρομένη;»

**Ετυμ.** Από το: φλάσκα (βλ. λέξη).

**Φλεβάρης:** Φεβρουάριος.

**φλέγα και φλέα** (η) (ουσ.): φλέβα.  
«ήβγαλα μνια-γ-καλουπιά στο πηγάδι και βρήκα καλή φλέγα νερού»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: φλέβα.

**φλεϊκό** (το): φλεβικό.

«φλεϊκό 'ναι το νερό από πίνομε»

**Ετυμ.** Από το: φλέβα > φλέα.

**φλέμονας** (ο) (ουσ.): πνεύμονας.

«ο φλέμονάς του είναι παθωμένος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό πνεύμων και το νεότερο πλέμων > πλέμονας (κατ' ανομοίωση) > φλέμονας.

**φλεμονία** (η) (ουσ.): πνευμονία.

«στη φλεμονία τονε γύρισε η κρυγάδα από πήρε»

**Ετυμ.** Από το: φλέμονας (βλ. λέξη).

**φλεροκούκια** (τα) (ουσ.): χλωρά κουκιά.

«κόψε μερδικά φλεροκούκια να τα φάμε τη Μεγάλη Παρασκευή από δε-ν-τρώνε λάδι με τσ'ελιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χλωρός (παραφθορά) + κουκιά.

**φλετζακούδα** (η) (ουσ.): μεγάλο πελεκούδι, σκίζα ξύλου.

«μνια μεγάλη φλετζακούδα βάλε εκείά να κλείσεις τη-ν-τρύπα από κάμανε τα δοκάρια»

**Ετυμ.** Μετασχηματισμός του: πελεκούδα (μεγενθυτικό του πελεκούδι). Κατ' άλλη άποψη προέρχεται από το: φλοίδα (< φλοιός) > φλουζα > φλέζα > φλετζακ-ώ > φλετζακ-ούδα.

**φλετζακώ** (ρήμ.): βγάζω σκίζες από τον κορμό ενός δέντρου, πελεκώ / μεταφορικά: ξεσκαλίζω κάτι.

«ολημέρα φλετζακά ατά στην απιδιά»

«όλο κάτι τις φλετζακά και δε-γ-καθίζει ήσυχος»

**Ετυμ.** Μετάπλαση του: πελεκώ. Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το: φλοιός βλ. φλετζακούδα.

**φλησκουνιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κιτρινάρης, άρρωστος.

«εφλησκούνιασε, ο κακομοίρης, από το κακό που τον ήπιασε»

**Ετυμ.** Από το: φλησκουνιάζω < φλησκούνι (εκ του: βλησκούνιν, υποκοριστικό του αρχαιοελληνικού βλήχων (= φλησκούνι).

**φλοίκουδα** (τα) (ουσ.): απορρίματα από φλούδια ή κάψες καρπών.

«ο αέρας από 'φύσανε όλη νύχτα εγέμισε την αυλή φλοίκουδα»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από τα: φλοιός > φλοικίδιο (υποκοριστικό) > φλοικίδι > φλοίκουδο.

**φλόμος\*** (ο) (ουσ.): είδος θάμνου, του οποίου ο χυμός έχει ναρκωτική δράση.  
«γεμάτος φλόμους είναι ο τόπος»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: η φλόμος (αγνώστου ετύμου).



**φλομώνω\*** (ρήμ.): ζαλίζω, διαχέω καπνό ή δυσοσμία / εξωθώ κάποιον σε νάρκη. «εφλόμωσέ με μέ το μπουρ-μπουρ ντου συνέχεια»

«εφλόμωσε το σπίτι με το λάδι από η κάψες»

**Ετυμ.** Από το: φλόμος (βλ. λέξη).

**φλουμίζω** (ρήμ.): θηλάζω με τεχνητό τρόπο.

«εμφορήσε η προβάτα και φλουμίζομε τ'αρνάκι με το ρωγοβύζι»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του λατινικού: flumen -inis (= ποταμός).

**φλούμπα** (η) (ουσ.): δερματική φουσκάλα είτε εξαιτίας υπερβολικής καταπόνησης της αντίστοιχης περιοχής του δέρματος είτε για άλλους λόγους.

«αμάθητος είναι στη δουλειά κι εκάμανε φλούμπες τα χέργια ντου από το σκαπέτι»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού: φλύσις (= εμφάνιση εξανθημάτων).

**φοινίκι** (ρήμ.): Άγνωστη λέξη. Πιθανόν υποδηλώνει τους δηλητηριώδεις αδένες του φιδιού ή το αίμα του φιδιού.

«[...] τση νύφης μαγερέψετε του όφη τα φοινίκια [...]» (στίχος από λασιθιώτικο δημοτικό τραγούδι)

**Ετυμ.** Πιθανόν από το αρχαιοελληνικό: φοινός (= κόκκινος, όπως το αίμα).

**φόκο\*** (επίρρ.): εκτός από τη σημασία της φωτιάς, χρησιμοποιείται και ως επίρρημα με την έννοια του: έντονα.

«πολύ φόκο έχει η παρασθιά και δα κάψει ογλήγορα τα ζύλα»

«του 'βαλε φόκο κι εξετέλεψε τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό fuoco (= φωτιά).

**φόλιση και φώλιση** (η) (ουσ.): άρθρωση.

«στη φόλιση του ώμου πονώ»

**Ετυμ.** Από μετάπλαση του: θελιά (θηλιά) > θελίζω > φελίζω > φολίζω > φόλιση, κατά τον Ξανθινάκη, ή από το φωλιά, κατά τον Πάγκαλο, άποψη που δικαιολογεί τη γραφή με -ω.

**φόντι** (το) (ουσ.): το πάνω μέρος των υποδημάτων (χρησιμοποιείται συνήθως στον πληθυντικό: φόντια) / μεταφορικά σημαίνει: υπόβαθρο, προϋποθέσεις.

«ράψε καλά τα φόντα του παπουτσού με το κατωπέτσι»

«έχει τα φόντα να κάμει αυτό που θέλει»

**Ετυμ.** Από το ενετικό: fonta (= δερμάτινη θήκη για την τοποθέτηση του όπλου που έφεραν οι άνδρες του ιππικού).

**φόρα** (επίρρ.): ανοικτά, διάπλατα.

«ήφυγε κι ήφηκε το σπίτι φόρα»

Συνηθισμένη είναι η φράση: «βγάνω στη φόρα» (= δημοσιοποιώ)

**Ετυμ.** Από το λατινικό: forum (πληθυντ. fora) (= αγορά) ή από το επίρρημα foras (= έξω, εκτός οίκου).

**φόρα\*** (η) (ουσ.): ορμή, δύναμη, ταχύτητα.

«Όντα περνάς, γιάντα περνάς με φόρα / και δε-μ-περνάς σιγά-σιγά να σε θωρώ πολυώρα.» (κρητικό δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φορά με αναβίβαση του τόνου (εκ του: φέρω).

**φοραδοπούλα** (η) (ουσ.): μικρή φοράδα.

«άστρωτη 'ναι ακόμη η φοραδοπούλα που σύρνει ο Κασσώτης»

**Ετυμ.** Από το: φορβάς / φοράδα + κατάληξη -οπούλα (υποκοριστικό).

**φόρητα** (τα) (ουσ.): φόροι.

«μεγάλα φόρητα εβάνανε οι Τούρκοι σσι χρισθιανούς»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φόρος (εκ του φέρω).

**φόρτσα\*** (η) (ουσ.): δύναμη, ένταση.  
«ήρθε με φόρτσα κι ήπεσε απάνω μου και μ'έριξε κάτω»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: forza (= δύναμη, ορμή).

**φόρτωμα\*** (το) (ουσ.): εκτός από την υποδήλωση της ενέργειας του φορτώματος, στη ντοπιολαλιά του Λασιθίου σημαίνει και το σκονί που χρησιμοποιείται για την πρόσδεση φορτίων στο σάμαρι των γαϊδουριών ή των μουλαριών.  
«ανέλεξε το φόρτωμα και κρέμασέ το στο σκαρβέλι του σομαριού»

**Ετυμ.** Από το: φορτώνω (= επιβαρύνω).

**φορτώνομαι\*** (ρήμ.): στρέφομαι εναντίον κάποιου για κάποιο λόγο, τον κατηγορώ για κάτι / γίνομαι φορτικός. Επιπρόσθετα, φορτώνομαι, στο εξεταζόμενο ιδίωμα, σημαίνει: φέρω μεγάλη ποσότητα καρπών (επί καρποφόρων δένδρων).  
«ήρθε και με φορτώθηκε εκεία που εκάθουμουνε»

«φορτωμένες είναι οφέτος οι ελιές»

«εφόρτωσα το γάιδαρο πατάτες»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φόρτος (εκ του φέρω).

**φορτωτήρα\*** (η) (ουσ.): ξύλινη χονδρή βέργα, μήκους 1,5 μέτρου, περίπου, με διχαλωτό άκρο που χρησιμοποιείται ως υποστύλωμα του φορτίου, το οποίο έχει προσδεθεί στη μια μεριά του σαμαριού, έως ότου προσδεθεί ανάλογο φορτίο και από το άλλο μέρος, για να υπάρξει ισορροπία. Εξυπακούεται ότι η φορτωτήρα χρησιμοποιείται κατ' ανάλογο τρόπο και στο ξεφόρτωμα.

«βάλε τη φορτωτήρα εκεία που διασταυρώνεται το σκονί ν'ανεβαστά το σακί ίσαμε να βάλω και τ'άλλο απού την άλλη μπάντα»

**Ετυμ.** Από το: φορτώνω.

**φουκάρι** (το) (ουσ.): θήκη μαχαριού, ξίφους ή όπλου.

«ήβγαλε το μαυρομάνικο μαχαίρι από το φουκάρι απού 'χενε στη μέση ντου»

**Ετυμ.** Από το: θηκάρι (εκ του θήκη, υποκοριστικό θηκάριον > φηκάρι > φουκάρι, με τροπή του -θη- σε φου-).

**φουκαρώνω** (ρήμ.): βάζω κάτι στο φουκάρι / μπαίνω σπρωχτά μέσα.

«εφουκάρωσε το μαχαίρι»

«ήπαιξε μνια κι εφουκάρωσε κι αυτός μέσα στο σπίτι απού ήτανε γεμάτο αθρόπους»

**Ετυμ.** Από το: φουκάρι.

**φουκί** (το) (ουσ.): σε όρθια θέση.

«να τονε στέσεις φουκί»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**φουμιστός, -ή, -ό** (επίθ.): φημισμένος, ξακουστός, περιώνυμος.

«φουμιστός τόπος»

«φουμιστό κρασί»

**Ετυμ.** Από το: φημίζομαι (εκ του φήμη) με τη μετατροπή του φη- σε φου-).

**φουνάρα** (η) (ουσ.): φλόγα. Περίφημη είναι η «Φουνάρα τση Λαμπρής. Σύμφωνα με το σχετικό έθιμο, τα παιδιά συγκέντρωναν στο παρελθόν ξύλα κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Σαρακοστής και ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες εβδομάδες της και τα έκρυβαν σε κάποιο σημείο κάθε χωριού. Συχνά τα ξύλα κλέβονταν από τις αυλές των σπιτιών, ενέργεια που προκάλούσε διαπληκτισμούς μεταξύ των ιδιο-

κτητών τους και των «κλεπτών». Άλλοτε, οργανώνονταν εκστρατείες συλλογής ξύλων και θάμνων (αστοιβίδες, αγκαραθιές, αχινοπόδια κτλ.) από το λόφο της Κεφάλας ή από κοντινές βουνοπλαγιές. Το Μεγάλο Σάββατο, τα ξύλα που είχαν συγκεντρωθεί μεταφέρονταν στο προαύλιο της εκκλησίας στην οποία θα γινόταν η Ανάσταση και στήνονταν σε σωρό. Στην κορυφή του σωρού τοποθετούσαν ένα μακρύ κοντάρι στο οποίο πρόσδεσαν ένα σκιάχτρο, δίκην ανθρωπίνου ομοιώματος, που συμβόλιζε τον Ιούδα. Μόλις ο ιερέας έλεγε το Χριστός Ανέστη, έβαζαν φωτιά στα ξύλα, δημιουργώντας μια τεράστια «φουνάρα», ενώ τα πλακατζίκια (βλ. λέξη) έπεφταν βροχή. Το παραπάνω έθιμο διατηρείται μέχρι σήμερα (2020).

«*δα καείτε θέλει με τσσεσάς φουνάρες από εκάμετε*»

**Ετυμ.** Η ακριβής ετυμολογία του όρου δεν είναι γνωστή. Πιθανόν, προέρχεται από την ίδια ρίζα με την αρχαιοελληνική λέξη: φανή που σημαίνει λαμπάδα. Η κατάληξη -άρα, υποδηλώνει μεγένθυση της φλόγας της λαμπάδας, ενώ η τροπή του -α- σε -ου- γίνεται κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις.

**φουναρίζω** (ρήμ.): καίομαι, βγάζοντας φλόγες.

«*να σε δω, Θε μου, να φουναρίζεις*» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το: φουνάρα.

**φουναριζιάς** (ο) (ουσ.): αυτός ου μαζευει ξύλα για τη φουνάρα της Λαμπής. «*τη Μεγαλοβδομάδα τα πιο πολλά κοπέλια του χωριγιού εκάνανε παλιά τσι φουναριζιάδες*»

**Ετυμ.** Από το: φουναρίζω (βλ. λέξη).

**φουναρόξυλα** (τα) (ουσ.): ξύλα για τη φουνάρα (βλ. λέξη).

«*φουναρόξυλα μαζώνουνε τα κοπέλια*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φουνάρα + ξύλα.

**φουντάνα** (επίρρ.): δεν σημαίνει βρύση, αλλά χρησιμοποιείται ως επίρρημα που υποδηλώνει άφθονη ροή νερού, όπως αυτή μιας πηγής.

«*φουντάνα τρέχει η βρύση νερό*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: fontana (= πηγή, σιντριβάνι).

**φουντέρνω** (ρήμ.): πετώ κάτι στα άχρηστα αντικείμενα / πέφτω στον κρημό / επί πλοίων: βουλιάζω.

«*δεν είναι καλό το θρινάκι από πήρες, μόνο φούνταρέ το πέρα και πιάσε ένα άλλο*»

«*εφούνταρε στον εγκρεμό και εσκοτώθηκε*»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: fondere = (εκ του λατινικού: fundo = χέω, διασκορπίζω / καταβάλλω κάποιον).

**φουντοκάλαμο** (το) (ουσ.): η φουντωτή κορυφή του καλαμιού.

«*τρέμει σα-ν-το φουντοκάλαμο*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φούντα + καλάμι.

**φούντος\*** (ο) (ουσ.): κρημόνος / βυθός.

«*ήδωκε μνια κι ήπεσε στο φούντος*»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: fundus, -i (= βυθός).

**φουντούλα** (η) (ουσ.): άνθος, ροδαρά.

«*όμορφες φουντούλες είναι γεμάτη η αυλή σας*»

**Ετυμ.** Από το: φούντα (εκ του λατινικού: funda, -ae (= σφενδόνη, βέλος, κάτι που πετάγεται π.χ. ένα άνθος).

**φουντούλης** (ο) (ουσ.): αυτός που μοιάζει με φουντούλα, εμφανισίμος, λουσάτος.  
«φουντούλη τονε παρανομιάζουνε, γιατί όλο ποσάζεται»

**Ετυμ.** Από το: φούντα + παραγ. τέρμα: -ούλης.

**φούργια** (η) (ουσ.): μανία / αιχμή, αποκορύφωση, εντατικοποίηση.

«απάνω στη φούργια τση δουλειάς ήτυχε και τούτοσάς ο καζάς»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: furia (= μανία, οργή).

**φουργιόζος** (ο), **φουργιόζα** (η) (ουσ.): οργισμένος / βιαστικός, ορμητικός  
«φουργιόζος ήτανε και μούτε δε μου μίλησε»

**Ετυμ.** Από το: φούργια (βλ. λέξη).

**φούρκα\*** (η) (ουσ.): διχαλωτός πάσσαλος, αγχώνη / εσωτερικός αναβρασμός, εχθρική διάθεση.

«ολημέρα με τυραννά επαδά, μόνο τη φούρκα δε μου 'βαλε στο λαιμό»

«του 'χω μνια φούρκα»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: furca (= δίκρανο, διχάλα) / μεταφορικά: έχθρα.

**φούρκα-μπέλα:** βλ. μπέλα-φούρκα.

**φουρκίζω, -ομαι** (ρήμ.): απαγχονίζω / καθιστώ κάποιον έξαλλο / θυμώνω πάρα πολύ.

«ήβαλε στο λαιμό ντου το σκοινί και εφουρκίστηκε αμοναχός του»

«εφούρκισέ με κι ανε ξεσπάσω δε-γ-κατέω ίντα δα γενεί»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: furca (= δίκρανο).

**φουρκισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): απαγχονισμένος / μεταφορικά: πολύ θυμωμένος

«φουρκισμένο τονε εβρήκανε»

«φουρκισμένος είμαι με το σόι σου με τόσανά απού μου λένε και μου κάνουνε»

**Ετυμ.** Από το: φουρκίζω (βλ. λέξη).

**φουρναρόζυλα και φουρνόζυλα** (τα)

(ουσ.): ζύλα για το φούρνο.

«δα πάω να φέρω μνια στραθιά φουρναρόζυλα να ζυμώσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φούρνος + ζύλα.

**φουρνιόχτης** (ο) (ουσ.): μακρύ κοντάρι με πεπλατυσμένο το ένα άκρο, με τη βοήθεια του οποίου μπαίνουν και βγαίνουν στο φούρνο ψωμιά, ταψιά ή άλλα σκεύη.

«βγάλε τα ψωμιά από το φούρνο με το φουρνιόχτη»

**Ετυμ.** Από το: φουρνίζω.

**φουρνόπλακα** (η) (ουσ.): πλάκα που κλείνει το στόμιο του φούρνου.

«χρίσε γύρου-γύρου τη φουρναρόπλακα με βουτσές να μη φεύγει η λόχη του φούρνου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φούρνος + πλάκα.

**φουρνόσπιτο** (το) (ουσ.): σπίτι στο οποίο υπάρχει ξυλόφουρνος.

«τα ζύλα απού εκουβάλιενα τα 'σώρευγε στο φουρνόσπιτο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φούρνος + σπίτι.

**φούρος** (ο) (ουσ.): απαντάται στο Λασιθί ως παρωνύμιο και σημαίνει κλέφτης  
«τη θυγατέρα του φούρου του μπροξενέ-γουνε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φωρ, φωρός (= κλέπτης) (πρβλ. εφωράθη).

**φούρτσα** (η) (ουσ.): βούρτσα.

«πιάσε τη φούρτσα να φουρτσίσεις τα παπούτσα σου να γυαλίσουνε μνιαολιά»

**Ετυμ.** Μετασηματισμός του βούρτσα (εκ του αρχαιοελληνικού: βύρσα = αφαιρεθέν δέρμα).

**φούρφουλα** (επίρρ.): σωρός πραγμάτων που δεν έχουν πιεσθεί.

«φούρφουλα είναι τ' άχερα στον αχεργιώνα, μόνο κατέβα από την αχερότρυπα να τα πατήσεις να κάτσουνε, γιατί δε θα βάλει όλα όσα ελωνέψαμε»

**Ετυμ.** Από το θέμα φυ- του ρήματος: φυσώ που έχει μεταπλασθεί σε φου, την ανάπτυξη του -ρ- και τον αναδιπλασιασμό του -φου.

**φουρφουλωτός, -ή, -ό** (επίθ.): ασυμπίεστος.

«φουρφουλωτά είναι τα μαλλιά, μόνο βάλε απάνω ντως πράμα βαρύ να τα πετρώσεις να κάτσουνε»

**Ετυμ.** Από το: φούρφουλα.

**φουσάτο\*** (το) (ουσ.): κομπορρημοσύνη, αλαζονικός τρόπος, υπεροψία, εγωισμός.

«όλο φουσάτο εμπήκε στο καφενείο»

«δε-μ-πιάνουνε τόπο τα φουσάτα ντου»

**Ετυμ.** Από το: μεσαιωνικό: φουσάτον ή φοσσάτον που προέρχεται από τη λατινική λέξη fossat (um), η οποία σημαίνει στρατόπεδο.

**φουσέκι** (το) (ουσ.): φυσίγγιο / κάθε τι που μοιάζει με φυσίγγιο (π.χ. ένα φουσέκι καραμέλες).

«όλα τα φουσέκια τα 'ριζα»

«ήπαιζα του το τελευταίο φουσέκι από 'χα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: fisek (= φυσίγγιο).

**φούσκα\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη σημασία που έχει η λέξη αυτή και στην

κοινή νεοελληνική, στο Οροπέδιο Λασιθίου τη συναντήσαμε ακόμη με τις εξής σημασίες: α) εγκυμονούσα που έχει φουσκωμένη κοιλιά (π.χ. «φούσκα 'ναι»), β) είδος φουσκωτού μανιταριού που, όταν πιεστεί, βγάζει μια σκόνη σαν σκουριά, η οποία θεωρείται ότι έχει αντισηπτικές ιδιότητες, γ) διογκωμένο κεφάλι της ρόκας που χρησιμοποιείται για το γνέσιμο των μαλλιών (φουσκόροκα).

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φύσκη (δωρικό φούσκα = φούσκα).

**φούσκης** (ο) (ουσ.): κοντόχοντρος, μικρόσωμος.

«ένα φούσκη επήρε»

**Ετυμ.** Από το: φούσκα (βλ. λέξη).

**φουσκόροκα** (η) (ουσ.): βλ. τη λέξη φούσκα.

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φούσκα + ρόκα.

**φούστουλας** (ο) (ουσ.): δοθήνας του δέρματος που βγάζει πύο και προκαλεί πόνο.

«φούστουλας εβγήκε στο μερί μου και βγάνει πύο»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό: fistula (= συρίγγιο).

**φούτερος** (ο) (ουσ.): διάβολος / σκανδαλιάρικο, ενοχλητικό άτομο.

«κάτσε καλά, φούτερε, να μη σου τσι βρέξω»

**Ετυμ.** Πιθανόν από το λατινικό: futuro (= λαγνεύω, βιάζω).

**φούχτα** (η) (ουσ.): χούφτα.

«μνια φούχτα αθάλια αμύγδαλα μού 'δωκε»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού: πυγμή (πρβλ. επίρρημα πυξ) (βλ. χούφτα).

**Φραγκιός και Φραγκιάς** (κυρ. όν.):  
Φραγκίσκος.

**φραγκομακάρουνα** (τα) (ουσ.): τυποποιημένα βιομηχανικά μακαρόνια από σιμιγδάλι.

«βάλε φραγκομακάρουνα στο ζουμί τσ'όρνιθας να τα φάμε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φράγκος + μακαρόνι.

**φράμα** (το) (ουσ.): φράγμα, φράξιμο. Το φράμα υποδήλωνε και περιφραγμένη έκταση στην οποία πήγαιναν για βοσκή τα ζώα.

«πήγαινε τα οζά στο φράμα»

«εσπάσανε το φράμα οι τράγοι κι επόρισε όλο του κουράδι»

**Ετυμ.** Από το: φράττω > φράγμα > φράμα.

**φραμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φραγμένος στην κοινή νεοελληνική, κλειστός.

«φραμένη είναι η σωλήνα και δε-μ-περνά το νερό»

«φραμένο είναι το χωνάρι και επλημμυρίσανε οι βάγκες και οι στράτες νερά»

**Ετυμ.** Από το: φράσσω > φραγμένος > φραμένος.

**φρετζόλα** (η) και **φρατζόλα** (η) (ουσ.): φρατζόλα, μακρουλό ψωμί που παρασκευάζεται στα αρτοποιεία.

«μνια φρετζόλα δε τσι φτάνει στη-γκαθισά ντως»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: francala (= φρατζόλα).

**φρίσσα** (η) (ουσ.): ρέγγα.

«άμε στον Θεοφίλη (όνομα παντοπώλη) να πάρεις μνια φρίσσα να τηνε βαστούμε στο-γκάμπο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: θρίσσα.

**φρονιμεύγω** (ρήμ.): γίνομαι φρόνιμος, συνετίζομαι.

«εμεγάλωσε κι εφρονίμειψε»

**Ετυμ.** Από το: φρόνιμος.

**Φροσυνιά, Φροσύνη, Φρόσω** (κυρ. όν.): Ευφροσύνη.

**φρουκούμαι και αφρουκούμαι** (ρήμ.): αφουγκράζομαι, ακούω με προσοχή.

«να μη-ν-τ'αφρουκάσαι, γιατί δε-γκατέχει ίντα λέει»

«Δε φταις εσύ καμάρι μου και δε-μ-παραπονούμαι, / φταιχτης είναι ο έρωτας κι εγώ που τ'αφρουκούμαι.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: επακρούμαι.

**φρύο** (το) (ουσ.): λάχανο.

«ελάτε, μπρε, να κόψετε ένα φρύο να το βαστάτε στη Χώρα να το φάτε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φρύγιον = λάχανο από τη Φρυγία.

**φρύσαλο** (το) (ουσ.): σκουπίδι, ξηρό φύλλο.

«φρύσαλα εγέμισε το σπίτι»

«εδυνάτισε και εγίνηκε σα-ν-το φρύσαλο»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φρύσω (= ξηραίνω).

**φτάζυμο** (το) (ουσ.): βλ. εφτάζυμο.

**φταίω** (ρήμ.): πταίω.

«φταις, γιατί δε-ν-τως αρμηνεύγεις σωστά»

**Ετυμ.** Μεταγραμματισμός του πταίω.

**φτακακορίζικος, -η, -ο** (επίθ.): επτακακορίζικος, βαριομοίρης.

«ω, το φατακαορίζικο, βάσανα δα τα σύρρει με κειούνοσάς απού ήμπλεξε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: επτά + κακορίζικος.

**Φταλία** (κυρ. όν.): Ευθαλία.

**φταρμίζω\*** (ρήμ.): ματιάζω.

«εφταρμίσανέ σε, μόνο κάτσε να σε ξεφταρμίσω»

«φτου σου να μη σε φταρμίσω, κοτζάμ παλικάρι εγίνηκες»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό: οφθαλμίζω.

**φτάρμισμα\*** (το) (ουσ.): μάτιασμα.

«φτάρμισμα είχενε και δεν ήνιωθε καλά»

**Ετυμ.** Από το: φταρμίζω (βλ. λέξη).

**φταρμός\***(ο) (ουσ.): ό,τι και το φτάρμισμα.

**φτένη** (η) (ουσ.) (-ες) (οι) (ουσ.): άγονο έδαφος (συνήθως χρησιμοποιείται στον πληθυντικό: φτένες = άγονα χωράφια).

«φτένες είναι κειανά τα χωράφια και δε βγάνουνε πράμα»

**Ετυμ.** Από το: φτενός.

**φτερωτή\*** (η) (ουσ.): το μέρος του ανεμομύλου που περιλαμβάνει το κεφαλάρι με τις υποδοχές στερέωσης των αντενακιών (ξύλινων κονταριών μήκους τριών περίπου μέτρων) επί των οποίων στερεώνονταν τα τριγωνικά πανιά, ο κεντρικός σιδερένιος ξάρτης, οι επιμέρους συρμάτινοι (από χονδρό τέλι) ξάρτες που συγκρατούσαν τα αντενάκια στον κεντρικό ξάρτη και η περιφερειακή, συρμάτινη επίσης, κουλούρα με την οποία δένονταν τα αντενάκια / κάθε μηχανισμός που φέρει φτερά.

«ήφηκα αμολαρητό το μύλο και σκώθηκε τη νύκτα δυνατός αέρας κι ήκαμε τη φτερωτή ντου μνια-ν-τροχαλιά»

**Ετυμ.** Από το: φτερό (μετασχηματισμός του: πτερό) > φτερωτός, -ή, -ό.

**φτίλα** (η) (ουσ.): ξεμαλλιασμένη κακόφημη γυναίκα.

«άδικο να σου δώσει, φτίλα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πτίλον (= φτερό, πούπουλο).

**φτίλι** (το) (ουσ.): φιτίλι.

«ξεπασσούλισε το φτίλι του λύχνου να φέγγει πιο καλά»

«κοντό 'ναι το φτίλι απού 'βαλες στο φουρνέλο και δε δα προκάμομε να πάμε αλάργο ίσαμε να φτάξει η φωθιά στο καψούλι»

Συνήθης είναι η φράση: «βάνω φτίλι» (= ραδιουργώ, παρακινώ για κάτι, προκαλώ)

**Ετυμ.** Κατά μία άποψη, προέρχεται από το αρχαιοελληνικό: πτίλον (βλ. προηγούμενο). Κατ' άλλη άποψη, προέρχεται από το τουρκικό: fitil = φιτίλι (αραβικό: fatīl).

**φτίλια** (τα) **φτιλιά** (η) (ουσ.): μαλλιά / ξεφτίδια μάλλινων υφασμάτων που οφείλονται στη χρήση τους / στο θηλυκό γένος σημαίνει ό,τι και η φτίλα.

«σάσε τα φτίλια σου να μη-γ-κρέμουνται ετσά»

«πιάσε το ψαλίδι να κόψεις τα φτίλια που κρέμουνται από το φυστάνι σου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πτίλον.

**φτύσμα** (επίρρ.): χρησιμοποιείται ως επίρρημα και σημαίνει πλήρης ομοιότητα.

«φτύσμα δεν αφήνει ο γιος σου του μακαρίτη του παππού ντου»

**Ετυμ.** Από το: πτύω > φτύω > φτω.

**φτυστός\***, -ή, -ό (επίθ.): ο όμοιος.

«το κοπέλι σου είναι φτυστός ο πατέρας του»

**Ετυμ.** Από το: πτύω > φτύνω (αόρ. έφτυσα).

**φτω** (ρήμ.): φτύνω.

«όζω φτει και μέσα κατουρεί» (ειρωνική φράση για κακή νοικοκυρά)

«φτω απάνω, φτω τα μούτρα μου / φτω κάτω, φτω τα πόδια μου» (λαϊκή έκφραση)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: πτύω > φτω.

**φυλακωμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): φυλακισμένος.

«φυλακωμένο τονε έχουνε»

**Ετυμ.** Από το: φυλακώνω (φυλακίζω).

**φυλαχτάρι\*** (το) (ουσ.): φυλακτό. Τα φυλακτά είναι πολλών ειδών, από μικρά εικονίσματα και σταυροί μέχρι τριγωνοειδή σακουλάκια που περιέχουν καλορίζικα (αποξηραμένα λουλούδια από τον Επιτάφιο), προσευχές ή άλλα καθαγιασμένα αντικείμενα και καρφισώνονται ή ράβονται στα ρούχα.

«να φορείς το φυλαχτάρι από σου 'δωκα να σε ξεμιστεύγει ο Θεός από τη-γκακή-ν-ώρα»

**Ετυμ.** Από το φυλακτό > φυλαχτ-ό + παραγ. τέρμα: -άρι.

**φυλλάδα** (η) (ουσ.): το φυτό του λάχανου.

«εμεγαλώσανε οι φυλλάδες με τσι κοπρές που τως ήριξε και δα κάμουνε οπουγιά φρύα»

**Ετυμ.** Από το: φύλλο.

**φυλλαδάκια** (τα) (ουσ.): τα μικρά φυτά του λάχανου.

«δυο σανίδια φυλλαδάκια εφύτεψα»

**Ετυμ.** Από το: φυλλάδα (βλ. λέξη) (υποκοριστικό).

**φυλλάρες** (οι) (ουσ.): παντούφλες, τα πολύ μεταχειρισμένα παπούτσια.

«βάλε τσι φυλλάρες σου, μόνο προπατείς αζυπόλυτος»

«ίντα τσι θες κείνεσές τσι φυλλάρες και δε-ν-τωσε δίδεις μνια να τσι πετάξεις πέρα»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη λέξη: φελλός με την τροπή του -ε- σε -υ-, επειδή στα παλιά χρόνια οι φυλλάρες φτιάχονταν από φελλό.

**φυλλαρίζει/ουν** (τριτ. ρήμ.): λέγεται για τα παπούτσια τα οποία μπαινοβγαίνουν στα πόδια καθώς περιπατεί αυτός που τα φορεί είτε διότι είναι μεγάλα σε σχέση με το πόδι είτε διότι έχουν παλιώσει και έχουν ξεχειλώσει ή σχιστεί.

«μεγάλα 'ναι τα παπούτσα από μου πήρες και φυλλαρίζουνε όντα προπατά»

**Ετυμ.** Από το: φυλλάρα (βλ. λέξη) / θέμα: φυλλαρ- + παραγ. τέρμα: -ίζω (-ίζει).

**φύρδη-μίγδη(ν)** (επίρρ. έκφρ.): φύρδην-μίγδην, ανακατωμένα, χωρίς τάξη.

«φύρδη-μίγδη έχει πεταμένα τα πράματα στην αποθήκη»

**Ετυμ.** Το φύρδη (φύρδην) προέρχεται από το: φύρω (= ανακατεύω) και το μίγδη (ν) από το: μείγνυμι.

**φυρομυαλισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει μειωμένες διανοητικές ικανότητες.

«θαρρώ πως είσαι φυρομυαλισμένος και δε-γ-κατέχεις ίντα κάνεις»

**Ετυμ.** Από το: φυρομυαλιάζω.

**φυρομυαλιάζω** (ρήμ.): παθαίνω κάμψη των πνευματικών μου δυνάμεων.

«εγέρασα κι εφυρομυαλίασα και δε θυμούμαι ίντα 'φαγα οψές»



**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φυρώ + μυαλό / θέμα: μυαλ- + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**φυρώ\*** και **φυραίνω** (ρήμ.): εξαντλούμαι, ξηραίνομαι, μειώνομαι.

«εφύραζε το πηγάδι και δα ξεραθούνε οι πατάτες από τη δίψα»

«φυρώ και πάω»

**Ετυμ.** φυρώ: αρχαιοελληνική λέξη. φυραίνω: από το φύρα (= μείωση).

**φουσηκτήρα** (η) (ουσ.): φουσητήρας.

«φύσηξε με τη φουσηκτήρα τη φωθιά να ανάψουνε τα ξύλα, μόνο τ'άφηκες και καπνίζουνε και δα σβήσουνε οπουγιά»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φουσητήρ, -ος (εκ του φυσώ).

**φουστάνι** (το) (ουσ.): φουστάνι.

«ωραίο φουστάνι φορείς, από πού το πήρες;»

**Ετυμ.** Από το ιταλικό fustagno (= χονδρό ύφασμα) ή από το αραβικό: Fustat (περιοχή του Καΐρου, όπου παρασκεύαζαν ειδικό πανί για ρούχα).

**φυτό\*** (το) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη έννοια της λέξης φυτό, αυτή χρησιμοποιόταν στο Λασιθί για να υποδηλώσει και το νεοφυτεμένο αμπέλι.

«τρεις κόφες σταφύλια ήβγαλε το φυτό στσι Κατρουλάδες» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: φύω.

**φυτρολακκιά** και **φυτρολακκιάζω** (ρήμ.): βγάζω φύτρα.

«εφυτρολακκιάσανε οι πατάτες κι α δε τσι ξεφυτρίσομε δε δα τσι πουλήσομε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φύτρο + λάκκος.

**φχιου** (επιφών.): βλ. φιου.

**φχιαλώματα** (τα) (ουσ.): στρώμα από σχίζες ξύλου και θάμνους που έβαζαν

παλαιότερα ανάμεσα στα δοκάρια για να μην πέφτει χάμω η λάσπη από δωματοχώμα.

«σάσε καλά τα φχιαλώματα να μη χύνεται το δωματοχώμα όζω»

**Ετυμ.** Πιθανόν από τη λέξη: φιάλη (με την έννοια του φατνώματος) στην οποία αναπτύσσεται το χ μετά το φ, κατ' αναλογία προς άλλες λέξεις στον προφορικό λόγο (π.χ. φιόγκος > φχιόγγος).

**φωθιά** (η) (ουσ.): φωτιά.

«άψε τη φωθιά να πυρωθούμε»

**Ετυμ.** Μετατροπή του: φωτιά.

**φωλεύγω** (ρήμ.): φτιάχνω φωλιά / μεταφορικά (τριτοπρόσωπο): διαμένει κάπου.

«ακούω τη-μ-πέρδικα και κακαρίζει και δα φωλεύγει επαέ πουθενά»

**Ετυμ.** Από το: φωλιά (αρχαιοελληνικό: φωλεά).

**φωλιάζω** (ρήμ.): ό,τι και το φωλεύγω / μεταφορικά: ησυχάζω.

**Ετυμ.** Από το: φωλιά.

**φωνιάζω** (ρήμ.): βγάζω φωνή.

«φωνιάζω 'γω μα συ δεν απηλοάσαι»

**Ετυμ.** Από το: φωνή + παραγ. τέρμα: -ιάζω.

**φωτιστήρα** (η) (ουσ.): αγιαστούρα του παπά.

«με τη φωτιστήρα εράντισε ο παπάς το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: φωτίζω / θέμα: φωτι- + παραγ. τέρμα: -στήρα.

**φωτολάφα** (τα) (ουσ.): φωταγωγία.

«ίντα φωτολάφα τα 'χετε απόψε;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: φως + λάμψη > λάψη > λάφα.

---

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*φαγούρα, φάδι, φάλαγγας, φαμελιά, φανέρωμα, φανερώνω, φανέρωση, φάρα, φαρσί, φασκιά, φασκιώνω, φασκομηλιά, φασκόμηλο, φασούλι, φαφλατάς, φαφλατίζω, φεγγίτης, φευγάλα, φευγάτος, φιλιά, φιλιούμαι, φιντάνι, φιρμάνι, φλάντζα, φλάρος, φλέμα, φλησκούνι, φλούδι, φορατζής, φορτώνω, φουμέρνω, φούντα, φουντώνω, φουρνιά, φρακάρω, φράσσω, φρουθιέρα, φρέζα, φτενός, φτεροκοπώ, φυγοδικώ, φύρα, φυρόμυαλος, φυρονεργιά, φυσερό, φύτρα, φύτρο, φυτρώνω φωνακλάς.*

**χα** (επιφών.): εντολή σε βόδια να προχωρήσουν κατά το όργωμα ή την εκτέλεση άλλων εργασιών.

«χα, χα», «χα, έλα, έλα γεια τως κι όλα τ'άχερα δικά ντως»

**χαβάνι** (το) (ουσ.): δοχείο από ορείχαλκο ή από ξύλο, μέσα στο οποίο κοπανίζεται/ονται το αλάτι ή διάφορα μπαχαρικά με τη βοήθεια του χαβανόχερου.

«κοπάνισε στο χαβάνι αλάτσι να βάλομε στη σαλάτα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: havan (= γουδί, κοπανιστήρι).

**χαβανόχερο** (το) (ουσ.): το γουδοχέρι.

«δώσ'του μνια με το χαβανόχερο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαβάνι + χέρι.

**χάβγω, -ομαι και χάφτω, -ομαι:** χάβω / πιστεύω αφελώς σε αναληθείς υποσχέσεις ή προτάσεις.

«κομμάτες-κομμάτες χάβγεται το ψωμί»

«ίντα θαρρείς πως χάφτομαι μύγες;»

«είπε ντου ψόματα κι αυτός τα 'χαψε»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: κάπτω (= αρπάζω και καταπίνω πεινασμένα) με τροπή του -κ- σε -χ-.

**χαβεσιλής** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει κάτι με όρεξη, πρόθυμος.

«χαβεσιλής άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hevesli (= ορεξάτος, πρόθυμος, εθελοντής).

**χαβεσιλίκι** (το) (ουσ.): η διάθεση της όρεξης για κάτι, μεγάλη επιθυμία, προθυμία.

«αυτό 'ναι να το 'χεις χαβεσιλίκι, με το ζόρλε δε-γ-κάνεις πράμα»

**Ετυμ.** Από το: χαβεσιλής (βλ. λέξη).

**χαβούζα\*** (η) (ουσ.): μεγάλος βαθύς λάκκος με ανοικτό στόμιο. Στην κοινή νεοελληνική σημαίνει τόπος εναπόθεσης απορριμμάτων. Μεταφορικά, έχει την έννοια του ανήθικου ανθρώπου.

«ολόκληρη χαβούζα ήκαμε για να φυτέψει ένα δεντρό»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: havuz (= πισίνα, δεξαμενή).

**χαβρίζω** (ρήμ.): φωνασκώ.

«ίντα 'χουνε και χαβρίζουνε όλη μέρα»

**Ετυμ.** Από το χάβρα (= συναγωγή/ εβραϊκά: havra) / θέμα: χαβρ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**χαέρι και χαϊρι** (το) (ουσ.): προκοπή, πρόοδος.

«ετσά χαέρι να δεις»

«ετσά που λαλιέσαι, δε δα δεις χαέρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hayir (= αγαθοεργία, διακονία, προκοπή (hayir götme-mek = δεν βλέπω προκοπή).

**χαεριλής** (ο) (ουσ.): αυτός που φέρνει κέρδος, ωφέλεια, ο προκομμένος.

«χαεριλής άνθρωπος είναι»

**Ετυμ.** Από το: χαέρι (βλ. λέξη).

**χαεριλίδικος, -η, -ο** (επίθ.): ό,τι και ο χαεριλής.

**Ετυμ.** Από το: χαεριλής (βλ. λέξη) / θέμα: χαεριλ- + παραγ. τέρμα: -ίδικος.

**χάζι\*** (το) (ουσ.): θέαμα, παρακολούθηση.

«εκάθουντανε και τονε εκάνανε χάζι»

«χάζι έχει»

«Μεσ'το μπαζέ όντε δα μπω τσι βγιόλες κάνω χάζι, / μα δεν ευρήκα Κρήτη μου κι-μινιά που να σου μοιάζει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: haz (= ευχαρίστηση, χαρά).

**χαζινές** (οι) (ουσ.): δεξαμενές με νερό που υπήρχαν στα παλαιά χάνια (βλ. λέξη) και χρησίμευαν για το πότισμα των ζώων / θησαυροφυλάκιο.

«βάλε νερό από τσι χαζινές να ποτίσεις τα μουλάργια, γιατί δα ψοφήσουνε από τη δίψα»

«στου βασιλιά το χαζινέ να τονε βάλεις δα τονε φυράζει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hazine (= θησαυροφυλάκιο). Πιθανόν, επί τουρκοκρατίας οι δεξαμενές νερού για τους οδοιπόρους και τα ζώα τους σε μέρες καύσωνα θεωρούνταν τόσο πολύτιμες, όσο και οι θησαυροί.

**χαζιρεύγομαι** (ρήμ.): ετοιμάζομαι.

«όλη-ν-τη-ν-ταχινή χαζιρεύγεται»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: χαζίρι (βλ. επόμενη λέξη).

**χαζίρικός, -η, -ο** (επίθ.): έτοιμος.

«χαζίρικα τα θέλει όλα και δε σκώνεται να πα δουλέψει μνιαολιά να δει πώς βγαίνει το ψωμί»

**Ετυμ.** Από το χαζίρι (εκ του τουρκικού: hazir (= έτοιμος).

**χαημός** (ο) (ουσ.): χαμός, απώλεια, εξοφάνιση.

«επόθανε ο πατέρας τσης κι ήτανε μεγάλος χαημός»

«χαημός, το πρόσωπο δε-ν-έχει ίντα δα γενεί» (απαξιώτικη φράση)

**Ετυμ.** Διαφορετική προφορά του: χαμός.

**χαϊλές** (ο) (ουσ.): στεναχώρια, καημός. «τα βάλανε με τη-γ-καλή ντου και τονε βαστά μεγάλος χαϊλές»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: gaile (= στεναχώρια, καημός, βάσανο).

**χάιμ:** επιφώνημα αποδοκιμασίας, αποστροφής

«χάιμ, πως δα πάρω 'γω κειονά το χα-ραμπάτη»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**χαϊμαλί\*** και **χαμαϊλί** (το) (ουσ.): φυλακτό.

«ένα χαμαϊλί είχε σαφί στο λαιμό ντου κρεμασμένο»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hamayl (= φυλακτό, αραβικό: hamail).

**χαϊνέγω** (ρήμ.): ζω σαν χαϊνης, επαναστατώ / γυρνά άσκοπα.

«πού χαϊνέγεις και δε-ν-ανεμαζώνεσαι στο σπίτι σου;»

«οθέ την Αλόϊδα (ορεινή τοποθεσία) χαϊνεύγει»

**Ετυμ.** Από το: χαϊνης (βλ. λέξη).

**χαϊνης** (ο) (ουσ.): επαναστάτης επί Τουρκοκρατίας, άπιστος / αντάρτης / τεμπέλης, ανεπρόκοπος / άσκοπα περιφερόμενος.

«ο καπετάν Καζάνης, ο χαϊνης, είχε το λημέρι ντου στην Αλόϊδα»

«σα-ν-το χαϊνη γυρίζει από δω κι από κει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hain (= προδότης, επίβουλος, άπιστος, εκ του αραβικού: khā'in).

**χαϊνίδικός, -η, -ο** (επίθ.): ανυπάκουος, ατίθασος, άγριος.

«το μουλάρι 'ναι χαϊνίδικο και τσινά και δε στένεται να το πεταλώσει ο αλμπάνης»  
**Ετυμ.** Από το: χαϊνης + παραγ. τέρμα: -ιδικός.

**χαιράμενος, -η, -ο** (λαϊκοτρ. μετοχ. ως επίθ.): αυτός που χαίρεται.  
 «χαιράμενοι να 'στε» (ευχή)  
**Ετυμ.** Από το: χαίρομαι.

**χάκι** (το) (ουσ.): δικαίωμα, δίκιο.  
 «γιάντα να μου φάνε το χάκι μου;»  
 «να φας το ξένο χάκι είναι μεγάλη αμαρτία»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hakk ή hak (= δικαίωμα, δίκιο).

**χάλαζα** (η) (ουσ.): εκτός από χαλάζι, υποδηλώνει και μια αρρώστια που προσβάλλει κυρίως τους χοίρους.  
 «χάλαζα είχε ο χοίρος και τονε επετάζαμε»  
**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**χαλαζάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει προσβληθεί από χάλαζα.  
 «Καλός-καλός ο χοίρος μας και 'βγήκε χαλαζάρης!» (παροιμία)  
**Ετυμ.** Από τα: χάλαζα / θέμα: χαλαζ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**χαλακατέβας** (ο) (ουσ.): αυτός που λέει ανοησίες, αυτός που μιλεί με μεγάλη επιπολαιότητα, αδέξιος, επιπόλαιος.  
 «άδικο να του δώσει του χαλακατέβα»  
 «μη γροικάς ίντα λέει ο χαλακατέβας, ο γείτονάς σου»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαλώ + κατεβαίνω.

**χαλαμπαλίκι** (το) (ουσ.): συνωστισμός ανθρώπων, οχλαγωγία, θόρυβος.  
 «επήα ν' αλέσω στο μύλο μα 'χε χαλαμπαλίκι και εξάρησα»

«ίντα 'ναι το χαλαμπαλίκι από ακούω στη μεσοχωριά»  
**Ετυμ.** Από το τουρκικό: kalambalik (= πλήθος, κόσμος, λαός).

**χαλασά** (η) (ουσ.): βουνοπλαγιά που έχει καλυφθεί από θρυμματισμένους βράχους. Η λέξη χαλασά υποδηλώνει μόνη της ή μαζί με κάποιο αριθμητικό ή όνομα (ουσιαστικό ή επίθετο) τοποθεσία.  
 «άμε σσι τρεις χαλασές (περιοχή πάνω από την Αγία Πελαγία, όπου η βουνοπλαγιά έχει σκεπαστεί από θρυμματισμένες πέτρες σε τρία σημεία) να κόψεις μερδικά κατσοπρίνια να ζυμώσουμε»  
 «ανε τσουρλήσει ο γάιδαρος στη χαλασά, δα σκοτωθεί ετσά που 'ναι φορτωμένος»  
**Ετυμ.** Από το: χαλώ (αόριστος: εχάλασα).

**χαλασώνας** (ο) (ουσ.): χαλασμός, καταστροφή.  
 «χαλασώνας εγίνηκε επαέ στο Λασίθι, όντε-ν-επιτεθήκανε, στην επανάσταση του '67, οι Τούρκοι»  
**Ετυμ.** Από το χαλώ.

**χαλατσίδα και γαλατσίδα** (η) (ουσ.): είδος άγριου εδώδιμου και εξαιρετικά νόστιμου χόρτου.  
 «χαλατσίδες εμάζωξα, μόνο βάλε τως μνια στάξη λάδι και ζίδι να τσι φάμε ετσά δροσερές από 'ναι νόστιμες»  
**Ετυμ.** Από το: γάλα (γενική: γάλακτος), επειδή οι γαλατσίδες, όταν κόβονται βγάζουν άσπρο χυμό σαν γάλα. Το χαλατσίδα προήλθε από παραφθορά του γαλατσίδα (τροπή του -γ- σε -χ).

**χαλαφτανάς** (ο) (ουσ.): ακόρεστος, άπληστος, λαίμαργος.  
 «ως το να πεις κύμινο εκατέβασε ο χαλαφτανάς το μισό τσικάλι το φαϊ»  
 «μη-ν-του συνορίζεσαι κειούνουνά του

*χαλαφτανά, γιατί ό,τι κι α-ν-του δώσεις δε χορταίνει»*

**Ετυμ.** Από το: χάφτω με την ανάπτυξη του -λα- και την κατάληξη -νας ή από το τουρκικό *çalakaşık* (= λαίμαργα).

**χαλαφτανιάζω** (ρήμ.): τρώγω κάτι με απληστία.

*«εχαλαφτιάνιαζε ολόκληρα τ'απίδια»*

**Ετυμ.** Από το: χαλαφτανάς.

**χαλέπα** (η) (ουσ.): πετρώδες και δύσβατο μέρος.

*«δύσκολα μαζώνονται οι ελιές στη χαλέπα»*

**Ετυμ.** Από το θηλυκό του: χαλεπός (= δύσκολος) με αναβίβαση του τόνου.

**χαλικερός\***, **-ή**, **-ο** (επίθ.): αυτός που έχει χαλίκια. Χρησιμοποιείται συνήθως στο ουδέτερο γένος (χαλικερό) και υποδηλώνει το χωράφι που έχει χαλίκια.

*«χαλικερό χωράφι είναι, γιατί το πλακώνει κάθε χρόνο ο ποταμός»*

**Ετυμ.** Από το χαλίκι (= μικρή πέτρα).

**χαλικολογώ** (ρήμ.): κλείνω τρύπες στους τοίχους πέτρινων οικοδομών, τοποθετώντας χαλίκια.

*«ήβαλα το μάζστορα να χαλικολοήσει τον-τοίχο και να φράζει τσι πιο πολλές τρύπες»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαλίκι + λέγω (-λογώ).

**χαλικολόημα** (το) (ουσ.): η ενέργεια του κλεισίματος με χαλίκια οπών σε πέτρινους τοίχους.

*«χαλικολόημα θέλει ο τοίχος»*

**Ετυμ.** Από το: χαλικολογώ (βλ. λέξη).

**χαλικούτης** (ο) (ουσ.): αυτός που μιλά κατά τρόπο ακαταλαβίστικο. Χαλικού-

τηδες, στην κυριολεξία, ήσαν αφρικανικής και ασιατικής καταγωγής παλαιοί κάτοικοι της Κρήτης, χαμηλής κοινωνικο-επαγγελματικής τάξης, οι οποίοι μιλούσαν γλώσσα μη κατανοητή από τους λοιπούς κρητικούς.

*«κειόνοςάς ο χαλικούτης, όντα μιλεί δε-γ-κατέχεις ίντα σου λέει»*

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *halk* (= κόσμος, κοινό/ *halk ađsi* = καθομιλουμένη, *halk ađziyla yazmak* = δημοτικίζω)

**χαλικουτίζω** (ρήμ.): μιλώ κατά τρόπο μη κατανοητό από τους άλλους, μιλώ ακαταλαβίστικη γλώσσα.

*«ίντα χαλικουτίζεις, μίλιε καθαρά»*

*«ήκούά τσις και εχαλικουτίζανε, μα δεν εκαταλάβαινα ίντα λέγανε»*

**Ετυμ.** Από το: χαλικούτης (βλ. λέξη).

**χαλιναρά** (η) (ουσ.): απότομο τράβηγμα του χαλιναριού για να σταματήσει το ζώο ή για να επιταχύνει το βηματισμό του ή να αλλάξει κατεύθυνση.

*«ήπαιζε του μουλαργιού μνια χαλιναρά κι ομπρός»*

**Ετυμ.** Από το: χαλινάρι (από το αρχαιοελληνικό: χαλινός > χαλινάριον > χαλινάρι).

**χαλιναρόσκοινο** (το) (ουσ.): το σχοινί που προσδένεται στο χαλινάρι των μεταγωγικών ζώων με το οποίο τα κατευθύνουν, όταν τα ιππεύουν, ή τα σέρνουν, όταν πεζοπορούν, ή τα δένουν σε δεματαρά (βλ. λέξη) ή σε άλλο μέρος (π.χ. στον κορμό ενός δέντρου).

*«δέσε το γάιδαρο με το χαλιναρόσκοινο στη στέρνα να μη φύγει»*

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαλινάρι + σκοινί.

**χαλινώνω\*** (ρήμ.): φοράω χαλινάρι σε γαϊδούρι, μουλάρη ή άλογο / μεταφορι-

κά: συγκρατώ κάποιον, του θέτω περιορισμούς.

«χαλίνωσε το μουλάρη και σύρνε το να μισέψομε»

«επάντρεψέ τονε και τονε εχαλίνωσε μνια στάξη και δε-γ-κάνει μπλιο τόσεσάς κουζουλάδες απού 'κανε παραμπρός»

**Ετυμ.** Από τον αρχαιοελληνικό: χαλινός.

**χάμαι\*** (επίρρ.): καταγής, χάμω.

«χάμαι θωρώ και λέω το»

(στερεότυπη φράση που δείχνει σεμνοτυφία)

«Σείσιμα δα δώσω τ' ουρανού τ' άστρα να πέσουν χάμαι, / να σου τα βάλω στη-μ-ποδιά και ό,τι θες τα κάμε.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από τον αρχαιοελληνικό: χαμαί.

**χαμακιά** (η) (ουσ.): μυρωδιά κλειστού χώρου.

«χαμακιά μυρίζει το σπίτι τόσονά καιρό απού είναι κλειστό»

**Ετυμ.** Από το: χαμαί.

**χαμαντράκι** (το) (ουσ.): κοντόσωμος άντρας, νάνος, / περιφρονητική υποτίμηση ανδρών που δεν διακρίνονται για τη δύναμή τους.

«με κειόνονά το χαμαντράκι δα τα βάλεις και δε ντρέπεσαι;»

«με κειονά το χαμαντράκι κάνεις το-μ-παλικαρά;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + αντράκι.

**χαμάρρωστος, -η, -ο** (επίθ.): ελαφρά άρρωστος, κατραμαρισμένος.

«ετσά χαμάρρωστη 'ναι απόστα-ν-οψές η αηλά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + άρρωστος.

**χαμαφούρα** (η) και **χαμάφουρο** (το) (ουσ.): χαμηλά κυλιόμενη νέφωση.

«χαμαφούρα 'χει ο κάμπος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + αφούρα (βλ. λέξη).

**χαμηλοζωσμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που φοράει τη βρακοζώνη του πιο κάτω από την κανονική θέση σε ένδειξη μαγκιάς.

«μερακλίκι το 'χουνε δα να 'χουνε τη μέση ντως χαμηλοζωσμένη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαμηλός + ζώνω (εκ του αρχαιοελληνικού: ζώννυμι).

**χαμηλοθωρό** (ρήμ.): κοιτάζω προς τα κάτω / μεταφορικά: εκδηλώνω ντροπή, συστολή.

«γνωστικιά κοπελιά φαίνεται· όλο χαμηλοθωρεί και προπατεί και δε χάσκει από δω κι από κει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαμηλός + θωρώ (εκ του: θεωρώ).

**χαμηλοξανοίγω** (ρήμ.): ό,τι και το χαμηλοθωρώ.

«όντα μου παντήξει χαμηλοξανοίγει με»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαμηλός + ξανοίγω (βλ. λέξη).

**χαμηλοπετώ** (ρήμ.): πετώ χαμηλά / μεταφορικά: έχω μετρημένες επιδιώξεις, δείχνω σεμνότητα.

«ο νους του δεν έχει πάρει αέρα και χαμηλοπετά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαμηλός + πετώ.

**χαμηλοπροπατούσα** (η) (ουσ.): αυτή που περιπατεί σεμνά, η σεμνή γενικά γυναίκα.

«σιγανή και χαμηλοπροπατούσα είναι η κοπελιά απού επήρε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαμηλός + περπατώ > προπατώ.

**χαμοκυλιώ, -ιούμαι** (ρήμ.): κυλιώ / κυλιέμαι στο έδαφος.

«χαμοκυλιέται και εμαγάρισε τα ρούχα ντου»

«εχαμοκυλίστηκε σα-ν-τον αζεσομάρωτο γάιδαρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + κυλιώ.

**χαμολιά** (η) (ουσ.): χαμηλή στο ύψος ελιά / είδος θάμνου που μοιάζει με μικρή ελιά, τα φύλλα του οποίου χρησιμοποιούνταν παλιότερα στο βάψιμο ρούχων / αγριελιά.

«χαμολιές βγάνει ο τόπος στα Κερατίδια» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + ελιά.

**χαμολογώ** (ρήμ.): μαζεύω ελιές ή φρούτα που έχουν πέσει κάτω από τα δέντρα.  
«χαμολογώ τσ'ελιές και γεμίζω κάθε χρονιά τρεις φάρδους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + λέγω (= συλλέγω).

**χαμοπετώ** (ρήμ.): πετώ πολύ χαμηλά.

«χαμοπετούνε τα πουλιά και θαρρώ μπα να 'χομε βροχή»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + πετώ < πετάννυμι.

**χαμόστρωμα** (το) (ουσ.): πλήθος πεσμένων κάτω από δέντρα καρπών έτσι, ώστε να σχηματίζουν ένα στρώμα στο έδαφος.

«χαμόστρωμα είναι τα μήλα στα Σκαπετάρια» (τοποθεσία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + στρώνω.

**χάμουρα\*** (τα) (ουσ.): παρωπίδες των χαλινών των ιπποειδών που τα αναγκάζουν να βλέπουν μόνο μπροστά.

«βάλε τση φοράδας το χαλινάρι με τα χάμουρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + ορώ.

**χαμπαρίζω** (ρήμ.): παίρνω είδηση, αντιλαμβάνομαι, μαθαίνω.

«πράμα δε χαμπαρίζεις ετουλόγου σου;»

**Ετυμ.** Από το χαμπέρι (βλ. λέξη).

**χάμπασο** (το) (ουσ.): δύσβατο μέρος.

«εσκόνταψε στο χάμπασο κι ήπεσε και εμαγκάνισε το-μ-πόδα ντου σε ένα χαράκι και τον ήσπασε»

**Ετυμ.** Πιθανόν, από το τουρκικό: habis (= κακοήθης, κακότεροπος).

**χαμπέρι\*** και **χαμπάρι** (το) (ουσ.): είδηση.

«ίντα χαμπέρια;»

Ενίοτε λέγεται: *ίντα χαμπάρια*; (συνήθης χαιρετισμός των Κρητικών).

«εφέρανε ντου το κακό χαμπέρι κι ως το 'κουσε επολιγώθηκε».

«δεν επήρε χαμπάρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: haber (= είδηση).

**χαμπιτώνω** (ρήμ.): δίνω με απάτη σε κάποιον κάτι / κτυπώ αιφνιδιαστικά.

«στραβός ήσουνε, μωρέ, και σου χαμπιτώσανε τέθιο γέρικο μουλάρι για νέικο;»

«να σου χαμπιτώσω θέλει μνια ν'αστράψει»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**χαμωθεός** (ο) (ουσ.): επίγειος θεός.

«καλά το λένε πως όποιος δεν έχει χαμωθεό δεν έχει μούτε πανωθεό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάμω + θεός.

**χαμωτός, -ή, -ό** (επίθ.): κοντά στο έδαφος.

«χαμωτά 'ναι τα μηλιδάκια απού βάνου-νε εδά και μαζώνονται εύκολα τα μήλα»

**Ετυμ.** Από τα: χάμω + επίθημα: -τός.



**χάνι\***(το) (ουσ.): παλαιάς μορφής πανδοχείο στο οποίο στάθμευαν άλλοτε οι στρατολάτες (βλ. λέξη) και τα ζώα τους, για να διανυκτερεύσουν ή να ξεκουραστούν ή να φάνε κάτι αυτοί και τα αχθοφόρα ζώα. Τα χάνια είχαν ειδικούς χώρους για το επ' αμοιβή τάισμα των ζώων με άχυρα και ταγή, καθώς και για το πότισμά τους, εστιατόριο για τους οδοιπόρους και ξενώνα στο ανώγαιο, όπου οι αγωγάτες μπορούσαν να κοιμηθούν καταγής σκεπασμένοι με τα ρασιδια τους (βλ. και τη λέξη: στραθιά). Η παραμονή στα χάνια κατά τη διάρκεια της νύχτας υπαγορευόταν, σε ορισμένες περιπτώσεις, και από λόγους ασφάλειας των οδοιπόρων. Τα χάνια εξαφανίστηκαν μετά την κατασκευή των αμαξιτών δρόμων.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: han (= πανδοχείο, ξενώνας).

**χανιατζής** (ο) (ουσ.): ιδιοκτήτης χανιού (βλ. λέξη).

«άφησε κάτι τις παραπάνω του χανιατζή για τη-μ-περιποίηση από μας ήκαμε»

**Ετυμ.** Από τα: χάνι + το παραγ. τέρμα: -τζής (δηλωτικό επαγγελμάτων).

**χάνομαι** (ρήμ.): καταστρέφομαι, εξαφανίζομαι, πεθαίνω.

«χάνομαι, κουμπάρε, μόνο σώσε με, δάνεισέ με να πλερώσω το χρέος, γιατί δα μου πάρουνε το σπίτι, κι όντα πουλήσω τσι πατάτες δα σου τα γιαείρω»

«Από τη μαμή ίσαμε τη λουχούνα χάνεται το κοπέλι» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Παθητικό του: χάνω (εκ της ρίζας του αρχαιοελληνικού χαίνω).

**χαντραχάλια** (τα) (ουσ.): σπασμένα πράγματα, ερείπια.

«χαντραχάλια ήκαμε το σπίτι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάντρα (άγνωστη

ετυμολογική προέλευση) + χάλι (τουρκικό: hâl).

**χαντώ** (ρήμ.): έχω τη γνώμη, νομίζω/μπορώ.

«χαντώ πως δα να 'τανε πλιο καλά να 'πομείνω αμοναχός, να μην έχω τσι τραβήγιες από 'χω σήμερα»

«ίντα χαντάς, πως είμαι κουζουλός;»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χανδάνω (= χωράω, μπορώ να περιλάβω / μεταφορικά: μπορώ).

**χαραγή\*** (η) (ουσ.): χάραξη / δημιουργία εγκοπών στις μυλόπετρες.

«εφαωθήκανε οι πέτρες του μύλου και θέλουνε χαραγή»

**Ετυμ.** Από το: χαράσσω.

**χαρακένιος, -α, -ο** (επίθ.): αυτός που έχει κατασκευαστεί από χαράκι.

«χαρακένια είναι η πλάκα του μύλου απ'αλέθομε το στάρι»

**Ετυμ.** Από το: χαράκι (= μεγάλος βράχος).

**χαρακιά\*** (η) (ουσ.): εκτός από εγκοπή, σημαίνει και ριζίμο μιας πέτρας εναντίον άλλου ή για την πτώση καρπών από δένδρα ή για το διώξιμο ζώων.

«κάμε εκείε μνια χαρακιά να την έχεις σημάδι στο μέτρημα»

«ήρχιζέ με τσι χαρακιές και πώς δεν ήφαγα κιαμιά στη-γ-κεφαλή!»

«χαρακιές εκόλανε τση καράς, για να ρίξει τα καρύδια που επομείνανε»

**Ετυμ.** Από το: χαράκι.

**χαρακούλι** (το) (ουσ.): 1) μικρό χαράκι, 2) εδώδιμο πικρό χόρτο που φυτρώνει σε βραχώδη μέρη.

«πολλά μικιό 'ναι το χαρακούλι από 'φες για να φράζω τούτηγιέ τη-ν-τρύπα»

«χαρακούλια εμάζωξα να τα βράσομε»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της λέξης: χαράκι (= μεγάλος βράχος).

**χαραμάδα\*** και **χαραμίδα** (η) (ουσ.): ρωγμή.

«κρυγιότη μπαίνει από τη χαραμάδα στη πόρτας»

«βάλε μνιαολιά τσιμέντο σσι χαραμίδες τω-γ-κεραμιδιώ»

**Ετυμ.** Από: α) χάραγμα + -ίδα (χαραμάδα), β) χηραμής + -ίδα (χαραμίδα).

**χαράμι\*** (επίρρ.): χωρίς όφελος, χωρίς αποτέλεσμα, χωρίς κέρδος ή ανταπόδοση.  
«χαράμι ντου να 'ναι η περιουσία από του 'δωκα»

«χαράμι επήανε οι κόποι μου»

«χαράμι να σου γενεί» (κατάρα)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό *haram* = απαγορευμένο (αραβικά: *harām*). *Haram olsun* = να σου βγει από τη μύτη).

**χαραμιδιώ** (ρήμ.): δημιουργώ χαραμάδες.

«εχαραμιδίασε από τη-γ-κάψα το δώμα»

**Ετυμ.** Από το: χαραμίδα.

**χαραμπατεύγω** (ρήμ.): καταστρέφω κάποιο σπίτι ή άλλο οικοδόμημα, / γίνομαι ερείπιο λόγω εγκατάλειψης.

«εφήκανε το σπίτι κι εχαραμπάτεψε»

**Ετυμ.** Από το: χαραμπάτης (βλ. λέξη).

**χαραμπάτης** (ο) (ουσ.): ατημέλητος, εγκαταλειμμένος, φτωχός, κακομοίρης.  
«από κειονά το χαραμπάτη μην ανημένεις βοήθεια»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *harabe* (= ερειπώνω).

**χαράμπικο** (το) (ουσ.): ερείπιο, κατεστραμμένο από την πολύχρονη εγκατάλειψη οικημάτων.

«εδά που δα καλοκαιριγιάσει δα πάω στο μετόχι να μεταπιάσω μνιαολιά το χαράμπικο από 'χομε εκειά»

**Ετυμ.** Βλ. προηγούμενη λέξη.

**χαραρέτι** (το) (ουσ.): έντονος πόθος, καημός / αποπληξία.

«χαραρέτι το 'χει να τονε δει να σπουδάξει»

«χαραρέτι τσ'ήρθε από τη στεναχωρία της»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: *hararet* (= έντονη επιθυμία).

**χαρθιά** (τα) (ουσ.): χαρτιά / χαρτοπαίγνια.

«ένα σωρό χαρθιά έχει φυλαμένα»

«χαρθιά παίζει ολημέρα στο καφενείο και δε ξανοίγει το σπίτι ντου»

**Ετυμ.** Αλλαγή της κατάληξης του: χαρτιά > χαρθιά (εκ του αρχαιοελληνικού: χάρτης = χαρτί) (βλ. κλίση ουσιαστικών).

**Χαρικλειά** (κυρ. όν.): Χαρίκλεια.

**χαρισιμιό** (επίρρ.): δωρεάν.

«Το χαρισιμιό άλογο δε-ν-το ξανοίγουνε μούτε στην ορά 'πο κάτω.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: χαρίζω.

**χάρισμα\*** (το) (ουσ.): δώρο / ταλέντο, ικανότητα, δεξιότητα / δωρεάν ως επίρρημα. Χάρισμα λεγόταν, επίσης, η απονομή από τους καλεσμένους χρημάτων ή άλλων πολύτιμων δώρων στους νεόνυμφους μετά την τέλεση του μυστηρίου του γάμου στην εκκλησία. Προηγούνταν οι γονείς των νεόνυμφων και οι στενοί συγγενείς και ακολουθούσαν οι υπόλοιποι. Για τη διαδικασία αυτή λεγόταν η φράση: «να κατεβούμε στο χάρισμα».

«χάρισμα σου το 'δωκε»

«απού το-μ-πατέρα ντου επήρε τουτονά το χάρισμα του χοροού»

«ίντα δα τωσε βάλομε στο χάρισμα;»

**Ετυμ.** Από το: χαρίζω.

**χαρκεύγω** (ρήμ.): εκτελώ εργασίες σιδηρουργού, επιδιορθώνω ή φτιάχνω σιδηρές κατασκευές / μεταφορικά: σπάζω κάτι.

«ακούω το Βλάσση και χαρκεύγει στο χαρκιδιό ντου»

«ίντα χαρκεύγεις ατά;»

«εκουτούλησε ο γάιδαρος με το-ν-τράγο κι εχάρκεψε το σταμνί»

**Ετυμ.** Από το: χαλκεύς, -εως > χαλκεύω > χαρκεύγω.

**χαρκιάς** (ο) (ουσ.): χαλκιάς, σιδηρουργός.

«άμε στου χαρκιά να πάρεις ένα ενί»

Χαρκιάδες ονόμαζαν οι παλαιοί Λασιθιώτες και ένα είδος πουλιών.

**Ετυμ.** Από το: χαλκεύς, -έως, με την τροπή του -λ- σε -ρ- + παραγ. τέρμα: -ιάς.

**χαρκιδιό** (το) (ουσ.): το σιδηρουργείο.  
«Όποιος δε θέλει κτύπους στο χαρκιδιό δε-μ-πάει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: χαλκεύς > χαλκιδείο > χαρκιδείο > χαρκιδιό (παλαιά γραφή: χαρκιδειό).

**χαρκομουζώνομαι** (ρήμ.): μουτζουρώνομαι λόγω των εργασιών που κάνω ως σιδηρουργός ή ως γανωτής χαρκωμάτων.

«Όσοι χαρκομουζώνονται θαρρείς χαρκιάδες είναι / κι όσες χτυπούν το πέταλο ανυφαντούδες είναι;» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα χαλκός > χαρκός + μουζώνομαι (βλ. λέξη).

**χάρκωμα** (το) (ουσ.): χάλκινο οικιακό σκεύος.

«στο-ν-τοίχο είχε κρεμασμένα τα χαρκώματα»

**Ετυμ.** Από το: χαλκεύω / χαλκώνω (εκ του χαλκός) > χάλκωμα > χάρκωμα, με την τροπή του -λ- σε -ρ-.

**χαρμπαλάς** (ο) (ουσ.): φραμπαλάς, διακοσμητική λωρίδα υφάσματος στο κάτω μέρος του φουστανιού ή σε καλύμματα καρεκλών ή κρεβατιών.

«ένα φουστάνι εφόργιενε με χαρμπαλάδες και να δεις ίντα ωραία τση πήγαινε»

**Ετυμ.** Από το τούρκικο: farbala (= φραμπαλάς, φρουφρού, βολάν), με την τροπή του -φ- σε -χ-.

**χαροντίζομαι** (ρήμ.): παραδίδομαι στο χάρο, πεθαίνω / μεταφορικά: χάνομαι, εξαφανίζομαι, χρονοτριβώ.

«εχαροντίστηκε ο πατέρας σου, ίντα κάνει τόσηνιά ώρα να 'ρθει»

**Ετυμ.** Από το: χάροντας (εκ του αρχαιοελληνικού: χάρων, -οντος).

**χαροπαλεύγω** (ρήμ.): χαροπαλεύω.

«χαροπαλεύγει, ο κακομοίρης»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χάρος + παλεύω.

**χαρταλάμι** (το) (ουσ.): πόρπη σε δερμάτινη ζώνη / δερμάτινος μίαντας με πόρπη.

«εκόπηκε το χαρταλάμι τση μανακιάς κι ήφυγε η-γ-αίγα»

«ήσπασε το χαρταλάμι τση χαρτέλας μου και δε μπορώ να τη-γ-κρεμάσω στον ώμο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαρτί + λαμίον (= λεπίδα).

**χαρτέλα** (η) (ουσ.): θήκη χαρτιών / σχολική τσάντα.

«πετάς τη χαρτέλα σου από δω κι από κει και δα τη χάσεις κι αμνιά μέρα»

**Ετυμ.** Από το: χαρτί.

**χάρτζα** (τα) (ουσ.): μεταξωτές κλωστές με τις οποίες ειδικοί τεχνίτες έκαναν τις διακοσμήσεις στις κρητικές φορεσιές / τα στολίδια των κρητικών φορεσιών. Τα χάρτζα τα έφτιαχναν οι «καζάζηδες» ή τα έφερναν έμποροι και ειδικοί ράφτες, οι «τερζήδες», από την Αίγυπτο.

«ήκαμέ μου ο τερζής ένα-γ-καινούργιο γελέκο όλο χάρτζα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: harç (= στολίδι, ενδυμασία).

**χαρτζαδεύγω** (ρήμ.): σπαταλώ, ξοδεύω αλόγιστα.

«ό,τι βγάνει το χαρτζαδεύγει πέρα πώδε»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: harçlık (αραβικό: kharj = δαπάνη).

**χαρύνω** (ρήμ.): δημιουργώ χαρά, χαιρομαι κάτι.

«ποθαμάζω τα κοπέλια σου αφού 'ναι φρόνιμα, ο θεός να σου τα χαρύνει»

**Ετυμ.** Από το: χαρά.

**χάρχαλα** (τα) (ουσ.): ερείπια, διαλυμένα πράγματα (χρησιμοποιείται και ως επίρρημα).

«εφήκαμε το σπίτι και εγίνηκε χάρχαλα»  
«ήδωκα ντου τ'αλέτρι να κάμει το χωράφι και το 'καμε χάρχαλα»

**Ετυμ.** Από το χάρχαλο (βλ. λέξη).

**χαρχαλεύγω** (ρήμ.): χαρχαλεύω, κάνω θόρυβο, ανακατεύοντας πράγματα.

«ίντα χαρχαλεύγεις όλη την αργατινή στα μεσοπίθαρα.»

**Ετυμ.** Από το: χάρχαλο (βλ. λέξη).

**χάρχαλο** (το) (ουσ.): θόρυβος, φασαρία.  
«χάρχαλο ακούω στ'αχίρι και θαρρώ πως ήλυσε ο γάϊδαρος και τσινά τα βούγια»

**Ετυμ.** Πιθανόν, πρόκειται για ηχοποίητη λέξη, η οποία δημιουργήθηκε από το θόρυβο που κάνει αυτός που ψαχουλεύει.

**χαρχαλόβεργα** (η) (ουσ.): παραλλαγή των ταυτόσημων λέξεων: διχαλόβεργα και χαχαλόβεργα (βλ. λέξεις). Το -ρ-, στη συγκεκριμένη περίπτωση, αναπτύχθηκε μεταξύ των δύο -χα- για ευφωνικούς προφανώς λόγους.

**χαρώ** (ρήμ.): Λέγεται στη φράση: χαρώ το, η οποία απευθύνεται σε παιδιά συνήθως, ενίοτε και σε πράγματα (π.χ. ποτά ή εδέσματα) και δηλώνει χαρά ή μεγάλη ικανοποίηση.

«χαρώ το παιδί μου»

«χαρώ το ίντα καλό 'ναι το κρασί σου»

**χάση\*** (η) (ουσ.): εκτός από τη βαθμιαία μείωση του δίσκου της σελήνης, σημαίνει ελάττωση γενικά, χάσιμο ζημιά, ενώ η στερεότυπη φράση: «στη χάση και στη φέξη» σημαίνει σπάνια, κατ' αραιά χρονικά διαστήματα.

«χάση είναι τούτηνιά η δουλειά»

«στη χάση και στη φέξη περνά να μασε δει»

**Ετυμ.** Από το: χάνω (εκ της ρίζας του: χαίνω, αόριστος: έχασα).

**χάσικος\*, -η, -ο** (επίθ.): λευκός.

«κουλουράκια δα κάμομε με χάσικο αλεύρι»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: has (= χάσικος, αγνός, πραγματικός).

**χασιλαμαδένιο** (το) (ουσ.): αυτό που είναι φτιαγμένο από χασιλαμά.

«χασιλαμαδένιο φυστάνι ήραψε»

**Ετυμ.** Από το: χασιλαμάς (βλ. λέξη).

**χασιλαμάς** (ο) (ουσ.): μεταξωτό αραχνούφαντο πανί, φτιαγμένο στον αργαλειό.

«χασιλαμά φαίνει στ'αργαστήρι»

**Ετυμ.** Κατά τον Πλανάκη, από το τουρκικό: *haslama* (= εξαιρετικής ποιότητας).

**χασίλι (το)** (ουσ.): μη αποξηραμένος σάνος.

«ήσπειρα χασίλι τη-μ-παταθιά να ταΐζομε τα οζά»

**Ετυμ.** Κατά τον Πιτυκάκη, η λέξη: *χασίλι* προέρχεται από το τουρκικό: *hasil*, που σημαίνει: χορτοβοσκή.

**χάσκω\*** (ρήμ.): έχω ανοικτό το στόμα/ μεταφορικά χρησιμοποιείται για διαφόρων ειδών ανοίγματα επί ορεινών όγκων (π.χ. κρημνών), εδάφους (π.χ. φρεάτων), οικοδομών (π.χ. ανοικτών παραθύρων) κτλ.

«χάσκει να με φάει»

«δεν ήβαλε τα πορτοπαράθυρα στο σπίτι ακόμη και χάσκουνε τα κουφώματα»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**χασμουργιούμαι** (ρήμ.): ανοίγω πολύ το στόμα μου, εκπνέοντας και εισπνέοντας αέρα και εκβάλλοντας, παράλληλα, χαρακτηριστικό ήχο.

Αν και υπάρχουν πολλές απόψεις για τους λόγους του χασμουρητού, οι Λασιθιώτες έλεγαν παλιά το εξής:

«Όποιος χασμουργιέται γή νυστάζει γή πεινά γή κατουργιέται.»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: *χασμάομαι*, -ώμαι.

**χασονούσης (ο)** (ουσ.): αυτός που έχει χάσει το νου του, αυτός που ξεχνά.

«χασονούσης είσαι και ξεχνάς τα πράματά σου πέρα-πώδε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *χάνω* (αόριστος *έχασα*) + *νους*.

**χασόφτερο (το)** (ουσ.): πολύ ελαφρύ αντικείμενο σαν πτερό που το παρασύρει ο άνεμος και χάνεται (συνήθως χρη-

σιμοποιείται στον πληθυντικό αριθμό: *χασόφτερα*).

«σα-ν-το χασόφτερο ελάλιενο ο αέρας το παπόρι στη θάλασσα»

«ήκαμε ο νότος τα δεμάθια τση θεμωνιάς χασόφτερα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *χάνω* + *φτερό*.

**χατζιμέτι (το)** (ουσ.): βλ. *βατζιπέτι*.

**χάτσα (η)** (ουσ.): κακονοικοκυρά, ατακτοποίητη, χοντροκομμένη γυναίκα / κακόφημη γυναίκα.

«πού γυρίζεις, μωρή, χάτσα»

«σα τση χάτσας το σπίτι»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**χαυγάς και χαβγάς (ο)** (ουσ.): στενή κοιλάδα ή χαράδρα μεταξύ ορεινών όγκων.

«γεμάτος εγκρεμούς είναι ο χαυγάς»

**Ετυμ.** Επικρατέστερη άποψη για την ετυμολογία το ονόματος *χαυγάς* ή *χαβγάς* είναι ότι προέρχεται από το ρήμα: *χάσκω* (= είμαι διάπλατα ανοικτός), αν και διατυπώνονται επιφυλάξεις για τη δυνατότητα μετατροπής του συμφωνικού συμπλέγματος -σκ- σε -βγ-. Άλλοι συσχετίζουν την προέλευσή του με το ρήμα *χάβω* (*χάβγω* στα κρητικά) ή *χάφτω*, τα οποία παράγονται από το αρχαιοελληνικό *κάπτω*, και σημαίνουν *καταβροχθίζω*, *καταπίνω*, *σημασίες που δεν στοιχούν πλήρως με την έννοια του φαραγγιού*. Επιπρόσθετα, οι παραπάνω θέσεις δεν αιτιολογούν τη διαδεδομένη γραφή *χαυγάς* (βλ. διαδίκτυο). Για τους λόγους αυτούς προτείνεται και η εκδοχή να προέρχεται η ονομασία *χαυγάς* ή *χαβγάς* από τα τουρκικά: α) *havya* = συγκόλληση (*χαυγάς* = το όριο συγκόλλησης δυο ορεινών όγκων) ή β) *havza* = *κοιλάδα*, αλλά ούτε η εκδοχή αυτή είναι απαλλαγμένη προβλημάτων. Εμείς θεωρούμε πιθανότερη την πρώτη άποψη.

**χαύδαλο** (το) (ουσ.): κάθε τι το τελείως ξερό, το αποξηραμένο.

«χαύδαλο εγενήκανε οι πατάτες από την αστένεια αφού τσ'ήπιασε»

**Ετυμ.** Παράγεται από το θέμα του ρήματος καίω (καυ- π.χ. κεκαυμένος), με την τροπή του κ- σε χ-, την ανάπτυξη του -δ- + παραγ. τέρμα: -αλο.

**χαφτάλα** (η) (ουσ.): ανοικτή χούφτα.

«ήνοιξε τη χαφτάλα ντου και την εγέμισε αμύγδαλα»

**Ετυμ.** Από το: φούχτα > χούφτα > χουφτάλα > χαφτάλα.

**χαφταλίκι** (το) (ουσ.): η ιδιότητα του χάφτα, τεμπελιά, ανεπροκοποσύνη.

«ζάπλα και χαφταλίκι, ετσά περνά τσι μέρες του»

**Ετυμ.** Από τα: χάφτας / θέμα: χαφτ- + το παραγ. τέρμα: -αλίκι.

**χάφτας** (ο) (ουσ.): αυτός που τρώει λαίμαργα / μεταφορικά: αυτός που πιστεύει ό,τι του λένε.

«αμάσητο κατεβάζει το κρέας, ο χάφτας»  
«ό,τι του πούνε το πιστεύγει, ο χάφτας»

**Ετυμ.** Από το: χάφτω (αρχαιοελληνικό: κάπτω = καταβροχθίζω).

**χαφτώνω** (ρήμ.): παραγεμίζω το στόμα μου με φαγητό και το καταπίνω λαίμαργα / μεταφορικά: δίνω ή πουλώ με απάτη κάτι σε κάποιον / χτυπώ με το χέρι.  
«ως το να πεις πιτζ-φτιλί έχει χαφτώσει τη μπριτζόλα»  
«ό,τι θέλουνε του χαφτώνουνε»

**Ετυμ.** Από το: χάφτω (εκ του αρχαιοελληνικού κάπτω - βλ. προηγούμενη λέξη).

**χαχάλα και χαχάλη** (η) (ουσ.): η παλάμη του χεριού με ανοικτά δάκτυλα / μεταφορικά: η δαγκάνα ορισμένων ζωντα-

νών οργανισμών (π.χ. των καβουριών) ή μηχανημάτων (π.χ. γερανών) που ανυψώνουν αντικείμενα με δαγκάνες.

«εγέμισε τσι χαχάλες του καρύδια»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χηλή (χαλή) = σπλή (με αναδιπλασιασμό της αρχικής συλλαβής).

**χαχάλι** (το) (ουσ.): ξύλο το οποίο καταλήγει σε διχάλα (σχήμα V) στο ένα του άκρο. Χρησιμοποιείται στο αλώνισμα, κυρίως.

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: διχάλη (βλ. λέξη).

**χαχαλιά** (η) (ουσ.): η ποσότητα καρπών ή γλυκισμάτων (π.χ. καραμελών) που μπορεί να χωρέσει στην ανοιγμένη παλάμη ενός χεριού.

«να μου δώσεις μνια χαχαλιά καλόψητα ροβίθια να τα σπείρω»

**Ετυμ.** Από το: χαχάλα (βλ. λέξη).

**χαχαλιάζω** (ρήμ.): αρπάζω ή πιάνω κάτι με τις χούφτες των χεριών μου.

«εχαχάλιασε τσ'αγκινάρες ακαθάριστες και τον εγκιλώσανε» (βλ. αγκιλώνω)

**Ετυμ.** Από το: χαχαλιά (βλ. λέξη).

**χαχαλόβεργα** (η) (ουσ.): διχαλόβεργα, βέργα που έχει στην άκρη χαχάλα (διχάλα) (βλ. διχαλόβεργα και χαρχαλόβεργα).

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χαχάλα + βέργα.

**χαχαρίζω** (ρήμ.): χαχανίζω, γελά δυνατά και συνεχώς χωρίς να υπάρχει κάτι τόσο γελοίο (συχνότερα αναφέρεται ως γελοχαχαρίζω).

«ολημέριως τση μέρας χαχαρίζει»

**Ετυμ.** Από το: χάχαρο (βλ. λέξη).

**χάχαρο** (το) (ουσ.): ο θόρυβος από το δυνατό γέλιο.

«από τη μεσοχωριά ακούγονται τα χά-  
χαρά σας»

**Ετυμ.** Ηχοποίηση λέξη.

**χαψά** και **χαψιά\*** (η) (ουσ.): το ποσό  
της τροφής που τρώγεται με μια γεμάτη  
μπουκιά.

«να τονε κάνει μνια χαψά»

**Ετυμ.** Από το: χάφτω (βλ. λέξη).

**χειλιοπόταμα** (τα) (ουσ.): οι όχθες των  
ποταμών.

«στα χειλιοπόταμα φυτρώνουνε απλατά-  
νοι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χείλη + ποταμός.

**χειμωνικά** (τα) (ουσ.): είδος μεγάλων  
αχλαδιών με σκληρή φλούδα που ευδο-  
κιμούν σε ψυχρά κλίματα και ωριμάζουν  
αργότερα από τα άλλα, καθώς πλησιάζει  
ο χειμώνας εξ ου και το όνομά τους.

«επία στο Λιμνάκαρο (μικρό οροπέδιο  
στη Δίκτη) κι εγέμισα το σακούλι χειμω-  
νικά»

**Ετυμ.** Από το: χειμώνας.

**χειτάνης** (ο) (ουσ.): βλ. σείτάνης.

**χειλιδονιά** (η) (ουσ.): φωλιά των χειλι-  
δονιών.

«δυο χειλιδονιές εκάμανε τα χειλιδόνια από  
κάτω από τη-ν-ταράτσα τσ'αυλής μας»

**Ετυμ.** Από το: χειλιδόνι (εκ του αρχαιο-  
ελληνικού: χειλιδών, -όνος).

**χειλιός, -ιά, -ιό** (επίθ.): ψαρός με ασπρι-  
δερή κοιλιά (επί ζώων).

«ο χειλιός γάδαρος είναι ο δικός μας»

**Ετυμ.** Από το: χέλι.

**χελουβάργια** και **χιαλουβάργια** (τα)  
(ουσ.): υψηλής ποιότητας κρητική αν-  
δρική ενδυμασία.

«ακόμη έχω φυλαμένα τα χελουβάργια  
του παππού μου»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: şalvar (= σαλ-  
βάρι, βράκα, φουφούλα).

**χελώνι** (το) (ουσ.): δεν σημαίνει χελώ-  
να, αλλά λίπωμα σε κάποιο σημείο του  
σώματος που φαίνεται ως εξόγκωμα.

«στο μπράτσο τη χέρας ντου έχει βγαρ-  
μένο ένα χελώνι»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό της λέξης: χελώνα.

**χέρα** (η) (ουσ.): το χέρι.

«εκοπάνισα τη χέρα μου»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χείρ, -ός.

**χεραγώνι** (το) (ουσ.): μοχλός της αντλί-  
ας νερού, με τη βοήθεια του οποίου κι-  
νείται στον κάλυκα το έμβολο πάνω κά-  
τω. Τέτοιου είδους αντλίες υπήρχαν στα  
κοινοτικά πηγάδια, από τα οποία έπαιρ-  
ναν νερό οι κάτοικοι των αντίστοιχων  
χωριών, πριν αυτά υδροδοτηθούν (μερι-  
κά χρόνια μετά τη λήξη του Β' παγκό-  
σμιου πολέμου) /εξάρτημα μηχανών.

«πιάσε το χεραγώνι να βγάλεις νερό να  
ποτίσομε τα οζά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χέρα (εκ του: χείρ,  
-ός) + άγω (= οδηγώ).

**χεραγωνίζω** (ρήμ.): σηκώνω πάνω κά-  
τω το χεραγώνι (βλ. λέξη).

«χεραγωνίζω 'γώ, μα δεν έρχεται νερό,  
θαρρώ πως το μαραφέτι τούτονέ εχάλασε»

**Ετυμ.** Από το: χεραγώνι (βλ. λέξη).

**χεικάρης** (ο), **χεικαρού** (η) (ουσ.):  
τυχερός, γουρλής.

«χεικάρη άνθρωπο να βάνεις στο σπίτι  
σου, ανε θες να δεις καλό»

**Ετυμ.** Από το: χέρι (εκ του αρχαιοελλη-  
νικού: χείρ, -ός).

**χερκό** (το) (ουσ.): έναρξη μιας εργασίας / μεταφορικά: επιθετική ενέργεια, καυγιάς. «ταχινή-ταχινή ήβαλε χερκό να σκάφτει και δεν εσταμάτησε ίσαμε το μεσημέρι» «στη στράτα μου 'πάντηξε και μου 'βαλε χερκό»

**Ετυμ.** Από το: χερικό (ουδ. επίθ.: χερι-κός) εκ του: χειρ, -ός > χέρι.

**χεροκτενίζω** (ρήμ.): κτενίζω τα μαλλιά των προβάτων που προορίζονται για γνέσιμο με το χερόκτενο.

«χεροκτενίζω τα μαλλιά τω-μ-προβάτω, για να τα ξάνω πιο εύκολα»

**Ετυμ.** Από το: χερόκτενο (βλ. λέξη).

**χερόκτενο** (το) (ουσ.): είδος κτενιού με το οποίο κτενίζαν τα μαλλιά των προβάτων για να τα ξεμπερδέψουν, ώστε να κλώθονται πιο εύκολα. Αποτελούνταν από μια μικρή σανίδα μήκους 30 εκατοστών, περίπου, της οποίας το ένα μέρος μετατρέποταν σε λαβή και το άλλο διατηρούνταν πεπλατυσμένο. Στο τελευταίο ήταν καρφωμένες σε σειρές μακρές πρόκες (δόντια), με τη βοήθεια των οποίων κτενίζονταν τα μαλλιά.

«εφύγανε πολλά δόντια από το χερόκτενο και θέλει πέταμα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χέρι (εκ του: χειρ, -ός) + χτένι.

**χερομυλίζω** (ρήμ.): γυρίζω το χειρόμυλο (βλ. λέξη).

«εκουράστηκα να χερομυλίζω τόσηνιά ώρα, επονέσανε τα χέρια μου»

**Ετυμ.** Από το: χερόμυλος (βλ. λέξη).

**χερόμυλος\*** (ο) (ουσ.): χειροκίνητος πέτρινος μύλος στρογγυλού σχήματος με τη βοήθεια του οποίου άλεθαν παλιότερα σιτάρι ή όσπρια (π.χ. ρεβίθια). Αποτελούνταν από δύο πλάκες. Η κάτω

ήταν βαρύτερη και πιο παχιά και παρέμενε σταθερή. Στο μέσο έφερε οπή στην οποία στερεωνόταν, πολύ δυνατά, ένας ξύλινος άξονας. Η επάνω πλάκα, ελαφρότερη και λεπτότερη σε σύγκριση με την κάτω, έφερε στο κέντρο της διαμπερή οπή δια μέσου της οποίας περνούσε ο άξονας της κάτω πλάκας. Η οπή αυτή ήταν ελαφρώς μεγαλύτερη του άξονα, διότι αποτελούσε και τη δίοδο του σιταριού ή των οσπρίων στο ενδιάμεσο των δύο πλακών. Τέλος, σε κάποιο άκρο της επάνω πλάκας υπήρχε άλλη μικρότερη μη διαμπερής οπή στην οποία στερεωνόταν η χειρολαβή του μύλου. Με τη βοήθεια της λαβής αυτής περιστρεφόταν με τα χέρια η επάνω πλάκα. Για την καλύτερη σύνθλιψη του σιταριού ή των οσπρίων οι πλάκες έφεραν χαραγμένες ραβδώσεις. Το άλεσμα έπεφτε γύρω-γύρω από το χειρόμυλο. Για το λόγο αυτό ο τελευταίος τοποθετούνταν κατά τη χρήση του πάνω σε ένα καθαρό πανί (π.χ. σε ένα μυλόπανο) ή σεντόνι επί του οποίου καθόταν, συχνά, και ο/η χειριστής/στρια του μύλου.

«φέρε το χερόμυλο ν'αλέσομε μνιαολιά στάρι να σάσομε χόντρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χέρι (εκ του: χειρ, -ός) + μύλος (εκ του αρχαιοελληνικού: μύλη = μύλος).

**χεροπάλαμα** (επίρρ.): οι παλάμες των χεριών.

«χεροπάλαμα τονε έχουνε δεμένο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χέρι (εκ του: χειρ, -ός) + παλάμη.

**χερουβί** (το) (ουσ.): κόπανο που χρησιμοποιούνταν για το κτύπημα της χορδής του δοξαριού που χρησιμοποιούσε ο στιβακτής μαλλιών.

**Ετυμ.** Άγνωστη.



**χερουβί(μ)\* και χερουβεί(μ) (τα)** (ουσ.): τα χερουβίμ ή χερουβείμ είναι ασώματες πνευματικές υπάρξεις που, κατά την Θεολογία, αποτελούν μια από τις τρεις ουράνιες τάξεις των πνευματικών δυνάμεων, οι οποίες περιστοιχίζουν τον Θεό. Στην πρώτη τάξη ανήκουν τα «εξαπτέρυγα Σεραφείμ και τα πολυόμματα Χερουβείμ».

**Ετυμ.** Εβραϊκή λέξη: **כְּרֻבִּים** (χερούβ, στον ενικό).

**χερούκλωμα (το)** (ουσ.): άρπαγμα με τα χέρια / μεταφορικά: σεξουαλική παρενόχληση.

«*κάνει ένα χερούκλωμα του κάλυκα τση μεταδοτικής και τονε σύρνει απάνω*»

«*στα χερουκλώματα είναι άσσος*»

**Ετυμ.** Από το: χερουκλώνω (βλ. λέξη).

**χερουκλώνω (ρήμ.):** αρπάζω κάτι με τα χέρια / μεταφορικά: παρενοχλώ σεξουαλικά.

«*χερουκλώνω δυνατά το ζεύτη*»

«*κατηγορά τονε πως εποπειράθηκε να τη χερουκλώσει μέσα στο σπίτι τσης*»

**Ετυμ.** Από το: χερούκλα (μεγενθυντικό του: χέρα, εκ του χεір, -ός).

**χερώνω (ρήμ.):** δίνω το χέρι, καθιστώ κάτι πρόσφορο για χρήση, βολικό.

«*δε μου χερώνει να γυρίζω το χερόμυλο από παέ απού κάθομαι*»

«*από την άλλη μπάντα μου χερώνει πλια καλά*»

**Ετυμ.** Από το: χέρι (εκ του: χεір, -ός).

**χερωτός, -ή, -ό (επίθ.):** κάθε τι που είναι εύκολο και βολικό στη χρήση του.

«*χερωτό εργαλείο είναι τούτονέ*»

**Ετυμ.** Από το: χέρι (εκ του: χεір, -ός) > χερώνω > χερωτός.

**χεσμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): αυτός που έχει λερωθεί με τα κόπρανά του / μεταφορικά: ο ντροπιασμένος, ο στιγματισμένος, ο ηθικός αυτουργός ανήθικης πράξης, αυτός που έχει δεχθεί επίπληξη.

«*χεσμένα 'χε τα ρούχα ντου*»

«*χεσμένο τονε έχει όλο το χωργιό*»

«*δεν έχει μούτρα να ζαναρθεί, γιατί 'χει το-γ-κόλο ντου χεσμένο*»

**Ετυμ.** Από το: χέζω, -ομαι.

**χηργιά (η)** (ουσ.): χηρεία.

«*σαράντα χρόνια στη χηργιά, επέρασε βάσανα να μεγαλώσει τρία κοπέλια*»

**Ετυμ.** Από το χηρεία (εκ του αρχαιοελληνικού: χηρεύω (= μου λείπει κάτι).

**χι** (επιφών.): δεικτικό επιφώνημα, να, δες, κοίταξε.

«*χι τονε*»

**χιαλεπιτζίδικο** (επίρρ.): βλ. σαλεπιτζίδικο.

**χιανέτης (ο)** (ουσ.): δόλιος, ιδιότροπος, σκνηρός.

«*όντα δα να 'ναι κιανείς χιανέτης, όλα γύρου-γύρου του φταίνε*»

«*ο χιανέτης δε δουλεύει και δρώνει μόνο, όντα τρώει*» (λαϊκή φράση)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hiyanet (= προδοσία).

**χιαρέτι (το)** (ουσ.): σύνθημα, σημάδι.

«*σαν εσοπάτισε οθέ-ν-το Λιμνάκαρο ήκαμε χιαρέτι σσ'ορτάκηδές του να τον ανταμώσουνε*»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: iřaret (= σημάδι).

**χιαρχιμάς (ο)** (ουσ.): σύγχυση, ταραχή, ανακατωσούρα, μπέρδεμα.

«από το χιαρχιμά ντου δε-γ-κατέχει ίντα κάνει»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: şarşıma (= ξάφνιασμα, σάστισμα).

**χιαρχιντίζω** (ρήμ.): παθαίνω σύγχυση, τα χάνω, ταράσσομαι ψυχολογικά με συνέπεια να αδυνατώ να σκεφθώ ψύχραιμα, αιφνιδιάζομαι.

«πολλά του τύχανε μαζωμένα κι εχιαρχίντισε ο άνθρωπος»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: şaşirdim (şaşirmek) (= εκπλήττομαι).

**χιαρχίντισμα** (το) (ουσ.): νοητική σύγχυση, ταραχή, έκπληξη.

«χιαρχίντισμα τού 'ρθε με τόσεςσάς έγνοιες από εφορτώθηκε»

**Ετυμ.** Από το: χιαρχιντίζω (βλ. λέξη).

**χιαρχιντισμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): νοητικά συγκεχυμένος, ψυχολογικά ταραγμένος.

«χιαρχιντισμένος είναι και χάνει τα λόγια ντου»

**Ετυμ.** Από το: χιαρχιντίζω (βλ. λέξη).

**χιλές και χουλές** (ο) (ουσ.): απάτη, δολιότητα, κουτοπονηριά.

«καλά να ζηγιέσαι, άσε τσι χουλέδες στη μάντα»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hile (= απάτη).

**χιλετζής** (ο) (ουσ.): αυτός που κάνει χιλέδες, ο απατεώνας.

«με χιλετζή συντάιρο ήμπλεξα»

**Ετυμ.** Από το: χιλές (βλ. λέξη).

**χιλιάλατσα** (επίρρ.): χρησιμοποιείται ως επίρρημα και σημαίνει μικρά-μικρά κομμάτια, όπως οι κόκκοι του αλατιού.  
«ήπεσε το ποτήρι από το τραπέζι και εγίνηκε χιλιάλιατσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χίλια + αλάτι (κόκκους αλατιού).

**χιλιμιντρώ και χιλιμιντρίζω** (ρήμ.): χρεμετίζω, φωνάζω σαν άλογο.

«χιλιμιντρίζει τ'άλογο»

**Ετυμ.** Πιθανόν, ηχοποιήτη λέξη.

**χιλιοβέδουρα** (τα) (ουσ.): πλήθος άχρηστων πραγμάτων.

«ένα σωρό χιλιοβέδουρα έχει ανεμαζωμένα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χίλια + βέδουρα (αγνώστου ετύμου).

**χιλιόκαλα** (τα) (ουσ.): πάμπολλα αγαθά, άφθονος πλούτος.

«του θεού τα χιλιόκαλα να 'χετε» (ευχή)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χίλια + καλά.

**χιλιομπιστώ** (ρήμ.): λέω πλήθος βλασφημιών.

«εχιλιομπίστησέ τονε, γιατί του πήρε λέει το νερό»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χίλια + μπίστες (βλ. λέξη).

**χιράμι** (το) (ουσ.): χράμι, μάλλινη κουβέρτα υφασμένη στον αργαλειό.

«ρίζε 'να χιράμι του κοπελιού να μην εργά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: ihram (= χράμι, άραφτο ένδυμα των προσκυνητών της Μέκκας).

**χλαπάτσα και κλαπάτσα\*** (η) (ουσ.): εκτός από την ομώνυμη αρρώστια των ζώων (διστομίαση), σημαίνει και κατακεφαλιά, συμφορά.

«η μνια χλαπάτσα πλακώνει την άλλη και δε μπορεί α σκώσει τη-γ-κεφαλή ντου, ο κακομοίρης»

**Ετυμ.** Από το κουτσοβλάχικο: galbeatsa.

**χλαπούτσι** (ο) (ουσ.): παλιοπάπουτσο.  
«Το καλό παπούτσι κάνει και καλό χλαπούτσι.» (παροιμία)  
**Ετυμ.** Άγνωστη.

**χλαρώνα και χλαρόνα** (η) (επίθ.): κάθε τι το παλιό, το κατεστραμμένο (συνήθως υποδηλώνει τα κατεστραμμένα παπούτσια).  
«ακόμη τσι φορείς αυτοίνεσάς τσι χλαρώνες»  
**Ετυμ.** Πιθανόν από το:χαλαρώνω (εκ του χαλαρός) > χλαρώνω με μετάθεση του -λ-.

**χλιβάς** (ο) (ουσ.): χαλβάς.  
«άμε να πάρεις μνιαολιά χλιβά να τονε φάμε σήμερα απού νηστεύγουνε»  
**Ετυμ.** Παραφθορά του χαλβάς (εκ του τουρκικού: helva (= χαλβάς) < αραβικό: (halwā).

**χλουμμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κρυμμένος έτσι, ώστε να μη φαίνεται.  
«πού ήτανε χλουμμένος και 'ζετουλούπωσε μνια-γ-κοπανιά;»  
**Ετυμ.** Από το: χλούφτω (βλ. λέξη).

**χλουφτά** (επίρρ.): κρυφά, με πολλές προφυλάξεις.  
«χλουφτά-χλουφτά ήρθενε στο σπίτι και δε τονε πήρε κιανείς χαμπάρι»  
**Ετυμ.** Από το: χλουφτός (πληθ. ουδετέρου).

**χλούφτης** (ο) (ουσ.): αυτός που κρύβεται μετά από κάποια κακή πράξη.  
«σα-ν-το χλούφτη είναι μέσα κλεισμένος και δε-μ-πορίζει όζω να δει ανθρώπους»  
**Ετυμ.** Από το: χλούφτω.

**χλούφτω** (ρήμ.): κρύβομαι μετά από κάποια κακή πράξη, προφυλάσσομαι για να μη με βρουν.

«επαδά στ'άορη χλούφτει»  
**Ετυμ.** Πιθανόν από τη σύμφυση των: κλέπτο + λωφάω, -ώ (= λουφάζω).

**χλωροκούκια** (τα) (ουσ.): βλ. φλεροκούκια.

**χνάρι\*** (το) (ουσ.): εκτός από ίχνος, σημασία με την οποία χρησιμοποιείται και στην κοινή νεοελληνική, χνάρι σημαίνει μακρόστενο κομμάτι δέρματος ή υφάσματος ή παστού ψαριού (π.χ. χνάρι παστού μπακαλιάρου),  
«αγόρασε ένα χνάρι μπακαλιάρο να το ψήσομε τω Βαγιώ απού τρώνε ψάρι»  
«εσκίστηκε το στιβάνι σου και πετάται ένα κομμάτι χνάρι όζω»  
**Ετυμ.** Από το: ίχνος > ιχνάριον > χνάρι, όταν έχει τη σημασία του σημαδιού. Στις λοιπές περιπτώσεις το «έτυμον» της λέξης είναι άγνωστο.

**χναροσκιά** (η) (ουσ.): φραγκοσυκιά.  
«χναροσκιές δεν έχομε στο Λασίθι, μα 'γω τσι κατέχω από το μετόχι»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χνάρι (βλ. λέξη) + συκιά.

**χναρόσυκο** (το) (ουσ.): φραγκόσυκο.  
«εγώ τα χναρόσυκα τα κατέω με το όνομα «καπλόσυκα»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χνάρι (βλ. λέξη) + σύκο.

**χοιρομούρα και χοιρομουρίδα** (η) (ουσ.): είδος εδώδιμου χόρτου, με ελαφρώς αγκαθωτά (σαν χνούδι) φύλλα, του οποίου οι βλαστοί είναι ιδιαίτερα γευστικοί.  
«βράσε τσι χοιρομουρίδες να κάμεις δυο βρουβόπιτες»  
**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοίρος + μούρη (βλ. λέξη).

**χοιρομούρης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει του χοίρου τη μούρη, ο αγενής, ο αναιδής.

«έ, το χοιρομούρη, κατέχει αυτός πως φέρνουνται οι-γι-αθρώποι;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοίρος + μούρη (βλ. λέξη).

**χοιρομουρίζω** (ρήμ.): ανοίγω λάκκους, όπως ο χοίρος με τη μουσούδα του / μεταφορικά: ανακατεύω πράγματα κατά τρόπο αδέξιο.

«ίντα χοιρομουρίζεις ατά και κάνεις το-γ-κόσμο άνω κάτω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοίρος + μούρη (μουσούδα).

**χοιρόξυλο** (το) (ουσ.): το ξύλο στο οποίο κρεμάται από τα πισινά πόδια το σφαγμένο γουρουνόπουλο.

«φέρε το χοιρόξυλο να κρεμάσομε το χοίρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοίρος + ξύλο.

**χοιροπετσά** (η) (ουσ.): ακατέργαστο δέρμα χοίρου.

«με χοιροπετσά είμαι καλικωμένος»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοίρος + πετσά.

**χολιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): χολωμένος, πικραμένος, οργισμένος.

«χολιασμένος είναι ο θεός της, γιατί δεν τονε ερωτήζανε πριχού σάσουνε τη-μ-παντρεϊγιά»

**Ετυμ.** Από το: χολιάζω.

**χολιώ** (ρήμ.): χολιάζω, θυμώνω, κακίωνω.

«με το-ν-τρόπο απού μου μίλησε μ'εχόλιασε»

**Ετυμ.** Από το χολή.

**χολοσκά** (ρήμ.): χολοσκάζω / στενοχωριέμαι πολύ.

«χολοσκάς δε χολοσκάς εσύ, αυτοί δα κάμουνε το κέφι ντως»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χολή + σκω.

**χοντραλέθω** (ρήμ.): βγάζω χοντρό άλεσμα / μεταφορικά: κάνω επιπόλαιες εργασίες.

«χοντραλέθει ο μύλος, μόνο να τονε σάσεις»

«αγάλια-αγάλια κάνε τη δουλειά, μη χοντραλέθεις, αφού κιαείς δε σε βιάζει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοντρός + αλέθω.

**χοντροκόλα** (η) (ουσ.): η γυναίκα που έχει φαρδύ πισινό.

«να πα ξανοίγει τη χοντροκόλα απού 'χει και να μασε παραιτήσει εμάς ήσυχους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοντρός + κόλος.

**χοντρολογώ** (ρήμ.): λέω χοντράδες, απρέπειες.

«χοντρολογά τως εκείνος, δε τσι ντρέπεται»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοντρός + λέγω (> -λογώ).

**χοντρομίγαδο** (το) (ουσ.): μείγμα σταριού και κριθαριού στο οποίο το κριθάρι έχει μεγαλύτερη ποσότητα.

«δα πα ν'αλέσω μνιαολιά χοντρομίγαδο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοντρός + μιγάδι.

**χόντρος** (ο) (ουσ.): εκτός από την έννοια του πάχους (βλ. επόμενο λήμμα), η λέξη αυτή χρησιμοποιείται στο αρσενικό γένος για να υποδηλώσει ένα είδος φαγητού που έχει ως βασικό συστατικό του το αλεσμένο σιτάρι. Συχνά, η λέξη χόντρος σημαίνει ξινόχοντρος (βλ. λέξη), αλλά υπάρχει και ο γλυκός χόντρος.

«χόντρο ήψησα με τσι χοχλιούς και να δεις ίντα καλός είναι»

**Ετυμ.** Από το: χοντρός, με αναβίβαση του τόνου.

**χόντρος** (το) (ουσ.): το πάχος ενός προσώπου, η περιφέρεια της μέσης του.

«που δα βρεις ρούχο να σου κάνει ετόσονά χόντρος αφού 'χεις;»

**Ετυμ.** Από το επίθετο χονδρός με αναβίβαση του τόνου και αλλαγή γένους.

**χορθιάζω** (ρήμ.): βγάζω χόρτα, χορταριάζω, εγκαταλείπω κάτι, αφήνω απεριποίητο.

«εχορθιάσανε τα μνήματα στο μουρί και δε-μ-πάει κιανείς να τα περιποιηθεί μνια στάξη»

**Ετυμ.** Από το: χόρτο > χορτιάζω > χορθιάζω.

**χοροτσάκισμα** (το) (ουσ.): το λύγισμα του σώματος κατά το χορό, χορευτική φιγούρα.

«τα καλύτερα χοροτσακίσματα κάνει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χορός + τσάκισμα.

**χουβαρνταλίκι\*** (το) (ουσ.): απλοχεριά, γαλαντομία, σπατάλη.

«το χουβαρνταλίκι ντου δεν έχει να γενεί»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hovardalik (= γυναικοθηρεία, σπατάλη).

**χουβαρντάς\*** (ο), **χουβαρντού** (η)

(ουσ.): ανοικτοχέρης, γαλαντόμος.

«ετσά χουβαρντάς άνθρωπος δεν είναι στο χωργιό άλλος»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hovarda (= γυναικάς, μπερμπάτης, γαλαντόμος).

**χουζουρεύγω** (ρήμ.): χουζουρεύω, αναπαύομαι σε κλίμα θαλπωρής.

«χουζουρεύγει μέσα στσ'ανάπλες και δε σκώνεται να πάμε στη δουλειά μας.

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: huzur (= γαλήνη, ησυχία, άνεση).

**χούι\*** (το) (ουσ.): συνήθεια, έμφυτη ή επίκτητη ιδιότητα.

«χούι το 'χει»

«Πιο μπρος ποθαίνει ο άνθρωπος παρά το χούι ντου.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: huy (= συνήθεια).

**χουιλίδικο** (το) (ουσ.): ζώο που έχει αποκτήσει κακή συνήθεια (κουτουλά, δαγκώνει, τσινά κτλ).

«χουιλίδικο 'ναι το μουλάρι μόνο να 'χεις τ'αμέντε σου»

**Ετυμ.** Από το: χούι < χουιλής / θέμα: χουιλ- + παραγ. τέρμα: -ίδικο.

**χουλάτζα** και **χουλέτζα** (η) (ουσ.): απατεωνιά, αθέτηση κανόνων παιχνιδιού.

«παίξε τίμια, μη-γ-κάνεις χουλέτζες»

**Ετυμ.** Από το: χιλές (βλ. λέξη).

**χουλεμπατζάρα** (η) (ουσ.): ό,τι και η χουλάτζα.

**χουλές** (ο) (ουσ.): βλ. χιλές.

**χουλέτζης** (ο) (ουσ.): βλ. χιλετζής.

**χουμά-κουτάλια** (επιρρ. έκφρ.): άνω-κάτω.

«χουμά-κουτάλια τα 'καμες»

**χουμάς** (ο) (ουσ.): ο ορός του γάλακτος, το υγρό που μένει από το γάλα μετά την τυροκόμηση.

«Κατέχει ο μπουρμάς ίντα 'ναι ο χουμάς.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από το: χέω > χύνω > χουμάς.

**χούμελη** (η) (ουσ.): μέλι που βγαίνει με ειδική επεξεργασία από τις κηρύθρες μετά την αρχική εξαγωγή, κάτι το πολύ γλυκό.

«χούμελη ήκαμες το βραστάρι και δε μ'αρέσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χύνω + μέλι.

**χουνέρι\*** (το) (ουσ.): ιδιοτροπία, επίκτητο μειονέκτημα.

«έχει δα τούτονά το χουνέρι και κουτουλά τα οζά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hünér (= δεξιότητα, τέχνη).

**χούρδος, -α, -ικο:** απρόσεκτος, αδέξιος, ακαλαίσθητος.

«Οι χούρδες κι οι ανάλατες την έχουνε τη μοίρα / κι όπου 'ναι μνια νοικοκερά είναι 'φτακακομοίρα.» (κρητικό δίστιχο)

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**χούρδου-μπούρδου** (επίρρ. έκφρ.):

άνω-κάτω, χωρίς τάξη.

«χούρδου-μπούρδου πετάς τα πράματά σου»

**χουρχουλητό** (το) (ουσ.): θόρυβος που προκαλείται από το ανακάτωμα αντικειμένων ή εξαιτίας δύσπνοιας.

«χουρχουλητό ακούω, για ανέδιασε να δεις ίντα 'ναι»

**Ετυμ.** Ηχοποίητος λέξη.

**χουτζούμι** (το) (ουσ.): ιδιοτροπία, πείσμα, αντίσταση.

«χουτζούμι το 'χει τούτονά»

**Ετυμ.** Από το τουρκικό: hücum (= επίθεση, προσβολή).

**χουχουμίζω** (ρήμ.): χουχουλιάζω.

«χουχούμισέ το μνιαολιά να το ζεστάνεις το κοπέλι»

**Ετυμ.** Από το: κουκουμίζω (= ζεσταίνω) (τροπή του -κ- σε -χ-).

**χουχούμισμα** (το) (ουσ.): χουχούλιασμα.

«το πολύ χουχούμισμα δε-γ-κάνει καλό»

**Ετυμ.** Από το χουχουμίζω.

**χουχούνα** (η) (σπανιότερα) **χουχουνιά**

(η) (ουσ.): αυτός/αυτή που κάνει ανοησίες, απερισκεψίες / κακόφημος άνθρωπος, άστατη, ανοικοκύρευτη γυναίκα.

«μη τσ'αφρουκάσαι κείνησάς τση χουχούνας»

Ενίοτε, λέγεται και επί ανδρών.

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**χοχλάκα** (η) και **χόχλακος** (ο) (ουσ.): μεγάλη στρογγυλή πέτρα.

«ήπιασε μνια χοχλάκα και μου την επέταξε»

**Ετυμ.** Από το: κόχλαξ, -κας (= χαλίκι).

**χοχλακιστός, -ή, -ό** (επίθ.): βραστός.

«χοχλακιστό 'ναι το νερό»

**Ετυμ.** Από το: κοχλάζω με την τροπή του -κ- σε -χ-.

**χοχλακό** (ρήμ.): κοχλάζω.

«χοχλακά το νερό στο τσικάλι»

**Ετυμ.** Από το: κοχλάζω.

**χοχλιδαργατινή ή χοχλιδοβραδιά** (η)

(ουσ.): βραδιά κατάλληλη για συλλογή σαλιγκαριών. Τέτοιου είδους βραδιές είναι, συνήθως, αυτές κατά τις οποίες έχει βρέξει ελαφρά στη διάρκεια της ημέρας. Εμφανίζονται, συνήθως την περίοδο της άνοιξης.

«χοχλιδαργατινή 'ναι απόψε και δα να 'ναι η Κεφάλα γεμάτη χοχλιδολόγους»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοχλός (κοχλίας) + αργατινή (= βραδιά).

**χοχλιδάτος, -η, -ο** (επίθ.): γκριζόασπρος, στο χρώμα των λιανών χοχλιών. «*βάλε το χοχλιδάτο σου φυστάκι από σου πάει πιο όμορφα.*»

**Ετυμ.** Από το: χοχλιός + παραγ. τέρμα: -ιδάτος.

**χοχλιδόκουπα** (η) (ουσ.), (το) (επίθ.): το κέλυφος του χοχλιού.

«*καλά-καλά να καθαρίζετε τσι χοχλιδόκουπες*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοχλιός (βλ. λέξη) > χοχλίδι + κούπα.

**χοχλιδολόγος** (ο), **χοχλιδολοίσσα** (η) (ουσ.): ο συλλέκτης / η συλλέκτρια σαλιγκαριών.

«*το χοχλιδολόγο κάνει κι ανεκατώνει τσι τράφους ατά στο 'Αμμουόδες (τοποθεσία)*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοχλιός (κοχλίας) + λέγω (> -λόγος, με την έννοια του συλλέγω).

**χοχλιδολογώ** (ρήμ.): συλλέγω σαλιγκάρια.

«*πού χοχλιδολογάς;*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: κοχλίας (χοχλιός) + λέγω (-λογώ, με την έννοια του συλλέγω).

**χοχλιδότοπος** (ο) (ουσ.): τόπος κατάλληλος για συλλογή σαλιγκαριών.

«*κατέχω καλούς χοχλιδότοπους, μόνο έλα να πα να χοχλιδολοήσομε μαζί*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χοχλιός (κοχλίας) + τόπος.

**χοχλιδωτός, -ή, -ό** (επίθ.): κοχλιοειδής.

«*χοχλιδωτά είναι τα πάσα τση βίδαας*»

**Ετυμ.** Από το: χοχλιός (βλ. λέξη).

**χοχλιός\*** (ο) (ουσ.): σαλιγκάρι. Οι χοχλιοί διακρίνονται σε: α) χοντρούς, β)

λιανούς και γ) μπουμπούρες. Οι χοντροί είναι πιο μεγάλοι από τους λιανούς, έχουν σκούρο χρώμα και στεφάνη. Οι λιανοί είναι ασπριδεροί, ενώ οι μπουμπούρες μοιάζουν με τους χοντρούς, αλλά δεν έχουν δυνατή στεφάνη. Όταν συγκεντρώνεται μεγάλη ποσότητα σαλιγκαριών, αυτοί αποθηκεύονται σε καλάθια, κοφίνια ή κόφες ή σε σακιά μέσα στα οποία έχουν μπει κλήματα ή κλαδιά, μαζί με ποσότητα αλευριού ή πίτουρων, για να σακάσουν (βλ. λέξη). Το σάκασμα είναι απαραίτητο για τους χοχλιούς που μαζεύονται τις βροχερές μέρες ή βραδιές του φθινοπώρου και της άνοιξης.

**Ετυμ.** Από το: κοχλίας (τροπή του κ- σε -χ).

**χόχλος\*** (ο) (ουσ.): κοχλασμός, βρασμός, οι φουσκάλες που κάνει το νερό, όταν βράζει.

«*χόχλο ήπαιξε το νερό, μόνο κατέβασε το τσικάλι από τη φωτιά*»

**Ετυμ.** Από το: κόχλος (= βρασμός).

**χρέητα** (τα) (ουσ.): χρέη.

«*πολλά χρέητα 'χει*»

**Ετυμ.** Από το: χρέος.

**χρειασίδι** (το) (ουσ.): ό,τι χρησιμοποιείται για κάποια οικιακή κυρίως εργασία, ό,τι είναι αναγκαίο.

«*φέρε ένα χρειασίδι ν'αρμέζομε την αίγα*»

**Ετυμ.** Από το: χρεία > χρειάζομαι > χρειασίδι.

**Χριστόγεννα** (τα) (ουσ.): Χριστούγεννα.

«*χιονισμένα χριστόγεννα δα να 'χομε οφέτος*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: Χριστός + γεννώμαι > γέννα.

**Χρυσή** (κυρ. όν.): Χρυσάνθη, Χρυσούλα.

**χρυσή** (η) (ουσ.): ίκτερος, ασθένεια της οποίας σύμπτωμα είναι το κιτρίνισμα του αρρώστου, χρώμα παρόμοιο μ' αυτό του χρυσαφιού, εξ ου και χρυσή.

«*χρυσή ήβγαλε και εγίνηκε ολοκίτρινος*»

**Ετυμ.** Από το: χρυσός.

**χρυσομενεξές** (ο) (ουσ.): ο χρυσίζων μενεξές.

«*όμορφε χρυσομενεξέ μου*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χρυσός + μενεξές.

**χτενάς** (ο) (ουσ.): ο πωλητής ή επισκευαστής κτενιών του αργαλειού.

«*ανε περάσει ο κτενάς, δώσε του να σάσει το σπασμένο χτένι*»

**χτήμα, -τάκι** (το) (ουσ.): χωράφι/-άκι / γαιδούρι, -άκι ή μουλάρι, -άκι.

«*ήδωκά του το χτηματάκι απόυ 'χα στο ' Αγίους Αναργύρους και μου 'δωκε το δικό του επαέ*»

«*εφόρτωσα το χτηματάκι δυό μπάλες άχερα*»

**Ετυμ.** Από το: κτώμαι > κτήμα > χτήμα.

**χτίζω\*** (ρήμ.): εκτός από τη σημασία του κτίζω, χρησιμοποιείται από τους κρητικούς και με την έννοια του χτυπώ, δέρνω κάποιο.

«*επιάσανέ ντονε και φαίνεται πως του τσι χτίσανε καλές*»

**Ετυμ.** Μετεξελίξη του κτίζω.

**χτίρι** (το) (ουσ.): κτίριο / η ενέργεια του κτισίματος.

«*στη μέση επόμεινε το χτίρι*»

**Ετυμ.** Από το: χτίζω.

**χυλόφτες** (οι) (ουσ.): χυλόπιτες. Αν κάποιος ή κάποια είναι ερωτευμένος/η με ένα νέο /μια νέα και αυτός/ή παντρευτεί κάποιον/α άλλο/η, τότε λέγεται για τον/ην ερωτευμένο/η η φράση: «*ήφαε τσι χυλόφτες*».

«*χυλόφτες ήψησα*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χυλός + πίτες.

**χύμα\*** (το) (ουσ.): κατήφορο / μη τυποποιημένα προς πώληση προϊόντα / απρεπής, προσβλητικός τρόπος ομιλίας.

«*χύμα 'ναι η στράτα και πάει ογλήγορα*»

«*χύμα ζάχαρη πουλεί*»

«*χύμα του τα 'πε*»

**Ετυμ.** Από το χύνω/-ομαι (εκ του χέω).

**χυματερό** (το) (ουσ.): κατωφέρεια.

«*χυματερό 'ναι το χωράφι και δε στένει νερό*»

**Ετυμ.** Από το: χύμα, -ατος (βλ. λέξη) / θέμα: χυματ- + παραγ. τέρμα: -ερός.

**χυματίζω** (ρήμ.): κατηφορίζω / εξαναγκάζω κάποιο ζώο να καταπιεί γάλα ή λάδι ή άλλο υγρό για να θεραπευθεί από κάποια ασθένεια ή για να τραφεί.

«*χυμάτισε το ριφάκι*»

**Ετυμ.** Από το: χύμα, -τος / θέμα: χυματ- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**χυμάτισμα** (το) (ουσ.): αναγκαστική κατάποση.

«*με το χυμάτισμα τ'ανετρανίσασε το ριφάκι, γιατί εψόφησε η-γ-αίγα, όντε το γέννησε*»

**Ετυμ.** Από το: χυματίζω.

**χύνομαι\*** (ρήμ.): υπόκειμαι σε ροή / μεταφορικά: ορμώ, επιτίθεμαι.

«*χύνεται το κρασί από το βαρέλι*»

«*εχύθηκε να με φάει*»

«*μος με 'δε, μου χύθηκε*»



**Ετυμ.** Από το: χέω (αόριστος: έχεια).

**χωματόδωμα** (το) (ουσ.): στέγη παλαιών σπιτιών κατασκευασμένη από χώμα.  
«χωματόδωμα 'ναι η στεγή και στάσσει το χειμώνα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χώμα + δώμα.

**χωνάρι** (το) (ουσ.): μικρή καταβόθρα.  
«χωνάρι έχει εκείά στα Σκαπετάρια (τοποθεσία) και ρουφά όλα τα νερά»

**Ετυμ.** Από το: χώνος (υποκοριστικό).

**χώνος** (ο) (ουσ.): καταβόθρα. Χώνος στο Οροπέδιο Λασιθίου, ειδικότερα, λέγεται η μεγάλη καταβόθρα που υπάρχει στο κάτω μέρος του κάμπου (μεταξύ του χωριού Κάτω Μετόχι και της Μονής της Παναγίας της Βιδιανής), μέσω της οποίας φεύγουν τα νερά της βροχής και εμφανίζονται στην περιοχή Φλέγες της τέως Επαρχίας Πεδιάδος ή τροφοδοτούν άλλες υπόγειες δεξαμενές.

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χοάνη > χώνη > χώνος.

**χώνω\***, **-ομαι** (ρήμ.): κρύβω, κρύβομαι.

«- Κατέχεις να κλέφτεις;

- Ναι.

- Και να χώνεις;

- Όι.

- Ε, τότεσάς γύρευγε τη δουλειά σου.»

(παροιμακός διάλογος)

«που τα χώνει τα λεφτά ντου δε-γ-κατέω»

«σα-ν-το λούπη χώνεται»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: χωννώ.

**Χώρα** (η) (ουσ.): Ηράκλειο.

«Πότε θα πας στη Χώρα να σου 'κλουθώ και 'γώ να πουσουνίσω κάτι τις απόυ θέλω»

**χωρατάς** (ο) (ουσ.): αστεϊσμός / στ' αστεία.

«χωρατά τσ' ήκανε»

«στο χωρατά του το 'πε»

**Ετυμ.** Νεοελληνικά: το χωρατό.

**χώργια** (επίρρ.): χωριστά.

«χώργια τρώνε, χώργια κοιμούνται κι από κεια λένε πως είναι αντρόννο»

**Ετυμ.** Από το: χωρίς.

**χωργιαθιά** (η) (ουσ.): χοντροκοπιά, έλλειψη καλών τρόπων συμπεριφοράς.

«χωργιαθιά δείχνει η φορεσά σου»

**Ετυμ.** Μετεξέλιξη του χωριατιά.

**χωργιανός, -ή, -άκι:** ομοχώριος.

«χωργιανοί είμαστε με το-ν-τάδε»

**Ετυμ.** Από το: χωριανός.

**χωργιάτης** (ο) (ουσ.): αυτός που κατάγεται από χωριό, ο αγροίκος, ο άξεστος.

«Να γενούμε θέλει από δυο χωργιά χωργιάτες.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από τα: χωριό > χωργιό + επίθημα: -άτης.

**χωργιογύρης** (ο) **χωργιογύρα** (η)

(ουσ.): αυτός/ή που γυρνά το χωριό, αυτός/ή που περιφέρεται άσκοπα από δω

κι από κει και δεν συμμαζεύεται στο

σπίτι του/της ή στην εργασία του/της.

«τέθιο χωργιογύρη δεν εξανάδα, να μη-γ-κάθεται στο σπίτι ντου μνιαν ώρα!»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χωριό + γυρίζω.

**χωσά** (το) (ουσ.): χωσιά, κρύψιμο / μεταφορικά: ενέδρα, καρτέρι.

«χωσά το 'χενε καωμένο το ρίφι και δε-ν-το βρήκανε»

«χωσά εστέσανε του κλέφτη και τονε επιάσανε την ώρα που ήκλεβγε τα πρόβατα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό χάσις (εκ του χώννυμι ή χωννώω > χώνω).

**χωσμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): κρυμμένος.

«εδά κατέω που ήτανε χωσμένος κι εξε-  
τουλούπωσε μνια-γ-κοπανιά»

**Ετυμ.** Από το: χώνομαι.

**χωστά** (επίρρ.): κρυφά, μυστικά.

«χωστά το 'κάνανε»

**Ετυμ.** Από το: χωστός.

**χωστό** (το), **χωστός** (ο) (ουσ.): το κρυ-  
φτό (παιδικό παιχνίδι). Σύμφωνα με το  
παιχνίδι αυτό, ένας από την παρέα που  
επιλέγονταν με κλήρο, φύλασσε τη λε-  
γόμενη «μάννα». Έκλεινε τα μάτια του  
και προσκολλούσε το πρόσωπό του σε  
ένα τοίχο ή μεγάλο βράχο, έτσι ώστε να  
μη βλέπει γύρω του και παρέμενε στη  
θέση αυτή μετρώντας έως το 10. Κατά  
το εν λόγω διάστημα, τα υπόλοιπα μέλη  
της παρέας κρύβονταν κάπου, ώστε να  
είναι δύσκολη η ανεύρεσή τους. Μόλις  
τέλειωνε το μέτρημα, αυτός που φύ-  
λασσε τη μάννα άρχιζε να ψάχνει τους  
κρυμμένους. Όταν ανακάλυπτε κάποιον  
έτρεχε στη μάννα και φτύνοντας έλεγε  
«φτου ο τάδε». Αν, όμως, ο ανακαλυ-  
φθείς προλάβαινε να πάει πρώτος στη

μάννα, φώναζε «φτου ζελεφτεριά» και η  
ανεύρεση του δεν ίσχυε. Η διαδικασία  
αυτή συνεχιζόταν μέχρι να ανευρεθούν  
όλοι οι συμμετέχοντες στο παιχνίδι. Αν  
αυτός που φύλασσε τη μάννα κατάφερνε  
να ανακαλύψει όλους τους κρυμμένους  
πριν αυτοί προλάβουν να φτάσουν ως τη  
μάννα, τότε άλλαζε ρόλο. Καθόταν άλ-  
λος, συνήθως ο πρώτος αποκαλυφθείς,  
να φυλάει τη μάννα και ο προηγούμενος  
εντασσόταν στους κρυπτομένους.

**Ετυμ.** Από το: χώνω (βλ. λέξη).

**χωστοκόλια** (τα) (ουσ.): κρυφές ύπο-  
πτες σχέσεις ή ενέργειες.

«χωστοκόλια τα κάνετε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χωστός + κώλος.

**χωστομιλούμενο** (το) (ουσ.): ό,τι λέ-  
γεται κρυφά.

«χωστομιλούμενο το 'χουνε»

**Ετυμ.** Από το: χωστομιλώ (βλ. λέξη).

**χωστομιλώ** (ρήμ.): μιλώ κρυφά.

«ίντα λέτε και χωστομιλείτε;»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: χωστός + ομιλώ.

**χώστρα** (η) (ουσ.): κρύπτη.

«για χώστρα την έχει δα κεινιά τη κουφά-  
λα που ήνοιζε στο-ν-τοίχο»

**Ετυμ.** Από το: χώνω.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β΄ μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

*χαβαλές, χαβάς, χαϊβάνι, χαζίρι, χαζοβγιόλης, χάλαβρο, χαλάλι, χαλαλίζω, χάλασμα, χαλάστρα, χάλι, χαλικώνω, χαλινάρι, χαλκάς, χαλώ, χαμηλοβλεπούσα, χαμηλώνω, χαμομηλόλαδο, χαμολόι, χαμόσπιτο, χάμουρο, χάρακας, χαράκι, χαρακώνω, χάραμα, χαραμίζω, χαραμοφά(η)ς, χαράσσω, χάρβαλο, χαροκόπος, χαροκοπώ, χαρτζιλικώνω, χάσκας, χασομέρης, χασομερώ, χασοφεγγαριά, χάχαρα, χειμαδιό, χελιδόνα, χέρα, χεροπόδαρα, χερσάδα, χέστης, χιλιάζω, χιονιστής, χιονόνερο, γλααλή, χνότα, χόβολη, χολή, χολιάζω, χοντράδα, χοροπηδώ, χοροστάσι, χουζούρι, χουφτιάζω, χόχλος, χρεία, χρειαζούμενο, χρυσοχέρης, χτένα, χτικιό, χυλώνω, χωματίζω, χωνεύω, χώνομαι, χώρα, χωρατατζής, χωρατεύω, χωστός (ως επίθετο).*



**ψακαμανίτης** (ο) (ουσ.): δηλητηριώδες είδος μανιταριών.

«μη μαζώνετε ψακαμανίτες, να πάθετε κι αμνιά»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψακή + αμανίτης (βλ. λέξεις).

**ψακή** (η) (ουσ.): δηλητήριο (κυριολεκτικά και μεταφορικά) / πικρή γεύση.

«ψακή του δώκανε πουθενά κι εψόφησε»

«ψακή τ'ανε το φαΐ από το πολύ αλάτσι»

«όλο ψακή ναι τα μούτρα της»

**Ετυμ.** Από το ψακή = δηλητηριώδης θάμνος (κίσσος ο μέλας). Κατά τον Ανδριώτη, προέρχεται από το: ψιάξ, -ακος, υποκοριστικό: ψιάκιον > ψιάκι.

**ψακωμένος, -η, -ο** (επίθ.): κακός άνθρωπος, μισάνθρωπος.

«ψακωμένος άνθρωπος είναι, με το μισό αχείλι σου μιλεί»

**Ετυμ.** Από το: ψακώνω (βλ. λέξη).

**ψακώνω** (ρήμ.): δηλητηριάζω.

«ήπιε κατά λάθος το φάρμακο αφού βάνουνε στσι πατάτες κι εψακώθηκε»

**Ετυμ.** Από το: ψακή (βλ. λέξη).

**ψακωτάρι** (το) (ουσ.): δηλητηριώδες φυτό.

«γεμάτο ψακωτάρια είναι τα χωράφια στ'Αλώνια (τοποθεσία)»

**Ετυμ.** Από το: ψακώνω (βλ. λέξη).

**ψαλάσσω** (ρήμ.): ψάχνω να βρω κάτι με τη βοήθεια της αφής / τρώω κάτι πολύ δισταχτικά (επί ζώων).

«σκοτίδι ναι και ψαλάσσω να βρω το φακό μου»

«εκείά ψαλάσσει-ψαλάσσει και πράμα δε-ν-τρώει»

**Ετυμ.** Από τη ρίζα του: ψαύω.

**ψαραίνω** (ρήμ.): γίνομαι ψαρός, ασπρίζω.

«εγέρασα κι εψάρηνε η κεφαλή μου»

**Ετυμ.** Από το: ψαρός / θέμα: ψαρ- + παρ. τέρμ.: -αίνω.

**ψαλμοκατάρα** (η) (ουσ.): ψαλμός αφορεσμού που απαγγέλλεται από ιερωμένο εναντίον κάποιου προσώπου για σοβαρούς λόγους (π.χ. για ζωοκλοπές, εγκλήματα κτλ.)

«για να περιοριστεί η κλεψά των οζώ εφωνιάζανε το Δεσπότη να διαβάσει τη ψαλμοκατάρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψαλμός + κατάρα.

**ψαροκόκαλο\*** (το) (ουσ.): εκτός από κόκαλο του ψαριού, σημαίνει και είδος πλέξης μαλλιών, η οποία μοιάζει με το κόκαλο ψαριού.

«ψαροκόκαλο δα κάμω τη μπλούζα από σου πλέκω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψάρι + κόκαλο.

**ψαρομούρα** (η) (ουσ.): ασθένεια ζώων.

«ψαρομούρα ήβγαλε η-γ-αίγα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψαρός + μούρη (βλ. λέξεις).

**ψαρομούργιασμα** (το) (ουσ.): προσβολή ζώων από ψαρομούρα.

«ρώτηξε ένα-μ-παλιό βοσκό να σου πει  
ίντα κάνουνε των οζώ από τα πιάνει ψα-  
ρομούργιασμα»

**Ετυμ.** Από το: ψαρομουργαίνω.

**ψαρομουργαίνω** (ρήμ.): υποφέρω από  
ψαρομούρα.

«εψαρομούργιασε το οζώ»

**Ετυμ.** Από τα: ψαρομούρα / θέμα: ψα-  
ρομουρ- + παρ. τέρμ.: αίνω και την ανά-  
πτυξη του -γ-.

**ψαρορασιά** (η) (ουσ.): ρασά (βλ. λέξη)  
φαιού χρώματος.

«άμε τη ψαρορασιά στο ρασοπατητή να τη  
-μ-πατήσει»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψαρός + ρασά.

**ψαρός\***, **-ή**, **-ό** και **ψαρής**, **-ά**, **-ό**  
(επίθ.): γκριζομάλλης.

«οι γλήγορα εγενήκανε ψαρά τα μαλλιά μου»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**ψαχνερός**, **-ή**, **-ό** (επίθ.): γόνιμος.

«ψανερό χωράφι»

**Ετυμ.** Από το: ψαχνός / θέμα: ψαχν- +  
παραγ. τέρμα: -ερός.

**ψαχνί** (το) (ουσ.): το ψαχνό / η ουσία  
μιας συζήτησης.

«βάλε μου και μνιαολιά ψαχνί, μόνο μου  
'βαλες όλα τα κόκαλα».

«ποιο 'ναι το ψαχνί της υπόθεσης;»

«τού 'παιξε στο ψαχνί»

**Ετυμ.** Από το μεσαιων.: ψαχνόν (μετα-  
γεν.: σαχνόν (= μαλακό με την επίδρα-  
ση) του ψώγω = θρυμματίζω).

**ψαχουλεύγω** (ρήμ.): ψαχουλεύω.

«παντού ψαχουλεύγει, μα δε-γ-κατέχω ίντα  
γυρεύγει»

**Ετυμ.** Από το συμφυρμό των: ψάχω +  
χαλεύω (= αναζητώ).

**ψαψακίζω** (ρήμ.): ερευνώ κάτι ψαχου-  
λεύοντας.

«ίντα το ψαψακίζεις το ράψιμο του φουστα-  
νιού και δε-ν-το τελειώνεις στην ώρα ντου»

**Ετυμ.** Από το ψάχνω (αόριστος: έψαξα  
/ θέμα: ψακ-), με αναδιπλασιασμό και το  
παραγ. τέρμα: -ίζω.

**Ψεβία** (κυρ. όν.): Ευσεβία.

**ψέγος** (το) (ουσ.): ψεγάδι, ελάττωμα,  
ατέλεια.

«ψέγος δεν έχει»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό ρήμα: ψέ-  
γω.

**ψειρόλια** (τα) (ουσ.): μικρές ελιές / με-  
ταφορικά: μικρά πράγματα.

«μη μαζώνεις τα ψειρόλια τσι πατάτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψείρα + ελιά.

**ψεσιναργάτινος**, **-η**, **-ο** (επίθ.): χθε-  
σινοβράδινος.

«ψεσιργάτινο φαϊ έχομε ακόμη»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψεσινός + αργα-  
τινή.

**ψεσινός\***, **-ή**, **-ό** (επίθ.): χθεσινός.

«δε είμαι δα και ψεσινός;»

**Ετυμ.** Από το: οψές (με αποβολή του  
-ο-).

**ψηκάζω** (ρήμ.): ψεκάζω.

«ψήκασε να ψοφήσουνε οι μύγες, γιατί  
εγέμισε το σπίτι»

**Ετυμ.** Από το: ψεκάζω (εκ του αρχαι-  
οελληνικού ψακάζω (ψακάς = σταγόνα  
βροχής).

**ψηκαστήρα** (η) (ουσ.): ψεκαστήρα.

«πιάσε τη-μ-ψηκαστήρα να ψηκάσεις τ'α-  
μπέλι να μη-ν-το πιάσει περονόσπορος»

**Ετυμ.** Από το: ψηκάζω (βλ. λέξη).

**ψηλανεμπουκώνομαι** (ρήμ.): σηκώνω ψηλά τα μανίκια / ενδυναμώνω την προσπάθειά μου.

«σαν είδε τα ζόρικα εψηλανεμπουκώθη-κε κι ήβγαλέ-ν-τα πέρα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψηλός + ανεμπουκώνομαι (βλ. λέξη).

**ψηλά-χαμηλά** (επίρρ. έκφρ.): κατά προσέγγιση.

«ετσά, ψηλά-χαμηλά, τονε κάνω πενήντα χρονώ»

**ψηλοπετώ** (ρήμ.): έχω μεγάλη ιδέα για τον εαυτό μου / βλέπω αφ' υψηλού / υποτιμώ τον άλλο.

«πολλά ψηλοπετά και δε τση πάει»

«Από ψηλοπετά χαμηλοκαθίζει.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψηλός + πετώ.

**ψήλος\*** (το) (ουσ.): ύψος.

«εμά, ψήλος!»

**Ετυμ.** Από το: υψηλός, με την αποκοπή του -υ- και την αλλαγή γένους.

**ψηλώνομαι** (ρήμ.): υπερηφανεύομαι, παριστάνω το σπουδαίο.

«πολλά ψηλώνεται ο γαμπρός σου και δε με χαιρετά»

**Ετυμ.** Από το: ψηλός (βλ. προηγούμενο).

**ψήμα** (το) (ουσ.): ψήσιμο.

«το ψήμα του ψωμιού δεν ει 'καλό»

**Ετυμ.** Από το: ψήνω (αόριστος: έψησα) / θέμα: ψη- + παραγ. τέρμα: -μα.

**ψήφος\*** (η) και (το) (ουσ.): εκτός από τη συνήθη σημασία της ψήφου, η συγκεκριμένη λέξη σημαίνει, στο ουδέτερο γένος, σεβασμός, εκτίμηση.

«σε ποιο δα δώσομε τη ψήφο μας σσι εκλογές»

«είδα 'γω το ψήφος από μου 'χεις»

**Ετυμ.** Αρχαιοελληνική λέξη.

**ψηφώ\*** (ρήμ.): δείχνω σεβασμό, σέβομαι / δίδω την ψήφο μου.

«όλοι τονε ψηφούνε στο χωργιό»

«σ' αγαπώ και σε ψηφώ»

«ποιο κόμμα δα ψηφίσομε εδά σσι εκλογές»

**Ετυμ.** Από το: ψήφος (βλ. λέξη).

**ψίκι\*** (το) (ουσ.): γαμήλια πομπή, συνοδεία του γαμπρού που προσέρχεται στο σπίτι της νύφης.

«ομπρός επήγαινε καβαλάρης ο γαμπρός με τσι λυράρηδες κι από πίσω εκλουθούσε το αποδέλοιπο ψίκι»

**Ετυμ.** Από το λατινικό: obsequium (= ακολουθία), εξ ου το μεσαιωνικό ελληνικό οψίκιον > ψίκι.

**ψιλο-**: χρησιμοποιείται συνήθως ως πρώτο συνθετικό διαφόρων λέξεων και δηλώνει κάτι το μικρό ή το λιανό ή το λίγο ή το ανεπαρκές ή το πολύ προσεγγμένο (π.χ. ψιλολόϊ, ψιλολιές, ψιλομίγαδο, ψιλοβρέχει, ψιλοκόβγω, ψιλοκοσκινίζω κτλ.).

**ψιλόβροχο** (το) (ουσ.): ψιλοβρόχι στην κοινή νεοελληνική.

«μνιασολιά ψιλόβροχο ήβγαλε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψιλός + βροχή.

**ψιλολόγια** (τα) (ουσ.): μικροπράγματα/ υπολείμματα συγκομιδής.

«ψιλολοϊδια είναι τούτσεσ οι-γ-ελιές»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψιλός + -λόϊ < λόγι- < λέγω.

**ψιλομίγαδο** (το) (ουσ.): μείγμα σταριού με κριθάρι στο οποίο υπερέχει ποσοτικά

το σιτάρι. Αν συμβαίνει το αντίθετο, τότε το μείγμα λέγεται χοντρομίγαδο.

«μνια δεκαρά οκάδες ψιλομίγαδο ήλεσα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψιλός + μιγάδι.

**ψιμάκι** (το) (ουσ.): κάτι το όψιμο / το στερνοπαίδι.

«το ψιμάκι μας ετελείωσε κιόλας το σκολειό»

**Ετυμ.** Από το: όψιμος με την αποβολή του -ο- και την υποκοριστική κατάληξη: -άκι.

**ψιμάρني** (το) (ουσ.): όψιμο αρνί.

«ψιμάρνια και ψιμόριφα για τση Λαμπρής τσι σκόλες» (από ποίημα του Γ. Βάρδα)

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όψιμος + αρνί.

**ψιμίζω** (ρήμ.): ωριμάζω καθυστερημένα / καλλιεργώ ή συλλέγω κάτι όψιμα.

«ψιμίζει το μάζωμα των ελιώ το Φλεβάρη»

**Ετυμ.** Από το όψιμος, με αποβολή του -ο- + παραγ. τέρμα: -ίζω.

**ψιμικά** (τα) (ουσ.): τα όψιμα προϊόντα.

«ήβαλα και ψιμικά στο-γ-κήπο να 'χομε και παραΰστερα πράμα να φάμε»

**Ετυμ.** Από το: όψιμος με την αποβολή του -ο- και το παραγ. τέρμα: -ικός (πληθυντ. ουδετέρου).

**ψιμο-**: χρησιμοποιείται συνήθως ως πρώτο συνθετικό λέξεων που υποδηλώνουν κάτι το όψιμο (π.χ. ψιμοκαλόκαιρο, ψιμοφάσουλα, ψιμοκάνω, ψιμάρني κτλ.).

**ψιμοκαλόκαιρο** (το) (ουσ.): καθυστερημένο καλοκαίρι / παρατεταμένο καλοκαίρι.

«οφέτος ήκαμε μεγάλο ψιμοκαλόκαιρο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όψιμος + καλοκαίρι με την αποβολή του -ο- του α' συνθετικού.

**ψιμοκάνω** (ρήμ.): οργώνω όψιμα το χωράφι.

«εψιμόκαμα το χωράφι και δε-ν-ήβγαλε πολύ στάρι»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όψιμος + κάνω.

**ψιμόκηπος** (ο) (ουσ.): κήπος που έχει φυτευθεί όψιμα.

«στο-μ-ψιμόκηπο εφύτρεψα και κολοκυθιές και δα πάω να δω ανε 'κάμανε κολοκύθια να τα κόψω»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όψιμος + κήπος με την αποβολή του -ο- του α' συνθετικού.

**ψιμονέρια** (τα) (ουσ.): όψιμα νερά.

«πολλά ψιμονέρια ήβγαλε οφέτος κι εθεργιέψανε τα χόρτα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: όψιμος + νερό (αποβολή του -ο- του όψιμος).

**ψιμυθεύγομαι** (ρήμ.): επιτηδεύομαι, είμαι δεξιοτέχνης σε κάτι.

«ψιμυθεύγεται στ' ανυφαντικό, ελάττωμα δε-ν-του βρίσκεις»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ψιμύθιον (= φκειασίδι) / θέμα: ψιμυθ- + παραγ. τέρμα: -εύω.

**ψιμυθευτός, -ή, -ό** (επίθ.): επιτήδειος, λεπτεπίλεπτος.

«ψιμυθευτά το 'χει κεντημένο το μεντίλι από φορεί»

«Ψιμυθευτή μου κοπελιά έβγα στο μεϊντάνι, / κάτεχε πως το ζάλο σου δα μ'αποκουζουλάνει.» (κρητ. δίστιχο)

**Ετυμ.** Από το: ψιμυθεύγομαι (βλ. λέξη).

**ψισγουργής** (επίρρ.): πρόχειρα, επιπόλαια, εσπευσμένα.

«όλα τα κάνει ψισγουργής και για κειονά ό,τι σάζει έχει κουσούρι»

**Ετυμ.** Άγνωστη.



**ψιχαλάκι** (το) (ουσ.): πολύ μικρό κομμάτι.

«δώσε μου ένα ψιχαλάκι ψωμί»

«ένα ψιχαλάκι χωράφι μου 'πόμεινε ακάμωτο στο ξερόκαμπο»

**Ετυμ.** Από τα: ψιχάλι (υποκοριστικό του ψίχα) + παραγ. τέρμα: -άκι.

**ψιχάλι** (το) (ουσ.): μικρό κομμάτι (π.χ. ψωμιού, αγρού κτλ.).

«ψιχάλι ψωμί δεν έχει»

**Ετυμ.** Από το μεσαιωνικό ψιχάλιν, υποκοριστικό του ψίχα που προέρχεται από το αρχαιοελληνικό ψιξ (= θρύμμα).

**ψιχαλίδα** (η) (ουσ.): ψιχάλα, βροχούλα.  
«μια ψιχαλίδα ήβγαλε το μεσημέρι και ίσα-ίσα που μας ενέλωσε από τη δουλειά»

**Ετυμ.** Από το: ψίχαλο (εκ του ψίξ (υποκοριστικό: ψιχίον) + παραγ. τέρμα: -ίδα.

**ψιπιρίζω\*** (ρήμ.): σιγομουρμουρίζω /καταπιάνομαι με λεπτομέρειες, λεπτολογώ, εξετάζω με πολλή προσοχή.

«ίντα ψιπιρίζουνε τόσηνιά ώρα, ο θεός κατέχει»

«πολύ το ψιπιρίζεις το πράμα»

**Ετυμ.** Πιθανόν ηχοποίητη λέξη.

**ψιπιρόλι** (το) (ουσ.): πολύ μικρό πράγμα.

«γιάντα 'ναι ετσά ψιπιρόλια τα φασούλια σου;»

**Ετυμ.** Υποκοριστικό του: ψιξ (= ελάχιστη ποσότητα, μικρό τεμάχιο).

**ψόμα** (το) (ουσ.): ψέμα.

«Ψόμα γροικάς ολόψομα δεν είναι.» (παροιμία)

«όλο ψόματα μου κοπανίζεις»

**Ετυμ.** Παραφθορά του ψέμα, -ατος (από το αρχαιοελληνικό: ψεύσμα εκ του ψεύδω).

**ψοματάρης** (ο) (ουσ.): αυτός που έχει την τάση να λέει ψέματα.

«ψοματάρης είναι μια στάξη ο καλός σου»

**Ετυμ.** Από τα: ψόμα (βλ. λέξη) / θέμα: ψεματ- + παραγ. τέρμα: -άρης.

**ψου-ψου** (ως άκλιτο ουσ.): οι χαμηλόφωνες συνομιλίες (ως επιρ. έκφρ.) στα αστεία.

«όλη την ημέρα ακούς ψου-ψου από τις γειτόνισσες, ίντα διάολο λένε;»

**ψοφιά** (η) (ουσ.): λιγιστή περιουσία.

«ίντα μου 'δωκε κοντό στη-μ-προίκα τσης, μια ψοφιά χωράφι στον Αγιάννη»

**Ετυμ.** Από το: ψόφος.

**ψόφος\*** (ο) (ουσ.): κρύο / θάνατος ζώου και χλευαστικά ανθρώπου.

«ψόφο κάνει, μόνο ελάτε μέσα»

«Κακό σκυλί, ψόφο δεν έχει.» (παροιμία)

«εξεπέρασε τα ενενήντα και ψόφο δεν έχει»

**Ετυμ.** Μεσαιωνική λέξη.

**ψυγιασμένος, -η, -ο** (μετοχ. παθ. παρ. ως επίθ.): μαραμένος.

«ψυγιασμένα είναι τα μαρούλια από την ανυδρία»

**Ετυμ.** Από το: ψύγομαι (βλ. λέξη).

**ψύγομαι** (ρήμ.): ψύχομαι, κρυώνω / ξηραίνομαι, μαραίνομαι.

«τέγομαι και ψύγομαι, η κακομοίρα»

**Ετυμ.** Από το αρχαιοελληνικό: ψύγω (= μαραίνω).

**ψυγομαραίνω, -ομαι** (ρήμ.): μαραίνω, -ομαι σιγά-σιγά.

«ψυγομαραίνεται εκεία που θωρεί το χάλι τω-γ-κοπελιώ τσης»

**Ετυμ.** Συμφυρμός των ρημάτων: ψύγω + μαραίνω.

**ψυλλοδακάματα** (τα) (ουσ.): ίχνη από τσιμπίσματα ψύλλου.

«γεμάτη είναι η κατήνα μου ψυλλοδακάματα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψύλλος + δαγκώνω (δακάνω στην κρητική διάλεκτο).

**ψυλλοχέσματα** (τα) (ουσ.): απορρίματα ψύλλου που εμφανίζονται ως σκούρα μικρά στίγματα στα ασπρόρουχα.

«ήβγαλες τη φανέλα σου κι είναι γεμάτη ψυλλοχέσματα»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψύλλος + χέζω.

**ψυχάρá** (η) (ουσ.): υιοθετημένη κόρη, θετή κόρη.

«ψυχάρá τηνε πήρε και τση 'γραψε τη-μ-περιουσία τσης να την ανετάξει, όντε δα γεράσει»

**Ετυμ.** Από το: ψυχή + παραγ. τέρμα: -αρά.

**ψυχοκόλλυβα** (τα) (ουσ.): κόλλυβα υπέρ ανάπαυσης των ψυχών.

«ψυχοκόλλυβα ήσασα να τα πάω στην εκκλήσά να μνημονέψει ο παπάς τσ'αποθαμένους μας»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψυχή + κόλλυβα.

**ψυχοπόνεση** (η) (ουσ.): πόνος ψυχής, μεγάλη στεναχώρια, βαθιά λύπηση.

«ψυχοπόνεση μου 'φερε η κατάσταση αυτού είδα στο σπίτι ντως»

**Ετυμ.** Από το: ψυχοπονώ, σύνθετο από τα: ψυχή (< ψυχ-ο-) + πονώ (< πόνος).

**ψυχομαραίνομαι** (ρήμ.): μαραζώνω ψυχολογικά, χάνω το κέφι μου.

«ψυχομαραίνεται κάθε μέρα να 'χει και τσι δυο κοπελιές τσης απάντρευτες»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψυχή + μαραίνω.

**ψυχορραΐζω** (ρήμ.): προκαλώ μεγάλη θλίψη / ψυχορραγώ.

«ψυχορραΐζομαι εκείά που θωρώ το χάλι ντου»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψυχή (> ψυχ(ο)-) + ραγίζω > ραΐζω.

**ψυψυλλίζω** (ρήμ.): λεπτολογώ, εξετάζω κάτι λεπτομερώς.

«ίντα το ψυψυλλίζεις εδώ το πράμα, πάρε το να μισέψομε»

**Ετυμ.** Από το: ψύλλος με αναδιπλασιασμό της συλλαβής -ψυ.

**ψωλομάντουρος, -η, -ο** (επίθ.): στραβός, άσχημος.

«ψωλομάντουρο είναι το πατελόφι από φορείς»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψωλή + μαντούρα (βλ. λέξη).

**ψωμάτος, -η, -ο** (επίθ.): σαρκώδης, ευτραφής.

«ψωμάτος άντρας εξετέλεψε»

**Ετυμ.** Από τα: ψωμί + παραγ. τέρμα: -άτος.

**ψωμόνερο** (το) (ουσ.): το νερό που μένει μετά το βούτημα σ' αυτό παξιμαδιού.

«δε-μ-πίνει ο γάιδαρος το νερό, γιατί 'ναι ψωμόνερο»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψωμί + νερό.

**ψωμοχορταίνω** (ρήμ.): χορταίνω ψωμί, χορταίνω γενικά.

«εμπήκε στην οικογένειά ντως και εψωμοχόρτασε»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: ψωμί + χορταίνω.

**ψωμώνω\*** (ρήμ.): ωριμάζω, αποκτώ καρπό, σάρκα / μεταφορικά: δυναμώνω.

«ψωμώνουνε τα στάργια»

«μεγαλώνει το ντελικανιδάκι σου και ψωμώνει σιγά-σιγά»

«ψωμωμένους ανθρώπους χρειάζεται για ν' ανεσύρουνε τη μεταδοτική απού το πηγάδι»

**Ετυμ.** Από το: ψωμί (από τη ρίζα του αρχαιοελληνικού ρήματος: ψώω, (= τρίβω) > ψωμός (= κομμάτι), υποκοριστικό ψωμίον > ψωμί + παραγ. τέρμα: -ώνω.

**ψωργιάρης, -ά, -ικο** (επίθ.): ψωριάρης, ο πολύ φτωχός.

«από πού τον ενεμάζωξε αυτόνά το ψωργιάρη;»

«Όλοι αντάμα κι ο ψωργιάρης χώργια.» (παροιμία)

**Ετυμ.** Από τα: ψώρα + παραγ. τέρμα: -άρης και την ανάπτυξη του -γι-.

**Σημείωση:** Δεν περιελήφθησαν στο λημματολόγιο οι παρακάτω λέξεις, αν και μνημονεύονται σε λεξικά σχετικά με την κρητική διάλεκτο ή σε συναφείς ιστοσελίδες και χρησιμοποιούνται ή χρησιμοποιούνταν από τους Λασιθιώτες, γιατί δεν θεωρήθηκαν διαλεκτολογικά στοιχεία ούτε εμπίπτουν στις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν στην ενότητα, η οποία αφορά μεθοδολογικά ζητήματα (βλ. ενότητα 1.2 του Β' μέρους και την υποσημείωση 12 στη σελίδα 220).

ψαλίδα, ψειρ(γ)ιάρης, ψειρίζω, ψευτίζω, ψηλώνω, ψημένος, ψήνομαι, ψηφίζω, ψίδια, ψιλολογώ, ψιχαλίζει, ψοφώ, ψυλλιάζομαι, ψυχανεμίζομαι, ψυχικό, ψυχογιός, ψυχομαχώ, ψυχομέτρι, ψυχοπονώ, ψωμί, ψώρα.



**ωνίατα** (τα) (ουσ.): βάσανα, ταλαιπωρίες.

«τα *ωνίατα* που μου 'χει κάμει δε λέγονται»

**Ετυμ.** Άγνωστη.

**ώρα καλή** (στερ. φράση): χαιρετισμός, ο οποίος ανταποδίδεται με τη φράση «*καλώς ορίσατε*». Συχνά σε τραγούδια προεκτείνεται και γίνεται: «*ώρα καλή, ώρα ευλογημένη*».

Συχνά επίσης χρησιμοποιούνται οι εκφράσεις:

*η ώρα ντου 'ναι* (= καιρός του είναι, είναι η κατάλληλη στιγμή)

*η ώρα το καλεί* (= ταιριάζει στην περίπτωση, επιβάλλεται).

*η ώρα τονε βάνει* (= έρχεται από λεπτό σε λεπτό).

*ήρθε η ώρα ντου* (= ήρθε η κατάλληλη στιγμή).

*ώρες-ώρες* (πότε-πότε).

**ωσά (ν)** (ομοιμ. μόρ.): σαν.

«*ωσά-ν-το χοίρο στα πηλά εγίνηκες*»

«*ωσάν άνθρωπος μίλιε*»

**Ετυμ.** Από το: *ως*.

**ώσαμε** (χρον. επίρρ.): έως ότου, ώσπου να.

«*ώσαμε να πας και να 'ρθεις στ'αλώνι δα να 'χω ποθερισμένα το χωράφι*»

«*ώσαμε τα βουνά φτάνει ο καημός μου*»

**Ετυμ.** Από τα: *έως + με*.

**ώστε να** (σύνδ.): ίσαμε, μέχρι.

«*ώστε να μαγερέψω, άμε να ταΐσεις τα οζά*»

**ώστινα** (επίρ. χρον.): έως ότου.

«*ώστινα 'ποκάμω το χωράφι, άμε να μαζώξεις τα κηκικά*»

**Ετυμ.** Σύνθετο από τα: *ώστε + να*.

**ωστοσονά** (ποσ. επίρρ.): τόσο δα.

«*ωστονά εβάρηκε από εμούγκριζε από τσι πόνους*»

«*ωστονά 'τανε τα χρόνια ντου*»

**Ετυμ.** Από τα: *ως + τόσον + (δ)α*.

**ωστοτεσάς** (χρον. επίρρ.): έως τότε.

«*ωστοτεσάς δα το ζαναδούμε*»

**Ετυμ.** Από τα: *έως ότε + προέκταση -σας*.

**ώφου** (επιφών.): άχι.

«*ώφου ίντα 'παθα*»

## ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ<sup>1</sup>

---

- Αικατερινίδης, Γ. (1988). Λαϊκός πολιτισμός της Κρήτης. Στο: *Κρήτη, Ιστορία και Πολιτισμός*. Τόμος Β' (σσ. 523-550). Ηράκλειο: Σύνδεσμος Τοπικών Ενώσεων Δήμων και Κοινοτήτων Κρήτης.
- Αικατερινίδης, Γ. (2016). Λαογραφική προσέγγιση του Νομού Λασιθίου. Στο: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης. *Ο Νομός Λασιθίου και η Ιστορία του*. Τόμος Β' (σσ. 373- 417). Άγιος Νικόλαος.
- Ακαδημία Αθηνών (2014). *Χρηστικό λεξικό της Νεοελληνικής Γλώσσας* (σύνταξη- επιμέλεια Χριστ. Χαραλαμπίδης). Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.
- Αλεξιάκης, Ι. (1968). *Η 3ετής κρητική επανάσταση και η 10ήμερος μάχη στο Λασιθί*. Αθήνα: Δικταίος.
- Αλεξίου, Στ. (1964). *Μινωικός πολιτισμός με οδηγόν το ανάκτορον της Κνωσσού*. Ηράκλειο: Αλεξίου & υιοί.
- Αλεξίου, Στ. (1981). *Γλωσσικά μελετήματα*. Ηράκλειο.
- Αλεξίου, Στ. (1980-86). Βιτζέντζου Κορνάρου, Ο Ερωτόκριτος. Κριτική έκδοση. Αθήνα: Ερμής.
- Αλιμπέρτης, Β. (ά.έ). *Ντοπιολαλιά*. Ανακτήθηκε στις 21 Μαΐου 2016 από την ιστοσελίδα: <http://www.koronida-naxos.gr/files/topikaData/ntopiolalia.pdf>
- Αναγνωστόπουλος, Γ. (1926). Περί της εν Κρήτη ομιλουμένης και ιδίως περί του ιδιώματος Αγ. Βαρβάρας και περιχώρων. *Αθηνά*, 38, 139-193.
- Αναστασάκη-Μπέρη, Κ. (2020). *Η Κρήτη που αγάπησα, πατρίδα της καρδιάς μου*. Ηράκλειο.
- Αναστασάκης, Κ. (1996). *Ερμηνεία λέξεων διαλέκτου της Ανατολικής Κρήτης (μαντιναδολόγος)*. Μοσχάτο: Πλουμίδης.
- Ανδριώτης, Ν. (2011). *Ετυμολογικό λεξικό της κοινής ελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Τριανταφυλλίδη.
- Αποστολάκης, Γ. (2008). *Λεξικό, λέξεις, φράσεις και μαντινάδες του κρητικού γλωσσικού ιδιώματος-παλαιϊνές κρητικές αθιβολές*. Ηράκλειο: Καστανιώτης.
- Αποστολάκης, Χ. (2015). *Φτου ξελευτεριά σε όλους*. Αθήνα: Καστανιώτης.

---

1. Για την κατάρτιση της βιβλιογραφίας βλ. όσα αναφέρονται στο περί μεθοδολογίας κεφάλαιο. Στους τίτλους των βιβλιογραφικών αναφορών διατηρείται η ορθογραφία των συντακτών τους. Περιλαμβάνονται και δημοσιεύματα, που δεν μνημονεύονται στο κείμενο, από τα οποία αντλήσαμε πληροφορίες.

- Αποστολάκου, Β. (2016). Από τη γεωμετρική εποχή έως το τέλος των ρωμαϊκών χρόνων. Στο: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης. *Ο Νομός Λασιθίου και η ιστορία του*. Τόμος Α' (σσ. 165-284). Άγιος Νικόλαος.
- Αρακαδάκη, Μ. (2006). *Νοφαλιάς Μεραμβέλου. Συμβολή στην Αρχιτεκτονική των ορεινών όγκων*. Νεάπολη Λασιθίου, Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Ανακτήθηκε στις 14-5-2016 από την ιστοσελίδα: [http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/1224/5/1224\\_02\\_NOFALIAS%20SEL.pdf](http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/1224/5/1224_02_NOFALIAS%20SEL.pdf)
- Αρακαδάκη, Μ. (2016). Το Λασιθί κατά τη Βενετοκρατία. Στο: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης, *Ο Νομός Λασιθίου και η Ιστορία του*, Τόμος Α' (σσ. 335- 431). Άγιος Νικόλαος.
- Βάρδας, Γ. (2017). Στο ν-Κρούστα ξαναρίξε με. Λύκειο Ελληνίδων Αγίου Νικολάου.
- Βασιλάκης, Σ. Ε. (1954). Συμβολή εις την μελέτην των κρητικών τοπωνυμίων. *Κρητική Εστία*, 54, 25-28.
- Βλαστός, Π. Γ. (1893). *Γάμος εν Κρήτη*. Αθήνα.
- Boerio, G. (1867). *Dizionario del dialetto veneziano*. Venezia: Reale tipografia di Giovanni Ceccini edit.
- Browning, R. (1983). *Medieval and Modern Greek*. Cambridge University Press.
- Γαρεφαλάκης, Ν. Θ. (2002). *Λεξικό ιδιωματισμών της κρητικής διαλέκτου (περιοχής Σητείας)*. Σητεία Κρήτης: Δήμος Σητείας.
- Γεωργιαφέντης, Μ., Λασαράτου, Χ., Σπυρόπουλος, Β., Τραμαδού, Ε., Jacobberger, Σ., Τιμιπλή, Μ., Φιλιππάκη-Wurberton, Ειρ., & Χειλά-Μαρκοπούλου, Δ. (2006). *Η σύνταξη στη μάθηση και στη διδασκαλία της ελληνικής ως ξένης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκης.
- Chadwick, J. (1992). *Γραμμική Β και συγγενικές γραφές*. Μτφρ. Ν. Κονομής. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Chadwick, J. (1997). *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος*. Μτφρ. Κ. Πετρόπουλος. Αθήνα: Gutenberg.
- Γιάνναρης, Α. (1889). *Περί Ερωτοκρίτου και του ποιητού αυτού: Κριτική και γλωσσική διατριβή επί υφηγεσία*. Εν Αθήναις (ψηφιακά τεκμήρια Πανεπιστημίου Κρήτης).
- Cassotakis, M. (1975). *Le dialecte de Lassithi. Rapport du travail sur le sujet de thèse ci-dessus*. Paris (αδημοσίευτη εργασία).
- Δαμιανάκη-Ουρανού, Δ. (2010). *Βραχογραφίες*. Αθήνα: Δρόμων.
- Δετοράκης, Θ. (1976). *Ανέκδοτα δημοτικά τραγούδια της Κρήτης*. Ηράκλειο Κρήτης.
- Δετοράκης, Θ. (1979). Γλωσσικές και ερμηνευτικές παρατηρήσεις σε κρητικά κείμενα, *Κρητολογία* 8, 123-134.
- Δετοράκης, Θ. (1986). *Ιστορία της Κρήτης*. Αθήνα.
- Δημητράκος, Δημ. (2008). *Μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας*, τόμοι 1-9. Αθήνα: Πρόοδος.
- Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ. (2014). *Κλειδιά της Ελληνικής Γραμματικής*. Ρέθυμνο.
- Εργαζάκη-Κεδριστάκη, Ζ. (2016). *Κατασταλάγματα του νου*. Ηράκλειο: Γιακουμάκης.
- Faure, P. (1991). D'ou vient le nom de Lasithi? *Onomata. Revue Onomastique* 13 (1989-1990), 103-106.
- Groot (de), J. (1996). *Ομηρικό λεξιλόγιο των λεξημάτων που απαντούν από 10.000 έως 10 φορές στα δύο έπη. Αναθεωρημένο και συμπληρωμένο από τους Bouchard, J. & Clourier, L. Απόδοση στα ελληνικά Bouchard, J.* Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός.
- Hofmann, J.B. (1974). *Ετυμολογικόν λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*. (Εξελληνισθέν υπό Α. Δ. Παπανικολάου). Εν Αθήναις.

- Ζερβογιάννης, Ν. (1972). Κρητικά συμβόλαια Ενετοκρατίας, *Αμάλθεια*, 10, 17-24, 11, 129-132, 13, 281-288.
- Holton, D. B., Mackridge, P. & Philippaki-Wuberton I. (1997). *Greek. A comprehensive grammar of modern language*. London: Routledge.
- Horrocks, G. C. (1997). *Greek. A history of the language and its speakers*. London: Longman.
- Θραμανιώτης, Γ. (2013). Τα λογοξομπλιάσματα. Άγιος Νικόλαος.
- Θωμόπουλος, Ι. (1975). Το όνομα Λασιθί, *Αμάλθεια*, 23-24, 137-143. <http://www.instagram.com?hl=el>.
- Ι.Μ.Π.Χ. (Ιερά Μητρόπολις Πέτρας και Χερρονήσου) (2013). *Επιστημονική Επετηρίς*. Νεάπολις.
- Καβρουλάκης, Ν. (1986). Ετεόκρητες και η λέξη Λασιθί. *Εφημ. Η Δίκη*, φύλλο 121.
- Καβρουλάκης, Ν. (1999). Η ετυμολογία της λέξης Λασιθί. *Εφημ. Η Δίκη*, φύλλο 224.
- Καλαντζάκου, Α. (2000). *Ονόματα - Επώνυμα - Παρατσούκλια*. Αθήνα: Ελεύθερη Σκέψις.
- Καλλέργη-Χαραλαμπίκη, Ευαγ. (2016). *Αιμιλία. Μυθιστόρημα*. Αθήνα: Class.
- Καλλιμάνης, Στ. (χ. χ.) *Μελέτη της εξέλιξης της Ελληνικής Γλώσσας και Ιστορίας: μια τουρκική λέξη ελληνικής προέλευσης*. Ανακτήθηκε στις 21-3-2016 από την ιστοσελίδα: <http://sokal.pblogs.gr/2012/06/temenas-ellhnikotath-lexis.html>
- Καμπουράκης, Δ. (2013). *Μια σταγόνα Ιστορίας. Μέρος τρίτο*. Αθήνα: Πατάκης.
- Καραβαλάκης, Ι. (1972). Η λιτανεία στο Λασιθί. *Αμάλθεια*, 13, 251-259.
- Καραβαλάκης, Ι. (1998α). Ορθή γραφή του ονόματος «Λασιθί». *Εφημ. Ανατολή*, 25-26 Ιουλίου.
- Καραβαλάκης, Ι. (1998β). Διοικητική οργάνωση και οι παλιοί δήμαρχοι στο Οροπέδιο Λασιθίου. *Εφημ. Μεσόγειος*, Ιανουάριος.
- Καραβαλάκης, Ι. (2001). Το τοπωνύμιο «Λασύθι». *Εφημ. Ανατολή*, 1 και 2 Ιουνίου.
- Καραβαλάκης, Ι. (2002α). Το όνομα «Λάσιος». *Εφημ. Ανατολή*, 27 Αυγούστου.
- Καραβαλάκης, Ι. (2002β). Αρχαιολογικά βαφτιστικά στο Οροπέδιο Λασιθίου. *Αμάλθεια*, 35-38.
- Καραβαλάκης, Ι. (2008). *Ευεργέτες από το Οροπέδιο Λασιθίου. Αυτοί που δεν ξέχασαν*. Τζερμιάδω Λασιθίου: Πνευματική Εστία Οροπεδίου Λασιθίου (Π.Ε.Ο.Λ).
- Καραβαλάκης, Ι. (2014). Τα «σταλίκια» του καδή. *Το Λασιθί*, 18, 28-29.
- Καραβαλάκης, Ι. (2016). Μυθολογία του Νομού Λασιθίου. Στο: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης. *Ο Νομός Λασιθίου και η Ιστορία του*. Τόμος Α' (σσ. 15-68). Άγιος Νικόλαος.
- Καραβαλάκης, Ι., Εργαζάκης, Ι. & Μαρκογιαννάκης, Γ. (2007). *Οδηγός επισκέπτη του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου*. Τζερμιάδων: Δήμος Οροπεδίου Λασιθίου.
- Καραβαλάκης, Ι., Στρατάκης, Ε. & Τζομπανάκης, Α. (2003). *Τα εξωκλήσια του Οροπεδίου Λασιθίου*. Π.Ε.Ο.Λ.
- Καραβέλας, Ι. (2011). Το αμπέλι και το κρασί στο Οροπέδιο Λασιθίου. *Το Λασιθί*, 4, 36-38.
- Καραβέλας, Ι. (2013). *Το γλωσσάρι του Λασιθιώτη*. Άγιος Κωνσταντίνος Λασιθίου.
- Καραβέλας, Ι. (2015). Παραδοσιακές μονάδες μέτρησης που χρησιμοποιούσαν στο Οροπέδιο Λασιθίου στο παρελθόν. *Εφημ. Ανατολή*, 16 Απριλίου.
- Καραβέλας, Ι. (2016). Τα παλιά επαγγέλματα στο Οροπέδιο Λασιθίου. *Το Λασιθί*, 24, 22-32 & 25, 12-24.



- Καραγιωργάκης, Ι. (2020). *Η ιδάλεκτος της Κρήτης: Ιστορική εξέλιξη, αποκλίσεις και επιμέρους χαρακτηριστικά*. Θεσσαλονίκη: Α.Π.Θ. / Τμήμα Φιλολογίας. Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2020 από το [www.academia.edu/4285923](http://www.academia.edu/4285923)
- Καραποτόσογλου, Κ. (2005). Ετυμολογικά της Δυτικής Κρητικής Διαλέκτου. *Λεξικογραφικό Δελτίο*, 25.
- Καρτέρη-Σιγανού, Μ. (2016, 2017). Κρητική ντοπιολαλιά. *Αμάθεια*, 184-187, 71-77 & 188-191, 57-64.
- Καρύδης Χρ. (1983). *Αγροτικά της Κρήτης. Παλιά και σύγχρονα*. Λασιθί: Εκπολιτιστικός Λαογραφικός Σύλλογος Οροπεδίου Λασιθίου.
- Κασσωτάκης, Μ. & Καραβαλάκης, Ι. (2009). *Η εκπαίδευση στην Επαρχία Λασιθίου*. Τζερμιάδω Λασιθίου: Έκδοση του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου σε συνεργασία με την Π.Ε.Ο.Λ.
- Κασσωτάκης, Μ. (1967). Συλλογή λαογραφικής ύλης εκ του Οροπεδίου Λασιθίου. Λαογραφικό Αρχείο Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ψηφιοποιημένο χειρόγραφο κείμενο).
- Κασσωτάκης, Μ. (1977). *Το Λασιθί*. Αθήνα: Δικταίος.
- Κασσωτάκης, Μ. (2016). Παλιές ονομασίες επαγγελμάτων, αξιωμάτων και άλλων δραστηριοτήτων. *Το Λασιθί*, 24, 14-21.
- Κασσωτάκης, Μ. (υπό έκδοση). *Αναμνήσεις από το Λασιθί του χθες*. Αθήνα.
- Κατερίνης, Λ. (χ.χ.). *Έντονες στιγμές αγάπης και αφοσίωσης: δράση και προσφορά μιας ζωής*. Αθήνα.
- Κατσάπης, Κ. (2002). *Πολιτική συμπεριφορά των προσφύγων στην Ελλάδα κατά το μεσοπόλεμο Μ. Ασίας*. Διαθέσιμο στο: [www.ehw.gr/1.aspx?id=5879](http://www.ehw.gr/1.aspx?id=5879)
- Κατσιμαλή, Γ. (2007). *Γλωσσολογία σε εφαρμογή*. Αθήνα: Ινστιτούτο του βιβλίου - Α. Καρδαμίτσας.
- Καυκαλάς, Μ. (1992). *Μνημόνιο κρητικής διαλέκτου με παράλληλη αναφορά σε σύγχρονες κρητικές μαντινάδες*, Αθήνα: Κρητικά Επίκαιρα.
- Καυκαλάς, Μ. (1998). *Οδηγός κρητικής μαντινάδας*. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική Αναστασίακη.
- Kawthar Serman, (2016). *Η Αραβική Γλώσσα*. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 2017 από την ιστοσελίδα: <http://perugia.edu.gr>
- Καψωμένος, Σ. Α. (1953). Ετυμολογικά της κρητικής διαλέκτου. *Κρητικά Χρονικά*, Ζ', 446-450.
- Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών & Πολιτισμών (2000). *Τουρκοελληνικό λεξικό - Türkce yananca sözlük* (υπό Faruk Tuncay & Λεωνίδα Καρατζά). Αθήνα.
- Κέντρο Ανατολικών Γλωσσών & Πολιτισμών (2009). *Ελληνοτουρκικό λεξικό-Yananca türk sözlük* (υπό Faruk Tuncay & Λεωνίδα Καρατζά). Αθήνα.
- Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας: Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα. Διαθέσιμη στο: [www.greek.language.gr](http://www.greek.language.gr)
- Κλαίρης, Χρ., Μπαμπινιώτης, Γ. & συνεργάτες (1999). *Γραμματική της Νέας Ελληνικής. Δομολειτουργική, Επικοινωνιακή. Τόμος Ι. Το όνομα. Τόμος ΙΙ. Το ρήμα, Τόμος ΙΙΙ. Τα επιρρηματικά*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Κονδυλάκης, Ι. (1990). *Κρητικόν λεξιλόγιον* (φιλολογική επιμέλεια: Θ. Ε. Δετοράκης). Ηράκλειο Κρήτης.

- Κοντοσόπουλος, Ν. (1969). *Γλωσσογεωγραφικά διερευνήσεις εις την κρητικήν διάλεκτον*. Αθήναι.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1988). *Γλωσσολογικός Άτλας της Κρήτης*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (1997). *Θέματα κρητικής διαλεκτολογίας*. Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2000). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Κοντοσόπουλος, Ν. (2015). Η κρητική διάλεκτος - Ιστορία - εξέλιξη και η νεότερη μορφή της στο γραπτό και προφορικό λόγο. Αθήνα: Βιβλιοεπιλογή.
- Κουκκίδης, Κ. (1960). *Λεξιλόγιον ελληνικών λέξεων παραγομένων εκ της Τουρκικής*. Αθήναι: Εταιρεία Θρακικών Μελετών.
- Κουκουλές, Φ. (1948-1955). *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, τομ. Α΄-ΣΤ΄, Αθήνα.
- Κουμανούδης, Στ. (2011). *Λεξικόν λατινοελληνικόν*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Κούντουρος, Γ. (2013). *Το γενεαλογικό δένδρο της οικογένειας των Κουνδούρων. Συσχέτιση με την ιστορία, τον τόπο, την παράδοση, την πολιτική, τον πολιτισμό και τις τέχνες*. Αθήνα: Καραμήτσος.
- Κουράτορας, Μ. (2013). Τεχνική ύφανσης. Ανακτήθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 2016 από την ιστοσελίδα: [http://www.panoreon.gr/files/items/3/365/tehniki\\_yfansis\\_m.koyratora-20.02.2013.pdf](http://www.panoreon.gr/files/items/3/365/tehniki_yfansis_m.koyratora-20.02.2013.pdf)
- Κουράτορας, Μ. (χ.χ.). *Ο κρητικός αργαλειός*. Ανακτήθηκε στις 19 Φεβρουαρίου 2016 από την ιστοσελίδα; [http://www.panoreon.gr/files/items/3/365/o\\_kritikos\\_argaleios\\_m.koyratoras.pdf](http://www.panoreon.gr/files/items/3/365/o_kritikos_argaleios_m.koyratoras.pdf)
- Κρασανάκης, Αδ. (1998). Λασίθι ή Λασήθι. *Εφημ. Ανατολή*, 4-5 Ιουλίου.
- Κρασανάκης, Αδ. (2012). *Θεωρία της λογοτεχνίας*. Ανακτήθηκε στις 13-2-2016 από την ιστοσελίδα: [http://www.filologikoskipos.blogspot.gr/2012/10/blog-post\\_27.html](http://www.filologikoskipos.blogspot.gr/2012/10/blog-post_27.html)
- Κρασανάκης, Αδ. (2013). *Έμμετρος Λόγος*. Ανακτήθηκε στις 13-2-2016 από τον ιστότοπο: [http://lexeismousikis.blogspot.gr/2013/01/blog-post\\_3195.html](http://lexeismousikis.blogspot.gr/2013/01/blog-post_3195.html)
- Κρασανάκης, Αδ. (2016). *Κρήτη. Οροπέδιο Λασιθίου*. Άγιος Νικόλαος: Η Αθηνά.
- Κρασανάκης, Αδ. (χ.χ.1). *Τσικουδιά ή Ρακή? Προέλευση ονόματος*. Ανακτήθηκε στις 23-1-2016 από την ιστοσελίδα [http://studenigma.blogspot.gr/2013/10/blog-post\\_19.html](http://studenigma.blogspot.gr/2013/10/blog-post_19.html)
- Κρασανάκης, Αδ. (χ.χ.2). Το όνομα Λασίθι. Ανακτήθηκε στις 3-6-2017 από την ιστοσελίδα: [www.krasanakis.gr/dictaeus.htm](http://www.krasanakis.gr/dictaeus.htm)
- Κριαράς, Εμμ. (2006) *Λεξικό της μεσαιωνικής ελληνικής δημώδους γραμματείας 1100-1669* (Επιμέλεια Ι. Ν. Καζάζης και ομάδας συνεργατών). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Κριτζάς, Χ. (2000). Νέα επιγραφικά δεδομένα για την ετυμολογία του Λασιθίου. *Πεπραγμένα Η΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*. Ηράκλειο, 9-14 Σεπτεμβρίου 1996, τόμος Α2 (σσ. 81-98). Ηράκλειο: Εταιρεία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.
- Κτενιαδάκης, Μ. (2016). Ετυμολογικές προσεγγίσεις σε λέξεις του κρητικού ιδιώματος σχετικές με μετακινήσεις. Στ: *Πεπραγμένα του ΙΒ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*. Ηράκλειο 21/25-9-2016. Διαθέσιμο στο <https://12iccs.proceedings.gr/el/proceedings/category/38/34/270>
- Liddel, H. G. & Scott, R. (χ.χ.). *Μέγα λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσας* (μεταφρεσθέν εκ της Αγγλικής εις την Ελληνικήν υπό Ξ. Μόσχου). Τόμοι Α΄-Δ΄. Αθήνα: Σιδέρης.
- Λιθοξόου, Δ. (χ.χ.) *Λεξικό των δανείων στη ρωμαϊκή (δημοτική) γλώσσα από τα: λατινικά, βενετσιάνικα, ιταλικά, αραβικά, τούρκικα, σλάβικα, αλβανικά και βλάχικα*. Ανα-

- κτήθηκε στις 26/9/2015 από την ιστοσελίδα: <http://www.lithksou.net/p/leksikon-ton-daneion-sti-romaiiki-dimotiki-glossa-lekseis-roy-arxizoyn-aro-b>.
- Λιουδάκη, Μ. (1933). *Κρητικές μαντινάδες*. Αθήναι.
- Lucarelli, Eug. & Basili, G. (1998). *Grecoitaliano dizionario - Ελληνοϊταλικό λεξικό*. Αθήνα: Σιδέρης.
- Mackridge, P. (1990). *Η νεοελληνική γλώσσα* (μεταφρ. Κ. Πετρόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Mandeson (χ.χ.) *Τέλειο ιταλοελληνικό λεξικό* (σύνταξη-επιμέλεια Τριανταφύλλου, Κ.). Αθήνα: Διαγόρας.
- Μακράκης, Γ. (2012). *Μαζί τα φάγαμε*. Αθήνα: Οσελότος.
- Μαργαρίτη-Ρόγκα, Μ., Κυριαζής, Δ., Λίωσης, Ν. & Παπαναστασίου, Γ. (2016). *Ελληνική γλώσσα III: Νέα Ελληνική (Γενικά, Το γλωσσικό ζήτημα, Το νεοελληνικό λεξιλόγιο, Νεοελληνική διαλεκτολογία)*. Πανεπιστημιακές παραδόσεις. Θεσσαλονίκη. Ανακτήθηκε στις 21-1-2017 από την ιστοσελίδα: [http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/documents/nea\\_elliniki.pdf](http://www.lit.auth.gr/sites/default/files/documents/nea_elliniki.pdf)
- Μαριδάκη-Κασσωτάκη, Αικ. (2020). *Συλλογή λαογραφικών στοιχείων από το Οροπέδιο Λασιθίου*. Τζερμιάδω: Π.Ε.Ο.Λ.
- Μαρκάκης, Ι. (2015). Αλησμόνητες λέξεις της αρχαίας κρητικής διαλέκτου. *Αμάλθεια*, 180-183, 33-35.
- Μαστοράκης, Ν. (χ.χ.). *Γραμματική και συντακτικό της κρητικής διαλέκτου*. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [www.wseas.org](http://www.wseas.org)
- Μέλαινα, Ε. (2008). *Περιηγήσεις στην Κρήτη 1866-1870 με 14 τοπιογραφίες του Joseph Winkler και ένα χάρτη της Κρήτης* (μετάφραση-εισαγωγή- σχόλια: Ι. Μυλωνάκη). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Μηλιάρης, Γ. (2016α). Οι περιπέτειες του Ζαχαρή. Η κάσα στην αφούρα. *Εφημ. Ανατολή*, 7 Οκτωβρίου.
- Μηλιάρης, Γ. (2016β). Τση συκιάς το νερό. *Εφημ. Ανατολή*, 21 Σεπτεμβρίου.
- Μηλιάρης, Γ. (2017). Το Σελί του Σταυρού. *Εφημ. Ανατολή*, 27 Ιανουαρίου.
- Μήλλας, Ηρ. (2008). Κατάλογος κοινών ελληνικών και τουρκικών λέξεων, εκφράσεων και παροιμιών. Αθήνα: Παπαζήσης.
- Μιχαήλ, Γ.Ν. (2013 ανατύπωση). *Ελληνικός Οδηγός Κρήτης 1913-1919. Αφιέρωμα για τα 100 χρόνια. 1η Φεβρουαρίου 1913 Ένωση Κρήτης και Ελλάδας*. Αθήνα: Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε.
- Μουδάτσος, Κ. (2001). Οι αλήτες στα Βαλκάνια. Αθήνα: Προπομπός.
- Μουδάτσος, Κ. (2010). *Διογένης ο Μοσκοκούζουλος*. Αθήνα: Νέοι Δρόμοι.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1972). *Το ρήμα της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήναι.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2002). *Συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2011). *Ετυμολογικό λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Ιστορία των λέξεων με σχόλια και ένθετους πίνακες* (β' έκδοση). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2012). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. (Δ' έκδοση). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (2017). Συνοπτική ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας με εισαγωγή στην Ιστορικο-συγκριτική Γλωσσολογία. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας.
- Μπελιβάνης, Ε. (χ.χ.). Τα μετόχια του Οροπεδίου Λασιθίου επί Ενετοκρατίας. Ανακτήθηκε στις 5 Φεβρουαρίου 2017 από την ιστοσελίδα: <http://www.kairatos.com.gr/metoxia-lasenet.pdf>

- Μπίμπας, Γ. (2020). Η ετυμολογία του τοπωνυμίου Λασιθί – Μια άλλη άποψη. *Λασιθί*, 40, 28-29.
- Μπίμπας, Γ. (2009). Βότανα και φυτά του Λασιθίου. *Εφημ. Η Δίκητη*, φύλλα 330, 331, 332.
- Μπίμπας, Γ. (2011). Βότανα και δημόδης ιατρική στην Κρήτη: το χαμαίμηλον ή χαμομήλι. *Το Λασιθί*, 5, 40.
- Μπρόκος, Μ. (2018). Αναστορούμαι τα παλιά. Πολιτιστική & Λαογραφική Εταιρεία Απάνω Μεραμπέλλου.
- Νεονάκης, Ι. (2013). Περί του κρητικού ιδιώματος. Μέρος Ι και ΙΙ (Ανακτήθηκε στις 5-3-2016 από τις ιστοσελίδες: [www.anogi.gr](http://www.anogi.gr) (Ι μέρος) και [www.neakriti.gr/?page=newsdetails&DocID=875339](http://www.neakriti.gr/?page=newsdetails&DocID=875339) (ΙΙ μέρος)).
- Nick, Nik. *Η ετυμολόγηση του ίντα*. Ανακτήθηκε στις 30-8-2012 από τον ιστότοπο: [www.tlg.uci.edu/~oroudjjs/work/tarabout.1.pdf](http://www.tlg.uci.edu/~oroudjjs/work/tarabout.1.pdf)
- Nicolakakis, G. (1992). La litanie dans le Lasithi, Crète. *Études et Documents Balkaniques et Méditerranéens*, 16, 42-48.
- Ντουντουλάκης, Κ. (2013). *Τοπιολαλιά της Δυτικής Κρήτης και ετυμολογία της*. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα: [http://antilogoschanion.blogspot.2013/10/blog-post\\_2001.html](http://antilogoschanion.blogspot.2013/10/blog-post_2001.html) στις 4 Ιανουαρίου 2016.
- Ξανθινάκης, Α. (2009). *Ερμηνευτικό και ετυμολογικό λεξικό του δυτικοκρητικού γλωσσικού ιδιώματος* (Επιμέλεια Χριστόφορος Χαραλαμπίδης, Επιμέλεια σειράς Γ.Μ. Σηφάκης). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Ξανθουδίδης, Στ. (1902). Συνθήκη μεταξύ της Ενετικής Δημοκρατίας και Αλεξίου Καλλέργη, *Αθηνά*, 14, 283-331.
- Ξανθουδίδης, Στ. (1909 ή 1926). *Επαρχίες και πόλεις της Κρήτης*, τόμος Γ, ΕΒΣ. Αθήνα.
- Ξανθουδίδης, Στ. (1912). Κρητικά συμβόλαια εκ της Ενετοκρατίας, *Χριστιανική Κρήτη*, 1, 1-288.
- Ξανθουδίδης, Στ. (1915). Γλωσσάριον του Ερωτοκρίτου. Ηράκλειο Κρήτης.
- Ξανθουδίδης, Στ. (1916). Γλωσσικά εκλογαί. *Λεξικογραφικό Αρχείο Γ΄*, Αθηνά 28, 137 και 283.
- Ξανθουδίδης, Στ. (1918). Ποιμενικά Κρήτης, *Λεξικογραφικόν Αρχείον*, 5, 267-323.
- Οικονομάκης, Κ. *Τα άγρια χόρτα στην κρητική διαίτα*. Ανακτήθηκε στις 12-7-2014 από την ιστοσελίδα: <http://www.nagref.gr/journals/ethg/images/38/ethg38p7-11.pdf>
- Οικονομάκης, Κ. (χ.χ.). *Από το έργο του Ε.Θ.Ι.Α.Γ.Ε. Η μαλοτήρα που χάνεται... και τρόποι διάσωσης της*. Ανακτήθηκε στις 24-1-2016 από την ιστοσελίδα: <http://www.nagref.gr/journals/ethg/images/17/ethg17p14-17.pdf>
- Οουενς, Γκ. (2009). Η δομή της μινωικής γλώσσας. *Εφημ. Πατρίς*, 10 Αυγούστου.
- Ορφανός, Β. (2011). Η διαδρομή της έκφρασης: αμέτι μουχαμέτι από τις αρχές του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα. Στο [www.sarantakos.wordpress.com/2022/02/21](http://www.sarantakos.wordpress.com/2022/02/21)
- Ορφανός, Β. (2014). *Λέξεις τουρκικής προέλευσης στο κρητικό ιδίωμα*. Ηράκλειο: Βυκελαία Βιβλιοθήκη.
- Πάγκαλος, Γ. (1953). *Υπόμνημα εν είδει διαμαρτυρίας και λογοδοσίας δια την καταπάτησιν του δικαίου*. Εν Αθήναις.
- Πάγκαλος, Γ. *Περί του γλωσσικού ιδιώματος της Κρήτης*: Εν Αθήναις.  
 – Τόμος Α΄ (Εισαγωγή -Γραμματική) 1955.  
 – Τόμος Β΄ (Εσαγωγή - Γλωσσάριον Α-Κ), εκ του τυπογραφείου Μ. & Κ. Τσεβδού, 1959.

- Τόμος Γ' (Εισαγωγή - Γλωσσάριον Α-Σ), εκ του τυπογραφείου Μ. & Κ. Τσεβδού, 1960.
  - Τόμος Δ' (Εισαγωγή - Γλωσσάριον Τ-Ω - Συμπλήρωμα Γλωσσαρίου - Λαογραφικά Σύμμεικτα - Λαογραφικά Κείμενα), εκ του τυπογραφείου Μ. & Κ. Τσεβδού, 1963.
  - Τόμος Ε' (Εισαγωγή-Συμπλήρωμα Γλωσσαρίου Α-Κ [κολοσύρομαι]), εκ του τυπογραφείου Μ. & Κ. Τσεβδού, 1967.
  - Τόμος ΣΤ' (Συμπλήρωμα Κ[κόλου-κόλου]-Ω), 1970.
  - Τόμος Ζ' (Τα Λαογραφικά, Επιμ. Έκδοσης Κέντρον Ερεύνης Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, 1983.
- Παναγιωτάκης, Γ. (1974). *Γλωσσάριο Ανατολικής Κρήτης* (Λασιθίου) (ανέκδοτη εργασία).
- Παναγιωτάκης, Γ. (1989). *Το Λασίθι στο χρόνο και στην Ιστορία*. Ηράκλειο: Αφοί Καζανάκη.
- Παναγιωτάκης, Γ. (1998). *Το Δικταίο Άνδρo*. Αθήνα: Συμυρνωτάκης.
- Παναγιωτάκης, Γ. (2000). *Το Οροπέδιο Λασιθίου στην Ιστορία και τη Χριστιανική Παράδοση*. Ιερά Μητρόπολις Πέτρας, Αρχιερατική Επιτροπεία Λασιθίου, Ιωβηλαίον.
- Παναγιωτάκης, Γ. (2012). Το κρητικό αλέτρι και η αρχαιοελληνική γλωσσική του προϊκα. *Το Λασίθι*, 20 (80, 37).
- Παναγιωτάκης, Γ. (χ.χ.). *Η γυναίκα της Κρήτης στο χθες και στο σήμερα*. Κρήτη (β' έκδοση). Ηράκλειο: Αφοί Καζανάκη.
- Παναγιωτάκης, Γ. (2012). *Επιφανείς Κρήτες ανά τους αιώνες*. Τόμοι Α' & Β'. Ηράκλειο.
- Παπαδάκη, Π. & Ζάβρας Γ. (2017). *Εμμανουήλ Χ. Παπαδάκης «Σπιρτοκούτης»*: Ένα όνομα μια ιστορία. Αθήνα.
- Παπαδάκη, Π., Καραβαλάκης, Ι, Στεφανάκης, Ι. & Ζάβρας, Γ. (2018). *Η προσωπικότητα και προσφορά του Ν.Θ. Κασάπη*. Τιμητική έκδοση του Δήμου Οροπεδίου Λασιθίου.
- Παπαδάκης, Μ. (2011). *Αθιβολές*. Σητεία. Ανακτήθηκε στις 2 Μαρτίου 2016 από την ιστοσελίδα: [www.24grammata.com](http://www.24grammata.com)
- Παπαναστασίου, Γ. (2003). *Η ετυμολογία, οι ρίζες και ο σχηματισμός των λέξεων της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Πρωτεύς.
- Παρλαμάς, Μ. (2001). *Από τη ζωή των λέξεων*. Αθήνα: Δόμος.
- Περαντωνάκη, Μ., Φουκαράκης, Ν. & Κορναράκης, Μ. (2015). *Κρητική διάλεκτος: μια λέξη-μια ιστορία-Η πατούλια*. Ανακτήθηκε στις 10-4-2016 από την ιστοσελίδα: <http://lyk-kastellped.gr/cms/images/schooldocs/projects201425atetr/patoulia%20doc.doc>
- Πετράκη-Μηλάκη, Μ. (2013). *Η Κρήτη των αιώνων*. Ηράκλειο: Αυτοέκδοση.
- Πέτρου-Μεσογειτίης, Χρ. (2011). Σύντομος περιγραφή του Λασιθίου και των κατοίκων του. *Το Λασίθι*, 3, 19-32 (ανατύπωση από το περιοδικό: «Κρητικές σελίδες», 1938).
- Πιτυκάκης, Εμμ. (1975). *Δημοτικά τραγούδια της Ανατολικής Κρήτης*. Νεάπολις
- Πιτυκάκης, Εμμ. (2001). *Το γλωσσικό ιδίωμα της Ανατολικής Κρήτης*. Τόμοι Α' και Β': Νεάπολις Κρήτης: Έκδοση Κοινωφελούς Ιδρύματος Εμμανουήλ και Μαρίας Πιτυκάκη.
- Πλανάκης, Στ. (χ.χ.). *Λεξιολόγιο τουρκοκρητικής ελληνόγλωσσας λογοτεχνίας*. Διαθέσιμο στο: [www.traslatum.gr/forum/index.php?topic=9939.0](http://www.traslatum.gr/forum/index.php?topic=9939.0).
- Πλατάκης, Φρ. (1968). *Ο καπετάν Καζάνης. Ο αετός των Λασιθιώτικων Βουνών*. Ηράκλειο.
- Πλατάκης, Φρ. & Κοντάκης, Ειρ. (1985). *Η υφαντική και κεντητική στο Οροπέδιο Λασιθίου*. Πολιτιστικός Σύλλογος Μαρμακέτω «Καπετάν Καζάνης».

- Πολιτιστικός Σύλλογος Δαφνών (χ.χ.) *Κρητικό λεξιλόγιο*. Ανακτήθηκε στις 24 Ιουλίου 2011 από την ιστοσελίδα: [http://www.winefest-dafnes.gr/lexilogio\\_kritis.htm](http://www.winefest-dafnes.gr/lexilogio_kritis.htm)
- Π.Π.Γ.Α.Ρ.Π.Κ. (Πρότυπο Πειραματικό Γενικό Λύκειο Ρεθύμνου Πανεπιστημίου Κρήτης - Όμιλος Ελληνικής Γλώσσας) (2013). *Η κρητική διάλεκτος* (υπεύθυνη καθηγήτρια: Πολάκη, Μ.). Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <http://users.sch.gr/marpolaki/CLUB/kritikoidioma.doc>
- Πρωίας (1933). *Λεξικόν της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Ορθογραφικόν και ερμηνευτικόν* (επιμ. Ζεγώλη, Γ.). Αθήνα: Δημητράκος.
- Ράλλη, Α. (2002). *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Σακελλάρης, Αλ. (1978). Οι πρώτες πατάτες στο Λασιθί. *Εφημ. Η Δίκη*, φύλλο 6.
- Σαραντάκος, Ν. (2011). *Λέξεις που χάνονται: Ένα ταξίδι σε 366 σπάνιες λέξεις*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.
- Σαραντάκος, Ν. (χ.χ.). *Οι λέξεις έχουν τη δική τους ιστορία. Ιστολόγιο του Νίκου Σαραντάκου για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία και άλλα*. Διαθέσιμο στο: <https://sarantakos.wordpress.com/2010/04/09/tsimacyma/>
- Σερεμετάκης, Θ. & Δημητρίου, Μ. (2003). *Τα νεοελληνικά κύρια ονόματα*. Αθήνα: Πατάκης.
- Σιακαβέλα, Σμ. (2017). Τα νοταριακά έγγραφα του Μανουήλ Γρηγορόπουλου ως πηγή για την κρητική διάλεκτο του 16ου αιώνα. Ρόδος, Παν/μιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών (πτυχιακή εργασία). Διαθέσιμο στο: <http://hellenicns.lib.aegean.gr/handle/11610/7844>.
- Σιγανός Χαρ. (2018). *Ξόμπλια στη σιντερόπετρα*. Κρητική λαϊκή ποίηση. Ηράκλειο.
- Σπανάκης, Εμμ. (2006). *Αναζητώντας την αγριοροδοδά*. Πνευματική Εστία Οροπεδίου Λασιθίου.
- Σπανάκης, Στ. (1965). *Συμβολή στην Ιστορία του Λασιθίου*. Ηράκλειο.
- Σπανάκης, Στ. (1989). Οι εφευρέτες των ανεμόμυλων. *Εφημ. Η Δίκη*, Δεκέμβριος, φύλλο 121.
- Σπανάκης, Στ. (χ.χ.). Το κρητικό γλωσσικό ιδίωμα. Ανακτήθηκε στις 21/1/2017 από την ιστοσελίδα: <http://ir.lib.uth.gr/bitstream/handle/11615/11173/article.pdf?Sequence=1>
- Spratt, T.A.B. (2007). *Ταξίδια και έρευνες στην Κρήτη του 1850* (μετάφραση Ψιλάκη, Μ.). Σχολιασμός. Στην Κρήτη του σήμερα ακολουθώντας τα βήματα του Spratt: Ν. Ψιλάκης. Τόμος Α΄ Ηράκλειο: Καρμάνωρ.
- Σταμέλος, Ι. (2014). *Λασιθί. Οι άνθρωποι και ο τόπος*. Αθήνα: Οσελότος.
- Σταυράκης, Ν. (1890). *Στατιστική του πληθυσμού της Κρήτης*. Αθήνα.
- Στεργίου, Δ. (2007). *4.500 μυκηναϊκές, ομηρικές, βυζαντινές και νεοελληνικές λέξεις στο βλάχικο λόγο*. Αθήνα: Παπαδήμας.
- Στρατάκης, Μ. (2013α). Τα τριαντάφυλλα της Λαμπρής. *Το Λασιθί*, 12, 44-45.
- Στρατάκης, Μ. (2013β). Οι λασιθιώτες είναι απόγονοι των Μινωιτών. *Το Λασιθί*, 13, 39-40.
- Στρατάκης, Μ. (2014). Ανθολογήματα φθινοπωρινού οδοιπορικού στα λασιθιώτικα βουβά. *Το Λασιθί*, 19, 4-10.
- Συμιανάκης Εμμ. (2005). Η ιστορία της λέξης Λασιθί. *Εφημ. Πατρίς*, 3 Μαρτίου.
- Συμιανάκης, Εμμ. (2006). Η χουχούνα. *Εφημ. Η Πατρίς*, 22, Ιουλίου.
- Συμιανάκης, Εμμ. (ά.έ.). *Η προέλευση των Λασιθιωτών*. Ανακτήθηκε στις 17 -8-2016 από την ιστοσελίδα: [www.kairatos.com.gr/allotinesepoxes/lasythiotes.htm](http://www.kairatos.com.gr/allotinesepoxes/lasythiotes.htm)

- Σωτηροπούλου Ειρ. (2013). Όροι της κρητικής διαλέκτου για ακρήματες συναλλαγές. *ΕΛΕΤΟ - 9ο Συνέδριο «Ελληνική Γλώσσα και Ορολογία» Αθήνα, 7-9 Νοεμβρίου 2013. Ανακτήθηκε στις 28 Φεβρουαρίου 2017 από την ιστοσελίδα:* [http://www.eleto.gr/download/Conferences/9th%20Conference/Papers-and-speakers/9th\\_21-16-30\\_SotiropoulouIrene\\_Paper2\\_V03.pdf](http://www.eleto.gr/download/Conferences/9th%20Conference/Papers-and-speakers/9th_21-16-30_SotiropoulouIrene_Paper2_V03.pdf)
- Τα παράξενα κρητικά επιρρήματα.* Posted by sarant / 13 Φεβρουαρίου 2013.
- Tarabout, Y. (1978). L'interrogatif είναι ου ιντα-quoi du grec moderne dialectal. *Bulletin de la Société Linguistique de Paris*, 73 (1), 301-310.
- Τεγόπουλος-Φυτράκης (1990). *Ελληνικό λεξικό, ορθογραφικό, ερμηνευτικό, ετυμολογικό, συνωνύμων, αντιθέτων, κύριων ονομάτων.* Αθήνα.
- Τζερμεδιανός, Νικ. (1985). *Τραγούδια σ'ένα ηλιοτρόπιο.* Ηράκλειο.
- Τζερμεδιανός, Νικ. (1997). *Ποιήματα.* Ηράκλειο: Δικηγορικός Σύλλογος Ηρακλείου.
- Τζιράκης, Σ. (2000). *Ένας Αβρακοδιανός θυμάται.* Αθήνα (αυτοέκδοση).
- Τομπαΐδης, Δ. (1990). *Ελληνικά επώνυμα τούρκικης προέλευσης.* Αθήνα:Επικαιρότητα.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1995). *Τα οικογενειακά μας ονόματα.* Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- Τριανταφυλλίδης, Μ. (1991). *Νεοελληνική Γραμματική. Αναπροσαρμογή της μικρής Νεοελληνικής Γραμματικής.* Αθήνα: ΟΕΣΒ.
- Τσαμάνδουρας, Ι. (2016). *Θάλασσα και έρωτας.* Ηράκλειο.
- Τσικαλάς Μ. (2010). *Μερτέμι. Ποίηση.* Ηράκλειο Κρήτης: Δικηγορικός Σύλλογος Ηρακλείου.
- Τσικαλάς Μ. (χ.χ.). *Το παραδείσου τα κλειδιά.* Θέατρο. Ηράκλειο Κρήτης: Mystis.
- Τσιριγωτάκη, Α. (2008). *Θησαυρός της κρητικής διαλέκτου.* Ηράκλειο.
- Τσουχλαράκης, Ι. (1999). *Ιστορία και λαογραφία της κρητικής φορεσιάς.* Αθήνα.
- Τσουχλαράκης, Ι. (ά.έ.). *Τα κρητικά τραγούδια.* Ανακτήθηκε στις 29/2/2016 από την ιστοσελίδα: [www.tsouchlarakis.com/KRITIKATRAGOUDIA.htm](http://www.tsouchlarakis.com/KRITIKATRAGOUDIA.htm)
- Vamvakos. *Λεξικό οιονεί ετυμολογικό και των από κοινού με άλλους λαούς χρησιμοποιούμενων λέξεων.* Ανακτήθηκε στις 4/2/2016 από την ιστοσελίδα: <http://users.otenet.gr/~vamva-kos/etymon.html>.
- ΥΠΕΠΘ/Κ.Ε.Γ. (2003). *Η Ελληνική Γλώσσα και η ιστορία της.* Θεσσαλονίκη.
- Φαρσάρης, Εμμ. (2003). *Το Μέσα Λασιθι. Ένα ιστορικό χωριό του Οροπέδιου Λασιθίου.* Ιεράπετρα.
- Φαρσάρης, Εμμ. (2007). Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης στο Οροπέδιο Λασιθίου. *Εφημ. Οι Λίνιες*, αριθμ. φύλλου 73, Απρίλιος-Μάιος.
- Φιλιππάκη-Wurberton, Ειρ. (1992). *Εισαγωγή στη σύγχρονη Γλωσσολογία.* Αθήνα: Νεφέλη.
- Φιλιππάκη-Wurberton, Ειρ., Γεωργιαφέντης, Μ., Κοτζόγλου, Γ., & Λουκά, Μ. (2011). *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας: Ε' & Στ' Δημοτικού.* Αθήνα. Ο.Ε.Δ.Β.
- Φλώρου, Α. (1980). *Νεοελληνικό ετυμολογικό και ερμηνευτικό λεξικό.* Αθήνα: Λιβάνης-Νέα Σύνορα.
- Φουκαράκης, Τ. (1975). *Φωτολούλουδα: ποιήματα.* Αθήνα.
- Φυγετάκη-Καραναστάση, Φ. (1990). Μινωική Κρήτη και Αρχαία Αίγυπτος. *Εφημ. Μεσόγειος*, 30 Σεπτεμβρίου.
- Vendris, M. & Chadwick, J. (1956). *Documents in Mycenaean Greek.* Cambridge University Press.

- Χαιρετάκης, Γ. (2020). *Η μορφολογία της Κρητικής Διαλέκτου: κλίση και παραγωγή*. Διδακτορική διατριβή/Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου. Διαθέσιμο στο: [www.academia.edu/43843534](http://www.academia.edu/43843534).
- Χαραλαμπίδης, Χρ. (1981). Η συμβολή του Γεωργίου Ν. Χατζιδάκι στη μελέτη και την έρευνα της κρητικής διαλέκτου, *Προμηθεύς Πυρφόρος*, 25, 217-280.
- Χαραλαμπίδης Χρ. (1983). Αραγός: Ερμηνευτικά και ετυμολογικά προβλήματα. *Αριάδνη*, 1, 272-293.
- Χαραλαμπίδης Χρ. (1989). Προβληματισμοί γύρω από τη σύνταξη μιας γραμματικής της κρητικής διαλέκτου. Αφιέρωμα στον Στυλιανό Αλεξίου, *Αριάδνη*, 5, 375-386.
- Χαραλαμπίδης Χρ. (1991). Η κρητική διάλεκτος στο λογοτεχνικό έργο του Κονδυλάκη, *Κρητολογικά Γράμματα*, 3-4, 154-172.
- Χαραλαμπίδης, Χρ. (1994). *Γλώσσα και εκπαίδευση. Θέματα διδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Χαραλαμπίδης Χρ. (1996). Ο Ιωάννης Κονδυλάκης ως λεξικογράφος. *Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Συνεδρίου: Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του (1862-1920)* (σσ. 87-110). Χανιά.
- Χαραλαμπίδης, Χρ. (2001α). *Κρητολογικά μελετήματα. Γλώσσα, λογοτεχνία, πολιτισμός*. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Χαραλαμπίδης, Χρ. (2001β). 1988-1989. Γλωσσικοί Άτλαντες. Θεωρητικά και πρακτικά προβλήματα. *Γλωσσολογία*, 7-8, 283-295.
- Χαραλαμπίδης, Χρ. (2016). Το γλωσσικό ιδίωμα του Νομού Λασιθίου. Στο: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης, *Ο Νομός Λασιθίου και η Ιστορία του*. Τόμος Β' (σσ. 313- 340). Άγιος Νικόλαος.
- Χατζάκης, Γ. (2011). *Το αιολικό πάρκο των θεών*. Οροπέδιο Λασιθίου. Λασιθί.
- Χατζιδάκης, Ι. (1886). Το Δικταίον Άνδρον», *Εστία*, 558.
- Χατζιδάκης, Γ. (1905). *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. Α' τόμος. Αθήναι.
- Χατζιδάκης, Γ. (1907). *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. Β' τόμος. Αθήναι.
- Χατζιδάκης, Γ. (1913-14). Συμβολήν εις την ιστορίαν της Νέας Ελληνικής. *Επιστημονική Επετηρίδα Πανεπιστημίου Αθηνών*, τόμ. 1<sup>ος</sup>, σσ. 45-60.
- Χατζιδάκης, Γ. (1915). *Περί της γλώσσας του Ερωτοκρίτου*. Στο: Βιτζέντζου Κορνάρου, *Ερωτόκριτος*. Έκδοσις κριτική υπό Στ. Ξανθουδίδου. Ηράκλειον.
- Χατζιδάκης, Γ. (1924). *Ακαδημεικά αναγνώσματα*, Α' τόμ., Αθήναι.
- Χατζιδάκης, Γ. (1930). *Ακαδημεικά αναγνώσματα*, Β' τόμ., Αθήναι.
- Χατζιδάκης, Γ. (1935). «Υπολείμματα», *Αθηνά*, 46, 3-8.
- Χατζηγιάννου, Κ. (2000). *Ετυμολογικό λεξικό της ομιλουμένης κυπριακής διαλέκτου: ή Ιστορία, ερμηνεία και φωνητική των λέξεων με τοπωνυμικό παράρτημα*. Λευκωσία: Ταμασός.
- Χρηστίδης, Α. (2013). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Εκδ. εφημ. Το Βήμα.
- Χρονάκη, Δ. (2016). Ο Νομός Λασιθίου κατά τη βυζαντινή περίοδο. Στο: Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Ανατολικής Κρήτης, *Ο Νομός Λασιθίου και η Ιστορία του*. Τόμος Β' (σσ. 285-334). Άγιος Νικόλαος.



# ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

---

## 1. ΤΟ ΟΡΟΠΕΔΙΟ ΛΑΣΙΘΙΟΥ: ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

### 1. Εισαγωγή

**Σ**το Α΄ μέρος του τόμου αυτού παρουσιάσαμε τις κύριες φάσεις της ιστορικής διαδρομής του Οροπεδίου Λασιθίου, συσχετίζοντάς τις με την εξέλιξη της γλώσσας των κατοίκων του. Για να βοηθήσουμε, όμως, τους αναγνώστες, οι οποίοι δεν γνωρίζουν επαρκώς την εν λόγω περιοχή, να κατανοήσουν πληρέστερα τη σημασία των ιδιωματικών όρων που περιλαμβάνονται στο ανά χείρας λεξικό, θεωρήσαμε αναγκαία τη συμπλήρωση των παραπάνω στοιχείων με ορισμένες πληροφορίες που αφορούν τα γεωμορφολογικά, κλιματολογικά και πληθυσμιακά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου Οροπεδίου, τις ασχολίες των κατοίκων του, την κατοικία τους και την κοινωνική τους ζωή. Η αναφορά στα κοινωνικο-οικονομικά και πολιτιστικά ζητήματα επικεντρώνεται στην κατάσταση που επικρατούσε στο Οροπέδιο Λασιθίου κατά τη διάρκεια του 20<sup>ου</sup> αιώνα και συγκεκριμένα μέχρι τη δεκαετία του 1970 περίπου. Στο τέλος του παραρτήματος παρέχονται, επιγραμματικά, ορισμένες πληροφορίες σχετικές με τις σύγχρονες εξελίξεις της υπό εξέταση περιοχής.

### 2. Γεωγραφικά στοιχεία

Το Οροπέδιο Λασιθίου είναι το μεγαλύτερο από τα πεδινά γεωλογικά μορφώματα που σχηματίστηκαν στην οροσειρά της Δίκτης (υψ. 2148 μ.), η οποία το περιβάλλει από όλες τις πλευρές. Το υψόμετρό του κυμαίνεται, ανάλογα με την τοποθεσία, από 817 έως 870 μέτρα. Έχει ελλειψοειδές σχήμα, με κατεύθυνση από Ανατολάς προς Δυσμάς. Το μεγαλύτερο μήκος του είναι 11 χιλιόμετρα και το μεγαλύτερο πλάτος του 6. Η συνολική του έκταση είναι 25 τετραγωνικά χιλιόμετρα. Προς την ανατολική πλευρά του κάμπου και σε απόσταση 5 περίπου χιλιομέτρων από τους πρόποδες των γύρω βουνών υπάρχει ένας μεγάλος λόφος γνωστός με το όνομα *Κεφάλα*. Το πεδινό τμήμα, που εκτείνεται από την Κεφάλα έως το δυτικό άκρο του Οροπεδίου, ονομάζεται *κάτω κάμπος*. Στο υπέδαφος του υπάρχει νερό σε σχετικά μικρό βάθος. Το τμήμα που παρεμβάλλεται ανάμεσα στο βορειοανατολικό άκρο της λεκάνης του

Οροπεδίου και της Κεφάλας είναι γνωστό με την ονομασία *μέσα κάμπος ή ξερόκαμπος*. Ο ξερόκαμπος είναι μικρότερος σε σχέση με τον κάτω κάμπο και, όπως δηλώνει το όνομά του, δεν αρδεύεται παλαιότερα, επειδή το υδροφόρο στρώμα βρίσκεται, πιθανόν, σε μεγάλο βάθος.<sup>1</sup>

Ο κάμπος του Οροπεδίου Λασιθίου είναι αποτέλεσμα προσχώσεων από υλικά, τα οποία προήλθαν από τους γύρω ορεινούς όγκους και μεταφέρθηκαν εκεί σταδιακά από χειμάρρους κατά τη διάρκεια μακράς χρονικής περιόδου, η οποία εκτιμάται ότι άρχισε πριν από δυο δισεκατομμύρια χρόνια. Μερικοί χειμάρροι διατηρούνται μέχρι σήμερα με σημαντικότερο το *Χαυγά ή Μεγάλο Ποταμό*<sup>2</sup>, ο οποίος ξεκινά από το Οροπέδιο του Καθαρού (κοντά στο χωριό Κριτσά) και καταλήγει στο Χώνο, μια φυσική καταβόθρα, η οποία δημιουργήθηκε από τη διάβρωση των ασβεστολιθικών πετρωμάτων των αντίστοιχων ορέων, την οποία προκάλεσαν τα λιμνάζοντας ύδατα στον κάμπο του Οροπεδίου.

Το Οροπέδιο Λασιθίου ανήκει διοικητικά στον πρώην ομώνυμο νομό. Συνορεύει προς βορειοανατολικά με την τέως Επαρχία Μεραμβέλλου του πρώην Νομού Λασιθίου, προς τα βορειοδυτικά με την τέως Επαρχία Πεδιάδος του πρώην Νομού Ηρακλείου, προς τα νότια με την τέως Επαρχία Βιάννου του πρώην Νομού Ηρακλείου και νοτιοανατολικά με εκείνη της Ιεράπετρας του πρώην Νομού Λασιθίου (βλ. χάρτες).

Τα σπάνια γεωμορφολογικά στοιχεία του τοπίου, οι δαντελωτές βουνοκορφές της οροσειράς της Δίκτης και το αρμονικό δέσιμό τους με ένα πανέμορφο καταπράσινο επίπεδο κάμπο, που τον στολίζουν τα πολυάριθμα χωριά της περιοχής, διαμορφώνουν μια εξαιρετική γραφικότητα που καταπλήσσει τον επισκέπτη. «*Οποιος δεν επισκέφθηκε το Οροπέδιο Λασιθίου*» γράφει η περιηγήτρια Ε. Μέλαινα (2008: 370)<sup>3</sup>, «*δεν έχει δει την ομορφότερη ορεινή περιοχή της Κρήτης. Πλαισιωμένο από γυμνούς απόκρημνους βράχους αποτελεί μια πραγματική όαση και θυμίζει, όπως εύστοχα λένε, την ευτυχισμένη κοιλάδα του Rasselas*<sup>4</sup>». Παρόμοια γνώμη διατυπώνει και ο αρχαι-

1. Ο ξερόκαμπος (ξερόκαμπος στη λασιθιώτικη ντοπιολαλιά) αρδεύεται σήμερα από τεχνητή λιμνοδεξαμενή που έχει κατασκευασθεί στο βορειοανατολικό του τμήμα (κοντά στην εκκλησία της Αγίας Πελαγίας).

2. Η ονομασία «Χαυγάς» υποδηλώνει το τμήμα του χειμάρρου που διασχίζει την ομώνυμη χαράδρα, μήκους 3 περίπου χιλιομέτρων, η οποία αρχίζει από τις παρυφές του Οροπεδίου του Καθαρού και συγκεκριμένα από την τοποθεσία «νεραϊδοκόλυμπος» και φτάνει ως την παρυφή του μέσα κάμπο του Λασιθίου, τοποθεσία γνωστή ως «Πόρος του Χαυγά». Το υπόλοιπο τμήμα του χειμάρρου, το οποίο φτάνει μέχρι την καταβόθρα του Χώνου ονομάζεται «Μεγάλος Ποταμός». Κατ' άλλους συγγραφείς, «Χαυγάς» αποκαλείται το τμήμα του χειμάρρου που παρεμβάλλεται μεταξύ του Οροπεδίου του Καθαρού και της μονής της Παναγίας της Κρουσταλλένιας και «Μεγάλος Ποταμός» λέγεται το υπόλοιπο τμήμα του (Ο.Ε.Δ.Ο.Λ., 2007: 24). Τέλος, σε ορισμένους χάρτες το όνομα Χαυγάς υποδηλώνει λανθασμένα ολόκληρο το συγκεκριμένο χειμάρρο.

3. Πρόκειται για την αγγλική καταγωγής γερμανίδα, της οποίας το πραγματικό όνομα ήταν Esperance Brandt von Schwartz που επισκέφτηκε το Οροπέδιο Λασιθίου το 1868.

4. Rasselas ονομαζόταν ο πρωταγωνιστής του μυθιστορήματος του Samuel Johnson (1709-1784) «The prince of Abissinia» (Λονδίνο 1759), «ο οποίος ζούσε σε μια όμορφη κοιλάδα, αλλά, ανήσυχος και ανικανοποίητος, αποφάσισε να ταξιδέψει στον κόσμο, για να συνειδητοποιήσει τελικά τη ματαιότητα των επιθυμιών του ανθρώπου» (απόσπασμα από τη σημείωση της επιμελήτριας της έκδοσης στα ελληνικά του βιβλίου της Ε. Μέλαινας).

ολόγος Πέτρου-Μεσογειτής, ο οποίος μετέβη στο Λασιθί, το 1938, με την ιδιότητα του επόπτη των ανασκαφών που εκτελούσε τότε στην εν λόγω περιοχή η Αγγλική Αρχαιολογική Σχολή. «*Νομίζω ότι δεν είμαι υπερβολικός*», γράφει, «*αν υποστηρίξω ότι εκεί επάνω εις το Λασιθί, υπάρχει το ωραιότερον τοπίον της Κρήτης και εν από τα εκλεκτότερα κομμάτια της κρητικής ψυχής*» (Πέτρου-Μεσογειτής, 2008: 29).

### 3. Κλιματολογικές συνθήκες

Το κλίμα του Οροπεδίου Λασιθίου είναι παρόμοιο με εκείνο που επικρατεί σε ορεινές μεσογειακές περιοχές. Είναι πολύ ψυχρό τον χειμώνα και αρκετά δροσερό το καλοκαίρι. Τους περισσότερους χειμώνες η θερμοκρασία κατεβαίνει συχνά κάτω από το μηδέν, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της νύκτας. Το χιόνι σκεπάζει ακόμη και τον κάμπο, καθώς και τα χωριά της περιοχής, φτάνοντας πολλές φορές σε ύψος μεγαλύτερο του μισού μέτρου. Αποτέλεσμα των χιονοπτώσεων αυτών ήταν η διακοπή των συγκοινωνιών με τις γύρω περιοχές και ενίοτε και των τηλεφωνικών επικοινωνιών. Σήμερα, το εν λόγω πρόβλημα αντιμετωπίζεται ικανοποιητικά με τη χρήση εκχιονιστικών μηχανημάτων.

Οι μεγάλες μακράς διάρκειας χιονοπτώσεις ήσαν παλαιότερα ιδιαίτερα επιζήμιες για τους κτηνοτρόφους που είχαν τα αιγοπρόβατά τους στα βουνά της οροσειράς της Δίκτης, πολλά από τα οποία ψόφαγαν από το κρύο και την έλλειψη τροφής. Για τον παραπάνω λόγο οι περισσότεροι κτηνοτρόφοι μετέφεραν τα ποιμνιά τους σε παραθαλάσσιες περιοχές τους χειμερινούς μήνες και επανέκαμπταν στα λασιθιώτικα βουνά την άνοιξη.

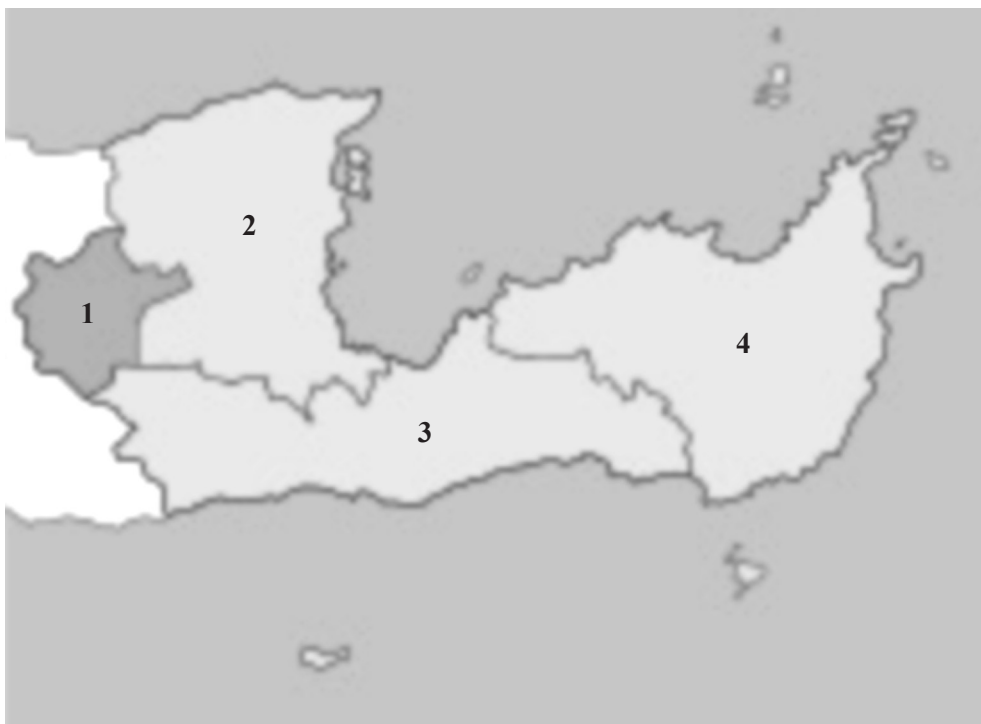
Το καλοκαίρι, το κλίμα του Οροπεδίου Λασιθίου είναι, όπως ήδη σημειώσαμε, δροσερό, πολύ ευχάριστο και αρκετά υγιεινό. Για τον λόγο αυτόν πολλοί από τους καταγομένους από τη συγκεκριμένη περιοχή, οι οποίοι διέμεναν στα αστικά κέντρα της Κρήτης αλλά και εκτός αυτής, έρχονταν τα καλοκαίρια στο Λασιθί, όπου περνούσαν αρκετές μέρες και συχνά όλη την περίοδο του θέρους. Η τάση αυτή συνεχίζεται και σήμερα με εντονότερο, μάλιστα, ρυθμό. Στους παραπάνω επισκέπτες που κατ'γονται από το Οροπέδιο πρέπει να προστεθούν και οι ξένοι τουρίστες, ο αριθμός των οποίων έχει θεαματικά αυξηθεί τα τελευταία χρόνια.

Χαρακτηριστικό του κλίματος κατά τη διάρκεια του θέρους είναι το φύσημα ενός ήπιου δροσερού και σταθερού βορειοδυτικού ανέμου, γνωστού ως *μερτέμι*, ο οποίος αρχίζει να πνέει γύρω στις 10.00' το πρωί και σταματά γύρω στις 17.00' το απόγευμα. Το *μερτέμι* αξιοποιούσαν οι παλαιότεροι Λασιθιώτες για το πότισμα των πατατών και των λοιπών κηπευτικών που καλλιεργούσαν, με τη χρήση χιλιάδων ανεμομύλων (βλ. παρακάτω), καθώς και για το λίχνισμα των αλωνισμένων σιτηρών και άλλων γεωργικών προϊόντων.

Το Οροπέδιο Λασιθίου δέχεται αρκετές βροχές κατά τους φθινοπωρινούς κυρίως μήνες, οπότε αρχίζουν και οι καλλιέργειες των αγρών για τη σπορά δημητριακών, ψυχανθών και άλλων ειδών, ενώ η καλλιέργεια των πατατών και των λοιπών κηπευτικών ειδών αρχίζει περί το τέλος της άνοιξης.







Χάρτης των τέως Επαρχιών του πρώην Νομού Λασιθίου.

1. τ. Επαρχία Λασιθίου. 2. τ. Επαρχία Μεραμβέλλου. 3.τ. Επαρχία Ιεράπετρας.
4. τ. Επαρχία Σητείας

Άλλο χαρακτηριστικό του κλίματος της υπό εξέταση περιοχής είναι οι συχνόι παγετοί, κατά την περίοδο της άνοιξης ιδιαίτερα, οι οποίοι έχουν καταστρεπτικές συνέπειες στα ανθισμένα καρποφόρα δένδρα και σε άλλες γεωργικές καλλιέργειες.

#### 4. Πληθυσμός

Στο Οροπέδιο Λασιθίου υπάρχουν δέκα οκτώ χωριά,<sup>5</sup> κτισμένα περιφερειακά στους πρόποδες της οροσειράς τη Δίκτης, τα οποία προήλθαν από τα μετόχια που δημιουργήθηκαν στη συγκεκριμένη περιοχή κατά την περίοδο της Ενετοκρατίας, σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο Α΄ μέρος του τόμου αυτού.

Ο συνολικός πληθυσμός του Οροπεδίου Λασιθίου παρουσιάζει συνεχή μείωση από τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και εξής. Το 1940, έτος κατά το οποίο ο

5. Το Φαρσάρω και το Μαρμακέτω θεωρούνται ως χωριστοί οικισμοί. Το ίδιο ισχύει και για το Μέσα Λασιθί και το Μέσα Λασιθάκι, καθώς και για την Κουδουμαλιά και τον Αβρακόντε. Ως χωριό υπολογίζεται και ο συνοικισμός Νικηφόρηδω που βρίσκεται κοντά στο Μέσα Λασιθί.

πληθυσμός της τέως Επαρχίας Λασιθίου έφτασε στο απόγειό του, οι κάτοικοι της ήσαν 7.669. Ο αριθμός αυτός έπεσε, το 1971, στους 5.368 και το 2001 στους 3.185. Σύμφωνα με την απογραφή του 2011, ο πληθυσμός του σημερινού Δήμου του Οροπεδίου Λασιθίου είναι 2.367 κάτοικοι.

Η μείωση του πληθυσμού της υπό εξέταση περιοχής οφείλεται στο μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης της συντριπτικής πλειονότητας των νέων, κυρίως, προς τα μεγάλα αστικά κέντρα και ιδιαίτερα προς το Ηράκλειο και την Αθήνα. Ο συνολικός πληθυσμός της συγκεκριμένης περιοχής κατά την περίοδο κατά την οποία συγκεντρώθηκε το μεγαλύτερο τμήμα του γλωσσικού υλικού που περιλαμβάνεται στον παρόντα τόμο κυμαινόταν γύρω στις 5.000 - 5.500 κατοίκους.

## 5. Η εξέλιξη της διοικητικής οργάνωσης της περιοχής

Κατά τα τέλη της περιόδου της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη και συγκεκριμένα το 1879 ιδρύθηκαν, στο πλαίσιο της τότε διοικητικής αναδιοργάνωσης του νησιού, δύο Δήμοι στο Οροπέδιο Λασιθίου: α) ο *Δήμος Τζερμιάδω* και β) ο *Δήμος Ψυχρού*. Η ρύθμιση αυτή διατηρήθηκε και επί Κρητικής Πολιτείας (1898-1913). Ο Δήμος Τζερμιάδω, γνωστός και ως *Πώδε Ρίζα*, περιλάμβανε 7 συνοικισμούς (Πινακιανώ, Λαγού, Τζερμιάδω, Φαρσάρω, Μαρμακέτω, Μέσα Λασιθί (και τους γειτονικούς οικισμούς), Άγιο Κωνσταντίνο). Στο Δήμο του Ψυχρού, τον επονομαζόμενο *Πέρα Ρίζα*, ανήκαν οι λοιποί συνοικισμοί του Οροπεδίου (Ψυχρό, Άγιος Γεώργιος, Πλαθιανό, Κουδουμαλιά, Αβρακόντε, Μαγουλάς, Καμινάκι, Πλάτη, Γεροντομουρί και Κάτω Μετόχι).

Το 1925 ιδρύθηκαν με το διάταγμα της 31<sup>ης</sup> Ιανουαρίου (Φ.Ε.Κ. 27/31-1-1925) οι εξής πέντε κοινότητες στις οποίες εντάχθηκαν οι συνοικισμοί που αναγράφονται μέσα σε παρένθεση: α) *Τζερμιάδων* (Τζερμιάδω, Λαγού, Πινακιανώ, Μαρμακέτω, Φαρσάρω), β) *Αγίου Κωνσταντίνου* (Άγιος Κωνσταντίνος, Μέσα Λασιθί, Μέσα Λασιθάκι, Μονή Κρουσταλλένιας), γ) *Έξω Ποτάμων* (Έξω Ποτάμοι, Αργυρό Νερό, Μέσα Ποτάμοι, Ρουσακιανά), δ) *Αγίου Γεωργίου* (Άγιος Γεώργιος, Πλαθιανό, Κουδουμαλιά, Αβρακόντε) και ε) *Ψυχρού* (Ψυχρό, Μαγουλάς, Καμινάκι, Πλάτη, Γεροντομουρί (Άγιος Χαράλαμπος σήμερα), Κάτω Μετόχι, Μονή Βιδιανής) (Καραβαλάκης, 1998β, Φαρσάρης, 2007)<sup>6</sup>.

Ο θεσμός των Κοινοτήτων λειτούργησε, με διάφορες τροποποιήσεις και αναμορφώσεις, έως το 1997, οπότε ιδρύθηκαν στην Ελλάδα νέοι Δήμοι στο πλαίσιο του Προγράμματος Καποδίστριας (Ν. 2539/1997). Με τη διοικητική αυτή μεταρρύθμιση συγχωνεύτηκαν όλες οι Κοινότητες του Οροπεδίου σε ένα Δήμο, ο οποίος έχει έδρα το Τζερμιάδω, εκτός από την τέως Κοινότητα Έξω Ποτάμων, η οποία προσαρτήθηκε στο Δήμο του Αγίου Νικολάου.

6. Οι πλήρεις βιβλιογραφικές αναφορές σημειώνονται στον πίνακα της βιβλιογραφίας που προηγείται του παρόντος Παραρτήματος.

## 6. Η παραδοσιακή λασιθιώτικη κατοικία

Το παραδοσιακό λασιθιώτικο σπίτι, όπως τουλάχιστον διατηρούνταν σε αρκετά χωριά μέχρι και τις αρχές του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα, πιστεύεται ότι δεν διέφερε από την άποψη της κατασκευής και των υλικών από το μινωικό σπίτι (Ο.Δ.Ο.Λ. 2007: 76). Τα κύρια χαρακτηριστικά του ήταν τα εξής: Κεντρικός του χώρος ήταν ένα μεγάλο τετράγωνο ή, συνηθέστερα, παραλληλόγραμμο δωμάτιο, γνωστό ως *πόρτεγο*, το οποίο χωριζόταν στη μέση με μία καμάρα (εξ ου και *καμαρόσπιτο*), κτισμένη με πελεκητές μακρόστενες πέτρες σε σχήμα ορθογωνίου παραλληλεπιπέδου. Στα μεγάλα σπίτια υπήρχαν δύο και σπάνια τρεις καμάρες.

Στην καμάρα από το ένα μέρος και στους απέναντι τοίχους από το άλλο στηρίζονταν χοντροί μακροί κορμοί δένδρων, τα λεγόμενα *δοκάρια*. Αν υπήρχαν περισσότερες της μιας καμάρες, τα δοκάρια στηρίζονταν σ' αυτές και στους αντίστοιχους τοίχους. Πάνω στα δοκάρια τοποθετούνταν οι *σκίζες* (βλ. λέξη), οι οποίες σκεπάζονταν με *δοματόχωμα* (βλ. λέξη). Έτσι, σχηματιζόταν η σκεπή των σπιτιών, η οποία έφερε μία ή δύο ή περισσότερες οπές, ανάλογα με το μέγεθος του σπιτιού, τους λεγόμενους *αηφοράδες* (βλ. λέξη), μέσω των οποίων γινόταν τόσο ο αερισμός όσο και ο φωτισμός του εσωτερικού χώρου. Για να αποτρέπεται η εισροή νερού στο σπίτι από τα σημεία επαφής της στέγης με τους πετρόκτιστους τοίχους τοποθετούνταν μακρόστενες πλάκες γύρω από τη χωμάτινη στέγη.

Τα παλιά σπίτια ήταν συνεχόμενα και οι στέγες τους αποτελούσαν, σε αρκετές περιπτώσεις, ενιαία ισόπεδη, λίγο ή πολύ, επιφάνεια. Πάνω σ' αυτή τα παιδιά αλλά ενίοτε και μεγαλύτερα άτομα έπαιζαν διάφορα παιχνίδια, αρκετά από τα οποία περιγράφονται στα οικεία λήμματα του παρόντος λεξικού. Το ξεχιόνισμα της στέγης των σπιτιών αποτελούσε αναγκαστική εργασία τον χειμώνα για την αποφόρτισή της από το βάρος του χιονιού. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν μια ευκαιρία για διασκέδαση με τον χιονοπόλεμο (βλ. τις λέξεις: δώμα, δοκάρι). Παραλλαγή των καμαρόσπιτων ήταν τα σπίτια με *μεσοδόκια*, η επιφάνεια των οποίων ήταν συνήθως μικρότερη αυτής των καμαρόσπιτων. Τα μεσοδόκια ήταν χονδροί και μακροί κορμοί δένδρων που στερεώνονταν στους απεναντινούς τοίχους και υποστυλώνονταν από κάθετα χοντρά υποστηρίγματα, τις λεγόμενες *κέρκες*. Στα μεσοδόκια στηρίζονταν τα δοκάρια, όπως συνέβαινε και με τις πέτρινες καμάρες.

Η καμάρα μαζί με τους τοίχους, οι οποίοι κτίζονταν στο κούφωμα των δυο πλευρών της διαιρούσε τον κεντρικό χώρο του σπιτιού σε τέσσερις μεγάλες εσοχές. Στην πρώτη φτιαχνόταν, συνήθως, το τζάκι. Ο χώρος αυτός χρησιμοποιόταν, επίσης, ως κουζίνα και ως τραπεζαρία στην οποία στρωνόταν ο *σοφράς* (βλ. λέξη). Στην αμέσως επόμενη εσοχή κατασκευαζόταν το *πατητήρι*, όπου πατιούνταν τα σταφύλια μετά τη λήξη του τρυγητού. Τον υπόλοιπο χρόνο το πατητήρι χρησιμοποιόταν ως κρεβάτι επί του οποίου αναπαύονταν ολόκληρη η οικογένεια, όταν τα παιδιά ήταν ακόμη μικρά. Για τη μετατροπή του πατητηριού σε κρεβάτι σκεπαζόταν το άνοιγμά του με χοντρές τάβλες και πάνω σ' αυτές τοποθετούνταν αυτοσχέδια στρώματα γεμισμένα με άχυρα ή χορτόμαζα.



Οι άλλες δύο εσοχές του πόρτεγου χρησιμοποιούνταν είτε ως συμπληρωματικά υπνοδωμάτια, όταν η οικογένεια ήταν πολυμελής, είτε ως αποθηκευτικοί χώροι. Στην τελευταία περίπτωση, τοποθετούνταν στους χώρους αυτούς πήλινα πιθάρια για τη φύλαξη διαφόρων προϊόντων (π.χ. σιταριού, μιγαδιού, οσπρίων, λαδιού κτλ.), καθώς και βαρελιών στα οποία αποθηκευόταν συνήθως κρασί, και άλλα σκεύη, όπως βρασκιά, νταμιτζάνες, κασέλες για τα υφαντά κτλ. Σε κάποια από τις γωνιές αυτές ήταν σε πολλά σπίτια εγκατεστημένος ο *αργαλειός*.

Σε αρκετές κατοικίες υπήρχε χωριστός αποθηκευτικός χώρος ως συνέχεια του κυρίως σπιτιού, η λεγόμενη *κάμερα*, στην οποία τοποθετούνταν τα πιθάρια, τα βαρέλια και τα λοιπά αποθηκευτικά μέσα που αναφέρθηκαν προηγουμένως. Ο αποθηκευτικός αυτός χώρος συνδεόταν, συνήθως, με τον αχυρώνα στον οποίο φυλάσσονταν τα άχυρα που αποτελούσαν βασική τροφή των ζώων, τα οποία είχε κάθε οικογένεια (βλ. επόμενη ενότητα). Σε άλλες περιπτώσεις, ο αχυρώνας συστεγαζόταν με το στάβλο.

Ειδική κόγχη, που υπήρχε στον εμπρόσθιο συνήθως τοίχο του πόρτεγου, χρησιμοποιε ως *σταμνοστάτης*, επί του οποίου τοποθετούνταν τα σταμνιά και τα λαγήνια του νερού, πριν υδροδοτηθούν τα χωριά του Οροπεδίου. Σε χωριστή θέση υπήρχε κρεμαστάρι στο οποίο τοποθετούνταν ο λύχνος για τον φωτισμό των σπιτιών κατά τη διάρκεια της νύκτας. Οι λύχνοι αντικαταστάθηκαν αργότερα από λάμπες πετρελαίου που χρησιμοποιήθηκαν μέχρι το 1964, οπότε ηλεκτροδοτήθηκε το Οροπέδιο.

Τα παράθυρα των παλαιών κατοικιών ήταν, ως επί το πλείστον, μικρών διαστάσεων, ενώ η ξύλινη πόρτα εισόδου ήταν, συνήθως, μονόφυλλη, χωρίς τζάμια, όπως και τα παράθυρα. Στερεωνόταν στον τοίχο με μάσκουλα αλλά και με τη βοήθεια χονδρού σιδερένιου βραχιονά (βλ. τη λέξη *κόντε μπιρί*). Το άνω δεξιό τέταρτό της, το λεγόμενο *πανωπόρτι*, μπορούσε να ανοίγει και να κλείνει ανεξάρτητα από την υπόλοιπη πόρτα, έτσι ώστε να αερίζεται το σπίτι χωρίς να είναι δυνατή η είσοδος ζώων ή πτηνών σ' αυτό. Λίγα σπίτια είχαν και αυλή με αυλόπορτα, δίφυλλη συνήθως. Στα πιο πλούσια υπήρχε και ανώγαιο, σκεπασμένο με κεραμίδια, ως επί το πλείστον, γνωστό ως *οντάς*. Η πρόσβαση στον οντά ήταν δυνατή είτε εξωτερικά με την κατασκευή πέτρινης σκάλας είτε μέσα από το ισόγειο με ξύλινη σκάλα, η οποία οδηγούσε σε οπή, η οποία υπήρχε στο πάτωμα του ανώγαίου που έκλεινε με αντίστοιχο κάλυμμα (βλ. τη λέξη *τράπολα*).

Ιδιαίτερα αναγκαίος για τους παλαιούς κατοίκους του Οροπεδίου Λασιθίου ήταν ο στάβλος, γνωστός ως *αχίρι* (βλ. λέξη), στον οποίο δένονταν τα διάφορα ζώα της κάθε οικογένειας. Για κάθε μεγάλο ζώο υπήρχε χωριστή φάτνη (βλ. τη λέξη *ματζάντουρα*) επί της οποίας τοποθετούνταν η τροφή του. Σε κάποια γωνιά του στάβλου υπήρχε ένα μακρύ οριζόντιο ξύλο, στηριγμένο στους αντίστοιχους τοίχους, το οποίο χρησιμοποιε ως κοίτη για τις όρνιθες, ενώ σε άλλο σημείο του στάβλου υπήρχε η φωλιά στην οποία οι κόττες γεννούσαν τα αυγά τους. Τα *ψιλά ζώα* (αγοπρόβατα) δένονταν είτε σε προθάλαμο του στάβλου είτε στην αυλή του σπιτιού, όπου αυτή υπήρχε, μαζί με το σκύλο, αν η οικογένεια διέθετε τέτοιου είδους ζώο.

Σε πολλά σπίτια ο στάβλος ήταν συνέχεια του κυρίως σπιτιού, σε άλλα όμως ήταν σε χωριστό οίκημα. Έξω από τους στάβλους φτιαχνόταν, αν υπήρχε η δυνα-

τότητα, ειδικός χώρος, περιφραγμένος με χαμηλούς πετρόκτιστους τοίχους, ο λεγόμενος *βουκολιάς* (βλ. λέξη) στον οποίο συγκεντρώνονταν τα κόπρανα των ζώων και τα λοιπά απορρίμματα του στάβλου. Όπου δεν υπήρχε τέτοια δυνατότητα, οι βουκολιάδες φτιάχνονταν σε τόπο απομακρυσμένο από τον στάβλο. Στην περίπτωση αυτή, τα απορρίμματα των ζώων μεταφέρονταν με κοφίνια ή με άλλα μέσα στους βουκολιάδες. Τα απορρίμματα που συγκεντρώνονταν στους εν λόγω χώρους σκάβονταν μια δυο φορές για να σαθροποιηθούν και χρησιμοποιούνταν ως κοπριά στους καλλιεργούμενους αγρούς και ιδιαίτερα στους κήπους.

Σημειώνουμε, τέλος, ότι στα παλαιά σπίτια δεν υπήρχε ειδικός χώρος για απόδευση. Οι κάτοικοι χρησιμοποιούσαν για το σκοπό αυτό είτε τα *αχίρια* είτε τους βουκολιάδες είτε ερειπωμένα καταλύματα είτε άλλους υπαίθριους χώρους.

Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο άρχισαν να κτίζονται πιο σύγχρονα σπίτια με τσιμεντένιες ταράτσες και με μεγαλύτερα κουφώματα, ενώ αυξήθηκε και η χρήση κεραμοσκεπών, καθώς και η κατασκευή αποχωρητηρίων απομακρυσμένων, όμως, από την κύρια κατοικία. Σήμερα, οι οικοδομές έχουν ριζικά αναμορφωθεί, όπως σημειώνουμε σε επόμενη ενότητα.

## 7. Συνοπτική αναφορά στην οικονομία της περιοχής και στις επαγγελματικές δραστηριότητες των κατοίκων της

Η συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων του Οροπεδίου ασχολούνταν μέχρι και τη δεκαετία του 1970 και συνεχίζει και σήμερα να ασχολείται με τη γεωργία και την κτηνοτροφία.<sup>7</sup> Μερικοί από αυτούς ασκούσαν και άλλα επαγγέλματα ταυτόχρονα, όπως είναι π.χ. αυτά του εμπόρου, του παντοπώλη, του τσαγκάρη, του ράφτη, του σαγματοποιού, του σιδηρουργού, του μαραγκού, του χασάπη, της μοδίστρας κτλ. Η άσκηση των παραδοσιακών αυτών επαγγελμάτων, από την πράξη των οποίων προέρχονται πολλές ιδιωματικές λέξεις που περιλαμβάνονται στον ανά χείρας τόμο, περιορίστηκε σημαντικά κατά το δεύτερο μισό του 20<sup>ου</sup> αιώνα. Σήμερα επιβιώνουν ελάχιστα από αυτά.

Ο κάτω κάμπος του Οροπεδίου Λασιθίου ήταν και παραμένει, παρά τις περιβαλλοντικές αλλοιώσεις που έχει υποστεί τα τελευταία χρόνια, πολύ εύφορος. Τη γονιμότητα του μεγαλώνει η δυνατότητα άρδευσης των καλλιεργούμενων εκτάσεων με την άντληση νερού από πηγάδια μικρού σχετικά βάθους (8-18 μέτρων). Το νερό αντλούνταν από τα φρέατα αυτά, αρχικά, με την ανάσυρση μεγάλων κουβάδων με τα χέρια ή με τη βοήθεια *γερανιών* (βλ. λέξη). Από τα τέλη, όμως, του 19<sup>ου</sup> αιώνα τα γεράνια άρχισαν να αντικαθίστανται σταδιακά από ξύλινους *μονόκαιρους ανεμό-*

7. Υπήρξε ακόμη και συνεχίζει να υπάρχει μικρός αριθμός εκπαιδευτικών (δάσκαλοι κυρίως και ελάχιστοι καθηγητές) καθώς και ολιγάριθμοι κοινοτικοί ή δημόσιοι ή άλλοι υπάλληλοι (π.χ. γραμματείς των κοινοτήτων που λειτουργούσαν μέχρι το 1997), αστυνομικοί στο Τζερμιάδω –παλαιότερα και στο Ψυχρό– αγροφύλακες και 2-3 δικηγόροι και συμβολαιογράφοι και ανάλογοι αγροτικοί γιατροί). Λόγω του μικρού αριθμού των ατόμων αυτών δεν θα ασχοληθούμε περαιτέρω με την κοινωνικο-επαγγελματική αυτή κατηγορία.

μυλους, επινόηση του ψυχριανού Μανώλη Παπαδάκη ή Σπιρτοκούτη (Παπαδάκη & Ζάβρας, 2017). Οι ανεμόμυλοι, αξιοποιώντας τη δύναμη που δημιουργεί το φύσημα του μελετεμιού στο οποίο αναφερθήκαμε προηγουμένως, έβγαζαν με τη βοήθεια κατάλληλης αντλίας το νερό από τα πηγάδια. Την παραπάνω ανεμαντλία<sup>8</sup> τελειοποίησε αργότερα ο Στέφανος Μαρκάκης ή Μαστροστεφανής από το Φαρσάρω, ο οποίος ανέπτυξε την επιχειρηματική του δραστηριότητα στο Τζερμιάδω. Αντικατέστησε τον ξύλινο πύργο του μύλου με σιδερένιο, ο οποίος κατέληγε στο επάνω τμήμα του σε στεφάνη που προσαρμοζόταν ο μηχανισμός στον οποίο στηριζόταν ο άξονάς του μύλου έτσι, ώστε να είναι δυνατή η στροφή του προς την κατεύθυνση του πνέοντος ανέμου. Η στροφή αυτή ρυθμιζόταν αυτόματα με τη βοήθεια τριγωνικής ουράς από λαμαρίνα που προστέθηκε στο πίσω μέρος του ανεμόμυλου, το λεγόμενο *τιμόνι* (Χατζάκης, 2011). Για τη συγκέντρωση του νερού που έβγαζαν οι ανεμόμυλοι κατασκευάστηκαν δίπλα σ' αυτούς μεγάλες τετράγωνες τσιμεντένιες δεξαμενές, γνωστές ως *στέρνες* (βλ. λέξη). Ελάχιστοι ανεμόμυλοι δεν είχαν στέρνα.

Ο αριθμός των ανεμομύλων που υπήρχαν στο Οροπέδιο δεν είναι με ακρίβεια γνωστός. Εκτιμάται ότι αυτός θα πρέπει να ξεπερνούσε, κατά τις δεκαετίες 1950-1970, τους 6.000<sup>9</sup>. Το πλήθος αυτό των ανεμομύλων, με άσπρα πανιά και σπανιότερα με έγχρωμα, σχημάτιζε ένα τεράστιο αιολικό πάρκο που αποτελούσε ανεπανάληπτη -ίσως σε ολόκληρο τον κόσμο- γραφικότητα, η οποία συνέβαλε, μαζί με άλλα αξιοθέατα, στο να γίνει ο συγκεκριμένος τόπος γνωστός ανά την οικουμένη.

Δυστυχώς, από τη δεκαετία του 1970 και εντονότερα μετά το 1980, οι ανεμόμυλοι άρχισαν να αντικαθίστανται από πετρελαιοκίνητες μηχανές και αργότερα από ηλεκτροκίνητες. Οι ανεμόμυλοι εγκαταλείφθηκαν σταδιακά. Χάθηκε, έτσι, ένα ανεπανάληπτο θέαμα, το οποίο ανεπιτυχώς προσπαθούν να επαναφέρουν, έστω και μερικώς, οι σύγχρονοι τοπικοί παράγοντες<sup>10</sup>.

Το κύριο προϊόν του Οροπεδίου Λασιθίου ήταν και εξακολουθεί να παραμένει η πατάτα. Στην πατατοκαλλιέργεια αναφέρονται αρκετά λήμματα του λεξικού αλλά και πολλά από τα αντίστοιχα φραστικά παραδείγματα. Κατά καιρούς καλλιεργήθηκαν στο Λασιθί διάφορες ποικιλίες πατατών (κοκκινοπατάτες, ολλανδικές, μάζεστικ, κένεμπεκ, σπούντα κτλ.). Λόγω της κατάλληλης ιδιοσυστασίας του εδάφους όλες οι ποικιλίες ήταν νοστιμιότατες και έγιναν γρήγορα πασίγνωστες σε όλες τις περιοχές

8. Ο όρος ανεμαντλία χρησιμοποιείται με την έννοια του ανεμόμυλου που αντλεί νερό.

9. Άλλοι συγγραφείς αναφέρουν ότι ο αριθμός αυτός ανήλθε τη δεκαετία του 1960 στις 12.500 (Παπαδάκη & Ζάβρας, 2017: 29) ενώ άλλοι τον ανεβάζουν στις 13.000 (Χρηστάκης, 2017).

10. Η αιολική ενέργεια χρησιμοποιόταν και για το άλεσμα σιτηρών. Οι αλευρόμυλοι αυτοί ήταν πολύ μεγαλύτεροι σε σύγκριση με τις ανεμόμυλους του κάμπου και στερεώνονταν σε πετρόκτιστο στρογγυλό συνήθως ή μακρόστενο, με κυκλωτή πρόσοψη, πύργο. Τέτοιου είδους αλευρόμυλοι υπήρχαν σε σημεία όπου έπνεε δυνατός άνεμος, όπως είναι π.χ. το Σελί της Αμπέλου στη βορειοδυτική πλευρά των λασιθιωτικών βουνών, όπου μαρτυρείται ότι στα μέσα περίπου του 19<sup>ου</sup> αιώνα λειτουργούσαν 27 αλευρόμυλοι. Σύμφωνα με τον Γάλλο περιηγητή Ravlin την ίδια περίπου περίοδο λειτούργησαν στην τοποθεσία Ζάρωμα της Σελένας 23 ανεμοκίνητοι αλευρόμυλοι (αναφέρεται στο Ο.Ε.Δ.Ο.Λ. 2007:83). Παρόμοιος μύλος υπήρχε και στην τοποθεσία Κουμάνο κοντά στο Μέσα Λασιθί, καθώς και στο Μαρμακέτω (γνωστός ως ο μύλος του Σφακιώτη). Μετά τη χρήση πετρελαιοκίνητων αλευρόμυλων, οι εν λόγω μύλοι εγκαταλείφθηκαν.

της Κρήτης αλλά και εκτός αυτής. Η καλλιέργεια των πατατών στο Οροπέδιο άρχισε τις τελευταίες δεκαετίες του 19<sup>ου</sup> αιώνα. Αναφέρεται ότι οι πρώτες πατάτες ήρθαν στο Λασιθί από την Νάξο. Τις έφερε ο Γ. Ζερβουδάκης, ο οποίος πήρε μέρος ως εθελοντής στη Μεγάλη Κρητική Επανάσταση των ετών 1866-69 και παρέμεινε κατόπι ως δάσκαλος στο Ψυχρό. Ο Ζερβουδάκης φύτεψε τις πατάτες, το 1878, στην περιοχή Άγιος Κύριλλος, κοντά στο Ψυχρό (Σακελλάρης, 1978, Κρασανάκης, 2002).

Μαζί με τις πατάτες σπέρνονταν παλαιότερα διάφορα είδη φασολιών, ενώ στις άκρες των πατατόκηπων φυτεύονταν κολοκυθιές. Σε ξεχωριστό *σανίδι* (βλ. λέξη) καλλιεργούνταν διάφορα κηπευτικά, όπως ντομάτες, αγγουριές, πιπεριές, καθώς και κρεμμύδια, καρότα, σέλινο, μαϊντανό, μαρούλια, λάχανα και φασόλια, διαφορετικής συνήθως ποικιλίας από αυτά που φυτεύονταν στο τμήμα στο οποίο υπήρχαν οι πατάτες.

Τα παραπάνω κηπευτικά προορίζονταν, στην πλειονότητα των περιπτώσεων, για οικιακή χρήση. Μετά το 1980, άρχισαν να καλλιεργούνται σε μεγάλες ποσότητες ντομάτες, λάχανα και άλλα κηπευτικά είδη, τα οποία προορίζονται για πώληση. Τις τελευταίες δεκαετίες καλλιεργούνται, επίσης, στο Οροπέδιο καρπούζια και πεπόνια, τα οποία δεν ευδοκίμωσαν παλαιότερα, λόγω του ψυχρού κλίματος της περιοχής.

Εκτός από όσα αναφέρθηκαν προηγουμένως, οι παλαιοί Λασιθιώτες καλλιεργούσαν δημητριακά (σιτάρι, κριθάρι και βρώμη), όσπρια (φακές, ρεβίθια, κουκιά), καθώς και ρόβι και βίκου για τροφή των ζώων τους τα τελευταία. Οι περισσότερες από τις καλλιέργειες αυτές συνεχίζονται και σήμερα αλλά σε περιορισμένη έκταση λόγω της αλλαγής του τρόπου ζωής των κατοίκων και της μεταβολής των μέσων άρσης των αγρών στις οποίες αναφερόμαστε παρακάτω<sup>11</sup>.

Διαφόρων ειδών καρποφόρα δένδρα (μηλιές, αχλαδιές, κυδωνιές, βερικοκιές, δαμασκηνιές, μουριές, καρυδιές, αμυγδαλιές, κ.ά.) ευδοκίμουν στο Οροπέδιο και παράγουν εξαιρετικά εύγεστα φρούτα και νόστιμους ξηρούς καρπούς. Λόγω του μεγάλου υψομέτρου της περιοχής δεν ευδοκίμουν σ' αυτήν τα εσπεριδοειδή, οι ελιές και οι συκιές.

Για να προμηθευτούν οι Λασιθιώτες το αναγκαίο για την οικογένειά τους ελαιόλαδο, διατηρούσαν ιδιόκτητα ελαιόδεντρα σε περιοχές, με χαμηλότερο υψόμετρο, οι οποίες βρίσκονταν είτε στο Μεραμπέλο είτε στις τέως Επαρχίες Πεδιάδος, Μονοφασίου και Βιάννου. Για το μάζεμα των ελιών πολλοί κάτοικοι του εν λόγω Οροπεδίου μετέβαιναν, παλαιότερα, μαζί με τα ζωντανά τους, στις παραπάνω περιοχές, όπου και παρέμεναν αρκετό διάστημα κατά τους χειμερινούς μήνες, αποφεύγοντας έτσι και τις συνέπειες του ψυχρού κλίματος του Λασιθιού. Αρκετοί, μάλιστα, διατηρούσαν στις περιοχές στις οποίες μετέβαιναν πρόχειρες κατοικίες, οι οποίες αποτελούσαν ενίοτε ολόκληρους οικισμούς, τα λεγόμενα *μετόχια* (π.χ. τα Κερατίδια, οικισμός προσωρινής διαμονής Λασιθιωτών κοντά στον Άγιο Νικόλαο). Σήμερα όσοι ασχολούνται με την παραγωγή ελαιολάδου πηγαينوέρχονται στους τόπους στους οποίους βρίσκονται τα ελαιόδεντρά τους με τα αγροτικά τους αυτοκίνητα και χρησιμοποιούν, στην πλειονότητά τους, μηχανικά μέσα τόσο για την καλλιέργεια όσο και

11. Εξάιρεση αποτελεί σήμερα η καλλιέργεια π.χ. βίκου ή ροβιού ή βρώμης, αφού τα ζώα για τα οποία προορίζονταν δεν υπάρχουν πια.

για τη συλλογή των ελιών, τακτική που έχει αλλάξει όσα προηγουμένως αναφέραμε.

Σταφύλια, επίσης, διαφόρων ποικιλιών, όπως λιάτικα, κοτσιφάλια, πλυτά, θραψαθήρια, μαντηλάρια, βιλάνες κτλ. καλλιεργούνταν ως επί το πλείστον σε εδάφη του ξερόκαμπου, κοντά στις πρόποδες των βουνών ή σε γήλοφους του Οροπεδίου που δεν προσφέρονταν για άλλες καλλιέργειες (Καραβέλας, 2011). Τα παραγόμενα σταφύλια προορίζονταν για παραγωγή κρασιού και ρακής (βλ. λέξη), η οποία κάλυπτε, στις περισσότερες περιπτώσεις, οικογενειακές ανάγκες. Σπάνια πουλιόταν στο εμπόριο κρασί ή ρακή. Σήμερα η αμπελοκαλλιέργεια και οι συναφείς με αυτήν δραστηριότητες έχουν σημαντικά περιοριστεί.

Το Οροπέδιο Λασιθίου είναι ακόμη γνωστό για την πλούσια άγρια χλωρίδα του, αρκετά είδη της οποίας είναι βρώσιμα, καθώς και για την αφθονία και την ποικιλία των ιαματικών του φυτών (Μπίμπας, 2009, 2011, Στρατάκης, 2014). Αλλά και η πανίδα του τόπου ήταν κατά το παρελθόν τουλάχιστον πλούσια. Δυστυχώς, πολλά είδη της πανίδας του έχουν σήμερα εξαφανιστεί ή τείνουν να εκλείψουν είτε λόγω της αλόγιστης δράσης των κυνηγών είτε για άλλους λόγους (π.χ. δυσκολία ανεύρεσης τροφής από τα αρπακτικά όρνια). Παρά τη συρρίκνωση αυτή, πολλά ονόματα των ειδών της εν λόγω πανίδας και χλωρίδας διατηρούνται στη ντοπιολαλιά των σημερινών Λασιθιωτών, ιδιαίτερα δε των μεγαλύτερων. Αρκετά από τα λήμματα του λεξικού αναφέρονται στην πανίδα και στη χλωρίδα του Οροπεδίου στα οποία παρέχονται βασικές πληροφορίες για κάθε είδος.

Η καλλιέργεια των αγρών, η συγκομιδή των προϊόντων που αναφέρθηκαν προηγουμένως, η επεξεργασία τους (π.χ. το αλώνισμα των σιτηρών και ο διαχωρισμός του καρπού από τα άχυρα), η μεταφορά και η αποθήκευσή τους γινόταν μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα με πρωτόγονα μέσα. Για το όργωμα χρησιμοποιούνταν αρχικά το παραδοσιακό ξύλινο αλέτρι, το οποίο αντικαταστάθηκε αργότερα από σιδερένιο που το έσερνε ζευγάρι βοδιών και σπανιότερα μουλάρια. Το σβάρνισμα γινόταν με ξύλινο *βολόσυρο* (βλ. λέξη), όπως και το αλώνισμα των σιτηρών. Οι μεταφορές των διαφόρων αγαθών, καθώς και άλλων πραγμάτων γίνονταν με τη βοήθεια γαϊδουριών, ως επί το πλείστον, και σπανιότερα με μουλάρια.

Για τους παραπάνω λόγους κάθε οικογένεια είχε είτε ένα είτε δύο βόδια και ένα τουλάχιστον γαϊδούρι ή μουλάρια. Ζευγάρι βοδιών είχαν, συνήθως, οι πιο πλούσιοι. Οι φτωχότεροι διέθεταν ένα βόδι και ήταν αναγκασμένοι να συμπράττουν με άλλο αντίστοιχο γεωργό, τον επονομαζόμενο *συμμισάτορα*, για την καλλιέργεια των αγρών τους. Παράλληλα, κάθε οικογένεια εξέτρεφε μικρό αριθμό αιγοπροβάτων, το γάλα των οποίων καταναλωνόταν από τους κατόχους τους και τα παιδιά τους. Αυτό που περίσσευε ή δεν καταναλωνόταν σε περιόδους νηστείας χρησιμοποιόταν για την παρασκευή μυζηθρών, αθοτύρων και άλλου είδους τυριών, τα οποία προορίζονταν για οικογενειακή, επίσης, κατανάλωση, ή χρησιμοποιόταν για την παρασκευή ξινόχοντρου. Από την κρούστα (τσίπα) του γάλακτος των αιγοπροβάτων παρασκευάζονταν βούτυρο, καθώς και ένα εξαιρετο παλαιό έδεσμα, η *στάκα* (βλ. λέξη). Το μαλλί των προβάτων κουρευόταν κάθε χρόνο σε δύο φάσεις: α) στην αρχή της άνοιξης αφαιρούνταν το μαλλί από τα οπίσθια του ζώου, αφαίρεση γνωστή ως *κωλοκούρεμα* και β) στην αρχή του θέρους αφαιρούνταν το υπόλοιπο.

Το μαλλί που συγκεντρωνόταν με αυτόν τον τρόπο πλενόταν για να φύγουν οι ρύποι και στη συνέχεια ξαινόταν. Το ξασμένο μαλλί κλώθονταν και μετατρεπόταν σε νήμα, με το οποίο υφαίνονταν στον αργαλειό κλινοσκεπάσματα διαφόρων ειδών, πανί κατάλληλο για την κατασκευή ενδυμάτων, πετσέτες, σάκοι, είδη διακόσμησης κτλ.

Η υφαντική τέχνη ήταν αποκλειστική απασχόληση των γυναικών, οι οποίες, όταν δεν εργάζονταν στους αγρούς ή δεν καταγίνονταν με άλλες οικιακές εργασίες, περνούσαν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους στον αργαλειό. Σε σχέση με τις εργασίες των κοριτσιών στον αργαλειό και γενικότερα με την υφαντική τέχνη έχουν πλασθεί από το λαό εκατοντάδες μαντινάδες και πολλά τραγούδια ερωτικού, ως επί το πλείστον, περιεχομένου. Παράλληλα με την υφαντική, οι γυναίκες και ιδιαίτερα οι ανύπανδρες ασχολούνταν με το κέντημα και το πλέξιμο, επιδιόρθωναν, επίσης, παλαιά ενδύματα και ορισμένες έφτιαχναν νέα.

Στο σημείο αυτό πρέπει να τονισθεί ότι οι οικογένειες που ζούσαν στο Οροπέδιο μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα ήσαν σε μεγάλο βαθμό αυτάρκειες, με την έννοια ότι παρήγαγαν οι ίδιες τα περισσότερα από τα χρειώδη για τη ζωή των μελών τους. Οι παλαιοί Λασιθιώτες καλλιεργούσαν και αποθήκευαν στα σπίτια τους όλα σχεδόν τα αναγκαία για τη διατροφή τους αγαθά (όσπρια, γεώμηλα, ξηρούς καρπούς, ελαιόλαδο, ντοματοπολτό, κρεμμύδια, παστά φασόλια, ξινόχοντρο, τυρί, γλυκά κουταλιού κτλ.), κρασί και ρακή. Ακόμη και το κρέας που χρειάζονταν οι οικογένειες το ελάμβαναν από οικόσιτα ζώα (χοίρους, αμνοερίφια, κουνέλια) ή από οικιακά πτηνά (κότες, πετεινούς, κούβες κτλ.). Ορισμένοι ασχολούνταν και με το κυνήγι που ήταν ανθηρό τα παλαιότερα χρόνια στο Οροπέδιο. Όσο κρέας περίσσευε, οι νοικοκυρές το επεξεργάζονταν κατάλληλα (έκαναν π.χ. λουκάνικα, καπνιστά *χοιρομέρια*, έφτιαχναν *σύγλινα*, διατηρούσαν ψημένους λαγούς μέσα σε λάδι κτλ.) και το χρησιμοποιούσαν την κατάλληλη στιγμή.

Αλλά και το ψωμί που χρειάζονταν οι παλαιές λασιθιώτικες οικογένειες το έφτιαχναν μόνες τους. Οι γυναίκες ζύμωναν και έπλαθαν τα ψωμιά, ενώ οι άνδρες ήσαν υπεύθυνοι για το κουβάλημα ξύλων για τον ξυλόφουρνο, για την πυράκτωσή του, για το φούρνισμα, για το ψήσιμο και το ξεφούρνισμα των ψωμιών. Κατά κανόνα, οι παλαιοί κάτοικοι του Οροπεδίου παρασκεύαζαν παξιμάδι (βλ. τη λέξη *ντάκος*), το οποίο επαρκούσε για τη διατροφή μιας τετραμελούς οικογένειας επί ένα μήνα περίπου. Σε περίπτωση έλλειψης παξιμαδιού ή φρέσκου ψωμιού έφτιαχναν πρόχειρα «πιτοπούλια» (βλ. λέξη) στο τηγάκι. Το λευκό ψωμί, η *φρατζόλα*, όπως το έλεγαν, που παρήγαγαν οι φούρνοι των αστικών κέντρων, το οποίο έφερναν ενίοτε όσοι επισκέπτονταν τις πόλεις, θεωρούνταν εξαιρετική λιχουδιά.

Σπάνια οι κάτοικοι του Οροπεδίου αγόραζαν κάτι (ρύζι, ζάχαρη, φραγκομακάρουνα, μπακαλιάρο, φρίσσες, κονσέρβες κτλ.) από τα λιγοστά παντοπωλεία που λειτουργούσαν στα χωριά. Συχνά, οι συναλλαγές με τους παντοπώλες γίνονταν σε είδος (π.χ. με αυγά ή με όσπρια ή με λάδι).

Αλλά και τα ενδύματα που φορούσαν οι παλιοί βρακοφόροι (βράκες, γελέκια, ρασίδια, ζώνες, σαρίκια κτλ.) τα έραβαν οι νοικοκυρές. Το ίδιο συνέβαινε και με τα γυναικεία παραδοσιακά ενδύματα (τα σακοφύστανα, τις ποδιές, τις μπολίδες κτλ.). Αργότερα, τις γκιλότες, οι οποίες αντικατέστησαν την παραδοσιακή κρητική φορε-

σιά και πιο ύστερα τα κουστούμια τις/α έραβαν επαγγελματίες ράφτες και τα γυναικεία φορέματα τα έραβαν οι μοδίστρες.

## 8. Κοινωνική και πολιτιστική ζωή

Η κοινωνική ζωή στην τέως Επαρχία Λασιθίου χαρακτηριζόταν κατά την περίοδο στην οποία αναφέρεται η παρούσα εργασία από την αφοσίωση στις παραδοσιακές αξίες, τον σεβασμό στον οικογενειακό θεσμό, την τήρηση των πατροπαράδοτων ηθών και εθίμων και την πιστή εναρμόνισή της προς το τυπικό της εκκλησίας, γύρω από το οποίο είχε οργανωθεί ο τρόπος της ζωής των παλαιών Λασιθιωτών.

Κυρίαρχο πρόσωπο μέσα στην παραδοσιακή λασιθιώτικη οικογένεια ήταν ο άνδρας, ο οποίος είχε την ευθύνη για όλα τα ζητήματά της που αφορούσαν εξωτερικές υποθέσεις. Την κυριαρχία του πατέρα στην εν λόγω κοινωνία μαρτυρούν και οι λέξεις με τις οποίες τον προσαγόρευαν τα λοιπά μέλη της οικογένειας, όπως: *αφέντης, αφεντικό, καπετάνιος, κουμανταδόρος* κ.ά. Παρά την πατρική κυριαρχία, η θέση της συζύγου ήταν επίσης σημαντική. Σπάνια, οι Λασιθιώτες οικογενειάρχες έπαιρναν σημαντικές αποφάσεις χωρίς να συνεννοηθούν με την *κερά* τους ή τη *συμβία* τους, όπως αποκαλούσαν τη σύντροφό τους.

Βασικό μέλημα των γονέων ήταν η κοινωνική και επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών τους. Πολλοί από αυτούς προέτρεπαν τα παιδιά τους να σπουδάσουν, ιδιαίτερα τα αγόρια, θέμα στο οποίο αναφερόμαστε παρακάτω. Όσον αφορά στα θηλυκά παιδιά, περισσότερη έμφαση έδιναν στην παντρεία τους, η οποία όφειλε να γίνει με τη συγκατάθεση των γονέων τους, το λεγόμενο *θέλημα* (βλ. λέξη). Συχνά, μάλιστα, η επιλογή συζύγου για τα κορίτσια ήταν υπόθεση των γονέων τους περισσότερο παρά των ιδίων. Στο πλαίσιο αυτό, ο γάμος με συνοικέσιο ήταν συνήθης τακτική, ενώ σε περίπτωση συναισθηματικών δεσμών με πρόσωπα μη εγκεκριμένα από τους γονείς δεν έλειπαν οι εκουσίες, στην πλειονότητά τους, *απαγωγές*, γνωστές ως *κλεψιές*. Κάτι ανάλογο αλλά σε μικρότερο βαθμό ίσχυε και για τα αγόρια για ζητήματα σχετικά με το γάμο τους.

Καθήκον κάθε υποψήφιας νύφης ήταν η προετοιμασία της προίκας της, η οποία περιλάμβανε όλα τα χρειώδη για τη λειτουργία ενός νέου σπιτικού από τα υφαντά κλινοσκεπάσματα, έως τα διακοσμητικά εργόχειρα, τα οικιακά σκεύη και τα απαραίτητα έπιπλα. Για την ετοιμασία της προίκας ήταν αναγκαία η οικονομική και λοιπή υποστήριξη των γονέων, καθώς και των αδελφών των ανύπανδρων κοριτσιών. Σε πολλές, μάλιστα, περιπτώσεις, τα αρσενικά παιδιά μιας οικογένειας δεν παντρεύονταν αν, δεν αποκαθιστούνταν πρώτα οι αδελφές τους, και κάποια από αυτά έμεναν γεροντοπαλίκαρα, εξαιτίας της μη αποκατάστασης των κοριτσιών της οικογένειας.

Καθήκον κάθε νέου άνδρα, που φιλοδοξούσε να δημιουργήσει οικογένεια, ήταν να κτίσει το σπίτι στο οποίο θα τη στέγαζε. Το έργο αυτό πραγματοποιούσε με προσωπική εργασία αλλά και με την οικονομική ενίσχυση των γονέων του.

Οι γάμοι και οι βαπτίσεις πραγματοποιούνταν μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του δεύτερου μισού του 2<sup>ου</sup> αιώνα, σύμφωνα με τα παραδοσιακά ήθη και έθιμα,

τα οποία περιγράφονται συνοπτικά στα σχετικά με τα ζητήματα αυτά λήμματα του ανά χειράς λεξικού. Τόσο οι γάμοι όσο και οι βαπτίσεις ήσαν ευκαιρίες χαράς και διασκέδασης όχι μόνο για τους οικείους των νεονύμφων ή του/της νεοφώτιστου/ης, αλλά συχνά για ολόκληρες τις μικρές κοινωνίες των λασιθιώτικων χωριών. Από τα σχετικά ήθη και έθιμα αξίζει να σημειωθούν επιγραμματικά τα εξής: η έκθεση σε δημόσια θέα της προίκας των κοριτσιών, η προσκόμιση φαγάσιμων ειδών και κρασιού στο σπίτι των νεονύμφων ή σ' αυτό των πατρικών τους οικογενειών, πέραν του χαρίσματος που γινόταν στην εκκλησία μετά τη λήξη του μυστηρίου του γάμου, η παρασκευή των γαμοκούλουρων, κομμάτια των οποίων πετούσε η νύφη στο πλήθος των συνοδών της κατά τη διαδρομή της από το σπίτι της στην εκκλησία και αντίστροφα, το *ψίκι* (βλ. λέξη), ιδιαίτερα όταν η νύφη ήταν από άλλο χωριό, οι συμβολικές ενέργειες της νύφης πριν μπει ως παντρεμένη στο νέο της σπίτι, οι μαντινάδες για τα προσόντα της νύφης και του γαμπρού, οι ευχές για κοινή μακροζωία και καλλιτεκνία, οι χοροί που διαρκούσαν περισσότερο από μια μέρα, ο *αντίγαμος* και πολλά άλλα.

Η σχέση, επίσης, μεταξύ βαφτισμιού και αναδόχου ήταν πολύ ισχυρή. Ο *σάντολος* και η *σάντολα* (βλ. λέξεις) ήταν ουσιαστικοί πνευματικοί γονείς των βαπτισμιών τους σε τέτοιο βαθμό, ώστε να απαγορεύεται ο γάμος μεταξύ ατόμων που είχαν τον/η ίδιο/α ανάδοχο. Οι σύντεκνοι (βλ. λέξη) έχαιραν μεταξύ τους αμοιβαίες εκτίμησης και σεβασμού και συχνά συνέπρατταν είτε στις γεωργικές εργασίες είτε σε άλλους τομείς. Ακόμη και στο κυνήγι οι σύντεκνοι πήγαιναν μαζί, συνήθως.

Όπως σημειώσαμε ήδη, η θρησκεία προσδιόριζε τα περασμένα χρόνια τη ζωή των Λασιθιωτών σε σημαντικό βαθμό. Ο εκκλησιασμός τις Κυριακές ήταν σχεδόν καθολικός. Οι νηστείες όχι μόνο της μεγάλης σαρακοστής αλλά και εκείνες της σαρανταράς, των Αγίων Αποστόλων και του δεκαπενταύγουστου τηρούνταν με ευλάβεια από τη συντριπτική πλειονότητα των κατοίκων του Οροπεδίου, τακτική που επηρέαζε σημαντικά και τις διατροφικές του συνήθειες. Οι γιορτές των Χριστουγέννων, της Πρωτοχρονιάς, των Φώτων, του Πάσχα και του δεκαπενταύγουστου, συνδυασμένες με ποικίλα ήθη και έθιμα, τα οποία μερικώς περιγράφονται στα λήμματα του λεξικού, έδιναν ιδιαίτερο χρώμα στη ζωή των κατοίκων του Λασιθίου. Ποιος από τους γεροντοτέρους δεν θυμάται με ιδιαίτερη συγκίνηση το σφάξιμο των χοίρων τα Χριστούγεννα, τα χοιρομέρια που καπνίζονταν στα τζάκια, τα σύγλινα και όλους τους λοιπούς τρόπους φύλαξης και διατήρησης του κρέατος των παχύσαρκων αυτών ζώων; Ποιος από τους μεγαλύτερους στην ηλικία μπορεί να ξεχάσει τις μασκάρες των απόκρεω, τις αγρυπνίες της Μεγαλοβδομάδας, τους Επιταφίους στολισμένους με λασιθιώτικα αγριολούλουδα που μοσκοβολούσαν, τη φουνάρα της Λαμπρής, τα κάλαντα και τα αυτοσχέδια πλακατσίκια των νεαρών και πολλά άλλα παρόμοια ήθη και έθιμα.

Ξέχωρη θέση στην κοινωνική ζωή των Λασιθιωτών είχαν τα πανηγύρια, τα οποία γίνονταν στα χωριά του Οροπεδίου κατά τις ημέρες του εορτασμού των αγίων στους οποίους είναι αφιερωμένες οι εκκλησίες τους αλλά και τα πολυάριθμα εξωκλήσια. Κορυφαία εκδήλωση αυτού του είδους ήταν και συνεχίζει να είναι το παλλασιθιώτικο πανηγύρι του Αγίου Ιωάννη (29 Αυγούστου), του επονομαζόμενου Καμπίτη,



λόγω της θέσης της αντίστοιχης εκκλησίας στο μέσο σχεδόν του κάτω κάμπου. Οι εορτές αυτές δεν ήσαν μόνο εκδηλώσεις σεβασμού και ευλάβειας απέναντι στον/ην εορτάζοντα/ουσα άγιο/αγία. Αποτελούσαν, ταυτόχρονα, και κοινωνικές εκδηλώσεις κατά τις οποίες συναντιούνταν παλιοί γνώριμοι, φίλοι και συγγενείς που ζούσαν σε διαφορετικά χωριά. Τα πανηγύρια συνοδεύονταν, συνήθως, από χοροεσπερίδες που πραγματοποιούνταν στα καφενεία των χωριών, οι οποίες αποτελούσαν για τους ταλαιπωρημένους κατοίκους του Οροπεδίου μια ευκαιρία πρόσκαιρης έστω φυγής από τη μονότονη και κουραστική τους ζωή. Έδιναν στους αλλοτινούς νέους και νέες τη δυνατότητα να δείξουν τη λεβεντιά τους ή τα κάλλη τους και να εκφράσουν με το τραγούδι τους τους καημούς και τους πόθους τους. Πόσοι παθιασμένοι έρωτες δεν ξεκίνησαν από αυτές τις χοροεσπερίδες ή δεν είχαν κάποια σχέση μ' αυτές!

Η προσφυγή, όμως, στη θρησκεία δεν γινόταν μόνο για λατρευτικούς λόγους. Η επίκληση του θείου υπηρετούσε, επίσης, τη λαϊκή ιατρική, την προστασία από ασθένειες, την αποτροπή των συμφορών ακόμη και την απόδοση των γεωργικών καλλιεργειών. Το διάβασμα ευχών από τους παπάδες για τους αρρώστους, οι κρυφολειτουργίες, οι αγιασμοί και τα ευχέλαια, τα ποικίλα τασίματα στους αγίους (από ζωντανά ζώα, μέχρι αγροτικά προϊόντα και βασιλικά), η απαγγελία θρησκευτικών κειμένων (π.χ. του Αγίου Κυπριανού, του Συμβόλου της Πίστεως κ.ά.) με στόχο την αποτροπή του κακού ή την ίαση αρρώστων ήσαν σε ημερήσια διάταξη. Τα φυλακτά για την προστασία από το κακό μάτι και οι γητειές για το ξεμάτιασμα ή για τη διάλυση των δεσμών που προκαλούσαν, κατά τη λαϊκή αντίληψη, τα μάγια κατά προσώπων αφθονούσαν. Το ράντισμα με αγιασμό δεν γινόταν μόνο σε ανθρώπους αλλά και σε ζώα και σε φυτά (π.χ. στις πατάτες για την προστασία τους από το περονόσπορο). Η μακροχρόνια ξηρασία αντιμετωπιζόταν με τη διοργάνωση τακτικών και έκτακτων λιτανειών σε σχέση με τις οποίες διασώζεται πλήθος θρύλων που αποτελούν πολύτιμη πηγή λαογραφικού αλλά και ιδιωματικού γλωσσικού υλικού.

Ο θάνατος και οι κηδείες ήσαν λυπηρά γεγονότα στα οποία συμμετείχαν με πραγματική οδύνη όλα σχεδόν τα μέλη των μικρών κοινωνιών των λασιθιώτικων χωριών, την οποία εξέφραζε ο λυπηρός ήχος της καμπάνας των αντίστοιχων εκκλησιών. Γύρω από το μυστήριο του θανάτου, τα νεκροταφεία και τους πεθαμένους είχαν αναπτυχθεί ποικίλοι θρύλοι (π.χ. για φαντάσματα, για άτομα που αγίασαν, για οπτασίες πεθαμένων, για οιωνούς που αποτελούσαν προάγγελμα θανάτου κ.ά.π.), ενώ ως προς τα μνημόσυνα των τεθνεώτων είχαν διαμορφωθεί ποικίλα έθιμα που σήμερα δεν υπάρχουν.

Η πραγματοποίηση άλλου είδους πολιτιστικών εκδηλώσεων στο απομονωμένο από τα αστικά κέντρα Οροπέδιο του Λασιθίου ήταν εξαίρεση κατά την περίοδο στην οποία αναφερόμαστε. Σπάνια ερχόταν στα χωριά του κάποιος περιφερόμενος θεατρικός θίασος, ο οποίος έπαιξε καραγκιόζη ή άλλα χαμηλής ποιότητας θεατρικά σκετς σε πρόχειρα κατασκευασμένες σκηνές μέσα σε καφενεία. Για την παρακολούθησή τους απαιτούνταν ευτελές τίμημα, το οποίο πολλοί αδυνατούσαν να καταβάλουν. Το ίδιο ίσχυε και για την προβολή κάποιων ασπρόμαυρων κινηματογραφικών ταινιών που σπάνια πραγματοποιούνταν στους ίδιους χώρους, οι οποίοι σε ελάχιστες περιπτώσεις γέμιζαν από θεατές κι ως διαλαλούσε στο χωριό ο τελάλης το σχετικό

γεγονός, όπως έπραττε και για τη γνωστοποίηση στους χωρικούς ποικίλων γεγονότων ή ανακοινώσεων που τους αφορούσαν (π.χ. για τη δημοπρασία ζώων ή άλλων ειδών ή αντικειμένων που οι πιστοί προσκόμιζαν στις εκκλησίες εις εκπλήρωση διαφόρων ταμάτων στους αντίστοιχους αγίους, για απαγορεύσεις της αστυνομίας, για αποφάσεις της Κοινότητας κτλ.).

## 9. Η εκπαίδευση στο Οροπέδιο Λασιθίου

Για την εκπαίδευση στο Οροπέδιο Λασιθίου έχουμε συγγράψει από κοινού με τον Γ. Καραβαλάκη (2009) ειδική εκτενή μελέτη στην οποία παραπέμπουμε τον αναγνώστη που επιθυμεί να έχει περισσότερες πληροφορίες για το ζήτημα αυτό. Εδώ περιοριζόμαστε στο να σημειώσουμε ότι από την απελευθέρωση της Κρήτης από τον τουρκικό μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 2<sup>ου</sup> μισού του 20<sup>ου</sup> αιώνα δημιουργήθηκαν σταδιακά δημοτικά σχολεία στα μεγαλύτερα χωριά του νησιού. Μέχρι και τη δεκαετία του 1970 λειτουργούσαν 12 Δημοτικά Σχολεία στο Οροπέδιο Λασιθίου, αρκετά από τα οποία ήσαν πολυθέσια. Στα σχολεία αυτά φοιτούσαν, παλαιότερα, μερικές εκατοντάδες μαθητές. Ο αριθμός τους μειώθηκε σημαντικά μετά την παραπάνω χρονολογία, γεγονός που οδήγησε, κατά το σχολικό έτος 1983-84, στη συγχώνευση των Δημοτικών Σχολείων του Οροπεδίου σε δύο, του Αγίου Γεωργίου και του Τζερμιάδω στα οποία φοιτούσαν το 1983 διακόσοι ενενήντα οκτώ (298) μαθητές και το 2008 ογδόντα ένας (81) μόνο.

Όσον αφορά τη λειτουργία σχολείων Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης στο Οροπέδιο, αυτή πέρασε από διάφορες φάσεις, τις οποίες περιγράφουμε λεπτομερώς στην προμνημονευθείσα εργασία μας. Από το σχολικό έτος 1920-21 άρχισε να λειτουργεί στο Τζερμιάδω διετές Ημιγυμνάσιο, το οποίο διαδέχθηκε το 1937 το Αστικό Σχολείο Γεωργικής Κατεύθυνσης. Από το σχολικό έτος 1943-44 άρχισε να λειτουργεί Παράρτημα του Γυμνασίου Νεάπολης στο Τζερμιάδω, άτυπο από το 1943 έως το 1947 και επίσημο από το 1948 έως το 1961, έτος κατά το οποίο ιδρύθηκε πλήρες αυτοτελές εξατάξιο Γυμνάσιο, το οποίο απέκτησε σταδιακά όλες τις τάξεις. Σημειωτέον ότι το Παράρτημα του Γυμνασίου Νεαπόλεως στο Τζερμιάδω περιλάμβανε μερικές μόνο τάξεις. Το εξατάξιο Γυμνάσιο Τζερμιάδω χωρίστηκε σε Γυμνάσιο και Λύκειο με τη μεταρρύθμιση του 1976. Το Λύκειο μετονομάστηκε το 1998 σε Εννιαίο Λύκειο και μετά το 2004 έγινε Γενικό Λύκειο Τζερμιάδω.

Παράλληλα προς το σχολείο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που με διάφορες ονομασίες λειτούργησε στο Τζερμιάδω, λειτούργησε από το 1958 έως και το 1962 και στον Άγιο Γεώργιο ιδιωτικό σχολείο Μέσης Εκπαίδευσης υπό την επωνυμία «Δικταίον Λύκειον», ενώ από το 1978 έως και το 1999 λειτούργησε δημόσιο τριτάξιο Γυμνάσιο στο ίδιο χωριό. Ακολούθησε η λειτουργία στον Άγιο Γεώργιο Τεχνικού Επαγγελματικού Εκπαιδευτηρίου στο πλαίσιο της μεταρρύθμισης Αρσένη, το οποίο καταργήθηκε το 2004.

Στα παραπάνω πρέπει να προστεθούν τα εξής: Σύμφωνα με τη διαθήκη του Ιωάννη Καμπάνη (1821-1875) όφειλε να ιδρυθεί στη γενέτειρά του, στο Ψυχρό Λα-

σιθίου Τεχνικό Σχολείο στο οποίο θα «διδάσκονταν δωρεάν οι παραδοσιακές τέχνες, εριουργία, ξυλουργία, υποδηματοποιία και οποιαδήποτε άλλη τέχνη, ήτις βραδύτερον ήθελε θεωρηθεί αναγκαία», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στη διαθήκη του. Από το κληροδότημα του Καμπάνη δημιουργήθηκε το Καμπάνειο Ίδρυμα, οι διοικήσεις του οποίου επιδίωξαν κατά καιρούς να υλοποιήσουν την εντολή του παραπάνω ευεργέτη.

Ύστερα από πολλές προσπάθειες αναγέρθηκε στο Ψυχρό, δίπλα από το σχολείο που είχε ιδρύσει ο εξάδελφος του Καμπάνη, ο Α.Φ. Παπαδάκης, μέγας ευεργέτης του Πανεπιστημίου Αθηνών, κτίριο με σκοπό να αρχίσει η λειτουργία του τεχνικού σχολείου. Δυστυχώς, διάφορα γεγονότα, τα οποία εκθέτομε σε άλλη μας εργασία (Κασσωτάκης & Καραβαλάκης, 2009) δεν επέτρεψαν τη λειτουργία του. Τα κτίρια που δημιουργήθηκαν από το κληροδότημα Καμπάνη χρησιμοποιήθηκαν κατά καιρούς για διάφορους σκοπούς από τους οποίους αξίζει να μνημονεύσουμε τη λειτουργία παιδικών κατασκηνώσεων από το 1949 έως τα μέσα της δεκαετίας του 1950, Οικοκυρικής Σχολής από το 1968 έως το 1972, την προσπάθεια αξιοποίησής τους τα τελευταία χρόνια από το Πανεπιστήμιο των Ορέων<sup>12</sup> αλλά και για άλλες πολιτισμικές, εκπαιδευτικές και λοιπές δραστηριότητες, η απήχηση των οποίων τόσο σε τοπικό όσο και σε ευρύτερο επίπεδο είναι σημαντική.

Στα σχολεία και προπάντων σε εκείνα της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης φοιτούσαν κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20<sup>ου</sup> αιώνα τα αγόρια κυρίως, ενώ τα κορίτσια παρέμεναν σε μεγάλο ποσοστό αναλφάβητα. Η κατάσταση αυτή άρχισε σταδιακά να ανατρέπεται από τη λήξη του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου και εξής και η φοίτηση των κοριτσιών στο σχολείο εξισώθηκε με αυτή των αγοριών.

Αξίζει ακόμη να σημειώσουμε ότι οι έφηβοι του Οροπεδίου Λασιθίου που ήθελαν να ολοκληρώσουν τις σπουδές τους στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, προϋπόθεση για να πραγματοποιήσουν ανώτατες σπουδές ήταν, μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1960, αναγκασμένοι να φεύγουν από τα σπίτια τους και να εγκαθίστανται σε γειτονικές πόλεις (στη Νεάπολη, στον Άγιο Νικόλαο, στο Καστέλι Πεδιάδος, στη Βιάννο, στο Ηράκλειο), όπου λειτουργούσαν Γυμνάσια, προκειμένου να συνεχίσουν εκεί τις σπουδές τους, αφού στο Οροπέδιο δεν λειτουργούσαν μέχρι την παραπάνω χρονολογία όλες οι γυμνασιακές τάξεις.

Απίστευτες φαίνονται σήμερα στους σύγχρονους Λασιθιώτες οι συνθήκες, υπό τις οποίες ζούσαν και πορεύονταν τα μικρά λασιθιωτάκια της εποχής εκείνης, για να μπορέσουν να σπουδάσουν. Μένοντας μόνα, μακριά από τις οικογένειές τους, συχνά σε ακατάλληλα ενοικιασμένα δωμάτια, είχαν τα ίδια την φροντίδα του μικρού νοικοκυριού τους (μαγειρέμα, συγγύρισμα του σπιτιού, πλύσιμο των ρούχων τους κτλ.) παράλληλα με τη μελέτη των σχολικών τους μαθημάτων. Αλλά ακόμη κι αυτοί που φοιτούσαν στις τάξεις, οι οποίες λειτουργούσαν στο Τζερμιάδω και προέρχονταν από άλλα χωριά, ιδιαίτερα από τα πιο απομακρυσμένα, αντιμετώπιζαν ποικίλες δυσκολίες, διανύοντας καθημερινά με τα πόδια απόσταση αρκετών χιλιομέτρων,

12. Έτσι ονομάζεται η δράση της δια βίου μάθησης και υποστήριξης των κατοίκων της υπαίθρου της Κρήτης που έχει αναληφθεί από πανεπιστημιακούς και άλλους επιστήμονες και πνευματικούς ανθρώπους του νησιού με επικεφαλής τον τ. Πρύτανη του Πανεπιστημίου Κρήτης κ. Παλλήκαρη.

μέσα στη βροχή και συχνά στο χιόνι, για να πάνε από τα χωριά τους στην πρωτεύουσα της τέως επαρχίας και να επιστρέψουν σ' αυτά. Οι παραπάνω δυσκολίες γινόντουσαν ακόμη πιο μεγάλες, όταν ήσαν αναγκασμένοι να διασχίσουν αφρισμένους χειμάρρους χωρίς γέφυρα, στις περισσότερες περιπτώσεις, ή πλημμυρισμένες περιοχές του κάμπου.

Παρά τις δυσχέρειες αυτές, σημαντικός αριθμός Λασιθιωτών κατάφερε να σπουδάσει ακόμη και κατά τις δύσκολες περιόδους των προπολεμικών χρόνων, καθώς και εκείνων της γερμανοϊταλικής κατοχής αλλά και αυτών που την ακολούθησαν. Πολλά από τα άτομα αυτά εξελίχθηκαν σε σημαντικές προσωπικότητες, οι οποίες συνέβαλαν τα μέγιστα στην επιστημονική, μορφωτική και κοινωνικο-οικονομική ανάπτυξη όχι μόνο της Κρήτης, αλλά και της Ελλάδας ολόκληρης, όπως προκύπτει από τα στοιχεία που παραθέτουμε στην προμνημονευθείσα εργασία μας για την εκπαίδευση στην τέως Επαρχία Λασιθίου. Σ' αυτό συνετέλεσαν, ίσως, η επιθυμία των τέκνων των παλαιών κυρίως λασιθιώτικων οικογενειών να ξεφύγουν από τη σκληρή ζωή των γονέων τους, η ενίσχυση που τους παρείχαν οι οικείοι τους προς την κατεύθυνση αυτή και η σκληραγώγησή τους μέσα στις αντίξοες συνθήκες ζωής, η οποία τους ανέπτυξε την ανθεκτικότητα σε δύσκολες καταστάσεις και την ικανότητα να αγωνίζονται και να αντιμετωπίζουν επιτυχώς τα προβλήματα της ζωής.

Τα πράγματα βελτιώθηκαν αργότερα, αλλά δυστυχώς ο πληθυσμός του τόπου συρρικνώθηκε, ιδιαίτερα δε αυτός των ατόμων σχολικής ηλικίας με αποτέλεσμα να συντηρούνται μετά δυσκολίας τα υπάρχοντα στο Οροπέδιο εκπαιδευτικά ιδρύματα.

## 10. Σύγχρονες εξελίξεις

Το Οροπέδιο Λασιθίου σημείωσε ραγδαία ανάπτυξη μετά το 1950 και ακόμη πιο έντονα μετά το 1970. Συντελεστές της εξέλιξης αυτής μπορούν να θεωρηθούν: α) η βελτίωση των συγκοινωνιών με τα μεγάλα αστικά κέντρα της Κρήτης, β) η ηλεκτροδότηση το 1964 των χωριών του Οροπεδίου και αργότερα και του κάτω κάμπου της περιοχής, γ) οι οικονομικές ενισχύσεις των αγροτών υπό μορφή είτε δανείων είτε επιδοτήσεων και η δημιουργία Αγροτικών Συνεταιρισμών και Γεωργικής Ένωσης, δ) ή βελτίωση του μορφωτικού επιπέδου του πληθυσμού, ε) η διάδοση των μέσων μαζικής επικοινωνίας και ιδιαίτερα του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης, στ) η χρήση ποικίλων μηχανικών μέσων για τις καλλιέργειες των αγροκτημάτων και ζ) η δημιουργία τα τελευταία χρόνια λιμνοδεξαμενών, οι οποίες μετέβαλαν τις καλλιέργειες στον παλιό ξερόκαμπο.

Υπό την επίδραση των παραγόντων αυτών: α) οι οικογενειακού χαρακτήρα μικροκαλλιέργειες απέκτησαν το χαρακτήρα μεγαλύτερων επιχειρηματικών καλλιεργειών, β) οι ανεμαντλίες αντικαταστάθηκαν από ηλεκτροκίνητα αντλητικά συγκροτήματα, γ) ο τουρισμός και η συνακόλουθη δημιουργία καταστημάτων πώλησης υφαντών κυρίως αλλά και ποικίλων αναμνηστικών ειδών, εστιατορίων και ξενοδοχείων ενισχύθηκαν, δημιουργώντας μια σημαντική νέα πηγή προσόδων στους κατοίκους, δ) τα ζεύγη των βοδιών που χρησιμοποιούσαν στις εργασίες τους οι παλαιοί

γεωργοί αντικαταστάθηκαν από μηχανοκίνητους ελκυστήρες (τρακτέρ) και τα μεταφορικά ζώα από αγροτικά μικρά φορτηγά αυτοκίνητα, ε) νέες καλλιέργειες (π.χ. καρπουζιών, πεπονιών, φράουλας κτλ.), που δεν υπήρχαν άλλοτε, έκαμαν την εμφάνισή τους, στ) σύγχρονες κατοικίες εξοπλισμένες με όλα τα μοντέρνα είδη υγιεινής, επίπλωσης και παρασκευής φαγητών πήραν τη θέση των παραδοσιακών λασιθιώτικων σπιτιών. Αποτέλεσμα όλων αυτών είναι η άνοδο του βιοτικού επιπέδου των κατοίκων.

Δεν απουσιάζουν, όμως, και οι αρνητικές επιπτώσεις των πιο πάνω εξελίξεων, όπως είναι η απώλεια μιας εξαιρετικής γραφικότητας της περιοχής που δημιουργούσαν παλαιότερα οι ανεμόμυλοι, η μόλυνση του εδάφους εξαιτίας της αλόγιστης χρήσης φυτοφαρμάκων, η εξαφάνιση ορισμένων ειδών της πανίδας του παλαιού Οροπεδίου και η αλλοίωση της πολιτιστικής ζωής των κατοίκων υπό την επίδραση του αστικού εκμοντερνισμού. Τα περισσότερα από τα παλαιά ήθη και έθιμα έχουν σβήσει ή σβήνουν. Μαζί μ' αυτά χάνεται και ο γλωσσικός πλούτος της λασιθιώτικης ντοπιολαλιάς, τον οποίο προσπαθήσαμε να διασώσουμε, στο βαθμό του δυνατού, με την παρούσα εργασία μας.

Τέλος, η δημιουργία του φράγματος του Αποσελέμη για την τροφοδότηση του οποίου ανοίχτηκε σήραγγα απορροής των πλημμυρικών υδάτων του Οροπεδίου σε συνδυασμό και με τη λήψη άλλων μέτρων (π.χ. ένταξη της περιοχής στο ευρωπαϊκό πρόγραμμα natura) ενδέχεται να έχουν πρόσθετες επιπτώσεις στις δραστηριότητες των κατοίκων του Λασιθίου, οι οποίες δεν μπορούν με ακρίβεια να προσδιοριστούν προς το παρόν.

Παρά τις υπάρχουσες δυσκολίες και τα δυσεπίλυτα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι του Οροπεδίου, οι τοπικοί παράγοντες, με πρωτοπόρους τους δημοτικούς άρχοντες, καταβάλλουν συνεχείς προσπάθειες για την ανάπτυξη της περιοχής. Η συμμετοχή του Δήμου και άλλων τοπικών συλλογικών φορέων σε διάφορα αναπτυξιακά, πολιτιστικά και εκπαιδευτικά προγράμματα, η πραγματοποίηση σημαντικότερων διεθνών συναντήσεων υψηλού επιπέδου στο Οροπέδιο Λασιθίου, η αυξανόμενη προβολή του Δικταίου Άνδρου και η διεύρυνση της επισκεψιμότητάς του, η ενίσχυση του τουριστικών δραστηριοτήτων στο Λασιθί, η επέκτασή τους και κατά τη χειμερινή περίοδο, η προσπάθεια ένταξης των ανεμόμυλων στο πρόγραμμα της άυλης πολιτισμικής κληρονομιάς της UNESCO, η προοπτική αξιοποίησης και της δευτέρης λιμνοδεξαμενής που έχει δημιουργηθεί κοντά στο χωριό Άγιος Γεώργιος και άλλες δραστηριότητες αποτελούν αισιόδοξους οριζώντες για το μέλλον του τόπου.

Για να αποδώσουν, όμως, τους αναμενόμενους καρπούς οι προσπάθειες αυτές απαιτείται συστηματικότερη στήριξή τους από την πολιτεία, βελτίωση του οδικού δικτύου που συνδέει το Οροπέδιο με τα αστικά κέντρα της Κρήτης και αναβάθμιση όλων των υποδομών (υγείας, παιδείας κτλ.) που είναι αναγκαίες για τη μόνιμη παραμονή νέων ανθρώπων στον υπέροχο αυτόν τόπο.

## 2. ΤΑ ΣΥΧΝΟΤΕΡΑ ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΡΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΙΔΙΩΜΑΤΟΣ ΤΩΝ ΚΑΤΟΙΚΩΝ ΤΟΥ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΛΑΣΙΘΙΟΥ

Όπως αναφέραμε στο Β΄ μέρος του παρόντος τόμου (βλ. ενότητα 1.3), ο όρος παραγωγικό τέρμα σημαίνει το συνολικό ληκτικό μόρφημα, το οποίο προστίθεται στο τέλος του θέματος πρωτότυπων λέξεων για την παραγωγή νέων,<sup>13</sup> και αποτελείται από το ληκτικό επίθημα και την κατάληξη. Τον παραπάνω όρο χρησιμοποιούμε στην ανά χείρας εργασία με διευρυμένη έννοια, υποδηλώνοντας με αυτόν όλων των ειδών τις παραγωγικές καταλήξεις, όπως αυτές αναφέρονται στα παραδοσιακά εγχειρίδια της σχολικής Γραμματικής.

Το θέμα των πρωτότυπων λέξεων βρίσκεται, στην περίπτωση των ουσιαστικών και των επιθέτων, από την ονομαστική ενικού ή από την ονομαστική του πληθυντικού για τα ανισοσύλλαβα. Στην περίπτωση των ρημάτων, υπάρχουν δύο θέματα: α) το ενεστωτικό και β) το αοριστικό (ενεργητικού ή παθητικού αορίστου). Τα παραγωγικά τέρματα προστίθενται άλλοτε στο ενεστωτικό και άλλοτε στο αοριστικό θέμα. Ο όρος θέμα έχει την έννοια που του δώσαμε στο Β΄ μέρος (βλ. 1.3.). Το θέμα (βάση) της πρωτότυπης λέξης μπορεί να μεταβάλλεται κατά την παραγωγή νέας (π.χ. *τρέχ-ω* > *τροχ-ός*, *φέρ-ω* > *φορ-ά*) ή να παραμένει αμετάβλητο (π.χ. *λύ-ω* > *λύ-ση*).

Στους πίνακες που ακολουθούν σημειώνονται με αλφαβητική σειρά τα συχνότερα παραγωγικά τέρματα, κατά κατηγορίες πρωτότυπων λέξεων (ουσιαστικά, επίθετα, ρήματα, επιρρήματα), στο θέμα των οποίων προστίθενται. Η πλειονότητα των συσχετιζόμενων λέξεων (πρωτότυπων και παράγωγων) έχει ληφθεί από τα λήμματα του παρόντος λεξικού ή από τα αντίστοιχα φραστικά παραδείγματα ή από τα ετυμολογικά ή άλλα σχόλια.<sup>14</sup> Μερικές λέξεις προέρχονται από εκείνες που σημειώνονται στο τέλος των διαφόρων λημμάτων, οι οποίες απαντώνται και στην κοινή νεοελληνική γλώσσα, αλλά χρησιμοποιούνται και από τους Λασιθιώτες. Όσα παραγωγικά τέρματα σπανίζουν στο ιδίωμα των Λασιθιωτών ή δεν σχετίζονται με το λεξιλόγιο που μελετήσαμε παραλείφθηκαν. Αυτό σημαίνει ότι οι κατάλογοι που ακολουθούν δεν έχουν εξαντλητικό χαρακτήρα.

Ενίοτε, το ίδιο παραγωγικό τέρμα μπορεί να συναρτάται με λέξη-βάση, η οποία εντάσσεται σε περισσότερες της μιας κατηγορίες των μερών του λόγου.<sup>15</sup>

13. Ορισμένοι γλωσσολόγοι εντάσσουν στην παραγωγή και τη σύνθεση των λέξεων και άλλα σχηματιστικά στοιχεία, που λειτουργούν ως προθέματα (προθηματοποίηση), καθώς και τις φωνολογικές τους μεταλλάξεις. Εμείς ακολουθήσαμε ως προς το ζήτημα αυτό την παραδοσιακή διάκριση της σχολικής Γραμματικής του Τριανταφυλλίδη.

14. Οι λέξεις, που δεν υπάρχουν στο λεξικό, έχουν γραφεί με όρθια γράμματα.

15. Περισσότερες λεπτομέρειες για το ζήτημα αυτό βλ. στις εξής εργασίες: Ράλλη (1986), Μπαμπινιώτης (2011) και Χαιρετάκης (2020), όπου υπάρχει εκτενέστερη βιβλιογραφία και συστηματική ανάλυση της επιθηματοποίησης στην κρητική διάλεκτο).

## 1. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΡΜΑΤΑ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΩΝ

Τα εν λόγω τέρματα προστίθενται στο θέμα: α) **ουσιαστικών**, δημιουργώντας νέες λέξεις, οι οποίες έχουν, ανάλογα με το τέρμα, υποκοριστική ή μεγεθυντική ή περιεκτική σημασία ή δηλώνουν φυτά ή δένδρα ή αφηρημένη έννοια ή συμπεριφορά ή τόπο ή σύνολο αντικειμένων ή αξίωμα ή καταγωγή ή επαγγελματική δραστηριότητα ή άλλη ιδιότητα, β) **επιθέτων**, δημιουργώντας ουσιαστικά ποικίλων σημασιών και γ) **ρημάτων**, των οποίων τα παράγωγα δηλώνουν ενέργεια, δράση, κατάσταση, περιεχόμενο, αποτέλεσμα, συνέπεια.

Τα συχνότερα παραγωγικά τέρματα, τα οποία προστίθενται ως ληκτικά μορφήματα, στο θέμα (βάση) άλλων λέξεων και παράγουν ουσιαστικά διαφόρων γενών και σημασιών, είναι τα ακόλουθα:

### 1.1. Παραγωγικά τέρματα, τα οποία προστίθενται σε θέματα ουσιαστικών

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-α, -ά	κλάδ-ος > κλάδ-α, γομάρ-ι > γομαρ-ά
-άγρα	πόδ-ας > ποδ-άγρα, δόντ-ι > δοντ-άγρα
-άδα	ασκιαν-ός > ασκεν-άδα, πουλ-ί > πουλ-άδα, φύλλ-ο > φυλλ-άδα
-αδάκι	πέτρ-α > πετρ-αδάκι
-άδι	πέτρ-α > πετρ-άδι, παίν-ιο > παιν-άδι
-άδικο	στιβάν-ι > στιβαν-άδικο, σομάρ-ι > σομαρ-άδικο
-αινα	αναγνώστ-ης > αναγνώστ-αινα, γιατρ-ός > γιάτρ-αινα
-ακας, -άκας	βουρβούλ-α > βουρβούλ-ακας, μεθυστ-ής > μεθύστ-ακας, πορδ-ή > πορδ-άκας
-άκης	κρητικά επίθετα προσώπων (π.χ. τσαγκάρ-ης > Τσαγκαρ-άκης, τζομπάν-ος > Τζομπαν-άκης)
-άκι	κοπέλ-ι > κοπελ-άκι, κουλούκ-ι > κουλουκ-άκι, χαράκ-ι > χαρακ-άκι
-ακλας, -ακλάς	άντρ-ας > άντρ-ακλας, φων-ή > φων-ακλάς
-αλάκι	βρύσ-η > βρυσ-αλάκι
-άλι	ψίχ-α > ψιχ-άλι, βρύσ-η > βρυσ-άλι
-αλίκι	μασκάρ-α > μασκαρ-αλίκι, αγ-άς > αγ-αλίκι
-άλο	καύκ-ος > καύκ-αλο, κόκ-ος > κόκ-αλο (νεότερη γραφή), νέφ-ος > (α)νέφ-αλο
-ανιά	βαβούρ-α > βαβουρ-ανιά
-άρα, -αρά	πόδ-ας > ποδ-άρα, ποδ-αρά, ζενγ-άς > ζενγ-αρά, ρόδ-ο > ροδ-αρά καύκ-ος > καυκ-άρα, κορφ-ή > κορφ-αρά, λαιμούδ-ι > λαιμουδ-αρά

-αράκι	γλώσσ-α > γλωσσ-αράκι, πήδ-ος > πηδ-αράκι
-αράς	μαθητ-ής > μαθητ-αράς, χορευτ-ής > χορευτ-αράς
-αρ(γ)ιά, -αργιό	κουμπάρ-ος > κουμπ-αρ(γ)ιά, παληκάρ-ι > παλικαρ-(γ)ιά, μετάξ-ι > μεταξ-αργιό
-άρης, -άρι	αλών-ι > αλων-άρης, μετόχ-ι > μετοχ-άρης, (επέχουν θέση ουσιαστικών), ζεύγ-ος > ζευγ-άρι, ζών-η > ζων-άρι, πώλ-ος > πουλ-άρι
-άριο(ς)	βόρδων > βορδων-άριος, βιβλί-ο > βιβλι-άριο
-αρος	παιδ-ί > παιδ-αρος, γυναίκ-α > γυναίκ-αρος, πόδ-ας > πόδ-αρος
-άς	σίντερ-ο > σιντερ-άς, κεφαλ-ή > κεφαλ-άς
-ασά	στέγν-η > στεγν-ασά
-άτορας	κεφαλ-ή > κεφαλ-άτορας, μαγαζ-ί > μαγαζ-άτορας
-δάκι	χοχλι-ός > χοχλι-δάκι
-ειό/-ειό	σκόλ-η > σκολ-ειό, εργαλ-ειό > αργαλ-ειό
-έλα	χαρτ-ί > χαρτ-έλα, πόρτ-α > πορτ-έλα
-ερή, -ερό	άρδάχτ-ι > αρδαχτ-ερή, κάματ-ος > καματ-ερή, κλάδ-ος > κλαδ-ερό, αλάτσ-ι > αλατσ-ερό
-ητα	οργ-ή > όργ-ητα, μάν-η > μάν-ητα, κακ-ός > κάκ-ητα
-ητό	μούγκρ-ος > μουνγκρ-ητό, ευλογ-ιά > βλο-ητό
-ι	διχάλ-α > διχάλ-ι
-ίας, -ιά(ς)	επαγγελμα (επαγγέλματ-ος) > επαγγελματ-ίας, βουρβούλ-α > βουρβουλ-ιάς, μάτ-ι > ματ-ιά > μαθ-ιά, χαρούπ-ι > χαρουπ-ιά, χαρακ-ι > χαρακ-ιά
-ίδα	αποσβουρ-ά > αποσβουρ-ίδα, πιτάρ-ι > πιταρ-ίδα
-ίδι, -ίδιο	σκότ-ος > σκοτ-ίδι, βάρ-ος > βαρ-ίδι, σκέλ-ος > (α)σκελ-ίδι, θύρ-α > θυρ-ίδιο
-ίδικο, -άδικο	χιαλεπιτζ-ής > χιαλεπιτζ-ίδικο, ντερμιτζ-ής > ντερμιτζ-ίδικο, ράφτ-ης > ραφτ-άδικο, ρακ-ή > ρακ-άδικο
-(ι)έρης, -ιέρα	καντήλ-ι > καντηλ-ιέρης, καρότσ-ι > καροτσ-έρης, φρούτ-ο > φρουθ-ιέρα
-ίκι	ξύλ-ο > ξυλ-ίκι, ρεζίλ-ι > ρεζίλ-ίκι
-ίλα	τράγ-ος > τραγ-ίλα, ιδρώτ-ας > ιδρωτ-ίλα και ιδρωτσ-ίλα (τροπή του -τ-σε -τσ-), κρασ-ί > κρασ-ίλα
-ισμός	ρούχ-ο > ρουχ-ισμός, πλούτ-ος > πλουτ-ισμός
-ισσα	βοσκ-ός > βόσκ-ισσα, κουμπάρ-ος > κουμπάρ-ισσα, συναδερφ-ός > συναδέρφ-ισσα
-ιστής, -ίστης	β(γ)ιολ-ί <sup>16</sup> > β(γ)ιολ-ιστής, βόλ-ος > βολ-ίστης

16. Η γραφή των αναφερόμενων λέξεων βασίζεται στην προφορά τους (βλ. και Α' μέρος). Η παρατήρηση αυτή ισχύει για όλες τις σχετικές περιπτώσεις (π.χ. β(γ)ιολί, απυρ(γ)ιάζω, θελός, περιστερ(γ)ιώνας, ρωμνιός χωρ(γ)ιανός σκολειό κτλ.)



-ίστρα	μόδ-α > μοδ-ίστρα, κλάδ-ος > κλαδ-ίστρα
-ίτης	γιαλ-ός > γιαλ-ίτης, αγκάθ-α > αγκαθ-ίτης, Μεσσαρ-ά > Μεσσαρ-ίτης <sup>17</sup>
-ίτιδα	δύναμ-η > δυναμ-ίτιδα
-ίτσα	βάγ-ια > βαγί-τσα, κοπελ-ιά > κοπελ-ίτσα, σκύλ-ος > σκυλ-ίτσα
-ιώνας	περιστέρ-ι > περιστερ(γ)-ιώνας, άχερ-ο > αχεργ-ιώνας
-ιώτης	πανηγύρ-ι > πανεγυρ(γ)-ιώτης, Λασίθ-ι > Λασιθ-ιώτης, στρατ-ός > στρατ-ιώτης
-λάτης	στράτ-α > στρατο-λάτης, πόδ-ας (< πους, -οδός) > ποδη-λάτης
-λόι	σκύλ-ος > σκυλο-λόι, κουκ-ί > κουκο-λόι, βρούβ-α > βρουβο-λόι
-όνι	άξ-ων > αξ-όνι, τσάπ-α > τσαπ-όνι
-οπούλα, -οπούλι	μοσόρ-α > μοσορ-οπούλα, πίτ-α > πιτ-οπούλι, κοπέλ-ι > κοπελ-οπούλι
-ότη(ς)	θε-ός > θε-ότη(ς), μεγαλεί-ο > μεγαλει-ότη(ς) (στην κρητική διάλεκτο το -ς αποκόπτεται συχνά), δήμ-ος δημ-ότης
-ού	μυλων-άς > μυλων-ού, καφετζ-ής > καφετζ-ού, κλώσ-α > κλωσ-ού
-ούδα, -ούδι	κοπέλ-α > κοπελ-ούδα, πελέκ-ι > πελεκ-ούδι, μαθητ-ής > μαθητ-ούδι
-ούκα	λάδ-ι > λαδ-ούκα
-ούκλα(ς)	χέρ-α > χερ-ούκλα, ποδάρ-α > ποδαρ-ούκλα, άντρ-ας > αντρ-ούκλας
-ούλα, -ουλης, -ούλι	κορμ-ός > κουρμ-ούλα, μόσχ-ος > μοσχ-ούλα, γυναίκ-α > γυναικ-ούλης, κάτ-α > κατσ-ούλα /κατσ-ούλι, πέδ-η > πεδ-ούλι
-ούρα, -ούρης	σκότ-ος > σκοτ-ούρα > σκουτ-ούρα, κάψ-α > καψ-ούρης
-ούρος, -ουρός	φωρ (φωρ-ός) > φούρος, κήπ-ος > κηπ-ουρός
-σία, -σά	σήμ-α > σημα-σία, ογρ-ός > ογρα-σά
-στάτης	σταμν-ί > σταμνο-στάτης, λύχν-ος > λυχνο-στάτης
-τζής	κερεστέ-ς > κερεστε-τζής, καφέ-ς > καφε-τζής, τενεκέ-ς > τενεκε-τζής

## 1.2. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται στο θέμα επιθέτων

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-α	ξερ-ός > ξέρ-α
-άγρα	ζαβ-ός > ζαβ-άγρα, ζουγλ-ός > ζουγλ-άγρα
-άδα	νόστιμ-ος > νοστιμ-άδα, ταπειν-ός > ταπειν-άδα, κουζουλ-ός > κουζουλ-άδα
-άδικο	τρεζ-ός > τρεζ-άδικο

17. Θεωρούνται ότι επέχουν θέση ουσιαστικών.

-εια	ενεργ-ός > ενέργ-εια, ευσεβ-ής > ευσέβ-εια
-η	ζεστ-ός > ζέστ-η (υποχωρητικός σχηματισμός), θερμ-ός > θέρμ-η
-ια, -ιά, -ία	άσκημ-ος > ασκήμν-ια, ξέν-ος > ξεν-ιά, φίλ-ος > φιλ-ία
-ική	μαύρ-ος > μαυρ-ική
-ίλα	κόκκιν-ος > κοκκιν-ίλα
-ούδι	καλ-ός > καλ-ούδι
-ούρης, -ούρα	κοντ-ός > κοντ-ούρης, θελ-ός > θολ-ός > θολ-ούρα
-οσύνη	γλήγορ-ος > γληγορ-οσύνη, ντόμπρ-ος > ντομπρ-οσύνη, ρωμνι-ός > ρωμνι-οσύνη
-ότη, -ητα	εχθρ-ός > εχθρ-ότη και έχθρ-ητα, κακ-ός > κακ-ότη και κακ-ότητα
-ύτητα	γλυκ-ύς > γλυκ-ύτητα (και γλυκ-ύτη)

### 1.3. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται σε θέματα ρημάτων

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-ά	βάλλ-ω (αόριστος β': έβαλ-ον) > βολ-ά (= φορά) με ετεροίωση του α
-άλα	τρέχ-ω > τρεχ-άλα, κρεμ-ώ > κρεμ-άλα, ρογχώ > ρουχ-άλα
-άνι	δρέπ-ω > δραπ-άνι, στέφ-ω > στεφ-άνι
-άτορας	βλέπ-ω > βλεπ-άτορας
-εια	βασιλ-εύ(γ)ω > βασιλ-εία, μαγεύ(γ)ω > μαγ-εία
-εμός	πηγαίν-ω (αόριστος: ε-πήγ-α) > πηγ-εμός (και πηγ-αιμός εκ του πηγ-αίνω)
-ή	πέμπ-ω > πομπ-ή, γράφ-ω > γραφ-ή
-ήθρα	κατουρ-ώ > κατρουλ-ήθρα, τσουρλ-ώ > τσουρλ-ήθρα
-ητής	γλακ-ώ > γλακ-ητής, κουβαλ-ώ > κουβαλ-ητής
-ι	γλακ-ώ > γλάκ-ι
-ιά (-ά)	βατταλαλ-ώ > βατταλαλ-ιά, καθίζ-ω > καθισ-ιά > καθισ-ά
-ιάς	σκάφτ-ω > σκαφτ-ιάς > σκαφθ-ιάς
-ίδι	τρίβ-ω > τριβ-ίδι
-ίλα	καί-ω > κα-ίλα (και καήλα)
-ιο, -ιό	συργουλ-εύγω > συργούλ-ιο, φεύγ-ω > φευγ-ιό, βλέπ-ω > βλεπ-ιό, γελ-ώ > γέλ-ιο
-μα	κλαί-ω > κλάη-μα, βλέπ-ω > βλέμ-μα, θέλω (ε-θέλη-σα) > θέλημα
-μή	γράφ-ω > γραμ-μή, ανελών-ω > ανελω-μή

-μός	παιδ-εύω > παιδε-μός, χάν-ω > χα-μός
-ός	βόσκ-ω > βοσκ-ός, πέμπ-ω > πομπ-ός
-οτής	πίν-ω > πι-οτής
-σμός	λο-(γ)ίζομαι > λοι-σμός, θέτ-ω (αόριστος: έ-θεσ-α) > θε-σμός, σεί-ω > σει-σμός
-ούρα	τρώγ-ω > τρωγ-ούρα, καβαλ-ώ > καβαλ-ούρα
-σά	αρτύζ-ω > αρτυ-σά, απλ-ώνω (εκ του απλ-όω,-ώ) > απλω-σά, φορώ > φορε-σά
-ση, -ξη, -ψη	γέμ-ω > γέμω-ση, ανεκατών-ω > (αόριστος: ε-νεκάτω-σα) ανεκάτω-ση, περαματ-ώ > περαμάτη-ση, ψύχ-ω > ψύξη, θλίβ-ομαι > θλί-ψη
-σίμο, -ξιμο -ψίμο	πέφτ-ω (αόριστος: έ-πε-σα) > πέ-σιμο, τάσσ-ω (αόριστος: έ-τα-ξα) > τά-ξιμο, βάφ-ω > βά-ψιμο
-στής	καλ-ώ > καλε-στής, κερν-ώ > κερα-στής, λιχνίζ-ω > λιχνη-στής
-στρα	χωρίζ-ω > χωρ-ίστρα, κουκ-ίζω > κουκ-ίστρα, πλύν-ω > πλύ-στρα
-τήρα(ς), -τήρι, -τήριο	καλ-ώ > (αόριστος παθ: ε-κλή-θην) < κλη-τήρας, φορτών-ω > φορτω-τήρα, πατ-ώ > πατη-τήρι, δικάζ-ω > δικασ-τήριο
-τη(ς), -τρια	πατ-ώ > πατη-τή (κουβέρτα), μαθ-αίνω > μαθη-τής, -τρια
-(ω)μάρα	βαρ(γ)ιέ-μαι > βα(γ)ιε-μάρα, τρώγω (αόριστος: έ-φαγ-α) > φαγ-ωμάρα
-ωμός	σκοτών-ω (εκ του αρχ: σκοτ-όω, -ώ) > σκοτ-ωμός, γλυτών-ω > γλυτ-ωμός
-ώνας, -ιώνας	διαλέγ-ω > διαλεγ-ώνας, κρύβ-ω > κρυψ-ιώνας

## 2. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΡΜΑΤΑ ΕΠΙΘΕΤΩΝ

Επίθετα είναι δυνατόν να παράγονται με την προσθήκη διαφόρων τερμάτων: α) από **ουσιαστικά**, δημιουργώντας λέξεις που δηλώνουν εθνική ή άλλη προέλευση ή συγγένεια ή άλλες ιδιότητες (π.χ. χρώμα, υλικό κατασκευής κτλ.), β) από άλλα **επίθετα**, τα παράγωγα των οποίων έχουν συνήθως υποκοριστική σημασία, γ) από **ρήματα** (ρηματικά επίθετα) που δηλώνουν το δυνατόν ή το επιβαλλόμενο ή άλλες ιδιότητες και δ) από **επιρρήματα**. Τα τέρματα αυτά παρουσιάζονται στους πίνακες των ενότητων 2.1. έως 2.3. που ακολουθούν.

## 2.1. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται σε θέματα ουσιαστικών

Παραγωγικά τέρματα <sup>18</sup>	Ενδεικτικά παραδείγματα
-αίος	ώρ-α > ωρ-αίος
-ακιανός	ζέρ-α > ζερ-ακιανός
-ακός	οικογένει-α > οικογενει-ακός, μέσ-η > μεσ-ακός
-ανός	γάλ-α > γαλ-ανός
-αράς, -άρης -αρής	κοιλ-ιά > κοιλ-αράς, κυνηγ-ός > κυνηγ-άρης, λίπ-ος > λιπ-αρής
-άτος	βίτσ-α > βιτσ-άτος, δροσ-ά > δροσ-άτος, κρουσαλίδ-ι > κρουσαλιδ-άτος
-είος, -ειος	άντρ-ας > αντρ-είος, βορ-ιάς > βόρ-ειος, τέλ-ος > τέλ-ειος
-ένιος	καρ-ά > καρ-ένιος, χόμ-α (χόματ-ος) > χωματ-ένιος, γαστρ-ί > γαστρ-ένιος
-ερός	μιγάδ-ι > μιγαδ-ερός, κρυγιάδ-α > κρυγιαδ-ερός
-ήλικος	μέσ-η > μεσ-ήλικος
-ήσιος	βουν-ό > βουν-ήσιος
-ιακός	ήλ-ιος > ηλ-ιακός
-ιανός	Τζερμάδ-ω <sup>19</sup> > Τζερμεδ-ιανός, Καμινάκ-ι > Καμινακ-ιανός, πρωτεύουσ-α > πρωτευουσ-ιάνος, χριστ-ός > χριστ-ιανός > χρισθ-ιανός
-(γ)ιάρης	ψώρ-α > ψωρ-γιάρης, βρόμ-ος > βρομ-ιάρης
-ιάτικος	σκόλ-η > σκολ-ιάτικος, χειμών-ας > χειμων-ιάτικος
-ίδικος	σούστ-α > σουσταλ-ίδικος, μπελ-άς > μπελαλ-ίδικος
-ικό(ς)	αργάτ-ης > αργατ-ικό(ς), ήρω-ας > ηρω-ικός, φύσ-η > φυσ-ικός, Κρήτ-η > Κρητ-ικός
-ιμ(ν)ιός	άκρ-η > ακρ-ιμ(ν)ιός
-ιμος	νόστ-ος > νόστ-ιμος, ώρ-α > ώρ-ιμος
-ινος, -ινός	κάστρ-ο > καστρ-ινός, βορ-άς > βορ-ινός (και βορε-ινός), γναλ-ί > γνάλ-ιμος
-ιος	τιμ-ή > τίμ-ιος, πλούτ-ος (πλούτ-ιος) > πλούσ-ιος
-ίσιος	παλικάρ-ι > παλικαρ-ίσιος
-ίστικος	κοροϊδ-ο > κοροϊδ-ίστικος, μπακάλ-ης > μπακαλ-ίστικος, κοπέλ-ι > κοπελ-ίστικος
-λος	απάτ-η > απατη-λός
-ουλός	νερ-ό > νερ-ουλός, αβγ-ό > αβγ-ουλός

18. Σημειώνεται μόνο το αρσενικό γένος. Τα υπόλοιπα γένη σχηματίζονται σύμφωνα με τις ισχύουσες καταλήξεις.

19. Το Τζερμάδω και το Μαρμακέτω είναι χωριά του Οροπεδίου Λασιθίου.

-υρός	ισχ-ύς > ισχ-υρός, άλμ-η > αλμ-υρός > αρμ-υρός
-ωλός	αμαρτ-ία > αμαρτ-ωλός
-ωτός	γάγλ-α > γαγλ-ωτός

## 2.2. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται στο θέμα επιθέτων

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-ιανός	μεσακ-ός > μεσακ-ιανός
-ιδερός	άσπρ-ος > ασπρ-ιδερός
-ινός	παλαι-ός > παλαι-ινός, μακρύς > μακρ-ινός
-ούλης	χαζ-ός > χαζ-ούλης, μικι-ός > μικι-ούλης
-ούτσικος	μεγάλ-ος > μεγαλ-ούτσικος, όμορφ-ος > ομορφ-ούτσικος, καλ-ός > καλ-ούτσικος
-ωπός	στρογγυλ-ός > στρογγυλ-ωπός, κίτριν-ος > κιτριν-ωπός,

## 2.3. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται σε θέματα ρημάτων

Τα κύρια επίθετα, τα οποία παράγονται από ρήματα (ρηματικά επίθετα), λήγουν σε -τος και -τέος. Τα πρώτα έχουν την έννοια του δυνατού, του εφικτού (*καρφώ-νω* > *καρφω-τός*, *βάλλ-ω* (αόριστος β': *έ-βαλ-ον*) > *βαλ-τός* (*βαρ-τός*), ενώ τα δεύτερα υποδηλώνουν το πρέπον, το επιβαλλόμενο (π.χ. *εισάγ-ω* > *εισακ-τέος*). Τα τελευταία δεν απαντώνται στο εξεταζόμενο ιδίωμα. Χαρακτηρίζουν κυρίως τη λόγια γλώσσα. Τα πρώτα εμφανίζονται αρκετά συχνά ιδιαίτερα στις σύνθετες λέξεις και, όπως έχουμε και αλλού αναφέρει, αναβιβάζουν κατά τη σύνθεση τον τόνο τους (*αδύνα-τος*, *αμάζωχ-τος* *ανεσήκω-τος* κτλ.). Εκτός από τα παραπάνω τέρματα, επίθετα μπορεί να παράγονται από ρήματα με τη χρήση των παρακάτω τερμάτων.

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-ερός	φαίν-ομαι > φαν-ερός, θλίβ-ομαι > θλίβ-ερός
-ιδερός	μπλαβ-ίζω > μπλαβ-ιδερός
-ικός	ποκόφτ-ω > ποκοφτ-ικός
-ιμος	φρον-ώ > φρόν-ιμος
-μένος, -η, -ο	μετοχές παρακειμένου ως επίθετα π.χ. μετρη-μένος, -η, -ο
-τικός	αρπάζ-ω > αρπακ-τικός, θεωρέ-ω/ώ > θεωρα-τικός
-ωπός	χαίρ-ω > χαρ-ωπός

### 3. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΡΜΑΤΑ ΡΗΜΑΤΩΝ

Παράγωγα ρήματα προκύπτουν από: α) **ουσιαστικά**, β) **ρήματα**, γ) **επιρρήματα** και δ) **άκλιτες λέξεις**, με την προσθήκη των παρακάτω τερμάτων (βλ. πίνακες ενοτήτων 3.1-3.3). Τα παράγωγα αυτά δηλώνουν ποικίλες ενέργειες, καταστάσεις και αποτελέσματα ενεργειών. Ορισμένα είναι ηχομιμητικές λέξεις.

#### 3.1. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται σε θέματα ουσιαστικών

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-άω, -ώ	πήδ-ος > πηδ-άω, -ώ
-άζω	θάμ-α > θαμ-άζω, στοιβ-ή > στοιβ-άζω
-αίνω	ζέστ-η > ζεστ-αίνω
-άρω	κόντρα > κοντρ-άρω, στάμπ-α > σταμπ-άρω
-έρνω	τράκ-α > τρακ-έρνω, βάρκ-α > βαρκ-έρνω
-εύγω	γύρ-ος > γυρ-εύγω, παζάρ-ι > παζαρ-εύγω, σύμβουλ-ος > συμβουλ-εύγω, χορ-ός > χορ-εύγω
-έω, -ώ	μάρτυρ-ας > μαρτυρέω > μαρτυρ-ώ
-ζω	αγορ-ά > αγορά-ζω, δίκ-η > δικά-ζω
-ιάζω	φων-ή > φων-ιάζω, κάν-α > καν-ιάζω
-ίζω	ράβδ-ος > ραβδ-ίζω, μουρμούρ-α > μουρμουρ-ίζω, <i>τέρμα</i> (γενική: τέρματ-ος) > <i>τερματ-ίζω</i>
-ίσκω	βάρ-ος > βαρ-ίσκω
-ύνω	βάρ-ος > βαρ-ύνω (και βαρ-αίνω), βάθ-ος > βαθύ-νω (και βαθ-αίνω)
-ύχνω	βάρ-ος > βαρ-ύχνω
-ώνω <sup>20</sup>	κρύ-ο > κρυ-ώνω, μάζ-α > μαζ-ώνω, στάρ-ι > σταρ-ώνω

20. Ορισμένοι συγγραφείς κατατάσσουν στα συγκεκριμένα παραγωγικά τέρματα και τα: -βολώ (εκ του βάλλω), -λογώ (εκ του λέγω) και κοπώ (π. χ. πετρο-βολώ, κορφο-λογώ, ραντο-λογώ, μαναρο-κοπώ) (βλ. <http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/Theoria%20Nea/Paragogi-Sinthesi-NE.htm>)

### 3.2. Παραγωγικά τέρματα τα οποία προστίθενται σε θέματα (βάσεις) ρημάτων

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-ίζω	<i>αγαπ-ώ &gt; αγαπ-ίζω, κρατ-ώ &gt; κρατ-ίζω (στην κρητική διάλεκτο)</i>

### 3.3. Παραγωγικά τέρματα, τα οποία προστίθενται σε επιρρήματα και σε άλλες λέξεις

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-άζω	<i>συχνά &gt; συχν-άζω</i>
-άρω	<i>φόρτσα &gt; φορτσ-άρω</i>
-ζω	<i>αντίκρ-υ &gt; αντικρύ-ζω (παλαιά γραφή)</i>
-ίζω	<i>εγγ-ύς &gt; εγγ-ίζω &gt; αγγ-ίζω</i>
-ώνω	<i>σιμά &gt; σιμ-ώνω</i>

## 4. ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΤΕΡΜΑΤΑ ΕΠΙΡΡΗΜΑΤΩΝ

Τα τέρματα του παρακάτω πίνακα προστίθενται στο θέμα επιθέτων ή σε άλλα επιρρήματα και ενίοτε σε ορισμένα ουσιαστικά και τα παράγωγά τους δηλώνουν τρόπο, τόπο ή χρόνο.

Παραγωγικά τέρματα	Ενδεικτικά παραδείγματα
-ά(ς)	<i>δυνατ-ός &gt; δυνατ-ά, κρυφ-ός &gt; κρυφ-ά (ουδέτερα επιθέτων πληθυντικού αριθμού), εδ-ώ &gt; εδ-ά, εκεί &gt; εκείά, τότε &gt; τότεσάς</i>
-δην	<i>μείγνυ-μι &gt; μίγ-δην, φύρ-ω &gt; φύρ-δην</i>
-ής	<i>ανε-βουλή &gt; ανεβουλ-ής</i>
-θε	<i>αλλού-θε</i>
-ίς	<i>(όλη + νύκτα) &gt; ολονυχτ-ίς, (όλη + μέρα) ολημερν-ίς, κατακοντ-ίς</i>
-ώς, -ιως	<i>καλ-ός &gt; καλ-ώς, μέτρι-ος &gt; μετρί-ως, (όλη + νύκτα) &gt; οληνύχτιως</i>

